کتاب بېلگیلری:

کتاب نامی: بابُرنامه

مؤلف: ظهیرالدین محمد بابر

حاضرگی اۉزبېک تیلیگه اۉگیرووچیلر: وهاب رحمانوف و کرامت ملاخواجه‌یوه

نشرگه تیارلاووچی: تاشقین بهائی

ادیتور: محمدعالم کوهکن

کتاب بېتلرینی ترتیبگه سالووچی: هادی مروج

مقوا طرحی: هادی مروج

ناشر: بابر نشریاتی

تیراژ: ۱۰۰۰

چاپ یېری: کابل

چاپ نوبتی: بیرینچی

چاپخانه:

چاپ ییلی: قویاش ییلی ۱۳۹۹(میلادی ۲۰۲۰)

www.ezgu.org

www.ezgu.org

مندرجه

"بابرنامه" نینگ بو نشری حقیده .... أ

بابر و بابرنامه .... ح

ماوراءالنهر بؤلیمی

سکّیز یوز تؤقسان تؤقّیزینچی (۱٤۹٤) ییل واقعه‌لری ۳

تؤقّیز یوزینچی (۱٤۹٥-۱٤۹٤) ییل واقعه‌لری ۳٥

تؤقّیز یوز بیرینچی (۱٤۹٦-۱٤۹٥) ییل واقعه‌لری ٤۷

تؤقّیز یوز ایکّینچی (۱٤۹۷-۱٤۹٦) ییل واقعه‌لری ٥٥

تؤقّیز یوز اوچینچی (۱٤۹۸-۱٤۹۷) ییل واقعه‌لری ٦۱

تؤقّیز یوز تؤرتینچی (۱٤۹۹-۱٤۹۸)ییل واقعه‌لری ۸۳

تؤقّیز یوز بېشینچی (۱٥۰۰-۱٤۹۹) ییل واقعه‌لری ۹۳

تؤقّیز یوز آلتینچی (۱٥۰۱-۱٥۰۰) ییل واقعه‌لری ۱۱۱

تؤقیز یوز ییتّینچی (۱٥۰۲-۱٥۰۱) ییل واقعه‌لری ۱۳۱

تؤقّیز یوز سکّیزینچی (۱٥۰۳-۱٥۰۲) ییل واقعه‌لری ۱٤۱

افغانستان بؤلیمی

تؤقیز یوز تؤقّیزینچی (۱٥۰٤-۱٥۰۳)ییل واقعه‌لری ۱٦۹

توقّیز یوز اؤن بیرینچی(۱٥۰٦-۱٥۰٥)ییل واقعه‌لری ۲۱۹

تؤقّیز یوز اؤن ایکّینچی(۱٥۰۷-۱٥۰٦) ییل واقعه‌لری ۲٥۹

تؤقّیز یوز اؤن اوچینچی(۱٥۰۸-۱٥۰۷) ییل واقعه‌لری ۲۸۷

www.ezgu.org

توقّیز یوز اۋن تۋرتینچی(۱۵۰۹-۱۵۰۸) ییل واقعه‌لری ۳۰۷
توقّیز یوز اۋن بېشینچی(۱۵۱۰-۱۵۰۹) ییل واقعه‌لری ۳۰۹
توقّیز یوز ییگیرمه آلتینچی(۱۵۲۰-۱۵۱۹) ییل واقعه‌لری ۳۶۱

هندوستان بۋلیمی

توقّیز یوز اۋتّیز ایکّینچی (۱۵۲٦-۱۵۲۵)ییل واقعه‌لری ۳٦۹
توقّیز یوز اۋتّیز اوچینچی(۱۵۲۷-۱۵۲٦) ییل واقعه‌لری ٤٤٥
توقّیز یوز اۋتّیز تۋرتینچی (۱۵۲۸-۱۵۲۷) ییل واقعه‌لری.. ٤۸۷
توقّیز یوز اۋتّیز بېشینچی(۱۵۲۹-۱۵۲۸) ییل واقعه‌لری ۵۰۱
توقّیز یوز اۋتّیز آلتینچی(۱۵۲۹) ییل واقعه‌لری ۵٦۳

www.ezgu.org

"بابرنامه" نینگ بو نشری حقیده

کۉپ ییللردن بېری اۉز شاگردلریمگه بابرنامه متنیدن بیرار بۉلگینی بېریب، اونی اۉقیب تحلیل قیلیشلری و اۉز صنفداشلری مقابلیده اونی سیلیق و روان تیلده بیان قیلیشلری وظیفه‌سینی تاپشیریب، تۉغری و کۉنگل ایسته‌گودېک سمینارگه گواه بۉله‌آلمه‌دیم. ییللردن بېری تیل وادبیات کورسلریده شاگردلرنی مطالعه‌گه اونده‌ب، بیرینچی نوبتده کۉپ علملردن معلومات بېرووچی "بابرنامه"نی اۉقیشلرینی ایسته‌گن پَیتلریم، هم رسمی دایره‌ده‌گی عالی و یریم عالی موسسه‌لر شاگردلری، هم کورسده‌گی تورلی ساحه‌لرده تعلیم کۉرگن و اۉز آنه تیلی وادبیاتینی اۉرگه‌نیشده مراقلی بۉلگن ضیالی یاشلر تورلی عباره و جمله‌لر بیلن بیر گپنی آره‌ده قۉییب، "بیز بابرنامه‌نینگ اۉزبېکچه (اېسکی اۉزبېکچه) واونینگ تورلی فارسچه ترجمه‌لریدن هیچ نرسه توشینه‌آلمه‌یمیز»، دېب، حاضرگی تیلیمیزده بۉلسه اېدی دېگن آرزونی اظهار اېتردیلر. شونینگدېک، اۉزبېک تیلی اۉقیتووچیلریگه ۱۲ـ۱۰صنف کتابلرینی اۉرگه‌تیش متودلری خصوصیده‌گی ورکشاپ جریانیده، کتابلرده بیرار معما بۉلسه ورکشاپدن اجره‌تیلگن وقتده آره‌ده قۉیینگ دېسم، برچه بیر اتفاق بیلن شو اونینچی صنف کتابیده بابرنینگ همایونگه یازگن مکتوبی بار، شونی بیر مرته تۉغری اۉقیب و معنی قیلینگ دېردیلر. بو معما ایکّی- اوچ ورکشاپ جریانیده تکرار یوزه‌گه چیقدی و مېنده‌گی بو اثرنی حاضرگی اۉزبېک تیلیده اۉگیریش اشتیاقی آشیب باردی.

بو آرزولر ییللرچه همان دللرده قاله‌وېرگن بیر شرایطده، دوستلریمدن بیری اۉزبېکستاندن بیر نېچته کتاب یوباردی، اوشبو کتابلر قطاریده ظهیرالدین محمد بابرنینگ

www.ezgu.org

"بابرنامه" اثریگه کۉزیم توشدی، آلیب ورقلب کۉرسم، حاضرگی اۉزبېک تیلیده اۉگیریلگن نسخه‌سی ایدی.

اوشبو نسخه بابرنامه‌نینگ پارساشمسی‌یف وهمکارلری تامانیدن تیارلنیب، نشر اېتیلگن نسخه‌سی‌نینگ وهاب رحمانوف و کرامت ملاخواجه‌یوه‌لر آرقه‌لی حاضرگی اۉزبېک تیلیده اۉگیریلیب، ۲۰۰۸ییل اۉقیتووچی نشریاتی تامانیدن نشر اېتیلگن کتابی ایکن. بو کتابنی اۉقیگن سَری بعضی خطالریگه کۉزیم توشدی و اورجینال نسخه‌سی بیلن تطبیق اېتیش ضرورتی توغیلدی. شو ایشنی باشلب، بیر مونچه اجرا اېتگن کونلرده مملکتیمیزده جهانگُش کروناویرسی بیره‌لیشی عاقبتیده مېن هم باشقه‌لر قطاری قرنتینده بۉلدیم و ایشسیز اویده قالیش، بابرنامه ایشینی تېزلَشیشی و نهایت یکونلَنیشی‌گه قۉله‌ی زمینه بۉلدی. منزل یقین بۉلدی ـــ کمیده بیر ییل مدت کېره‌ک بۉلگن ایش بیر آیگینه مدتده نهایه‌سیگه یېتدی.

بابرنامه‌نینگ اوشبو متنیده بۉلگن فایده‌لر قوییده‌گیلردن عبارت:

۱. متن سیلّیق و روان تیلده تیارلنگن بۉلیب، هر بیر سوادخوان اۉزبېک اونی اۉقیب توشونه‌آله‌دی، زیرا بابرنامه متنی‌نی قیینلشتیریب یوبارگن عربچه استعماللدن قالگن قوییوق سۉزلر بونده اصلا اوچره‌مه‌یدی.

۲. بابرنامه اصلی نسخه‌لری و اونینگ سۉز‌ـ‌مه‌سوز دري - فارسي ترجمه‌لریده‌گی اېسکی اۉزبېکچه(تورکی) سۉزلر حاضرگی اۉزبېک ادبي تیلیده‌گی سۉزلربیلن افاده اېتیلگن، شونینگ اۉزی اثر مضمون وماهیتینی عامه‌گه یېتکزیش اوچون خدمت قیله‌دیگن بیر فعالیت حسابلنه‌دی.

۳. برچه قیین سۉزلر، آتَمه‌لر، اینیقسه بابر دوریده‌گی سلطنت ایشلری وحربی فعالیتلرگه تېگیشلی سیاسی و نظامي اصطلاحلر، یا متن ایچیده‌گی پارانتیز آره‌سیده و یاهم ورق پاییده ایضاح بېریلگن. بونده‌ی ایش باشقه نسخه‌لرده نظرده توتیلمه‌گن.

۴. بابرنامه اصلی نسخه‌سیده کۉپچیلیک سۉزلر بابر تامانیدن ایضاح بېریلگن.

www.ezgu.org

بونده‌ی سؤزلرنی بیز ایضاحلشدن واز کچدیک، فقط‌گینه حاضرگی کتابخوان بیلن ناتَنیش سؤزلرینی‌گینه توشونرلی بیان قیلیشگه حرکت قیلگنمیز.

۵. جدی احتیاج و طلبلر اساسیده قیلینگن ایش بؤلگنی اوچون، متنده‌گی اؤزبېکستان نشری‌نینگ تیلی ینه‌ده ساده‌لشتیریلیب افغانستان اؤزبېکلریگه توشونرلیراق قیلیب بېریشگه حرکت قیلینگن.

٦. بابر قؤلله‌گن اؤلچاو میزانلری کؤپینچه طبیعی حادثه‌لر بیلن باغلنگن حالده بؤلسه، اولر حاضرگی معیاري اولچاو میزانلری بیلن تېنگلشتیریلیب، انیقلنگن، مثلاً: بابر قری، قدم، قریچ، توتم کبی انسان تنه اعضاسی و اولرنینگ فعالیتلری بیلن باغلنگن اؤلچاو میزانلرینی قؤلله‌یدی و اولر حاضرگی معیاري اولچاو بیرلیگی متر بیلن سالیشتیریب، ایضاح بېریلگن و یا هم آغیرلیک اؤلچاو بیرلیکلری کیلوگرام بیلن تقّاسلب چیقیلیگن.

۷. بابرنامه‌نینگ اصلی نسخه‌سی بیلن حاضرگی قؤلینگیزده‌گی اثرنی بیر کیچیک پرچه مثالیده سالیشتیریب کؤرینگ: اصلی نسخه‌ده: «...یانا مېن دېگانـدېک، بوخطلرینگنی بیتیبسېن، اؤقومایسېن، نې اوچونکیم اؤقور خیال قیلسنگ ایدی، اؤقوی آلماس ایدینگ، اؤقوی آلماگاندین سؤنگ، البته تغییر بېرور ایدینگ. خطینگنی خود تشویش بیله اؤقوسه بؤلادور، ولی اسرو مغلق تور. نثر معما هیچ کیشی کؤرگان ایماس. املانگ یامان ایماس، اگرچه خیلی راست ایماس. التفاتنی "ط" بیله بیتیبسېن، قولونجنی "ی" بیله بیتیبسېن. خطینگنی خود هر طور قیلیب اؤقوسا بؤلور، ولی بو مغلق الفاظینگدین مقصود تمام مفهوم بؤلمایدور...» "حاضرگی اؤزبېک تیلیده‌گی بونشرده: «...ینه مېن ایتگنـدېک، خطلرینگنی یازیب بؤلگچ، اولرنی قَیته اوقیمه‌یسن، چونکه اوقیشگه نیت قیلگنینگده هم اؤقیی‌آلمسدینگ. اؤقیی‌آلمه‌گنینگدن سؤنگ البته اؤزگرتیرگن بؤلردینگ. خطینگنی قیینه‌لیب اؤقیسه بؤله‌دی، لېکن او جوده چلکش. نثرده

www.ezgu.org

هلی هیچ کیم معما کۆرگن ایمس. گرچه اونچه تۆغری بۆلمَسه هم، املانگ یامانمس. "التفات"نی "ط" بیلن(التفاط)، "قولونج"نی "یا" بیلن(قولینج) بیتیبسن. خطینگنی بیر عمللب اۆقیسه بۆلهدی، لېکن توشونرسیز سۆزلرنی قۆل‌لهگنینگدن مقصدینگنی تۆله توشونیب بۆلمه‌یدی...»

وهاب رحمانوف‌نینگ ۲٦ بیتلی "شاه و شاعر-ظهیرالدین محمد بابر" سرلوحه‌سی آستیده یازیلگن سۆرباشی‌سی بیلن ترقلگن بابرنامه‌نینگ حاضرگی اۆزبېک تیلیده‌گی نسخه‌سی، اۆزبېکستانده هم یاش اولادنی ممتاز ادبیات نمونه‌لری مضمون و ماهیتی بیلن پورّه تَنیشتیریش ضرورتی انچه ییللردن بېری انگلنیلگنیدن درک بېره‌دی. بیزهم منه شو جدی ضرورت و حاضرگی یاش کتابخوان احتیاجی اساسیده اونی قَیته کۆریب چیقیلگن و افغانستان اۆزبېکلری اوچون توشونرلی متنی‌نی تیارلشگه اولگوردیک.

کتاب متنیده‌گی بعضی سۆز، اَتمه وعباره‌لرنی انیق وتۆغری شکلینی بېلگیلشده، پارسا شمسی‌یف باشچیلیگیده بابرنامه‌نینگ اورجینال نسخه‌سی یوزیدن تیارلنگن تنقیدی نسخه‌سی و افغانستان‌نینگ مزارشریف شهریده میرزا اولوغبېک فرهنگي انجمنی نشریاتی‌نینگ رحمتلی هدایت‌الله هدایت تامانیدن تیارلَنیب، ۱۳۸۸-ییل نشر ایتگن نسخه‌سی‌گه مراجعت ایتیب، امکانی باریچه تۆغریراق و منطقی‌راق شکللری بېریلگن.

تحقیق اهلی اوچون بابرنامه‌نینگ اصل نسخه‌لری کم ایمس، لېکن بیزنینگ بو ایشدن مقصدیمیز- بابرنامه متنی و مضمون و ماهیتینی عامه کتابخوان و بوتون یاش اولادگه توشونرلی روشده یېتکزیشدن عبارت.

هر بیر ایش نقصانسیز و کمچیلیکسیز بۆلیشی ممکن ایمس. عزیز کتابخواندن ایستگیمیز شوکه، کتابنی اۆقیش جریانیده کۆزلری ایلغه‌گن کمچیلیکلرنی بیزگه ایسلَتیب قۆیسینلر و بیز ایسه کېلگوسی نشرلرده فکر و ملاحظه‌لرینی البتّه که جان و دل بیلن نظرده توته‌میز.

حرمت بیلن

تاشقین بهایی

www.ezgu.org

www.ezgu.org

بابر و بابرنامه

بابر- بویوک پادشاه، یېتوک ادیب وممتاز شاعر

بابریلر سیاسی سلالەسی نینگ اساسچیسی، بویوک دولت اربابی، ماهر سرکرده، تـاریخچی عالم، یېتوک شاعر و ترجمان ظهیرالدین محمد بابر ۱٤۸۳ ییلی فبروری ایی نینـگ ١٤- ده، فرغانه ولا یتـی حـاکمی عمـر شـیخ عایلەسـیده دنیـا گـه کېلـدی. بـابر التـی اولاددن کېـین صاحبقران امیـر تېمورگـه باریـب تقلـەدی. انەسـی قوتلـوغ نگـار خـانم مغولسـتان خـانی و تاشکېنت حاکمی یونس خان(چنگیزگچه اته–انه تاماندن بـات–بـات تورکیلشـیب بـۇلگن شخص) نینگ قیزی بۇلگن. عمر شیخ میرزا اۋقیمیشلی و کتابخوان حاکم بۇلگنی باعث کته اۋغلی ظهیرالدین محمدنی باشقه تېموری شهزادەلر کبی عالم و فاضل بۇلیب اولغەییشی گـه جدی اعتبار قرەتەدی. او، اتەسی نینـگ سـراییدەگی اسـتاذلر و ایجـاد اهلیـدن تعلـیم الگـن بۇلیب، از وقت ایچیده فارس و عرب تیللرینی اۋرگنەدی. زمانەسی نینگ رایج علملری فقـه، تاریخ، شعر و حربی ایشلرینی پخته اۋزلشتیرەدی. کیچیکلیگیده–یاق، دانالیک، شـجاعت و جسارت جوهری ظاهر بۇلەباشلەگنی سبب اونگه بابر–ببر (یۇلبرس) لقبینی بېرەدیلر.

بابرنینگ آتەسی عمـر شـیخ میـرزا ١٤٩٤ییلـی پـایتختی اخسـیده ۳۹ یاشـیده تۋسـتدن کبوترخانەسیدن جرگه قولب هلاک بۇلەدی؛ اۋشنده بـابر ۱۲ یاشـده ایـدی. یـاش بۇلیشـیگه قرەمی، بابرنی تختگه اۋتیرغیزەدیلـر. کیچیـک بـابر فرغانـه ولا یتینـی باشقریشـدەی آغیـر و مسوولیتلی ایشنی بېلکەسـیگه آلـەدی. حاکمیتگـه ایرتـه چیقـب آلگـن بـابر آتەسـی نینـگ

www.ezgu.org

تجربه‌لی بېکلریدن بۉلمیش جانکویر استاذی خواجه مولانا قاضـی حمایه‌سیگه آلینـه‌دی و اونینگ رهنمالیگیدن بهره‌مند بۉله‌دی. بابرنینگ بی‌بی سی ایسان دولـت بـېگم (یـونس خـان نینگ خاتینی) سلطنت ایش- یوموشلرینی یوریتیشده اونگه یقیندن همکارلیک قیله‌دی.

بابر اینـدی تختگه اۉتیرگن پیتلر تله-تۉپلر یوز بېریـب، الغـاو-دالغـاو زمـانلر باشـله‌نیب کېته‌دی. اندیجان غنیملر تامانیدن قورشاوگه آلینیب، اوروش و ایچکی نزاعلر ابتدا تاپه باشـله یدی. جنگ میدانیگه اینـدی کیریب کېلگن بابر عسکرلری آره سیده پراگنده‌لیک یوز بېریـب، قۉشین بېکلر اۉرته‌سیده ترقه‌لیب، بۉلینیب کېته‌دی. اقتصادی معمالر بابرنی قیـین وضـعیتگه ساله‌دی. بېکلر اۉرته‌سیده گی دواملـی اوروشـلر طفیلـی آچرچیلیکـدن خلـق نینـگ تینکـه مداری قوریی‌دی. شو پَیت خواجه مولانا قاضی بابرنینگ کۉمکیگه آتلنـه‌دی. ۱۸مینـگ قـۉی سۉیدیریب، قملده قالگنلرنی آچرچیلیک تهلکه‌سیدن قـوتقزه‌دی. عقـل و اراده بابیـده یگانـه بۉلمیش بابرنینگ آنه‌سی قوتلوغ نگار خانیم هم، سـلطنت ایشـلرینی تشکیللشتیریشـده کتـه رول اۉینه‌یدی. شـونینگدېک، غنیملـری قۉزغـه‌گن فتنـه‌لری قرشیسـیده بـابر تیـک توریـب اورو‌شه آلیشیگه کته حصه قۉشه‌دی.

بابر دوچ کېلگن معمالر انچه آلدینراق باشلنگندی. ۱۵ -عصر آخرلریـده تېمـور قوریـب بیرگن اولکن امپراتورلیک سېکن-استه ضعیفلشه باردی. تېموری شهزاده‌لر، کتـه-کتـه مـال- ملک ایگه لری بـۉلگن زاده‌گـان (اشـراف)لر و بېکلـر ارا ایچکـی نزاعلـر اوجیگـه چیقـدی. ماوراءالنهر کیچیک- کیچیک ولایتلرگه پرچـه‌لنیب کېتـدی. عمـر شـیخ نینـگ بعضـی بیـر بېکلری و قوماندانلری بابرگه قرشی فتنه‌لر اویوشتیریشدن تۉخته‌مه‌دیلر؛ بابرنینگ عمکی‌سـی سلطان احمد خان و تاغه‌سی سلطان محمود خانگه بۉی‌سۉنگن بۉلسه‌لر؛ ایریملـری بابرگـه قرشی مستقل حرکتگه کیریشه‌دی. باشقه بیراولری اوکه‌لرینی اونگه قرشـی گـیچ-گیجلشـگه اۉتیب آله‌دی. بو آره‌ده بابرنی یۉق قیلیشگه هم بېل باغله‌گنلر پیدا بۉله‌دیلر.

بابر آغیر و سیر تشویش بیر شرایطده ماوراءالنهرده اولوغ باباسی امیر تېمور قوریب کېتگن سلطنتنی تورکستاده یېمیریلیشدن سقلشنی اۉز آلدیگه مقصد قیلیب قۉیگن بۉلسه نې‌عجـب!

www.ezgu.org

شوننگ اوچون اۋلکه اهالیسینی بیهوده ایچکی نزاعلردن آمان قالیشیگه جدّی سعی-حرکت قیلدی و مرکزلشگن دولت سری حرکتلنه باشلهدی. بابر اۋز حربی- سیاسی موقعینی تیکلب آلیش مقصدیده دشمنلریگه مجال بیرمهیدی. یوز اۋگیرگن لشکرباشیلرنینگ پَتهگینی یاتقیزیب، اۋزیگه بۋی سۋندیریشگه جزم قیلدی. ستراتیژیک اهمیتگه ایگه بۋلگن باشکینت سمرقندنی ایگللب، او ییردن توریب مملکتنی باشقریش مسألهسیگه دقت-اعتبارینی کوچهیتیرهدی.

بابر ۹٦-۱٤۹٥ ییللری سمرقندنی ضبط ایتیش اوچون ایکی مرته حمله قیلهدی. بیراق اونینگ یورشلری مۋفقیتسیز توگهیدی. و نهایت ۱٤۹۷ ییل نینگ کوزیده ینه سمرقند تامان تیبره نهدی، قتیق یورش قیلیب شهرنی قورشاوگه آلهدی. اۋشنده سمرقند بابرنینگ عمکیسی محمود میرزا نینگ ایکینچی اۋغلی بایسونقور میرزا نظارتیده بۋلگن. قیش کېلیشی بیلن بابر شهر قملینی بۋشهتیب، بیر از آرقه گه چېکینیب، خواجه دینار قلعهسیده قیشلهیدی. آچرچیلیک و آذیق آوقت تنقیسلیگی حکم سوریب تورگن سمرقند شهریده بایسونقور میرزا عسکرلری آرهسیده ترقاقلیک یوز بیرهدی. ترهنگ وضعیت سبب کون سهیین ضعیفلشه باره یاتگنینی سېزگن بایسونقور شیبانی خانگه ایلچی یوباریب، اوندن یاردم سۋرهیدی. فرصتدن فایدهلنیب شیبانی خان اۋز قۋشینی بیلن سمرقندگه یېتیب کېلهدی و بابر لشکری قرشیسیده صف تارتهدی. امّا بابر بیلن جنگ قیلمهی، شهر ایچکریسیگه کیریشگه اورینهدی. اونینگ بو حرکتی بایسونقور میرزا قرشیلیگی گه دوچ کېلهدی. شیبانی خان بایسونقوردن رنجیده بۋلیب، سمرقندنی ترک ایتیب کېتهدی.

۷ آی قملدن سۋنگ بایسونقور میرزا ناچار آتهسی نینگ سابق بیکلریدن بۋلگن خسروشاهدن پناه سۋرهب قوندوزگه بارهدی. سمرقندهدهگی بیکلر اۋزارا کېینگشیب بابرنی شهرگه کیریشیگه یان باسهدیلر. بابر سمرقندده آچرچیلیک و باشقه اجتماعی احوال یامانلشیب بۋگنی گه قره می، شهرنی قۋلگه کیریتر ایکن؛ لشکرگه آذیق آوقت یېتکزیش؛ اولرنینگ آت-اولاوینی ییم -خشک بیلن تأمینلش ایشی جدی مشکلگه ایلنهدی. شرایط

www.ezgu.org

آغرلیگی طفیلی قۉشین نینگ معلوم قسمی و ایریم بېکلری سمرقنددن اخسی و اندیجانگه قاچیب کېته‌دیلر.

۱۰۰ کون سمرقندده قالگن بابر ناچار اندیجانگه قه‌یته‌دی. سمرقند قۉرغانینی اونینگ عمکی بچه‌سی سلطان محمودنینگ بیرینچی اۉغلی سلطان‌علی ایگلله‌یدی. بابر سمرقندنی تشلب، اندیجانگه قه‌یتیشگه، اونینگ اندیجانده‌گی ایشانچلی آدملری جمله‌دن خواجه مولانای کلان، آنه‌سی و بی‌بی سی تورتکی بۉله‌دیلر. اولر بابر دشمنلری تامانیدن اویشتیریلگن فتنه‌لردن خبر دار ایدیلر و بونی بابرگه یېتکزیشه‌دی.

شو پیتده بابر سمرقندده آغیر کسل بۉله‌دی، تۉرت کون گپدن قالیب تۉشکده میخله‌نیب قاله‌دی؛ آغزیگه سوو تامیزیب توریشه‌دی؛ کېیینراق اۉزیگه کېلیب ساغه‌یه‌دی. «حکمدار بوگون- ایرته اۉلیشی ممکن...» دیگن ساووق خبر اندیجانگه یېتکزیله‌دی. اونینگ سلامتلیگی یامانلشگنیدن خبر تاپگچ، ایشانچلی بېکلری جمله‌دن محمد دوست تغایی نینگ اراده‌سی بابرگه نسبت سوسه‌یه‌دی. بابر اوکه‌سی جهانگیر میرزانی حمایه قیلیشگه مایللیک بیلدیرگنینی سېزگن رقیبلری - اوزون حسن و احمد تنبل غضبی قه‌ینب تاشه‌دی. شونده‌ی قلتیس بیر احوالده علی دوست تغایی اندیجان قۉرغانینی بابر دشمنلریگه تاپشیره‌دی. اوزون حسن بابرنینگ اینگ وفادار حامیسی و مربی‌سی خواجه کلان قاضی‌نی اسیر آلیب، کېینچه‌لیک آسیب اۉلدیره‌دی.

بابر سمرقندنی ترک ایتیب، خجندگه کېلگن کېزلری اوشبو واقعه‌لر تفصیلاتیدن خبر تاپه‌دی. سۉنگ تاغه‌سی تاشکېنت حاکمی محمودخاندن یاردم سۉره‌شگه آدم یوباره‌دی. تاغه‌سی نینگ کۉرستگن یاردملری ایش بیرمی، اندیجاننی قۉلگه کیریتیشگه بۉلگن اورینیشلری نتیجه‌سیز توگه‌یدی. حکمدار ینه تاشکېنت گه قه‌یتیب کېله‌دی، اندیجاننی تصرف ایتیش ریجه‌سینی توزیش بیلن مشغول بۉله‌دی، تاغه‌سی حمایتی آستیده حربی حرکتلرینی دوام ایتدیره‌دی و نهایت مرغیلاننی قۉلگه کیریته‌دی. و ایکی ییلدن کېین جهانگیر میرزا بیلن صلح قیلیب، اندیجاننی ایگللشگه مۉفق بۉله‌دی. تهلکه‌لی ماجرالرنی آرتده

www.ezgu.org

قالدیرگن بابر اوکه‌سی جهانگیر میرزانی کېچیره‌دی. شو تابده حربی حرکتلرده قۉلی اوستون کېلیب، ضبط ایتگن یېرلریدن ایریم حدودلرنی اونگه تارتیق قیله‌دی.

فرصتدن فایده‌له‌نیب، شیبانی خان ماوراءالنهر سری اۉز یوریشلرینی باشلب یوباره‌دی. میلادی ۱٤۹۹ییلی بخارا و قاره کۉلنی تصرف ایته‌دی. تاج و تخت اوستیده گی اورووشلر عاقیبتیده خلق نینگ احوالی کون سه‌یین یامانلشه‌دی. شیبانی خانگه بس کېلـه آلمه‌گچ، سمرقند بېکلری سلطان علی‌دن ناراضی بۉلیشه‌دی. الـه مـان بابرگـه مراجعـه قیلیـب، نیمه بۉلسین سمرقندنی قیته قۉلگه کیریتیشنی سۉره‌یدیلر. خبرنی آلرکن، تورلی سببلرگه کۉره بابر میرزا تېزده یېتیب کېلالمه‌یدی. سلطان علی میرزا شیبانی خانگه ایلچی جونه‌تیب سمرقندنی اونگه تاپشیریشگه راضی بۉله‌دی. ۱٥۰۰ ییلی سلطان علی میرزا سمرقندنی اورووشمسدن شیبانی خان گه تسلیم قیله‌دی. شیبانی خان سلطان علی میرزانی اوشلب آلیب، قیلیچدن اۉتکزه‌دی.

سمرقندنی ایگللب آلیش، سۉنگ اۉز حاکمیتی حدودلرینی کینگـه یتیریش بـابر میرزا نینگ اساسی ارزولریدن ایدی. بونی شو حدود آدملری هم کۉنگلدن ایسته‌شردی. مدعانی سېزگن بابر ینه بیر بار ۲٤۰ کیشیلیک عسکرلری ایله سمرقند گه یـوریش قیلـه‌دی. حیات-ممات سَوَشلریده بابر جنگچیلری یېرلیک اهالی همکارلیگیده شهرنی قۉلگه کیریتیب، شیبانی خان نینگ ٦۰۰ کیشیلیک قۉشینینی به تمام قیریب تشله‌یدی. سمرقند گه یقین حدودلر- قرشی و غوزارنی هم بابر عسکرلری باسیب آله‌دی. بخارا ایسه شیبانی خان قۉلیده قاله‌دی. و بو مرته هم بابر سمرقندنی اسره‌ب قالیشده اقتصادی قیینچیلیکلرگه دوچ کېله‌دی. شونگه قره‌می، بابر کته کوچ تۉپلب، شیبانی خانگه قرشی سمرقندنی تصرّف ایتیش مقصدیده ینه هجومگه اۉته‌دی.

بابر میرزا زرفشان یقینده یوز بېرگن اورووشده یېنگیله‌دی. ۱٥۰۱ ییلی اپریلده بابر سمرقندده تۉرت آی شیبانی‌خان قۉشینی قورشاویده قاله‌دی. شهر اهالیسی آچرچیلیکدن قتیق اذیت چېکه‌دی و نهایت بابر شیبانی خان بیلن صلح توزیب، شهر ارگیدن چیقیب کېته

www.ezgu.org

ەدی. بابرشهرنی ترک اېتر چاغی، آپەسی **خانزاده بېگم** شیبانی خان قۉلیگه توشگنینی اېسلەیدی. اما بابر نینگ قیزی گلبدن بیگم "همایون نامه"ده، بابر میرزانی آپەسی خانزاده بېگمنی شیبانی خان نکاحیگه کیرتیشگه راضی‌لیک بیلدیریب، صلح بیتیمیگه امضا چیککنی؛ بونگه اېسه شیبانی خان کۉنیب، بابر اۉز خاندانی و قۉشینی بیلن سمرقنددن چیقیب کیتیشی گه رخصت بېرگنی گه اشاره قیلەدی.

سمرقندنی تشلب چیققن بابر میرزا تاشکېنت گه تاغەسی محمود خان نینگ یانیگه بارەدی. اوندن شیبانی خاننی یېنگیش اوچون بیرگەلیکده جدی جنگ قیلیشگه یاردم سۉرەیدی. نهایت محمود خان بابر میرزانینگ ایستگینی عملی اېتیش اوچون قشقر حاکمی سلطان احمدخان بیلن اتفاق توزەدی. تامانلر شیبانی خانگه قرشی جنگ باشلشدن آلدین اندیجانده حکمران بۉلیب تورگن رقیبلرینی اۉرتەدن کۉتریشنی معقول تاپەدیلر. اولر ۳۰ مینگ کیشیلیک قۉشین بیلن اندیجاننی تصرف اېتیشگه جزم ایتەدیلر.

شو وقتده احمد تنبل اۉز اوکەلرینی شیبانی خان حضوریگه جۉنەتیب، اوندن یاردم سۉرەیدی. آلتین فرصتلردن فایدەلنیشنی یخشی بیلگن شیبانی خان سمرقنددن جۉنب، اۉرەتیپه و خجند آرقلی اۉتیب، تاشکېنت یقینیگه کیلیب جایلشەدی. شیبانی خان عسکرلری بابر میرزا حامیلری قۉشنیگه محکم ضربه بېرەدی. ماوراءالنهرده تېموری شهزادەلر حکمرانلیگینی مستحکملش ایشی ینەده قیینلشەدی.

بابر میرزا سمرقندده اۉز حاکمیتینی مستحکملش مقصدیده کۉپ آواره گرچیلیکلر تارتەدی. اندیجان ینه سلطان احمد تنبل و اوکەسی جهانگیر میرزا تصرفیگه اۉتەدی. اونینگ اندیجاننی قیته اېگللش اوچون تۉرت ییلچه دوام اېتدیرگن کورەشی نتیجەسیز قالەدی. ایزمه -ایز شکستلر باعث اولکن آرزولری عملگه آشمەگن نوقیران شاه تاباره ضعیفلشەدی. و نهایت ماوراءالنهرده مرکزلشگن کوچلی دولت برپا اېتیشدن کۉنگلی ساوویدی، آته یورتینی ترک اېتیب خراسانگه کېتیشگه عزم قیلەدی.

بابر ماوراءالنهرنی ترک اېتمسیدن آلدین حصارنینگ ایلاک آلتیق ییلاغیده جایلشەدی.

www.ezgu.org

۱۵۰۳- جونده یاردم سۆره‌ب حصار، بدخشـان و قونـدوز حـاکمی خسـرو شـاهگه ایلچـی جۆنته‌دی. خسروشاه اونگه التفات کۆرستمه‌یدی. بابر میـرزا ایلاکـدن قبادیانگـه کۆچـه‌دی. ۱۵۰٤ییلی جون آییده بابر میرزا باقی چغانیانی همکارلیگیـده ۲۰۰ دن آشـه‌راق عسـکرلری بیلن ترمذ آرقلی امودریانی کېچیب، حاضرگی افغانستان حدودی گه اۆتـه‌دی. مـاوراءالنهرده شیبانی خان باسیمی کوچه‌یگن کېزلری، خسرو شاه نینگ اینیسی ترمذ، چغانیان و شهر صفا حاکمی باقی چغانیانی بابر میرزاگه قۆشیلگن ایدی.

بابر اییک یقینیده‌گی اجر دره‌سیده قـۆنیم تـاپرکن، خسروشـاه نینـگ ایـریم عملـدارلری، جمله‌دن بابر قۆشینیدن قاچیب قوندوزگه کېلگن بعضی بیر بېکلری سمرقندنی تشلب، اونگه کېلیب قۆشیله باشـله‌یدیلر. اوچ- تـۆرت مینـگ اویلیـک خسروشـاه لشـکریده‌گی مۆغـول جنگچیلری هم بابر قۆشینی ترکیبیگه کیره‌دیلر. تېموری شهزاده لرگه کۆپ یامـانلیکلر قـیلگن خسروشاه اندراب یقینیده، بابر گه تسلیم بۆلیب، اوندن کېچیریم سۆره‌یدی؛ بابر عفو اېته‌دی. شوندن سۆنگ خسروشاه بابر رخصتی بیلن هراتگه جۆنب کېته‌دی.

بابر کابلگـه قـره‌ب یۆلگـه چیقـه‌دی. کېلـه‌یاتیب، کابـل یقینیـده‌گی قره‌بـاغ منطقه‌سـیده آق‌سرایگه باریب اۆرنشه‌دی. شو یېرده کابلنی قۆلگه کیریتیش رېجه‌سـینی تـوزه‌دی. ذوالنـون ارغون نینگ اۆغلی محمد مقیم ارغون دېیَرلی تۆقنه‌شووسیز کابل ارگی (بالاحصار)نی بابرگه تاپشیره‌دی. ۱۵۰٤ ییل سیپتمبریده بابر مقیم ارغون و اونینگ خاندانیگه امان بېریـب، اولرگـه قندهارگه جۆنب کېتیشـلری گـه اذن بېره‌دی. شـو یۆسـین، کابـل نینـگ اطـراف حـدودلری جمله‌دن غزنی بابر تصرفیگه اۆته‌دی.

توران زمینده تېموریلر سلطنتینی قیته تیکلش ایشـلری بابرگـه نصـیب اېتمـه‌گن ایکـن، او کابلده مستحکم حکمرانلیک اۆرنته‌دی. بابر میرزا گه کونی کېلیب، شو یېردن توریب دشمنی شیبانی خان‌گه شکست بېریب، ینه ماوراءالنهرگه قه‌یتیش امیدی پیدا بۆله‌دی.

بابر کابلده‌لیگیده (مـیلادی ۱۵۰۵) سـلطان حسـین میـرزادن اونگـه مکتـوب کېلـه‌دی. حسین بایقرا اۆز مکتوبیده بـابر میرزاگـه شـیبانی خانگـه قرشـی بیرگه‌لیکـده جنـگ قیلـیش

www.ezgu.org

مقصدی بارلیگینی ایتیب، اونی هراتگه چقیره‌دی. بابر میرزا اونینـگ دعـوتینی قبـول قیلیـب، سید افضلنی هراتگه جۉنته‌دی. ایزیدن بابر میرزا نینگ اۉزی هم یۉلگه چیقه‌دی. او کهمردگه یېتیب بارگنیده، سید افضل و محمد دولدای لر(۱۵۰٦ ییلی ٥ مـی‌ده) بـابرمیرزا گـه حسـین بایقرا شیبانی خانگه قرشی لشکر تارتیـب باره‌یاتگنیـده تۉسـدن بابـاالهی منطقه‌سـیده وفـات ایتگنی خبرینی یېتکزه‌دیلر. بابر تعزیـه بیلـدیرگنی هراتگـه بـاره دی. هراتگـه یېتیـب بـارگچ، سـلطان حسـین بـایقرا اۉغیلـلری و قرینداشـلریگه قیغوداشـلیک بیلـدیریب، اولـر بـیلن اوچره‌شه‌دی، کېنگشلریده قتنشه‌دی. بابر میرزا شهزاده‌لر آره‌سیده‌گی نفاقـدن قتیـق خواطرگـه توشه‌دی. بایقرا وارثلری سلطنتنی اسره‌ب، شیبانی خاندیک جسور و کوچلی دشمن برابریـده تاب کېلتیره‌آلمسلیک لیکلرینی انگلب یېتـه‌دی. قـیش توشـگونگه قـدر هراتـده قـالگن بـابر میرزانینگ کۉنگلی کابلدن هم تینچ ایمس ایدی. قـیش کېلیشـیگه قره‌مسـدن غـور و بامیـان نینگ تاغلی حدودلری آرقلی کته مشتقلر چېکیب کابلگه قیته‌دی. غوربندگـه یقـین تـورکمن دره‌سیگه یېتیب کېلگنیـده، مۉغـوللر حمـایتی آسـتیده عصـیان کۉتریـب، بیـر قطـار بېکلـر بابرمیرزانینگ عمکی بچه‌سی میـرزا خـان‌نی پادشـاهلیک مرتبـه سـیگه کۉترگنلریـدن خبـر تاپه‌دی. اما کابل ارگی بابرگه طرفدار بېکلـر قۉلیـده قالـه‌وېره‌دی. بـابر تېـزده کابلگـه کیریـب کېلیب، عصیاننی باستیره‌دی. میرزا خاننی اوشلب آلیب گناهیدن اۉته‌دی و اونـی خراسـانگه سورگون قیله‌دی.

حسین بایقرانینگ اۉغیللری(۱۳ته اۉغلـی) اۉرتـه سـیده گـی نـزاع و اخـتلاف اوجیگـه چیقه‌دی. ۱۵۰۷ ییلگه کېلیب هراتده‌گی مستحکم سلطنت بنیادی یېمریله باشله‌یدی. پَیـت پایلب تورگن شیبانی خان هراتگه باستیریب کیره‌دی و خراساننی بوتونله‌ی اشغال ایته‌دی. بابر میرزا عسکرلری حسین بایقرا اۉغیللری کۉمگیگه یېتیب باره آلمه یدی. بابر قندهارگـه هجـوم قیلیـب، شـهرنی قۉلگـه کیریتـه‌دی. اوکه‌سـی ناصـر میرزانـی قنـدهار حکمـداری ایتیـب تعیینله‌یدی؛ اۉزی کابلگه قیته‌دی. هراتدن قاچیب چـیققن اینـی– آغـه‌لر شـاه‌بېک و محمـد مقیم ارغونلر یاردم سۉره‌ب شیبانی خان حضوریگه هراتگه باره‌دیلر. بـابر میرزانـی قنـدهارده

www.ezgu.org

دیب اۋیله‌گن محمد خان شیبانی قندهار شهرینی قمـل قیلیشـگه کیریشـه‌دی. ناصـر میـرزا قندهارده تورالمه‌ی قاچیب غزنی گه کیله‌دی.

بابر میرزا اۋزی نینگ اشدی دشمنی شیبانی خـان بـیلن جنـگ میدانلریـده یوزمـه-یـوز بۋلیشنی معقول کۋرمه‌ی، بیکلـری بـیلن بدخشـان و هندوسـتانگه یـورش قیلـیش اوسـتیده مصلحتلشه‌دی. نهایتده هندوستانگه قۋشین تارتیش باره‌سیده قـرار قبـول قیلینـه‌دی. عمـک بچه‌سی عبدالرزاق (اولوغ بیک کـابلی نینـگ اۋغلـی) نـی کابلـده قالـدیریب، ۱۵۰۷ ییلـی هندوستانگه آتلنه‌دی.

۱۵۰۸ ییلی مارچ آیی نینگ ۱٦-سیده بابر میرزا نینگ کته اۋغلی همایون کابلده دنیـا گـه کیله‌دی. فرزنـدی همـایون تولـدی مناسـبتی بـیلن بـابر کابـل نینـگ چارباغیـده کتـه تـۋی اۋتکزه‌دی. و او ییرده بیرینچی بار اۋزینی شاه دیب اعلان قیله‌دی.

۱۵۱۰ ییلی نینگ مارچ آییده محمد خان شیبانی مرو یقینلریـده شـاه اسـماعیل صـفوفی قۋشینلری بیلن یوز بیرگن اوروشده قتل ایتیله‌دی. اوشبو واقعه‌دن کیین بابر میرزا ایـران شـاهی اسماعیل صفوی بیلن توزگن حربی- سیاسی اتفاقی اونگه ینه بیر بار مـاوراءالنهر نـی قۋلگـه کیرتیشگه فرصت یره‌تیب بیره‌دی. ۱۵۱۱ ییلی نینگ بهاریده بابر حصارنی قۋلگـه کیریتـه‌دی. شو ییل نینگ یازیده بخارانی هم باسیب آله‌دی، اکتبر آییده ایسه سـمرقندنی ضـبط ایتـه‌دی. ایران پادشاهی حمایتیدن ممنون بۋلگن بابر میرزا سـمرقندده شـیعه مـذهبلی شـاه اسـماعیل صفوی آتیگه خطبه اۋقیته‌دی. بابر میرزانینگ اوشبو عملیدن قتیق چـۋچیگن سُـنی مـذهبلی سمرقند بیکلری و اهالیسی آره‌سیده بابر میرزا شیعه مذهبینی قبـول قیلگنـی باره‌سـیده گـپ- سۋزلر ترقله‌دی. سمرقندلیکلر بابرمیرزادن ناراضی بۋلیب، اونی حمایت ایتمه‌یـدیلر. شـونگه قره‌می بابر میرزا کمیده ۸ آی سمرقند حاکمیتینی اۋز قۋلیده اوشلب توره‌دی.

۱۵۱۲ ییلی بابرمیرزا قۋشینی بیلن شیبانیلردن بۋلمیش عبیدالله خـان نینـگ بـیش مینـگ کیشیلیک عسکری اۋرته‌سـیده قـاره‌کۋل و خیرآبـاد آره‌سـیده جایلشـگن کۋلِ‌مِلـک یقینیـده شدتلی تۋقنه‌شو یوز بیره‌دی. بابرمیرزا قۋشینی ایسه بو جنگلرده ییڭیله‌دی. اوروش میدانیـدن

www.ezgu.org

سمرقندگه چېکینیشگه مجبور بۆلگن بـابرمیرزا اۆز عسـکرلری و بېکلـری بـیلن حصـار گـه کېلهدی.

بابر ۱۵۱۲یيلی نینگ کوزیده شاه اسماعیل صفوی جۆنتگن لشکرباشی نجم‌الثـانی بـیلن بلخده اوچره‌شه‌دی. امودریادن اۆتیب، غوزار قلعه‌سینی هم تصرف ایته‌دی. سـۆنگ قرشـیگه حمله قیله‌دی، اوزاق وقت دوام ایتگن اورشلردن کېیین او یېرنی قۆلگه کیریته‌دی. بـابر ۱۵۱۲ ییلی ۲٤ نوامبرده غجدوانده یوز بېرگن جنگده شیبانیلردن قتیق شکستله‌نیب، کابلگه قیتـه‌دی و حیاتی نینگ آخریگچه ماوراءالنهرنی قۆلگه کیرتیش آرزو-ایسته‌گی بیلن یشب اۆتـه‌دی. او هندوستاننی قۆلگه کیریتیش و او یېرده بویوک سـلطنت برپـا ایتـیش ایشـلری بـیلن مشـغول بۆله‌دی.

بابرمیرزا هندوستاننی ایگللش اوچون کمیده بېش مرتـه حملـه قیلـه‌دی. حـل قیلـووچی سۆنگی اوروشی دهلی یقینیده سلطان ابراهیم لودی بیلن کېچه ده‌دی. اوشـبو نـابرابر جنگـده بابر پادشاه و اونینگ بېکلری و عسکرلری کته جسارت کۆرستیب، ینگی حربـی تکتیکلرنـی قۆللب، سلطان ابـراهیم لـودی لشـکرینی ینگـه‌دیلر. دهلـی سـۆنگره ابسـه آگره‌نـی قۆلگـه کیریته‌دی. سلطان ابراهیم (۱۵۲٦ییلی ۲۱- اپریل) اورروشده هلاک بۆله‌دی. تاریخـده پـانی پت دېب ناملنگن اوشبو جنگده سلطان ابراهیم لودی تقریباً یوز مینگ جنگچی و بیـر مینـگ اطرافیده بۆلگن فیلـی بـیلن قتنشـگن ایـدی. بابرنینـگ عسـکرلری سـانی بـار و یـوغی ۱۲- ۱۰مینگ کیشی اطرافیده بۆلگن. ۱۵۲٦ ییلی ۲۷- اپریل‌ده ظهیرالدین محمد بابرشاه نامیگـه خطبه اۆقیله‌دی. بابرمیرزا سلطان ابراهیم لودی نینگ نه‌سی بَیده گه التفات کۆرستیب، اونگـه تینچ و آسایشته یششی اوچون شرایط یره‌تیب بېرگنیگه قره‌می، بیده خاتون بابرمیرزا آشپزلرینی ایشگه سالیب، بابرنی زهرله‌یدی. بو واقعه‌دن کېین بابرنینـگ سـاغلیگی یامانلشـه‌دی. لـېکن بیده نی جزاگه تارتمه‌یدی.

۱۵۲۷ ییلی مارچ آییده، باشقه مهم بیر جنگده، هندوسـتان نینـگ کـوچلی راجه‌لریـدن سنلمیش رانا سنگا بیلن بـۆلگن دهشـتلی جنگـده، بـابر قۆشـینی غلبـه قازانـه‌دی. بـو بـیلن

www.ezgu.org

هندوستانده بابریلر نینگ توزیلـه‌جک تقریبـاً اوچ یـریم عصـرلیک بویـوک امپراتـورلیگینی تأسیس ایتیشگه شرایط مهیا بؤله‌دی. دهلی، آگـره و هندوسـتان نینـگ شـمالی حـدودلرینی ضبط ایتگن بابر شاه اؤزلرینی مستقل دیب بیلگن هندو راجه‌لرینی کوچ ایشـله‌تیش و یـا هـم تینچ یؤللر آرقلی اؤزیگه بؤی سؤندیریشگه مؤفق بؤله‌دی. بو بیلن بابریلر اِمپراتورلیگی جانلنه باشله‌یدی. بابرنینگ کؤرسـتمه‌لری اساسـیده هنـد خلقیگـه بنیادکارلیـک، مـدنیت یـره‌تیش زمینه‌سی یره‌تیب بیریله‌دی.

ظهرالدین محمد بابر عمری آخریده سـلطنتگه ولیعهـد قیلیـب، کتـه اؤغلـی -همـایوننی تعینله‌یه‌دی. شونده‌ی قیلیب بابر ۱۵۳۰ ییلـی ۲۵ دسـامبریده، آغیـر خسـته‌لیک سـبب ٤۸ یاشیده عالمدن اؤته‌دی. جسدی آگره‌ده‌گی زرافشان باغیده دفـن ایتیلیـب، اؤن ییلـدن کـېین (میلادی ۱٥٤۰) بابر شاه وصیتیگه کؤره اونینگ توپراغینی کابلگـه کېلتیریلـه‌دی، اؤزی برپـا ایتگن محتشم باغلردن بیری "باغ بابر"ده توپراققه تاشپیریله‌دی.

توغمه اقتدار ایگه‌سی بـؤلگن ظهیرالـدین محمـد بـابر قیسـقه عمـری دوامیـده حربـی-سیاسـی، اجتمـاعی و فرهنگـی حیاتیـده فوق‌العـاده ایشـلرنی عملگـه آشـیردی، سـیر قیـرّه شخصیت بؤلیب یېتیشدی، دور ودوران سوریب عالمدن اؤتدی. یاشلیگیده سلطنت تختیگه اؤتیرگن بابر میرزا چېکسیز سیاسـی فتنـه‌لر و تینیمسـیز اوروشـلر گردابیـده قالیـب، اوزاقنـی کؤره‌آله‌دیگن بویوک سیاستچی و ماهر سرکرده گه ایلنه آلـدی. شکسـتلردن یخشـی سـباقلر چیقردی. تورلی ایلتلر و ملتلرنی بیرلشتیریش و اولکـن امپراتورلیـک قوریـب، اونـی تـؤغری باشقریش مهارتینی کسب ایتدی. ۲۰۰ دن آشه‌راق جنگچیلری بیلن اولکن مملکت تشـکیل ایتیشنی نیت قیلگن یـاش بـابر چـارک عصـر دوامیـده چېکسـیز مشـقتلر چېکیـب، گنگـا و امودریالری آره‌لیغیده مرکزلش اولکن سلطنت قوریشگه مؤفق بؤلدی. کؤپ جهتلـردن آلیـب قره‌لگنده بابر میرزا گه تېنگلشه‌دیگن امیر، سرکرده و شهزاده یؤق البته.

بابر میرزا یاشلیگیدن بیر قؤلیده قیلیچ تـوتگن بؤلسـه-ده، ینـه بیـر قؤلیـده قلـم اوشـلب، عمری نینگ سـؤنگی لحظه‌لریگچـه هـارمَی-تـالمی حیـات داوانلریـدن آشـیب، بویـوک

www.ezgu.org

مقصدگه يېتيب آلدى. اوروشلر اوجيده، حربى- سياسى يوتوقلرى و شكستلرى جريانيده عجايب علمى، ادبى، مدنى و معنوى بايليک يره‌تيب، دنيا مدنى خزينه‌سيگه اۋزيدن بى بها ميراث قالديردى.

يوقاريده "بابر نامه" اساسيده بابرشاه نينگ حربى- سياسى حياتى و فعاليتلرى اوستيده توخته‌لديک. اېندى، قيسقه طرزده اونينگ اۋزيگه خاص علمى ادبى، معنوى و ايجادى فعاليتى بابيده سۆز يوريتماقچيميز.

ينه بابر حقيده؛ قلمدن توشيب قالگن سۆزلر

ظهيرالدين محمد بابر ١٢ ياشيده تخت تېپه‌سيگه كېلگن ايدى. انديجان تختيگه كۆز تيكيب تورگن سياسى رقيبلرى، اينيقسه عمكيلرى اونى تينچ قۆيمه‌ديلر. بابر اېسه تاج و تخت اېگه‌سى اۋله‌راق همده وارثليک مقاميده دشمنلريگه قرشى توريب، كوره شيشگه مجبور ايدى. چمه‌سى اۋن ييل فرغانه، سمرقند و تاشكېنت اطرافلريده اۋز قۆشينلرينى دشمنگه قرشى جنگلرده رهبرليک قيلدى. اۋزى آت اوستيده قيليچ اۋينه‌تيب، اوروشلرده فعال اشتراک اېتدى. يېنگدى، يېنگيلدى.

كابلگه كېلگنيده، دشمنگه قرشى جنگ قيليش سِرلريدن خبردار ماهر سركرده صفتيده هر قنده‌ى هجومچى لشكر برابريده اۋزيگه تېگيشلى يېرلرنى قنده‌ى قيليب مدافعه قيليش مهارتى، شونينگدېک، قيسى پَيت دشمنگه هجوم قيليش و قه‌ى زمانده مدافعه قيليش وقتينى يخشى بيلردى. بابر اۋزى نينگ "بابرنامه" اثريده ايريم حاللرده سلطان حسين بايقرانينگ شيبانى خان گه قرشى كوره‌شده كۆرگن حربى چاره تدبيرلرينى تنقيد اېتيب، بير مَورده منه بونده‌ى يازه‌دى:

(متن تبديلى) «سلطان حسين ميرزانينگ بو خطالرى اميدسيزليک سببچيسى بۆلدى. نېگه كه، تېموربېک نينگ يورتيده بو تاريخي سنه‌ده هم ياش، هم تصرفيده‌گى يېر- ملک، هم لشكر حسابى جهتيدن اوندن اولوغراق پادشاه يۆق ايدى. بيز كۆز توتر ايديک كه، كېتمه- كېت اېلچيلر و خبرچيلر شاشيلينچ كېليب، منه بونده‌ى حكملر كېلتيرسه‌لر ايدى: «ترمذ،

www.ezgu.org

کیلیف و کرکی کېچیکلریده مونچه کبمه یسنگ، کؤپریک اسبابینی فلان مقدارده تیار قیلینگ. یوقاریگی تؤقّیز اؤلیم کېچیکلرینی یخشی احتیاط قیلینگ». تا که بیر نېچه ییل اؤزبک غوغا- تؤپالانلریدن کؤنگلی سینیققن بو ایللرنینگ کؤنگلی کؤتریلیب، کوچه‌ییب، امیدواربؤلسینلر.

سلطان حسین میرزادېک تېموربېک اؤرنیگه اؤتیرگن اولوغ پادشاه غنیم نینگ اوستیگه یوریشنی دېمه‌ی، یېر بېرکیتماقنی، مدافعه‌نی دېسه، اېل و اولوسده قنده‌ی امیدوارلیک قالسین؟»[1]

بابر کابل اطرافلری، غزنی، قندهار و افغان قبیله‌لری یشه‌یدیگن قطار حدودلرنی اؤزیگه قره‌تیش اوچون آلیب بارگن جنگلریده کته مؤفقیتلر قازانگن اېدی. هندوستاننی تصرف اېتیش اوچون عملگه آشیرگن حمله‌لری بابر شاه نینگ حربی یوریشلرده اؤزیگه خاص اهمیتگه اېگه اېکنی تأریخده معلوم. اینیقسه سلطان ابراهیم لودی و راجه سنگا نینگ کؤپ سانلی قؤشینلرینی یېنگیشده قؤلله‌گن ینگی حربی تکتیکلری جمله‌دن "تؤلغمه" جنگ اصولی بابرنی اؤته استعدادلی سرکرده صفتیده تنیته‌دی.

او هندوستان نینگ کېنگ حدودینی قؤلگه آلیش اوچون چېکسیز مشقتلر چېکدی؛ مؤفقیتسیزلیکلریدن کؤنگلی ساوومه‌دی بلکه، عزمی محکمراق بؤلدی و هر بیر شکستیدن عبرتلی سباقلر چیقردی. بابر دهلی، آگره و هندوستان شمال ولایتلرینی ضبط اېتگندن سؤنگ، افغانستان و هندوستان نی اؤز ایچگه آلگن کېنگلیکلرده حکم یورغیزیب، تؤرت ییلدن آشه‌راق هندوستانده سلطنت قوره آلیشگه اولگوره‌دی. ایریم ولایتلرگه حاکملر تعیینله‌یدی. سالیق اؤندیریش قانون - قاعده‌لرینی ایشلب چیقیب، عملده جاری اېته‌دی.

بابرشاه نینگ قیسقه پادشاهلیگی ییللریده هندوستان و افغانستانده قوریلیش و آبادانچیلیک ایشلرینی یؤلگه قؤییب، باغ-راغلر بنیاد اېتدی. قصرلر، حماملر قوردیریلدی.

---

۱. بابر، بابرنامه، تاشکېنت، اؤقیتووچی، ۲۰۱۸، ۱۹۱- بېت.

www.ezgu.org

زراعت/اېکینچیلیکنی رواجلنتیریش اوچون نهرلر و اریقلر قزیلدی. بابر شاه علم–فن و ادبیات رواجی اوچون سعی و حرکت آلیب باره‌دی. سلطنت و حاکمیت ایشلرینی عدالتلی باشقردی. بابر و اونینگ اولادلری خذمتلری هندوستان خلقی تامانیدن خرسندلیک بیلن تیلگه آلینیب، حرمت بیلن اعتراف اېتله‌دی.

بابر اؤزیگه خاص عجایب خصلت و فضیلتلرگه اېگه پادشاه بؤلگنی تاریخدن عیان. چنانچه، "بابرنامه" نینگ کاتبی بابرنینگ پادشاهلرگه خاص فضیتلری حقیده منه بولرنی یازگن: (متن تبدیلی) «و محالدور کیم، اول پادشاهِ قابل نینگ یخشیلیغلرینی ایتگن بیلن و بیتگن بیلن توگنگه‌ی. لېکن مجمل بو کیم، سکیز صفت اصیل انینگ ذاتیغه متأصل اېدی: بیریسی بو کیم، نجهتی(اقبالی) بلند اېدی؛ ایکیمچیسی- همتی ارجمند اېدی؛ اوچیمچیسی- ولایت الماغ؛ تؤرتومچیسی- ولایت سقله‌ماغ؛ بېشیمچیسی- معمورلوغ؛ آلتیمچیسی- رفاهیت نیتی تېنگری تعالی بنده‌لریغه؛ یېتیمچیسی- چېریکنی کؤنگلی(نی) قؤلغه آلماق؛ سکیزیمچیسی- عدالت قیلماق».[۱]

بابر- استعدادلی شاعر

تېموری شهزاده‌لردن ایریملری قلم و ایجاد اهلی بؤلیب، شعر بیتگنلر. لېکن اولر آره‌سیدن هیچ بیری بابر میرزاچه‌لیک گؤزل و روان شعرلر ایتیشده بابر مرتبه‌سیگه یېتیشمه‌یدیلر. عموماً، بابر ایجادی تورکی عالم ادبیاتیده اؤزیگه کته اؤرین اېگلله‌یدی.

بابرمیرزا ۱۷ یاشیده ایکینچی مرته سمرقندنی اېگلله‌گنیده شعر یازه‌باشله‌گنینی ایته‌دی. اونینگ شعریتیده کؤرگن–کیچیرگنلری بیلن بیرگه وطننی قومسش، غربت الملری، سېوگی–محبّت، دینی و تعلیمی مسأله‌لر چقور افاده‌سینی تاپگن. شعرلری نینگ عمومی سانی ۴۰۰ پارچه‌دن آشه‌دی. اولردن ۱۱۹ته‌سی غزل، قالگن۲۳۱ته‌سینی رباعی، تویوق، قطعه، فرد،

۱. بابر، بابرنامه، "شاه، ادیب و شاعر - ظهیرالدین محمد بابر" (سؤزباشی)، تاشکېنت، اؤقیتووچی، ۲۰۱۸، ۹- بیت.

www.ezgu.org

مثنوی تشکیل بېره‌دی. اونینگ ایجادیده رباعی ژانری علیحده اۉرین اېگلله‌یدی. باشقچه ایتگنده بابر تورکی شاعرلر آره‌سیده رباعینی کۉکلرگه کۉتره‌آلگن ایجادکار سنه‌له‌دی. شاعر بابرشاه اۉز شعرلرینی تۉپلب دیوان هم توزگن. کابل دیوانینی (۱۵۱۹ییلی) و هند دیوانینی ۱۵۲۸-۲۹ ییللری ترتیب بېرگن. او، دیوانلرینی اۉزی اختراع قیلگن خط - "خط بابری" گه کۉچیریب ماوراءالنهرگه جۉنه‌تگن.

بابر عجایب نکته پرداز و بدیعی صنعتلرنی اۉز ایجادیده چېبرلیک بیلن قۉلله‌گن شاعر دیر. اونینگ بدیعی مهارتی یوکسکلیگی شعرلریده جوش اوریب توره‌دی. شونینگدیک، وطن و آنه یورت ساغینچی بابر شعرلریگه باشقچه روح و جرنگ بغیشله‌گن. تورکی گوی شاعرلر آره‌سیده هیچ کیم وطنگه محبت و غریبلیک نینگ اضطراب، المرینی بابرچه‌لیک اۉز شعرلریده عکس اېتدیره‌آلمه‌گن دېسک، مبالغه قیلمه‌گن بۉله‌میز. بابرنینگ منه بو رباعیسینی اۉقیگن کیشی میرزا بابر اۉز یورتینی قیسی اندازه‌ده سېوگنینی انگلب آله‌دی.

طالع یۉقی جانیمغه بلالیغ بۉلدی،
هر ایشنی که ایله‌دیم، خطالیغ بۉلدی.
اۉز یېرنی قۉییب، هند ساری یوزلندیم،
یارب، نېته‌یین، نې یوز قرالیغ بۉلدی.

فارس و عرب تیللریده هم سوادی کامل بۉلگن بابرمیرزا اېسکی اۉزبېک تیلیدن تشقری فارس تیلیده هم شعرلر یازگن. اونینگ دیوانیدن فارسچه شعرلری هم جای آلگن. بابر فارس تیلیده ۳غزل، ۱۳ته تۉرتلیک، ایکی معما، ٦ ته قطعه، بیرته تاریخ، ایکیته تویوق و ۲۳ته فرد یازگن.

بابردن اردو و اۉزبېک تیلیده ملمع بیر بیت قالگنی معلوم:

موجکا نَه هُوا کوچ هوسِ مونک ماتی،

فقر اهلیغه بس بؤلغوسی پانی و روتی.

(مېنگه نې یاقوت، نې مروارید هوس دور، که فقیر اوچون سو و نان بس دور).

بابر- فقیه

ظهیرالدین محمد بابرشاه اۏز دینیگه اعتقادی- ایشانچی استوار حنفی مذهبلی سُنی مسلمان کیشی بۏلگن. یاشلیگیده قرآن و دین اصوللرینی اۏرگنگن، اسلام شریعتی بویروغلریگه سویه‌نیب، پادشاهلیک قیلگن. بو ساحه گه بغیشلب یازگن کتابیگه "مبین"("آچیق، آیدین") دېب آت قۏیه‌دی. اۏزیدن کېیین اۏغیللری هم شو کۏرستمه‌لرگه عمل قیلیب، ایش توتیشلری، مملکتنی باشقریشلری طلب قیلینگن. فرزندلریگه تعلیم بېریش اوچون بیتیلگن اوشبو اثرده اسلام دینی نینگ فرض و سنتلری و باشقه بیر قطار رکنلری باره‌سیده معلومات بېره‌دی. بابرشاه بو کتابینی اۏغیللری همایون و کامران میرزالرگه بغیشلب یازگنی اثرنینگ دیباچه‌سیده‌گی بیتلرده قید قیلینه‌دی.

بابر- ترجمان

بابر میرزا کمیده تۏرت تیل یعنی تورکی تیل (اېسکی اۏزبېک تیلی)، فارس، عرب و اردو تیللرینی یخشی بېلگن. او، اۏز اثرلری نینگ اېنگ کته قسمینی آنه تیلی- اېسکی اۏزبېک تیلیده یره‌تگن. شو بیلن بیرگه او خواجه عبیدالله احرارنینگ فارس تیلیده‌گی نثری یۏل بیلن یازیلگن تصوفی اثرینی اېسکی اۏزبېک تیلیگه نظمده ترجمه قیله‌دی. عمر شیخ خواجه احرارگه کۏپ ارادت قۏیگن ایدی. خواجه احرار اوشبو اثرنی "والدیه" (آته گه بغیشلاو") دېب اته‌یدی. بابر هم کتاب نینگ نامینی عیناً "والدیه" دېب نامله‌گن.

مرکزی آسیاده نقشبندیه طریقتی نینگ مشهور نماینده‌لریدن بۏلگن خواجه عبیدالله احرار تېموری شاه‌لر و شهزاده‌لر تامانیدن حمایت اېتیب کېلینگن، بابر نینگ آته‌سی عمرشیخ بیلن یقین علاقه‌ده بۏلگن عبیدالله احرار بابر میرزا توغیلگنده اونگه "ظهیرالدین محمد" دېب آت قۏیگن. بابر، خواجه احرار فرزندلریگه حرمت کۏزی بیلن قره گن. اونینگ نبیره‌لریدن ایکی کیشیسی بابرنینگ خدمتیده بۏلگن.

www.ezgu.org

بابر عمری نینگ آخرلری (میلادی ۱۵۲۸ ییلی نینگ کوزی) قتیق بیتاب بۆلیب قالگنـده، خواجه روحی مدد قیلیشی اوچون، شفا تاپیشـی ایلینجیـده "والدیـه" اثرینـی نثـردن نظمگـه اۆگیریب، ترجمه قیلشگه کیریشه‌دی. هر کونی اۆن بَیتدن ترجمه قیلیب، اۆن کونده بیتیره‌دی. ترجمه ایشی اۆز نهایه‌سیگه یِتیشی بیلن–آق، سلامتلیگی قیته تیکلنگنینـی ایسـله‌یدی. بـابر ترجمه ایشی سـۆنگیگه یِتگنـده، اوشـبو اثرنـی باشـقه شـعرلری بـیلن بیـر نِیچـه نسـخه‌ده یازدیریب، اۆغیللری همایون و کامران و باشقه کۆنگلی گه یقین کیشیلریگه جۆنته‌دی.

"والدیه" نینگ اۆزبِیکچه ترجمه‌سیده بابر میرزا سـۆز صـنعتلرینی قۆللـه‌گنی، اثـر نینـگ بدیعی اهمیتینی ینه ده آشیره‌دی. اثرگه بابر ایجادی یانده شـه‌دی، کیـریش، اساسـی بـۆلیم و خلاصه نی هم قۆشیمچه قیلـه دی. کتـاب نینـگ کیـریش و توگنچی (خاتمـه) قسـمینی بیـر معناده بابرنینگ معنوی ملکی دِییش ممکن. "والدیه" نینگ اۆزبِیکچه ترجمه‌سـی بـابر میـرزا نینگ بدیعی ترجمه‌ده ماهرلیگینی اثباتله‌یدی.

بابر- ینگی یازوو اختراعچیسی

بابر ۱۵۰٤ ییلی کابلگه کیلگنیده ینگی بیر خط اختراع قیله‌دی. و اونـی "خـط بـابری" دِیب نامله‌یدی. بابر اۆز آنه تیلی - اِیسکی اۆزبِیکچـه‌ده تاووشـلری طلبیگـه کـۆره عـرب الفباسـی اساسیده شکلاً فرق قیلووچی ۲۹ حرفنی یره‌ته‌دی.

او، قرانکریمنی اۆزی اختراع اِیتگن خطگه کۆچیرتیریب، مکه و باشقه بیر قطار شـهرلرگه یوبـاره‌دی. بدخشـان و قنـدهارده‌گی اۆغیللـری- همـایون میـرزا و کـامران میرزالرگـه "خـط بابری"ده مکتوبلر یازه دی. اوشبو یازووده کۆچیرتیریلگن قرآن نینگ بیر نسخه‌سی ایران نینگ مشهد شهریده‌گی امام رضا یادگارلیک مجموعه‌سی نینگ "کتاب" بنیادیده سقلنماقده.

بابر اۆزی نینگ خراسان سفری چاغیده "خط بـابری"نی مرغابـده میرزالـر بـیلن اونینـگ آلدیگه چـیققن هراتلیـک تنیقلـی عـالملردن قاضـی اختیارالـدین و محمـد میریوسـف گـه اۆرگتگنینی ایته‌دی. بیراق نامعلوم سـببلرگه کـۆره "خـط بـابری" کـۆپ قۆللنیلمـه‌ی اونوتیـب یوباریله‌دی. انیـق راغـی مکـه مفتی‌لـری قراننـی بـو یـازوده کۆچیریلیشـیگه فتـوا و اجـازت بیریشمه‌یدی.

www.ezgu.org

بابر- ادبیاتشناس و منتقد

ظهیرالدین محمد بابر قیسقه حیاتی دوامیده سرکردهلیک و پادشاهلیک دغدغهلری بیلن بیرگه ادبیات ساحهسینی هم سیره اونوتمهگن؛ او یېتوک شاعر و ادبیاتشناس صفتیده قطار ایجادکارلرنی تنیتیش بیلن بیرگه اولرنینگ ادبی اثرلرینی تحلیل قیلیب، تنقیدی یاندهشگن.

بابر میرزا "بابرنامه" اثریده ۵۰ گه یقین ایجادکارنی اېسلهیدی. اولرنینگ شعرلری و ادبی اثریدن اقتباسلر کېلتیرهدی. بابر جدّی منتقد هم بۉلگن. ایجادکارلر اثرلرینی حقانی بهالهیدی. کمچیلیکلری، عیب و نقصلرینی کۉرستهدی. او خراسان شاعرلری بارهسیده سۉز یوریترکن؛ "شیبانی نامه" مؤلفی محمد صالح حقیده منه بولرنی یازهدی:

(متن تبدیلی) «ینه، محمد صالح ایدی. یاقیملی غزللری بار. بیراق سیلّیقلیگی مزهسیچه ایمس. تورکی شعری هم بار. یامان یازمهیدی. کېینراق شیبانیخان قاشیگه کېلگن ایدی. درحقیقت، حرمت و اعتبار قازاندی. شیبانیخانگه اتّب رمل مسدس مخبون-"سُبحه" وزنیده بیر تورکی داستان بیتگن. انچه سست و بۉشتاب دیر. اونی اۉقیگن کیشی نینگ محمد صالح شعریتیدن کۉنگلی ساوییدی. بیر یخشی بَیتی بو دیر:

بۉلدی تنبلگه وطن فرغانه،

قیلدی فرغانهنی تنبلخانه»[۱]

بابرمیرزا تنقیدیدن سۉز ملکی نینگ سلطانی، اولوغ متفکر امیرالکلام حضرت علیشیر نوایي هم چېتده قالمهگن. «علیشیربېک اۉخششی یوق کیشی ایدی. تورکی تیل بیلن تا شعر بیتیبدیلر، هیچ کیم اونچهلیک کۉپ و یخشی یازگن ایمس. ...». «ینه "میزان الاوزان" ناملی عروض کتابینی بیتگن، انچه ملاحظهطلب: ییگیرمه تۉرت رباعی وزنینینگ تۉرت وزنیده خطا قیلگن. بعضی بحرلرنینگ وزنلریده هم ینگلیشگن. بو عروضدن خبردار آدمگه معلوم بۉلهدی. فارسی دیوان هم ترتیب بیرگن. فارسی نظمده "فاني" تخلصینی قۉللهگن. بعضی بَیتلری یامان ایمس دیر...»

۱. بابر، بابرنامه، تاشکېنت، اۉقیتووچی، ۲۰۱۸، ۲۶۲- بېت.

www.ezgu.org

«...فضل اهلی و هنر اهلیگه علیشیربیکچه‌لیک مربی و حامیلیک قیلگن آدم دنیاده باشقه تاپیلمسه کېره‌ک».[1] دېب یازه‌دی بابر میرزا.

سلطان حسین بایقرا فضیتلرینی بیر–بیر سنب اؤتگن بابر اونینگ ایجادی و شخصیتیده‌گی کمچیلیکلرینی هم حقانی روشده تصویرله یدی. "بارنامه" نینگ بیر قسمیده حسین بایقرا حقیده منه بولرنی ایسلب اؤته‌دی: «طبع نظمی بار ایدی، دیوان هم ترتیب قیلیب ایدی، تورکی ایتور ایدی. تخلصی "حسیني" ایدی. بعضی بیتلاری یامان ایمستور، ولی میرزانینگ دیوانی تمام بیر وزنده دور. با وجودی کیم هم یاش و هم سلطنت بیله اولوق پادشاه ایدی، کیچیکلاردیک قؤچقار ساخلاب، کبوتر ساخلاب، کبوتر اؤینار ایدی. تاووق هم اوروشقه سالور ایدی».[2]

بابر - عروض‌شناس عالم

بابر فقط شاعر ایمس، بلکه او یېتوک شعرشناس و ادبیات نظریه‌چیسی هم دیر. تورکی ادبیات دنیاسیده شعرنینگ عروض وزنلرینی بیلیشده اونگه یېته‌دیگنی یؤق البته. بابر دوریگچه ایسکی اؤزبېک تیلیده عروض و شعر وزنلری گه عاید فقط ایکی اثر بارلیگی فنده معلوم. بیرینچیسی شیخ احمد بن خدایداد طرازی نینگ "فنون البلاغه" (بو اثرده کېلتیریلگن تؤرت موضوع نینگ بیری عروض دیر). بؤلسه، ایکینچیسی علیشیر نوایي نینگ "میزان الاوزان" کتابی دیر.

بابر عروض موضوعیگه بغیشلب "مفصل" ناملی بیر رساله هم یازگن. نوایي نینگ "میزان الاوزان" اثریده ۱٤۰ ته عروضی وزن خصوصیده معلومات بېریلگن بؤلسه–ده بابرنینگ بو اثریده ۵۳۷ عروض وزنی اصل، فروع(ترماق) و زحاف(حرفلر توشیریش، آرتیریش)لر اساسیده تنیشتیریله‌دی.

۱. بابر، بابرنامه، تاشکېنت، اؤقیتووچی، ۲۰۱۸، ٤۹-۲٤۸ بیت.

۲. بابر، بابرنامه، مزارشریف، میرزا اولوغ بېک فرهنگی بنیادی، قویاش ییلی ۱۳۸۷، ۲۲۷- بیت.

www.ezgu.org

بابر اؤرته عصر تیلشناسی

بابر میرزا اثرلری اینیقسه اونینگ شاه اثری "بابرنامه"نی اؤقیگنده بابرنی تیلشناسلیک مسأله‌لریگه یانده‌شگنی و ساحه گه عاید مهم جدی بحثلر آچگنی گه گواه بؤله‌میز. مثال اوچون او بابرنامه‌ده قرشی ولایتینی، بو آت بیلن ناملنیشی خصوصیده فکر یوریتیب، اؤزی نینگ تیرن ملاحظه‌لرینی بیان ایته‌دی. بو ظهیرالدین بابرنینگ فکری البته، اما "قرشی" سؤزی قطار تورکی داستانلر و تأریخ کتابلریده ضد، مقابل، سرای، قصر کبی معنالرده کېلتیریلگن.

بابر میرزا قرشی سؤزینی "بابرنامه"ده مؤغولچه سؤز بؤلگنینی تأکیدلب، قبرستان معناسینی انگلته‌دیٍ دېیه معلومات بېره‌دی. اونگه کؤره چنگیزخان هجومی چاغیده بو شهرده قانلی اوروشلر یوز بېرگنی نتیجه‌سیده سان-سناقسیز آدملر قتل اېتیلگن. شهرنینگ هر تامانی اوروشده قربان بؤلگنلر گورستانیگه ایلنگن. انه شو باعث مؤغوللر استیلاسی آرتیدن آلدینلری نَسَف و نَخشَب دېب اتلگن بو حدودگه قرشی یعنی قبرستان نامی بېریلگن. بیزنینگچه، بابر قرشی سؤزی نینگ کېلیب چیقیشی حقیده خطاگه یؤل قؤیگن. بو سؤز مؤغولچه ایمس؛ تورکی سؤز بؤلیب، مؤغوللرگه مقابل چیققن، قرشی تورگن انسانلر/قرشیلر؛ کؤکره‌ک کیرگنلر معناسینی بیلدیره‌دی.

بابر- مهربان آته؛ قریندا‌شلری، یقینلریگه غمخوار حامی

ایش-یوموشی آغیر بؤلیشیگه قره‌می، ظهیرالدین محمد بابر اؤز فرزندلری تعلیمی و تربیه‌سینی سیره اونوتمه‌گن. قیزلری و اؤغیللریگه یخشی آته‌بؤلیش مسوولیتینی انگلب، درست عمل قیلگن. اوکه‌لری، آپه- سینگیللری همده اوزاق یقینلریگه حامیلیک قیلگن. بابرنینگ فرزندلریگه نه قدر مهربان آته بؤلگنینی شوندن هم بیلیش ممکن که، تونغیچ اؤغلی همایون میرزا هندوستان نینگ سَنبَل ولایتی حاکمی بؤلگن چاغیده قتیق کسل بؤله دی؛ سېویکلی فرزندی کسللیکدن اریب، اونگه ساغه‌یب کېتسین نیتینی قیلیب، «همایون اؤرنیده مېن جانیمنی فدا قیلیشگه حاضر من»-دېیدی و شوندن کېیین کسل بؤلیب، ساغلیغی قیته تیکلنمه‌یدی و نهایت عالمدن کؤز یومه‌دی؛ همایون ایسه توزه‌لیب کېته‌دی.

www.ezgu.org

بابر فرزندلرینی اۋقیب سوادلی بۋلیشلری همده قدرتلی سرکردەل بۋلیب یېتیشیشلری گه؛ دولتنی باشقریش و باشقه تورلی ساحەلرده اۋز سویەلرینی آشیریب باریشلری مسـأله سـیگه هم جدی اعتبار قرەتگن. همایون میرزادن کېلگن نامەنی اۋقیب اونگه جواباً یازگن مکتوبیده، فرزندیگه نامەسیدەگی املا خطالرینی اېسـلەتیب، حکومـت ایشـینی باشقریشـده خلوتـدن چیقیب، بېکلر بیلن مصلحتلشیب ایش کۉریشی و هردایم خلق بیلن یقین علاقەده بۋلیشینی تأکیدلەیدی.

شونینگدېک بابر قیزلرینـی هـم سـوادلی قیلیـب یېتیشـتیرەدی. اوچینچـی قیـزی گلبـدن بېگمنی شرقده ایلک عیال تأریخچی بۋلیب یېتیشیشی گه؛ کته رول اۋینەیدی. گلبـدن بـیگم قلمی بیلن "همایون نامه" دنیا یوزینی کۉرەدی.

بابرشاه اۋز اوکەلری، یقین قرینداشـلری و بېکلـری گـه اۋتـه غمخـوار بـۋلگن. اوکـەلری جهانگیر میرزا و ناصـر میرزالرنـی قیـین احوالـده اۋزی بـیلن کابگـه آلیـب کېلیـب، اولرگـه سرکردەلیک، ولایت و سـلطنتنی باشـقریش مهـارتلرینی اۋرگتـەدی. کېینچـه لیـک غزنـی و قندهار ولایتلرینی اولرگه تاپشـیرەدی. بـابر ایلکبـار هندوسـتان سـفریگه آتلنگنیـده کـابلنی باشقریش مسوولیتینی عمکی بچەسی عبدالرزاق (اولوغ بېک کابلی نینگ اۋغلی) تاپشیرگن. اوندن آلدین عبدالرزاق قندهاردن قاچیب کېلیب بابرگه قۋشیلگنیده اونگـه خزانـەدن انعـاملر بېرگن. کابل و ترنوک ولایتلری، کېیتراق کنر، ننگرهار، مندیراور، درۀ نور و نورگل حدودلرینی هم بیرگن.

بابر هراتدەلیگی چاغیده؛ کابلده قالگن عمکی بچەسی میرزا خان تختنی اېگللش نیتیـده بابرگه قرشی فتنه اویوشتیرەدی؛ بابرفتنەنی باستیریب، جزالشگه شاشیلمی، گناهیدن اۋتیـب، اونی هراتگه جۋنتەدی.

بابر میرزا ماوراءالنهرده قالگن یقینلری، قـدردان انسـانلری و مرشـدلرینی دایمـا اېسـلـب تورەدی، اۋقتین– اۋقتین اولرگه تحفه– تارتیقلر یوباریب تورەدی.

www.ezgu.org

بابر- عهدیگه صادق، بلند همتلی جسور سرکرده

ظهیرالدین محمد بابر شخصیتی نینگ مهم قیرّه‌لریدن باشقه بیری اونینگ اؤز عهدیگه صادقلیگی، مردلیگی، یوکسک جسارتی و حیات نینگ هر قنده‌ی قیین سیناولریگه برداش بیره‌آلگنی بیلن افاده‌لنه‌دی. عهدیگه وفادار قالیشلیک اونینگ عجایب خصتلریدن.

بابر خانلر (تاغه لری) بیلن اخسی قؤرغانینی قؤلگه کیرتیش نیتیده اخسینی قورشاوگه آلگنلریده؛ قؤرغانده‌گی شیخ بایزید بابر میرزانی چقیره‌دی. بوندن خبر تاپگن خانلر بابردن فرصتدن فایده‌لنیب اخسی قؤرغانیگه بارگنیده شیخ بایزیدنی توتقین آلیشینی سؤره‌یدیلر. بیراق بابر شیخ بایزید بیلن اونینگ اؤرته‌سیده عهد بارلیگیگه اشاره قیلیب، بو ایشنی قیله‌آلمسلیگینی تأکیدله‌یدی.

بابر اؤز مردلیگی و همتی بلند شخص ایکنینی هر دایم حیات نینگ اینگ آغیر و مشتقتلی کېزلریده اثباتلب بیرگن. "بابرنامه"ده روایت قیلیشچه، بابر اؤز لشکری بیلن هراتدن کابلگه قیته‌یاتگنیده بامیانده قلین قار یاغه‌دی، قارنینگ بلندلیگی آت نینگ قارنیگه کیله‌دی. اوشبو آغیر وضعیتده قؤشین نینگ آلدیده یوریب، قار تیپب یؤل آچه‌دی. تونده عسکرلری نینگ بیر قسمی بیر غارده کیریب آلیگنلریده، غارده‌گیلر اوندن ایچکریگه کیریشینی سؤره‌یدیلر. بابر کؤنمه‌یدی. اؤز کؤنگلیده، برچه ایل تشقریده چاپقونده قالسه یو مېنینگ غار ایچکریسیده ایسیقده راحتلنیشم مروتدین ایمس دیبدی.

بابر- خرافاتگه قرشی معتدل دیندار

بابر اعتقادی جهتدن سُنی مسلمان، حنفی مذهبی نینگ پیرولریدن. دولت ایشلری و اجتماعی حیاتنی اسلام دینی شریعتی بویروغلری اساسیده باشقریب کېلگن بؤلسه-ده، باشقه دینلر و مذهبلر گه سیغینووچلر بیلن هم یخشی و ایلیق مناسبتده بؤلگن. بعضی بیر اشدی مسلمان پادشاهلر کبی تورلی دینلر و مذهبده گی لرگه دینی تعصب یوزه سیدن یانده شمه‌گن، اولرگه هر دایم اؤزیدن مدارا کؤرستگن. اؤغیللریگه هم شونده‌ی باشقه دین و مذهبده گیلرگه انسانی مناسبتده بؤلیشلرینی اوقتیرگن. بو حقده "بابرنامه"ده شونده‌ی یازیلگن:

www.ezgu.org

«... ای فرزندیم، هندوستان مملکتی تورلی مذهبلردن معمور بۉلگن. الله تعـالی سـیزگه بونی کرامت ایتدی. سیز مذهبلرنی یامان کۉریشـدن دلینگیزنـی پـاک توتینـگ. هـر مـذهب نینگ طریقه‌سیگه (یۉلیگـه) عـدالت قیلینـگ. خصوصـاً، هندوسـتان نینـگ قلبینـی قۉلگـه کیریته‌من دېسنگیز، سیگیر سۉیماقدن اۉزینگیزنی تیینگ. بـو یخشـیلیگینگیز عوضـیگه شـو ولایـت خلقـی نینـگ قلبـی سـیزگه یقـین بۉلـه‌دی. قـۉلینگیز آسـتیده‌گی هـر قـوم نینـگ عبادتگاهلرینی و مقّدس جایلرینی خراب ایتمنگ. شونده‌ی عادللیکنی اختیـار قیلینـگ کـه، پادشاه رعیتدن و رعیت پادشاه‌دن آسوده بۉلسـین. اسـلام نینـگ ترقیـاتی احسـان قیلیچیـدن یخشیراق بۉله‌دی، ظلم تیغیدن ایمس. سنّی و شیعه اۉرته‌سـیده‌گی جنجللـردن کـۉزینگیزنی یومینگ ...»[1]

بابر میرزا خرافات پرستلیکنی یاقتیرمه‌گن، خرافاتچیلر بشره‌سینی آچگن.غزنیده بۉلگنیده بیرکونی بابرگه غزنیده‌گی مزارلردن بیریده صـلواة ایتیلیشـی بـیلن–آق، قبـر قیمرلـب حرکـت قیلیشی باره‌سیده ایته‌دیلر. بابر بونگه شک قیلیب، اوشبو خرافاتنی فاش ایته‌دی. او بو تۉغریده یازه‌دی:

«غزنی‌نینگ کېنتلریده بیر مزار باردورکه، صلوات ایتیلگچ، قبـر حرکتگـه کیلـه‌دی، دېـب ایتدیلر. باریب کۉردیک. قبرنینگ تېبره‌نگنی سېزیلدی. سۉنگره معلوم بۉلدی که، بو حال قبر خدمتچیلری‌نینگ حیله‌لری ایکن. قبرنینـگ اوسـتیگه ارقـان تارتیـب، اوسـتیگه دېوارسـیمان قیلیب متاع تشلب قۉییلگن. هر زمان ارقان قیمیرلَتیلسه، متاع تېبره‌نگنـی اوچـون آسـتیده‌گی قبر قیمیرله‌گندېک تویوله‌دی. بو خودّی کېمه گه کیرمه‌گن کیشی کېمـه گـه اۉتیرسـه سـاحل تېبره‌نگندېک بۉلیب تویولیشیگه اۉخشه‌یدی. خدمتچیلرنی قبردن ییراق توریشگه بویـوردیم. بیر نېچه مراتب صلوات ایتگنلریده هم قبرده بیرارحرکت سېزیلمه‌دی. بویوردیم کـه، ارقـان و متاعنی آلیب تشلب، قبرنینگ اوستیگه گنبذ قیلدیلر. قبر خدمتچیلری‌نینگ اوّلگـی ایشـلری

1 . https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2015/08/150806_latin_babur

www.ezgu.org

تهدید بیله منع ایتیلدی».[1]

بابر- طبیعت عاشقی، باغ- راغلر شیداسی

بابر بویوک باباسی صاحبقران امیر تیمور قیلگن اولوغ ایشلرنی کؤرگن، اولر حقیده ایشیتگن، اؤقیگن هم. بابر یم- یشیل سؤلیم باغلر یره‌تیش، نهرلر، اریقلر و کاریزلر قزدیریب، سوغاریش تیزیمی اساسیده زراعتنی رواجلنتیریش، میوه- چیوه، غله-دان محصولاتینی آشیریش، شهرلر بنیاد قیلیش، طبیعتنی تازه سقلش کبی یوکسک انسانی خصتلر گه آراسته ایدی. بابر شاه کابل و هندوستانده تأریخی باغلر یره‌تدی، کؤپلب آبادنچیلیک ایشلرنی عملگه آشیردی.

کابل و آدینه پور (ننگرهار)ده ینگی باغلر آباد قیلدی. آدینه پورده‌گی "باغ وفا"نی یره‌تیشده اؤزی باش- قاش بؤلگن. کابلده اؤندن آرتیق کته-کیچیک باغلر قوردیرگن، افسوس که، اولردن ایریملری‌گینه سقلب قالینگن. شهرآرا باغی، چارباغ، باغ خلوتخانه، اؤرته باغ، صورت باغ، باغ مهتاب، باغ آهوخانه کبی باغلرنی اېسلش ممکن. کابل شمالیده عمکیسی اولوغ بېکدن قالگن باغ (باغ کلان)نی قیته تیکلب، ینه آباد اېته‌دی. هندوستانده هم کته باغلر برپا قیلگننی یازیب قالدیرگن. او پانی پتده شیرشاه سوری اوستیگه غلبه قیلگنیدن سؤنگ اوشبو محلده اولکن باغ تشکیل اېتگنینی ایته‌دی. شونینگدېگ آگره نینگ ایسیق و یاوایی طبیعتی، چؤل، چنگ توزانینی یاتقیزیش اوچون باغلر یره‌تگن. بابر میرزا هندوستان نینگ گوالیار ولایتیگه جؤنب کېته‌یاتگنیده یؤلده تؤختب، کپه تېکتیریب دم آلـه‌دی. او یېرنینگ گؤزهل طبیعتیدن تأثیرلنیب شو جایده چارباغ آباد قیلیب، کته حوض قوریشگه حکم بېره‌دی.

بابر شاه طبیعت گؤزللیکلرینی کؤپ یاقتیرگن انسان. او بارگن جایلری جغرافیه‌سی- تاغلری، دریالری، آب- هواسی، درختلری، اؤسیملیکلری، حیوانلری، قوشلری، گللری

---

۱. بابر، بابرنامه، تاشکېنت، اؤقیتووچی، ۲۰۱۸، ۲۱۱- بېت.

www.ezgu.org

حقیده معلومات بیره‌دی. طبیعتنی سیؤگن بابر کابل شمالیده بهارده ۳۳ تور لاله‌نی سنتگنینی اپسله‌یدی. شونینگدیک هندوستانگه خاص ایریم درختلر، میوه‌لر و گللر خصوصیده هم سؤز یوریته‌دی.

بابر و "بابرنامه" دنیا بابرشناسلری نگاهیده

ظهیرالدین محمد بابر شاه نینگ سر قیرّه شخصیتی، حیاتی و منطقه تأریخیده توتگن اؤرنی و رولی همده اونینگ بی بها معنوی میراثی دنیا بؤیلب تنیقلی تأریخیلر، ادبیاتلشناسلر تامانیدن اؤرگنیلماقده. بابرنینگ اثرلری اینیقسه اونینگ قیمتلی "بابرنامه"سی دنیانینگ معتبر تیللریده نشر اېتیلگن.

بوکونگه قدر شرق و غرب بابرشناسلری بابرنی دنیا خلقلریگه تنیشتده مهم حصه قؤشیب کېلماقده‌لر. اولر بابرنینگ بشریت تأریخیده انسانلر نیننگ سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و معنی حیاتی رواجلنیشگه کؤرستگن خذمتلرینی اعتراف اېتگنلر. بو یېرده ایریم بابر شناسلر و تأریخ شناسلرنینگ بابر حقیده بیلدیرگن ایتگن سؤزلریدن نمون‌لر کېلتیره‌میز.

«بابر دلبر شخص. اویغانیش دوری حکمداری نینگ حقیقی نمونه‌سی دیر. او مرد و تدبیرکار آدم بؤلگن.

بابر اؤته مدنیتلی و جاذبه‌لی انسانلر آره‌سیده اېنگ یېتوک انسانلردن بیری اېدی. او مذهب‌پرستلیک کبی چېکلنیشدن و متعصب‌لیکدن ییراق اېدی. بابر صنعت(هنر) و اینیقسه ادبیاتنی سېور اېدی».

جواهر لعل نهرو

«بابرنینگ خاطره‌لری بیر عسکر نینگ حربی یورش و چېکینیشلری حقیده‌گی عادی کونده‌لیک دفتری اېمس؛ بو خاطره‌لرده شرق ادبیاتی نینگ جوده یخشی بیلگن، نازک و بیلیمدان کوزه‌تووچی، آدملرنی سینچیکلب اؤرگنه‌دیگن، اولر حقیده خالص و عادل فکر یوریته آله‌دیگن متأثر قلب اېگه‌سی نینگ دنیا حقیده‌گی شخصی تأثراتلری و نازک فکرلری بېریلگن.

www.ezgu.org

اونینگ اۉز قیافه‌سینی چیزیشده‌گی صمیمی‌لیگی، فضیلت و نقصانلرینی هم مردانه تصویرلشی، آچیق کۉنگلی‌لیگی، حقانی‌لیگی و عجایب هزلکشلیک تویغولری بو گۉزل خاطره‌لرنینگ قدری و اهمیتینی ینه‌ده آشیره‌دی».

انگلیس بابرشناسی – لېین پوول

«هرقنده‌ی سیناوگه برداش بیره‌آلووچی، اراده و متانتی مجسملشتیرگن بو ذات (بابرمیرزا) اۉزیده حربی حیله و جسارتنی اویغونلشتیره آلر، ضرور بۉلگنده جزالشگه هم، عفو ایتیشگه هم قادر ایدی؛ او استعدادلی حربی ارباب و ایش نینگ کۉزینی بیله‌دیگن، قۉشینلرنی ماهرلیک بیلن باشقره آله‌دیگن، اولرنینگ ایشانچینی قازانه آلگن سرکرده ایدی...»

فرانسه‌لیک بابرشناس – پاوې دې کورتېیل

«بابر فعل – اطواریگه کۉره سېزرگه قره‌گنده سېویشگه ارزیگولیکدیر. اونینگ منگله‌یی گه یوکسک فضیلتلی انسان دېب بیتیب قۉییلگن».

انگلیس تأریخچیسی – ادوارد هۉلدېن

«سخاوتی و مردلیگی، استعدادی، علم – فن، صنعتگه محبتی و اولر بیلن مؤفقیتلی شغللنیشی جهتیدن آسیاده‌گی پادشاه‌لر آره‌سیده بابرگه تېنگ کېیله‌دیگن بیرارته پادشاه تاپیلمه‌یدی».

ویلیام اېرسکین

بابرشاه نینگ فکریچه، فاتحلیک و حکمدارلیک ایشیده یوز مینگ اصول قۉللسه هم حق و ضرور حسابلنه‌دی. بیراق باسیب آلینگن یېرلرنی اینیقسه، بو اۉلکه‌لرنی اۉز سلطنتی ترکیبیگه کیریتیش ریجه‌لنتیریلگن بۉلسه–ده، او غالب عسکرلر مغلوبلر مِلکینی تلان– تاراج

www.ezgu.org

قیلیشگه مطلقا یؤل قؤیمسدی».

امریکه‌لیک تدقیقاتچی - بېرک

«بابرگه قدر بیرانته مسلمان تأریخچیسی یا که جیوگرافی (البیرونی مستثنی) هندوستاننی بور قدر جانلی و تؤغری تصویرله‌گن اېمس».

هندوستانلیک عالم- پروفیسور موهابول حسن

"مېن بار حقیقت‌نی یازدیم"

بابر

بابرنامه - تېنگی یؤق معنوی میراث

ظهیرالدّین محمّد بابر کؤپ قیرّه‌لی بویوک شخصیت. بابرنی یېتوک و تاثیرچن تأریخی سیما صفتیده تنیلیشیگه فقط‌گینه اونینگ ماهر سرکرده‌لیگی، دولت اربابی، عدالتلی پادشاه بؤلگنی اېمس؛ بلکه، بشریتگه تارتیق قیلگن اونینگ بی بها معنوی میراثی و تاریخ الدیده‌گی اقرار، اعترافی و تؤغری سؤزلیگیدیر. اېنیقسه، بابر میرزا نینگ شاه اثری "بابرنامه" اونینگ کیملیگی، قنده‌ی سیما اېکنینی دنیا خلقلریگه تنیتیشده مهم رول اؤینب کېله‌دی.

"بابرنامه" ظهیرالدّین محمّد بابر قلمیده یازیلگن غایت مهم تأریخی کتاب. بو اثرده بابر اته‌سی نینگ تختیگه اؤتیرگنیدن تارتیب حیاتی نینگ سؤنگی ییللریگچه (۱٤۹٤-۱۵۲۹) بؤلگن واقعه-حادثه لرنی یازیب قالدیرگن. ماوراءالنهر(توران زمین)، خراسان، ایران، ترکیه، افغانستان و هندوستانده باشدن کېچیرگنلری؛ شو اؤلکه‌لرده یوز بېرگن تأریخی واقعه-حادثه‌لر باره‌سیده معلومات بېره‌دی. باشقه بیر عباره بیلن ایتگنده "بابرنامه" بابرنینگ کونده‌لیک خاطره‌لرینی اؤز ایچیگه الگن قیمتلی اثر دیر. بابر اؤز رباعیلریدن بیریده بوتون حیاتی دوامیده کؤرگن، کېچیرگنلرینی اېپیدن -ایگینه سیگچه یازه‌دی. قوییده‌گی رباعی بابرشاه نینگ «بابرنامه»ده قلمگه آلینگن ایشلری و آغیر کېچمیشیگه بیر اشارت:

www.ezgu.org

بو عالم ارا عجب الملر کؤردوم،
عالم اېلیدین طرفه ستملر کؤردوم.
هر کیم بو "وقایع"نی اؤقور، بیلگی کیم:
نې رنج و نې محنت و نې غملر کؤردوم.

او، "بابرنامه"ده اؤز زمانی نینگ یوزلب مهـم سیاسـی، حربـی، ادبـی، دینـی شخصـلری حیاتی، فعل- اطواری، یوریش-توریشی، کیینیشی، ییب-ایچیشـی، اؤی-فکرلـری حقیـده سؤز یوریتهدی. "بابرنامه" یازیلمهگنده اېدی، بیز بوگون ۱۵-عصر آخرلری و ۱۶- عصر نینگ بیرینچی چارک عصردن آشهراق دور ایچیدهگی ماوراءالنهر، خراسان، افغانستان و هندوستان وضعیتی خصوصیده کؤپ نرسه بیلمهگن بؤلردیـک. شـونینگدیک، تـورلی- طایفـه آدملـر، صنعت اهلی و تورلی کسب- هنر نمایندهلری بارهسیده هم بونچهلیک کېنگ معلومـاتلر گـه اېگه بؤلمس اېدیک. مثال اوچون سلطان حسین میرزا بـایقرا و امیـر علیشـېر نـوایی و باشـقه تیموری شهزادهلر حقیدهگی معلوماتلرنی "بابرنامه"دن تشقری باشقه منبعلرده اوچرهتمهیمیز.

بابر اؤز دوری نینگ حربی- سیاسی، اجتمـاعی و اقتصـادی وضـعیتینی هـم کېنـگ بیـر شکلده یاریتـهدی. بؤلیـب اؤتگـن جنگلـر، غلبـهلری و شکسـتلری تؤغریسـیده اطرافلیچـه معلومات بېرر اېکن، شونچه که حادثهلرنی ساده بیان اېتیبگینه قالمهی، تـأریخی واقعهلرگـه هر تامانلمه چیزگی بېرهدی. دولتلر و سلطنتلر ییمریلیشی، شکستلر و غلبهلر عـامللرینی-ده، بیان اېتهدی. شونینگدېگ جنگلرده ایشلتگن قورال- اسلحهلری، حربـی تکتیکلـری اوسـتیده هم به تفصیل تؤختلهدی.

"بابرنامه" فقـط تـأریخی واقعـه- حادثـهلر عکـس اېتـدیریلگن منبـع اېمـس، بلکـه بـابر دوریدهگی حیات نینگ تورلی ساحهلریگه عاید معلوماتلرنینگ دایرةالمعارفی هم دیر. اونـده ادبیاتشناسـلیک، تیشناسـلیک، صنعتشناسـلیک، اهالیشناسـلیک، شهرشناسـلیک، اؤسـیملیکلر، حیـوانلر، جغرافیـه و باشـقه سـاحهلرگه تېگیشـلی مهـم و قیزیقرلـی بیلگیلـر ییغیلگن.

www.ezgu.org

"بابرنامه"ده کمیده ایللیک کیشی شاعرلر آتینی کېلتیریب، اولرنینگ ایجادیگه بها بېرگن بابر، ایریم واقعه و حادثه‌لر بیانینی بایتیش اوچون باشقه بیر قطار کۈزگه کۈرینگن شاعرلر ایجادیدن فایده‌لنیب، نمونه‌لر کېلتیره‌دی. باردی شعری الگولر/نمونه‌لر مشهور شاعرلرنیکی بۈلسه، اولرنی اېسلب اۈتیرمه‌یدی، بعضی بیر حاللرده بَیتلردن اقتباس قیلینگن کتابلر نامی مثلا، سعدی نینگ «گلستان» اثرینی تیلگه آله‌دی.

بو اثرده، صنعتکارلر- خواننده، سازنده، رقاص و نقاشلر حقیده هم معلوماتلر اوچره‌یدی. بابر هنر و صنعتگه مهر قۈیگن پادشاه اۈله‌راق مشهور تأریخی اثریده ایریم قۈشیقچی حافضلر و باشقه هنرمندلر صنعتی باره‌سیده هم سۈز یوریتیب، اولرنینگ صنعتیگه بها بېره‌دی. مثال اوچون بابر روحدم آتلی خوش آواز خواننده‌گه بغیشلب منه بو رباعینی یازگن:

گر روحدم اېتسه اېدی آهنگ نَغم،
مجلسده نې حُزن قالور اېردی نې غم.
تا بارغَلی روحدم، بیزینگ مجلسدین،
مجلس اېلیگه نې روح قالدی و نې دم.

بیرگینه شو رباعی نینگ اۈزی بابرمیرزا نه قدر اقتدارلی شاعر اېکنینی بیلدیریب توریبتی. او، سۈزلرنی شیره‌لتیب، معناگه باتدیره‌دی. روحدم سۈزیدن قنده‌ی معنالرنی کېلتیریب چیقره‌دی. بو قلمگه باش اېگمی علاجیمیز یۈق!

بابر اۈز انه یورتی ماوراءالنهر شونینگدېک، افغانستان و هندوستان حدودلری نینگ تاغلری، دریالری، یېرلری، زراعتی، باغلری، درختلری، اۈرمانلری، اېکینزارلری، گل-چېچک و گیاهلری تۈغریسیده هم یازه‌دی. او "بابرنامه"ده ماوراءالنهرگه قرشلی اخسی منطقه‌سی قاوونینی مقته‌یدی. کابل شمالیده‌گی استالف طبیعتی و خوش آب و هواسی حقیده سۈزله‌یدی. هندوستان نینگ انبه نـاملی میوه‌سینی وصف اېته‌دی. و شونینگدېک

www.ezgu.org

مذکور یورتلر نینگ یاوایی و اهلی حیوانلری بارەسیده هم اۉز کۉرگن بیلگنلرینی قید اېتەدی.

بابر اۉز اثریده آتەسی عمرشیخ میرزا و سلطان حسین میرزا بایقرالرنینگ حیاتی، خاندانی، امیرلری، حکم سورگن حدودلری، اوروشلری همده اولر دوریدەگی اجتماعی- مدنی حیاتی اوستیده تۉختەلیب، اۉز فرزندلری اینقسه ولیعهدی و تونغیچ اۉغلی محمد همایونگه کۉرستگن آتەلیک مهری و کویونیشلری بارەسیده هم یازەدی.

بیر معناده "بابرنامه" ۱٦ عصر باشلریده اېسکی اۉزبېک تیلیده یرەتیلگن اولکن تأریخی رومان دیر؛ بو اثرده تورلی حیاتی واقعەلر ادبی- بدیعی تیلده اۉته مهارت بیلن تصویرلنەدی. بابر اوشبو رومانده اکثر حادثەلر مرکزیده تورگن باش قهرمان بۉلیب کۉزگه تشلنەدی.

حاضرگی کونده "بابرنامه" نه فقط تأریخچیلر بلکه علم نینگ باشقه ساحەلری بۉییچه تدقیقات ایشلری بیلن شغللنەدیگن عالملر و متخصصلر اوچون هم کېرەکلی منبع حسابلنەدی. در حقیقت "بابرنامه" تورلی ساحەلر بۉییچه کېنگ قمراولی معلوماتلرنی جمعلەگنی باعث دنیا عالملری دقتینی اۉزیگه جلب اېتگن.

بابر اۉز اثرینی "وقایع نامه" دېب ناملەگن بۉلسه-ده، باشقه منبعلرده بو اثر "وقایع ِبابری"، "توزوک بابری"، "تواریخ بابری" و "بابریه" دېب هم اتلگن. بیراق کېینچەلیک کېنگ کتبخوانلر تامانیدن"بابرنامه" دېب یوریتیله باشلەگن.

حاضرگچه ایریم مملکتلر ارشیفلریده سقلنەدیگن "بابرنامه" نینگ قۉلیازمه نسخەلریده ۱۵۳۰-۱۵۲۹، ۱۵۲٤-۱۵۲۱، ۱۵۱۸-۱۵۰۹ییللری واقعەلریگه عاید معلوماتلر قید اېتیلگن، نېگه ایریم سنەلر واقعەلری اۉرتەسیده اوزیلیش بار. مثلن، ۱۵۲۸ییلی ۲- اپریلدن ۱۸- سیپتامبریگچه بۉلگن بېش یریم ییللیک اوزیلیش قلمگه آلینمەگن. بو دور واقعەلری یازیلگن ورقلر ایکی حادثه بیلن باغلیق بۉلیشی احتمالدن خالی اېمس: بیرینچیسی، ۱۵۲۹ ییلی ۲٤- می کونی کوچلی یامغیر و بۉران آرتیدن جاری بۉلگن سوو تاشقینی بۉلسه؛ ایکینچیسی، همایون میرزا نینگ قاچیب یورگن کېزلریده (هجری۹۳۷-۹۳٦) اونینگ کتابخانەسیده یوز بېرگن یانغین واقعەسی. مذکور اوزیلیشلر نتیجەسیده بیتیکلر اۉرتەدن

www.ezgu.org

کېتگن بؤلیشی بارەسیده تخمینلر موجود. اوشبو اوزیلیشلر یـوز بېریشـیگه قرەمـی "بابرنامـه" «اؤزی نینگ توزیلیشی و غایوی یؤنەلیشـی نقطـۀ نظریـدن بیـر بوتـون اثرلیگیچـه سـقلنیب قالگن».[1]

"بابرنامه"ده تخمینا اؤن ییل (۱۵۱۸-۱۵۰۹) ایچیده یوز بېرگن اؤزیلیش دوری واقعـەلری بیانی باشقه بیـر قطـار منبعلـر جملـەدن "همـایون نامـه"، "حبیب‌السـیر"، "تـاریخ رشـیدی"، "سلوک‌الملوک"گه یازیلگن سؤز باشی، "لُب‌التواریخ"، "تاریخ عالم آرای"، "تاریخ بدایونی"، "تاریخ سِند" و باشقه منبعلرده قید اېتیلگن.

"بابرنامه"ده کوزەتیلگن باشقه بیر اوزیلیش ۱۵۲۰ ییلی ۲٤ جنوریدن تا ۱۵۲۵ ییل نینـگ نوامبر آییگچه بؤلگن بیر دورنی اؤز ایچیگه آلەدی. بابرنینگ انه شـو ییللـر ایچیـده اؤتـه بنـد بؤلگنی سبب اوشبو دور واقعه- حادثەلریگه عاید خـاطرەلرینی هرکـون یازالمـەگنی تخمـین قیلینەدی. بابر شاه نینگ بلخ و بدخشانگه بیر بار سـفر قیلیشـی، قنـدهار و هندوسـتانگه اوچ مرتەدن عملگه آشیرگن یورشلری اېسلنگن سنەلر آرەسیدەگی مدت ایچیده یوز بېرگن. دېمک هندوستانگه قیلگن ایکینچی هجومی نینگ آخریدن آلیـب بېشـینچی یـا سـؤنگی هجـومی دوریگه تېگیشلی حادثەلر بارەسیدەگی معلوماتلر "بابرنامه" ییلنامەسی سلسلەسـیدن توشـیب قالگن.[2]

اما، سـؤنگی تـدقیقاتلر "بابرنامـه" بـابر حیـاتی نینـگ سـؤنگی ییللـری انیقراغـی ۱۵۲۸ ییلیگچه بابرنینگ تورلی واقعـه- حادثـەلر بؤییچـه یازیـب قـؤیگن خـاطرەلری و یازیلمـەی قالگنلری اونینگ ذهن و ذکاوتی یاردمیده یازیلیـب، کرونولوژیـک اصـول اساسـیده ترتیـب قیلینیب، کتاب حالیگه کېلتیریلگچ سمرقند گه جؤنەتیلگن. "بابرنامه"ده کېلتیـریلگن دلیـل‌لر همده بابر اولادلـری یـازگن اثرلـرده "بابرنامـه"ده واقعـەلر رواجـی ییلمـه-ییـل ترتیبـی بـیلن یازیلگنی قید اېتیلگن.

۱.بابر انسکلوپېدیەسی، تاشکېنت، "شرق نشریاتی" مطبعه- اکسیه دارلیک کمپنیەسی، ۲۰۱٤، ۱۵۵- بېت.
۲. ابراهیم اوف، انصارالدین، بابریلر میراثی، تاشکېنت، "محنت"، ۱۹۹۳، ۳۳-۳۲-۲۷ بېت.

www.ezgu.org

«... "وقایع" ۱۵۲۸ ییل اکتبر- ۱۵۲۸ ییل دسمبر آیلری، یعنی ایکی- ایکی یریم آی ایچیده ترتیب بېریلگن. بابر اونی ۱۵۲۹ ییل نینگ ٤- مارچیده اؤشه ییل نینگ جنوری آییگچه واقعه‌لری بیلن تؤلدیریب، اؤرته آسیا انیقراغی سمرقند شهریگه یوبارگن... اثر تؤلیق بؤلگن. اونینگ برچه ییللری کتابده بیرین- کېتین مکمل ترتیب تاپگن.»[۱]

بابر میرزا نینگ چېوره‌سی جلال الدین اکبر نینگ اؤغلی جهانگیر اؤزی نینگ "جهانگیرنامه" اثریده بابر میرزا قلمی بیلن یازیلگن "بابرنامه" نینگ تؤلیق متنی قؤلیده ایکنی باره‌سیده منه بولرنی یازه‌دی:

«کابل تعریفی باره‌سیده حضرت فردوس مکان بابر پادشاه نینگ "واقعات" کتابی کؤزدن کېچیریلدی. بو قؤلیازمه نسخه بوتونلیگیچه الرنینگ مبارک خطی بیلن بیتیلگن ایدی. فقط اونینگ کابل تعریفیده‌گی تؤرت جزوینی قؤشیمچه روشده اؤز خطیم بیلن بیتیب، مذکور جزولر آخریگه هم بو تؤرت جزونینگ مېنینگ خطیم بیلن یازیلگنینی کؤرستیب توریشی اوچون تورکیچه تیلده عباره‌لر یازیب قؤیدیم. چونکه هندوستانده توغیلیب- اولغه‌یگنیم‌گه قره‌مسدن تورکیچه سؤزلشیش و یازیشدن قوروق قالگن ایمس من».[۲]

نېگه "بابرنامه" مکمل‌لیگیچه یېتیب کېلمه‌گن؟ دیگن سؤراققه هلیگچه انیق و درست جواب بېریلمه‌گن. بویوک متفکر، یېتوک شاه و شاعر بابر میرزا نینگ اوشبو دُردانه اثری اؤزبېکلر و تورکی خلقلرنینگ مشترک ادبی میراثی اؤلره‌راق تورک تیلی (اېسکی اؤزبېک تیلی"ده یره‌تیلگن تېنگی یؤق ادبی- بدیعی خزینه دیر. "بابرنامه" تورکی عالَم نینگ بای علمی- ادبی میراثی بؤلیب‌گینه قالمی، بلکه دنیا ادبیاتی تأریخیدن مناسب اؤرین ایگلله‌گن نایاب منبع سنه‌له‌دی.

---

۱. بېکجان، اسماعیل، "بابرنامه" ترتیب بېریلگن سنه حقیده ایکی مقاله.
https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ismoil-bekjon-boburnoma-tartib-berilgan-sana.html
۲. بېکجان، اسماعیل، "بابرنامه" ترتیب بېریلگن سنه حقیده ایکی مقاله.
https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ismoil-bekjon-boburnoma-tartib-berilgan-sana.html

www.ezgu.org

بابرنامه ترجمه‌لری

"بابرنامه" بوکونگه قدر دنیا نینگ کۉپلب نفوذلی تیللریگه ترجمه قیلینیب، نشر ایتیلگن. و اوشبو ترجمه‌لر آرقلی بو معتبر اثر دنیا خلقیگه تنیشتیریلگن، بیر قطار تنیقلی عالملر و تدقیقاتچیلر "بابرنامه" متنی بیلن تنیشیب اونینگ اهمیتینی اعتراف ایتگنلر. برنامه حاضرگچه دنیانینگ ۲۰دن آشه‌راق مهم تیللریگه اۉگیریلگن.

"بابرنامه" ایلکبار فارس تیلیگه بابرنینگ عملدارلریدن خواجه زین تامانیدن ترجمه قیلینگن. اوشبو ترجمه "بابرنامه" نینگ هجری ۹۳۲-۹۳۳ (میلادی ۲۷-۲٦-۱۵۲۵)ییللری واقعه- حادثه‌لری یازیلگن قسمیدن عبارت.

"بابرنامه" نینگ فارس تیلیده‌گی ایکّینچی ترجمه‌سی میرزا پاینده حسن غزنوی و محمد قولی حصاری تامانیدن عملگه آشیریله‌دی؛ بابرنینگ چبوره‌سی جهانگیر نینگ بیکتکه (تربیه‌چی)سی "بابرنامه" نینگ جهانگیر قۉلیده‌گی اصل نسخه‌سینی مطالعه قیلیب قتیق تاثیرلنگچ، میرزا پاینده‌دن اونی فارس تیلیگه اۉگیریشینی سۉره‌یدی. میرزا پاینده محمد "بابرنامه" نینگ آلتی ییل واقعه‌لرینی ترجمه قیلیب وفات ایته‌دی. قالگن قسمی ترجمه‌سینی محمد قولی حصاری ۱۵۸٦ ییلی اۉز نهایه‌سیگه یېتکزه‌دی.

"بابرنامه" نینگ فارس تیلیگه قیلینگن اوچینچی ترجمه‌سی بابریلر سلطنتی سرکرده‌لریدن عبدالرحیم خان‌خانان قلمیگه منسوب. او "بابرنامه" نینگ فارسچه ترجمه‌سینی بابرنینگ نبیره‌سی جلال الدین محمد اکبر بویروغی اساسیده عملگه آشیره‌دی. کتاب نینگ اوشبو ترجمه‌سی ۱۵۸۹ ییلی توگه‌تیلگن. "بابرنامه" نینگ آلدینگی ترجمه‌لریگه کۉنیکمه‌گن اکبر "اکبرنامه" تأریخینی یازیشده معتبر منبع بۉلیشی اوچون "بابرنامه" نینگ ینگی ترجمه‌سی عملگه آشیشینی ایسته‌گن. خان خانان نینگ اوشبو ترجمه‌سی اوزاق ییل "بابرنامه" نینگ فارس تیلیده‌گی معتبر منبع‌سی تنیلگن.

"بابرنامه" نینگ بخاراده عملگه آشیریلگن فارسچه ترجمه‌سی هم بار. بو ترجمه ۱۸۵۷ ییلی قازان نشری اساسیده تاغی مراد قرلوق ختلانی طرفیدن عملگه آشیریلگن.

www.ezgu.org

"بابرنامه" نینگ کابل واقعه‌لری ۲۰۰۷ییلی شفیقه یارقین تامانیدن فارس- دری تیلیگه اؤگیریلگن.

شو اؤرینده "بابرنامه" شونینگدېک، حاضرگچه دنیانینگ اېنگ نفوذلی تیللری جمله‌دن انگلیس، روس، هند، اردو، هالند، آلمان، فرانسه، تورک، قازاق، اویغور، ختای، جاپان، اسپانیا و آذربایجان تیللریده ترجمه قیلینگنینی علیحده اېت۲۲سلش لازم.

***

اېسلتمه: قؤلینگیزده‌گی کتاب (بابرنیمه نینگ تبدیل نسخه‌سی) ایلکبار افغانستانده عرب الفباسیده نشر اېتیله‌دی. کتاب متنی امکان قدر کمچیلیکلردن خالی بؤلیشی اوچون کمینه اثر متنینی نشر اېتلیشیدن آلدین "بابرنامه" نینگ اؤزبېکستانده چاپ اېتیلگن آلدینگی و تبدیل نسخه‌لری بیلن سالیشتیردیم. بونگه قره‌می کتاب کمچیلیکلردن مبرا اېمس البته؛ باشقه بیر تاماندن بیزنینگ عرب یازوویده اؤزبېک املاسی بیلن دوچ کېلیب تورگن مشکللریمیز هلی اؤز یېچیمینی تاپمه‌گن. بو قیینچیلیک اساساً عرب یازووی نینگ اؤزبېک تیلی طلبلریگه جواب بېره‌آلیش قابلیتی و امکانلریگه اېگه اېمسلیگیدن کېلیب چیققن مسأله. انه شوو باعث کتاب متنیده‌گی سوزلرنینگ یازیلیش شکلی و املاسیده نقصانلر کوزه‌تیلیشی طبیعی. افسوس که بیز هلی افغانستان اوشبو مشکلنی امکان باریچه حل اېتیشگه اولگورمه‌گنمیز.

شاه و شاعر ظهیرالدین محمد بابر حیاتی و اونینگ قیسقه عمری دوامیده عملگه آشیرگن خارق‌العاده و حیرتلنرلی حربی- سیاسی فعالیتلری بیلن یقیندن تنیشیش، اونینگ دردانه اثرلری اینیقسه "بابرنامه" کتابینی مطالعه قیلمسدن میسربؤلمه‌یدی. "بابرنامه"نی اؤقیگن کیشی بابرنی یخشی تنیب آله‌دی و بابریلر امپراتورلیگینی برپا اېتیش یؤلیده چېککن مشقتلری بیلن آشنا بؤله‌دی. و هر بیر سوادلی کیشی گه "بابرنامه"نی کمیده بیر بار اؤقیشینی توصیه اېته‌میز.

عزیز کتابخوان! بابرنامه نینگ قؤلینگیزده‌گی نسخه‌سیده توزه‌تیلیشی کېره‌ک بؤلگن هر

www.ezgu.org

قنـده‌ی مشـکل و کمچیلیکنـی سـېزیب قـالگنینیزده مرحمـت قیلیـب بیـز بـیلن شـریک قیلیشینگیزنی کوته‌میز.

کمال احترام ایله

محمد عالم کوهکن

www.ezgu.org

ماوراءالنهر بۆليمى

www.ezgu.org

www.ezgu.org

سکّیز یوز تۆقسان تۆقّیزینچی (۱٤۹٤) ییل واقعه‌لری

تنگری تعالی‌نینگ عنایتی و کاینات سروری بۆلگن حضرت رسول اکرم صلی‌الله علیه وسلّم نینگ شفاعتی، پاک کۆنگیل چهاریارلر نینگ هِمتی بیلن سه‌شنبه کونی، رمضان آیی‌نینگ بېشینچیسیده، سکّیز یوز توقسان تۆقّیزینچی ییلی فرغانه ولایتیگه اۆن ایکّی یاشده پادشاه بۆلدیم.

فرغانه ولایتی بېشینچی اقلیمده دیر. شرقی کاشغر، غربی سمرقند، جَنوبی بدخشان‌نینگ چېگره‌سی ــ تاغلر، شِمالیده آلمالیق، آلماتو و ینگی سینگری شهرلر بۆلگن ایکن، اونی کتابلرده اۆترار دېب یازه‌دیلر، مۆغول و اۆزبکلر یوریشلری طفیلی حاضرگی پیتده بوزیلیب کېتگن، اصلا آبادانلیک نشانه‌سی قالمه‌گن.

کیچیک ولایت دیر، غلّه و مېوه‌سی فراوان. تېوره‌ک-اطرافی تاغلر بیلن اۆره‌لگن. غربی طرفیده، یعنی سمرقند و خۆجند تامانیده تاغ یۆق. اوشبو یاقدن باشقه هېچ بیر تاماندن قیشده دشمن کېله آلمس. سیحون دریاسی خۆجند سووی نامیده مشهور، او شرق و شِمال طرفدن کېلیب، ولایت‌نینگ ایچی بیلن اۆتیب، غرب سری آقه‌دی؛ خۆجندنینگ شِمالی و فناکت‌نینگ (حاضر شاهرُخیه صفتیده مشهور) جَنوبی طرفیدن اۆتیب، ینه شِمالگه بوریلیب، تورکستان سری باره‌دی. تورکستان‌دن انچه قوییراقده بو دریا بوتونلَی قومگه سینگیب کېته‌دی، بیرانته دریاگه قۆشیلمه‌یدی.

یېتّی قصبه‌سی (شهرچه‌سی) بار: بېشی سیحون (سِردریا) سووی‌نینگ جَنوب طرفیده،

www.ezgu.org

ایکّیته‌سی شِمال تامانیده. جنوبي طرفیده‌گی شهرلردن بیری انـدیجان، اؤرتـه‌ده جایلشـگن، فرغانه ولایتی‌نینگ پایتختی دیر. غلّه‌سـی مـؤل، میوه‌سـی کـؤپ، قـاوون و اوزومـی یخشـی بؤلـه‌دی. قـاوون پیشـیغیده پـالیز باشـیده قـاوون سـاتماق رسـم ایمـس. انـدیجان‌نینگ ناشواتی‌سیدن یخشیراق ناشواتی(ناک) بؤلمس.

ماوراءالنهرده سمرقند و کیش (شهرسبز) قؤرغانیدن کیین بوندن کتّه‌راق قؤرغان یؤق. اوچ دروازه‌سی بار. ارکی (پادشاه سرایی) جَنـوب طرفیـده جایلشـگن. شـهرگه تـؤقّیز ترنـاو سـوو کیره‌دی . عجب که، بیرار ییردن تشقریگه چیقمه‌یدی.

قلعه‌نینگ تیوره‌ک ــ اطرافی ــ خندق. اونینگ تشقریسی ــ تـاش تـؤکیلگن کتّـه کؤچـه دیر. قلعه‌نینگ اطراف-اَیلَنه‌سی تماماً محله‌لر بیلن قورشَلگن. بومحله‌لر بـیلن قلعـه آره‌لیغـی خندق یاقه‌سیده‌گی کتّه کؤچه دیر.

آو قوشلری هم کؤپ بؤله‌دی. قیرغاوولی بیحد سیمیز بؤله‌دی. شونده‌ی روایـت قیلـه‌دیلر که، بیر قیرغاوول گؤشتینی تؤرت کیشی ییب توگه‌تالمه‌گن.

ایلی تورک دیر (اؤزبیک دیر). شهر اهالیسی و بازارگه کیلووچیلردن تورکینی بیلمه‌یـدیگن کیشی یؤق. ایلی‌نینگ تیلی ادبي تیلگه موافق. شـونینگ اوچـون هـم میرعلیشـر نوایی‌نینـگ اثرلری، گرچند هري (هرات)ده شهرت قازانگن بؤلسه‌ده، بو تیل بیلن یازیلگن.

ایلی‌نینـگ آره‌سـیده صـنعتکارلری کـؤپ. موسـیقی‌ده مشـهور خواجـه یوسـف اندیجانلیک‌دیر. هواسی‌نینگ رطوبتی بار. کوز پیتلری خلق کؤپ بیزگککه چَلینه‌دی.

ینه بیری اؤش شهرچه‌سی دیر. انـدیجان‌نینگ شـرققه مـایلراق شـرقی جنـوبي طرفیـده. اندیجاندن تؤرت ییغاچلیک[١] یؤل دیر. هواسی یخشی، آقر سووی مؤل. بهاری جوده یخشـی بؤله‌دی.

اؤش‌نینگ فضیلتی حقیده کؤپ آوازه‌لر بار. قؤرغانی‌نینگ شرقی جَنوبیده بیر کؤرکم تـاغ

١- ییغاچ- مسافه اؤلچاو بیرلیگی ــ ٥٩٨٥ متر، بعضی جایلرده ٨-٩ کیلومتر گه تینگ.

www.ezgu.org

قد راستله‌گن، براکۆه دیب نامله‌نه‌دی. بو تاغ‌نینگ چۆقّیسیده سلطان محمودخان بیر حجره سالگن. او حجره‌دن قوییراقده، اوشبو تاغ‌نینگ تومشوغیده تۆقّیز یوز ایکّینچی ییلی (١٤٩٧) مېن بیر ایوانلی حجره سالدیردیم. گرچه او حجره یوکسکراقده بۆلسه‌ده، بو حجره هم کۆپ یخشی جایده قد کۆترگن: بوتون شهر و محلّه‌لر شونده‌ی‌گینه کۆرینیب توره‌دی.

اندیجان سایی اۆش محله‌لری ایچیدن اۆتیب، اندیجانگه کیریب باره‌دی. بو سای‌نینگ ایکّله تامانی هم باغلر بیلن آباد. باغلر شونده‌ی‌گینه سایگه توته‌شیب کېتگن. بنفشه‌سی بېحد نفیس بۆله‌دی. آقر سوولری بار، بهاری جوده یخشی بۆله‌دی. کۆپ لاله و چېچکلر آچیله‌دی. براکۆه تاغی‌نینگ اېتگیده شهر بیلن تاغ آره‌سیده بیر مسجد قد کۆترگن، مسجدی جوزا نامیلی. تاغ طرفیدن بیر کتّه اریق آقه‌دی. اوشبو مسجدنینگ تشقری صحنی نیشَبراق، سېبرگه‌لیک، سېرسایه، صفالیک میدان دیر. هر مسافر و اۆتکینچی اۆشه یېرده استراحت قیله‌دی. اۆش بې‌باشلری‌نینگ قلتیس هزللری بوکه: کیم‌که او یېرده اوخله‌سه، شو کتّه اریقدن اونگه سوو ساچه‌دیلر.

عمر شیخ میرزا سلطنتی‌نینگ سۆنگگی ییللری اوشبو تاغدن قیزیل و آق تاولنه‌دیگن تاش تاپیلدی: پیچاق دسته‌سی، تکبند و بعضی نرسه‌لر قیله‌دیلر، انچه یخشی تاش‌دیر. فرغانه ولایتیده هواسی تازه‌لیکده اۆش سینگری شهریۆق.

ینه بیری مرغینان دیر. اندیجان‌نینگ غربیده. اندیجاندن یېتّی ییغاچلیک یۆلده. یخشی شهرچه، نعمتلرگه بای: اناری و اۆریگی جوده کۆپ و یخشی. بیر نوع اناری بۆله‌دی: یکدانه دېیدیلر، چوچوکلیگیدن بیرآز اۆریک شیرینلیگیچه طعمی بار. سمنان انارلریدن یوقاری قۆیسه بۆله‌دی. ینه بیر نوع اۆریک بۆله‌دی که، دنه‌گینی آلیب، ایچیگه مغز سالیب قوریته‌دیلر، بونی سبحانی دېیدیلر، کۆپ لذیذ دیر.

آو قوشلری یخشی، آق کییک شهرگه یقین جایده تاپیله‌دی. اېلی سارت(تاجیک) دیر، مشتی یوگوروک و سېرجنجل اېل. جنگریلیک ماوراءالنهرده عادت دیر. سمرقند و بخاراده‌گی

www.ezgu.org

نامدار جنگریلرنینگ اکثری مرغینانلیک دیرلر. "هدایه"[2]اثری مؤلفی مرغینان‌نینگ روشدان ناملی کېنتیدن دیر.

ینه بیری تاغ اېتگیده جایلشگن اِسفره دیر. آقر سوولری، صفالیک باغ و باغچه‌لری بار. مرغینان‌نینگ غربی-جنوبی‌ده دیر. مرغینان و اِسفره آره‌سی تۆقّیز ییغاچلیک یۆل دیر. مېوه‌لی درختلری کۆپ، بیراق باغلریده اکثر بادام درختی اېکیله‌دی. خلقی‌نینگ برچه‌سی سارت، فارسی سۆزلشه‌دی. اِسفره‌دن بیر شرعی[3]مسافه‌ده جَنوب تامانیده تېپه‌لیکلر آره‌سیده بیر بیریک تاش بار، اونی "سنگ آیینه"("کۆزگو تاش") دېیدیلر. اوزونلیگی تخمیناً اۆن قَری[4]کېله‌دی، بلندلیگی بعضی یېری آدم بۆیی، بعضی یېری پستلیگی کیشی بېلیگچه بۆلیب، آینه‌دېک هر نیمه عکس اېته‌دی.

اِسفره ولایتی تاغ اېتگیده‌گی تۆرت بۆلوکدن عبارت: بیری اِسفره، بیری واروخ، ینه بیری سۆخ، ینه بیری هوشیار.

محمد شیبانی‌خان سلطان محمودخان بیلن آله‌چه‌خان گه شکست بېریب، تاشکند و شاهرخیه‌نی آلگن پیتده اوشبو سۆخ بیلن هوشیار تاغ اېتکلریگه کېلیب، بیر ییلگه یقین

۲ـ امام ابو حنیفه مذهبیده «هدایه» دن معتبرراق کتاب فقه علمیده کم، اونینگ مؤلفی هم فرغانه‌نینگ مرغینان ناملی ولایتیدن‌دیر.

۳-شرعی- فرسخ معناسیده ۵٤۰۰ مترگه تېنگ مسافه، یعنی ٦۲٤۰ متر مسافه‌دن عبارت فرسخ‌دن بیرآز کمراق مسافه‌نی انگلته‌دی، بیراق شرعی مسافه اسلام دینیده کېسکین فرق قیله‌دی: حنفی مذهبلیلر یوز مینگ قدم یاکه چمه سی ۷۵ کیلومترنی شرعی مسافه حسابلسه‌لر، جعفری فقه‌ده بو مسافه فقط۸ شرعی، یعنی ٤۳ کیلومتردن عبارت. یعنی مذکور مسافه ده روزه توتیلمه‌یدی؛ نماز قیسقرتیریلیب اۆقیله‌دی،...

٤ـقری- قۆل‌نینگ تیرسگیدن اۆرته برماق‌نینگ اوچیگه قدر مسافه اۆلچاوی؛ آلتی توتَم؛ شرعي گزبیلن برابر اوزونلیک؛ افغانستان نینگ شمالی ولایتلریده بۆزچیلیک قۆل صنعتی رونقده بۆلگن بوندن چمه‌سی اۆتّیز-قیرق ییل آلدین قری بۆز، اله‌چه و ایپ وایپکدن تۆقیله‌دیگن هربیر متاع‌نینگ اۆلچاو بیرلیگی صفتیده قۆللنر اېدی، بیراق بو قری بابر نظرده توتگن قری بیلن اوزونلیک نقطه‌ی نظردن فرق قیله‌دی. بابرنیکی اۆشه شرعي گز اېسه، بو بۆزچیلر قریسی چمه‌سی ۱٫۸۰ متر اوزونلیککه اېگه اېدی. و اۆلچله‌دیگن یاغاچ بویوم_قری چۆب دېب اَتَلَردی. (ت. بهایی)

www.ezgu.org

مدتنی قیینچیلیکده اۉتکزیب، کابل‌گه تامان یۉلگه توشدیم.

ینه بیری خۉجند دیر، اندیجاندن غرب تامانیگه ییگیرمه بېش ییغاچلیک یۉلده. خۉجنددن سمرقندگه هم ییگیرمه بېش ییغاچلیک یۉل. قدیمی شهرلردن. شیخ مصلح‌الدین و خواجه کمال خۉجنددن دیرلر.

مېوه‌سی مۉل و جوده یخشی بۉله‌دی. اناری مشهور دیر. چونکه "سمرقند آلمه‌سی" و "خۉجند اناری" دېیدیلر. بیراق بو تأریخي سنه‌ده مرغینان اناری ینه‌ده افضل دیر.

قۉرغانی بلند یېرده جایلشگن. سیحون سووی شِمال تامانیدن آقه‌دی. دریا قۉرغاندن بیر اۉق آتیمی مسافه‌ده دیر. قۉرغان بیلن دریانینگ شِمال طرفیده بیر تاغ توشگن، مونوغیل ناملی.[۵] بو تاغده فېروزه کانی و باشقه معدنلی کانلر تاپیله‌دی، دېییشه‌دی. بو تاغده ایلان کۉپ بۉله‌دی.

خۉجندنینگ حیوان و قوش آولنه‌دیگن جایلری جوده قوله‌ی. آق کییک، بوغو- مره‌ل، قیرغاوول و یاووایی قویان کۉپ بۉله‌دی. هواسی جوده رطوبتلی: کوز پیتلری بېزگک کۉپ ترقه‌له‌دی. شونده‌ی روایت قیلدیلرکه، حتا چومچوق هم بېزگککه چَلینگن ایکن. هواسی‌نینگ ناخوشلیگی شمال‌ده‌گی تاغ طفیلی ایمیش.

بونگه تابع موضعلردن بیری کندی بادام دیر. شهر دېب بۉلمه‌یدی، اما یخشی گینه شهرچه دیر. بادامی یخشی بۉله‌دی. بو جهتدن شو اسم بیلن نامله‌نگن. هورموز و هندوستان‌گه کۉپراق شو یېرنینگ بادامی باره‌دی. خۉجنددن بېش-آلتی ییغاچ شرقی طرفده دیر. خۉجند و کندی بادام آره‌سیده هادروېش[۶] ناملی بیر دشت بار. بو دشتده همیشه شَمال اېسه‌دی. بوندن شرق تامانده بۉلگن مرغینان‌گه هم شو یېرنینگ شمالی باره‌دی. خۉجند بونینگ غربیده بۉلیب، مدام بو یېردن او یېرگه شمال اېسه‌دی؛ قتّیق شماللری بار. دېرلرکه، بیر

۵. حاضر مۉغول تاغی دېیشه‌دی.

۶. کېینچه‌لیک بو دشت قراقچی‌قُوم دېب اتلگن.

www.ezgu.org

نېچه درویش بو دشتده قتّیق شمالگه یؤلیقیب، بیر-بیرلرینی تاپالمەی، "ها، درویش!" "ها، درویش" دېیه - دېیه هلاک بؤلگنلر. اؤشندن بېری بو دشتنی هادرویش دېیدیلر.

سیحون سوویِنینگ شمالی طرفیدەگی شهرلردن بیری اَخسی دیر. کتابلرده اخسیکت دېب یازەدیلر. چنانچه، اثیرالدین شاعرنی اثیرالدین اخسیکتي دېیدیلر. فرغانەده اندیجاندن کېین بوندن ییریکراق شهر یؤق.

اَخسی اندیجاندن غرب سری تؤقّیز ییغاچلیک یؤلده. عمرشیخ میرزا بونی پایتخت قیلگن اېدی. سیحون دریاسی قؤرغانیِنینگ پستیدن آقەدی. قؤرغانی بلند جر اوستیده جایلشگن. خندق اؤرنیده چوقور جرلر بار. بونی پایتخت قیلگن عمرشیخ میرزا بیر-ایکّی مراتبه تشقریراقدن ینه جرلر قَزدیردی. فرغانەده بونچەلیک مستحکم قؤرغان یؤق. محلەلری قؤرغاندن بیر شرعی ییراقراقده جایلشگن. "قیشلاق قەیېرده و، درختلر قەیېرده؟" مقالینی اَفتیدن اَخسی اوچون ایتگنلر.

قاوونی یخشی بؤلەدی. بیر نوع قاوونینی "میرتېموري" دېیدیلر، بوندەی قاوونینگ باشقه جایده هم بارلیگی معلوم اېمس. بخارا قاوونی مشهور دیر. سمرقندنی آلگن پیتیمده اخسی-دن، بخارادن قاوون کېلتیریب، بیر اؤتیریشده سؤیدیردیم. اَخسی قاوونیِنینگ هېچ مثلی یؤق اېدی.

آولنەدیگن قوشلری بېحد یخشی بؤلەدی. سیحون دریاسیِنینگ اَخسی طرفی دشتدن عبارت. آق کییگی کؤپ بؤلەدی. اندیجان طرفی تؤقَی؛ بوغو-مرەل، قیرغاوول و یاووایی قویان کؤپ. اکثری جوده سېمیز بؤلەدی.

ینه بیری کاسان. اَخسیِنینگ شِمالیده جایلشگن کیچیکراق شهرچه دیر. اندیجانگه سوو اؤشدن کېلگنیدېک، اخسیگه سوو کاساندن کېلەدی. هواسی یخشی. صفالی باغ-باغچەلری بار. بیراق صفالی باغچەلری بوتونلَی سای یاقەسیده بؤلگنی اوچون اونی آلدی برّه تېریلی پؤستینگه اؤخشتەدیلر. خوش‌هوالیکده اؤش بیلن کاساننینگ اؤخشَشلیگی بار.

www.ezgu.org

فرغانه ولایتی‌نینگ اطراف- تیوه‌رگیده‌گی تاغلرده یخشی ییلاولر بار. تابولغو[۷] شو تاغلرده بۆله‌دی، باشقه هیچ ییرده بۆلمه‌یدی. تابولغو شونده‌ی بیربته‌سیمان درخت‌دیرکه، پۆستی قیزیل، اوندن عصا، قمچی دسته‌سی، قوشلرگه قفس قیله‌دیلر؛ یۆنیب کمان اۆقی یَسه‌یدلر، انچه یخشی درخت دیر. تیرک بیلیب ییراق یورتلرگه آلیب باره‌دیلر. بعضی کتابلرده "یبروح‌الصنم"[۸] شو تاغلرده دیر، دیب یازگنلر. بیراق بو مدتگچه هیچ کۆرمه‌دیک. بیر گیاهنی ییتّی‌کینت تاغلریده بۆله‌دی، دیییشه‌دی، نامی "آَییق‌اۆتی" ایمیش؛ مهرگیاه خاصیتلی، افتیدن اۆشه مهرگیاه دیر، او ایل بو نام بیلن ایته‌دی.

بو تاغلرده فیروزه و تیمیر کانلری بۆله‌دی. فرغانه ولایتی‌نینگ حاصلی بیلن، اگر عدالت قیلسه‌لر، اوچ- تۆرت مینگ کیشیلیک لشکر سقله‌سه بۆله‌دی.

عمرشیخ میرزا عالی‌همت و اولوغ آرزولی پادشاه بۆلگنی اوچون همیشه اونده باشقه مملکتلرنی ایگللش ایستگی بار ایدی؛ بیر نیچه مراتبه سمرقند اوستیگه لشکر تارتدی: بعضی محل شکست تاپدی، بعضی محل امیدی عملگه آشمه‌ی قَیتدی. بیر نیچه مراتبه قَیناته‌سی یونس‌خان‌نی (چینگیزخان‌نینگ ایکّینچی اۆغلی چیغتای‌خان نسلیدن. چیغتای‌خان یورتیده مۆغول خلقی‌نینگ خانی او ییتلرده اۆشه ایدی. او مینینگ کتّه آته‌م بۆله‌دی) التماس قیلیب کیلتیردی. هر گل چارله‌گنده ولایتلر بیرردی. عمرشیخ میرزا کۆنگلیده‌گیدیک بۆلمه‌گنی اوچون گاها عمرشیخ میرزانینگ یامان مناسبتیدن، گاها مۆغول خلقی‌نینگ مخالفتیدن ولایتده توره آلمه‌ی، ینه مۆغولستانگه قَیتیب کیتر ایدی.

آخرگی دفعه چقیرگن پیتیده تاشکینت ولایتی عمرشیخ میرزا تصرفیده ایدی(کتابلرده شاش، بعضاً چاچ دیب یازه‌دیلر؛ "کمان چاچی" ("تاشکینت کمانی") عباره‌سی شو طفیلی-

---

۷-تابولغو- یولغون سیمان بیر اۆسیملیک نامی.

۸-یبروح الصنم- مهرگیاه، ایلدیزی ایکّی شاخه‌لی بیر-بیریگه یاپیشگن عیال واِرکک آدمگه اۆخشه‌یدیگن اۆسیملیک. اونینگ ییراقلری انجیر ییراغیدیک و میوه‌سی قیزیلرنگ زیتوندیک، گللری آق و کیچه تاماندن هرخیل تونرمیش. او ایرتک و افسانه‌لرده تورلی خاصیتلر بیلن تعریفلنه‌دی.

www.ezgu.org

دیر.) اۋشه فرصتدن تۆقّیز یوز سکّیزینچی(۱۵۰۲) ییلگچه تاشکېنت و شاهرخیه ولایتی چیغتای خانلری‌نینگ تصرفیده بۆلدی. بو فرصتده مۆغول اولوسی‌نینگ خان و سلطانلیگی یونس‌خان‌نینگ کتّه اۆغلی مېنینگ تاغەم سلطان محمودخان‌ده ایدی.

عمرشیخ میرزانینگ آغەسی سمرقند پادشاهی سلطان‌احمد میرزا و مۆغول اولوسی‌نینگ خانی سلطان محمودخان، عمرشیخ میرزانینگ یامان معامله‌سیدن بېزار بۆلگنلیکلریدن بیر-بیرلری بیلن اتفاق توزیب، سلطان‌احمد میرزا سلطان محمودخان‌نی اۆزیگه کویاو قیلیب، اۆشه ییلی سیحون‌نینگ جَنوب تامانیدن سلطان احمد میرزا و شِمال طرفیدن سلطان محمودخان عمرشیخ میرزا اوستیگه لشکر تارتدیلر. بو اثناده غلطی واقعه یوز بېردی. ذکر اېتیلگنیدېک، اَخسی قۆرغانی بلند جر اوستیده جایلشگن، عمارتلری هم جر یاقه‌سیده ایدی. اوشبو ییلی دوشنبه کونی، رمضان آیی‌نینگ تۆرتینچیسیده عمرشیخ میرزا جردن کبوترلر و کبوترخانه‌سی بیلن اوچیب، هلاک بۆلدی. اۆتّیز تۆقّیز یاشده ایدی.

تولدی و نسل - نسبی: سکّیز یوز آلتمیشینچی (۱٤۵۵) ییلی سمرقندده توغیلدی. سلطان ابوسعید میرزانینگ تۆرتینچی اۆغلی ایدی. سلطان احمد میرزا، سلطان محمدمیرزا، سلطان محمودمیرزادن کیچیک ایدی. سلطان ابوسعیدمیرزا سلطان محمدمیرزانینگ اۆغلی ایدی. سلطان محمدمیرزا میرانشاه میرزانینگ اۆغلی ایدی. میرانشاه میرزا تېموربېک‌نینگ اوچینچی اۆغلی ایدی. عمرشیخ میرزا بیلن جهانگیرمیرزادن کیچیک، شاهرخ میرزادن کتّه ایدی.

سلطان ابوسعیدمیرزا اوّل کابل‌نی عمرشیخ میرزاگه بېریب، بابای کابلي‌نی بېک‌آته قیلیب، جۆنشگه رخصت بېرگندی. میرزالرنینگ سنت تۆیی سببلی دره‌ی گازدن قَیتریب، سمرقندگه کېلتیرتیردی. تۆیدن سۆنگ، تېموربېک کتّه عمرشیخ میرزاگه فرغانه ولایتینی بېرگنیدېک، سلطان ابوسعید میرزا هم اۆغلی عمرشیخ میرزاگه اندیجان ولایتینی بېریب، خدای‌بېردی توغچی تېمورتاشنی بېک‌آته قیلیب یوباردی.

شکل - شمایلی: پست بۆیلی، یومه‌لاق سقاللی، سَرغیش یوزلی نارغول کیشی ایدی.

www.ezgu.org

تۆننی راسه تار کییَر ایدی. شونچه‌لیک‌که، بیلباغ باغلگنده قارنینی ایچیگـه تارتیـب باغلـه‌تر، باغله‌گندن سۆنگ اۆزینی قۆییـب یوبارسـه کۆپینچـه بـاغلری اوزیلیـب کېتـردی. کییمـاق و بیماقده بې‌تکلّـف ایـدی. سـلّه‌نی دسـتارپیچ (مخصـوص سـلّه اۆره‌یـدیگن کیشـی) اۆره‌ب قۆیَردی. او زمانده سلّه‌لر بوتون تۆرت اۆرمه بۆلردی. تېکیس چیرمـب، اوچینـی آسـیلتیریب قۆیردیلر. یاز پیتلری محکمه‌دن باشقه یېرلرده اکثر مۆغولچه بۆرک کییَردی.

فعل - اطواری: حنفي مذهبیده، پاکیزه اعتقادلی کیشی ایدی. بـېش وقـت نمـازنی تـرک قیلمسدی. عمری نماز قضالرینی بوتونله‌ی تماملـه‌گن ایدی. اکثر تلاوت قیلر ایدی. حضرت خواجه عبیدالله‌گه مرید ایدی. صحبتلریگه کۆپ مُشَرّف بۆلگن، خواجه هم اونی فرزند دېـر ایدیلر.

یخشی سوادی بار ایدی. "خمستی" (نظامي گنجوي وامیر خسرو دهلوي "خمسه"لـری)، داستانلر و تأریخلرنی اۆقیر ایدی. کۆپینچه "شاهنامه" اۆقیـر ایـدی. شـعری اسـتعدادی بـار، بیراق شعر یازیشگه قونت قیلمسدی.

عدالتی شو درجه‌ده ایدی‌که، اندیجان‌نینگ شرقی طرفیده‌گی تاغلرنینگ پستیده ختای‌دن کېله‌یاتگن مینگ قاره مالّیک کاروانّنی شونده‌ی قار باسدی‌که، ایکّی کیشی قوتولیب قالـدی، خلاص. خبرتاپیب، آدملرینی یوباریب کاروان‌نینگ همه نرسه‌لرینی ییغدیردی. اۆشـه پیتـده وارثلری بۆلمه‌گنیدن، احتیاط یوزه‌سیدن سقلب، بیر-ایکّی ییلدن سۆنگ سمرقند و خراسـان-دن وارثلرینی سوریشتیریب، تاپتیریب کېلتیریب،ماللرنی ایسان-امان تاپشیردی.

غایت سخاوتلی ایدی. خُلقی هم سخاوتیچه بـار ایـدی. خوش‌خلـق، هـزلکش، گپگـه چېچن و شیرین‌سۆز کیشی ایدی. شجاعتلی و مردانه کیشی ایدی.

ایکّی مراتبه جنگده اۆزی برچـه ییگیتلریـدن اۆزیـب قیلـیچ چـاپتی: بیـر مراتبـه اَخسـی دروازه‌سیده، ینه بیرمراتبه شاهرخیه دروازه‌سیده. اۆقنی اۆرته‌چـه چـاغلیق آتـر ایـدی. مشـتی جوده قتّیق ایدی، اونینگ مشتیدن ییقیلمه‌گن ییگیت یۆق‌دیر. یورت آلیش دغدغه‌سی طفیلی انچه یراشلر اوروشگه و دوستلیکلر دشمنلیککه اَیلَنردی.

www.ezgu.org

اوّللری کۆپ ایچردی، کېینچه‌لیک هفته‌ده بیر یاکه ایکّی مرته ایچه‌دیگن بۆلدی؛ خوش‌صحبت کیشی ایدی. بیرار بهانه بیلن خوب شعرلر اۆقیردی. کېینگی پیتلری کۆپراق معجون استعمال قیلردی. معجونیلیکده قلتیس حرکَتلرگه یۆل قۆیَر، هزل‌شوخلیککه اۆچ، همیشه نرد اۆینر، گاها قمار هم اۆینردی.

جنگ و اوروشلری: اوچ مراتبه صف تارتیب اوروش قیلگن. اوّل یونس‌خان بیلن اندیجان‌نینگ شِمال طرفی سیحون دریاسی‌نینگ یاقه‌سیده‌گی تکه‌سکرېتکو دېگن یېرده (بونده‌ی نامِلنیشی‌نینگ باعثی شوکه، تاغ اېتگی بۆلگنیدن بو یېرده دریا شونده‌ی تار جایدن آقه‌دی‌که، روایت قیلیشلریچه، او یېردن تکه سکره‌ب اۆتگن ایکن.) مغلوب بۆلیب، قۆلگه توشدی. یونس‌خان یخشیلیک قیلیب ولایتیگه رخصت بېردی. بو یېرده اوروش بۆلگنی اوچون "تکه سکرېتکو اوروشی" اول ولایت تأریخیده قالگن دیر.

ینه سمرقند تومنلرینی تالان-تاراج ایتیب کېله‌یاتگن اۆزبکلر بیلن ترکستانده موزله‌گن اریس سووینی کېچیب جنگ قیلیب، غلبه قازاندی؛ اسیرلرنی آزاد قیلیب، مال‌نینگ همه‌سینی اېگه‌لریگه قَیتریب بېریب، هېچ نیمه طمع قیلمه‌دی. ینه بیر مرته سلطان احمد میرزا بیلن شاهرخیه و اۆره‌تېپه آره‌سیده، خواص دېگن کېنتده اوروشیب یېنگیلدی.

ولایتلری: آته‌سی فرغانه ولایتینی بېرگن ایدی. بیر نېچه مراتبه تاشکېنت و سَیرم هم میرزانینگ تصرفیده بۆلدی. بو شهرلرنی اونگه اکه‌سی سلطان احمد میرزا بېرگن ایدی. شاهرخیه‌نی فریب بیلن آلیب، انچه وقت فایده‌لنیب توردی. آخرگی چاغلرده تاشکېنت و شاهرخیه‌نی قۆلدن چیقرگن ایدی. فرغانه، خۆجند و اۆره‌تېپه‌گینه قالدی. اۆره‌تېپه‌نینگ اصل نامینی کتابلرده اۆسروشنه دېر، اۆسروش دېب هم یازه‌دیلر. خۆجندنی بعضیلر فرغانه‌گه کیرمه‌یدی، دېیدی.

سلطان احمد میرزا تاشکېنت‌گه مۆغوللر اوستیگه لشکر تارتیب، تاشکېنت‌دن ایکّی شرعی یۆل نریده‌گی چیر (چیرچیق) سووی‌نینگ یاقه‌سی‌ده شکست تاپدی؛ اۆره‌تېپه

www.ezgu.org

حافظ‌بېک دۆلدای قۆلیده ایدی، عمرشیخ میرزاگه بېردی. اۆشندن کېین اۆره‌تېپه عمرشیخ میرزا تصرفیده بۆلدی.

اولادی: میرزادن اوچ اۆغیل، بېش قیز قالدی. بَری اۆغلانلریدن کتّه‌سی مېن-ظهیرالدین محمد بابرمن. مېنینگ آنه‌م -قوتلوغ نگارخانم. ینه بیراۆغلی جهانگیر میرزا مېندن ایکّی یاش کیچیک ایدی. اونینگ آنه‌سی فاطمه سلطان مۆغول‌نینگ تومن بېکلریدن بیری‌نینگ قیزی ایدی. ینه بیر اۆغلی ناصر میرزا بۆلیب، اونینگ آنه‌سی اندیجانلیک امید اسملی غنچه‌چی ایدی؛ او مېندن تۆرت یاش کیچیک ایدی.

قیزلریدن کتّه‌سی خانزاده‌بېگم مېن بیلن بیر آنه‌دن توغیلگندی، او مېندن بېش یاش کتّه ایدی. مېن سمرقندنی ایکّینچی مرته آلگنیمده شیبانی‌خاندېک کیشی بیلن سرپل‌ده چیقیب اوروشدیم، امکان باریچه غیرت و شجاعتده خطا قیلمه‌دیک (هلی اۆز وقتیده بو حقده یازیلور)، بیراق یېنگیلیب، بېش آی قلعه‌دارلیک قیلدیم. قلعه‌نی سقلش، اونی مستحکملش و سردارلیکده کمچیلیککه یۆل قۆیمه‌دیک.

تېوره‌ک-اطرافده‌گی پادشاه و بېکلر هېچ قنده‌ی مدد-کۆمک بېرمه‌دیلر، روحیم توشیب، شهرنی تشلب چیقدیم.

اۆشه تهلکه‌لی تۆپالانده خانزاده‌بېگم محمد شیبانی‌خان قۆلیگه توشگندی. بیر اۆغیل کۆرگن ایدی. اسمی خرّمشاه، یخشی اۆغلان ایدی. شیبانی‌خان اونگه بلخ ولایتینی بېرگن ایدی. آته‌سی اۆلگندن کېین بیر-ایکّی ییل اۆتگچ، وفات ایتدی. شاه اسماعیل اۆزبېک (شَیبانیلر)نی مروده مغلوب ایتگنده خانزاده‌بېگم مروده ایدی. مېنینگ حرمتیم طفیلی، او ییردن اوزه‌تدیلر، قوندوزده مېنگه کېلیب قۆشیلدی. جُدالیک مدتیگه اۆن ییل بۆلگن ایدی. مېن و محمدکۆکلداش ایکاویمیز کېلدیک، بېگم و بېگم‌نینگ یانیده‌گیلر تَنیمه‌دیلر. اسمیمنی ایتگنیمده هم انچه مدتدن سۆنگ تَنیدیلر.

ینه بیر قیزی مِهربانوبېگم ایدی. ناصر میرزا بیلن بیر آنه‌دن توغیلگن، مېندن ایکّی یاش کتّه ایدی.

www.ezgu.org

ینه بیر قیزی شهربانوبېگم ایدی. او هم ناصر میرزا بیلن بیر توغیشگن بؤلیب، مېندن سکّیز یاش کیچیک ایدی.

ینه بیر قیزی یادگار سلطان‌بېگم ایدی، اونینگ آنه‌سی آغه سلطان اسملی غنچه‌چی ایدی.

ینه بیر قیزی رُقیه سلطان‌بېگم‌نینگ آنه‌سی مخدوم سلطان‌بېگم ایدی، اونی قاره‌کؤزبېگم دېردیلر. بو ایکّاوی میرزانینگ وفاتیدن سؤنگ توغیلدیلر. یادگار سلطان‌بېگم‌نی مېنینگ اولوغ آنه‌م ایسان دولت‌بېگم اسره‌گن ایدی. شیبانی‌خان اندیجان و اَخسی‌نی آلگنده یادگار سلطان‌بېگم حمزه سلطان‌نینگ عبداللطیف سلطان اسملی اؤغلیگه توشگن ایدی. مېن حمزه سلطان باشلیق سلطانلرنی ختلان ولایتیده باسیب، حصارنی آلگنیمده مېنگه قؤشیلدی. اؤشه تلاتؤپ پیتیده رقیه سلطان‌بېگم جانی‌بېک سلطانگه توشگندی، بیر-ایکّی اؤغیللی بؤلدی، بیراق باله‌لری تورمه‌دی. یقینده خبر کېلدی‌که، تنگری رحمتیگه بارییدی.

خاتینلری و کنیزلری: قوتلوغ نگارخانم، یونس‌خان‌نینگ ایکّینچی قیزی، سلطان محمودخان و سلطان احمدخان‌نینگ ایگه‌چیسی ایدی.

یونس‌خان چینگیزخان‌نینگ ایکّینچی اؤغلی چیغتای نسلیدن دیر. یونس‌خان بن اُوَیس‌خان بن شېرعلی اؤغلان بن محمدخان بن خضر خواجه‌خان بن توغلوق تېمورخان بن ایسان بوغاخان بن دعوه‌خان بن براق خان بن ییسون تووه بن مؤتوغان بن چیغتای‌خان بن چینگیزخان.

شونچه‌لیک تؤختلدیک، ایندی خانلرنینگ احوالینی هم قیسقه‌چه ذکر ایته‌یلیک. یونس‌خان و ایسان بؤغاخان اُوَیس‌خان‌نینگ اؤغلانلری ایدی. یونس‌خان‌نینگ اؤغلانلری آفاقخان و جانباباخان ایدی. یونس‌خان‌نینگ آنه‌سی تېموربېک (امیر تېمور) قدرله‌گن توركستانلیک قیپچاق بېكلریدن شیخ نورالدین‌بېک‌نینگ قیزی یا نېوره‌سی بؤله‌دی.

اویس‌خان‌نینگ اؤلیمیدن سؤنگ مؤغول اولوسی ایکّی‌گه بؤلینه‌دی. بیر بؤلگی یونس‌خان تامان و کؤپراغی ایسان بؤغاخان تامان بؤله‌دی. اولوغبېک میرزا بورونراق

www.ezgu.org

یونس‌خان‌نینگ ایگه‌چیسینی عبدالعزیز میرزاگه آلیب بېرگن ایدی. شو مناسبت بیلن بارین تومن بېکلریدن ایرزن، چراس تومن بېکلریدن میرک تورکمن یونس‌خان‌نی اوچ-توْرت مینگ اویلی مؤغول اولوسی بیلن اولوغبېک میرزاگه کېلتیردیلر. مقصدلری کوْمک آلیب، ینه مؤغول اولوسینی ایگللش ایدی؛ میرزا مروّت قیلمه‌دی، بعضیسینی اسیر قیلدی: بعضیلرینی بیرین-سیرین ولایتلرگه ترقه‌تدی. ایرزن تنزلی مؤغول اولوسیده بیر تأریخ بوْلیب قالگن.

یونس‌خان[9]نی عراق سری اوْتکزیب یوباردیلر. باریب بیر ییلدن آرتیقراق تبریزده توردی. او محلده تبریز پادشاهی جهانشاه بارانی قاره‌قوْیلوق ایدی. او ییردن شیرازگه کېلدی. شیرازده شاهرخ میرزانینگ ایکّینچی اوْغلی ابراهیم سلطان میرزا ایدی. بېش-آلتی آیدن سوْنگ ابراهیم میرزا اوْلیب، اوْغلی عبدالله اونینگ اوْرنیگه اوْتیردی. عبدالله میرزاگه خان نوکر ایدی، ملازمت قیلر ایدی. اوْن ییتّی-اوْن سکّیز ییل خان شیراز و باشقه ولایتلرده توردی.

اولوغ‌بېک میرزا و اوْغیللری‌نینگ غوغاسی پیتیده ایسان بوْغاخان فرصتدن فایده‌لنیب فرغانه ولایتینی کندی‌بادام‌گچه باسیب، اندیجان‌نی آلیب، ایلینی تماماً اسیر قیلدی.

سلطان ابوسعید میرزا تختنی قوْلگه کیریتگچ، لشکر تارتیب باریب ینگی شهریدن نریده‌گی اِسفره‌ده، مؤغولستان‌ده ایسان بوْغاخان‌نی تار-مار قیلدی. اونینگ فتنه‌سینی دفع ایتیش اوچون ابوسعیدمیرزا ایلگری عبدالعزیز میرزا آلگن ایگه‌چیسی خانم‌نی آلیب، یونس‌خان‌نی شو مناسبت بیلن عراق و خراسان‌دن چارلب، توْیلر قیلیب، دوست بوْلیب، مؤغول اولوسیگه خان قیلیب یوباردی. سغریچی تومن بېکلری‌نینگ برچه‌سی بو پیتده ایسان بوْغاخان‌نی یامانلب، مؤغولستانگه کېلگندیلر. یونس‌خان اولرگه قوْشیلدی. بو پیتده سغریچی بېکلرنینگ اولوغی شېر حاجیبېک ایدی. یونس‌خان اونینگ قیزی ایسان دولت‌بېگم‌گه اویلندی. مؤغول عرف- عادتیگه کوْره، یونس‌خان‌نی و ایسان دولت‌بېگم‌نی بیر آق کیگیز اوستیگه اوْتیرغیزیب، اونی خان قیلیب کوْتردیلر.

۹. اولوغبېک یونس‌خان‌نی شاهرخ میرزا گه یوباره‌دی. او خانزاده‌نی شرف الدین علی یزدی تربیه‌سیگه تاپشیره‌دی. او اوْن ایکی ییل شو درگاهده تربیه تاپه‌دی.

www.ezgu.org

خان ایسان دولت‌بیگم‌دن اوچ قیز کؤردی. همه‌سیدن کتّه‌سی مِهر نگارخانم ایدی‌که، اونی سلطان ابوسعید میرزا کتّه اؤغلی سلطان احمد میرزاگه آلیب بیرگن ایدی. میرزادن بیرارته اؤغیل یاکه قیز بؤلمه‌دی. سمرقندنی اؤزبکلر آلگنده مِهر نگارخانم شیبانی‌خان قؤلیگه توشدی. مین کابلده‌لیگیمده شاه‌بیگم بیلن سمرقنددن خراسان‌گه، خراسان‌دن کابل‌گه کیلدی. شیبانی‌خان قندهارده ناصر میرزانی قمل قیلگنده، مین لمغان‌گه یؤل آلدیم. خان میرزا و شاه‌بیگم همده مِهر نگارخانم بدخشان‌گه کیتدیلر. میرزاخان‌نی مبارکشاه ظفر قلعه‌سیگه چارله‌گنده ابابکر کاشغری‌نینگ هجومیگه یؤلیقیب، شاه‌بیگم و مِهر نگارخانم همده جمعی ایل‌نینگ اهلی و عیالی اسیرلیککه توشیب، او ظالم بدکردار قماغیده حیاتدن کؤز یومدیلر.

ایکّینچی قیزی مینینگ والدهم قوتلوغ نگارخانم ایدی. اکثر حربی سفرلر و سرگردانلیکلرده مین بیلن بیرگه ایدی. کابل‌نی آلگنیمدن سؤنگ بیش-آلتی آی اؤتیب، تؤقّیز یوزو اؤن بیرینچی (۱۵۰۵)‌ییلی تنگری رحمتیگه باردی.

اوچینچی قیزی خؤب نگارخانم ایدی، محمد حسین کؤره‌گان دوغلت‌گه بیرگن ایدیلر؛ بیر قیزی، بیر اؤغلی بار ایدی. قیزینی عبیدخان آلگن ایدی. مین بخارا و سمرقندنی آلگنیمده شهردن چیقمه‌ی قالگن ایدی .عمکیسی سید محمد میرزا سمرقندگه سلطان سعیدخان‌دن ایلچیلیککه کیلگنده، اونگه قؤشیلیب کیتدی. سلطان سعیدخان اونگه اویلندی. اؤغلی حیدر میرزا ایدی. آته‌سینی اؤزبکلر اؤلدیرگندن سؤنگ کیلیب، مینینگ خدمتیمده اوچ-تؤرت ییل توریب، سؤنگره اجازه سؤره‌ب، کاشغرگه، خان قاشیگه کیتدی.

باز گردد به اصل خود همه چیز،

زر صافی و نقره و ارزیز.

(ترجمه‌سی: همه نرسه اصلیگه قَیتری مقرر، خواه قورغاشین، خواه کوموش، خواه تازه زر.)

دیبدیلرکه، حاضرگی پیتده ایچیشنی تشلب، یخشی یؤلگه کیریبدی. خط و رسم، اؤق و

www.ezgu.org

پَیکان همده زهگیرگه (کماندن اۏق اوزیشده برماققه کییله‌دیگن اۏیماقسیمان نرسه) هر نرسه‌گه قولی کېله‌دی. شعری استعدادی هم باردیر. مېنگه مکتوبی کېلگن ایدی، اسلوبی هم یامان ایمس.

خان نینگ ینه بیر خاتینی شاهبېگم ایدی، باشقه خاتینلری هم بار ایدی، بیراق اۏغیل و قیزلری‌نینگ آنه‌لری شو ایکّیسی ایدی.

شاهبېگم بدخشان شاهی شاه سلطان محمدنینگ قیزی ایدی. بدخشان شاه‌لری اۏز نسبلرینی اسکندر فیلاقوس‌گه (مقدونیه‌لیک اسکندر) باغلشه‌دی، دېیدیلر. بو شاه‌نینگ ینه بیر قیزینی، شاهبېگم‌نینگ ایگه‌چیسینی سلطان ابوسعید میرزا آلگن ایدی. اوندن ابابکر میرزا بنا بۏلگن ایدی.

خان‌نینگ شاهبېگم‌دن ایکّی اۏغیل و ایکّی قیزی بار ایدی. بو اۏغیل‌لردن کتّه‌سی و قیزلردن کیچیک سلطان محمودخان ایدی. سمرقند و اۏز تومنلریده بعضیلر اونی خانیکه‌خان دېیدیلر. سلطان محمودخاندن کیچیگی سلطان احمدخان بۏلیب، آله‌چه‌خان اسمی بیلن مشهور. آله‌چه‌خان دېب اته‌لیشی‌نینگ سببی شونده‌که، ایتیشلریچه، قلماق و مۏغول تیلیده قاتلنی "آله‌چی"، دېیدیلر. قلماقلرنی بیر نېچه مرته باسیب، کۏپلب آدملرینی قیرگنی اوچون "آله‌چی" دېیله‌وېریب، استعمالده آله‌چه اته‌لیب کېتگن.

هلی تېگیشلی اۏرینلرده خانلرنینگ ذکری تکراراً مفصل کېلتیریله‌دی. واقعه‌لر و حالتلری اۏشنده یازیله‌دی.

باشقه‌لریدن کیچیک، بیر قیزدن کتّه‌سی سلطان نگارخانم ایدی‌که، اونی سلطان محمود میرزاگه چیقریشگن ایدیلر. میرزادن بیر اۏغیل توغیلگندی. اسمی سلطان ویس، بو حقده هلی ینه سۏز یوریتیله‌دی. سلطان محمود میرزا اۏلگندن سۏنگ سلطان نگارخانم اۏغلینی آلیب، هېچ کیمگه خبر قیلمه‌ی، تاشکندگه آغالری آلدیگه بارگن ایدی. بیر نېچه ییلدن سۏنگ اونی چینگیزخان‌نینگ کتّه اۏغلی جۏجی نسلیدن بۏلگن قزاق سلطانلریدن ادیک سلطان‌گه بېردیلر. شیبانی‌خان خانلرنی یېنگیب، تاشکند و شاهرخیه‌نی ایگلله‌گنده سلطان

www.ezgu.org

نگارخانم اۋن ایکّی مۋغول نوکری بیلن قاچیب، ادیک سلطان یانیگه باردی.ادیک سـلطان‌دن ایکّی قیزلـی بۋلـدی، اولـردن بیرینـی شـیبانی‌خان‌نینگ سـلطانلریگه، ینـه بیرینـی سـلطان سعیدخان‌نینگ اۋغلی رشید سلطان‌گه بېردی.

ادیک سلطان‌دن سۋنگ سلطان نگارخانم‌نی قزاق اولوسی‌نینگ خانی قاسـمخان آلـدی. دېیدیلرکه، قزاق خان و سلطانلری‌نینگ آره‌سیده هېچ کیم بو اولوسنی قاسمخان‌چه‌لیک ضبط قیلگن ایمس. لشکری اوچ یوز مینگگه یقین حسابلنردی. قاسمخان اۋلگنـدن سـۋنگ خـانم کاشغرگه سـلطان سـعیدخان قاشـیگه بـاردی. اینـگ کیچیگـی دولـت سـلطان‌خانم ایـدی. تاشکندنی شَیبانیلر ایگلله‌گنده شیبانی‌خان‌نینگ اۋغلی تیمور سلطانگه توشگن ایدی، اونـدن بیر قیزی بار ایدی. سمرقنددن مېن بیلن بیرگه چیققن ایدی. اوچ-تۋرت ییل بدخشان ولایتیده بۋلدی. اوندن سۋنگ کاشغرگه سلطان سعیدخان قاشیگه کېتدی.

عمرشیخ میرزانینگ حرَملریدن ینه بیری خواجه حسین‌بیک نینگ قیزی اولوس‌آغه ایدی، اونینگ هم بیر قیزی بار ایدی، گۋدکلیگیده اۋلدی. بیر ییـل-بیـر یـریم ییلـدن سـۋنگ اونـی حرَمدن چیقردیلر.

ینه بیری فاطمه سلطان‌آغه بۋلیب، مۋغول تومن بیکلری اولادیدن ایدی. میرزا همه‌سـیدن اوّل شو فاطمه سلطان آغه‌نی آلگن ایدی.

ینه بیـری قـاره‌کۋزبیگم بۋلیـب، اونگـه کیینچـه‌لیک اویلـنگن، انچـه سـویوکلی ایـدی. قاره‌کۋزبیگم میرزاگه یاقیش اوچون اۋز نسل-نسبینی سـلطان ابوسـعید میـرزا نینـگ آغه‌سـی منوچهر میرزاگه ییتکزگن ایدی.

چۋری و کنیزلری انچه ایدی. اولرنینگ بیری امیدآغه‌چه ایـدی، او میـرزادن آلـدین قضـا قیلگندی. میرزانینگ سۋنگگی محلرده‌گی کنیزی تون‌سلطان بۋلیب، او مۋغـوللردن ایـدی. ینه بیری آغه‌سلطان ایدی.

امیرلری: خدای‌بېردی تیمورتاش. او هرات حاکمی آقبوغابیک‌نینگ آغه‌سی نسلیدن‌دیـر. سلطان ابوسعید میرزا جۋگی میرزانی شاهرخیه‌ده قمـل قیلگنـده فرغانـه ولایتینـی عمرشـیخ

www.ezgu.org

میرزاگه بېریب، ایشیک‌آغه‌لیککه خدای‌بېردی تېمورتاش‌نی تعیینله‌گن ایدی. او پیتده خدای‌بېردی تېمورتاش ییگیرمه بېش یاشده، یاش بۉلسه‌ده، ترتیبی، باشقروو و ایش توتیشلری جوده یخشی ایدی. بیر-ایکّی ییلدن سۉنگ ابراهیم بېک چیکوش اطرافلریگه هجوم قیلگنیده خدای‌بېردی تېمورتاش اوروشده اشتراک ایتیب، شهید بۉلدی.

اۉشه پیتده سلطان احمد میرزا اۉره‌تیپه‌نینگ آق‌قیچیغه‌ی دېگن، سمرقنددن اۉن سکّیز ییغاچ شرق تامانده‌گی ییلاوده، سلطان ابوسعید میرزا ایسه هرات‌دن اۉن ایکّی ییغاچ شرق تامانده‌گی بابا خاکي‌ده ایدیلر. بو خبرنی عبدالوهاب شیغاوول[۱۰] آرقه‌لی خط قیلیب، میرزاگه یېتکزدیلر؛ او یوز ییگیرمه آلتی ییغاچ یۉلنی تۉرت کونده باسیب اۉتدی.

ینه بیر امیری حافظ محمدبېک دۉلدای بۉلیب، سلطان ملک کاشغری‌نینگ اۉغلی، احمد حاجی بېک‌نینگ اینیسی ایدی. خدای‌بېردی‌بېک اۉلگنیدن سۉنگ اونی ایشیک‌آغه قیلیب یوبارگن ایدیلر. سلطان ابوسعید میرزانینگ اۉلیمیدن سۉنگ اندیجان بېکلری او بیلن یخشی چیقیشمه‌گنلری سببلی سمرقندگه سلطان احمدمیرزا خدمتیگه کېتدی. سلطان احمدمیرزا چیر دریاسی بۉییده ییڭیلگنده، او اۉره‌تیپه‌ده ایدی. عمرشیخ‌میرزا سمرقندگه یوریش قیلیب، اۉره‌تیپه اوستیگه کېلگنده اۉره‌تیپه‌نی میرزا ملازملریگه تاپشیریب، اۉزی میرزا خذمتیده بۉلدی. عمرشیخ میرزا هم اندیجان حاکملیگینی اونگه بېردی. سۉنگره سلطان محمودخان قاشیگه باردی. سلطان محمودخان میرزاخاننی اونگه تاپشیریب، دیزه‌ک(جیزّخ)نی بېردی. مېن کابل‌نی آلگنیمدن بوروناق او مکّه‌گه آتلَنیب، هند یۉلی آرقه‌لی سفر قیلدی. یۉلده تنگری رحمتیگه باریبدی. فقیر، کم‌گپ و آدمی کیشی ایدی.

ینه بیری خواجه حسین‌بېک، آدمی و فقیر کیشی ایدی. اۉشه پیت رسمیگه کۉره، بزملرده قۉشیقلرنی یخشی ایتر ایکن.

ینه بیری شیخ مزیدبېک بۉلیب، مېنگه اوّل اونی بېک‌آته قیلگن ایدیلر. غیرتلی، انتظامی

۱۰- شیغاوول- پادشاه‌لیکده ایلچی و مهمانلرنی کوتیشگه تعیینلنگن کیشی؛ تشریفات مسوولی.

www.ezgu.org

انچه یخشی ایدی. بابر میرزاگه خدمت قیلگن. عمرشیخ میرزا قاشیده اوندن اولـوغراق بیـک یۉق ایدی. اخلاقسیز کیشی ایدی، بچه سقلردی.

ینه بیری علی مزیدبیک قَوچین ایدی، ایکّـی مرتـه یـاو طرفگـه اۉتیـب کیتـدی: بیرمرتـه اَخسی‌ده و ینه بیر مرته تاشکندده. منافق، اخلاقسیز، کۉرنمک و یره‌مس کیشی ایدی.

ینه بیر امیری حسن یعقوب‌بیک ایدی. باله‌طبیعت، استعدادلی، چیچن و صمیمي کیشی ایدی. بو بَیت اونیکی دیر:

باز آی، ای هُمای، که بی‌طوطی خطت،

نزدیک شُد که، زاغ برد استخوان من.

(مضمونی :قَیتیب کیلگیل، ای هُمای، طوطیرنگ پتلرینگسیز،

سَل بۉلمسه سویگیمنی قرغه آلیب کیتگوسی.)

مردانه کیشی ایدی. اۉقنی یخشی آتر، چوگاننی یخشـی اۉینـردی. توپراق‌پلّـه‌نی یخشـی سچره‌تر ایدی. عمرشیخ میرزا فاجعه‌سیدن سۉنگ او مینینگ ایشیگیمده ایشـیک‌آغه بۉلـدی. ایچی تار، کم‌حوصله، فتنه‌راق کیشی ایدی.

ینه بیری قاسم‌بیک قَوچین ایدی. اندیجان‌نینگ قدیمی قۉشـین بیکلریـدن ایـدی. حسـن یعقوب‌بیک‌دن سۉنگ مینینگ ایشیگیمده او ایشیک‌آغه ایدی. عمری‌نینگ آخریگچه اختیـار و اعتباری آرتسه آرتدی، کمه‌یمه‌دی. مردانه کیشی ایدی. بیر مرته کاسان‌گه باستیریب کیـرگن اۉزبک‌نینگ آرقه‌سیدن یخشی هجوم قیلدی. عمرشیخ میرزا یانیـده قیلـیچ چاپیـب، اۉزینـی کۉرستگن ایدی. یسّی کیچیت اوروشـیده هـم یخشـی جنـگ قیلـدی. چیکّـه یـورتلرده‌گی سرگردانلیکلریمیزده مسچا تاغلریـدن سـلطان محمودخـان تامانگـه آتلنگنیمـده قاسـم‌بیک اَیریلیب، خسروشاه تامانگه اۉتیب کیتدی. تۉقّیز یوز اۉنینچـی(۱۵۰٤) ییلـی خسروشـاه‌نـی ییngیب، کابلده مقیم‌نی قمل قیلدیم. شو پیتده قاسم‌بیک ییتیب کیلدی. ینه اوّلگیدیک اعتبـار و شـفقت قیلـدیم. تـورکمن هزاره‌سـیگه دره‌ی‌خـوش‌ده هجـوم قیلگنیمیـزده، قاسـم‌بیـک کیکسه‌لیگیگه قره‌مه‌ی، ییگیتلردن کۉره یخشیراق اوروشگنی اوچون بنگیش ولایتینـی تـارتیق

www.ezgu.org

قیلدیم. سۆنگره کابل‌گه کېلگچ، اونی همایون‌گه بېک‌آته قیلدیم. زمینداورنی آلگن پیتده او تنگری رحمتیگه باردی. مسلمان و دیانتلی، تقوادار کیشی ایدی، شبهه‌لی طعامدن پرهیز قیلردی. رأیی و تدبیری جوده یخشی ایدی. خیله هزلکش ایدی. سوادسیز بولیشیگه قره‌مه‌ی، زیرکلیک بیلن لطفلر، مطائبه‌لر قیلردی.

ینه بیری باباقولی باباعلی‌بېک ایدی. شیخ علی بهادِرنینگ نسلیدن. شیخ مزیدبېک اۆلگنیدن سۆنگ اونی مېنگه بېک‌آته قیلدیلر. سلطان احمد میرزا اندیجانگه لشکر تارتگنده سلطان احمدمیرزاگه قۆشیلیب، اوره‌تیپه‌نی بېردی. سلطان محمود میرزادن سۆنگ سمرقنددن قاچیب کېله‌یاتگنیده اۆره تېپه‌دن سلطانعلی میرزا چیقیب، اوروشیب ییگدی و اونی اۆلدیردی. غیرتی یخشی ایدی، قورالنی یخشی ایشله‌تر، نوکرگه یخشی قرردی. بې‌نماز ایدی، رۆزه توتمسدی. ظالم و کافر طبیعت کیشی ایدی.

ینه بیری علیدوست تغایی سغریچی تومن بېکلریدن ایدی. مېنینگ آنه‌م‌نینگ آنه‌سی ایسان دولت‌بېگم‌گه اوروغ بۆلر ایدی. عمرشیخ میرزا زمانیدن باشلب اونگه مېن کۆپراق اعتبار قیلگندیم. قۆلیدن ایش کېله‌دی، دېردیلر. نېچه ییل‌که مېنینگ قاشیمده بۆلدی، بیراق اَیتیشگه ارزیگولیک بیرار ایش قیلمه‌دی، دېسه بۆلـه‌دی. سلطان ابوسعید میرزاگه خذمت قیلگن داوریده یده‌چیلیکنی[۱۱] دعوا قیلردی. قوشچی ایدی. یره‌مس اخلاق-اطوارلی، بخیل و فتنه‌چی، بدقاواق ومنافق، قَیسر و قتّیق‌سۆز، یوزی ساووق کیشی ایدی.

ینه بیری ویس لاغری سمرقندنینگ تۆقچی ایلتیدن ایدی. عمرشیخ میرزا قاشیده کېینگی پیتلری خیله یقین بۆلگن ایدی. چېکّه یورتلرده‌لیک پیتلریمده مېن بیلن بیرگه بۆلدی. ایش یوریتیشی خیله یخشی بۆلسه‌ده، بیرآز فتنه‌چی ایدی.

ینه بیری میر غیاث تغایی ایدی. او علی دوست‌نینگ اینیسی ایدی. مۆغول میرزاده‌لری آره‌سیده سلطان ابوسعید میرزا سلطنتیده اونینگ آلدیگه توشه‌دیگن کیشی یۆق ایدی. سلطان

۱۱- یده‌چیلیک- افسون بیلن یامغیر یاغدیریش.

www.ezgu.org

ابوسعید میرزانینگ تؤرت‌بورچک مُهری اونده تورردی. عمرشیخ میرزانینگ سؤنگگی ییللریده جوده قدردانلشیب قالگن ایدی. ویس لاغری‌نینگ الفتی ایدی. سلطان محمودخان‌گه کاسان‌نی بیرگنلریدن سؤنگ عمری‌نینگ آخریگچه خان خدمتیده قالدی. خان هم اونگه خیله اعتبار قیلردی. خوش‌چقچق و هزلکش کیشی، اما اخلاقده تییقسیز ایدی.

ینه بیری خراسانلیک علی‌درویش ایدی. او سلطان ابوسعیدمیرزا قاشیده خراسان تن‌قؤریقچیلری صفیده خدمت قیلردی. خراسان و سمرقند ابوسعید میرزا تصرفیگه کیرگنده، بو ایکّی پایتخت‌نینگ ایشگه یراقلی ییگیتلریدن مخصوص حربی گروه توزگن ایدی؛ اولرنی خراسان تن‌قؤریقچیلری و سمرقند تن‌قؤریقچیلری دیر ایکن. مېنینگ قاشیمده سمرقند دروازه‌سیده ایش کؤرستدی. مردانه کیشی ایدی. نستعلیق خطینی عجیب بیر اصولده یازردی. خوشامدگه مایل، طبیعتیده خسیسلیک اوستونلیک قیلردی.

ینه بیری قنبرعلی مؤغول بؤلیب، او آتباقرلردن ایدی. آته‌سی ولایتگه کېلیب، اوزاق وقت قصابلیک قیلگنی اوچون قنبرعلی قصاب دیر ایدیلر. یونس‌خان قاشیده آفتابه‌چیلیک قیلدی. سؤنگره بیک بؤلدی. مېنینگ قاشیمده خیله اولوغ اعتبار تاپدی. ایش باشلنگونچه غیرتی سېزیلردی. ایشگه کېلگنده قالتاغایلیگی[۱۲]بار ایدی. سېرگپ کیشی ایدی. معلوم‌که، کؤپ گپیرگن کیشی بېهوده سؤزلرنی کؤپ ایته‌دی. حوصله‌سیزراق، فعلی تار کیشی ایدی.

عمرشیخ میرزا بیلن اؤشه فاجعه یوز بېرگنده، مېن اندیجان‌ده چارباغده ایدیم. سه‌شنبه کونی، رمضان آیی‌نینگ بېشینچیسیده بو خبر اندیجان‌گه یېتیب کېلدی. اضطراب بیلن آتلَنیب، یانیمده‌گی نوکر و سَودرلریم بیلن قؤرغان‌گه یؤل آلدیم. میرزا دروازه‌سیگه یېتگن محلده شیریم‌تغایی آتیم‌نینگ جِلَوینی آلیب، نمازگاه سری یوردی. اونینگ خَیالیدن: سلطان احمدمیرزا اولوغ پادشاه‌دیر، اگر کؤپ لشکر بیلن کېلسه، بېکلر مېنی و ولایتنی تاپشیره‌دیلر؛

۱۲ـقالتاغایلیک ـ قَلتَمانلیک؛ ایش قیلمه‌ی اؤزینی ایشله‌گن قیلیب کؤرسه‌تیش عادتی.

www.ezgu.org

اۆزی مېنی اۆزگند و آله‌تاغ اېتکلری تامانگه آلیب کېته‌دی؛ اگـر ولایتنـی بېرسَـه‌لر، مـېن هـم قۆلگه توشمه‌ی، تاغالریم آله‌چه‌خان یاکـه سـلطان محمودخـان یانیگـه بـاره‌من، دېگـن اۆی کېچیبدی.

خواجه مولانای قاضی (او سلطان احمد قاضی‌نینگ اۆغلـی و شـیخ برهان‌الـدین قیلـیچ نینگ نسلیدن بۆلیب، آنه طرفیدن سلطان ایلیـک ماضـی‌گـه باغلنـه‌دی، اولرنینـگ خانـدانی اهلیگه اېل اعتقادی بلند، اولر شیخ الاسلام یۆسینیده بۆلیـب کېلگنلـر، (اولـر حقیـده هلـی تکرار سۆز یوریتیله‌دی) و قۆرغان ایچیده‌گی بېکلر بو خبرنی اېشیتیب، عمرشـیخ میرزانینـگ سینشته ملازمی، بیر قیزی‌نینگ بېک‌آته‌سی بۆلمیش خواجه محمد درزی‌نی یوباریب، اۆشـه وهیمه‌لرنی بېکلرنینگ کۆنگلیدن قوویب، نمازگاه‌گه یقین یېتگن محلده مېنـی آلیـب قَیتـدی. کېلیب ارککه توشدیم. خواجه قاضی و بېکلر مېنینگ قاشیمگه کېلیب، سۆز و کېنگشـنی بیـر یېرگه قۆییب، قۆرغان‌نینگ بورج و شـینکلرینی توزه‌تیشـگه، ترتیبگـه سالیشـگه کیریشـدیلر. مرغینان و اۆش طرفلرگه هجومچی قۆشین قۆیگن حسن یعقوب، قاسم قَوچین و ینـه بعضـی بېکلر بیر-ایکّی کوندن سۆنگ کېلیب، ملازمت قیلیب، برچه‌سی بیردم و هم‌جهـت بۆلیـب، قلعه مدافعه‌سی بیلن مشغول بۆلدیلر. سلطان احمد میـرزا اۆره‌تېپـه، خۆجنـد و مرغینـان‌نـی آلیب، اندیجان‌دن تۆرت ییغاچ مسافه‌ده‌گی قُباگه کېلیب توشـدی. بـو فرصـتده درویـش‌گـاو اسملی کیشی اندیجان اربابلری حقیده بېهوده سۆز ایتگنی اوچون قتل اېتیلدی. بو سیاسـتدن بوتون اېل تینچیب قالدی. خواجه مولانای قاضی‌نی و اوزون حسن خواجه حسین‌نی سلطان احمدمیرزاگه شونده‌ی مضمونده اېلچیلیککـه یوباریلـدی: «بـو ولایتگـه ملازملـردن بیـری قۆییله‌دی؛ مېن هم ملازم، هم فرزندمن، اگـر بـو خـدمتنی مېنگـه تاپشیرسَـه‌لر یخشـیراق و معقولراق بۆلردی.»

سلطان احمد میرزا کم‌گپ، فقیر و آدمی کیشی اېدی. هر بیر مصلحت و ایـش- حرکـت بېکلرسیز قرار تاپمس اېدی. بېکلر بو سۆزلرگه التفـات کۆرسـتمه‌ی، ناجـایز جـوابلر ایتیـب، ایلگریگه قۆزغالدیلر. اللّه تعالی، اۆز کامـل قـدرتی بـیلن هـر ایشـیمنی اۆز وقتیـده کیشـیلر

www.ezgu.org

منّتیسیز کۆنگلیمده‌گیدیک یوزه‌گه چیقریب کیلگن که، بو سفر هم بیر نیچه ایشنی سبب قیلدی و دشمنلر کیلگنلریدن افسوسلندیلر، بلکه بو اورینیشلریدن پُشیمان بۆلیب، مقصدلریگه ییتالمه‌ی قَیتیب کیتدیلر.

شولردن بیری: قُبانینگ باتقاقلی قاره سووی بار، کۆپریگیدن باشقه اۆتیب بۆله‌دیگن جایی یۆق، کۆپ کیشیلیک لشکر کیلیب، کۆپریککه تیقیلیب قالدی، کۆپلب آت و تویه‌لر بو قاره سووگه ییقیلیب نابود بۆلدی. بوندن اوچ-تۆرت ییل بوروناق چیر (چیرچیق) سوویده‌گی کیچووده کتّه شکست تاپگن ایدیلر، بو واقعه اۆشه هلاکتنی ایسله‌تیب، لشکر واهمه‌گه توشدی.

ینه بیری بوکه، اۆشه پیتده آتگه شونده‌ی اۆلت ییتدی‌که، اویور-اویور آتلر ییقیلیب اۆله باشله‌دی.

ینه بیری: اولر بیزنینگ لشکریمیز بیلن خلق‌نینگ بیردم و هم‌جهتلیگینی کۆردیلرکه، بولر جان و تنلریده مدار باریچه کوره‌شماققه شَی ایکنلیکلریگه ایشانچ حاصل قیلدیلر.

بو سببلر باعث، اندیجاندن بیر ییغاچ مسافه‌دن درویش محمد ترخاننی یوباردیلر، ایچکریدن حسن یعقوب نمازگاه مسکنیگه چیقیب، کۆریشیب، صلح توزیشگن بۆلیب، آرقه‌گه قَیتدیلر.

خۆجند سووی(سِردریا)نینگ شِمال تامانیدن کیله‌یاتگن سلطان محمودخان اخسی‌نی قمل قیلدی. جهانگیر میرزا اۆشه ییرده ایدی، بیکلردن علی‌درویش‌بیک، میرزاقولی کۆکَلداش، محمد باقربیک، شیخ‌عبدالله ایشیک‌آغه هم اخسی‌ده ایدیلر. ویس لاغری، میرغیاث تغایی هم شو ییرده ایدی. اولر بیکلردن خوفسیره‌ب، ویس لاغري ولایتیگه، کاسان‌گه کیتدیلر. ناصر میرزاگه ویس لاغری بیک‌آته ایدی. شو سببلی ناصر میرزا کاسان‌ده بولر ایدی. خان اخسی اطرافلریگه ییتگنده، بو بیکلر خان تامانیگه اۆتیب، کاسان‌نی بیردیلر. میرغیاث خان ملازمتیده قالیب، ویس لاغري ناصرمیرزانی سلطان احمد میرزاگه آلیب باردی. اونی محمد مزید ترخان‌گه تاپشیردی.

www.ezgu.org

سلطان محمودخان اخسی یقینیگه کېلیب، بیر نېچه مرته اوروش قیلدی، بیراق هېچ ایش چیقره آلمه‌دی. اخسی‌ده‌گی بېکلر و ییگیتلر چینه‌کّم جانفدالیک کۆرستدیلر. شو پیتده سلطان محمودخان خسته‌لندی، اوروشگه کیرگنیگه پُشیمان بېب، اۆز ولایتیگه قَیتیب کېتدی.

ابابکر دۆغلت کاشغری هېچ کیمگه باش اېگمه‌ی، نېچه ییلدن بېری کاشغر و ختن‌گه حاکملیک قیلیب کېلردی، او هم ولایت آرزوسیده اوزگند یقینیگه کېلیب، قۆرغان سالیب، ولایتده بوزغونچیلیک قیلیشگه کیریشدی. خواجه قاضی و برچه بېکلرگه کاشغري‌نی دفع اېتیش حقیده بویروق بېریلدی. بولر یقین یېتگن پیتده کاشغري بو لشکرگه تېنگ کېلالمسلیگینی کۆردی و خواجه قاضی‌نی آره‌گه سالیب، یوز مکر و حیله بیلن قوتولدی.

بونده‌ی کتّه واقعه‌لر روی بېرگنده عمرشیخ میرزادن قالگن بېکلر و ییگیتلر یخشی اویوشیب، مردانه جانفدالیک کۆرستدیلر. اخسی‌دن میرزانینگ آنه‌سی سلطان‌بېگم، جهانگیر میرزا و اهل حرَم همده بېکلر اندیجان‌گه کېلدیلر. عزا رسمی بجا کېلتیریلیب، فقرا و مسکینلرگه آش، طعام تارتیلدی. بو مهم ایشلردن فارغ بولگندن سۆنگ، لشکر و ولایتلرنینگ ترتیب-انتظام، تعمیر و آبادانلیگیگه کیریشیله باشلندی. اندیجان حکومتی و اېشیک‌آغه‌لیگینی حسن یعقوب‌گه بېریشگه قرار قیلیندی. اۆش حاکملیگی قاسم قَوچین‌گه بېریلدی. اخسی و مرغینان اوزون حسن‌گه و علی دوست تغایی‌گه تعیین بۆلدی. عمرشیخ میرزانینگ باشقه بېکلری و ییگیتلری‌نینگ هر قَیسیسیگه مرتبه‌لریگه یره‌شه ولایت و یېر، عمل و منصب، تیریکچیلیک اوچون معاش تعیین قیلیندی.

سلطان احمدمیرزا قَیتگندن سۆنگ، ایکّی-اوچ منزل یورگچ، احوالی کېسکین اۆزگریب، قتّیق ایسیتمه‌گه چَلیندی. اوره‌تېپه تومنیده آقسووگه یېتگنده شوال آیی‌نینگ اورته‌لریده، سگّیز یوز و توقسان تۆقّیزینچی ییلی (۱٤۹٤) قیرق تۆرت یاشیده اۆتر دنیا بیلن وداعلشدی.

تولدی و نسبی. تولدی سگّیز یوز اېلّیک بېشینچی(۱٤٥۱) ییلی، سلطان ابوسعید میرزا تختنی اېگلله‌گن ییلی اېدی. او سلطان ابوسعید میرزانینگ اۆغیللریدن اېنگ کتّه‌سی اېدی.

www.ezgu.org

آنه‌سی اۋرده‌بۋغه ترخان‌نینگ قیزی، درویش محمدترخان‌نینگ اېگه‌چیسی، میرزانینگ اعتبارلی خاتینی اېدی.

شکل - شمایلی: بلند بۋیلی، قۋنغیر سقاللی، قیزیل یوزلی، نارغول کیشی اېدی. سقالی اېنگگیگه توشردی. ایکّی یاناغیده سقالی یۋق اېدی. جوده شیرین‌سۋز کیشی اېدی. سلّه‌نی اۋشه زمان عادتیگه کۋره، تۋرت‌اۋرمه چیرمب، اوچینی آلدینراققه، قاشی‌نینگ اوستیگه تشلب قۋیردی.

فعل - اطواری: حنفي مذهبیده، پاکیزه اعتقادلی کیشی اېدی؛ بېش وقت نمازنی کنده قیلمسدی. ایچکیلیک پیتلریده هم نمازی ترک بۋلمسدی. حضرت خواجه عبیدالله‌گه مرید اېدی. حضرت خواجه اونگه مربي و حامي اېدی. جوده آدابلی اېدی. خصوصاً، خواجه صحبتلریده. ایتیشلریچه، هرگز خواجه مجلسیده بیر تیزّه‌سینی ایکّینچی تیزّه‌سیگه چلیشتیریب اۋتیرگن اېمسدی. بیر سفر حضرت خواجه صحبتیده، عادتیگه خلاف طرزده، آیاقلرینی اوزه‌تیب اۋتیریبدی. میرزا اۋرنیدن تورگندن سۋنگ، حضرت خواجه میرزا اۋتیرگن یېرنی قره‌ب کۋریشنی بویوریبدی: بیر سویک بار اېکن.

هېچ نیمه اۋقیگن اېمس، عامی اېدی. شهرده اولغه‌یگن بۋلیشیگه قره‌مه‌ی، تۋغری‌سۋز(تورک) و ساده اېدی. استعداددن بې‌بهره اېدی. عادل کیشی اېدی. حضرت خواجه‌نینگ هم حرمتلری آره‌ده اېدی. اکثر مهم ایشلر شریعتگه موافق حل قیلینردی. عهد و سۋزیگه برقرار کیشی اېدی. هرگز اوندن عهدگه خلاف ایش یوز بېرمه‌دی.

شجاعتی بار اېدی. اۋزی‌نینگ قۋلیدن ایش کېلگن هېچ بیر حالت بۋلمه‌گن اېسه‌ده، ایتیشلریچه، بعضی جنگ معرکه‌لریده اونده شجاعت اثری کۋرینگن اېکن. اۋقنی جوده یخشی آتر اېدی. ایلواسین[۱۳]گه پتلی و پتسیز اۋقلری کۋپ حاللرده تېگردی. نشان اوچون قۋییلگن قباقنی میدان‌نینگ او باشی، بو باشیدن کېلیب هم اکثر حاللرده اورر اېدی. عمری-

۱۳- ایلواسین- گوشتی اوچون آولنه‌دیگن یاوایی قوشلر.

www.ezgu.org

نینگ آخرلریده سپمیریب قالگنده هم قیرغاوول و بیدنه‌نی اینگیچگه اۆق بیلن آتیب، کمدن-کم خطا قیلردی. قوشچی کیشی ایدی، قوش بیلن قوش آولر، یخشی آولردی. اولوغ‌بیک میرزادن سۆنگ اونینگچه‌لیک قوشچی پادشاه بۆلمه‌گن.

جوده حیالی ایدی. دیدیلرکه، خلوتلرده محرم و ایچکیلریدن هم آیاقلرینی بیکیتر ایکن. گاهیده ایچکیلیککه بیریلسه، ییگیرمه-اۆتّیز کون متصل ایچر ایدی. گاهیده ایچمه‌ی قۆیسه، ییگیرمه-اۆتّیز کونلب ایچمسدی. بزمده بیر اۆتیرگنده بیر کیچه-کوندوز اۆتیرر، یخشی ایچردی. می ایچمه‌گن کونلری بسیت[۱٤]نی جوده کۆپ استعمال قیلردی. طبیعتیده خسیسلیک اوستونلیک قیلر، کم‌سۆز و آدمی کیشی، اختیاری بیکلر قۆلیده ایدی.

جنگلری. تۆرت مرتبه صف تارتیب اوروش قیلدی. اول شیخ جمال ارغون‌نینگ اینیسی نعمت ارغون بیلن ضامن تومنی‌نینگ آقر یلنگلیگیده اوروشیب، غالب بۆلدی. ینه بیر مرتبه عمرشیخ میرزا بیلن خواس‌ده هم اوروشیب، غالب بۆلدی. ینه بیر مرتبه تاشکند اطرافیده، چیرچیق سووی‌نینگ بۆییده سلطان محمودخان بیلن تۆقنه‌شدیلر. بونده صف تارتیب جنگ قیلینمه‌گندی. مۆغوللرنینگ هجومچی قِسمی لشکرنینگ آرقه‌سیدن کیلیب، حربی یوکلر آرتیلگن ارابه‌لرگه تَشلَنیشی بیلن‌آق شونچه کتّه لشکر اوروش-تلاشسیز بیر-بیرلریگه قره‌مه‌ی، بوزیلیب ترقه‌لیب کیتدی. لشکرنینگ کۆپی چیرچیق سوویگه غرق بۆلدی. ینه بیر مراتبه حیدر کۆکَلداش بیلن یاریَیلاق اطرافلریده جنگ قیلیب، ییگدی.

ولایتلری. سمرقند و بخارا ایدی‌که، اولرنی آته‌سی بیرگندی. شیخ جمالنی عبدالقدوس اۆلدیرگنیدن سۆنگ سلطان احمد میرزا تاشکندنی، شاهرخیه و سَیره‌م‌نی آلگن ایدی، بو جایلر بیر قنچه وقت اونینگ قۆل آستیده بۆلدی. سۆنگره تاشکند بیلن سَیره‌م‌نی اوکه‌سی عمرشیخ‌میرزاگه بیردی. خۆجند و اوره‌تیپه هم انچه وقت سلطان احمد میرزا تصرفیده ایدی.

۱٤-بَسیت- بدننی قیزدیرووچی مادّه.

www.ezgu.org

اولادی. ایکّی اۋغلی بار ایدی، کیچیکلیگیده نابود بۋلـدیلر. بـېش قیـزی بـار ایـدی، تۋرتتەسی قوتلوقبېگمدن ایدی.

همەسیدن کتّەسی رابعه سلطانبېگم ایـدی، اونـی قـارەکۋزبېگم دېییشـردی. اونـی اۋزی حیاتلیگیده سلطان محمودخانگه چیقرگن ایدی. خاندن باباخان اسملی بیر اۋغیل تـوغیلگن ایدی، خیله مقبولگینه اۋغلان ایدی. اۋزبکلر (شَیبانیلر) خاننـی خۋجنـدده شـهید ایتگنـده، اونی و ینه اونینگدېک بیر نېچه نارسیدەنی هم نابود قیلدیلر. سلطان محمودخان فاجعەسیدن سۋنگ رابعه سلطانبېگمنی جانیبېک سلطان آلدی.

ایکّینچی قیزی صالحه سلطانبېگم ایدی، اونی آقبېگم دېر ایدیلر. سـلطان احمـد میـرزا وفاتیدن کېین سلطان محمود میرزا تۋیلر قیلیب، کتّـه اۋغلـی سـلطان مسـعودمیرزاگه آلیـب بېردی. سۋنگره او شاەبېگم، مِهر نگارخانم بیلن کاشغرگه توشدی.

اوچینچی قیزی عایشه سـلطانبېگم ایـدی. بـېش یاشـیمده سـمرقندگه کېلگنـده مېنگـه بېشیککېرتی[۱۵] قیلیشگن ایدی. سۋنگره سرگردانلیک پیتلریمـده خۋجندگـه کېلـدی، اۋشـنده اویلندیم. سمرقندنی ایکّینچی مرته آلگنیمده بیرگینه قیزی بـۋلگن ایـدی، بیـر نېچـه کونـدن سۋنگ تنگـری رحمتیگـه بـاردی. تاشـکندنی شَـیبانیلرنینگ باسـیب آلیشـلریدن بـوروِنراق ایکەچیسینینگ خصومتی بیلن مېندن چیقدی.

تۋرتینچی قیزی سلطانبېگم ایدی، اونی سلطان علی میرزا آلگندی؛ اوندن سۋنگ تېمـور سلطان، اوندن سۋنگره اېسه مهدي سلطان آلدی.

همەسـیدن کیچیـک قیـزی معصـومه سـلطانبېگم ایـدی. آنەسـی ارغـونلردن، سـلطان ارغوننینگ جیینَی حبیبه سلطانبېگم ایدی. مـېن خراسـانگـه بارگنـده کۋریـب، خوشـلب، سۋرەب، کابلگه کېلتیریب آلدیم. بیر قیزلی بۋلدی. اوشـه فرصـتدەیاق "زاچـه" خسـتەلیگی

۱۵. بېش کېرتی (بېشیک کېتدی، قولاق تېشلش) - بالەلرنی بېشیکدەلیگیدەیاق اونشـتیریب قـۋییش عـادتی. "اۋزبېکستان ملی انسکلوپېدیەسی، دولت علمی نشریاتی، ۲۰۰۱، ۲-جلد، ۵-بېت."

www.ezgu.org

بیلن وفات ایتدی. قیزیگه آنه‌سی‌نینگ اسمی قؤییلدی.

خاتین و کنیزلری. اوّلگیسی سلطان ابوسعید میرزا آلیب بیرگن مِهر نگارخانم ایدی. یونس‌خان‌نینگ کتّه قیزی، مینینگ آنه‌م نینگ توغیشگن ایگه‌چیسی ایدی. ینه بیری ترخانلردن ایدی، اونی ترخان‌بیگم دیر ایدیلر. ینه بیری قوتلوق‌بیگم، اؤشه ترخان بیگم‌نینگ کؤکَلداشی ایدی. سلطان احمد میرزا عاشق بؤلیب آلگن، جوده سویوکلی و خؤب ایرکه - تَنتیق ایدی. می ایچردی. اونینگ تیریکلیگیده سلطان احمد میرزا باشقه عیاللریگه بارمس ایدی. آخری اؤلدیردی و بدناملیگیدن خلاص بؤلدی. ینه بیری-خانزاده‌بیگم ترمذ خانزاده‌لریدن ایدی. مین سمرقندگه بیش یاشیمده سلطان احمد میرزا قاشیگه کیلگن پیتده آلگن ایدی. هنوز یوز یاپوغی بار ایدی. تورکانه رسم بیلن مینگه بویوردیلر، مین یوزینی آچدیم.

ینه بیری احمد حاجی‌بیک‌نینگ لطیف‌بیگم اسملی قیز نبیره‌سی ایدی، میرزادن کیین اونی حمزه سلطان آلگن، حمزه سلطان‌دن اوچ اؤغلی بؤلگن ایدی. مین حمزه سلطان و تیمور سلطان باشلیق سلطان‌لرنی ییڭگیب، حصارنی آلگنیمده، بو سلطانزاده‌لر و ینه بیر نیچه سلطان‌زاده‌لر اسیر توشگندی، همه‌سینی آزاد قیلدیم.

ینه بیری حبیبه سلطان‌بیگم ایدی. او سلطان ارغون‌نینگ جییَنی ایدی.

امیرلری: جانی‌بیک دؤلدای. او سلطان ملک کاشغری‌نینگ اینیسی ایدی. سلطان ابوسعید میرزا اونی سمرقندحاکمی، سلطان احمد میرزانی ایسه ایشیک‌آغه قیلیب، اؤز ایشیگی اختیارینی بیرگن ایدی. غرایب فعل-اطوارلی کیشی بؤلگن ایکن. او حقده قیزیق واقعه‌لرنی روایت قیله‌دیلر. جمله‌دن، روایتلردن بیریده ایتیلیشیچه، او سمرقند حاکمی بؤلگن پیتلری شَیبانیلردن ایلچی کیله‌دی. بو ایلچی اؤزبک اولوسیده پالوان صفتیده مشهور ایکن. اؤزبکلر زؤر کیشینی بؤقه دیر ایمیش. شونده جانی‌بیک: "بؤقه‌موسین؟ بؤقه بؤلسنگ، کیل، کوره‌شَیلیک" دیگن ایکن. بو ایلچی هر قنچه عذر سؤره‌سه‌ده، قؤیمه‌ی کوره‌شگه توشه‌دیلر. جانی‌بیک ییقیته‌دی. مردانه کیشی ایدی.

www.ezgu.org

ینه بیری سلطان ملک کاشغري‌نینگ اؤغلی احمد حاجی‌بېک ایدی. هـرات حکـومتینی سلطان ابوسعید میرزا بیرقنچه وقت اونگه بېرگن ایدی. عمکیسی جانی‌بېک اؤلگندن سؤنگ، اونینگ مرتبه‌سینی بېریب، سمرقندگه یوباردی. احمدحاجی‌بېک خوش‌طبع و مردانه کیشـی ایدی. "وفایی" تخلّصی بار ایدی. دېوان ترتیب بېرگن، شـعری یامـان ایمـس ایـدی، بـو بَیـت اونیکی دیر:

مستم، ای محتسب، امرؤز ز من دست بردار،

احتسابم بکن آن روز که یابی هوشیار.

(ترجمه‌سی:

قیلمه بېزاوته مېنی، ای محتسب، مست من بوگون،

ایسته‌گنچه قیل سؤراق تاپگن کونینگ هوشیار مېنی.)

میرعلیشیر نوايي هرات‌دن سمرقندگه کېلگن پیتلری احمد حاجی‌بېـک بـیلن بیرگـه بـؤلر ایدی. سلطان حسین میرزا پادشاه بؤلگندن سـؤنگ هـرات‌گـه کېلـدی. جـوده اولـوغ اعتبـار تاپدی. احمد حاجی‌بېک چاپقیر آتلر سقلب، یخشی مینر ایدی. بو آتلرنینگ اکثری ذاتـدار ایدی. مردانه کیشی ایدی، سردارلیگی مردانه‌لیگیدېک ایمـس، بې‌پـروا کیشـی ایـدی. مهـم ایشلرینی نوکر و سَودرلری ترتیبگه کېلتیریب یورردی. بایسونقور میرزا سلطانعلی میرزا بـیلن بخاراده اوروشیب مغلوب بؤلگنیده قؤلگه توشدی. درویش محمد ترخاننی اؤلدیردی، دېگن تهمت بیلن حرمتسیزلرچه قتل ایتدیلر.

ینه بیری درویـش محمـد ترخـان ایـدی. او اؤرده بؤغـه ترخـان نینـگ اؤغلـی، سـلطان احمـدمیرزا، سـلطان محمودمیرزانینـگ توغیشـگن تاغه‌سـی ایـدی. سـلطان احمـدمیرزا قاشیده‌گی برچه بېکلردن اولوغراق و معتبرراغی شو ایدی. مسـلمان، آدمـی و درویش‌صـفت کیشی ایدی. همیشه قرآن کؤچیریب اؤتیرردی. شطرنجنی کؤپ و یخشـی اؤینـردی. قـوش علمینی یخشی بیلردی، قوش بیلن کؤپ آو قیلردی. آخری بایسونقور میرزا بیلن سلطان علی میرزانینگ غوغاسی(بخارا جنگی)ده اولوغلیک زمانیده یمان‌آتلیق بیلن اؤلدی.

www.ezgu.org

ینه بیری عبدالعلی ترخان ایـدی. او درویـش محمـد ترخـان‌گـه یقـین قرینـداش ایـدی. سینگلیسی(باقی ترخان‌نینگ آنه‌سی) هم شونده بیرگه ایدی. درویـش محمـدترخان عمـل و وظیفه‌ده اوندن اولوغ بۆلسه‌ده، بو فرعون نسخه اونی کۆزگه ایلمسدی. بخـارا حکـومتی بیـر نیچه ییل اونینگ قۆلیده ایدی، نوکری اوچ مینگگه ییتگن؛ نوکرنی یخشی شفقت کۆرسه‌تیب سقلردی. سخاوتی، معامله‌سی و محکمه یوریتیشی، ترتیب-توتـوملری و بزمـی پادشـاه‌لرگه خاص ایدی. قتّیق‌قۆل و ظالم، فاسق و دماغـدار کیشـی ایـدی. شـیبانی‌خان، گرچـه نـوکری بۆلمسه‌ده، کۆپ وقت او بیلن بیرگه بۆلردی. کیچیک-کیـریم سـلطانلرنینگ اکثریتـی اونگـه نـوکر بۆلگنـدیلر. شـیبانی‌خان‌نینگ بونچـه‌لیک کوچـه‌ییب کیتماغیگـه و بونچـه‌لیک قـدیم خاندانلرنینگ بوزیلماغیگه عبدالعلی ترخان سببچی بۆلدی.

ینه بیری سیدیوسف اۆغلاقچی ایدی. اونینگ کتّه آته‌سی مۆغولدن کیلگن ایکـن. آته‌سـینی اولوغ‌بیک‌میرزا قدرله‌گن ایدی. سیدیوسف اوقوولی و تدبیرلی کیشـی ایـدی. مردانـه‌لیگی هـم بار؛ قۆبیزنی یخشی چَلَردی. مین کابل‌گه کیلگن دستلبکی پیتلری یانیمـده ایـدی، کتّـه اعتبـار کۆرستگندیم، اعتبارگه ارزیگولیک فضیلتلری هم بار ایدی. اۆلّگی ییلی هندوسـتان‌گـه قۆشـین تارتگنیمده سیدیوسف‌بیک‌نی کابل‌گه حاکمیت تیپه‌سیگه قۆیگنـدیم. اۆشـه فرصـتده عالمـدن اۆتدی.

ینه بیری درویش‌بیک. تیموربیک قدرله‌گن ایگو تیموربیک‌نینـگ نسـلیدن ایـدی. حضـرت خواجه عبیدالله‌گه اخلاصی بار ایدی. موسیقی علمیدن خبردار، ساز چَلَر، شعری قـابلیتی بـار ایدی. سلطان احمدمیرزا چیرچیق سووی بۆییده شکسـت تاپگنـده، چیرچیـق سـوویگه غـرق بۆلدی.

ینه بیری محمد مزیدترخان درویش محمدترخان‌نینگ توغیشگن اینیسی ایـدی. بیـر نیچـه ییل تورکستان حاکمی بۆلدی. شیبانی‌خان تورکستان‌نی اوندن آلدی. اوقوولی و تدبیرلی کیشـی ایدی. رحمسیز و اخلاقسیز ایدی. سمرقندنی ایکّینچـی و اوچینچـی مرتـه آلگنیمـده مینینـگ حضوریمده کیلگندی. مین هم یخشی اعتبار کۆرستگندیم. کۆلِ ملک اورووشیده اۆلدی.

www.ezgu.org

ینه بیری باقی ترخان ایدی. او عبدالعلی ترخان‌نینگ اۉغلی و سلطان احمدمیرزانینگ عمکی‌بچه‌سی ایدی. آته‌سیدن سۉنگ بخارا حکومتینی اونگه بیرگندیلر. سلطان‌علی‌میرزا زمانیده جوده کوچه‌یگن، نوکری بیش-آلتی مینگگه یېتگن ایدی. سلطان‌علی‌میرزاگه اونچه‌لیک مطیع و اطاعتکار ایمسدی. شیبانی‌خان بیلن دِبوسیده قلعه‌سیده اوروشیب، یېنگیلدی. اۉشه غلبه‌دن کېین شیبانی‌خان بخارانی آلدی. قوشنی کۉپ یخشی کۉرردی. ایتیشلریچه، اونینگ یېتّی یوزته قوشی بار ایکن. فعل-اطواریده ایتیشگه ارزیگُولیک فضیلتی یۉق ایدی. میرزالیکده ودولتمندلیکده اولغه‌یگندی. آته‌سی شیبانی‌خان‌گه یخشیلیکلر قیلگنی باعث شیبانی‌خان قاشیگه باردی. او حق‌تَنیمس، مرۆتسیز کورگن یخشی‌لیکلری عوضیگه باقی ترخاننی هیچ قدرله‌مه‌دی و اونگه شفقت قیلمه‌دی. او خوار-زارلیکده اَخسی ولایتیده عالمدن اۉتدی.

ینه بیری سلطان حسین ارغون ایدی. بیر قنچه وقت قاره کۉل حکومتی قۉلیده بۉلگنی اوچون سلطان حسین قاره‌کۉلي نامی بیلن مشهور ایدی. اوقوولی و تدبیرلی کیشی ایدی. مېنینگ قاشیمده هم کۉپ بۉلر ایدی.

ینه بیری قول محمد بوغدا قَوچین ایدی. مردانه‌لیگی هم بار ایکن.

ینه بیری عبدالکریم اشریت اویغور ایدی. سلطان احمد میرزا قاشیده ایشیک‌آغه ایدی. سخي و مردانه کیشی ایدی.

سلطان احمد میرزا وفاتیدن سۉنگ بیکلر اۉزارا کېلیشیب، تاغ یۉلی آرقه‌لی سلطان محمودمیرزاگه چاپر یوباریب، یاردم سۉردیلر. سلطان ابوسعیدمیرزانینگ آغه‌سی منوچهر میرزانینگ اۉغلی ملک محمد میرزا سلطنت آرزوسیده بیر نېچه ده‌یدی و بي‌باشلرنی اۉزیگه قۉشیب، لشکردن اَیریلدی. بیراق، سمرقندگه کېلیب هم هیچ ایش قیله‌آلمه‌دی. اۉزی‌نینگ و ینه بیر نېچه بي‌گناه پادشاه‌زاده‌لرنینگ اۉلیمیگه سببچی بۉلدی، خلاص.

بو خبر سلطان محمودمیرزاگه یېتگنی زَهاتی‌یاق، او درحال سمرقندگه کېلیب، زحمت و مشقتسیز تختگه اۉتیردی. سلطان محمودمیرزانینگ بیر نېچه یامان ایشلریدن عزیز و شرَفلی

www.ezgu.org

سپاهی همده اهالی نفرتلَنیب قاچیش یؤلینی توتدی.

اوّلی شوکه، ذکر ایتیلگن ملک محمد میرزا سلطان محمودمیرزا عمکیسی‌نینگ اؤغلی و اؤزی‌نینگ کویاوی ایدی؛ ینه تؤرت میرزانی کؤکسرایگه چیقریب، ایکّیسینی قؤییب یوباریب، ملک محمدمیرزانی و ینه بیر میرزانی شهید قیلدی. بولرنینگ بعضیسی‌گه اصلیده پادشاه‌لیک تېگمس هم ایدی. اولرنینگ بونده‌ی آرزولری یؤق ایدی. گرچه ملک محمد میرزاده بیرآز گناه بؤلسه‌ده، باشقه‌لری‌نینگ هېچ گناهی یؤق ایدی.

سلطان محمود میرزا قتّیق‌قؤل و ترتیبلی، دیوانپرست، محکمه‌ده کؤپ اؤتیره‌دیگن کیشی ایدی. حساب علمینی بیلر، بیراق طبعی ظلم و بوزوقلیککه مایل ایدی. سمرقندگه کیرگچ، اؤزگچه ترتیب و توتوم اؤرنتدی، ینگی سالیقلر چیقره باشله‌دی.

بورون حضرت خواجه عبیدالله‌گه تېگیشلی کیشیلر، پیر حمایه‌سی باعث، کؤپ فقیر-مسکینلر خراج و سالیقلردن خلاص بؤلردیلر، سلطان محمودمیرزا آدملری شولرگه هم عزت-اکرام کؤرسه‌تیش نری تورسین، ظلم و زؤرلیک کؤرسته باشله‌دیلر. بونده‌ی تضییقلر خواجه‌نینگ اولادیگه نسبتاً هم قؤللَنیلدی.

بوندن تشقری، اؤزی قنده‌ی ظالم و اخلاقسیز بؤلسه، بېک و کیچیک بېکلر و نوکر و خدمتچیلری‌نینگ برچه‌سی هم شونده‌ی ظالم ایدیلرکه، حصار ایلی، خصوصاً، خسروشاه‌گه تعلقلی ایل همیشه ایچکیلیک و بوزوقچیلیک بیلن مشغول بؤلدی. بو شو درجه‌گه یېتدی‌که، خسروشاه‌نینگ نوکرلریدن بیری بیر کیشی‌نینگ خاتینینی تارتیب آلدی. خاتین‌نینگ ایری خسروشاه‌گه عرض قیلگنده، او جواب بېریب: "بیر نېچه ییل سېن بیلن بؤلگن ایدی، ایندی بیر نېچه کون اونینگ بیلن بؤلسین"، دېیدی.

ینه شوکه، شهر و بازار ایلی، تورک و سپاهی‌نینگ اؤسمیر اؤغلانلری شاه بچه قیلیه‌دی، دېگن قؤرقووده اویدن چیقمسدیلر. سمرقند اهلی ییگیرمه-ییگیرمه بېش ییل سلطان احمد میرزا زمانیده آسایشته و فراغت بیلن کون کېچیرگن ایدی؛ اکثر مهم ایشلر حضرت خواجه طفیلی عدالت و شریعت یؤلی بیلن عملگه آشردی. بونده‌ی ظلم و بوزوقچیلیکدن

www.ezgu.org

خلق‌نینگ جان و دللری آزار چېکیب، رنجیدیلر. عزیز و شریف، فقیـر و بې‌چـاره‌لر نفـرت و قرغیشگه آغیز آچیب، قۉل کۉتردیلر.

حذر کن ز درد درون های رېش،
که رېش درون عاقبت سر کند،
به هم بر مزن تا توانی دلی،
که آهی جهانی به هم برکند.
(ترجمه‌سی:
دلنی یره‌له‌مه، آهیدن چۉچی،
بو یره بیرار کون سیرتگه تېپه‌دی.
بیرارته کۉنگیلگه بېرمه‌گیل آزار،
جهاننی اۉرتشگه بیر آه یېته‌دی.)

خلص، ظلم و بوزوقچیلیک کثافتیدن سلطان محمود میرزا سـمرقندده بـېش-آلتـی آیـدن آرتیق حکمرانلیک قیله آلمه‌دی.

www.ezgu.org

تۆقّیز یوزینچی (۱٤۹٥-۱٤۹٤) ییل واقعه‌لری

مېنگه سلطان محمودمیرزادن عبدالقدوس‌بېک اسملی ایلچی کېلدی. تونغیچ اۇغلی سلطان مسعودمیرزاگه آغه‌سی سلطان احمدمیرزانینگ آق‌بېگم اسملی ایکّینچی قیزینی توی-تماشالر بیلن آلگنی‌نینگ بیلگیسی صفتیده ساچقی کېلتیردی: آلتین و کوموشدن بادام و پسته‌لر قیلیبدیلر.

ایلچی‌نینگ حسن یعقوب‌گه قرینداشلیگی بار ایکن. حسن یعقوب‌نی وعده‌لر بیلن سلطان محمودمیرزاگه قره‌تگنی کېلگن ایکن. یومشاق جواب اَیتیب، اۇزینی او تامانگه اۇتگندیک کۆرسه‌تیب ایلچینی جۆنَتدی. بېش-آلتی آیدن سۆنگ حسن یعقوب‌نینگ فعلی اۇزگَریب، مېنینگ یقینیمده‌گی کتّه-کیچیک بیلن یامان معامله قیله‌باشله‌دی. ایش شو درجه‌گه یېتدی‌که، مېنی جۆنه‌تیب، جهانگیر میرزانی پادشاه قیلماقچی بۆلدی. حسن یعقوب‌نینگ باشقه کیشیلر، امیرلر و سپاهی بیلن هم معامله‌سی یخشی ایمس ایدی. اونینگ بو فکریدن برچه ایل خبردار بۆلگندی. خواجه قاضی و قاسم قَوچین، علی دوست تغایی و اوزون حسن همده ینه بعضی خیرخواهلر مېنینگ اولوغ آنه‌م ایسان دولت‌بېگم‌نینگ قاشیگه ییغیلیشیب، حسن یعقوب‌نی بېکلیکدن توشیریب، فتنه‌سیگه برهم بېریشگه قرار قیلدیلر.

خاتینلر آره‌سیده فکرلش و تدبیرده اولوغ آنه‌م ایسان دولت‌بېگم‌گه یېته‌دیگنی کم ایدی، کۆپ عاقله و تدبیرلی ایدی. مهم ایشلر کۆپراق اولرنینگ کېنگشی بیلن بۆلردی.

حسن یعقوب ارکده، آنه‌م و کتّه آنه‌م-ایسان دولت‌بېگم تشقی قۆرغانده‌گی شاهگه قره‌شلی منزلده ایدیلر.

www.ezgu.org

فتنه‌چینی عملدن توشیریش نیتی بیلن آتلَنیب ارککه قره‌ب یؤل آلدیم. حسن یعقوب قوش آویگه آتلنگن ایکن. خبر تاپیب، اۋشه یاقدن‌ـآق سمرقند سری جۆنب قالیبدی.

اونینگ اطرافیده‌گیلر، برچه بېکلری قۆلگه آلینـدی. تـوتیلگن بېکلـر‌ـمحمـد باقِربېـک، سلطان محمد دۆلدای‌نینگ آته‌سی سلطان محمود دۆلدای ایدیلر. اولردن باشقه‌لری هـم بـار ایدی. ایریملریگه سمرقندگه کېتیشگه رُخصت بېریلدی. ایشیک‌آغه‌لیک و انـدیجان شـهری حاکملیگی قاسم قَوچین‌گه تاپشیریلدی.

سمرقندگه کېتیش نیتیده یۆلگه چیققن حسن یعقوب کنـدی‌بادام‌گچـه بـارگن ایکـن. بیـر نېچه کوندن سۆنگ بوزوق فکر بیلن اخسی‌گه قره‌ب یۆل آلیـب، خۆقـان کېنتـی اطرافلریگـه کېلگنیده خبر تاپیب، بعضی بېکلر بیلن ییگیتلرنی اونینگ اوسـتیگه جۆنَتـدیک. هجـومچی قِسم بېکلری بیر گروه ییگیتلرنی اۋزلریدن ایلگریـراق قراوللیککـه یوبـارگن ایـدیلر. حسـن یعقوب بیلیب قالیب، کېچه‌سی بو قراوللیککه اجره‌تیلگن ییگیتلرنینـگ اوسـتیگه یوریـب، مالشاخی طرزیده عسکر تیزیب، اۋق آتتیـره‌دی. لـېکن قـارانغی کېچـه‌ده قاچـه آلمـه‌ی، اۋز عسکری‌نینگ اۋقی چگّه‌سیگه تېگیب، قیلمیشی‌نینگ قربانی بۆلدی.

چو بد کردی، مباش ایمن ز آفات،
که واجب شُد طبیعت را مکافات.

(ترجمه‌سی:
یامانلیک قیلدینگمی: سېنگه یۆق نجات،
طبیعتگه واجب عوض ــ مکافات.)

اوشبو ییلی شبهه‌لی طعامدن اۋزیمنی تارته باشـله‌دیم. پیچـاق، قاشـق و دسـترخوانگچه احتیاط بۆلر ایدیم. تونگی عبادتلرنی هم کمراق ترک اېتردیم.

ربیع الآخر آییده سلطان محمودمیرزا بیر آغیر کسللیککه چَلینیب، آلتـی کونـده عالمـدن اۋتدی. قیرق اوچ یاشده ایدی.

تولدی و نسل‌ـنسبی: سکّیز یوز اېلّیک یېتّینچی(١٤٥٣) ییلی توغیلگن ایـدی. ابوسـعید

www.ezgu.org

میرزانینگ اوچینچی اۆغلی، سلطان احمد میرزانینگ توغیشگنی ایدی.

شکل و شمایلی: پست بۆیلی، سییره‌ک سقاللی، سېمیز، کم‌حوصله‌راق کیشی ایدی.

اخلاق و فعل-اطواری یخشی، نمازنی کنده قیلمسدی. ترتیب و باشقریش قابلیتی جوده یخشی ایدی. حساب علمینی پُخته بیلردی. ولایتلردن بیرار تنگه، بیرار درهم هم اونینگ رخصتیسیز خرج قیلینمسدی. نوکری‌نینگ معاشی هېچ قچان کمه‌یتیریلمسدی. بزم و هدیه‌سی، ضیافتی و دېوانی (محکمه‌ده ایش‌یوریتیشی) جوده یخشی ایدی. برچه‌سی قاعده و ترتیب بیلن آلیب باریلردی. شونده‌ی ترتیب و انتظام اۆرنَتگن ایدی که، لشکر هم، خلق هم اونی سوءاستعمال قیله آلمسدی. آلدینلری قوش آویگه جوده اۆچ ایکن. سۆنگره کۆپراق حیوان آوله‌یدیگن بۆلدی. ظلم و بوزوقلیک بیلن کۆپ مشغول بۆلر، متصل می ایچردی. کۆپ بچه سقلر، اۆزیگه قره‌شلی جایلرنینگ قه‌یریده چیرایلی اۆسمیرلر بۆلسه، اولرنی تورلی یۆللر بیلن کېلتیریب، بچه قیلردی. بېکلرنینگ اۆغیللرینی، کۆکَلداشلرینی بچه قیلر، حتا اۆزی‌نینگ کۆکَلداشیدن توغیلگنگه هم بو خذمتنی بویورگندی. بو شوم عادت شونچه‌لیک رسم بۆلگن ایدی که، بچه‌سیز کیشی یۆق ایدی. بیساقالبازلیکنی هنر دېب بیلیشردی. بچه سقله‌مسلیکنی عیب سنه‌شردی. ظلم و بوزوقچیلیک‌نینگ کثافتیدن برچه اۆغلانلری جوان مرگ بۆلدیلر.

شعرگه اشتیاقی بار ایدی. دېوان ترتیب بېرگن، بیراق شعری جوده بۆش و بی‌مزه ایدی. اونده‌ی شعر یازگندن کۆره، یازمه‌گن یخشیراق.

یامان اعتقادلی کیشی ایدی. حضرت خواجه عبیدالله‌نی قدرله‌مسدی. یوره‌کسیز، حیاسی کمراق کیشی ایدی. اطرافیده بیر نېچه مَینواز و بی‌باکلر ییغیلگن، دېوان و خلایق قاشیده یامان و خونیک حرکتلر قیلردی. بد کلام ایدی. سۆزینی درحال انگلب بۆلمسدی.

اوروشلری: ایکّی مرته صف تارتیب جنگ قیلدی. هر ایکّله‌سیده هم سلطان حسین بایقرا میرزا بیلن تۆقنه‌شدی: بیر مراتبه استراباده مغلوب بۆلدی. ینه بیر مرته اندخود توپراغیده، چکمن دېگن ییرده هم مغلوب بۆلدی. ایکّی مرته بدخشان‌نینگ جَنوب

www.ezgu.org

تامانیده‌گی کافرستان‌گه باریب غزوت قیلدی. شو سببلی فرمانی‌نینگ سرلوحه‌سیده سلطان محمود غازي دېب یازردیلر.

ولایتلری: سلطان ابوسعیدمیرزا اونگه استرآبادنی بېرگن اېدی. عراق واقعه‌سیدن کېین (اوشه پېرده ابوسعیدمیرزا جنگده هلاک بۆلگن) خراسان‌گه کېلدی. بو پیتده حصار حاکمی قنبرعلی‌بېک سلطان ابوسعیدمیرزانینگ بویروغی بیلن هندوستان لشکرینی ییغیب عراققه، میرزانینگ آرقه‌سیدن باره‌یاتگنده خراسان‌ده سلطان محمودمیرزاگه قۆشیلدی. سلطان حسین بایقرامیرزانینگ آوازه‌سینی اېشیتگچ، خراسان خلقی هجوم قیلیب، سلطان محمودمیرزانی خراسان‌دن هَیده‌دیلر. سلطان محمودمیرزا سمرقندگه سلطان احمدمیرزا قاشیگه کېلدی. بیر نېچه آیدن سۆنگ احمد مشتاق باشلیق سید بدر و خسروشاه همده ینه بعضی بېگیتلر سلطان محمودمیرزانی آلیب قاچیب، حصارگه قنبرعلیبېک قاشیگه باردیلر. اۆشندن بېری قهقه بیلن کۆهتن تاغی‌نینگ جنوب طرفیده‌گی ولایتلر، چنانچه، ترمذ و چغانیان، حصار و ختلان، قوندوز و بدخشان هندوکش تاغیگچه سلطان محمودمیرزانینگ اختیاریگه اۆتدی . اکه‌سی سلطان احمدمیرزا اۆلگندن سۆنگ اونینگ ولایتی هم بونینگ تصرفیده بۆلدی.

اولادی: بېش اۆغیل، اۆن بیر قیز کۆردی. برچه اۆغیللریدن کتّه‌سی سلطان مسعودمیرزا اېدی. آنه‌سی میربزرگ ترمذي‌نینگ قیزی اېدی.

ینه بیر اۆغلی بایسونقور میرزا اېدی. آنه‌سی پاشاه‌بېگم اېدی. ینه بیر اۆغلی سلطانعلی میرزا اېدی. آنه‌سی زهره‌بېگم آغه اۆزبک چوری اېدی.

ینه بیر اۆغلی سلطان حسین میرزا اېدی. آنه‌سی خانزاده‌بېگم میربزرگ‌نینگ نبیره‌سی اېدی. او میرزا تیریکلیگیده اۆن اوچ یاشیده تنگری رحمتیگه باردی.

ینه بیر اۆغلی سلطان اُویس میرزا اېدی. آنه‌سی یونس‌خان‌نینگ قیزی، مېنینگ آنه‌م‌نینگ سینگلیسی سلطان نگارخانم اېدی. بو تۆرت میرزانینگ حالتلری مذکور اثرنینگ تېگیشلی واقعه لریده ذکر اېتیله‌دی.

اوچ قیزی بایسونقور میرزا بیلن بیر توغیشگن اېدی. کتّه‌سینی سلطان محمودمیرزا

www.ezgu.org

عمکیسی منوچهر میرزانینگ اۆغلی ملک محمد میرزاگه چیقرگن ایدی.

ینه بېش قیزی میربزرگ‌نینگ نبوره‌سی خانزاده‌بېگم‌دن ایدی. کتّه‌سینی سلطان محمودمیرزا وفاتیدن کېین ابابکر کاشغریگه بېردیلر. ایکّینچی قیزی بیکه‌بېگم ایدی، سلطان حسین بایقرا میرزا حصارنی قمل قیلگنده سلطان ابوسعید میرزانینگ قیزی پاینده سلطان‌بېگم‌دن توغیلگن حیدر میرزا اسملی اۆغلیگه آلیب، یره‌شیب، حصارنینگ اوستیدن قَیتیب کېتدی. اوچینچی قیزی آق‌بېگم ایدی. تۆرتینچی قیزی آی‌بېگم ایدی. سلطان حسین میرزا قوندوز اوستیگه کېلگنده، عمرشیخ میرزا اۆغلی جهانگیر میرزانی اندیجان لشکری بیلن کۆمککه یوبارگنده جهانگیر میرزاگه نامزاد بۆلگن ایدی. تۆقّیز یوز و اۆنینچی ییلی (۱٥۰٤) آمودریا بۆییده باقی چغانیانی مېنگه کېلیب ملازمت قیلدی. بو بېگملر آنه‌لری بیلن ترمذده ایدیلر. بولر هم باقی چغانیانی‌نینگ کۆچ-کۆرانی بیلن کېلیب قۆشیلدیلر. کاهمردگه کېلگنده آی‌بېگم‌نی جهانگیر میرزا آلدی. بیرگینه قیز کۆردی. مذکور ییلده او کتّه آنه‌سی خانزاده‌بېگم بیلن بدخشان ولایتیده دیر. بېشینچی قیزی زینب سلطان‌بېگم ایدی. کابل‌نی ایگلله‌گنیمده آنه‌م قوتلوق نگارخانم‌نینگ تکلیفی بیلن اونی آلدیم، خیله هم‌جهتلیک بۆلمه‌دی. ایکّی-اوچ ییلدن سۆنگ چېچک خسته‌لیگی بیلن عالمدن اۆتدی. ینه بیر قیزی مخدومه سلطان‌بېگم ایدی. سلطان علی میرزانینگ توغیشگن ایکه‌چیسی دیر. حاضر بدخشان ولایتیده. ینه ایکّی قیزی ایکّی کنیزکدن توغیلگن: بیری‌نینگ آتی رجب سلطان، ینه بیری‌نینگ اسمی محب‌سلطان دیر.

خاتینلری و کنیزکلری: کتّه خاتینی میربزرگ ترمذی‌نینگ قیزی خانزاده‌بېگم ایدی. میرزا اونی جوده سېوردی. او سلطان مسعود میرزانینگ آنه‌سی ایدی. خانزاده‌بېگم اۆلگنده میرزا جوده قتّیق تعزیه توتگندی. اوندن سۆنگ میربزرگ‌نینگ نبیره‌سی- خانزاده‌بېگم‌نینگ برادرزاده‌سینی آلدی. اونی هم خانزاده‌بېگم دېر ایدیلر. بېش قیز و بیر اۆغیل‌نینگ آنه‌سی ایدی.

ینه بیری- پاشاه‌بېگم. قاره‌قۆیلوق بهارلو ایماغی تورکمن بېکلریدن علی شُکوربېک‌نینگ

www.ezgu.org

قیزی ایدی. اونی اوّل جهانشاه میرزا بـاراني قاره‌قؤیلوق‌نینـگ اؤغلـی محمـدي میـرزا آلگـن ایـدی. آزربایجـان و عراقنـی جهانشـاه اولادیـدن آق‌قؤیلـوق اوزون حسـن آلگـچ، علـی شُکوربیک‌نینگ اؤغیللری تـؤرت‌-بـیش مینـگ اویلـی قـاره‌قؤیلوق تـورکمنلر بـیلن سـلطان ابوسعیدمیرزا خدمتیگه کیردیلر. سلطان ابوسعید میـرزا ییـنگیلگنـده بـو ولایتلرگـه توشـدیلر. سلطان محمودمیرزا سمرقنددن حصارگه کیلگنده ایسه، اولر سلطان محمـودمیرزا خدمتیگـه کیردیلر. پاشاه‌بیگم‌نی سلطان محمود میرزا اؤشه پیتده آلگن ایـدی. پاشـاه‌بیگم بیـر اؤغیـل، اوچ قیزنینگ آنه‌سی ایدی.

ینه بیری سلطان نگارخانم ایدی. نسبی خانلر واقعه‌لریده شرحلب یازیلگندی.

چؤری و کنیزکلری هم انچه ایدی. معتبـر چؤریسـی زهـره‌بیگم آغـه ایـدی. اؤزبـک‌دن. سلطان ابوسعید میرزانینگ تیریکلیگیده، یاشـلیگیده آلگنـدی. او بیـر اؤغیـل، بیـر قیزنینـگ آنه‌سی ایدی. کنیزلری هم انچه ایدی. اولرنینگ ایکّیته‌سـیدن ایکـی قیـز بـؤلگن ایـدی کـه، یوقاریده ذکر قیلیندی.

امیرلـری: خسروشـاه تورکسـتانلیک قیپچـاقلردن. کیچیکلیگیـده ترخـان بیکلری‌نینـگ خدمتیده ایدی. بلکه شخصي ساقچي ایدی. اوندن سؤنگ مزیدبیک ارغون‌گه نوکر بؤلـدی. او خسروشاه‌نی هر تامانلمـه قدرلـه‌گن ایـدی. عـراق مغلوبیتیـده سـلطان محمـود میرزاگـه قؤشیلیب یؤلده کیله‌یاتگنیده ارزیرلـی خـدمتلر قیلگنـی اوچـون سـلطان محمودمیرزانینـگ اعتبـارینی قازانـدی. کیینچـه‌لیک جـوده کوچـه‌ییب کیتـدی. سـلطان محمـود میرزانینـگ زمانیده‌یاق خسروشاه نوکری بیش-آلتـی مینگگـه ییتگنـدی.آمودریادن هنـدوکش تاغیگچـه بدخشان‌دن باشقه ولایتلرنینگ همه‌سی اونگه تعلقلی ایدی. بیـر بوتـون مسـتحکم بیکلیـک توزدی. ضیافتی و سخاوتی یخشی ایدی. ساده‌لیگیگه قره‌مَی، جوده تاپرمان-چاپرمان ایـدی. قنچه کؤپ تاپسه، شونچه یخشی خرج هم قیلردی.

سلطان محمودمیرزادن سؤنگ اؤغلانلری‌نینگ زمانیـده هـم جـوده کوچـه‌ییب کیتـدی. نوکری ییگیرمه مینگگه یقینلشگن ایدی. گرچه نماز اؤقیب، طعامده پرهیز قیلسـه هـم، امـا

www.ezgu.org

بی‌تمیز، بوزوقی، ادراکسیز، بی‌فهم، بیوفا و عاقبتسیز کیشی ایـدی. بـېش کونلیـک اوتـر دنیـا اوچون بیر اۉزی اۉستیرگن ولی‌نعمتزاده‌سی سلطان محمـودمیرزا اۉغلی‌نینـگ کـۉزینی کـۉر قیلدی. باشقه بیرینی اۉلدیردی. تنگری قاشیده عاصـي و خلـق آلدیـده یامـان‌آتلیق بۉلـدی. قیامت تانگیگچه لعنت و نفرتگه سزاوار بۉلدی. بو اۉتر دنیـا اوچـون شـونده‌ی یامـان ایشـلر قیلدی. بونده‌ی جوده آباد ولایت و بونچه‌لیک کۉپ یراغلیک نوکرگه ایگـه بۉلـه توریـب، بیـر ماکیان بیلن هم اوروشمه‌دی. هلی بو واقعه‌لر ذکری کېله‌دی.

ینه بیری پیرمحمد ایلچی بوغه، قَوچین ایدی. بلـخ دروازه‌سـیده هزاره‌لـر بـیلن اوروشـده سلطان ابوسعید میرزا آلدیده بحث بایلشیب مشت جنگیگه کیرگندی. مردانـه کیشـی ایـدی. سلطان محمود میرزاگه دایم ملازمت قیلردی. میرزانینگ اختیاری گـه قـره‌ب ایـش تـوتردی. سلطان حسین بایقرا میرزا قوندوزنی قمل قیلگنده، خسروشاه‌گه قرشی آز کیشی بیلن زرهلـی کییمسیز اۉیله‌مه‌ی-نېتمه‌ی تونگی باسقینگه آتلندی. او شونده‌ی کۉپ نوکرگه قرشی نیمه هـم قیله آلردی! محمد ایلچی بۉغه آرقه‌سیدن قووگونچی باردی: او اۉزینی دریاگه تشـلب، غـرق بۉلدی.

ینه بیری ایوب ایدی. سلطان ابوسـعید میـرزا قاشـیده خراسـان تن‌قـۉریقچیلری قِسـمیده خدمت قیلردی. بو مردانه کیشی بایسونقور میرزانینگ بېک‌آته‌سی ایـدی. یېمـک و کییمگـی معیاری بیلن ایدی. هزلکش و سۉزه‌مال بۉلگنی اوچون سلطان محمود میرزا اونگـه "بې‌حیـا" دېب خطاب قیلر ایکن.

ینه بیری ولی، خسروشاه‌نینگ توغیشگن اینیسی ایدی. نوکرینی یخشی سقلردی. سلطان مسعود میرزانینگ کۉزیگه مِیل تارتیلماغیگه و بایسونقور میرزانینگ اۉلدیریلماغیگه سـببچی او ایدی. جمیع ایل‌نینگ غِیبتینی قیلردی. تیلی زهر و فحش سۉزلر ایتگوچی، قَیسر و بی‌مـزه ایرکک ایدی. اۉزیدن باشقه هېچ کیشـینی بیـرار-بیـر ایشـده پسـند قیلمسـدی. مـېن قونـدوز ولایتیدن کېلیب دوشي اطرافیده خسروشاه‌نی نـوکر-سَـودریدن اییریـب جۉنَشـگه رخصـت بېرگن پیتیمده، او هم اۉزبکلر قۉرقوویدن اندراب و سـېراب گـه کېلگنـدی. او موضـعلرده‌گی

www.ezgu.org

اَیماقلرنی باسیب-تَلب، بیزنی دپب کابل‌گه کپلدی. ولی محمد شیبانی‌خان قاشیگه باردی. سمرقند شهریده باشی قیرقیلدی.

ینه بیری شیخ‌عبدالله برلاس ایدی. شاه سلطان محمدنینگ بیر قیزی اونده ایدی. بو عیال ابابکر میرزا بیلن سلطان محمودخان‌نینگ خاله‌سی بؤلـه‌دی. شیخ عبدالله بـرلاس تـؤننی ترنگ و تار کییَر ایدی. آدمی و اصیل کیشی ایدی.

ینه بیری محمود برلاس ایدی. نَوَنْدَاک‌لیک[1] برلاسلردن. سلطان ابوسعیدمیرزا قاشیده هـم بپک ایـدی. سلطان ابوسعید میرزا عـراق ولایتینـی ایگلله‌گنـده کرمـان شـهرینی محمـود برلاس‌گـه بپـرگن ایـدی .ابـابکر میرزاگـه مزیـدبپک ارغـون و قـاره‌قؤیلوق تـورکمن بپکلـری قؤشیلیب، سلطان محمود میرزانینگ اوستیگه حصارگه یورگنده، سلطان محمودمیرزا آغه‌سی یانیگه- سمرقندگه کپتدی. محمود برلاس حصارنی بپرمه‌ی، یخشـی حمایـه قیلـدی. دپـوان توزگن شاعر ایدی.

سلطان محمـود میرزانینـگ وفاتیـدن سـؤنگ خسروشـاه بـو واقعـه‌نی ایلـدن یشـیریب، خزینه‌گه قؤل چؤزه باشله‌دی. بونده‌ی خبـر قنـده‌ی یشـیرین قـالردی؟ درحـال بوتـون شـهر خلقیگـه یاییلـدی. اؤشـه کـونی سـمرقند خلقی‌نینـگ کتّـه هَیبتـی ایـدی. لشـکر و فقـرا خسروشاه‌نینگ اوستیگه هجوم قیلیش پَییده بؤلـدیلر. احمـد حاجی‌بپـک و ترخـان بپکلـری غوغانی باسیب، خسروشاهنی چیقریب حصارگه اوزه‌تدیلر. سلطان محمودمیرزا حیاتلیگیده کتّه اؤغلی سلطان مسعودمیرزاگه حصارنی، بایسـونقور میرزاگـه بخـارانی بپـرگن ایـدی. بـو واقعه، یعنی سلطان محمودمیرزانینگ وفاتی پیتیده هپچ قَیسی اؤغلی حاضـر ایمـس ایـدی. خسروشاهنـی هَیده‌شـگندن سـؤنگ سـمرقند و حصـار بپکلـری اؤزارا کپلیشـیب بخاراگـه- بایسونقور میرزاگه کیشی یوباردیلر و کپلتیریب، سـمرقند تختیگـه اؤتیرغیزدیلـر. بایسـونقور میرزا پادشاه بؤلگنده اؤن سکّیز یشر ایدی.

1-“Navandok”

www.ezgu.org

اوشه فرصتده تاشکند حاکمی سلطان محمودخان سلطان جنید بـرلاس و سـمرقندنینگ بعضی اولوغلری سؤزی بیلن سمرقندنی ایگللش امیدیده لشکر تارتیب، کنبـای[2] موضـعیگه کېلدی. سمرقنددن بایسونقور میرزا هم کتّه، یخشی قوراللنگن لشکر بـیلن چیقیـب، کنبـای موضعیده صف تارتیب اوروشدیلر. حیدر کؤکَلـداش مؤغـول لشـکری‌نینگ اولـوغ تَیَنچـی، هجومچیلیک قِسمی‌نینگ باشلیغی ایدی؛ همه‌لری آتدن توشیب، جنگگه کیردیلر. سـمرقند و حصارنینگ همتلی ییگیتلری آت سالدیلر. حیدربېک باشلیق آتدن توشگنلر بوتونله‌ی آتلـر آیاغی آستیده قالدیلر. حیدربېک قؤلگه آلینگچ، مؤغوللر اوروشه آلمه‌دیلر، یېنگیلدیلر. کؤپ مؤغول کیشیسی قیریلدی. بایسونقور میرزا اؤز آلدیده هم کؤپ کیشی‌نینگ باشینی آلدیردی. شونچه‌لیککه باریلدی که، اؤلیک‌نینگ کؤپلیگیدن شاه چادرینی اوچ یېرگه کؤچیردیلر.

بو فرصتده مینگلیک ایلیدن بؤلگن، آته‌م‌نینگ آلدیـده کیچیکلیگیـدن خـدمت‌لر قیلیـب بېکلیک مرتبه‌سیگه یېتگن، بیراق سؤنگره بیر گناهی طفیلی مرتبه‌سـی پسـه‌یتیریلگن ابـراهیم سارو اِسفره قؤرغانینی ایگللب، بایسـونقور میـرزا آتیگـه خطبـه اؤقیتـدی، مخـالف تامانیـده بؤلدی.

شعبان آییده ابراهیم سارو فتنه‌سینی دفع ایتیش اوچـون لشـکر آتلنـدی. اوشـبو آی‌نینـگ آخریده اِسفره‌نی قمل قیلدیک. اؤشه کونی ییگیتلر شؤخلیک قیلیـب، یېتیـب کېلگنـدن‌‌آق، قؤرغان‌نینگ تشقریسیده‌گی ینگی سالینگن قؤرغاننی آلدیلر. سید قاسم ایشیک‌آغه شو کـونی همه‌دن یخشیراق حرکت قیلیب، اؤزیب قیلیچ اوردی. سلطان احمد تنبل هـم قیلیچی‌نینـگ کوچینی کؤرستدی. محمد دؤست تغایی هم قیلیچبازلیک دادینی بـردی. بیـراق بهادِرلیـک اولوشی ساورینینی سید قاسم آلدی. بهادِرلیک اولوشـی مؤغـوللرده قـدیمی رسـم دیـر. هـر اوروش و حرب معرکه‌سیده هر کیم‌که ایلدن اؤزیـب قیلـیچ اورگـن بؤلسـه، اولوشـنی اؤشـه آله‌دی. شا هرخیه‌گه بارگنده، تاغه‌م سلطان محمودخان‌نینگ نمونـه‌لی بهادِرلیـک اولوشـینی

2 ."Kanboy"

www.ezgu.org

سید قاسم آلدی. اوّلگی کونگی اوروشده خدای‌بیردی‌بیک آته‌مگه تَخش[۳] اۉقی تېگیب، اۉلدی. زرهلی کییمسیز اوروشگه کیریلگنی اوچون بعضی ییگیت-یلنگ نابود بۉلیب، انچه آدم یره‌دار بۉلدی. ابراهیم سارونینگ قاشیده بیر تخشآتری بار ایدی، جوده یخشی آتردی. اونینگدیک تخشآترنی کۉرمه‌گن ایدیک. اکثر ایلنی او یره‌دارقیلدی. قۉرغان آلینگندن سۉنگ، اۉشه تخشآتر دایم مېنینگ قاشیمده بۉلدی. قمل اوزاققه چۉزیلدی. ایکّی-اوچ یېرده سرکۉبلر یَسه‌ب، یېرآستی یۉللرینی قزیش بویوریلدی. قلعه آلیش حرکتیگه جدي کیریشیش تعیینلندی. قمل قیرق کونگه چۉزیلدی.

آخری ابراهیم سارو عاجز قالیب، خواجه مولانای قاضی‌نینگ واسطه‌چیلیگی بیلن قوللیقنی بۉینیگه آلیب، شوال آییده قیلیچ، سداغینی بۉینیگه آسیب کېلیب، ملازمت قیلیب، قۉرغاننی تاپشیردی.

خۉجند هم اوزاق مدتلردن بېری عمرشیخ میرزا دولتیگه تعلقلی ایدی. بیراق بو تۉس-تۉپالانلرده حاکمیدن پوتور کېتگنی اوچون سلطان احمدمیرزاگه قرر ایدی. شو مناسبت بیلن اونینگ اوستیگه یوریش قیلیب باریلدی. خۉجندده میرمۉغول‌نینگ آته‌سی عبدالوهاب شیغاوول ایدی. مېن یېتگن زَهاتی‌یاق قۉرغاننی تَلَشیب-تارتیشیب اۉتیرمه‌ی تاپشیردی.

بو فرصتده سلطان محمودخان شاهرخیه‌ده ایدی. بوندن بورونراق سلطان احمدمیرزا اندیجان توپراغیگه کېلگنده خان هم کېلیب، اخسی‌نی قمل قیلگندی. ذکر ایتیلگنیدېک، خاطریمگه کېلدی‌که، خان آنه‌م‌نینگ اکه‌سی دیر، آره بونچه‌لیک یقین بۉلگنی باعث باریب باش ایگسم، اۉتگن کینه-کدورتلر برطرف بۉلسه، یقین-ییراقده ایشیتگن-کۉرگنگه یخشی بۉله‌دی، دېب کېلیب، شاهرخیه‌دن تشقریده‌گی حیدربېک سالگن باغده خانگه ملازمت قیلدیم. خان باغ نینگ اۉرته‌سیده‌گی اولوغ چاردره (تۉرت ایشیکلی) اویده اۉتیرگن ایدیلر. اویگه کیرگچ، اوچ مرته تعظیم قیلدیم. خان هم تعظیم قیلیب اۉرینلریدن توردیلر.

۳-تخش- کیچیک اۉق آتیش قورالی.

www.ezgu.org

کۆریشیب، قَیتیب تعظیم قیلگندن سۆنگ، یانلریگه آلیب، کۆپ شفقت و مهربانچیلیکلر کۆرستدیلر.

بیر-ایکّی کوندن سۆنگ کندیرلیک داوانی بیلن اخسی و اندیجان سری یولگه توشدیم. اخسی‌گه یېتیب آته‌م‌نینگ مزارینی طواف قیلدیم. اخسی‌دن جمعه نمازی وقتی چیقیب، بندِسالار یۆلی آرقه‌لی شام بیلن خفتن نمازی آره‌سیده اندیجان‌گه کېلدیم. بو بندِسالار یۆلی تۆقّیز ییغاچ یۆل دیر. اندیجان ولایتی‌نینگ دشتده یشاوچی اهالیسیدن بیری آدمی کۆپ چَکره‌ک ایلی دیر. بېش-آلتی مینگ اویلیک ایل. اولر فرغانه بیلن کاشغر آره‌سیده‌گی تاغلرده استقامت قیله‌دیلر. آتلری کۆپ و قۆیلری بی‌حساب دیر. او تاغلرده قاره‌مال اۆرنیگه قۆتاس سقله‌یدیلر. قۆتاسلری هم کۆپ بۆله‌دی. تاغلری بېرک و چیگره‌ده بۆلگنی اوچون مال بېریشگه اۆرگنمه‌گنلر. چَکره‌ک‌دن مال آلیب، لشکرگه بۆلیب بېریش اوچون لشکرنی قاسمبېک‌که باشله‌تیب، چَکره‌ک‌که یوباریلدی. قاسمبېک باریب، ییگیرمه مینگگه یقین قۆی و مینگ-مینگ بېش یوز آت آلیب، لشکرگه اولشدی.

لشکر چَکره‌ک‌دن قَیتگندن سۆنگ اۆره‌تېپه نینگ اوستیگه آتلنیلدی. اۆره‌تېپه اوزاق مدتلر عمرشیخ میرزا تصرفیده ایدی. میرزا اۆلگن ییلی قۆلدن چیقیب کېتگندی. بو فرصتده بایسونقور میرزانینگ اینیسی سلطان علی میرزا بو یېرده ایدی. سلطان علی میرزا خبر تاپیب، اۆزی پُلغَر و مسچا تاغلیکلریگه چیقیب کېتیب، بېک‌آته شیخ ذوالنون‌نی اۆره‌تېپه‌گه قۆیگن ایدی. خۆجندن اۆتیب یریم یۆلگه یېتگنده، خلیفه‌نی شیخ ذوالنون‌گه ایلچی صفتیده یوباریلدی. او بی‌عقل ناکس مناسب جواب بېرمه‌ی، خلیفه‌نی توتتیریب، اۆلیمگه بویوردی. قسمتده یۆق ایکن، خلیفه خلاص بۆلیب، یوز مینگ مشقت و عذابلر بیلن ایکّی-اوچ کوندن کېین یَیاو و یلنغاچ قَیتیب کېلدی.

اوره‌تېپه طرفلرگه کېلدیک. قیش یقین قالگنی اوچون ایل شالی-مالینی بوتونله‌ی ییغیشتیریب آلگن ایدی. شوسببدن بیر نېچه کون اۆتگچ، اندیجان سری قَیتیب یۆلگه توشیلدی. بیز قَیتگندن سۆنگ خان لشکری اۆره‌تېپه اوستیگه یوردی. اۆره‌تېپه کیشیلری

www.ezgu.org

سقلەی آلمەی، او یېرنی تشلب چیقدیلر. خان اۋرەتېپەنی محمد حسین کۆرەگانگـە بېـردی. اۋشه وقتدن توقّیز یوز سکّیزینجی ییل‌گچـه (مـیلادی ١٥٠٢ یـیـل) اورەتېپـه محمـد حسـین کۆرەگانده ایدی.

www.ezgu.org

توْقّیز یوز بیرینچی (۱٤۹٥-۱٤۹٦) ییل واقعه‌لری

سلطان حسین بایقرا میرزا خراسان‌دن حصار اوستیگه لشکر تارتیب، قیشده ترمذ توْغریسیگه کېلدی. سلطان مسعود میرزا هم لشکر ییغیب، ترمذگه روْپه‌ره کېلیب اوْتیردی. خسروشاه اوْزی قوندوزنی محکم قیلیب، اینیسی ولی‌نی لشکرگه یوباردی. قیش‌نینگ اکثرینی سوو یاقه‌سیده اوْتکزدیلر، نریگه اوْته آلمه‌دیلر. سلطان حسین میرزا ایشبیلرمان و تجربه‌لی پادشاه ایدی. قوندوز سری دریا یوقاریسیگه کوْچدی. روْپه‌ره‌سیده‌گی لشکرنی غافل قالدیریب، عبداللطیف بخشی باشلیق بېش-آلتی یوز عهده‌برا آدملرینی کیلیف[1]کېچیگیگه یوباردی. او لشکر خبر تاپگونچه، عبداللطیف بخشی تعیین بوْلگن ایل بیلن کیلیف کېچیگیدن اوْتیب، سوو یاقه‌سینی ایگلله‌دی. بو خبر سلطان مسعود میرزاگه یېتیب بارگچ، ولی خسروشاه بو کېچگن آدملرنینگ اوستیگه بارماققه هرچند حرکت قیلدی، سلطان مسعود میرزانینگ قوْرقاقلیگیدن یاکه ولی‌نینگ تېسکریسی بوْلگن باقی چغانیانی‌نینگ رأیی‌گه قره‌ب، بو کېچگن لشکرنینگ اوستیگه یورمه‌دی. لشکر ترتیبسیز یوْسین‌ده حصار سری قَیتدی.

سلطان حسین میرزا سوو کېچیب، بدیع‌الزمان میرزا و ابراهیم حسین میرزانی، محمد ولیبیک و ذوالنون ارغون‌نی خسروشاه اوستیگه هجومچی قِسم قیلیب یوباردی. مظفر میرزا و محمد بوروندوق برلاس‌نی ختلان اوستیگه جوْنَتدی. اوْزی حصار اوستیگه کېلدی. یقین بارگنده خبر تاپدیلر. سلطان مسعود میرزا حصارده تورماق‌نینگ یوْلینی تاپالمه‌ی، کمرود

1 -“kilif”

www.ezgu.org

نهری یاقه‌لب، یوقاری سِری تاغ یـۋلی بـیلن اینیسـی بایسـونقور میـرزا قاشـیگه- سـمرقندگه کېتدی. ولی هم ختلان سری یۋل تارتدی. حصار قۋرغانینی باقی چغانیانی، محمود بـرلاس و قۋچ‌بېک‌نینگ آته‌سی سلطان احمد بېرکیتدیلر.

حمزه سلطان و مهدي سلطان بیر نېچـه ییلـدن بېـری شـیبانی‌خان‌دن اَیریلیـب کېلیـب، سلطان محمود میرزا خذمتیده ایدیلر. برچه اۋزبکلری بیلن محمد دۋغلـت سـلطان حسـین دۋغلت و جمیع حصار ولایتیده اۋتیرگن مۋغـوللر بـیلن بـو تهلکـه‌ده قـاره‌تېگین سـری یـۋل تارتدیلر. سلطان حسین میرزا بو خبرلرنی اېشیتیب، ابوالمحسن میرزانی و بعضی بیگیتلرنـی کمرود دره‌سی یوقاریسیگه، سلطان مسعود میرزا آرتیدن یوبـاردی. تـار دره‌گـه کیـرگن پیتـده آرتیدن یېتیب بارگن بۋلسه‌لر‌ده، لېکن اَیترلی ایش هم قیله‌آلمه‌دیلر. بیراق، میرزابېک فرنگیباز (اۋقآتر) اونده قیلیچ بیلن ایش کۋرسته‌دی.

ابراهیم ترخان، یعقوب ایوب، ینه بعضی لشکر حمزه سـلطان و مۋغوللرنینـگ اوسـتیگه قاره‌تېگین‌گه یوباریلدی. قاره‌تېگین‌ده کېیندن یېتیب اوروشدیلر. لېکن اولـر سـلطان حسـین میرزانینگ ایلغار قِسمینی باسیب، بېکلرنینگ اکثرینی قۋلگه توشیریب، ینه قۋییب یوباردیلر.

حصاردن اۋشه چیققنلریدن کېین حمزه سلطان، مهـدي سـلطان، حمـزه سـلطان نینـگ اۋغلی مماق سلطان، محمد دۋغلت (سۋنگره‌لر محمـد حصـاري صـفتیده مشـهور بۋلیـب ایدی)، سلطان حسین دۋغلت و بو سـلطانلرگه تعلقلـی اۋزبکلـر، حصـار ولایتیـده یشـه‌ب تورگن سلطان محمود میرزا نوکرلری بۋلگن مۋغوللر بیزنی دېب رمضـان آییـده انـدیجان‌گـه کېلدیلر.

او پیتده تېموري سلطانلر رسمی بیلن تۋشک اوسـتیده اۋتیرگنـدیم. حمـزه سـلطان بـیلن مهدي سلطان و مماق سلطان کېلگنلریده، بو سـلطانلرنینگ تعظیمیگـه اۋرنیمـدن توریـب، تۋشکدن توشیب، سلطانلر بیلن کۋریشدیم. سلطانلرنی اۋنگ قـۋل تامانیمگـه اۋتیرغیـزدیم. محمد حصاری باشلیق برچه مۋغوللر کېلدیلر. برچه‌سی ملازملیکنی اختیار قیلدیلر.

www.ezgu.org

سلطان حسین بایقرا میرزا کېلیب حصار قۆرغانینی قمل قیلدی. لهم[۲]قَزماق، قۆرغان آلماق، تاش اورماق و تاشآتر قازان قورماق‌نینگ پَییده کېچه و کوندوز آرام و قراری یوْق ایدی. تۆرت-بېش یېرده لهم قَزدیردی. شهر تامان دروازه یانیدن قزیلگن لهم انچه ایلگریله‌گندی. قۆرغان ایلی هم لهم قزیب، بو لهم‌نی تاپدیلر. قۆرغانلیکلر یوقاریدن بولرگه تامان توتون هَیده‌دیلر. هجومچیلر تېشیکنی بېرکیتکچ، توتون یوقاریگه-قۆرغان ایلی‌نینگ اۆزلریگه قَیتیب، قۆرغان ایلی اۆلیم وهیمه‌سیده لهم‌دن قاچیب چیقدیلر. آخری کۆزه-کۆزه سوو کېلتیریب قوییب، تشقی ایلنی لهم‌دن قاچیردیلر. ینه بیر مراتبه بیر تۆده ایلدم ییگیتلر چیقیب لهم اوستیده‌گی ییگیتلرنی قاچیردیلر. ینه حسین بایقرا میرزا توشگن شمال طرفدن تاشآتر قازان قوریب، کۆپ تاش بیلن اوریب، قلعه‌نینگ بیر بورچگی‌ده‌گی مناره‌نینگ ایچینی اۆیدیلر. خفتن نمازی پیتیده قلعه‌نینگ کونگیره‌دار اوستونی اوچدی. بعضی ییگیتلر تېزلیک قیلیب اورورشگه رخصت سۆردیلر. سلطان حسین میرزا "کېچه‌سی بۆلدی"، دېب رُخصت بېرمه‌دی. تانگ آتگونچه قۆرغان ایلی قلعه‌نینگ اوچگن اوستونینی تۆله تعمیرلب، قیته‌دن تیکله‌گن ایدیلر. اېرته‌سی اوروش هم بۆلمه‌دی. بو ایکّی آی، ایکّی یریم آیده دُوق-پۆپیسه و قلعه تېشماق، سرکۆب تیکله‌ماق و تاش آتماقدن باشقه توزوک اوروش بۆلمه‌دی.

بدیع‌الزمان میرزا و خسروشاه اوستیگه یوباریلگن لشکر قِسمی قوندوزدن اوچ-تۆرت ییغاچ قوییراق توشگنده خسروشاه بار کیشیسی بیلن اسلحه‌لنیب، قوندوزدن چیقیب، آره‌ده قۆنیب، بدیع‌الزمان میرزا و لشکری‌نینگ اوستیگه باستیریب کېلدی. بولرشونچه میرزالر و شونچه سردار بېکلر عسکرلری خسروشاه‌نینگ کیشیلریدن ایکّی حصه آرتیق بۆلمسه‌ده، بیر یریم حصه‌دن کۆپراق بۆلسه توریب چۆچیب، احتیاطکارلیک دېیه خندقدن چیقمه‌دیلر. خسروشاه‌نینگ یخشی-یامان، کتّه-کیچیک نوکری تۆرت-بېش مینگچه ایدی.

خسروشاه بو اۆتر بی‌بقا دنیا اوچون و کېتر نوکرِ‌ببوفا اوچون شونچه یامانلیک و

۲-لهم- دشمن موضعی سَری یېر آستی یۆل؛ نقب.

www.ezgu.org

بدناملیکنی اختیار قیلیب همده مونچه ظلم و عدالتسیزلیک قیلماقنی اؤزیگه شعار قیلیب، کتّه-کتّه ولایتلرگه ایگه بؤلیب، شونچه کؤپ نوکر و سَودر سقلش توتومینی قیلیب، بلکه سؤنگره‌لر نوکر و ملازملری ییگیرمه-اؤتّیز مینگگه ییتیب، ولایتلری و ناحیه‌لری اؤز پادشاهی و میرزالریدن آرتیب، عمریده ایریشگن غلبه‌سی شو بؤلدی. شو طفیلی خسروشاه و تابعلری‌نینگ نامی سردارلیککه چیقیب، مردانه بؤلدیلر. خندقدن چیقمه‌گنلر قؤرقاقلیکده نام چیقریب، یوره‌کسیزلیک بیلن افسانه بؤلدیلر.

بدیع‌الزمان میرزا اوندن کؤچیب، بیر نیچه منزل قؤنیب تالیقان‌نینگ آلغو تاغیگه کیلیب توشدی. خسروشاه قوندوز قؤرغانیده ایدی. تشقریدن اولرگه خوف سالیب توریش اوچون اینیسی ولی‌نی بیر تؤده جسور بیگیتلری بیلن اشکمیش، فلول و او تاغ ایتکلریگه یوبارگن ایدی. ینه محب علی قؤرچی بیر دسته بهادِر بیگیتلرنی آلیب کیلیب، ختلان دریاسی‌نینگ یاقه‌سیده بولرنینگ آدملریگه اوچره‌ب، اولرنی ییگیب، بیر گروه کیشینی اسیر قیلیب، بیر نیچه باشنی کیسیب کیتدی. سؤنگگی نوبت بونینگ قصدیگه سیدیم علی ایشیک‌آغه، اینیسی قولی‌بیک و بهلول ایوب بیر قِسم کوچلی بیگیتلر بیلن کیلیب، عنبرکؤه ایتگیده خواجه چنگال موضعیده خراسان لشکری کؤچگن محلی تؤقنه‌شه‌دیلر. کؤپ کیشی ییتیب سیدیم علی و قولبابانی، ینه بیر گروه بیگیتلرنی اسیر آلدی.

بو خبر سلطان‌حسین‌میرزاگه ییتیشدی. بونینگ اوستیگه حصارنینگ بهار یاغینلری سببیدن لشکر هم تشویشدن خالی ایمسدی. یره‌ش اوچون ایچکیلردن محمودبرلاس چیقیب کیلدی. تشقریدن خواجه پیر بکاوول[۳]، اولوغ‌آغه‌لر همده موجود بؤلگن سازنده و حافظلر کیلیب، سلطان محمود میرزانینگ خانزاده‌بیگم‌دن بؤلگن کتّه قیزینی سلطان ابوسعید میرزانینگ قیز نبیره‌سی پاینده سلطان‌بیگم‌دن بؤلگن حیدر میرزاگه آلیب، حصار اوستیدن قؤزغه‌لیب قوندوز سری یوزلندیلر. قوندوزگه کیلیب هم بیر آز سیاست قیلگن

۳-بکاوول- شاه درباری‌نینگ آشپزی.

www.ezgu.org

بۆلیب شهرنی قمل قیلدیلر. آخری بدیع‌الزمان میرزا آره‌گه توشیب، یره‌شیب، ایچکری-تشقری توشگن ییگیتلرنی المشتیریب قَیتیب کېتدیلر.

خسروشاه‌نینگ بونچه‌لیک اولغه‌یماغیگه، بونچه حدی سیغمس ایشلرنی قیلماغیگه سلطان حسین میرزانینگ ایکّی مراتبه کېلیب هم اونی ییڠگه آلمه‌ی قَیتماغی سبب بولدی. سلطان حسین میرزابلخ‌گه یېتگنده ماوراءالنهر ولایتی مصلحتی اوچون بلخ‌نی بدیع‌الزمان میرزاگه بېریب، اونینگ ولایتی بۆلگن استرابادنی مظفر حسین میرزاگه بېردی. هر ایکّله‌سینی بلخ و استراباد حاکملیگیگه بیر مجلسده تعظیم-قوللوق قیلدیردی .انه شو سببدن بدیع‌الزمان میرزا رنجیدی. کېینگی شونچه ییللیک دشمنلیکلر و فتنه‌لرنینگ سببی شو ایدی.

اوشبو رمضان آیی سمرقندده ترخانیلر فتنه‌سی صادر بۆلدی. شرحی شوکه، بایسونقور میرزا حصار بېکلری و لشکر سردارلری بیلن یخشی مناسبت و توتومده ایدی، لېکن سمرقند بېک و سپاهیلری بیلن اونچه‌لیک ایمسدی. شیخ عبدالله برلاس اینگ اولوغ اعتبارلی بېک ایدی. اۆغلانلری بایسونقور میرزا عایله اهلی بیلن شونچه‌لیک یقین و قدردان ایدیلرکه، اولرنی عاشقلیک و معشوقلیککه اۆخشه‌تر ایدیلر. ترخان بېکلری و بعضی سمرقند بېکلری شو سببلرگه کۆره، بایسونقور میرزادن رنجیدیلر.

درویش محمد ترخان بخارادن کېلیب، سلطانعلی میرزانی قرشیدن کېلتیریب، پادشاه کۆتریب، باغِ‌نوگه کېلدی. بایسونقور میرزا شو یېرده ایدی. بایسونقور میرزانی نوکر-سَودریدن اَییریب توتقون طرزیده ارککه کېلتیردیلر. ایکّله میرزانی بیر جایگه اوتیرغیزدیلر. کېچقورون، نمازدیگرده بایسونقور میرزانی کۆکسرای‌گه چیقریب قتل ایتیش خَیالیده ایدیلر. بایسونقور میرزا طهارت آلماق بهانه‌سی بیلن بۆستان سرایی‌نینگ شرقی-شِمال طرفیده‌گی بیر اویگه کیردی. ایشیک آغزیده ترخانیلر تورگندیلر. میرزا بیلن محمد قولی قَوچین، حسن شربتچی بیرگه کیردیلر. قسمتنی قره‌نگ که، میرزا طهارتگه کیرگن اوی‌نینگ آرقه طرفیده فقط خشت قَلب چیقیلگن ایشیگی بۆلیب، اوندن حویلی آرقه‌لی تشقریگه چیقیلر ایکن. درحال بو خشتلرنی ییقیتیب، ارک‌نینگ غاتفر طرفیده‌گی دېواری‌نینگ سووچیقر اریغی آرقه‌لی چیقیب،

www.ezgu.org

ایکّینچی دیواردن آشیب خواجه کفشیرگه، خواجگاخواجه اوییگه باردیلر. طهارتخانه ایشیگیده تورگنلر بیرپسدن سۆنگ ملاحظه قیلیب کۆرسه‌لرکه، میرزا قاچیبدی.

ایرته‌سیگه ایرته‌لب ترخانیلر ییغیلیب خواجگاخواجه‌نینگ ایشیگیگه باره‌دیلر. خواجه: «یۆق دیر» دیب، بیرمه‌یدی. بولر هم زۆرلب آلمه‌یدیلر. چونکه خواجه‌لرنینگ حرمت مرتبه‌سی زۆرلب آلیشگه یۆل قۆیمس ایدی. بیر-ایکّی کوندن سۆنگ خواجه‌عبدالمکارم، احمد حاجیبیک و ینه بعضی بیک، کیچیک بیک‌لر، سپاهیلر و شهر اهلی‌نینگ جمعیسی عاموی هجوم قیلیب خواجه‌نینگ اوییدن میرزانی کیلتیردیلر؛ سلطان علی میرزانی و ترخانیلرنی ارکده قمه‌دیلر. ارکنی بیر کون هم سقله‌ی‌آلمه‌دیلر.

محمد مزید ترخان چارراهه دروازه‌سی بیلن چیقیب قاچیب بخاراگه باردی. سلطان علی میرزا بیلن درویش محمد ترخان قۆلگه توشدی.

بایسونقور میرزا احمد حاجیبیک‌نینگ اوییده ایکنیده درویش محمد ترخان‌نی کیلتیردیلر. بایسونقور میرزا بیر-ایکّی سۆز سۆره‌دی. یخشی جواب بیره آلمه‌دی. یخشی جواب بیرگولیک ایش قیلمه‌گن ایدی که، جواب بیرسه! میرزا اونی اۆلیمگه بویوردی. درویش محمد ترخان بی‌طاقتلیکدن اوستونگه یاپیشدی. اوستونگه یاپیشگنی بیلن قۆیه‌دیلرمی؟! قتل ایتدیلر. سلطان علی میرزانی کۆکسرای‌گه چیقریب کۆزلریگه مِیل تارتیشنی بویوردی.

تیموربیک سالگن عالی عمارتلردن بیری کۆکسرای‌دیرکه، او سمرقند ارکیده جایلشگن. عجیب خاصیتلی عمارت دیر. تیموربیک اولادیدن هر کیم باش کۆتریب تختگه اۆتیرسه هم بونده اۆتیره‌دی، هر کیم تخت آرزوسی بیلن باش قۆیسه هم بونده قۆیه‌دی. حتا که، فلان پادشاهنی کۆکسرای‌گه چیقردیلر، یعنی اۆلدیردیلر، دیگن کنایه‌لی گپ یورردی. سلطان علی میرزانی کۆکسرای‌ده کوزلریگه مِیل تارتدیلر. جراح‌نینگ اختیاری بیلَنمی یا بیخاسدنمی نشتردن سلطان علی میرزانینگ کۆزلریگه هیچ بیر ضرر یتمه‌دی. بونی او درحال بیلدیرمه‌دی. سلطان علی میرزا خواجه یحیی‌نینگ اوییگه باردی. ایکّی-اوچ کوندن سۆنگ

www.ezgu.org

قاچیب، بخاراگه-ترخانلرگه باردی. حضرت خواجه عبیدالله اولادی‌نینگ آره‌سیده بو سببدن اتفاقلیک-ایناقلیک پیدا بؤلدی. اولوغی اولوغیگه مربي، کیچیگی کیچیگیگه حامي بؤلدی.

بیر نېچه کوندن سؤنگ خواجه یحیی هم بخاراگه باردی. بایسونقور میرزا لشکر تارتیب بخاراگه، سلطان علی میرزانینگ اوستیگه یوردی. بخاراگه یقین قالگنده سلطان علی میرزا و ترخان بېکلری صف تارتیب چیقدیلر. بیر آز اوروش بؤلدی. غلبه سلطان علی میرزا طرفیده بؤلیب، بایسونقور میرزا شکست تاپدی. احمد حاجیبېک و ینه بیر گروه سره ییگیتلر قؤلگه توشدی، اکثریتینی اؤلدیردیلر .احمدحاجیبېک‌نی درویش محمد ترخان‌نینگ قتلی سببلی حرمتسیزلرچه قتل اېتدیلر.

سلطان‌علی میرزا بایسونقور میرزانینگ آرتیدن درحال سمرقندگه یوردی. بو خبر شوال آییده اندیجان‌گه، بیزگه یېتیب کېلدی. بیز هم سمرقند امیدی بیلن اؤشه شوال آییده-یاق لشکر تارتیب آتلندیک. سلطان حسین میرزا حصار و قوندوزدن قَیتگن ایدی. سلطان مسعود میرزانینگ و خسروشاه‌نینگ خاطری جمع ایدی. سلطان مسعود میرزا هم سمرقند آرزوسیده شهرسبز اوستیگه کېلدی. خسروشاه اینیسی ولی‌نی مسعود میرزاگه قؤشدی. اوچ-تؤرت آی سمرقندنی اوچ تاماندن قمل قیلدیک.

خواجه یحیی سلطان علی میرزا آلدیدن کېلیب، آره‌ده اتفاق و هم‌جهتلیک اؤرنتماقچی بؤلدی. کوریشماققه راضی بؤلیب، سمرقنددن ایکّی-اوچ شرعی قوییراق سوغد طرفیدن مېن لشکریم بیلن باردیم. او طرفدن سلطان علی میرزا لشکری بیلن کېلدی. نَریدن تؤرت-بېش کیشی سلطان علی میرزا، بېریدن تؤرت-بېش کیشی بیلن مېن کؤهک سووی‌نینگ آره‌لیغیدن کېچیب، آت اوستیده-یاق کؤریشیب، سؤره‌شیب، اولر او طرف کېتدیلر، مېن بو طرف کېلدیم.

ملا بنایی‌نی و محمد صالح‌نی اؤشنده خواجه یحیی خذمتی‌ده کؤردیم. محمد صالح‌نی اؤشنده بیر مرته‌گینه کؤردیم. ملا بنایي ابسه کېینچه‌لیک انچه وقت مېنینگ خذمتیمده بولدی.

www.ezgu.org

سلطان علی میرزا بیلن کۉریشگنیمیزدن سۉنگ، قیش یقین کېلیب قالگن ایدی، سـمرقند ایلی هم اونچه‌لیک تنقیصلیکنی کېچیره‌یاتگن ایمسدی. شو سببلی مېن اندیجان‌گه، سلطان علی میرزا بخاراگه قَیتدیک.

سلطان مسعود میرزا شیخ عبدالله برلاس‌نینگ قیزیگه جـوده مایـل ایـدی. اونـی آلیـب، مملکت آلیشلیک دغدغه‌سینی قۉییـب، حصـارگه قَیتـدی. بلکـه بوکېلیشـدن مقصـدی شـو بۉلگن دیر. شېراز و کنبای موضعلریدن مهـدي سـلطان قاچیـب، سـمرقندگه بـاردی. حمـزه سلطان ضامن‌دن اجازه بیلن سمرقندگه باردی.

www.ezgu.org

توْقّیز یوز ایکّینچی (۱۴۹۶-۱۴۹۷) ییل واقعه‌لری

اوشبو قیشده بایسونقور میرزانینگ ایشی انچه رواج تاپگن ایدی. سلطان علی میرزا تامانیـدن عبدالکریم اشریت کۆفین و اونینگ یقینیده‌گی موضعلرگه کېلگن ایـدی. سـمرقنددن مهـدي سلطان بایسونقور میرزا لشکری‌نینگ هجومچی قِسمینی باشلب کېلیب، بولرنینگ اوسـتیگه تشـلندی. عبـدالکریم اشـریت بـیلن مهـدي سـلطان‌نینـگ اۆزلـری یوزمـه-یـوز بۆلـدیلر. عبدالکریم‌نینگ آتیگه مهـدي سـلطان چېرکسـي قیلـیچ سـالیب ییقیتـدی. اۆزی توره‌یـاتگن حالتیده مهدي سلطان قۆلی‌نینگ تیرسگیدن چاپدی. اونی قۆلگه توشیریب، اۆشه هجومچی لشکرنی یخشی باسدیلر. بو سلطانلر سـمرقند ایشـینی و میرزالرنینـگ سـلطنتینی کوچسـیز بیلیب، اَیریلیب، بهارده شیبانی‌خان قاشیگه کېتدیلر.

شونچه واقعه‌لردن سۆنگ سمرقندلیکلر توْپلَنیـب، سـلطان علـی میرزانینـگ قرشیسـیگه لشکر تارتیب چیقدیلر. بایسونقور میـرزا سـرپل‌گـه کېلـدی. سـلطان علـی میـرزا خواجـه‌ی کاردزن‌گه کېلدی. اوشبو فرصتده خواجه منیراۆشي‌نینگ قوتقوسی بیلن خواجه ابوالمکـارم و اندیجان بېکلریدن ویس لاغری، محمد باقر و ینه قاسم دۆلدای همده بایسـونقور میرزانینـگ بیر گروه یقین کیشیلری بخارا اوستیگه یوردیلر. یقین یېتگنلریده بخاراده‌گیلر خبردار بۆلدیلر، بولرنینگ ایشلری یوریشمَی، آرتگه قَیتدیلر.

سلطان علی میرزا بیلن کۆریشگنیمیزده، یازده اولـر بخـارادن، مـېن انـدیجان‌دن کېلیـب، سمرقندنی قمل قیله‌میز، دېب کېلیشیلگن ایدی. اوشه وعده‌له‌شـووگه کـۆره، رمضـان آییـده

www.ezgu.org

اندیجاندن آتلَنیب، یارییلاق موضعیگه یېتگنده، میرزالرنینگ یوزمه-یوز اۉتیرگنلری خبرینی ایشیتیب، تۉلون خواجه مۉغول‌نی ایکّی-اوچ یوز جنگری ییگیتلر بیلن هجومچی قِسم قیلیب اَییردیک. یقین یېتگنیمیزده بایسونقور میرزا بیزنینگ باره‌یاتگنیمیزدن خبر تاپیب، صفی بوزیلگن یۉسینده آرقه‌سیگه قَیته‌دی. بو ییگیتلر اوشه کېچه اولرنینگ یۉلینی کۉنده‌لنگیگه کېسیب چیقیب، کۉپ کیشینی آتیب، انچه اۉلجه کېلتیردیلر.

بیز بیر-ایکّی کوندن سۉنگ شېراز قۉرغانیگه یېتدیک.

شېراز قاسم دۉلدای‌ده ایدی. قۉرغان‌بېگی شېرازنی سقله‌ی آلمه‌ی، قۉرغاننی تاپشیردی. شېراز قۉرغانی ابراهیم سارو اختیاریگه بېریلدی. تانگده فطر هَییتی نمازینی اۉشه یېرده اۉقیب، سمرقند سری یۉلگه چیقیب، آبیار استراحتگاهی‌گه توشدیک. اۉشه کونی قاسم دۉلدای، ویس لاغری، حسن نبیره، سلطان محمد سَیفل، سلطان محمد ویس اوچ- تۉرت یوز کیشی بیلن کېلیب، ملازمت قیلدیلر. بایسونقور میرزا کۉچیب، آرقه‌گه قَیتگچ، بیز اَیریلیب پادشاه قوللوغیگه کېلدیک، دېییشدی اولر. آخری معلوم بۉلدی که، بولر بحثلشیب بایسونقور میرزادن اَیریلیب، شېرازنی مدافعه قیلگنی کېلگن ایکنلر. شېراز ایشی بونده‌ی بۉلگچ، ناعلاج قالیب کېلیشیبدی.

قاره‌بولاقده توشگنیمیزده بعضی یېرلی کیشیلرگه بې‌باشلیک قیلگن (تلهگن) مۉغوللرنی توتیب کېلتیردیلر. قاسم‌بېک سیاست اوچون ایکّی-اوچته‌سینی پرچه-پرچه قیلدیردی. تۉرت-بېش ییلدن سۉنگ حربی سرگردانلیکلرده مسچادن خان قاشیگه-تاشکېنت‌گه یۉل آلگنیمیزده قاسم‌بېک شو سببلی بیزدن اَیریلیب، حصارگه کېتدی. قاره‌بولاق‌دن اۉتیب، سوو کېچیب، یام تۉغریسیده توشدیک. اوشبو کون بعضی خاص بېکلر خیابان باشیده بایسونقور میرزانینگ آدملری بیلن تۉقنشدیلر. سلطان احمد تنبل‌نینگ بۉغزیگه نیزه سنچیب ییقیتدیلر، لېکن قۉلگه توشمه‌دی. خواجه کلان‌نینگ کتّه اکه‌سی خواجگا ملا صدرنینگ یۉغان تامیری‌گه اۉق تېگدی. اۉشه زَهاتی تنگری رحمتیگه باردی. جوده یخشی ییگیت ایدی. آته‌م هم قدرلب، مُهردار قیلیب ایدی. طالب علملیگی بار ایدی، تیلنی خیله بیلر ایدی، مکتوب

www.ezgu.org

یازیشی هم یخشی ایدی. قوشچیلیکنی و دعا بیلن یامغیر یاغدیریشنی هم بیلردی.

یام اطرافلریده ایکنیمیزده شهردن کؤپ بازارچیلر و هر خیل آدملر چیقیب، اؤرده‌میز بازاریگه ایلَنیب، سودا-ساتیق قیلر ایدیلر. بیر کونی کیچقورون بیردن خلایق غوغا کؤتریب، مسلمانلر مالینی تماماً تالان-تاراج قیلدیلر. لشکر ضبطی شو درجه‌ده ایدی که، ایل‌نینگ تلنگن نرسه‌لری‌نینگ همه‌سینی سقله‌مه‌ی قَیتریب بیرسینلر، دیگن فرمان بؤلدی. ایرته‌سی ایرته‌لب ایکّی-اوچ ساعت ایچیده بیر قتیم ایپ و ایگنه سینیغیگچه بیرار نرسه لشکر قؤلیده قالمه‌دی، همه‌سینی ایگه‌لریگه قَیتریب بیردیلر.

او ییردن کؤچیب سمرقندنینگ شرق طرفیده‌گی خان یورتیگه توشیلدی. بوجای سمرقنددن اوچ کوروه[۱] مسافه‌ده. قیرق-ایلّیک کون بو یورتده اؤتیریلدی. بو یورتده‌لیگیمیزده بیر نیچه مراتبه تشقریدن و ایچکریدن یوره‌کلی ییگیتلر خیابانده یخشی قیلیچ چاپیشدی. بیرمرته خیابانده ابراهیم بیکچیک قیلیچبازلیک قیلگنده یوزینی چاپدیلر. شوندن سؤنگ اونی ابراهیم چاپوق دیر ایدیلر. ینه بیر سفر خیابانده پل‌مغاکده (غارکؤپریگی) ابوالقاسم کؤهبُر بیراونی گُرزی بیلن اوردی. ینه بیر مرته خیابانده ترناو موضعیده جنگ بؤلدی. میرزاشاه قَوچین گرزی بیلن بیراونی قولتدی. میرزاشاه قَوچین‌نی ایسه شونده‌ی چاپدیلرکه، بؤینی‌نینگ یرمیگچه کیسیلگندی، کتّه تامیری‌گینه کیسیلمه‌گندی.

خان یورتیده ایکنیمیزده قؤرغانده‌گیلر فریب بیلن کیشی یوباریب، کیچه‌سی غارِعاشقان

۱-کوروه- مسافه اؤلچاوی؛ بابرنینگ ایضاحیگه کؤره تؤرت مینگ قدم اوزونلیکده‌گی مسافه و هر قدم بیریریم قری و هر قری ایسه بیر شرعی گز(۶۰سانتیمتر). بوحسابده آلتی مینگ گز یعنی ۳۶۰۰متر مسافه‌لیگی معلوم بؤله‌دی، بیراق رحمتلی دهخدا کوروه(کروه)نی فرسخ‌نینگ اوچ حصه‌دن بیرحصه‌سی وایکّی کیلومتر حدویده‌گی مسافه و ۳۵۲۰ گزگه تینگ اوزونلیکنی افاده قیله‌دی، دیب قیدایته‌دی. حالانکه بابر اونی میل بیلن برابر فاصله ایکنلیگینی اؤز شعریده قوییده‌گی‌چه ایضاحلَیدی: «تؤرت مینگدور قدم بیله بیر مِیل بیر کُروه آنی هند ایلی دیر بیل.» میل ۱۶۰۹ متر و دریا میلی ۱۸۵۲ متر مسافه دن عبارت. بابر اؤشه عربچه میلنی، یعنی دینگیز سووی‌نینگ کؤز ایلغه‌گودیک تؤلقینله‌نیب قیرغاققه قلقیگن مسافه، یعنی تؤرت مینگ قدم‌نی نظرده توتگنی حالده، دهخدانینگ ایضاحی ناتؤغری چیقه‌دی وکوروه فرسخ‌نینگ اوچدن بیرقسمی ایمس، بلکه یرمیدن کؤپراق مسافتنی بیلدیرووچی اؤلچاو بیرلیگی‌دیر .(ت.بهایی)

www.ezgu.org

طرفیگه کېلینگ، قۉرغاننی بېره‌میز، دېدیلر. بو خَیال بـیلن کېچه‌سـی آتلَنیـب، پل‌مغـاک‌کـه باردیم. بیر گروه سره ییگیتلر و پیاده‌لر وعـده‌لشـگن یېرگـه یوباریلـدی. ایچکریـدن بیزنینـگ پیاده‌لردن غفلتده قالدیریب تۉرت-بېشته‌سینی اۉلدیردیلر که، خبردار بۉلدیک. خیلـه جسـور پیاده‌لر اېدیلر. بیریسی‌نینگ آتی حاجی اېدی. مېنگه یاشلیگیدن خدمت قیلردی. ینه بیرینـی محمود کوندوری سنگک دېر اېدی. برچه‌سینی اۉلدیردیلر.

بو یورتده اېکنیمیزده سمرقنددن شهرلیکلر و بازارچیلر شـونچه‌لیک کـۉپ چیـققن اېـدی که، لشکر اۉرده‌سی شهرگه اَیلَنگندی. شهردن هر نیمه ایسته‌سه‌لر، لشکرگاهدن تاپیلردی. بـو مدتده سمرقنددن باشقه برچه قۉرغانلر و تاغ و تـوز قـۉل آسـتیمگه کیریـب اېـدی. شـاودار تاغی‌نینگ اېتگیده اورگوت نامْلی قۉرغاننی بیر جماعه بېرکیتدی. ضرورت بۉلیب بـو یورتـدن کۉچیب، اورگوت اوستیگه باریلـدی. طاقـت قیلالمـه‌ی خواجـه قاضـی‌نـی آره‌گـه سـالیب کېلدیلر. بیز هم گناهلرینی عفو قیلدیک. ینه سمرقند قملیگه قَیتدیک.

اوشبو ییلی سلطان حسین میـرزا بـیلن بـدیع‌الزمان میـرزا آره‌سـیده‌گی نفـاقلر اورروشـگه ایلندی. بونینگ تفصیلاتی شوکه، اۉتگن ییلی بلخ‌نی بدیع‌الزمان میرزاگه، اسـترابادنی مظفـر میرزاگه بېریب قوللوق قیلدیرگن اېدی، بو حقده یوقاریـده یـازگن اېـدیک. اۉشـه مدتـدن بـو مدتگچه کۉپ اېلچیلر باریب-کېلدیلر.

آخری علیشېربېک هم اېلچیلیککه کېلدی. هرچند حرکت قیلسه‌لر هم بدیع‌الزمان میـرزا استرابادنی اینیسی گه بېرماققه راضی بۉلمه‌دی: «مېنینگ اۉغلیم محمد مؤمن میرزانـی ختنـه قیلگنده، میرزا اونگه بغیشله‌گن»، دېدی.

بیر کونی علیشېربېک بیلن حسین بـایقرا آره‌سـیده بیـر صـحبت بۉلیـب اۉتـدی کـه، بـو میرزانینگ تېز فهملیگی گه، علیشېربېک‌نینـگ کـۉنگلی نـازک و یومشـاقلیگیگه دلیـل دیـر. علیشېربېک مخفی سـۉزلرنی میرزانینـگ قولاغیگـه کـۉپ گپیـردی. تغـین دېـدی کـه: «بـو سۉزلرنی اونوتینگ». میـرزا درحـال ایتـدی کـه: «قَیسـی سـۉزلرنی؟.» علیشـېربېک کـۉپ تأثیرلنیب، راسه ییغله‌دی.

www.ezgu.org

آخری آته-اۉغیل آره‌سیده‌گی بو گپ-سۉزلر شونگه آلیب کېلدی که، آته‌سی آته‌سی‌نینگ اوستیگه و اۉغلی اۉغلی‌نینگ اوستیگه بلخ و استرابادگه لشکر تارتدیلر. سلطان حسین میرزا بدیع‌الزمان میرزا اوستیگه، مظفر حسین میرزا مؤمن میرزا اوستیگه لشکر تارتدی. گرزیوان‌نینگ قوییسیده یکچیراغ[۲] اۉتلاغیگه قوییدن سلطان حسین میرزا، یوقاریدن بدیع‌الزمان میرزا کېلدیلر. چارشنبه کونی رمضان آیی‌نینگ باشیده ابوالمحسن میرزا سلطان حسین میرزانینگ بیر نېچه بېکلری و بیر دسته هجومچیسی بیلن ایلگریراق کېلدی. اونچه‌لیک کۉپ اوروش هم بۉلمه‌دی، بدیع‌الزمان لشکری باسیلدی. کۉپ سره ییگیتلر قۉلگه توشدی. سلطان حسین میرزا برچه‌سی‌نینگ باشینی کېستیردی. یالغیز بو ایمس، قچان که بیر اۉغلی یاولشگن بۉلسه، همیشه باستیردی. قۉلگه توشگن نوکرلری‌نینگ برچه‌سی‌نینگ باشینی کېستیردی. حق اونینگ تامانیده بۉلگچ، او نې قیلسین.

بو میرزالر شونچه‌لیک بوزوقچیلیک و عیش-عشرتگه مشغول ایدیلرکه، رمضاندېک تبرک و عزیز آیگه بیر کېچه‌لیک فرصت قالگنده، آته‌سیدېک کۉپنی کۉرگن و ایش بیلرمان پادشاه یریم کونلیک یۉلدن کېلگن وقتده هم، آته‌سیدن اِیمینمه‌ی، خدادن قۉرقمه‌ی، هنوز ایشی می ایچماق، مجلس‌آرالیک بیلن دلخوش‌لیککه بېریلماق بۉلدی: مقرردیرکه، بونده‌ی کیشی اۉشنده‌ی شکست تاپه‌دی و بونده‌ی یشه‌گن ایلنی هر کیم یېنگه‌آله‌دی.

نېچه ییل که، استراباد حکومتی بدیع‌الزمان میرزاده ایدی، خاندان اهلی و خدمتکارلر همده ییگیت-یلنگی جوده سېرذوق و زیب-زینتگه باتگن ایدی. آلتین و کوموش اسباب-انجاملری جوده کۉپ ایدی. دبدبه‌لی کیینگن ییگیتلری و چاپقیر آتلری بې‌حساب ایدی. برچه‌سینی شو یېرده بای بېردی. قاچه‌یاتگنیده تاغ یۉلیگه اوچره‌ب، ایتیش و اوچمه جایلرگه یۉلیقیب، اۉزی تشویش بیلن اوچمه‌دن توشدی. کۉپ ایلی بو اوچمه‌ده نابود بۉلدی.

سلطان حسین میرزا اۉغلینی باستیرگندن سۉنگ، بلخ‌گه کېلدی. بدیع‌الزمان میرزا بلخ‌گه

۲-حاضرگی فاریاب ولایتیگه قره‌شلی بلچراغ تومنی

www.ezgu.org

شیخ علی تغایی‌نی قوْییب ایدی. چاره قیله آلمه‌ی، چیقیب بلخ‌نی تاپشیردی. سلطان حسین میرزا بلخ‌نی ابراهیم حسین میرزاگه بېریب، محمد ولیبېک و شاه حسین تن‌قوْریقچی‌نی او بیلن قالدیریب، اوْزی خراسان‌گه قَیتیب کېتدی.

بدیع‌الزمان میرزا شکستدن سوْنگ تله‌نیب، بار-بودینی آلدیریب، ییگیت-یلنگ و یَیاو-یلنگی بیلن قوندوزگه-خسروشاه‌گه تامان یوْل آلدی. خسروشاه هم یخشی خدمتلر قیلدی. آت و تویه‌دن، چادر و شاهانه چادرلردن، بلکه برچه سپاهیلیک یراغ-اسلحه‌سیدن میرزاگه و میرزا بیلن بوْلگنلرگه بېریب، شودرجه‌ده خدمت و آدمگرچیلیک قیلدی‌که، بونی کوْرگنلر: بورونگی یراغ-اسلحه بیلن بونینگ اوْرته‌سیده فرق یوْق، تفاوت بلکه طلا و کوموش نرسه‌لرده‌گینه خلاص، دېدیلر.

سلطان مسعود میرزا بیلن خسروشاه‌نینگ آره‌سیده سلطان مسعودنینگ بېقرارلیگی، خسروشاه آبرو-اعتباری‌نینگ آرتگنیدن جنجل و کینه-کدورتلر چیققن ایدی. خسروشاه ولی و باقی‌نی بدیع‌الزمان میرزاگه قوْشیب، سلطان مسعود میرزانینگ اوستیگه-حصارگه جنگگه یوباردی. اولر قوْرغانگه یقین هم کېله آلمه‌دیلر .اطراف-تېوره‌کدن نریدن-بېری بیر-ایکّی قیلیچ سالیشدیلر. بیر نوبت حصارنینگ شِمال طرفی قوشخانه اوْلنگی‌ده محب علی قوْرچی ایلدن اَیریلیب کېلیب، یخشی جنگ قیلدی. آتدن ییقیلیب قوْلگه توشیش آلدیده ینه او تاماندن زوْرلب، خلاص قیلدیلر. بیر نېچه کوندن سوْنگ نری-بېری صلح توزگن بوْلیب، قَیتیب کېتدیلر.

بیر نېچه کوندن سوْنگ بدیع‌الزمان میرزا تاغ یوْلی بیلن قندهار و زمینداورگه: ذوالنون ارغون و اونینگ اوْغلی شاه شجاع ارغون تامانگه جوْنه‌دی. ذوالنون ارغون خسیسلیک و بخیللیگیگه قره‌مَی، یخشی خدمتلر قیلدی. بیر تارتیق قیلگنده قیرق مینگ قوْی ساوغه قیلدی. غرایب واقعه‌لردن بیری شوکه، سلطان حسین میرزا بدیع‌الزمان میرزانی یېنگگن چارشنبه کونی، استرابادده مظفر میرزا محمد مؤمن میرزانی یېنگه‌دی. بوندن هم عجبراغی شونده‌که، چهارشنبه اسملی کیشی محمد مؤمن میرزانی قوْلگه توشیریب کېلتیره‌دی.

www.ezgu.org

توّقیز یوز اوچینچی (۱٤۹۸-۱٤۹۷) ییل واقعه‌لری

باغ میدان‌نینگ آرقه‌سیده‌گی قۉلبه یلنگلیگیگه توشیلدی. سمرقندنینگ سپاهی و اهالیسی پلِ محمدچپ موضعیگه یاپیریلیب چیقدی. بیزنینگ آدملریمیز تیار بۉلمه‌گنلیکلری باعث، بیگیتلر اسلحه‌لنگونچه سلطانقولی وباباقولی‌نی قۉلگه توشیریب، قلعه‌گه آلیب کېتدیلر. بیر نېچه کوندن سۉنگ کۉچیب، کۉهک‌نینگ آرقه‌سی-قۉلبه‌نینگ باشیگه توشیلدی.

سیدیوسف‌بېک‌نی اۉشه کونی سمرقنددن هَیده‌دیلر. اوشبو یورتگه کېلیب ملازمت قیلدی.

سمرقندده‌گیلر او جایدن کۉچیب، بیزنی بو یېردن قَیتیب کېتدی دېب اۉیلب، سپاه و شهر اهلی میرزا کۉپریگیگچه چیقدیلر. بار بیگیتلرنی قوراللَنیب آتلَنیشگه بویوردیک. ایکّی طرفدن-پلِ‌میرزادن و پلِ محمد چپ‌دن کوچ کېلتیردیلر. تنگری ایشیمیزنی اۉنگله‌دی-یاو باسیلدی. زۉر- اۉربېکلر و سره-سره بیگیتلرنی قۉلگه توشیریب کېلتیردیلر. شو جمله‌دن، محمد مسکین حافظ دۉلدای‌نی هم. اونینگ شهادت برماغینی چاپیب، آلیب کېلتیردیلر. ینه محمد قاسم نبیره‌نی اینیسی حسن نبیره اسیر قیلیب کېلتیردی.

بونده‌ی سپاهی و ایلگه تنیقلی بیگیتلردن خیله بار ایدی. ینه شهر جنگری بیگیتلریدن دیوانه‌ی جامه‌باف‌نی و کَل قاشوق‌نی کېلتیردیلرکه، اولر آلیشوو و جنگریلیکده سویکسیز، اوچر ایدیلر. غارِ عاشقانده اۉلگن پیاده‌لرنینگ قصاصیگه اولرنی عذابلر بیلن اۉلدیریش بویوریلدی. سمرقند ایلیگه بوکتّه شکست ایدی. بوندن سۉنگ قۉرغاندن چیقالمه‌ی قالدیلر. ایش شو درجه‌گه یېتدی که، بیزنینگ ایل خندق یاقه‌سیگچه باریب قول و چۉری کېلتیرر ایدیلر.

www.ezgu.org

آفتاب مېزان بورجیگه اۉتدی، ساووق توشدی. کېنگشگه کیره‌دیگن برچه بېکلرنی چقیریب، کېنگشیب، شونگه قرار قیلیندی که، شهر آدملری جوده کوچسیزلَنیب قالگن. تنگری عنایتی بیلن بو کون بۉلسه هم آلرمیز، تانگ‌له بۉلسه هم آلرمیز. تشقریده ساووقده تشویش تارتگندن کۉره، شهرنینگ یقینیدن کۉچیب، بیر قۉرغانده قیشلاق سالماق کېره‌ک. کېته‌دیگن هم بۉلسک، اول محلده بې‌تردداق کېتیب بۉله‌دی. قیشلاققه خواجه دیدار قۉرغانینی مصلحت کۉریب، کۉچیب خواجه دیدارنینگ آلدیده‌گی یلنگلیککه توشیلدی. قۉرغانگه کیریب اوی و کپه یېرلرینی تعیین قیلیب، ایش اوسته‌لری و نظارتچیلر قۉییب، یورتگه کېلدیک. بیر نېچه کون قیشله‌یدیگن اویلر تیار بۉلگونچه یلنگلیکده اۉتیریلدی.

بو مدتده بایسونقور میرزانینگ تورکستانگه-شیبانی‌خانگه کېتمه-کېت کیشیلر یوباریب، شیبانی‌خاندن کۉمک تیله‌گنی حقیده‌گی خبر یاییلدی. قیشلاق اویلری تیار بۉلیب، قۉرغانگه کیردیک. شیبانی‌خان تورکستاندن جدللب، اۉشه سحر بیزنینگ تورگن جاییمیز اوستیگه کېلدی. بیزنینگ لشکریمیز یقینده ایمس ایدی. قیشلش مصلحتی بیلن بعضیلر رباطِ خواجه‌گه، بعضیلر کابودگه، بعضیلر شېراز قۉرغانیگه کېتگن ایدیلر. شونگه قره‌مه‌ی، بار لشکر بیلن اسلحه‌لنیب چیقیلدی. شیبانی‌خان چیده‌ش بېرمه‌ی، اۉزینی سمرقند سری تارتدی. سمرقند اطرافیگه باردی. بایسونقور میرزانینگ مدعاسیده‌گیدېک بۉلمه‌گنی اوچون او شیبانی‌خان بیلن یخشی معامله‌ده بۉلمه‌دی. بیر نېچه کوندن سۉنگ شیبانی‌خان هېچ ایش قیله آلمه‌ی، نا امید بۉلیب تورکستانگه قَیتیب کېتدی.

بایسونقور میرزا یېتّی آی قملده بۉلدی. بیر امیدوارلیگی شیبانی‌خاندن ایدی، اوندن هم امیدینی اوزدی. بایسونقور میرزا ایکّی-اوچ یوز آچ اوروغی بیلن قوندوزگه- خسروشاه یورتیگه جۉنب کېتدی. ترمذ اطرافیدن آمونی کېچه‌یاتگن پیتده سلطان مسعود میرزانینگ هم اوروغی، هم معتبر کیشیسی ترمذ حاکمی سید حسین اکبر خبر تاپیب، بایسونقور میرزانینگ اوستیگه یوردی. میرزا سوودن اۉتگن ایدی. میریم ترخان اوشنده سووگه چۉکدی. کېین قالگن اَیریم کیشیلر، کوچ-کوران اولرنینگ قۉلیگه توشدی. بایسونقور میرزانینگ طاهر

www.ezgu.org

محمد اسملی تن‌قۆریقچیسی هم قولگه توشدی. بایسونقور میرزانی خسروشاه یخشی کوتیب آلدی.

بایسونقور میرزا سمرقندنی تشلب چیققچ، بیزگه خبری کېلدی. خواجه دیداردن آتلَنیب، سمرقندگه یۆل آلدیک. یۆلده اولوغلر، بېکلر و ییگیتلر بیرین-کېتین استقبالگه چیقدیلر. ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ آخرلریده کېلیب، ارکده‌گی بوستانسرای‌گه توشدیم. تنگری تعالی‌نینگ عنایتی بیلن سمرقند شهری، ولایتی میسر بۆلدی و اختیاریمگه اۆتدی.

یېر یوزی‌نینگ اهالی یشه‌یدیگن قِسمیده سمرقندچه لطیف شهر کمراق دیر. بېشینچی اقلیمدن دیر. اوزونلیگی ۹۹ رمزی نجومی درجه، ۵۶ دقیقه، اېنی ۴۰ درجه و دقیقه دیر. شهری‌سمرقند، ولایتینی ماوراءالنهر دېیدیلر. هېچ دشمن قهر و غلبه بیلن بونی اېگلله‌یالمه‌گنی اوچون "بلده‌ی محفوظه"- "حمایه‌ده‌گی شهر" دېیدیلر. سمرقند حضرت امیرالمؤمنین عثمان زمانیده مسلمان بۆلگن دیر. صحابه‌دن قاسم ابن عباس او یېرگه بارگن دیر. قبری آهنین دروازه‌سی‌نینگ تشقریسیده. حاضر مزار شاه (شاهِ زنده) نامی بیلن مشهور. سمرقندنی اسکندر بنا قیلگن. مؤغول و تورک اولوسی سېمیرقند دېرلر. تیموربېک (امیر تېمور) پایتخت قیلگن اېدی. تیموربېک‌دن ایلگری تیموربېک‌ده‌ی اولوغ پادشاه سمرقندنی پایتخت قیلگن اېمس. قلعه‌سی‌نینگ دېوارینی اوستیدن قدملب اۆلچَب چیقیشنی بویوردیم. اۆن مینگ آلتی یوز قدم چیقدی.

اېلی‌نینگ برچه‌سی سُنّی، پاک مذهب و شریعتگه عمل قیلووچی، دیانتلی اېل دیر. حضرت رسول اکرم زمانلریدن بېری ماوراءالنهرده شونچه‌لیک کۆپ اسلام امام‌لری یېتیشیب چیققنلرکه، باشقه ولایتلرنینگ بیرارته‌سیده بونچه‌لیک کۆپ امام کوزه‌تیلمه‌گن. کلام علمی امام‌لریدن بۆلگن شیخ ابومنصور سمرقندنینگ ماترید نام‌لی محله‌سیدن دیر. کلام امام‌لری ایکّی گروه دیر: بیرینی ماتوریدیه[۱] دېیدیلر، بیرینی اشعَریه[۲] دېیدیلر. ماتوریدیه

۱ ـ ماتوریدیه- بیر کلام مکتبی دیر که اونی ابومنصور محمد بن محمود ماتوریدی سمرقندی دیر، بو مکتب حضرت امام ابوحنیفه(رح) فقهی اۆیلریدن آذوقلنه‌دی.

www.ezgu.org

فرقه‌سی شیخ ابومنصورگه منسوب دیر. ینه "صحیح‌بخاری" مؤلفی خواجه‌اسماعیل خرتنک هم ماوراءالنهردن دیر. امام ابوحنیفه مذهبیده "هدایه"دن معتبرراق کتاب فقه علمیده کم، اونینگ مؤلفی هم فرغانه‌نینگ مرغینان ناملی ولایتیدن دیر، بو هم ماوراءالنهرگه کیره‌دی.

سمرقند معموره (آبادانلیک)نینگ چېکّه‌راغیده بنیاد تاپگن بؤلیب، شرقی فرغانه و کاشغر، غربی بخارا و خوارزم، شِمالی تاشکند و شاهرخیه‌که، شاش و بناکت دېب یازه‌دیلر، جنوبی بلخ و ترمذ. کؤهک (زرافشان دریاسی) شِمالیدن آقه‌دی، او سمرقنددن ایکّی کوروه کېله‌دی. بو سوو بیلن سمرقند آره‌سیده بیر تېپه‌لیک بار، اونی کؤهک (کیچیک تاغ) دېیدیلر. بو دریا کؤهک‌نینگ توبیدن آققنی اوچون کؤهک سووی دېیدیلر. بو دریادن بیر کتّه نهر چیقرگنلر، بلکه کیچیک دریاچه‌دی بار دیر، اونی دیرغم سووی دېیدیلر. سمرقندنینگ جَنوبیدن آقه‌دی. سمرقنددن بیر شرعیچه کېله‌دی. سمرقندنینگ باغلری و محله‌لری، ینه نېچه تومنلری بو سوو بیلن آبادان. بخارا و قاره‌کؤل‌گچه اؤتّیز-قیرق ییغاچ مسافه‌گه یقین جایلر کؤهک سووی بیلن آبادان و اېکینزار دیر. شونده‌ی کتّه دریا اېکین و عمارت ایشلریدن اصلا آرتمه‌یدی، شونینگ اوچون یازده اوچ-تؤرت آی بخاراگه سوو باریب یېتمه‌یدی. اوزومی و قاوونی، آلمه‌سی و اناری، خلص، برچه مېوه‌سی یخشی بؤله‌دی. اینیقسه، ایکّی مېوه سمرقندده مشهور دیر: سمرقند آلمه‌سی و سمرقندنینگ صاحبی اوزومی، قاری کابل-ده‌گیدېک توشمه‌سه هم، قیشی قتّیق ساووق دیر. کابل‌چه بؤلمه‌سه هم، یازلرده یخشی هواسی بار.

تېموربېک‌نینگ و اولوغ‌بېک میرزانینگ عمارتلری، باغلری سمرقند محللریده کؤپ دیر. سمرقند ارکیده تېموربېک بیر اولوغ کؤشک سالگن، تؤرت قبتلی، کؤکسرای نامی بیلن معلوم و مشهور، جوده یوکسک عمارت دیر. ینه آهنین دروازه‌سیگه یقین قلعه‌نینگ ایچیده تاش‌دن بیر جامع مسجدی سالگن، او یېرده اکثریت هندوستان‌دن آلیب کېلینگن تاش یؤنرلر

٢-اشعریه- ابوالحسن بن اسماعیل اشعری کلام مکتبی شو نام بیلن آتله‌دی و بو مکتب پیرولری اشاعره دییله-دی.

www.ezgu.org

ایشـله‌گنلر. مســجدنینگ پیش‌تـاقی کتیبه‌ســی-یازوویـده: «وَإِذۡ یَرۡفَعُ إِبۡرَٰهِـۧمُ ٱلۡقَوَاعِدَ مِنَ ٱلۡبَیۡتِ وَإِسۡمَـٰعِیلُ رَبَّنَا تَقَبَّلۡ مِنَّآۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِیعُ ٱلۡعَلِیمُ» آیتینـی شـونده‌ی ییریـک حرفلر بیلن یازگنلرکه، اونی بیر کوروهگه یقین ییردن اۉقیسه بۉله‌دی. بو هـم جـوده یوکسـک عمارت دیر.

سمرقندنینگ شرقیده ایکّی باغ سالگن، اونینگ بیری ییراقـراق بۉلیـب، بـاغِ بۉلـدو دیـر، یقینراغی باغِ دلکشا (کۉنگیل‌آچر) دیر. او ییردن فیروزه دروازه‌سی‌گچه خیابان قیلیـب، ایکّـی طرفیده تیره‌ک درختلری ایکتیرگن. دلکشا باغیده هـم بلنـد کۉشـک سـالدیرگن. او کۉشـکده تیموربیک‌نینگ هندوستانده‌گی اوروشلری تصویرلنگن. ینه کۉهک تیپـه‌لیگی‌نینـگ ایتگیـده کان‌گل‌نینگ قاره سووی[۳] اوستیده بیر باغ سالگن. نقشِ جهـان دیـب نـاملنگن. مـین کـۉرگن پیتده بو باغ بوزیلگن ایدی، نامی هم قالمه‌گن ایدی. ینـه سـمرقندنینگ جَنوبیـده بـاغِ چنـار بۉلیب، قلعه‌گه یقـین دیـر. ینـه سـمرقندنینگ قـویی قِسـمیده باغِ‌شـمال و بـاغِ بهشـت بـار. تیموربیک‌نینگ نبیره‌سی، جهانگیر میرزانینگ اۉغلی محمد سلطان میرزا سمرقندنینگ تـاش قۉرغانیده-چقرده بیر مدرسه سالگن. تیموربیک‌نینگ قبری و اولادیدن هر کیم‌کـه سـمرقندده پادشاه‌لیک قیلیبدی، اولرنینگ قبری اۉشه مدرسه‌ده دیر.

اولوغ‌بیک‌میرزانینگ ییریـک عمارتلریـدن سـمرقند قلعه‌سـی‌نینگ ایچیـده‌گی مدرسـه و خانقاه دیر. خانقاه‌نینگ گنبذی جوده کتّه گنبذ دیر؛ عالمده اونچه‌لیک کتّه گنبـذ یـۉق، دیـب حسابله‌یدیلر. ینه بو مدرسه و خانقاه‌گه یقین بیر یخشی حمّام سالدیرگن، بـو میـرزا حمـامی صفتیده مشهور دیر. اونینگ صحنیگه هر خیـل تاشـلردن تۉشـه‌لگن. خراسـان و سـمرقندده بونده‌ی حمّام بارلیگی معلوم ایمس. ینه بو مدرسه‌نینگ جَنوبیده مسجدی مُقَطـع نـاملی بیـر مسجد سالدیرگن. مقطع (بـۉلَکلنگن) دیییشـلری‌نینگ سـببی، بۉلـک-بۉلـک یاغـاچلرنی تراشلب، اِسلیمی و خِتایی نقشلر سـالینگنی، بوتـون دیـوارلری و شـیفتلری اوشـبو یۉسـینده

۳-قاره سوو- بو سوونی آبِ‌رحمت هم دییدیلر.

www.ezgu.org

نقابلنگنیدن دیر. بو مسجدنینگ قِبلەسی بیلن مدرسه قبلەسی‌نینگ آرەسیده کۆپ تفاوت بار. افتیدن، بو مسجد قبلەسینی انیقلشده منجم اصولینی (استرانومیک یۆسینده) قۆللـەگنلر. ینـه بیر یوکسک عمارتی کۆهک تپەلیگی اېتکلریدەگی رصدخانه دیر که، بو زیج[٤] بیتمـک‌نینـگ مسکنی دیر. اوچ قبتلی دیر. اولوغ‌بېک میـرزا بـو رصـدخانەده "زیـجِ کۆرەگـاني ("کۆرەگـاني استرونومیک جدولی")نی توزگن دیـر کـه، عالمـده حاضـر بـو جـدول عملـده دیـر. باشـقه استرونومیک جـدول بـیلن کـم عمـل قیلـەدیلر. بونـدن بـورون "زیـج ایلخـاني" ("ایلخـاني استرونومیک جدول")گه عمل قیلینر ایدی که، اونی خواجه ناصر توسي هلاکوخـان زمانیـده مراغه شهریده توزگن دیر. هلاکوخان‌نی ایلخان هم دېیدیلر. افتیدن، عالمده یېتّـی- سـکّیزدن آرتیق رصد توزیلمەگن. شو جملەدن، بیری- مأمون خلیفه رصد توزگن که، "زیجِ مأموني"نـی اۆشه اساسده یازگنلر. ینه بیرینی بطلیموس توزگن. ینه بیری هندوستان‌ده راجه بیکـر امجیـت هندو زمانیده ملۆت مملکتیدن اوجّەی و دهار شهرلریده توزیلگن. بـو جـایلر حاضـر منـدو نامیده مشهور دیر. ینه بیر رصد توزگنلر، حاضر هندولر عمل قیلەدیگن هندوستان‌دەگی رصد شُو دیر. بو رصد توزیلگنیگه بیر مینگ بېش یـوز و سکسـان تـۆرت ییـل بـۆلگن. بـو اوّلگـی زیجلرگه قرەگنده نقصانلیراق‌دیر.

ینه کۆهک تپەلیگی‌نینگ اېتگیده، غرب تامانیده اولوغ‌بېک میرزا باغِ میـدان دېـب اتلگـن بیر باغ سالگن دیر. بو باغ‌نینگ اۆرتەسیده بیر یوکسک عمارت قد کـۆترگن. بـونی چهلسـتون (قیرق اوستونلی) دېیدیلر، ایکّی قبتلی، اوستونلری‌نینگ همەسـی تاشـدن. بـو عمارت‌نینـگ تۆرت بورچگیده منارەسیمان تۆرت بورج (ایچی اَیلَنەزینەلی منارەلر) تیکلەگنلر که، یوقـاری چیقیلەدیگن یۆللر بـو بـورجلر آرقـەلی دیـر. باشـقه همـه جـایلردەگی اوسـتونلری تاشـدن. بعضیسینی تاشنی یۆنیب ایلان اۆرەلگن طرزده اۆیمەکارلیک بـیلن ایشـلەگنلر. یوقاریـدەگی قبت‌نینگ تۆرت تامانی ایوان بۆلیب، اوستونلری تاشدن یسەلگن. اۆرتەسـی چـاردره (تـۆرت

٤-زیچ بیتمک- اس‌ترونومیک جـدول تـوزیش، چنانچـه زیـچ اولـوغ بېـک منـه شـو رصـدخانەده بـۆلگن علمـي تدقیقات اساسیده یازیلگن دنیانینگ اینگ مشهور استرونومیک جدوللری قطاریگه کیرەدی.

www.ezgu.org

ایشیکلی) اوی دیر. عمارت اساسی بوتونله‌ی تاشدن قه‌لَنیب یسه‌لگن. بو عمارتدن کؤهک تیپه‌لیگیگه قره‌تیب ایتکده ینه بیر باغچه سالگن، اونده بیر بیریک تاش تخت قؤییلگن، اوزونلیگی تخمیناً اؤن تؤرت-اؤن بیش قری بؤلیب، اینی ییتّی-سکّیز قری، بؤیی بیر قری. بونده‌ی کتّه تاشنی انچه ییراق یؤلدن کیلتیرگنلر. اؤرته‌سیدن درز کیتگن. ایتیشلریچه، تاشنی بو ییرگه کیلتیریشگندن سؤنگ درز کیتگن. اوشبو باغچه‌ده ینه بیر چارده عمارت سالگن، اِزاره‌سی (اساس نینگ تشقی ییزه‌گی) بوتونله‌ی چینّیدن، اونی چینّیخانه دییدیلر. ختای‌دن آدم یوباریب کیلتیرتیرگن.

سمرقند قلعه‌سی‌نینگ ایچیده ینه بیر قدیمی عمارت بار. اونی مسجد لقلقه دییدیلر. اونینگ گنبذی اؤرته‌سیده ییرنی تیپسه‌لر بوتون گنبذدن "لق-لق" تاووشی کیله‌دی، قیزیق حادثه دیر. هیچ کیم بونینگ سِرّینی بیلمه‌یدی.

سلطان احمد میرزانینگ زمانیده هم بیک و کیچیک بیکلر کوپ باغ-باغچه‌لر برپا ایتدیلر. شو جمله‌دن، درویش محمد ترخان‌نینگ چارباغیچه صفالیک و هوالیک، کؤزنی یشنه‌ته‌دیگن چارباغ کم. باغِ میداندن قوییراق، تیپه‌لیک اوستیده قؤلبه یلنگلیگیگه توتَش بیر چارباغ سالیبدی. بو یلنگلیک اونینگ پستیده یسته‌نیب یاته‌دی. چارباغده هم پست-بلند ییرلرنی پُخته ریجه اساسیده توزه‌تیب، قَیره‌غاچلر، سرو و آق تیره‌کلر ایککنلر، خیله کؤرکم منزل دیر. کم‌چینیگی شوکه، کتّه آقر سووی یؤق.

سمرقند شهری عجایب آراسته بیر شهر دیر. بو شهرنینگ بیر خصوصیتی بارکه، بونقه‌سی کمدن-کم شهرده بؤله‌دی، یعنی هر هنرمندنینگ علاحیده بازاری بار، بیر-بیریگه اره‌لشگن ایمس، بو قیزیق رسم دیر. یخشی نانوایلیکلری و آشپزلیکلری بار دیر. عالمده یخشی قاغاز سمرقنددن چیقه‌دی. قاغاز جوازلریگه سوو بوتکل کانِ‌گل‌دن کیله‌دی. کانِ‌گل سیاه‌آب(قاره‌سوو) یاقه‌سیده دیرکه، بو قاره‌سوونی آبِ‌رحمت هم دییدیلر.

سمرقندنینگ ینه بیر متاعی قیرمیزی بخمل دیر که، اونی اطراف و ییراق-یقینلرگه ایلته‌دیلر.

www.ezgu.org

تېوره‌ک-اطرافیده یخشی اؤلنگلری بـار. بیـر مشـهور سـیهونلیک[٥] کان‌گـل اؤلنگـی دیـر. سمرقند شهریدن شرق طرفده، بیرآز شِمالگه مایل، بیر شرعی کېله‌دی، قاره‌سووی بار، اونـی آب‌رحمت هم دېیدیلر: کان‌گل‌نینگ اؤرته‌سیدن آقه‌دی، یېتّی-سکّیز تېگیرمـان سـوو بـار. بـو سوونینگ اطرافی بوتونله‌ی سوو آلینه‌دیگن جایلردن عبارت. بعضیلر بـو اؤلنگ‌نینـگ اصـلی نامی کانِ‌آبگیر (کؤلمک) دېیدیلر، بیراق تأریخلرده فقط کان‌گل دېب یازه‌دیلر، خیلـه یخشـی سیهونلیک دیر. سمرقندنینگ سلطانلری همیشـه بـو سـیهونلیکنی یـازگی اسـتراحت جـایی قیله‌دیلر. هر ییلی بو سیهونلیککه چیقیب، بیر آی، ایکّی آی یشه‌یدیلر. بـو سـیهونلیک‌نینـگ یوقاریراغیده، شرقی-جَنوب تامانده ینه بیر اؤلنگ موجود بؤلیب، خان یورتی دېـب نـاملنگن. او سمرقندنینگ شرقی تامانیده دیر، سمرقنددن بیر ییغاچ نَریـده. قاره‌سـوو اونینـگ آره‌سـیدن اؤتیب، کان‌گلگه باره‌دی. خان یورتیده بو قاره‌سوو یوقاریـدن شـونده‌ی ایلَنیـب کېلـه‌دی کـه، ایچیـده بیـر لشـکرگاه سـیغه‌دیگن یېـر بـار. چیقـر یېـری خیلـه تـار دیـر. بـو یېرنینـگ خوش هوالیلیگینی کؤزلب، سمرقند قملیده بیر قنچه وقت بو یېرده تؤخته‌گن ایدیک. ینـه بیـر سیهونلیک بؤدنه قؤریغی دیر (یازگی استراحتگاه)، باغِ دلکشا بیلن سمرقند آره‌سیده. ینه بیری کؤل مغاک سیهونلیگی دیر: سمرقنددن ایکّی شرعیچه کېله‌دی، غرب تامانده بؤلیـب، بیـرآز شمالراقده. بو هم یخشی‌گینه سیهونلیک دیر. بیر یانیده بیر کتّـه کـؤل بـار، شـو باعـث کـؤلِ مغاک اؤلنگی، دېیدیلر. سمرقند قملیده مېن خان یورتیده اؤتیرگنیمده، سلطان علی میـرزا بـو یېرده تؤخته‌گندی. ینه قؤلبه سیهونلیگی بار، بـو کیچکینـه‌راق یلنگلیـک دیـر. شِـمالی قؤلبـه کېنتی و کؤهک دریاسی، جَنوبی باغِ میدان و درویش محمد ترخان‌نینگ چاربـاغی، شـرقی کؤهک تېپه‌لیگی.

ماوراءالنهرنینگ یخشی ولایتلری و تومنلری بار. سمرقند یقینیـده‌گی کتّـه ولایـت بخـارا دیر. سمرقندنینگ غربی طرفیدن ییگیرمه بېش ییغـاچ یـؤل دیـر. بخارانینـگ هـم بیـر نېچـه

٥-سیهون- اؤلنگ، اؤتلاق

www.ezgu.org

تومنلری بار. بو جوده عجایب شهر دیر. میوه‌سی کۆپ و یخشی بۆله‌دی، قاوونی هم جوده یخشی بۆله‌دی. ماوراءالنهرده بخارا قاوونیچه کۆپ و یخشی قاوون بۆلمه‌یدی. فرغانه ولایتیدن اخسی‌نینگ بیر نوع قاوونی بارکه، "میرتیموري" دېیدیلر، بو قاووندن چوچوکراق و نازکراق بۆلسه‌ده، بیراق بخاراده هر نوع قاوون کۆپ و یخشی بۆله‌دی. ینه بخارا قرالیسی مشهور دیر. بخارا قرالیسیدیک قرالی هېچ یېرده بۆلمس: پۆستینی ارچیب، قوریتیب، تبرک قیلیب ولایتدن ولایتگه ایلته‌دیلر. ایچنی یومشه‌تیش اوچون کۆپ یخشی دوا دیر. پرواری (سېمیز) تاووغی و غازی کۆپ. ماوراءالنهرده بخارا مَیلریدن اۆتکیرراق شراب بۆلمس. مېن سمرقندده اوّل ایچگنلریمده بخارا شرابلریدن ایچر ایدیم.

ینه کېش ولایتی دور. سمرقندنینگ جَنوبیده، تۆقّیز ییغاچ یۆل دیر. سمرقند بیلن کېش آره‌سیده بیر تاغ توشگن: ایتمک داوانی دېیدیلر. تاش‌تراشلیک اوچون تاشلرنینگ همه‌سینی بو تاغدن آلیب کېته‌دیلر. بهارلر صحراسی، شهری، دله و تامی یم-یشیل بۆلگنی اوچون شهرسبز هم دېیدیلر. تیموربېک‌نینگ توغیلیب اۆسگن جایی کېش بۆلگنی اوچون اونی شهر و پایتخت قیلیشگه کۆپ سعی-حرکتلر قیلدی. کېشده یوکسک عمارتلر بنا قیلدی. اۆزیگه دېوانده بیر اولوغ پیشتاق (ایوان) و ینه اۆنگ یانیده همده سۆل یانیده ولایتلر بېکلری بیلن دېوان بېکلری محکمه‌لری اوچون ایکّی کیچیکراق پیشتاق قورگن دیر. ینه عرضگه کېلگن خلایق اوچون بو دېوانخانه‌نینگ بورچک-بورچکلریده کیچیک-کیچیک خانه‌چه‌لر بنیاد ایتگن. بونده‌ی یوکسک عمارتنی عالمده کم، دېب ایته‌دیلر. دېیدیلرکه، بو کسرا تاقیدن هم یوکسکراق دیر. ینه کېش‌ده مدرسه و مقبره تیکله‌گن دیر. جهانگیر میرزا و تگین بعضی اولادی‌نینگ مقبره‌لری اۆشه یېرده دیر. کېش‌نینگ باش شهر بۆلیشگه سمرقندچه‌لیک امکانیتی کتّه بۆلمه‌گنی اوچون تیموربېک آخری پایتخت اوچون سمرقند نینگ اۆزینی تنله‌دی.

ینه قرشی ولایتی دیرکه، نسف و نخشب هم دېیدیلر. "قرشی" مۆغولچه سۆز دیر، قبرستاننی مۆغول تیلیده "قرشی" دېیدیلر. افتیدن، بو نام چینگیزخان یوریشیدن سۆنگ

www.ezgu.org

قۉییلگن. بو یېرده سـوو کـم، بهـاری یخشـی بۉلـهدی، ایکینـی و قـاوونی یخشـی بۉلـهدی.
سمرقنددن جَنوب تامانده، بیر آز غربگه تامان اۉن سکّیز ییغاچ یۉل دیر. بغریقراسیمان قوش بۉلهدی که، اونی قیلقویروق دېیدیلر. قرشی ولایتیده سان-سناقسیز بۉلگنی اوچـون اونـی بـو یېرلرده مرغکِ قرشی (قرشی قوشچهسی) دېیدیلر.

ینه خوزار[٦] ولایتی دیر. ینه کرمینه ولایتی دیر. سمرقند بیلن بخارا آرهسیده. ینـه قـارهکۉل ولایتی دیر. برچهسیدن کۉره سوو قوییسیده دیر. بخـارادن یېتّـی ییغـاچ غربـی-شِـمالده دیـر. یخشی تومنلری بار. شو جملهدن، سوغد تومنی و سوغدگه توتَش تـومنلر. باشـی یـارییلاق، آیاغی بخارا، بیر ییغاچ یۉل یۉق که، آبـاد قیشـلاقلری بۉلمهسـین. بېحـد مشـهور تومنلرکـه، تېموربېک: «مېنینگ بیر باغیم بارکه، اوزونلیگی اۉتّیز ییغاچ دیر» دېگنده شو تومنلرنی کـۉزده توتگن.

ینه شاودار تومنی دیر. شهر و محلهلرگه توتَش. خیله یخشی تومن دیر. بیر طرفی سمرقند بیلن شهرسبز آرهسیدهگی تاغ بۉلیب، کېنتلری اکثر بو تاغ اېتکلریگه توشگن. ینـه بیـر طرفـی کۉهـک دریاسـی دیـر، خوشهـوا و سېرصـفا، سـووی مـۉل، نعمتـی ارزان، خیلـه یخشـی تومن دیر. مصر و شامنی کۉرگن جهانگشتهلر بوندنده چیرایلی جای بـار، دېـب ایتمهیـدیلر. ینه باشـقه تـومنلری بۉلسـه-ده، قیداېتیلگنلرچـه ایمـس. شـونینگ اوچـون اوشـبو بیلنگینـه کفایهلَنیلدی.

تېموربېک سمرقند حکومتینی جهانگیر میرزاگه بېرگن ایدی. جهانگیر میرزانینـگ اۉلیمیـدن سۉنگ کتّه اۉغلی محمد سلطان جهانگیرگه بېردی. شـاهرخ میـرزا مـاوراءالنهر ولایتلرینینـگ همهسینی کتّه اۉغلی اولوغبېک میرزاگه بېریب ایدی. اولوغبېـک میـرزادن اۉغلـی عبـداللطیف میرزا آلدی. بو بېش کونلیک اۉتر دنیا اوچون اۉشندهی دانشمند و قرّی آتهسـینی شـهید قیلـدی. اولوغبېک میرزانینگ اۉلیمی حقیدهگی تأریخ اصولیده قیزیق جایی بار.

---

٦. حاضرگی اۉزبېکستان نینگ قشقهدریا ولایتی گه قرهشلی غوزار تومنی.

www.ezgu.org

نظم:

اولوغ‌بېک بحر علوم و خِرد،

که دنیا و دین را ازو بود پُشت.

ز عباس شهد شهادت چشید،

شُدش حرف تأریخ :"عباس کش".

(مضمونی:

اولوغ‌بېک‌کیم، علم و عقل دېنگیزی ایدی،

او دنیا و دین‌نینگ عظیم تَیه‌نچی ایدی.

اوعباسدن شهیدلیک‌نینگ بالینی تاتدی،

وفاتی تأریخی هم "عباس اۆلدیردی" بۆلدی.)

اۆزی هم بېش-آلتی آی سلطنت قیلمه‌دی، بو بَیت مشهور دیر:

پدرکش پادشاهی را نشاید،

اگر شاید به شش ماهش نپاید.

(مضمونی:

آته‌نینگ قاتلی پادشاه بولالمس،

اگر بۆلسه، آلتی آیدن آشالمس.)

اونگه اتَب یازیلگن شعری تأریخ هم قیزیق چیققن.

عبداللطیف خسرو جمشیدفر که بود،

درسلکِ بندگانش فریدون و زردشت.

بابا حسین کشت جمعه‌ش به تیر،

تأریخش بنویس که بابا حسین کشت

www.ezgu.org

(مضمونی:

عبداللطیف ایدی جمشیدسیمان شاه،

قوللری صفیده فریدون، زردوشت.

بابا حسین آتدی اونی جمعه کیچ،

تأریخینی یازگین: "بابا حسین کشت" (اولدیردی).

عبداللطیف میرزادن سۉنگ شاهرخ میرزانینگ نبیره‌سی ابراهیم سلطان میرزانینگ اوغلی عبدالله میرزا (اولوغ‌بېک میرزا نینگ کویاوی) تختگه اۉتیردی. بیر یریم ییل-ایکّی ییلگه یقین پادشاه‌لیک قیلدی. اوندن سۉنگ حاکمیتنی سلطان ابوسعید آلدی، او تیریکلیگیده سمرقند تختینی تونغیچ اوغلی سلطان احمد میرزاگه بېرگن ایدی. سلطان ابوسعید میرزادن کېین سلطان احمد میرزا پادشاه‌لیک قیلدی. سلطان ابوسعید میرزانینگ وفاتیدن سۉنگ سمرقند تختیگه سلطان محمود میرزا اۉتیردی. سلطان محمود میرزادن سۉنگ بایسونقور میرزانی پادشاه قیلدیلر. ترخانلر غوغاسی پیتیده بایسونقور میرزانی توتیب، اینیسی سلطان علی میرزانی بیر-ایکّی کون تختگه اوتیرغیزدیلر. ینه بایسونقور میرزا نینگ اۉزی حاکمیتنی قَیتریب آلدی. اوشه ییللر ذکریده بو حقده یازیلگن ایدی. بایسونقور میرزادن حاکمیتنی مېن آلدیم. بوندن کېینگی واقعه‌لرده‌گی اۉزگریشلر حقیده کېینراق یازه‌میز.

سمرقند تختیگه اۉتیرگچ، سمرقند بېکلری‌نینگ حرمتینی عیناً بورونگیدېک جاییگه قۉیدیم. بیز بیلن بۉلگن بېکلرنی هم اۉزلریگه یره‌شه قۉللب، شفقتینی اۉرنیگه قۉیدیم. سلطان احمد تنبلگه کېلسک، اونی قدرله‌دیم: او ایچکی بېکلر دوره‌سیده ایدی، اولوغ‌بېکلر دوره‌سیگه قۉشدیم. یېتّی آی قمل قیلیب، تشویشلر بیلن آلینگن سمرقنددن لشکر ایلیگه اوّل کېلگنده اۉلجه-مۉلجه‌دېک نرسه‌لر توشگن ایدی. بو سمرقنددن اۉزگه همه ولایتلر مېنگه قره‌شلی ایدی. سلطان علی میرزاگه قره‌گن بو ولایتلرنی تالان-تاراج قیلیب بۉلمسدی. شونچه تالان-تاراج چېککن ولایتلردن بیرار نرسه آلماق قنده‌ی میسر بۉلسین؟

لشکرنینگ آذوقه‌سی توگه‌دی. سمرقندنی آلگنیمیزده سمرقند شونچه‌لیک خراب ایدی

www.ezgu.org

کە، مدد، اوروغ و پول بـیلن بیریلـەدیگن یاردمگـە احتیـاج بـار ایـدی. کیشـی‌نینگ بونـدەی شرایطدە بیر نرسە آلیشی تۆغریسیدە گپ هم بۆلیشی ممکن ایمس ایدی. بو جهتلردن لشـکر خلقی کۆپ تنقیصلیک تارتدی. بیز هم ایلگـە نرسـە ییتکـزەآلمـەدیک. اولـر اویلرینـی هـم ساغیندیلر. بیر-ایکّیتەلب قاچە باشلەدیلر .اوّل خانقولی بیانقولی دیگن کیشی قاچگندی، ینـە ابراهیم بیکچیک قاچدی. مۆغوللرنینگ همەسی قاچدیلر. سۆنگرە سلطان احمـد تنبـل هـم قاچدی. بو فتنەنی باستیریش اوچون خواجە قاضی‌نـی یوباردیـک. اوزون حسـن خواجەگـە اۆزینی خیلە مخلص و اعتقادلی توتر ایـدی. مقصـد، اوزون حسـن‌نینگ همکـارلیگی بـیلن قاچگنلرنینگ بعضیلریگە جزا بیریش و بعضیسـینی بیزنینـگ قاشـیمیزگە قَیتریـب یوبـاریش ایدی.

بو فتنەلرگە گیجگیجلـەتووچی، بونـدن قاچیـب بـارگنلرنی یامانلیککـە اونـداوچی اوزون حسن توز کۆر قیلگورنینگ اۆزی ایکن. برچەسی سلطان احمد تنبل بـارگنی زَهـاتی آچیـق و آشکارا یامانلیک تامانیدە بۆلدیلر. سمرقندنی آلیش امیدیدە نیچە ییـل جـدل لشـکر تـارتگن بۆلسک، سلطان محمودخان‌دن بیرار ایشانچلی مدد و کۆمک بۆلمەسەـدە، لیکن او سـمرقند آلینگندن سۆنگ اندیجان‌نی آلیشنی ایسـتر ایـدی. اکثـر لشـکر خلقـی، مۆغـوللر همەسـی قاچیب اندیجان و اخسی‌گـە بـارگن فرصـتلردە اوزون حسـن و تنبـل او ولایتلرنـی جهـانگیر میرزاگە بیرماقچی بۆلدیلر. بیر نیچە سببلرگە کۆرە، اولرگـە بـونی بیریش‌نینـگ علاجـی یـۆق ایدی: بیری بو کە، گرچە خان‌گە بو ولایتلر وعدە قیلینمـەگن بۆلسـەـدە، بیـراق خـان تیلـەگن ایدی. خان تیلەب توریب، جهانگیر میرزاگە بیریلسە، خـان بـیلن آرە مطلقـا بـوزیلردی. ینـە بیری بو کە، ایل قاچیب او ولایتلرگە بارگن شـوندەی بیـر پیتـدە بـویروق یۆسـینیدە بـو طلـب قۆییلدی. اگر بو تکلیف بورونراق آرەگە توشسە، بلکە اۆرینلی بۆلر ایدی. اولرنینگ حکمیگـە کیم هم راضی بۆلردی؟! مۆغول و اندیجان لشکری، بعضی ایچکی بیکلـر هـم انـدیجان‌گـە بارگندیلر.

مین بیلن سمرقنددە بیک و کیچیک بیکلر، یخشی و یامان مینگە یقین کیشی قالدی. اولر

www.ezgu.org

ایسته‌گنیدېک بۆلمه‌گنی اوچون قاچیب بارگن قۆرققن اېللرنی بوتونله‌ی اۆزلریگه قۆشدیلر. وهیمه‌ده قاچیب بارگن اېل هم قۆرقینچدن بونده‌ی واقعه‌نی تنگریگه یالباریب تیلر اېدیلر. فتنه‌چیلر اخسی‌دن اندیجان اوستیگه لشکر تارتیب یامانلیک و یاولیکنی انیق و آشکارا قیلدیلر.

تۆلون خواجه بارین اېلتی‌نینگ مردانه، سره و جنگری ییگیتلریدن اېدی. آته‌م عمرشیخ میرزا اونی عمل بیلن اعزازله‌گن و هنوز اعتبارده اېدی. مېن هم تربیت قیلیب بېک قیلیب اېدیم. عجب مردانه و عظمت ییگیت اېدی. بونده‌ی اعتبارگه ارزیدیگن کیشی اېدی. مۆغوللر ایچیده انابتلی ایشانچلی کیشیمیز تۆلون خواجه بۆلگنی اوچون اېلگه نصیحت قیلیب قۆرقوونی خَیاللریدن چیقرسین، اېل واهمه‌دن حیاتلرینی برباد قیلمه‌سین دېگن مقصدده اونی اندیجان‌گه یوبارگن اېدیک. بو فتنه‌چی و توز کور قیلگورلر اېلنی شو درجه‌گه یېتکزگن اېدیلرکه، وعده و مراضات‌گه چارلش، نصیحت همده تهدید هېچ فایده قیلمس اېدی. تۆلون خواجه‌نینگ کۆچی ایکّی‌سوو آره‌سیده اېدی. ایکّی‌سوو آره‌سینی رباطک اۆرچینی دېیدیلر. اوزون حسن بیلن سلطان احمد تنبل بیر قِسم هجومچی لشکرنی تۆلون خواجه اوستیگه یوباردیلر. باریب غفلتده توتیب آلیب، کېلتیریب اۆلدیردیلر. اوزون حسن و تنبل جهانگیرنی آلیب کېلیب، اندیجان‌نی قمل قیلدیلر.

لشکر سمرقندگه آتلنگنده اندیجان‌گه علی دوست تغایی و اخسی‌گه اوزون حسن قۆییلگن اېدی. سۆنگره خواجه قاضی هم کېلیب اېدی. سمرقنددن بارگن لشکر کیشیلریدن هم انچه ییگیتلر بار اېدی. خواجه قاضی اۆشه قلعه مدافعه‌سیده مېنینگ طرفدارلریم اوچون اۆن سکّیز مینگ قۆینی قۆرغانده‌گی ییگیتلرگه و بیز بیلن سمرقندده بۆلگن ییگیتلرنینگ خاندانلریگه اولشدی. قمل دوامیده مېنینگ آنه‌لریم و خواجه قاضی‌دن متصل «اگر کېلیب فریادیمیزگه یېتمسه‌نگیز ایش چتاق بۆله‌دی. بیزنی بونده‌ی قمل قیلماقده‌لر» مضمونیده خطلر کېلیب توردی. سمرقند اندیجان کوچی بیلن آلینگن اېدی. اگر اندیجان قۆلده بۆلسه، خدا خواهله‌سه، سمرقندنی ینه قۆلگه آلسه بۆله‌دی. اوستمه‌ـاوست شو مضمونده مکتوبلر کېلدی.

www.ezgu.org

اوشه ییتده بیر مراتبه سلامتلیگیم یامانلشیب، توزه‌لگن ایدیم. توزه‌لیش پرهیزیگه یخشی عمل قیلمه‌گنیم اوچون، اوزولدیم. بو نوبت قتّیق آغریدیم. شونچه‌لیک که، تۆرت کونگچه تیلیم توتیلدی، آغزیمگه پخته بیلن سوو تامیزر ایدیلر. مېنینگ بیلن قالگن بېک و کیچیک بېکلر همده ییگیت-یلنگ مېنینگ ساغه‌یماغیمدن امید اوزیب، هر کیم اۉز ایشی بیلن مشغول بۉلدی. شونده‌ی بیر وضعیتده بېکلر خطا قیلیب، اوزون حسن‌دن قطعی طلبلر بیلن ایلچیلیککه کېلگن نوکرگه مېنی کۉرسه‌تیب، کېتیشگه رخصت بېردیلر. تۆرت-بېش کوندن سۉنگ احوالیم بیر آز یخشی بۉلدی. بیراق تیلیمده توتیلیش بار ایدی. بیر نېچه کوندن سۉنگ اۉز حالیمگه کېلدیم.

آنه‌لریم — آنه‌م و آنه‌م‌نینگ آنه‌سی ایسان دولتبېگم، ینه استاد و پیریم خواجه مولانای قاضی بو مضمونده خطلر یازیب، بونده‌ی طلب قۉییب توریشگنده کیشی قَیسی کۉنگیل بیلن بو ییرده توره آلردی؟

رجب آیی، شنبه کونی اندیجانگه آتلەنیب سمرقنددن چیقدیک. بو نوبت سمرقند شهریده یوز کون پادشاه‌لیک قیلدیم. کېیینگی شنبه‌ده خۉجندگه یېتدیم. اوشه کونی اندیجان‌دن بیرکیشی، بیز سمرقنددن چیققن شنبه کونیده-یېتّی کون بورون، علی دوست تغایی اندیجان قلعه‌سینی مخالفلر گه بېردی، دېگن خبرنی کېلتیردی. تفصیلاتلری بوکه، مېنینگ کسللیگیمده مېنی کۉرسه‌تیب بېکلر رخصت بېرگن اوزون حسن نوکری قَیتیب باریب، اندیجان قۉرغانینی قمل قیلگن مخالفلرگه پادشاه تیلدن قالگن، آغزیگه پخته بیلن سوو تامیزه‌یپتیلر، دېبدی. عینِ شونده‌ی سۉزلرنی او علی دوست تغایی قاشیده هم آنت ایچیب اَیتیپتی. جکن دروازه‌سیده تورگن علی دوست تغایی بو سۉزدن بی‌سرانجام بۉلیب، مخالفلرنی ایچکریگه قۉییب، عهد و شرط قیلیب، قلعه‌نی بېرگن. ذخیره‌دن و اوروشه‌دیگن کیشیدن قۉرغانده هېچ کملیک یۉق ایدی. بو شونچه‌که اۉشه منافق، توز کۉر قیلگور کیشی‌نینگ نامردلیگی ایدی. او یوقاریده‌گی بهانه‌لرنی اۉزیگه اساسلی وجه دېب بیلدی. اولر اندیجان‌نی آلگندن سۉنگ مېنینگ خۉجندگه کېلگنیمنی ایشیتیب، خواجه مولانای

www.ezgu.org

قاضی‌نی ارک دروازه‌سیده حرمتسیزلرچه آسیب، شهید قیلدیلر.

خواجه مولانای قاضی‌نینگ اسمی عبدالله دیر. بو نـام بـیلن مشـهور بـۆلگن ایـدی. آتـه طرفیدن نسب شیخ برهان‌الدین قیلیچ‌گه توتَشه‌دی. آنـه طرفیـدن سـلطان ایلیـک ماضـی‌گـه باغلنه‌دی. فرغانه ولایتیده بو طبقه ایلباشی و شیخ‌الاسلام همده قاضی بۆلیب کـېلگن‌دیرلـر. خواجه مولانای قاضی حضرت خواجه عبیدالله‌نینگ مریدی ایدی. اولردن تربیت تاپگـنـدی. خواجه قاضی‌نینگ ولیلیگیگه مېنینگ هېچ شک‌-شبهه‌م یۉق دیر. ولیلیـک‌نینـگ بونـدن هـم یخشیراق دلیلی بۆله‌دیمی: اولرگه قصد قیلگنلردن آز فرصتده نـام و نشـان قالمـه‌دی. خواجـه مولانای قاضی عجایب کیشی ایدی. اونده اصلا قۉرقوو دېگـن نرسـه یـۉق ایـدی. اونـده‌یین یوره‌کلی کیشی تاپیلمه‌یدی. بو صفت هم ولی‌لیک دلیلی دیر. عادي کیشی هـر قنچـه بهـادِر بۆلسه‌-ده، بیر آز دغدغه‌سی و قۉرقووی بۆله‌دی. خواجه‌ده اصلا دغدغه و قۉرقوو یـۉق ایـدی. خواجه واقعه‌سیدن سۉنگ خواجه‌گه منسوب کیشیلر: نـوکر، خـدمتکار، قرینـداش و اهـل و عایله‌لرینی بوتونله‌ی توتتیریب تله‌تدیلر. مېنینگ کتّه آنـه‌منی و اۆز آنـه‌منی، بعضـی مېنینـگ بیلن بۆلگنلرنی کۆچلری بیلن خۉجندگه- مېنینگ قاشیمگه یوباردیلر.

اندیجان‌نی دېب سمرقندنی قۉلدن بېردیک. اندیجان هم قۉلدن چیققن ایدی. بیز خـودّی «غافل او یېردن قـوویلگن و بـو یېـردن اَیـریلگن»، دېگنلریـدېک بۆلـدیک. کـۆپ مشـکل و مشقتده قالدیک. چونکه پادشاه بۆلگنیمدن بېری بونده‌ی نوکر و ولایتـدن اَیریلمـه‌گن ایـدیم، اۆزیمنی تَنیگنیمدن بویان بو یۉسونده عذاب و مشقتنی کۉرگنیمنی ایسلالمه‌یمن.

خۉجندگه کېلگچ، بعضی منافق‌طبیعت کیشیلر خلیفه‌نینگ مېنینـگ قاشـیمده بۆلیشـینی کۉره آلمه‌دیلر. محمد حسین میرلانی و بعضـی باشـقه کیشـیلرنی هـم شـونگه کۆنـدیردیلر. خلیفه‌گه تاشکند سری رخصت بېریلدی. قاسم‌بېک‌نی تاشـکندگه خـان قاشـیگه یوباریـب، اندیجان اوستیگه یوریشی التماس قیلیندی. خان هم لشکر تارتیب آهنگران تاغ ایتگـی بـیلن کېلیب، کندیرلیک داوانی نینگ توبیگه توشـگنده مـېن خۉجنـددن باریـب، خـان تاغـه‌منـی کۉردیم. کندیرلیک داوانینی آشیب اخسی طرفیگه توشیلدی.

www.ezgu.org

او طرفدن مخالفلر هم بار لشکرینی ییغیب، اخسی‌گه کېلدیلر. بو فرصتده پاپ قۉرغانینی مېن اوچون بېرکیتدیلر. خان‌نینگ بیر آز سست یوریشیدن فایده‌لَنیب، مخالفلر پاپ قۉرغانینی ایگللب آلدیلر، گرچه خان‌نینگ اخلاق-اطواری یخشی ایسه‌ده، بیراق سپاهیلیک و سردارلیکدن انچه بی‌بهره ایدی. اخیر، احوال شونده‌ی ایدی که، اگر ینه بیر حمله قیلینسه، اوروشمه‌ی‌آق ولایت قۉلگه آلینردی. انه شونده‌ی بیر پیتده مخالفلرنینگ فریب‌آمیز سۉزلرینی قولاققه آلیب، صلح حقیده‌گی چۉپچگینی آره‌گه سالیب، خواجه ابوالمکارم بیلن تنبل آغه‌سی بېک تېلبه‌نی (او پیتده خان‌نینگ ایشیک‌آغه‌سی ایدی) ایلچیلیککه یوباردیلر. او جماعه اۉزلرینی قوتقریش اوچون بیر نېچه چین و یالغان سۉزلرنی ایتیب، خان‌گه یا آره‌ده‌گیلرگه پاره‌لر بېردیلر. خان بونگه قناعت قیلیب قَیتیب کېتدی.

مېن بیلن قالگن بېکلر، ایچکیلر و ییگیتلر اکثریتی‌نینگ کۉچلری اندیجان‌ده ایدی. اندیجان‌نی آلیشدن نا امید بۉلگنلریدن سۉنگ، بېک و کیچیک بېکلردن، همده ییگیت-یلنگدن ییتّی-سکّیز یوز کیشی مېندن اَیریلدیلر. ایریلگنلر: بېکلردن علی درویش‌بېک، علی مزید قَوچین، محمد باقربېک، شیخ عبدالله ایشیک‌آغه، میریم لاغری. مېنینگ بیلن قالگنلر: غریبلیک بیلن مشقتنی تنله‌گنلر، یخشی-یامان، تخمیناً، ایکّی یوزدن کۉپراق، اوچ یوزدن آزراق ایدی. بېکلردن قاسم قَوچین بېک، ویس لاغري بېک، ابراهیم سارویی مینگلیغ‌بېک، شیریم تغایی، سیدی قرابېک؛ ایچکیلردن میرشاه قَوچین، سید قاسم ایشیک‌آغه جلاییر، قاسم عجب، محمد دوست، علی دوست تغایی، محمد علی مبشر، خدای‌بېردی توغچی مۉغول، یارک تغایی، سلطانقولی باباقولی، پیر ویس، شیخ ویس، یارعلی بلال، قاسم میرآخۉر، حیدر رکابدار. مېنگه کۉپ آغیر کېلدی، بی‌اختیار اوزاق ییغله‌دیم.

او ییردن خۉجندگه کېلدیم. مېنینگ آنه‌منی و کتّه آنه‌منی و بعضی مېن بیلن قالگنلرنی کۉچلری بیلن خۉجندگه، مېنینگ قاشیمگه یوباردیلر. رمضاننی خۉجندده اۉتکزدیک. سلطان محمودخان‌گه کیشی یوباریب کۉمک تیله‌ب، سمرقند اوستیگه آتلَنیلدی. اوغلی سلطان محمد خانیکه و احمدبېک‌که تۉرت-بېش مینگ لشکر بیلن سمرقند اوستیگه

www.ezgu.org

یوریشنی بویوریب، خان هم آتلَنیب، اۇره‌تیپه‌گچه کېلدی. او ییرده خان بیلن کۇریشیب، سمرقند اوستیگه یارییلاق یۇلی بیلن جۇنه‌دیم. سلطان محمد و احمدبېک باشقه یۇل بیلن ایلگریراق یارییلاققه کېلگن ایکن. مېن بۇرکه یبلاوی آرقه‌لی یارییلاق‌نینگ داروغه‌سی توره‌دیگن سنگزار قۇرغانیگه کېلدیم. سلطان محمد خانیکه و احمدبېک شیبانی‌خان‌نینگ کېلیب، شېراز و اونینگ اطرافلرینی تله‌گنینی ایشیتیب، آرقه‌گه قَیتیبدیلر. ضرورت بۇلدی، مېن هم قَیتیب خۇجندگه کېلدیم.

سلطنت دغدغه‌سی و یورت آلیش آرزوسی بار ایکن، بیر مرته، ایکّی مرته ایش یوریشمه‌گنی بیلن قره‌ب اۇتیریب بۇلمه‌یدی. اندیجان‌گه یوریش خیالی بیلن کۇمک تیله‌گنی تاشکندگه خان قاشیگه باردیم. شاهبېگم‌نی و قرینداش-اوروغلرنی هم ییتّی-سکّیز ییلدن بېری کۇرمه‌گندیم. شو بهانه بیلن اولرنی هم کۇردیم. بیر نېچه کوندن سۇنگ سید محمد میرزا دۇغلت، ایوب بېکچیک و جان حسن بارین‌نی ییتّی-سکّیز یوزچه لشکر بیلن کۇمککه بېردیلر. بو کۇمکنی آلگچ، خۇجندده تۇختب تورمه‌ی، تېز یوریب کندی‌بادام‌نی سۇل تامانده قالدیریب، کېچه‌سی بیلن شاتو قۇییب، خۇجنددن اۇن ییغاچ، کندی‌بادام‌دن اوچ ییغاچ مسافه‌ده‌گی نسوخ قۇرغانینی، ایچکریده‌گیلرنی غفلتده قالدیریب، ایگلله‌دیک.

قاوون پیشیغی ایدی. نسوخ‌ده بیر نوع قاوون بۇله‌دی که، "اسماعیل شیخي" دییدلر، پۇچاغی سریق، سغری تېری‌سیمان، یومشاق قاوون بۇله‌دی، طعمی آلمه‌نیکی‌گه اۇخشه‌یدی، گۇشتی تۇرت اینلیک، عجب لذیذ قاوون دیر. بونده‌ی قاوون او تامانده باشقه جایده بۇلمه‌یدی.

ایرته‌سی مۇغول بېکلری: «آدمیمیز آز، بو بیر قۇرغاننی آلگن بیلن نې مدعا حاصل بۇلگه‌ی؟» دېب عرض قیلدیلر. درواقع، شونده‌ی ایدی. او ییرده توریش یا قۇرغان‌نی سقلش مسأله‌سیده بیر قرارگه کېله‌آلمه‌ی، قَیتیب، خۇجندگه کېلدیک.

اوشبو ییلی خسروشاه بایسونقور میرزا بیلن لشکر تارتیب، مکر و فریب بیلن چغانیان‌نی آلدی. سلطان مسعود میرزاگه: «کېلینگ، سمرقند اوستیگه یورایلیک، سمرقند میسر بۇلسه،

www.ezgu.org

بیر میرزا سمرقندده اۋتیرگه‌ی، ینه بیر میرزا حصارده»، دیب ایلچی یوباردی.

سلطان مسعود میرزانینگ بېک، ایچکی و ییگیت-یلنگلری اوندن رنجیگن ایدیلر. سببی- شیخ عبدالله برلاس میرزاگه قیینانه بۆلگنی اوچون بایسونقور میرزا قاشیدن سلطان مسعود میرزا قاشیگه باریب جوده اولوغ اعتبار تاپدی. حصار ولایتی کم‌درآمد و کیچیکراق ولایت بۆلسه‌ده، اونینگ تېگیشینی مینگ تومن تنگه (اۋن میلیون تنگه) قیلیب، ختلان ولایتینی قۆش‌قۆللب تاپشیردی. ختلان ولایتیده سلطان مسعود میرزانینگ بیر قنچه بېکلری و ایچکیلری‌نینگ ییرلری بار ایدی. همه‌سیگه ایگه بۆلدی. شیخ عبدالله اۋزی و اۋغلانلری اساسي همده اَیریم ایشیک اختیارلیگینی آلدیلر. رنجیگنلر قاچیب-قاچیب بایسونقور میرزا قاشیگه کېله باشله‌دیلر.

خسروشاه و بایسونقور میرزا فریب‌آمیز سۆزلر بیلن سلطان مسعود میرزانی غافل قیلیب، چغانیان‌دن جدل آتلَنیب، ناغاره وقتیده حصار قۆرغانینی قمل قیلیب آلدیلر. سلطان مسعود میرزا قۆرغاندن تشقری محله‌لرده-آته‌سی سالگن دولتسرا ناملی عمارتده ایدی. قۆرغانگه کیره آلمه‌ی، قاچیب، شیخ عبدالله برلاس بیلن ختلان سری جۆنه‌دی. آره‌ده شیخ عبدالله برلاس‌دن اَیریلیب، او باج کېچیگی بیلن اۋتیب، سلطان حسین میرزا حضوریگه باردی. خسرَوشاه حصار ولایتینی آلگچ، بایسونقور میرزانی حصارده اۋتقزیب، ختلان‌نی ولی‌گه بېردی. بیر نېچه کوندن سۆنگ بلخ‌نی قمل قیلیش امیدی بیلن آتلندی. اوزیدن ایلگریراق نظر بهادِر ناملی اولوغ نوکرینی اوچ-تۆرت مینگ کیشی بیلن بلخ اطرافلریگه یوباردی. اوچ- تۆرت کوندن سۆنگ بایسونقور میرزانی آلیب کېلیب، بلخ‌نی قمل قیلدی.

بلخ‌ده سلطان حسین بایقرا نینگ اۋغلی ابراهیم حسین میرزا حاکم ایدی. ینه سلطان حسین نینگ بېکلریدن هم خیله کیشی بار ایدی. اینیسی ولی‌گه کتّه قۆشین قۆشیب، شبورغان‌نی قمل قیلیب، تېوره‌ک-اطرافینی تالان-تاراج قیلیش اوچون یوباردی. ولی باریب شبورغان‌نی یقینیدن هم قمل قیله آلمه‌دی. بار لشکرینی زردک چۆلیده‌گی ایل و خلق‌نی تالان-تاراج قیلیشگه یوباردی. باریب زردک چۆلینی تلب، یوز مینگدن آرتیقراق قۆی و اوچ

www.ezgu.org

مینگگه یقین تویه آلیب کېلدیلر. ولی اوندن سۈنگ سانچارک ولایتیگه هجوم قیلیب، تاغده بېرکینگن بعضی ایللرنی آلیب کېلیب، بلخده اکه‌سیگه قۈشیلدی.

خسروشاه بلخ‌نی قمل قیلگن فرصتده بیر کونی منه شو نظر بهادِر اسملی نوکرینی بلخ نینگ اریقلرینی بوزگنی یوباردی. ایچکریدن سلطان حسین میرزانینگ اعتبارلی بېگی تېنگرییبردی سمانچی یېتمیش-سکسان ییگیت بیلن چیقیب، نظر بهادِر بیلن یوزمه-یوز بۈلیب، ییقیتیب، باشینی کېسیب آلیب، قلعه‌گه کیردی. کۈپ مردانه‌لیک کۈرسه‌تیب، زۈر ایش قیلدی.

ذوالنون ارغون و اۈغلی شاه شجاع بدیع‌الزمان میرزاگه نوکر بۈلیب، قیز بېریب، فتنه و بوزوقچیلیکگه بېریلدیلرکه، شو ییلی حسین میرزا اولرنی دفع اېتیش اوچون لشکر تارتیب بُستگه کېلیب توشدی. لشکریگه هېچ طرفدن ییگولیک کېلمه‌دی، آچلیکدن ناچار احوالگه توشگنلریده بُست داروغه‌سی بُست نینگ قۈرغانینی بېردی. بُست ذخیره‌سی‌نینگ مددی بیلن خراسان‌گه قَیتیب کېتدی. سلطان حسین میرزادېک اولوغ پادشاه مونچه اسباب و دبدبه بیلن بیر نېچه مرته قوندوز، حصار و قندهار اوستیگه لشکر تارتیب، آله آلمه‌ی قَیتیب کېتگنی اوچون اوغلانلری و بېکلری باتیرلنیب کېتیب، یاولشدیلر و فتنه‌لر قیلدیلر. یازگه چیقیب، استرابادنی اېگللش مقصدیده یامانلیک قیله باشله‌گن اوغلی محمد حسین میرزانینگ نیتلرینی برطرف اېتیش اوچون محمد ولی‌بېک باشلیق بېکلرنی کۈپ لشکر بیلن استرابادگه هجومگه جۈنه‌تیب، اۈزی نیشین سیهونلیگیده اوتیریب ایدی که، بدیع‌الزمان میرزا و ذوالنون‌نینگ اوغلی شاهبېک کوتیلمه‌گنده سلطان حسین میرزانینگ اوستیگه لشکر تارتیب کېلدیلر. بختلی تصادفگه کوره، حصارنی آلدیریب قۈییب، سلطان حسین میرزا حضوریگه آتلنگن سلطان مسعود میرزا اوشبو کون یېتیب کېلدی؛ استرابادگه کېتگن لشکر هم کېلیب، شو کونی سلطان حسین میرزاگه قۈشیلدی. ایکّی لشکر رۈپَه‌ره بۈلگن زَهاتی‌یاق اوروشه آلمه‌دی هم. بدیع‌الزمان میرزا بیلن شاهبېک قاچدی.

سلطان حسین میرزا سلطان مسعود میرزانی یخشی کۈریب، کویاولیککه قوللوق

www.ezgu.org

قیلدیریب، عنایت و شفقتلر کۆرستدی. بونـدن ایلگریـراق سـلطان حسـین میـرزا خدمتیـده بۆلگن خسروشاه‌نینگ اینیسی باقی چغانیـانی بـیلن سـمرقند و انـدیجان‌گـه تکـراراً یـوریش قیلیب، هېچ ایش چیقرالمه‌ی، ینه قَیتیب خۆجندگه کېلدیک. خۆجند کیچیکراق بیر یېر دیـر. یوز-ایکّی یوز نوکرلیک کیشی‌نینگ تیریکچیلیگی تشویش بـیلن اۆتـه‌دی. یوکسـک آرزولـی کیشی قره‌ب اۆتیرمه‌یدی. سمرقندنی اېگلله‌ماق امیـدی بـیلن اۆره‌تېپـه‌ده‌گی محمـد حسـین کۆره‌گان دۆغلـت‌گـه کیشـیلر یوباریـب، سۆزلشـیب، بـو وقتلـری اونگـه تېگیشـلی بـۆلگن حیرت‌خواجه‌نینگ ملک یېرلریدن یارییلاق قیشلاقلریدن پشاغرنی، بو قـیش بیزگـه وقتینچـه خصومت بیلن خراسان‌ده تورمه‌ی، بیـر بهانـه تاپیـب، سـلطان حسـین میـرزادن رخصتسـیز خسروشاه‌گه تامان جۆنه‌دی. خسروشـاه حصـاردن بایسـونقور میرزانـی سـۆره‌ب کېلتیـردی. اوشبو فرصتده اولوغ بېک میرزانینگ اۆغلـی میرانشـاه میـرزا آته‌سـی بـیلن یاولشـیب، هـزاره قلعه‌سیگه کیریب، هزاره‌ده هـم مُراضات‌سـیزلیک قیلیـب، تـوره آلمـه‌ی، او هـم خسروشـاه قاشیگه کېلگن ایدی.

بعضی قیسقه اۆیله‌یدیگنلر اوچّله پادشاه‌زاده‌نی هم اۆلـدیریب، خسروشـاه آتیگـه خطبـه اۆقیتیشگه تیار اېدیلر. خسروشاه بـو ایشـنی مصـلحت کۆرمـه‌ی، سـلطان مسـعود میرزانـی کیچیکلیگیدن بېری اسره‌ب اولغه‌یتیرگن، اونگه بېک آته‌لیک قیلگن بۆلسه هم، نه اونگـه و نـه باشقه‌گه وفا قیله‌دیگن، بو بېش کونلیک دنیانی دېب، بو کۆرنمک اونی توتیب کۆزلریگه نشتر سنچیب، کۆر قیلدی.

بیر نېچه کۆکَلداش و صادق کیشیلری سلطان مسعود میرزانی سـمرقندگه، سـلطان علـی میرزا قاشیگه اېلتیش فکری بیلن کېشگه کېلدیلر. او جماعه هم قصد پَییده بۆلـدی. کـېش‌دن قاچیب، چارجۆی کېچیگی بیلن اۆتیب سلطان حسین میرزا قاشیگه باردی.

کیم‌که بونده‌ی یامان یۆلگه قدم قۆیسه و بونده‌ی ایشگه مَیل قیلسه، قیامتگچه یـوز مینـگ لعنتلر بۆلسین. هر کیم خسروشاه‌نینگ قیلغیلیگینـی اېشیتسـه، لعنتلـر اَیتسـین! بـو واقعـه‌نی اېشیتیب لعنتله‌مه‌گن کیشی هم لعنتگه سزاوار بۆلسین. بو خونیک حرکتدن سۆنگ خسروشاه

www.ezgu.org

بایسونقور میرزانی پادشاه قیلیب، حصارگه جۆنه‌تدی. میرانشاه میرزاگه سید کامل‌نی کۆمک قۆشیب، بامیان سری یوباردی.

www.ezgu.org

توّقیز یوز توّرتینچی (۱٤۹۸-۱٤۹۹)ییل واقعه‌لری

سمرقند و اندیجان‌گه تکراراً یوریش قیلیب، هـیچ ایـش چیقرالمـه‌ی، ینـه قَیتیـب خوجندگـه کېلدیک.

خوجند کیچیکراق بیر یېر دیر. یوز-ایکّی یوز نوکرلیک کیشی‌نینگ تریکچیلیگی تشویش بیلن اوّته‌دی. یوکسک‌آرزولی کیشی قره‌ب اوّتیرمه‌یدی. سمرقندنی اېگلّلـه‌ماق امیـدی بـیلن اوّره‌تېپّه‌ده‌گی محمد حسین کوّره‌گان دوّغلت‌گه کیشیلر یوباریب، بو وقتلری اونگه تېگیشـلی بوّلگن حیرت خواجه‌نینگ ملک-یېرلریدن یارییلاق قیشلاقلریدن پشاغرنی، بو کیشـی بیزگـه وقتینچه بېریب تورسین، دېب سوّردیک. مدعامیز او یېرده اوّتیریب، سمرقند ولایتینی قوّلگـه کیریتیش اوچون قوّلدن کېلگنچه اورینیش ایدی. محمد حسین میرزا هم راضی بوّلدی.

خوّجنددن آتلَنیب پشاغرگه جوّنب کېتدیم. ضامن‌گه یېتگن فرصـتده ایسـیتمه باشـلندی. ایسیتمه‌گه قره‌مه‌ی، ضامن‌دن آتلَنیـب تـاغ یـوّلی بـیلن اوتیـب، رباط‌خواجـه قوّرغانی‌نینـگ اوستیگه کېلدیم. ایل غفلتده‌لیگیده شاودار تومنی‌نینگ داروغه‌سی اوّتیره‌دیگن ربـاطِ خواجـه قوّرغانیگه شاتی قوّییب آلماقچی بوّلدیک. سـحرپیتی یېتـدیک. ایلـی خبـردار بوّلـدی. ینـه قَیتیب، هېچ یېرده توّختـه‌مـه‌ی پشـاغرگه کېلـدیک. ایسـیتمه توتگنیگـه قره‌مـه‌ی اوّن اوچ-اون توّرت ییغاچ یوّلنی عذاب و مشقت بیلن باسیب اوّتـدیم. بیـر نېچـه کونـدن سـوّنگ ابـراهیم سارونی، ویس لاغرینی و شیریم تغایی‌نی خـاص بېکلـر و ییگیتلـر بـیلن باریـب، یـارییَلاق قوّرغانلرینی سوّز یا کوچ بیلن قوّلگه آلیش اوچون هجومچی قِسم ایتیب تعیینله‌دیک.

www.ezgu.org

بو فرصتده یارییلاق سید یوسف‌بېک‌ده ایدی. مېن سمرقنددن چیققنده قالگن ایدی، اونی سلطان علی میرزا هم قدرلردی. سید یوسف‌بېک اینیسی و اؤغلینی یارییلاق قؤرغانلری‌نینگ حمایه و تعمیریگه یوبارگن ایدی. احمد یوسف (بو واقعه یازیله‌یاتگن پیتده سیالکوت حکومتی اونده ایدی) اؤشه یاقده، اؤشه قؤرغانلرده ایدی. بیزنینگ بېکلر و ییگیتلریمیز هم باریب بوتون قیش بؤیی بعضی قؤرغاننی صلح بیلن قؤلگه کیریتدیلر، بعضی‌سینی اوروشیب کوچ بیلن آلدیلر، اَیریملرینی عیارلیک و غله‌میسلیک بیلن اؤغیرینچه ایگللب آلدیلر. او ولایتلرده مؤغول و اؤزبکلر (شَیبانیلر یوریشی) سببلی، قؤرغانی بؤلمه‌گن بیرار قیشلاق یؤق ایدی. اوشبو فرصتلرده بیز طفیلی سید یوسف‌بېک اینیسی و اؤغلیدن بدگمان بؤلیب، اولرنی خراسان‌گه جؤنَتدی. بو قیش شونده‌ی تلاش و تارتیشیش بیلن اؤتدی. یاز کېلیب صلح اوچون خواجه یحیی‌نی یوباردیلر، اؤزلری هم لشکر پَییده شېراز و کابود اطرافلریگه کېلدیلر.

بیزنینگ بار لشکریمیز ایکّی یوزدن کؤپراق، اوچ یوزدن آزراق ایدی. هر طرفده کوچلی غنیملر اندیجان تامانده ایدیلر، طالع هېچ مدد قیلمه‌دی. سمرقندگه اوریب، هېچ ایش یوریشمه‌دی. ضرورتدن صلح توزگنگه اؤخشه‌ب کېلیشیب، پشاغردن آرقه‌گه قَیتیلدی.

خؤجند کیچکینه بیر یېر دیر. بیر بېک‌نینگ تیریکچیلیگی اونده تشویش بیلن اؤته‌دی. بیر یریم-ایکّی ییلگه یقین کیشیلریمیز و عایله اعضالریمیز بیلن شو یېرده ایدیک. او مسلمانلر هم بو مدتده امکانی باریچه خرج تارتیب و خدمت قیلدیلر، هېچ کمچیلیککه یؤل قؤیمه‌دیلر. ینه قَیسی یوز بیلن خؤجندگه باره‌میز؟ خؤجندگه باریب هم کیشی نیمه قیله‌دی؟

بارماققه نې مسکنې میسر،

تورماققه نې مأمنې مقرر.

آخری اوشبو تردد و پریشانلیک بیلن اوره‌تېپه‌نینگ جَنوب طرفیده‌گی ییلاولرگه باردیک. بیر نېچه کونني او تامانلرده، اؤز احوالیمیزگه اؤزیمیز حیران، کېتر-توررېمیزنی بیلمه‌ی، سرگردان اؤتکزدیک.

بیر کونی شو یېرده ایکنیمیزده، بیزدېک وطندن اَیریلیب، سرگردان یورگن خواجه

www.ezgu.org

ابوالمکارم مېنی کوْرگنی کېلدی. کېتر-توْرر یېریمیزدن، قیلر-قیلمس ایشیمیزدن سوْراقلب و سوریشتیریب، قتّیق تأثیرلنیب، بیزنینگ حالیمیزگه اَچینیب، فاتحه اوْقیب کېتدی. مېنگه هم جوده قتّیق تأثیر قیلدی، سیقیلدیم.

شو کونی نماز عصر پیتی دره‌نینگ پستیده بیر آتلیق پیدا بوْلدی. بو علی دوست تغایی‌نینگ یوْلچوق اسملی نوکری ایکن. اونی علی دوست تغایی مېندن عظیم گناهلر اوْتگن بوْلسه هم، امیدقیله‌من که، مرحمت قیلیب گناهیمدن کېچیب، بیز تامان یوْلگه توشسه‌لر، مرغیناننی تاپشیریب، بیر نوع قوللیق و خذمتلر قیلگه‌یمېن، تاکه گناهیم اریب، خجالتیم برطرف بوْلسین، دېگن معناده یوباریبدی.

بونده‌ی حیرانلیک و سرگردانلیکده بو خبر کېلیشی بیلن هېچ اندیشه قیلمه‌ی، اوْیلب اوْتیرمه‌ی، اوْشه زمان‌آق-قویاش باته‌یاتگن پیتده مرغیناننی آلیش نیتیده یوْلگه توشدیم. بو یېر بیلن مرغینان آره‌سی تخمیناً ییگیرمه توْرت-ییگیرمه بېش ییغاچ مسافه ایدی. اوشه کېچه تانگ آتگونچه و ایرته‌سی کونی پېشین نمازی وقتیگچه هېچ یېرده دَم آلمه‌ی یوریلدی. پېشین نمازی وقتیده خوْجندنینگ تنگاب دېگن قیشلاغیگه توشیلدی. آت ساوْوتیب، آتگه یېم بېریب، تون یرمی-ناغاره وقتیده تنگاب‌دن آتلَنیلدی. اوْشه کېچه تانگ آتگونچه و ایرته‌سی آفتاب باتگونچه و ینه‌گی کېچه‌سی تانگدن ایرته‌راق مرغینانگه بیر ییغاچ قالگنده ویس‌بېک و بعضیلر تردّدگه توشیب: «علی دوست قنچه یامانلیکلر قیلگن کیشی بوْلسه، بو آره‌ده بیر-ایکّی نوبت ایلچی باریب-کېلمه‌ی، کېلیشوو و عهد و شرط بوْلمَی، نیمه‌گه ایشانیب باره‌ییمیز»، دېب عرض قیلدیلر. در واقع، بونده‌ی تشویشلرنینگ اساسی بار ایدی. بیرآز توْختب، کېنگه‌شیب آلدیک. آخری شونده‌ی قرارگه کېلیندی که، گرچه بو تردّدلر اوْرینلی بوْلسه‌ده، بونی ایلگریراق اوْیلش کېره‌ک ایدی. اوچ کېچه-کوندوز تینمه‌ی، دَم آلمه‌ی ییگیرمه توْرت-ییگیرمه بېش ییغاچ یوْلنی باسیب کېلدیک: نه آتده مدار قالگن و نه آدملرده. بو یېردن اینـدی قنده‌ی آرقه‌گه قَیته‌میز، قَیتیب هم قیسی تامانگه باره‌میز؟ بو یېرگچه کېلدیکمی، بارماق کېره‌ک! هېچ نیمه خدانینگ ایستگیدن اوْزگه بوْلمس.

www.ezgu.org

سۈزنی بیر جایگه قۈییب، توکل قیلیب جۈنه‌دیک. بامداد نمازی وقتیده مرغینان قۈرغانی‌نینگ ایشیگیگه کېلدیم. علی دوست تغایی دروازه‌نینگ آرقه‌سیده توریب، دروازه‌نی آچمه‌ی، عهد التماس قیلدی. عهد و شرط قیلینگندن سۈنگ دروازه‌نی آچیب، ایکّی دروازه طبقه‌سی آره‌سیده ملازمت قیلدی. علی دوست بیلن کۈریشگنیمیزدن سۈنگ قۈرغان ایچیده‌گی بیر مناسب حویلیگه توشیلدی. مېنینگ بیلن بۈلگن کتّه-کیچیک ایکّی یوز قیرق کیشی ایدی. اوزون حسن و سلطان احمد تنبل ولایت خلقیگه کۈپ ظلم اۈتکزیب، یامانلیکلر قیلگندیلر. ولایت ایلی‌نینگ همه‌سی مېنی طلب قیلردی. مرغینان‌گه کیرگنیمیزدن ایکّی-اوچ کون اۈتگچ، قاسم‌بېککه پشاغردن، ینگی نوکر بۈلگنلر و علی دوست بېک‌نینگ نوکرلریدن یوزدن کۈپراق کیشینی قۈشیب، اندیجان‌نینگ جَنوب طرفیده‌گی تاغ ایللریگه- اَشپاریان، توروقشاران و چَکره‌ک کبی تومنلرگه بیز تامانگه مایل قیلیش یاکه زۈرلیک بیلن اۈشه ایللرنی اطاعتگه کېلتیریش اوچون یوباریلدی. ابراهیم سارو، ویس لاغری و سیدی قرانی یوزگه یقین کیشی بیلن اخسی تامانگه، خۈجند سووینی کېچیب، او تامانده‌گی قۈرغانلر و تاغ ایللرینی هر نیمه قیلیب بۈلسه هم بیزگه بۈیسوندیریش اوچون جۈنه‌تیلدی.

بیر نېچه کوندن سۈنگ اوزون حسن و سلطان احمد تنبل جهانگیر میرزانی آلیب، موجود عسکر و مۈغولنی تۈپلب، اندیجان و اخسی‌نینگ لشکرگه قۈشیله‌دیگن کیشیلرینی صفگه قۈشیب، مرغینان‌نی قمل قیلماق امیدی بیلن شهردن بیر شرعی نری-شرق تامانده‌گی سَپان ناملی قیشلاققه کېلیب توشدیلر. بیر-ایکّی کوندن سۈنگ صف تارتیب، یراغلَنیب مرغینان محله‌لریگه کېلدیلر. قاسم‌بېک، ابراهیم سارو و ویس لاغری سینگری سردارلر ایکّی طرفگه یوریشگه جۈنه‌تیلگن، مېنینگ بیلن سناقلی کیشیلر قالگن بۈلسه‌لر-ده، بار ییگیتلر صف تارتیب چیقدیلر. دشمننی محله‌لردن ایلگری کېلگنی قۈیمه‌دیلر. اۈشه کونی دستارپیچ تن‌قۈریقچی خلیل میدانده یخشی جنگ قیلیب، راسه اۈزینی کۈرستدی. غنیملر هېچ ایش قیله‌آلمه‌دیلر. قَیته ایکّینچی مراتبه قۈرغان یقینیگه کېلمه‌دیلر. قاسم‌بېک اندیجان‌نینگ جَنوبی تاغلریگه باریب ایدی، اشپاریان و توروقشاران، چَکره‌ک و او طرفلرده‌گی تاغ-توزده‌گی ایل و

www.ezgu.org

ایلتلر بوتونله‌ی بیزگه کېلیب قۆشیلدی. غنیم لشکریدن هم بیر- ایکّیته‌لب بیزگه قاچیب کېلـه باشله‌دیلر. اخسی طرفیگه سِردریادن اۆتیب بارگن ابراهیم سارو بـیلن ویـس لاغـري قۆلیگـه پاپ قۆرغانی و ینه بیر-ایکّی قۆرغان کیردی.

اوزون حسن و سلطان احمد تنبل ظالم، بوزغونچی و کافرطبیعت کیشیلر ایدیلر، خلـق و ولایت ایلتلری بولردن جـوده آزار چېککن ایـدیلر. اخسـی اولوغلریـدن حسـن دېکچـه اۆز جماعتی بیلن و ینه اخسی‌نینگ بیـر تـۆده جنگـری، چپنیلـری کېلیشـیب، قاره‌تیـاق قیلیـب، اخسی‌نینگ تاشقۆرغانیده‌گیلرنی کوچلی ضربه‌لر بیلن ارککه تیقیـب، ابـراهیم سـارو، ویـس لاغری و سیدی قرا باشلیقلرنی طلب قیلیب، اخسـی‌نینـگ تاشـقۆرغانیگه کیریتـدیلر. اۆشـه پیتلری شیبانی‌خان‌دن قاچیب خان قاشیگه کېلگن بنـده علـی، حیـدر کۆکَلـداش و حـاجی غازی منگیت‌نی تومن بېکلری بیلن سلطان محمودخان بیزگه کۆمککه یوبارگن ایدی. اوشـبو محلده کېلدیلر. بو خبر اوزون حسن‌گه یېتگچ، تیپیرچیلب قالیب، ایشانچلی نوکرلری و سره ییگیتلرینی اخسی‌نینگ ارکیگه مدد اوچون یوباردی. اولر سحر وقتی دریا یاقه‌سیگه کېلیـب یېتدیلر.

بیزنینگ لشکریمیز و مۆغول لشکری خبر تاپیب، بیر قِسم کیشیلرنی آتلرینی یلنغاچلـب، سوودن اۆتکزدیلر. یاردمگه کېلگنلر شاشگنیدن کېمه‌نی یوقاریگه تارتمه‌ی، کېچگن یېریـدن- آق قۆییب یوباردیلر. قۆرغانگه اۆته‌آلمـه‌ی، قـویی توشـدیلر. بیزنینـگ لشـکریمیز و مۆغـول لشکری کېمه‌نینگ اطرافیگه آت یلنغاچلب کیره‌باشله‌دی. کېمه‌ده‌گیلر هېچ اوروشه آلمه‌دیلر. قارلوغاچ بخشی مۆغول‌بېک اۆلانلریدن بیرینی چقیریب، قۆلیدن توتیب چاپیـب اۆلـدیردی. بونینگ نیمه فایده‌سی بار ایدی؟ خشت قالبیدن کۆچگن ایدی. اکثر کېمه‌ده‌گیلرنینگ اۆلیـب کېتیشلریگه شو حرکت سبب بۆلدی. بیر زومده دریاده‌گیلرنی اۆره‌ب آلیب، بَرینی قیردیلر.

قارلوغاچ بخشی، خلیل دیوانه، قاضی غلام اوزون حسن‌نینگ معتبر کیشـیلریدن ایـدیلر. بولردن بیری قاضی غلام‌گینه قوللوق بهانه‌سی بیلن خـلاص بۆلـدی. ینـه معتبـر ییگیتلریـدن حاضر مېنینگ قاشیمده اعتبارده بۆلگن سیدعلی ایدی. ینـه یېتمـیش-سکسـان سـره ییگیتـدن

www.ezgu.org

حیدرقولی، ینه قولیکه کاشغري سینگری اوشبو بېش-آلتیته سناقلی کیشی خلاص بۈلدی. بـو خبرلرنی اېشیتیب، غنیملر مرغینـان اطرافیـده تورەآلمـەی انـدیجان سـری پراکنـده یۈسـینده قاچدیلر. اندیجانگـه اوزون حسـن‌نینگ کویـاوی ناصـربېک‌نـی قـۈیگن اېـدیلر. اگـر اونـی ایکّینچی اوزون حسن دېب بۈلمەسەدە، اوچینچیسی دېسه بۈلردی. تجربەلی کیشـی اېـدی، مردانەلیگی هم بار اېـدی. بـو واقعـەلرنی بیلیـب، اولرنینـگ ایشانچسـیزلیکلرینی سـېزگچ، اندیجان قۈرغانینی بېرکیتیب مېنگه آدم یوباردی. بولر اندیجان‌گه یېتگنده قۈرغان بېرکیلگنینـی بیلیب، اۈزارا کېلیشالمەی، اوزون حسن کۈچی‌گه-اخسی سری جۈنەدیلر.

سلطان‌احمد تنبل اۈز ولایتیگه-اۈش‌گه کېتدی. جهانگیر میرزانی بیرنېچه خاص نوکرلری و بیگیتلری اوزون حسن‌دن آلیب قاچیب، هنوز اۈش‌گه یېتمەگن تنبل‌گه باریـب قۈشـیلدیلر. اندیجان‌نینگ بېرکیتیلگنی خبری مېنگه کېلدی. هَیَللەمەی، مرغینان‌دن کـون‌چیقرده آتلَنیـب، توش قَیتگنده اندیجان‌گه کېلدیم. ناصربېک و اۈلانلری-دوست‌بېک و میریم‌بېک‌نی کۈریـب، سۈرەشیب، عنایت و شفقت کۈرسەتیب، خورسند قیلدیم.

آتـه ولایتـیم ایکّـی ییلگـه یقینلشـگن اېـدی کـه، قۈلـدن چیققنـدی، تنگـری عنـایتی بیلن ذوالقعده آییده هجری ۹۰٤ (۱٤۹۹)ییلی ینه مېنگه میسر بۈلیب اېگللنـدی. جهـانگیر میرزا بیلن قۈشیلیب آلگن سلطان احمدتنبل اۈش سری باریب اېدی. اۈش‌گه کیرگچ، اۈش‌ده خلق قیزیل‌آیاق-قارەتیاق قیلیب، اولرگه ضربه بېریب اوره-اوره اۈش‌دن قوویب، قۈرغـاننی بیـز اوچون سقلب، بیزگه کیشی یوباردیلر. جهانگیر و تنبل سناقلی کیشـیلری بـیلن سراسـیمەگه توشیب اۈزگندگه کیردیلر.

اوزون حسن اندیجان‌گه کیرەآلمەی، اخسی طرفگه کېتگن اېـدی. باریـب اخسـی‌نینگ ارکیگه کیردی، دېگن خبر کېلدی. ایـش باشـی و فتنەباشـی شـو بـۈلگنی اوچـون، بـو خبـر کېلگچ، اندیجان‌ده تۈرت-بېش کوندن آرتیق تورمەی، اخسی‌گه تامان آتلندیک. بیز اخسی‌گه یېتگچ، چارەسینی تاپالمەی، عهد و امانلیک تیلـب، قۈرغـاننی تاپشـیردی. بیـر نېچـه کـون اخسی‌ده توریب، اخسی، کاسان و او یورت‌نینگ ایش کوچینی یۈلگه سالیب، سـرانجاملب،

www.ezgu.org

هجومچی قِسم مۆغـول بېکلریگـه رخصـت بېریـب، اوزون حسـن‌نـی کـۆچی و تېگیشـلی کیشیلری بیلن آلیب اندیجان‌گه کېلینـدی. قاسـم عجـب خـاص نـوکرلر گروهیـدن ایـدی، حضـوریمده بېکلیـک مرتبه‌سـیگه یېـتگن ایـدی، اخسـی‌ده اونـی امانـت داروغـه قیلیـب قالدیریلدی. اوزون حسن بیلن عهدلشوو بـارلیگی طفیلـی، جـان و مالیگـه ضـرر، نقصـان یېتکزمه‌ی، قاره‌تېگین یۆلی بیلن حصار سری کېتیشگه اجازه بېریلدی. او بیـر نېچـه سـناقلی کیشیلری بیلن‌گینه حصارگه کېتدی. اۆزگه برچه نوکرلری اوندن اَیریلیب قالدیلر.

بو تهلکه‌لی پیتلرده بیزگه تعلقلی ایلنی و خواجه قاضـی همـده اولرگـه یقینلرنـی تـوتگن، تَله‌گن شولر ایدی. بعضی بېکلر بیلن اتفـاق توزیـب، شـونده‌ی قرارگـه کېلدیک‌کـه، مونچـه یره‌مسلیک و بوزغونچیلیکلر قیلگن، مونچه بیزگه تعلقلی مؤمن-مسلماننی توتگن، تَله‌گن بـو جماعت ایدی. اۆزلری‌نینگ بېکلریگه نې وفا قیلدیلرکه، بیزگـه وفـا قیلسـه‌لر! بـولرنی توتیـب تَله‌تسک، نیمه عیبی بار؟ خصوصاً، بیزنینگ کـۆز اۆنگیمیـزده آتیمیزنـی مینیـب، تـۆنیمیزنی کییب، بیزنینگ قـۆییمیزنی ییـب یورسـه‌لر، بونگـه کـیم چیده‌یـدی؟! اگـر شـفقت قیلیـب، توتتیریلمسه یا تَله‌تیلمسه، بیز بیلن حربی سفرلرده و مشقتلرده بۆلگن جماعت‌نینـگ حاضـر تَنیگن مالِلریگـه فرمـان بۆلسـه‌که، قَیتریـب آلسـه‌لر. شـو بیلن‌گینـه قوتولسـه‌لر هـم منّتدار بۆلیشلری کېره‌ک. بو ملاحظه تېزده معقول کۆریندی. بیزنیکیلـر اۆزلـری تَنیگن نرسـه‌لرینی قَیتریب آلسینلر، دېگن فرمان بۆلدی. بو ایش معقول و اۆرینلی بۆلسه‌ده، بیر آز شاشیلیشـگه یۆل قۆییلگن ایکن.

جهانگیر میرزادېک غنیم یان‌گینه‌میزده اۆتیرگنـده، ایلنـی بونـده‌ی چوچیتماق‌نینـگ هـېچ معناسی یۆق ایدی. مملکت آلیش و یورت باشقریشده، گرچه بعضی ایشلر یوزه‌کی قره‌گنـده معقول و اساسلی کۆرینسـه‌ده، امـا هـر ایش‌نینـگ ضـمنیده یوزمینـگ ملاحظـه واجـب و لازمدور. اوشبو بیر ملاحظه‌سیز حکم یوریتگنیمیز عاقبتیده قنچـه‌دن-قنچـه غوغـا و فلاکتلـر یوز بېردی. آخری اندیجان‌دن ایکّینچی مرته چیقیشیمیزگه سبب هم اوشبو چوقور اۆیلنمه‌گن حکمیمیز بۆلدی. شو باعثدن مۆغوللر قۆرقوو و واهمه‌گه بېریلیـب، رباطـک موضـعیدن (بـو

www.ezgu.org

جاینی ایکّی سوو آره‌سی هم دېیدیلر) اوزگند طرفیگه کۆچیب، تنبل‌گه آدم یوباردیلر. مېنینگ آنه‌م قاشیده مینگ بېش یوز-ایکّی مینگگه یقین مۆغول اولوسیدن بار ایدی. حصـاردن حمـزه سلطان و مهدي سلطان، محمد دۆغلت بـیلن ینـه شـونچه مۆغـول کـېلگن ایـدی. همیشـه یامانلیک و بوزوقچیلیک مۆغول اولوسیدن صادر بۆلیب کېلگن‌دیـر. حاضـرگچه بـېش مرتـه مېن بیلن یاولشدیلر. مېنگه مناسبت‌سیزلیکدن یاولشگنلری یۆق. بونده‌ی حرکتلرنی اولـر اۆز خانلریگه نسبتاً هم تکرار-تکـرار قیلـدیلر. مـېن خـدای‌بېردی بۆقـاق‌نـی مۆغـوللر آره‌سـیدن علیحده قدرلب تنله‌گن ایدیم. او وفات ایتیب، مۆغوللر آره‌سیده یشه‌یاتگن اۆغلی سلطانقولی چیناق بو خبرنی کېلتیردی. اوز ایل و اولوسیدن اَیریلیب بـو خبرنـی یېتکزگنـی یخشـی ایـش بۆلدی. گرچه بو واقعه‌ده یخشیلیک قیلگن بۆلسه، لېکن سۆنگره شونده‌ی ایشلر قیلـدی کـه، عاقبتده یوز بار قیلگن بونده‌ی خدمتلری هم یۆققه چیقه‌دی. هلی بو حقده یازیله‌دی.

کېینگی قباحتلری هم مۆغوللیک‌نینگ عاقبتی ایدی.

بیزگه خبر کېلگچ، بېکلرنـی ییغیـب کـېنگش اۆتکزدیـک. بېکلـر عـرض قیلدیلرکـه، بـو کیچیک بیر ایش، بونگه پادشاه‌نینگ آتلنماغیگه احتیـاج بـارمی؟ قاسـم‌بېک برچـه بېکلـر و لشکرنی باشلب بارسین، دېییشدی اولر. شونگه کېلیشدیک. اولر آسان یـۆل توتـدیلر و تـدبیر خطا بۆلگن ایکن. بو کونی قاسم‌بېک بېکلرینـی و لشـکرنی باشـلب چیقـدی. اولـر یېتیـب بارگنچه تنبل‌نینگ اۆزی کېلیب، مۆغوللرگه قۆشیلگن ایکن.

تانگله‌سی ایرته بیلن اِیله‌میش دریاسی‌نینگ یسّی کېچیک نـاملی کېچیگیـدن اۆتیشـلری بیلن‌آق یوزمه‌-یوز بۆله‌دیلر، یخشی اوروشه‌دیلر. قاسم‌بېک اۆزی سلطان محمد ارغـون بـیلن رۆپه‌ره بۆلیب، ایکّی-اوچ نوبت قیلیچ سالیب، اونی باش کۆترگنی قۆیمه‌یدی. آخری ییگیتلـر شکست تاپه‌دیلر. قاسم‌بېک، علی دوست تغایی، ابراهیم سارو، لاغری، سیدی قرا، ینـه اوچ-تۆرت بېـک و ایچکیلـر جنگـدن سـلامت چیقـدیلر. اۆزگـه اکثـر بېکلـر و ایچکیلـر قۆلگـه توشدیلر. اسِیر توشـگن بېکلـر-ایچکیلـردن علـی درویش‌بېـک، میـریم لاغـری، تۆقـه‌بېک تغایی‌بېک، محمد دوست، علی دوست، میرشاه قَوچین، میریم دېوان هر بیرلری بو اوروشـده

www.ezgu.org

ایکّی ییگیتچه قیلیچ چاپه‌دیلر. بیزنینگ تامـانیمیزدن ابـراهیم سـارونینگ اینیلریـدن صـمد اسملی، اولر تاماندن حصارلیک مۉغوللردن شهسوار ناملی جنگچـی یوزمـه-یـوز بۉلـه‌دیلر. شهسوار شونده‌ی قیلیچ چاپه‌دی‌کـه، دوبولغـه‌دن اۉتیـب، قیلـیچ صـمدنینگ باشـیگه انچـه باته‌دی. شونده‌ی جراحتیگه قره‌مسدن صمد شونده‌ی چاپه‌دی که، شهسوارنینگ باشیدن قۉل کفیچه سویکنی قیلیچ آلیب کېته‌دی. شهسوارنینگ دوبولغه‌سـی یـۉق ایکـن. شهسـوارنینگ باشینی اۉیدیلر، یخشی بۉلدی. صمدنینگ باشینی اۉیر کیشی یۉق ایدی. اوچ-تۉرت کونـدن کېین اۉشه جراحت بیلن قضا قیلدی. بـو مغلوبیـت سـرگردانلیکلردن و فلاکتلـردن خـلاص بۉلیب ایندیگینه ولایت آلگن پیتیمیزده جوده بې‌وقت شکست ایدی.

اولوغ بېک-رکن اعظمیم قنبرعلی مۉغول اندیجان‌نـی آلگـن چاغیمـده ولایتیگـه کېـتگن ایدی، یۉق ایدی. شونچه‌لیک بیلن تنبل جهانگیرنی آلیـب کېلیـب، انـدیجان‌دن بیـر شـرعی نَریده‌گی ایش تېپه‌لیگی‌نینگ آلدیده‌گی سیهونلیککه توشدی. بیر-ایکّی مراتبه چهل‌دخترانـده غنیم لشکری صف تارتیب، عَیش تېپه‌لیگی‌نینگ ایتگیگه کېلدی. بیزنینگ ییگیتلریمیز محله و باغلردن درحال یراغلَنیب چیقدیلر، دشمن ایلگری کېله‌آلمه‌دی، ایتکلردن‌آق نَری کېتـدی. یاو اوشبو جایگه کېلگنده اسیر توشگن بېکلردن میریم لاغري و تۉقه‌نی اۉلـدیردی. بیـر آیگـه یقین بو اطرافده اۉتیریب، هېچ ایش قیله‌آلمه‌دی. اۉش تامانگـه قـره‌ب قَیتـدی. اۉش ابـراهیم ساروگه بېریلگندی. اونینگ آدملری اۉشه یېرده ایدی، اۉش‌نی یاوگه قرشی بېرکیتدیلر.

www.ezgu.org

www.ezgu.org

تۆقّیز یوز بېشینچی (۱۵۰۰-۱٤۹۹) ییل واقعه‌لری

ولایتده‌گی آتلیق و پیاده عسکرلرگه شاشیلینچ خبر یېتکزووچی بېکلر ونظارتچیلر یوباریلدی. قنبرعلی‌گه و اۋز ولایتلریگه کېتگن عسکرلرگه تۋره[1]، کېتمان، آیالتـه و باشـقه حربـی قـورال-یراقلر همده آذوق- طعام تاپیب کېلتیریش اوچـون سـېرغیرت تاپـه‌غان کیشـیلر یوباریلـدی. برچه ولایتلردن اوروشگه یراقلی بۆلگن آتلیغ و پیاده‌لرنی تۆپله‌دیم و هر طرفگه کېتیب قـالگن نـوکر و سـپاهیلرنی چَقیریـب، تنگریگـه توکـل قـیلگن حالـده، محـرّم آیی‌نینـگ اۋن سکّیزینچیسیده حافظ‌بېک‌نینگ چارباغیگه قره‌ب یوردیم. بیر-ایکّـی کـون اوشـبو چارباغـده توریب، قالگن اسلحه و آذوق-طعامنی تیارلب همده قۆشیننی اۋنـگ قنـات و سـۆل قناتگـه، مرکز و هجومچی قِسمگه بۆلیب، آتلیغ و پیاده‌لر بیلن دشمنگه قرشی اۋش تامانگه یوردیـک. اۋش‌گه یقین کېلگنیمیزده مخالفلر اۋش اطرافیده توره آلمه‌ی اۋش شِمالیده‌گی رباط سرهنگ تومنی تامانگه کېتگنی حقیده خبر آلیندی. شو آقشام لاتکند قیشلاغیگه قۆندیک.

اېرته‌لب قۆشیننی صفگه تیزیب و یوریش قیلیب اۋش‌دن اۋتگنـده غنیملرنینـگ انـدیجان تامان کېتگنی حقیده خبر کېلدی و بیز اۋزگند تامانگه قره‌ب یوردیک. اۋزگند یېرلریگه هجـوم قیلیش اوچون ایلگریراق بو تامانگه چاپقونچی یوباردیک. اندیجان تامانگه کـېتگن مخـالفلر اېسه توندە خندققه توشیب شـهر دیوارلریگـه شـاتی قۆیـه‌یاتگن چاغـده شـهرلیکلر سـېزیب

1- تۋره - بۆی برابر قلقان.

www.ezgu.org

قالیشگن. غنیملر هېچ نیمه قیلالمەی چېکینەدیلر. بیزنیکیلر هم اۋزگند اطرافینی تَلَش اوچون باردیلر و اما دېیرلی هېچ نیمه قۆلگه کیریتالمەی قوروق قَیتدیلر.

اۋش‌گه قرەشلی و اۋزی‌نینگ مستحکملیگی بیلن شهرت تاپگن مازو قۆرغانیده تنبل ایکّی یوز-ایکّی یوز ایلّیکته آدمی بیلن اوکەسی خلیل‌نی قالدیرگن و او قۆرغاننی محکم بېرکیتیب آلگن ایدی. اۋزگنددن آرقەگه قَیتیب مازو قۆرغانیگه هجوم قیلدیک. مازو-انچه مستحکم قۆرغان دیر. سای آقەدیگن شِمال تاماندەگی دېواری انچه بلند. مسافه شونچەکه، اگر سای تاماندن اۋق آتسەلر دېوارگچه یېتیب باریشی ممکن. سوونی باشقه تامانگه بورەدیگن ترناو اۋشه تامانده. قۆرغان دېواری‌نینگ ایکّی یانیدن ترناو سووی آقەدیگن تامانگه تار یۆل اۋتگن. تېپەلیک ایسه خندق بیلن اۋرەلگن. خندق سایگه یقین بۆلگنی اوچون سای‌نینگ قازاندېک-قازاندېک کتّه تاشلریدن قۆرغانگه آلیب چیقیب تۆپلب قۆیگنلر. مازو قۆرغانیدن آتیلگن بوندەی کتّه تاشلر بیز قورشَب آلگن بیرارته قۆرغاندن تشلنمەگن ایدی. کتّەبېک‌نینگ اکەسی عبدالقدوس کۆهبُر قلعه دېواری‌نینگ ایتک تامانیگه چیققن ایدی، دېواردن اونگه قرشی شوندەی کتّه تاشنی تشلەدیلرکه، عبدالقدوس هېچ نرسەگه آسیلمەی، خیریت، ضررلنمسدن شوندەی بلند جایدن پستگه یومەلَنیب-یومەلَنیب تېپەلیک‌نینگ ایتک قِسمیگه کېلیب توشدی. هېچ یېری لت یېمەی، شو آندەیاق آتگه میندی-یو، چاپتیریب کېتدی. قۆشترناو اۋزەنیده یارەلی بلال‌نینگ کلّەسیگه تاش بیلن شوندەی اوردیلرکه، آخری باشینی اۋیدیلر. کۆپ آدم اۋشندەی تاش ضربیدن هلاک بۆلدی. ایرتەلب اوروش باشلەنیب، چاشگاەگچه ترناو بۆیلرینی اشغال قیلدیک، اوروش کېچقورونگچه دوام ایتدی. ترناو اطرافی اشغال قیلینگچ، ایرتەلب دشمنلر امانلیک تیلب قلعەدن چیقدیلر. تنبل‌نینگ اینیسی خلیل‌نی یېتمیش-سکسان، بلکه یوزته سرەلنگن آدمی بیلن اسیر آلیب احتیاط بیلن قۆریقلش اوچون اندیجان‌گه یوباریلدی. بیزنینگ هم بېکلریمیز و یقینلریمیزدن اَیریملری، بعضی فداکار کیشیلریمیز اسیر توشدی. اوشبو جنگ یخشی نتیجه بیلن توگەدی.

مازونی ایگلله‌گچ، اۋش‌نینگ اۋنجوت‌اۋبه دېگن قیشلاغیده توختەدیک. تنبل هم

www.ezgu.org

اندیجان‌دن قَیتیب رباطِ سرهنگ اطرافیده‌گی آب‌خان دېگن قیشلاققه کېلیب توختـه‌دی. بـو ایکّی قوشین آره‌سیده‌گی مسافه بیر ییغاچ کېلر ایدی. شو آره‌ده قنبرعلی بېتاب بولیب اوش‌گـه جونب کېتدی. بیر آی- قیرق کونچه اوروش قیلمـه‌ی شـو یېـرده توردیـک. لـېکن بیزنینـگ و اولرنینگ تأميناتچی عسکرلری اورته‌سیده توقنه‌شـوولر بولیـب تـوردی. اوشـه کـونلری اورده همده بوتـون اطـراف کېچـه‌لری هوشـیارلیک بـیلن قوریقلنـدی. خنـدقلر قَزیلـدی، خنـدق بولمه‌گن جایلرگه اېسه غاولر توتیلدی. برچه جنگچیلر قـوراللنگن حالـده خنـدق یاقه‌سـیگه چیقیب اورنشدیلر. شونچه احتیاطکارلیککه قره‌مه‌ی، هر اوچ-تـورت کونـده کېچقـوروونلری اورده‌ده توس-توپالان و قیچقیریقلر بولیب توررِدی. بیر کـونی سـیدبېک تغـایی دشـمن‌نینگ تأميناتچیلریگه قرشی هجوم قیلگن ایدی، غنیم آدملری غالـب کېلیـب، قوقیسـدن بـولگن جنگده سیدبېک‌نی اسیر آلدیلر.

شو ییلی خسروشاه بلخ‌گه قرشی یوریش مقصدیده بایسونقور میرزانی قوندوزگه چقیریب آلدی و بلخ‌گه هجوم قیلدی. او اوباج دېگـن جایگـه یېتگنیـده بـدبخت، ناشـکر خسروشـاه حکمرانلیک آرزوسیده شونده‌ی قیلدی-اخیر پسـتکش، قابلیتسـیز، ذاتـی و نسـبی نـاتعیین، نوناق و شجاعتسیز، ناانصاف و عدالتسیز بو بدبختگه حاکمیت حیـف اېمسـمی! بایسـونقور میرزانی بېکلری بیلن توتیب، بایسونقور میـرزا بوینیگـه ارغمچـی سـالدی، محـرّم آیی‌نینـگ اونینچی کونی شونده‌ی ذکاوتلی، سېرفضیلت، شخصي خـدمتلری و نسـبی بېـزه‌ب تـورگن شهزاده‌نی شهید قیلدی. اونینگ بېکلری و یقینلریدن هم بیر نېچه‌سینی اولدیردی.

بایسونقور میرزا نینگ تولـدی و نسـبی: سـکّیز یـوز سکسـان ایکّینچـی ییلـی حصـار ولایتیده تولد تاپگن ایدی. سلطان محمودمیرزانینگ ایکّینچی اوغلی، سلطان مسعودمیرزادن کیچیک، سلطان علی میرزا، سلطان حسین و خان میرزا نامی بـیلن مشـهور بـولگن سـلطان ویس میرزادن کتّه. آنه‌سی پاشاه‌بېگم ایدی.

تشقی قیافه‌سی: کوزلری کتّـه-کَتّـه، تولـه یـوزلی، اورتـه بـویلی، چهره‌سـی تورکمن‌گـه اوخشش ملاحتلی ییگیت ایدی.

www.ezgu.org

اخلاقی و فعل-اطواری: عدالتلی و کمتر، خوش‌چقچق و فضیلتلی پادشاهزاده ایـدی . ایتیشلریچه، اونینگ استاذی شیعه مـذهبلی سـید محمـود بـؤلگن. شـو سـببدن بایسـونقور میرزاگه هم طعنه قیلیشگن. سؤنگره‌لر ایشیتدیم که، او سمرقندده بو یامان عقیده (مذهب)دن واز کېچگن و اعتقادده پاکلنگن. می ایچیشگه خیله حرص قؤیگن ایدی. ایچمه‌گن وقتلریده ایسه، نمازلرینی ادا ایتردی. سخاوتده و هدیه‌لر بېریشده اؤرته-میانه ایـدی. نسـتعلیق خطینـی جوده یخشی یازردی. نقاشلیکده هم قؤلی یامان ایمس ایـدی. شـعرنی هـم اؤزیگـه خـاص یؤسینده یازردی. عادلي تخلص قیلگن ایدی. شعری دېـوان ترتیـب بېرگونچـه‌لیک بؤلمـه‌گن ایدی. بو مطلع اونیکیدیر:

سایه‌وار از ناتوانی جابه جا می‌افتم،
گر نگیرم روی دیواری ز پا می‌افتم.
(مضمونی:
توتمه‌سم دیوارلردن هر قدم، سایه‌دېک ییر اوزره توشگوم دَم-بدم.)

سمرقندده بایسونقور میرزاغزللری شـونچه‌لیک رسـم بـؤلگن کـه، میرزانینـگ شـعرلری بؤلمه‌گن اوی کم تاپیله‌دی.

جنگلری. ایکّی مرتبه صف تارتیب اوروشـدی. بیـر مرتبـه سـلطان محمودخـان بـیلن. بایسونقور میرزا تختگه ینگی چیقفن پیتده سلطان محمودخان سلطان جنید بـرلاس و باشـقه بعضـیلرنینگ اغـوالری، گیجگیجلشـی بـیلن سـمرقندنی آلـیش امیدیـده لشـکر تارتیـب آق‌کؤتل‌دن اؤتیب، رباط سوغد و کنبـای اطرافلریگـه کېلـدی. بایسـونقور میـرزا سـمرقنددن چیقیـب، کنبـای‌ده اوروشـیب، یخشـی ییـنگـدی. اوچ-تـؤرت مینـگ مؤغول‌نینـگ باشـینی کېسدی. خان‌نینگ حقیقی یقینی بؤلگن حیدر کؤکَلداش شو اوروشده اؤلدی. ینه بیـر مرتبـه بخاراده سلطان علی میرزا بیلن اوروشیب، مغلوب بؤلدی.

ولایتلری. آته‌سی سلطان محمودمیرزا بخـارانی اونگـه بېـرگن ایـدی. آته‌سـیدن سـؤنگ آته‌سی‌نینگ بېکلری ییغیلیب، اتفـاق بـیلن بایسـونقور میرزانـی سـمرقندگه پادشـاه قیلـدیلر.

www.ezgu.org

بخاراهم انچه وقتلرگچه اونینگ حاکمیتی آستیده ایدی. ترخانلر یاولشگنلریدن سؤنگ بخـارا بایسونقور میرزا تصرفیدن چیقدی. مېن سمرقندنی آلگنیمده، بایسـونقورمیرزا خسروشـاه‌نـی قاره تارتیب کېتدی. خسروشاه اونگه حصارنی آلیب بېردی.

اوندن هېچ اولاد قالمه‌دی. خسروشاه‌نینگ یورتیگـه کېلگنـده عمکیسـی سـلطان خلیـل میرزانینگ قیزینـی آلـدی. اۆزگـه خـاتین و چۆریسـی یـۆق ایـدی. بیـر کیشـینی اۆز قۆلیـده اولغه‌یتیریب معتبر بېک قیله‌آله‌دیگن استقباللی سلطنتگه ایگه بۆلمه‌دی. بېکلری آته‌سی‌نینگ و عمکیسی‌نینگ بېکلری‌گینه ایدیلر.

بایسونقور میرزانینگ قتلیدن سونگ قۆچبېک‌نینگ آته‌سـی سـلطان احمـد قـراوول، آغـه‌-اینیسی، کۆچی و تېگیشلی کیشیلری بیلن قاره‌تېگین ولایتیدن چیقیب، بیزنی دېـب کېلـدی. اۆش‌ده بېتاب یاتگن قنبرعلی هم خسته‌لیکدن فارغ بۆلیـب، او هـم کېلـدی. شـونده‌ی پیتـده سلطان احمد قراوول‌نینگ اۆز جماعتی بیلن کېلیب قۆشیلیشـینی غیـب کـۆمگی حسـابلب، ابرته‌لب‌ـآق غنیم اوستیگه صف تارتیب یوردیک. اولر آب‌خان‌ده تـوریش بېرمـه‌ی، یورتیـدن کۆچدی. بعضی چادر، قالین، سفر انجامی‌ـکورپـه‌ـتۆشـکدېک نرسـه‌لر لشـکریمیز قۆلیگـه توشدی. کېلیب اونینگ یورتیده تۆخته‌دیک. اوشـبو آقشـام تنبـل جهـانگیرنی آلیـب، اۆنـگ یانیمیزدن ایلَنیب اۆتیب بیز تورگن جایدن اندیجان تامانده اوچ بیغاچلیک مسافه‌ده‌گی خۆبان دېگن کېنتگه کېلیب کیردی. ابرته‌سیگه بیز هم لشکرنی اۆنـگ قنـات، چـپ قنـات، مرکـز و هجومکار قِسملرگه ترتیـب قیلیـب، آتلرگـه حمایـه یـاپینچیقلرنی یاپیـب، سـاووتلر کییـب، یراغلَنیب، منتظم صفله‌نیب، بۆیی برابـر قلقـان کـۆترگن پیـاده‌لرنی آلدینگـه سـالیب، غنـیم اوستیگه یوردیک. بیزنینگ اۆنگ قناتیمیز‌ـعلی دوست تغایی تـابعلری بـیلن؛ چـپ قنـاتیمیز ابراهیم سارو، ویس لاغري، سیدی قرا، محمد علی مبشر، خواجـه کلان‌بېک‌نینـگ آغه‌سـی کیچیک‌بېک، ینه بعضی ایچکیلر؛ سلطان احمد قراوول‌نی و قۆچ‌بېک‌نی آغـه‌ـاینیلـری بـیلن چپ قناتگه قۆییلدی. قاسم‌بېک مرکزده‌ـمېنینگ قاشیمده ایدی. هجومکار قِسمده قنبرعلـی و ینه بعضی ایچکیلر ایدی.

www.ezgu.org

خۉباندن اوچ شرعی مسافه‌ده‌گی خۉباننینگ شرقی-جَنوبی تامانیده‌گی سقا ناملی کېنتگه یېتیشیب اېدیک که، غنیم کیشیلری خۉبان کېنتیدن صفلَنیب چیقدی. بیز هم ایلدَملَب یوره‌وېردیک. هوشیارلیک و احتیاطیمیزنی قیلیب، اۉقچیلر حمایه‌سی اوچون مخصوص بیریک تۉره‌قلقانلرگچه تیارلنگن اېدی، تۉقنه‌شوو بۉله‌دیگن پیتده اولر کېینراق قالیشدی. تنگری‌نینگ عنایتی بیلن اولرگه احتیاج بۉلمه‌دی. یېتگن زَهاتی بیزنینگ چپ قناتده‌گی کیشیلریمیز بیلن اونینگ اۉنگ قناتی آلیشیب کېتدی. خواجه کلاننینگ آغه‌سی کیچیک‌بېک اونده یخشی قیلیچلَشدی. محمد علی مبشر هم کیچیک‌بېک‌دن قالیشمه‌دی. یاو شو تۉقنه‌شووگه هم تاب کېلتیرالمه‌ی، قاچدی. اۉنگ قنات بیلن هجومکار قِسم حتا اوروشگه کیریشگه اولگورمه‌دی. کۉپ ییگیتلرنی توتیب کېلتیردیلر. اولرنینگ باشلرینی کېسیش‌نی بویوردیک. بیزنینگ بېکلریمیز- قاسم‌بېک و علی دوست‌بېک (کۉپراق علی دوست) هوشیارلیک و سردارلیککه رعایه قیلیب، قووگینچیلریمیزنی بیراق یوباریشنی مصلحت کۉرمه‌دیلر. بو جهتدن یاونینگ کۉپ کیشیسی قۉلگه توشمه‌دی.

خۉبان کېنتی‌نینگ اۉزیگه توشدیک. مېنینگ بیرینچی صف تارتیب جنگ قیلیشیم شو اېدی. تنگری تعالی‌نینگ فضل و کرمی بیلن غلبه و ظفر نصیب اېتدی. بونی خیرلی استقبال نشانه‌سی دېب بیلدیک.

اېرته‌سیگه آته‌م‌نینگ آنه‌سی-مېنینگ اولوغ آنه‌م شاه سلطان‌بېگم اندیجان‌دن کېلدی. جهانگیر اگر قۉلگه توشگن بۉلسه، تیلب آلیش خَیالی بیلن عاشققن اېکن. قیش یقینلشگنی اوچون دله‌دشتده دان‌دون قالمه‌گن اېدی؛ اۉزگند اوستیگه باریشنی مصلحت کۉرمه‌ی، اندیجان‌گه قَیتیب کېلیندی. بیر نېچه کوندن سۉنگ کېنگشیب، شونده‌ی قرارگه کېلدیک که، بیزنینگ اندیجان‌ده قیشله‌ماغیمیزدن غنیم کیشیسیگه هېچ ضرر و خلل یېتمس، بلکه اولرنینگ‌اۉغیرلیک و عسکر ییغیش بیلن کوچه‌ییب آلیش احتمالی باردیر. بیر یېرده قیشله‌ماق کېره‌ک که، تاکه لشکر آذوق‌سیزلیکدن عاجز بۉلمه‌سین و غنیم کیشیسیگه هم تهدید سالیب توریش احتمالی بۉلسین. بو مصلحت اوچون رباطک اۉرچینی‌ده‌گی، بو

www.ezgu.org

رباطک تومنینی ایکّی سوو آره‌سی هم دېیدیلر، ارمیان و نۆشاب اطرافلریده قیشله‌ماق خَیالی بیلن اندیجان‌دن کۆچیب، مذکور کېنتلرگه کېلیب قیشلشگه قرار بېردیک.

بو جایلر یخشی آو قیلینه‌دیگن یېرلر دیر. اِیلَه‌میش دریاسی‌نینگ یقینیده‌گی قَلین تۆقَی‌لرده بوغو، مره‌ل و تۆنغیز کۆپ بۆله‌دی. پست-پست جنگللریده قیرغاوول و یاوواییی قویان کۆپ بۆله‌دی. تېپه‌لیکلریده رنگدار، تاولَنیب توره‌دیگن چیرایلی تولکی کۆپ بۆله‌دی. تولکیسی اۆزگه یېر تولکیلریگه قره‌گنده یوگوروک بۆله‌دی. بو قیشلاقده اېکنیمیزده هر ایکّی-اوچ کونده آوگه آتلنردیم. تۆقَی‌لرگه اۆت قۆییب، بوغو-مره‌ل آولردیک. پَستک-پَستک جنگللرنی اۆره‌ب آلیب، قوش اوچیریب قیرغاوول آولردیک. بو یېرنینگ قیرغاووللری بېحد سېمیز بۆله‌دی، او قیشلاقده یشه‌گن پیتلریمیزده قیرغاوول اېتی مۆل ابدی. اوشبو قیشلاقده‌لیگیمده مېن رعایت قیلیب بېک قیلگن کیشیم-خدای‌بېردی توغچی ایکّی-اوچ مرته تنبل‌نینگ ده‌یدیگن ییگیتلرینی باسیب، باشلرینی کېسیب کېلتیردی. اندیجان و اۆش اطرافلریده هم هجومکار ییگیتلریمیز حرکَتده بۆلیب، ییلقیلرنی هَیده‌ب، غنیم کیشیلرینی اۆلدیریب، اولرنی عاجز قیلدلر. اگر قیشنی شو قیشلاقده اۆتکزیلسه ابدی، غنیم‌نینگ یازگه یېتمه‌ی‌آق تومتره‌قه‌ی بۆلیشی احتمالدن خالی ابمس ابدی. غنیمنی شونچه‌لیک بې‌چاره‌حال و عاجز قیلگن پیتیمیزده قنبرعلی ولایتیگه بارماققه اجازه سۆردی. منه شو حالتلرنی ابسیگه سالیب، منع قیلیندی، اونینگ جهلی چیقدی. عجب یېنگیل و ملاحظه‌سیز ابرکک ابدی. ضرورت بولدی، ولایتیگه اجازه بېریلدی. بورون ولایتی خۆجند ابدی. بو نوبت اندیجان‌نی آلگنیمیزده اِسفره و کندی‌بادام‌نی هم اونگه بېریلدی. بیزنینگ بېکلریمیز آره‌سیده کۆپ ولایتلی و کۆپ نوکرلی کیشی قنبر علی ابدی. هېچ کیم‌نینگ نوکری و ولایتی اونیکیچه ابمس ابدی.

قیرق-ابلّیک کون او قیشلاقده ابدیک. قنبر علی‌نینگ دلالتی بیلن بعضی لشکر ابلیگه هم رخصت بېریلدی.

اۆزیمیز هم اندیجان‌گه کېلدیک. قیشلاقده و اندیجان‌ده بۆلگن پیتیمیزده تنبل‌نینگ

www.ezgu.org

کیشیسی تینمه‌ی خان قاشیگه تاشکندگه بارر و کېلر ایدی. خان‌نینگ اوغلی سلطان محمدنینگ بېک‌آته‌سی و خان‌نینگ اولوغ رعایت قیلگن بېگی احمدبېک تنبل‌نینگ توغیشگن عمکیسی ایدی. بېک تېلبه خان‌نینگ ایشیک‌آغه‌سی ایدی. تنبل‌نینگ توغیشگن اکه‌سی ایدی. باره-کېله خان‌نی تنبل‌گه کۆمک یوباریشگه کۆندیردیلر. کۆمکدن بوروزراق توغیلگنیدن بېری مۆغولستانده یشه‌ب اولغه‌یگن بېک تېلبه، او ولایتگه کیرمه‌ي، ولایت پادشاه‌لریگه خدمت قیلمس، خانلرگه‌گینه خدمت قیلر ایدی، کۆچ و اهل و عیالینی تاشکندده قۆییب، اۆزی کېلیب اینیسی تنبل‌گه قۆشیلدی.

بو فرصتده غلطی حادثه یوز بېردی. اخسی‌گه وقتینچه‌لیک قۆییلگن قاسم عجب غنیم‌نینگ آزگینه ده‌یدی نوکری کېنیدن چیقیب، قوولب بیچراته[2] بیلن خۆجند سوویدن اۆته‌یاتگنده تنبل‌نینگ کۆپ کیشیسیگه اوچره‌ب قۆلگه توشدی. تنبل لشکریمیزنینگ ترقه‌گنی خبرینی ایشیتگچ، اکه‌سی بېک تېلبه خان بیلن سۆزلَشیب کېلگن ایدی. کۆمک کېلیشی انیق و مقرر ایدی. اۆزگندن آتله‌نیب ایکّی‌سوو آره‌سیگه کېلدی. شو پیتده کاسان‌دن حقیقي خبر کېلدی که، خان تنبل‌نینگ کۆمگیگه سلطانیم اسمی بیلن مشهور بۆلگن اۆغلی سلطان محمدخانیکه‌نی احمدبېک بیلن تعیین قیلیب، بېش-آلتی مینگ لشکر قۆشیپتی. اولر ارچه‌کېنت یۆلی بیلن کېلیب کاسان‌نی قمل قیلدیلر. بیز هم پیراقده‌گی کیشیلریمیزگه باقمه‌ی، حاضربۆلگن کیشیلریمیز بیلن فرصت کوتمَی، قیش‌نینگ قتّیق ساووغیده تنگریگه توکل قیلیب، اندیجان‌دن بند سالار یۆلی بیلن آشیب سلطانیم بیلن احمدبېک‌نینگ اوستیگه آتلندیک. کېچه‌سی هېچ یېرده تۆخته‌مه‌ی، تونی بیلن یوریب اخسی‌ده توشدیک. اۆشه آقشام قتّیق ساووق ایدی. شونچه‌لیک ساووق ایدی که، بعضیلرنینگ قۆل-آیاقلرینی ساووق اوردی. کۆپ کیشی‌نینگ قولاقلری آلمه‌دېک-آلمه‌دېک قَوَریب چیقدی. اخسی‌ده تۆختب اۆتیرمه‌ی، قاسم عجب‌نینگ اۆرنیگه یارک تغایی‌نی وقتینچه‌لیک قۆییب، کاسان اوستیگه اۆتدیک. کاسان‌گه بیر شرعی قالگنده خبر

2 » -Bichrota«

کېلدی که، احمدبېک بیزدن خبر تاپیب، سلطانیم بیلن اېیل-تېیل قَیتیب کېتیبدی.

تنبل بیزنینگ آتلنگنیمیزنی بیلیب، اکه‌سیگه کؤمککه شاشیب کېله‌یاتگن اېکن. کون ایکّی نماز آره‌سی پیتی اېدی‌که، تنبل لشکری‌نینگ قاره‌سی نوکند تامانیدن پیدا بؤلدی. اکه‌سی‌نینگ بونده‌ی ناچار قالیب، ملاحظه‌سیز چېکینیشیدن و بیزنینگ بونده‌ی ایلَدم یېتگنیمیزدن لال و حیرتده توریب قالدی. بیز دېدیک که، اونی بیزگه بو تخلیت خدا یېتکزدی، حاضر او سراسیمه‌ده توریپتی، اگر بیز حرکت قیلیب، اولرگه تشلنسک، تنگری کؤمگیده بیرارته‌سی هم قاچیب کېتالمه‌یدی. ویس لاغری و ینه بعضیلر دېدیلرکه، کون کېچ بؤلدی. بوگون بؤلمسه، اېرته‌گه اوروشرمیز، قه‌یاققه هم باریشردی؟ اېرته‌لب هر قه‌یېرده بؤلسه، اوچره‌ته‌میز، دېب درحال هجوم قیلیشنی معقول کؤرمه‌دیلر. شونده‌ی‌گینه اېشیککه کېلگن غنیم هېچ قنده‌ی ضرر کؤرمه‌ی قوتولدی. «قاپوده‌گینی قاپمسه، قریگونچه قَیغورر» دېگن مقال بار.

بَیت:

کار هارا به وقت باید جست،

کار بې وقت سست باشد، سست.

(مضمونی:

ایش وقتیده اونوملی بؤلور،

بې وقت ایش‌نینگ ایشکلی بؤلور.)

اولر اېرته‌سی اېرته‌لبگچه فرصتنی غنیمت بیلیب، کېچه‌سی هېچ یېرده توشمه‌ی، باریب ارخیان قؤرغانیگه کیردیلر. اېرته‌سیگه غنیم‌نینگ اوستیگه یوریب، اونی تاپمَی، سؤنگیچه کېلیب، ارخیان قؤرغانینی یقیندن قمل قیلیشنی معقول کؤرمَی، اوندن بیر شرعی مسافه‌ده‌گی غزنَه‌ی نمنگان‌گه توشیلدی. اؤتّیز-قیرق کون بیز بو یورتده اېدیک. تنبل ارخیان قؤرغانیده اېدی. آز-آز کیشی بېریدن باریب، نریدن کېلیب آره یؤلده تؤقنه‌شیب قَیتر اېدی. بیر کېچه تونگی باسقینگه کېلدیلر. اؤرده‌نینگ تشقریسیدن بیر دسته ییگیتلر اؤق آتیب قَیتدیلر. اؤرده

www.ezgu.org

تېورەگینی خندق قیلیب، شاخ-شَبّەلر توتیب، احتیاطلر قیلینیب ایدی. هېچ ایش قیلەآلمەدیلر. اوشبو یورتدە ایکنیمیزدە قنبرعلی ایکّی-اوچ مراتبە بیزدن ناراضی بۆلیب ولایتیگە بارماقچی بۆلدی. بیر قتلە اۆزیچە آتلَنیب، جۆنەگندی، بعضی بېکلرنی یوباریب، تشویشلر بیلن قَیتردیک.

بو اثنادە سیدیوسف مَجَم سلطان احمد تنبل‌گە کیشی یوباریب، او تامانگە اۆتدی. اندیجان‌نینگ تاغ ایتکلرینی اویغور مَجَم دیدیلر. ایکّی موضع تاغ ایتگی‌دیر. سیدیوسف مَجَم اولرنینگ اولوغی ایدی. سۆنگرە درگاهدە تنیقلی بۆلیب قالگن ایدی. ایشی اولوغلیکدن هم اۆتیب ایدی. گرچە اونی هېچ کیم بېک قیلمەسە هم اونینگ بېکلیک دغدغە و دعواسی بار ایدی. غایت منافق و توتوروقسیز نسخە ایدی. مېن بو نوبت اندیجان‌نی آلگنیمدن اوشبو زمانگچە چمەسی ایکّی-اوچ مرتە مېن تامانگە اوتیب، تنبل‌گە غنیم بۆلدی. ینە ایکّی-اوچ مرتە تنبل تامانگە اوتیب، مېنگە یاولشدی. آخرگی غنیم بۆلگنی بو ایدی. اونینگ بیلن بیرگە ایل و اولوس و اَیماقلر انچەگینە ایدی. او تنبل‌گە قۆشیلمەسین دېب اۆرتەدن یۆل سالدیک. آرەدە قۆنیب، پیشخاران اطرافلریگە کېلدیک. پیشخاران قۆرغانیگە تنبل‌نینگ کیشیسی کېلیب کیرگن ایکن. بیزنینگ هجومچی قسمیمیز بېکلری: علی درویش‌بېک و قۆچ‌بېک آغە-اینیسی بیلن پیشخاران دروازەسیگە باریب، زۆر جنگ قیلدیلر. قۆچ‌بېک آغە-اینیسی بیلن یخشی جسارت کۆرستدی. اکثری‌نینگ قۆللری حرب ایشیگە تېگدی.

پیشخاران‌نینگ بیر شرعی بېریسیدە بیر تېپەلیک اوستیگە توشدیک. تنبل جهانگیرنی یانیگە آلیب، پیشخاران قۆرغانی‌نینگ آرقە تامانیگە توشدی. اوچ-تۆرت کوندن سۆنگ بیزنینگ فکریمیزگە مخالف بېکلر: علی‌دوست و قنبرعلی سَلاخ اۆز یقینلری و قۆشیلگنلری بیلن بیرگە بۆلگنلر یرەش سۆزینی آرەگە سالە باشلەدیلر. مېنینگ اۆزیم و خیرخواه یقینلریم‌نینگ بو یرەشدن اصلا خبر-بېرلری یۆق ایدی. بیزلر بو حالتگە اصلا راضیلیک بېرمس ایدیک. بو ایکّی نسخە ایکّی اولوغ بېک بۆلگنی اوچون، اگر بولرنینگ سۆزیگە قولاق سالمەی، صلح بۆلمسە، بولرنینگ اۆزگە احتماللری هم بار ایدی. ناعلاجلیکدن، شو

www.ezgu.org

یۉسینده صلح توزدیک: خۉجند سووی‌نینگ اخسی تامانیده‌گی ولایتلر جهانگیر میرزاگه تعلقلی بۉله‌دی، اندیجان طرفده‌گی ولایتلر مېنگه تعلقلی بۉله‌دی. اۉزگندنی هم کۉچلرینی چیقرگندن سۉنگ بیزنینگ محکمه‌گه تاپشیره‌دیلر. ولایتلر ایشلری قرار تاپگندن سۉنگ مېن و جهانگیر میرزا اتفاق توزیب، سمرقند اوستیگه یورگه‌یمیز. سمرقند تختی میسر بۉلیب، غلبه تأمینلنگچ، اندیجان جهانگیر میرزاگه بېریله‌دی. سۉز شونگه قرار تاپدی.

جهانگیر میرزا و تنبل اېرته‌سیگه کېلیب، رجب آیی‌نینگ آخریده مېنگه ملازمت قیلدیلر. انه شونده‌ی قطِعی عهد و شرطلرگه کېلیشدیک. جهانگیر میرزاگه اخسی سری رخصت بېریب، اۉزیم اندیجان‌گه قَیتیب کېتدیم. اندیجان‌گه کېلگچ، تنبل‌نینگ اینیسی خلیل و اونینگ بیلن اسیر توشگن گروهنی بنددن آزاد قیلیب، سرپالر کییدیریب رخصت بېریلدی. اولر هم بندده‌گی بیزنینگ بېک و ایچکیلرنی-تغایی بېک، محمد دوست، میرشاه قَوچین، سیدبېک، قاسم عجب، پیر ویس، میریم دېوان باشلیقلرنی بنددن چیقریب یوباردیلر.

اندیجان‌گه کېلگندن سۉنگ علی دوست‌نینگ فعل-اطواری تماماً اۉزگچه بۉلدی. مېن بیلن دربدرلیک و مشقتلی حربی سفرلرده بیرگه بۉلگن کیشیلرگه یامان مناسبتده بۉله باشله‌دی. اول خلیفه‌گه "رخصت" بېردی. اوندن سۉنگ ابراهیم سارو و ویس لاغری‌نی بې‌گناه و اساسسیز توتیریب، تَله‌تیب، ولایتلریدن اَییریب جۉنه‌تیب یوباردی. قاسم‌بېک بیلن کېلیشالمه‌ی یورردی. تشقریدن قره‌گنده، او شونده‌ی حسابله‌دی که- خلیفه و ابراهیم خواجه قاضی طرفدارلری دیرلر؛ مېندن قصاص آله‌دیلر. اونینگ اۉغلی محمد دوست هم پادشاه‌لرگه خاص خط-حرکتلر قیله‌باشله‌دی: صحبت، شیلان-عاموی طعام، محکمه و بویروقلرده سلطانلر اصولینی قۉلله‌ی‌باشله‌دی. بو آته و اۉغیل تنبل‌نی آرقه قیلیب، بونده‌ی خط-حرکَتلر بنیاد قیلدیلر.

مېنده هم اونچه‌لیک اختیار و اقتدار قالمه‌دی که، بولرنینگ نامعقول حرکتلرینی منع قیله آلسم. چونکه تنبل‌دېک دشمن بولرنینگ آرقه‌سی و حمایه‌چیسی دیر. نیمه‌نی کۉنگیللری تیلَسه، اۉشه‌نی قیلر ایدیلر .عجب نازک بیر پیتلر ایدی. هېچ نیمه دېب بۉلمسدی. بو آته-

www.ezgu.org

اۋغیلدن او مدتده انچه-مونچه خوارلیکلر تارتیلدی.

سلطان احمد میرزانینگ عایشه سلطان‌بیگم ناملی قیزینی آته و عمکیسی تیریک ایکنلیگیده مینگه قلینلیک قیلیب ایدیلر، خۆجندگه کیلگندی، شعبان آییده آلدیم. آلگنیمده اوّل مِهریم یامان بۆلمسه‌ده، لیکن بیرینچی اویلَنیشیم ایدی، حب و تارتینچماقلیک باعث هر اۋن، اۋن بیش-ییگیرمه کونده بیر بارر ایدیم. سۆنگره‌لر او مِهر هم قالمه‌دی، بیراق تارتینیش هنوز کۆپراق بۆلدی: بیر آیده و قیرق کونده آنه‌م خانم التماسلر بیلن زورلب-زۆرلب تشویشلر بیلن یوبارردی. بو فرصتلرده بیر اۋرده بازاری باشلیغی‌نینگ اۋغلی بار ایدی- بابري اسملی، آتی هم عجب مناسب توشیب ایدی.

شعر:

مین انگه غریب مَیل پیدا قیلدیم،

بلکه انگه اۋزنی زار و شیدا قیلدیم.

اوندن ایلگری هیچ کیشیگه مایل بۆلگن ایمس ایدیم، بلکه مِهر و محبت خصوصیده‌گی گپ-سۆزلرنی ایشیتمس ایدیم. او پیتلری بیرته-ایکّیته بَیت فارسیده یازردیم. بو بَیتنی اۋشنده ایتیب ایدیم.

بَیت:

هیچ کس چون من خراب و عاشق و رسوا مباد،

هیچ محبوبی چو تو بي رحم و بي پروا مباد.

(مضمونی:

هیچ کیم مینديک خراب و عاشق و رسوا بۆلمه‌گی،

هیچ محبوب سین کبی بي رحم، بي پروا بۆلمه‌گی.)

احیان-احیانده بابري مینینگ قاشیمگه کیلر ایدی. لیکن مین حیا و تارتینچاقلیک باعث بابري تامانگه تیک قره‌ی آلمسدیم: التفات و گپلَشیش قه‌یرده دییسیز! نشئه و اضطراب سببیدن شکر قیلر ایدیم، کیتگنیدن شکایت قیلیشگه مینینگ قنده‌ی امکانیم بۆلسین؟

www.ezgu.org

ملازمت تکلیف قیلماققه هم کیمده حد و طاقت بار اېدی! بیر کونی اۆشه مِهر و محبت پیتلری بیر گروه کیشیلر یۆلداش اېدیلر، بیر کۆچه‌ده کېله‌یاتگن اېدیم. بیردنیگه بابري یوزمه‌یوز اوچره‌ب قالدی. مېنده خجالتیم زۆرلیگیدن شونده‌ی حال یوز بېردی که، نق اېریب کېته‌یاتگندېک اېدیم. تیک باقماقلیک یا سۆز سۆزله‌ماق‌نینگ هم امکانی یۆق اېدی. یوز تارتینیش و تشویش بیلن نری اۆتیلدی. محمد صالح‌نینگ بو بَیتی خاطرگه کېلدی. بَیت:

شوم شرمنده هرگه یار خودرا در نظر بینم،
رفیقان سوی من بینند و من سوی دیگر بینم.
(مضمونی:
یاریمه دوچ کېلگنیمده حال خراب، شرمنده من،
دوستلر کۆز تیکسه‌لر مېنگه تامان، مېن قیده من؟!)

بو بَیت عینِ شو حالتیمگه جوده ماس کېلدی. عشق و محبت طغیانیدن، یاشلیک و تېلبه‌لیک زۆرلیگیدن باش‌یلنگ، آیاق‌یلنگ کۆی و کۆچه‌ده، باغ و باغچه‌ده سَیر قیلر اېدیم. نه آشنا و بېگانه التفاتی و نه اۆز و یات پرواسینی قیلر اېدیم.

عاشق اۆلگاچ بېخود و دېوانه بۆلدوم، بیلمه‌دیم،
کیم پری رخساره‌لر عشقیگه بو اېرمیش خواص.

گاها تېلبه‌لردېک یالغیز دله‌دشتگه بارر اېدیم. گاه باغلر و محله‌لرنی کۆچه‌مه‌کۆچه اخترر اېدیم. نه یورماق‌ده اختیاریم بار اېدی، نه اۆتیرماقته؛ نه بارماقده قراریم بار اېدی، نه تورماقده. شعر:

نې باروركه قوتیم بار، نې توررگه طاقتیم،
بیزنی بو حالتقه سېن قیلدینگ گرفتار، ای کۆنگول.

اوشبو ییل سلطان علی میرزا بیلن محمد مزید ترخان‌نینگ آره‌سیده مخالفت توشدی. سببی بو اېدی که، ترخانلر جوده کۆپ اعتبارلی و باشباشداق بۆلیب اېدیلر. بخارانی بوتونله‌ی باقی ترخان آلیب اېدی. بخارا درامدیدن بیراوگه بیرار حصه بېرمسدی. محمد مزید

www.ezgu.org

ترخان هم سمرقند توشومیگه مطلق حاکم بۉلیب، بوتون ولایتنی اۉغیللری، یقینلری و تَنیشلریگه آلیب ایدی. شهردن سلطان علی میرزاگه تېگیشلی بۉلگن مبلغدن باشقه بیرار جایدن بیرار چقه هم آرتیقچه تېگمس ایدی. سلطان علی میرزا کپ-کتّه ییگیت بۉلیب قالگن ایدی. ترخانلرنینگ بوندهی مناسبتلریگه قچانگچه صبر قیلسین؟ بیر نېچه ایچکیلری بیلن محمد مزید ترخاننینگ قصدیگه توشدی. محمد مزید ترخان بو حالنی پَیقب، نوکر-سَودری، یقین و قدردانلری، ینه اونینگ بیلن بیرگه بۉلگن بېکلری، چنانچه، سلطان حسین ارغون، پیر احمد ارغون، خواجه حسین، اوزون حسن‌نینگ اینیسی قرا برلاس، صالح محمد و ینه بعضی بېکلر، ییگیتلر بیلن شهرنی تشلب چیقدی.

خان او فرصتلرده خان میرزاگه محمد حسین دۉغلت، احمدبېک و ینه کۉپلب مۉغول بېکلرینی قۉشیب سمرقند اوستیگه یوریشنی تعیینله‌گندی. حافظ بېک دۉلدای و اۉغلی طاهربېک هم خان میرزا نینگ بېک‌آته‌سی ایدیلر. حسن نبیره، هندوبېک، بعضی ییگیتلر حافظ‌بېک و طاهربېک مناسبتی طفیلی سلطان علی میرزادن قاچیب، میرزا خان قاشیگه بارگن ایدیلر. محمد مزید ترخان کیشیلر یوباریب، خان میرزانی و مۉغول لشکرینی تیلب، شاودار تومنیگه کېلیب، میرزا خان‌نی کۉریب، مۉغول بېکلری بیلن ملاقات قیلدی.

مۉغول بېکلری‌نینگ محمد مزید بېکلری بیلن مصلحتلری یخشی چیقمه‌دی. حتا اولر محمد مزید ترخان‌نی توتیشنی هم خَیال قیلگن ایدیلر. بو بېکلر وضعیتنی انگلب، مۉغول لشکریدن بیر بهانه بیلن اَیریلدیلر. بولر اَیریلگچ، مۉغول لشکری هم توره‌آلمه‌دی، قَیتیب یاریلاقه باریب توشگنده سلطان علی میرزا آز کیشی بیلن سمرقنددن تېزلیک بیلن آتله‌نیب خان میرزا بیلن مۉغول لشکری اوستیگه کېلیب یېته‌دی، لېکن اورو‌شه آلمسدن، پراکنده بۉلیب قاچه‌دیلر. آخرگی چاغده سلطان علی میرزانینگ بیریخشی ایشی شو بۉلدی که، محمد مزید ترخان و اولر بو میرزالردن واز کېچیب، بوندن ایلگری‌راق مېنینگ قاشیمده بۉلگن، اندیجان قملیده هم خواجه قاضی بیلن بیر -بیرلریگه سوینچیق بۉلیب، جان فداییلیکلر قیلگن مۉغول عبدالوهاب‌نی یوباریب مېنی تیله‌دیلر. بیز هم انه شو معامله‌گه زار ایدیک.

www.ezgu.org

اوشبو مصلحت اوچون صلح قيليب سمرقند اوستيگه يوريشگه اشتياقمند ايديک. درحال مير مؤغولنی اخسی‌گه- جهانگير ميرزا قاشيگه اوچره‌شيش جايينی بېلگيلش اوچون يوباريلدی. سمرقند اوستيگه آتلنماقچی بؤلديک. ذوالقعده آييده سمرقند اوستيگه لشکر آتلَنيب، آره‌ده ايکّی قؤنيب، قُباگه توشديک. نماز عصرده خبر کېلدی که، سلطان احمد تنبل‌نينگ اينيسی خليل کېليب اؤش قؤرغانينی اؤغرينچه آليبدی. تفصيلاتی بوکه، صلح بؤلگنده تنبل‌نينگ اينيسی خليل باشليق اسيرلر، قيد ايتيلگنيديک، قؤييب يوباريلگندی. تنبل خليل‌نی اوزگنده‌گی کؤچ و اوروقلرينی چيقرماق اوچون يوبارگندی. کؤچ چيقرماق بهانه‌سی بيلن باريب، اؤزگندگه کيريب بوگون چيقه‌ی-ايرته‌گه چيقه‌ی ديب حيله قيليب چيقمه‌ی توردی. بيزنينگ لشکريميز آتلنگنده فرصت تاپيب، اؤش خالی قالگنده کېچه‌سی بيلن کېليب، اؤش قؤرغانينی اؤغرينچه آليبدی.

بو خبر بيزگه کېلگچ، تورماق‌نينگ و ينه بولر بيلن مُراضات‌سيزليک‌نينگ مصلحتينی بير نېچه اساسلرگه کؤره معقول تاپمه‌ی، سمرقند سری يؤلگه توشه‌بېرديک. سببلريدن بيری بوکه، بيزنينگ لشکر اته‌گنيميز همه‌سی يوريش يراغينی قيليش اوچون اوی-اويلريگه هر تامانگه ترقب کېتگن ايدی. صلحگه ايشانيب، بولرنينگ مکر و يامان نيتلريدن بېخبر و غافل ايديک. ينه بيری بوکه، علی دوست و قنبرعلی‌دېک اولوغ بېکلريميزدن بير نېچه مرته يامان خطِ- حرکتلر صادر بؤلدی که، اولرگه ايشانچ قالمه‌دی (بو حقده يازيلگن ايدی). ينه بيری بوکه، محمد مزيد ترخان باشليق برچه سمرقند بېکلری مېنی تيلب ميرمؤغول‌نی يوباريب ايديلر. سمرقنددېک پايتخت تورگنده انديجان‌دېک يېر اوچون کيشی‌نينگ وقت اؤتکزيشی اؤرينلی ايمس ايدی.

قُبادن مرغينانگه کېلينديک. قؤچبېک‌نينگ آته‌سی سلطان احمدبېککه مرغينان بېريلگندی. ايريم ضرورتلر و عايله‌وي حالتلرگه کؤره، مېنينگ بيلن ايرگشه‌آلمه‌ی مرغينان‌ده قالدی. اؤغلی قؤچبېک بير-ايکّی آغه-اينيسی بيلن بيرگه کېلديلر.

اِسفره يؤليگه توشيب جؤنه‌ديک. اِسفره‌گه قره‌شلی مهن نامليی قيشلاققه کېليب توشديک.

www.ezgu.org

خیرلی تصادفدن قاسم‌بیک جماعتی بیلن، علی دوست جماعتی بیلن، سید قاسم ینه بیر گروه ییگیتلر بیلن اوشبو آقشام مهن‌ده ایکنیمیزده، خودّی ایلگریدن وعده‌له‌شیب قؤییلگندیک، کېلیب قؤشیلدی. اوندن آتلَنیب، خسبان دشتی بیلن یوریب، چؤپان کؤپریگیدن اؤتیب، اؤره‌تیپه‌گه کېلدیم. قنبرعلی اؤز ولایتی خؤجنددن تنبل‌گه ایشانیب لشکر مصلحتینی سؤره‌شگه اخسی‌گه کېله‌دی. بو واقعه صادر بؤلگچ، تنبل اونی قؤلگه آلیب، ولایتلری‌نینگ اوستیگه یوره‌دی. بیر تورکی مقال بارکه: «ایناندیگینگ دوستینگگه، سمان تیقر پوستینگگه». یؤلده کېله‌یاتگنیمیزده یَیاو قاچیب یوز تشویشلر بیلن اؤره‌تیپه‌گه کېلدی. اؤره‌تیپه‌ده ایکنیمیزده خبر کېلدی که، شیبانی‌خان قلعه‌ی دبوسیه‌ده باقی ترخان‌نی باسیب، بخارا اوستیگه بارییتی. اوره‌تیپه‌دن بورکه ییلاوی یؤلی بیلن سنگزارگه کېلدیک. سنگزار داروغه‌سی قؤرغاننی بېردی. قنبرعلی توتیلیب، آلدیریب کېلینگن ایدی، اونی سنگزارده قؤییب اؤتدیک. کېلیب خان یورتیگه توشگنده محمد مزید ترخان باشلیق سمرقند بېکلری کېلیب ملازمت قیلدیلر. سمرقندنی آلیش مسأله‌سینی بولر بیلن کېنگشیب آلیندی. دېدیلرکه، خواجه یحیی هم پادشاه طرفداری دیر. اگر خواجه کفیل بؤلسه، سمرقند جنگ و جدلسیز آسانلیک بیلن میسر بؤله‌دی. بو خصوصده بیر نېچه مراتبه خواجه یحیی‌گه کیشیلر یوباریب سوزله‌تیلدی. خواجه یحیی بیزنی سمرقندگه کیریتماقچی ایکنینی انیق ایتیب یوبارمه‌دی. لېکن ناامید بؤلگودېک سؤز هم اَیتمه‌دی. خان یورتیدن کؤچیب، درغم ساحلیگه کېلدیک. درغم قیرغاغیدن خواجه یحیی‌گه خواجه محمد علی کتابدار یوباریلدی. او کېلسینلر، شهرنی بېره‌میز، دېگن خبر کېلتیردی. درغم‌دن کېچگه یقین آتلَنیب، شهرگه یؤل آلدیک.

سلطان محمد دؤلدای‌نینگ آته‌سی سلطان محمود دؤلدای یورتدن قاچیب باریب بو کېلیشوودن اولرنی خبردار قیلیبدی. خبر تاپگنلری اوچون قیلگن او خَیالیمیز میسر بولمه‌دی. قَیتیب درغم ساحلیگه توشدیک. مېنینگ بیر یخشی رعایت قیلگن بېگم-علی دوست توتتیریب قووله‌گن ابراهیم سارو مینگلیغ مېن یارییلاققه کېلگن فرصتده سید

www.ezgu.org

یوسف‌بېک‌نینگ اۏغلی محمد یوسف بیلن کېلیب ملازمت قیلدی. اونینگ دستیدن بعضیسی قوولنگن، بعضیسی تَلَنگن و بعضیسی توتتیریلگن، علی دوست‌نینگ ضدیده بۏلگن، بیزنینگ سینشته بېکلریمیز و ایچکیلریمیز بیرین-بیرین ییغیلیب قاشیمیزگه کېلدیلر.

علی دوست ضعیفلَنیب قالدی. سببی- تنبل‌نی آرقه قیلیب، مېنگه و مېنینگ خیرخواهلریمگه جبرو جفالر اۏتکزردی. مېنینگ هم طبعیم بو آدم بیلن یامان ایدی. هم خواطرلَنیب، هم خجالتدن توره‌آلمه‌دی، کېتیشگه رخصت سوره‌دی. مېن هم منّتدار بۏلیب، رخصت بېردیم. علی دوست و محمد دوست اۏشه رخصت آلگنیچه تنبل حضوریگه باردیلر. تنبل‌گه یقین بۏلگن بو آته‌لیک-اۏغیللیکدن کۏپلب یاولیکلر و یامانلیکلر صادر بۏلدی. بیر- ایکّی ییلدن سۏنگ علی دوست‌نینگ قۏلیگه کویدیرگی چیقیب اۏلدی. محمد دوست اۏزبککه قۏشیلگن، ایشی اونچه‌لیک یامان ایمسدی. او یېردن هم کۏرنمکلیک قیلیب قاچیب، اندیجان نینگ تاغ ایتکلریگه باریب، یاولیکلر و فتنه‌لر اویوشتیردی. آخری اۏزبک قۏلیگه توشدی. کۏزلرینی کۏر قیلدیلر. «کۏزلرینی توز توتتی» مقالی‌نینگ معناسی شو بۏلسه کېره‌ک.

بولرگه رخصت بېریلگندن سۏنگ غوری برلاس‌نی بیر نېچه ییگیتلر بیلن خبر کېلتیریش اوچون بخاراگه یوباریلگن ایدی. خبر کېلدی که، شیبانی‌خان بخارانی آلیب، سمرقند اوستیگه قره‌ب یۏلگه توشدی. بیز او یېرده بۏلیشنی مصلحت کۏرمه‌ی، کېش سری یۏلگه توشدیک. سمرقند بېکلری‌نینگ اکثر کۏچلری هم کېش‌ده ایدی. کېش‌گه کېلگندن بیر- ایکّی هفته اۏتگچ خبر کېلدی که، سلطان علی میرزا سمرقندنی شیبانی‌خان‌گه بېردی. تفصیلاتی بو که، سلطان علی میرزانینگ آنه‌سی زهره‌بېگی آغه بیلمسلیگی و بې‌عقللیگیدن شیبانی‌خان‌گه بو مضمونده مخفی کیشی یوباره‌دی: شیبانی‌خان اونی آله‌دیگن بۏلسه، اۏغلی شیبانی‌خان‌گه سمرقندنی بېره‌دی. آته‌سی‌نینگ ولایتینی آلگندن سۏنگ ایسه شیبانی‌خان سمرقندنی سلطان علی میرزاگه بېره‌دی.

بو رېجه‌دن ابو یوسف ارغون‌نینگ خبری بار ایکن، بلکه بو رېجه‌نی کۏرستگوچی اۏشه غدّار ایکن

www.ezgu.org

www.ezgu.org

تۉقّیز یوز آلتینچی (۱۵۰۱-۱۵۰۰) ییل واقعه‌لری

شیبانی‌خان اوشبو خاتین‌نینگ وعده‌سی بیلن کېلیب باغِ میدانگه توشتی. توش وقتیده سلطان علی میرزابېک و کیچیک بېکلریگه، ییگیت-یلنگیگه- هېچ کیمگه خبر قیلمه‌ی، هېچ کیم بیلن کېنگشمه‌ی، یقینیده‌گی بیر نېچه کتّه-کیچیکلری بیلن چارراهه دروازه‌سیدن باغِ‌میدانگه -شیبانی‌خان قاشیگه باردی. شیبانی‌خان اونچه یخشی قبول هم قیلمه‌دی. کوریشگندن سۉنگ قویی یانده اۉتقیزدی. خواجه یحیی سلطان علی میرزانینگ چیققنیدن خبر تاپیب، اضطرابده قالدی. هېچ چاره تاپه آلمه‌ی خواجه یحیی هم خان قبولیگه باردی. شیبانی‌خان اۉرنیدن تورمسدن کۉریشیب قۉیه قالدی. بیرمونچه شکایتآمیز سۉزلر اَیتتی. خواجه یحیی جۉنه‌گنیده شیبانی‌خان تعظیم قیلیب اۉرنیدن توردی. جان‌علی خواجه علیبای‌نینگ اۉغلی رباطِ خواجه‌ده ایدی. میرزاسی‌نینگ خان حضوریگه بارگنینی اېشیتیب، او هم شیبانی‌خان قاشیگه کېلدی. بو بدبخت خاتین (زهره‌بېگی) اېسی پست بۉلگنیدن، اېرگه تېگیش هوسی بیلن اۉغلی‌نینگ خان و مانینی یېلگه بېردی. شیبانی‌خان اونگه ذرّه‌چه پروا هم قیلمه‌دی. بلکه حرَم عیالی، چۉری-خدمتکاریچه هم کۉزگه ایلمه‌دی.

سلطان علی میرزا هم اوز ایشیگه حیران و سرایدن خان آلدیگه چیققنیدن بېحد پُشیمان ایدی. بعضی یقین کیشیلری وضعیتنی انگلب، میرزانی آلیب قاچماقنی خَیال قیلدیلر. سلطان علی میرزا راضی بۉلمه‌دی: اجلی یېتیب تورگنی اوچون- قوتولمه‌دی. تېمور سلطان بیلن بیرگه اېکنلیگیده تۉرت-بېش کوندن سۉنگ اونی قۉلبه اولنگیده اۉلدیردیلر. بو بېش

www.ezgu.org

کونلیک اؤلرجان اوچون یامان آت بیلن کېتدی. خاتین کیشی سؤزیگه کیریب، اؤزینی یخشی کیشیلر صفیدن چیقردی. مونداق کیشی‌نینگ واقعه‌سینی بوندن آرتیق یازیب بؤلمس. بو یؤسینلیک شرمنده‌لی حرکتلرینی بوندن آرتیق ایشیتیب بؤلمس.

سلطان علی میرزانی اؤلدیرگندن سؤنگ جان‌علی‌نی هم میرزاسی‌نینگ قاشیگه یوباردی.

شیبانی‌خان خواجه یحیی‌دن خواطرده ایدی. شونینگ اوچون اونی ایکّی اؤغلی: خواجه محمد زکریا و خواجه باقی بیلن خراسان تامانگه جؤنتدی. کېینیدن بیر نېچه اؤزبک باریب، حضرت خواجه یحیی‌نی ایکّی یاش اؤغلی بیلن خواجه کاردزن اطرافیده شهید قیلدیلر. شیبانی‌خان: خواجه‌نی اؤلدیریشگه مېن بویروق بېرمه‌گنمن، بونی قنبربي بیلن کؤپک‌بي قیلدیلر، دېر ایکن. بو گپی اوندن یامانراق. «عذری گناهیدن بدتر» دېگن مقال بار. شونده‌ی ایشلرنی بېکلر اؤز باطنی بیلن خانیدن و پادشاهیدن رخصتسیز قیله باشله‌سه، اونده خانلیگی و پادشاه‌لیگی قه‌یېرده قالدی؟!

سمرقندنی اؤزبک آلگچ، کېش‌دن حصار سری یؤلگه توشدیک. محمد مزید ترخان باشلیق سمرقند بېکلری کؤچ و اهل و عیالّری بیلن بیرگه جؤنه‌دیلر. چغانیان‌نینگ چیلتو ییلاویگه توشگنده محمد مزید ترخان باشلیق سمرقند بېکلری اَیریلیب، باریب خسروشاه‌گه نوکر بؤلدیلر.

بیز شهر و ولایتدن محروم، بارر-توررِیمیز نامعلوم ایدی. خسروشاه بیزنینگ خاندانگه نسبتاً قنچه‌لیک حرمتسیزلیکلر قیلگن بؤلمه‌سین، چاره تاپالمه‌ی، ضرورتدن اونینگ ولایتی ایچی بیلن‌گینه اؤتدیک. قاره‌تېگین و آلای بیلن اؤتیب، کیچیک خان تاغه‌م آله‌چه‌خان‌گه بارسک‌میکن دېب هم خیال قیلگن ایدیم، بو میسر بؤلمه‌دی. کمرود بیلن یوقاریگه یوریب، سِرتاق داوانیدن آشماقچی بؤلدیک، نَواداک تومنیگه یېتگنده خسروشاه‌نینگ نوکری تؤقّیز آت و تؤقّیز پرچه متاع کېلتیردی. کمرود دره‌سیگه یېتگنیمیزده، شېرعلی تن‌قؤریقچی قاچیب خسروشاه قؤغانیگه کېتدی. تانگله‌سی قؤچ‌بېک بیزدن اَیریلیب، حصارگه کېتدی. کمرود دره‌سیگه کیریب یوقاری تامانگه قرەب کېتدیک. تار و اوچمه یؤللرده، بلند و تیک داوانلرده

www.ezgu.org

کۉپ آت و تویه قالدی. اوچ-تۉرت منزل قۉنیب، سِرتاق داوانیگه یېتدیک. داوانمیسن- داوان! هېچ قچان بوندەی بلند و اوچمه یۉللر بیلن یورمه‌گن ایدیک. کۉپ تشویش و مشقتلر بیلن خطرلی تار و اوچمه‌لردن اۉتیب، یوزعذاب و مشقت بیلن هلاکتلی بلندلیکلر، تار داوانلردن آشیب، فان تومنیگه کېلدیک. فان تاغلری‌نینگ آره‌سیده بیر کتّه کۉل بار، اونینگ محیطی-سطحی تخمیناً بیر شرعی کېله‌دی، عجب کۉل دیر؛ غرایباتدن خالی ایمس.

ابراهیم ترخان شیراز قۉرغانینی بېرکیتیب اۉتیرېپتی، یارییلاق قورغانلریده هم خواجه دیدارده بۉلگن قنبرعلی و ابوالقاسم کۉهبُر اۉزبک سمرقندنی آلگنده خواجه دیدارده توره آلمَی، یارییلاققه کېلیب، یارییلاق و پستکی قۉرغانلرنی بېرکیتیب اوتیریبدیلر، دېگن خبر کېلدی. فان‌نی اۉنگ قۉلده قۉییب کشتُود سری یوردیک. فان حکمداری کرم و سخاوت، خدمتکارلیگ و آدمیلیک بیلن مشهور و تنیقلی ایدی. سلطان مسعود میرزا، سلطان حسین میرزا حصار اوستیگه کېلگنده اینیسی بایسونقورمیرزاگه-سمرقندگه بو یۉل بیلن باریب ایدی. فان بېگی پیتمیش-سکسان آت تارتیق قیلدی. باشقه ملازمتلرنی هم اوشبو یۉسینلیک قیلدی. مېنگه بیر ناچارراق آت یوباریب، اوزی کېلمه‌دی. سخاوت بیلن مشهور بۉلگن ایل بیزگه کېلگنده خسیس بۉله‌دی. مروّت بیلن دانغی چیققن ایل‌نینگ مروّتی اونوتیله‌دی. سخاوت و کرَم بیلن تنیقلی و مشهور بۉلگن خسروشاه بدیع‌الزمان میرزاگه قنده‌ی ملازمتلر قیلگنی یوقاریده قید ایتیلدی.

ینه باقی ترخان‌گه و اۉزگه بېکلرگه راسه کۉپ آدمگرچیلیک، تارتیقلر قیلگن ایدی. ایکّی نوبت اونینگ ولایتی آرقه‌لی اۉتیشیمیزگه تۉغری کېلدی. بیزنینگ خاندانیمیز اهلی او یاقده تورسین، اېنگ پست نوکرلریمیزگه قیلگن آدمگرچیلیکنی هم بیزگه قیلمه‌دی، بیزنی حتا نوکریمیزچه کوزگه ایلمه‌دی.

بَیت:

کیم کۉروبتور، ای کۉنگول،اهل جهاندین یخشیلیغ،

کیم که اندین یخشی یۉق، کۉز توتمه آندین یخشیلیغ.

www.ezgu.org

فان‌دن اۋتگچ، کشتُود قۋرغانیده اۋزبکلر بار دېب خَیال قیلیب، کشتود اوستیگه جۋنه‌دیک. کشتود قۋرغانی هم بوزیلگن ایکن. بو مدتده اونده حکمدارکیشی اۋتیرگن ایمس ایکن. اوندن اۋتیب کۋهک سووی‌نینگ یاقه‌سیگه توشدیک. یاری‌نینگ تۋغریسیدن-کۋهک سوویدن کۋپریک بیلن کېچدیک. رباطِ خواجه قۋرغانینی تۋستدن بیلدیرمه‌ی آلیشسین دېب قاسم‌بېک باشلیق بېکلر یوباریلدی. بیز یاری‌دن اۋتیب، شونقارخانه تاغیدن آشیب، یارییلاققه کېلدیک. رباطِ خواجه‌گه بارگن بېکلر شاتی قۋیه‌یاتگن پیتده سېزیب قالیبدیلر، قَیتریبدیلر؛ قۋرغان‌نی آلالمه‌ی قَیتیب کېلدیلر.

قنبرعلی سنگزارده ایدی، کېلیب کۋردی. ابوالقاسم کۋهبُر و ابراهیم ترخان آبرۋلی کیشیلرینی ملازمتگه یوباریب، حرمت-احترام اظهارینی قیلدیلر. یارییلاق قیشلاقلریدن اسفیدک قۋرغانیگه کېلدیک.

اۋشه فرصتده شیبانی‌خان خواجه دیدار تومنیده اۋتیرگن ایدی. اوچ-تۋرت مینگ اۋزبک عسکری بار ایدی. ینه شو یېرلی سپاهیدن هم شونچه چاغلی کیشی ییغیلگندی. سمرقند قلعه‌بېگیلیگینی جانوَفا میرزاگه بېرگندی. بېش-آلتی یوز کیشی بیلن او سمرقند قۋرغانی‌نینگ ایچیده ایدی. حمزه سلطان بیلن مهدي سلطان اۋزلریگه تېگیشلی کیشی قاره‌سی بیلن سمرقند یقینیده‌گی بۋدنه قۋروغیده اۋتیرگن ایدی.

بیزنینگ کیشیلریمیز یخشی و یامان-همه‌سی ایکّی یوز قیرق کیشی ایدی. برچه بېکلر و ییگیت-یلنگ بیلن سۋزلَشیب، شونگه قرار قیلدیک که، شیبانی‌خان سمرقندنی یقینده آلیب، هنوز ایل اونگه و او ایلگه کۋنگیللری بیر تۋختمگه کېلمه‌گن. اوشبو فرصتده بیر ایش قیلسک-قیله آله‌میز. اگر سمرقند قۋرغانیگه شاتی قۋییب، اۋغیرلیک بیلن آلسک-سمرقند ایلی هم بیزنیکی بۋله‌دی. نې چاره‌لری بار؟ اگر بیزگه مدد قیلمسه‌لر، اۋزبک اوچون هم اوروشمه‌یدیلر. سمرقندنی قۋلگه کیریتگندن سۋنگ هرنېِ تنگری‌نینگ خواهشی بۋلسه، اۋشه بۋلگوسی دیر.

بو قرار بیلن پېشین نمازیدن سۋنگ یارییلاقدن آتلَنیب، کېچه تون بۋیی یۋل یوریب، یریم

www.ezgu.org

کېچه‌ده خان یورتیگه یېتدیک. او آقشام اېل خبردار بۆلیبدی دېب قۆرغان‌نینگ یقینیگه بۆلمه‌ی، خان یورتیدن‌آق آرقه‌گه قَیتیلدی. تانگ‌آترده، رباطِ خواجه‌دن قوییراقده کۆهک سووینی کېچیب ینه یارییلاققه کېلدیک. بیر کون اسفیدک قۆرغانیده همه ایچکیلر: دوست ناصر، نویان کۆکَلداش، خانقولی، کریمداد، شیخ درویش، خسرو کۆکَلداش، میریم ناصر سینگریلر حاضر ایدیلر، مېنینگ قاشیمده اۆتیرگن ایدیلر. هر تۆغریدن آره‌ده سۆز اۆتر ایدی. دېدیم که: «قنی، ایتینگلر-چی، تنگری تۆغری کېلتیرسه، سمرقندنی قچان آلگه‌یمیز؟» بعضی دېدیلرکه: «یازده آلگه‌یمیز». او محل کېچ کوز ایدی. بعضیلر: "بیر آی"، بعضیلر "قیرق کون"، بعضیلر "ییگیرمه کون"، دېدیلر. نویان کۆکَلداش دېدی‌که: «اۆن تۆرت کونده آلگه‌یمیز». تنگری تۆغری کېلتیردی: راپّه‌-راست اۆن تۆرت کونده‌یاق سمرقندنی آلدیک.

اۆشه فرصتده عجایب توش کۆردیم. توش کۆرسم، حضرت خواجه عبیدالله کېلمیشلر، مېن استقباللریگه چیقیبمن. خواجه کېلیب اۆتیردیلر. خواجه‌نینگ آلدیلریگه بیر آز آدمیراق دسترخوان سالیشیبدی. بو سببدن حضرتگه بیر آز ملال کېلگنمیش. ملا بابا مېن سری باقیب اشاره قیله‌دی. مېن هم ایما-اشاره بیلن دېدیم که، بو ایشده مېنینگ عیبیم یۆق. دسترخوان سالووچی خطا قیلیبدی. خواجه بونی فهملب، بو عذرنی قبول قیلدی. اۆرینلریدن توردیلر. اوزه‌تیب چیقدیم. اوشبو اوی‌نینگ دهلیزیده اۆنگ قۆلیمدن یا چپ قۆلیمدن توتیب شونده‌ی کۆتردیلرکه، بیر آیاغیم یېردن اوزیلدی. تورکی-اۆزبېک تیلیده دېدیلر که: «شیخ مصلحت بېردی». اۆشه بیر نېچه کونده‌یاق سمرقندنی آلدیم.

بیر-ایکّی کوندن سۆنگ اسفیدک قۆرغانیدن وَسمَند[1] قۆرغانیگه کېلیندی. بیر مراتبه سمرقند ولایتیگه باریب، سېزدیریب قۆیگن ایدیک، ینه تنگریگه توکل قیلیب، اۆشه خَیال بیلن وَسمَنددن پېشین نمازیدن سۆنگ سمرقند اوستیگه یوردیک. خواجه ابوالمکارم هم همراه ایدی. یریم کېچه خیابان‌نینگ پلِ مغاک — مغاک کۆپریگیگه یېتیب، یېتمیش-

1 -Vasmand

www.ezgu.org

سکسان سره بیگیتلرنی اجره‌تیب، غارِعاشقان تۆغریسیدن شاتی قۆییب چیقیب کېلیب، فېروزه دروازه‌سیده‌گی قۆریقچیلر اوستیگه یوریب، دروازه‌نی قۆلگه آلیب، بیزگه کیشی یوبارینگلر، دېب بویوردیک.

بو بیگیتلر باریب غارِ عاشقان تۆغریسیدن شاتی قۆییب چیقه‌دیلر. هېچ کیم سبزمه‌ی قاله‌دی. اوندن فېروزه دروازه‌سیگه کېلیب فاضل ترخان (او بېک ترخانلردن ایمس، تورکستانلیک سوداگر ترخانلردن بۆله‌دی. شیبانی‌خان‌گه تورکستان‌ده خذمت قیلیب، اعتبار تاپیب ایدی) اوستیگه قرشی یوره‌دیلر. فاضل ترخان‌نی بیر نېچه نوکری بیلن اوروشیب، اولرنی اۆلدیریب، دروازه‌نینگ قفلینی بالته بیلن چاپیب، دروازه‌نی آچدیلر.

اوشبو فرصتده مېن یېتگنیم زَهاتی‌یاق فېروزه دروازه‌سیدن ایچکری کیردیم. ابوالقاسم کۆهبُرنینگ اۆزی کېلمه‌گن ایدی. اینیسی احمد قاسم‌نی اۆتّیز-قیرقته‌چه نوکری بیلن یوباریب ایدی. ابراهیم ترخان‌نینگ کیشیسی هم یۆق ایدی. شهرگه کیریب خانقاه‌ده اۆتیرگنیمده احمد ترخان ناملی اینیسی بیر نېچه نوکری بیلن کېلدی. شهر خلقی هنوز اویقوده ایدیلر. دوکاندارلر دوکانلریدن قره‌ب، تَنیب دعا قیلردیلر. بیر آز فرصتدن سونگ شهر خلقی خبردار بۆلدی. بیزنینگ ایلگه و شهر خلقیگه عجایب شادلیک و نشئه ایدی. اۆزبکلرنی کۆچه-کۆیده قوتورگن ایتلردېک تاش و تَیاق بیلن اوریب اۆلدیردیلر. تخمیناً تۆرت-بېش یوز اۆزبکنی اوشبو یۆسینده اۆلدیردیلر.

شهر قۆرغان‌بیگی جان‌وفا خواجه یحیی‌نینگ اویلریده ایدی، قاچیب چیقیب شَیبانی‌خان قاشیگه کېتدی. دروازه‌دن کیریب مدرسه و خانقاه سری یوره قالدیم. کېلیب خانقاه تاقی‌نینگ اوستیده اۆتیردیم. تانگ آتگونچه تېوره‌ک-اطرافده سوران و غوغا بۆلدی. بعضی خبردار بۆلگن ارباب و دوکاندارلر کېلیب، نشئه و شادمانلیکلر بیلن کۆریشیب، ییگولیکلر کېلتیریب، دعالر قیلدیلر.

تانگ آتگندن سۆنگ خبر کېلدی که، آهنین دروازه‌سیده ایکّی دروازه‌نینگ آره‌سینی اۆزبکلر بېرکیتیب اوروشماقده‌لر. درحال آتلَنیب، آهنین دروازه‌سی‌گه قره‌ب یۆلگه توشدیم.

www.ezgu.org

مېن بیلن اۉن-اۉن بېش، ییگیرمه کیشی بار ایدی. ایل یۉقسیل. ایندی‌گینه شهر قۉلگه آلیندی. هرکیم بیر گۉشه‌ده قیزیقسینیب سۉره‌ب-سوریشتیریش بیلن مشغول. مېن ییتگونچه آهنین دروازه‌سیدن اۉزبکلرنی شهر خلقی اوروب-سوروب تشقری چیقریبدیلر. شَیبانی‌خان بو خبرنی ایشیتیب، اضطراب بیلن آفتاب چیققنده یوز-یوز ایلّیک کیشی بیلن آهنین دروازه‌سیگه ییتیب کېلدی. او اوروش قیزیگن دروازه‌گه کېلیب ایدی. مېن بیلن بۉلگن آزمی-کۉپمی کیشی مقداری، ایتیلگنیدیک، معلوم ایدی. شَیبانی‌خان کۉردی که، هېچ ایش قیله آلمس، تۉختب تورمه‌دی، درحال قَیتیب کېته قالدی.

او ییردن قَیتیب کېلیب، ارکده بۉستان‌سرایگه توشدیم. اربابلر و زاده‌گانلر، شهر اولوغلری مېنی کېلیب کۉریب، قوتلوغ بۉلسینلر قیلدیلر. یوز قیرق ییلگه یقین سمرقند پایتختی بیزنینگ اختیاریمیزده ایدی. ایندی قه‌ییرلرده‌گی یات دشمنیمیز-اۉزبک کېلیب ایگه بۉلیب آلگن ایدی. قۉلدن کېتگن مملکتنی ینه تنگری قَیتریب بېردی. غارت بۉلگن، تالان-تاراج قیلینگن ولایت تصرفیمیزگه کیردی.

سلطان حسین میرزا هم هراتنی اوشبو یۉسینده یاو غافللیگیده آلگن ایکن. لېکن ایش بیله‌دیگن روشن و انصافلی کیشی نظریده عیان‌دیرکه، بو واقعه بیلن او حادثه آره‌سیده کۉپ فرق باردیر. اول بوکه، سلطان حسین میرزا کوپ ایش کۉرگن، کۉپ تجربه‌لر کېچیرگن اولوغ یاشلی پادشاه ایدی. ایکّینچیسی بوکه، غنیمی یادگار محمد ناصر میرزا-اۉن ییتّی-اۉن سکّیز یاشلی تجربه‌سیز اۉغلان ایدی. اوچینچیسی بوکه، غنیم‌نینگ ایچیدن کیفیت و حالتنی بیلگن کیشی میرعلی میرآخۉر حسین میرزاگه کیشیلر یوباریب، اونی غنیم غافل ییتده دشمن اوستیگه کېلتیردی. تۉرتینچیدن، غنیم قۉرغانده ایمس، باغِ زاغان‌ده ایدی. سلطان حسین میرزا هراتنی آلگن ییتده یادگار محمد میرزا و یقینلری شونده‌ی ایچکیلیککه توشگن ایکن‌دیرلرکه، اۉشه کېچه یادگار محمد میرزانینگ ایشیگیده اوچ کیشی بۉلیب، اۉزی هم، اولرهم مست ایدیلر. بېشینچیدن، سلطان حسین میرزا اۉشنده غنیم غافللیگیده کېلدی و اونی قۉلگه آلدی.

www.ezgu.org

مېن سمرقندنی آلگنیمده اۋن تۆقّیز یاش‌ده ایدیم. نه کۆپ ایش کۆریب ایدیم، نه تجربه‌م بار ایدی. ایکّینچیسی بوکه، مېنینگ غنیمیم شَیبانی‌خان‌دېک تجربه‌لی، کۆپ ایش کۆرگن و اولوغ یاشلی کیشی ایدی. اوچینچیسی بوکه، بیزگه سمرقنددن هېچ کیشی کېلمسدی. اگرچه شهر خلقی مېنگه نسبتاً کۆنگیللیک بۆلسه‌لرده، بیراق شَیبانی‌خان‌نینگ قۆرقینچیدن هېچ کیشی بو خَیالنی قیله‌آلمس ایدی. تۆرتینچیسی بوکه، مېنینگ غنیمیم قۆرغانده ایدی: هم قۆرغان آلیندی، هم غنیم قاچیریلدی. بېشینچیسی بوکه، بیر مرتبه سمرقندنی آلیش مقصدیده کېلیب، غنیم‌گه سېزدیریب قۆییب، ایکّینچی مرتبه کېلگنده تنگری ایشیمنی تۆغریله‌دی: سمرقند ایگللندی.

بو ایتگنلریمدن مقصد ایلگه طعنه قیلماق ایمس، واقعه‌نینگ حقیقتی شو ایدی که، بو یېرده یازیلدی. بو بیتیلگنلردن نیت اۋزیمنی اولوغله‌ماقلیک ایمس، راستی شو ایدی که یازیلدی. بو غلبه خصوصیده شاعرلر واقعه‌نینگ شعری تأریخینی ایتگن ایدیلر. شو جمله‌دن، بیر بَیت خاطرده قالگن ایکن.

بَیت:

باز گفتا خرد، که تأریخش،

"فتح بابر بهادر است"، بدان.

(بَیت مضمونی:

عقل ینه تأریخین ایله‌دی تحریر:

بابر بهادِر نینگ ظفر فتحی دیر.)

سمرقند آلینگندن سۆنگ شاودار، سوغد و شو تومنلر یقینیده‌گی قۆرغانلر بیرته-بیرته مېنگه تامان یوزلنه‌باشله‌دیلر. بعضی قۆرغانلردن اۋزبک قلعه‌بېگیلری واهمه‌گه توشیب، تشلب چیقدیلر و بعضی قۆرغانلر اۋزبک کیشیلرینی قوولب، بیزگه کیردیلر. بعضیلر داروغه‌لرنی توتیب، قۆرغانلرینی بیز اوچون بېرکیتدیلر. اوشبو فرصتده شَیبانی‌خان‌نینگ همده اۋزبکلرنینگ کۆچلری و اوروقلری تورکستان‌دن کېلدیلر. شَیبانی‌خان خواجه دیدار و

www.ezgu.org

علی‌آباد تومنلریده ایدی. قۉرغانلرنینگ مېنگه بونده‌ی کیرگنلری و ایل‌نینگ بو یۉسینده قَیتگنینی کۉریب، اۉتیرگن یېریدن بخارا سری کېتدی. تنگری عنایتی بیلن سوغد و میانکال قۉرغانلری اوچ-تۉرت آیده اکثر بیزگه تامان یوزلندیلر. باقی ترخان هم فرصت تاپیب قرشی قۉرغانیگه کیردی. خوزار و قرشی هم اوزبکلر تصرفیدن چیقدی. قاره‌کۉل‌نی هم مرودن ابوالمحسن میرزانینگ کیشیسی کېلیب آلدی. ایشیمیز راسه ترقی اوستیده بۉلدی.

مېنینگ والده‌لریم، کۉچ و اوروقلریم مېن اندیجان‌دن چیققندن سۉنگ یوز تشویش و مشقتلر بیلن اوره‌تېپه‌گه کېلگن ایدیلر. کیشی یوباریب سمرقندگه کېلتیردیک. اۉشه کېچه-کوندوزلری سلطان احمد میرزانینگ قیزی عایشه سلطان‌بېگم‌دن، بیرینچی مراتبه مېنینگ نکاحیمگه کیرگن کیشی شو ایدی، بیر قیز بۉلدی. اۉنگه فخرالنساء اسمی قۉییلدی. مېنینگ تۉنغیچ فرزندیم شو ایدی. اۉشه پیتده مېن اۉن تۉقّیز یاشده ایدیم. اۉشه بیر آی-قیرق کون ایچیده اونی خدا رحمتیگه آلدی.

سمرقند غلبه‌سیدن سۉنگ اطراف-تېوره‌کده‌گی کَریلله‌گن و دغدغه‌لی خانلر، سلطانلر، امیرلر و چېک-چېگره‌ده‌گیلرگه کۉمک و مدد سۉره‌ب منتظم ایلچیلر، خبرچیلر باردیلر و کېلدیلر. بعضیلری تجربه‌لیلیکلریگه قره‌مه‌ی یېنگیلتکلیک بیلن انکار قیلدیلر. بی‌آدابلیکلر و ناخوشلیکلر کۉرگن اَیریم طبقه‌لر خوف-خطردن قۉرقیب، اۉزلرینی بیلیب-بیلمسگه سالدیلر. کۉمک یوبارگن بعضیلرگه کېلسک، کۉنگیل تۉلرلی ایمس ایدی. بو حالتلرنینگ هر بیری اۉز وقتیده هلی قید ایتیله‌دی.

بو ایکّینچی نوبت سمرقندنی آلگنیمیزده علیشېربېک تیریک ایدی. بیر نوبت مېنگه مکتوبی هم کېلگن ایدی. مېن هم بیر مکتوب یوباریب ایدیم: آرقه‌سیده تورکی بَیت ایتیب، بیتیب یوباریب ایدیم. جواب کېلگونچه تله-تۉپ-غوغا- تۉپالانلر بۉلدی. شَیبانی‌خان سمرقندنی آلگنده، ملا بنایی‌نی ملازم قیلیب ایدی. شَیبانی‌خان بیلن بیرگه ایدی. سمرقند فتحیدن بیر نېچه کون اۉتیب او سمرقندگه کېلدی. قاسم‌بېک اوندن گمانسیره‌ب، اونگه شهرسبز سری "رخصت" بېردی. بیر نېچه کوندن سۉنگ، فضیلتلی کیشی بۉلگنی و هېچ

www.ezgu.org

قندەی گناه صادر قیلمەگنی اوچون اونی سمرقندگه کېلتیردیک. دایـم قصـیده و غـزل منظـور قیلر ایدی. نواده بیر کوینی مېنگه اتَب منظور ایتدی. اۋشه پیتده بیر رباعی هم ایتیـب منظـور قیلدی.

رباعی:

نې غلّه مرا کزو توانم نوشید،

نې مهمل غلّه تا توانم پۆشید.

آنراکه نه خۆردن است و نی پۆشیدن،

در علم و هنر کجا توانم کۆشید.

(مضمونی:

یېب-ایچگنی مېنده نه نان، غلّەم بار دیر،

فقیرلیکدن نه کییم، نه سلّەم بار دیر.

یېب- ایچگنی و کییگنی نرسەم یۆغ و

قندەی دېیمن: الهام تۆله کلّەم بار دیر؟)

او فرصتلرده بیرته-ایکّیته بَیت ایتر ایدیم. لېکن بوتون غزل یازمەگن ایدیم. بیرگینـه تـورکی رباعی ایتیب یوباردیم:

رباعی:

ایشلر باری کۆنگلونگده‌گیدېک بۆلگوسیدور،

انعام و وظیفه باری بویرولگوسیدور.

اول غلّه و مهمل‌که دېب ایردینگ، بېردیم،

مهملگه بۆی و غلّەدین اوی تۆلگوسیدور.

ملا بنایي بو رباعی‌نینگ بیرینچی مصرعی‌نینگ قافیه‌سـینی ردیـف قیلیـب، باشـقه قافیـه بیلن بیر رباعی یازیب منظور ایتدی:

میرزام‌که، شاه بحرو بر بۆلغوسیدور،

عالمده هنر بیرله سر بۆلغوسیدور.
بیر مهمل اوچون مونچه عنایت بۆلدی،
مستعمل اگر دېسم، نې‌لر بۆلغوسیدور.

او فرصتده خواجه ابوالبرکه فراقی شهرسبزدن سمرقندگه کېلیب ایدی. دېدی که: «اۆشه ردیف و قافیه‌ده اَیتماق کېره‌ک ایدی». اوشبو رباعینی خواجه ابوالبرکه ایتدی.

رباعی:
بو جورکه قیلدی دور سۆرولگوسیدور،
سلطان کرَم بو عذرنی قۆلغوسیدور.
تۆکولگن اگرچه تۆلمس، اې ساقي،
تۆکولگانیمیز بو دوره‌ده تۆلگوسیدیر.

بو قیشده ایشیمیز کۆپ ترقی‌ده ایدی. شَیبانی‌خان‌نینگ ایشی تنزلده ایدی.

بو اثناده بیر-ایکّی یره‌مس‌راق ایش بۆلدی. مرودن کېلیب قاره‌کۆل‌نی آلگنلر اونی سقله‌ی‌آلمه‌دیلر. قاره‌کۆل ینه اۆزبکلر قره‌ماغی‌گه کیردی. قلعه‌ی دِه‌بوسیده ابراهیم ترخان‌نینگ احمد ترخان ناملی اینیسی حاکم ایدی. شَیبانی‌خان کېلیب قمل قیلدی. بیر لشکر ییغیب اسلحه تیارله‌گونچه، زۆرلب آلدی. اېلنی تماماً عاموی قتل قیلدی.

مېن سمرقندنی آلگنیمده سناقلی ایکّی یوز قیرق کیشیم بار ایدی. بېش-آلتی آی‌نینگ آره‌سیده تنگری تعالی‌نینگ عنایتی بیلن شونچه بۆلدی که، شَیبانی‌خان‌دېک کیشی بیلن سرپل‌ده صف تارتیب اوروشدیک. بو حقده ایندی یازیله‌دی.

تېوره‌ک و اطرافده‌گیلردن: خاندن ایوب بېکچیک، قشقه محمود و بارین‌لر تۆرت-بېش یوز کیشی بیلن کۆمککه کېلگن ایدی. جهانگیر میرزادن تنبل‌نینگ اینیسی خلیل یوز-ایکّی یوز کیشی بیلن کۆمککه کېلگن ایدی. سلطان حسین میرزادېک تجربه‌لی پادشاه‌دن، شیبانی‌خان‌نینگ فعل-اطوارینی میرزادن یخشیراق کیشی بیلمس ایدی، هېچ کیشی کۆمککه کېلمه‌دی. بدیع‌الزمان میرزادن هم کیشی کېلمه‌دی. خسروشاه هم قۆرقوودن آدم یوبارمه‌دی.

www.ezgu.org

بو خاندانگه نسبتاً اوندن حددن کوّپ یامانلیکلر صادر ایتیلگن ایدی، خودّی قید ایتگنیمیزدیک، بیزدن جوده قوّرقردی.

شوال آییده شَیبانی‌خان بیلن اوروشماق مقصدیده سفر قیلیب باغِ نو گه چیقدیم. بیش-آلتی کون باغِ نو ده لشکر ییغماق و اسلحه‌نی تیارلش مصلحتی اوچون اوّتیریلدی. باغ نو دن آتلنیب کوّچ-کوّچلَشیب یوّلگه توشدیک. سرپل‌دن اوّتیب توّختدیک. اوّرده گِرد-اطرافینی تماماً شاخ، خندق بیلن اوّرەب، احتیاط قیلیب مستحکمله‌دیک. شیبانیخان نریدن کیلیب خواجه کاردزن موضعیگه توشدی. آره تخمیناً بیر ییغاچچه کیلردی. توّرت-بیش کون بو یورتده اوّتیریلدی. بیزنینگ کیشیمیز و غنیم کیشیسی کونده نریدن کیلیب، بیریدن باریب، آتیشیب کیلیشر ایدی. بیر کونی غنیم آدملری کوّپراق کیلدی. خیله اوروش بوّلدی. هیچ کیمگه غلبه نصیب ایتمه‌دی. بیزنینگ بیراقداریمیز ییگیللیک قیلیب آرتگه قَیتیب خندققه کیریپتی. بعضیلر اونی سیدی قرابیک بیراغی ایدی، دیدیلر. سیدی قرا گرچه سوّزی‌نینگ اوستیدن چیقه‌دیگن کیشی ایسه-ده، قیلیچگه کیلگنده کوچسیزراق ایدی.

اوشبو پیتلری شَیبانی‌خان بیر کیچه تونگی باسقینگه کیلدی. لشکریمیز اطراف اَیلَنه‌سی شاخ-شَبّه، خندق بیلن مستحکم و محکم قیلینگندی. کیلیب هیچ ایش قیله‌آلمه‌دی. خندق‌نینگ تشقریسیدن سوران سالیب، بیرمونچه اوّق آتیب قَیتیشدی. اوروش ایشیگه مین سعی-حرکت قیلدیم. قنبر علی هم بوّش کیلمسدی. باقی ترخان مینگ-ایکّی مینگ بیش یوز کیشی بیلن کیشگه توشیپتی، ایکّی کونده بیزگه کیلیب قوّشیله‌دی. سید محمد میرزا دوّغلت هم خان بابام قاشیدن کوّمککه کیلیب، مینگ-مینگ بیش یوز کیشی بیلن یوّلگه توشیپتی. آره‌دگی مسافه توّرت ییغاچ یوّل دیر. ایرته‌لب بیزگه قوّشیلیشه‌دی. انه شونده‌ی پیتده شاشیلدیک، اوروشدیک.

به تندی سبک دست بردن به تیغ،

به دندان گزد پشت دستی دریغ.

www.ezgu.org

(مضمونی:
غضبدن خنجرگه قۉل چۉزگن کیشی،
افسوس برماغینی تیشلش‌دیر ایشی.)

مېنینگ غیرتیم‌نینگ سببی شو ایدی‌که، اوروش کونی سکّیز یولدوز آره‌لیقده ایدی. اگـر او کوندن اۉتسه، اۉن اوچ-اۉن تورت کونگچه سکّیز یولدوز غنیم‌نینگ آرقه تامانیده بـۉلردی. بـو ملاحظه‌لر هېچ نرسه ایکن دیر. اۉرینسیز شاشیلیبمیز. ایرتـه‌لب اوروش نیتـی بـیلن سـاووت کییب، آتلرگه زرهلی یاپینچیقلر سالیب، برانغار[۲]، جوانغار[۳]، قۉل[۴]، ایراوول[۵]توزیب، صفلَنیب آتلندیک. اۉنگ قناتده ابراهیم سارو، ابراهیم جانی، ابوالقاسـم کـۉهبُر و ینـه بعضـی بېکلـر؛ چپ قناتده محمد مزید ترخان، ابراهیم ترخان، ینه سمرقند بېکلریدن سلطان حسین ارغون، قرا برلاس، پیر احمد، خواجه حسین؛ قۉلده قاسم‌بېک و ینه بعضـی یقـین ایچکیلـر تـوردی. ایراوول‌ده قنبر علی سَلاخ، بنده علی، خواجه علی، میرشاه قَوچین، سید قاسم ایشـیک‌آغه، خالدار، بنده‌علی‌نینگ اینیسی قۉچ، حیدر، قاسم‌بېک‌نینگ اۉغلی ایدیلر. حاضر بۉلگن سـره ییگیتلر و ایچکیلرنینگ همه‌سی ایراوول‌گه قۉییلگن ایدی.

بیز صف تارتیب چیققچ، غنیم هم رۉپه‌ره‌دن صفلَنیب پیدا بۉلدی. اۉنگ قناتـده محمـود سلطان، جانی‌بېک سلطان، تېمور سلطان، چپ قناتده حمزه سـلطان، مهـدي سـلطان و ینـه بعضی سلطانلر کېلر ایدی. صفلر یقینلشگچ، غنیم‌نینگ اۉنـگ قناتی‌نینـگ اوچـی بیزنینـگ آرقه‌میز سری بوریلدی. مېن هم آلغه قره‌ب، اولر سری یوردیم. بیزنینگ ایش کـۉرگن، قیلـیچ چاپگن ییگیتلریمیزنینگ همه‌سی ایراوول‌گه قۉییلگن ایدی، اولر اۉنگ قـۉل سـری قالـدی. آلدیمیزده هېچ کیشی قالمه‌دی. شونگه قره‌مه‌ی، ایلگری کېلگن کیشیلرینی اوریب، قَیتریب،

۲- برانغار- لشکرنینگ اۉنگ قناتی.
۳ـ جوانغار ـ لشکرنینگ چپ قناتی.
٤- قۉل ـ لشکر مرکزیده شاه توره‌دیگن جای.
٥- ایراوول- هجومچی قِسم، تعرضي کوچ.

www.ezgu.org

حولیگه تیقدیک. شو درجه‌گه یېتدی که، غنیم‌نینگ بعضی قری اولـوغلری شَـیبانی‌خان‌گـه: «یورش کېره‌ک، تۉختب تورماق‌نینگ وقتی اۉتدی» دېییشیپتی. اۉزی تۉختب توریپتی.

غنیم‌نینگ اۉنگ قناتی بیزنینگ چپ قناتیمیزنی باسیب آرقه‌گه ایلندی. ایراوول هم اۉنـگ قۉل سری قالیب، آلدیمیز یلنـگ بۉلـدی. کېیندن و آلدینـدن غنـیم کیشـیلری زۉرلـب اۉق یاغدیریشگه کیریشدی.

بیزگه کۉمککه کېلگن مۉغول لشکری‌نینگ اوروشگه طاقتلری یـۉق ایـدی. اۉروشـماقنی قۉییب، اۉزیمیزنینگ ایلني‌ـاۉق تَلب، آتدن توشیریشگه کیریشدیلر. بیر بو گَل ایمس، همیشه بدبخت مۉغول‌نینگ عادتی انه شونقه. باسسه هم اۉلجـه آلـه‌دی، باستیرسـه هـم اۉز ایلینـی تَلب، اۉلجه آله‌دی.

آلدیمیزده‌گیلرنی قتّیق باستیریب کېلگنده، بیر نېچه مرتبه اوریب قَیتردیک. ایلگریدن هـم باستیریب کېلدیلر، کېین بیزنینگ آرتیمیزگه اۉتیب آلگن قِسم هم بیراغیمیـز تامانگـه اۉق آتـه باشله‌دی. ایلگریدن و کېیندن باستیریب کېلیندی. بیزنینگ ایلنی سراسیمه‌گه سالدیلر.

اۉزبک‌نینگ اوروشده بیر اولوغ هنری اوشبو تۉلغه‌مه دیر، یعنی جنگگه تینیمسیز عسـکر سالیب توریش دیر. هېچ اوروشی تۉلغه‌مه‌سیز بۉلمه‌یدی. بونـدن تشـقری، ایلگـری و کېـین بېک و نوکرلر منتظم اۉق یاغدیریب صفنی سقلب کېله‌دیلر، قَیتگنده هم ترتیـب بـیلن صـف بۉلیب قَیته‌دیلر.

مېن بـیلن اۉن-اۉن ایکّـی کیشـی قالیـب ایـدی. کۉهـک دریاسـی یقـین ایـدی. اۉنـگ قنات‌نینگ اوچی دریاگه تۉقینیب ایدی. دریا تامانگه یۉنه‌لدیک. کۉهک دریاسی‌نینگ ایـنـگ تۉلیب آقه‌دیگن پیتی ایدی. دریاگه یېتیشـیمیز بـیلن زره‌لـنگن حـالتیمیزده سـووگه کیردیـک. یرمیدن کۉپراغیگه یوریب کېلیندی. اوندن سۉنگ سوزیب اۉتیشگه تۉغری کېلردی. بیـر اۉق آتیمی مسافه‌نی آتده سوزیب اۉتدیک. سـوودن اۉتگـچ، آت زره‌لرینـی کېسـیب تشـله‌دیک. سـوودن شِـمال سـری اۉتـیلگچ، یـاودن اجره‌شـدیک. لـېکن یکّـه-یریمنـی توشـیرووچی، یلنغاچلاوچی-همه‌سی شـوم مۉغـوللریمیز ایـدی. ابـراهیم ترخـان‌نـی و ینـه انچـه زۉر-زۉر

www.ezgu.org

بیگیتلرنی مؤغوللر تَلب، آتدن توشیریب ضایع قیلدیلر. کؤهک دریاسی‌نینگ شِمال طرفی بیلن قؤلبه اطرافیده کؤهک دریاسینی کېچیب اؤتدیک.

ایکّی نماز آره‌سیده (عصر و شام) شیخزاده دروازه‌سیدن کیریب ارککه کېلدیم. اولوغ-اولوغ بېکلر، یخشی-یخشی بیگیتلر و کؤپ کیشی بو اورووشده نابود بؤلدی. ابراهیم ترخان، ابراهیم سارو و ابراهیم جاني، بونی قره‌نگ که، بیر اورووشده اوچ ابراهیم اسملی بېک نابود بؤلدی. ینه ابوالقاسم کؤهبُر، حیدر قاسم‌بېک‌نینگ اولوغ اؤغلی خدای‌بېردی بیراقدار، خدای‌بېردی برلاس، سلطان احمد تنبل‌نینگ بورونراغ بیر نېچه مرته قید اېتیلگن اینیسی خلیل شو اورووشده نابود بؤلدیلر. ینه بعضیلر هر طرفگه قاچدیلر. شو جمله‌دن، محمد مزید ترخان خسرَوشاه‌گه-حصار و قوندوز سری کېتدی. ینه اولوغ رعایت قیلگن بېگیمیز قنبر علی سَلاخ مؤغول، شونچه اعتبار تاپگن بؤلسه‌ده، شونده‌ی پیتده هم‌جهتلیک قیلمه‌ی، سمرقنددن کؤچینی آلیب، بو هم خسروشاه قاشیگه باردی.

ینه بعضی ایچکیلر و بیگیتلر، چنانچه، کریمداد، خدایداد تورکمن، جانیکه کؤکلداش و ملا بابایي پشاغري هم کېتدی. او پیتلری ملا بابا نوکر اېمس اېدی، مهمان‌دېک یورردی. اوره‌تېپه سری کېتدیلر. ینه بعضیلر، شیریم تغایی هم جماعتی بیلن، گرچه، بیز بیلن بیرگه سمرقندگه کیرگن، کېنگشیب اؤلیک-تیریکنی سمرقند قؤرغانی‌نینگ ایچیده کؤریب، قؤرغاننی بېرکیتماقچی بؤلگن بؤلسک‌ده، اولر سؤزلریده توریشمه‌دی. مېنینگ آنه‌م ایگه‌چیسی، سینگلیسی قؤرغانده توریب، همه کؤچ و اوروق، قَیین-قراسینی اؤره‌تېپه‌گه چیقریب یوباریب، اؤزی‌گینه بیر نېچه کیشی-قراسی بیلن قؤرغانده توردی. بیر بو اېمس، دایم شونده‌ی قتّیق ایشلر توشگنده بونده‌ی اوزاقنی کؤرالمسلیک و هم‌جهتسیزلیکلر شیریم تغایی‌دن صادر بؤلگن دیر.

اېرته‌سیگه اېرته‌لب خواجه ابوالمکارم، قاسم‌بېک، برچه بېکلر، ایچکیلر و سؤز تېگر بیگیتلرنی چارلب کېنگه‌شیب، قؤرغاننی بېرکیتیش و اؤلیک-تیریگیمیزنی قؤرغان ایچیده کؤریشگه کېلیشدیک. مېن، قاسم‌بېک، حضوریمده‌گی ایچکیلر و بیگیتلر بیلن کؤمک

www.ezgu.org

بؤلدیک. بو مصلحت اوچون شهرنینگ اؤرته‌سیده-اؤلوغ‌بېک میرزا مدرسه‌سی تامی‌نینگ اوستیده آق چادر تیکیب اوتیردیم. باشقه بېکلر و ییگیتلرگه دروازه‌لرده، قلعه‌نینگ اَیلَنه‌سی بؤیلب دېوارلر اوستیده نظارت مسافه‌لری تقسیملندی.

ایکّی-اوچ کوندن سؤنگ شَیبانی‌خان کېلیب شهر قؤرغانیدن ییراقراق بیر یېرگه توشدی. سمرقندنینگ محله-محله، تارکؤچه -بېرککؤچه بې‌باش و اوروشقاق یاشلری تؤده-تؤده ییغیلیشیب، چَپَنیلرچه هَیقیریق بیلن مدرسه ایشیگیگه کېلیب، اوروشگه چیقر ایدیلر. شَیبانی‌خان اوروشگه آتلنگنده قورغان‌نینگ یقینیگه هم کېله‌آلمسدی. بیر نېچه کون شونده‌ی اؤتدی. اؤق و قیلیچ زخم و ضربینی، جنگ میدانی، قتل و حربنی کؤرمه‌گن بې‌باش و چپنیلر بو معامله‌دن باتیرسینیب دروازه‌دن ییراق-ییراق چیقه باشله‌دیلر. ایش کؤرگن ییگیتلر بونده‌ی احتیاطسیز چیقیشلرنی منع ایتسه‌لر، اولر بولرگه طعنه قیله باشله‌دیلر.

بیر کونی شَیبانی‌خان آهنین دروازه‌سی سری اوروشگه کېلدی. شهرنینگ جنگری ییگیتلری باتیرسینگنلری اوچون دایمگیدېک دروازه‌دن باتیرلرچه ییراق چیقدیلر. بولرنینگ آرقه‌سیدن بعضی آتلیق ییگیتلر چیقریلدی. اشترگردن طرفیده کؤکلداشلر و یقین ایچکیلر: شیریم، نؤیان کؤکلداش، قول‌نظر تغایی، مزید سینگریلر و بعضیلر چیققنده اوچ-تؤرت اؤزبک بولرگه آت سالدی. قول‌نظر بیلن قیلیچلشدیلر. کېلگن اؤزبک پیاده‌لری زؤرلیک قیلدیلر. شهرنینگ چَپَنی جنگریلرینی یېنگدیلر: آهنین دروازه‌سیگه تیقدیلر. قؤچ‌بېک و میرشاه قَوچین خواجه خضر مسجدی‌نینگ یانیده توشیب قالدیلر. پیاده‌لرنی چېکینتیرگنلری زَهاتی ایلگریگی آتلیقلری خواجه خضر مسجدی‌گه ییغیلیب کېلدیلر. قؤچ‌بېک چیقیب، اوشبو ایلگری کېلگن اؤزبکلر بیلن یخشی چاپیشیب، مردانه‌وار ایش کؤرستدی. برچه آدملر قره‌ب تورگن ایدی: آلدین قاچگنلر هم تؤخته‌مه‌ی قاچیشردی. اؤق آتیش‌دن و اوروشیشدن ایندی نفع یؤق ایدی. مېن دروازه‌نینگ اوستیدن کماندن آتر ایدیم. ینه بعضی یقینیمده‌گیلر اؤق آتر ایدیلر. یوقاریدن یاغیلگن اؤق‌نینگ ضربیدن خواجه خضر مسجدیدن ایلگری اؤته‌آلمه‌دیلر. اؤشه یېردن‌آق قَیتدیلر.

www.ezgu.org

قمل پیتیده قۉرغان دیواری‌نینگ اوستیده هر کیچه یوررر ایدیک. گاهی مین، گاهی قاسم‌بیک، گاهی ینه بیکلر و ایچکیلردن بعضیلر اَیلَنردی. فیروزه دروازه‌سیدن شیخزاده دروازه‌سیگچه دیوار اوستیده آت بیلن یورسه بۉلردی. اۉزگه یېرلرده یَیاو یوریلردی. بعضیلر یَیاو یوریب ایلَنیب چیقردی. بیر اَیلَنگونچه تانگ آتر ایدی.

بیر کونی شَیبانی‌خان آهنین دروازه‌سی بیلن شیخزاده دروازه‌سی آره‌سیده اوروش باشله‌دی. اۉروش بو یېرده بۉله‌یاتگنی اوچون مین کۉمکده‌لیگیم سببلی بو یېرگه کیلدیم. گازورستان دروازه‌سی بیلن سۉزنگران دروازه‌سی طرفیگه پروا قیلمه‌دیک. اۉشه کونی شیخزاده دروازه‌سی‌نینگ اوستیدن اۉق آتیشده بیر بۉز آتلیق‌نینگ آتینی کمان اۉقی بیلن یخشی آتدیم. شو اۉق بیلن‌آق کونی بیتدی. بو آره‌لیقده اولر شونچه‌لیک باستیریب کیلدیلرکه، اشترگردن موضعیده قلعه دیواری‌نینگ تو‌بیگچه یېتدیلر. بیز بونده حرب و ضرب بیلن مشغول بۉلیب، او طرفدن تماماً خبرسیز قالیبمیز؛ ییگیرمه بېش-ییگیرمه آلتی کیشی شاتی تیار قیلگن ایکنلر، هر شاتی‌نینگ کینگلیگی شونچه‌لیک که، اوچ کیشی، ایکّی کیشی یانمه-یان چیقه آلردی. یېتّی-سکّیز یوز زور ییگیتنی بو شاتیلر واسطه‌سیده گازورستان دروازه‌سی بیلن سۉزنگران دروازه‌سی‌نینگ آره‌لیگی تۉغریسیده پیستیرمه قۉییب، اۉزی او طرفدن جنگ باشله‌گن ایکن. ایلی برچه بو طرف اوروشگه مشغول بۉلیب، آره‌لیق مسافه خالی بۉلگن پیتده پیسیب تورگن یېردن چیقیب، ایلدَم کیلیب، بو شاتیلرنی ایکّی دروازه‌نینگ آره‌لیغی- محمد مزید ترخان حویلیسی‌نینگ تۉغریسیدن بیر تۉله قۉرغان دیواریگه قۉیدیلر.

قۉچ‌بیک‌نینگ، محمدقولی قَوچین‌نینگ و ینه بیر بۉلک ییگیتلرنینگ قۉریقله‌یدیگن یېری شو یېر ایدی. بو ییگیتلر محمد مزید ترخان‌نینگ حاولیسیده ایدیلر. سۉزنگران دروازه‌سی قرا برلاس‌نینگ قۉریقله‌یدیگن جایی ایدی. گازورستان دروازه‌سی شیریم تغایی و آغه-اینیسی‌نینگ، قوتلوغ خواجه کۉکَلداش‌نینگ نظارت جایی ایدی.

اوروش او تامانده بۉله‌یاتگنیدن قراووللر غافللیکده قالیب، قول و قوللوقچی ایش-کوچ اوچون اوییگه، بازارگه باریب، ترقه‌لیب کیتگن ایدیلر. نظارتچی بیکلری بیر-ایکّی یېتیم-ایسیر بیلن قالگن ایدی.

www.ezgu.org

قۉچبېک، محمدقولی قوچین، شاه صوفی، ینه بیر ییگیت یخشی قرشیلیک کۉرسەتیب مردانەلیکلر قیلدی. قۉرغان دېواری اوستیگه یاو کیشیسی‌نینگ بعضیلری چیققندیلر، بعضیلری چیقماقده اېدیلر. بو مذکور بۉلگن تۉرت کیشی یوگوریب کېلیب قیلیچ سالیب، کوچلی ضربه بېریب، دشمننی توشیریب قاچیردیلر. همەسیدن قۉچبېک جسارت کۉرستدی. قۉچبېک‌نینگ یگانه یاقیملی و نمونەلی ایشی شو بۉلدی. بو قملده ایکّی مرته قۉلی جوده یخشی ایشگه یرەدی. قرا برلاس هم سۉزنگران دروازەسی نظارتیده یالغیز قالیب اېدی. او هم غنیمنی یخشی قَیتردی. قوتلوق خواجه کۉکَلداش و قول‌نظر میرزا هم اۉزلریگه تېگیشلی نظارت جایی-گازورستان دروازەسیده اېدیلر. اولر هم آز کیشی بیلن یخشی مدافعه قیلیب، کۉندەلنگ‌دن یخشی جنگ قیلدیلر. ینه بیر نوبت قاسم‌بېک ییگیتلرنی باشلب، سۉزنگران دروازەسیدن چیقیب، اۉزبکلرنی خواجه کفشیرگچه قوولب، بیر نېچه کیشینی اسیر توشیریب، باشینی کېسیب کېلدی. دان اېندی پیشگن چاغ اېدی، هېچ کیم هلی ینگی داندن شهرگه کیریتمەگن اېدی.

قمل مدتی اوزاققه چۉزیلدی. اېلگه کۉپ تنقیصلیک بۉلدی. شو درجەگه یېتتی که، فقیر و بی‌چاره ایت اېتینی، اېشک اېتینی یېییشگه کیریشدی. آتگه-خاشاک تقچیل بۉلدی. درختلرنینگ برگینی آتگه بېرر اېدیلر. اۉشنده سینَلدی که، برچه ییراقلردن توت برگی و قَیرەغاچ ییراغی آتگه یخشیراق اېمیش. بعضیلر قوروق یاغاچلرنی رندەلب، قیپیغینی سووگه ایویتیب آتگه بېرر اېدیلر. اوچ-تۉرت آیگچه شَیبانی‌خان قۉرغان‌نینگ یقینیگه کېلمەی، ییراقدن قۉرغاننی ایلنیب کۉچیب یورر اېدی. بیر آقشام اېل غافل یریم کېچەگه یقین فیروزه دروازەسی طرفیگه کېلیب، ناغاره چەلیب سوران سالدیلر. مېن مدرسەده اېدیم. کۉپ تردد و دغدغه بۉلدی. بوندن سۉنگ هر کېچه کېلیب، ناغاره چەلیب سوران سالیب، غوغا قیلر اېدیلر.

هر قنچه اطراف و تېورەک یقین-ییراققه کیشیلر یوباریلسه هم، هېچ کیمدن کۉمک و بیرار مدد یېتیشمەدی. زۉر و قوّتیمیز بار بۉلگن پیتده هېچ قندەی شکست و بیرار نقصان بۉلمس

ایدی. کؤمک و مدد قیلمه‌دیلر، بونده‌ی وضعیتده قنده‌ی حساب بیلن مـدد قیلردیلـر. بولرگـه امید باغلب قملده قلعه‌نی قؤریقله‌ماق تؤغری ایمس ایکن.

بورونگیلر دیبدورلرکه، قؤرغان بیرکیتماقلیککه باش کیره‌ک؛ ایکّی قؤل کیره‌ک؛ ایکّی آیاق کیره‌ک: باش سردار بؤله‌دی. ایکّی قؤل-ایکّی تاماندن کیله‌دیگن کؤمک و مدد بؤله‌دی. ایکّی آیاق-قؤرغان‌نینگ ذخیره‌سی بیلن سووی بؤله‌دی. بیز بو اطـراف و تیوره‌کـده‌گیلردن کؤمـک و مددگه کؤز توته‌میز، اولرنینگ هر قَیسیسی اؤز دردی بیلن آواره.

سلطان حسین میرزادیک مردانه و تجربه‌لی پادشاه بیزگه مـدد قیلمـه‌ی، کـؤمکلر بیریـب ایلچی یوبارمه‌ی، شَیبانی‌خان‌گه قمل پیتیده کمال‌الـدین حسـین گازرگـاهي‌نی ایلچیلیککـه یوباردی.

تنبل اندیجان‌دن پیسکینت تومنیگه کیلدی. خان هم احمدبیک و بیـر قِسـم لشـکر بـیلن تنبل‌نینگ رؤپه‌ره‌سیگه چیقدی. لک-لکان و توراک چارباغی موضعیده یوزمـه-یـوز بؤلـدیلر. اوروش-تـوروش بؤلمـه‌ی اجره‌شـدیلر. سـلطان محمودخـان اوروش آدمـی ایمـس ایـدی. سپاهیلیکدن جوده بهره‌سیز ایدی، تنبل بیلن یوزلشـگن پیتـده خانـده یوره‌کسـیزلرگه خـاص حالت و کیفیت ظاهر بولـه‌دی. احمدبیک تورک کیشی ایـدی، بیـراق مردانـه و خیرخـواه آدم ایدی. عجایب قتّیق بیر گپنی خان‌گه ایته‌دی: «بو تنبل اؤزی قنچـه‌لیک کیشـی‌دیرکـه، بونچـه تهلکه و تردد تارته‌سیز. اگر کؤزینگیز قورقسه، کؤزینگیزنی باغلب یوزلَشینگ!»

www.ezgu.org

www.ezgu.org

تۆقیز یوز یېتّینچی (۱۵۰۲-۱۵۰۱) ییل واقعه‌لری

قمل مدتی اوزاققه چۆزیلدی. هېچ طرفدن ذخیره و آذوق کېلمه‌دی. هېچ بیر یېردن کۆمک و مدد هم بۆلمه‌دی. لشکر و خلق نا امید بۆلیب، بیرته‌دن، ایکّیته‌دن قۆرغاننی تشلب قاچه باشله‌دی. شَیبانی‌خان قۆرغان اېلی‌نینگ عاجزلیگینی انگلب، کېلیب غارِعاشقان موضعیگه توشدی. مېن هم شَیبانی‌خان‌نینگ رۆپه‌ره‌سیگه-کۆیِ پایان‌ده ملک محمد میرزانینگ اویلریگه کېلدیم. اوشبو کونلرده جهانگیرمیرزانینگ یاولَشیشیگه و سمرقنددن چیقیشیمیزگه سببچی بۆلگن اوزون حسن خواجه حسین اۆغلی (بورون بونی قید اېتگن اېدیک: قنچه‌دن-قنچه فتنه و بوزغونچیلیکلر قیلگن کیشی) اۆن-اۆن بېش نوکری بیلن کېلیب قۆرغانگه کیردی. بو کیریشی انچه مردانه کیریش اېدی.

لشکر و شهر خلقیگه یېتیشماوچیلیک و تنقیصلیک کۆپراق بۆلدی. یقین و معتبر کیشیلر اۆزلرینی قۆرغان دېواریدن تشلب قاچه باشله‌دیلر. سینشته بېکلردن ویس شیخ و ویس لاغري هم قاچیب قالدیلر. اطراف-تېوره‌کدن امیدیمیز مطلقا اوزیلدی. هېچ طرفدن امید یۆق اېدی. آذوق-طعام و ذخیره کم اېدی. باری هم توگه‌دی. هېچ یېردن آذوق و ذخیره کېلمه‌دی. انه شونده‌ی پیتده شَیبانی‌خان صلح سۆزینی آره‌گه سالدی. اگر بیرار طرفدن امیدیمیز بۆلگنیده یا ذخیره‌میز قالگنیده، صلح سۆزیگه قولاق سالرمیدیک. ضرورت بۆلدی، نریدن-بېری صلح توزیب، وقت یریم کېچه‌گه یقینلشگنیده شیخزاده دروازه‌سیدن چیقیلدی. والده‌م خانم‌نی آلیب چیقدیم. ینه ایکّی خاتین کیشی چیقدی: بیری-بیچکه خلیفه،

www.ezgu.org

ایکّینچیسی-مینگلیک کۉکَلداش ایدی. مېنینگ ایگهچیم خانزادهبیگم اوشبو چیقیشده شَیبانی‌خان‌نینگ قۉلیگه توشدی. سوغدنینگ اولوغ شاه‌اریقلریده قارانغی کېچهده اورینیب، یۉل یۉقاتیب، یوز تشویش بیلن تانگ آتگنده خواجه دیداردن اۉتیب، چاشگاهده قاربوغ تېپه‌لیگیگه تیرمشدیک. قاربوغ تېپه‌لیگی‌نینگ شِمالیدن خودک کېنتی‌نینگ ایتگی بیلن ایلان‌اۉتینی توسماللب جۆنه‌دیک. یۉلده کېتیشده قنبر علی و قاسم‌بیک بیلن آت چاپتیردیک. مېنینگ آتیم اۉتدی. اولرنینگ آتی آرقه‌ده قالگنینی کۉریش خَیالیده قَیریلیب قره‌دیم. اَییل بۉشب قالگن ایکن، ایگر اَیلَنیب کېتدی. باشیم بیلن یېرگه ییقیلدیم. گرچه اۉشه زَهاتی اورنیمدن توریب آتگه مینیب آلگن بۉلسم‌ده، ایسیم آقشامگچه اصلیگه کېلمه‌دی. بوعالمده اۉتگن واقعه‌لر توش و خَیالدیک کوزیم و کۉنگلیمگه کۉرینر، کېچر ایدی.

کېچقورون عصر نمازی چاغی ایلان‌اۉتی‌ده توشیب، آت سۉییب ایتینی کباب قیلدیک. آتلرنی بیرآز تیندیریب سۉنگ یۉلگه توشدیک. تانگ آتمسیدن خلیلیه قیشلاغیگه یېتیب تۉختهدیک. خلیلیه‌دن دیزه‌ک‌که کېلیندی. او فرصتده دیزه‌ک‌ده حافظ محمدبیک دۉلدای‌نینگ اۉغلی طاهر دۉلدای قۉرغان‌بیگی ایدی. سېمیز گۉشتلر و نان ارزان، چوچوک قاوون و یخشی اوزوملر فراوان. اونده‌ی مشقتدن بونده‌ی ارزانچیلیک و اونده‌ی فلاکتلردن بونده‌ی امانلیککه کېلدیک.

وهم و عُسرتتین امانی تاپتوق،
ینگی جان، تازه جهانی تاپتوق.
(مضمونی:
قۉرقوو، قحطلیکدن امانلیک تاپدیک،
ینگی جان و ینگی جهانلیک تاپدیک.)

اۉلیم واهمه‌سی کۉنگیلدن کۉتریلیب، آچلیک شدّتی ایلدن دفع بۉلدی. عمریمیزده بونچه فراغت قیلمه‌گن ایدیک. عمر بۉیی امانلیک و ارزانچیلیک قدرینی بونچه‌لیک بیلمه‌گندیک. عسرت فلاکتدن سۉنگ، فراغت مشقتدن کېین لذتلیراق و یخشیراق

www.ezgu.org

کؤرینه‌دی. تؤرت-بیش مراتبه انه شونده‌ی کؤرگیلیکلردن راحتگه و مشقتدن فراغتگه قَیتگنمیز. بیرینچیسی منه شو ایدی. اؤشنده‌ی دشمن بلاسیدن و آچلیک عذابلریدن خلاص بؤلیب، امانلیک راحتی و ارزانچیلیک فراغتیگه ییتیشدیک. اوچ-تورت کون دیزه‌کده استراحت قیلدیک. اوندن سونگ اوره‌تیپه سری یؤلگه توشدیک. پشاغر یؤلدن بیرآز چیکّه‌راقده. اونده ایلگری بیر مدت بؤلگندیم، اؤتیب کیتیشده باریب اونی سَیر قیلدیم.

پشاغرنینگ قؤرغانیده اوزاق وقتلردن بویان مینینگ آنه‌م خانم‌گه خذمت قیله‌دیگن آتین اولاوسیزلیک طفیلی سمرقندده قالگن ایدی، اوچره‌ب قالدی، کؤریشدیم، سؤره‌شدیم. سمرقنددن بو ییرگه ییاو کیلیبدی.

مینینگ آنه‌م خانم‌نینگ سینگلیسی خوب نگارخانم عالمدن اؤتگن ایکن. اؤره‌تیپه‌ده خانم‌گه و مینگه ایشیتتیردیلر. آته‌م‌نینگ آنه‌سی هم اندیجان‌ده وفات قیلگن ایکن، اونی هم شو ییرده ایشیتتیم.

خانم آته‌م‌نینگ فاجعه‌لی اؤلیمی باعث آنه‌لری، اینیلری، سینگیللری، شاه‌بیگم، سلطان محمودخان، سلطان نگار خانم و دولت سلطانخانم‌نی کؤرالمه‌گن ایدی. جُدالیک مدتی اؤن اوچ-اؤن تؤرت ییلگه چؤزیلگندی، توغیشگنلرنی کؤریش اوچون تاشکندگه یؤل آلدیلر.

مین محمد حسین میرزا بیلن سؤزلَشیب، اؤره‌تیپه کیتلریدن دَهکت دیگن ییرده قیشله‌ماقچی بؤلدیم. باریب خاندان اهلینی دَهکتگه قؤییب، بیر نیچه کوندن سؤنگ شاه‌بیگم‌نی، خان تاغه‌م‌نی و خان اوروغ-اَیماقلرنی کؤرگنی مین هم تاشکندگه جؤنه‌دیم. باریب شاه‌بیگم و خان تاغه‌م‌گه ملازمت قیلیب، بیر نیچه کون اؤشه ییرده بؤلدیم. آنه‌م‌نینگ توغیشگن آپه‌سی مِهر نگارخانم هم سمرقنددن کیلدی. مینینگ آنه‌م قوتلوغ نگارخانم آغریب قالدی، انچه یامان آغریدی. قتّیق خطرلرنی اؤتکزدی.

حضرت خواجگا خواجه سمرقنددن چیقیب کیلیب، فَرکَت‌ده اؤتیریب ایدیلر. فَرکتگه باریب خواجه‌نی کؤردوم. خان تاغه‌م لطف و مرحمت یؤلینی توتیب، ولایت و تومن بیرر، دیگن امیدده ایدیم. اوره‌تیپه‌نی وعده قیلدیلر. محمد حسین میرزا بیرمه‌دی. بیلمه‌دیم، اؤزیچه

www.ezgu.org

بېرمه‌دیمی یا یوقاریدن اشاره بۆلدیمی؟ بیر نېچه کوندن کېین (دهکت اۆره‌تپه‌نینگ تاغ ابتگی کېنتلریدن دیر، اولوغ تاغ‌نینگ توبیده جایلشگن. بو تاغدن اۆتگچ، مسچا کېله‌دی. ایلی گرچه سارت وقیشلاقده یشه‌سه‌لرده، تورکلردېک گله و سورووولی ایللر دیر. دهکت‌نینگ قۆیینی قیرق مینگ حسابلر ایدیلر) شو کېنتده‌گی اهالی‌نینگ اویلریگه جایلشدیک. مېن بیر کتّه‌راغی‌نینگ اوییگه توشدیم، قری کیشی، آلتمیش-یېتمیشلرده ایدی، لېکن هلی هم آنه‌سی بار ایدی. انچه عمر کۆرگن خاتین ایدی: بیر یوز اۆن بیر یاشده ایدی. تېموربېک هندوستان‌گه کیرگنده بو خاتین‌نینگ اوروغیدن بیری اۆشه لشکرده بۆلگن ایکن. اونی ایسلب، حکایه قیلیب بېرردی. بیر دهکت‌ده شو خاتین‌نینگ اۆزیدن توغیلگن، نېوره، قیز نېوره و نېوره‌نینگ نېوره‌لریدن تۆقسان آلتی کیشی یشردی، اۆلگنلری بیلن ایکّی یوزته حساب قیلیشردی. نېوره‌سی‌نینگ نېوره‌سی ییگیرمه بېش-ییگیرمه آلتی یاشلرده‌گی، قاپ‌قاره سقاللی بیر ییگیت ایدی. دهکت‌ده ایکنیمیزده، دهکت‌نینگ تېوره‌ک-اطرافیده‌گی تاغلرنی همیشه یَیاو یوریب، سَیر قیلردیم. اکثر یلنگ‌آیاق یورردیم. یلنگ‌آیاق کۆپ یورگنیمدن آیاقلریم تاغ و تاشنی تفاوت قیلمه‌ی قالگن ایدی. اۆشنده‌ی سَیر پیتی-بیرکونی نمازدیگر بیلن نمازشام آره‌سیده بیر اینگیچگه سېزیلر-سېزیلمس یۆلدن بیر قاره‌مال توشیب بارر ایدی. مېن دېدیم که: «بو یۆل قه‌یاققه بارر ایکن؟ قاره‌مالدن کۆزنی اوزمنگ، قاره‌مالنی یۆقاتمنگ، تاکه یۆل‌نینگ قه‌یېرگه آلیب باریشی معلوم بۆلگه‌ی.» خواجه اسدالله لطف قیلیب شونده‌ی دېدی:

«گاو گُم شود چه کار کنیم؟»

(مضمونی: قاره‌مال یۆقالسه نیمه قیله‌میز؟ قارانغی توشسه نیمه قیله‌میز؟).

اوشبو قیش عسکرلریمیزدن بعضیسی بیز بیلن حربی سفرلرده یوره‌آلمه‌ی، اندیجان‌گه کېتیش اوچون رخصت سۆره‌دیلر. قاسم‌بېک تۆلیب-تاشیب: «بو کیشی باره‌یاتگن ایکن، جهانگیر میرزاگه اۆز مخصوص کییملرینگیزنی یوبارینگ»، -دېدی. بیر آق قوندوزدن تیکیلگن قلپاغیمنی یوباردیم. قاسم‌بېک ینه، تنبل‌گه هم بیر نیمه یوبارسنگیز

www.ezgu.org

بۆلمه‌یدیمی؟ـدېب قیزیقتیردی. خواهله‌مه‌سم‌ـده، قاسم‌بېک‌نینگ قیزیقتیریشی طفیلی نۆیان کۆکَلداش‌نینگ سمرقندده اۆزی یسه‌تگن بیر ایگیک یسّی قیلیچی تنبل‌گه یوباریلدی. مېنینگ باشیمگه تېککن قیلیچ اوشبو قیلیچ‌نینگ اۆزی ایدی. بو کېینگی ییل واقعه‌لریده ذکر ایتیله‌دی.

بیر نېچه کوندن سۆنگ، مېن سمرقنددن چیققنده قالیب کېتگن اولوغ آنه‌م ایسان دولت‌بېگم، سمرقندده قالگن کۆچ‌ـاوروغ آچ و آزیب‌ـتۆزگن حالده کېلدیلر. اوشبو قیش اۆرته‌سیده شیبانی‌خان موزله‌گن خۆجند سووینی کېچیب، شاهرخیه و پیسکېنت اطرافلریگه هجوم قیلدی. خبر کېلگچ، کیشیمیزنینگ آزلیگیگه قره‌مه‌ی، تېز آتلندیک. خۆجندنینگ قوییسیده‌گی کېنتلری، هشتیک تۆغریسی بیلن یۆلگه توشدیک. ساووق‌نینگ ضربی جوده کوچلی ایدی. بو ییرلرده هادرویش شمالی تینمه‌یدی، همیشه قتّیق ایسه‌دی. شو درجه‌ده ساووق ایدی که، اۆشه ایکّی‌ـاوچ کون آره‌سیده ایکّی‌ـاوچ کیشی ساووق‌نینگ شدّتیدن اۆلگن ایدی. مېنده غسل‌گه احتیاج بار ایدی. یاقه‌لرینی قلین موز قاپله‌گن، سوونینگ تېزلیگی باعث اۆرته‌سی موزله‌مه‌گن بیر اریقده‌گی سووگه کیریب غسل قیلدیم. اۆن آلتی مراتبه سووگه شۆنغیدیم. سوونینگ ساووقلیگی خیله تأثیر قیلدی.

ایرته‌سیگه خۆجند سوویدن خاصلر تۆغریسیده موز اوستیدن یوریب اۆتدیک. دریادن اۆتیب، تون بۆیی یوریب پیسکېنت‌گه کېلدیک. شَیبانی‌خان هم شاهرخیه اطرافلرینی تَلب، قَیتیب کېتیپتی. او فرصتده پیسکېنت ملا حیدرنینگ اۆغلی عبدالمنان‌ده ایدی. عبدالمنان‌دن کیچیکراق مؤمن اسملی بیر یره‌مس و هوایي اۆغلی سمرقندده ایکنیمده مېنینگ قاشیمده ایدی، امکان قدَر اعتبار کۆرستگندیم. بیلمه‌دیم، نۆیان کۆکَلداش سمرقندده اونینگ بیلن قنده‌ی یامان معامله قیلیبدی که، بو کینه سقلگن ایکن. اۆزبک هجومچیسی‌نینگ قَیتگنی حقیده خبر کېلگچ، خان قاشیگه کیشی یوباریبدی.

پیسکېنت‌دن کۆچیب آهنگران کېنتلریده اوچ‌ـتۆرت کون تۆختب قالدیک. سمرقندده‌گی آشنالیک طفیلی ملا حیدرنینگ اۆغلی مؤمن نۆیان کۆکَلداش‌نی و احمد قاسم‌نی، ینه

www.ezgu.org

بعضیلرنی ضیافتگه چارله‌یدی. مېن پیسکېنت‌دن کۉچگنیمده، بو گروه پیسکېنت‌ده قالدی. بو جماعه‌گه بیر جر یاقه‌سیده ضیافت بېریشه‌دی. بیز کېلیب آهنگران کېنتلریدن سامسییرک دېگن کېنتگه توشدیک. ابرته‌سیگه نۉیان کۉکلداش جرلیکدن مستلیکده ییقیلیب اۉلیبدی، دېگن خبر کېلدی. نۉیان‌نینگ توغیشگن تاغه‌سی حق‌نظرنی ینه بیر گروه کیشی بیلن یوباریلدی، باریب نویان‌نی ییقیلگن یېریدن تاپیب، احتیاط قیلیب، پیسکېنت‌ده توپراققه تاپشیریب کېلدیلر. بولر صحبت قورگن یېردن بیر کمان اۉقی آتیمی نریده بلند بیر جرنینگ آستیده نۉیان‌نینگ اۉلیگینی تاپیبدیلر. بعضیلر، مۉمن سمرقندده‌گی کینه‌نی سقلب، نویان‌گه قصد قیلگن، دېگن گمانگه هم باریشدی. حقیقتینی هېچ کیم بیلمه‌دی. مېنگه بو حال جوده قتّیق تأثیر قیلدی. کم کیشی‌نینگ اۉلیمیدن بونچه تأثیرلنگن اېدیم. بیر هفته، اۉن کونگچه همیشه ییغلردیم. اولیمی‌نینگ ابجد حسابیده‌گی سنه‌سی-«فوت شُد نۉیان» (نۉیان وفات اېتدی) سۉزلریده تاپیلدی.

بیر نېچه کوندن سۉنگ دهکت‌گه قَیتیب کېلدیم. بهار باشلَنیشی بیلن شَیبانی‌خان‌نینگ اوره‌تېپه اوستیگه کېلیشی حقیده خبر بۉلدی. دهکت تېکیس یېر بۉلگنی اوچون آب‌بردن داوانی بیلن تاغلی مسچاگه آشدیک. مسچانینگ پستکی کېنتی آب‌بردن دیر. بو آب‌بردن‌دن قوییراقده بیر چشمه بۉلیب، بو چشمه تېپه‌سیده بیر مزار توریپتی. اوشبو چشمه‌دن یوقاریسی مسچاگه قره‌شلی. قوییسی پلغارگه تعلقلی دیر. اوشبو چشمه باشیده، اونینگ یاقه‌سیده‌گی تاشگه بو اوچ بَیت‌نی اۉییب یازدیردیم:

شنیدم‌که، جمشېد فرخ‌سرشت،
به سرچشمه‌یی بر سنگی نوشت:
در این چشمه چون ما بسی دَم زدند،
برفتند تا چشم برهم زدند.
گرفتیم عالم با مردي و زۉر،
و لېکن نبردیم با خود به گۉر.

www.ezgu.org

(مضمونی:

اېشیتگنیم بارکه، جمشیددېک ایامدار

بیر بولاق تاشیگه یازدیردی یادگار:

«او بولاق باشیگه کۆپلر یېتدیلر،

کۆز یومیب آچگونچه بیتیب کېتدیلر.

مردلیگ و زۆرلیک-له عالمنی آلدیک،

لېکن قبرستانگه قوروق یۆل سالدیک.»)

بو تاغلی مسکنده تاشگه اۆییب بَیت و نرسه‌لر بیتیش عادت دیر. اوشبو مسچاده اېکنیمیزده، شاعر ملا هجری حصار طرفیدن کېلیب ملازمت قیلدی. اوشبو مطلع‌نی اۆشه پیتلری بیتگن ایدیم:

تکلف هر نېچه صورتته توتولسه، اندین آرتوقسېن،

سېنی جان دېرلر، اما بی‌تکلّف جاندین آرتوقسېن.

شَیبانی‌خان اۆره‌تېپه‌نینگ تېوره‌ک-اطرافلریگه کېلیب، بیر سیره بوزغونچیلیک قیلیب قَیتدی. شَیبانی‌خان اۆره‌تېپه‌نینگ اوستیده اېکنیده کیشیمیزنینگ آزلیگیگه و یراقسیزلیگیگه قره‌مه‌ی، یاو اېشیک آلدیگه کېلگنده امکاننی قۆلدن چیقرمسلیک اوچون مسچاده‌گی خاندانّنی قۆییب، آب‌بردن داوانیدن آشیب دهکت کېنتیگه کېلدیک. شَیبانی‌خان درحال قَیتیب کېتدی.

ینه داوان آشیب مسچاگه کېلدیک. ولایتیمیز یۆق، ېریمیز یۆق، تاغدن-تاققه بونده‌ی سرسان و سرگردان آشماق، تورماق بېهوده، دېگن فکرگه کېلدیک. خان حضوریگه-تاشکندگه، فقط تاشکندگه بارماق کېره‌ک. قاسم‌بېک بو یوریشگه راضی بۆلمه‌دی. ایلگری بېتگندېک، او قاربولاق‌ده ضبط و سیاست اوچون اوچ-تۆرت مۆغولنی اۆلدیرتیرگن ایدی. اَفتیدن، انه شونگه کۆره او باریشگه ایکّیلندی. کۆپ توشونتیریشگه اورینديک، بۆلمه‌دی. آغه-اینی و تابعلری، تَنیش-بیلیشلری بیلن حصارگه یۆل آلدی. بیز آب‌بردن داوانیدن آشیب،

www.ezgu.org

خان حضوریگه تاشکندگه روانه بۉلدیک. شـو پیتلـری تنبـل لشـکر تارتیـب آهنگـران تـاغی ایتکلریگه کېلدی. لشکر ایچیده محمد حصاری نامی بیلن مشهور بۉلگن محمـد دۉغلـت، ینه اوکه‌سی سلطان حسین دۉغلت، قنبر علی سَلاخ کېلیشیب آلیب تنبل‌گه قصـد قیلـه‌دیلر. بو حالتنی تنبل سېزگچ، اولرتوره آلمه‌دیلر: خان قاشیگه قاچیب کېلدیلر.

قربان هییتی شاهرخیه‌ده اۉتدی. تۉختاوسیز یوریب، خان حضوریگه‌ـتاشـکندگه بـاردیم. بو رباعینی ایتیب ایدیم. یخشی قافیه‌لشتیریشـده ایکّیلنگنـدیم. او پیتـده شـعر اصـطلاحلری طلبلریگه اونچه‌لیک قتّیق عمل قیلمسدیم. خان خوش‌طبع کیشی ایدی، شعر بیتردی، گرچه توزوکراق غزلی کم بۉلسه‌ده، بو رباعینی خانگـه منظـور ایتیـب، تردیدیمنـی عـرض قیلـدیم. کۉنگیل تینگودېک قانیقرلی جواب تاپمه‌دیم. اَفتیـدن، شعراصـطلاحلری طلبلریگـه کمـراق رعایه قیلیب یازیلگندیر. رباعی اوشبو دیر:

یاد ایتمس ایمیش کیشینی محنتته کیشی،
شاد ایتمس ایمیش کۉنگولنی غربتته کیشی.
کۉنگلوم بو غریبلیکته شاد اۉلمه‌دی هیچ،
غربتته سیوونمس ایمیش، البتّه، کیشی.

سۉنگره معلوم بۉلدی که، تورکی سۉزلرده جای تقاضاسی بیلن "ت" (تا)، "د"، (دال)، ینـه "غ" (غین)، "ق" (قاف) و "ک" (کاف) بیر-بیرلری بیلن الَمشینیب قالر ایکن.

بیر نېچه کوندن سۉنگ تنبل اۉره‌تیپه اوستیگه کېلدی. بـو خبـر یېـتگچ، خـان تاشـکنددن لشکر جۉنتدی. پیسکېنت بیلن سامسیره‌ک آره‌سیده چپ قنات و اۉنگ قناتنی صفگه تیـزگن ایدیم، کېلیب کۉردیلر. مۉغول تعاملیچه توغ باغله‌دیلر. خـان آتـدن توشـدی. تـۉقّیز تـوغنی خان‌نینگ آلدیده تورغیزیب، بیر مۉغول مال‌نینگ اۉرته ایلیگیگه بیر اوزون آق بۉزنی باغلب، قۉلیگه توتیب آلگن. ینه اوچ پرچه اوزون بۉزنی اوچ توغ نینگ توتقیچیـدن قـوییراق باغلـب، توغ‌نینگ دسته‌سی آستیدن آلیب کېلتیردیلر. بیر بۉزنینگ اوچینی خان باسیب توردی. ینه بیـر توغقه باغلنگن بۉزنینگ اوچینی مېن باسیب توردیم. ینه بیر بۉزنینگ اوچینی سـلطان محمـد

www.ezgu.org

خانیکه. او مۉغول بۉز باغلَگن مال‌نینگ اۉرته ایلیگینی قۉلیگه آلیب، مۉغولچه سۉزلردن بیر نیمه‌لر دېب توغقه قره‌ب اشاره قیله‌دی. خان و برچه تورگنلر تـوغ سـری قیمیزلـر سـاچه‌دیلر. برچه کَرنَی و ناغاره‌لرنی بیر یۉلـه چلـه‌دیلر. صـفده تـورگن لشـکر خلقـی بیـر یۉلـه سـوران ساله‌دی. اوچ مراتبه انه شونده‌ی قیله‌دیلر. اونـدن سـۉنگ آتلَنیـب، سـوران سـالیب، شـونچه لشـکر اطرافیـده یوگـوردیلر. مۉغـول آره‌سـیده چینگیزخان‌نینـگ تـوزوگی حاضـرگچه نَـق چینگیزخان دوریده‌گیدیک دیر.

اۉنگ قنات اۉنگ قناتده، چپ قنات چپ قناتده، مرکز مرکـزده، هـر کـیم آتـه-باباسـیدن قالگن یېریده‌گینه توره‌دی. اۉنـگ قنـات و چـپ قناتـده کیم‌نینـگ اعتبـاری کـۉپراق بۉلسـه، صف‌نینگ باشراغیده توره‌دیلر.

اۉنگ قناتده چَراسی بیلن بېکچیک اوروغی همیشه صف باشیگه چیقیشـگه اینتیلـه‌دیلر. او فرصتده چراسی اوروغی‌نینگ تومن‌بېگی قشقه محمود اېدی، انچه مردانه ییگیـت اېـدی. نامی هم تومنگه مشهور بۉلگن بېکچیک تومنی‌نینگ تومن‌بېگی ایوب یعقوب اېدی. باشـگه چیقماق اوچون اوروشدیلر. بیر-بیرلریگه قیلیچلر کۉتردیلر. آخری، اَفتیدن، شـونده‌ی قرارگـه کېلیندی: اَیلَنه آلیب اوروشیشده بیری باشگه چیقه‌دی، صـفده تورگنـده ایکّینچیسـی باشـگه چیقه‌دی.

اېرته‌سـی سامسـییره‌ک تومنیـده دوره آلیـب آوگـه چیقـدیلر. کېلیـب تـوراک چارباغیگـه توشیلدی. نهایه‌سیگه یېتکیزگن غزلنی شو کونی اوشبو یورتده توگتدیم. او توگللنگن غـزل بـو دیر:

مطلع:

جانیمدین اۉزگه یار وفادار تاپمه‌دیم،

کۉنگلومدین اۉزگه محرم اسرار تاپمه‌دیم.

بو غزل آلتی بَیت دیر. بوندن سۉنگ یازیلگن هر بیر غزل اۉشه ترتیب بیلن بیتیلدی.

بوندن کۉچه-کۉچه خۉجند دریاسی‌نینگ ساحلیگه کېلدیلر. بیر کونی سَـیر طریقه‌سـیده

www.ezgu.org

سوودن اۇتیب، طعام پیشیریب، بیگیتلر و خدمتکارلرنی شۉخلیککه سـالدیک. اوشـبو کـون مېنینگ آتیم اَییلی‌نینگ آلتین ایلگه‌گینی اۉغیرله‌دیلر. ابرته‌سی سحرلب‌آق خانقولی بیـانقولی بیلن سلطان محمد ویس قاچیب تنبل‌نینگ آلدیگه باردیلر. گرچه حقیقت معلوم بۉلمسه‌ده، برچه بو حرکت شولردن صادر بۉلگن، دېب گمان قیلـدی. احمـد قاسـم کـۉهبُر هـم اجـازه سۉره‌ب اۉره‌تېپه‌گه کېتدی. او هم شو کېتگنیچه قَیتمه‌دی. تنبل‌گه قۉشیلیب کېتدی.

www.ezgu.org

تۉقّیز یوز سکّیزینچی (۱۵۰۳-۱۵۰۲) ییل واقعه‌لری

خان‌نینگ بو یوریشی بی‌فایده‌راق یوریش ایدی- قۉرغان آلیش و یاونی باسیش یۉق: باردیلر، کېلدیلر. تاشکندده بۉلگن پیتیمده، خیله محتاجلیک و خوارلیک تارتیلدی، ولایت یۉق، ولایت امیدوارلیگی یۉق، نوکرلر اکثر ترقه‌دی، مېن بیلن قالگن سناقلی کیشیلر ایسه یۉقسیللیکدن مېنینگ بیلن یورالمس ایدیلر.

خان تاغه‌م‌نینگ ایشیگیگه بارسم، گاه بیر کیشی، گاها ایکّی کیشی بیلن بارردیم. بیراق یخشیلیگی شو ایدی که، اولر یات ایمس، قرینداشلریم بۉلردی. خان تاغه‌مگه کۉرینیش بېریب، شاه‌بېگم حضوریگه بارردیم. اوز اوییمدېک باش‌یلنگ، آیاق‌یلنگ کیرر ایدیم.

آخری بونده‌ی سرگردانلیک و بو خیل قۉنیمسیزلیک جانیمگه تېگدی. دېدیم که: «بونده‌ی قیینچیلیک بیلن تیریک بۉلگونچه، باش آلیب یۉقالیب کېتسم یخشیراق. بو خیل خوارلیک و زارلیک بیلن ایلگه کۉرینگونچه آیاغیم یېتگنچه کېتسم یخشی. ختای‌گه بارماقنی نیت قیلیب، باش آلیب کېتیش حرکتیگه توشدیم. کیچیکلیکدن بېری ختای طرفلریگه هوسیم بار ایدی. بیراق سلطنت و باشقه باغلَنیشلر طفیلی بو نیت میسر بۉلمسدی. سلطنت هم کېتدی. آنه‌م هم آنه‌لریگه، اینیلریگه قۉشیلدی. سفر مانعلیکلری برطرف بۉلدی، او دغدغه‌لر دفع بۉلدی». خواجه ابوالمکارم واسطه‌چیلیگیده اوشبو سۉزنی خان‌گه یېتکزیشنی سۉردیم: شَیبانی‌خان‌دېک غنیم پیدا بۉلدی، اونینگ ضرری تورککه و مۉغولگه بب-برابر دیر. هلی‌حاضرچه او ییرلی خلقنی یخشی باسیب آلمَی توریب، کۉپ کوچه‌یمسیدن توریب بونینگ فکرینی قیلماقلیک کېره‌ک. نېگه‌که، دېمیشلر:

www.ezgu.org

امرۆز بکش چو میتوان کشت،
آتش چو بلند شُد جهان سۆخت.
مگذارکه زِه کند کمان را،
دشمن چو به تیر مي‌توان دۆخت.
(مضمونی:
بو گون یاونی محو اېت قۆلینگدن کېلسه،
آلاو کوچه‌یدیمی: یانه‌دی جهان.
دشمنگه اۆقینگنی ایاوسیز آتگین،
کمان اۆقله‌شیگه بېرمه‌گین امکان.)

کیچیک خان تاغه‌م هم بیگیرمه تۆرت-بیگیرمه بېش ییل‌دیرکه، ملاقات قیلمه‌یدیلر، مېن هم اولرنی کۆرگن اېمسمن. مېن بارسم و کیچیک خان تاغه‌منی کۆرسم، هم ملاقات قیلیشگه واسطه ایزلب، بونینگ حرکتیده بۆلسم بۆلرمیکن. مقصدیم شو بهانه بیلن بو آره‌لردن چیقیش اېدی. مۆغولستان و تورفان‌گه بارگنده اېسه، هېچ قنده‌ی تۆسیق و وهیمه قالمه‌یدی، اۆز جلویم اۆزیم‌نینگ قۆلیمده بۆله‌دی. بو خَیالیمدن هېچ کیشی واقف اېمس اېدی، بیراونی بوندن خبردار هم قیلیب بۆلمسدی. چونکه آنه‌مگه هم بونده‌ی سۆزلرنی ایتیب بۆلمسدی. ینه مېنینگ اطراف-تېوره‌گیمده یورگن بیر نېچه کتّه-کیچیکلرنینگ هر بیری امیدوارلیک بیلن مېنگه اېرگشیب سرگردانلیکنی بیرگه تارتماقده‌لر. اولرگه هم بونده‌ی گپلرنی ایتیش‌نینگ هېچ قیزیغی یۆق اېدی. خواجه ابوالمکارم شاه‌بېگم‌گه و خان تاغه‌مگه بو سۆزنی ایتگچ، اولر راضیلیک بېریشرمیکن؟ ینه کۆنگیللریگه کېلرکه، اعتبار تاپمه‌گنیمدن رخصت تیله‌ماقده‌من. بو جهتدن ناموس قیلیب رخصتده بیرآز اۆیلَنیب توردیلر.

اوشبو فرصتده کیچیک خان تاغه‌مدن بیر کیشی کېلدی: کیچیک خان انیق کېلماقده اېکن. بو ریجه‌م هم بۆلمه‌دی. ینه بیر کیشی کېلیب، کیچیک خان‌نینگ یقین یېتگنی خبرینی اَیتگچ، شاه‌بېگم و کیچیک خان تاغه‌م‌نینگ سینگیللری: سلطان نگارخانم و دولت

www.ezgu.org

سلطان‌خانم، مېن، سلطان محمد خانیکه و میرزاخان-برچه کیچیک خان تاغه‌م استقبالیگه چیقدیک. تاشکند بیلن سَیرەم‌نینگ آرەسیده یغما دېگن منزل و ینه بیر نېچه منزلچه‌لر بار. ابراهیم آته و اسحاق آته‌نینگ قبرلری اۋشه یېرده دیر. شو جایلرگچه باریلدی. کیچیک خان تاغه‌م‌نینگ شو زمان‌آق کېلیشینی انیق بیلمه‌ی، هَلِیتدن سرعت بیلن آتلَنیب ابدیم. خان بیردن اوچره‌گنی باعث آتدن توشدیم. ایلگری یوردیم. مېن توشگنده‌یاق کیچیک خان تاغه‌م خبردا ر بۆلدی، خیله اونغَیسیزلندی. اَفتیدن، او بیر جایده بې‌ملال جایلَشیب، کېین مېن بیلن تعظیم قیلیب کۆریشیشنی خَیال قیلگن. یقین باریب توشدیم. وقت تقاضا قیلمه‌دی، تعظیم قیلگونچه فرصت هم بۆلمه‌دی، ابگیلیب باریب کۆریشدیم. اضطراب و خجالتده قالیب، درحال سلطان سعیدخان بیلن باباخان سلطاننی توشیب مېن بیلن تعظیم قیلیب کۆریشیشگه بویوردیلر. خان نینگ اۋلانلریدن اوشبو ایکّی سلطان‌گینه کېلیب ابدی، اۋن اوچ-اۋن تۆرت یاشده ابدیلر. بو سلطانلر بیلن کۆریشیب آتلَنیب، شاه‌بېگم قاشیگه کېلدیک. اۋتگن-کېچگن کیفیت و حالتلردن یریم کېچه‌گچه اۋتیریب گپلشدیلر.

ابرته‌سی کونی کیچیک خان تاغه‌م مېنگه مۆغولچه رسوملی باش-آیاق کییم و ببلباغینی، ابگرلیک ذاتدار آتینی هدیه قیلدی. حشمتلی مۆغولی بۆرک، سنچمه تیککن ختایی اطلس تون، بورونگی رسمده‌گی چقماقتاش خلته‌چه‌لی ختایی ببلباغ، تۆن‌نینگ سۆل یاقه‌سیگه خاتین کیشی‌نینگ یاقه‌سیگه آسه‌دیگن عنبردان و خلته‌چه‌سیدیک نرسه‌لر آسیلگن؛ اۋنگ تامانیگه هم خودّی منه شونده‌ی اوچ-تۆرت نرسه آسیلگن. او یېردن تاشکند سری یۆلگه توشدیلر.

اولوغ خان تاغه‌م هم تاشکنددن اوچ- تۆرت ییغاچ یۆل یوریب، قرشیمیزگه چیقیب کېلدی. بیر یېرده کتّه چادرلر تیکیب، اولوغ خان اۋتیردی. کیچیک خان رۆپه‌ره‌دن کېلردی. یقین یېتگچ، خان‌نینگ چپ قۆلی بیلن آرقه‌سیدن ایلَنیب اۋتیب، خان‌نینگ آلدیگه توشیب کېلدی. کۆریشر یېرگه یېتیشیب، تۆقّیز مراتبه ابگیلیب کۆریشدی. اولوغ خان هم، کیچیک خان هم یقین یېتگچ، توریب کۆریشدیلر، اوزاق قوچاقلَشیب توریشدیلر. قَیتگنده هم

www.ezgu.org

کیچیک خان تۋقیز مراتبه تعظیم قیلدی. تارتیق تارتگنده هم تکرار-تکرار ایگیلـدی. اونـدن سۋنگ کېلیب اۋتیردیلر.

کیچیک خان‌نینگ کیشیلری بوتونله‌ی مۋغولچه یسه‌نیب آلگن ایدیلر: مۋغولچه بـۋرکلر، ختایی اطلس و سنچمه تیکیلگن تۋنلر، مۋغولچه یشیل سغریلیک سداقلر، ایگرلر، مۋغـولي آتلر و هر بیرلری علیحده فرقلنووچی زیب-زینت بیلن کېلیشدی. کیچیک خان آزراق کیشـی بیلن کېلیب ایدی: مینگدن کۋپراق، ایکّی مینگدن آزراق چیقردی. کیچیک خان تاغه‌م غلطی فعل-اطوارلی — زۋر قیلیچباز و اۋزیگه ایشانگن، مردانه کیشی ایـدی. او قـورال-اسـلحه‌دن قیلیچگه کۋپراق اعتقادلی ایدی. دېر ایدی که: «شش‌پر[١]، چۋقمار[٢]، کېستن[٣]، تبـرزین و بالتـه تېگسه بیر یېرگه تأثیر قیله‌دی؛ اگر قیلیچ تېگسه باشدن-آیاققه‌چه کېسه‌دی.» قیلیچینـی هرگـز اۋزیدن اییـرمس، یـا بېلیـده، یـا قۋلیـده بـۋلردی. چېکّـه جایـده اولغـه‌یگنی اوچـون بیـر آز قیشلاقیراق، دغل سۋزلی ایدی. قید اېتیلگنیدېک، اوشـبو مۋغولچـه کییمـده کیچیـک خـان تاغه‌م بیلن بیرگه کېلدیم. خواجه ابوالمکارم اولوغ خان تاغه‌م بیلن ایدی: مېنی تنیمـه‌ی «بـولر قَیسی سلطان‌دیر؟» دېب سۋره‌بدی. اَیتگنلریدن سۋنگ تنیبدی.

تاشکندگه کېلیب درحال سلطان احمد تنبل‌نینگ اوستیگه انـدیجان‌گـه لشـکر تارتـدی. کندیرلیک داوانی آرقه‌لی یۋلگه توشدی. آهنگران تاغ اېتکلریگـه یېتگنـده کیچیـک خـاننی و مېنی ایلگریراققه یوباردیلر. داواندن آشیب زیرقان و کرنان یورتیـده ایکّـی خـان قۋشـیلدیلر. کرنان یورتیده بیر کون دَم آلدیلر، لشکرلری‌نینگ حسابی اۋتّیز مینگته‌چه ایدی.

آلدیندن تنبل هم لشکرنی ییغیب، اخسی‌گه کېلیپتی، دېگن خبر کېلـه باشـله‌دی. خـانلر کېنگش قیلیب، مصلحت شونگه قرار تاپدی کـه، مېنگـه بیـر قِسـم لشـکر قۋشـه‌دیلر. مـېن خۋجند دریاسیدن اۋتیب، اۋش و اۋزگند سری باریب، یاو آرقه‌سیگه ایلَنیب اۋته‌من.

١- شش پر- آلتی قیرّه‌لی گُرز

٢-چۋقمار-تۋقماق شکلیده‌گی قدیمي اوروش قورالی، تاش کېسه‌دیگن یاکه پرچه‌له‌یدگن گُرز، پُتک.

٣- کېستن- قدیمي اوروش قورالی.

www.ezgu.org

شونگه کېلیشیب، ایوب بېکچیکنی تومنی[٤]، جان‌حسن بارین‌نی اۆز قِسمی، محمد حصاری دۆغلت، سلطان حسین دۆغلت، سلطان احمد میرزا دۆغلت‌نینگ اۆزینی (دۆغلت تومنی بولرده اېمس ایدی)، قنبرعلی و ساریغ‌باش میرزا ایترچی‌نی لشکربېگی قیلیب مېنگه قوشدیلر. کرنان‌ده خانلردن اَیریلیب، سَکان موضعیده خۆجند دریاسیدن سال[۵]بیلن اۆتدیک، خۆقان ملکیدن اۆتیب، قُبانی باسیب آلیب، آله‌یلوق ملکی آرقه‌لی اۆش اوستیگه جدل یوردیک. سحر وقتی اۆش قۆرغانیگه یېتگنیمیزنی ایل سېزمه‌ی قالدی. اۆش ایلی چاره تاپالمه‌ی، اۆش‌نی بیزگه تاپشیردیلر. ذاتاً، ولایت ایلی بیزنی کۆپ تیلر ایدیلر. تنبل‌دن قۆرققنلریدن و بیزنینگ ییراقلیگیمیزدن چاره تاپالمسدیلر. اۆش‌گه کیرگچ، اندیجان‌نینگ شرق و جنوبیده‌گی تاغ و تېکیسلیکلر، ایل و اولوسلر بوتونله‌ی بیزگه قره‌دی. بورون فرغانه‌نینگ پایتختی بۆلگن اۆزگندنینگ یخشی قۆرغانی بار، چېگره‌ده جایلشگن. ایلی بیزگه تابعلیکنی قبول قیلیب، کیشی یوباریب، مېن تامانگه اۆتدی. بیر نېچه کوندن سۆنگ مرغینان ایلی هم قۆرغان‌بېگی‌نی اوریب قوولب، مېنگه قۆشیلدی. خۆجند دریاسی‌نینگ اندیجان طرفیده‌گی قۆرغانلردن بیرگینه اندیجان‌دن اۆزگه برچه‌سی به‌تمام مېنگه قۆشیلدی. بو پیتده شونچه قۆرغانلر بیزگه قۆشیلگنی گه قره‌مسدن، ولایتده، بونده‌ی اوروشلر آز-ماز بۆلیب تورر، لېکن هېچ قَیسی تاماندن غالبلیک و مغلوبلیک معلوم بۆلمس ایدی. اندیجان تامانلرده‌گی ایل و اولوس، قۆرغان و ولایت اکثر مېنگه قۆشیلگنلری اوچون اندیجان‌نینگ ایلی هم اصلیده مېنی تیلر ایدی، بیراق چاره تاپالمسدی. خَیالگه کېلدی که، بیر کېچه اندیجان یقینیگه باریب، کیشی کیریتیب، خواجه و اربابلری بیلن سۆزلشسک، احتمال، بیزنی بیرار طرفدن کیریتیشر. بو خَیال بیلن اۆش‌دن آتلَنیب، یریم کېچه‌سی اندیجان‌دن بېریراقده‌گی چهل‌دختران رۆپه‌ره‌سیگه کېلدیک. قنبر علیبېک و ینه بعضی بېکلرنی پُخته‌لیک بیلن قۆرغانگه کیریتیب، خواجه و ارباب بیلن سۆزلشسینلر دېب ایلگریراق یوباردیک. بیز

٤- تومن- اۆن مینگ عسکرلیک لشکر.

۵-سال- یاغاچدن ارقان باغلب تۆقیلگن قایق.

www.ezgu.org

یوبارگن بېکلرنی کوتیب آت اوستیده‌یاق توریب ایدیک. بعضیلر پِیَنکده، بعضیلر اویقوسیره‌گن، کېچه‌نینگ اوچینچی قِسمی ایدی، بیردنیگه ناغاره‌چیمیزنینگ اونی و سوران ایشیتیلدی. دشمن‌نینگ کۉپ-آزلیگینی بیلمه‌ی، خبرسیز و اویقوسیره‌گن لشکر بیر یۉله بیر-بیریگه قره‌مه‌ی تیرقیره‌ب قاچه بېردی. مېن ایلنی توخته‌تیشگه هم فرصت تاپمه‌دیم. تېز دشمن تامانگه آت سوردیم. میرشاه قَوچین، بابا شېرزاد و دوست ناصر مېن بیلن بیرگه قوزغه‌لدی. بیز تورت کیشیدن اۉزگه برچه ایل قاچماققه یوز قۉیدیلر. آزراق آرتگه یورگن ایدیم‌که، هجوم قیلگنلر اۉق آتیب، سوران سالیب، یېتیب کېلیشدی. بیر قشقه آتلیک کیشی مېنگه تامان یقینلشیب کېلدی. آتیگه اۉق آتدیم، یومه‌لب کېتدی. بیر آز باسیلگندېک بۉلدیلر.

مېنینگ بیلن بۉلگن اوچ کیشی دېدیلرکه: «قارانغو کېچه یاونینگ کۉپ-آز ایکنلیگی معلوم و انیق ایمس. بیزنینگ لشکر ایلی بوتونله‌ی کېتدی. بیز تۉرت کیشیدن یاولر قنچه‌لیک ضرر کۉرردی؟! باریب ترقه‌لمه‌گن لشکرگه یېتیب، کېین اوروشماق کېره‌ک». تېزکارلیک بیلن ایلگه یېتیب، اوریب، قمچیلب، هرچند قیلدیم، لشکر تۉخته‌مه‌دی. ینه بو تۉرت کیشی بیلن قَیتیب، یاونی اۉققه توتدیک، آزراقینه تۉخته‌دیلر. بیر-ایکّی نوبت کۉردیلرکه، بیز اوچ-تۉرت کیشی، آرتیق ایمسمیز، ینه ایلنی قوولش و اسیر توشیرماققه مشغول بۉلدیلر. اۉشبو یۉسینده اوچ-تۉرت مرته باریب ایلنی تییدیم. ایل تییلمه‌گچ، ینه اوشبو اوچ کیشی بیلن قَیتیب اوق یاغدیریب، غنیمنی قَیتردیم. ایلنی ایکّی-اوچ کوروهگچه خرابوک و پشامون روپره‌سیده‌گی تېپه‌لیککه‌چه قوولب کېلدیلر.

تېپه‌لیککه یېتگنده، محمد علی مبشر اوچره‌دی. مېن دېدیم‌که: «بولر آز کیشی دیر، تۉختب آت ساله‌یلیک.» تۉختب آت سالدیک، دشمن تۉختب قالدی. ترقه‌لگن ایل او طرف-بو طرفدن ییغیلیب کېلدیلر. بعضی من-من دېگن ییگیتلر شو قاچگنی بیلن تۉغری اۉش‌گه باریبدیلر.

واقعه تفصیلاتی بونده‌ی بۉلگن ایکن: ایوب بېکچیک‌نینگ تومنیدن بیر نېچه مۉغول

اۆش‌ده بیزدن اَیریلیب، قزاقلیککه (تالان‌ـتاراج قیلیشگه (اندیجان اطرافیگه کېلگن ایکنلر. لشکریمیزنینگ غلّه‌ـغاوورینی ایشیتیب، زیرکلیک بیلن ایلگریراق کېلیب اۆرانلشه‌دیلر-رمز اَیته‌دیلر). اۆران ایکّی خیل بۆله‌دی: هربیر قوم‌نینگ اۆرانی بار. چنانچه: بعضی قوم‌نینگ اۆرانی "دردانه" دیر و بعضی سینیکی "تۆقبای" یاکه "لولو"؛ ینه باشقه‌سی: بوتون لشکرگه جنگ پیتی ایکّی سۆزنی اۆران قیلیب قۆیه‌دی‌که، ضرور وقتده هر قه‌یرده اوچره‌شگنده، بیری بیر سۆزنی ایتسه، ینه بیری اۆشه ایتیلیشی کېره‌ک بۆلگن ایکّینچی سۆزنی ایته‌دی. انه شو یۆسینده ایل یاودن اَیریله‌دی و اۆز کیشی‌سینی یاتدن فرق قیله‌دی. بو یوریشده رسمی اوران "تاشکند" بیلن "سَیرم" سۆزلری ایدی. "تاشکند" دېسه، "سَیرم" دېییلگه‌ی و "سَیرم" دېسه، "تاشکند". بو توپالانده خواجه محمد علی ایلگریراق ایکن. مۆغوللر: "تاشکند، تاشکند"، دېب کېلگنده خواجه محمد علی سراسیمه‌ده قالیب، جواباً او هم "«تاشکند، تاشکند" دېیدی. مۆغوللر یاو کیشیسی دېب خَیال قیلیب، سوران سالیب، ناغاره‌چی ناغاره چه‌لیب، اۆق قۆیه‌دیلر. اوشبو خطالیک طفیلی لشکر بیر جایده تورمه‌ی، ترقه‌لیشیب کېتدیک.

او توزگن رېجه‌م عملگه آشمه‌دی. ینه قَیتیب اۆش‌گه کېلدیک. بېش‌ـآلتی کوندن سۆنگ تاغ و توز و قۆرغانلر مېنگه یوز توتگنیدن تنبل و اونینگ طرفدارلری هدیکسیره‌ب، نې قیلیشلرینی بیلمَی، لشکری و ایلی اوچاو‌ـتۆرتاولَشیب تاغ و توزگه قاچیشگه کیریشدیلر. اولرنینگ آره‌سیدن کېلگن بعضی کیشیلر دېدیلرکه: «تنبل‌نینگ ایشی بوزیلیش عرفه‌سیده. اوشبو اوچ تۆرت کونده انیق تمام بوله‌دی.»

بو خبرلر کېلگچ، اندیجان اوستیگه آتلندیک. اندیجان قۆرغانیده تنبل‌نینگ کیچیک اینیسی سلطان محمدکَلپۆک تورردی. توتلیک یۆلی بیلن کېلیب، اندیجان‌نینگ جَنوب طرفیده‌گی خاکان‌گه پېشین نمازی پیتی هجوم قیلیندی. اۆزیم هم هجومچیلر کېینیدن یوریب، عَیش تېپه‌لیگی‌نینگ خاکان طرفیده‌گی اېتک قِسمیگه کېلدیم. قراوولدن خبر کېلدی که، سلطان محمد کلپۆک بار کیشیسی بیلن محله و باغلردن تشقری عیش تېپه‌لیگی‌نینگ اېتگیگه چیقیبدی. هجومده‌گیلر هنوز ییغیلمه‌گن ایدی. چاپقونچیلریمیزنینگ ییغیلیشیگه

www.ezgu.org

قره‌مه‌ی زودلیک بیلن یاو سری تېزگینه یۈلگه توشدیم. کَلپۈک‌نینگ کیشیسی بېش یوزته‌دن کۈپراق ایدی. گرچه بیزنینگ کیشیمیز اوندن کۈپ بۈلسه‌ده، لېکن عسکرلر تالان-تاراج قیلیشگه ترقه‌ب ایدی. رۈپه‌ره کېلگن پیت‌نینگ اۈزیده‌یاق شَیلندیک. جنگاور صف و ترتیبنی ملاحظه قیلمه‌ی، غنیم سری شتاب بیلن یۈلگه توشدیک. یقین یېتگچ، غنیم تۈخته‌ی‌آلمه‌دی. بیر-ایکّی قیلیچ آلیشگونچه هم بۈلمه‌دی، قاچه بېردی. کېیتلرینی خاکان دروازه‌سی‌نینگ یقینی گچه قوویب اسیر آله‌باشله‌دیک. یاونی با سیب، محله‌نینگ یاقه‌سی-خواجه کتّه‌گه یېتگنده نمازشام کیرگن ایدی. درحال دروازه‌گه یېتیش خَیالیده ایدیم.

اولوغ-قری تجربه‌لی بېکلر: ناصربېک، دوست‌بېک‌نینگ آته‌سی قنبرعلیبېک مصلحت بېردیلرکه: «کېچ بۈلدی. قارانغوده قۈرغانگه جوده یقین بارماق تۈغری ایمس، سَل کېینراق توشه‌یلیک. ایرته‌لب قۈرغاننی بېریشدن اۈزگه علاجلری قالمَیدی». بو تجربه‌لی بېکلرنینگ سۈزیگه کیریب، محله‌لر یان‌گینه‌سیدن قَیتدیک. اگر قۈرغان ایشیگیگه بارسک ایکن، بېشک و شبهه قۈرغان قۈلگه کیرر ایکن. خفتن نمازی پیتی ایدی، کېلیب خاکان اریغیدن اوتیب، رباطِ رۈزک قیشلاغی‌نینگ یانیگه توشیلدی.

گرچه، تنبل‌نینگ لشکری بوزیلیب، اۈزی اندیجان‌گه قَیتیب کېلیشی خبرینی ایشیتسک-ده، تجربه‌سیزلیکدن غفلتده قالدیک. خاکان اریغیدېک بېرک اریق‌نینگ یاقه‌سیده جایلشیش اۈرنیگه، اریقدن اۈتیب کېلیب، رباطِ رۈزک قیشلاغی‌نینگ یانیگه تېپ-تېکیس یېرگه توشیلدی. قراوول یۈق، جنگ دولینی چَلووچی یۈق، غافل یاتگن ایدیک. تانگ آلدیده ایل شیرین اویقوده ایدی کیم، قنبرعلی آتینی قیستَب باره‌یاتیب «یاو یېتّی، تورینگ!» دېب قیچقیردی. شونده‌ی دېب، لحظه تۈخته‌مه‌ی اۈتیب کېتدی، قَیتمه‌دی. مېن همیشه تینچ-امانلیکده هم تۈن، اۈق-یاینی تشله‌مه‌ی یاتردیم. توریب‌آق قیلیچ، سداقنی باغلب، درحال آتلندیم. بیراقدارنینگ بیراق باغله‌گونچه فرصتی بۈلمه‌دی، بیراقنی قۈلیگه آلیب‌آق آتلندی. یاو کېله‌یاتگن تامانگه قره‌ب جۈنه‌دیک. اۈشه آتلَنیشده اۈن-اۈن بېش کیشی همراه ایدی. بیر اۈق آتیمی یورگن ایدیک هم که، یاونینگ هجومچیسیگه یېتدیک. بو حالتده مېنینگ بیلن اۈنته‌چه

www.ezgu.org

کیشی بار ایدی. ایلدَم ییتیب باریب اؤق قؤییب، ایلگریگی کیششینی آلـدیک. ینـه بیـر اؤق آتیمی مسافه‌گه قوولب باریب، قؤلیگه(مرکزیگه) ییتدیک.

سلطان احمد تنبل یوزته‌چه کیشی بیلن تؤختب توریپتی، تنبل‌نینگ اؤزی، ینه بیر کیشـی صفیدن او بیلن ایلگریراق چیقیب: "اور-اورا!"، دیـب تـوریپتی. بیـراق ایلـی اکثـری یـانلرینی بیریب، قاچه‌ی-قاچمَی دیگندیک بؤلیب توریپتی.

اوشبو پیتده مین بیلن تؤرت کیشی قالیب ایـدی: دوسـت ناصـر، میرزاقـولی کؤکَلـداش، کریمداد، خدایداد تورکمن. کمانگه قؤیگن بیرته اؤقنی تنبل‌نینـگ دوبولغه‌سـیگه آتـدیم. ینـه سداققه قؤل چؤزدیم، خان تاغه‌م بیر یشیل قیرّه‌لی اؤق بیریب ایدی، اؤشه چیقدی. تشـله‌گنی حیفیم کیلدی. ینه سداققه سالگونچه ایکّی اؤق آتگونچه فرصت اؤتـدی چمه‌مـده. ینـه بیـر اؤقنی پَیپَسلب آلیب ایلگریراق یوردیم. بو تورت کیشـی هـم کیینـراق قالـدی. قرشـیمده‌گی ایکّی کیشیدن بیری تنبل ایکن، او هم ایلگریراق یوردی. آره‌ده بیر کتّه کوچه بار ایدی. مین بـو سریدن، او او سریدن یؤلگه کیریب یوزمه-یوز بؤلدیک. شونده‌ی که، مینینگ اؤنگ قؤلیم یـاو سری، تنبل‌نینگ اؤنگ قؤلی بیزنینگ سری بؤلـدی. تنبل‌نینـگ بیـر کیجیمـدن[٦]اؤزگـه برچـه یراغی بار ایدی. مینینگ سداق و قیلیچدن اؤزگه هیچ یراغیم یؤق ایدی. قؤلیـده‌گی اؤق بـیلن قلقانی‌نینگ توتقیچ تامانینی کؤزلب آتدیم.

اوشبو حالتده اؤنگ سانیمگه یای اؤقینی اؤتکزیب آتدیلر. باشیمده دوبولغه بؤرکی ایدی. تنبل باشیمگه چاپدی، باشیم قیلیچ ضربیدن کرخت بؤلـدی. دوبولغـه بؤرکیـدن بیـرار تـاری کیسیلمه‌گنیگه قره‌مسدن، باشیم خیله یره‌لندی. قیلیچنی آلمه‌گن ایدیم، قینیده ایـدی، قیلـیچ سوغوریشگه فرصت بؤلمـه‌دی. کـؤپ دشـمن آره‌سـیده یکّـه و یـالغیز قالـدیم. تـورر پیتـی ایمسدی، جلونی قَیتردیم. ینه بیر قیلیچ اؤقلریمگه توشیپتی. ییتّی-سکّیز قدم قَیتیب ایدیم کـه، پیاده‌لردن اوچ کیشی مینگه قؤشیلدی. میندن سؤنگره تنبل دوست ناصرگه هم قیلیچ سـالگن.

٦- کیجیم- آت‌نینگ زره‌لی یاپینچیگی .

www.ezgu.org

غنیملر بیر نشانه آتیمیچه کېینده تعقیب ایتیب کېلدیلر.

خاکان اریغی جوده کتّه و چوقور؛ هر قندەی یېریدن کېچیب اۉتیب بۉلمەیدی. تنگری تۉغری کېلتیردی: بو اریق‌نینگ بیر کېچیگیگه تۉپّه-تۉغری کېلدیک. اریقدن کېچگچ، دوست ناصرنینگ آتی ضعیفراق ایدی، ییقیلدی. تۉختب، اونی آتلَنتیریب خرابوک بیلن فرغانه آرەلیغیده‌گی تیپه‌لیک آرقەلی اۉش سری کېتدیک. قیرگه چیققن پیتیمیزده مزید تغایی کېلیب قۉشیلدی. اونینگ هم اۉنگ آیاغیگه تیزّەسیدن قوییراققه اۉق تېگیپتی. گرچه اۉق تېشیب اۉتمه‌گن بۉلسه‌ده، لېکن اۉش‌گه کۉپ تشویش تارتیب کېلدی. مېنینگ سره کیشیلریمنی اسیر آلدیلر: ناصربېک، محمد علی مبشر، خواجه محمد علی، خسرو کۉکَلداش، نعمان تن‌قۉریقچی شونده اسیر توشدیلر. ینه ییگیت-یلنگدن انچه کیشی اسیر توشدی.

خانلر تنبل‌نینگ ایزیدن کېلیب، اندیجان‌نینگ اطرافیده تۉخته‌دیلر. اولوغ‌خان سیهونلیک یانیده-مېنینگ کَته آنەم ایسان دولت‌بېگم‌نینگ قۉش تېگیرمانده‌گی باغیگه قۉندی. کیچیک خان بابا توکل قدمجایی‌نینگ یقینیگه توشدی. ایکّی کوندن سونگ اۉشدن کېلدیم. اولوغ خاننی قۉش‌تېگیرمانده کۉردیم. خان بیلن کۉریشگنیم زَهاتی‌یاق مېنگه اۉتگن یېرلرنی کیچیک خانگه بېردیلر. مېنگه بونده‌ی عذر اَیتیلرکه، شَیبانی‌خان‌دېک غنیم سمرقنددېک شهرنی آلیب، اۉسیب بارماقده. اوشبو مصلحت اوچون کیچیک خاننی نې یېرلردن کېلتیردیلر، بونده یېری یۉق، او ولایتلر ییراق. خۉجند دریاسی‌نینگ جَنوبی ولایتلرینی اندیجان‌دن باشلب کیچیک خانگه بېرمک کېره‌ک‌که، اونده اۉرنه‌شسین. اخسی‌دن باشلب خۉجند دریاسی‌نینگ شمالی ولایتلرینی مېنگه وعده قیلدیلر. بونده اۉرنشگندن سۉنگ، یوریب سمرقند ولایتینی آلگچ، سېنگه بېره‌میز. اوندن سۉنگ فرغانه بەتمام کیچیک خان‌نیکی بۉله‌دی» دېدیلر. اَفتیدن مېنگه ایتیلگن بو سۉزلر فریب ایکن. میسر بۉلگندن سۉنگ عملگه آشماغی معلوم ایمس ایدی. چاره یۉق ایدی، ایستر-ایسته‌مس راضی بۉلدیم.

اولوغ خان‌نینگ قاشیدن آتلَنیب، کیچیک خاننی کۉرگنی باره‌یاتگنیمده سَلاخ لقبی بیلن

www.ezgu.org

مشهور قنبرعلی‌بیک مېنینگ یانیمگه کېلیب ایتتی‌که: «کۆردینگیزمی، درحال قۆلگه کیرگن ولایتلرنی آلدیلر. بولر بیلن ایشینگیز یوریشمه‌یدی. هلی هم اۆش، مرغینان، اۆزگند و اېگللنگن ولایت، ایل-اولوس قۆلینگیزده دیر، درحال باریب اۆش‌گه کیریب، قۆرغانلرنی بېرکیتیب، سلطان احمد تنبل‌گه کیشی یوباریب یره‌شیب، مۆغولنی اوریب چیقریب، ولایتلرنی تنبل بیلن دوستانه بۆلیشیب آلینگ». مېن دېدیم که: «بونینگ علاجی یۆق. خانلر توغیشگنلریم. بولرگه نوکرلیک قیلگنیم، تنبل‌گه پادشاهلیک قیلگندن آرتیقراق دیر». سۆزی تأثیر قیلمه‌گنینی کۆریب، ایتگنیدن پشیمان بۆلیب، قَیتیب کېتدی.

مېن باریب کیچیک خان تاغه‌منی کۆردیم. بورون کۆریشگنده بېخاسدن یېتیب بارگندیم، کیچیک خان توشگونچه فرصت بۆلمه‌گن، تعظیمسیز کۆریشیب اېدی. بو نوبت یقینراق کېلگنیمده اېسه، او چادر طنابی‌نینگ اوچیگه یوگوریب چیقدی. آیاغیمده اۆق یره‌سی بارلیگی طفیلی عصا توتیب تشویش بیلن یورردیم. یېتیب، کوریشیب: «اینیم، بهادِرېم ایشسیز»، دېب قۆلیمدن توتگنچه، چادرگه کېلتیردی. کیچیکراق چادر تیکیشگندی. چېکّه پېرده اولغه‌یگنی اوچون چادر و اۆتیرر یېری کۆریمسیز و کۆچمنچیلرگه خاص بۆلیب، قاوون، اوزوم و آت ابزارلری هم اۆزی اۆتیره‌دیگن چادرنینگ ایچیده اېدی.

کیچیک خان‌نینگ حضوریدن چیقیب، اۆزیم‌نینگ اۆرده‌مگه کېلدیم. یره‌مگه قره‌شگه اَتیکه بخشی اسملی مۆغول جراحینی یوباریبدیلر. مۆغول خلقی جراح‌نی هم بخشی دېیدی. او جراحلیکده جوده ماهر اېدی. کیشی‌نینگ میبه‌سی ضرب یېسه، دارو بېرردی. هر تورلی یره‌لرنی ایلدیزدن قیلینگن مرهم بیلن آسان معالجه قیلردی. بعضی جراحتگه مرهمدېک دارو قۆیر، بعضیسیگه یېگنی دارو بېرردی. مېنینگ سانیم یره‌سیگه جون کویدیریب باسیشنی بویوردی، پلته قۆیمه‌دی. ایلدیزدېک نرسه‌نی هم بیر مرتبه یېدیردی. اۆزی دېر اېدی کیم: «بیراوُنینگ اینگیچکه پایچه‌سی سینیب بیر توتمچه یېری میده-میده بۆلیب اېدی. اېتینی یاریب سویکلرینی تماماً آلیب، سویک اۆرنیگه دارونی اون قیلیب سالدیم. او دارو سویک اۆرنیده سویکدېک بیتدی». بونده‌ی عجایب و غرایب حادثه‌لردن

www.ezgu.org

انچه‌گینه ایتیب بپردی که، ولایت طبیبلری بونده‌ی دوالشدن عاجز دیرلر.

اوچ-تؤرت کوندن کېین قنبرعلی ایتگن سؤزلریدن اؤزی خوفسیره‌ب، وهیمه‌گه توشیب قاچیب، اندیجان‌گه کیردی. بیر نېچه کوندن سؤنگ خانلر اتفاق قیلیب، ایوب بېکچیک‌نی تومنی بیلن، جان حسن بارین‌نی بارین تومنی بیلن سریغ‌باش میرزانی لشکربېگی قیلیب، مینگ‌ایکّی مینگ‌چه کیشینی مېنگه قؤشیب، اخسی طرفگه یوباردیلر. اخسی‌ده تنبل‌نینگ اینیسی شیخ بایزید باش ایدی. کاسان داروغه‌سی شهباز قارلوق ایدی. او پیتده شهباز نَوکند قؤرغانی‌نینگ آلدیده اؤتیرگندی. خؤجند دریاسینی بیچراته رؤپه‌ره‌سیده کېچیب اؤتیب، نوکندگه شهباز اوستیگه یوردیک. تانگدن بورونراق نوکندگه یقین یېتگن پیتده بېکلر خبر یېتکزدیلرکه، بو شهباز همه نرسه‌نی انیق سېزگن. جنگاور صفنی بوزمه‌ی یاروغده‌یاق یېتیب بارسک درست بؤله‌دی. استه‌راق یوریلدی. شهباز ایسه بېخبر ایکن. بیز نوکند یقینیگه یېتگن پیتده خبردار بؤلیب، تشقریدن قاچیب ایچکری کیریپتی. بونده‌ی حادثه‌لر کؤپ صادر بؤلگن دیر: غنیمنی یَیقه‌گن، دېب آسانگینه انکار قیلیب، ایش وقتی ضایع بؤله‌دی. تجربه انه شونده‌ی حالتلرنی اؤرگته‌دی. بوندن مقصد شوکه، فرصت یېتگن پیتده تېزلیک و غیرتنی قؤلدن بېرمسلیک کېره‌ک. سؤنگره پُشیمان بؤلیش بې‌فایده دیر.

تانگ آتگنده قؤرغان اطرافیده آز-ماز اوروش بؤلدی. تېزکارلیک بیلن اوروشگه کیریشمه‌دیک. نوکنددن تاغ سری- بیشخاران طرفیگه هجوم قیلیب، تَلَشگه کېلیشدیک. شهباز قارلوق فرصتنی غنیمت بیلیب، نوکندنی تشلب، قاچیب کاسان‌گه باردی. بیز قَیتیب کېلیب نوکندده جایلشدیک.

بو وقتلرده اطراف-تېوره‌کنی بیزنینگ لشکریمیز بیر نېچه مراتبه باریب تَلَه‌دی. بیر نوبت اخسی‌نینگ کېنتلرینی تالان-تاراج قیلدی. ینه بیر مراتبه باریب کاسان‌گه هجوم قیلدیک. شهباز بیلن اوزون‌حسن‌نینگ میریم اسملی اسره‌ندی اؤغلی اوروشگه چیقدی. اوروشیب، یېنگیلدیلر. میریم اؤشنده اؤلدی.

اخسی‌نینگ مستحکم قؤرغانلریدن بیری پاپ قؤرغانی دیر. پاپلیکلر پاپ قؤرغانینی

www.ezgu.org

مستحکملب، بیزگه کیشی یوباریبدیلر. سید قاسم‌نی بیر نېچه بیگیتلر بیلن جۆنتدیک. اخسی‌نینگ اوستکی کېنتلری تۆغریسیده‌گی دریادن اۆتیب پاپ قۆرغانیگه کیردیلر.

بیر نېچه کوندن کېین غرایب ایش صادر بۆلدی. او پیتده ابراهیم چاپوق تغایی، احمد قاسم کۆهبُر، قاسم ختیکه ارغون شیخ بایزید بیلن اخسیده ایدیلر. اوشبو ذکر اېتیلگنلرگه ایکّی یوزته‌چه زۆر بیگیتنی قۆشیب، دبدرستدن بیر کېچه پاپ قۆرغانی‌نینگ اوستیگه یوباردی. سید قاسم احتیاط چاره‌لرینی کۆرمه‌ی غافل یاتگن اېکن، قۆرغانگه یېتیب، نروان قۆییب چیقیب، دروازه‌نی آلیب، کۆترمه کۆپریک قۆییب یېتمیش-سکسان زۆر یراقلیک بیگیتلر کیرگنیده، سیدقاسم‌گه خبر بېره‌دیلر. اویقولیک، کۆیلکچن توریب بېش-آلتی کیشی بیلن سالیشیب، اوره-اوره بولرنی قوویب چیقردی. بیر نېچه باشنی کېسیب مېنگه یوباردی. گرچه بونده‌ی غفلتده یاتماقلیگی سردارلیککه خاص بۆلمسه‌ده، لېکن آز کیشی بیلن بونده‌ی یراقلیک زۆر بیگیتلرنی ددیل ضربه‌لر بیلن اوریب چیقرماغی خیله مردانه ایش ایدی.

بو مدتده خانلر اندیجان قۆرغانی‌نینگ قملی بیلن مشغول ایدیلر. قۆرغان ایلی یاونی قۆرغان‌نینگ یقینیگه کېلگنی قۆیمسدی. بیگیتلر آتلیق چیقیب، تشقریده آلیشردیلر. اخسی‌دن شیخ بایزید طرفدارلیک اظهار قیلیب کیشی یوباره باشله‌دی. بیزدن تېزلیک بیلن باریشیمیزنی سۆردی. بوندن مقصدی تورلی حیله بیلن مېنی خانلردن اییریش ایدی. مېن خانلردن اَیریلسم، خانلر اندیجان‌ده توره آلیشمسدی. بو التماسی اکه‌سی تنبل‌نینگ مصلحتی بیلن اېکن. خانلردن اَیریلیب، بولر بیلن اتفاق توزماقلیکنی اۆزیمیزگه مناسب دېب بیلمه‌دیک. اونینگ تیله‌گنینی خانلرگه بیلدیردیک. خانلر: «بارسین. هر نې قیلیب بۆلسه‌ده، شیخ بایزیدنی توتسین» دېییشیپتی. بو مکر و فریب بیزنینگ عادت و اصولیمیز اېمس ایدی. علی‌الخصوص، آره‌ده عهد بار ایدی. بونده‌ی عهدنی بوزیش یخشی بۆلمس.

کۆنگلیمگه کېلدی که، بیر علاج قیلیب اخسی‌گه کیریب آلسک: یا شیخ بایزید تنبل‌دن کېچیب بیز تامان بۆله‌دی، بیز اوچون فایده‌لی بۆلگن بیرار خیرلی اۆزگریش صادر بۆله‌دی.

بیز هم کیشی یوباردیک. عهد و شرط قیلیب بیزنی اخسی‌گه تکلیف قیلدی، باردیک.

www.ezgu.org

استقبالیمیزگه چیقیب، اینیم ناصر میرزانی هـم کېلتیریـب، بیزنـی اخسـی قۉرغانیگـه آلیـب باردی. تشقی قۉرغانده آته‌منینگ عمارتلریده مېنگه جای تعیین قیلیبدی. باریب اۉشـه یېرگـه توشدیم.

تنبل شَیبانی‌خان‌گه اکه‌سی بېک تېلبه‌نی یوباریب، اونگه اطاعت اظهاری قیلیـب، یانیگـه چقیرگن ایدی. بو فرصتده شَیبانی‌خان‌نینگ مکتوبلری کېلدی: "باره‌ییمن"، دېب بیتیپتی.

بو خبر خانلرگه یېتگچ، تیپیرچیلـب، اۉتیرالمـه‌ی انـدیجان اوسـتیدن توریـب جۉنـه‌دیلر. کیچیک خان‌نینگ عدالت و مسلمانلیک بیلن شهرتی بار ایـدی. اۉش، مرغینـان و اوکیـرگن قۉرغانلرگه قۉییلگن مۉغوللر ایل کوتگنی‌نینگ خلافی-ظلم و یامان مناسبت قیله باشـله‌دیلر. خانلر اندیجان‌دن کېـتگچ، اۉش و مرغینـان ایلـی هجـوم قیلیـب، قۉرغـان‌ده‌گی مۉغـوللرنی توتیب، تَلب، اوریب-قوولب چیقردیلر.

خانلر خۉجند دریاسـینی کېچمـه‌ی، مرغینـان و کنـدی‌بادام آرقـه‌لی قَیتیـب، خۉجنـدده دریادن کېچدیلر. تنبل خانلرنینگ کېینیچه مرغینان‌گه کېلدی.

بیز بو حالتده ترددده ایدیک: تۉختب تورەیلیـک دېسـک، خانلرگـه اونچـه ایشـانچ یـوق. سببسیز-نېسیز تشلب چیقماق هم ناقۉله‌ی ایدی. بیـر کـونی ایرتـه‌لب مرغینـان‌دن جهـانگیر میرزا کېلدی، کۉریشدیم. شو پیتده شیخ بایزیـد هـم بېزاوتـه بۉلیـب کېلـدی، ایسـه‌نکیره‌ب قالگن. میرزا و ابراهیم‌بېک دېدیلرکه: «شیخ بایزیدنی توتمـاق کېـره‌ک. ارکنـی قۉلگـه آلمـاق کېره‌ک». درحقیقت، تۉغری ایش‌نینگ حسابی شو ایدی. مېن دېدیم که: «عهد قیلیشـگنمیز. بیز نېچوک عهدگه خلاف ایش قیله‌میز؟». شیخ بایزید ارککه کېتدی. کۉپریککه آدم قۉیمـاق کېره‌ک ایدی. کۉپریککه هم کیشی قۉیمه‌دیک. تجربه‌سیزلیکدن شونده‌ی اۉسَلّیکلر بۉلدی.

ایرته‌سی کونی سحرلب تنبل ایکّی-اوچ مینگ یراغلیک کیشی بـیلن کېلیـب، کۉپریکـدن اۉتیب ارککه کیردی. مېنینگ اصلیده کیشیم آزراق ایدی. اخسی‌گـه کیـرگچ، ینـه بعضـیلرنی قۉرغانلرگه، بعضیلرنی قۉرغان‌بېگی‌لیککه همده دان-دون تاپیب کېلیش اوچون هر طرف-هـر طرفگه یوباریلیب ایدی. مېنینگ بیلن اخسی‌ده یوزدن کۉپراق کیشی بار ایدی. بـار کیشـیمیز

www.ezgu.org

بیلن آتلنیب کۆچه-کۆچه‌نینگ باشیده بیگیتلرنی تعیین قیلماق و اوروش تردیده ایـدیک هـم که، شیخ بایزید، قنبرعلی و محمد دوست تنبل قاشیدن صلح توزگنی شـتاب بـیلن کېلـدیلر. اوروشگه تعیین بۆلگنلرنی جای-جاییگـه قۆییـب، کېـنگش قیلماققـه آتـه‌منینگ مقبره‌سـیگه کېلیب توشیب، جهانگیر میرزانی هم چارله‌دیم. محمددوست قَیتیب کېتـدی. شـیخ بایزیـد بیلن قنبرعلی کېلدیلر. مقبره‌نینگ جَنوبی ایوانیده اۆتیریب کېنگشـه‌یاتگن ایـدیک. جهـانگیر میرزا ابراهیم چـاپوق بـیلن بـولرنی توتماققـه کېلیشیشـگن ایکـن. جهـانگیر میـرزا مېنینـگ قولاغیمگه: «بولرنی توتماق کېره‌ک»،-دېدی. مېن: «تشویش تارتمنگ. حاضر بولرنی توتیش وقتی ایمس. اصلاح بیلن ایش آلیب باریش معقولراق. چونکه اولر جـوده کـۆپ، بیـز جـوده آزمیز. اولر بو کوچلیلیک بیلن ارک ایچیده، بیز بـو ضـعیفلیک بـیلن تشـقی قۆرغانـده‌میز»،-دېدیم.

شیخ بایزید و قنبرعلی هم بو کېنگشده حاضر ایدیلر. جهانگیر میـرزا ابراهیم‌بېـک سـری یقینلشیب، بو ایشنی منع قیلیش اشارتینی قیلدی. بیلمه‌دیم، عکسـینچه فهملـه‌دیمی یـاخود غفلتده قالیب بو حرکتنی قیلدیمی: در حال شیخ بایزیدنی توتـدی. تـورگن بیگیتلـر اطـراف-تېوره‌کدن تشلَنیب، بو ایکّی کیشینی تیت-پیـت قیلمـاقچی بۆلـدیلر. ایـش صـلح و اصـلاح چېگره‌سیدن اۆتدی. بو ایکّی کیشینی اسیر آلیب، اوروشگه آتلندیک. شـهرنینگ بیـر طرفـی جهانگیر میرزانینگ ذمّه‌سیگه یوکلندی. میرزانینگ کیشیسی آز ایدی. بیر گروه اۆز کیشـیمدن هم میرزاگه کۆمک تعیین قیلدیم. او اۆز جاییگه یېتدی، مېن بیر یېرده ایلنـی اوروش قیلیشـگه تعیین قیلیب، ینه بیر طرفگه کېلدیم. شهرنینگ اۆرته‌سیده تېکیس یېر بار ایـدی. او یېرگـه بیـر گروه بیگیتلرنی قۆییب، اۆزیم نری کېتدیم. بو جماعتنی کۆپ آتلیق و پیـاده‌لر کېلیـب، کـوچ بیلن سوریب، کۆچه‌گه هَیده‌ب چیقیشیپتی.

شو اثناده مېن یېتیب باردیم. یېتگن زَهاتیم‌آق آتنی دشمن اوسـتیگه اینـدیردیم. اولـر داش بېرالمه‌ی، تیرقیره‌ب قاچه بېردیلر. کۆچه‌دن قاچیریب تېکـیس یېرگـه چیقریـب، قیلـیچ سـالر پیتیمده آتیم‌نینـگ آیگیگـه آتـدیلر. آتـیم بوکیلیـب، بونینـگ اۆرته‌سـیده مېنـی یېرگـه اوردی.

www.ezgu.org

چقّانلیک بیلن توریب بیر اؤق آتدیم. صاحبقدم کاهل‌نینگ بیر ناچارگینه آتی بار ایدی، توشیب آتینی مېنگه بېردی، میندیم. بونده کیشی تعیین قیلیب، ینه بیر کوچه باشیگه یؤل آلدیم. سلطان محمد ویس آتیم‌نینگ ناچارلیگینی کوریب، توشیب، آتینی مېنگه توتقزدی، او آتگه میندیم.

اوشبو فرصتده قاسم‌بېک‌نینگ اوغلی قنبرعلی‌بېک یره‌دار حالده جهانگیرمیرزا قاشیدن کېلدی. «بیر مدت ایلگری جهانگیر میرزانی هجوم قیلیب صفدن چیقردیلر. جهانگیر میرزا چیقیب کېتدی. بیز نیمه قیلیشیمیزنی بیلمه‌ی قالدیک»،-دېدی او.

شو پیت پاپ قؤرغانیدن سید قاسم یېتیب کېلدی. جوده بی‌محل او یېردن چیقیپتی. بونده‌ی پیتده اؤشنده‌ی بېرک قؤرغان قؤلده بؤلسه، قنده‌ی یخشی ایدی! مېن ابراهیم‌بېک‌دن: «نیمه قیلماق کېره‌ک ؟» دېب سؤردیم. آزراق یره‌سی بار ایدی. اؤشندنمی یا ایسه‌نکیره‌شدنمی، توزوک جواب بېرالمه‌دی.

مېن کؤپریکدن اؤتیب، اونی بوزیب، اندیجان سری یؤلگه توشسک دېگن خَیالگه باردیم. شونده بابا شېرزاد خیله یخشی ملاحظه یوریتدی. دېدی که: «دروازه‌نینگ اؤزیدن کوچ بیلن باستیریب کیره‌میز.» بابا شېرزادنینگ مصلحتی بیلن دروازه سری روانه بؤلدیک. خواجه میرمیران هم مردانه سؤزلر ایتدی. کؤچه اؤرته‌سیده کېله‌یاتگنیمیزده سید قاسم، دوست ناصر باقی هېز بیلن قیلیچبازلیک قیلیشردی.

مېن، ابراهیم‌بېک و میرزا قولی کؤکَلداش ایلگریراق ایدیک. دروازه‌گه رؤپه‌ره بؤلگن زَهاتی‌یاق کؤردیم که، شیخ بایزید کویلک اوستیدن فره‌جي[۷] کییب، اوچ-تؤرت آتلیق بیلن دروازه‌دن کیریب کېله‌یاتیر. کمانیمده‌گی اؤقنی چمه‌لب آتدیم. انچه یخشی آتدیم. بؤینیگه تېگیزه‌یازدیم. او شتاب بیلن دروازه‌دن کیرگچ، اؤنگ قؤل سری کېتدی.

کؤچه بؤیلب قاچه‌وېردی. بیز هم اونینگ آرتیدن باره‌وېردیک. تانگده شیخ بایزید بېخاس

۷-قؤی جونیدن تؤقیلگن قیشگی آق کییم.

www.ezgu.org

قۉلگه توشگنده جهانگیرنینگ کیشیلریده ایکن. اولر چیققچ، شیخ بایزیدنی هم بیرگه آلیب چیقدیلر. اولدیریش خَیالیگه هم باردیلر. یخشـی‌یم اۉلدیرمـه‌ی قۉییب یوباردیلر. اولـردن خلاص بۉلیب دروازه‌دن کیریب کېله‌یاتگنده، مېنگه اوچره‌ب قالـدی. میرزاقـولی کۉکَلـداش بیر پیاده‌نی گرزی بیلن اوردی. ینه بیر یَیاو میرزاقولی اۉتگچ، ابراهیم‌بېکـنی اۉققـه توتـدی. ابراهیم‌بېک "هَی-هَی" دېب اۉتیب کېتگچ، اېشیکلیک یېردن بیـراو مېنینـگ قۉلتیغیمگـه اۉق آتدی. قلماقی ساووت‌نینگ ایکّی قبت پیراغینی کېسیپتی. قاچه‌وېردی، آرقه‌سیدن آتدیم.

اوشبو حالتده بیر یَیاو عسکر قۉرغـان دېـواری اوسـتیده قاچیـب بـارردی. بـۉرکینی دېـوار کونگره‌سیگه تۉغریلب آتدیم. بۉرکی کنگره‌گه قده‌لگنچه قالدی. سَله‌سـی قۉلیگـه چووه‌لیـب کېتدی. ینه بیر آتلیق مېنینگ یانیمدن شیخ بایزید قاچگن کۉچه تامان قاچیب بارماقده ایدی. قیلیچنی آرقه‌سیگه سنچدیم. آتدن اېگیلیب ایدی کـه، کۉچـه تامیگـه تَیه‌نـدی، ییقیلمـه‌دی. تشویش بیلن قاچیب قوتولدی. دروازه‌ده بـۉلگن آتلیـق-یَیـاونی قوولـب، دروازه‌نـی آلـدیک. اۉیلب اۉتیریش‌نینگ پیتی اېمس ایدی. چونکه ایکّی-اوچ مینگ یراقلیک کیشی - ارکده، یوز-ایکّی یوز کیشی تشقی قۉرغانده. جهانگیر میرزانی بیر سوت پیشیمی مدتی بورونراق قوولـب چیقریبدیلر. کیشیلریمیزنینگ یرمی او بـیلن چیقیـب کېتیپتـی. شـونده‌ی احوالگـه قرمـه‌ی تجربه‌سیزلیکدن دروازه‌ده توریب، یقین بۉلسـه کېلسـین، ینـه بیـر اورینیـب کـۉره‌میز دېگـن مضمونده جهانگیر میرزاگه کیشی یوباردیک. ایش قۉلدن کېتگن ایدی.

ابراهیم‌بېک‌نینگ آتی ضعیف ایدیمی یا یره‌دارمی، مېنگه: «آتیم خراب»، دېـدی. محمـد علی مبشرنینگ سلیمان اسملی نوکری بار ایدی. شو فرصتده هـېچ کیشـی تکلیـف قیلمـه‌ی اۉزی آره‌گه توشیب، آتینی ابراهیم‌بېککه بېـردی. خیلـه مردانـه ایـش قیلـدی. اۉشـه دروازه‌ده تورگنده کۉل‌گل دروازه‌بانی کیچیک علی مردانه‌لیک اظهار قیلدی. او پیتده او سلطان محمـد ویس‌نینگ نوکری ایدی. اۉش‌ده هم ایکّی مراتبه یخشی جسارت کورستدی.

میرزاگه بارگن کیشی کېلیب: «بیر آز آلـدین جهـانگیر میـرزا چیقیـب کېتیپتـی»، دېـدی. تۉختب توریشگه وقت یۉق ایدی، بیز هم جۉنه‌دیک. شونچه توریلگنی هم هېچ بیر حسابگه

www.ezgu.org

تؤغری کېلمسدی. ییگیرمه-اؤتّیزچه کیشی بیز بیلن قالیب ایدی.

بیز جؤنەگچ، کؤپ اسلحه‌لیک غنیم کیشیلری یېتیب کېلیشدی. بیز پل‌رواندن اؤتگنیمیزده، پل رواننینگ شهر طرفیگه یاو آدملری یېتدی. قاسم‌بېک‌نینگ اؤغلی حمزه‌نینگ آنه تامانیدن باباسی بنده علیبېک ابراهیم‌بېککه قیچقیریب ایته‌دی: «دایم کتّه کېتیب یورردینگ. تؤخته، قیلیچ سالیشه‌یلیک.» ابراهیم‌بېک مېنینگ یانیمده بارردی. «کېل، نې مانعلیک بار؟!» دېدی.

بې‌عقل آدم‌گینه بونده‌ی مغلوبیت پیتیده قیزیق قانلیک قیله‌دی. بې‌وقت کېریلیش! تؤختش و تعویققه سالیش وقتی ایمس ایدی، ایلدَم یوره‌وېردیک. یاو کیشیلری بیزنینگ سؤنگگیمیزچه ترتیبسیز قاچه‌یاتگن کیشیلریمیزنی قؤلگه توشیره-توشیره کېلماقده‌لر. اخسی‌نینگ بیر شرعییسیده گنبذِ چمن دېگن یېر بار. گنبذِ چمن‌دن اؤته‌قالیب ابراهیم‌بېک مېنی چارله‌دی. کېین باقسم، شیخ بایزیدنینگ بیر ییگیتی ابراهیم‌بېککه اؤق تېککیزیپتی. جلویمنی قَیتردیم. خانقولی بیانقولی مېنینگ یانیمده ایدی: «بې‌محل قَیتماق بو»، دېدی. جلویمنی آلیب یؤلگه توشدی. سنگ‌گه یېتگونچه اکثر کیشیمیزنی اسیر آلدیلر.

سنگ اخسی‌دن ایکّی شرعی (۵ کیلومتر) دیر. سنگ‌دن اؤتگچ، آرتیمیزده یاو کیشیسی کؤرینمَی، سنگ سووی یوقاریسی بؤیلب یوردیک. شونده سکّیز کیشی قالگن ایدیک: دوست ناصر، قنبر علی قاسم‌بېک، خانقولی بیانقولی، میرزاقولی کؤکَلداش، شاهیم ناصر، عبدالقدوس سیدی قرا، خواجه حسینی و سکّیزینچی مېن ایدیم. بو سوو یوقاریسیده بیر یؤلک اوچره‌دی. بو پست‌قَملیک ایچی کیشی نظریدن ییراق خلوت یؤل. یوقاری تامانگه یوریب ینه بیر قوروق پست‌قملیککه توشدیک. کېچ کیره‌باشله‌گنیده، پست‌قم یېردن تېکیسلیککه چیقیلدی. تېکیسلیکده ییراقدن بیر قاره کؤرینه‌دی. ایلنی نظردن چېتده تورغیزیب، اؤزیم یَیاو بیر تېپه‌لیککه چیقیب قراوللیک قیله‌یاتگنیمده، آرقه طرفیمیزدن کؤپ آتلیق بیر قیرنینگ اوستیگه شتاب بیلن چیقدی. اولرنینگ کؤپ یاکه آزلیگینی انیق بیلگونچه بؤلمه‌دی، آتلنیب یؤلگه توشدیک.

www.ezgu.org

قووغینچیلر ییگیرمه-ییگیرمه بېش کیشی ایکن. قید اېتیلگنیدېک، بیز سکّیز کیشی ایدیک .اگر او پیتده بونچه مقدار کیشی ایکنینی انیق بیلسک، یخشیلب اوروشردیک. بولرنینگ آرقه‌سیدن ینه قووغینچیلر کېلیشه‌یاتگن دیر، دېب اۉیله‌دیک. شونینگ اوچون تۆخته‌مه‌ی یوره‌وېردیک، قاچگن غنیم کۉپ بۉلسه هم آز قوووچی بیلن یوزلشه‌آلمس. بېکارگه ایتمه‌گنلرکه: «مغلوب صفگه بیر «هَی!" سۉزی کفایه دیر.»

خانقولی دېدی: «بونَقه بیلن بۉلمَیدی، برچه‌میزنی قۉلگه آلیشه‌دی. ایکّی یخشی آتنی بو آره‌دن آلیب، سیز و میرزاقولی کۉکَلداش قۉش آت بیلن ایلدَم یورینگ، شاید چیقه آلسنگیز». یامان مصلحت اېمس ایدی. اوروشده ایشیمیز یوریشمه‌گچ، شو یۉل بیلن قوتولیش امکانی بار ایدی. شو زَهاتی بیراونی یاو آره‌سیده آتدن توشیریب قالدیرماقلیک خوش یاقمه‌دی. آخری اۉزلری هم بیرین-بیرین تماماً قالدیلر. بو مینگن آتیم بیرآز سستراق ایدی. خانقولی توشیب آتینی بېردی. آت اوستیدناق سکره‌ب میندیم. خانقولی مېنینگ آتیمگه میندی. اوشبو حالتده کېینده قالیشگن شاهیم ناصر بیلن عبدالقدوس سیدی قرانی اسیر آلدیلر. خانقولی هم قالدی: حمایه و مدد پیتی اېمس ایدی. آت‌نینگ اۉزی قه‌یاققه یېلدیریب بارسه، اۉشه یاققه کېتردیک، آتی یورالمه‌گن قاله‌وېردی. دوست‌بېک‌نینگ آتی هم حالدن تایدی، قالدی. بو مینگن آتیم هم سستلیک قیله باشله‌دی. قنبرعلی توشیب آتینی بېردی، میندیم. قنبرعلی هم آتیمگه میندی و قالدی. خواجه حسيني آقساق کیشی ایدی، اۉزینی تېپه‌لیکلر سری تارتدی. مېن و میرزاقولی کۉکَلداش قالدیک. آت‌نینگ یېلیب یوریشگه مداری قالمه‌گن ایدی. ایلدم‌گینه باردیک. میرزاقولی‌نینگ آتی هم سستلیک قیله باشله‌دی. مېن: «سېنی تشلب قه‌یېرگه باره‌ی، یوره‌وېر، اۉلیک-تیریک بیر بۉله‌یلیک»، دېدیم. انچه وقت میرزاقولیگه قره‌ب یوردیم. آخری میرزاقولی دېدی: «مېنینگ آتیم حالدن تایدی. کېته آلمه‌سسیز. مېنگه قره‌ب قۉلگه توشمنگ. یورینگ، قوتولیب چیقه آلسنگیز!» مېن غلطی بیر حالتگه توشدیم. میرزاقولی هم قالدی. مېن یالغیز قالدیم. یاودن ایکّی کیشی پیدا بۉلدی: بیری‌نینگ آتی بابا سَیره‌مي، ینه بیری بنده علی. مېنگه یقینراق کېلدیلر. آتیم حالدن کېتگن ایدی و تاققه‌چه هم

www.ezgu.org

بیر کوروهگه (٢٫٥ کیلومتر) یقین یۆل بار ایدی، بیر تاش اویومی اوچرهدی. «آت هاریدی، تاغ هم ییراق، قهیاققه بارهی؟! سداغیمده هم ییگیرمهتهچه اۆق بار ایدی، توشهی. بو تاش اویومیده اۆقیم باریچه آتیشَی» دېب خَیال قیلدیم.

ینه بیر خَیال قیلدیم که: «زاره، تاققه یېته آلسم. تاققه یېتگندن سۆنگره بیر دسته اۆقنی بېلیمگه سنچیب، تاققه تیرمشهی». آیاغیم ضربیگه خیله ایشانچیم بار ایدی. بو خَیال بیلن کېتهوېردیم. آتیمنینگ ایلدم یوریشگه مداری قالمهگندی. بولر هم اۆقیپتر یېرگه یېتدیلر. مېن هم اۆقیمنی اَیَب آتمهدیم. بولر هم احتیاط بۆلیب یقینراق کېلمهدیلر. اوشه یۆسینده اېرگَشیب کېلیشهوېریشدی. کون باتهیاتگنده تاققه یقینلشدیم. اولر بلند آوازده دېدیلر: «بوندهی قیلیب قهیرگه بارهسیز؟ جهانگیر میرزانی توتیب کېلتیردیلر». ناصر میرزا هم اولرنینگ قۆلیده ایدی. بو سۆزلریدن مېنی خیله واهمه باسدی. سببی شوکه، برچهمیز اونینگ قۆلیده بۆلسک، خطر احتمالی کۆپ دیر. جواب بېرمهدیم، تاغ سری یورهوېردیم. ینه خیله یۆل یورگندن سۆنگ، ینه سۆز ایتهباشلهدیلر. بو گَل اوّلگیدن ملایمراق سۆزلر ایتدیلر. آتدن توشیب سۆز اَیتهباشلهدیلر. بولرنینگ سۆزیگه قولاق سالمَی یورهوېردیم. درهدن یوقاریلشیب بارماقدهمن. خفتن نمازی پیتیگچه یوردیم. آخری بیر اویچه کېلهدیگن تاشگه یېتدیم، تاشدن اَیلَنیب اۆتدیم. ییریک تاشلر باشلَنیب، آت یوره آلمهدی.

اولر هم توشدیلر. حرمت و تعظیم بیلن انچه ملایمراق سۆز باشلهدیلر. «بوندهی قارانغی کېچه بۆلسه، یۆل یۆق، قهیرگه بارهسیز؟»، دېییشدی. «سیزنی سلطان احمد پادشاه قیلیب کۆترهدی»، دېب آنتلر ایچیشدی.

مېن دېدیم که: «مېنینگ کۆنگلیم او یاققه تارتمهیپتی. او یېرگه باریش هېچ هم ممکن ایمس. اگر سیزلرنینگ خَیالینگیزده اۆرینلی خدمت قیلیش بۆلسه، بوندهی یخشی امکانیت ایشیگی اوزاق ییللر هم تاپیلمس. مېنی بیر یۆلگه باشلنگ که، خانلر آلدیگه بارهی. سیزلرگه کۆنگیللرینگیز تیلهگندن کۆره آرتیقراق رعایت و شفقت قیلهی. یۆق، اگر بونی قیلمهسنگیز، کېلگن یۆلینگیز بیلن قَیتینگ». مېنینگ آلدیم-آمدیم. بو هم مېنگه

www.ezgu.org

قیلگن بیر یخشی خذمتینگیز بۆله‌دی.

«کاشکی کېلمه‌سک ایدی. کېلدیکمی، اېنـدی سـیزنی بونـده‌ی تشـلب، قنـده‌ی قَیتیـب کېته‌میز؟ اگر بیز بیلن بارمه‌سنگیز، میلی، قه‌یېرگـه بارسـنگیز هـم خـذمتینگیزده بۆلـه‌یلیک» دېییشدی.

«اونده سۆزینگیز چینلیگیگه آنت ایچینگ»، دېدیم مـېن. قرآننـی اۆرته‌گـه قۆییـب آنـت ایچدیلر. مېن بیر آز تسکین تاپگندېک بۆلدیم. «اوشبو دره‌نینگ یقینیده کېنگ کۆل یـۆلی بـار دېگن ایدیلر. اۆشه یۆلگه باشلنگ»، دېدیم. اولر آنت ایچگن بۆلسه‌لر‌ده، لېکن تۆلیق ایشانچ یۆق ایدی. اولرنی ایلگری اۆتکزیب، اۆزیم آرتلریدن یوردیم. بیر-ایکّی کوروه یـۆل باریلیـب ایدی، بیر سای سوویگه یېتدیک. «کېنگ کۆل یۆلی شو ایمسمیکن؟»، دېـب سـۆردیم. اولـر انکار قیلدیلر. «او یۆل خیله ایلگریده دیر»، دېدیلر. کېنگ کۆل یۆلی اصلیده شو ایکـن. بـولر یامانلیک ساغینیب، یشیردیلر. یریم کېچه‌گه باریب، ینه بیر سـووگه یېتـدیک. شـونده اولـر: «بیلمه‌ی اۆتیب کېتیبمیز. کېنگ کۆل یۆلی آرتده قالیبدی»، دېدیلر.

«خۆش، نیمه قیلماق کېره‌ک؟» دېدیم مېن. «آلدیمیزده غَوا یۆلی یقین دیر. او یـۆل بـیلن فرکت گه آشه‌دیلر»، دېب جواب بېریلدی. اۆشه یۆلگه باشلشدی.

کېچه‌نینگ تۆرتدن اوچ قِسمیچه یۆل یوردیک. غَوادن چیقیب کېلـه‌دیگن کرنـان سـاییگه یېتدیک. «سیز شو یېرده تورینگ، مېن باریب، غَوا یـۆلینی تېکشـیریب کېلـه‌ی»، دېـدی بابـا سَیره‌مي. انچه مدتدن سۆنگ کېلدی.

«بۆرکه باشلیق بیر نېچه کیشی بو یۆلگه کېلیپتی. بوندن اۆتیب بۆلمس» دېدی. بو سـۆزنی اېشیتیب، حیران بۆلدیم. آره یۆلده قالدیم، تانگ یقین و مقصد ییراق.

مېن دېدیم: «بیر یېرگه باشلنگ کـه، کونـدوز اونـده بېکینیـب، کېچـه بـۆلگچ، آت-مـات تاپیب، خۆجند سووینی کېچیب اۆتیب، نریگی ساحل بۆیلب خۆجند سری باره‌یلیک.»

«بونده بیر تېپه‌لیک بار. اونده یشیرینسه بۆله‌دی»، دېییشدی اولر. کرنان قۆرغانبېگی بنده علی ایدی. «آتیمیزگه و اۆزیمیزگه یېگولیک تاپمه‌سک بۆلمه‌یدی. مېن کرنـان‌گـه بـاره‌ی. هـر

www.ezgu.org

نیمه تاپیلسه، کېلتیره‌ی»، دېدی او. او بېردن قَیتیب کرنان‌گه یوزلندیک. کرنـان‌گـه بیـر کـورووه قالگنیده تۉختەدیک. بنده علی کېتدی، اوزاق مدت قالیب کېتدی. تانگ آتیـب کېلماقـده، او هېچ کېلمسدی. خیله اضطراب چېکدیم. تانگ آتگنده بنـده علـی ایلـدَملب کېلـدی. آتگـه بیمیش کېلتیرمه‌دی. اوچته نان کېلتیردی. هر بیریمیز بیر ناننی قۉیینگه سـالیب، شـتاب بـیلن قَیتیب، یوقاری تپەلیک‌نینگ اوسـتیگه چیقیـب، بیـر یېـرده آتلرنـی باغلـب، بیـر بلندلیککـه چیقیب، هر قَیسیمیز هر طرفگه قاراوولیک قیلیب اوتیردیک.

توشگه یقینلشیب قالگنده احمد قَوچین تۉرت آتلیق بیلن غوادن اخسـی تامانگـه اۉتیـب قالدی. بیر خَیالیم احمد قَوچین‌نی چارلب، وعده و مایللیکلر بیلدیریب، آتلرینـی آلمـاقچی بۉلدیم؛ آتلریمیز بیر کېچه-کوندوز حرب و ضربده ایدی، بیمیش هم بیمه‌گن، خراب بـۉلگن ایدی. ینه کۉنگول چاپمه‌دی: اولرگه ایشانه آلمه‌دیک. قاشیمده‌گیلر بیلن شونگه کېلیشـدیک: اولر بو آقشام کرنان‌ده بۉله‌دیلر. کېچه‌سی احتیاطکارلیک بیلن کیریب آتلرینی چیقره‌آلسـک، قه‌یاققه بۉلسه‌یم کېتیش امکانی توغیله‌دی.

توش پیتی ایدی. کۉز یېتر یېرده بیر سـواری‌نینگ حربـی انجـاملری یَلتیـره‌ب کۉرینـدی. کیملیگینی هېچ بیلالمه‌دیک. بو محمد باقر ایکن. اخسی‌ده بیز بیلن بیرگه ایـدی. اخسـی‌دن چیققنده هر کیم هرطرفگه ترقه‌لیب، یشیرینیب یورگن ایکن. بنده علـی بـیلن بابـا سَـیره‌می: «آتلر ایکّی کوندیرکه، بیمیش بیمه‌گن. اۉتلاققه توشیب، آتلرنی اۉتگه قۉیه‌یلیک»، دېـدیلر. او یېردن آتلَنیب، اۉتلاققه توشیب، آتلرنی اۉتگه قۉیدیک. نمازدیگر محلی، بیر آتلیق کیشی بیـز بېکینگن تپەلیککه چیقیب کېلماقده ایدی، تَنیـدیم: غوانینـگ اولـوغی‌ـقـادربېردی. بولرگـه: «قادربېردی‌نی چارلنگ»، دېدیم. چارله‌دیلر. کېلدی. کۉریب، سۉره‌شـیب، عنایـت شـفقت سۉزلر ایتیب، وعده‌لر قیلیب، مایللیکلر اظهار اېتیب جۉنتدیم، تاکه ارقان، اۉراق، بالته، سوو کېچمک اسبابی، آت بیمی، بېگولیک و اگر علاجی بۉلسه، آت هم کېلتیرسه. خفتان نمـازی پیتی شو جای‌نینگ اۉزیگه کېلیشیگه وعده‌لشدیک.

کېچ نمازشام پیتی بیر آتلیق کرنان طرفیدین غوا سری اۉتیب باررردی. «کیمسـن؟»، دېـب

سۉردیک. جواب بېردی. بو هم محمد باقربېک ایکن. بایه توشده کۉرگن ییردن ینه بیر ییرگه یشیرینگنی باره‌یاتگن ایکن. تاووشینی شونچه‌لیک اۉزگرتیردی که، گرچه ییللر مېن بیلن بیرگه بۉلگن ایسه‌ده، اصلا تنی آلمه‌دیم. اگر اونی تَنیب اۉزیمیزگه قۉشسک یخشی بۉلردی. او اۉتیب کېتگنیدن کېین خیله خواطرگه توشدیم. ایندی بیز قادربېردی غوایي بیلن کېلیشیلگن ییتگچه توره‌آلمسدیک. بنده علی: «کرنان‌نینگ محله‌لریده خلوت باغچه‌لر بار، اونده هېچ کیشی بیراو بار دېب گمانسیره‌مه‌یدی. او ییرگه باریب، قادربېردی‌گه کیشی یوباره‌یلیک، اۉشه ییرگه کېلسین»، دېدی. شو خَیال بیلن آتلَنیب، کرنان‌نینگ محله‌لریگه کېلدیم. قیش ایدی، انچه ساووق ایدی. بیر ایسکی مۉینه‌لی پۉستین تاپیب کېلتیردیلر. کییدیم. بیر کاسه سۉک آشی تاپیب کېلیشدی. ایچدیم. عجب حضور قیلدیم. «قادربېردی‌گه کیشی یوباردینگمی؟»، دېب سۉردیم بنده علی‌دن. «یوباردیم» دېب جواب بېردی. بو بدبخت فراستسیز خاتین‌چَلیشلر اۉزارا کېلیشیب، بیر کیشینی اخسی‌گه‌ـتنبل قاشیگه یوبارگن ایکنلر. بیر اوستی یاپیق اویگه کیریب، اۉت یاقدیک. بیر پیت کۉزیم اویقوگه کېتدی. بو ایرکک نسخه‌لر عیارلیک قیلیب، ینه مېنگه ایته‌دیلرکه: «قادربېردی‌دن خبر آلمه‌گونچه بو ییردن قیمیرلب بۉلمه‌یدی. بو ییر محله‌لرآره‌سی دیر، چېتده بۉم‌ـبۉش باغلر بار. او ییرگه بارسک، هېچ کیم گمانسیره‌مه‌یدی.»

یریم کېچه‌ده آتلَنیب چېکّه باقه بارردیم. بابا سَیره‌مي تام اوستیده او یاقدن‌ـبو یاقه یوره‌دی. توشگه یقین تامدن توشیب، مېنینگ قاشیمگه کېلیب: «یوسف قۉرغان‌بېگی کېلماقده»، دېدی.

مېنی غلطی واهمه باسدی. «بیلیب کېل‌چی، او مېنینگ شو ییرده‌لیگیمنی بیلرمیکن؟» دېدیم. چیقیب سۉزلشیب کېلدی. منه بو خبرنی تاپیب کېلدی: «یوسف قۉرغان‌بېگی ایتدی: «اخسی دروازه‌سیده بیر پیاده اوچره‌ب، دېدی که: «پادشاه کرنان‌ده فلان ییرده دیر» مېن هېچ کیمگه بیلدیرمه‌ی، بو پیاده‌نی اوروشده مېنگه اسیر توشگن ولی خزینه‌چی بیلن بیر ییرگه قمه‌ب قوییب، اۉزیم بو یاققه چاپیب کېلدیم. بېکلرنینگ بو ایشلردن خبرلری یۉق دیر.»

www.ezgu.org

«سېن نیمه دېب اؤیله‌یسن؟» دېیه سؤردیم بابا سَیره‌مدن.

اَیتتی‌که: «برچه‌سی اؤز آدملرینگیز-نوکرلرینگیز دیر، اولر نیمه‌یم قیلیشردی. بارماق کېره‌ک. اولر سیزنی پادشاه قیلیب کؤتره‌دیلر.»

دېدیم که: «شونچه تؤقنه‌شوو و اوروش بؤلیب اؤتگنده، قنده‌ی ایشانچ بیلن اولر یانیگه باره‌ی؟»

شولرنی گپلشیب تورگن ایدیک، یوسف کیریب آلدیمده تیز چؤکیب بوکیلیب ایتدی که: «نیمه‌سینی یشیره‌من. سلطان احمدبېک‌نینگ خبری یؤق دیر. شیخ بایزیدبېک سیزنینگ خبرینگیزنی تاپیب مېنی یوباردی.»

شونی ایتگچ، مېنده الّه‌نېچون حالت یوز بېردی. عالمده جان قؤرقوویدن یامانراق نرسه بؤلمس ایکن. «راستینگنی ایت،-دېدیم مېن،- اگر ایش اؤزگه‌چه‌راق بؤلگودېک بؤلسه، مېن یوونیب آله‌ی.»

یوسف آنتلر ایچدی. لېکن اوننینگ آنتیگه کیم ایشانردی؟ اؤزیمده طاقتسیزلیکنی حس قیلدیم. اؤرنیمدن توریب، باغ‌نینگ بیر گؤشه‌سیگه باردیم. اوزیم بیلن اؤزیم ملاحظه قیلدیم. دېدیم که: «کیشی اگر یوز، بارینگ که مینگ ییل یشه‌سه هم آخری اؤلماق کېره‌ک.

اگر صد سال مانی ور یکی روز،

بباید رفت از این کاخ دلفروز.

(مضمونی:

اگر یوز ییل و گر بیر کون عمر بار،

بودلکش قصردن کېترسن ناچار.)

اؤلیمنی بؤینیمگه آلدیم. اؤشه باغده بیر سوو آقیب کېلردی، طهارت آلدیم. ایکّی رکعت نماز اؤقیدیم. باشیمنی مناجاتگه قؤییب، تیلک تیله‌یاتگن ایدیم که، کؤزیم اویقوگه کېتیبدی. توش کؤره‌یپمن: خواجه یعقوب (خواجه یحیی‌نینگ اؤغلی، حضرت خواجه عبیدالله‌نینگ نبیره‌لری) رؤپه‌ره‌مگه آق-قاره توسده‌گی آتده، شونده‌ی آت مینگن کؤپ آتلیقلر بیلن کېلدیلر.

www.ezgu.org

«غم ییمه‌نگیز. خواجه احرار مېنی سیزگه یوباردیلر»، دېدیلر. «بیز اولرگه اللّه‌دن مدد سوره‌ب، پادشاه‌لیک تختیگه اۆلتورغیزگنمیز. هر یېرده مشکل ایش توشسه، بیزنی نظریگه کېلتوروب یاد اېتسین، بیز اۆشه یېرده حاضر بۆلورمیز»، دېب تعیینله‌دیلر. حاضر اوشبو ساعتده فتح و غلبه سیزنینگ تامانده دیر. باش کۆترینگ. اویغا نینگ.»

اۆشل حالتده خوشحال بۆلیب اویغاندیم، یوسف داروغه و همراهلری بیر-بیریگه: «بهانه قیلیب هَیَلله‌یپتی، توتیب باغله‌ماق کېره‌ک» دېب مصلحت قیلیشردی.

بو سۆزنی مېن اېشیتیب قالدیم. «سیزلر بو تخلیت سۆزله‌یسیز. اما کۆره‌یین-چی، قَیسینگیز مېنینگ قاشیمگه کېله آلرسیز!» دېدیم. شونده‌ی دېب تورگنیمیزده باغ دېواری‌نینگ تشقریسیده کۆپ آتلیقلرنینگ کېله‌یاتگن آوازی اېشیتیلدی.

یوسف داروغه: «بیز اگر سیزنی تنبل قاشیگه آلیب بارسک اېدی، بیزنینگ ایشیمیز ایلگری سیلجیگن بۆلردی. حاضر سیزنی توتگنی ینه کۆپ کیشی یوباریپتی»، دېدی. او گپنی شونگه یقینلشتیردی که، گویا بو آواز تنبل یوبارگن کیشیلرنینگ آتلری تاووشی اېدی. بو سۆزنی اېشیتگچ، مېن کۆپراق اضطرابگه توشیب، قیلر ایشیمنی بیلمه‌ی قالدیم.

اۆشه دقیقه‌ده بو آتلیقلر باغ‌نینگ اېشیگینی ایزلب اۆتیریشگه فرصت تاپمه‌ی، دېوارنینگ اېسکیرگن یېرینی بوزیب، ایچکری کیردیلر.

قره‌سم، مېنینگ جان تارتگن نوکریم-قوتلوق محمد برلاس و بابایی پرغری، اۆن-اۆن بېش، ییگیرمه کیشی بۆلیب یېتیب کېلدیلر. بولر یقین یېتیب، آتدن اۆزلرینی تشلب، ییراقدن تعظیم قیلیب، ایکّی بوکیلیب، مېنینگ آیاغیمگه ییقیلدیلر. اۆشه دَمده شونده‌ی حالتگه توشگن اېدیم که، گویا مېنگه خدا قَیته‌دن جان اعطاء قیلگن. «یوسف داروغه و بو تورگن ساتقین ذاتلرنی توتیب باغلنگ»، دېدیم مېن. او اېرکک نسخه‌لر قاچه باشلگن اېدی، هر یېر-هر یېرده بیرته‌دن توتیب باغلب کېلتیردیلر. «سیزلر قه‌یېردن کېله‌یپسیزلر. قنده‌ی قیلیب خبر تاپدینگیز؟» دېب سۆره‌دیم مېن. قوتلوق محمد برلاس دېدی: «اخسی‌دن قاچیب چیققندن کېین سیزدن ایریلگچ، اندیجانگه کېلدیم، خانلر هم اندیجانگه کېلیپتیلر. مېن توش

www.ezgu.org

کۉردیم، توشیمده خواجه عبیدالله دېدیلرکه: «بابر پادشاه کرنان دېگن کېنتده دیر. باریب اونی آلیب کېلینگ، پادشاهلیک تختی اونگه تعلقلی دیر». مېن بو توشنی کۉریب، خوشحال بولیب، اولوغ خان، کیچیک خان‌گه بو حقده ایتدیم. خانلر گه: «مېنینگ بېش-آلتی آغه-اینیم، اۉغیللریم بار. ینه بیر نېچه ییگیت قۉشینگ. باریب کرنان طرفیدن خبر آله‌یین»، دېدیم.

خانلر دېدیلرکه: «بیز هم شونده‌ی دېب اویله‌یمیز، او اۉشه یېرگه بارگن بۉلسه کېره‌ک.»

اۉن کیشینی تعیین قیلیب: «اۉشه تامانگه باریب، خۉپ تېکشیریب، خبر آلینگ. اللّه یار بۉلسین، تاپرسیزلر»، دېدیلر. شو سۉز اوستیده بابایی پرغری دېدی: «مېن هم باریب قیدیره‌من». او هم ایکّی ییگیت اینیسی بیلن بیرگه قۉشیلیب آتلندیک. بوگون اوچ کون‌دیرکه، یۉلده‌میز، الحمدلله، سیزنی تاپدیک»، دېدیلر. ایتدیلرکه: «یورینگ، آتلَنینگ، بو باغلنگنلرنی هم آلیب کېته‌یلیک. بونده تورماق یخشی اېمس. تنبل سیزنینگ بو یېرگه کېلگنینگیزدن خبر تاپیبدی. هر قنده‌ی قیلیب بۉلسه هم، باریب خانلرگه قۉشیله‌یلیک.» اۉشه زمان آتلَنیب، اندیجان طرفگه قره‌ب یۉلگه توشدیک.

ایکّی کوندن بویان هېچ طعام ییمه‌گن اېدیم. پېشین نمازی پیتی بیر قۉینی تاپیب کېلیب، بیر یېرده قۉنیب، سۉییب، کباب قیلدیلر. اۉشه کبابدن تۉیگونچه یېدیم. اوندن سۉنگره آتلَنیب، بېش کونلیک یۉلنی ایکّی کېچه-کوندوزده تېزلیک بیلن باسیب اۉتدیک. اندیجان‌گه کیریب اولوغ خان تاغه‌مگه و کیچیک خان تاغه‌مگه کۉرینیش بېردیم و اۉتگن کونلرنی تماماً بیان قیلدیم. خانلر بیلن تۉرت آی بیرگه بۉلدیک. هر یېرده بارگن-کۉرگن نوکرلریم ییغیلدیلر. اوچ یوزدن کۉپراق کیشی بار اېدی. خاطریمدن کېچدی که: «قچانگچه بوفرغانه ولایتیده سرگردان بۉلیب یوره‌میز. بیرار یاققه باش آلیب کېته‌ی، آمدیم یوریشسه»، دېب محرّم آییده فرغانه ولایتیدن خراسان طلبیده آتلَنیب چیقدیم.

www.ezgu.org

افغانستان بۆليمى

www.ezgu.org

www.ezgu.org

تۆقیز یوز تۆقّیزینچی (۱۵۰۴-۱۵۰۳)ییل واقعه‌لری

محرّم آییده فرغانه ولایتی‌دن خراسان‌گه باریش نیتیده حصار ولایتی ییلاولریدن بۆلگن ایلاک ییلاویگه کېلیب توشدیم. اوشبو یورتده ییگیرمه اوچ یاش‌نینگ ابتداسیده یوزیمگه اُستَره[۱] تېککیزدیم. مېنگه امیدوارلیک بیلن اېرگشیب یورگن اولوغ-کیچیک ایکّی یوزدن کوپراق، اوچ یوزدن آزراق اېدی. کوپچیلیگی پیاده، قۆللریده تیاق، آیاقلریده چاریق و اېگنیلریده چاپان اېدی. قشّاقلیک شو درجه‌ده اېدی که، اختیاریمیزده ایکّیته‌گینه چادر بار اېدی. مېنینگ چادریم والده‌مگه تیکلنردی. مېنگه هر یورتده آله‌چوق[۲]یسردیلر. آله‌چوقده اۆتیرردیم.

گرچه خراسان نیتی بیلن یۆلگه چیققن بولسک‌ده، لېکن شو احوالیمیزده بو ولایتدن نه خسروشاه نوکرلریدن امیدوارلیک بار اېدی. دېیرلی کون آره بیر کیشی کېلیب ولایت یېرلری و اېل و اولوسدن حکایه‌لر ایتر اېدی که، بو امیدوارلیکنی کوچه‌یتیرردی.

بو فرصتده خسروشاه‌گه اېلچیلیککه یوباریلگن ملا بابایی پشاغری کېلدی. خسروشاه‌دن کۆنگیلگه یاققودېک سۆز کېلتیرمه‌دی. لېکن حصار اېلی و اولوسیدن خبرلر کېلتیردی.

ایلاک‌دن اوچ-تۆرت کۆچیش بیلن حصار اۆلکه‌سی‌نینگ خواجه عماد دېگن یېریگه کېلیب تۆخته‌دیک. بو یورتده محب علی قۆرچی خسروشاه‌دن اېلچیلیککه کېلدی. کرَم و

۱-اُستَره- عربچه ساقالنی قیره‌دیگن تیغ، پاکّی.

۲ـ اله‌چوق- یاغاچدن تۆقیلگن کپّه سیمان اوی.

www.ezgu.org

سخاوتی بیلن مشهور بۉلگن خسروشاه ولایتی آرقه‌لی ایکّی مراتبه اۉتدیک، او پستکش باشقه کیشیلرگه قیلگن آدمگرچیلیکنی بیزگه قیلمه‌دی. ایل و ولایتدن امیدوارلیگیمیز باعث، هر منزلده انچه-انچه تۉختب قالیشلر بۉلردی. او فرصتده اینگ اولوغ کیشیمیز بۉلگن شیریم تغایی، خراسانگه باریشگه چیده‌مسدن، قَیتیب کیتیش خَیالیده ایدی. سرپل‌دن مغلوب بۉلیب کیلگنیمیزده هم کۉچ-کۉرانینی جۉنه‌تیب یوباریب، اۉزی یالغیز قلعه‌ده قالگندی، نامردراق کیشی ایدی. بیر نیچه بار بونده‌ی حرکتلر قیلگندی.

قبادیانگه ییتگنده خسروشاه‌نینگ اینیسی- چغانیان، شهرِ صفا و ترمذ حکمداری باقی چغانیانی خطیب قرشی‌نی یوباریب، طرفدارلیک اظهار قیلیب، بیزگه قۉشیلماقچی بۉلدی. آمو سووی‌نینگ اویاچ کیچیگیدن اۉتگنده، کیلیب مینگه ملازمت قیلدی. باقی‌نینگ تکلیفیگه بناءً، ترمذ تۉغریسیگه کیلیب کۉچلرینی آمودن تماماً کیچیریب اۉزیمیزگه قۉشیب، او فرصتده اونینگ اۉغلی، خسروشاه‌نینگ جییَنی احمد قاسمگه تعلقلی بۉلگن کاهمرد(کهمرد) و بامیان سری یۉل آلدیک. کاهمردنینگ اَجر ناملی دره قۉرغانیده اوی-ایلنی قالدیریب، ینه بیر قوله‌ی وضعیت رۉی بیرسه، شونگه کۉره عزت کۉره‌میز، دیب اۉیله‌دیک.

ایبککه ییتگنده، بورونراق مینینگ قاشیمده بۉلگن، یخشی قیلیچباز، بو الغاو-دلغاولرده میندن اَیریلیب، خسروشاه قاشیگه کیتگن یارعلی بلال بیر نیچه ییگیت بیلن قاچیب کیلدی. خسروشاه‌نینگ مۉغوللریدن بیزگه نسبتاً خیرخواهلیک سۉزلری کیلتیردی.

دره‌ی زندانگه ییتگنده قنبرعلیبیک، اونی قنبرعلی سَلاخ هم دیرلر، قاچیب بیزگه کیلدی. اوچ-تۉرت کۉچیش بیلن کاهمردگه کیلیب اَجر قۉرغانیده اوی-ایلنی قالدیردیک.

اَجرده‌لیگیمیزده سلطان محمودمیرزانینگ خانزاده‌بیگم‌دن بۉلگن، بورون میرزالر تیریگیده جهانگیر میرزاگه نشانه قیلینگن قیزی جهانگیر میرزاگه نکاحلندی. اوشبو اثناده باقی‌بیک مینگه لاف-قافلر و دغدغه‌لر بیلن اَیتَر ایدی که: «بیر ولایتگه ایکّی پادشاه و بیر لشکرگه ایکّی لشکرباشی-غوغا و ویرانلیک، فتنه و ترقاقلیک باعثی دیر. اخیر ایتیشگن-کو:

ده درویش در گلیمی بخسپند، دو پادشاه در اقلیمی نگجند.

www.ezgu.org

نیم نانی گر خوْرد مرد خدای، بذل درویشان کند نیم دیگر.
ملک اقلیمی بگیرد پادشـاه، همچنان در بند اقلیم دیگر.
(مضمونی:
اون درویش بیر قالینده یاته‌دی، ایکّی پادشاه بیر اقلیمگه سیغمه‌یدی.
اللّه‌نینگ جوانمردی تاپسه بیرته نان، یرمین درویشلرگه سیندیریب بېرر.
بیر اقلیم یورتلرین آلگن پادشاه ایکّینچی اقلیم‌نینگ فکریده بوْلر.)

امیـد شـونده‌ی‌که: «بوگـون-اېرتـه خسروشـاه‌نینگ برچـه نـوکر و جنگـاورلری، پادشـاه قوللیغینی قبـول قیلیشسـه. اولـر آره‌سـیده کـوْپ فتنـه‌چی کیشـیلربار، مثلِ ایوب‌بېک‌نینـگ اوْغلانلری و ینه بعضیلر بارکـه، بیزنینـگ میرزالرنینـگ آره‌سـیده همیشـه یامانلیـک و فتنه‌گـه سببچی بوْلیب، آغمه‌چیلیک قیله‌دیلر. حاضر اوشبو فرصتده جهانگیر میرزاگه خراسان سَـری خیر و یخشیلیک بیلن رخصت بېریلسه، تاکـه اېرتـه-ایندین نـدامت و پُشـیمانلیککه سـبب بوْلمه‌سین.» آغه-اینی و خویش-اقاربدن، هر قنچه کمچیلیک صادر بوْلسه هم، واز کېچـیش مېنینگ شأنیمگه توْغری کېلمس ایدی. چونکه مېنـدن کـوْنگیللری قالیشـی ممکـن. گرچـه جهانگیر میرزا بیلن بورون آره‌میزده مملکت و نوکر یوزه‌سیدن انچه گینه کېلیشـماوچیلیک‌لر، قصدلشوولر بوْلیب اوْتگن ایسه‌ده، لېکن بو گـل او یـورتیمیزدن مـېن بـیلن یوْلـداش بوْلیـب کېلگن ایدی. آغه-اینیلیک چېگره‌سی‌دن چیقمه‌ی، مېنگـه یوره‌کـدن خـدمت قیله‌یاتگنـدی. اوندن خفه‌چیلیککه سبب بوْله‌دیگن بیرار شبهه‌لی خط-حرکت کوْرینمسدی. هر قنچه تکـرار عرض قیلگن بوْلسه‌ده، مېن قبول قیلمه‌دیم. آخـری باقی‌بېـک ایتگنیـدېک، اوْشـه فتنـه‌چیلر: یوسف ایوب و بهلول ایوب مېنینگ قاشیمدن جهانگیر میرزانینـگ آلدیگـه قاچیـب باریـب، یامانلیک و فتنه حرکتیده بوْلیب، جهانگیر میرزانی مېندن اییریب، خراسان‌گه آلیب کېتدیلر.

اوشـبو فرصـتلرده سـلطان حسـین میـرزادن بـدیع‌الزمان میرزاگـه، مېنگـه، خسروشـاه و ذوالنون‌گه بیر مضمونده‌گی اوزوندن-اوزاق مکتوبلر کېلدی. او خطلر حاضرگچه مېنـده دیـر. مضمونی شونده‌ی ایدی: «سلطان احمد میرزا، سلطان محمود میرزا و اولوغ‌بېک میـرزا-آغـه-

www.ezgu.org

اینیلر اتفاق قیلیب یوریش قیلگنده مېن مرغاب یاقه‌سینی تۉسدیم. میرزالر یقین یېتیب هېچ ایش قیله‌آلمه‌ی قَیتدیلر. اېندی هم اگر اۉزبک آتلنه‌دیگن بۉلسه، مېن مرغاب یاقه‌سینی تۉسه‌ی. بدیع‌الزمان میرزا بلخ، شبورغان و اندخود قۉرغانلریگه کوچلی کیشیلرینی قۉییب، اۉزی گرزیوان و دره‌ی زنگ‌ده او تاغلیک مسکنلرنی بېرکیتسین».

مېنینگ بو یېرلرگه کېلگنیم خبری سلطان حسین میرزاگه باریب یېتگن اېدی. مېنگه هم یازیب اېدی که: «سېن کاهمرد و اَجرده او تاغ اېتکلرینی بېرکیتیب، خسرَوشاه حصار و قوندوز قۉرغانلریده ایشانچلی کیشیلرنی قۉییب، اۉزی و اینیسی ولی بدخشان و ختلان تاغلرینی تۉسسینلر. اۉزبک هېچ ایش قیله آلمه‌ی قَیتگوسی دیر.»

سلطان حسین میرزانینگ بو خطلری امیدسیزلیک سببچیسی بۉلدی. نېگه‌که، تېموربېک‌نینگ یورتیده بو تأریخي سنه‌ده هم یاش، هم تصرفیده‌گی یېر-ملک، هم لشکر حسابی جهتیدن اوندن اولوغراق پادشاه یۉق اېدی. بیز کۉز توتر اېدیک‌که، کېتمه-کېت اېلچیلر و خبرچیلر شاشیلینچ کېلیب، منه بونده‌ی حکملر کېلتیرسه‌لر اېدی: «ترمذ، کیلیف و کرکی کېچیکلریده مونچه کېمه یسنگ، کۉپریک اسبابینی فلان مقدارده تیار قیلینگ. یوقاریگی تۉقّیز اۉلیم کېچیکلرینی یخشی احتیاط قیلینگ». تاکه بیر نېچه ییل اۉزبک غوغا-تۉپالانلری‌دن کۉنگلی سینیقفن بو اېللرنینگ کۉنگلی کۉتریلیب، کوچه‌ییب، امیدواربۉلسینلر.

سلطان حسین میرزادېک تېموربېک اۉرنیگه اۉتیرگن اولوغ پادشاه غنیم‌نینگ اوستیگه یوریشنی دېمه‌ی، یېر بېرکیتماقنی، مدافعه‌نی دېسه، اېل و اولوسده قنده‌ی امیدوارلیک قالسین؟ بیز بیلن کېلگن آچ اورروق[۳] و اوی-اېلنی، باقی چغانیانی‌نی و اۉغلی محمد قاسم‌نینگ بار سپاهیلرینی کۉچ-ماللری بیلن اَجرده قالدیریب، لشکرنی آلیب چیقدیک. خسرَوشاه‌نینگ مۉغوللریدن تۉختاوسیز کیشی کېلیب: تالقاندن پادشاه‌نینگ

۳. اورروق- حربی یورش پیتیده لشکر کېتیدن یوره‌دیگن کۉچ (آباز).

www.ezgu.org

خیرخواهلیگینی تیلب، بار مۆغول اولوسی کۆچیب اشکمش و قُلول سَری جۆنه‌دیک. پادشاه جدللیک بیلن یېتیب کېلسینلر. خسروشاه‌نینگ اکثر کیشیسی اونـدن یـوز اۆگیریـب، پادشـاه قوللوغیگه کېله‌دی، دېگن خبرلر یېتکزه باشلشدی.

بو وقتده شَیبانی‌خان‌نینگ اندیجان‌نی آلیب، حصار و قونـدوز اوسـتیگه لشـکر تـارتگنی حقیده خبر کېلدی. بو خبرنی اېشیتگن خسروشاه قوندوزده تۆخته‌ی‌آلمه‌ی، قـۆل آسـتیده‌گی بـار کیشیسـینی کۆچیریـب، کابل‌گـه یـۆل آلـدی. خسرَوشـاه قونـدوزدن کۆچیـب چـیققن زَهاتی‌اق، قوندوزنی مـلا محمـد ترکسـتانی اسـملی ایشـانچلی کیشیسـی شَـیبانی‌خان‌گـه تاپشیریش اوچون یېرکیتدی.

بیز سمتو یۆلی بیلن قیزیل‌سوو سَری توشگن پیتده خسروشاه‌گه تعلقلی یېرلـر- حصـار و قوندوزده بۆلگن اوچ‌ـتـۆرت مینـگ اویلـی مۆغـول اولوسـی کـوچلری بـیلن کېلیـب بیزگـه قۆشیلدی.

قنبر علی مۆغول (ایلگری ذکر اېتگن اېدیک، تکرار بۆلدی) وَیسَقی کیشی اېدی، اونینـگ فعل‌ـاطواری باقی‌بېککه یاقمه‌دی. باقی‌بېک‌نینگ کـۆنگلی اوچـون اونگـه رُخصـت بېریـب یوباردیک. اۆغلی عبدالشکور اۆشندن بویان جهانگیر میرزا خذمتیده بۆلدی.

خسروشاه مۆغول اولوسی‌نینگ بیزگه قۆشیلگنینی اېشیتیب، خیله جانسرک بۆلیب، چاره تاپالمـه‌ی، کویـاوی یعقـوب ایـوب‌نی مېنگـه اېلچیلیککـه یوباریبـدی. قوللیـک همـده خیرخواهلیک اظهار قیلیب، اگر کېلیشالسک، قوللیککه کېلگوم دیر، دېب التماس قیلیبـدی. باقی چغانیانی کۆنگلیگه قره‌گنیم اوچون، هر قنچه مېنگه خیرخـواه بۆلسـه‌ده، اکه‌سـی‌نینگ تصرفینی هم قۆیمسدی. او کفیـل بۆلـدی. شـونگه کېلیشـدیک کـه، اونینـگ جـانی امانـده بۆله‌دی. مالیگه هم اۆزی قنچه اختیار قیلسه، هېچ بیر کېلیشماوچیلیک بۆلمه‌یدی.

یعقوب‌گه کېتیش اوچون اجازه بېرگنیمیزدن سۆنگ قیزیل‌سوودن قوییگه، اونینـگ انـدراب سوّوی بیلن قۆشیلیش جاییگه یقین یېرده توشیلدی. اېرته‌سی، ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ اۆرته‌سـیده یالغیز اۆزیم اندراب سوویدن اۆتیب، دوشی یېرلریـده بیـر اولـوغ چِنـار توبیـده اۆتیـردیم. او

طرفدن خسروشاه حشمت و دبدبه بیلن کوٚپ کیشیسی همراهلیگیده کېلدی. قاعده و تعاملگه کوٚره، بیراقده آتدن توشدی. کېلیب کوٚریشگنیده اوچ مرته ایگیلیب، قَیتگنده هم اوچ کرّه، حال سوٚره‌شیش و تارتیق تارتگنده بیر مراتبه‌دن تعظیم قیلدی. جهانگیر میرزا و خان میرزاگه هم اوشبو یوٚسینده تعظیم قیلدی. قری سېمیز ایرکک نېچه ییللر اوٚز مرادیچه یوریب، سلطانلیکدن اوٚز نامیگه بیرار خطبه اوٚقیمه‌گن ایدی. ییگیرمه بېش، ییگیرمه آلتی مرته اوستمه-اوست تعظیم قیلدی، آلدیمده او یاقدن-بو یاققه باریب کېلدی. تالیقیب تمام ییقیله‌یازدی. شونچه ییللیک قیلگن بېکلیگی و سلطنتی تماماً بورنیدن چیقدی. کوٚریشیب تارتیق تارتگندن سوٚنگ، اوٚتیریشگه بویوردیم، اوٚتیردی. بیر-ایکّی گري[٤] اوٚتیریب، او یاق-بو یاقدن سوٚز و حکایت اَیتیلدی. نامردلیک و حرامخوٚرلیکدن تشقری، او بېفراست و بېمزه ویسقی هم ایکن.

اعتبارلی و ایشانچلی نوکرلری کوٚزی‌نینگ آلدیده گروه-گروه کېلیب مېنگه نوکر بوٚله‌یاتگن پیتی شو احوالگه یېتدی که، پادشاه‌لیک قیلیب گېرده‌ییب یورگن ایرکک بونده‌ی خوار-زارلیکده ایستر-ایسته‌مس کېلیب نې حالتلر بیلن مېنگه ملازمت قیلدی.

اوندن ایکّی قیزیق ایش صادر بوٚلدی. بیری: نوکرلری اَیریلگنی سببلی اونینگ کوٚنگلینی کوٚتریشگه حرکت قیلگنیمده، او بونگه جواباً: «نوکرلر توٚرت مراتبه عیناً شونده‌ی مېندن ایریلیشگن، ینه کېلیشگن»، دېدی. ایکّینچیسی: اینیسی ولی‌نینگ قچان کېلیشی، آمو دریاسیدن قَیسی کېچیک بیلن اوٚتیشینی سوٚره‌گنیمده، دېدی که: «اگر کېچوو تاپیلسه، تېز کېله‌دی. بیراق کېچیکلر سوو کوٚپَیگچ، اوٚزگره‌دی. او کېچوونی سوو آلیب کېتدی»، دېگن مقال بار.

دولتی‌نینگ و نوکری‌نینگ اوندن کېتیشی خصوصیده‌گی بو سوٚزنی اونینگ تیلیگه تنگری سالدی. انچه‌دن سوٚنگ مېن آتلَنیب لشکرگاهگه کېلدیم، او هم توشگن یېریگه کېتدی.

٤- گري- هندوستان‌نینگ قدیمي تقویمیده بیرکیچه-کوندوزنینگ ٦٠ حصه‌دن بیرحصه‌سی (۲٤دقیقه)

www.ezgu.org

اوشبو کوندن اعتباراً اولوغ-کیچیک، یخشی-یامان بېکلری و بېک نوکرلری گروه-گـروه بۆلیـب کۆچ و مالّلری بیلن اوندن اَیریلیب، بیزگه کېله‌باشله‌دیلر. ایرته‌سی کونی پېشین نمازی پیتیدن تا کېچقورونگچه اونینگ قاشیده هېچ کیم قالمه‌دی.

«قُلِ ٱللَّهُمَّ مَـٰلِكَ ٱلۡمُلۡكِ تُؤۡتِي ٱلۡمُلۡكَ مَن تَشَآءُ وَتَنزِعُ ٱلۡمُلۡكَ مِمَّن تَشَآءُ وَتُعِزُّ مَن تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَن تَشَآءُۖ بِيَدِكَ ٱلۡخَيۡرُۖ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ»[۵]

قادر خدانینگ ایشینی قره‌نگ که، ییگیرمـه-اۆتّیـز مینـگ نوکرنینـگ ایگه‌سـی، قهلـوغدن (اونـی دربنـد آهنـین هـم دېرلـر) هنـدوکش تاغیگچـه سـلطان محمـود میرزاگـه تعلقلـی ولایتلرنینگ همه‌سیگه حاکم ایدی. حکمرانلیکنی مستقل روشده قیلر ایـدی. خسروشـاه‌نی بیر یریم کونده اوروش یۆق، تلاش یۆق، بیزنینگدېک قشاق و فلاکت باسگن ایکّی یوز-ایکّی یوز ایلّیک کیشی‌نینگ قاشیده شونده‌ی خوارو زار، ناچـار و عـاجز قیلـدی کـه، نـه نوکریگـه اختیاری قالدی، نه مالیگه، نه جانیگه.

خسروشاه‌نی کۆریب قَیتگن آقشام میرزاخان قاشیمگه کېلیب، اکه‌لری‌نینگ قـانینی دعـوا قیلدی. بیزنینگ آدملر دن هم بعضیلر بو فکرنی یاقله‌دیلر، درواقع شریعت و عرفگه کۆره هم مناسبی شو ایدی که، بونده‌ی کیشیلر جزاسینی تارتسین. عهد بۆلگنی باعـث خسروشـاه‌نـی آزاد قیلیب، فرمان بېردیک‌که، کوچی یېتگنچـه نرسـه‌لرینی آلسـین-ده، کېتسـین. اوچ-تـۆرت قطار خچیر و تویه‌ده بار جواهر، آلتین، کوموش و نفـیس نرسـه‌لرنی یوکلـب آلیـب کېتـدی. شیریم تغایی‌نی قۆشیب جۆنتدیک، خسروشاه‌نی غوري و دهانه یـۆلی بـیلن خراسـان سَـری یوباریب، اوزی کاهمردگه باریب کۆچیمیزنی آرتیمیزدن کابل‌گه کېلتیریشینی بویوردیک.

او یورتدن کابل‌گه باریش نیتیده کۆچیب، خواجه زید موضـعیگه کېلیـب توشـدیک. شـو کونی حمزه‌بي منغیت اۆزبک‌نینگ تالانچیسینی باشلب کېلیب، دوشی یېرلرینی تالان-تاراج

۵ـ آیت ترجمه‌سی: «اَیت، ملک ایگه‌سی، اي خدایيم، سېن کیمنی خواهله‌سنگ، شونگه حکمرانلیک بېره‌سن. سېن کیمـدن خواهله‌سـنگ، حکمرانلیکنـی تارتیـب آلـه‌سن؛ کیمنـی خواهله‌سـنگ عزیـز قیلـه‌سن؛ کیمنـی خواهله‌سنگ، خوار قیله‌سن؛ یخشیلیک اۆز قۆلینگده، سېن هر بیر نرسه‌گه قادرسن.»

www.ezgu.org

قیلدی. سیدقاسم ایشیک‌آغه و احمد قاسم کۉهبُر بعضی ییگیتلر بیلن یوباریلدی. باریب، تالانچیلرنی باپلب باسیب، بیر نیچه باش کیسیب کیلتیردیلر. اوشبو یورتده خسروشاه‌نینگ قورال-اسلحه‌خانه‌سیده‌گی زرهلی کییملر اولَشیلدی. ییتّی-سکّیز یوزته‌چه زرهلی کییم و کۉهه[6]بار ایدی. خسروشاه‌دن قالگن نرسه‌لردن بیری شولر ایدی. ینه چینّی ایدیشلر هم خیله توشدی. باشقه کۉزگه کۉرینگودیک نرسه بۉلمه‌دی.

خواجه زید موضعیدن تۉرت-بیش مراتبه قۉنیب-کۉچیب، غۉربند شهریگه کیلدیک. اُشتُر شهریگه توشگنده، مقیم ارغون‌نینگ اولوغ بیگی بۉلگن شیرک ارغون‌نینگ، بیزدن بیخبر، لشکر بیلن کیلیب باران دریاسی یاقه‌سیده اۉتیرگنی حقیده خبر تاپدیک. مقصدی-پنجشیر یۉلی بیلن اۉتگن کیشینی اۉشه پیتی کابل‌دن قاچیب، ترکلاني افغان آره‌سیگه لمغان تومنیگه بارگن عبدالرزاق میرزا تامانگه اۉتگنی قۉیمسلیک ایدی. بو خبرنی تاپگچ، ایکّی نماز آره‌سیده او ییردن کۉچیب، کیچه‌سی بیلن یۉل یوریب، تانگ وقتی هوبیان داوانیدن آشدیک.

سهیل یولدوزینی سیره کۉرگن ایمسدیم. داوانگه چیققن زَهاتی‌یاق آسمان‌نینگ جَنوب طرفی پستیده یاروغ یولدوز کۉرینِدی. «شو سهیل ایمسمیکن؟»، دیدیم. «سهیل دیر»، دیدیلر. باقی چغانیانی بو بَیتنی اۉقیدی:

تو سهیلی، تو کجا تابی و کجا طالع شوی،
چشم تو بر هر که می‌افتد نشانِ دولت است.
(مضمونی:
سین سهیل سین، قَیده بَلقیب، قَیده پارله‌یسن ایکن،
کوزلرینگ هر کیمگه توشسه، بۉلدی دولتدن نشان.)

آفتاب نیزه بۉیی کۉتریلگنیده سنجد دره‌سی ایتگیگه کیلیب توشیلدی. بیزدن ایلگری

٦- کۉهه- تۉره، بۉی برابر قلقان.

www.ezgu.org

بارگن قراوول ییگیتلر و ینه بعضی ییگیتلر قاره‌باغ‌نینگ پستی-ایگری‌یار توپراغیده شیرک بیلن توْقنه‌شه‌دیلر. آز-ماز اوروشگندیک بوْلیشه‌دی. بیزنیکیلر ایلغار بیلن تیزده اولرنی ییگه‌دیلر. شیرک‌نی و ینه ییتمیش-سکسان- یوز زوْر ییگیتلرنی اسیر قیلیب کیلتیردیلر. شیرک‌نینگ قانیدن کیچیب، ملازم قیلدیک.

خسروشاه، قوندوزدن ایل- اوروغیگه باقمه‌ی، کابل‌گه یوْل آلگنیده اونگه تعلقلی ایل و اولوس بیش-آلتی بوْلککه اجره‌له‌دی. بدخشان‌ده‌گیلر بیر بوْلک: روستا هزاره‌سیده‌گی سیدیم علی دربان، پنجشیر یوْلی بیلن آشیب اوشبو یورتده بیزگه باش ایگیب کیلیشدی؛ ینه بیر بوْلگی: یوسف ایوب و بهلول ایوب ایدی. اولر هم بو یورتده خدمتیمگه کیلدیلر. ینه بیر بوْلک: بهلول ایوب‌نینگ اینیسی ولی- ختلاندن؛ ینه بیر بوْلک: ییلانچیلیق، نکدري، قاق‌شال و قوندوز ولایتیده یشه‌یدیگن اَیماقلر. بو هر ایکّی بوْلک اندراب و سراب بیلن کیلیب، پنجشیردن آشیش خَیالیده ایدیلر.

ایماقلر ایلگریراق سراب‌ده ایکنلیکلریده، کییندن ولی کیلدی. ایماقلر اونینگ یوْلینی توْسیب، اوروشیب ییگدیلر. اوزی قاچیب اوْزبککه کیتدی. شَیبانی‌خان سمرقندنینگ چارسوسیده باشینی کیستیردی. قالگن نوکر-سَودری تَلَنیب، ییگیلیب، اوروغ-اَیماقلری بیلن اوشبو یورتده مینگه قوللوق قیلیب کیلدیلر. سیدیوسف اوْغلاقچی هم اَیماقلر بیلن کیلدی.

بو یورتدن کوْچیب، قاره‌باغ یانیده‌گی آقسرای سیهونلیگیگه توشیلدی. خسروشاه‌نینگ ایل-اوروغلری-ظلم و باشباشداقلیککه اوْرگنگن نوکرلر ایلگه ظلم قیله باشله‌دیلر. آخری سیدیم علی دربان‌نینگ بیر زور نوکرینی بیراونینگ بیر کوْزه یاغینی تارتیب آلگنی اوچون اوْرده‌گه کیلتیریب تیاقلَتدیم. تیاق آستیده‌یاق جانی چیقدی. ایل بو سیاستدن تماماً باسیلدی.

اوشبو یورتده‌لیگیمیزده کابل‌نینگ اوستیگه درحال باریش-بارمسلیک کینگشیلدی. سیدیوسف‌بیک و بعضیلر: قیش یقین، درحال لمغان‌گه بارماق کیره‌ک، دیب مصلحت بیردیلر. او ییرده ینه نی مصلحت روْی بیرسه، اوْشنگه یره‌شه عمل قیلینر. بیز- باقی چغانیانی و بعضیلر کابل اوستیگه بارماققه قرار قیلیب، او ییردن کوْچیب، کیلیب اَبا قوْروغی‌گه

www.ezgu.org

(حکمدار عایله‌سی‌نینگ یازگی استراحت مسکنی) توشدیک. اوشبو یورتده مېنینگ والـدهٔم خـانم و کـاهمردده قـالگن اېـل-اوروغ آغیـر خطرلرنـی باشـدن کېچیریـب، بیزگـه کېلیـب قۉشیلدی.

گپ شونده‌که، شیریم تغـایی خسروشـاه‌گـه قۉشـیب یوبـاریلگن اېـدی، خسروشـاه‌نـی خراسان‌گه اوزه‌تیب، اۉزی باریب اېل اوروغیمیزنی کېلتیریشی لازم اېدی. دهانه‌گـه یېتگنـده شیریم‌نینگ فکری اۉزگردی. خسروشاه شیریم بیلن بیرگه کاهمردگه باره‌دی. چونکـه اونینـگ جیینی- احمد قاسم کاهمردده اېدی. خسروشاه احمد قاسم‌نی آرقه قیلیب، اېل-اوروغیمیزگـه یامانلیکنی کۉزله‌یدی. بـاقی چغانیانی‌نینـگ کـۉپ مۉغـول نـوکرلری اېـل-اوروغلـری بـیلن کاهمردده اېدیلر. اولر شیریم تغایی بـیلن مخفـی کېلیشـیب، خسروشـاه و احمـد قاسـم‌نـی توتماقچی بۉله‌دیلر. خسروشاه بـیلن احمـد قاسـم اَجَـر دره‌سـی‌نینگ یانیـده‌گی یـۉل بـیلن قاچیب، خراسان‌گه کېته‌دیلر. مۉغوللرنینگ اوشبو کېلیشوولریدن مقصدلری اۉزلرینی اولردن اَییرماقلیک اېکن.

خاندانیمیز اهلی بیلن بۉلگن اېل خسروشاه‌نینگ دغدغه‌سی‌دن خلاص بۉلیـب، اَجَـردن چیقیب، کاهمردگه یېتگن پیتی سَیقانچی اېلتی یاولشیب یۉلنی تۉسـدی. اکثـر باقی‌بیـک‌کـه تعلقلی اېل و اولوسنی اولر تَله‌یدیلر. قول بایزیـدنینگ اۉغلـی-تېـزه‌ک کیچیـک اۉشـه یېـرده اېدی، اسیر توشدی. اوچ-تۉرت ییلدن سۉنگره کابل‌گه کېلدی. قیینه‌لگن، تَلنگن اوروغیمیـز، بیز اۉتگن قیپچاق یۉلی بیلن آشیب، اَبا قۉروغی‌ده کېلیب بیزگه قۉشیلدی.

او یېـردن کـۉچگچ، آره‌ده بیـر قۉنیـب، چـالاک سـیهونلیگی‌گـه توشـدیک. چـالاک‌ده کېنگشـیب کابـل شـهرینی قمـل قیلیشـگه کېلیشـدیک، سـۉنگره کۉچیـب، مـېن اۉزیـم قۉشین‌نینگ مرکـز قِسـمیده‌گی برچـه کیشـیلر بـیلن حیـدر تقی‌نینـگ بـاغی و قـول بایزیـد آشپزنینگ قبرستانی آره‌لیغیگه توشدیم. جهانگیر میرزا اۉنگ قنات آدمـی بـیلن بیزنینـگ کتّـه چارباقه قۉندی. ناصر میرزا چپ قنات اېلی بـیلن قوتلوق‌قـدم قبرسـتانی‌نینگ آرقه‌سـیده‌گی سیهونلیکده تۉخته‌دی. دایم کیشیمیز باریب مقیم بیلن مـذاکره آلیـب بـارردی. او گـاه عـذر

www.ezgu.org

سۋرر، گاه انیق بیر گپ ایتمسدی. اونینگ تعویققه سالیشیگه سبب- بیز شېرکنی قۋلگه توشیرگن زَهاتی‌یاق، او آته‌سیگه، اکه‌سیگه کیشی چاپتیرگن، آته-اکه‌سیدن امیدوار ایدی.

بیر کونی لشکر قۋلی، اۋنگ قنات و چپ قناتی تماماً زرهلی کییملر کییب، آتلرگه هم زرهلی یاپینچیقلر سالیب، شهرگه یقینراق باریلسین، دېگن فرمان بۋلدی: شونده هم یراق نمایش اېتیله‌دی، هم ایچکریده‌گی اېلگه بیر سیاست بۋله‌دی. جهانگیر میرزا و اۋنگ قنات کۋچه‌باغ آرقه‌لی ایلگریراق کېلدیلر. قۋل‌نینگ آلدی سوو بۋلگنی باعث مېن مرکز کیشیسی بیلن قوتلوق‌قدم قبرستانی طرفیدن کېلیب، قیر آلدیده‌گی تپه‌لیک اوستیگه چیقدیم. هجومکار قِسم کیشیلری قوتلوق‌قدم کۋپریگی‌نینگ اوستیگه تیقیلیب باردیلر. او پیت هلی کۋپریک یۋق اېدی. بیگیتلر شۋخلیک قیلیب، چرمگران دروازه‌سیگچه اوروشیب باردیلر. مقیم‌نینگ آز سانلی کیشیلری اوروشگه تاب بېرالمه‌ی قاچیب قۋرغانگه کیردیلر.

ارک‌نینگ توپراق اۋییلگن تپه‌لیگیگه کۋپ کابل اېلی تماشاگه چیققن اېدی. قاچه‌یاتگنده راسه چنگ-تۋزان کۋتریشیب، اۋزلرینی ایچکریگه آلدیلر. کۋپریک بیلن دروازه آره‌سیده‌گی بلند قیرنینگ اوستیده یۋل اۋرته‌سیده کۋپ چوقورلیکلر قَزیب، اوستینی خَس بیلن یاپگن اېدی. سلطانقولی چیناق و بعضی بیگیتلر آت سوریب بارگنده، بیر-بیریگه اوریلیشیب ییقیلدیلر. اۋنگ قنات طرفیدن بیر-ایکّی بیگیت کۋچه‌باغ آره‌لب چیققنلر بیلن بیر-ایکّی قیلیچ سالیشیب آلیشدیلر. اوروشگه فرمان بۋلمه‌گنی اوچون اوشبو خط-حرکتلر بیلن چېکلنیب، آرتگه قَیتدیلر.

قۋرغان اېلی قتّیق اېسه‌نکیره‌ب قالدی. مقیم بېکلرنی آره‌گه سالیب، قوللوققه کېلیب، کابل‌نی تاپشیرماقچی بۋلدی. باقی‌بېک چغانیانی‌نینگ واسطه‌چیلیگیده کېلیب مېنگه ملازمت قیلدی. بیز هم عنایت و شفقت یۋسینیده ایش توتیب، اونینگ کۋنگلیدن واهمه و قورقوونی برطرف قیلدیک. اېرته‌سی تانگده بار نوکر و سَودری، مال و اسباب-اسکونه‌لری بیلن چیقیب، قۋرغاننی تاپشیره‌دی، دېگن قرارگه کېلدیک. خسروشاه‌گه تعلقلی اېللر اۋزباشیمچه‌لیک و تالانچیلیککه اۋرگنگن اېدی. مقیم‌نی و مقیم‌گه تعلقلی کیشیلرنی مال-

www.ezgu.org

حاللری بیلن کابل‌دن دخلسیز چیقرسینلر، دیب جهانگیر میرزا، ناصر میرزا و اولوغ بیکلرنی همده ایچکی- یقینلرنی تعیینله‌دیک. مقیم‌گه تیبه‌نی یورت تعیین قیلدیک.

ایرته‌سی ایرته‌لب میرزالر و بیکلر دروازه‌لرگه باریب خلایق‌نینگ تۉپالان و غوغاسینی کۉریب: «سیز کیلمه‌گونچه بو ایلنی کیشی تینچیتالمه‌یدی»، دیب مینگه آدم یوباردیلر. آخری اۉزیم آتلندیم. تۉرت-بیش کیشینی اۉق بیلن آتیب، بیر-ایکّی کیشینی پرچه-پرچه قیلدیردیم. غوغا باسیلدی. مقیم اۉزیگه تیگیشلی کیشی و جهاز و نرسه‌لری بیلن ساغ-سلامت باریب تیبه‌گه توشدی.

ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ آخریده تنگری تعالی‌نینگ فضل و کرَمی بیلن کابل و غزنی ملک همده ولایتلری جنگ-جدلسیز مینگه میسر بۉلدی و فتح ایتیلدی.

کابل ولایتی تۉرتینچی اقلیمده دیر. شهر آباد ییرلرنینگ اۉرته‌سیده جایلشگن. شرقی لمغانات، پرشاور، هشنغر و بعضی هند ولایتلری دیر. غربی تاغلی مسکنلر دیر، کرنود و غۆر اۉشه تاغلرده دیر. حاضرگی پیتده هزاره و نکدري قوملری‌نینگ مسکنی شو تاغلر دیر. شِمالی هندوکش تاغیگه توتَشگن. قوندوز واندراب ولایتلری دیر. جَنوبی فرمل، نَغَر، بنو و افغانستان دیر.

کیچکینه ولایت دیر. اوزونه‌سیگه چۆزیلگن. شرقدن غربگه تامان یسته‌نگن. اطراف-تیوره‌گی تماماً تاغ دیر. قلعه‌سی تاققه توتَشگن. قلعه‌نینگ غربی- جَنوب طرفیده کیچیکراق تاغ بار. او تاغ‌نینگ چۆقّیسیده کابل شاهی عمارت قیلگنی باعث بو تاغنی شاهِ کابل دییدیلر. بو تاغ دیواری تاردره‌دن باشلنه‌دی. دِهِ یعقوب دره‌سیده توگه‌یدی. اَیلَنه‌سی ایکّی شرعی کیله‌دی. بو تاغ‌نینگ ایتکلری تماملیه باغلر دیر. مینینگ اولوغ عمکیم اولوغبیک میرزا زمانیده میرزانینگ بیک‌آته‌سی ویس‌بیک بو تاغ‌نینگ ایتکیده بیر اریق چیقرگن. ایتکده‌گی باغلرنینگ همه‌سی شو اریقدن یشنه‌یدی. شو اریق آخریده گُلکینه ناملی موضع بۆلیب، خلوتگینه گۆشه دیر. اونده کۆپ سرخوشلیکلر قیلگنمیز. گاها مطائبه یۆسینیده خواجه حافظ‌نینگ بو بَیتی اۉزگرتیریش بیلن اۉقیلر ایدی‌کیم:

www.ezgu.org

اې خوش آن وقتی که بې‌پاو سر ایامی چند،
ساکن گُلکینه بودیم به بدنامی چند.
(مضمونی:
خوش زمانلر بیر گروه بې‌باشلر و سَلپی سَیاق،
گُلکینه‌ده ساکن اېردیک و سورردیک طُمطُراق.)

قلعه‌نینگ جَنوبیده شاه کابل تاغی‌نینگ شرقیده بیر کتّه کۆل بـار. اَیلنه‌سـی بیـر شـرعیگه یقینلشه‌دی .شاه‌کابل‌دن کابل‌گه تامـان اوچ کیچیکـراق چشـمه آقیـب چیقـه‌دی: ایکّیته‌سـی گُلکینه موضعیده دیر. بیر چشمه باشیده خواجـه شـمو نـاملی مـزار بـار؛ ینـه بیـری خواجـه خضرنینگ قدم جایی دیر. بو ایکّی یېر کابل اېلی‌نینگ سیرگاهی دیر. ینه بیر چشـمه خواجـه عبدالصمد موضعی رۆپه‌رەسیده، اونی خواجه رۆشنایی دېیدیلر.

شاه کابل تاغیدن بیر قایـه-تومشـوق اَیریلیـب تـوریپتی، اونـی عقـابین[۷] دېیـدیلر. عقـابین قایه‌سیدن باشقه ینه بیر پرچه‌گینه تاغ توشگن بۆلیب، کابل قلعه‌سـی‌نینگ ارکـی بـو تاغ‌نینـگ اوستیده دیر. اولوغ قۆرغان ارک‌نینگ شمالی طرفیده دیر. بـو ارک غرایـب طـرزده یوکسـک و یخشی هوالی یېرده جایلشگن .بو کتّه کۆل و اوچ سیهونلیک-سیاه‌سنگ (قاره‌تاش)، سـۆنک قۆرغان و چالاک ارککه یانداش‌دیر. او یېردن بوتـون تېـوره‌ک- اطـراف خـودّی آیـاق آسـتیده تورگندېک کۆرینه‌دی. اۆلنگلر یشیللیک پیتلری جوده سۆلیم کۆرینه‌دی. یاز چاغلری کابـل‌ده شمالی ییل اېسیب توره‌دی. اونی پروان ییلـی دېیـدیلر. اَرکـده‌گی شِـمالگه قـره‌گن درچـه‌لی اویلر جوده خوش‌هوا دیر.

ملا محمد طالب معمایی کابل ارکی‌نینگ تعریفیده بیر بَیتنـی بـدیع‌الزمان میـرزا نامیگـه اتب اۆقیر اېدی. بَیت اوشبو دیر:

بخۆر در ارک کابل مَی، بگردان کاسه پَی‌درپی،

۷- عقابین- ایکّی بورگوت.

www.ezgu.org

که هم کوٖه است و هم دریا و هم شهرست و هم صحرا.

(مضمونی:

سیمیر کابل ارکیده می، قدح ایلنتیریب تینمه‌ی،

بو منزل تاغ و هم دریا و هم شهر و هم صحرا.)

خودّی، عربلر عربدن باشقه‌نی "عجم" دېگنلریدېک، هندوستانلیک هندوستانلیک بوٖلمه‌گنلرنی "خراسانلیک" دېیدی. هندوستان بیلن خراسان آره‌سیده قوروقلیکده‌گی یوٖلده ایکّی کتّه قوٖنیمگاه بار: بیری-کابل، ینه بیری-قندهار. کابل‌گه کاشغر، فرغانه، تورکستان، سمرقند، بخارا، بلخ، حصار و بدخشان‌دن کاروانلر کېله‌دی. خراسان‌دن کاروان قندهارگه کېله‌دی. هندوستان بیلن خراسان‌نی باغلاوچی واسطه کابل ولایتی‌دیر. کوٖپ یخشی سودا مسکنی‌دیر. سوداگرلر ختای‌گه یاکه روم‌گه بارسه‌لر هم شونچه‌لیک سودا قیله‌آله‌دیلر. هر ییلی ییتّی-سکّیز-اوٖن مینگ آت کابل‌گه کېله‌دی. قویی هندوستان‌دن اوٖن-اوٖن بېش- ییگیرمه مینگ قاره‌مالّلیک کاروان کابل‌گه کېله‌دی. هندوستان‌دن قلین متاع، آق‌کییم-کېچک، قند، نبات، شکر و داریوارلر کېلتیره‌دیلر. کوٖپ سوداگرلر اوٖتّیزدن اوٖن، قیرقدن اوٖن (فایز) فایده آلیشگه راضی بوٖلمه‌یدیلر.

خراسان، عراق، روم، چین متاعلری کابل‌دن تاپیله‌دی. کابل هندوستانلیک سوداگرلرنینگ هم قوٖنیمگاهی‌دیر.

گرمسېر (ایسّیق اقلیم) و سردسېر (ساووق اقلیم) جایلر کابل‌گه یقین دیر. کابل‌دن بیرکونده سیره قار یاغمه‌یدیگن جایگه بارسه بوٖله‌دی. ینه نجومي (استرونومیک) ایکّی ساعتده شونده‌ی یېرگه بارسه بوٖله‌دی‌که، او یېرده هېچ قچان قارکمه‌یمه‌یدی. احیان- احیانده شونده‌ی یاز کېله‌دی‌که، قار قالمه‌یدی. ایسّیق و ساووق اقلیمده یېتیشه‌دیگن مېوه‌لر کابل اطرافیده کوٖپ دیر. کابل و اونینگ کېنتلریده ساووق اقلیمگه منسوب مېوه‌لردن اوزوم، انار، اوٖریک، آلمه، بهی، امرود، شفتالی، قارالی، سنجد، بادام ویانغاق کوٖپ بوٖله‌دی. مېن قرالی نهالینی کېلتیریب اېکتیرگنمن، یخشی قرالیلر بوٖلدی و هنوز گورکیره‌یاتگن ایدی.

www.ezgu.org

ایسّیق اقلیم میوه‌لریدن، چنانچه، نارنج(اپیلسین)، تورونج(لیمون)، املوک و نَیشکرنی لمغانات‌دن کېلتیردیلر. نَیشکرنی مېن کېلتیریب اېکتیریب اېدیم. چیلغۆزه‌نی نیجراودن کېلتیره‌دیلر. کابل اطرافیده‌گی تاغلیک جایلردن عسل کۆپ کېله‌دی. عسَلخانه‌لری باردیر. بیرگینه غزنی طرفده‌گی تاغلیک مسکنلردن عسل کېلمه‌یدی، خلاص. کابل‌نینگ رواچی یخشی بۆله‌دی. بهی بیلن قرالیسی هم یخشی‌دیر. بادرنگی هم یخشی.

بیر نوع اوزومی بار، آب انگور دېییشه‌دی، جوده یخشی اوزوم دیر. مست قیله‌دیگن چاغیرلری بۆله‌دی. خواجه خاوند سعید تاغی اېتکلری‌نینگ شرابی اچّیقلیگی بیلن مشهور دیر. هلی هم تقلید بیلن اونینگ تعریفینی کېلتیره‌دیلر: «می لذتینی مست بیلور، هوشیارلرگه نې حضور؟»!

اېکینی یخشی بۆلمه‌یدی. اگر خراسان اوروغی بۆلسه، اونچه‌لیک یامان بۆلمه‌یدی. جوده لطیف هواسی بار. کابل هواسیدېک هوالی یېر عالمده بارلیگی معلوم اېمس. یازلرده کېچه‌لری پۆستینسیز یاتیب بۆلمه‌یدی. قیشده، گرچه قار اکثر کَتّه توشسه‌ده، لېکن قتّیق ساووغی یوق - دیر. سمرقند و تبریز هم خوش‌هوالیکده مشهور دیر، لېکن او شهرلرده قتّیق ساووق بۆله‌دی.

اطرافیده تۆرت یخشی اۆلنگی بۆلیب، شرقی‌ـشمالی طرفی سۆنکقۆرغان سیهونلیگی دیر. او کابل‌دن ایکّی کوروه مسافه‌ده‌گی یخشی سیهونلیک. اۆتی آتگه یخشی، چیبینی کم بۆله‌دی.

غربی‌ـشِمالی چالاک سیهونلیگی‌دیر، کابل‌دن بیر کوروه نریده‌گی کېنگ سیهونلیک‌دیر، یازده چیبینی آتگه عذاب بېره‌دی.

غربیگه دېورین سیهونلیگی توشگن. اصلیده بو یېرده ایکّی سیهونلیک بار: بیری تېپه سیهونلیگی، ینه بیری قۆش‌نادر سیهونلیگی‌دیر. بو حساب بیلن بېش اۆلنگ (سیهونلیک) بۆله‌دی. هر ایکّی اۆلنگ کابل‌دن بیرار شرعی مسافه‌ده، کیچیکراق سیهونلیکلر دیر. لېکن اۆتی آتگه جوده خوشخۆر، چیبینی یۆق. کابل سیهونلیکلری ایچیده بونده‌ی سیهونلیک باشقه یېرده یۆق.

شرقی سیاه‌سنگ (قاره‌تاش) سیهونلیگی دیر. چرمگران دروازه‌سی بیلن بو سیهونلیکنی

www.ezgu.org

قوتلوققدم‌نینگ قبرستانی توتشیره‌دی. یازلر چیبینی کوپ بۉلگنی باعث بو سیهونلیک‌ده چاروانی کم قۉرییدیلر. بو سیهونلیک‌که توتش کمري سیهونلیگی هم بار. اوشبو حساب بیلن کابل اطرافیده آلتی سیهونلیک بۉلدی، لېکن تۉرت اۉتلاق مشهور دیر.

کابل ولایتی مستحکم بېرک ولایت دیر. یات-یان‌نینگ بو ولایتگه کیرماغی مشکل. بلخ، قوندوز و بدخشان بیلن کابل آره‌سیده هندوکش تاغی یستنگن. بو تاغدن یېتّی یۉل آشه‌دی، اوچ یۉل پنجشیرده دیر. یوقاریراق خَواک داوانی دیر، اونـدن قـوییراق طـول، اونـدن قـوییراق بازارک داوانلری. بو اوچ داواندن یخشیراغی طول دیر. لېکن یۉلی بیرآز اوزونراق دیر. اَفتیدن، شو باعث طول (اوزون) دېگنلر. تۉغریراغیده بازارک دیـر. طـول و بـازارک داوانلـری آرقه‌لی سراب‌گه توشیله‌دی. بازارک داوانینی سراب اېلی پارندي قیشلاغیگه اینگنی اوچون پارنـدي داوانی دېیدیلر.

ینه بیری پروان یۉلی‌دیر. کتّه داوان بیلن پروان آره‌سیده ینـه یېتّـی داوان بـارلیگی اوچـون هفت‌بچه (یېتّی‌باله) دېیدیلر. اندراب طرفیدن ایکّـی یـۉل کېلیـب، کتّـه داوانگـه قۉشـیلیب، هفت‌بچه بیلن پروان‌گه کېله‌دی. کۉپ مشـقتلی یـۉل دیـر. اوچ یـۉل غۉربنـدده دیـر. پـروان یۉلیگه یقینراق یۉل ینگی‌یۉل داوانی دیر. او ولیان (ولیلر) و خینجان‌گه اینـه‌دی. ینـه بیـر یـۉل قیپچاق داوا نی دیر. او اندراب سووی بیلن قیزیل‌سوونینگ قۉشیلیشیگه قـره‌ب توشـه‌دی. بـو یۉل هم یخشی یۉل دیر.

ینه بیر یۉل شیبرتو داوانی دیر. یازلری سـوو کۉپَیسـه، شـیبرتو داوانیـدن آشـیب، بامیـان و سیغان یۉلی بیلن، قیشلری آبدره بیلن یوره‌دیلر. قیشده تۉرت-بـېش آی بیـر شـیبرتو داوانیـدن اۉزگه همه یۉللر بېکیله‌دی. بو داواندن آشیب، آبدره بیلن یوره دیلر. یازلری سـوولر کۉپَیگنـده هم بو یۉللرنینگ قیشکی حالتی سقلَنیب قاله‌دی. چونکـه تگـاب یـۉللری‌ده سـوولر اۉتیـب بۉلمس درجه‌ده کتّه کېله‌دی. تگاب بیلن یورمه‌ی، تاغ بیلن یوریشنی خَیال قیلسـه‌لر، اۉتـیش قۉرقینچلی دیر. کوزلر اوچ-تۉرت آی، قار آزه‌ییب، سوولر کمه‌یگنده، بو یۉللردن اۉتیش‌نینـگ عینِ پَیتی دیر. تاغلرده و تـار کېچـوولرده اۉغری-قراقچیلـر هـم اوچـره‌ب تـوره‌دی. خراسـان

www.ezgu.org

اطرافیدن کېله‌دیگن یۉل قندهاردن اۉته‌دی. بو یۉل تېپ-تېکیس تۉغری یۉل دیر. بو یۉلده داوان یۉق.

هندوستان طرفیدن تۉرت یۉل چیقه‌دی. بیر یۉل لمغانات آرقه‌لی اۉته‌دی. بو یۉلده خیبر تاغلریده کیچیکراق داوان اوچره‌یدی. ینه بیر یۉل بنگش آرقه‌لی، ینه بیر یۉل نَغَر آرقه‌لی، ینه بیر یۉل فرمول آرقه‌لی اۉته‌دی. بو یۉللرده هم کیچیکراق داوانلر بار. بو یۉللر بیلن کېله‌دیگنلر سیند دریاسی‌نینگ اوچ کېچیگیدن اۉته‌دیلر. نیلاب کېچیگیدن اۉته‌دیگنلر لمغانات آرقه‌لی کېله‌دیلر. قیشلری کابل دریاسی بیلن سیند دریاسی‌نینگ قۉشیلیشیدن یوقاریراقده‌گی سیند، کابل و سواد (سوات) دریالریده‌گی کېچیک آرقه‌لی اۉته‌دیلر.

مېن اکثر هندوستان‌گه لشکر بیلن کېلگنیمده کېچیکلر آرقه‌لی اۉتدیم. کېلیب، ابراهیم‌نی یېنگیب، هندوستان‌نی فتح قیلگنیمده نیلاب کېچیگیدن کېمه بیلن اۉتدیم. اوشبو کېچیکدن اۉزگه سیند دریاسی‌نینگ هېچ یېریدن کېمه‌سیز اۉتیب بۉلمه‌یدی. دینکوت کېچیگی بیلن اۉتگنلر بنگش آرقه‌لی کېله‌دیلر. چوپاره کېچیگی بیلن اۉتگنلر اگر فرمول آرقه‌لی کېلسه‌لر، غزنی‌گه کېله‌دیلر و اگر دشت آرقه‌لی بارسه‌لر، قندهارگه کېته‌دیلر.

کابل ولایتیده خیلمه‌-خیل قوملر بار دیر. تاغ آره‌لیقلری و تېکیسلیکلرده تورکلر، اَیماقلر، صحرایی عربلر، شهر و بعضی کېنتلریده سارتلر استقامت قیلیشه‌دی. ینه بعضی کېنتلری و ولایتلریده پشایی، پراجي، تاجیک، برکی و افغانلر یشه‌یدی. غربی تاغلریده هزاره و نکدریلر یشه‌یدیلر. بولرنینگ آره‌سیده بعضیلری مۉغول تیلیده گپلشیشه‌دی. شرقی-شمالی طرفیده‌گی کَتور وگَبرک سینگری تاغلر کافرستان دیر، جَنوبی ایسه افغانستان دیر.

کابل ولایتیده اۉن بیر-اۉن ایکّی تیل‌ده سۉزلشه‌دیلر: عربي، فارسی، تورکی، مۉغولي، هندی، افغاني، پشایی، گبري، برکي، لمغاني. بیرار ولایتده بونچه‌لیک خیلمه‌-خیل قوم و هرتورلی تیللرده سۉزله‌شووچیلر بارلیگی معلوم ایمس.

کابل ولایتیده اۉن تۉرت تومن بار. سمرقند، بخارا و ینه بو اۉلکه‌ده‌گی بیر کتّه ولایت قره‌ماغیده‌گی ولایتچه‌لرنی تومن دییدیلر. اندیجان، کاشغر و اول آره‌لرده اۉرچین،

www.ezgu.org

هندوستان‌ده ایسه پرگنه دییدیلر. گرچه باجور، سواد، پرشاور و هَشنَغر بورون کابل‌گه تابع بۉلسه‌ده، اوشبو ییلده افغان قومی باسقینلری سببلی بعضیسی ترقه‌لیب، بعضیسی افغانلرگه قۉشیلیب کېتگن. ولایتلیگی قالمه‌گن.

شرقی لمغانات ولایتی دیر. بو ولایت بېش تومن و ایکّی بۉلوک دیر (تومندن کیچیکراق کېنت). لمغان تومنلریدن کتّه‌راغی نینگنهار، بعضی تأریخلرده ننگرهار دېب یا زیشه‌دی. قۉرغان‌بېگی اۉتیره‌دیگن یېر آدینه‌پور دیر. کابل‌دن شرق تامانده اۉن اوچ ییغاچ یۉل دیر. نینگنهار بیلن کابل آره‌سی جوده یامان یۉل دیر. اوچ تۉرت یېرده کیچیکراق-کیچیکراق داوانلری، ایکّی-اوچ یېرده تار دره‌لری بار. خیریلجی و برچه یۉل‌تۉسر قراقچیلر افغانلر دیر. بو یېرلرده ایل یشه‌مس، یۉلتۉسرلر کۉپ، آبادانچیلیک یۉق ایدی. قۉروقسای‌نینگ اېتگی‌-قاره‌تو موضعینی مېن بنیاد قیلدیردیم. شوندن سۉنگ یۉل خوف-خطرسیز بۉلدی.

ایسّیق اقلیم بیلن ساووق اقلیم آره‌سیده‌گی چېگره حدود-بادام‌چشمه داوانی دیر. بو داوان‌نینگ کابل طرفیده قار یاغه‌دی. قۉروقسای و لمغانات طرفیده قار یاغمَیدی. بو داواندن توشگچ، کیشی اۉزگه بیر عالمگه دوچ کېلگندېک بۉله‌دی: درختلر اۉزگچه، اۉتلر اۉزگچه، جانورلر اۉزگچه، ایل‌نینگ رسم و رسومی اۉزگچه.

نینگنهار تومنیده تۉقّیزته سای بار. شالیسی و بوغدایی یخشی بۉله‌دی. نارنجی، تورونجی و اناری کۉپ، یخشی یېتیله‌دی.

آدینه‌پور قۉرغانی‌نینگ آلدیده، جنوب طرفده‌گی بیر بلندلیکده تۉقّیز یوز اۉن تۉرتینچی (۱۵۰۸) ییلی بیر چارباغ سالدیم. او باغِ وفا دېب ناملنگن، سایگه توتَش؛ سای قۉرغان بیلن باغ آره‌سیده دیر: نارنجی، تورونجی و اناری کۉپ بۉله‌دی. بهارخان‌نی یېنگیب لاهور و دیپالپورنی آلگن ییلیم کېله کېلتیریب اېکتیرگندیم، کوکرگن ایدی. اوندن بوروننگی ییلی شکرقمیش هم اېککن ایدیلر، شکرقمیشلر یخشی بۉلگندی. بدخشان و بخاراگه او شکرقمیشلردن یوباریلگن ایدی. یېری بلند، آقر سووی متصل، هواسی قیش یېتی معتدل، باغ نینگ اۉرته‌سیده بیر کیچیکراق تېپه‌لیک یسته‌نگن؛ بیر تېگیرمان سووی بو باغ نینگ

www.ezgu.org

اۆرته‌سیدن و باغ‌نینگ ایچیده‌گی تپه‌لیک‌نینگ اوستیدن همیشه آقیب توره‌دی. باغ اۆرته‌سیده‌گی چارچمن (تۆرت‌بورچک گُلزار) شو تپه‌لیک اوستیده برپا ایتیلگن. باغ‌نینگ غربی جنوبی طرفی‌ده اۆنگه اۆن اۆلچاویده‌گی حوض، اطرافی بوتونله‌ی نارنج درختلری دیر؛ انار درختلری هم بار. بو حوض‌نینگ تېوره‌ک‌ـقیرغاقلری به‌تمام سه‌برگه‌زار دیر. باغ‌نینگ اینگ سۆلیم ییری اوشبو دیر. نارنجلر سرغه‌یگن محلی کۆپ یخشی کۆرینه‌دی؛ خیله یخشی باغ بنیاد تاپدی.

کۆه‌سفید نینگنهارنینگ جَنوبیده یسته‌نگن بۆلیب، بنگش بیلن نینگنهار اوشبو تاققه توتَشه‌دی. آتلیققه یۆل یۆق دیر. بو تاغدن تۆقّیز سای چیقه‌دی. تاغده قار هرگز کمه‌یمه‌یدی. شو باعثدن بۆلسه کېره‌ک، کۆه‌سفید‌ـآق تاغ دییدیلر. قویی اۆتلاققه هېچ قار توشمه‌یدی. آره‌لیق مسافه یریم کونلیک یۆل دیر. بو تاغ ایتگیده یخشی هوالی ییرلر بار. سوولری ساووق، موزگه هېچ احتیاج بولمه‌یدی.

آدینه‌پور قۆرغانی‌نینگ جَنوب طرفی سرخرود (قیزیلسای) سایی دیر. قۆرغان تپه‌سیده بنیاد تاپگن، سای تامانی قیرق‌ـ ایلّیک قری تیک تاغ دیر. شِمالیده بیر پرچه تاغ بۆلیب، خیله مستحکم قۆرغان دیر. بو تاغ نینگنهار بیلن لمغانات‌نینگ آره‌سیده. قچان کابل‌ده قار یاغسه، بو تاغ چۆقّیسیگه قار توشه‌دی. لمغان اهلی کابل‌ده قار یاققنینی شوندن بیله‌دیلر. بو کابل‌دن لمغانات‌گه کېله‌دیگن یۆل. اگر قۆروقسای بیلن کېلینسه، بیر یۆل دیری داوانیدن آشیب، بولان‌ده باران دریاسیدن اۆتیب لمغانات‌گه باره‌دی. ینه بیر یۆل قۆروقسای‌دن پسته قۆره‌تودن اۆتیب اولوغ نوردن باران دریاسی آرقه‌لی بادپِیچ (قویون) داوانیدن آشه لمغان‌گه ییته‌دی. اگر نیجراو بیلن کېلسه‌لر، بدراودن، سۆنگ قرمنگریق‌دن اۆتیب بادپیچ داوانیگه باره‌دی.

لمغان‌نینگ بېش تومنیدن بیری نینگنهار بۆلسه‌ـده، لېکن لمغانات‌نی اوچ تومنگه نسبت بېره‌دیلر. او اوچ تومندن بیری الیشنگ تومنی دیر. شمالیده هندوکش تاغیگه توتش قارلیک یوکسک بېرک تاغلر بار. بو تاغ اهالیسی تماماً کافرستان دیر. الیشنگ‌گه یقینراق کافرلر یورتی مِیل دیر. الیشنگ سایی مِیل‌دن چیقه‌دی. حضرت نوح پَیغمبرنینگ آته‌سی مهترلام‌نینگ

www.ezgu.org

قبری الیشنگ تومنیده دیر. بعضی تأریخ کتابلریده مهترلام‌نی لامک (لامکان) هم دېگنلر. بو ایل تیلینی ملاحظه قیلیب کورسک، بعضی پیت " ک " (کاف) تاووشـی اۋرنیگـه "غ" (غـین) تلفظ قیله‌دیلر. شو باعثدن بۋلسه کېره‌ک‌که، بو ولایتنی لمغان دېگنلر.

ینه بیر تومنی الینگار دیر. الینگارگه یقینـراق کافرسـتان کَـوَر دیـر. الینگـار سـایی کَـوَردن چیقه‌دی. بو ایکّی سوو الیشنگ بـیلن الینگـاردن اۋتیـب، بیـر ـبیریگـه قۋشـیلیب، منـدیراور تومنیدن قوییراقده باران دریاسیگه قۋشیله‌دی.

او ایکّی موضعدن بیری دره‌ی نور دیر. اۋخششی یـۋق بیـر منـزل بنیـاد تـاپگن. قۋرغـانی دره‌نینگ آلدینگی قِسمیده بیر تومشوقسیمان قایه‌نینگ اوسـتیده قـوریلگن کـه، ایکّـی طرفـی سای دیر. شالی‌پایه‌سی کۋپ، یۋلسیز یوریب بۋلمه‌یدی. نارنج، تورونج و باشقه ایسّیق اقلیم مېوه‌لری یېتیله‌دی. بیرآز خرما درختلری هم اوچره‌یدی. قۋرغان‌نینگ ایکّی طرفیده‌گی سـای یاقه‌لری تماماً درختلر دیر؛ کۋپراغی املوک درختی دیر. بو مېوه‌نی بعضی تورکلر قاره یېمـیش دېیدیلر. او دره‌ی نورده کۋپ بۋله‌دی، باشقه یېـرده بـو مېـوه اوچرمـه‌دی. اوزومـی بوتونلـه‌ی درختلر اوستیده دیر. لمغانات‌ده دره‌ی نور شرابی مشهور. ایکّی نوع شراب بۋله‌دی: ارّه تاشی و ایگاو تاشی دېیدیلر. ارّه تاشی سرغیش دیر؛ ایگاو تاشی خوشـرنگ قیـپ‌قیزیـل بۋلـه‌دی، لېکن ارّه تاشی کۋپراق کیف بېره‌دی. بیراق ایکّله‌سی‌نینگ کیفی هم شهرتلریچه اېمس.

یوقاری سَردَره‌لریده میمون بۋله‌دی، بوندن قوییی- هندوستان سَری هم میمون بـار، بونـدن یوقاریده بۋلمه‌یدی. بو ایل بورون چۋچقه سقلر ایدی، بیزنینگ زمانده برطرف قیلدی.

ینه بیر تومن کنر و نورگیـل دیـر. بـو تـومن لمغانـات‌دن باشـقه‌چه‌راق بنیـاد تـاپگن دیـر. کافرستان‌نینگ ایچیدن ولایت سرحدی اۋتگن. کتّه‌لیگی لمغان تومنلریچه بۋلسـه‌ده، لـېکن مالی کم، سالیقنی آزراق بېره‌دیلر. چغانسرای دریاسی شرقی‌ـشِمالی طرفدن کافرسـتان‌نینگ ایچـی بـیلن کېلیـب، بـو ولایت‌نینگ آره‌سیدن اۋتیـب، کامـه موضـعیده بـاران دریاسـیگه قۋشیلیب، شرققه قره‌ب آقه‌دی. نورگیل بو دریانینگ غرب طرفی دیر، کنر شـرق طرفـی. میـر سیدعلی همداني رحمةالله علیه سیاحت قیلیب کېلیب، کنردن بیر شرعی یوقاریراقده وفات

www.ezgu.org

ایتگنلر. مریدلری بو ییردن ختلانگه ایلتیبدیلر. عالمدن کۆز یومگن پیرلری حاضـر بیـر مـزار بۆلیب قالگن. ۹۲۵ (۱۵۱۹) ییلی کېلیب چغانسرای‌نی آلگنیمده، بو جـاینی طـواف قیلیـب ایدیم. نارنج، تورونج و گوروچی کۆپ بۆله‌دی .اچّیق چاغیرلرنی کافرستان‌دن کېلتیره‌دیلر.

بو ایل قیزیق بیر اودومدن روایت قیلدیلرکه، بو عقلگه سیغمَیدی. بیراق بوخبر کۆپ مراتبه ایشیتیلدی: بو تومن‌نینگ قویی تامانینی لمَته‌کندی دییـدی. اونـدن پستـی دره‌ی نـور و اَتَرگـه تعلقلی دیر. اوشبو لمته‌کندی‌دن یوقاریسی تماماً تاغلیک جایلر، کنر، نورگیل، بجور، سـواد و اۆشه اطرافده شونده‌ی رسم عمل قیله‌دی: بیـرار خـاتین اۆلسـه، اونـی زمبیـل‌سـیمان یاغـاچ سۆریگه سالیب، تۆرت طرفیدن تۆرت کیشی کۆتره‌دی .اگـر عمریـده یامـان ایـش قیلمـه‌گن بۆلسه، اۆلیک حرکتلَنیـب، بـو کـۆترگنلرنی بېخاسـدن تیتره‌تیـب یوبـاره‌دی. بـو شـونچه‌لیک بۆله‌دی که، کۆترگنلر اۆزلرینی اوسته‌لیک بیلن سقلەسـه‌لر، اۆلیـک سـۆریدن توشـه‌دی. اگـر یامان ایش قـیلگن بۆلسـه، حرکـت قیلمه‌یـدی‌ـقیمیرله‌مه‌یـدی. بـونی یـالغیز بـو ایلدن‌گینـه ایشیتمه‌دیک. بجور، سواد و برچه تاغلیـک مسـکنلر ایلـی بیـر آوازدن شـو واقعـه‌نی روایـت قیلدیلر. بجورنینگ سلطانی حیدر علی بجوري او ولایتنـی خیلـه یخشـی ضـبط قیلـدی. او آنه‌سی اۆلگنیده ییغلمه‌گن، عزا توتمه‌گن، قاره کییمه‌گن. «بارینگ، آنه‌منی سۆریگه سـالینگ، اگر حرکَت قیلمسه‌ـ کویدیره‌من»، دېگن. سۆریگه ساله‌دیلر، عادتي حرکت او اۆلیکدن صادر بۆله‌دی. بونی ایشیتگچ، قاره کییب، عزا توته‌دی.

ینـه بیـر موضـع چغانسـرای دیـر، بیـر کېنـت دیـر، ناچارگینـه بیـر ییـر، کافرسـتان‌نینگ باشلَنیشیده دیر. ایلی کـافرلر بـیلن ارەلـش بـولگنی اوچـون، مسـلمان بۆلسـه‌لرـده، کـافرلر رسـمیگه عمـل قیلـه‌دیلر. چغانسـرای دریاسـی نـامی بـیلن مشـهور بـۆلگن کتّـه نهـر چغانسرای‌نینگ شرقی‌ـشِمالیدن و بجورنینگ آرقه طرفیدن آقیب کېله‌دی. غرب طرفیده پـیچ نـاملی کافرسـتان کېنتیـدن ینـه بیـر کیچیکـراق سـای کېلیـب، بـو سـووگه قۆشـیله‌دی. چغانسرای‌نینگ سرغیش اچّیق چاغیرلری بۆله‌دی. اونینگ دره‌ی نور چاغیریگه هېچ نسـبتی یۆق دیر. اۆزی‌نینگ اوزومی و باغی یـۆق. دریـا یوقاریسـیده‌گی کافرسـتان‌دن و پـیچ نـاملی

www.ezgu.org

کافرستان‌دن کېلتیره‌دیلر. مېن چغانسرای‌نی آلگنیمده پیچ کافرلری بو اېلگه کۉمککه کېلیب ایدی. چاغیر بونده شونده‌ی رسم دیرکه، هر کافرنینگ بۉینیده بیر مېش چاغیر بۉلردی. سوو اۉرنیگه شراب ایچیب یوریشه‌دی.

گرچه کامه مستقل یېر بۉلمه‌ی، نینگنهارگه تابع بۉلسه‌ده، اونی هم علاحیده موضع حسابله‌یدیلر.

ینه بیری نیجراو تومنی دیر. کابل‌نینگ شرقی-شِمالیده‌گی تاغلیک مسکن. آرقه‌سیده‌گی تاغلرنینگ همه‌سی کافرستان دیر عجیب بیر گۉشه. اوزوم و مېوه‌سی کۉپ، شرابی هم کۉپ بۉله‌دی. بیراق قَینه‌تمه قیله‌دیلر. قیش موسمی تاووقنی کۉپ پرورش قیله‌دیلر. اېلی شرابخۉر، بې‌نماز، قۉرقمس و کافر طبیعت اېل دیر. تاغلریده ناجو (صنوبر)، چیلغۉزه، بلوت و خَنجَک درختلری کۉپ اوچره‌یدی. ناجو، چیلغۉزه و بلوت درختی بوندن قوییده اۉسه‌دی. نیجراودن یوقاریده اصلا بۉلمه‌یدی. بولر هندوستان درختلریدن دیر. بو تاغلیکلر اېلی‌نینگ چیراقلری فقط چیلغۉزه[8] یاغاچیدن دیر، شمعدېک یانه‌دی، جوده غرایب.

نیجراو تاغلریده اوچر تولکی بۉله‌دی. اوچر تولکی بیر جانوارکه، موشوکدن کتّه‌راق، ایکّی قۉلی و ایکّی بوتی‌نینگ آره‌سیده کۉرشپلک قناتیدېک پرده‌سی بار. دایم مېنگه کېلتیریشر ایدی. درختدن-درختگه پستگه تامان بیر کمان اۉقی آتیمیگه اوچه‌دی، دېییشه‌دی. مېن اۉزیم اوچگنینی کۉرمه‌دیم. درختگه قۉیدیک، چقّان تیرمَشیب چیقدی، اوندن قووله‌دیلر، قناتینی یاییب، اوچگندېک اېتیب، بې‌آزار یېرگه توشدی. بو تاغلرده لۉچه قوشی هم اوچره‌یدی. بو قوشنی بوقلمون دېیدیلر. باشیدن قویروغی‌گچه بېش-آلتی خیل رنگی بار. بۉینی کبترنینگ بۉینیدېک، کتّه‌لیگی تاغ ککلیگیچه کېله‌دی، اَفتیدن هندوستان تاغ ککلیگی دیر. او اېل قیزیق نرسه‌نی روایت قیلدیلر: قیش بۉلگچ، بو قوش تاغ اېتکلریگه توشه‌دی، اگر اوچیرسه‌لر، اوزومزار دن اۉتسه، قَیتیب اصلا اوچالمه‌یدی، توتیب آله‌دیلر. ینه

---

۸. چیلغوزه: جلغوزه

www.ezgu.org

بیر سیچقان نیجراوده بۆلر ایکن. اونـی "مُشـکین سـیچقان" دییـدیلر. اونـدن مُشـک هیـدی کیلرمیش. اونی مین هلیگچه کۆرمه‌دیم.

ینه بیری پنجشیر تومنی دیر. یۆل اوستیده جایلشگن. کافرستان اونگـه جـوده یقـین دیـر. یۆلتۆسر قراقچیلر پنجشیردن اۆته‌دیلر. کافرلرگه یقین بۆلگنی اوچون پنجشـیردن هـم اولـوش آلیشه‌دی. مین بو نوبت کیلیب هندوستان‌نی فتح ایتگنـده، کـافرلر کیلیـب پنجشـیرده انچـه کیشینی اۆلدیریب، کۆپ خرابلیکلر قیلیشیپتی.

ینه بیری غۆربند تومنی دیر، او ولایتلـرده داواننـی بنـد دییـدیلر. غۆرگـه بـو داوان آرقـه‌لی باره‌دیلر .اَفتیدن شـو سـببلی غۆربنـد دیگنلـر. درەنینـگ بـاش قِسـملرینی هزاره‌لـر ایگللـب آلیشگن. بیر نیچه کینتلری کم‌حاصلراق دیر. غۆربند تاغلریده کوموش کانی و لاجورد کـانی بۆله‌دی، دیییشه‌دی.

ینه تاغ ایتگی کینتلری بۆلیب، باشی میتکه‌چه، پروان، پستی-دُرنامـه، اۆن ایکّـی-اۆن اوچ کینت دیر؛ میوه‌لی کینتلر دیر، شرابلری کیف بیرووچی دیر. بو آره‌ده خواجـه‌خان سـعیدنینگ شرابلری همه‌سیدن اچّیقراق. بو کینتلر به‌تمام تاغ ایتگیده و تاغـده جایلشـگنی اوچـون مـال سالیقلرینی تۆلب تورسه‌لرده، لیکن خرجده، استعمالده، پول معامله‌سیده یخشی ایمسلر.

بو کینتلردن قویی تاغ ایتگیده تاغ بیلن باران دریاسی آره‌لیغیده ایکّی پرچه تیکـیس دشـت بار. بیرینی کُرّه‌ی تازیان (عربلر خوتیگی[۹])، ینه بیرینی دشت شیخ دیییشه‌دی. یـازلر چیکـین تاله اۆتی کۆپ یخشی بۆله‌دی. تورکلر و اَیماقلر یازده بو ییرگـه کیلـه‌دیلر. بـو تـاغ ایتکلریـده رنگ-برنگ هر خیل نوعلی لاله‌لر اۆسه‌دی. بیر مراتبه سنه‌تتیم: اوتّیز ایکّی-اۆتّیز اوچ نوع بیـر-بیریگه اۆخشه‌مس لاله چیقدی. بیر نوع لاله بۆله‌دی که، اوندن بیرآز قیزیل گُل‌نینـگ هیـدی کیله‌دی، اونی لاله‌ی گُلبۆی (گُل‌هیدلی لاله) دیر ایدیک. او دشت‌شیخده بیر پرچه‌گینه ییـرده اوچره‌یدی، اۆزگه ییـرده بۆلمه‌یـدی. ینـه اوشـبو ایتکـده، پـرواندن قوییراقـده صـدبرگ لالـه

۹- خوتیک - ایشک‌نینگ باله‌سی؛ یاش ایشک.

www.ezgu.org

آچیله‌دی. او هم بیر پرچه پیرده، غوْربند تاردره‌نینگ چیقیشیده اؤسه‌دی.

بو ایکّی دشت‌نینگ آره‌سیده بیر کیچیک‌راق تاغ قد کؤترگن. بو تاغده بیر پرچه قوم اویولگن، تاغ باشیدن توبیگه‌چه خواجه ریگ‌روان (یورمه‌قوم) دییدیلر. ایتیشلریچه، یازلری بو قومدن ناغاره و دؤمبیره آوازی کیلرمیش.

ینه کابل‌گه تابع کینتلر بار. کابل‌نینگ غربی-جَنوبیده قارلی کتّه تاغ توشگن. اونینگ قاری کیینگی ییل قاریگه‌چه ییته‌دی. کیینگی ییلگه قار ییتمه‌یدیگن ییل کمدن-کم بؤله‌دی. کابل‌ده موزدانلر موزی توگه‌سه، شو تاغدن قار کیلتیریب یخاب قیلیب ایچه‌دیلر. کابل‌دن اوچ شرعی یؤل دیر.

ینه بیری بامیان تاغی دیر. او جوده بلند تاغ. هیرمند، سیند، دوآبه، قوندوز و بلخاب دریالری شو تاغدن چیقه‌دی. ایتیشلریچه، بیر کونده هر تؤرت دریا سوویدن ایچیش ممکن.

بو کینتلر اساساً تاغ ایتکلریده برپا ایتیلگن. باغیده اوزوم کؤپ بؤله‌دی. میوه‌سی خیلمه-خیل هم مؤل. بو کینتلر آره‌سیده استالف و استرغیچ‌گه تینگ کیله‌دیگن بیریک کینت یوق. اولوغبیک میرزا بو کینتلرنی خراسان و سمرقند دیب اتر ایکن. لمغان هم بو کینتلرگه اؤخشه‌ب کیته‌دی. اوزومی و میوه‌سی او کینتلرنیکیچه‌لیک بولمه‌سه‌ده، لیکن هواسی‌نینگ قیاسی یؤق. قارلی تاغ لمغان تاغی دیر.

استالف‌چه‌لیک کینت بو یقین آره‌ده معلوم ایمس. کتّه نهر کینت‌نینگ ایچیدن آقیب اؤته‌دی. سای‌نینگ هر ایکّی طرفی باغلر دیر. سبزه‌لیک، صفالی باغچه‌لری بار. سووی ساووق. یخابگه احتیاج بؤلمس، اکثر وقت تینیق دیر. بو کینتده باغِ‌کلان (کتّه باغ) نامی اولوغبیک میرزاگه تیگیشلی باغ بار ایدی. مین ایگه‌لریگه پولینی بیریب آلدیم. باغدن تشقری بلند چنارلر بار. چنارلرنینگ آستی یم-یشیل، صفالی بیر منزل دیر. باغ‌نینگ اؤرته‌سیدن بیر تیگیرمان سوو همیشه آقیب توره‌دی. بو اریق بؤییده باغ اؤرته‌سیده چنار و باشقه درختلر اؤسگن. بورون بو اریق ایگری-بوگری و کؤریمسیز ایدی. مینینگ کؤرستمه‌م بؤییچه، بو اریقنی توغری ریجه بیلن کؤریملی قیلدیلر. جوده یخشی ییر بؤلدی.

www.ezgu.org

بو کېنتلردن قوییراق-دشتدن بیر-بیر یریم کـوروه یوقاریراقـده، تـاغ توبیـده چشـمه آقیـب یاته‌دی. اونی خواجه سه‌یاران (اوچ دوست) دېب اته‌یدیلر. بـو چشـمه‌ده و اونینـگ اطرافیـده اوچ نوع درخت اۉسگن. چشمه‌نینگ اۉرته‌سیده قلین چِنار درختلری بار. لطیف سایه تشلب توره‌دی. چشمه‌نینگ ایکّی طرفیـده-تـاغ توبیـده‌گی قیرلـرده قَلـین باشـقه بلـوت درختلـری اۉسه‌دی. کابل‌نینگ غربی تاغیده اوشبو ایکّی بۉلک بلوتزاردن باشـقه جایـده بلـوت درختـی اصلا اوچره‌مه‌یدی. چشمه‌نینگ آلدیده، دشت طرفیده، قَلین ارغوانزار یسته‌نگن. بـو ولا یتـده شوندن اۉزگه ارغوانزار یۉق. ایتیشلریچه، بو اوچ تورده‌گی درخت اوچ عزیزنینگ کرامتی دیر. سه‌یاران دېب نام بېریلیشی سببینی شوندن کۉردیلر. بو چشمه‌نینگ اطرافیگه تاش تېردیـردیم. چشمه‌نی گچ و ساروچ بیلن اۉنگه اۉن قری قیلیب اۉره‌تتیـردیم. چشـمه‌نینگ تـۉرت تامـانی کۉریملی و نشـیمن مسـکن بۉلـدی؛ او بوتونلـه‌ی ارغوانزارگـه توتَشـیب کېتگنـدی. ارغـوان گُلله‌گن چاغی عالمده بونده‌ی عجایب یېر باشـقه تاپیلمسـدی. سـریق ارغـوانی هـم کـوپ بۉلـه‌دی. سـریق ارغـوان بـیلن قیزیـل ارغـوان تـاغ اېتکلریـده چمـن بۉلیـب آچیلـه‌دی. بـو چشمه‌نینگ غربی-جَنوبی طرفیده بیر دره‌دن همیشه یریم تېگیرمان سوو آقیب یاتـه‌دی. اریـق قَزدیریب، بـو سـوونی سـه‌یـاران دشـتی‌نینگ غربـی-جَنـوب طرفیـده‌گی تېپـه‌لیک اوسـتیگه کېلتیرغیزدیم. تېپه‌لیک اوستیده کتّه اَیلَنه صوفه سالدیردیم. صـوفه‌نینگ اطرافیگـه تماماً تـال درختلری اېکیلدی. جـوده یخشـی منـزل بۉلـدی. بـو صـوفه‌دن یوقـاریراق-تېپـه‌لیک یـانینی اوزومزار قیلدیردیم. اوشبو اریق‌نینگ بو یېرگه کېلتیریلیش ییلی تأریخ اصولیده "جۆی خوش" (یخشی اریق) سۉزلری حسابیدن(۹۲۵) تاپیلدی.

ینه بیری لَهوگر تومنی دیر. کتّه کېنتی چرخ دیر. حضرت ملا یعقوب قـدس سره(سِـرلری مقّدس بۉلسین) منه شو چرخدن. ملازاده‌ی ملا عثمان هم چرخلیک دیر. سجاوند هم لَهوگر کېنتلریدن دیر. خواجه احمد و خواجه یونس سجاونددن دیرلـر. چرخ‌نینـگ بـاغلری جـوده کۉپ. لَهوگرنینگ باشقه کېنتلریده باغ بۉلمه‌یدی. اوغانشال اېل دیر. کابل‌ده شـو سـۉز رسـم دیر. چمه‌سی بو سۉز «افغان‌شعار» بۉلگن بۉلسه کېره‌ک‌که، "اوغانشال" دېییشگن.

www.ezgu.org

ینه بیری غزنی ولایتی دیر. بعضیلر تومن هم دیـیدیلر. سبکتیگین بیلن سلطان محمودنینگ همده اولادی‌نینگ پایتختی غزنی بولگن ایکن. بعضیلر غزنین طرزیده هم یازه‌دیلر. سلطان شهاب‌الدین غوري هم شو ییرنی اؤزیگه پایتخت قیلگن ایکن. سلطان شهاب‌الدین‌نی "طبقات ناصري" کتابیده و بعضی هند تأریخیده معزالدین (دیننی اعزازلاوچی) دیب یازگنلر. غزنی اوچینچی اقلیمده دیر. اونی زابل هم دییدیلر. زابلستان شو ولایتگه تیگیشلی. بعضیلر قندهارنی هم زابلستان‌گه کیره‌دی، دیب حسابله‌گنلر. غزنی کابل‌دن غربگه تامان اؤن تؤرت ییغاچ یؤل دیر. بو یؤل بیلن بیر نیچه مراتبه تانگ باشیده غزنی‌دن جؤنب، ایکّی نماز آره‌سی و نمازدیگرده کابل‌گه ییتیب باریلگن ایدی. آدینه‌پور اؤن اوچ ییغاچلیک یؤلده بؤلسه هم یؤل‌نینگ یامانلیگیدن بیر کونده ییتیب بؤلمه‌یدی. کم‌حاصلراق ولایت دیر. نهریده تؤرت-بیش تیگیرمان سووی بؤله‌دی. غزنی شهری و ینه تؤرت-بیش کینتی اوشبو سوو بیلن آبادان دیر. ینه اوچ-تؤرت کینتی کاریز بیلن سوغاریله‌دی. کابل اوزومیدن غزنی اوزومی یخشیراق بؤله‌دی. قاوونی هم کابل قاوونیدن افضلراق. آلمه‌سی هم یخشی بؤله‌دی. اونی هندوستان‌گه ایلتردیلر. ایکین ییتیشتیریش جوده سیرمشقت دیر. ایکین ایکیش آلدیدن هر ییلی ییرگه بوتونله‌ی ینگی توپراق ساله‌دیلر. لیکن بو ییرنینگ کابل ایکینیدن حاصلی آرتیقراق بؤله‌دی. رؤیَن[۱۰] ایکه‌دیلر. حاصلی بوتونله‌ی هندوستان‌گه کیته‌دی. بو ایل‌نینگ یخشی حاصلی رؤین دیر.

هزاره و افغانلر صحرا-دشتده یشه‌یدیلر. کابل‌گه قره‌گنده غزنی‌ده همیشه ارزانچیلیک دیر. ایلی حنفي مذهبلی، پاکیزه اعتقادلی مسلمان ایل‌دیر. اوچ آی رؤزه توته‌دیگن ایلتی هم انچه‌گینه. عیاللری حجابده و یاپینگن دیرلر.

۱۰- رؤین- کؤپ ییللیک اؤسیملیک بؤلیب، بؤیی ۳۰-۱۵۰ سانتیمترگه ییته‌دیگن ایلدیزپایه‌سی سودره‌لیب اؤسووچی شاخلنگن سلندرسیمان یؤغان بؤغیملی اؤت دیر. اونینگ ترکیبیده هرخیل کیمیاوی ماده‌لر بؤلگنی باعث، داروسازلیک صنعتیده خام اشیاء صفتیده استفاده قیلینه‌دی. حاضر رؤین(رؤینگ)نینگ ایلدیزینی قَینه‌تیب قالین ایپلرینی بؤیه‌یدیلر، او قیزغیش، ایت رنگی بؤیاققه ایگه‌دیر.(ت.بهایی)

www.ezgu.org

ملا عبدالرحمان غزنی‌نینگ اولوغلریدن ایدی. دانشمند کیشی ایدی، همیشه درس ایتردی. جوده دیندار، تقوادار و پرهیزکار کیشی ایدی. ناصر میرزا اۉلگن ییلی او هم عالمدن اۉتدی.

سلطان محمودنینگ قبری غزنی محله‌لری آره‌سیده. سلطان قبری اونده بولگنی اوچون روضه دیرلر. غزنی‌نینگ یخشی اوزومی روضه‌دن دیر. اولادی سلطان مسعود بیلن سلطان ابراهیم‌نینگ قبری هم غزنی‌ده دیر. غزنی‌ده تبرک مزارلر کۉپ دیر.

کابل و غزنی‌نی آلگن ییلیم کۉهَت، بَنو، دشت و افغانستان‌گه یوریش قیلیب، کۉپ کیشیلرنی قتل قیلیب، دُوکی بیلن اۉتیب، آب ایستاده‌نینگ یانی بیلن غزنی‌گه کیلگنیمده، غزنی‌نینگ کینتلریده بیر مزار باردورکه، صلوات ایتیلگچ، قبر حرکتگه کیله‌دی، دیب ایتدیلر. باریب کۉردیک. قبرنینگ تیبره‌نگنی سیزیلدی. سۉنگره معلوم بۉلدی که، بو حال قبر خدمتچیلری‌نینگ حیله‌لری ایکن. قبرنینگ اوستیگه ارقان تارتیب، اوستیگه دیوارسیمان قیلیب متاع تشلب قۉییلگن. هر زمان ارقان قیمیرلَتیلسه، متاع تیبره‌نگنی اوچون آستیده‌گی قبر قیمیرله‌گندیک تویوله‌دی. بو خودّی کیمه‌گه کیرمه‌گن کیشی کیمه‌گه اۉتیرسه ساحل تیبره‌نگندیک بۉلیب تویولیشیگه اۉخشه‌یدی. خدمتچیلرنی قبردن ییراق توریشگه بویوردیم. بیر نیچه مراتب صلوات ایتگنلریده هم قبرده بیرارحرکت سیزیلمه‌دی. بویوردیم که، ارقان و متاعنی آلیب تشلب، قبرنینگ اوستیگه گنبذ قیلدیلر. قبر خدمتچیلری‌نینگ اوّلگی ایشلری تهدید بیله منع ایتیلدی.

غزنی- جوده کم‌حاصل ییر. هندوستان و خراسان‌نی اۉز ضبطلریده توتگن پادشاه‌لرنی نیگه بونده‌ی ناچار غزنی‌نی پایتخت قیلگنلیکلریگه همیش تعجب قیلینه‌دی. سلطان محمود زمانیده اوچ-تۉرت تۉغان بۉلگن ایکن. بیر تۉغان اوشبو غزنی دریاسیده. غزنی‌دن شِمال سری اوچ ییغاچ یوقاریراقدن سلطان بیر کَته تۉغان سالیبدی. بو تۉغان‌نینگ بلندلیگی قیرق- ایلّیک قری، اوزونلیگی تخمیناً اوچ یوز قری کیله‌دی. سوونی اونده ذخیره قیلیب سقلب، احتیاجگه یره‌شه ایکینگه آچر ایکنلر.

www.ezgu.org

علاءالدین جهانسوز غـوْري بـو ولایتـی ایگلله‌گنیـده اوشـبو توْغـاننی بوزیـب سـلطان اولادی‌نینگ کوْپ قبرلرینی کویدیریپتی. غزنی شهرینی بوزیپتی و کویدیریپتی. ایلنی تلپتی، اوْلدیریپتی. قوْلیدن کیلگنچه قتل و بوزوقچیلی قیلیپتی. اوْشندن بیری بو توْغـان بـوزوق دیـر. هندوستان فتح قیلینگن ییلی بوتوْغاننی تیکلش اوچون خواجـه کـلان‌گـه مبلـغ یوباریلـدی. تنگری عنایتیده امید بارکه، بو توْغان آباد بوْله‌دی.

ینه بیری بندِ سیخَن دیر (سیخَن توْغانی). غزنی‌نینگ شرقیده، بـو هـم غزنـی‌دن ایکّـی-اوچ ییغاچ مسافه‌ده. او هم اوزاق مدتلردن بویان خراب دیر. آباد قیلینـه‌دیگن قـابلیتی هـم یـوْق. ینـه بیری سردِه (قیشلاقباشی) توْغانی دیر. بو توْغان آباد دیر.

کتابلرده بیتیبدیلرکه، غزنی‌ده بیر چشمه بـار، اگـر نجاسـت و افلاسـلیکلرنی بـو چشـمه‌گه سالسه‌لر، اوْشـه زَهـاتی توْپـالان و توْفـان، یـاغین و جلـه باشـلرمیش. ینـه بیـر تـأریخی اثـرده کوْریلیبدی که، هند رایـی (شـاهی) سـبکتپگین‌نـی غزنیـده قمـل قیلگنیـده، سـبکتپگین‌نینگ بویروغی بیلن بو چشمه‌گه نجاست بیلن افلاس نرسه‌لرنی ساله‌دیلر. توْپالان و توْفـان، یـاغین و جله باشلنه‌دی. اوشـبو حیلـه بـیلن او غنـیم نـی دفـع قیلـه‌دی. مـین غزنـی‌ده کـوْپ سـوْره‌ب سوریشتیردیم، بو چشـمه‌دن هـیچ کـیم بیـرار درَک بیرمـه‌دی. بـو ولایتلـرده غزنـی و خـوارزم ساووقلیگی بیلن مشهور دیر. عراقین (ایکّی عـراق) و آذربایجـان‌ده سـلطانیه همـده تبریـز هـم ساووغی بیلن شهرت قازانگن.

ینه بیری زورمت تومنی دیر. کابل‌نینگ جَنوبی طرفیده. غزنی‌نینگ شرقی-جَنـوبی کابـل‌دن اوْن ایکّی-اوْن اوچ ییغاچ و غزنی‌دن ییتّی-سکّیز ییغاچلیک یـوْل؛ سـکّیز کیـنتـدن عبـارت دیـر. قوْرغان‌بیگی اوْتیره‌دیگن ییری گردیز دیر. گردیز قوْرغانی‌نینگ ایچیده اکثـر اویلـر اوچ قبتلـی و توْرت قبتلی دیر. گردیز انچه مستحکم قوْرغان. خلقی ناصر میرزا بیلن یاولشیب، میرزاگه انچـه تشویش کیلتیردی. زورمت ایلی اوغانشال ایل دیـر. ایکـین و دهقانچیلیـک قیلـه‌دی، بـو ییـرده درخت و باغلر یوْق. بو تومن‌نینگ جنوبیده بیر تاغ بار، اونی بَرَکستان تـاغی دیـب اته‌یـدیلر. بـو تاغ‌نینگ ایتگیده بلندراق ییرده چشمه چیققن. شیخ محمد مسلمان‌نینگ قبری شو ییرده.

www.ezgu.org

ینه بیری فرمول تـومنی‌دیـر. کم‌حاصـل ییـر. آلمه‌ســی یامـان بۆلمه‌یـدی. اونـی مۆلتـان و هندوستان‌گه آلیب باره‌دیلر. افغان حکمدارلری زمانیده هندوسـتان‌ده حرمـت-اعتبـارده بـۆلگن شیخ محمد مسلمان‌نینگ اولادی شیخزاده‌لر فرمول‌دن دیر.

ینه بیری بنگش تومنی‌دیر. تېورک-اطرافی تماماً یۆلتۆسر افغانیلر دیـر. چنانچـه، خوگیـاني، خیریلجی، تۆري و لندر سینگری ایلتلر شو چېکّه ییرلرده تۆخته‌گن. شو سببلرگه کـۆره کۆنگیـل تۆلگودېک خراج تۆلمه‌یدیلر. قندهار، بلخ، بدخشـان و هندوسـتان‌نـی فـتح اېتیشـدېک اولـوغ ایشلر آره‌گه توشگنی باعث بنگش‌نی ضبط اېتیشگه فرصت بۆلمه‌دی. تنگری یارلـه‌قَب فرصـت تاپگنده، بنگش‌نی یۆل تۆسر لرگه قۆشیب ضبط اېتیش نیتیده دیرمن.

کابل‌نینگ کتّه قیشلاقلریدن بیری اَله‌سای دیر. او نیجراودن ایکّـی-اوچ شـرعي آلیسـده. بـو ییرگه نیجراو طرفیدن تۆپّه-تۆغری شـرق سـری یوریـب کېلینـه‌دی. کـۆره‌دېگن ییرگـه ییتگنـده اَله‌سای‌گه قره‌ب کیچیکـراق داوان کـۆتریلگن. بـو ایسّـیق و سـاووق اقلـیم اۆرته‌سـیده اولرنـی اجره‌تووچی کۆره داوانی دیر. اوشبو کۆره داوانی اېرته بهارلر قوشـلرنینگ اۆتـه‌دیگن جـایی دیـر. نیجراوگه قره‌شلی پِچغان ایلی بو داوانده کۆپ قوش توته‌دیلر. داواندن چیقیشده هر ییر-هر ییـرده تاشدن پیستیرمه‌لر یسه‌گنلر. قوش توته‌دیگن کیشیلر بـو پیسـتیرمه‌لرده اۆتیریـب، تۆرنینـگ بیـر اوچینی بېش-آلتی قری اوزاقراققـه محکمله‌یـدیلر؛ تۆرنینـگ باشـقه طرفینـی ییرده‌گـی تاشـگه باستیره‌دیلر. ینه بیر طرفیده تۆرنینگ یرمیگچه اوچ-تۆرت قری یاغاچ باغله‌یدیلر. یاغاچ‌نینگ بیـر اوچی پیستیرمه‌ده اۆتیرگن کیشی‌نینگ قۆلیـده بۆلـه‌دی. اولـر یسـه‌لگن پیسـتیرمه تېشـیکلریدن قره‌ب کوته‌دیلر. قوشلر یقین کېلیشی بیلن تۆرنی کـۆتره‌دیلر. قوشـلرنینگ اۆزی تورگـه کیـره‌دی. شو یۆل بیلن کۆپ قوش توته‌دیلر. شـونده‌ی مبالغـه قیله‌دیلرکـه، گاهـا شـونچه‌لر کـۆپ قـوش توتیلگنیدن، اولرنی بۆغیزلب اولگورالمه‌یدیلر.

بو ولایتده اَله‌سای اناری مشهوردیر. گرچـه جـوده زۆر انـار بۆلمسـه‌ده، لـېکن او ولایتـده اَله‌سای اناریدن یخشیراق انار یۆق. بو ییرنینگ انارلرینی تماماً هندوستان‌گه ایلتـه‌دیلر. اوزومـی هم یامان بۆلمه‌یدی. نیجراو شرابلریدن اَله سای شرابلری اچّیقراق همده خوشرنگراق‌دیر.

www.ezgu.org

ینه بیری بدراو قیشلاغی دیر. اَله‌سای‌نینگ یانیده. بو یېرده مېوه بۉلمه‌یدی. دهقـانی کـافر دیـر. دان یېتیشـتیره‌دیلر. خراسـان و سـمرقندده تـورک (اۉزبېکلـر) و اَیمـاقلر دلـه‌دشـتده یشه‌گنلریدېک، بو ولایت‌نینگ دله‌دشتلریده‌گیلر هزاره و افغانلر دیر. هزاره‌لردن اېنگ اولوغی سلطان مسعود هزاره بۉلسه، افغانلردن اولوغراغی مهمند افغاني دیر.

کابل‌نینگ برچه یېرلریدن، باج و صحراییلری بیلن قۉشیب، سـکّیز یوزمینـگ شـاهرخي پول ییغدیلر.

کابل ولایتی‌نینگ شرق طرفیده‌گی تـاغلری هـم، غـرب طرفیـده‌گی تـاغلری هـم ایکّـی تـورلی دیـر. انـدراب، خۉسـت و بدخشـانات تـاغلری ارچـه‌لیک، سـېربولاق، یومشـاق تېپه‌لیکلردن عبارت تاغلر دیـر. تاغی‌نینـگ قیرلـری و اۉتلاغی‌نینـگ اۉتـی بیردېـک یخشـی بۉله‌دی. کۉپراق بوته‌که اۉتی اۉسه‌دی، آت اونی یخشی ییېدی. انـدیجان ولایتیـده بـو اۉتنـی بوتکه اۉتی دېیدیلر. اونگه قۉییلگن نام‌نینگ سببی معلوم اېمـس اېـدی، بـو ولایتلـرده معلـوم بۉلدی. بو اۉت بوته‌ـبوته بۉلیب اۉسگنی اوچون بوتکه دېر اېکنلر.

حصار، ختلان، سمرقند، فرغانه و مۉغولسـتان‌نینگ ییلاولـری تمامـاً شـونگه اۉخشـش ییلاولر دیر. گرچه فرغانه بیلن مۉغولستان ییلاولرینی بوییلاولرگه قیاسلب بۉلمسه‌ده، لـېکن اۉشه یۉسینده‌گی تاغ و ییلاولر دیر.

نیجراو، لمغانات، بجور و سواد تاغلری نـاجو و چیلغـۉزه، بلـوت، زیتـون و خنجکزارگـه سېراب تاغلردیر. اۉتی بو تاغلرنینگ اۉتیدېک اېمس، قلین و بلنـد بۉلـه‌دی، لـېکن فایده‌سـیز اۉت‌دیر. آت و قۉی یخشی ییمه‌یدی. او تاغلردېک بلنـد اېمـس، کۉزگـه غریـب کۉرینـه‌دی، لـېکن جـوده مسـتحکم تـاغلردیر. یـپ‌ـیسّـی تېپـه‌لیکلر بۉلیـب کۉرینـه‌دی، لـېکن تمامـاً تېپه‌لیکلری و تاغی ییریک تاشلی قیر و تاغ‌دیر، همه یېریدن آت بیلن یوریـب بۉلمه‌یـدی. بـو تاغلرده هندوستان قوشلری، جانوارلری، چنانچه، تۉتی، شـارک، طـاووس، لۉچـه، میمـون، نیله‌گاو و کۉته‌پای کۉپ اوچره‌یدی. بو ایتیلگن جانوارلردن باشقه تورلی قوش و جانوارلر هـم بارکه، اونده‌ی جانوارلر هندوستان‌ده هم یۉق.

www.ezgu.org

غرب طرفیده‌گی دره‌ی زندان (زنداندره)، دره‌ی صوف، گرزیوان وغرجستان تاغلری بیر-بیریگه اوخشش تاغلر دیر. اوتلاغی اکثر سیهونلیکلریده بوله‌دی. او تاغلرده‌گیدیک تاغ و قیریده بیر خیل اوت اوسمه‌یدی. اونده‌ی قلین درختلری و ارچه‌سی هم یوق دیر. لیکن اوتی آت و قویگه پیگولیک دیر.

بو تاغلرنینگ اوستی به تمام آت چاپتیرگودیک تیکیس، ایکینلری بوتونله‌ی اوشه یپرده بیته‌دی. بو تاغلرده کییک کوپ بوله‌دی. سوولری دره‌لر آستیدن آقه‌دی، اکثر یپرلری بیربوتون. هر قه‌یپردن پستگه توشیب بولمه‌یدی. قیزیغی شونده‌که، برچه تاغلرنینگ بیرک جایلری بلندلیکلرده بولسه، بو تاغلرنینگ بیرک یپرلری پستلیکلریده دیر. غور، غزنی و هزاره تاغلری هم شو یوسینده‌گی تاغلر دیر، اوتلاغی سیهونلیگیده بوله‌دی. تاغلریده درختی هم آز دیر. ارچه درختی یوق. اوتی آت و قویگه ییپشلی. کییگی کوپ. ذکر ایتیلگن تاغلرنینگ بیرک یپرلری قوییلریده بوله‌دی، بو تاغلر اونده‌ی ایمس دیر.

ینه خواجه اسماعیل، دشت، دوکی و افغانستان تاغلری هم بیر-بیریگه اوخشش تاغلر دیر. پست-پست، اوتی آز، سووی تنقیص، درختسیز، کوریمسیز، ناباب تاغلر دیر. تاغلری ایللریگه ماس توشگن، زیرا: "تینگ بولمه‌گونچه، توش بولمس"، دیگنلر. عالمده بونده‌ی خونیک، کوریمسیز تاغلر کم بوله‌دی.

کابل‌ده قیش قاری کتّه توشسه‌ده، یخشی اوتینلری بار دیر و یقین دیر؛ بیر کونده باریب کیلتیرسه بوله‌دی. خَنجَک، بلوت، بادامچه و قرقند درختلریدن اوتین قیلینه‌دی. بولردن یخشیراغی خنجک دیر: یاروغ یانه‌دی (توتونی‌نینگ یخشی هیدی بولور، چوغی هم کوپ مدت اوچمه‌یدی)، هولی هم یانه‌وبره‌دی. بلوت هم یخشی اوتین دیر. سستراق یانسه‌ده، لیکن یخشی ایسیته‌دی، چوغی هم اوزاق توره‌دی. بلوت درختی‌نینگ ینه عجایب بیرخاصیتی بار: یشیل ییراقلی شاخلریگه اوت قویسه‌لر، عجیب بیر تاووش بیلن یانه‌دی. پستیدن تیپه‌سیگچه چیرس-چیرس ایتیب، بیر لحظه‌ده یانه‌دی. بو درخت‌نینگ یانیشی جوده یخشی تماشا دیر. بادامچه برچه‌سیدن کوپراق ایشلَتیله‌دی، چوغی اوزاق تورمه‌یدی. قرقند

www.ezgu.org

پست-پست تیکنلر دیر، هۆل و قوروغی تېنگ یانه‌دی. غزنی ایلی‌نینگ اۆتینی شُو دیر.

کابل ولایتی تاغ آره‌لریده بنیاد بۆلگن. تاغلر یونغیچقه پال‌لریدیک یستنگن، آره‌لری تېکیسلیک دیر. جیلگه‌لر آقیب توره‌دی. اکثر قیشلاقلریده‌گی آبادانلیکلر شو آره‌لیقده. کییگی و آو قوشی کۆپ ایمس. کوز و بهار فصللریده قیزیل کییک، اَرخَرلر اوچره‌یدی. یېرلی اهالی‌نینگ قیشلاققه، ییلاوگه اۆترده معین توتقاوولری[۱۱] بار دیر. آو قوشلی و تازی ایتلی ییگیتلر باریب، توتقاوولنی سقلب کییک توتیره‌دیلر. خورد کابل و سرخاب طرفیده قولان هم بۆله‌دی. آق کییک ایسه مطلقا یوق. غزنی‌نینگ آق کییگی و قولانی بوله‌دی. غزنی‌نینگ آق کییگیچه سېمیز کییک کم اوچره‌یدی. یازده کابل‌ده قوش توتیله‌دیگن جایلر جوده کۆپ. اکثر قوشلرنینگ اۆتیش جایی باران دریاسی ساحلی حسابلنه‌دی. سببی، شرق تامانی تاغلر دیر. غرب طرفی هم تاغلر دیر. اوشبو یېرنینگ تۆغریسی باران دریاسی ساحلیده، بیر کتّه هندوکش داوانی بار خلاص، باشقه داوان یوق. شو باعث قوشلر تماماً شو یېردن اۆته‌دیلر. اگر شَمال بۆلسه، یاهندوکش داوانی اوستیده بیرآز بولوت پیدا بۆلسه، قوشلر اۆتالمه‌یدی. همه‌سی باران سیهونلیگیگه توشه‌دی. بو پیتده اۆشه اطرافده‌گی ایل کۆپ قوش آوله‌یدی.

باران ساحلیگه قیش‌نینگ آخرلریده اۆردَک کۆپ کېله‌دی، جوده سېمیز بۆله‌دی. اوندن کېین تورنه و قرقره، ییریک قوشلر بېحد کۆپَه‌یه‌دی. اوشبو ساحلده تورنه‌گه چیلوویر آتیب، چیلوویر بیلن راسه توته‌دیلر. اوقار، قرقره و قۆتاننی (آق تورنه) هم چیلوویر بیلن کۆپلب توته‌دیلر. بونده‌ی قوش توتیش اصولی باشقه جایده اوچره‌مه‌یدی.

چیلوویر بیلن قوش توتیش اصولی شونده‌ی: بیر گز اوزونلیکده اینگیچگه چیلوویر ایشه‌دیلر. بو چیلوویرنینگ بیر اوچیگه کمان‌نینگ پرسیز اۆقینی محکمله‌یدیلر، ایکّینچی اوچیگه شاخدن یسه‌لگن حلقه‌نی باغله‌یدیلر. ینه بیر قریچ[۱۲] کېله‌دیگن یاغاچگه کمان اۆقی

۱۱-توتقاوول- کییک توتیش اوچون اۆرگه‌تیلگن کییک.

۱۲-قریچ- باش برماق بیلن جیمجیلاق‌نینگ برماق یاییلمه‌سیگه تېنگ، یعنی ۱۹-۲۰ سانتی‌مترگه تېنگ.

www.ezgu.org

تامانیدن چیلویرنی توگه‌گونیچه اوْره‌یدیلر، چیلویر توگه‌گچ، حلقه‌نی بېرکیته‌دیلر. اوندن سوْنگ بیلک‌دېک کېله‌دیگن یاغاچنی چیلویر ایچیدن چیقره‌دیلر. حلقه‌نی برماققه سالیب، کېله‌یاتگن قوش‌نینگ آلد تامانیگه اوْقنی آته‌دیلر. قوش‌نینگ قناتی یا بوْینیگه توشیب، چیرمشیب، قوش ییقیله‌دی. بوتون باران اېلی شو اصولده کوْپ قوش توته‌دی. لېکن بو قوش توتماق‌نینگ انچه‌گینه مشقتی بار. یامغیرلی و قارانغی کېچه‌لری بونده‌ی اصول جوده اسقاته‌دی. بو کېچلرده قوشلر ییرتقیچ و قوشخوْر حیوانلردن خوفسیره‌ب تانگ آتگونچه تینمَیدی و متصل اوچه‌دی. قارانغی کېچلرده قوشلرنینگ یوْلی آقر سوو دیر، قارانغیده آقریب کوْرینه‌دی. قوْرقینچدن سوونینگ یوقاری و پستکی تامانیگه تانگ‌آتگونچه باریب-کېله‌وېره‌دیلر. چیلویرنی انه شو پیتده آته‌دیلر. مېن بیر مراتبه کېچه‌سی چیلویر آتدیم، چیلویر اوزیلدی، قوش هم تاپیلمه‌دی. ایرته‌سی ایرته‌لب قوشنی اوزیلگن چیلویر بیلن تاپیب کېلتیردیلر.

بو اصول بیلن باران اېلی اوقار (قاره تورنه)نی کوْپ توته‌دی. ساچگه سنچیله‌دیگن قاره قوش پتی اوقاردن آلینه‌دی. عراق و خراسان‌گه کابل‌دن باره‌دیگن مال منه شو ساچگه سنچیله‌دیگن پَت دیر. برچه قوش توتووچی صیادلر قوللر دیر. اولر ایکّی یوز-اوچ یوز اویلیک دیرلر. تېموربېک اولادلریدن بیری بو قوللرنی موْلتان طرفلریدن کوْچیریب کېلگن دیر. اولرنینگ یگانه مشغولاتی قوش توتماقلیک دیر. کوْللر یسه‌ب، کوْپلب اوْرگه‌تیلگن قوشلرنی کېلتیریب باغلب قوْییب، کوْل اوْرته‌سیگه توْر اوْرنه‌تیب، هر خیل قوشلرنی توته‌دیلر. فقط قوش آولاوچی صیادلرگینه ایمس، باران‌ده یشه‌یدیگن اېللر هم چیلویر آتیب، توزاق قوْییب، هر خیل یوْل بیلن قوش توته‌دیلر. اوشبو موسمده باران سوویده بلیقلرنینگ یلپی اوْتیشلری بوْله‌دی. توْر بیلن، ینه چیغ[۱۳] باغلب، جوده کوْپ بلیق توته‌دیلر. ینه کوز پیتلری، قولان قویروغی دېگن اوْت چیقیب، پېتیلیب، گُللب، دان باغلَگنیده، بو قولان

۱۳- چیغ- قمیشدن توْقیلگن ماسلمه.

www.ezgu.org

قویروغیدن اۋن-اۋن ایکّی باغ همده کۉک شوواقدن ییگیرمه-اۋتّیز باغنی سوو باشیگه آلیب کېلیب، ینچیب، سووگه سالهدیلر. سالگن زَهاتیياق سووگه کیریب مست بۉلگن بلیقلرنی توتهباشلهیدیلر. قوییراق بیر قولهی یېرده جخ[14] اۋرنتهدیلر. جخ باغلهماق شوندهیکه، تالنینگ برماقدېک-برماقدېک نودهلرینی چیغدېک تۉقییدیلر. بو چیغنی سوونینگ قوییلیش یېریده کاوک قیلیب قۉییب، اطرافیگه تاش قلهیدیلر. سوو بو چیغگه شریللب توشهدی. توشگن سوو آقیب کېتهدی، بلیق جخ اوستیده قالهدی. مست بۉلگن بلیقلرنی یوقاریدن توته-توته کېلهدیلر. بو جخده کۉپراق توتهدیلر. گُلبهار، پروان، استالف دریالریده بلیقنی شو اصول بیلن توتهدیلر.

ینه قیش چاغی لمغانات‌ده عجایب طرزده بلیق توتهدیلر. سوو قوییلهدیگن یېرلرده اوی اۋرنیچه یېرنی چوقورراق قَزیب، تاشلرنی اۋچاق شکلیدهگی بو چوقورلرگه اۋرنهتیب، اوستیگه ینه تاش قلهیدیلر. بو یېرگه سوو قوییسیدن بیر اېشیک قۉیهدیلر. تاشنی شوندهی قلهیدیلرکه، اوشبو بیر اېشیکدن اۋزگه هېچ یېردن بلیق کیریب-چیقه آلمهیدی. بو قهلنگن تاشنینگ اوستیدن سوو آقیب توشهوېرهدی، چوقورده گویا بلیقخانه پیدا بۉلهدی. قیش پیتی قچان بلیق کېرهک بۉلسه، بو چوقورلرنینگ بیرینی آچیب، قیرق-اېلّیک بلیقنی بیرپسده کېلتیرهدیلر. اونی منه بو اصولده آچهدیلر: چوقورنی معین بېلگیلی یېرده بنیاد اېتهدیلر. او چوقورنینگ بیر اېشیگیدن باشقه همه طرفیگه شالی پخلی تشلب، اوستیگه تاش باستیرهدیلر. اېشیگیگه چیغدېک نرسه تۉقیب، ایکّی باشینی بیر یېرگه کېلتیریب باغلهیدیلر. بونینگ ایچیده ینه بیر نیمهنی چیغدېک تۉقیب بېرکیتهدیلر. اونینگ آغزی بو چیغ بیلن برابر بۉلهدی، اوزونلیگی بوروکی چیغنینگ یرمیچه بۉلهدی. ایچکریگی آغزینی تار قیلهدیلر. بو ایچکریگی چیغنینگ ایچکریگی آغزیدن کیرگن بلیق، کتّه چیغنینگ ایچیگه بارهدی. کتّه چیغنینگ پستکی آغزینی شوندهی بېرکیتهدیلرکه، اوندن بلیق چیقه آلمَیدی. ایچکریگی

۱۴ـ جخ- نودهدن یَسهلگن سبد.

www.ezgu.org

چیغ‌نینگ قویی طرفیده‌گی ایچکی آغزینی شونده‌ی قیلیشگن‌که، یوقاریگی آغزیدن کیرگن بلیق، ایچکریگی آغزیدن بیرته‌لب اوّته‌دی. بو ایچکریگی آغزیده‌گی نوده‌لری‌نینگ اوچینی بیریکتیرگنلر. بلیق بو آغیزدن اوّتیب، کتّه چیغ‌نینگ ایچیگه کیره‌دی. چیقر آغزینی بېرکیتگنلر. او ییردن بلیق چیقه آلمه‌یدی. قَیتسه بو کیچیک چیغ‌نینگ ایچکریگی آغزیده‌گی نوده اوچلری طفیلی اوّتالمه‌یدی. بو چیغ بیلن چیقیش ایشیگینی بېرکیتیب، بلیقخانه‌نینگ اوستونینی تېپه‌دن آچه‌دیلر. اونینگ اطرافی شالی پخلی بیلن اوّره‌لگن. هر نې قوّلگه کېلسه، بو چوقورده توته‌دیلر. بلیق قاچگنی بیلن ایشیک فقط بیرته دیر. او اوّشه ایتیلگن چیغقه توشه‌دی، اوّشه ییرده توته‌دیلر. بو خیل بلیق توتیشنی هم باشقه ییرده کوّرمه‌دیک.

کابل‌نی آلگندن بیر نېچه کون اوّتیب، مقیم قندهار تامانگه کېتیش اوچون رخصت سوّردی. عهد و شرط بیلن کېلگنی اوچون تمام بوتون آدملری و قرینداشلری، مال-ملک و متاعلری بیلن ساغ-سلامت آته-اکه‌سی‌نینگ آلدیگه رخصت بېریلدی. مقیمگه رخصت بېرگن‌دن سوّنگ کابل ولایتی میرزالرگه و برچه مهمان بېکلرگه تقسیم قیلیندی. غزنی تومنی اونگه قره‌شلی جایلر بیلن جهانگیر میرزاگه بېریلدی. نینگنهار تومنینی، مندیراور، دره‌ی نور، کنر، نورگیل و چیغانسرای ناصر میرزاگه بېریلدی. اوزیم بیلن قشاقلیکلرده (سرگردانلیکلرده) بوّلیب کېلگن بېکلر و ییگیتلرنینگ بعضیلریگه کېنت، قیشلاقدېک مسکنلر بېریلدی. هېچ کیمگه ولایت بېریلمه‌دی. یالغیز بو ایمس، هر قچان که، تنگری تعالی مېنگه بیرار دولت بېرسه، مهمان و مسافر بېکلرنی، ییگیتلرنی اوّز تربیه‌له‌گنلریم و اندیجانلیکلردن آرتیقراق، یخشیراق کوّردیم. شونگه قره‌مه‌ی، بو قیزیق بلا ایدی که، همیشه ایل مېنی «اوّزی و اندیجانلیکلردن اوّزگه‌گه اعتبار قیلمه‌یدی»، دېب غِیبت قیله‌دیلر. «دشمن‌نې دېمس، توشگه نې کیرمس»، «شهر دروازه‌سینی یاپیب بوّله‌دی، دشمن آغزینی یاپیب بوّلمه‌یدی» دېگن مقاللر بې‌چیز ایمس دیر.

سمرقند، حصار و قوندوزدن کوّپ ایل و خلق کابل ولایتیگه کېلگن ایدی، شونده‌ی مصلحتگه کېلیندی: کابل کم‌درآمد ییر. سالیقلر قیلیچ ضربیده آلینه‌دی، قلمده رویخطگه

www.ezgu.org

آلینگنلری هم پول و مـالنی وقتیـده تاپشـیره‌وېرمَیدیلر. برچـه کیشـیلریمیزگه پـول بېتکزیـب بېریش امکانی یۉق. بولرگه و اولرنینگ کۉچلریگه بیرار مقدار دان-دون بېریب، اطـراف یقـین-بیراقنی تَلَش‌گه کېلیشدیک. نهایت، کابل و غزنی ولایتی همده اولرگه قره‌شلی جایلردن اۉتّیـز مینگ قاپ دان آلیش مۉلجللندی. کابل‌نینگ درآمد و حاصلینی بیلمه‌ی بونده‌ی کتّـه سـالیق یوکلنگنیدن ولایت انچه خراب بۉلدی.

اوشبو محللرده بابري‌خطنی اختراع قیلدیم. سلطان مسعودي‌نینگ هزاره‌سیگه کۉپ قۉی و آت سالیغی سالیندی. سالیق اوندیرووچیلر یوباریلدی، بیـر نېچـه کونـدن سـۉنگ سـالیق ییغووچیلردن خبر کېلدی که، هزاره‌لر مال بېریشدن باش تارتماقده‌لر. بوندن ایلگری هـم بیـر نېچه مراتبه اولر گردیز و غزنی یۉللریده قراقچیلیک قیلگندیلر. شو باعـث سـلطان مسـعودي هزاره‌نینگ قصدیگه آتلندیک. میدان یۉلی بیلن کېلیـب، سُـرخ داوانیـدن تونلـب اۉتیـب، تانگ‌چاغی چاتو یقینیـده هزاره‌لرگـه هجـوم قیلینـدی. لـېکن کۉنگیـل تۉلگودېـک اۉلجـه اۉنمه‌دی. شوندن سنگِ‌سوراخ یۉلی بیلن قَیتیب، جهانگیر میرزاگه غزنی‌گه کېتیشـی اوچـون رخصت بېریلدی. کابل‌گه توشگنده دریاخان‌نینگ اۉغلی یار حسین بهیره طرفیـدن قوللوققـه کېلدی. بیر نېچه کوندن سـۉنگ لشـکرنی ترتیبگـه کېلتیریـب، بیـرسـوو، جـای بیلـه‌دیگن کیشیلرنی چارلب، تېوره‌ک-اطرافنـی تېکشـیریب کۉریشـگه کیریشـدیک. بعضـیلر دشـتگه یوریشنی تکلیف قیلدیلر، بعضیلر بنگش‌نی مناسب کۉردی، باشقه‌لر هندوستان‌گه یوریشـنی مصلحت بېردیلر. کېنگش هندوستان‌گه یوریش قراریگه کېلدی.

شعبان آییده، آفتاب دلو بورجیده ایدی، کابل‌دن هندوسـتان نیتـی بـیلن آتلنیلـدی. بـادام چشمه و جیگده‌لیک یۉلی بـیلن آلتـی منزلـده قۉنیـب، آدینه‌پورگـه کېلینـدی. ایسّـیق اقلـیم ولایتلری و هندوستان ییرلرینی سیره کۉرگن ایمسدیک. نینگنهارگه یېـتگچ، اۉزگـه بیـر عـالم نمایان بۉلدی: گیاهلر و درختلر اۉزگچه، حیوانلر اۉزگچه، قوشلر اۉزگچـه، ایـل و خلق‌نینـگ رسم و عادتی، توتوملری اۉزگچه؛ حیرتده قالدیک. درحقیقت، حیرتگـه ارزیگولیـک جـایلر دیر.

www.ezgu.org

ایلگریراق ولایتیگه کېلگن ناصر میرزا آدینه‌پورگه کېلیب ملازمت قیلدی. او تاماندن کېلگن اَیماق و احشام قیشلش مصلحتیگه تمام کۆچیب، لمغانات‌گه کېلگن ایدیلر. اولرنینگ لشکرلرینی و آرتده قالگن لشکرلرنی بیر-ایکّی کون او اۉشه یېرده کوتیب، اۉزیمیزگه قۉشیب کېلیب، جۉی شاهی‌دن اۉتگچ، قوییی قۉش‌گنبذگه توشیلدی. ناصر میرزا نوکر-سَودریگه ولایتیدن بیرار نرسه یېتکزیب، ایکّی-اوچ کون کېینراق کېله‌ی دېب قۉش‌گنبذده رخصت تیلَب قالدی. قۉش گنبذدن کۆچیب، گرم چشمه‌گه توشگنده، خوگیاني‌نینگ اولوغلریدن پیخي‌نی کاروانی بیلن کېلتیردیلر. یۉل تاپیش مصلحتی یوزه‌سیدن پیخي‌نی یۉلداش قیلیب آلدیک. بیر-ایکّی منزل یورگچ خیبردن اۉتیب، جام‌گه توشیلدی.

کۆره‌کتری‌نینگ تعریفینی اېشیتگن ایدیک. جۉگیلر و هندولرنینگ بیر عبادتخانه‌سی شو ایکن. ییراق یېرلردن کېلیب کۆره‌کتری‌ده ساچ و سقال آلدیرر ایمیشلر. جام‌گه توشگچ، بِگرام‌نی ایلَنیش اوچون آتلندیم. کتّه بیر درختنی کۆریب، بِگرام اطرافلرینی سَیر قیلدیم. ملک بوسعید کمري باشچي ایدی. بیر نېچه کیشیدن کۆره‌کَترینی سۉردیک، ایتمه‌دی. قَیتیب اۉرده‌گه یقین یېتگنیمیزده ملک بوسعید خواجه محمد امین‌گه: «کۆره‌کتری بِگرام‌نینگ قاشیده ایدی. تار غار و خطرلی جای بۉلگنی اوچون ایتمه‌دیم»، دېب ایته‌دی. خواجه درحال ساووققینه قیلیب، اونینگ ایتگنینی یېتکزدی. کون کېچ بۉلگندی، یۉل هم ییراق ایدی. باره آلمه‌دیک. شو یورتده سیند دریاسیدن کېچیب اۉتیش و قَیسی تامانگه آتلَنیش مسأله‌سی کېنگشیب آلیندی.

باقی چغانیاني، سوو کېچمسدن شو یېردن جۆنب کۉهت دېگن یېرگه بارسه بۉلر ایکن، کۆپ اهالیلیک و مالّیک ایللر ایمیش، دېب عرض قیلدی. بیر نېچه کابل‌لیکلرنی آلیب کېلدی. اولر بو سۆزلریگه موافق سۆزلر ایتدیلر. بو یېرلر حقیده سیره اېشیتگن ایمسدیک. اولوغ اختیارلی کیشیمیز-باقی چغانیاني کۉهت تامانني مصلحت کۆریب، اۉز مدعاسی‌نینگ اثباتیگه بیر نېچه گواهلر هم کېلتیرگچ، سوودن اۉتیش و هندوستان‌گه آتلَنیشدن واز کېچیلدی. جام‌دن کۆچیب، باره دریاسیدن اۉتیب، محمدپیخ داوانیگه یقینراق

www.ezgu.org

کېلیب توشیلدی. او پیتده خوگیاني افغاني پرشاورده ایدی. لشکردن قۉرقیب، اۉزلرینی بو تاغ اېتکلریگه تارتیب ایدیلر. خوگیاني‌نینگ اولوغلریدن خسرو خوگیاني بو یورتده کېلیب قوللوق قیلدی. اونی هم پیخي بیلن یۉلنی انیق بیلیش مصلحتی یوزه‌سیدن همراه قیلیب آلدیک.

اوشبو یورتدن یریم کېچه‌ده کۉچیب، کون چیقر محلی محمدپیخ‌دن اۉتدیک. چاشتگاهده کۉهت‌گه هجوم قیلیندی. کۉپ هۉکیز و سیگیرلر اۉلجه توشدی. افغانلردن هم کۉپ اسیر آلیندی. اسیرلر تماماً اَیریب آزاد قیلیندی. اویلریده دان-دون بې‌نهایت ایدی. هجومچیلریمیز سیند دریاسی یاقه‌سیگچه هجوم قیلیب باریب، آره‌ده بیر تۉختب، کېلیب بیزگه قۉشیلدیلر. باقی چغانیاني وعده قیلگنیدېک کتّه اۉلجه لشکر قۉلیگه توشمه‌دی. باقی‌بېک اۉز تکلیفیدن خجالت بۉلدی. کۉهت‌ده ایکّی قۉنیب، هجومچیلرنی ییغیب، قَیسی تامانگه یوریش مصلحتی کېنگشیلدی. بنگش و بَنو اطرافلریده‌گی افغانلرگه هجوم قیلیب، نَغَر یۉلی یاخود فرمول یۉلی بیلن کابل‌گه قَیتیله‌دی، دېگن قرارگه کېلدیک.

کابل‌گه کېلیب مېنگه ملازمت قیلگن دریاخان‌نینگ اۉغلی یارحسین «دَلَزاک، یوسفزایی و خوگیاني‌گه فرمانلر بۉلسه، تاکه اولر مېنینگ سۉزیمدن چیقمسه‌لر، سیند دریاسی‌نینگ او یوزیده پادشاه‌لیک قیلیچینی چاپسم»، دېب التماس قیلدی. او ایسته‌گنیدېک فرمانلر بېریب، کۉهت‌ده اونگه رخصت بېریلدی. کۉهت‌دن کۉچیب، هنگو یۉلی بیلن یوقاری بنگش سری روانه بۉلدیک. کۉهت بیلن هنگونینگ آره‌سیده بیر دره بار: ایکّی طرفی تاغ یۉلی. بو دره بیلن کۉچیب باره‌یاتیب، دره‌گه کیرگنیمیزده کۉهت‌نینگ و او یېرلر افغانلری‌نینگ برچه‌سی ییغیلیب، دره‌نینگ ایکّی طرفیده‌گی تاغ اوستیگه چیقیب سوران سالیب، غوغا قیله‌باشله‌دیلر. ملک بوسعید کمري بوتون افغانستان‌نی یخشی بیلردی. بو یوریشده یۉلباشچی او ایدی. او: «آلدیمیزده‌گی یۉل‌نینگ اۉنگ طرفیده بیر بۉلک تاغ بار. اگر افغانلر بو تاغدن او تاققه اۉتسه‌لر، اولرنی اۉره‌ب آلیب، قۉلگه توشیرسه بۉله‌دی»، دېب ایتدی.

تنگری تۉغری یۉلگه سالدی: بو افغانلر اېرگَشیب کېلیب، اۉشه بۉلک تاققه چیقدیلر. بیر گروه ییگیتلرنی یوباریب، درحال ایکّی تاغ آره‌سیده‌گی بۉیینی اېگللشلرینی بویوردیم. باشقه

www.ezgu.org

لشکر اهلیگه فرمان بۆلدی که، او یوز-بو یوزدن، هر تاماندن باریب، بو افغانلرنینگ جزاسینی بېرسینلر. هر طرفدن اۆره‌ب آلینگچ، افغانلر اوروشه آلمه‌دیلر هم. بیر زومده یوز-یـوز اېلّیـک افغانگه هجوم قیلیب قیلیچ چاپیشیب، قۆلگه توشـیریب، بعضیسـینی تیریـک، اکثری‌نینـگ باشینی کېلتیردیلر. افغانلر اوروشماقدن عاجز بۆلسه‌لر، دشمنلری‌نینگ آلدیگه اۆت تیشـلب کېلر ایکن. یعنی، بو- مېن سېنینگ مالینگمن، دېگنی ایکن. بو عادتنی اۆشه یېـرده کۆردیـک. عاجز قالگن افغانلر اۆت تیشلب کېلدیلر. تیریک کېلتیریلگنلری‌نینگ هم باشـی کېسـیلیب، تۆخته‌گن یورتده کلّه‌مناره تیکلندی.

اېرته‌سیگه او یېردن کۆچیب، هنگوگه توشیلدی. بو اطرافده‌گی افغانلر بیر پرچه تـاغنی سـینگیر قیلدیلر. "سینگی" سۆزینی کابل‌گه کېلگنده اېشیتدیک. بو اېل تاغنی تاش بیلن تۆسیشـنی سـینگیر دېییشرکن. لشکر اېلی یېتیشی بیلن‌آق افغانلرنینگ سینگیرینی اوشه‌تیب، یـوزایکّی یـوز عصـیانکار افغان‌نینگ باشینی کېسیب کېلتیردیلر. بو یېرده هم کلّه‌مناره تیکلندی. هنگودن کۆچیـب، آره‌ده بیـر قۆنیب، یوقاریسی بنگش‌نینگ اېتگی بۆلگن تیل دېگن یېرگه توشیلدی. بونده هـم لشـکر اېلـی بـو تېوره‌ک-اطرافده‌گی افغانلرنی تالان-تاراج قیلدیلر. بیر سینگیردن بعضی هجومچیلریمیز یېنگیلـراق قَیتیشی. بو یېردن کۆچیـب، یۆلسـیز یوریـب، آره‌ده بیـر تۆختـب، اېرته‌سـی تانگـده بیـر تېپـه‌دېک اېنیشدن توشیب، اوزوندن-اوزاق تار تاغ آره‌لیغیدن اۆتیب، بَنوگه توشیلدی. لشکر اېلی، تویه و آتلـر بو کبی پستگه توشیشده همده تارتاغ آره‌لیگی یۆللریده جـوده کـۆپ مشـقت چېکـدیلر. توشـگن اۆلجه سیگیر، هۆکیزلرنینگ اکثری یۆللرده قالدی.

کتّه یۆل اۆنگ قۆلیمیزده-بیر-ایکّی کوروه نریده ایکن. بو یـۆل آتلیـق یـۆلی اېمـس ایکـن. قۆیچی و چوپان گاها گله و سورووینی شو یۆل و تار تاغ آره‌لیغی بـیلن هَیـده‌گنی اوچـون بـو یۆلنی گۆسپندلیار دېـر ایکنلـر. افغـان تیلیـده یـۆلنی "لیـار" دېیـدیلر. ملـک بوسـعید کمـري یۆلباشچی اېدی. اکثر لشکر اېلی یۆل چپ توشگنینی ملک بوسعیددن کۆردیلر.

بنگش و نَغَر تاغلریدن اۆتگن زَهاتی‌یاق تېپ-تېکیس یېـرده بنیـاد تـاپگن بَنـو باشـلنه‌دی. شِمال تامانیده بنگش و نَغَر تاغلری جایلشگن. بنگش نهری بَنوگه چیقه‌دی. بَنو شو سوو بیلن

www.ezgu.org

آباد دیر. جَنوبیده چۉپره و سیند دریاسی بار. شرقی دینکوت، غربی دشت که، بازار و تاک هم دېیدیلر. افغان قبیله‌لریدن گوراني، کیوي، سور، عیساخیل، نیازي شو ولایتنی اېگللشگن. بَنوگه توشگن زَهاتی‌یاق خبر تاپیلدی که، دشتده‌گی بیر قبیله شِمالده‌گی تاغلرنی سینگیرلب توریپتی. جهانگیر میرزا باشچیلیگیده لشکر یوباریلدی. کیوی‌نینگ سینگیری اېکن. باریب قیسقه وقتده آلیب، عاموی قتل اېتیب، کۉپ باش کېسیب کېلتیردیلر. آق متاعدن لشکر اېلیگه انچه‌گینه توشدی. بَنوده هم کلّه‌مناره کۉتریلدی. بو سینگیر آلینگندن سۉنگ کیوی‌نینگ اولوغلریدن شادیخان اسملی کیشی اۉت تیشلب کېلدی. اسِیرلرنی آزاد قیلدیک.

کۉهت‌گه هجوم قیلگنده بنگش و بَنو یېرلریده‌گی افغانلرنی تَلب، نَغَر یۉلی یاکه فرمول یۉلی بیلن قَیتیله‌دی، دېگن قرارگه کېلگن اېدیک. بَنونی تَله‌گندن سۉنگ یېر-سوونی بیله‌دیگن کیشیلر دشت یقین، اهالیسی کۉپ، یۉلی هم یخشی، فرمول‌گه آلیب چیقه‌دی، دېییشدی. دشت‌گه هجوم قیلیب، اۉشه یۉل آرقه‌لی چیقیشگه کېلیشیب آلیب، اېرته‌سی سحرده او یېردن کۉچیب، اوشبو نهرنینگ یاقه‌سیده عیساخیل‌نینگ کېنتیگه توشیلدی. عیساخیل خبر تاپیب، اۉزلرینی چۉپره تاغلریگه تارتیشتیلر. عیساخیل‌نینگ کېنتیدن کۉچیب، چۉپره تاغلری‌نینگ اېتگیگه توشیلدی. هجومچیلریمیز تاغلرگه باریب، عیسا خیل‌نینگ بیر سینگیرینی بوزیب کیریب، قۉی، مال و متاع کېلتیردیلر. اوشبو آقشام عیساخیل افغانلری تونگی قیرغینگه کېلدیلر.

او یوریشده کۉپ احتیاطکارلیک قیلینردی، شونینگ اوچون هېچ ایش قیله آلمه‌دیلر. شونده‌ی احتیاطکارلیک قیلینر اېدی که، جنگاور صف‌نینگ اۉنگ قنات، چپ قنات، مرکز، هجومچی قِسملری‌نینگ هر قَیسیسی اۉزیگه تېگیشلی جایده توریب، هر بیر قِسم‌نینگ قوراللنگن گروهلری اۉرده‌نینگ اطرافیده‌گی چادرلردن بیر اۉق آتیمی ییراقراققه پیاده چیقیب، بوتون کېچه اۉشه یېرلرده قالر اېدی. هر کېچه شو یۉسینده چېریک اېلی‌نینگ همه‌سی نوبتمه-نوبت چیقریلردی. ایچکی کیشیلریمیزدن اوچ-تۉرتته‌سی مشعل کۉتریب هر آقشام نوبت بیلن ایله‌نیب کېلردی. مېن هم بیرار نوبت ایلنر اېدیم. نوبتیده چیقمه‌گن

www.ezgu.org

کیشی‌نینگ بورنینی تېشیب، لشکر اۆرته‌سیده ایلنتیرردیک. اۆنگ قناتده جهانگیر میرزا، باقی چغانیانی، شیریم تغایی، سید حسین اکبر و ینه بعضی بېکلر ایدی. مرکزده کتّه بېکلردن هېچ کیم یۆق، همه‌سی ایچکی بېکلر ایدی. هجومچی قِسمده سید قاسم اېشیک‌آغه بابا اۆغلی، الله‌قولی بېرن و ینه بعضی بېکلر ایدی. لشکر آلتی بۆلککه اجره‌تیلگندی. هر بۆلککه نوبتی بیلن بیر کېچه-کوندوز لشکر اطرافینی ایلنیب چیقیش تعیینلنگندی.

او تاغ اېتگیدن کۆچیب، غربگه قره‌ب یوریب دشت بیلن بَنونینگ آره‌سیده بیر سووسیز کۆل‌ده توشیلدی. لشکر اېلی ساینی قَزیب، اۆزلری و مال حاللریگه سوو آلدیلر. بو سایدن بیر-بیر یریم قری پېر قَزیلسه، سوو چیقر ایدی. فقط شو بیرگینه سایدن بونده‌ی سوو چیقمه‌یدی، بلکه هندوستان‌نینگ همه سایلریده شونده‌ی خصوصیت بار، بیر قری-بیریریم قری قَزیلسه، البته، سوو چیقه‌دی. قیزیق، قادر اللّه حکمتینی کۆرینگ که، هندوستان‌ده، دریالردن اۆزگه آقر سوو بۆلمسه‌ده، سایلری شونده‌یگینه سووگه یقین دیر. اوشبو مال یاییله‌دیگن سایدن سحر کۆچیب، نمازدیگر پیتی دشت‌نینگ کېنتلریگه آتلیق عسکرلر قِسمی یېتیشدی. هجومچیلر بیر نېچه کېنتنی تَلب، مال-حال، متاع و سودا آتلری کېلتیردیلر.

بو آقشام تانگگچه، اېرته‌سی توشگچه، اوندن کېین هم آرقه‌ده قالگن یوکلی مال-حال، تویه، یَیاو-یلنگ یېتیب کېلدی. بونده تۆخته‌گن کونیمیز هجومچیلر دشت کېنتلریدن کۆپ هۆکیز، سیگیر و قۆی کېلتیردیلر. افغان سوداگرلریگه دوچ کېلیب، کۆپ آق متاع و طبابت داریوارلری، قند و نبات، چاپقیر آتلر همده سودا آتلری کېلتیردیلر.

خواجه خضر نوحانی افغانلر آره‌سیده مشهور و معتبر سوداگرلردن ایدی. بیر مۆغول اونی قۆلگه توشیریب، باشینی کېسیب کېلتیردی.

شیریم تغایی هجومچیلرنینگ آرتیدن بارگن ایدی، بیر یَیاو افغان شیریم تغایی بیلن یوزمه-یوز کېلیب، اونینگ شهادت برماغینی کېسیب تشله‌دی.

اېرته‌سی سحرلب کۆچیب دشت کېنتلری‌نینگ آره‌سیگه، یقینراققه توشیلدی. اوندن کۆچیب، گۆمل دریاسی یاقه‌سیده تۆخته‌دیک. دشت‌دن غربی طرفگه ایکّی یۆل چیقر اېکن:

www.ezgu.org

بیری سنگ‌سؤراخ یؤلی- بَرَک‌دن اؤتیب فرمول‌گه کېلەدی. ینه بیری گؤمل سایینی یاقەلب بَرَک‌که یېتمَی، او هم فرمول‌گه کېلەدی. بعضیلر گؤمل یؤلینی معقول کؤردیلر. دشت‌ده اېکنیمیزده ایکّی-اوچ کون متصل یامغیر یاغدی. گؤمل سایی انچه کتّه‌لشگن اېدی. شو درجه‌ده‌که، قیینه‌لیب کېچیک تاپیب، زؤرغه اؤتدیک. یؤل بیله‌دیگن کیشیلر: «گؤمل یؤلیده بو ساینی بیر نېچه مرتبه کېچماق کېره‌ک. اگر سوو بونده‌ی کتّه بؤلسه، مُشکل دیر»، دېب ایتیشدی. بو یؤلده هم تردد کؤپ بؤلدی، هنوز بیر قرارگه کېلالمسدیک.

اېرته‌سی کؤچیش ناغاره‌سینی چَلدیریب، آت اوستیده‌یاق قَیسی یؤل بیلن یوریش قرارینی بېریش خَیالیده اېدیم. عید فطر اېدی. مېن عید غسلیگه مشغول بؤلدیم. جهانگیر میرزا و بېکلر سؤزلشیبدیلر. بعضیلر دېبدیلرکه، دشت‌نینگ غربیده، مهترسلیمان تاغی بار. اوشبو تاغ دشت بیلن دوکی‌نینگ آره‌سیده دیر. تومشوغیدن اَیلَنیب اؤتیلسه، یؤل تؤغری دیر. گرچه بیر-ایکّی مرته قؤنیب-کؤچیش تفاوتی بؤلسه هم، رأیلری شونگه قرار تاپیب، تومشوق یؤلیگه جؤنه‌شیپتی. غسلدن فارغ بؤلگونیمچه، لشکر اېلی بوتونله‌ی تومشوق یؤلیگه راستلَنیب، اکثری گؤمل سایدن هم کېچیب اؤتیشدی. ایلگری کؤریلمه‌گن یؤللر بؤلگنی اوچون یؤل‌نینگ یقین-ییراغینی بیلمه‌ی، مجمل ملاحظه بیلن شو یؤلگه توشدیک. عید نمازینی گؤمل سایی‌نینگ بؤییده اؤته‌دیک. نورؤز شو عیدگه یقین کېلیب اېدی. تفاوتی بیر-ایکّی کون اېدی. شو مناسبت بیلن بوغزلنی ایتیب اېدیم:

ینگی آی یار یوزی بیرله کؤروب اېل شاد بیره‌ملر،
منگه یوزو قاشینگ دین ایرو بیره‌م آییده غملر.
یوزی نورؤزی، وصلی عیدینی بابر غنیمت توت،
که موندین یخشی بؤلمس بؤلسه یوز نورؤز و بیره‌ملر.

گؤمل سایدن اؤتیب، جَنوبگه قرەب تاغ اېتگی بیلن یوردیک. بیر-ایکّی کوروه یؤل یورگندیک هم که، کونی بیتگن بیر نېچه افغان تاغ اېتگیده‌گی قیرلرده پَیدا بؤلدی. آت باشینی اؤشه یاققه بوردیک، اکثری قاچدی. بعضیسی جهل قیلیب تاغ اېتگیده‌گی تاشلر و کمرلرگه

www.ezgu.org

بېرکیندیلر. بیر افغان بلند تاش‌نینگ اوستیده توررددی. اَفتیدن، نَریگی طرفی جرلیک اېدی، قاچر یېری هم یۉق اېدی. ساووت کییگن سلطانقولی چنان هجوم قیلیب اونی چاپیب تشله‌دی. مېنینگ قاشیمده بیر قیلگن تورزوک ایشی اوشبو بۉلدی. اوشبو ایشی آبروسی‌نینگ آرتیشیگه سبب بۉلدی. ینه بیر کمرده قوتلوق‌قدم بیر افغان بیلن اوروشیب، توتیشیب، اۉن-اۉن ایکّی قری بلندلیکدن بیرگه اوچدیلر. باشینی کېسیب کېلتیردی. ینه بیر تاغ اوستیده کېپه بیلن بیر افغان یاقه‌لشیب، تاغ تېپه‌سیدن یرمیگچه یومه‌لب کېتدیلر. اونینگ هم باشینی کېلتیردی. بو افغانلردن هم انچه‌گینه اسیر توشگندی، همه‌سی آزاد قیلیندی.

دشت‌دن کۉچیب مهترسلیمان تاغی اېتگی بۉیلب جَنوب سری یوریب، آره‌ده اوچ بار قۉنیب، سیند سووی ساحلیده‌گی مۉلتان‌گه قره‌شلی کېنتلردن بیله‌دېگن کېنت‌گه یېتیشیلدی. شهر اهالیسی کېمه‌لرگه توشیب سوودن اۉتدیلر. بعضیلر اۉزلرینی سووگه تشلب، سوزیب اۉتدی. اوشبو کېنت رۉپه‌رەسیده بیر آرال بار اېدی. کېین قالیب کېتگن آدملر آرالده کۉرېندیلر. کۉپچیلیک لشکر آدملری آت و یراغلری بیلن اۉزلرینی سووگه تشلب، سوزیب اۉتدیلر. بیر نېچه کیشی آقیب کېتدی. غرق بۉلگنلر ایچیده مېنینگ نوکرلریمدن بیری قول‌احمد آروق اېدی و مهتر فرّاش بار اېدی. جهانگیر میرزا نوکرلریدن بیری قَیتمس تورکمن بار اېدی. بو آرالده بعضی متاع و کۉرپه-تۉشکدېک اۉلجه نرسه‌لر لشکر اېلیگه نصیب اېتدی. بو یېرلرده‌گی اېل‌نینگ برچه‌سی کېمه‌لر بیلن سیند دریاسی‌نینگ او ساحلیگه اۉتدیلر.

اوشبو آرال تۉغریسیدن اۉتگنلرنینگ بیر قِسمی سوونینگ کتّه‌لیگیگه ایشانیب قیلیچلرینی قۉلگه آلیب، شمشیر اۉینه‌تیب، پۉپیسه قیله‌باشله‌دیلر. آرالگه اۉتگنلرگه قره‌ب قول بایزید بکاوول یالغیز یلنغاچ آت بیلن اولرنینگ رۉپه‌رەسیدن اۉزینی سووگه سالدی. آرال‌نینگ او تامانیده‌گی سوو ایکّی-اوچ حصه کوپ اېدی، بو یوزده‌گی سوو بیر حصه. آت سوزدیریب باریب، نریگی بېتده‌گیلرنینگ یقینیده- بیر اۉق آتیمی یېرده سَیاز یېرگه چیقدی. سوو آت‌نینگ قارنیدن کېلردی. بیر سوت پیشگونچه مدت تعویققه سالدی. اَفتیدن، هاوورینی باسیب آلدی شېکیلّی، آرتیدن هېچ کیم کۉمککه بارمه‌دی و کۉمککه باریش احتمالی هم یۉق

www.ezgu.org

ایدی. سۉنگره اولرنینگ اوستیگه ایلدَم آت سوردی. اولر بیر-ایکّی اۉق آتیب تېگیزه آلمه‌ی، قاچیب کېتیشدی. یالغیز، یَیداق آت بیلن، کۉمکسیز سیند دریاسیدېک سوودن آت سوزدیریب کېچیب، غنیملرنی قاچیریب، بېرلرینی آلدی. زۉر مردانه ایش قیلدی. یاونی قاچیرگندن سۉنگ لشکر اېلی اۉتیب، متاع، مال-حال اۉلجه کېلتیردیلر. قول بایزید بوندن بورون هم بیر نېچه مرتبه انه شونده‌ی خدمت و مردانه‌لیکلر کۉرستگن ایدی، آبرو-اعتباری بیلن شغلله‌نیب آشپزلیک مرتبه‌سیدن مخصوص آشپز مرتبه‌سیگه یېتکزیب ایدیم. اونینگ اوشبو ایشی طفیلی هم اونینگ خصوصیده کتّه عنایت و تربیتلر قیلدیم. تفصیلاتی کېینچه‌لیک ذکر اېتیله‌دی. درحقیقت، عنایت و تربیتگه ارزیگولیک هم ایدی.

ینه ایکّی بار قۉنیب سیند دریاسی یاقه‌لب، قوییگه قره‌ب کۉچیلدی. لشکر اېلی تالانچیلیک قیله-قیله آتلرینی خراب قیلدیلر. توشگن مالی هجوم قیلگنیگه ارزیگولیک نرسه‌لر اېمسدی. فقط قاره‌ماللر ایدی. دشتده هم قۉی و بعضی یېرده متاعدېک نرسه‌لر لشکر قۉلیگه توشردی. دشت‌دن اۉتگچ، قاره‌مالدن باشقه قۉلگه توشگودېک نرسه یۉق ایدی. سیند دریاسی ساحلیده قۉنگن یېتلریمیزده هم شونده‌ی بۉلدی‌که، ملازمت قیلیب کېلگن کیشی اوچ یوز-تۉرت یوز قاره‌مال کېلتیرردی. کۉپلیگیدن قنده‌ی کېلتیرگن بۉلسه‌لر، هر قۉنگن یېریمیزده اۉشنده‌ی قالردی. اوچ کۉچیش سیند ساحلی بۉیلب بۉلدی. اوچ کۉچیشدن سۉنگ پیرکانو مزاریگه کېلیب توشدیک. لشکر اېلیدن بعضیلری مزار خدمتچیلریگه آزار بېرگنی باعث سیاست اوچون بیرته‌سینی پرچه-پرچه قیلدیردیم. بو مزار هندوستانده کۉپ معتبر مزار دیر. اوشبو مزار مهترسلیمان تاغی‌گه توتَش تاغلر اېتگیده جایلشگن. بو مزاردن کۉچیب داوان اوستیده تۉخته‌دیک.

اوندن کۉچیب دُوکی ولایتیگه قره‌شلی سایگه توشیلدی. او یورتدن کۉچه‌یاتگنیمیزده مېنینگ آدملریم شاهبېک‌نینگ نوکری: سِیوی قۉرغانبېگی-فاضل کۉکَلداش‌نینگ قراوللیکّه چیققن بیگیر مَته‌چه کیشیسینی توتیب کېلتیردیلر. او پیتده شاهبېک بیلن آره‌میزده اونچه‌لیک کېلیشماوچیلیکلر بۉلمه‌گنی اوچون آت و یراقلری بیلن قۉییب یوباریلدی. آره‌ده

www.ezgu.org

تۈختب دوكى‌نينگ كېنتلريدن چوتالى قيشلاغى يقينيگه توشديک. سيند درياسيدن نريراقده و سيند ياقه‌سيده تينمه‌ى تالانچيليک قيلينر ايدى. آتلر يېميش و كۈک خَويد اۈتى سېرابليگيدن حالدن تاييب قالمسدى. سيند درياسيدن پيركانو سَرى چيقيلگنده، كوک خَويد هم يۈق ايدى. احيان-احيانده ايكّى-اوچ كۈچيشده آز-ماز خَويدزار تاپيلردى. آتگه يېميش هم تاپيلمسدى. اوشبو يورتلرده لشكر ايلى‌نينگ آتلرى حالدن تاييب، آرتده قاله باشله‌دى. چوتالى‌دن اۈتيب توشگن يورتده اولاوسيزليكدن مېنينگ چادريم هم قاليب كېتدى.

اوشبو يورتده آقشام شونده‌ى يامغير بۈلدى كه، چادر ايچيده سوو تۈپيقدن يوقاريگه چيقدى. قالينلرنى بير ييرگه تخلب، بلند قيليب اوستيده اۈتيرديم. بو كېچه شونده‌ى مشقتده تانگ آتدى. ينه ايكّى بار قۈنگنيميزدن سۈنگ جهانگير ميرزا كېليب، قولاغيمگه: «خلوت سوزيم بار»، دېدى. خلوتده سۈزلشديک. ايتيشيچه، باقى چغانيانى كېليب اونگه: «پادشاه‌نى يېتّى-سكّيز كيشى بيلن جۈنه‌تيب، سيند درياسيدن اۈتكزيب، سيزنى پادشاه قيليب كوتره‌ييلیک»، ديگنميش. مېن: «بو كېنگشده ينه كيم بار ايدى؟»، ديب سۈرديم. ايتتى كه: «مېنگه درحال باقى‌بېک ايتدى. اۈزگه‌سينى بيلمه‌ديم». مېن دېديم: «ينه باشقه‌لرينى تېكشيريب كۈرينگ. اَفتيدن، سيدحسين اكبر و سلطان‌على چُوهره، ينه خسرَوشاه‌نينگ بعضى بېک و كيچيک بېكلرى، ييگيت-يلنگ هم بار بۈلگن». درحقيقت، جهانگير ميرزا بونده جوده يخشى ايش قيلدى. توغيشگنليكنى جاييگه كېلتيردى.

جهانگير ميرزانينگ بو ايشى مېنينگ اۈشه ايشيمگه جواب ايدى كه، كاهمردده اونگه هم بدبخت مردک اغوا و فساد قيلگن، مېن ايسه اونى حمايه قيلگنديم. او يورتدن كۈچيب باشقه يورتگه توشگنيميزده، لشكر ايليدن آتى يرر كيشيلرنى جهانگير ميرزاگه باشله‌تيب، او ييرده‌گى افغانلر اوستيگه يوباريلدى. اوشبو يورتده لشكر ايلى‌نينگ كۈپ آتلرى آرتده قاله باشله‌دى. ايريم كونلرى ايكّى يوز، اوچ يوز آت قاليب كېتردى. سره-سره كيشيلر يَياو قالديلر. مېنينگ سره ايچكيلريمدن بۈلگن شاه محمود اۈغلاقچى‌نينگ هم آتلرى تماماً قاليب، يَياو كېلدى. غزنيگچه لشكر ايلى‌نينگ آتلرى شو حالگه توشدى. اوچ-تۈرت كۈچيشدن سۈنگ

www.ezgu.org

جهانگیر میرزا بیر گروه افغانلرنی تالان-تاراج قیلیب، بیر گله قۆی کېلتیردی. بیر، ایکّی، اوچ کۆچیشدن سۆنگ آبِ استاده‌گه یېتدیک. عجایب کتّه سوو نمایان بۆلدی. او تامانده‌گی دشتلر هم اصلا کۆرینمسدی. سوو آسمان بیلن توته‌شیب کېتگندېک ایدی. او ساحلده‌گی تاغلر و قیرلر خودّی سېراب‌نینگ او ساحلیده‌گی تاغ و قیرلر سینگری معلق کۆرینردی. بو تاغلر و قیرلر هم یېربیلن کۆک‌نینگ آره‌سیده معلق کۆرینه‌دی. بونده ییغیله‌دیگن سوولر کتواز وادیسی‌نینگ، زورمت اۆتلاغی‌نینگ و غزنی نهری‌نینگ، بهار یامغیرلری‌نینگ سېللری و یازلر سوو کۆپَیگنده دهقانچیلیکدن آرتگن سوولر ایمیش. آبِ‌استاده‌گه بیر کوروه قالگنیده عجایب منظره‌نینگ گواهی بۆلدیک: هر زمان بو سوو بیلن آسمان‌نینگ آره‌سیده شفقدېک نرسه قیپ-قیزیل بۆلیب کۆرینه‌دی. ینه برطرف بۆله‌دی. یقین یېتگونچه بو حال ایدی. یقین یېتگنده معلوم بۆلدی که، بو یاووایی غاز ایکن. اۆن‌مینگ ایمس، ییگیرمه مینگ ایمس، جوده کۆپ یاووایی غازلر اوچیب قنات قاققنیده، قیزیل پرلری گاه کۆرینیب، گاه کۆرینمه‌ی قالرکن. فقط بو قوش ایمس، بونده هر نوع قوشدن بیحد و حساب. بو سوو یاقه‌سیده قوش تخملری مۆل. سوو قیرغاغیدن بو قوشلرنینگ تخملرینی آلگنی کېلگن ایکّی افغان بیزنی کورگنی زَهاتی اۆزینی سووگه تشله‌دی. بیر نېچه کیشی یریم کوروهگه یقین جایگه باریب توتیب کېلتیردیلر.

ایتیشدی که، بوتون یۆل بۆیی سوو بیرتېکیس-آت‌نینگ قارنیدن کېلرکن. اَفتیدن، تېکیس بیر بۆلگنی اوچون سووی چوقور ایمس دیر. کتواز دشتی‌نینگ آبِ استاده‌گه کېله‌دیگن سایی یاقه‌سیگه کېلیب توشدیک. بو سای قوروق سای دیر. اونده هرگز سوو آقمس. نېچه مرته بو یېردن اۆتگن بۆلسک، سایده آقر سوونی هېچ کۆرمه‌دیک. بو گل یاز یاغینلری سببلی سایگه شونچه کۆپ سوو کېلیپتی‌که، اصلا کېچیک تاپالمه‌دیک. گرچه اونچه کېنگ بۆلمسه‌ده، جوده چوقور ایدی. آت و تویه‌لرنینگ همه‌سینی سوزدیریب اۆتکزدیک. بعضی کۆرپه-تۆشکدېک نرسه‌لرنی ارقانگه باغلب او ساحلدن تارتیب آلدیلر. بو سوودن اۆتگچ، کهنه‌نانَی بیلن سرِده تۆغانیدن اۆتیب، غزنی‌گه کېلدیک. جهانگیر میرزا بیر- ایکّی کون مهماندارلیک

www.ezgu.org

کۉرسه‌تیب، آشلر تارتیب، هدیه‌لر قیلدی. اۉشه ییلی اکثر سوولر شو درجه‌ده کتّه کېلیب ایدی‌که، دهِ یعقوب دریاسیدن کېچیک تاپیلمه‌دی.

مېن کۉلده یستنگن کېمه‌نی کېلتیریب، کمري رۉپه‌ره‌سیده دهِ یعقوب دریاسیگه سالیشلرینی بویوردیم، ایل کېمه بیلن اۉتیب آلدی. شونده‌ی قیلیب، سِجاوند داوانیدن آشیب، اونگه بېتمه‌ـبېت بولگن کمريِ‌دن کېمه بیلن سوودن اۉتیب، ذوالحجه آییده کابل‌گه کېلدیک. سید یوسف‌بېک بیر نېچه کون بورونراق قولونج خسته‌لیگی بیلن تنگری رحمتیگه باریبدی. ناصر میرزا نوکر-سَودریگه ولایتلریدن بیرار نرسه یېتکزیب، ایکّی-اوچ کون کېینراق کېله‌ی، دېب قۉش‌گنبذده رخصت تیلب قالیب ایدی. بیزدن اَیریلگچ، دره‌ی نور ایلی بیر آز بۉیسونمه‌گنلیگی سببلی لشکرینی دره‌ی‌نورگه یوباره‌دی. دره‌ی‌نور قۉرغانی‌نینگ مستحکملیگی و شالیزار یېرلری‌نینگ پست و بلندلیگی حقیده ایلگریراق یازگن ایدیک. اوشبو لشکر سرداری فضلی لشکرنی احتیاط قیلمه‌ی، بونداق سۉقماق یۉلده و پست-بلند یېرده تالان-تاراج اوچون ترقه‌تیب یوباره‌دی. دره‌ی‌نور آدملری چیقیب پراکنده تالانچیلرنی زورلب آرقه‌گه سوریشلری بیلن باشقه‌لر توریش بېرمه‌ی قاچه‌دیلر. دشمن تامانده‌گیلر بیر گروه کیشینی اۉلدیریب، آت و یراغلرینی تارتیب آله‌دی. لشکرگه فضلی‌دېک کیشی سردار بۉلسه، حالی منه شونده‌ی بۉلغوسی دیر. شو سببدنمی یا ناصر میرزانینگ کۉنگلیده اېگریلیگی بار ایدیمی-بیزنینگ ایزیمیزدن کېلمه‌دی، قالدی. ینه، ایوب‌نینگ اۉغیللری یوسف و بهلول‌دېک ظالم‌طبیعت، فتنه‌چی، مقتنچاق و کبر-هوالی کیشی بۉلمسه کېره‌ک. الینگار یوسف‌گه، الیشنگ ایسه بهلول‌گه بېریلگندی، بولر هم ولایتلریدن بیرار نرسه آلیب، ناصر میرزا بیلن کېلماقچی ایدیلر. ناصر میرزا کېلمه‌گنی اوچون اولر هم کېلمه‌دیلر. بو قیش ناصر میرزانینگ همکاسه و صحبتداشی شولر ایدی. منه شو قیشده بیر مرتبه باریب ترگلانی افغانلرینی تالان-تاراج قیلدیلر. یاز کېلیشی بیلن برچه ایل-ایلت نینگنهار و لمغانات‌گه، چېتدن کېلگن ایل-اولوس‌نینگ کۉچ و مالّلرینی کۉچیریب، سوریب باران یاقه‌سیگه کېلدی.

ناصر میرزا باران و اۉشه اطرافلرده اېکنیده بدخشانیلرنینگ اۉزبکلرنی اۉلدیریب، اۉزبک

بیلن یوزکۉریشمس بۉلگنی خبری کېلـدی. تفصـیلاتی شُـو دیرکـه، شـیبانی‌خان قونـدوزنی قنبربیگه بېریب، اۉزی خوارزمگه کېتدی. قنبـر بدخشـان ایلینـی اۉز تامانیگـه مایـل قیلـیش حقیده خط جۉنه‌تیش مقصدیده محمد مخدومي‌نینگ محمود اسملی اۉغلینی بدخشـان‌گـه یوبـاردی. آتـه‌لری بدخشـان شـاه‌لری‌نینـگ بېکلریـدن بـۉلگن مبارکشـاه بـاش کۉتریـب، مخدُومي‌نینگ اۉغلی و ینه بیر نېچه اۉزبک‌نینگ باشینی کېسدی. بورون شافتېوَر نـامی بـیلن مشهور بولگن قلعه‌ی ظفرنی قۉرغان قیلیب مستحکمله‌دی. قلعه‌ی ظفر نامینی او قۉیـدی. او وقتده خَملنگان خسروشـاه‌نینگ قورچیسـی بـۉلگن محمـد قۉرچی‌نینـگ قۉلیـده ایـدی. او روسـتاقده شـیبانی‌خان‌نینگ صـدرینی بیـر نېچـه اۉزبـک بـیلن اۉلـدیریب، خَملنگـان‌نـی مستحکمله‌دی. آته‌لری شاهلرنینگ بېکلریدن بۉلگن زبیر راغی هم راغده یاولشدی.

خسروشاه‌نینگ نوکری جهانگیر تورکمن بو بوزغونچیلیکـده بېگیـدن اَیریلیـب بیـر نېچـه قالگن-قاچگن سپاهی و اَیماقنی ییغیب، اۉزینی چېتگـه تارتـدی. ناصـر میـرزا بـو خبرلرنـی اېشیتیب، بدخشان هوسیده بیر نېچه بې‌عقل و کلته‌بین‌نینگ گیجگیجلشي واغواسی بـیلن او تاماندن کېلگن برچه تشقی ایللرنینگ کۉچ-مااللرینی کۉچیریب، هَیده‌ب شیبرتو و آبدره یۉلی بیلن او تامانگه اۉتدی.

خسروشا ه احمد قاسم بیلن اَجردن قاچیب، خراسان سری کېتـدیلر، یۉلـده بـدیع‌الزمان میرزا و ذوالنون‌بېک بیلن اوچره‌شیب، بیرگه‌لشیب، برچه‌لری هرات‌گه باریب، سلطان حسـین میرزاگه ملازمت قیلدیلر. بولر نېچه ییللر میرزاگه دشمنلیک قیلیب، یوز خیـل آدابسـیزلیکلر کۉرستگن، اولردن میرزانینگ کۉنگلیده قنچه داغلر یۉق ایدی، دېیسیز! برچه‌لری مېن طفیلـی بونده‌ی خوارلیک و زارلیکلر بیلن باریب میرزانـی کـۉردیلر. خسروشـاه‌نـی نـوکرسَـودریدن اَییریب بونده‌ی بې‌چاره‌حال قیلمه‌سم، کابل‌نی ذوالنون‌نینگ اۉغلی مقیم‌دن آلمه‌سـم ایـدی، اولرنینگ باریب میرزانی کۉرمکلری ممکن بۉلمسدی. بدیع‌الزمان میرزا هم بولرنینگ قۉلیده خمیر ایدی، بولرنینگ سۉزلریدن چېتگه چیقالمسدی.

سلطان حسین میرزا برچه‌سیگه سخاوت کۉرسه‌تیب، یامـانلیکلرینی یوزیگـه سـالمه‌ی،

www.ezgu.org

انعاملر هم قیلدی. خسروشاه بیرآز وقت اۉتگچ: «مېن بارسم او ولایتلرنی تماماً آله‌من»، دېب اۉز ولایتلری سری رخصت سۉردی. بو کېلیشی‌نینگ اۉزی بی‌محل و اۉرینسیز بۉلگنی باعث، رخصتنی کېچیکتیریشدی. اولر پَیسَلگه سالگنلری سری بو رخصتنی تکرار التماس قیلدی. قیستَب طلب قیله‌وېرگچ، محمد بوروندوق اونگه شونده‌ی دېب جواب بېردی: «اوتّیز مینگ نوکرینگ بیلن بوتون ولایتلر قۉلینگده بۉلگن پیتلری‌نی قیلدینگ که، اېندی بېش یوز کیشینگ بیلن اۉزبک تصرفی‌ده‌گی ولایتلرده نیمه قیله آله‌سن؟» انچه نصیحتلر قیلیب، معقول سۉزلر ایتدیلر. اجلی یېتگنی اوچون اونگه تأثیر قیلمه‌دی. کوپراق قیسته‌یوېرگچ، آخری اجازه بېردیلر.

اوچ-تورت یوز کیشیسی بیلن توغری دهانه حدودیگه کیریب کېلدی. اۉشه فرصتده ناصر میرزانی دهانه توپراغیده کۉردی. بدخشان سردارلری فقط ناصر میرزا تامانیده اېدیلر. خسروشاه‌نی خواهله‌مس اېدیلر. ناصر میرزا قنچه سعی-حرکت قیلدی. خسروشاه هم انگلب، کۉهستان‌گه باریشگه راضی بۉلمه‌دی. خسروشاه‌نینگ نیتی میرزانی کۉز-کۉز قیلیب آلیب یوریب، ولایتلرنی اېگللش اېدی. آخری صحبتی کېلیشمَی، اشکمیش ییرلریده صف تارتیشیب، ساووتلر کییشیب، اوروشه‌یازیب اَیریلیشدی. ناصر میرزا بدخشان سری جۉنه‌دی. خسروشاه باشقه تکه‌سلتنگلرنی ییغیب، یخشی-یامان مینگته‌چه کیشیسی بیلن قوندوزنی قمل قیلیش نیتیده کېلیب، بیر-ایکّی ییغاچ بېریده‌گی خواجه چارتاققه توشدی. محمد شیبانی‌خان اندیجان‌ده سلطان احمد تنبل‌نی اسیر آلیب، حصار اوستیگه یۉل آلگنی بیلن او ییرده‌گیلر اوروش- تلشسیز ولایتلرنی تشلب چیقدیلر. شیبانی‌خان حصارگه کېلدی. حصارده شیریم تن‌قۉریقچی و بیر گروه زۉر ییگیتلر بار اېدی. بېکلری ولایتلرینی تشلب کېتیشدی، بولر اېسه حصار قۉرغانینی بېرمه‌ی قۉریقله‌دیلر.

شیبانی‌خان حصار قملینی حمزه سلطان بیلن مهدي سلطان ذمّه‌سیگه قۉییب، اۉزی قوندوزگه کېلیب، اینیسی محمود سلطان‌گه قوندوز ولایتینی تارتیق قیلدی. اوزی تۉختمسدن خوارزم‌گه- چین‌صۉفی‌نینگ اوستیگه قرەب جۉنه‌دی. سمرقندگه هم یېتمه‌گن

www.ezgu.org

ایدی که، اینیسی محمود سلطان قوندوزده اۋلدی. قوندوزنی قنبربي مرويگه بېردی. خسروشاه کېلگن پیتده قوندوزده قنبربي باش ایدی. قنبربي کېتمه-کېت حمزه سلطانگه و قالگن اۋزگه سلطانلرگه کیشیلر یوباریب کۋمک سۋردی. حمزه سلطان آمو یاقهسیگه-سرایگه کېلیب لشکرینی اۋغیللری و بېکلریگه باشلَتیب، قوندوزگه یوباردی. بولر یېتیشی بیلن‌آق رقیبلری قلعه‌دن چیقدیلر. اوروشه‌آلمه‌دیلر هم. بو خام‌سېمیز ایرکک قاچه‌آلمه‌دی هم. اوشه زَهاتی‌یاق حمزه سلطان‌نینگ کیشیلری اونی آتدن توشیریشدی. جیێنی احمد قاسم‌نی، شیریم تن‌قۋریقچی‌نی، ینه بعضی سره ییگیتلرنی اۋلدیردیلر. قوندوزگه آلیب کېلیب خسروشاه‌نینگ باشینی کېسدیلر. باشینی خوارزم‌گه-شیبانی‌خان قاشیگه یوباردیلر.

خسروشاه ایتگندېک، خسروشاه قوندوز توپراغیگه کېلگنی زَهاتی مېنینگ قاشیمده‌گی قالگن نوکر-سَودری‌نینگ توریش-یوریشی اۋزگه‌چه‌راق بۋلدی. اکثریتی کۋچیب، خواجه رَواج و اۋشه تامانلرگه اۋزلرینی تارتدیلر. مېنینگ قاشیمده‌گی لشکرنینگ کۋپی اونینگ نوکر-سَودری ایدی. مۋغوللر اۋزلرینی یخشی توتدیلر. بیردملیک کۋرستدیلر. خسروشاه‌نینگ اۋلگنی حقیده‌گی خبر کېلیشی بیلن اۋتگه سوو اورگندېک باسیله قالدیلر.

www.ezgu.org

توقّیز یوز اؤن بیرینچی(۱۵۰۶-۱۵۰۵)ییل واقعه‌لری

محرّم آییده آنه‌م قوتلوغ نگارخانم تېرلَمه کسلیگه چَلیندی. قان آلیشدی. فایده‌سی بؤلمه‌دی. بیر خراسانلیک طبیب بار ایدی. سید طبیب دېردیلر. خراسان اصولی بیلن تربوز بېردی. اجل یېتیب کېلگن ایکن، آلتی کوندن سؤنگ-شنبه کونی تنگری رحمتیگه باردی. اولوغبېک میرزا تاغ اېتکیده بیر عمارت سالگن ایدی. باغ‌نورؤزي ناملی. وارثلری‌نینگ رخصتی بیلن یکشنبه کونی شو باقعه کېلتیریب، مېن و قاسم کؤکَلداش توپراققه تاپشیردیک. بو حقده کیچیک خان تاغه‌م آله‌چه‌خان و کتّه آنه‌م ایسان دولت‌بېگم‌گه هم خبر قیلدیک. خانم‌نینگ قیرغی یقینلَشیب قالگنیده، خراساندن خانلرنینگ والده‌سی-شاه‌بېگم، مېنینگ خاله‌م-سلطان احمد میرزا عایله‌سیدن مِهر نگارخانم همده محمد حسین کؤره‌گان دؤغلت کېلدیلر. عزا ینگیلَنیب، اَیریلیقلر آلاوی‌نینگ چېکی یؤق ایدی. عزا رسمی جاییگه قؤییلگندن سؤنگ، فقیر و مسکینلرگه آش و طعام تارتیلدی، اؤتگنلرنینگ ارواحیگه ختم و دعالر قیلیندی. کونگیللرگه تسکین بېریب، قاره کییملرنی تشلب، بو مهم ایشلردن فارغ بؤلگچ، باقی چغانیاني‌نینگ سعیی بیلن قندهار اوستیگه لشکر تارتدیک. سفر قیلیب کېلیب، قؤش نادر سیهونلیگیگه توشیب ایدیک هم که، مېنی ایسیتمه توتدی. غلطی خسته‌لندیم. مېنی هر قنچه حرکت قیلیب اویغاتسه‌لر، اؤشه زَهاتی ینه کؤزیم اویقوگه کېتردی. تؤرت-بېش کوندن سؤنگ هرقله‌ی بیرآز یخشی بؤلدیم.

اؤشه پیتی شونده‌ی زلزله بؤلدی‌که، قؤرغان دېوارلری و باغلرنینگ تاملری اکثر قولب، شهر و قیشلاقلرده‌گی کؤپ اویلر یېر بیلن بیرته بؤلدی، اوی و تام آستیده قالیب اؤلگنلر

www.ezgu.org

کۈپ بۈلدی. یمغان کېنتی‌نینگ اویلری به‌تمام ییقیلدی. ییتمیش-سکسان سره ایرکک تام آستیده قالیب اۈلدی. یمغان بیلن بیکتوت آره‌سیده اوزونلیگی بیر تاش آتیمی کیله‌دیگن بیر پرچه یېر کۈچیب، بیر اۈق آتیمی پستگه قوله‌دی. کۈچگن یېرنینگ اۈرنیده چشمه‌لر پیدا بۈلدی. استرغیچ‌دن میدان‌گچه تخمیناً آلتی-ییتّی ییغاچ مسافه یۈل بار؛ یېر شونچه‌لیک یاریلگن ایدی که، بعضی طرفی بیلگه ییتر درجه‌ده بلند، بعضی طرفی بیلدن پست، بعضی یاریلگن یېرگه آدم سیغردی. زلزله بۈلگن چاغی برچه تاغلر باشیدن چنگ کۈتریلدی. نورالله تنبورچی قاشیمده ساز چَلیب اۈتیرگنده، یانیده ینه بیر ساز بار ایدی. اۈشه لحظه هر ایکّی سازینی قۈلیگه آلدی. اۈزینی شونچه‌لیک تو‌تالمه‌ی قالدی که، سازلر بیر-بیریگه اوریلدی. جهانگیر میرزا تېپه‌ده-اۈلوغ بیک میرزا سالگن عمارتلردن بیری‌نینگ بالاخانه‌سی ایوانیده ایدی. زلزله بولگچ، اۈزینی یېرگه تشله‌دی، هېچ بیر ضرر ییتمه‌دی. جهانگیر میرزانینگ یقینلریدن بیری اوشبو بالاخانه‌ده ایکن. بالاخانه تامی اونینگ اوستیگه ییقیلیپتی. خدا سقله‌دی، هېچ یېریگه بیرار آزار ییتمه‌دی. تېپه‌دگی اویلرنینگ اکثری تېپ-تېکیس بۈلدی. اوشه کونی اۈتّیز اوچ مرته یېر تېبره‌ندی. بیر آیگچه هر کېچه-کوندوزده ایکّی-اوچ مراتبه یېر تېبره‌نردی. قۈرغانده‌گی مناره و دېوارلرنینگ شکست ییتگن، تۈکیلگن جایلرینی اصلاح قیلیش و تعمیرلش اوچون بیک و سپاهیلرگه فرمان بۈلدی. ییگیرمه کون-بیر آیده یوره‌کدن غیرت و تیریشقاقلیک بیلن قۈرغان‌نینگ سینیق-بوزوغینی بیتکزیب تیکلشدی.

بوروناراق قندهار تامانگه ریجه‌لشتیریلگن یوریش خسته‌لیک و زلزله طفیلی کېینراق قالیب ایدی؛ خسته‌لیکلرنی کېچیریب، قۈرغاننی بیتکزیب، بورونگی نیت ینه قطعی قرار تاپدی. هلی-هنوز قندهار تامانگه یوریشنی یا تالان-تاراج اوچون تاغ و دشت اختریشنی انیقلب آلمه‌گندیک. شنیز اۈزه‌نیگه توشگنیمیزده، جهانگیر میرزا و بیکلرنی ییغیب کېنگشیلدی. قلات اوستیگه یوریشگه قرار قیلدیک. جهانگیر میرزا و باقی چغانیانی بو یوریش اوچون کۈپراق حرکت قیلدیلر. یاری‌گه ییتگن پیتی شېرعلی تن‌قۈریقچی، کیچیک باقی دېوانه و ینه بیر نېچه کیشی‌نینگ قاچر خَیاللری بار ایمیش، دېگن خبرنی تاپدیک، اولر

www.ezgu.org

توتیب کېلتیریلدی. مېنینگ قاشیمده ایکنیده، حضوریمدن چېتده بۉلگنیده هـم، او ولایـت و بو ولایتده شېرعلی تن‌قۉریقچی تورلی فتنه و یامانلیکلرصادر ایتگندی، جزاگه تارتیلیـب قتـل ایتیلدی. قالگنلرنی آت و یراغیدن محروم قیلدیک. قلات‌گه یېتیشـیمیز بـیلن‌آق زرهلنمـه‌ی، جنگاور صف تارتمه‌ی هرطرفدن اوروش باشله‌دیک، انچه وقت اوروشدیک.

خواجه کلان‌نینگ آغه‌سی کیچیک‌بېک خیله مردانه ییگیت ایدی. بیر نېچه مراتبه مېنینگ کۉز آلدیمده قیلیچ چاپیب اۉزینی کۉرستگندی. بو حقده اۉز وقتیـده ذکـر ایتگنـدیم. قـلات قلعه‌سی‌نینگ غربی- جَنوبی طرفیده‌گی منـاره‌گـه یاپیشـیب چیقـه‌یاتگن پیتـی کۉزیگـه نیـزه سنچدیلر. بیر- ایکّی کون اۉتیب، قلات‌نی آلگندن سۉنگ، شو یېرده وفات ایتـدی. کیچیـک باقی دېوانه شېرعلی بیلن قاچه‌یاتگن چاغی توتدیریلگندی. یامانلیگی کسریدن دروازه آلدیده دېوار توبیگه یېتگنیده، آتیلگن تـاش ضـربیدن اۉلـدی. ینـه بیـر- ایکّـی کیشـی هـم اۉلـدی. نمازدیگرگچه شو یۉسینده اوروشیلدی. ییگیتلر اوروشیب، کوچ صرفلب، حالدن تایگن پیتی ایچکریده‌گیلر آمانلیک تیلب قۉرغاننی تاپشیردیلر. قلات‌نی ذوالنون ارغون مقیـم‌گـه بېـرگن ایدی. مقیم‌نینگ نوکرلریدن فرخ ارغون و قاره بولوت قـلات‌ده ایـدیلر. سـدّاق و قیلیچلرینـی بۉیینلریگه آسیب کېلدیلر. گناهلری‌نی عفو قیلدیک. بو طایفه‌گه ظلم قیلمـاق مېنینـگ نیتـیم ایمسدی. چونکه اۉزبک‌دېک غنیم یانیمیزده تورگنیـده، آره‌ده بونـده‌ی ایشـلر بۉلسـه، ییـراق- یقیندن ایشیتگن-کورگن نیمه دېیدی؟! بو یوریش جهانگیر میرزا و باقی‌بېک‌نینگ حرکتی بـیلن بۉلگن ایدی، شونینگ اوچون قلات‌نی سقلشنی جهانگیرمیرزا ذمّه‌سیگه تاپشـیردیک، قبـول قیلمه‌دی. باقی‌بېک هم بو مسأله‌ده یخشی جواب بېرمه‌دی. قلات‌نی شونچه اوروشیب کـوچ بیلن آلیشیمیز بې‌فایده بۉلدی. قلات‌دن جَنوب سری سَواسنگ، آلـه‌تاغ و اوشـه طرفلرده‌گـی افغانلرنی تالان - تاراج قیلیب، کابل‌گه کېلدیک. کابل‌گه توشگن آقشام مېن قۉرغانگه باردیم. چادر و اولاولر چارباغده ایدی. خیریلچی اۉغریسی کېلیب، مېنینـگ بیـر زرهلـنگن تۉریـق آتیمنی و ینه بیر یخشی خچیریمنی چارباغدن چیقریب آلیب کېتیبدی.

باقی چغانیانی آمو یاقه‌سـیگه کېلیـب، بیزگـه قۉشـیلگنیدن بېـری اونـدن معتبـر و ایـرک-

www.ezgu.org

اختیاری بلند کیشی یۉق ایدی، قندەی سوز اَیتسه، نیمه ایش قیلسه اونینگ سۉزی-سۉز، ایشی-ایش ایدی. بیز اوندن ارزیرلی بیرار خدمت و انسانیت همتیگه خاص هِمتنی هرگز کۉرمه‌گن ایدیک، عکسینچه، کۉپ ادبسیزلیک و یامانلیکلرنی بیزگه کۉرستگندی. خسیس، دغل، حسدچی، ایچی‌قاره و بیراونی کۉرالمه‌یدیگن، خُلقی یامان کیشی ایدی. خسیسلیگی شو درجه‌ده ایدی که، ترمذنی تشلب، کۉچی و مالی بیلن بیزگه قۉشیلگنیده، فقط اۉزیگه تېگیشلی قۉیلری تخمیناً اۉتیز-قیرق مینگ بار ایدی. هر یورتده آلدیمیزدن پاده-پاده قۉیلری اۉتردی، بیزنینگ ییگیت-یلنگلر ایسه آچلیکدن عذاب تارتیشردی. بیر قۉی بېرمه‌دی. آخری —کاهمردگه بارگنده ایلّیکته قۉی بېردی. مېنی پادشاه قیلیب کۉترگنیگه قره‌مَی ناغاره‌سینی اۉز ایشیگیده چَلدیرردی. هېچ کیم بیلن صمیمي ایمس ایدی، هېچ کیمنی کۉرالمسدی. کابل‌دن توشه‌دیگن درآمدنینگ همه‌سی، سوداگرلردن آلینه‌دیگن باج اونینگ حصه‌سی ایدی، کابل‌نینگ قلعه‌بېگیلیگی، پنجشیر، کدي هزاره، کۉشکک و ایشیک‌آغه‌لیک منصبی بوتونله‌ی اونده ایدی. شونچه‌لیک اعتبار تاپیب هم اصلا راضی و شکر قیلووچی ایمس ایدی. او نېچاغلی بوزوق خَیاللرگه بارمه‌سین (بولرنی ذکر ایتدیک) اۉزیمیزگه آلمه‌دیک، یوزیگه سالمه‌دیک. شونگه قره‌مَی، همیشه ناز قیلیب کېتیشگه رخصت سۉرردی. نازینی کۉتریب، عذر اَیتیش بیلن مدعاسینی منع قیلردیک. بیر-ایکّی کون باسیلیب، ینه رخصت سۉره‌شنی باشلردی. نازی و رخصت تیله‌شی حددن آشدی. اونینگ خُلق و فعلی بیزنینگ هم جانیمیزگه تېگدی، رخصت بېردیک. رخصت تیله‌گندن سۉنگ پُشیمان بۉلدی، بي‌تاقتلیکلر قیله‌باشله‌دی، فایده‌سی بۉلمه‌دی. مېندن تۉقّیز گناه صادر بۉلمه‌گونیچه، جزاله‌مه‌یمن، دېیه شرط قیلیب ایدیلر، دېب ایتتیریب یوباریپتی. مېن اۉن بیر گناهینی بیرمه-بیر ایسله‌تیب ملابابادن ایتیب یوباردیم. مُلزَم بۉلدی. کۉچ و مالی بیلن هندوستان طرفیگه رخصت بېریلدی. اوزی‌نینگ بیر نېچه نوکری خیبردن اۉتکزیب قۉییب کېلدی.

باقی گاگیاني‌نینگ کاروانیگه قۉشیلیب، نیلابنی کېچیب اۉتدی. او پیتده یارحسین دریاخان کچه‌کوتده ایدی. کۉهتدن آلیب بارگن فرمانلرینی رۉکش قیلیب، دلزاک و

یوسفزاییِ‌دن بیر گروه افغانلرنی و ینه بیر گروه جَت، گوجورنی اۆزیگه همراه و نوکر قیلیب، ایش-کوچی ایل تله‌ماق، یۆل اورماق ایدی. باقی‌نینگ خبرینی ایشیتیب، یۆلینی تۆسیب، باقی بیلن بارگنلرنی اۆره‌ب آلدی. باقی‌نی اۆلدیریب خاتینینی آلدی. بیز باقی‌گه هیچ یامانلیک قیلمه‌ی قۆییب یوبارگندیک، لیکن او اۆز یامانلیگی کسریگه قالیب، اۆز عملیگه اۆزی مبتلا بۆلدی. بیت:

تو بدکننده‌ی خودرا به روزگار سپار،

که روزگار تورا چاکریست کینه‌گذار.

(مضمونی:

یامانلیک قیلگننی حیاتگه تاپشیر،

او قصدینگ آلگووچی ملازمینگ‌دیر.)

بو قیش بیر-ایکّی قار یاقونیچه چارباغده اۆتیردیک. کابل‌گه کیله‌یاتگنیمیزده تورکمن هزاره‌سی کۆپ بیِ‌ادبلیک و یۆلتۆسرلیکلر قیلیب ایدی. اولرگه هجوم قیلیشنی اۆیلب، اولوغبیک میرزانینگ شهرده‌گی بۆستانسرای دیگن عمارتیده توریب، شعبان آییده اۆشه ییردن تورکمن هزاره‌سینی تالان-تاراج قیلیشگه آتلندیک. دره‌ی‌خوش آغزیده-جنگلکده هجومنی باشله‌دیک. آز- ماز هزاره تَلَندی. دره‌ی‌خوش یقینیده‌گی غارده بیر گروه هزاره یشیرینگن ایکن. اکثر حربی سفرلریمده مین بیلن بیرگه یورگن، قۆربیگی[۱] منصبیده‌گی شیخ درویش کۆکَلداش یاینی کوچلی تارتر و اۆقنی یخشی آتر ایدی، بو غارنینگ آغزیگه بیلمسدن یقینلشیب، کیریب باره‌دی. ایچکریدن بیر هزاره کۆکسیگه اۆق آته‌دی. اۆشه کونی‌آق اۆلدی. تورکمن هزاره‌سی‌نینگ کۆپراغی دره‌ی‌خوش‌ده قیشله‌گن ایکن، اولرنینگ اوستیگه یۆل آلدیک.

دره‌ی‌خوش‌نینگ جایلَشیشی غلطی: دره‌نینگ یریم کوروهچه کیله‌دیگن آغزیده تاغلر

۱- قۆربیگی- شهر حربي قِسمی‌نینگ باشلیغی

www.ezgu.org

تاره‌یتیرگن دره توشگن. یۆل تاغ‌نینگ کمریده دیر. یۆلدن قوییی هم ایلّیک-آلتمیش قـری تیـک قایه‌لر جایلشگن. یۆل‌نینگ یوقاریسیده ینه اۆته ناقوله‌ی یۆل بار. آتلیقلر بیرته-بیتّه‌لب اۆته‌دی.

بو تار تاغ یۆلیدن اۆتیب، شو کونی وقت ایکّی نماز آره‌سیگچه (قویـاش باتیشـیگه یقـین) باریب یېتمه‌ی بیر یېرده قۆندیک.

هزاره‌نینگ بیر سېمیز تویه‌سینی تاپیب کېلتیردیلر. اونی سۆییب، گۆشتی‌نینگ بیر قِسمینی کباب قیلدیک، ینه بیر قِسمینی آفتابده پیشـیریب یېـدیک. بونچـه مزه‌لـی تویـه اِتینـی سـیره یېمه‌گن ایدیک. بعضیلر قۆی گۆشتیدن فرق قیله‌آلمه‌دیلر. بو یېردن ایرته‌لب کۆچیب، هزاره‌لر قیشلَگن یورتلر اوستیگه روانه بۆلدیک. بیر نهر قالگنیده، ایلگریدن کیشی کېلیـب: «بیـر تـار جایده هزاره‌لر سوو کېچیگینی شاخلر بیلن بېرکیتیب، ایلنی تۆسیب اورو‌شـماقده‌لر»، دېـدی. بونی ایشیتگنیمیز زَهـاتی تېـز جۆنـه‌دیک. بیـرآز یـۆل یـورگچ، هزاره‌لـر اورو‌شـه‌یاتگن یېرگـه یېتدیک.

اۆشه قیش قار کۆپ یاقن، یۆلسیز یوریش مشقتلی ایدی. تگاب سووی‌نینگ قیرغـاقلری تماماً موزله‌گندی. بو دریاده‌گی موز و قار طفیلی یۆلسیز یېریدن اۆتیب بۆلمس ایدی. هزاره‌لر بو سوونینگ چیقر یېریده کۆپ شاخ کېسیب سالگندیلر. اۆزلری تگابلرده و اونینگ یانلریـده آتلیق و یَیاو اۆق آتیب اورو‌شه‌یاتگن ایدیلر.

محمد علی مبشربېک مېنینگ ینگی حرمتگه لایق بېکلریمدن ایدی. جوده مرد و اعتبارگه ارزیرلی، یخشی ییگیت ایدی. ساووت کییمه‌گن. ایلگریراققه شاخ تشلنگن یۆلگه جۆنـه‌دی. بیقینیگـه اۆق آتـدیلر. اۆشـه زَهـاتی جـان تسـلیم قیلـدی. تېزلیـک بـیلن کـېلگن ایـدیک. کۆپچیلیک‌نینگ ساووتی یۆق ایدی. بیر-ایکّی اۆق مېنینگ باشـیمدن آشـیب اۆتـدی. احمـد یوسف‌بېک اضطراب چېکیب، هر زمان: «بونده‌ی یلنغاچ کیریب باره‌سیز. ایکّـی-اوچ اۆقنـی کۆردیم که، باشینگیزدن اۆتدی»، دېردی. مـېن دېـدیم کـه: «سـیز مردانـه بۆلینـگ. مېنینـگ باشیمدن بونَقه‌لر کۆپ اۆتگن». شو پیت قاسم‌بېک بو سوودن کېچیک تاپیب سـاووتی بـیلن کېچیب اۆتیب، آت سالگن ایدی، هزاره‌لر تۆخته‌مه‌ی قاچه‌باشله‌دیلر. اوروشیب تورگنلر اسیر

www.ezgu.org

آله-آله، یاو آرتیدن قوودیلر. قاسم‌بېککه بو ایشی اوچون بنگش انعام قیلیندی. حاتم هم بو یوریشده یامان ایمس ایدی. شونگه کۆره شیخ درویش کۆکَلداش‌نینگ منصبی- قۆربېگیلیک حاتم‌گه عنایت بۆلدی. کېپک‌قولی بابا هم بو یوریشده یخشی ایش کۆرستگنی اوچون بیر قیشلاقنی کېپک‌که عنایت قیلدیک. سلطانقولی چیناق بولرنینگ آرتیده ایدی. قار قَلین بۆلگنی اوچون چیغیردن چیقیب بۆلمسدی. مېن هم شو ییگیتلر بیلن یۆلگه توشدیم.

هزاره قیشلاقلری‌نینگ یقینیده قۆی و ییلقیلرگه دوچ کېلدیک. مېن اۆزیم تۆرت-بېش یوزگه یقین قۆی، ییگیرمه بېشته آت ییغدیم. سلطانقولی، ینه ایکّی-اوچ کیشی یقین ایدیلر، بیرلشیب حرکت قیلدیک. ایکّی نوبت اۆزیم تالان-تاراجده قتنشگنمن. بیری- منه شو هجوم بۆلدی. ینه بیر سفر اوشبو تورکمن هزاره‌سینی خراسان‌دن کېله‌یاتگنیده بیزنیکیلر تالان-تاراج قیلیب، کۆپ قۆی و آت کېلتیرگندیلر. هزاره‌لرنینگ عیال و باله-چقه‌لری پَیاو یوریب، قارلیک قیرلرگه چیقیب توردیلر. بیرآز سستکشلیک قیلدیک، کون هم کېچ بۆلیب قالگندی. قَیتیب هزاره‌لرنینگ اویلریگه توشیلدی. بو قیش قار انچه کۆپ توشگندی. اوشبو یېرده یۆلدن تشقریده‌گی قار آت‌نینگ قارنیگچه چیقردی. کېچه‌سی قوریقچیلیککه چیققنلر قار قَلین بۆلگنی باعث تانگ آتگونچه آتدن توشمه‌دیلر. ایرته‌سی بَروقت قَیتیب، دره‌ی خوش‌نینگ ایچیده هزاره‌لرنینگ قیشلاغیده تۆختب، او ییردن کۆچیب، جنگلککه توشیلدی. یارَک تغایی و ینه بعضیلر کېینراقدن کېلیب ایدی. شیخ درویش‌نی آتگن هزاره‌لرنی باریب توتینگلر، دېب بویروق بېریلدی. کونی بیتگن بدبختلر غارده ایکن. بولر باریب، توتون قۆییب پیتمیش-سکسان هزاره‌نی توتیب آلدیلر. کۆپچیلیگی قیلیچ بیلن چاپیب تشلندی.

هزاره یوریشیدن قَیتیب، نیجراودن مال آلیش مصلحتی اوچون باران سیهونلیگی‌نینگ پستی-آیتوغدی توپراغیگه کېلدیک. جهانگیر میرزا غزنی‌دن چیقیب بیز آیتوغدی ییریده ایکنلیگیمیزده ملازمتگه کېلدی. بو اثناده رمضان آیی‌نینگ اۆن اوچینچیسیده مېن قویانچیق خسته‌لیگیگه یۆلیقدیم. مېنی قیرق کونگچه او یاندن بو یانگه بیراو ایلنتیریب قۆیردی. نیجراو دره‌لریدن پیچغان‌ده، غَین کېنتی‌نینگ اولوغی حسین غَینِی آغه-اینیسی بیلن اطاعتسیزلیک و

www.ezgu.org

بېزبېتلیکده مشهور بۋلیب تنیلگن ایدیلر. اولرگه قرشی لشکرنی جهانگیر میرزاگه باشلهتیب یوباریلدی. قاسمبېک هم باردی. لشکر باریب سرکۋبگه چیقیب سینگیرلنگن یېرنی کوچ بیلن آلیب، بیر گروهینی قتل ایتتیردی. قویانچیق خستهلیگی تشویشی طفیلی تختروانډېک نرسه یسهب باران ساحلیدن شهرگچه مېنی کۋتریب بۋستانسراگه کېلتیردیلر. اۋشه قیشنینگ اۋزیده بیر نېچه کون بۋستانسراده اۋتیردیم. بو کسللیک هلی-هنوز توزهلمسیدن، اۋنگ یوزیمگه چیپقان چیقدی، نشتر سالدیلر. بو خستهلیککه قرشی سورگی ایچدیم. صحت تاپیب، چارباققه چیقدیم. جهانگیر میرزا ملازمتگه کېلدی. ایوبنینگ اوغیللری یوسف و بهلول جهانگیر میرزا قاشیگه باریب مېنگه قرشی فتنه و یامانلیک اویوشتیردیلر. شونینگ اوچونمیکن، بو سفر جهانگیر میرزا اۆلگیدېک صمیمي کۋرینمهدی. بیر نېچه کوندن کېین تېپهدن کۋچیب، ساووت کییب ایلدَم غزنیگه کېتدی. نانِی قۋرغانینی آلیب، بیر نېچه کیشیسینی اۋلدیریب، ایلینی بوتونلهی تَلهدی. بار کیشیلرینی میده-چویدهسیگچه کۋچیریب، هزارهنینگ ایچی بیلن بامیان طرفیگه یوزلندی.

تنگریگه روشندیرکه، مېندن و مېنگه تعلقلی ایلدن بونچه ناخوشلیک و قصاص آلیشگه سبب بۋلهدیگن هېچ بیر ایش صادر بۋلمهدی یا بیرار سۋز ایتیلمهدی. سۋنگره معلوم بۋلدی که، قوییدهگی واقعه کېتیشیگه سبب بۋلگن ایکن: جهانگیر میرزا غزنیدن کېلهیاتگنده قاسمبېک و بېکلر استقبالیگه چیقیبدیلر. میرزا بۋدنهگه قوش سالهدی. یېتیب قوش چنگلینی سالیش پیتیده بۋدنه اۋزینی یېرگه اورهدی. «آلدیمی، آلدیمی؟» دېب قیچقیرهدیلر. قاسمبېک: «غنیمنی بونداق عاجز قیلگنده قۋلدن چیقرهدیمی، آلهدی»، دېیدی. بو سۋز اولرگه بلای جان بۋلهدی. کېتماقلرینینگ بیر سببی منه شو ایدی. ینه بیر-ایکّی بوندن ارزیمسراق و بۋشراق بیر سۋزنی هم رۋکش قیلدیلر. شوندن سۋنگ غزنینی تشلب، هزاره آرقهلی اَیماقلر تامانگه اۋتدیلر. او فرصتده اَیماقلر ناصر میرزادن اَیریلیب ایدیلر. لېکن اۋزبککه قۋشیلمهگندیلر. یای، استراب و او یېرلرنینگ ییلاولریده ایدیلر. اوشبو دَملرده سلطان حسین میرزا محمد شیبانیخاننی دفع ایتیشگه تردّدلَنیب، برچه اۋغیللرینی چقیرتیردی. مېنی هم سید سلطان

www.ezgu.org

علی خواب‌بین‌نینگ اوْغلی سید افضل‌نی یوباریب چقیرتیرگن ایدی. خراسان تامانیگه یورماق بیزگه بیر نیچه جهتدن لازم بوْلدی. بیر سببی: سلطان حسین میرزادیک تیموربیک اوْرنیده اوْتیرگن اولوغ پادشاه قوْشین توْپلب، تیوره‌ک و اطرافده‌گی اوْغیللری و بیکلرینی چقیرتیریب، شَیبانی‌خان دیک غنیم‌نینگ اوستیگه یوریش قیلگنده، ایل آیاغی بیلن بارگنده، بیز باش بیلن بارگه‌یمیز، ایل تیاق بیلن بارگنده، بیز تاش بیلن بارگه‌یمیز. ایکّینچی سببی: جهانگیر میرزا بونده‌ی کیک و یامانلیک بیلن کیتدی‌که، یا کیکینی برطرف، یا ضررینی دفع قیلگه‌یمیز.

اوشبو ییلی شیبانی‌خان چین‌صوفی‌نی خوارزمده اوْن آی قمل قیلیب آلدی. بو قملده تله‌ی اوروشلر بوْلدی. خوارزم ییگیتلری کوْپ مردانه‌لیکلر کوْرستدیلر، کوره‌شده هیچ خطاگه یوْل قوْییشمه‌دی. شونده‌ی اوْق‌آترلیک قیلدیلرکه، کوْپ بار قلقاندن، ساووتدن، بعضاً ایکّی قبت ساووتدن هم اوْتکزیب کماندن اوْق آتدیلر. اوْن آی قملدارلیک تارتتیلر، هیچ ییردن امیدوارلیک بوْلمه‌دی. بعضی ییگیت-یلنگ یوره‌کسیزلیک قیلیب، اوْزبک بیلن سوْزلَشیب، اوْزبکنی قوْرغانگه کیرغیزدی. چین‌صوفی بوندن خبردار بوْلیب، اوْزی کیلیب قورغانگه کیره‌یاتگن اوزبکلرنی اوریب توشیره‌یاتگن محلی اوْز تن‌قوْریقچیسی آرقه‌سیدن اونگه کماندن اوْق آتدی، او اوْلدی. اوروشه‌دیگن کیشی قالمه‌دی، قوْرغاننی آلدیلر. چین‌صوفی‌گه رحمت. مردانه‌لیک بیلن جان چیکیب، بیرار لحظه‌نی بیکار کیتکزمه‌دی. شیبانی‌خان خوارزم‌نی کوْپک‌بي‌گه بیریب، اوْزی سمرقندگه کیلدی. بو ییل‌نینگ آخری ذوالحجه آییده سلطان حسین میرزا شیبانی‌خان‌نینگ اوستیگه لشکر تارتیب، بابا الهي‌گه ییتگنیده تنگری رحمتیگه باردی.

تولدو نسل‌ـنسبی: سکّیز یوز قیرق ایکّیده (۱٤۳۸) هرات‌ده شاهرُخ میرزا زمانیده تولد تاپگن ایدی. سلطان حسین میرزا بن منصور بن بایقرا بن عمرشیخ بن امیر تیمور. منصور میرزا بیلن بایقرا میرزا پادشاه‌لیک قیلگن ایمس. آنه‌سی فیروزه‌بیگیم ایدی، تیموربیک‌نینگ نبیره‌سی. سلطان حسین میرزا میرانشاه میرزانینگ هم نبیره‌سی بوْلردی. سلطان حسین میرزا

www.ezgu.org

ایکّی تامانلمه شرَفلی عایله‌دن، اصل پادشاه ایدی. بیر آنه‌دن ایکّی اؤغیل، ایکّی قیز ایدیلر. بایقرا میرزا و سلطان حسین میرزا، آقابیگم و ینه احمدخان آلگن قیز- بَده‌که‌بیگم. بایقرا میرزا سلطان حسین میرزادن کتّه و اونینگ نوکری ایدی. لیکن محکمه‌ده حاضربؤلمسدی. محکمه‌دن تشقری همه پیرده بیر تؤشکده اؤتیرردیلر. اوکه‌سی اونگه بلخ ولایتینی بیرگندی. بیر نیچه ییل بلخ‌گه حکمرانلیک قیلدی. اوچ اؤغلی بار ایدی: سلطان محمد میرزا، سلطان ویس میرزا و سلطان اسکندر میرزا. آقابیگم سلطان حسین میرزانینگ ایگه‌چیسی ایدی. میرانشاه میرزانینگ نبیره‌سی. سلطان احمد میرزا آلیب ایدی. کیچیک میرزا اسملی بیر اؤغلی بار ایدی. بورونلری تاغه‌سیگه خدمت قیلردی. سؤنگره سپاهیلیکنی ترک قیلیب، مطالعه‌گه مشغول بؤلدی. دیرلرکیم، دانشمند بؤلگن ایکن. شعری استعدادی هم بؤلگن ایکن. بو رباعی اونیکی:

عمري به‌صلاح می‌ستودم خودرا،

در شیوه‌ی زهد می‌نمودم خودرا.

چون عشق آمد کدام زهدو، چه صلاح،

المنّت لله آزمودم خودرا.

(مضمونی:

عمر بؤیی اؤزیمنی یخشیلیک بیلن مقته‌ب یوردیم،

اؤزیمنی زاهد و تقوادار قیلیب کؤرسه‌تردیم.

عشق کیلگچ، قنی اؤشه زاهدلیگ و قنی اؤشه یخشی فضیلتلریم؟

خداگه شکرکه، اؤزیمنی سینه‌ب آلدیم.)

ملا عبدالرحمن جامي‌نینگ رباعیسی بیلن توارد (عیناً بیر خیل) بؤلگن. سؤنگگی ییللری حج طوافینی هم قیلدی. بَده‌که‌بیگم هم سلطان حسین میرزانینگ ایگه‌چیسی ایدی. حربی قؤنیمسیزلیکلری پیتلریده احمدخان حاجی ترخاني‌گه بیرگن ایدیلر. ایکّی اؤغلی بار ایدی. اولر هرات‌گه کیلیب انچه مدت سلطان حسین خدمتیده بؤلدیلر.

www.ezgu.org

شکل و شمایلی. قییق کۆزلی، شېرآندام کیشی ایدی. بېلیدن پستی اینگیچکه ایدی. اولوغ یاشگه یېتیب، سقالی آقرگن بۆلسه‌ده، خوشرنگ، قیزیل-یشیل ایپک متاعلردن کییم کییَردی. قاره قۆزی تېریسیدن قیلینگن بۆرک یا قلپاق کییَردی. احیان-احیان-عیدلرده کیچیک اوچ‌اۆرمه سلّه‌نی یپ-یسّی چیرمب، قرقره پتینی سنچیب، نمازگه بارردی.

خلقی و فعل ـ اطواری. تختگه اۆتیرگن ییتی اۆن ایکّی امامنی خطبه‌ده اۆقیتیش نیتیده بۆلگن ایکن. علیشېربېک و بعضیلر منع قیلیبدیلر. اما کېین برچه ایشلری و خط-حرکتلری سنت و جماعت مذهبی بیلن موافق بۆلگندی. مفاصیل (روماتیزم) خسته‌لیگی طفیلی نماز اۆقیی‌آلمس، رۆزه هم توتمسدی. سۆزه‌مال و خوش‌خلق کیشی ایدی. خُلقی بیرآز تېززاق، سۆزی هم خُلقیدېک اۆتکیر ایدی. بعضی یوموشلرده شریعتگه کۆپ رعایه قیلردی. بیر سفر بیر اۆغلی بیر کیشینی اۆلدیرگنی اوچون خون‌طلبلرگه تاپشیریب، قاضیخانه‌گه یوباردی.

دستلب تختنی آلگن ییتلری آلتی-ییتّی ییل ایچمه‌دی. اوندن کېین ایچکیلیککه بېریلدی: قیرق ییلگه یقین خراسانده پادشاه‌لیک قیلگن بۆلسه، بیرار کون یۆق ایدی که، پېشین نمازیدن سۆنگ ایچمه‌گن بۆلسین. لېکن هېچ قچان تانگده خمارباسدی قیلگن ایمس. اۆغیللری، برچه‌سپاهیسی و شهر اېلی ایچکیلیککه بېریلگن ایدی. عیش-عشرت و اخلاقسیزلیکنی حددن آشیرر ایدیلر.

شجاعتلی، مرد کیشی ایدی. جنگده بیر نېچه مرتبه اۆزی یاوگه قیلیچ اورگن، بلکه هر جنگ میدانیده کۆپ مرته‌لب قیلیچ اورگن ایدی. تېموربېک نسلیدن هېچ کیم‌نینگ سلطان حسین میرزاچه‌لیک قیلیچ چاپگنی معلوم ایمس. نظمی استعدادی بار ایدی. دېوان هم ترتیب قیلیب ایدی. تورکی تیلده یازردی. تخلصی "حسینی" ایدی. بعضی بَیتلری یامان ایمس. لېکن میرزانینگ دېوانی بوتونله‌ی بیر وزنده دیر. هم یاش، هم سلطنتده اولوغ پادشاه ایدی، کیچیکلردېک قۆچقار سقلب، کبوتر سقلب، کبترباز‌لیک قیلردی، خۆراز هم اوروشتیرردی.

جنگ و جدللری. قۆنیمسیز حربی حرکتلریده بیر مرته گورگان دریاسیدن سوزیب

www.ezgu.org

اۉتیب، بیر گروه اۉزبک‌نی یخشی ییڭگدی. ینه بیر گل سلطان ابوسعید میرزا محمد علی بخشی باشلیق اوچ‌مینگ کیشینی ایلغار قیلیب یوباریب ایدی. سلطان حسین میرزا آلتمیش ییگیت بیلن کېلیب، تۉقنه‌شیب ییڭگدی. سلطان حسین میرزانینگ بیر یخشی و کۉرینرلی ایشی شُو دیر. ینه بیر مرته استرابادده سلطان محمود میرزا بیلن اوروشیب، اونی ییڭگدی. بیر سفر استرابادده سوغدلیک سعد بن حسین تورکمن‌نی اوروشیب ییڭگدی. ینه تخت آلگنیدن سۉنگ چِناران‌ده یادگار محمد میرزا بیلن اوروشیب، اوندن اوستون کېلدی. ینه سرپل مرغاب‌دن شتاب بیلن کېلیب، باغِ زاغان‌ده ایچیب یاتگن یادگار محمد میرزانی قۉلگه آلدی. اۉشه آلگنی بیلن خراسان‌نی اۉز قۉلیده سقله‌دی. ینه اندخود و شبورغان ییرلری بۉلگن چېکمان‌ده سلطان محمود میرزا بیلن اوروشیب غالب بۉلدی.

عراق‌دن کېلیب قراقۉیلوق تورکمنلرگه قۉشیلگن ابابکر میرزا اولوغبېک میرزانی تکانه و خمارده ییڭگیب، کابل‌نی آلدی، عراق آرزوسیده کابل‌نی تَشلب، خیبردن اۉتیب، خوشاب آرقه‌لی مۉلتان مملکتیدن اۉتیب، سیویگه چیقدی؛ او ییردن کېتیب کرمان‌نی آلیب، هلی مستحکملنه‌آلمه‌ی خراسان ولایتیگه کیرگنیده سلطان حسین میرزا تېزلیک بیلن باریب اونی ییڭگدی. بیر سفر بلچراغ‌ده بیر اۉغلی-بدیع‌الزمان میرزانی ییڭگدی. ینه حلوای چشمه‌ده ایکّی اۉغلی- ابوالمحسن میرزا و کېپک میرزادن اوستون کېلدی. ینه بیر مرته لشکر تارتیب کېلیب، قوندوزنی قمل قیلیب، آلالمه‌ی قَیتدی. ینه بیر مرته حصارنی هم قمل قیلیب، آلالمَی قَیتدی. ینه بیر مرته ذوالنون‌نینگ ولایتی اوستیگه کېلدی. بُست قۉرغانبېگی بُست‌نی بېردی. اوزگه هېچ ایش قیلمه‌دی. بُست‌نی هم تشلب قَیتیب کېتدی. سلطان حسین میرزادېک مرد و اولوغ پادشاه بو ایکّی-اوچ یوریشده شاهانه سفر نیتینی جاییگه قۉیمه‌ی، هېچ ایشنی بیتکزمه‌ی، آرتیگه قَیتدی. ینه نشین سیهونلیگیده ذوالنون‌نینگ اۉغلی شاهبېک بیلن کېلگن اۉغلی بدیع‌الزمان میرزا بیلن اوروشیب، ییڭگدی. بونده قیزیق بیر تصادف یوز بېره‌دی: سلطان حسین میرزانینگ لشکری آز سانلی ایکن. اکثر لشکرنی استراباد تومنیگه یوبارگن ایکن. اۉشه اوروش کونی استرابادگه کېتگن لشکر کېلیب قۉشیله‌دی. بو تاماندن

www.ezgu.org

حصارنی بایسونقور میرزاگـه آلـدیریب، سـلطان حسـین میرزانینـگ آلدیگـه کېلـه‌یاتگن سـلطان مسعود میرزا هم اۆشه کونی کېلیب قاله‌دی. سـبزوارده بـدیع‌الزمان میرزاگـه قرشـی بـارگن ایلغـار حیدر میرزا هم اۆشه کونی کېله‌دی.

سلطان حسین میرزانینگ اۆن تـۆرت مینـگ سـره ییگیتـی بـار اېکـن و قیـرق مینـگ عسـکر ییگیتلری مرکزده اېکن. عسکرلرگه تعلقلی ایشلر خندق تۆلدیرماق و قَزماق، یۆل یسـه‌ماق، اۆتـین و ییم-خاشاکنی اولاوگه یېتکزماق دیر. اولرنینگ هر بیریگه سکسان جېریب (طناب) یېـر بېردیلـر: بوندن قیرق طنابیگه اېکین اېکیب، حاصلیدن اۆزلـری بهره‌منـد بۆلـه‌دلر و کـاتبلر بـونی اولرنینـگ معاشیگه قۆشیب حسابله‌یدیلر. قالگن قیرق طنابدن آرتیق ییرگه اېکین اېکسه‌لر، سالیق تۆله‌یدیلر.

ولایتلری: خراسان ولایتی اېدی. شرقی بلخ، غربی بسطام و دامغان، شِمالی خوارزم، جَنـوبی قندهار و سیستان. هرات‌دېک شهرگه اېگه بۆلدی، تون و کون عیش و عشرتدن اۆزگـه ایشـی یـۆق اېدی. بلکه قۆل آستیده‌گیلری و یقین تَنیشلریده عیش و عشـرتگه بېریلمـه‌گن کیشـی یـۆق اېـدی. جهانگیرلیک و لشکرتارتیشلیک مشقتینی چېکمه‌دی. ذاتاً، بارگن سه‌یین نوکر و ولایتـی کمه‌یـدی و آرتمه‌دی.

اولادی. اوندن اۆن تۆرت اۆغیل، اۆن بیر قیز قالگنـدی. اۆغیللری‌نینـگ اولـوغی بـدیع‌الزمان میرزا اېدی. آنه‌سی سنجر میرزا مروی‌نینگ قیزی اېدی. ینه بیراۆغلی شاه غریب‌میرزا اېدی، بـوکری اېدی. گرچه ضعیف کۆرینسه‌ده، قابلیتی یخشی اېدی. گرچه تنه‌سی ضعیف بۆلسـه‌ده، سـۆزی یاقیملی اېدی. "غریبي" تخلصی بیلن دېوان هم ترتیبله‌گن اېدی؛ تورکی و فارسیده شعرلر یـازردی. اوشبو بَیت اونیکی دیر:

درگذر دیدم پریرویی شُدم دېوانه‌اش،
چیست نام او، کجا باشد ندانم خانه‌اش؟

(مضمونی:

گذرده پری یوزنی کۆریب دېوانه بۆلدیم،
اونینگ اسمی نیمه، اویی قه‌یېرده اېکنینی بیلمه‌دیم.)

www.ezgu.org

بیر نېچه وقت هرات شهری حاکملیگینی سلطان حسین میرزا شاه غریب میرزاگه بېرگن ایدی. آته‌سی‌نینگ زمانیده‌یاق قضا قیلدی. اوندن اؤغیل-قیز قالمه‌دی. ینه بیری مظفر میرزا ایدی. سلطان حسین میرزانینگ سویوکلی اؤغلی شو ایدی. خیله سویکولیک اخلاق و فعل-خؤیی هم یؤق ایدی. آته‌لری اونی آرتیقراق کؤرگنی اوچون اؤغیللری‌نینگ اکثری یاولشدی. بو ایکلّه‌سی‌نینگ آنه‌سی سلطان ابوسعید میرزانینگ غنچه‌چیسی خدیچه‌بېگیم ایدی. ابوسعیدمیرزادن آق‌بېگم ناملی بیر قیزی بار ایدی. ینه ابوالمحسن میرزا و کپک میرزا ایدی که، آتی محمد محسن ایدی. بو ایکّیسی‌نینگ آنه‌سی لطیف سلطان آغه‌چه ایدی. ینه بیری ابوتراب میرزا ایدی. بورونلری اونینگ خیله تؤغریلیگیدین روایت قیلردیلر. آته‌سی‌نینگ کسللیگی کوچه‌یگنده اؤزگه‌چه خبر اېشیتیب اوکه‌سی محمد حسین میرزا بیلن عراققه قاچیب کېتدی. عراقده سپاهیلیکنی ترک قیلیب، درویشلیک اختیار قیلیپتی. آرتیق اوندن بیرار خبر اېشیتیلمه‌دی. سهراب میرزا اسملی بیر اؤغلی بار. مېن حمزه سلطان بیلن مهدي سلطان باشلیق سلطانلرنی یېنگیب، حصارنی آلگنیمده خدمتیمده ایدی. بیر کؤزی کور ایدی. حَیرتلنرلی درجه‌ده خونیک ایدی. اخلاقی هم کورینیشیدېک ایدی. بیر یامان ایش قیلیب قؤیدی، تورالمه‌دی، کېتدی. استراباد اؤلکه‌سیده بیر قلتیس حرکتی طفیلی نجم ثاني اونی عذاب بیلن اؤلدیردی. ینه بیری محمد حسین میرزا ایدی. عراقده بونی و شاه اسماعیل‌نی بیر پېرده توتقینلیککه آلگن اېکنلر. اؤشه پیت اونگه مرید توشگن اېکن، سؤنگره غلیظ رافضي(شیعه) بؤلیب کېتدی. آته-آنه و اوکه‌سی-برچه‌سی سنّی، او اېسه بونده‌ی رافضي. استراباده شو گُمراه‌لیگی و بدبختلیگی بیلن اؤلدی. اونی خیله مرد و بهادِر دېردیلر. اوندن یازیشگه ارزییدیگن بیرار ایش ظا هر بؤلمه‌دی. نظمي قابلیتی بار اېکن. بو بیَت اونیکی دیر:

آلوده‌ی گردی ز پی صید که گشتی،
غرق عرقی در دل گرم که گذشتی.

(مضمونی:
آو ایزیدن چاپیش بیلن گردگه باتدینگ،
قیزغین دلدن کېچیش بیلن تېرگه باتدینگ.)

www.ezgu.org

ینه، بیری فریدون حسین میرزا ایدی. یاینی کـوچ بـیلن تارتیـب، اۆقنـی یخشـی آتـردی. کمانی‌نینگ توپۆقی[۲] ایتیشلریچه، قیرق باتمان[۳] ایکن. اۆزی انچه مـرد ایـدی، لـیکن آمدسیز ایدی. قه‌یرده اوروش قیلگن بۆلسه، مغلـوب بۆلـدی. ربـاط دودرده فریـدون حسـین میـرزا، اوکه‌سی ابـن حسـین میـرزا تیمـور سـلطان و عبیدسـلطان شَـیبانی‌خان‌نینگ ایلغـاری بـیلن اوروشیب مغلوب بۆلدیلر. اونده فریدون حسین میرزا یخشی ایش کۆرسه‌تیشـتی. دامغـان‌ده فریدون حسـین میـرزا و محمـد زمـان میـرزا شـیبانی‌خان قۆلیگـه توشـدی. هـر ایکّیسـینی اۆلدیرمه‌دی، قۆییب یوباردی. سۆنگره شاه محمد دیوانه قلات‌نـی مدافعـه قیلگنـده او ییرگـه بارگندی. اۆزبک قلات‌نی آلگنیـده قۆلگـه توشـدی، اۆلـدیردیلر. بـو اوچلّه‌سـی میرزانینـگ مینگلی‌بی آغه‌چه اسملی اۆزبک غنچه‌چیسیدن توغیلگن ایدیلر.

ینه، حیدر میرزا ایدی. آنه‌سی پاینده سلطان‌بیگم ایدی. سلطان ابوسـعیدمیرزانینگ قیـزی ایدی. آته‌سی زمانیده مشهد و بلخ‌ده بیر قنچه وقت حکمرانلیک قیلدی. سلطان حسین میرزا حصارنی قمل قیلگنیده سـلطان محمـود میرزانینـگ خـانزاده‌بیگم‌دن بـۆلگن قیزینـی بونگـه آلیب، یره‌شیب، حصار اوستیدن توریب کیتدیلر. بیرگینه قیزی قالگندی، شـادبیگم اسـملی. سۆنگره کابل‌گه کیلدی. عادل سلطان‌گه بیریلدی. حیدر میـرزا آته‌سـی زمانیـده‌یاق عـالم‌دن اۆتدی.

۲-توپۆق- یومه‌لاق ساقه‌شکل کمان اۆقی.

۳- باتمـان- ترازوتاشـی؛ اۆزبیـک تیلـی ایضـاحلی لغتیـده اونـی ۸۹۸ گرامگـه تینـگ آغیرلیـک اۆلچـاوی دیـب قیدایتیلگن بۆلسه، قادر توردیوف و مهیا ذاکروه‌لرنینـگ «معرفـت»گزیته‌سـیده «عجایبـات‌ـقیزیقرلی معلومـاتلر» سیره‌سـیده نشـرایتیلگن قـدیمی شـرق اۆلچـاو بیرلیکلـری باره‌سـیده‌گـی مقاله‌لریـده ۷۸ پوندگـه یاکـه ۱۲۸ کیلوگرامگه تینگ دیب فکر بیلدیریلگن. بو ایکله‌سی هم بابر نظرده توتگن آغیرلیکنی افاده قیلیشـی احتمالـدن ییراق، یعنی کمان اۆقی ٤٠ باتمان بۆلگن تقدیرده بیرینچی حالده قریب ۳٦ کیلوگرام وایکّینچی حالـده ۵۱۲۰ کیلوگرام بۆله‌دی و بو درجه‌ده‌گی آغیر اۆق و یا تاشتی قـۆل یاکـه کمـان بـیلن آتـیش نـاممکن. باتمـان مسـلمان مملکتلرنینگ اکثریتیده تورلی دورلرده و تورلی میزانلرده قۆللینگنی باعث فقـط اونینـگ شـرعی میزانـی- ۸۳۲ گرام آغیرلیگی متنیمیز حقیقتیگه ماسراق کۆرینه‌دی.(ت.بهایی)

www.ezgu.org

ینه، محمد معصوم میرزا ایدی. قندهار حاکملیگینی اونگه بیرگندی. شـو مناسـبت بـیلن اولوغ‌بیک میرزانینگ بیر قیزینی بو اؤغلیگه سؤردی. هرات‌گه کیلتیرگنده کتّه تؤی قیلیب، کتّـه چادر تیکدی. آته‌سی اونگه قندهارنی بیرگن بؤلسه‌ده، لیکن آق قیلـه‌دیمی، قـاره قیلـه‌دیمی، شاه‌بیک ارغون قیلردی. بو میرزاده بیرار اختیار و اعتبار یؤق ایدی. شونینگ اوچـون قنـدهارده تورمه‌ی، خراسان‌گه باردی. آته‌سی حیاتلیگیده‌یاق دنیادن اؤتدی.

ینه، فرخ حسین میرزا ایدی. او هـم تـوزوک عمـر کؤرمـه‌دی. اوکه‌سـی ابـراهیم حسـین میرزادن بوروناق بو دنیادن سفر قیلدی.

ینه، ابراهیم حسین میرزا ایدی. قابلیتی یامان ایمس ایکن. هـرات شـرابینی حـددن آرتیـق ایچه‌ـایچه، آته‌سی زمانیده‌یاق اؤلدی.

ینه، ابن حسین میرزا بیلن محمد قاسم میرزا ایدی. هلی بولر خصوصـیده یازیلـه‌دی. بـو بیش میرزانینگ آنه‌سی بابا آغه‌چه ایدی، غنچه‌چی ایدی.

همه‌سـیدن کتّه‌سـی‌ـقیـزی سـلطانیم‌بیگم ایـدی. آنـه‌دن یـالغیز توغیلگنـدی. آنه‌سـی چؤلی‌بیگیم قزاق بیکلری‌نینگ قیزی ایدی. خیله سؤز بیلردی. سؤزگه چیچن ایـدی. آغه‌سـی بایقرا میرزانینگ اؤرته‌نچه اؤغلی سلطان ویس میرزاگه چیقریب ایدی. بیر قیز و بیر اؤغلی بار ایدی. قیزینی شَیبان سلطانلریدن یولبرس سلطان‌نینگ اوکه‌سی ایسانقولی سلطان‌گه چیقرگن ایدی. اؤغلی محمد سلطان میرزا دیرکه، بو پیتده قنّـوج ولایتینـی مـین اونگـه بیـرگن ایـدیم. سلطانیم‌بیگم کابل‌دن اوشبو ییلی نبیره‌سینی آلیب هندوستان‌گه کیله‌یاتگنیده نیلاب‌ده تنگری حکمینی بیتکزیبدی. سویگینی یقینلری آلیب قَیتدیلر، نبیره‌سی بیزنینگ آلدیمیزگه کیلدی.

ینه، پاینده سلطان‌بیگم‌دن توغیلگن تؤرت قیـزی بـار ایـدی. اینـگ کتّه‌سـی آق‌بیگم‌نـی ابوالقاسم بابر میرزانینگ سینگلیسی بیکه‌بیگم‌نینگ نبیره‌سی محمد قاسم ارلات‌گه چیقریـب ایدیلر. بیرگینه قیز کؤریشدی. قاره‌کؤزبیگم اسملی. ناصر میرزا آلیب ایدی. ایکّینچـی قیـزی کیچیک‌بیگم ایدی. سلطان مسـعود میـرزا مایـل ایـدی. هـر قنچـه حرکـت قیلـدی، پاینـده سلطان‌بیگم کلته اؤیلـب، بیرمـه‌دی. سـؤنگره سـیدآته‌نینگ نسـلی ملاخواجه‌گـه چیقـردی.

www.ezgu.org

اوچینچی قیزی بیکه‌بېگم‌نی و تۆرتونچی قیزی آغه‌بېگم‌نی سینگلیسی رابعه سلطان‌بېگم‌نینگ اۆغیللری بابر میرزا بیلن سلطان مراد میرزاگه بېرگندی.

مینگلی‌بی آغه‌چه‌دن ایکّی قیز توغیلگن. کتّه‌سی‌نینگ اسمی بَیرَم سلطان اېدی. بایقرا میرزانینگ قیز تاماندن نبیره‌سی بۆلگن اندخود سیدلریدن سید عبدالله میرزاگه بېرگن اېدیلر. بیر اۆغلی بار اېدی، سید برکه اسملی. مېن سمرقندنی آلگنیمده خدمتیمده اېدی. سۆنگره اورگنج سری توشیب سَلطنت دعوا سینی قیلدی. استراباده قیزیلباشلر اۆلدیردی.

ینه بیر قیزی‌نینگ آتی فاطمه سلطان اېدی. تېموربېک نسلیدن یادگار محمد میرزاگه بېرگندیلر. پاپا آغه‌چه‌دن اوچ قیز بۆلگن. اولوغی- سلطان نژادبېگم. سلطان حسین میرزا آغه‌سی‌نینگ کیچیک اۆغلی اسکندر میرزاگه چیقرگندیلر.

ایکّینچی قیزی بېگم سلطان‌نی سلطان مسعود میرزاگه کۆزی معیوب بۆلگنیدن سۆنگ بېردیلر. بیر قیز، بیر اۆغلی بار اېدی. قیزینی سلطان حسین میرزانینگ خاتینی آفاق‌بېگم اسره‌گندی. هرات‌دن کابل‌گه کېلدی. سید میرزا آفاققه بېریلدی. بېگم سلطان سلطان مسعود میرزانی اۆزبک اۆلدیرگندن سۆنگ اۆغلینی آلیب کعبه سری کېتدی. اوشبو کونلرده اۆزی و اۆغلی مکه‌ده اېکن، دېگن خبر کېلدی. اوغلی کتّه‌گینه بۆلگن اېمیش. اوچینچی قیزینی سید میرزا دېگن اندخود سیدلریگه بېریشگندی. او کۆپراق سیدی میرزا اسمی بیلن مشهور اېدی.

ینه بیر غنچه‌چیدن بیرته قیز توغیلگن اېدی. سلطان اسملی. آنه‌سی زبیده آغه حسن شیخ تېمورنینگ نبیره‌سی اېدی. شَیبان سلطانلریدن قاسم سلطان‌گه بېرگندیلر. اوندن قاسم حسین سلطان اسملی بیر اۆغلی بار اېدی. او هندوستان‌ده مېنینگ خدمتیمگه کېلدی. رنا سَنگانینگ جنگیده قتنه‌شدی. بَداوُن‌نی اونگه بېردیک. قاسم سلطان‌دن سۆنگ اونی اۆز اوروغلریدن بۆلگن بۆران سلطان آلدی. اوندن عبدالله سلطان دېگن بیر اۆغلی بار، حاضر مېنینگ ملازمتیمده. کیچیک یاشده بۆلیشیگه قره‌مه‌ی خدمتی یامان اېمس.

خاتین - خَلَجلری. اول آلگن خاتینی بېکه سلطان‌بېگم اېدی. سنجر میرزا مروی‌نینگ قیزی اېدی. بدیع‌الزمان میرزا اوندن توغیلگن. خُلقی جوده اېگری اېدی. سلطان حسین

www.ezgu.org

میرزانی کۆپ رنجیتردی. خُلقی یامانلیگیدن میرزا بیزار بۆلدی، آخری قۆیدی و خلاص بۆلدی. نیمه قیلسین، حقیقت میرزا تامانیده ایدی.

زن بد در سرای مرد نکو،

همدرین عالم است دۆزخ او.

(سعدي شیرازی)

(مضمونی:

یخشی ایر اوییده یرەمس خاتین،

شُودنیاده ایرنینگ دۆزخی تعیین.)

تنگری هیچ مسلمانگه بو بلانی سالمەسین. یامان فعللی، خُلقی ایگری خاتین، الها، عالمده قالمەسین!

ینه بیری چۆلیبیگم ایدی. آزاد بیکلری‌نینگ قیزی ایدی. سلطانیم‌بیگم اوندن توغیلگندی.

ینه، شهربانو بیگم ایدی. سلطان ابوسعید میرزانینگ قیزی ایدی. تختنی ایگللەگنیدن سۆنگ آلگن. چیکمان اوروشیده میرزانینگ برچه عیاللری تخت رواندن چیقیب آتگه مینگنلریده بو اوکەسیگه ایشانیب تختِ رواندن چیقمەگن و آتگه مینمەگن. بونی میرزاگه ییتکزەدیلر. بو سببدن شهربانو بیگم‌نی قۆیدی و سینگلیسی پاینده سلطان‌بیگم‌نی آلدی. اۆزبک خراسان‌نی آلگنیدن سۆنگ پاینده سلطان‌بیگیم عراققه کیتدی. عراق‌ده غریبلیکده وفات ایتدی.

ینه، خدیجه‌بیگم ایدی. سلطان ابوسعید میرزانینگ غنچه‌چیسی ایدی. میرزادن آق‌بیگم اسملی بیر قیزی بار ایدی. عراق‌ده سلطان ابوسعید میرزا ییڭیلگنیدن سۆنگ هرات‌گه کیلدی. هرات‌ده سلطان حسین میرزا آلدی و سیودی. غنچه‌چیلیک مرتبه‌سیدن بیگم‌لیک مرتبه‌سیگچه ییتیشدی. کیینچه‌لیک هم باش بیگم شو ایدی. محمد مؤمن میرزانی اونینگ سعی-حرکتی بیلن اۆلدیردیلر. سلطان حسین میرزانینگ اۆغیللری یاولشدیلر. کۆپراغی شو

www.ezgu.org

عیال طفیلی ایدی. اۇزینی عاقله توتر، لېکن بې‌عقل و وَیسَقی خاتین ایدی. رافضـیه (شـیعه) هم ایکن. شاه غریب میرزا بیلن مظفرحسین میرزا اوندن توغیلگن ایدی.

ینه، آفاق‌بېگم ایدی. اوندن هېچ اۇغیل و قیز بۇلمـه‌دی. سـویوکلی خـاتینی پاپـا آغه‌چـه بونینگ کۇکَلداشـی ایـدی. اۇغیـل‌ـقیـزی بۇلمـه‌گنی اوچـون پاپـا آغه‌چـه‌نینگ اۇغیللرینـی اۇغلیـدېک اسـرردی. میرزانینـگ خسـته‌لیک چاغلریـده کـۇپ یخشـی خـدمت قیلـردی. عیاللریدن هېچ کیم بونچه خدمت قیله آلمسدی. مېن هندوستان‌گه کېله‌دیگن ییلی هرات‌دن کېلدی. مېن هم قۇلدن کېلگنچه تعظیم و احترام قیلـدیم. چنـدېری‌نـی قمـل قیلگنـده خبـر کېلدی‌که، کابل‌ده تنگری رحمتیگه باریبدی.

غومه(چۇری)لریـدن بیـری چارشـنبه خیللـردن بـۇلگن لطیـف سـلطان آغه‌چـه ایـدی، ابوالمحسن میرزا بیلن کېپک میرزا اوندن توغیلگندی.

ینه، مینگلی‌بې آغه‌چه ایدی، اۇزبک ایدی. شـهربانو بېگم‌گـه قریداشـلیگی بـار ایـدی. ابوتراب میرزا، محمد حسین میرزا و فریدون حسین میرزانینگ آنه‌سی ایدی. ینه ایکّـی قیـزی هم بار ایدی.

ینه، آفاق‌بېگم‌نینگ کۇکلداشی پاپا آغه‌چه ایدی. میـرزا کۇریـب، سـېویب آلـدی. بـېش اۇغیل، تۇرت قیزنینگ آنه‌سی ایدی. بو یوقاریده ذکر ایتیلدی.

ینه بیری بېگی سلطان آغه‌چه ایدی. اوندن اۇغیل‌ـقیز بۇلمه‌دی.

ینه کیچیک‌ـکیریم چۇری، غنچه‌چی کۇپ ایدی. خـاتینلری و چۇریلریـدن معتبرلرینـی ذکر ایتدیک.

بونی قره‌نگ که، سـلطان حسـین میرزادېـک اولـوغ پادشـاه، هـرات‌دېـک اسـلام شـهری پادشاهی‌نینگ بو اۇن تۇرت اۇغلیدن اوچ‌ته‌سی نکاحده‌گی عیاللریدن توغیلگن ایـدی. فسـق و فجور اۇزیده، اۇغیللریده و ایل‌ـاولوسی آره‌سـیده جـوده کېنـگ ترقلگنـدی. اوشـبولرنینگ کثافتیدن، شونده‌ی اولوغ خانداندن یېتّی‌ـسکّیز ییلده بیر محمـد زمـان میـرزادن اوزگـه نـام و نشان قالمه‌دی.

www.ezgu.org

امیرلری. بیری محمد بوروندوق برلاس ایدی. چاکو برلاس نسلیدن دیر. محمد بوروندوق بن علی بن بوروندوق بن جهانشاه بن چاکو برلاس ابوالقاسم بابر میرزا قاشیده بیک ایدی. اوندن سؤنگ سلطان ابوسعید میرزا هم اعتبار کؤرسه‌تیب، او بیلن جهانگیر برلاس‌گه کابل‌نی بېریب، اولوغ‌بیک میرزاگه بیک‌آته قیلیب ایدی. سلطان ابوسعید میرزادن سؤنگ اولوغ‌بیک میرزا کابلي برلاسلرگه قصد قیلیشگه اؤتدی. بولر سېزیب، میرزانی توتیب، ایل و اولوسینی کؤچیریب، قوندوز سری کؤچدیلر. هندوکش‌نینگ اوستیدن میرزانی آدمگرچیلیک بیلن کابل سری اوزه‌تیب، اؤزلری خراسان‌گه، سلطان حسین میرزا قاشیگه باردیلر. میرزا هم یخشی حُرمت-اعتبار کؤرستدی. محمد بوروندوق جوده بیلیملی کیشی ایدی. یخشی سردار ایدی. قوشگه جوده کوچلی میلی بار ایدی. شونچه‌لیک‌که، بیر قوشی اؤلسه یا یؤقالسه، اؤغیللری‌نینگ آتینی توتوب: «بو قوش اؤلگونچه یا یؤقالگونچه فلانچی اؤلسه بؤلمسمیدی، یا فلانچی‌نینگ بؤینی سینسه بؤلمسمیدی؟» دېردی.

ینه مظفر برلاس ایدی. میرزا نینگ حربی سرگردانلیک چاغلریده یانیده ایدی. بیلمه‌دیم، میرزاگه قَیسی عادتی خوش یاققندی که، اونی جوده حُرمت قیلردی. اعتباری شو درجه‌ده ایدی که، سلطان حسین میرزا قؤنیمسیز حربی یوریشلری چاغیده او بیلن شونده‌ی شرطلَشیب آلگن ایدی: هر بیر ولایت ایگللنسه، درآمدنینگ تؤرت قسمی میرزاگه، ایکّی قِسمی اونگه بؤله‌دی. بو عجب طور بیر شرط: بیر قاره‌چه-عادي کیشینی اؤزی بیلن شریک قیلیشیبتی، پادشاهلیککه قنده‌ی تؤغری کېله‌دی؟ اوکه-اؤغیل بیلن بونده‌ی شرطلَشیب بؤلمه‌یدی و بېک کیشی بیلن بو قنده‌ی میسر بؤلسین؟! تختنی آلگنیدن سؤنگ بو شرطیدن پُشیمان بؤلدی، لېکن فایده‌سی بؤلمه‌دی. بو ملاحظه‌سیز ایرکک شونچه اعتبار تاپیب هم میرزاگه آرتیقچه سورلیکلر قیلردی. میرزانینگ رأییگه قره‌مس ایدی. آخری، ایشیتیشیمچه، زهرلنیبدی. واقعه حقیقتینی اللّه بیلگووچی دیر.

ینه، علیشېربېک نوایي ایدی. بېگی ایمس، بلکه صحبتداشی ایدی، کیچیکلیگیده مکتبداش بؤلیشگن ایکن. خصوصیتی کوپ ایکن. بیلمه‌یمن، نې جریمه بیلن سلطان

www.ezgu.org

ابوسعید میرزا هرات‌دن سورگون قیلدی. سمرقندگه باردی. بیر نېچه ییل سمرقندده بۆلدی، احمد حاجی‌بېک مربي و حامیسی ایدی .علیشېربېک مِزاجی‌نینگ نازکلیگی بیلن مشهور دیر. آدملر نزاکتینی دولتی‌نینگ غروریدن دېب تصور قیلردیلر. اونده‌ی ایمس ایکن. بو صفت اونگه توغمه ایکن. سمرقندده ایکنیده هم خودّی شونده‌ی نازک‌مزاج ایکن دیر.

علیشېربېک اۆخششی یوق کیشی ایدی. تورکی تیل بیلن تا شعر بیتیبدیلر، هېچ کیم اونچه‌لیک کۆپ و یخشی یازگن ایمس. آلتی مثنوي(داستان) کتاب نظم قیلگن: بېشی "خمسه" جوابیده، ینه بیری "منطق الطیر" وزنیده "لسان الطیر" ناملی. تۆرت غزلیات دیوانینی توزگن: "غرایب‌الصغر"، "نوادرالشباب"، "بدایع الوسط"، "فوایدالکبر". یخشی رباعیلری هم بار. ینه بعضی اثرلری هم بارکه، اوشبو ذکر ایتیلگنلردن کۆره پستراق و سستراق دیر. شو جمله‌دن، مکتوبلرینی مولانا عبدالرحمن جامي‌گه تقلید قیلیب جمع قیلگن. خلص، هر کیمگه هر ایش اوچون بیتگن خطلرنی کتاب قیلیب جمعله‌گن. ینه "میزان الاوزان" ناملی عروض کتابینی بیتگن، انچه ملاحظه‌طلب: ییگیرمه تۆرت رباعی وزنی‌نینگ تۆرت وزنیده خطا قیلگن. بعضی بحرلرنینگ وزنلریده هم ینگلیشگن. بو عروضدن خبردار آدمگه معلوم بۆله‌دی. فارسی دیوان هم ترتیب بېرگن. فارسی نظمده "فاني" تخلصینی قۆلله‌گن. بعضی بَیتلری یامان ایمس دیر. بیراق اکثری سست و بۆشتاب دیر. موسیقی‌ده هم یخشی آهنگلر یره‌تگن. یخشی نقشلری، پیشرَولری بار.

فضل اهلی و هنر اهلیگه علیشېربېکچه‌لیک مربي و حاملیک قیلگن آدم دنیاده باشقه تاپیلمه‌سه کېره‌ک. سازده پیشقدم بۆلگن استاذ قول‌محمد، شیخ نایي و حسین عودي بېک‌نینگ تربیه‌سی و حاملیگی بیلن شونچه کمال تاپیب، شهرت قازاندیلر. استاذ بهزاد و شاه مظفر تصویرده بېک‌نینگ سعی-حرکتی بیلن معلوم و مشهور بۆلدیلر. شونچه‌لیک کۆپ خیریه بنالر بنیاد قیلدی که، آز کیشی بونده‌ی ایشگه مؤفق بۆله‌آله‌دی.

اۆغیل-قیزی و اهل و عیالی یۆق، عالمده یالغیز و تنهالیکده عمر اۆتکزدی. اوللری مُهردار ایدی. فعالیتی‌نینگ اۆرته‌لریده بېک بۆلیب، بیر نېچه وقت استراباده حاکملیک

www.ezgu.org

قیلدی. آخری عملدارلیکنی ترک ایتدی. میرزادن بیرار نرسه آلمس، بلکه هر ییلی حسین میرزاگه بیریک-بیریک مبلغلر هدیه قیلردی. سلطان حسین میرزا استراباد یوریشیدن قَیتگنیده علیشیربیک اونینگ استقبالیگه چیقدی. میرزا بیلن کؤریشیب اؤرنیدن تورگونچه، بیر مدارسیزلیک حالتی بؤلدی، توره آلمه‌دی. کؤتریب آلیب کیتدیلر. طبیبلر اصلا تشخیص قیله آلمه‌دیلر. ایرته‌سیگه‌یاق تنگری رحمتیگه باردی. بیر بَیتی اونینگ اوشبو حالتیگه موافق کیلگن:

بو درد ایله‌که اؤلرمین، مرض چو ظاهر ایمس،

طبیبلر بو بلاغه نی چاره قیلغایلر؟

ینه، احمد توکل برلاس ایدی. بوروئلری بیر آز مدت قندهار حاکملیگی اونینگ قؤلیده ایدی.

ینه، ولی‌بیک ایدی. حاجی سیف‌الدین‌بیک‌نینگ نسلیدن دیر، میرزانینگ اولوغ بیگی ایدی. سلطان حسین میرزا تختنی آلگنیدن سؤنگ کؤپ عمر کؤرمه‌دی، تیزده اؤلدی. مسلمان، نمازخوان، تورک و صادق کیشی ایدی.

ینه، حسن شیخ تیمور ایدی. اونی ابوالقاسم بابر میرزا حرمت قیلیب، بیکلیک مرتبه‌سیگه ییتکزگندی.

ینه، نؤیان‌بیک ایدی. آته‌سی ترمذ سیدلریدن دیر. آنه طرفیدن هم سلطان ابوسعید میرزا، هم سلطان حسین میرزاگه قریناداش بؤله‌دی. سلطان ابوسعید هم حرمت کؤرستگن ایدی. سلطان احمد میرزا قاشیده معتبر بیک ایدی. سلطان حسین میرزا قاشیگه هم باردی. یخشی آبرو-اعتبار تاپدی. بؤشتاب، خوش‌نما، سیرملازمت، شرابخور وعیش-عشرتنی سیوووچی کیشی ایدی. حسن یعقوب اونینگ خدمتیده بؤلگنی اوچون حسن نؤیان هم دییدیلر.

ینه، جهانگیر برلاس ایدی. انچه وقت محمد بوروندوق بیلن شریکلیکده کابلده حاکملیک قیلدی. سؤنگره سلطان حسین میرزا قاشیگه باردی. یخشی اعتبار تاپدی. حرکت و اؤتیریش-توریشده زیرک و لطافتلی ایدی. کیشیلر بیلن یخشی مناسبتده بؤلردی. آو و

www.ezgu.org

قوشنی یخشی بیلگنی اوچون سلطان حسین میرزا کؤپراق بونده‌ی ایشلرنی اونینگ ذمّه‌سیگه یوکلردی. بدیع‌الزمان‌نینگ صحبتداشی ایدی. میرزا صحبتداشلیگینی ایسلب تعریف قیلردی.

ینه، میرزا احمدعلی فارسی برلاس ایدی. شعر یازمه‌سه‌ده، خوش‌طبع و شعرشناس، ظریف و شؤخ‌تاب کیشی ایدی.

ینه، عبدالخالق‌بیک ایدی. شاهرخ میرزانینگ کتّه حرمتیگه سزاوار بؤلگن بیگی فیروزشاه‌بیک اونینگ کتّه آته‌سی دیر. بو جهتدن عبدالخالق فیروزشاه دیردیلر. بیر نیچه مدت خوارزم حاکمی بؤلدی.

ینه، ابراهیم دؤلدای ایدی. ایش یوریتیش و ملکدارلیک قاعده‌لرینی یخشی بیلردی. او هم محمد بوروندوق‌نینگ بیرته‌سی ایدی.

ینه، ذوالنون ارغون ایدی. مرد کیشی ایدی. سلطان ابوسعید میرزا قاشیده ایکنلیکلریده قیلیچ بیلن یخشی جنگ قیلگن. اوندن سؤنگره هم هر ییرده قؤلی ایشگه ییتگن دیر. مردانه‌لیگیگه سؤز یؤق ایدی. بیر آز تیلبه‌راق کیشی ایدی. بیزنینگ میرزالریمیز قاشیدن سلطان حسین میرزا حضوریگه باردی. اونگه غؤر و نکدری‌نی بیردی. ییتمیش-سکسان کیشی بیلن اؤشه ییرده یخشی قیلیچ چاپدی. آزگینه لشکر بیلن هم کؤپلب هزاره و نکدری‌نی یخشی ییتگدی. هزاره و نکدری‌نی هیچ کیم اونچه‌لیک قؤلگه آلالگن ایمس. بیر قنچه مدتدن سؤنگ زمینداورنی هم اونگه بیردیلر.

اوغلی شاه شجاع ارغون هم آته‌سی بیلن کیچکینه‌لیگیدن‌آق بیرگه یوریب، قیلیچلر چاپدی. سلطان حسین میرزا آته‌سی‌نینگ حرمتینی قیلیب، قندهارنی آته‌سی بیلن شریکلیککه بیردی. آته‌ـاؤغیل حاکملیک قیلدیلر. سؤنگره بو آته‌ـاؤغیل: (ذوالنون ارغون و شاه شجاع ارغون) او آته‌ـاؤغیل (بدیع‌الزمان میرزا بیلن حسین بایقرا میرزا) آره‌سیگه بؤلیکلر سالیب، فتنه‌لر قیلدیلر. آخری مین خسروشاه‌نی توتیب، نوکرـسَودریدن اییریب، کابل‌نی ذوالنون‌نینگ کیچیک اؤغلی مقیم‌دن آلگن ییلی ذوالنون بیلن خسروشاه مین طفیلی ناچار

www.ezgu.org

قالیب، سلطان حسین میرزا خذمتیگه باردیلر. سلطان حسین میرزا وفاتیدن سۉنگ ذوالنون‌نینگ مرتبه‌سی آشدی. هرات‌نینگ تاغ ایتگی ولایتلری- اوبه و چخچران کبی یېرلرنی اونگه بېردیلر.

بدیع‌الزمان میرزا و مظفر میرزا شریکلیک بیلن پادشاه بۉلگنلریده بدیع‌الزمان میرزا ایشیگیده ذوالنون ارغون اولوغ بېک، مظفر میرزا ایشیگیده ایسه محمد بورونودوق برلاس اولوغ بېک ایدیلر. گرچه مردانه‌لیگی بۉلسه‌ده، لېکن ذوالنون بیرآز تېلبه‌راق و گۉل کیشی ایدی. تېلبه و گۉل بۉلمسه، بوندهی خوش‌آمدنی قبول قیلیب، اۉزینی رسوا قیلرمیدی؟ تفصیلاتی بوکه، او هرات‌ده کتّه اعتبار و اختیار ایگه‌سی بۉلگن پیتیده بیر نېچه شیخ و ملا اونینگ آلدیگه کېلیب شوندهی دېیدیلر: «اولیا قطب بیزگه یېتکزدی که، سېنگه «هژبرالله» (اللّه نینگ شېری) لقب بۉلدی. سېن اۉزبکنی یېنگه‌سن». بو خوشامدگه ایشانیب، بۉیینیگه فۉته سالیب، شکرلر قیلیپتی. بادغیس اۉلکه‌سیده شیبانی‌خان میرزالرنینگ اوستیگه کېلیب، اولرنی تۉپلَنیشگه هم قۉیمه‌ی یېنگدی. ذوالنون ارغون یوز-یوز ایلَیکچه کیشی بیلن قاره رباط‌ده شیبانی‌خان رۉپه‌ره‌سیده اوشبو سۉزگه چیپّه-چین ایشانیب توردی. کۉپ کیشی باستیریب کېلیب برچه‌نی تومتره‌قه‌ی قیلدیلر. ذوالنون‌نی توتیب آلیب، اۉلدیردیلر.

پاک‌مذهب کیشی ایدی. نمازینی ترک قیلمسدی. آرتیقچه نمازلرنی هم کۉپ اۉتردی. شطرنجگه جوده بېریلگن ایدی. آدملر بیر قۉل بیلن اۉینه‌سه، او ایکّی قۉل بیلن اۉینردی. کۉنگلی تیله‌سه، شوندهی اۉینردی. طبیعتیده بخیللیک و خسیسلیک اوستون ایدی.

ینه، درویش علیبېک ایدی .علیشېربېک‌نینگ توغیشگن اوکه‌سی ایدی. بیر نېچه وقت بلخ حاکملیگی اونینگ قۉلیده ایدی. بلخ‌ده یخشی بېکلیکلر قیلدی. عقلی پستراق و بی‌هوشراق کیشی ایدی. سلطان حسین میرزا قوندوز و حصار اوستیگه بیرینچی کېلگنیده ملاحظه‌سیزلیگیدن قۉلگه آلدیلر. بلخ حاکملیگیدن توشیریلدی. تۉقّیز یوز اۉن آلتینچی ییلی قوندوزگه کېلگنیمده مېنینگ قاشیمگه کېلگندی: الّه‌بچون خونیکلشگن، اَینچلی بیر احوالده ایدی. بېکلیک قابلیتیدن ییراق، ایچکیلیک طفیلی کۉپ نرسه‌دن محروم ایدی. اَفتیدن،

www.ezgu.org

علیشېربېک واسطه‌سی طفیلی بونچه اعتبار تاپگن‌دیر.

ینه، مؤغول‌بېک ایدی. بیر نېچه ییل هرات شهریده حاکملیک قیلدی. سؤنگره استرآبادنی بېردیلر. استراباددن عراققه- یعقوب‌بېک قاشیگه قاچیب کېتدی. بې‌باش‌گینه کیشی ایدی، همیشه قمار اؤینردی.

ینه، سید بدر ایدی. کؤپ کوچلی و حرکتلری جوده یاقیملی کیشی ایدی. عجب اؤیینچی کیشی ایدی. جوده قیزیق رقص توشردی. هېچ کیمده اوچره‌مه‌یدیگن رقصلرنی اجرا ایتردی. اَفتیدن، بو رقصلر اونینگ اؤز اختراعی ایدی. همیشه حسین میرزا ملازمتیده بؤلردی. دایم شرابگه شریک و صحبتداش ایدی.

ینه، اِسلیم برلاس ایدی. تورک کیشی ایدی. قوشچیلیکنی یخشی بیلردی. بعضی عجایب ایشلرنی قیلردی. اؤتّیز-قیرق باتمان یای اؤقینی کوچ بیلن آتیب، تخته‌دن اؤتکزردی. قَبَق[4] میدانیده میدان باشیدن چاپیب، یاینی توشیریب آلیب آتیب قاواق‌سیمان نشانگه اورردی. ینه زهگیرنی[5] بیر-بیر یریم قری چیلویرگه باغلب، چیلویرنینگ ایکّینچی اوچینی بیر یاغاچگه محکملب، ایلنر ایدی. ایلَنیش حالتیده اؤقنی آتیب، زهگیردن اؤتکزردی. بونده‌ی غرایب ایشلری کؤپ ایدی. همیشه میرزاگه ملازمت قیلر، هر بیر صحبتیده قتنشردی.

ینه، سلطان جنید برلاس ایدی. کېینچه‌لیک سلطان احمد میرزا قاشیگه کېلگندی. حاضر جؤنه‌پورگه شریکلیک بیلن حاکملیک قیله‌یاتگن سلطان جُنَید برلاس‌نینگ آته‌سی دیر.

ینه، شیخ ابوسعیدخان درمیان ایدی. بیلمه‌دیم، بیر اوروشده سلطان حسین میرزاگه آت کېلتیرگنمی یا میرزاگه قصد قیلگن غنیمنی دفع قیلگنمی، هرقله‌ی بو لقب بېریلیب ایدی.

٤-قبق- کمان آتیش مشق‌یده قؤللنه‌دیگن نشان. قدیم زمانلرده میدان چېتیده آسیلگن قبق(کدو)نی نشانگه آلیب، آت چاپتیریش جریانیده یای اؤقی بیلن اوریش- قبق آتماق دېییلردی.

٥ـ زهگیرـ برماققه کییله‌دیگن انگشوانه‌سیمان اسکونه.

www.ezgu.org

ینه، بهبودبېک ایدی. ایلگری تن‌قۉریقچیلر قِسمیده خذمت قیلردی. میرزانینگ ایلک حربی یوریشلریده خذمتی یاقیب، بهبودبېککه شونده‌ی عنایت قیلگن ایدی که، تمغه و پول ضربیده اونینگ اسمی بار.

ینه، شیخیم‌بېک ایدی. "سهیلي" تخلصی اوچون اونی شیخیم سهیلي دېر ایدیلر. شعرنی غلطی قیلیب ایتردی. قۉرقینچلی سۉز و معنالرنی افاده‌لردی. اونینگ بَیتلریدن بیری بو دیر:

شبِ غم گِردباد آهم از جا بُرد گردون را،

فرو برد اژدهای سیل اشکم ربع مسکون را.

(مضمونی:

غم کېچه‌سی آهیم‌نینگ قویونی آسماننی اۉرنیدن قۉزغتدی.

کوز یاشیم سېلی‌نینگ اژدهاسی یېر یوزینی یوتیب یوباردی.)

بیر گَل بو بَیتنی مولانا عبدالرحمن جامي خدمتیده اۉقیگن، دېگن گپ یوره‌دی. مولانا: -میرزا، سیز شعر اۉقییسیزمی یا آدم قۉرقیته‌سیزمی؟-دېگن ایکنلر. دېوان ترتیبله‌گن. داستانلری هم بار.

ینه، محمد ولی‌بېک ایدی. اولگی ولی‌بېک‌نینگ اۉغلی دیر. آخرلر میرزا قاشیده اولوغ بېک بۉلگن ایدی. اولوغ بېک بۉلیشیگه قره‌مسدن، هېچ هم خدمتنی ترک قیلمسدی. کېچه و کوندوز شاه ایشیگی آلدیده ایدی. حتا، آش و شیلانی (عاموی طعاملَنیش) دایم شاه محکمه‌سی ایشیگیده تارتیلردی. بونده‌ی ملازمت قیله‌دیگن کیشی‌نینگ شونده‌ی اعتبار تاپیشی مقرر دیر. بو زمانده‌گی قیزیق ایشلرنی کۉرینگ که، بېک اته‌لمیش کیشی اۉز آرقه‌سیده ایرگشگن بېش-آلتیته کَل و کۉرنی کۉرسه، اونی یَلینیب-یالواریب پادشاه درگاهیگه کېلتیرماغی کېره‌ک بۉله‌دی. اولگی بېکلرنینگ خدمت و ملازمتلری قه‌یېرده دېیسیز! بیزنینگ بېکلریمیز شو درجه‌ده بختسیز! محمد ولی‌بېک‌نینگ آشی و شیلانی یخشی ایدی. نوکرنی بیرخیل تأمینات و طرزده سقلر ایدی. فقیر و بېچاره‌لرگه اۉز قۉلی بیلن کۉپ خیر قیلردی. سۉکانغیچ و تیلی اچّیق ایدی. تۉقّیز یوز اۉن یېتّینچی (۱۵۱۱) ییلی مېن سمرقندنی آلگنده

www.ezgu.org

محمد ولی‌بیک و درویش علی کتابدار حضوریمده ایدیلر. اوشه وقتده او فلج بؤلگنـدی. نـه سؤزیده مزه بار ایدی و نه اؤزیده. اونچه اعتبارگه ارزیرلی آدم ایمس ایـدی. اَفتیـدن، خـدمت اونی شو درجه‌گه یېتکیزگن.

ینه، بابا علی ایشیک‌آغه ایدی. اول علیشیربیک خدمتیده بؤلدی. سـؤنگره مردانه‌لیگیـدن حسین میـرزا آلیـب، ایشـیک‌آغه قیلیـب، بیک‌لیـک مرتبه‌سـیگه کـؤتردی. حاضـر مېنینـگ قاشیمده‌گی خاص کیشیم (هلی بو حقده تکراراً بیتیلگه‌ی)- یونس علی بونینگ اؤغلی دیر.

ینه، بدرالدین ایدی. بورون سلطان ابوسعید میرزانینگ صدری میرک عبدالرحیم قاشـیده ایـدی. انچـه چـېچن و چقّـان ایکـن. ایتیشـلریچه، ییتّـی آت‌نینـگ بیریـدن ایکّینچیسـیگه سکره‌گن دیر. او همده بابا علی سلطان حسین میرزاگه صحبتداش ایدیلر.

ینه، حسن علی جلاییر ایدی. اصلی آتی حسین علـی جلاییـر دیـر. بیـراق حسـن علـی اسمی بیلن مشهور دیر. آته‌سی علی جلاییرنی بابر میـرزا عنایـت قیلیـب بیـک قـیلگن دیـر. سؤنگره یادگار محمد میرزا هرات‌نی آلگنیده علی جلاییردن اولوغراق کیشیسـی یـؤق ایـدی. حسن علی جلاییر سلطان حسین میرزا قاشـیده قـوش‌بېگی ایـدی، شـاعر ایـدی. "طفیلـي" تخلصیده یازردی. قصیده‌نی کـؤپ یخشـی ایتـردی. اؤز زمانیـده قصـیده‌چیلیکده پیشـقدم ایدی. توقّیز یوز اؤن ییتّینچی ییلی، مېن سمرقندنی آلگنیمده قاشیمگه کېلدی. بېش-آلتی ییل مېنینگ قاشیمده بؤلدی. مېنگه بغیشلب هـم یخشـی قصـیده‌لر بیتـدی. بي‌حیـا و اصـرافگر کیشی ایدی. بچه سقلردی. همیشه نرد و آشیق اؤینردی.

ینه، خواجه عبدالله مرواري بیک بؤلیب ایدی. اؤته فاضـل کیشـی ایـدی. قـانوننی بیـرار کیشی اونده‌ی چلالمه‌یدی. قانون‌نینگ بیر پرده‌سیده کوینی تورلی آهنگلرگه سالماق اونینـگ اختراعی دیر. خطنی چیرایلی یازر، نسخ ونستعلیقنی یخشـیراق بیتـردی. مکتـوب یازیشـنی جاییگه قؤیردی. خوش صحبت کیشی ایدی، شعر یازردی. تخلصـی بیـاني ایـدی. شـعری باشقه فضیلتلریدن کؤره سستراق ایدی. لـېکن شـعرنی یخشـی اجره‌تـردی. فاسـق و بي‌حیـا ایدی. بوزوقچیلیگی کثافتیدن آبله (بدنده سوو ییغیلیشی) خسته‌لیگیگه مبـتلا بؤلـدی. قـؤل-

www.ezgu.org

آیاغیدن قالیب، بیر نېچه ییل تورلی عذاب و مشقتلر تارتدی، شو بلالر اشکنجه‌سیده عالمدن اؤتدی.

ینه، محمد سید اوروس ایـدی. سـلطان ابوسـعید میـرزا تختنـی آلگنیـده اولـوغ و عـالی اختیارلیک بېک بؤلگن اوروس ارغون اونینگ آته‌سی دیر. او زمانده یخشـی اؤق‌آتـر ییگیتلـر بار ایدی. اؤشه پېشقدملردن بیری بودیر: یایی قتّیق، اؤقی اوزون، اؤقنـی جـوده زؤر، یخشـی آتردی. اندخودده بیر نېچه وقت حاکملیک قیلدی.

ینه، میر علی میرآخؤر (شاه سه‌ییسی) ایدی. سلطان حسـین میرزاگـه کیشـی یوباریـب، اونی یادگار محمد میرزانینگ غافللیگیده اوستیگه کېلتیرگن کیشی شو ایدی.

ینه، سید حسن اؤغلاقچی ایدی. سید اؤغلاقچی‌نینـگ اؤغلـی سـید یوسـف‌بېک‌نینـگ اوکه‌سی ایدی. میرزا فرخ اسملی لیاقتلی و قابلیتلی اؤغلی بار ایـدی. تؤقّیزیـوز اؤن یېتّینچـی ییلی مېن سمرقندنی آلگنیمده قاشیمگه کېلگندی. شعرنی کم یازسه‌ده، لـېکن عجیـب بیـر آهنگده اؤقیردی. اُسترلاب و یولدوزشناسلیک‌نی یخشی بیلردی. صحبتی و معامله‌سـی هـم یخشی ایدی. بیرآز ایچکیلیککه اؤچ ایدی. غیجدوان اوروشیده اؤلدی.

ینه، تنگری‌بېردی سمانچی ایدی. ساده، مرد و قیلیچباز ییگیت ایـدی. بلـخ دروازه‌سـیده خسروشاه‌نینگ نظر بهادِر اسملی زؤر نوکرینی یخشی قیلیچ چاپیـب، یېنگگنـدی (بـو ذکـر ایتیلگن).

ینه، بیر نېچه تورکمن بېکلری ایدی‌که، حسین میـرزا قاشـیگه کېلیـب اعتبـار تاپگنـدیلر. بورون کېلگنلردن بیری علیخان بایندور ایدی.

ینـه، اسـدبېک و تهمتن‌بېـک ایـدی. اولـر اکـه-اوکـه ایـدیلر. تهمتن‌بېک‌نینـگ قیزینـی بدیع‌الزمان میرزا آلیب ایدی. محمد زمان میرزا اؤشه عیالدن توغیلگن دیر.

ینه، ابراهیم چیغتای ایدی.

ینه، امیر عمربېک ایدی. کېینچه‌لیک بدیع‌الزمان میرزا قاشـیده بـؤلردی. مردانـه، سـادّه و یخشی کیشی ایدی. ابوالفتح اسملی بیر اؤغلی عراقدن مېنینگ قاشیمگه کېلدی. حاضر هـم

www.ezgu.org

بار. جوده سست، جرأتسیز و لپَشنگ‌دیر. اۆشنده‌ی آته‌دن بونینگدیک اۆغیل.

کیینراق کیلگنلردن بیری-شاه اسماعیل عراق و آذربایجان‌نی ایگلّلگنیده او ییردن خراسان‌گه کیلگن ابوالباقي میرزا ایدی. او تیموربیک نسلیدن دیر، میرانشاه‌نینگ اولادیدن. بورونـدن بولرنینـگ نسـلی او ولایتلرگـه باریـب، سـلطنت آرزوسـیدن واز کیچیـب، او پادشاه‌لرگه ملازمت قیلیب، اعتبار تاپیب کیلگن دیرلر. بو ابوالباقي میرزانینگ عمکیسی تیمور عثمان یعقوب‌بیک قاشیده اولوغ و معتبر بیک بۆلگن ایکن. بیر نوبت خراسان اوستیگه کۆپ لشکر قۆشیب یوبارماقنی هم خَیال قیلگن دیر. ابوالباقي میرزا کیلگچ، سلطان حسین میرزا هم یخشی اعتبار کۆرسه‌تیب، کویاو قیلیب، سلطانیم‌بیگیم‌نی بیردی. اوندن محمد سلطان میرزا دنیاگه کیلدی. کیینراق کیلگنلردن ینه بیری مرادبیک بایندور ایدی.

صدرلری. بیری میر سربرهنه ایدی. اندیجان کینتلریدن. چمه‌سی آمدلی، کۆپ خوش‌صحت، سۆزی معتبر و شیرین‌سۆز کیشی ایدی. خراسان‌نینگ فاضل و شاعرلری دوره‌سیده اونینگ دخلی و سۆزی معتبر، اساسلی ایدی. امیر حمزه قصه‌سیگه جواباً، عمرینی ضایع قیلیب، اوزوندن-اوزاق یالغان قصه یازیپتی. بو ایش عقل و حقیقتگه ضد دیر.

ینه، کمال‌الدین حسین گازرگاهي ایدی. گرچه صوفي بولمه‌سه‌ده، متصوف ایدی. علیشیربیک قاشیده بونده‌ی متصوفلر ییغیلیب، ذکر و سِماع قیلیشر ایکن. اکثریدن بونینگ اصولی یخشیراق ایکن. اَفتیدن، حرمت-اعتباری‌نینگ باعثی اونینگ صوفیانه رقصی دیر. اۆزگه اَیترلی فضیلتی یۆق ایدی. بیر اثری بار: "مجالس العشّاق" نـاملی، سلطان حسین میرزاگه اتب یازگن. اۆته سست، اکثر یالغان، بی‌مزه و ادبسیزلرچه سۆزلر بیتیلگن. شونچه‌لیک که، بعضیلریدن کفر خوفی سیزیله‌دی. چنانچه، کۆپ‌گینه نبی و اولیالرنی مجازی عاشقلیککه منسوب قیلیب، هر قَیسیسی گه معشوق و محبوب کۆرسه‌تیپتی. ینه بو گۆللرچه غلطی ایش‌دیرکه، دیباچه‌سیده سلطان حسین میرزا: «اۆزیم‌نینگ تحریریم و

www.ezgu.org

اثریم دیر»، دېب یازیپتی. کتاب آره‌سیده کېلتیریلگن کمال‌الـدین حسـین‌نینگ شـعرلری و غزللری باشیده منتظم "محررنیکی" دېب بیتیب قۉییلگن. اوشـبو کمال‌الـدین حسـین‌نینگ خوشامدیدن ذوالنون ارغون "هژبرالله" لقبینی آلدی.

وزیرلری. بیری مجدالدین محمد ایدی. شاهرخ میرزانینگ دانگدار دېوان بېگی، خواجه پیر احمد خوافي‌نینگ اۉغلی ایـدی. بـورونلری سـلطان حسـین میرزانینـگ قبول‌خانه‌سـیده کۉنگیل تۉلگودېک ترتیب و انتظام یۉق ایدی. اصراف و تلفاتلر کۉپ بۉلر، نه خلـق فـراوان و نه سپاهی راضی ایدی. او فرصتده مجدالدین محمد پروانه‌چی (وزیر معاونی) ایـدی، اونـی میرک دېر ایدیلر. سـلطان حسـین میرزاگـه آزراق مبلـغ ضـرور بۉلیـب، سـۉره‌گنیده خزینـه تأميناتچیلری: «یۉق. تاپیش‌نینگ علاجی یۉق» دېـب جـواب بېره‌دیلـر. شـو واقعـه اوسـتیده مجدالدین محمد حاضر ایکن. او تبسم قیله‌دی. میرزا بونینـگ سـببینی سـۉره‌گنیده، خلـوت قیلیب، کۉنگلیده‌گینی عرض قیلیب، اگر میرزا شرط قیلسه‌لر، کېلیشسه‌لر، مېنینگ مرتبـه‌منی یوکسلتیرسه‌لر، باشقه‌لر سۉزیمنی قَیترمه‌سه‌لر، آز فرصتده شونده‌ی قیله‌ی که: ولایت معمور، خلق راضی، خزینه بای و سپاهی دولتمند بۉله‌دی، دېدی.

میرزا هم اونینگ کۉنگلی تیله‌گندېک عهد و شرط قیلیب، بوتون خراسان مملکتیده اونـی عالی اختیارلی بېک قیلیب، برچه مهم ایشلرنی ذمّه‌سـیگه قۉیـدی. بـو هـم امکـانی باریچـه غیرت و شجاعت کۉرسه‌تیب، آز فرصتده سپاهی و اهالینی راضی و ممنون قیلدی. خزینه‌گـه هم کتّه مبلغلر توشیردی، ولایتنی معمور و آبادان ایتـدی. لـېکن علیشـېربېک باشـلیق برچـه بېکلر و منصبدارلر بیلن ضد مناسبتده بۉلدی. شـو باعـث کۉپچیلیـک اونـی یامـان کۉریـب قالدی. حرکت و اغوا قیلیب، مجدالدین محمدنی توتتیریب، وظیفه‌سیدن توشیردیلر. اونینگ اۉرنیگه نظام‌الملک محکمه باشلیغی بۉلدی. بیـر قنچـه وقتـدن سـۉنگ نظام‌الملـک‌نی هـم توتتیریب اۉلدیریب، خواجه افضل‌نی عراق‌دن کېلتیریب شاه محکمه‌سی باشـلیغی قیلـدیلر. مېن کابل‌دن کېلگن پیتلری خواجه افضل‌نی بېک قیلیب ایدیلر، محکمه‌ده مُهر هم باسردی.

ینه، خواجه عطا ایدی. گرچه بو اولردېک شاه محکمه‌سـی باشـلیغی بۉلمسـه‌ده، لـېکن

www.ezgu.org

خراسان مملکتیده‌گی برچه مهم ایشلر خواجه عطانینگ کېنگشیسیز عملگه آشمسدی. تقوادار، نمازخوان و دیندار کیشی ایدی. مخصوص دیني وظیفه‌لری هم بار ایکن.

سلطان حسین میرزانینگ یقینلری و تنیش- بیلیشلری شولر ایدی، ذکر ایتیلدی.

سلطان حسین میرزانینگ زمانی عجایب بیر زمان ایدی. فاضل و مثلسیز ایل بیلن خراسان، خصوصاً، هرات شهری تۆله ایدی. کیم‌که بیرار ایش بیلن مشغول بۆلسه، هِمت و مقصدی شو ایشنی کمالگه یېتکزیش ایدی.

شولردن بیری مولانا عبدالرحمن جامي ایدی: دنیوي و دیني علملرده بو زمانده اونینگ درجه‌سیده‌گی کیشی یۆق ایدی. شعریتی هم معلوم دیر. ملانینگ کمالات درجه‌سی شونده‌ی عالی‌دیرکه، اونی تعریفلشگه احتیاج یۆق. شونچه‌که کۆنگلیمدن، بو ارزیمس بیتیکلریمده اولرنینگ تبرک نام‌لری و آزگینه صفتلرینی شونچه‌که ثواب اوچون ذکر ایتسم، دیگن فکر کېچدی.

ینه، شیخ الاسلام سیف‌الدین احمد ایدی. مولانا سعدالدین تفتازاني نسلیدن دیر. اوندن باشلب اولادلری خراسان مملکتیده شیخ الاسلام بۆلیب کېلگن دیرلر. کوپ دانشمند کیشی ایدی .عربیه علمینی و دنیوي علملرنی یخشی بیلردی. کوپ تقوادار و دیندار کیشی ایدی. گرچه شافعي مذهبی وکیلی بۆلسه‌ده، همه مذهبلرنی حرمت قیلردی. ایتیشلریچه، یېتمیش ییلگه یقین جماعت نمازینی ترک قیلمه‌گن. شاه اسماعیل هرات‌نی آلگنیده شهید بۆلدی. اولرنینگ نسلیدن کیشی قالمه‌دی.

ینه، مولانا شیخ حسین ایدی. ملا شیخ حسین سلطان ابوسعید میرزانینگ زمانیده کۆزگه کۆرینیب، کمال تاپگن بولسه‌ده، سلطان حسین میرزا زمانیده هم یشه‌دی، شو باعث ذکر ایتیلدی. حکمت علمینی، عقلي علملر و کلام علمینی یخشی بیلردی. آز سۆزدن کۆپ معنا تاپیب، دقّت بیلن فکر یوریتماق اونینگ اختراعی دیر. سلطان ابوسعید میرزانینگ زمانیده اونگه جوده یقین و عالی اختیار کیشی ایدی. مملکت‌نینگ برچه مهم تدبیرلریگه اونینگ دخلی بار ایدی. محتسبلیک‌نی (دیني و دنیوي نظارت) هم هېچ کیم اوندن یخشی بجرگن

www.ezgu.org

ایمس. سلطان ابوسعید میرزاگه یقین بۉلگنی طفیلی سلطان حسین میرزانینگ زمانیده شونده‌ی مثلسیز کیشینی تحقیرله‌دیلر.

ینه، ملازاده‌ی ملاعثمان ایدی. کابل تومنلریدن لَهوگر تومنی‌نینگ چرخ دېگن کېنتیدن. اولوغ‌بېک میرزا زمانیده اۉن تۉرت یاشیده درس ایتگنی اوچون ملا مادرزاد(توغمه ملا) دېر ایکنلر. سمرقنددن باریب کعبه‌نی طواف قیلیب هرات‌گه کېلگنیده سلطان حسین میرزا اونی مجبوراً اوشلب توردی. کۉپ دانشمند کیشی ایدی. او زمانده اونینگدېک دانشمند کیشی یۉق ایدی. ایتیشلریچه، اجتهاد[٦] درجه‌سیگه یېتگن و لېکن اجتهاد قیلمه‌گن. اونینگ سۉزلرینی نقل قیله‌دیلر، دېر ایمیش که: «کیشی بیر نیمه‌نیکی ایگللَسه، ینه قنده‌ی قیلیب اونی اونوتیشی ممکن؟» خاطره‌سی جوده کوچلی ایکن.

ینه، میر مرتاض ایدی. حکمت علملری و عقلي علملرنی یخشی بیلردی. او کۉپ رۉزه توتگنی اوچون شونده‌ی لقب آلگن. شطرنجگه کۉپ شوق و هوسی بار ایکن. شو درجه‌ده‌که، ایکّی شطرنجچی اوچره‌سه، بیری بیلن شطرنج اۉینب، ایکّینچیسی کېتیب قالمه‌سین دېب، اېتگیدن توتیب اۉتیرر ایکن.

ینه، ملا مسعود شیرواني ایدی.

ینه، ملاعبدالغفور لاري ایدی. مولاناعبدالرحمان جامي‌نینگ هم مریدی، هم شاگردی ایدی. ملانینگ اکثر اثرلرینی ملا قاشیده اۉقیگن ایدی. "نفحات" اثریگه شرح یۉسینلیک بیر نرسه یازگن. ظاهري (دنیوي) علملرنینگ بیلیمدانی ایدی. دنیوي علملر، باطني-دیني-تصوفي علملردن هم بهره‌مند ایدی. شهرتنی یاقتیرمه‌یدیگن، قیزیق، بي‌تکلّف کیشی ایدی. هر کیمنی ملا دېسه‌لر، اونینگ آلدیده کتاب آچیب سوال بېریشدن اِیمَنمَسدی. هر قه‌یېرده بیرار درویش درگینی ایشیتسه، اونینگ قاشیگه بارمه‌گونچه تینچیمَسدی. مېن خراسان‌گه بارگنیمده ملا عبدالغفور کسل ایدی. عبدالرحمان جامي‌نینگ مزارینی طواف قیلگنده، ملا

٦- اجتهاد- اولکن کشفیات قیلیش قدرتی.

www.ezgu.org

عبدالغفورنی باریب کۉرگندیم، عبدالرحمان جامي‌نینگ مدرسه‌سیده ایدی. بیر نېچه کونـدن سونگ اۉشه کسللیک بیلن دنیادن اۉتدی.

ینه، میر جلال‌الدین محدث ایـدی. حـدیث علمینـی خراسـان‌ده اونینگـدېک بیلـه‌دیگن کیشی یوق ایدی، انچه اوزاق عمر کۉردی. حاضرگچه او تیریک ایدی.

ینه، میر عطاءالله مشهدي ایدی. عربي علمنـی یخشـی بیلـردی. قافیـه حقیـده هـم بیـر فارسی رساله بیتیپتی. یخشی یازگن. نقصانی شوکه، ناقل اۉزی‌نینـگ بَیتلرینـی مثـال قیلیـب کېلتیرگن. ینه هر بیر بَیت آلدیدن «چنانچه، بنده‌نینگ بو بَیتیده» سـۉزلرینی کېلتیریشـنی لازم حسابله‌گن. بو رساله‌سیده‌گی بعضی مناظره‌لریـده یخشـی اساسـلر کېلتیرییـدی. ینـه شـعر صنعتلری حقیده "بدایع الصنایع" ناملی رساله بیتیپتی، انچه یخشی یازیلگن. مذهبیده بیـر آز چېتگه چیقیشلر بار ایکن.

ینه، قاضی اختیار ایدی. قاضیلیکنی یخشی قیلدی. فقه‌ده بیـر فارسـی رسـاله یازیبـدی، یخشی رساله دیر. ینه اقتبـاس اوچـون هـر خیـل مضـمونده‌گی قـرآن آیتلرینـی یـیققن دیـر. مرغاب‌ده میرزالر بیلن ملاقات قیلگن چاغیم قاضی اختیار محمـد میریوسـف بـیلن کېلیـب مېنی کۉردیلر. بابري خطدن سۉز چیقدی. الفبیسینی سۉردی، یازیب بېردیم. اۉشـه ییغینـده حرفلرنی اۉقیب، قاعده‌لرینی اۉرگَنیب، بیر نرسه‌لرنی اۉشه خطده یازدی هم.

ینه، میر محمد یوسف ایدی. شیخ الاسلام‌نینگ شاگردی ایدی. سـۉنگره شـیخ الاسـلام اونی اۉز جاییگه توصیه قیلدی. بعضی ییغینلرده قاضـی اختیـار یوقـاری اۉتیـرردی، بعضـی مجلسلرده بو. کېینچه‌لیک حربی عملـدارلیک بـیلن سـردارلیک ایشـیگه شـونده‌ی مفتـون و شیدایی بۉلدی که، اونینگ سۉزلریدن بو ایکّی ایشدن اۉزگه بیـرار معنی‌لـی نرسـه‌نی انگلـب بۉلمسدی. عملدارلیک و سردارلیک‌نینگ هر ایکّله‌سـیدن قـابلیتی هـم، اقتـداری هـم یـۉق ایدی. عاقبت اوشبو بېکارچی اورینیشلر طفیلی مالی، جـایی و خـان و مـانی بربـاد بۉلـدی. شیعه مذهبیده ایکن.

شاعرلری. بوجماعه‌نینگ پېشقدم و اساسچیسی مولاناعبدالرحمن جامي ایدی.

www.ezgu.org

ینه، شیخیم سهیلي و حسین علی طفیلی جلاییر ایدی‌که، ناملری و صفتلری سلطان حسین میرزانینگ بېکلری و ایچکیلری ترکیبیده ذکر ایتیلدی.

ینه، آصفي ایدی. وزیر اؤغلی بؤلگنی اوچون "آصفي" دېب تخلص آلگن. شعری گرچه عشق محبت و احتراسدن بهره‌سیز بؤلسه‌ده، تصویر جِلالری و معنادن خالی ایمس دیر. «مېن هرگز اؤز غزللریمنی تؤپلشگه اورینمه‌دیم» دېیه دعوا قیلگن بؤلسه‌ده، اَقیندن بو گپ تکلفدن باشقه نرسه ایمس. بو غزللرینی اوکه‌سی یا قریندااشلریدن بیری تؤپله‌گن دیر. غزلدن اؤزگه نوع شعرنی آز یازگن. خراسان‌گه بارگنیمده مېنگه ملازمت قیلگن ایدی.

ینه، بنایي ایدی. هراتلیک دیر. آته‌سی استاد محمد سبز (بناکار) بنّا بؤلگنی اوچون شونده‌ی تخلص آلگن. غزللریده رنگ و کیفیت بار دیر. دېوان ترتیب بېرگن. داستانلری هم بار. مېوه‌لر حقیده بیر داستانی بار، متقارب بحریده، ثمره‌سیز بیر نرسه یازگن، بېکار قیلگن. ینه بیر قیسقه داستانی بار، خفیف بحریده. بو مثنوینی کېینراق توگه‌تگندی. بوروَنلری موسیقی‌دن بېخبر بؤلگن ایکن. بو جهتدن علیشېربېک اونگه طعنه قیلر ایکن. بیر ییلی سلطان حسین میرزا مَرِی‌گه قیشلش اوچون بارگنیده علیشېربېک هم بیرگه کېته‌دی. بنایي هرات‌ده قاله‌دی. اؤشه قیش موسیقی‌نی مشق قیله‌دی. یازگچه شونچه‌لیک حرکت قیله‌دی‌که، آهنگلر هم اختراع ایته‌دی. یازده سلطان حسین میرزا هرات‌گه کېلگنیده اونگه اؤزی ایجاد قیلگن کوی و نقشینی اجرا ایته‌دی. علیشېربېک تعجبلَنیب، تحسینلر قیله‌دی. بنایي موسیقی‌ده یخشی ایشلر ایجاد قیلگن. جمله‌دن، اونینگ "نُه‌رنگ" دېب اتلگن بیر نقشی بار. بو تؤقّیز رنگ‌نینگ یکونی و نقش‌نینگ یَلی- یَلیسی "راست" آهنگیده دیر.

بنایي‌نینگ علیشېربېک بیلن سازی کېلمس ایکن. شو سببدن خیله جفالر تارتدی. آخری توره آلمه‌ی عراق و آذربایجان‌گه-یعقوب‌بېک قاشیگه باردی. یعقوب‌بېک قاشیده حیاتی یامان ایمس ایدی. مجلسلریده الفت ایدی. یعقوب‌بېک اؤلگنیدن سؤنگ او ولایتلرده توره‌آلمه‌ی، هرات‌گه کېلدی. هنوز علیشېربېککه نسبتاً قلتیس هزل و کېلیشمسلیک حالتلری بؤلردی. او جمله‌دن بیری بوکه، بیر کون شطرنج مجلسیده علیشېربېک آیاغینی اوزه‌ته‌دی. بنایي‌نینگ

www.ezgu.org

آرقه‌سیگه تېگه‌دی. علیشېربېک مطایبه بیلن: «هرات‌ده عجایب بیر بلا بار دیرکـه، آیـاغینگنی اوزه‌تسـنگ شـاعرنینگ کېتیگـه تېگـه‌دی»، دېیـدی. بنـایي: «اگرییغسـنگ هـم شـاعرنینگ آرقه‌سیگه تېگه‌دی»، دېب جواب قَیتره‌دی. آخری بو ظرافتلر طفیلی ینه هـرات‌دن سـمرقندگه جۆنه‌دی. علیشېربېک کۆپ و یخشی نرسه‌لر اختراع قیلگن اېدی. مبادا بیرار کیشی قَیسی دیر ایشده بیر ینگیلیک یره‌تسه، او نرسه‌نینگ رواجـی و رونقـی اوچـون اونـی "علیشـېري" دېـب اتردیلر. بعضیلر هزل بیلن علیشېربېککه نسبت بېرر اېـدی. چنانچـه، علیشـېربېک قـولاق آغریغیده رۆمال باغلَگنی اوچون خاتینلر کۆک رۆمالنی قیيشـه‌یتیریب "نـاز علیشـېري" دېـب اته‌دیلر. بنایي هم حیرتدن جۆنش وقتیده اېشگی اوچون تۆقیم تیکووچیگه هېچ کیمده مطلقـا اوچره‌مه‌گن اۆزگچه بیـر تـۆقیم بویـورتیره‌دی و آتینـی "علیشـېري" دېـب اته‌یـدی. او "پـالان علیشېري"("علیشېري تۆقیم") نامی بیلن مشهور بۆلدی.

ینه، سیفي بخاري اېدی. چینـه‌کّم ملالیگـی بـار اېـدی. اۆقـیگن کتابلری‌نینـگ شـرح و ایضاحینی اېلگه کۆرسه‌تیب اۆز علمینی اثبات قیلردی. دېوان ترتیـب بېـرگن اېـدی. ینـه بیـر دېوانی هم بارکه، برچه هنرمنـدلر اوچـون یـازگن دیـر. مقـاللرنی کـۆپ قۆلّلـه‌گن. داسـتانی یۆق دیر. چنانچه اوشبو قطعه بو حال‌نینگ دلیلی دیر:

مثنوي گرچه سنت شعراست،
من غزل فرض عین می‌دانم.
پنج بَیتی که دلپذیر بود،
بهتر از خمسه‌تین می‌دانم.
(مضمونی:
گرچه داستان شعرنینگ سنتی دیر،
مېن غزلنی فرض عین دېیمن.
دلکش‌گینه بېش بَیتنی، راستی
ایکّی "خمسه"دن اوستون قۆیه‌من.)

www.ezgu.org

اونینگ فارس تیلیده بیتگن عروض رسالەسی بار. جوده آز سؤزلی دیر. بیراق بیر حساب بیلن جوده کؤپ سؤزلی دیر. آز سؤزلیگی شو معنادەکه، کېرەکلی نرسەلرنی یازمەگن. کؤپ سؤزلی دېگنیمیزنینگ باعثی-روشن و معلوم سؤزلرنی نقطه و عربی افادەسیگچه یازیب چیققن. شرابنی کؤپ ایچر ایکن، شرابخؤر ایکن. قتّیق ضربلی مشتی بار ایکن.

ینه، عبدالله مثنویگوی (داستانچی) ایدی. جامدن دیر. ملا عبدالرحمان جامي گه خواهرزاده (سینگلیسی‌نینگ اوغلی) بؤلەدی. تخلصی "هاتفی" ایدی. "خَمسه" گه جواباً داستانلر یازگن. "هفت پیکر" گه جواباً بیتگن مثنویسی "هفت منظر" دېب ناملنەدی. "اسکندرنامه" گه جواباً "تیمورنامه" داستانینی بیتگن. بو داستانلر ایچیده "لیلی و مجنون" مشهورراق دیر. بیراق لطافتی شهرتیچه ایمس.

ینه، میر حسین معمایي ایدی. ذاتاً معمانی هېچ کیم اونچه یازالگن ایمس. همیشه وقتی معما اؤیلب تاپیشگه صرفلنر ایکن. جوده فقیر، بی‌چاره‌حال و بختسیز کیشی بؤلگن ایکن.

ینه، ملا محمد بدخشي ایدی. اشکمش‌دن دیر. اشکمش بدخشان ترکیبی گه کیرمەیدی. اونینگ "بدخشي" تخلصینی آلگنی قیزیق. شعری یوقاریده ذکر ایتیلگن شاعرلرنیکیچه ایمس. معما حقیده بیر رساله یازگن. معماسی هم اونچه یخشی ایمس. خوش‌صحبت کیشی ایدی. سمرقندده مېنگه ملازمت قیلگندی.

ینه، یوسف بدیعي ایدی. فرغانه ولایتیدن. قصیدەنی یامان بیتمس ایکن.

ینه، آهي ایدی. غزلنی عجب بیر یؤسینده یازردی. آخرگی پیتلری ابن حسین میرزا قاشیده بؤلر ایدی. دیوانی بار.

ینه، محمد صالح ایدی. یاقیملی غزللری بار. بیراق سیلّیقلیگی مزەسیچه ایمس. تورکی شعری هم بار. یامان یازمەیدی. کېینراق شیبانی‌خان قاشیگه کېلگن ایدی. درحقیقت، حرمت و اعتبار قازاندی. شیبانی‌خان‌گه اَتب رمل مسدس مخبون-"سُبحه" وزنیده بیر تورکی داستان بیتگن. انچه سست و بؤشتاب دیر. اونی اؤقیگن کیشی‌نینگ محمد صالح شعریتیدن کؤنگلی ساوییدی. بیر یخشی بَیتی بو دیر:

www.ezgu.org

بوٗلدی تنبل‌گه وطن فرغانه،

قیلدی فرغانه‌نی تنبلخانه.

اندیجان ولایتینی تنبلخانه هم دېیدیلر. او مثنویده بوندن یخشی بَیت یوٗق. یره‌مس، ظالم طبیعتلی و بی‌رحم کیشی ایدی.

ینه، شاه حسین کامي ایدی. اونینگ شعرلری هم یامان ایمس. غزلگوی دیر. در واقع، دېوانی هم بار.

ینه، هلالي ایدی. حاضر هم تیریک. غزللری تېکیس، سیلّیق، رنگدار و جایداریراق دیر. دېوانی هم بار. خفیف بحریده "شاه و درویش" نـاملی بیر داستان بیتگن. گرچه بعضی بَیتلری یخشی بولسه هم، لېکن مثنویسی‌نینگ مضمونی کـاوک (ایچی بوٗش) و قوریلیشی جوده خراب دیر. ایلگریگی شاعرلر عشق و عاشقلیک اوچون داستان یازگنلریده، عاشقلیکنی ایرگه، معشوقلیکنی عیالگه نسبت قیلگنلر. هلالي درویشنی عاشق قیلگن، شاه‌نی- معشوق. شاه‌نینگ فعل-اطواری و گپ-سوٗزلرینی افاده ایتگن بَیتلریده شاه‌نی بوزوق و فاحشه قیلیب تصویرلبدی. اوز مثنویسی اوچون بیر ییگیتنی و ینه شاه ییگیتنی بوزوق و فاحشه‌لردېک تعریف قیلگنی جوده ناجوٗیه ایش دیر. اونینگ خاطره‌سی جوده کوچلی ایکن، اوٗتیّز-قیرق مینگ بَیتنی یاددن بیلرکن. فارسی تیلده‌گی ایکّی "خمسه" نینگ اکثر بَیتلری یادیده بار، دېیدیلر. عروض، قافیه و شعر علمیگه انچه ماهر دیر.

ینه اهلی دیر، خط-سواد سیز دیر. شعرلری یامان ایمس. دېوانی هم بار.

خطاطلری. چیرایلی خط بیتووچیلردن هم انچه کیشی بار ایدی. لېکن برچه‌سی‌نینگ پېشقدمی نستعلیق یازوویده سلطان علی مشهدي ایدی. او سلطان حسین میرزا و علیشېربېک نینگ کوٗپلب متنلرینی کوٗچیردی. هر کونی اوٗتیّز بَیت میرزا اوچون و ییگیرمه بَیت علیشېربېک اوچون یازردی.

نقاشلری. مصورلردن بهزاد ایدی. مصورلیک ایشینی اوٗته نـازک قیلـه‌دی. لـېکن

www.ezgu.org

سقالسیز کیشی چهره‌سینی یامان چیزه‌دی. بقبقه‌سینی کوپ اوزون تارته‌دی. سقاللیک کیشینی خوش‌چهره قیلیب یوباره‌دی.

ینه، شاه مظفر ایدی. رنگ تصویرنی کۉپ نازک قیلر ایدی. سقالنی هم اۉته نازک چیزردی. کۉپ عمر کۉرمه‌دی. اونینگ تصوفگه عاید بیر اثری بار، یامان ایمس. اَفتیدن، اَیریم فکرلر اونینگ اۉزینیکی ایمس. عین اۉسه‌یاتگن دوریده عالمدن اۉتدی.

موسیقی اهلی. موسیقی‌چیلردن قانوننی هیچ کیم خواجه عبدالله مرواریچه چلالمس ایدی (بو حقده یازگن ایدیک).

ینه، قول‌محمد عودي ایدی. غیجکنی هم یخشی چلردی. او غیجککه اوچ قیل تَقدی. چالغوچیلردن و ساز اهلیدن هیچ کیم اونچه کوپ پیشرو باغلَگن ایمس دیر. پیشرودن اۉزگه کویلری اونچه‌لیک ایمس دیر.

ینه، شیخي ناي ایدی. عودنی، غیجکنی هم یخشی چلر ایکن. اون ایکّی-اۉن اوچ یاشیدن بیری نَی‌نی یخشی چلرکن. بیر نوبت بدیع‌الزمان میرزانینگ صحبتیده بیر کوینی نَی‌دن یخشی چیقره‌دی. قول‌محمد غیجکده او کوینی چله آلمه‌یدی و: «غیجّک نامکمل ساز دیر»، دییدی. شیخي در حال قول‌محمدنینگ قۉلیدن غیجکنی آلیب، او کوینی غیجکده یخشی و تینیق قیلیب چله‌دی. شیخي‌دن ینه بیر نرسه‌نی روایت قیله‌دیلر: آهنگ ادراکیده شو درجه‌ده ماهر ایکن که، فلانی‌نینگ فلان پرده‌سی بونگه آهنگ دیر، دیب ایترکن. لیکن کۉپ کوی ایجاد ایتمه‌یدی. بیر-ایکّی نقشنی اونیکی، دییدیلر، خلاص.

ینه، شاه‌قول غیجکي ایدی. عراق‌دن دیر. خراسان‌گه کیلیب ساز مشق قیلیب، اۉسدی. انچه‌گینه نقش، پیشرو و آهنگلر یره‌تگن.

ینه، حسین عودي ایدی. عودنی یاقیملی چلیب، معنی‌لی قۉشیقلر ایتردی. عودنینگ تارلرینی یکه قیلیب چلگن شو. عیبی بو ایدی که، کۉپ ناز بیلن چلردی. شیبانی‌خان بیر نوبت ساز چلیشنی بویوره‌دی. تکلف قیلیب هم یامان چله‌دی، هم اۉز سازینی آلیب کیلمَی، یره‌مس ساز کیلتیره‌دی. شیبانی‌خان بونی فهمله‌یدی. ضیافت پیتیده‌یاق، بۉینیگه

www.ezgu.org

باپلب مشت توشیریشلرینی بویوره‌دی. شیبانی‌خان‌نینگ عالمده قیلگن بیر یخشی ایشی بۆلسه- شُو دیر. ذاتاً جوده تۆغری ایش قیلگن. بونقه نازک ایرکک‌نسخه‌لرگه بوندن قتّیقراق جزا کېره‌ک.

ینه، بسته‌کارلردن غلام شادي ایدی. شادي حافظ‌نینگ اۆغلی ایدی. او ساز چلر، لېکن بو سازنده‌لر دوره‌سیده چلمسدی. یخشی کویلری و نقشلری بار. او زمانده اونینگدېک کۆپ نقش و کوی باغلگن کیشی یۆق ایدی. آخری شیبانی‌خان اونی قازان خانی محمد امین‌خان قاشیگه یۆباردی. اوندن باشقه خبر کېلمه‌دی.

ینه، میر عزو ایدی. ساز چلمسدی، بسته‌کار ایدی. گرچه آزگینه آهنگ یره‌تگن بۆلسه‌ده، یخشی ایشلری بار.

بنایي هم بسته‌کار ایدی. یخشی کوی و نقشلری بار دیر.

ینه بو اېل ایچره تېنگی یۆق پهلوان محمد بوسعید ایدی. کوره‌شده هم پیشقدم ایدی. شعر هم یازردی. کوی و نقشلر باغلردی. "چارگاه"ده بیر یخشی نقشی بار. خوش صحبت کیشی ایدی. کوره‌شچی پالوان بۆلیش بیلن بیرگه، بونچه‌لیک معنوي فضیلتلر نینگ ایگه‌سی بۆلماق غرایب دیر. سلطان حسین میرزا عالمدن اۆتگنیده میرزالردن بدیع‌الزمان میرزا و مظفر میرزا حاضر ایدیلر. مظفر حسین میرزا سویوکلی اۆغیل و محمد بوروندوق برلاس، عالی اختیارلی بېک ایدی، آته‌بېگی ایدی، آنه‌سی خدیچه‌بېگم ایدی. میرزانینگ اعتبارلی خاتینی ایدی. سلطان حسین میرزانینگ توغیشگنلری هم مظفر میرزاگه خیله خیرخواه ایدیلر. شولر سببلی بدیع‌الزمان میرزا ایکّیلنیب، کېلمسلیک خَیالیده ایدی. مظفر میرزا و محمدبېک اوزلری آتلَنیب باریب، بونده‌ی بي‌قرارلیکنی میرزانینگ کۆنگلیدن چیقریب، بدیع‌الزمان میرزانی کېلتیردیلر. سلطان حسین میرزانی هرات‌گه آلیب باریب، پادشاهانه رسم و قاعده بیلن کۆتریب، مدرسه‌سیده دفن قیلدیلر. بو فرصتده ذوالنون‌بېک هم حاضر بۆلدی. محمد بوروندوق‌بېک، ذوالنون‌بېک و ینه سلطان حسین میرزادن قالگن و بو میرزالر بیلن بۆلگن بېکلر ییغیلیب، اتفاق قیلیب، بدیع‌الزمان میرزا بیلن مظفر حسین میرزانی هرات

www.ezgu.org

تختیـده شـریکلیک پادشـاه قیلـدیلر. بـدیع‌الزمان میـرزا ایشـیگیده عالی‌اختیـارلی بیـک ذوالنون‌بیک، مظفر حسـین میـرزا ایشـیگیده عـالی اختیـارلی بیـک محمـد بورونـدوق‌بیک تعیینلندی. بدیع‌الزمان میرزا تامانیدن شهر قلعه‌بیگی شیخ علی تغایی، مظفر میـرزا طرفیـدن یوسف علی کۆکَلداش بۆلدی. بو قیزیق بیر واقعه ایدی. پادشاه‌لیکده هیچ قچـان شـریکلیک ایشیتیلگن ایمـس. شـیخ سـعدي سـۆزی مضـمونی‌نینگ عکسـی صـادر بۆلـدی. زیـرا، او "گُلسـتان" اثریـده: «اۆن درویـش بیـر قالینـده اوخله‌یـدیلرو، ایکّـی پادشـاه بیـر اقلیمگـه سیغمه‌یدی»، دیب یازگن ایدی.

www.ezgu.org

تۉقّیز یوز اۉن ایکّینچی (۱۵۰۷-۱۵۰٦) ییل واقعه‌لری

محرّم آیی اۉزبکنی دفع قیلیش مقصدیده خراسان‌گه جۉنه‌دیک. غۉربند و شیبرتو یـۉلی بـیلن روانه بۉلدیک. جهانگیر میرزا او ولایتدن ناخوشلیک بیلن چیققن ایدی. «او اَیماقنی اۉزیگـه قۉشیب آلسه، ینه نیِ یامانلیکلرو فتنه‌لر صادر بۉلیشـی ممکـن»، دیـب اۉیلـه‌دیم. شـونینگ اوچون اُشتُر شهریده، اوروقدن اَیریلیب، اونگه ولی خزینه‌چی‌نـی و دولـت قـدم قـراوول‌نـی قۉییب، اَیماقنی تیزراق قۉلگه آلـه‌یلیک، دییـه شاشـیلینچ جۉنـه‌دیک. اۉشـه کـونی ضـحاک قلعه‌سیگه یِتیب کیلدیک. اوندن گنبذک داوانیدن آشیب، سایقان آرقه‌لی توشیب، دندانشکن داوانیدن اۉتیب، کاهمرد سیهونلیگیگه توشیلدی.

سید افضل تعبیرچیگه سلطان محمد دۉلـدای‌نـی قۉشـیب، کابـل‌دن یۉلگـه توشـگنیمیز حقیده سلطان حسین میرزاگه مکتوب یوباریلدی. جهانگیر میرزا کیِنراق قالگن ایکن. بامیان تۉغریسیگه یِتگن چاغیمیز اولر ییگیرمه-اۉتّیز کیشی بیلن بامیان‌گه قرەب کیلـه‌یاتگن ایکـن. بامیان‌گه یقین یِتگنلریده بیزنینگ آرتده قالگن اوروق چادرلرینی کۉردیلر. اولرنـی بیـز دیـب خَیال قیلیب تیزده، قَیته‌دیلر. اۉرده‌لریگه باریب، هیچ نرسه‌گه قره‌مەی کۉچـه‌دیلر. آرقه‌لریگـه قره‌مەی اۉزلرینی یکّه اۉلنگ یِرلریگه تارتیشه‌دی.

شیبانی‌خان بلخ‌نی قمـل قـیلگن ایـدی. بلـخ‌ده سـلطان قولیچـاق قۉرغـان‌بیگی ایـدی. شیبانی‌خان ایکّی-اوچ سلطان‌نی اوچ-تۉرت مینگ کیشی بـیلن بدخشـان‌گـه هجـوم قیلـیش اوچون یوباردی. او پیتی مبارکشاه و زبیر کیلیب ینه ناصر میرزاگه قۉشیلگن ایدیلر. بـورونراق

www.ezgu.org

قصاص و کېکلری بار ایـدی. کِشـم‌نینگ پسـتیده شـاهدان‌ده کِشـم دریاسـی‌نینگ شـرقی طرفیده لشکر تارتیب اۉتیرگنلریـده اۉزبکلـر تانـگ آتمـه‌یاق تـونگی قیرغینگـه یاپیریلیـب کېلیب، کِشم دریاسینی کېچیب اۉتیب، ناصر میرزانینـگ اوسـتیگه یـوردی. ناصـر میـرزا درحال اۉزینی قیرگه تارتـدی. قیرده‌گـی آدملرینـی ییغیشـتیریب، کَرنَـی چَلـدیریب، آلغـه سیلجیگنچه اۉزبکلرنی سوریب قاچیردی. کِشم دریاسی کتّه ایدی. اۉزبکلر شـو سـوودن کېچیب کېلگندیلر. اولرنینگ کۉپچیلیگی اۉق ییدی، قیلیچ آسـتیده قالـدی. جـوده کـۉپ کیشیسی قۉلگه توشدی. سوووده هم کۉپ کیشی اۉلدی.

مبارکشاه و زبیر (ناصر) میرزادن یوقاریراقده-کِشم طرفیـده ایـدیلر. اولرنینـگ اوسـتیگه یوباریلگن اۉزبکلر اولرنی قیرگه قاچیردی. ناصر میرزا یـاونی قاچیره‌یاتگنـده بونـدن خبـر تاپیب، اۉشه آدملر اوستیگه یوردی. یوقاریدن کۉهسـتان بېکلـری (مبارکشـاه و زبیـر) هـم آتلیق-یَیاوینی ییغیب جنگگه کیریشلری بیلن اۉزبکلر توریش بېره آلمه‌دیلر، قاچـدیلر. بـو جماعتدن هم کۉپ کیشی قۉلگه توشدی، کۉپ کیشـی اۉق ییـدی، قیلیچـده چاپیلـدی و سوووده آقدی. چمه‌سی مینگ-مینگ بېش یوز اۉزبک اۉلدی. ناصر میرزانینگ بیـر یخشـی ظفری منه شو ایدی. بـو خبرنـی کـاهمرد سـیهونلیگیده ایکنلیگیمیـزده ناصـر میرزانینـگ کیشیسی کېلتیردی.

اوشبو یورتده ایکنده بیزنینگ لشکر باریب، اۉغري و دهانه‌دن دان-دون آلیب کېلـدیلر. بو ییرده خراسان‌گه یوباریلگن سید افضل بیلن سلطان محمد دۉلدای‌دن خطلر کېلدی. بو-سلطان حسـین میـرزا وفاتی‌نینـگ خبـری ایـدی. اوشـبو خانـدان‌نینگ ناموسـینی اۉیلـب خراسان‌گه قره‌ب جۉنه‌دیک. بو یوریشده باشقه مقصدلر هم بار ایـدی. اَجـر دره‌سـی‌نینگ ایچی بیلن اۉتیب تۉپ، مَندَغان و بلخاب بیلن قویی توشیب، کـۉه صـاف‌گـه چیقیلـدی. اۉزبکلرنینگ سان چهاریک‌نی تالان-تاراج قیلگنیدن خبر تاپیب، قاسم‌بېک‌نی لشکر بـیلن تالانچی اۉزبکلر اوستیگه یوباردیک. باریب، اوچره‌تیـب، یخشـی ییـنگیـب، کـۉپ بـاش کېسیب کېلتیردیلر. جهانگیر میرزاگه و اَیماقلرگه کیشیلر یوباردیک. اولردن خبـر آلگونچـه

www.ezgu.org

بیر نېچه کون کۉه صاف ییلاویده اۉتیردیک.

بو یېرلرده کییک جوده کۉپ بۉلـه‌دی. بیـر مراتبـه آولـه‌دیک. بیـر-ایکـّی کونـدن سـۉنگ اَیماقلرنینگ همه‌سی کېلیب ملازمت قیلدیلر. اَیماقلرگه جهانگیر میرزا بیر نېچه مرتبه کیشیلر یوباردی. بیر سفر عمادالدین مسـعودنی یوبـاردی. بارمـه‌دیلر. مېنینـگ قاشـیمگه کېلـدیلر. آخری جهانگیر میرزاگه ضرورت بۉلدی که، کـۉه صـاف‌دن دره‌ی‌پای‌گـه توشـگنیده کېلیـب مېنی کۉردی. بیزنینگ نیتیمیز خراسان‌گه بـاریش بۉلگنیـدن میرزاگـه قره‌مـه‌ی، اَیماققـه پـروا قیلمه‌ی، گرزیوان، الماز و قَیصـار، چېچکتـو بـیلن یوریـب، فخرالـدین‌اۉلـومی[1]دن اوتیـب، بادغیس‌گه قره‌شلی دره‌ی بام دېگن یېرگه کېلدیک.

عالم سېرغوغا ایدی. شو سببلی هـرکیم ولایـت و خلقـدن علاجـی باریچـه بیـرار نرسـه تارتیب آلیشگه، نیمه دیر اۉندیریشگه حرکت قیلردی. بیز هم بیریاقدن او یېرلرده‌گی اَیمـاق و تورکلرگه سالیق سالیب، نرسه‌لر آلیشگه کیریشدیک. شو بیر-ایکّی آی‌نینگ ایچیـده اوچ یـوز تـومن کېپکـي (پـول) آلینـدی، چمه‌سـی. بیـزدن بیـر نېچـه کـون بـورونراق اۉزبک‌نینـگ تالانچیسینی خراسان ایلغاری (هجـومچی قِسـمی) و ذوالنون‌بېک‌نینـگ کیشـیلری پنـدده و مروچاقده یېنگیب، کۉپ اۉزبک‌نی اۉلدیریبدیلر.

بدیع‌الزمان میرزا، مظفر میرزا، محمد بوروندوق برلاس، ذوالنون ارغون اۉغلـی شـاه‌بېک بلخ‌ده سلطان قولیچاق‌نی قمل قیلگن شیبانی‌خان‌نینگ اوستیگه یـوریش مقصـدیده سـلطان حسین میرزانینگ برچه اۉغیللری‌گـه کیشـیلر یوباریـب چقیرتیردیلـر. اوشبو حرکـت بـیلن هرات‌دن هم چیقدیلر. اولر بادغیس‌گه یېتگنلریده، چهل‌دختـران‌ده ابوالحسـن میـرزا مـرودن کېلیب قۉشیلدی. اوندن سۉنگ ابن حسین میرزا هم تـۉن و قـایین‌دن کېلـدی. کېپـک میـرزا مشهدده ایدی. بیر نېچه مرته کیشیلر یوبارسه‌لرـده، نامعقول سۉزلر ایتیب، نامردلیک قیلیـب کېلمه‌دی. اونینگ کینه-کدورتی مظفر میرزادن ایدی، یعنی: "او پادشاه بۉلگنده، مـېن قنـده‌ی

[1] - اۉلوم -

قیلیب اونینگ قاشیگه باره‌من؟!" دېردی. شونده‌ی بیر پیتده‌برچه آغه‌اینی بیر یېرده ییغیلیب، اتفاق بۆلیب، شیبانی‌خان‌دېک غنیم اوستیگه عزم و جزم قیلیب یوره‌یاتگنیده انه شونده‌ی بې‌مزه کینه‌خواهلیگینی قیلیب کېلمه‌دی. اونینگ بو کېلمگنینی حاضرچه کینه‌خواهلیککه یۆیَرلر، حال‌بوکه برچه بونی نامردلیک دېب اۆیله‌دی.

بوندن مقصد شوکه، بو دنیاده کیشیدن انه شونده‌ی نرسه‌لر اېسده قاله‌دی. عقل ایگه‌سی بۆلگن هر قنده‌ی آدم، آرتیدن یامان سۆز بیلن اېسلنه‌دیگن ایشلرگه نېگه قۆل اوررکین، اېس-هوشی جاییده بۆلگن هر بیر کیشی دنیادن اۆتگچ تحسینلر بیلن اېسلنه‌دیگن ایشلرنی قیلیشگه نېگه اورینمس ایکن؟ اسم‌نینگ یادگه آلینیشینی حکیملر ایکّینچی عمر دېگنلر.

مېنگه هم ایلچیلر کېلدی. سۆنگره محمد بوروندوق برلاس هم کېلدی. مېن نېگه بارمه‌یین؟! یوز-ایکّی یوز ییغاچ یۆلنی شو مصلحت اوچون باسیب اۆتیبمن. مېن محمدبېک بیلن‌آق یۆلگه توشدیم. او فرصتده بدیع‌الزمان میرزا و مظفر میرزا مرغاب‌گه کېلیشگن ایدی. دوشنبه کونی جمادی الآخر آیی‌نینگ سکّیزینچیسیده میرزالر بیلن ملاقات بۆلدی. ابوالمحسن میرزا یریم کوروه یۆل باسیب، مېنینگ استقبالیمگه کېلگندی، اوچره‌شدیک. مېن بو طرفدن آتدن توشدیم، ابوالمحسن میرزا او طرفدن آتدن توشدی. باریب، کۆریشیب، ینه آتگه چیقدیک. ایلگری سیلجیگنیمیزده اۆرده‌نینگ یقینیگه مظفر میرزا و ابن حسین میرزا کېلدیلر. اولر ابوالمحسن میرزادن کیچیک ایدیلر. استقبالیمیزگه بوروناق چیقیشلری کېره‌ک ایدی. چمه‌سی اولر کېچراق یۆلگه چیقیشگن. بو کېچیکیش تکبرلیکدن ایمس، بلکه خمار طفیلی ایکن، بو گناه کدورتدن ایمس، عیش-عشرت سببیدن ایکن.

مظفر میرزا مبالغه قیلدی، آت اوستیده کۆریشدیک. ابن حسین میرزا بیلن هم اوشبو نوع کۆریشیلدی. کېلیب بدیع‌الزمان میرزانینگ ایشیگیگه توشدیک. آدم بېحد کۆپ تۆپلنگن، شونچه‌لیک تۆپالان ایدی که، تیقیلینچده بعضی کیشی‌نینگ اوچ-تۆرت قدم یۆلده آیاغی یېرگه تېگمس ایدی. بعضی بیراو ایش-کوچ اوچون قَیتماقنی خَیال قیلسه، بې‌اختیار تۆرت-بېش قدم آرتگه سوریب باریشر ایدی. بدیع‌الزمان میرزانینگ محکمه اوییگه یېتدیک. شونگه

www.ezgu.org

قرار قیلینگن ایدی که، مېن اویگه کیرگچ، تعظیم قیله‌من. بدیع‌الزمان میرزا اۉرنیـدن توریـب، پایگککه کېله‌دی و کۉریشه‌میز. مېن اویگه کیرگچ، بیـر تعظیـم قیلـدیم و تۉخته‌مـه‌ی اونگـه قره‌ب یوره باشله‌دیم. بدیع‌الزمان میرزا شاشیلمه‌ی اۉرنیدن توریب، سستراق یوردی.

قاسم‌بېک مېنینگ خیرخواهیم، مېنینگ ناموسیم اونینگ ناموسی ایـدی، بېلباغیمـدن بیـر تارتدی، هوشیار تارتدیم. سېکینراق یوریب، بېلگیلنگن ییرده کۉریشیلدی. بـو کتّـه آق اویـده تۉرت تۉشک سـالگن ایـدیلر. بـدیع‌الزمان میرزانینـگ آق‌اویلـری[۲]، البتـه، یـان ایـشیکلیک بۉلردی. میرزا دایـم شـو ایشـیک‌نینگ یانیـده اۉتیـرردی. بیـر تۉشـکنی شـو ایشـیک یانیگـه سالگندیلر. بدیع‌الزمان میرزا و مظفر میرزا شو تۉشککه اۉتیردیلـر. ینـه بیـر تۉشـکنی اۉنـگ طرفگه سالیشگن ایدیلر. ابوالمحسـن میـرزا و مـېن اۉشـه تۉشـکده اۉتیردیـک. بـدیع‌الزمان میرزانینگ تۉشگیدن قـویی چـپ یانـده ینـه بیـر تۉشـک سـالینگن ایـدی. اۉزبـک شَـیبانی سلطانلریدن قاسم سلطان (میرزانینگ کویاوی، قاسم حسین سـلطان‌نینگ آته‌سـی ایـدی) و ابن حسین میرزا انه شو تۉشکده اۉتیردیلر. مېنگه سالگن تۉشکدن قویی اۉنـگ قۉلیمـده ینـه بیر توشک سالگندیلر. جهانگیر میرزا بیلن عبدالرزاق میرزا اۉشه تۉشـکده اوتیـردی. محمـد بوروندوق‌بېک، ذوالنون‌بېک و قاسم‌بېک اۉنگ یانده قاسم سلطان بیلن ابن حسـین میـرزادن بیرآز قوییراق اۉتیردیلر.

آش تارتیلدی. صحبت مَوردِی بۉلمه‌سـه‌ده، آش تارتیلـه‌دیگن ییرگـه خان‌تختـه قۉییـب، آلتین و کوموش می کۉزه‌چه‌لرینی اونینگ اوستیگه تېردیلـر. بـوروnلری بیزنینـگ آتـه‌ـباباـلر چینگیز عادتینی جوده حرمت قیلردیلر. بزم و محکمه‌ده، تۉی و آشده، اۉتیـریش و توریشـده عادتگه خلاف ایش قیلمسدیلر. چینگیزخان‌نینگ عادتی عالی قطعی حجت ایمـس دیرکـه، البته کیشی اونگه عمل قیلسین! هر کیمدن یخشی قاعده قالگن بۉلسه، اونگـه عمـل قیلمـاق کېره‌ک. اگر آته یامان ایش قیلگن بۉلسه، یخشی ایش بیلن المشتیرماق کېره‌ک.

۲- آق اوی- آق کیگیزدن ایشلنگن کتّه اۉتاو، چادر.

آشدن سؤنگ آتلَنیب، توشگن یېرگه کېلدیم. بیزنینگ اؤرده بیلن میرزالر اؤردەسی‌نینگ آرەسی بیر شرعی کېلردی. ایکّینچی سفر کېلگنیده بدیع‌الزمان میرزا بورونگیدېک تعظیم قیلمەدی. محمد بوروندوق‌بېککه و ذوالنون‌بېک آرقەلی: «گرچه یاشیم کیچیک بؤلسەده، مرتبەم اولوغ دیر. آته تختی، سمرقندنی، ایکّی باره جنگ بیلن آلیب اؤتیریبمن. بو خاندان اوچون دشمن بؤلگنلر بیلن قنچه جنگ و جدل قیلگنمن، شو باعث مېنینگ تعظیمیمده بؤلمسلیک اساسسیزدیر»، دېب ایتیردیم. بو سؤز یېتکزیلگچ، معقول بؤلگنی اوچون، اعتراف اېتیب، تعظیمنی کؤنگیلدەگیدېک قیلدی.

ینه بیر نوبت بدیع‌الزمان قاشیگه بارگنده پېشین نمازیدن سؤنگ می بزمی بؤلدی. مېن او پیتلری ایچمسدیم. عجب آراسته بزم ایدی. دسترخوانلرگه تورلی-تومن غذالر قؤییلگن ایدی: تاووق کبابی، غاز کبابی، هر خیل طعاملردن تارتدیلر. بدیع‌الزمان میرزانینگ بزمینی کؤپ تعریف قیلر اېدیلر. درحقیقت، بې‌غش و تشویشسیز، ساکن بزم ایدی. مرغاب یاقەسیده اېکنده ایکّی-اوچ مراتبه میرزانینگ می بزمیده حاضر بؤلدیم. ایچمسلیگیمنی بیلگنلیکلری اوچون می تکلیف قیلمەدیلر.

مظفر میرزانینگ بزمیگه هم بیر نوبت باردیم. حسین علی جلاییر و میر بدر مظفر میرزا قاشیده اېدیلر. او بزمده هم قتنەشدیلر. کیف بؤلگنیده میر بدر رقصگه توشدی، یخشی رقصگه توشدی. اَفتیدن، او نوع رقص میر بدرنینگ اختراعی دیر. میرزالر هرات‌دن چیقیب، اتفاق قیلیب، ییغیلیب مرغاب‌گه کېلگونلریچه اوچ-تورت آی اؤتدی.

سلطان قولیچاق‌تنگ قالیب بلخ قلعەسینی اؤزبککه بېردی. اؤزبک بلخ‌نی آلگنیدن سؤنگ بو جمعیت‌نینگ خبرینی اېشیتیب، سمرقندگه قَیتیب کېتدی. بو میرزالر گرچه صحبت و صحبت‌آرالیکده، مناسبت و ملازمتده ماهر بؤلسەلرده، لېکن سپاهیلیک رنگ و بؤیاغیدن ییراق، مردانەلیک و جنگ و جدلدن چېتده اېدیلر. مرغاب‌ده اؤتیرگن پیتلریمیز حق‌نظر چَپَنی تؤرت-بېش یوز کیشی بیلن کېلیب، چېچکتو یېرلرینی تالان-تاراج قیلدی، دېگن خبر کېلدی. برچه میرزالرحاضر بؤلیب، کؤپ اورینیب بو تالانچیلرنینگ اوستیگه

www.ezgu.org

هجومچی لشکر یوباره‌آلمه‌دیلر. مرغاب بیلن چېچکتونینگ آره‌سی اۆن ییغاچ یـۆل دیـر، بـو ایشنی مېن قیلماقچی بۆلدیم. ناموس قیلیب، مېنگـه هـم رخصـت بېرمـه‌دیلر. شـیبانی‌خان قَیتگنیده، ییل هم آخرلب قالگندی. شونده‌ی قرارگه کېلیندی: بو قیش میرزالـر هـر قَیسیسـی اۆزیگه مناسب یېرده قیشلب، ابرته بهار ییغیلیشیب غنیمنی دفع اېتیشگه یۆل آلـه‌دیلر. مېنگـه هم خراسان یېرلریده قیشلشنی تکلیف قیلدیلر.

کابل وغزنی تو‌پالانچی و جنجلکشلر مکـانی ایـدی، تـورک، مۆغـول، اَیمـاق، افغـان و هزاره‌دن تشکیل تاپگن خیلمه‌-خیل ایل و اولوس شو یېرلرده ییغیلگن ایدیلر. ینه خراسان بیلن کابل آره‌سیده یقینراق تاغ یۆلی بار ایدی، اگر قار و مـوز کـبی نرسـه‌لر تۆسـیق بۆلمسـه، بیـر آیچه‌لیک، تېکیس یۆل بیلن ایسه قیرق-ایلّیک کونلیک یۆل ایدی. ولایتدن هم هنـوز کۆنگیـل خـاطرجمع ایمسـدی. خیرخـواهلردن هـېچ کـیم بیزنینـگ او یېـرده قیشلشـیمیزنی معقـول کۆریشمه‌دی. میرزالرگه عذر اَیتدیک. قبول قیلمه‌دیلر، کۆپراق تکلیف قیلدیلر. هر قنچه عـذر ایتسک‌ـده، تکلیفنی قطعِیراق قۆیدیلر. آخری بدیع‌الزمان میـرزا، ابوالمحسـن میـرزا و مظفـر میرزا آتلنیب، مېنینگ اوییمگه کېلیب، خراسان‌ده قیشله‌ماق تکلیفینی قیلدیلر. میرزالر یـوزی اوچون یۆق دېیالمه‌دیک. بونده‌ی پادشاه‌لرنینگ اۆزلری کېلیب، تورمـاق تکلیفینـی قیلـدیلر. بونینگ اوستیگه دنیاده هرات‌دېک شهر یـۆق دیـر و سـلطان حسـین میـرزا زمانیـده اونینـگ تصرفی و تکلفیدن هرات‌نینگ زیب-زینتی بیرگه اۆن، بلکه ییگیرمه برابر ترقي قـیلگن ایـدی، اونی کۆرماق آرزوسی هم انچه ایدی. بو سببلرگه کۆره تکلیفنی قبول قیلدیک.

ابوالمحسن میرزا اۆز ولایتیگه، مروگـه کېتـدی. ابـن حسـین میـرزا هـم تـۆن و قایین‌گـه جۆنه‌دی. بدیع‌الزمان میرزا و مظفر میرزا هرات‌گه جۆنب کېتـدیلر. ایکّـی-اوچ کـون کېینـراق چهل‌دختران و تاش‌رباط یۆلی بیلن مېن هم هرات‌گه یۆل آلدیم.

برچه بېگملر، مېنینگ عمه‌م پاینده سـلطان‌بېگم، خدیچه‌بېگم، آفـاق‌بېگم، ینـه سـلطان ابوسعید میرزانینگ قیزلری-عمه بېگملـر همه‌سـی سـلطان حسـین میرزانینـگ مدرسه‌سـیده ییغیلـدیلر. برچـه بېگیملرنـی سـلطان حسـین میرزانینـگ مقبره‌سـیده اېکنلیکلریـده باریـب

www.ezgu.org

کؤردیم. اول پاینده سلطان‌بېگم بیلن تعظیم قیلیب کؤریشدیم. اوندن سؤنگ آفاق‌بېگم بیلن تعظیمسیز کؤریشدیم. کېین خدیچه‌بېگم بیلن تعظیم قیلیب کؤریشدیم. بیر زمان بونده اؤتیریب، قاریلر قرآن اؤقیگنلریدن سؤنگ خدیچه‌بېگیم‌نینگ چادری تیکیلگن جَنوبی مدرسه‌گه باردیک. خدیچه‌بېگم نامیدن آش تارتدیلر. آش تارتیلگندن سؤنگ پاینده سلطان‌بېگیم‌نینگ اوییگه باردیم. اؤشه کېچه او یېرده بؤلدیم. اول مېنگه باغِ نَوده (ینگی باغ) قؤنیمجای تعیین قیلگن ایدیلر. ایرته‌سی ایرته‌لب کېلیب باغِ نوده توشدیم. باغِ نوده بیر کېچه بؤلدیم. اونی مناسب کؤرمه‌ی، علیشېربېک‌نینگ اویلرینی تعیین قیلدیلر. هرات‌دن کېتگونچه علیشېربېک‌نینگ اویلریده ایدیم.

هر ایکّی-اوچ کونده باریب، باغِ جهان‌آراده بدیع‌الزمان میرزاگه کؤرینیش قیلردیم. بیر نېچه کوندن سؤنگ مظفر میرزا اوییگه چارله‌دی. مظفر میرزا باغ سفیدده اؤتیرردی. خدیچه بېگم هم اؤشه یېرده ایدی. جهانگیر میرزا مېن بیلن باردی. خدیچه‌بېگم قاشیده آش و طعام تارتیلگندن کېین مظفر میرزا بیزنی ابوالقاسم بابر میرزا سالگن طربخانه دېب ناملنگن عمارتگه آلیب باردی. طربخانه‌ده می بزمی بؤلدی.

طربخانه باغچه‌نینگ اؤرته‌سیده بنیاد تاپگن. ایخچمراق عمارت دیر. ایکّی قَبتلیک. لېکن یاقیملی عمارت دیر. یوقاریگی قبتیگه کؤپ بېزه‌ک بېریبدیلر. تؤرت بورچگیده تؤرت حجره‌سی بار. بو تؤرت حجره‌گه آلیب کیره‌دیگن اوی استراحت خانه‌سی دیر. بیر اوی دیرکه، حجره‌لرنینگ آره‌لیغی تؤرت شه‌نشین یؤسینلیک ایدی. بو اوی‌نینگ هر تامانیگه صورتلر سالینگن. بو عمارتنی بابر میرزا قورگن بؤلسه‌-ده، لېکن بو تصویرلرنی سلطان ابوسعید میرزا بویورگن دیر. اونده اؤزی‌نینگ صف تارتیشلري و جنگلری تصویرلنگن. شِمال طرفده‌گی شه‌نشینگه بیر-بیریگه قره‌تیب ایکّیته تؤشک سالدیلر، تؤشکلرنینگ یانلری شِمالگه قره‌گن ایدی. بیر تؤشکده مظفر میرزا و مېن اؤتیردیک. ینه بیر تؤشکده سلطان مسعود میرزا و جهانگیر میرزا اؤتیردیلر. مظفر میرزانینگ اوییده مهمان بؤلگنیمیز اوچون مظفر میرزا مېنی اؤزیدن یوقاریگه اؤتکزدی.

www.ezgu.org

می قدحلرینی تۆلدیریب، ساقیلر یوریب بزم اهلیگه توته باشله‌دیلر. تینیق شـرابلرنی بـزم اهلی آب حیات‌دېک یوته باشـله‌دیلر. بـزم قیزیـدی. مـی باشـگه چیقـدی. مېنگـه هـم مـی ایچیریش فکریگه باردیلر. مېنی هم بو دوره‌گه کیریتماقچی بۆلدیلر. مېن بو چاققه‌چـه کیـف بۆلگونیمچه شـراب ایچمـس، مسـت‌لیک و سرخوشـلیک کیفیتـی و حـالتینی تېگیشـلیچه بیلمسدیم. لېکن مـی ایچماققـه میلـیم بـار ایـدی و بـو وادینـی باسـیب اۆتیشـنی کـۆنگلیم ایستردی. یاشلیکده میلیم یۆق ایدی، می‌نینگ نشه و کیفینی بیلمس ایدیم. آتـه‌م گـاهی مـی تکلیفی قیلسه‌لر هم عذرلر ایتیب، ایچمسدیم. آته‌مـدن سـۆنگ خواجـه قاضـی‌نینگ قـدمی شرافتیدن زاهد و تقوادار بۆلدیم. نه‌فقط می ایچیش، شـبهه‌لی طعامـدن هـم حـذر قیلـردیم. سۆنگره‌لر ییگیتلیک هوسی و نفس تقاضاسیدن می‌گه مَیل پیـدا بۆلـدی، تکلیـف قیلـه‌دیگن کیشی یۆق ایدی، بلکه می‌گه میلیمنی بیله‌دیگن کیشی یۆق ایدی. کۆنگلیم مایـل بۆلسـه‌ده، بونده‌ی قیلمه‌گن ایشنی اۆزیمچه قیلیشیم مشـکل ایـدی. خیالیمـدن کېچـدی کـه، شـونچه تکلیف قیلیپتیلر، ینه هرات‌دېک آراسته شهر گه کېلیب توریبمیز، برچه عیش-عشرت اسـباب و اسکونه‌سی مکمل و مهیا، باری تکلف و نعمتلر اشیا و اسبابی تیـار و پیـدا بۆلسـه، حاضـر ایچمه‌سم قچان ایچه‌من، دېب ایچماققه عزم قیلدیم و بو وادینی باسیب اۆتماققه جزم ایتدیم.

بیراق کۆنگلیمدن اۆتدی که، بدیع‌الزمان میرزا آگه دیر، اونینگ قۆلیدن و اونینـگ اوییـده ایچمه‌ی، اینیسی‌نینگ قۆلیدن و اینیسی‌نینگ اوییده ایچسم، خاطریگه نیمه کېلگـه‌ی، دېـب بو ایکّیلنیشیمنی ایتدیم. بو عـذریمنی معقـول دېـب، بـو صـحبتده مـی تکلیفـی قیلمـه‌دیلر. بدیع‌الزمان میـرزا بـیلن مظفـر میـرزا بیـر جایـده بۆلگنـده ایکّلـه میرزانینـگ تکلیفـی بـیلن ایچیله‌دی، دېگن قرارگه کېلدیک.

بزمده صنعتکارلردن حافظ حاجی، جلال‌الدین محمود نایی، غلام شـادی‌نینگ اینیسـی شادی بچه بار ایدی. چنگ چلردی. حافظ حـاجی یخشـی قوشـیق ایتـردی. هـرات خلقـی پست آوازده، نازک و ملایم قیلیب (هموار) ایته‌دیلر. جهانگیر میرزانینگ بیر خواننده‌سـی بـار ایدی. میرجان اسملی. سمرقندلیک ایدی. قۆشیقنی بلند، قۆپال و ناتېکیس ایتردی. جهانگیر

www.ezgu.org

میرزا کیف اوستیده اونگه اشوله ایتیشنی بویوردی. او غلطی، بلند، دغل و بی‌مزه قیلیب ایتدی. خراسان ایلی هزل بیلن تیریک ایل. اونینگ بو قوْشیق ایتیشیدن بیریسی قولاغینی توته‌دیمی، ینه بیری اَفتینی بوجمه‌یتیره‌دیمی، میرزا طفیلی هیچ کیم منع قیلالمه‌یدی.

شام نمازیدن سوْنگ طربخانه‌دن مظفر میرزا سالگن ینگی قیشلاق اوییگه کیلدیک. اوشبو اوییگه کیلگنده، مست بوْلیب قالگن یوسف علی کوْکَلداش توریب رقاصلیک قیلدی. بو اوییگه کیلگنده صحبت انچه قیزیدی. مظفر میرزا مینگه بیر کمر شمشیر، بیر قوْزی پوْستین، بیر بوْز تایچاق بیردی. بو اوییگه کیلگنده جانک اوْزبیکچه قوْشیق ایتدی. مظفر میرزانینگ کتّه ماه و کیچیک ماه ناملی قوللری بار ایدی. مستلیک پیتلریده اولر انچه بی‌مزه عشق بازلیکلر قیلدیلر. کیچگچه قیزغین صحبت بوْلدی، بزم ترقه‌دی. مین بو آقشام اوشبو اوی‌نینگ اوْزیده قالدیم. مینگه می تکلیفی قیلور خبرینی قاسم‌بیک ایشیتیب، ذوالنون‌بیککه کیشی یوباریبدی. ذوالنون‌بیک میرزالرگه نصیحت یوْسینلیک قتّیق-قتّیق ایتیب، می تکلیفینی تماماً برطرف قیلیپتی.

بدیع‌الزمان میرزا مظفر میرزانینگ مهماندارلیگینی ایشیتیب، باغ جهان‌آراده مُقویخانه‌ده بزم توزیب، مینی تکلیف قیلدی. بیزنینگ بعضی خاص کیشیلرنی و بیگیتلرنی هم تکلیف قیلدی. مینینگ یقینیمده‌گیلر مین طفیلی ایچه آلمسدیلر. بو صحبتده آدملریم‌نینگ همه‌سیگه ایچیشگه رُخصت بیرگن ایدیم. سببی، بو صحبت آته آغه‌میزدیک کیشی‌نینگ بزمی ایدی. شونده هم اولر تارتینیب، گاه مینی غافل قیلیب، گاها قوْللری بیلن توْسیب، یوز تشویشلر بیلن ایچر ایدیلر. بلند-بلند صنعی مجنون‌تاللر کیلتیردیلر. طبیعی‌می یاکه صنعی‌می شاخلری‌نینگ آره‌لریگه میده چیویقلر اوزونلیگیچه اینگیچکه -اینگیچکه آلتین برگلر تیزیب قوْییلگن ایدی. عجایب کوْرینردی. اوشبو ضیافتده آلدیمگه غاز کبابی قویدیلر. شو پیتگچه مین سیره قوش بوزمه‌گن و توْغره‌مه‌گن ایدیم، شو سببلی قوْل تیککیزمه‌دیم.

بدیع‌الزمان میرزا: «نیگه مَیل قیلمه‌یپسیز؟» دیب سوْره‌دی. مین دیدیم: «توْغره‌ش قوْلیمدن کیلمه‌یدی». بدیع‌الزمان میرزا درحال غازنی بوزیب، توْغره‌ب آلدیمگه قوْیدی.

www.ezgu.org

بونده‌ی ایشلرده بدیع‌الزمان میرزا تېنگی یوٗق کیشی ایدی. ضیافت سوٗنگیده مېنگه قیمت‌بها تاشلر قده‌لگن بیرته حشمتلی کمر خنجر، بیر زرباف توٗن، بیر چاپقیر آت تارتیق قیلدی.

ییگیرمه کوندن بېری هرات‌ده ایدیم، هر کونی آتلَنیب کوٗرمه‌گن یېرلرنی سَیر قیلـردیم. بـو سَیرلرده باشلاوچیمیز یوسف علی کوٗکَلداش ایدی. هر قَیسی سیرگاه‌گه توشیلگنده، یوسـف علی کوٗکَلداش بیر نوع آش تارتردی. بو ییگیرمه کونده مشـهور سـیرگاه‌لردن بیرگینـه سـلطان حسین میرزانینگ خانقاهی‌دن اوٗزگه کوریلمه‌گن یېر قالمه‌دی شېکیلّی.

گازرگاه، علیشېربېک‌نینگ باغچه‌سی و قاغاز جَوازی و تخت آستانه، پل‌کـاه، کهدسـتان، باغِ نظرگاه، نعمت‌آباد و گازرگاه خیابانی، سلطان احمـد میرزانینـگ حظیره‌سی(مقبره‌سـی) و تخت سفر، تخت نوایي و تخت برگـر، تخـت حاجی‌بېـک و شـیخ بهاءالـدین عمـر، شـیخ زین‌الدین، مولانا عبدالرحمن جامي‌نینـگ مـزارات و مقبره‌سـینی، نمازگـاه مختـار و حـوض ماهیان، ساقی سَلمان و اصلی اسـمی ابوالولیـد بـولگن بیلـوري، امـام فخـر و بـاغِ خیابـان، میرزانینگ مدرسه و مقبره‌سینی، گوهرشادبېگیم‌نینگ مدرسه و مقبره‌سینی، مسجد جامع‌نـی، باغِ زاغان و باغِ نو، باغِ زبیـده و ابوسـعید میـرزا سـالگن دروازه‌ی عراق‌نینـگ تشقریسـیده‌گی آقسرای، پوران و صوفه‌ی تیراندازان (اوٗق آتووچیلر صُفه‌سی)، چرغالانـگ و میـر واحـد، پـلِ مالان و خواجه تاق، باغِ سفید و طربخانه، باغِ جهان‌آرا و کوٗشک، مقویخانـه و سَوسـنیخانه، دوازده برج و جهان‌آرانینگ شِمال طرفیده‌گی کتّه حوض، توٗرت طرفیده‌گی توٗرت عمـارت و قلعه‌نینگ بېش دروازه‌سی: ملک، عراق، فېروز آباد، خـوش و قیپچـاق، بازارِملـک و چارسـو دروازه‌لرینی، شیخ‌الاسلام مدرسه‌سی و ملکلرنینگ جامع مسجدی، باغ‌شـهر و بـدیع‌الزمان میرزانینگ انجیـل دریاسـی یاقه‌سـیده‌گی مدرسه‌سـی، علیشـېربېک‌نینگ "انسـیه" اتـه‌لمیش یشه‌یدیگن اویلرینی، "قدسیه" ناملی مقبره و مسجدی جامع‌نی "خلاصیه" و "اخلاصیه" ناملی مدرسه و خانقاه‌نی، "صفائیه" و "شفائیه" اته‌لمـیش حمّـاملرینی، شـفاخانه‌لرینـی آز فرصـتده ایلَنیب چیقدیم.

سلطان‌احمد میرزانینگ کیچیک قیزی معصومه سلطان‌بېگم‌نی آنه‌سی حبیبه سلطان‌بېگم

www.ezgu.org

بو تۉپالانلردن بوروناق خراسانگه آلیب کېلگن ایکن. بیر کون اکه‌منی کۉرگنی کېلگنیمده آنه‌سی بیلن کېلیب مېنی کۉردی. کورگن زَهاتی‌یاق مېنده خیله مَیل پیدا بۉلدی. مخفی کیشیلر باریب اکه‌م و ینگه‌م بیلن (پاینده سلطان‌بیگم‌نی "اکه"، حبیبه سلطان‌بیگم‌نی "ینگه" دېر ایدیم) سۉزله‌شیب، شونگه کېلیشیلدی که، ینگه مېنینگ آرتیمدن قیزینی آلیب کابل‌گه باره‌دیگن بۉلدی.

مېنگه شو پېرده قیشلنگ دېب، محمد بوروندوق‌بېک و ذوالنون‌بېک یوره‌کدن حرکت قیلر، لېکن قیشلاو پېری و قیشله‌ماق اسبابینی یخشی تأمینلب بېرمس ایدیلر. قیش بۉلدی و آره‌دگی تاغلرگه قار یاغدی. کابل طرفیدن هنوز خواطرلیک کۉپراق بۉلدی. بولر نه قیشلاولیک پېرنی مهیا قیلدیلر، نه بیر احتیاجنی قاندیرووچی قیشلاو پېرنی کۉرسته آلدیلر. آخری ضرورت بۉلدی، آچیق ایته‌آلمه‌دیک. قیشلاو بهانه‌سی بیلن هرات-دن شعبان آیی‌نینگ پېتّینچیسیده چیقیب، بادغیس پېرلریده، تاکه ولایتلرگه نرسه ییغیش و ایش-کوچ تۉپلش اوچون کېتگنلر کېلیب قۉشیلسینلر دېب، هر یورتده بیر کون-ایکّی کون تۉختب کۉچر ایدیک. تۉختش و کوتیش شو درجه‌ده بۉلدی‌که، لنگری میرغِیاث‌دن ایکّی-اوچ کۉچ اۉتگنده رمضان آیی کۉریندی. ولایتلرگه ایش-کوچ اوچون کېتگن ییگیت-یلنگدن بعضیسی کېلیب قۉشیلدی، بعضیسی ییگیرمه کون، بیر آیدن سۉنگ کابل‌گه کېلدیلر. بعضیلری قالیب میرزالرگه نوکر بۉلدیلر. شولردن بیری سَیدیم علی دربان ایدی، قالیب بدیع‌الزمان میرزاگه نوکر بۉلدی.

خسروشاه نوکرلریدن هېچ کیمگه اونینگدېک حرمت- اعتبار قیلمسدیم. جهانگیر میرزا غزنی‌نی تشلب چیققنیده، غزنی سیدیم‌گه بېریلگندی. اۉزی‌نینگ قَینیسی دوست ایسه انگو شیخ‌نی غزنی‌گه قۉییب، اۉزی کېلیب لشکرگه قۉشیلگن ایدی. حقیقتاً خسروشاه نوکرلری آره‌سیده سیدیم علی دربان بیلن محب‌علی قۉرچی‌دن اۉزگه یخشیراق کیشی یۉق ایدی. سیدیم یخشی اخلاق و اطوارلیک کیشی ایدی. قیلیچنی زۉر چاپردی. اوییده ییغینسیز و صحبتسیز اۉتیرمسدی، انچه سخاوتلی ایدی. عجب کفایتلی و هِمتلی، ظرافت و لطافتی

www.ezgu.org

گۈزه‌ل، مناسبت و صحبتی شیرین، خوش‌خلق، سۈزه‌مال و هزلکش کیشی ایدی. عیبی شو ایدی که، اۈته فاسق و مذهبیده بیر آز چېتگه آغیش بار ایکن. بیر آز ایکّی یوزلمه‌چی ایدی. بعضیلر اونینگ بو فعلینی هزلگه یۈیردیلر، بیراق اونی بې‌چیز عیبله‌مس ایکنلر. بدیع‌الزمان میرزا هراتنی شَیبانی‌خان‌گه آلدیریب، شاه‌بېککه کېلگنیده، میرزا بیلن شاه‌بېک‌نینگ آره‌سیگه نفاق سالگنی اوچون اونی اۈلدیریب، هیرمند دریاسیگه تشلته‌دی. محب علی‌نینگ واقعه‌لری "وقایع" دوامیده ذکر ایتیله‌دی.

لنگرِ میرغیاث‌دن اۈتیب، غرجستان‌نینگ چېکّه کېنتلرینی باسیب، چخچران‌گه کېلیندی. لنگردن اۈتیب، غرجستان توپراغیگه یېتگنده همه‌یاق قار ایدی. قار بارگن سری کتّه‌لشردی. چخچران‌ده هم قار آت‌نینگ تیزه‌سی‌دن یوقاریراقه چیقردی. چخچران ییرلری ذوالنون‌بېککه تېگیشلی ایدی. اونینگ اۈرنیده میرکجان ایردی اسملی نوکری توردی. ذوالنون‌بېک‌نینگ غلّه‌لرینی پول بېریب آلدیک. چخچران‌دن ایکّی-اوچ کۈچ اۈتگچ، قار جوده کۈپَیدی، اوزنگیدن یوقاریراقه چیقردی. کۈپ ییرده آت‌نینگ آیاغی ییرگه تېگمسدی. ینه تینیمسیز قار یاغردی. چراقدان‌دن اۈتگچ هم قار کۈپ کتّه بۈلدی. یۈلیمیز هم نامعلوم بۈلدی. لنگری میرغِیاث ییریده کابل‌گه قَیسی یۈل بیلن باریشیمیزنی کېنگشدیک. مېن و اکثر آدملر شونده‌ی ملاحظه‌ده ایدیک که، حاضر قیش، تاغ یۈلی کۈپ خواطرلی، قیینچیلیکلر بۈله‌دی. قندهار یۈلی بیر آز ییراقراق بۈلسه‌ده، لېکن بې‌تشویش و بې‌خواطر باریلردی. قاسم‌بېک او یۈل ییراق، منه شو یۈل بیلن باره‌میز، دېب توریب آلدی. شو یۈلگه توشدیک. پیر سلطان پیشایی یۈل باشلاوچی ایدی، قریلیگیدنمی یا گنگیره‌دیمی، یا قارنینگ کتّه‌لیگیدنمی، یۈلنی یۈقاتدی، باشله‌ی آلمه‌دی.

قاسم‌بېک‌نینگ حرکتی بیلن بو یۈلگه توشگندیک. قاسم‌بېک اویه‌لگنیدن اۈزی و اۈز اۈغیللری قار تېپیب، یۈل تاپیب، آلدینده یورردیلر. کېینگی کون هم قار کۈپَیدی. یۈل هم نامعلوم. هر قنچه حرکت قیلدیک، یورالمه‌دیک. چاره تاپالمَی قَیتیب، بیر اۈتینلیک ییرگه توشیب، یېتمیش-سکسان سره ییگیتلرنی کېلگن ایزیمیز بیلن قَیتیب، پستراقده قیشله‌گن

www.ezgu.org

هزاره-مزاره‌دن تاپیب، یۉل باشلاوچی کېلتیرسینلر، دېب تعیین قیلدیک. او کېتگنلر کېلگونچه اوچ-تۉرت کون بو یورتدن کۉچیلمه‌دی. بارگنلر هم یخشی یۉل‌باشله‌یدیگن کیشی آلیب کېلمه‌دیلر.

توکل قیلیب، سلطان پیشایی‌نی ایلگری سالیب، یۉل تاپالمه‌ی قَیتگن یۉلیمیزگه ینه توشیب جۉنه‌دیک. بیر نېچه کون کۉپ تشویش و مشقتلر تارتیلدی. عمر بۉیی بونچه مشقت تارتمه‌گن اېدیک. بو مطلع اۉشه فرصتده ایتیلدی:

چرخ‌نینگ مېن کۉرمه‌گن جورو جفاسی قالدیمو؟

خسته کۉنگلیم چېکمه‌گن دردو بلاسی قالدیمو؟

بیر هفته‌گه یقین قار تېپیب، کونده بیر-بیر یریم شرعیدن آرتیق کۉچیلمس اېدی. قار تېپر کیشی مېن اېدیم، اۉن-اۉن بېش ایچکی یقینلر و قاسم‌بېک اېدی. ایکّی اۉغلی- تنگری‌بېردی و قنبرعلی بیلن ینه ایکّی-اوچ نوکری هم بار اېدی. اوشبو کیشیلر یَیاو یوریب، قار تېپر اېدیک. هر کیشی یېتّی-سکّیز-اۉن قری ایلگری یوریب قار تېپردی. هر قدم قۉیگنده بېلیگچه، کۉکسیگچه باته-باته قار تېپر اېدی. بیر نېچه قدم بارگندن سۉنگ ایلگریگی کیشی حالدن تاییب تۉختر، ینه بیر کیشی آلدینگه اۉتردی. بو اۉن، اۉن بېش-ییگیرمه کیشی یَیاو باریب قارنی تېپگچ، بۉش آتنی تارتیش امکانی بۉلردی. بۉش آت تارتیلر، اوزنگیسیگه‌چه، قارنیگچه باته-باته بو بۉش آت هم اۉن-اۉن بېش قدمچه یۉل یوریب تالیقر اېدی. بو آتنی چېتگه تارتیب، باشقه بیر بۉش آت ایلگری تارتیلردی. اوشبو یۉسین بیلن بیز اۉن، اۉن بېش-ییگیرمه کیشی‌نینگ آتلری‌گینه ایلگری تارتیلدی. قالگن برچه ییگیتلر و بېک اتَلگنلر آتلریدن هم توشمه‌ی، تیار تېپیلگن و باسیلگن یۉلگه کیریب، باشلرینی قویی سالیب کېلیشردیلر. کیشیگه بیرار نرسه تکلیف قیله‌دیگن یاکه زۉرلیک قیلیش پیتی اېمس اېدی. هر کیم‌نینگ هِمت و جرأتی بۉلسه، بونده‌ی ایشلرنی اۉزی تیلب قیله‌دی.

شو اصول بیلن قار تېپیب، یۉل قیلیب اینجوکان دېگن یېردن اوچ-تۉرت کونده زرین داوانی‌نینگ توبیگه-خوال قوتی‌دېگن غارگه کېلدیک. انه شو کونی قتّیق بۉران بۉلیب قار

www.ezgu.org

یاغردی. برچه اؤلیم واهمه‌سیگه توشدی. او ایل تاغده‌گی غار و کاوکلرنی خوال دییدی. شو غارگه ییتگنده، قار قویونی تیزلشدی. اوشبو غارقاشیده تؤخته‌دیک. قار کؤپ، یؤل سؤقماق، تیپیلگن‌ـباسیلگن یؤل بیلن هم آت زؤرغه یوره‌دی. کونلر غایت قیسقه‌لیگیدن آلدینده‌گیلر یاروغ پیتی غار آلدیگه کیلدیلر، نمازشام، خفتن نمازیگچه باشقه‌لر ییتیب کیلدی. اولردن کیییننگیلر تؤخته‌گن ییریده‌یاق توشدی. کؤپلر آت اوستیده تانگ آتیردی، غار تارراق کؤریندی. مین غارنینگ آغزیده کوره‌ک آلیب، قار کوره‌دیم، قارنی کؤکسیمگچه قزدیم، سیره ییرگه ییتمسدی. بیر آز شمالدن پناه بولدی، اؤشه ییرده اؤتیردیم. هر قنچه: «غارگه کیرینگ» دیییشسه‌هم کیرمه‌دیم. برچه ایل قارده و بؤرانده، مین ایسّیق اویده و استراحتده اؤتیره‌منمی دیب اویله‌دیم. مونده برچه ایل تشویش بیلن مشقتده، مین مونده اویقو بیلن فراغتده بؤله‌یمی؟! بو مروت و هم‌جهتلیکدن ییراق ایش دیر. مین هم هر تشویش و مشقت بولسه کؤره‌یین، هر نیچوک ایل طاقت قیلیب تورسه، توره‌یین. بیر فارسی مقال بار: «دوستلر بیلن بیرگه بؤلگن اؤلیم‌ـتوی دیر». اؤشنده‌ی قار قویونیده اؤزیم قزگن‌ـیسه‌گن چوقورده اؤتیردیم. خفتن نمازیگچه قار شونده‌ی تیز یاغدی که، مین اینگه‌شیب اؤتیرگن ایدیم، آرقه‌م، باشیم و قولاقلریم اوستیگه تؤرت اینلیک قار یاغدی.

اؤشه کیچه قولاغیمگه ساووق تأثیرقیلدی. خفتن نمازی پیتی غار ایچینی یخشی کوزه‌تگنلر «غار جوده کینگ دیر. بونده همه‌گه ییترلی جای بار»، دیب قیچقیریشدی. بونی ایشیتیشیم بیلن، اوستیمده‌گی قار‌ـمارنی سیلکیب غارگه کیردیم. غار یقینیده‌گی ییگیتلرنی هم تکلیف قیلدیم. قیرق‌ـایلّیک کیشیگه ییته‌دیگن فراغتلی جای بار ایکن. ییگولیکلر: قوریتیلگن ایت، قاورداق، کیمده نیمه بؤلسه بارینی کیلتیردیلر. شونده‌ی ساووق، قار و بؤرانده عجب ایسّیق بی‌خطر و فراغتلی ییرگه کیلدیک. ایرته‌سی سحرلب قار و بؤران توردی.

ایرته‌سیگه کؤچیب اوشه یؤسین بیلن قار تیپیب، یؤل یسه‌ب، داوان اوستیگه چیقدیک. یؤل هم قیرلب یوقاریگه چیقرکن. کؤتل زرین (زرین داوانی) دیر ایکنلر. بیز یوقاریگه چیقمه‌ی دره ایچی بیلن پستگه یؤنه‌لدیک. داوان‌نینگ تویبگه ییتگونیمیزچه کون کیچ

www.ezgu.org

بۆلدی. دره آعزیده‌یاق قۆندیک. اۆشه کېچه جوده قتّیق ساووق بولدی. کۆپ مشقت و عقوبت بیلن او توننی اۆتکزدیک. کۆپ کیشی‌نینگ قۆل-آیاغینی ساووق اوردی. کېپک‌نینگ آیاغینی، سویوندوک تورکمن‌نینگ قۆلینی، ینه اخي‌نینگ آیاغینی اوشه کېچه ساووق آلدی. ایرته‌سیگه دره قوییسیدن یوردیک. یۆل‌نینگ بو ایمسلیگینی بیلیب، کۆریب، توکَل قیلیب، دره قوییسیدن یوریلدی. یامان اوچمه، سېکیرتمه یېرلردن توشیلدی. نمازشام پیتیده، دره‌نینگ آغزیگه چیقدیک.

بو داوانده بونچه کتّه قار بار یَیتی کیشی اوندن اۆتگنینی، بو داواندن آشیب اۆتماق کیشی‌نینگ کۆنگلیگه کېلگنینی بیرانته قری یاشی اولوغ ایسله‌یالمه‌یدی. گرچه کتّه قاردن بیر نېچه کون انچه‌گینه تشویش کۆرگن بولسک‌ده، لېکن آخری اوشبو کتّه قار طفیلی اۆزیمیزنی منزلگه یېتکیزدیک. چونکه بونده‌ی کَته قار بۆلمسه، اۆشنده‌ی یۆلسیز اوچمه و سېکیرتمه‌دن کیم اۆته آلردی؟! احتمال، کتّه قار بۆلمسه اوّلگی اوچمه‌ده‌یاق برچه‌نینگ آت و تویه‌سی تماماً قالیب کېتگن بۆلردی.

هر نیک و بدی که در شمارست،

تا درنگری صلاح کارست.

(مضمونی: هر بیر یخشی-یامانلیکنی ملاحظه قیلیب کۆرسنگ، حیات اوچون خیرلی ایشلرگه سبب بۆله‌دی.)

خفتن پیتی، یکّه اۆلنگگه کېلیب توشدیک. یکّه اۆلنگ اېلی بیز کېلیب توشگنده‌یاق خبر تاپدیلر. ایسّیق اویلر، سېمیز قویلر، آتگه اۆت و پیچن بې‌نهایه، اۆت یاقماققه اۆتین و تېزه‌ک بېحد حسابسیز ایدی. اۆشنده‌ی ساووق و قاردن قوتیلیب، بونده‌ی کېنگ و ایسّیق اویلر تاپماق، اونده‌ی مشقت و بلادن خلاص بۆلیب، بونچه کۆپ نان و سېمیز قۆیلر تاپماق بیر حضور دیر کیم، بونی بونده‌ی مشقتلرنی کۆرگنلر بیله‌دی، شونده‌ی بیر فراغت دیر که، بونی اۆشنده‌ی بلالرنی باشدن کېچیرگنلر فهم قیله‌دی.

خاطرجمع و کۆنگیل تینچ حالده بیر کون یکّه‌اولنگ‌ده توردیک. یکّه‌اۆلنگ‌دن کۆچیب،

www.ezgu.org

ایکّی ییغاچ یۉل یوریب تۉخته‌دیک. ایرته‌سی رمضان هییتی بۉلدی. بامیان بیلن یوریب، شیبرتو داوانیدن آشیب، جنگلککه یېتمه‌ی توشیلدی. تورکمن هزاره‌سی کۉچلری و ماللری بیلن یۉلیمیزنینگ اوستیده‌یاق قیشله‌گن ایکن. بیزدن اصلا خبرلری یۉق. ایرته‌لب کۉچیب کېلیشده بولرنینگ آغیل و کپه‌لری آره‌سیگه کېلیب توشدیک. ایکّی-اوچ بۉلک آغیل تالان-تاراج قیلیندی. اۉزگه‌لری اوی و روزغارینی تشلب، باله-چقه‌سینی آلیب تاققه چیکیندی. ایلگریدن، بیر نېچه هزاره لشکر ایلی‌نینگ آلدینی بیر تاغ یۉلی‌نینگ تار جاییده تۉسیب، اۉق آتیشیب آدملرنی اۉتگنی قۉیمه‌یپتی، دېگن خبر کېلدی. بو خبر کېلگچ، ایلدَم یوردیم، باریب کۉرسم، بیر نېچه هزاره تۉسیق آره‌سیدن ایمس، بیر تاغ تومشوغیدن کېلیب به مثالِ باتیر ییگیتلردېک اۉق آتماقده‌لر. شعر:

قراسین یاغِی‌نینگ کوروبتورلر،
دنگ و حیران باقیب توروبتورلر.
مېن یېتیب تېز اول سری یورودوم،
یورو-یورو دېب ایلگری یورودیم.
غرضیم ایلنی تېز قیلماق ایدی،
یاغِی بیرله ستیز قیلماق ایدی.
تېز ایتیب ایلنی تارتیم اۉزنی،
هېچ کیم هم ایشیتمه‌دی سۉزنی،
یۉق ایدی جیبه و کېجیم و یراق،
مېنده بار ایدی نېک اۉق و سداق.
توردوم ایرسه تمام ایل توردی،
یاغِی گویا بولرنی اۉلتوردی،
سېن نوکر کیم قیلورسېن آنینگ اوچون،
یراغی بیر محلده جانینگ اوچون.

www.ezgu.org

يۆق كه نوكر توروب بېگى يوروگەى،
نوكر آسوده و بېگى چوروگەى.
نوكرى كيم، بو طور دور، نې آسيق،
نې ايشينگگه يرر، نې آشقه قاتيق،
آخر آت سالديم ايلگرى يورودوم،
سوروبان تاغقه يوقارى يورودوم،
مېنى كۆروب يورودى اېل داغى،
قالدى اېلدين كېينگه قۆرقاغى.
يېتيبان تېز تاققه تارماشتوک،
اۆقيغه باقمەيين يوروب آشتوک.
گهى آتتين توشوب، گهى آتليق،
يوروبان ايلگريگه جرأتليق.
ياغي هم تاغدين اۆق قۆير اېردى،
زور كۆرگچ ساليب يوري بېردى،
تاققه چيقتوک هزارەنى قاولب،
قير و قۆلده كييک كيبى آولب.
يوروغاننى كييكدېک آتقولەدوک،
تَلَبان مال و قۆيينى بۆلەدوک.
قيريبان توركمن هزارەسينى،
ايلەدوک بند كيشى-قارەسينى.
اېر اتاغليقنى دستگير اېتتوک،
اهل و اولاديني اسير اېتتوک.

هزاره ماليدن مېن هم بير قِسم قۆى ييغديم. يارک تغـايىگـه تاپشـيريب، اۆزيـم ايلگـرى

www.ezgu.org

اۉتیب، قیرلر و قۉللر بیلن یوریب، هزاره‌لرنینگ آت و قۉیلرینی سوریب، تېموربېک لنگریگه کېلتیریب توشدیک. تورکمن هزاره‌سی‌نینگ اۉن تۉرت اۉن بېش قَیسر و یۉلتۉسر کتّه‌لریدن قۉلگه توشگندی. خَیالیمده بو اېدی‌که، توشگن یورتده اولرنی تورلی عذاب و عقوبت بیلن اۉلدیره‌یلیک که، تاکه برچه یۉلتۉسر و قَیسرلر اوچون عبرت بۉلسین. یۉلده اولرگه قاسم‌بېک یۉلیقیب، بې‌مورد رحم قیلیب، قۉییب یوباریپتی.

زمین شوره سنبل بر نَیارد،
در و تخم عمل ضایع مگردان.
نکویی با بدان کردن چنان است،
که بد کردن به جان نیکمردان.
(مضمونی: شورتوپراق ییرده سنبل بیتمِیدی،
اونده‌ی ییرده امید اوروغینی نابود قیلمه.
شونگه اۉخشش یامانلرگه یخشیلیک قیلیش
یخشیلرگه یامایلیک قیلیش‌دیر .)

اسیرلرگه هم رحم قیلیب، آزاد قیلیندی. اوشبو تورکمن هزاره‌سیگه هجوم قیلینه‌یاتگنده اېشیتدیک که، محمد حسین میرزا دۉغلت سلطان سنجر برلاس و برچه کابل‌ده قالگن مۉغوللرنی اۉزلریگه تارتیب، میرزاخان‌نی پادشاه قیلیب، کابل‌نی قمل قیلیشیپتی. ایل آره‌سیده اوشبو خبرنی ترقه‌تیشیپتی که، بدیع‌الزمان و مظفرمیرزا بابر پادشاه‌نی توتیب، هرات‌نینگ حاضر آله‌قۉرغان نامی بیلن مشهور بۉلگن اختیارالدین قلعه‌سیگه قَمتیلر. کابل قۉرغانیده ملا بابای پشاغری، خلیفه، محب علی قۉرچی، احمد یوسف و احمد قاسم باشلیق اېدیلر، بولر متانت کۉرستدیلر. قۉرغاننی قتّیق قوریقلب، مستحکم قیلیب اسره‌دیلر.

تېموربېک لنگریدن قاسم‌بېک‌نینگ تۉقبایلیک محمد اندیجانی اسملی نوکری آرقه‌لی کابل‌ده‌گی بېکلرگه بو ییرگه کېلگنیمیزنی بیتیب یوباردیک. غوربند تار تاغ آره‌لیغیدن چیقیب، اولرنینگ اوستیگه یوره‌میز، دېگن قرارگه کېلدیک. منار تاغیدن اۉتگن زَهاتی‌یاق کتّه اۉت

www.ezgu.org

یاقه‌میز، سیزلر هم ارکده -حاضر خزینه بۆلگن اېسکی کۆشـک اوسـتیده کتّـه آلاو یـاقینگیز. تاکه، بیزنینـگ کېلگنیمیزنـی بیلیبسـیزلر، دېـب اۆیلـه‌یلیک. بیـز بـو تامانـدن یېـتگچ، سـیز ایچکریدن چیقیب قۆلینگیزدن کېلگنچه حرکت قیلینگ، دېب کېلیشیب آلدیک. بو سۆزلرنی یازدیریب، محمد اندیجانيدن یوباریلدی.

اېرته‌سی اېرته‌لب لنگردن آتلَنیب، اُشتُر شهر تۆغریسیده توشدیک. اوندن سـحر آتلَنیـب، توشگه یقین غوربند تار تاغ آره‌لیغیدن چیقیب، کۆپریک باشـیده توشـدیک. آت سـوغاریب، آتنی تیندیریب، پېشین نمازی چاغی کۆپریک باشیدن آتلندیک. توتقاوول‌گچه قار یۆق اېدی. توتقاوول‌دن اۆتیب بارگنیمیز سَری قـار کتّـه‌راق بۆلـدی. ضـمناً یخشـی بـیلن منـار آره‌سـیده شونده‌ی ساووق اېدی که، عمر بۆیی مونچه ساووقنی کۆرمه‌گن اېدیک. احمدیسـاوول بـیلن قاره احمد یورتچی ینه کابل‌ده‌گی بېکلرگه یوباریلدی. اۆشه وعده مدتی اۆتیب، تـاغ اېتگیـده تۆختب، ساووقدن بې‌طاقت بۆلیب، اۆتلر یاندیریب ایسیندیک.

اۆت یاندیرر وقتی بۆلمه‌سه‌ده، سـاووق ضـربیدن بې‌طاقـت بۆلیـب، اۆت یاندیریلـدی. تانگگه یقین، منار تـاغی اېتگیـدن آتلنـدیک. منـار بـیلن کابل‌نینـگ آره‌سـیده قـار آت‌نینـگ تیزّه‌سیگچه کېلردی. قت‌قلاق بۆلگندی، یولدن چېتگه چیققن کیشی قیینه‌لیب یـورر اېـدی. بو آره‌لیقدن تیزیلیشیب کېلدیک. شو باعـث فـرض وقتیـده کابل‌گـه زورغـه یېتـدیک. بی‌بـی ماهرۆی‌گه یېتیشیمیزدن بوروناراق ارکدن کتّه اۆت چیقدی. معلوم بۆلدی که، خبر تاپیشـیپتی. سید قاسم‌نینگ کۆپریگیگه یېته قالیب، شیریم تغایی بیلـه هجـومچی قِسـم کیشیسـینی مـلا بابانینگ کۆپریگی تامانگه یوباردیک. سۆل قنات و مرکز بابالۆلی یۆلیگه توشدیک. او محللـر خلیفه باغی‌نینگ اۆرنیده بیر کیچیکراق باغچه بـۆلردی. اولوغبېـک میـرزا (کـابلي) سـالگن اېدی. لنگر یۆسینلیک. درخـت-یاغـاچی قالمـه‌گن بۆلسـه‌ده، احاطـه‌لنگن اېـدی. او یېرگـه میرزاخان اېگه‌لیک قیلردی.

محمد حسین میرزا اولوغبېک میرزا سالگن باغِ بهشتده اېدی. مـېن مـلا بابـا باغی‌نینـگ کۆچه طرفیده‌گی قبرستانگه یېتیـب اېـدیم کـه، شاشـیلیب، ایلگریلـب کېتگنلرنـی اوریـب،

www.ezgu.org

قَیتریب بیزگه تامان هَیده‌دیلر. ایلگری باریب میرزاخان اؤتیرگن حویلیگه کیرگنلر تۆرت کیشی ایدی. بیری سید قاسم ایشیک‌آغه، ایکّینچیسی قنبرعلی قاسم‌بیک، اوچینچی‌سی شیرقولی قاراوول مؤغول، تؤرتینچیسی شیرقولی‌نینگ جماعتیدن سلطان احمد مؤغول ایدی.

بو تؤرت کیشی باریب‌آق، تارتینمسدن میرزاخان اؤتیرگن حویلیگه کیره‌دیلر، تؤس‌تؤپالان باشلنه‌دی. میرزاخان بیر آتگه مینیب قاچیب چیقه‌دی. ابوالحسن قؤربیگی‌نینگ اینیسی محمد حسین هم میرزاخان‌گه نوکر بؤلگن ایدی. بو تؤرت کیشیدن شیرقولی‌نی چاپیب ییقیتیشه‌دی. باشینی کیسیش پیتیده قوتولیب کیته‌دی. بو تؤرت کیشی قیلیچ ییب، اؤق ییب، یره‌دار بؤلیب، اؤشه ییرده بیزگه قؤشیلدیلر. کؤچه‌ده آتلیک ایل تیقیلیب، تؤختب قالدی، نه ایلگری یوره آلردیلر، نه کیینگه قَیته آله‌دیلر. مین یقینیمده‌گی ییگیتلرگه:-آتدن توشینگلر، تشلَنینگلر! دیدیم. دوست ناصر، خواجه محمد علی کتابدار، بابا شیرزاد، شاه محمد و ینه بیر نیچه ییگیت آتدن توشیب، باریب، اؤق آتدیلر. یاو قاچه‌ویردی. قؤرغانده‌گیلرگه کؤپ کؤز توتدیک. اوروش پیتی ییتیب کیلیشمه‌دی. یاونی قاچیرگندن سؤنگ بیرین-کیتین چاپیب کیله باشله‌دیلر. هلی میرزاخان اؤتیرگن چارباقّه کیریب اولگورمه‌گن هم ایدیم که، قؤرغانده‌گی ایلدن احمد یوسف، سیدیوسف کیلدی. مین بیلن همراه بؤلیشدی. میرزاخان اؤتیرگن باققه کیردیک. کؤردیم. میرزاخان یۆق. قاچیب کیتیپتی. تیزدن‌آق قَیتدیم. احمد یوسف مینینگ آرتیمده ایدی. چارباغ‌نینگ ایشیگیدن دوست سرپلي پیاده قیلیچ یلنغاچلب کیریب کیلدی. او کابل‌ده مردانه‌لیگی طفیلی حرمت-اعتبار تاپگن، اؤشه ییرده کابل‌ده ساقچی دسته باشلیغی منصبیگه قؤییلگن ایدی، او مینگه تیک قره‌ب باستیریب کیلردی. مین ساووت کییگن ایدیم. کمربند باغلَمه‌گندیم. دوبولغه هم کییمه‌گن ایدیم. بیر نیچه مرته "هَی دوست، هَی دوست!" دیب قیچقیردیم، احمد یوسف هم قیچقیردی. ساووق و قارده یوره‌ویریب اؤزگرگنیمدنمی، یا مینی تنیمه‌دی، یا اوروش عذابیدن، تارتینمه‌ی یلنگ بیله‌گیمگه قیلیچ سالدی. تنگری عنایتی ایدی. قیل اوچیچه تأثیر قیلمه‌دی.

اگر تیغ عالم بجنبد ز جای،
نبرد رگی تا نخواهد خدای.

www.ezgu.org

مضمونی :(«اگر عالم تیغی قۆزغلسه هم، خدا خواهله‌مسه بیرار تامیرنی کېسالمه‌یدی»)

مېن اوشبو دعانی اۆقیگن ایدیم. اونینگ خاصیتی بۆلدی، تنگری تعالی بو فلاکَتنی دفع قیلدی و بو مېنگه یۆنه‌لگن بلانی برطرف قیلدی. او منه بو دعا دیر:

«بسم الله الرحمن الرحیم. اللهم انت ربي، لااله الا انت علیک توکلت و انت ربی‌العرش‌العظیم. ماشاءالله کان و مالم یشاءلم یکن ولا حول و لاقوّة الا باللهالعلی‌العظیم. واعلم ان الله علی کل شیء قدیر وان الله قد احاط بکل شیء علماً واحصی کل شیء عددا اللهم انی اعوبک من شر نفسی وشر غیری ومن شر کل ذی شر ومن شر کل دابه انت آخذ بناصیتها انک رب العرش العظیم»

(مضمونی : مهربان و رحملی الله نامی بیلن باشله‌یمن. اللهیم، اۆزینگ ربیمسن، اۆزینگدن اۆزگه اله یۆق، اۆزینگگه توکل قیلدیم وسېن اولوغ عرش ربی‌دیرسن. نیمه‌نی که الله خواهلسه بۆله‌دی، خواهله‌مسه بۆلمَیدی. و هېچ قنده‌ی مدد، کوچ‌قوت یۆق، مگر اېنگ یوکسک و بویوک الله بیلن. و بیلینگ‌که، الله تعالی هر بیر ایشگه قادر دیر. و البته الله به تحقیق هر بیر نرسه‌نی اۆز علمی بیلن بیلیب تورووچی و هر بیر حسابلنووچی نرسه‌نینگ حسابینی بیلووچی ذات دیر .اللهیم، نفسیم‌نینگ یامانلیگیدن و باشقه نفس‌نینگ یامانلیگیدن و یامانلیک قیلووچیلرنینگ یامانلیگیدن و باشقه مخلوقاتلرنینگ یامانلیگیدن اۆزینگدن پناه سۆره‌یمن. البته، سېن اولوغ عرش ربی دیر سن.)

او یېردین چیقیب محمد حسین میرزا اۆتیرگن باغ بهشت‌گه کېلدیم. محمد حسین میرزا قاچیب چیقیب، یشیرینیبدی. محمد حسین میرزا اوتیرگن باغچه‌نینگ رخنه‌سیده یېتّی-سکّیزته اۆق-یایلیک کیشی توریپتی. مېن بو کیشیلرنینگ اوستیگه آتیمنی نیقتب باردیم، تۆخته‌مه‌ی، قاچه‌بېردیلر. مېن یېتیب، بیریگه قیلیچ سالدیم. شونده‌ی یومه‌لب کېتدی که، باشی اوچیب کېتدیمیکن، دېب اۆیله‌دیم. اۆتیب کېتدیم، مېن قیلیچ سالگن کیشی میرزاخان‌نینگ کۆکَلداشی تولَک کۆکَلداش ایکن. قیلیچ بیلکه‌سیگه توشیبدی. محمد حسین میرزا اۆتیرگن اویلرنینگ ایشیگیگه یېتگنیمده تام اوستیدن بیر مۆغول، مېنینگ نوکریم

ایدی، اونی تَنیردیم، تیک تورگن حالده یوزیمگه قره‌ب یای تارتدی. او طرفدن- بو طرفدن «هَی، هَی، پادشاه‌دیر!» دیدیلر. اۆقنی قَیتریب سداققه سالیب قاچدی. اۆق آتیشدن هم ایش اۆتگن ایدی. میرزاسی و سردارلریدن قاچگنی قاچدی، قۆلگه توشگنی توشدی. اوشبو ییرده کیم اوچون هم اۆق آتردی؟ مین حرمت-اعتبار قیلیب نینگنهار تومنینی عنایت قیلگنیم سلطان سنجر برلاس هم بو فتنه‌ده اولر بیلن شریک ایدی. توتیب، بۆیینینی باغلب کیلتیردیلر. اضطراب بیلن: «های، مینده نی گناه؟!» دیب قیچقیرردی. گناه بوندن آرتیق بۆله‌دیمی؟ سلطان سنجر برلاس بو جماعت بیلن هم‌جهت و کینگشداشلردن بیر اولوغراغی سین بۆلسنگ!

خان دادم‌نینگ والده‌سی شاه‌بیگیم‌گه جیین بۆلر ایدی. بونده‌ی شرمنده قیلیب سزایی قیلمنگ، بونگه اۆلیم یۆق دیر!-دیب بویوردیم.

بوندن چیقیب قۆرغانده قالگن بیک‌لردن بیری احمد قاسم کۆهبُرنی بیر دسته ییگیتلر بیلن میرزاخان‌نینگ آرتیدن یوباردیم. اوشبو باغ بهشت یانیده شاه‌بیگم و خوب نگارخانم چادرلر قوریب اۆتیرگن ایدیلر. بو باغدن چیقیب، شاه‌بیگم‌نی و خانم‌نی کۆرگنی باردیم. شهر ایلی و سَیاق-سَلپی‌لر هجوم قیلیب، بورچک-بورچکده ایلنی توتماققه، مال تله‌ماققه یۆل سۆییبدیلر. کیشیلر قۆییب، برچه تالانچیلرنی اوریب-سوریب چیقردیک.

شاه‌بیگم و خانم بیر اویده اۆتیرگن ایدیلر. دایمگی ییرده توشیب، باریب بورونگیدیک ادب و تعظیم بیلن کۆریشدیم. شاه‌بیگم و خانم بیحد، بی‌قیاس اضطرابده، خجالتدن باشلری ایگیک خجل ایدیلر. نه معقول عذر ایته‌آله‌دیلر، نه درستراق حال- احوال سۆره‌شگه باتینه‌آله‌دیلر. بولردن امیدیم بونده‌ی ایمس ایدی. بو فتنه‌چی گروه هر قنده‌ی بدبختلیک نیتیده بۆلسه‌لر هم بیگم‌نینگ، خانم‌نینگ سۆزلریگه قولاق سالر ایدیلر! میرزاخان هم شاه‌بیگم‌نینگ توغیشگن نبوره‌سی، کیچه و کوندوز بیگم قاشیده ایدی، میرزاخان اگر بولرنینگ سۆزلریگه کیرمَسه، اونی قۆیمه‌ی اۆزلری‌نینگ قاشیده سقله‌سه هم بۆلردی.

نیچه مرته‌لب زمانه ناتینچلیگیدن و دوران مُراضات‌سیزلیگیدن، تخت و مملکت، نوکر و

www.ezgu.org

سَودردن اَیریلیب، اولرگه التجا ایتدیم، آنهم هم باردی، هیچ قندهی حرمت-اعتبار وشفقت کۉرمهدیک. مېنینگ اوکهم میرزاخاننینگ و آنهسی سلطان نگارخانمنینگ اۉز معمور ولایتلری بار ایدی. مېن و آنهم، هلی ولایت نری تورسین، بیر کېنت و بیر نېچه قوش ایگهسی بۉلهآلمهدیک. مېنینگ آنهم یونسخان قیزی نه مېن-نبیرهسی ایمسمیدیم؟ او طبقهدن کیم مېنینگ درگاهیمگه توشسه، قۉلیمدن کېلگنچه قریناداشلیک و یخشیلیکنی جاییگه کېلتیردیم، چنانچه شاهبېگم کېلدیلر، کابلنینگ اعلا یېرلریدن پمغاننی بېردیم. ینه هر خیل فرزندلیک بورچی و خدمت کۉرسهتیشده کمچیلیککه یۉل قۉیمهدیم.

سلطان سعیدخان-کاشغر خانی بېش-آلتی یَیاو-یلنگ بیلن کېلدی. توغیشگن اوکهلریمدېک کۉریب، لمغان تومنلریدن مندیراور تومنینی بېردیم. شاه اسماعیل شیبانیخاننی مروده ییکگن محلی، قوندوزگه اۉتگنیمده، اندیجان ولایتی مېن تامانگه باقیب، بعضی قۉرغانبېگیلرینی قوویب، بعضی یېرلرینی بېرکیتیب، مېنگه کیشی یوباردیلر. مېن سلطان سعیدخانگه برچه نوکریمنی تاپشیریب، کۉمک قۉشیب، توغیلیب اۉسگن یېریم اندیجان ولایتینی اونگه بغیشلب، خان قیلیب یوباردیم.

حاضرگچه هم او طبقهدن کیم کېلمهسین، اۉز توغیشگنلریمدېک کۉردیم. چنانچه، چین تېمور سلطان، ایسان تېمور سلطان، تۉخته سلطان و بابا سلطان شو پیتلرده مېنینگ قاشیمده دیرلر. برچهنی اۉز توغیشگنلریمدن یخشیراق کۉریب، حرمت-اعتبار و شفقتلر قیلگنمن.

بو بیتیلگنلردن مقصد شکایت ایمس، راست واقعهلرنی یازهیاتیرمن. بو یازیلگنلردن مقصد اۉزیمنینگ تعریفیم ایمس، حقیقی واقعه بیانینی تحریر ایتگنمن. چونکه بو پیتلرده شونگه قرار قیلینگن که، هر سۉزنینگ راستی بیتیلگهی و هر ایشنینگ حقیقی واقعی بیانی تحریر ایتیلگهی. ذاتاً آته-آغهدن هر قندهی یخشیلیک و یامانلیک کۉرگن بۉلسهم یازدیم. قریناداش و بېگانهده هر قندهی عیب و فضیلتلر صادر بۉلگن بۉلسه، تحریر ایلهدیم. اۉقووچی معذور توتسین و ایشیتووچی اعتراض قیلمهسین.

www.ezgu.org

بو ییردن توریب میرزاخان اوْتیرگن چارباققه کېلیب، ولایتلرگه، اَیماقلرگه و یقین-ییراقلرگه فتحنامه‌لر، ظفر مکتوبلری یوباریلدی. اوندن سوْنگ آتلَنیب ارککه کېلدیم. محمدحسین‌میرزا قوْرقوودن خانم‌نینگ توْشک‌خانه‌سیگه قاچیب کیریب، توْشک‌نینگ بوْغجمه‌سیگه اوْزینی باغلَتیپتی. قوْرغانده‌گیلردن میریم دېوان و ینه بعضیلرنی بو اویلرنی اختریب، محمدحسین میرزانی تاپیب کېلیش اوچون یوباردیک. او خانم‌نینگ اېشیگیگه کېلیب، قوْپالراق، آدابسیزراق سوْزلر ایتیپتی. هر حالده محمدحسین میرزانی خانم‌نینگ توْشک‌خانه‌سیدن تاپیب، ارکده مېنینگ قاشیمگه کېلتیردیلر. مېن بوروْنگیدېک تعظیم قیلیب اوْرنیمدن توردیم، اونچه قوْپاللیککه بارمه‌دیم. محمدحسین‌میرزانی، بونده‌ی خونیک و توبن حرکتگه قدم قوْیگنی، بونده‌ی غوغا و فتنه ایشلرگه باش قوشگنی اوچون بُرده- بُرده قیلسم اوْرینلی ایدی. آره‌ده هر حالده قریندآشچیلیک بار ایدی: مېنینگ توغیشگن خاله‌م خوب نگارخانم‌دن اوْغیل-قیزلری بار ایدی. بو حقوقنی اېسلب، محمدحسین میرزانی آزاد قیلدیم. خراسان سَری رخصت بېریلدی. بو مروّتسیز و حقنی تنیمه‌یدیگن کیشی مېنینگ بونده‌ی یخشیلیگیمنی، یعنی جانینی امان قالدیرگنیمنی بوتکل اونوتیب، شیبانی‌خان قاشیده مېندن غِیبت و شکایتلر قیلیبدی. آز فرصت اوْتمه‌ی شیبانی‌خان‌نینگ اوْزی‌یاق اونی اوْلدیریب، جزاسیگه یېتکزدی.

تو بد کننده‌ی خودرا به روْزگار سپار،

که روْزگار تورا چاکریست کینه‌گذار.

(مضمونی: سېن‌اوْزینگگه یامانلیک‌قیلگننی حیاتگه‌تاپشیر، ییل حیات قصاصکار ملازمینگ دیر.)

میرزاخان‌نینگ آرتیدن یوباریلگن احمد قاسم کوْهبُر (تاغ‌کېسر) و ینه بیر نېچه بیگیتلر قرغه‌بولاق قیرلری‌ده میرزاخان‌گه یېته‌دیلر. او قاچه‌هم‌آلمسدی، قوْل کوْتریشگه هم قوّت و جرأتی یوْق ایدی، آلیب کېلدیلر. مېن اېسکی دېوان‌خانه‌نینگ شرقی-شمالی تامانیده‌گی ایوانده اوْتیرگندیم. مېن: «کېل، کوْریشه‌یلیک»، دېدیم.

www.ezgu.org

داودیره‌گن ایدی اېگیلیب کېلگونچه ایکّی مرته ییقیلدی. کۆریشگندن سۆنگ، یانیمگه اۆتقزیب، کۆنگلینی کۆتردیم. شربت کېلتیردیلر. میرزاخاندن وهیمه‌نی کېتکیزیش اوچون شربتنی اوّل اۆزیم ایچیب، سۆنگ اونگه بېردیم. میرزاخان تامانیگه اۆتگن سپاهی و اېل، مۆغول و چیغتای واهمه‌ده، هم ناتینچ اېدیلر. شو باعث احتیاط چاره‌سی صفتیده، میرزاخان‌نی اېگه‌چیسی‌نینگ اوییده‌گینه بۆلیشی‌نی بویوردیک. اوشبو فتنه‌گه باش قۆشگن اېل و اولوسدن هنوز خوف و ایکّیلَنیش بار اېدی. میرزاخان‌نی کابل‌ده قالیشینی معقول کۆرمه‌ی، بیر نېچه کوندن سۆنگ او خراسان تامانگه جۆنه‌تیلدی.

اولرگه رخصت بېرگندن سۆنگ باران، چاشتوبه و گُلبهار تاغ اېتکلری سیریگه باردیک. بهارده باران چۆلی، چاشتوبه دشتی و گُلبهار اېتکلری جوده فیضلی بۆله‌دی. سبزه‌سی کابل ولایتی‌نینگ اۆزگه یېرلریگه قره‌گنده خیله یخشی بۆله‌دی: تورلی-تومن لاله‌لر آچیله‌دی. بیر مراتبه لاله نوعلرینی سنه‌شلرینی بویوردیم: اۆتّیز تۆرت نوع لاله چیقدی. چنانچه، بو یېرلر تعریفیده بیر بَیت ایتیلگن اېدی:

سبزه‌و گُللر بیله جنت بۆلور کابل بهار،
خاصّه بو موسمده باران یا زیسی و گُلبهار.
اوشبو سَیرگه کېلگنده، بو غزلنی یازیب توگه‌تدیم:
مېنینگ کۆنگلوم‌که گُل‌نینگ غنچه‌سیدېک ته-بته قاندور.
اگر یوز مینگ بهار اۆلسه آچیلماغی نې امکاندور؟

درحقیقت، بهارده سَیر قیلماققه، قوش سالماققه و قوش آتماققه بو یېرلردېک جایلر کم اوچره‌یدی. شونینگ اوچون کابل و غزنی ولایتی‌نینگ تعریف و توصیفیده بیر آز سۆز یوریتیلدی.

اوشبو ییلی ناصر میرزا و اونینگ قۆلیده‌گیلر معامله‌سی و ایشلریدن محمد قۆرچی، مبارکشاه، زبیر و جهانگیر سینگری بدخشان بېکلری رنجیدیلر، حتا یاو بۆلدیلر. برچه اتفاق بۆلیب، لشکر تارتیب، کۆکچه دریاسی‌نینگ یفتل و راغ تامانیده‌گی تېکیسلیک آرقه‌لی آتلیق-

www.ezgu.org

یَاونی ییغیب، صف توزیب قیرلر بۆیلب خمچان‌نینگ یقینیگه کېلدیلر. ناصر میرزا و قاشیده‌گی تجربه‌سیز ییگیتلر اندیشه و ملاحظه قیلمه‌ی، بولر بیلن قیرلرگه کېلیب اوروش قیله‌دیلر. یېری اۆیدیم[3]، پیاده‌لری لشکر بیر-ایکّی مرته آت سالگنیده تۆختب اوریب قَیتره‌دیلر؛ بیراق داش بېره‌آلمه‌ی، قاچه‌دیلر. بدخشانلیکلر ناصر میرزانی یېنگیب، بار نرسه‌لرینی تالان-تاراج قیلدیلر.

ناصر میرزا یقینیده‌گیلر بیلن یېنگیلیب، تَلَنیب، اشکمیش و نارین بیلن کېلاگَی‌گه باریب، قیزیل‌سوونینگ یوقاریسیدن اۆتیب، آبدره یۆلی بیلن کیریب، شیبرتو داوانیدن آشیب، کابل‌گه یېتمیش-سکسانته تَلنگن، آلدیرگن، آچ-یلنغاچ نوکر-سَودری بیلن کېلدی.

قادر اللّه‌نینگ ایشینی قره‌نگ که، بوندن بورون ایکّی-اوچ ییل ناصر میرزا تمام ایل و اولوسنی کۆچیریب، هَیده‌ب، کابل‌دن یاولَشیب چیقیب، بدخشان‌گه باریب، دره و قۆرغانلرنی بېرکیتیب، نې خَیاللر بیلن یوردی. بورونگی قیلمیشلریدن باشی قویی اېگیلگن و خجل، اۆزی‌نینگ ساتقینلیگیدن شرمنده و خجالت بۆلیپتی. مېن هم هېچ نرسه‌نی یوزیگه سالمه‌دیم. یخشی سۆره‌شیب نېتیب خجالتدن چیقردیم.

۳-اۆیدیم- چوقور

www.ezgu.org

www.ezgu.org

توقّیز یوز اؤن اوچینچی (۱۵۰۸-۱۵۰۷) ییل واقعه‌لری

غلجی‌گه هجوم قیلیش نیتیده کابل‌دن آتلندیک. سردِه‌گه توشگنده خبر کېلتیردیلرکه، سرده‌دن بیر ییغاچ نریده‌گی مَشت و سه‌گانه‌ده کوْپ مهمندلر غافل بؤلیب اؤتیریشگنمیش. بار بېک و ییگیتلر مهمندنی تالان-تاراج قیلیش حقیده یکدل بؤلدیلر. مېن: "شو مناسب ایشمی؟ نیمه نیتده آتلَنگن اېدیک و مقصدگه یېتمه‌ی اؤز خلقیمیزنی تالان-تاراج قیلیب قَیته‌میزمی؟ بونده‌ی قیلیش ممکن اېمس"، دېدیم.

سرده‌دن آتلَنیب، کتّواز چؤلینی کېچه‌سی بیلن قارانغوده باسیب اؤتدیک. قاپ-قارانغی کېچه، تېپ-تېکیس یېر، نه تاغ و نه قیر کؤرینه‌دی. نه یؤل و نه ایز معلوم بؤله‌دی، هېچ کیم یؤلنی باشقره‌آلمه‌دی. آخری اؤزیم باشله‌دیم. بیر ایکّی مراتبه بو یېرلرگه کېلگندیم. اؤشه قیاس بیلن قطب یولدوزینی اؤنگ یغرینیمیز[1]گه آلیب یوره‌وېردیک. تنگری راست کېلتیردی. تؤپّه-تؤغری خواجه اسماعیل قیرلری یانیده غلجی‌لر جایلشگن قَیاقتو و اولابه‌تو سایی‌گه کېلدیک. اوشبو سای‌نینگ اؤزیدن یؤل چیقردی. او سایگه توشیب، اؤزیمیز بیر آز اوخلب، آتیمیز دَم آلیب، تانگ آتگنده ینه جؤنه‌دیک.

آفتاب چیققنیده بو قیر و تاغ ارا یؤللردن تېکیسلیککه چیقدیک، اوشبو یېردن غلجیلر اؤتیرگن یېرگچه بیر ییغاچدن کؤپراق یؤل بار. تېکیسلیککه چیققچ، غلجی‌نینگ قاره‌سیمی، توتونیمی کؤرینندی. لشکر بیردن یاپّه‌سیگه ایلگریگه آتیلدی. بیر-ایکّی کوروهگچه چاپیب،

۱-یغرین-تنه‌نینگ ایکّی یېلکه آره‌لیغیده‌گی آرقه قسمی، حیوانلرده بېل‌نینگ یوقاری قسمی.

www.ezgu.org

کیشیگه، آتگه اۉق آتیب، ایلنی تۉختتدیم. بونده‌ی بیر دنیگه یاپّه‌سیگه تالان-تاراجگه تشلنگن بېش-آلتی مینگ لشکرنی تۉخته‌تیش انچه مشکل ایدی. تنگری قۉلله‌دی: لشکر تییلدی. ینه بیر شرعیگه یقین یۉل یورگچ، افغان‌نینگ قاره‌سینی کۉریب، تالان-تاراجگه رخصت بېریلدی. بو هجومده جوده کۉپ قۉی قۉلگه توشدی. هېچ بیر هجومده بونچه کۉپ قۉی توشگن ایمسدی.

مالنی هَیده‌ب قَیتگنیمیزدن سۉنگ، افغانلر هر طرفدن گروه-گروه کېلیب، تېکیسلیککه اۉتیب، اوروش حرکتیگه توشدیلر. بیر گروهنی بعضی بېک و ایچکیلر باریب، اۉره‌ب آلیب، تماماً اۉلدیردیلر. ینه بیر گروهی تامانگه ناصر میرزا آتلَنیب، برچه‌سینی قیردی. اۉلگن افغانلر باشیدن کلّه‌مناره کۉتریلدی. آتی ذکر ایتیلگن دۉست پیاده کوتوال‌نینگ آیاغیگه اۉق تېگیب، کابل‌گه کېلگنده اۉلدی. خواجه اسماعیل‌دن کۉچیب، اولابه‌توگه کېلیب توشدیک. بو یېرگه کېلگنده، بعضی بېک و ایچکیلر یوریب، غیرت کۉرسه‌تیب، بو اۉلجه‌لرنینگ خُمسینی (بېشدن بیر قِسمینی) دولت حسابیگه آلیشلری حقیده فرمان بېردیک. قاسم‌بېک و ینه بعضی‌لرنینگ حرمتینی قیلیب، خُمسینی آلمه‌دیک. قلمگه کېلگن خُمس: اۉن آلتی مینگ قۉی چیقدی. بو سکسان مینگ‌نینگ خُمسی ایدی. هلاک بۉلگن بېکلرگه تقسیملنگن قۉیلر یوزمینگته‌دن آرتیق ایدی.

او یورتدن ایرته آتلَنیب، کتّواز چۉلیده آو اوچون جَرگه[۲]قۉییلدی. بو دشت‌نینگ کییک و قولانی همه وقت سېمیز بۉله‌دی و کۉپ بۉله‌دی. جَرگه آره‌سیگه کۉپ قولان و کییک کیره‌دی. راسه کۉپ قولان و کییک اۉلدیردیلر. آو اثناسیده بیر قولان‌نینگ آرتیدن چاپدیم، یقینراق یېتیب، بیر اۉق آتدیم، ایکّینچی بار تغین آتدیم. لېکن بو زخملر ییقیلگودېک تأثیر قیلمه‌دی. بو ایکّی زخم‌نینگ ضربیده یوگوریشی بورونگیدن سېکینراق بۉلدی. آتنی نیقتب، یقین یانده‌شیب باریب، ایکّی قولاغیدن آرتیده‌گی چکّه‌سیگه قیلیچ سالدیم. کېکیرتگی‌گینه

۲- جرگه- معلوم آو میدانینی کتّه دوره آلیب ایلنه‌سیگه تیزیلیب آولش اصولی.

www.ezgu.org

ایلینیب قالدی. ملّاق آشیب کېتدی. کېینگی آیاغی اوزنگیمگه تېگه‌یازیب قالـدی. قیلیچـیم جوده یخشی کېسدی. عجایب سـېمیز قـولان ایـدی. اېتی‌نینـگ قلینلیگـی کیشـی‌نینگ بیـر قریچیدن بیر آز کمراق کېلردی. شیریم تغایی و بعضی مۉغولستان کییگینی کـۉرگنلر تعجـب قیلیب: «مۉغولستان‌ده هم بونچه‌لیک سېمیز کییک کم کۉرگن ایدیک»، دېییشدی. بوگون هم ینه بیر قولان آتدیم. اوشبو آوده توشگن قولان و کییک‌نینگ کۉپی سـېمیز ایـدی. لـېکن هـېچ قَیسیسی مېن اۉلدیرگن قولانچه سېمیز ایمس ایدی.

بو هجومدن قَیتیب کېلیـب، کابل‌گـه توشـدیک. اۉتگـن ییل‌نینـگ آخریـده شَـیبانی‌خان سمرقنددن هرات امیدی بیلن لشکر تارتدی. توز کـۉر قیلگـور شاه‌منصـور بخشـی انـدخود اونده ایدی. شَیبانی‌خان‌گه کیشیلر یوباریب، شَیبانی‌خان‌نی آتلَنماققه شاشـیریبدی. انـدخود توپراغیگه کېلگنده بو اۉزبککه کیشی یوبارگنمن، دېـب ایشـانیب، یسـه‌نیب، باشـیگه تورنـه پری سنچیب، هدیه تارتیق آلیب چیقرده باشسیز اۉزبک تۉش-تۉشیدن تشلشیب، بو یره‌مس-نی، تارتیق و هدیه‌سیني و کۉرگن کیشیسینی تیت-پیت قیلیشیپتی.

بدیع‌الزمان میرزا، مظفر میرزا، محمد بورونـدوق بـرلاس و ذوالنـون ارغـون بابـا خـاکي اطرافیده بوتون لشکری بیلن نه اوروشماق عزمیده، نه قۉرغان بېرکیتماق جزمیده، هېچ ایشنی انیق مۉلجلله‌یالمه‌ی، نیمه ایش قیلیشنی بیلمـه‌ی سراسـیمه‌گه توشـیب اۉتیریشـگن ایـدیلر. محمد بوروندوق‌بېک ایش‌بیلرمان کیشـی ایـدی. او شـونده‌ی دېیتـی: «مظفـر میـرزا و مـېن هرات‌نینگ قۉرغانینی بېرکیته‌یلیک. بدیع‌الزمان میرزا بیلن ذوالنون‌بېـک هـرات‌نینـگ اطـراف یېرلریده‌گی تاغلرگه باریب، سیستان‌دن سلطان علی ارغون‌نی، قندهار و زمینداوردن شاه‌بېک و مقیم‌نی لشکرلری بیلن کېلتیریب، اۉزلریگه قۉشسینلر. هـزاره و نکـدري لشـکرلری قنچـه بۉلسه، ییغیب تیار تورسینلر. غنیم‌نینگ تاققه بارماغی مشکل دیـر. تشـقریده‌گی لشـکرنینگ خوفیدن قۉرغان اوستیگه هم کېله‌آلمس». جوده یخشی اَیتیپتی. عاقلانه یۉل ایسیگه کېلیپتی. ذوالنون ارغون مردانه کیشـی بۉلسـه‌ده، لـېکن خسـیس، مال‌پرسـت ایـش یـوریتیش یـۉل-یۉریغینی بیلمه‌یدیگن، بې‌فراستراق و تېلبه‌راق کیشی ایدی. شو فرصتلرده، هرات‌ده اکـه-اوکـه

www.ezgu.org

شریکلیک بیلن پادشاه ایدیلر. بدیع‌الزمان قاشیده عالی‌اختیارلی بیک شو ایدی. قید ایتیلگنیدیک، مالپرستلیگی طفیلی محمدبوروندوق‌نینگ شهرده توریشیگه راضی بؤلمه‌دی. اؤزی شهرده قالیشنی خَیال قیلدی، اونی هم ایپله‌ی‌آلمه‌دی. حیله‌گر و طمعگیر کیشیلرنینگ یالغانی و خوش‌آمدیگه اوچیب، اؤزینی بدنام و رسوا قیلدی، اونینگ گؤللیک و تیلبه‌لیگیگه هیچ نیمه بوندن یخشیراق دلیل بؤلالمَیدی.

گپ شونده‌که، ذوالنون‌بیک ارغون بونده‌ی عالی‌اختیار و اعتبارگه سزاوار بؤلگچ، بیر نیچه شیخ و ملا اونینگ آلدیگه کیلیب: «اولیای قطب بیز بیلن معامله قیلدی. سینگه "هژبرالله" ("اللّه نینگ شیری") لقب بؤلدی. سین اؤزبکنی ییngه‌سن!» دیییشه‌دی. او بو سؤزلرگه ایشانیب، بؤینیگه فؤته سالیب، شکرلر قیلییدی. اوشبو سببلرگه کؤره، محمد بوروندوق‌نینگ معقول یؤل-یؤریغیگه عمل قیلمه‌ی، نه قؤرغاننی حمایه قیلیپتی، نه اوروش یراغینی سازلبدی، نه قراوول، نه یاو کیلگنیدن خبردار قیلووچی، آگاهلنتیرووچی کیشیلرنی قؤییپتی، نه غنیم کیلسه کؤنگیلده‌گیدیک اوروشه‌دیگن حربی صفده ترتیب و قاعده اؤرنه‌تیبدی. آخر-عاقبت اولر شَیبانی‌خان محرم آیی مرغاب‌دن اؤتیب، سیرکای توپراغیگه یقین ییتگنده‌گینه خبردار بؤله‌دیلر. سراسیمه‌گه توشیب، هیچ ایش قیله‌آلمَیدیلر. نه ایلنی ییغه‌آله‌دیلر، نه جنگ صفینی توزه‌آله‌دیلر. تؤغری کیلگن طرفدن یاوگه قره‌ب یوره‌بیره‌دیلر. ذوالنون ارغون اوشبو خوش‌آمدگه اوچیب، قیرق-ایلّیک مینگ اؤزبک‌نینگ قرشیسیگه یوز-یوز ایلّیکته‌چه کیشیسی بیلن قاره رباطده توره‌دی. غنیم کؤپ کیشیسی بیلن ییتیب کیلیب‌آق بولرنی ییngه‌دی. ذوالنون‌نی توتیب، اؤلدیریب، باشینی کیسه‌دیلر. میرزالرنینگ آنه‌لری، آپه-سینگیل و عیاللری همده خزینه‌سی-همه‌سی آله‌قؤرغان نامی بیلن مشهور بؤلگن اختیارالدین قلعه‌سیده ایدی. میرزالر شهرگه کیچ ییتیب باره‌دیلر. یریم کیچه‌گچه آتلرینی تیندیریب اوخله‌یدیلر. سحر وقتی شهرنی تشلب چیقیب کیته‌دیلر. قؤرغان بیرکیتیشنی خَیاللریگه هم کیلتیرالمه‌یدیلر. مونچه مدت و فرصتده آنه‌لری و ایگه‌چی -سینگیللرینی، کؤچ و باله-چقه‌نی هم آلیب چیقمه‌ی اؤزبککه اسیرلیککه تشلب قاچه‌دیلر. قؤرغاننی مستحکم قیلماقنی اویله‌مه‌دیلر هم.

www.ezgu.org

پاینده سلطان‌بیگم، خدیجه‌بیگم باشلیق سلطان حسین میرزانینگ عیالّری و بـدیع‌الزمان میرزانینگ، مظفر میرزانینگ عیالّری و باله-چقه‌لری-برچه‌سی، میرزالرنینگ خزینه‌لری همده بـار اوی انجـام اسـکونه‌لری آلـه‌قۆرغان‌نینگ ایچیـده ایـدی. قۆرغـانّی کۆنگیل‌ده‌گیـدیک مستحکم و سرانجام قیلمه‌گن ایدیلر. قۆرغانگه مدد بۆلگولیـک ییگیتلـر هـم ییترلـی ایمـس ایدی. مزیدبیک‌نینگ اوکه‌سی عاشق محمد ارغون ییَاو، لشکردن قاچیـب کیلیـب قۆرغانگـه کیردی. بولر علیخان امیر عمرنینگ اۆغلی، شیخ محمد عبدالله بکاوول (آشـپز)، میرزابیـک کیخسـروي و میـرک کـۆر دیوان ایـدیلر. شَـیبانی‌خان کـیلگچ، ایکّـی-اوچ کونـدن سـۆنگ شیخ‌الاسلام و زاده‌گانلر عهد و شرط قیلیب، تشـقی‌قۆرغان‌نینگ کلیتلرینـی آلیـب بـاردیلر. قۆرغان‌نی منه شو شیخ محمد اۆن آلتی-اۆن ییتّی کون سقله‌دی. تشقریدن-آتبـاقری طرفیـدن تیشیک آچیب، اوت قۆییب، قۆرغان دیواری‌نینگ بیـر منارەسـینی اوچیردیلـر. قۆرغـان ایلـی شاشیلیب قالیب، قۆرغانّی سقله‌ی‌آلمه‌دیلر، آلدیردیلر.

شَیبانی‌خان هرات‌نی آلگندن سۆنگ، بو پادشـاه‌لرنینگ اولاد-اجـدادی بـیلن، نـه‌فقط بـو جماعه، بلکه بوتون خلایق بیلن یامان قیلدی. قیشلاقی و عالم کۆرمه‌گن بو آدم بیش کونلیک اۆتر دنیا اوچون بونده‌ی یامان آت قازاندی. شَـیبانی‌خان‌دن خونیـک خـط-حرکـت و یـره‌مس قیلیقلـر هـرات‌ده صـادر بولـدی: اوّلا، چیریـک دنیـا اوچـون خدیچـه بیگم‌نـی شـاه منصوربخشی‌گه تاپشیریب، تـورلی عذابلرگـه سـالدی. ینـه شـیخ پوران‌دیـک ولـي و عزیـز کیشینی مۆغول عبدالوهاب‌گه توتدیردی، هر اۆغلینی ینه بیر کیشیگه توتدیردی، ینه اهل شعر و استعدادنی ملابنایي‌گه تاپشیردی.

خراسان ذکیلری آره‌سیده بو حقده بیر قطعه شهرت تاپدی:

به جز عبدالله کیر خر امروز،
ندیده هیچ شاعر روی زر را.
بنایی زر طمع دارد ز شاعر،
مگر خواهد گرفتن کیر خر را.

www.ezgu.org

(مضمونی:

بو کون ایشک آلَتی عبداللهدن باشقه

هیچ شاعر آلتین بیتینی کۉرمه‌گن.

بنایي شاعرلردن آلتین طمع قیله‌دی،

اولردن ایشک آلَتین آلرمیدی؟!)

ینه مظفر میرزانینگ خانزاده‌بیگم اسملی خاتینینی هراتنی آلگنده‌یاق عدّه مدتیگه باقمه‌ی، اۉزیگه نکاحلب آلدی. ینه قاضی اختیار بیلن هراتنینگ مشهور و قابلیتلی ملالریدن محمد میر یوسف‌گه، اۉزی عامی بۉلیشیگه قره‌مه‌ی، تفسیردن سباق اَیتدی. ینه ملا سلطان علی مشهدي بیلن بهزاد مصورنینگ تصویر و خطی‌گه قلم تیگیزیب، اصلاح قیلدی. ینه هر نیچه کونده بیر بی‌مزه بَیت یازر و منبرده اۉقیتیب، چارسوگه آستیریب، شهر اهلیدن هدیه آلردی. گرچه شیبانی‌خان سحرخیز، بیش وقت نمازنی ترک قیلمه‌یدیگن، قرائت علمینی توزوککینه بیله‌دیگن کیشی بۉلسه‌ده، لیکن بونده‌ی گۉللرچه، ابله‌لرچه، کافرلرچه سۉز و قیلمیشلر اوندن کۉپ صادر بۉلردی.

هراتنی آلگنیدن اۉن-اۉن بیش کون اۉتگچ کهدستاندن پلِ سالارگه کیلیب، بارلشکرینی تیمور سلطان بیلن عبید سلطان‌گه باشله‌تیب، مشهدده غافل اۉتیرگن ابوالمحسن میرزا بیلن کپک میرزا اوستیگه یوباردی. بیر مراتبه قلات‌نی بیرکیتیشنی خَیال قیلیپتیلر. ینه بیر مراتبه بو لشکرنینگ کیله‌یاتگنینی ایشیتیب، اۉزگه یۉل بیلن شَیبانی‌خان‌نینگ اوستیگه یورماقچی بۉله‌دیلر. بو جوده یخشی خَیال ایکن. اما هیچ ایشگه و هیچ قَیسی سۉزگه قرار بیره‌آلمه‌ی اۉتیرگنده تیمور سلطان بیلن عبید سلطان لشکر بیلن ایلدَم ییتیشه‌دیلر. میرزالر هم جنگگه صف تارتیب چیقه‌دیلر. ابوالمحسن میرزانی تیز ییغه‌دیلر. کپک میرزا آزراق کیشی بیلن اکه‌سی‌نینگ غنیمیگه تشلنه‌دی. اونی هم ییغه‌دیلر. ایکّله اکه-اوکه‌نی قۉلگه توشیره‌دیلر. بیر ییرده اۉتیرغیزگنلریده، اکه-اوکه بیر-بیرینی قوچیب، اۉپیشیب، وداعلشه‌دیلر. ابوالمحسن میرزانینگ قۉرقاقلیگی نمایان بۉله‌دی. کپک میرزاگه اَفتیدن هیچ نرسه‌نینگ

www.ezgu.org

فرقی یۉق ایدی. ایکلّه میرزانینگ باشلرینی شَیبانی‌خان پلِ سالارده ایکنیده یوباره‌دیلر.

شو آره‌ده شاه‌بیک و اوکه‌سی محمد مقیم شَیبانی‌خان‌دن واهمه‌گه توشیب مینگه تکرار تکرار ایلچی و مکتوبلر یوباریب، بیردملیک و خیرخواهلیک اظهار قیلدیلر. مقیم هم بیر مکتوبیده مینی آچیق چقیرگن ایدی. اۉزبک ولایتنی بوتونله‌ی آلگن بونده‌ی پیتده بیزنینگ قره‌ب تورماغیمیز مناسب کۉرینمه‌دی. بونچه ایلچیلر و مکتوبلر یوباریب بیزنی تیله‌دیلر، اولرنینگ کیلیب ملازمت قیلماقلریگه ایشانچیمیز قالمه‌دی. برچه بیکلر و فکری بوتون کیشیلر بیلن کینگَشیب: لشکر آتلَنسین، بو ارغون بیکلری بیزگه قۉشیلگندن سۉنگ خراسان اوستیگه یوره‌میز یا بولرنینگ معقول و تۉغری مصلحتی بیلن باشقه ریچه توزه‌میز، دیگن قرارگه کیلدیک. بو نیت بیلن قندهار سری یۉلگه توشدیک.

ینگه‌م حبیبه سلطان‌بیگم یوقاریده ذکر ایتیلگنیدیک، قیزی معصومه سلطان‌بیگم‌نی هرات‌ده کیلیشگنیمیزدیک آلیب کیلدی. غزنی‌ده ملاقات قیلدیک. خسرو کۉکَلداش، سلطانقولی چیناق و گدایی بلال هرات‌دن قاچیب، ابن حسین میرزا قاشیگه باریشگن ایدیلر. اوندن ابوالمحسن میرزا قاشیگه باره‌دیلر. او ییرده‌ده هم توره آلمه‌ی، بیزنینگ قاشیمیزگه اولر بیلن بیرگه کیلدیلر.

قلات‌گه ییتگنده بو ییرگه سودا قیلگنی کیلگن کۉپ هندوستان سوداگرلریگه دوچ کیلدیک، قاچه‌آلمه‌دیلر. لشکر ایلی اولر اوستیگه ییتیب باردیلر. کۉپچیلیک، بونده‌ی یاوگرچیلیک پیتی دشمن ولایتیگه کیلگننی تَله‌ماق کیره‌ک دیگن ملاحظه‌نی بیلدیریب، مینی کۉندیرماقچی بۉلیشدی. مین راضی بۉلمه‌دیم. دیدیم که: «سوداگرنینگ نی گناهی بار؟ بونده‌ی میده-چویده فایده‌دن تنگری راضیلیگینی اۉرته‌گه قۉییب کیچسک، بونینگ عوضیگه تنگری تعالی کتّه-کتّه فایده‌نی نصیب قیلگوسی دیر. چنانچه، اوشبو بیر نیچه کون اوّل غلجی‌گه هجومگه آتلنگنیمیزده مهمند افغانی قۉی و مال، اهل و عیالی بیلن لشکردن بیر ییغاچ نَریده ایدی، کۉپچیلیگینگیز اونی تَله‌ماقچی بۉلدینگیز. مین ملاحظه قیلیب، راضی بۉلمه‌گندیم. ایرته‌سیگه‌یاق تنگری تعالی غلجی‌ده‌گی غنیم افغانی‌نینگ مالیدن لشکر ایلیگه

www.ezgu.org

شونچه‌لیک کؤپ اؤلجه نصیب اېتدی که، هېچ بیر هجومده بونچه‌لیک قؤی توشمه‌گن اېدی». قلات‌دن اؤتیب، بو سوداگرلردن هدیه رسمی بؤییچه بیر نرسه‌لر آلیندی.

کابل‌نی آلگندن سؤنگ خراسان‌گه کېتیشیگه رخصت بېریلگن میرزاخان، خراساندن چیققنده او یېرده قالگن عبدالرزاق میرزا بیز قلات‌دن اؤتگنیمیزده قندهاردن قاچیب کېلدیلر. بهار میرزانینگ نبیره‌سی-جهانگیر میرزانینگ اؤغلی پیرمحمد میرزا، بو پیرمحمد میرزانینگ آنه‌سی شو ایکّی میرزا بیلن کېلیب بیزگه قؤشیلدی. شاه‌بېک بیلن مقیم‌گه: «سیزلرنینگ سؤزینگیز بیلن بو یېرگه کېلدیک. اؤزبک‌دېک یاو خراسان‌نی آلدی، کېلینگ! دولت برقرارلیگی اوچون سیزلرنینگ اتفاق و خیرخواهلیگینگیزده بیرار قرارگه کېله‌یلیک»، دېگن مضمونده خط و کیشیلر جؤنه‌تیلدی.

خط یازگنلری و بیزنی چارله‌گنلریدن مقیم و شاه‌بېک مطلقا تانیب، بې‌تمیزلرچه قؤپال جوابلر یوباریشدی. قیشلاقي‌لیگی‌نینگ بیر (نشانه)سی شو اېدی که، شاه‌بېک‌نینگ مېنگه بیتیلگن خطی آرقه‌سیده بېکلر بېکلرگه، انیقراغی اولوغراق مرتبه‌لیک بېکلر کیچیکراق منصبلیک بېکلرگه مُهر باسه‌دیگن جایده-قاغاز اؤرته‌سیگه مُهر باسیب یوباریپتی. اگر بونده‌ی غلیظ حرکتلر قیلمسه و بونده‌ی قؤپال جوابلر یوبارمسه اېدی، ایش بونگه باریب یېتمسدی. نېگه‌کیم:

ستیزه به جایی رساند سخن،

که ویران کند خاندان کهن.

(مضمونی: زوغوم بیلن ایتیلگن سؤز قدیمی خاندانلرنی ویران قیلیب یوباره‌دی.)

اوشبو خصومت و قیشلاقیلیکلری عاقبتیده اوی- جایینی و اؤتَیز-قیرق ییل ییققن-تېرگنلرینی یېلگه بېردیلر.

شهرصفا توپراغیده اېکنیمیزده بیر کونی اؤرده-لشکرگاه ایچیده چلغیتووچی بیرغوغا کؤتریلدی. برچه لشکر اېلی قوراللَنیب آتلندیلر. مېن غسل و طهارتگه مشغول اېدیم. بېکلر جوده تشویشگه توشدیلر، فارغ بؤلیب مېن هم آتلندیم. غوغا خطا بؤلگن اېکن، بیر آزدن

www.ezgu.org

سۆنگ باسیلدی. او ییردن منزلمه- منزل کۆچیب گذرگه توشدیک. بو ییرده هم مُراضات بیلن سۆزله‌شیش پَییده بۆلدیک. ارغونلر بونگه پروا قیلمه‌ی، قَیسرلیک و اۆزباشیمچه‌لیکلریدن قالمه‌دیلر. ییرسوونی بیله‌دیگن خیرخواهلریمیز: قندهارگه کیله‌دیگن سایلرنینگ باشی باباحسن ابدال و خلیشک طرفیده، دیب ایتدیلر. او یوزگه اۆتیب قندهارگه کیله‌دیگن سایلرنی تماماً بوزماق کیره‌ک. شونگه کیلیشیب، تانگده زرهلنیب، جنگاور اۆنگ قنات، چپ قنات بۆلیب صفلَنیب، خلیشککه کۆچیلدی. شاه‌بیک و مقیم قندهار تاغی‌نینگ میَن تاش عمارت قزدیرگن تومشوغی‌نینگ آلدیده چادر تیکیب اۆتیرگن ایدیلر. مقیم‌نینگ کیشیلری تیزلیک قیلیب، درختلر آره‌سی بیلن یقینراق کیلدیلر. شهرِصفا اطرافیده ایکنده قاچیب کیلگن تۆفان ارغون، یالغیز ارغونلرنینگ جنگ صفی تامانیگه یانده‌شیپتی. عشق‌الله دیگنی ییتّی-سکّیز کیشی بیلن اجره‌لیب، جدل ایلگریلب کیله‌دی. تۆفان ارغون یالغیز باریب یوزمه-یوز بۆلیب، قیلیچ سالیشیب، آتدن ییقیتیب، باشینی کیسیب، میَن سنگِ لخشک تۆغریسیدن اۆتگنده کیلتیردی، یخشیلیککه یۆیدیک.

بو ییر محله و درختلرنینگ آره‌سی ایدی، بو جایده اوروشیشنی معقول کۆرمه‌ی، تاغ ایتکلری بیلن اۆتیب، خلیشک‌نینگ آلدیده‌سای‌نینگ قندهار طرفیده‌گی اۆتلاقده یورت تعیین قیلیب توشه‌یاتگن ایدیک، شیرقولی قراوول ایلدَم کیلیب، عرض قیلدی: «یاو صف تارتیب ییتیب کیلدی». قلات‌دن اۆتگنده، لشکر ایلی انچه آچلیک و تنقیصلیک تارتگن ایدی. خلیشک توپراغیگه کیلگچ، یوقاری-قوییدن قۆی و مال، دان و سمان تاپیش اوچون لشکر ایلی‌نینگ کۆپی هر طرفگه ترقه‌لگن ایدی. لشکرنینگ ییغیلیشینی کوتمه‌ی تیزده آتلندیک. بیزنینگ حاضر بۆلگن کیشیمیز ایکّی مینگته‌گه یقین ایدی. بو ییرگه توشه‌یاتگنیمیزده، ایتیلگنیدیک، یوقاری-قویی لشکردن انچه کیشی کیتگندی. اوروش وقتی اولر قۆشیله آلمه‌دیلر. اوروشگه حاضر کیشیمیز مینگته‌چه چیقردی. کیشیمیز آز بۆلسه‌ده، لیکن انچه پُخته و مستحکم جنگ صفی ترتیب قیلگن ایدیم. هیچ وقت بونچه ترتیب و نظام

www.ezgu.org

بیلن صف توزمسدیم. خاصّه تابین[3]گه تماماً قۉلیدن ایش کېله‌دیگن ییگیتلرنی اَییریب آلگـن ایدیم: اۉن-اۉن و ایلّیک-ایلّیک بیتیلیب، اۉن باشی و ایلّیک‌باشینی تعیین قیلگندیم. هـر اۉن و هر ایلّیک اۉنگ و سۉل قۉللرده تـورر یېرلرینـی بیلیـب، اوروش پیتیـده قیلـه‌دیگن ایشـلرینی انیقلب، حاضر و ناظر ایدیلر. اۉنگ قنات، سۉل قنات و اۉنگ قۉل و سۉل قۉل، اۉنـگ یـان و سۉل یان، اۉنگ و سۉل جدل آتلنگچ، خبرچی لشکر قِسم هـم قیینه‌لمـه‌ی تعیینلـنگن یېرگـه تامان یوره بېردیلر.

گرچه برانغار (اۉنگ قنات) و اۉنگ قۉل، اۉنگ یان و اۉنـگ سـۉزلری‌نینگ معناسـی بیـر خیل بۉلسه‌ده، لیکن سۉز اۉزگریشی بیلن هر خیل معنا بېـره‌دی. چنانچـه، (برانغـار) اۉنـگ قنات و چپ قنات (جوانغار) معناسیده‌گی میمنه و میسره، جنگاور صف‌نینگ مرکـزی غـول ترکیبیده ایمس. بو نوع جنگاور صفنی اۉشه اصطلاح معناسیده برانغار و جوانغـار دییلـه‌دی. غول صفی‌نینگ اۉنگ و چپینی فرق ایتیش اوچون اۉنـگ قـۉل و سـۉل قـۉل دیـب ایتیلـدی. خاصّه تابین بۉی تېنگی دیر، تـورکی تیلـده بۉیـداقنی هـم بـۉی دییـدیلر، امـا بونـده او بـۉی توشونیلمه‌یدی، بلکه یقین دیگن معناسینی بېره‌دی. بونینگ اۉنگ و چپی اۉنگ و سـۉل دیـب اته‌لدی.

برانغار (اۉنگ قنات): میرزاخان، شیریم تغایی، یارک تغایی اکه-اوکه‌لری بـیلن، چلمـه مۉغـول، ایوب‌بېـک، محمـدبېک، ابراهیم‌بېـک، علـی‌سـیدیم‌مۉغـول، مۉغـوللری بـیلن، سلطان‌علی تن‌قۉریقچی، خدابخش و ابوالحسن اکه-اوکه‌لری بیلن.

جوانغار (چپ قنات): عبدالرزاق میرزا، قاسم‌بېک، تنگری‌بېـردی، قنبـر علـی، احمـد ایلچی بۉغه، غۉری برلاس، سید حسین اکبر، میرشاه قَوچین.

ایراوول (هجومچی قِسم): ناصر میرزا، سید قاسم ایشیک‌آغه، محب علی قۉرچی، بابا اۉغلی اللّه‌وېرن تورکمن، شېرقولی قراوول اکه-اوکه‌سی بیلن، محمد علی.

۳- تابین-شاه‌نینگ مخصوص حربی قِسمی.

www.ezgu.org

غولده (مرکزده): مېنینگ اۋنگ قۆلیمده قاسم کۆکَلداش، سلطان محمد دۆلـدای، شـاه محمود پروانه‌چی، قول بایزید بکـاوول (آشـپز)، کمـال شـربتچی؛ سـۆل قۆلیمـده: خواجه محمد علی، دوست ناصر، میریم ناصر، بابا شېرزاد، خانقولی، ولی خزینـه‌چی، قوتلوق‌قـدم قراوول، مقصود سووچی، بابا شیخ.

غولده بوتکل خاص عملدارلر ایدی. کَتّه بېکلردن هیچ کیم یۆق ایدی.

بو ذکر اېتیلگنلردن هیچ کیم هلی بېکلیک مرتبه‌سیگه یېتمه‌گندی. بـو قِسـمده شـېربېک، حـاتم قـۆربېگی، کېپـک قـول بابـا، ابوالحسـن قـۆرچی، مۆغـوللردن اوروس، علـی‌سـید، درویش‌علـی سـید، خوشـکېلدی چلمـه، دوسـتکېلدی چلمـه تـاغچی و امـاچی مېـدینی، تورکمنلردن منصور و رستم علی اکه-اوکه‌سی بیلن، شاه‌نظر سویوندوک بیتیلگن.

غنیم کیشیسی ایکّیگه بۆلیندی: بیر گروه شاه‌بېک نامی بیلن مشـهور شـاه شـجاع ارغـون باشچیلیگیده. بوندن سۆنگ فقط شاه‌بېک دېـب بیتیلـه‌دی. ینـه بیـر بـۆلگی اوکه‌سـی مقیم باشچیلیگیده. بو ارغونلرنینگ آدملرینی آلتی-یېتّی مینگ حسـابلر ایـدیلر. شبهه‌سـیز تـۆرت-بېش مینگی قورال-یراغلی ایدی. مرکز و اۋنگ قنات بیلن شاه‌بېک‌نینگ اۋزی رۆپه‌ره بۆلـدی. مقیم چپ قنات بیلن یوزمه-یوز توردی. مقیم‌نینگ لشکری اکه‌سی‌نینگ لشکریدن بیر آزگینه کمراق ایدی. بیزنینگ جوانغاره‌گی قاسم‌بېک و یۆلداشلریگه او جوده قتّیـق هجـوم قیلـدی. اوروش وقتیگچـه ایکّـی-اوچ کیشـی کېلیـب قاسـمبېک‌دن کۆمـک تیلـه‌دی. بیزنینـگ آلدیمیزده‌گی یاو هم کوچلی بۆلگنی اوچون کۆمـک اجره‌تیـب بېرالمـه‌دیک. غنـیم طرفیگـه تۆخته‌مه‌ی حرکت قیلدیک. اۋق کېله‌باشله‌گن فرصتده بیر بیزنینـگ هجـومچی قِسـمیمیزنی اوریب قَیتریب، مرکزگه تیقدیلر. تینمه‌ی اۋققه توتیب آلدینگه سیلجیوبردیک، بیـر آز فرصـت اۋق آتیب دشمنلر تۆخته‌گندېک بۆلدیلر. قرشیمده بیر کیشی اېلنی چقیریـب، آتـدن توشـیب (مېنگه) اۋق آتماقچی بۆلدی، بیز تۆختاوسیز یوریب کېلگنیمیز سببلی، مقصدیگه یېتالمـه‌ی آتلَنیب جۆنب قالدی. آتدن توشگن بو آدم شاه‌بېک‌نینگ اۋزی ایکن. اوروش پیتی پیری‌بېـک تورکمن تۆرت-بـېش اکـه-اوکه‌سـی بـیلن سـلّه‌لرینی یېچیـب، یـاودن یـوز اۋگیریـب، بیزگـه

www.ezgu.org

قۉشیلدیلر. بو پیری‌بېک شاه اسماعیل بایندور سلطانلریگه ایگـه بۉلیب، عـراق مملکتینـی ایگلله‌گنیـده عبـدالباقي میـرزا و مرادبېـک بایندور باشـلیق تـورکمن بېکلـری بـیلن کـېلگن تورکمنلردن دیر.

اۉنگ قناتیمیزنی یاو بورونراق چېکینتیردی. اۉنگ قناتیمیزنینگ اوچی مېن کېینـراق برپـا قیلگن باققه تیسریلیب باردی. چپ قناتیمیز بابا حسن ابدال‌دن خیلـه قـوییراق ایکّـی یانیگـه درختلر اۉتقزیلگن اریقلرگه یېتیب باردی. بیزنینگ چپ قنـاتیمیز رۉپه‌ره‌سیده اۉزیگـه یقـین کیشیلری بیلن مقیم توررّدی. چپ قناتیمیز کیشیلری غنیم مقـیم کیشـیلریگه نسـبتاً جـوده آز ایدی. تنگری عنایت قیلدی. قندهار و کېنتلریگه باره‌دیگن ایکّی یانیده درختلر اۉسیب یاتگن اوچ-تۉرتته کتّه اریق بیزنینگ چپ قنـاتیمیز و غنـیم اۉرته‌سـیده بۉلـدی. بیزنیکلـر کېچیـک باشینی ایگللب یاونی اۉتیشگه قۉیمه‌دیلر.

چـپ قنـات جنگچیلـری آز بۉلیشـیگه قره‌مـه‌ی یخشـی، مردانـه‌وار اوروشـیب یـاونی تۉخته‌تدی. ارغونلر طرفیدن حلواچی ترخان سوو ایچیده قنبرعلی و تنگری‌بېردی بیلن قیلیچ چاپیشدیلر. قنبرعلی یره‌لندی. قاسم‌بېک‌نینگ پیشانه‌سیگه اۉق تېگدی. غـۉری برلاس‌نینـگ قاشی اوستیگه اۉق تېگیب چکّه‌سیدن تېشـیب چیقـدی. اوشـبو فرصـتده یـاونی قاچیریـب، بواریقلردن مرغان (قوشـلر) تاغی‌نینـگ تومشـوغیگه قـره‌ب اۉتـدیک. اریقلـردن اۉتـه‌یاتگن پییتیمیزده بیر چاپقیر آت مینگن کیشی تاغ ایتگیده او تامانگه یا باشقه تامانگه کېتیش اوچـون تردّدلَنیب، آخری بیر تامانگه قره‌ب جۉنه‌دی. شاه‌بېککه اۉخشه‌تدیم. چمه‌سی شاه‌بېک ایدی.

یاونی یېنگگچ، بیزنیکلر اولرنی به‌تمام اسیر توشیریش و قـوولش اوچـون کېتـدیلر. مـېن بیلن سناغلیک- اۉن بیرکیشی قالگندی. او اۉن بیر کیشـیدن درسـتی عبداللـه کتابـدار ایـدی. مقیم همان جاییدن جیلمه‌ی اورورشر ایدی. کیشیمیزنینگ آزلیگیگه قره‌مه‌ی، تنگریگـه توکـل قیلیب، ناغاره‌لرنی قاقیب، غنیم اوستیگه یوردیک.

کۉپ و آزگه تنگری‌دیر بېرگوچی،

بو درگاهده یۉقتور کیشی‌نینگ کوچی.

www.ezgu.org

«كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرةً باذن‌الله»

(ترجمه‌سى: خدانينگ امرى بيلن كيچيک گروه‌نينگ كتّه گروه اوستيدن غلبه قيلگن حالتلرى آز ايمس).

غنيم ناغاره آوازينى ايشيتيب، بيزنينگ آلغه يورگنيميزنى بيلدى، سراسيمه‌گه توشيب، قاچيش يۉلينى توتدى. تنگرى قۉلله‌دى، ياونى قاچيريب، قندهار سرى يوريب، فرخزادبېک-نينگ، حاضرگى وقتده نشان هم قالمه‌گن چارباغيگه كېليب توشديک. شاه‌بېک و مقيم شو قاچگنلريچه، قندهار قلعه‌سيگه كيره‌آلمه‌ديلر. شاه‌بېک شال و مستونگ طرفگه چيقدى. مقيم زميناور طرفيگه كېتدى. قۉرغاننى حمايه قيليشگه بيرار آدم قالديرمه‌گن ايدى.

قولى‌بېک ارغون‌نينگ اكه‌-اوكه‌سيدن مېنگه اخلاص و صميميتلرى معلوم بۉلگن احمدعلى ترخان و باشقه‌لر قۉرغانده ايديلر. اولر مېن بيلن كېليشيب، اكه‌-اوكه‌لرى‌نينگ جانيگه امانليک سۉره‌ديلر. بولر عنايتيميزدن بهره‌مند بۉليب، قيلگن التماسلرى عملگه آشيريلدى. قۉرغان‌نينگ ماشور دروازه‌سينى آچديلر. ايل‌نينگ بې‌باشليگينى اۉيلب، باشقه دروازه‌لر آچيلمه‌دى. اوشبو آچيلگن دروازه‌گه شيريم‌بېک و يارک‌بېک تعيين قيليندى. اۉزيم بير نېچه خاص كيشيلريم بيلن كيريب، بې‌باش آدملرنى قَيتريب، سياست اوچون بير-ايكّيته‌سينى اۉليمگه بويورديم. اوّل مقيم‌نينگ تاشقۉرغانده‌گى خزينه‌سيگه باورديم. عبدالرزاق ميرزا مېندن ايلگريراق كېليب توشگن ايكن.

عبدالرزاق ميرزاگه خزينه‌دن بيرار نرسه عنايت قيليب، بو خزينه‌نينگ اوستيگه دوست ناصربېک‌نى، قول بايزيد آشپزنى و حسابچيلردن محمد بخشى‌نى تعيينله‌ديم.

او ييردن اۉتيب، اركّه بارديم. شاه‌بېک خزينه‌سى‌نينگ نظارتى و حسابينى آليش اوچون خواجه محمد علی، شاه‌محمود و حسابچيلردن تغايى شاه‌بخشى تعيينلندى. ميرخان دېگن ذوالنون‌نينگ ديوانى اويى‌گه ميريم ناصر و مقصود سووچى يوباريلدى. ميرخان ناصرميرزاگه تاپشيريلدى. ميرزاخان‌گه شيخ ابوسعيد ترخان توتيب تاپشيريلدى. او ولايتلرده بونده‌ى كۉپ آق تنگه‌نى سيره كۉرگن ايمسديک. بلكه بونچه پولنى كۉرگنمن، دېگن كيشينى

www.ezgu.org

هم ایپشتمه‌گنمیز. اوشه کیچه‌نی ارک‌نینگ اۋزیده اۋتکزدیم. شاه‌بیک‌نینگ سنبل دیگن قولینی توتیب کیلتیردیلر. او اوّل اونینگ محرمی بۋلسه‌ده، اونچه حرمت-اعتبار تاپمه‌گن ایدی. بیراوگه تاپشیردیم، یخشی اسره‌مه‌ی قاچیریب یوباریپتی.

ایرته‌سی فرخزادنینگ اۋرده جایلشگن چارباغیگه کیلدیم. قندهار ولایتینی ناصر میرزاگه بیردیم. خزینه‌لرنی ضبط قیلیب، یوکلب چیقه‌یاتگن پیتده، ارکده‌گی خزینه‌دن آق تنگه یوکلنگن بیر قطار تویه‌نی ناصر میرزا آلیب قالیبدی. اونی طلب قیلیب اۋتیرمه‌ی، ناصرمیرزانینگ اۋزیگه هدیه قیلیب یوباردیم. اوندن کۋچیب، قوشخانه سیهونلیگیگه توشیلدی. اۋرده‌نی کۋچیریب، اۋزیم سَیر قیلیب، کیچراق اۋرده‌گه یتیب کیلدیم. بوروںگی اۋرده ایمس، تَنیب بۋلمه‌یدیگن بیر اۋرده بۋلیبدی: یخشی چاپقیر آتلر، قطار-قطار مایه و نار تویه‌لر، خچیرلر و تۋقیمه متاع یاپیلگن ایگرلی اورغاچی تویه‌لر، جوندن تۋقیلگن متاعلر و بخمل چادرلر، شاهانه کتّه چادرلر و هر بیری اویوم-اویوم قاپ و صندوقلر. بو ایکّی اکه-اوکه‌نینگ نرسه‌لرینی باشقه-باشقه خزینه قیلینگن ایدی. هر خزینه‌ده صندوق-صندوق، تای-تای متاعلر، یوکلنه‌دیگن درجه‌ده‌گی قاپ-قاپ آق تنگه‌لر. هر کیم‌نینگ اۋتاوی و چادریده هر خیل اۋلجه‌دن کۋپ ایدی، قۋی هم بسیار ایدی. قۋیگه کۋپ هم قره‌مه‌دیلر.

قلات‌نینگ ایچیده مقیم‌نینگ نوکرلری بۋلیب، اولرنینگ باشلیغی قۋچ ارغون و تاج‌الدین محمود ایدیلر، اولرنی مال و نرسه‌لری بیلن قاسم‌بیککه عنایت قیلدیم. قاسم‌بیک اوزاقنی کۋره‌آله‌دیگن، احتیاطکار کیشی ایدی. قندهار ییرلریده کۋپ توریشیمیزنی معقول کۋرمه‌ی، تکرار-تکرار ایته‌وبریب اۋلجه‌لری بیلن آخری کۋچیرتیردی. اَیتیب اۋتیلگنیدیک، قندهارنی ناصر میرزاگه عنایت قیلیب، ناصرمیرزاگه رخصت بیریب، کابل‌گه تامان یۋلگه توشدیک.

قندهار توپراغیده خزینه اولشیشگه فرصت بۋلمه‌دی. قاره‌باغده تۋرت-بیش کون توریب، خزینه اولشیلدی. سنه‌ش قیین ایدی، ترازو بیلن تارتیب اولشیلدی. بیک و کیچیک بیکلر، نوکر و تابین بیر ایشکلیک-بیر ایشکلیک، قاپ-قاپ آق تنگه‌نی اولاولریگه یوکلب، کۋتریب آلیب کیتردیلر. کۋپ اۋلجه و مال، اولوغ آبرو و شان-شهرت بیلن کابل‌گه کیلدیک.

www.ezgu.org

سلطان احمد میرزانینگ قیزی معصومه سلطان‌بېگم‌نی، خراساندن سوْره‌ب کېلتیریب ایدیم، اوشبو کېلگنیمده نکاحیمگه آلدیم. آلتی- یېتّی کوندن سوْنگ ناصر میرزانینگ نوکرلریدن بیر کیشی، شَیبانی‌خان‌نینگ کېلیب قندهارنی قمل قیلگنی خبرینی کېلتیردی. مقیم‌نینگ زمینداور طرفگه قاچگنی اوّل ذکر اېتیلگن ایدی. او باریب شیبانی‌خان‌نی کوْردی. شاه‌بېک‌دن هم کېتمه-کېت ایلچیلر باره‌دی. بولرنینگ اغوا و تېزلشی بیلن شَیبانی‌خان هرات‌دن تاغ یوْلی آرقه‌لی، مېنی قندهارده دېب اوْیلب، قندهار اوستیگه یوره‌دی.

شولرنی ملاحظه قیلگن، تجربه‌لیک قاسم‌بېک آلینگن اوْلجه‌لر بیلن بیزنی قندهاردن کوْچیردی.

هر چه در آیینه جوان بیند،
پیر در خشت پُخته آن بیند.

(مضمونی: یاش کیشی آیینه‌گه قره‌ب کوْرگن نرسه‌نی کېکسه آدم پیشیق خشتگه قره‌ب کوْره‌آله‌دی.)

شَیبانی‌خان کېلیب ناصر میرزانی قندهارده قمل قیله‌دی. بو خبر کېلگچ، بېکلرنی چقیریب کېنگش قیلیندی. مېن شونده‌ی ملاحظه‌لرنی اظهار اېتدیم: «اوْزبېک و شَیبانی‌خان‌دېک یات ایل و قری دشمن تیموربېک‌نینگ برچه اولادلری قوْلیده‌گی ولایتلرگه ایگه بوْلدیلر. تورک و چیغتایلردن تورلی گوْشه‌لرده قالگنلری هم بعضیسی اختیاري، بعضیسی قورقنیدن اوْزبککه قوْشیلیب کېتدی. بیر مېن کابل‌ده قالیب ایدیم. دشمن جوده کوچلی، بیز کوْپ ضعیف، بیزده نه مصلحت قیلیش احتمالی، نه قرشیلیک قیلیش مجالی بار. اونده ایسه بونچه قوت و قدرت. اوْزیمیزگه بیرار تعیینلی یېر فکرینی قیلماق لازم ایدی و بو مقدار امکان و فرصتده کوچلی دشمندن ییراقراق ایریلگنیمیز یخشی: یا بدخشان تامان یا هندوستان سری جزم قیلماق کېره‌ک. بو ایکّی طرفدن بیر طرفگه آتلنماق کېره‌ک.»

قاسم‌بېک و شیریم‌بېک اوْزلریگه قره‌شلی کیشیلری بیلن بدخشانگه بارماققه طرفدار ایدیلر. او فرصتده بدخشانده باش کوْترگنلر بدخشانلیکلردن مبارکشاه و زبیر ایدی. ینه

www.ezgu.org

جهانگیر تورکمن و محمد قۆرچی ایدی. اولر ناصر میرزانی بدخشان‌دن چیقریب اۆزبککه هم قۆشیلمه‌گن ایدیلر. مېن و بعضی خاص بېکلر هندوستان طرفیگه باریشنی مهم‌راق حسابلب، لمغان‌گه یوریش باشله‌دیک. قندهار فتحیدن سۆنگ قلات و ترنوک ولایتینی عبدالرزاق میرزاگه عنایت قیلیب، عبدالرزاق میرزا قلات‌گه قۆییلگن ایدی.

اۆزبک قندهارنی کېلیب آلگچ، عبدالرزاق میرزا قلات‌ده توره آلمه‌ی، قلات‌نی تشلب چیقدی. بیز کابل‌دن کۆچگن فرصتده یېتیب کېلدی. کابل‌گه عبدالرزاق میرزا قۆییلدی. بدخشان‌ده پادشاه و پادشاه‌زاده‌لردن هېچ کیم یۆق ایدی، شو باعث، شاه‌بېگم‌نینگ مناسبتی یا معقول کۆریشی بیلن میرزاخان‌گه بدخشان سری رخصت بېریلدی. شاه‌بېگم هم میرزاخان بیلن یۆلگه توشیب، جۆنه‌دیلر. مېنینگ خاله‌م مِهر نگارخانم هم بدخشان‌گه بارماقچی بۆلدیلر. مېنینگ بیلن بیرگه بۆلیشلری‌نینگ سببی کۆپراق ایدی، توغیشگنلری ایدیم، هر قنچه منع قیلسک‌ده، کۆنمه‌دیلر. اولر هم یۆلگه توشدیلر.

جمادی‌الاوّل آیی کابل‌دن هندوستان نیتی بیلن کۆچدیک. کابل‌نینگ اۆزی بیلن یوریب سرخ‌رباط آرقه‌لی قۆروق‌سای‌گه توشیلدی. کابل بیلن لمغان آره‌سیده‌گی افغانلر، حتا تینچ پیتلرده هم اۆغری، هم کذاب‌دیرلر، اوروش-تۆپالانلرده‌کو اولرگه راسه خدا بېره‌دی. مېنی، کابل‌نی تشلب هندوستان‌گه باره‌دی، دېب اېشیتگچ، بیر یامانلیکلری اۆن بۆلدی، یخشی آدملری هم یامانلیککه یوز توتیشدی. شونچه‌گه یېتدی که، جیگده‌لیک‌دن کۆچگن تانگده آره‌لیقده‌گی خضرخیل، خیریلجی و خوگیان افغانلری جیگده‌لیک داوانینی تۆسماقنی اۆیلب، شِمال طرفیده‌گی تاققه جنگاور صف یَسه‌ب کېلیب، ناغاره چَلیب، قیلیچ اۆینه‌تیب-یۆلنی تۆسه باشله‌دیلر. آتلنگنیمیز بیلن‌آق لشکر اېلی تېوره‌ک-اطرافینی اۆره‌ب تاققه یورسینلر، دېب بویوردیم. لشکر اېلی تاشلرنی پناه‌لب، احتیاطکارلیک بیلن چاپه-چاپه تاققه یوردیلر. افغانلر بیر آز وقت تۆختب، بیر اۆق هم آته‌آلمه‌دیلر، قاچه بېردیلر. افغانلرنی قوولب تاققه چیقدیم، بیر افغان پست طرفیمدن یانلب قاچیب بارییتی. قۆلینی مۆلجللب آتدیم. بو اۆق تېککن افغاننی، ینه بیر نېچه افغاننی توتیب کېلتیردیلر. سیاست اوچون بعضیسی سیخ‌گه اوریلدی.

www.ezgu.org

نینگنهار تومنیگه-آدینه‌پورقۆرغانی‌نینگ آلدیگه توشیلدی. اوّلراقدن ییراقنی کۆزلب، تۆختەسە بۆله‌دیگن بیرار یورت تشویشینی قیلمه‌دیک. نه بارماققه بیرار انیق یېر، نه تورماققه بیرار یورت معین، یوقاری-قویی باریب، ینه بیر خبر کېلگونچه یورتنی ینگیلب کۆچردیک. کېچ کوز ایدی. تېکیسلیکلرده‌گی شالی دېیرلی ییغیب آلینگندی. یېر بیله‌دیگن کیشیلر: "الیشنگ تومنی سایی‌نینگ یوقاری قِسمیده شالینی کۆپ ایکه‌دیلر، لشکرگه قیشلیک آشلیق احتمال، اۆشه یېردن تاپیلر، دېب ایتیشدی. نینگنهار اۆتلاغیدن آتلَنیب، ایلدَم کېلیب، سایگِل‌دن اۆتیب، پورامین دره‌سیگچه باردیک. لشکر ایلی کۆپ شالی آلدیلر. شالیزارلری تاغ‌نینگ توبیده ایدی. ایلی قاچیب کېتدی. بیر نېچه کافر قتل قیلیندی. پورامین دره‌سی‌نینگ تومشوغیدن بیر نېچه ییگیت کوزه‌تووگه چیقریلگن ایدی. قَیتیش وقتیده کافرلر تاغ اوستیگه ایلدَم کېلیب اۆق قۆیدیلر. قاسم‌بېک‌نینگ کویاوی پوراپین‌گه یېتیب آلیب، اونی بالته بیلن چاپیب آلر محلی، باشقه ییگیتلر قَیتیب، زورلیک قیلیب قاچیریب، پورامینلیک‌نی اَییریب آلدیلر. کافرلر شالیزاریده بیر کېچه قۆنیب، کۆپ شالی آلیب اۆردەگه کېلیندی.

اوشبو کونلرده مندیراور تومنی یېرلریده حاضرگی وقتده شاه حسن‌نینگ نکاحیده‌گی مقیم‌نینگ قیزی ماه‌چوچوک قاسم کۆکَلداشگه نکاحلب بېریلدی.

هندوستان تامانگه باریش مسأله‌سی‌ده بیر تۆختم‌گه کېلالمه‌دیک. شونینگ اوچون ملابابایی پشاغری بیر نېچه ییگیتلر بیلن کابل‌گه یوباریلدی. مندیراور توپراغیدن کۆچیب، اَتَر و شیوه‌گه کېلدیک. بیر نېچه کون او ناحیه‌ده اۆتیریلدی. اَتَردن باریب کنر و نورگِل‌نی سَیر قیلدیک. کنردن جاله‌گه(سال[٤] گه) اۆتیریب اۆرده‌گه کېلدیم. اوندن بورون بونده‌ی قَایققه اۆتیرمه‌گندیم. خیله خوش یاقدی. شوندن سۆنگ جاله‌ده اۆتیریش رسم بۆلدی.

اوشبو ایامده ملا میرک فرکتي ناصر میرزا قاشیدن کېلدی. شَیبانی‌خان قندهارنینگ تشقی قۆرغانینی آلیب، ارکینی آلالمه‌ی قَیتگنی، شَیبانی‌خان قَیتگنیدن سۆنگ بعضی سببلرگه کۆره

٤- یاغاچدن ارقان بیلن باغلب توقیلگن قایق

ناصر میرزا قندهارنی تشلب، غزنی‌گه کېلگنی‌نینگ خبرینی شرحلب عرض قیلدی. بیر نېچه کوندن سونگ شَیبانی‌خان قندهار اوستیگه ایل غافللیگیده کېله‌دی. تشقی قۏرغاننی بېرکیته‌آلمه‌یدیلر، آلدیره‌دیرلر. اۏزبکلر ارک‌نینگ اطرافیده بیر نېچه یېردن لَهیم[۵] قَزدیلر، بیر نېچه مراتبه اوروش قیله‌دیلر. ناصر میرزانینگ بۏینیگه اۏق تېگه‌دی، ارکنی آلیشلریگه بیر بخیه قالگن ایکن.

انه شونده‌ی مشکل بیر حالتده خواجه محمد امین، خواجه دوست خاوند، محمد علی پیاده، شاهی قۏرغاندن اۏزلرینی تشلب چیقه‌دیلر. قۏرغان ایلی امیدسیزلَنیب، اینده‌ی یینگیله‌یازگن پیتده شَیبانی‌خان صلح توزیشنی سۏره‌یدی. سۏنگ قندهار اوستیدن قَیتیب کېته‌دی.

قَیتماغی‌نینگ سببی بو بۏله‌دی که، قندهار اوستیگه کېله‌یاتگنیده خاندانی اهلینی نېره‌توگه یوبارگن ایکن. نېره‌توده بیر کیشی باش کۏتریب، قۏرغاننی ایگلله‌یدی. شو سببلی قندهاردن یینگیل-ییلپی صلح توزیب قَیته‌دی.

بیر نېچه کوندن سۏنگ قیش اۏرته‌سی بۏلیشیگه قره‌مه‌ی، بادِپیچ یۏلی بیلن کابل‌گه کېلدیک. بادِپیچ یولی اوستیده‌گی بیر تاشگه بو کېلیش و کېتیش تأریخینی اۏییب یازیب قوییشلرینی بویوردیم. حافظ میرک بیتیدی. استاد شاه محمد تاش‌یۏنرلیک قیلدی. شاشیله‌یاتگنیمیز سببلی یازوو کۏنگیلده‌گیدیک بۏلمه‌دی.

غزنی‌نی ناصر میرزاگه عنایت قیلدیم. عبدالرزاق میرزاگه نینگنهار تومنی، مندیراور، دره‌ی نور، کنر و نورگِل بېریلدی. اوشبو پَیتگچه تېموربېک‌نینگ اولادینی سلطنت یوزه‌سیدن میرزا دېر ایدیلر. اوشبو نوبت مېن، مېنی پادشاه دېسینلر، دېب بویوردیم.

شوییل‌نینگ آخری، سه‌شنبه کېچه‌سی، ذوالقعده آیی‌نینگ تۏرتینچیسیده، آفتاب حوت بورجیده ایدی، کابل‌نینگ ارکیده همایون تولد تاپدی. تولد شعری تأریخی سنه‌سینی مولانا

---

۵. لهیم: نقب

www.ezgu.org

سیدي شاعر "سلطان همایون‌خان" سؤزلریده تاپگن ایدی. کابل شاعرچه‌لریدن بیراو "شاه فیروز قدر" سؤزلریدن تاپدی، اوچ-تؤرت کوندن سؤنگ همایون اسمی بیلن ناملندی. همایون توغیلگنیدن بیش-آلتی کون اؤتگچ، چارباققه چیقیب، همایون تولدی‌نینگ تؤیی بؤلدی. کتّه -کیچیک بیکلر کتّه -کیچیک ساچقی بیر ییرده کؤریلمه‌گن ایدی. جوده یخشی کیلتیردیلر. کؤپ آق‌تنگه تؤکیلدی. تؤی بولدی. اوندن بورون بونچه کؤپ آق تنگه پول بیرار ییرده کؤریلگنی یؤق.

www.ezgu.org

www.ezgu.org

تۆقّیز یوز اۆن تۆرتینچی(۱۵۰۹-۱۵۰۸) ییل واقعه‌لری

بو یاز مُقُر توپراغیده مهمند افغان‌نینگ بیر بـۆلگی تـالان-تـاراج قیلینـدی. اوشـبو یوریشـدن کېلیب توشگندن بیر نېچه کون اۆتیب، قۆچبېـک، فقیـر علـی کریمـداد و بابـا تن‌قـۆریقچی قاچیشنی خَیال قیلیبدیرلر. خبر تاپیب، کیشی یوباریلدی. استرغیچ‌نینگ پسـتراغیدن توتیـب آلیب کېلدیلر. جهانگیر میرزانینگ تیریگیده هم بولر حقیده بعضی یره‌مس سۆزلر اېشیتیلگن اېـدی. برچه‌سـینی بازارباشـیده قتـل اېتیشـگه بویـوردیم. دروازه‌گـه اېلتیـب، ارقـان سـالیب آسـه‌یاتگن پیتیـده خلیفـه‌نی قاسـم‌بېک یوباریـب، یَلینیـب- یالواریـب گنـاهلرینی تیلـه‌دی. بېک‌نینگ خاطرینی قیلیب قانلریدن کېچدیم، زندانگـه سالیشـنی بویـوردیم. حصـارلیکلر و قوندوزلیکلر، خسروشاه نوکرلری بۆلگن مۆغوللرنینگ اولوغلری چلمه، علی سـید، شـکمه، شېرقولی، اېگو سلیم، ینه خسروشاه‌نینگ چیغتایلردن بۆلگن اعتبارلی نوکرلری-سلطان علـی چوهره، خدابخش باشلیغ، ینه تورکمنلردن سویوندوک و شاه‌نظـر باشـلیق ایکّـی-اوچ مینـگ سره‌لنگن ییگیتلر بو مدتده بیر-بیرلری بیلن سۆزلشیب، سۆزنی بیر یېرگه قۆییب، بیزگـه نسـبتاً خصومت یۆلینی تنلبدیلر. بو ذکر اېتیلگنلر خواجه رواچ‌نینگ آلدیده سۆنگ‌قۆرغان و چالـک سیهونلیکلری آره‌لیغیده اۆتیرگن اېـدیلر. عبـدالرزاق میـرزا نینگنهـاردن کېلیـب، ده‌افغـان‌ده اۆتیرردی. بیر-ایکّی نوبت بولرنینگ بونده‌ی تېرسلنگنینی محب علی قۆرچی خلیفه بیلن ملا باباگه ایته‌دی. مېنگه هم بیر اشاره قیلدیلر. ایشانگودېک سۆز اېمس اېدی، پروا قیلینمه‌دی.

بیر آقشام چارباغده دیوان‌خانه‌ده اۆتیرگن اېدیم. کېچ خفتن نمـازی پَیتیـده یانـدن موسـی خواجه ینـه بیـر کیشـی بـیلن ایلـدَم کېلیـب، قولاغیمگـه ایتتیلرکـه، مۆغـوللر راسـتدن هـم

www.ezgu.org

یاولشـماقچی ایمیشـلر. عبـدالرزاق میرزانـی اولـر اؤزلریگـه قؤشـه‌دیلرمی- یـؤقمی، انیـق بیلمه‌دیک. بولر هم قؤزغالان بو آقشام بؤلیشینی انیق بـیلمس ایـدیلر. اؤزیمنـی هـیچ نرسـه بیلمه‌گنلیککه سالیب بیر لحظه‌دن سـؤنگ حـرَم سـری یـؤل آلـدیم. او پیتـده حرَملـر بـاغی خلوتده و باغِ یورونچقه‌ده اؤتیرر ایدیلر. حرمگه یقین یېتگنده چؤری-چوریه، خـدمتچی ایـل نری کېتدیلر. اولر کېتیشگندن سؤنگ، مېن و سرورقول شهر سری یوردیک. خندق یولی بیلن آهنین دروازه‌سیگه یېتگنیمده، او طرفدن بازار یؤلی بیلن خواجه محمـد علـی کېلـدی. بیرگـه کېلیب مېن حمّام تاقی‌نینگ[۱]....

۱- اوشبو بـاب برچـه نسـخه‌لرده منـه شـوییرگه کېلیـب اوزیلیـب قـالگن. اوشـبو ناقصـلیک سـببی مولف‌نینـگ اؤزیدنمی؟ یاکه کاتبلرنینگ خطاسیمی؟ معلـوم ایمـس. هرحالـده منـه شـوندن باشـلب ۱۱ ییللیـک کېیینگـی واقعه‌لر تفصلاتی هم ثبتدن قالگن. (ت.بهایی)

www.ezgu.org

توقّیز یوز اۏن بېشینچی(۱۵۰۹-۱۵۱۰) ییل واقعه‌لری

دوشنبه کونی، محرّم آیی‌نینگ بیرینچیسیده چَنداوَل اۏتلاغی‌نینگ پستیده ایدیک، قتّیق زلزله بۏلدی. زلزله یریم نجومي (استرونومیک) ساعتگه یقین دوام ایتدی. ایرته‌لب بو یورتدن کۏچیب، بَجَور قۏرغانینی آلیش ایستگی بیلن بجور قۏرغانی یقینیگه توشیب، دَلَزاک افغانلریدن بیر معتبر کیشینی بجورگه یوباردیک. تاکه او بجور سلطانیگه و ایلیگه بۏیین‌سونیب قلعه‌نی تاپشیریشلری اوچون نصیحت قیلسین. بو بدبخت جاهل جماعه نصیحتنی قبول قیلمه‌ی، مجمل جوابلر یوباردیلر. لشکر ایلی تۏره (آدم بۏیی اوزون قلقان. جنگچی اونینگ آرقه‌سیده توریب اۏق آته‌دی)، شاتی (نروان) و قۏرغان آلماق اسبابینی تیار قیلسینلر، دېگن فرمان بېردیک. بو تردد اوچون بیر کون اۏشه یورتده اۏتیریلدی.

پنجشنبه کونی، محرّم آیی‌نینگ تۏرتینچیسیده لشکر ایلی ساووت کییب، یراغلَنیب، آتلَنسین. جنگاور صف‌نینگ چپ قناتی ایلگری یوریب، بجور قۏرغانی‌نینگ یوقاری یانیده سوو کیره‌دیگن یېرده سوودن اۏتیب، قۏرغان‌نینگ شِمال طرفیگه توشسین، غول (مرکز) کیشیسی قۏرغان‌نینگ غربی-شِمالیده سوونی کېچمه‌ی ناتېکیس بلندلیک و پستلیک یېرده تۏخته‌سین. اۏنگ قنات پستکی دروازه‌نینگ غربیگه توشسین، دېب بویوریلدی.

دوست‌بېک باشلیق چپ قنات بېکلری دریادن اۏتیب، توشه‌یاتگن پیتیده قۏرغاندن یوز-یوز ایلّیکته‌چه پیاده چیقیب، اولرنی اۏققه توتدیلر. بو بېکلر هم ایلگری یوریب، آتیشیب، آلیشیب، پیاده‌لرنی قۏرغانگه تیقیب، قلعه دېواری توبیگه سوریب باردیلر. ملا عبدالملک

www.ezgu.org

خوستي دېوانه‌لرچه آت بیلن دېوار توبیگه کیریب بارر ایدی. اگر شـاتی و تـۋره تیـار بۋلیـب، کون کېچ بولمه‌گنیده، اۋشه ساعتده قۋرغان آلینردی.

ملا تورک علی و تنگری‌بېردی‌نینگ نوکرلری یاو بیلن قیلیچ چاپیشـیب، غنیمنـی توتیـب، باشـینی کېسـیب کېلتیردیلـر. هـر قَیسیسـیگه جولـدو[1]وعـده بۋلـدی. بجـور اېلـی، توفنـگ (میلتیق)نی کۋرمـه‌گن ایـدیلر. شـونینگ اوچـون توفنـگ تاووشـینی اېشـیتگنده اصـلا پـروا قیلمه‌دیلر. بلکه توفنـگ تاووشـینی اېشـیتگچ، مسـخره‌لب، اېرمـک قیلگنـده‌ی توتورووقسـیز مسخره‌آمیز حرکتلر قیلردیلر. اۋشه کونی استاد علیقـولی بـېش کیشـینی توفنـگ بـیلن آتیـب ییقیتدی. ولی خزینه‌چی هم ایکّی کیشینی توفنگ بیلن ییقیتدی. اۋزگه توفنگ آتـووچیلر هـم توفنگ آتیشده کۋپ جسارت کۋرسه‌تیب انیق-انیـق آتـدیلر. قلقانـدن، سـاووتدن، گاوسـردن (مالباشـی‌سـیمان حربـی تۋقمـاق) اۋتکزیـب-اۋتکزیـب، دشـمننی ییقیتـه-ییقیتـه آتـدیلر. آقشامگچه چمه‌سی یېتّی، سکّیز، اۋن بجورلیک توفنـگ اۋقیـدن ییقیلـدی. اونـدن سـۋنگره، شونده‌ی بۋلدی که، توفنگ ضربیدن باش چیقره‌آلمسدیلر. ایندی کېچ بولدی، لشکر اسبابنی تیار قیلیب، سحرلب قۋرغانگه یاپیشسینلر، دېگن فرمان بۋلدی.

جمعه کونی، محرّم آیی‌نینگ باشلَنیشیده سحر وقتی اورۋش ناغاره‌سینی چَلیب، هر کـیم بېلگیلنگن یېریدن یوریب، قۋرغانگه قیپشسینلر، دېب فرمان بېردیک. چپ قنات بـیلن غـول (مرکـز) اۋز معـین جایلریـدن برابریگـه تـۋره‌نی کۋتریـب، شـاتی قوییـب یاپیشـدیلر. خلیفه‌شاه‌حسن‌ارغون و احمد یوسف باشلیق غول[2]نینگ سۋل قۋلیگه-چـپ قناتگـه کۋمـک بۋلسینلر، دېگن فرمـان بۋلـدی. قۋرغان‌نینـگ شـرقی-شـمالی قلعـه مناره‌سـی‌نینگ توبیگـه دوست‌بېک‌نینگ آدملری کیریب، قَزیش-ییقیتـیش ایشـلری بـیلن مشـغول بۋلـدیلر. اسـتاد علی‌قولی هم اۋشه یېرده ایدی. او کون هـم او یخشـی توفنـگ آتـدی، ایکّـی مراتبـه فرنگـی

۱-جولدو- حربي ساورين.

۲-غول- قۋل(مرکز)ده‌گی لشکربۋلیمی.

www.ezgu.org

(بريتانيـاميلتيغى) آتـدى. ولـى خزينـه‌چى هـم بيـر كيشـينى توفنـگ بـيلن ييقيتـدى. غـول (مركز) نينگ سؤل قؤليدن ملک‌على قطبي شاتيگه بـورون چيقيـب، بيـر مـدت يـالغيز اؤزى حرب و ضربگه مشغول بؤلدى. غول تعيينلنگن جايده محمد على جنـگ-جنـگ و اوكه‌سـى نوروز، هر قَيسيسى بيرته‌دن شاتيگه چيقيب غنيمگه نيزه و قيليچ تېگيزديلر. ينه بير شاتيگه بابا يساوول چيقيب، بالته بيلن قؤرغان‌نينگ تامينى بوزيشنى باشله‌دى. اكثر ييگيتلر اونده يخشى اوريشيب، كؤپ اؤق ياغديريب، غنيمنـى بـاش چيقرگنـى قؤيمـه‌ديلر. ينـه بعضـى ييگيتلـر ياونينگ حرب و ضربيگه هېچ پروا قيلمه‌ى، اؤق و تاشينى كؤزگـه ذرّه‌چـه ايلمـه‌ى، قؤرغـان تېشماققه مشغول بؤليب كېتگن ايديلر.

توشـگه يقـين دوسـت‌بېك‌نينگ كيشـيلرى قزييـاتگن شـرقى-شـمالى مناره تېشـيلدى. دوست‌بېک نينگ آدملرى غنيمنى قاچيريب، مناره اوستيگه چيقديلر. اؤشه پيتده قؤل (مركـز) ده‌گيلر هم شاتيدن قلعه‌گه چيقدى. غولدن او قؤرغانگه چيقديلر. تنگرى تعالى‌نينگ لطـف و عنايتى بيلن شونده‌ى بېرک و مستحكم قؤرغان ايكّى-اوچ ساعتده فتح بؤلدى. ييگيـت-يلنـگ شونچه‌ليک غيرت و جسارت كؤرسه‌تيب، بهادِر دېگن يخشى نام قازانديلر.

بجور اېلى اطاعتسيز، اسلام اېلى بيلن دشـمن ايـديلر. اطاعتسـيزليک و دشـمنليک بيـر تامان بؤلسه، كافرلر رسم- رسومى بو اېلده عمل قيلردى و اسـلام عـادتلرى بـو اېلـده ضـايع ايدى. قلعه جنگچيلرى عاموى قتلگـه بويوريلـدى و اهـل و عيـالّلرى تمامـاً اسـير آلينـدى. تخميناً اوچ مينگدن كؤپراق كيشى قتل اېتيليبـدى. شـرق تامانـده اوروش بؤلمـه‌گنى اوچـون آزراق كيشى شرق طرفدن قاچيب چيقديلر.

قؤرغــان آلينگنــدن ســؤنگ، كيريــب قؤرغــاننى ايلَنيــب چيقــديک. تــاملرده، اوى و كؤچه-كؤيلرده بې‌نهايت كـؤپ اؤلـيک يـاتردى. اؤتگـووچى-كېتـووچيلر اؤليكلـر اوسـتيدن اوتيب-قَيتر ايديلر. سَيردن قَيتيب، سـلطانلرنينگ اوييـده اؤتيريـب، بجـور ولايتينـى خواجـه كلان‌گه عنايت قيلديک. سره ييگيتليردن كؤپ كيشينى كؤمـک اوچـون تعيـين قيليـب، شـام نمازى وقتيده اؤرده‌گه كېلينڍى.

www.ezgu.org

ایرته‌سی تانگده کۉچیب، بجورنینگ اۉتلاغیده باباقرا چشمه‌سی بۉییده تۉخته‌دیک. قالگن بندیلرگه خواجه کلان‌نینگ شفاعتی بیلن گناهلریدن کېچیب، اولرگه اهل و عیاللری قَیتریب بېریلدی. بعضی قۉلگه توشگن سلطانلری و قَیسرلری قتل اېتیلدی.

سلطانلری‌نینگ باشی و ینه بیر نېچه باش بو غلبه خبری بیلن کابل‌گه یوباریلدی. بدخشان، قوندوز و بلخ‌گه هم فتحنامه‌لر بیلن باشلر یوباریلدی. یوسفزایی‌دن کېلگن شاه منصور یوسفزایی بو فتحده و بو عاموی قتلده بار اېدی. تۉن کییدیریب، یوسفزایی‌گه سیاستلر بیلن فرمانلر بیتیب، رُخصت بېریلدی.

بجور قۉرغانیده‌گی مهم تشویشلریدن خاطرجمع بۉلیب، سه‌شنبه کونی محرّم آیی‌نینگ تۉقّیزینچیسیده کۉچیب، بیرار کوروه قوییراققه-اوشبو بجور سیهونلیگی‌نینگ اۉزیده توشیب، بیر تېپه‌لیکده کلّه‌مناره قوریش بویوریلدی.

چارشنبه کونی، محرّم آیی‌نینگ اۉنینچیسیده سَیر قیلیشگه آتلَنیب، بجور قلعه‌سیگه باردیک. خواجه کلان‌نینگ اوییده شراب بزمی بۉلدی. بجور یېریده‌گی کافرلر بیر نېچه تولون[۳]‌ده شراب کېلتیردیلر. بجورنینگ شرابی و مېوه‌سی تماماً شو اطرافده‌گی کافرستان‌دن کېله‌دی. کېچه‌سی او یېرده بۉلدیک. سحرده قۉرغان‌نینگ مناره و کونگیره‌لرینی کۉزدن کېچیریب، آتلَنیب، اۉرده‌گه قَیتیب کېلدیم.

ایرته‌سی تانگده، خواجه خضر سایی یقه‌سیگه قۉندیک. اوندن کۉچیب، چنداوَل سایی قیرغاغیده تۉخته‌دیک. بجور قۉرغانیگه کۉمککه بېلگیلنگن کیشیلر بیرارته قالمسدن بارسینلر، دېگن فرمان بۉلدی.

یکشنبه کونی، آی‌نینگ اۉن تورتینچیسیده خواجه کلان‌گه توغ عنایت قیلیب، بجور قۉرغانیگه رخصت بېریلدی. خواجه کلان‌گه رخصت بېرگندن بیر-ایکّی کون سۉنگ منه بو قطعه کۉنگیلگه کېلدی. خواجه کلان‌گه بیتیب یوباردیک:

۳- تولون- مشک، چرم ایدیش، مېش.

www.ezgu.org

قرار و عهد با یار این چنین نبود مرا،

گزید هجر و مرا کرد بی قرار آخر.

به عشوه‌های زمانه چه چاره سازدکس،

بجور[4]کرد جُدا یار را ز یار آخر.

(مضمونی: مېنینگ یار بیلن قرار و عهدیم بونده‌ی ایمس ایدی. هجرنی تنلب، مېنی بي‌قرار قیلدی. زمانه عشوه‌لریگه کیشی نیمه چاره قیله‌دی؟ آخرده بجور یارنی یاردن جُدا قیلدی.)

چارشنبه کونی، محرّم آیی‌نینگ اۉن بېتّینچیسیده سلطان ویس سوادي‌نینگ چاپری-سلطان علاءالدین سوادي کېلیب، ملازمت قیلدی. پنجشنبه کونی، آی‌نینگ اۉن سکّیزینچیسیده بجور بیلن چنداول آره‌سیده‌گی تاغده آو قیلدیک. بو تاغ‌نینگ بوغاو مره‌لی قاپ-قاره بۉله‌دی. قویروغی ینه اۉزگچه رنگلیک. اَفتیدن بوندن قوییراقده‌گی هندوستان بوغاو مره‌لری‌نینگ همه‌سی قاپ-قاره بۉله‌دی. اوشبو کونی ینه بیر سریق قوش توتیلدی، او هم قاره ایدی. کۉزلری هم قاره ایدی. اۉشه کون بورگوت بیر کییکنی آلدی.

لشکر ایلیده دان کمراق قالگن ایدی. کهراج دره‌سیگه باریب، دان-دون آلیب، سوادگه، یوسفزایی افغاني‌نینگ اوستیگه یوریش نیتی بیلن جمعه کونی کۉچیب، چنداول دریاسی بیلن بجور دریاسی قۉشیلیشیده‌گی پنجکوره دریاسی آره‌لیغیگه توشیلدی.

شاه منصور یوسفزایی بیر نېچه خوشخور و سېرکیف کمالی مېوه‌سینی کېلتیرگن ایدی. بیر کمالی‌نی اوچ بۉلیب، بیر حصه‌نی مېن یېدیم، بیرینی گدایی تغایی، ینه بیرینی عبدالله کتابدار یېدیلر. جوده یخشی کیف بېردی. شو درجه‌ده‌که، شام نمازی چاغی بېکلر ییغیلگنده، کېنگشگه چیقه آلمه‌دیم. حیران قاله‌من! اېندیلر اۉشه تورده‌گی کمالی‌دن بیرته‌سی

٤- بو مصرعده سۉز اوییینی قیلینگن، یعنی "بجور" سۉزی "قلعه" نامی صفتیده و "ظلم بیلن" معنالریده قۉللَنیلگن.

www.ezgu.org

یخشیلب ییبیلسه، اونینگ یرمیچه کیف قیلمَیدی.

او ییردن کۉچیب، کهراج و پیشگرام دره‌لری‌نینگ آغزیگه یقین پنجکوره‌نینگ آلدیده توشدیک. اوشبو یورتده ایکنده تۉپیققه‌چه قار یاغدی. بو آره‌ده احیان-احیانده قار یاغر ایکن. ایل تعجب قیلدیلر.

سلطان ویس سوادي بیلن کېلیشیب لشکر مصلحتی اوچون کهراج ایلیگه تۉرت مینگ قاپ دان سالیغی سالیندی. بو آشلیقنی اوندیریشگه سلطان ویس‌نی یوباردیک. قیشلاقی تاغلیک ایل هېچ قچان بونده‌ی سالیق تاپشیرگن ایمسلر. بونچه داننی بېرالمه‌ی، قیینه‌لدیلر.

سه‌شنبه کونی، آی‌نینگ ییگیرمه اوچینچیسیده لشکرنی هندوبېککه باشله‌تیب، پنجکوره‌گه هجومگه یوباریلدی. پنجکوره تاغ‌نینگ اۉرته‌سیدن یوقاریراقده جایلشگن. بیر کوروهگه یقین داوانگه چیقماق کېره‌ک بۉله‌دی: پنجکوره‌نینگ کېنتلریگه آدملریمیز یېتیب بارگونچه، یېرلی خلق قاچیب چیقیب کېتیشیپتی. بیر قِسم مال-حاللرینی و اویلریده‌گی کۉپ دان-دونلرینی کېلتیردیلر. ایرته‌سی ایرته‌لب لشکرنی قۉچ‌بېککه باشله‌تیب هجومگه یوباردیک.

پنجشنبه کونی، آی‌نینگ ییگیرمه بېشینچیسیده لشکر ایلیگه دان تاپیش مصلحتی یوزه‌سیدن، کهراج دره‌سی‌نینگ ایچیگه-ماندیش کېنتلریگه توشیلدی.

همایون‌دن سۉنگره همایون بیلن توغیشگن بیر نېچه فرزندلر بۉلدی، تورمه‌دی. هندال هنوز توغیلمه‌گن ایدی. بو یېرلرده ایکنیمده، ماهیم‌دن خط کېلدی. «یقینده توغیله‌جک گۉدک خواهی اۉغیل بۉلسین، خواهی قیز، مېنینگ بخت و طالعیم- مېنگه بېرینگ. مېن اونی اسره‌ب آلیب، تربیه‌له‌ی»، دېب یازیبدی.

جمعه کونی، آی‌نینگ ییگیرمه آلتینچیسیده اوشبو یورتده ایکنده، هندال توغیلسه، ماهیم‌گه بېریلسین، دېگن مضمونده خطلر بیتیب، یوسف علی رکابدارنی کابل‌گه جۉنه‌تدیک. هنوز هندال توغیلمه‌گن ایدی. اوشبو یورتده ایکنده، ماندیش ولایتیده دره‌نینگ اۉرته‌سیده بیر تېپه‌لیک اوستیده کتّه صوفه تاش بیلن یَسلدی که، آق اوی (چادر) آلدی-

قبول‌خانه‌سی بیلن اونگه سیغدی.

بـو سـو یه تاشـلری‌نینگ همه‌سـینی خـاص و سـپاهی عملـدارلر تشـیدیلر. بوسـۆزنینگ تفصیلاتی بوکه: او بیلن بیرگه توغیلگنلردن او پیتگچه اوندن کیچیـک بیـر اۆغیـل بـار ایـدی، اۆزگه همه‌سیدن کَتّه ینه اوچ قیز: بیری مِهرجان، ینه ایکّیسی کیچیکلیکده تورمـه‌دیلر. اۆغیـل توغیلسه اونگه جۆره بۆلسه‌یدی، دیگن هوسلر بار ایدی. او پیتلری دلدار آغه‌چـه‌نینگ بۆییـده بار ایدی. مین بو اۆغیلگه بیر توغیشـگن بۆلسـه، قنـده‌ی یخشـی بـۆلردی-یـه»! دیـر ایـدیم. حضرت والده دیدیلرکه :«اگر دلدار آغه‌چه اۆغیل توغسه، آلیب اسره‌سـم قنـده‌ی بۆلـه‌دی؟» مین: "کۆپ یخشی"، دیدیم.

عياللر آره‌سیده رسم بۆلگن بیر فال کۆریش اصولی بار: اۆغیل بۆله‌دیمی یا قیز بۆلرمیکن، دیب ایکّی قاغازده ـ بیریده علی یا حسن یازیب، ینه بیریده فاطمه بیتیب، ایکّی یومه‌لاق لای ایچیگه قۆییب، او لایلرنی بیر کاسه سوو ایچیگه ساله‌دیلر. هر قَیسی آلدین آچیلسه، اۆشندن دلیل کوزه‌ته‌دیلر: اير کیلسه، اۆغیل بۆلور، قیـز کیلسـه، قیـز بۆلـور دیرلـر. فـال قیلـدیلر: ایـر کیلدی. کرامتلی خوش‌خبر بۆلگنی اوچون شونینگ یوزیدن‌آق مکتوب یازیب یوباردیک.

بیر نیچه کوندن سۆنگ تنگری کرَم قیلیب، اۆغیل فرزند بیردی. خبـر یوباریشـدن بـورون توغیلگنیگه اوچ کون بۆلگنیده آنه‌سی آلدیدن اونینگ خواهش- اراده‌سیگه قره‌مه‌ی، اوییمیزگه آلیب کیلیب اسره‌بدیلر. توغیلگنلیگینی ایشیتگنیمیز حقیده یوبارگن خبریمیز بیهره‌نـی آلگـن پیتی بیتیب بـاره‌دی. قوتلـوغ بیلیـب همـده یخشـیلیککه یۆییـب آتینـی هنـدال قۆیـدیلر. بـو جهتلردن مینگه هم اوکه، هم فرزنـددیر. یوسـفزایی افغانـدن ملـک سلیمانشـاه‌نینگ اۆغلـی ملکشاه منصور کیلگن ایـدی. بیزگـه خیرخواهلیـک مقامیـده ایـدی. یوسـفزایی ایلـی بـیلن مناسـبتلریمیزنی یخشـیلش مقصـدیده اونینـگ قیـزی سـۆره‌لگن ایـدی. شـو قۆنیمجایـده ایکنلیگیمیزده شاه منصورنینگ قیزی بیلن یوسفزاییلر مالی کیلـه‌یاتگنلیگی تۆغریسـیده خبـر آلدیک. نمازشـامده شـراب ایچیـب، صـحبت قوردیـک. صـحبتگه سـلطان علاءالـدین‌نی چارلب، یانیمگه اۆتقزیب، خاص سرو‌پا بیریب التفات کۆرسه‌تیلدی.

www.ezgu.org

آی‌نینگ ییگیرمه سکّیزینچیسیده، یکشنبه کونی یؤلگه توشیب کهراج‌دره‌سیدن چیقیب تؤخته‌دیک. شاه منصورنینگ اینیسی طاووسخان یوسفزایی ذکر اېتگنیمیز جیینی شو جایگه آلیب کېلدی. بهسوت ایلی‌نینگ بجور قؤرغانیگه دخلی بؤلگنلیگی باعث اوشبو منزلدن یوسف علی بکاوولنی اولرنی کؤچیریب بجور قؤرغانیگه آلیب کېلتیریش اوچون یوباردیک. کابل‌ده قالگن عسکرلرگه یېتیب کېلیش حقیده فرمانلر بیتیب یوباریلدی.

سفر آیی‌نینگ اوچینچیسیده، جمعه کونی پنجکوره و بجور دریالری قؤشیلگن جایگه کېلیب تؤخته‌دیک.

آی‌نینگ بېشینچیسیده، یکشنبه کونی بو قرارگاه‌دن بجورگه باریب، خواجه کلان‌نینگ اوییده چاغیر صحبتی قوردیک.

آی‌نینگ یېتّینچیسیده، سه‌شنبه کونی بېکلر و دَلَزاک[٥] افغانلرنینگ اولوغلرینی چارلب، کېنگشدیک: ییل توگَب قالدی، حوت‌نینگ بیر-ایکّی کونی قالیبدی، دله‌لرده‌گی غلّه ییغیب آلینگن؛ شو فرصتده سوادگه بارسک عسکرلریمیز آذوق تاپالمه‌ی، قیینه‌لیب قاله‌دیلر. انباهَر و پانی‌یالي یؤلی بیلن یوریب، هَشَنغرنینگ یوقاریسیدن سواد دریاسینی کېچیب، یوسفزاییلر کؤترگن تؤسیق ماهوره تؤغریسیده‌گی دله‌لرده اؤتیرگن یوسفزایی و محمدزای افغانلری اوستیگه تؤسَتدن هجوم قیلماق کېره‌ک، دېگن فکرگه کېلدیک.

ینه‌گی ییل اېرته‌راق-حاصل ییغیش پیتیده کېلیب، بو افغانلر مسأله‌سینی بیریاقلیک قیلیش کېره‌ک. شو قرارگه کېلگچ، اېرته‌سی-چارشنبه کونی سلطان ویس بیلن سلطان علاءالدین‌گه آتلر و سروپالر عنایت قیلیب، بیزگه خیرخواهلیک اېته‌دیگن چَقیریقلر بیلن رخصت بېریب، اؤزیمیز هم کؤچیب، بجور رؤپه‌ره‌سیده تؤخته‌دیک. شاه منصورنینگ قیزی قؤشین قَیتیب کېلگونیچه بجور قؤرغانیده قالدیریلدی.

اېرته‌سیگه جؤنب، خواجه خضردن اؤتیب تؤخته‌دیک. خواجه‌کلان‌گه شو یېردن قَیتیش

٥- دَلَزاک ــ افغان اوروغلریدن بیری‌نینگ نامی.

www.ezgu.org

اوچون رخصت بېریلدی. اوروق[٦]نی قۉشیمچه آتلر، عسکرلر، اسلحه‌لر و آغیر پَرتال[۷]نی کنر یۉلی آرقه‌لی لمغانگه جۉنتدیک.

اېرته‌سی یۉلگه توشیب، آغیر پَرتال و تویه‌لرنی خواجه میرمیران یېتکچیلیگیده، جۉرغاتو و دروازه یۉلی بیلن قرا کۉبه داوانی آرقه‌لی جۉنه‌تیب، اۉزیمیز فقط آتلیق گروه بیلن تېزده انباهَر داوانیدن و ینه اوندن هم کتّه‌راق بیر داواندن آشیب، نمازشامدن بیرآز اوّل پانی یالی‌گه توشدیک. اۉغان‌بېردی‌نی بیر نېچه کیشی بیلن گتیلگ توتیب کېلیش اوچون آلدینگه یوباردیک. افغانلر بیلن اۉرته‌میزده‌گی مسافه یقین بۉلگنلیگی باعث اېرته‌لبدن جۉنب کېتمه‌دیک. توشگه یقین اۉغان‌بېردی کېلدی. بیر افغاننی اوشلب باشینی کېسیبدی، کېله‌یاتگنیده اېسه او باشنی توشیریب قۉییبدی، کۉنگلیمیز ایسته‌گن بیرار ایشانچلی خبر کېلتیرمه‌دی.

توشگه یقین جۉنَب کېتدیک. سواد دریاسیدن اۉتیب، شام نمازی پیتیدن سَل آلدین تۉخته‌دیک. خفتن نمازی چاغیده آتلَنیب، ینه آلدینگه قره‌ب یوردیک. آفتاب نیزه بۉیی کۉتریلگنده قراوللیککه یوباریلگن رستم تورکمن افغانلر خبر تاپیب قۉزغالیشیبدی، دېگن خبرنی آلیب کېلدی. افغانلرنینگ بیر قِسمی تاغ یۉلی بیلن کېته‌یاتگن ایکن. بونی اېشیتگچ، تېزراق یوریب، هجومچیلرنی اجره‌تیب، آلدینگه یوباردیک. اولر بیر نېچه افغاننی اۉلدیریب، باشلرینی کېسیب، بیر تۉده اسیر همده قۉی-هۉکیزلرینی هَیده‌ب کېلتیردیلر. دَلَزاک افغانلردن هم بیر نېچته باش کېسیب آلیب کېلدیلر.

آرتگه قَیتیب، کاتلَنگ اطرافلریده تۉخته‌دیک. مقامده کېلیب بیزلرگه قۉشیلسین، دېب خواجه میرمیران باشلب کېله‌یاتگن اوروقنی کوتیب آلیشگه یۉلباشلاوچی یوباریلدی.

اېرته‌سیگه او یېردن کۉچیب کاتلنگ و مقام‌نینگ اۉرته‌سیگه توشدیک. شاه منصوردن آدم

٦ـ اوروق- بوتون حربي اسلحه‌لر و آغیر کۉچ-کۉران.

۷ـپرتال- سفرده آلیب یوریله‌دیگن کۉرپه-تۉشک و باشقه اسباب-اسکونه‌لر.

www.ezgu.org

کېلدی. خسرو کۉکَلداش بیلن احمدي پروانه‌چی‌نی بیر تۉده کیشیلر بیلن اورووقنی کوتیب آلیش اوچون یوباردیک.

آی‌نینگ اۉن تۉرتینچیسیده، سه‌شنبه کونی مقامده تۉختەگن یېتیمیز اوروق کېلیب قۉشیلدی. بو ییرلرده اۉتّیز-قیرق ییل شهباز قلندر دېگن بیر ملحد(دهري) یَشَب اۉتگن ایکن. یوسفزاییی‌نینگ بیر جماعه‌سینی و دَلَزاک‌نینگ بیر گروه آدملرینی تۉغری یۉلدن چیقرگن بوزوقی منه شو قلندر ایکن.

مقام تاغی تومشوغیده بیر بۉلک پستراق تاغ جایلشگن. او بوتون دشتگه توتشگن جوده کېنگ و کۉزنی اۉزیگه تارته‌دیگن یوکسکلیک دیر. شهباز قلندرنینگ قبری اۉشه ییرده ایدی. سَیر قیلیب کېلیب، اۉیلب قالدیم. کۉنگلیمدن بونده‌ی باهوا جایگه یۉلدن آزگن قلندرنینگ قبری مناسب ایمس، دېگن اۉی کېچدی. اونی بوزیب ییر بیلن تېکیس قیلیشلرینی بویوردیم. جوده تازه و باهوا ییر ایدی، معجون ییب، بیر مدت اۉشه ییرده اۉتیریلدی.

بجوردن قَیتیب چیققنیمیزده بیهره‌نی ایگللشنی کۉزله‌گن ایدیک. تاکابل‌گه کېلگونیمیزچه هر دایم هندوستان‌گه یوریش خَیالیده ایدیک، بعضی مانعلیکلر طفیلی بونگه میسر بۉلالمسدیک. بجور اوستیگه قۉشین تارتیب اوچ-تۉرت آی ماببنیده عسکرلریمیز قۉلیگه بیرار ارزیگولیک نرسه توشمه‌دی.

هندوستان چېگره‌سی بیهره یقین بۉلگنلیگی باعث، او ییرگه درحال فقط اۉزیمیز آزگینه لشکر بیلن کیرسک، عسکرلر بیرار نیمه‌نی قۉلگه کیریتسه‌لر، دېگن اۉی کۉنگیلدن کېچدی. شو خَیال بیلن آرتگه قَیتیب افغانلرگه هجوم قیلدیک. مقام‌گه توشگنیمیزده بعضی خیرخواهلر: «لشکرنینگ بیر قِسمی کابل‌ده قالگن، هندوستان‌گه کیریش اوچون جدّي تیارگرلیک کۉریش کېره‌ک؛ سره ییگیتلرنینگ بیر گروهی بجورده قالدی، آتلری چرچه‌گندن لشکرنینگ کتّه قِسمی لمغان‌گه قَیتدی؛ بو ییرگه کېلگنلرنینگ آتلری شو قدَر خراب‌که، بیر کون یوریشگه هم مجالی ییتمَیدی»، دېب عرض قیلدیلر.

گرچند اوشبو سۉزلر تۉغری بۉلسه‌ده، یوریش باشلشگه قرار قیلینگن ایدی. بو

www.ezgu.org

ملاحظه‌لرگه قره‌مَی، ایرته بیلن یۉلگه توشیب سیند دریاسی‌نینگ کېچیگیگه قره‌ب یۉنه‌لدیک. کېچیکنی کۉریب کېلیش اوچون میرمحمد جاله‌بان (سالچی)نی اکه -اوکه‌لری، ینه بیر نېچه ییگیتلر بیلن کېچیک‌نینگ یوقاری و پستکی طرفلریگه یوباریلدی.

لشکرنی دریا سری یۉللب، اۉزیم سواتی طرفگه‌او بېرنی کرکخانه هم دېیدیلر-کرک[8]آوله‌گنی باردیم. بیر نېچه کرک کۉرینـدی. بیراق کرکلر قلین جنگلزاردن چیقمه‌دی. بیر کرک باله‌سی بیلن دله‌گه چیقیب قاچدی، اونگه قره‌ب جوده کۉپ اۉق آتیلدی. جنگلزار یقین ایدی، اۉزینی اۉشه یاققه اوردی. جنگلزارگه اۉت قۉیدیلر، اما اۉشه کرک تاپیلمه‌دی. ینه بیر کرک باله‌سی اۉتده کوییب، تیپیرچیلب یاتردی، اونی بۉغیزلب، هر کیم اۉز اولوشینی آلدی. سواتی‌دن قَیتیب، کۉپ سرگردان بۉلیب، خفتن نمازی چاغی اۉردەگه کېلدیک. کېچیکنی کۉریشگه بارگنلر کېچیک جایینی کۉریب کېلیبدیلر.

ایرته‌سی، آی‌نینگ اۉن آلتینچیسیده، پنجشنبه کونی آت، تویه و یَرتال بیلن کېچیکدن اۉتیلدی. لشکرنینگ کۉچ-کۉرانی، پیاده‌لر، ایشکلرنی جاله‌بانلر آلیب اۉتدیلر. شو کونی کېچیک باشیده ایکنیمزده نیلابیلر توّقیزته آت و اوچ یوز شاهرخینی تارتیق قیلیب کېلتیردیلر.

آدملر سوودن اۉتیب بۉلگچ، پیشین نمازی وقتیگچه‌یاق یۉلگه توشیب، کېچه‌نینگ بیرینچی پاسیگچه یوریب کَچه‌کوت سووی یقینیده تۉختەدیک. او یېردن ایرته تانگده جۉنب، کَچه‌کوت سوویدن کېچیب اۉتیب، توش چاغی سنگداکی داوانیدن آشیب تۉختەدیک. سیدقاسم ایشیک‌آغه چاغداوولليک[9] قیلردی. آرقه‌میزده لشکر آرتیدن کېله‌یاتگن گوجورلرنی قۉلگه آلیب، بیر نېچه باش کېسیب کېلتیردی.

سنگداکی‌دن تانگ سحرده کۉچیب، پیشین نمازی پیتیدن اۉتگنده سوهان سوویدن اۉتیب توشیلدی. لشکرنینگ آخری یریم کېچه‌ده یېتیب کېلدی، جوده اوزاق کۉچیش

۸-کرک Kark- کرگَدن.

۹- چارداوول ــ کېچه‌سی قۉشین اطرافینی قۉریقلاوچی عسکر توده‌سی.

www.ezgu.org

بۈلدی. آتلر بې مجاللیگی و حالدن تایگنلیگی باعث یوریش جـوده قییـین کېچـدی. کـۈپ آتلر قالیب کېتدی.

بېهرهدن یېتّی کوروه شِمال طرفده بیر تاغ بار. بو تاغنی "ظفرنامه"ده و ینه بعضـی کتـابلرده "کۈهِ جود" دېب یازگنلر. اونینگ بوندهی ناملَنیشی سببی مېنگه معلوم ایمس. کېینـراق معلـوم بۈلدی که، بو تاغده بیر آته نسلیدن ایکّی خلق ترقهگن ایکن. بیرینی جود دېب، ایکّینچیسینی جنجوهه دېب اَتر ایکنلر. اولر بو تاغـدهگی و نـیلاب بـیلن بېهـره آرهسـیدهگی ایـل-اولوسـگه قدیمدن حاکملیـک قیلیـب، اولرنـی باشـقریب کېلگنلـر. امـا دۈسـتانه و برادرلرچـه حکـم یوریتهدیلر. کۈنگلی نیمهنی تیلهسه، شونی آلهویرمهیـدیلر. قدیمـدن هـر نیمـه کـه بېلگیلـب قۈییلگن بۈلسه، بولرنینگ آلیشی و اولرنینـگ بېریشـی شـوندن آرتیـق یاکـه کـم بۈلمهیـدی. بېلگیلنگن معیار شوکه، قۈش باشیدن بیر شاهرخي، هر بیـر خۈجهلیکـدن یېتّـی شـاهرخي بېرهدیلر. ینه، عسکرلیککه خدمتگه بـارهدیلر. جـود هـم، جنجوهـه هـم بیـر نېچـه اورووقـه بۈلینگن.

بو تـاغ بېهـرهدن یېتّـی کـوروه نَریـده. او هنـدوکش تاغلریگـه توتهشـیب کېـتگن کشـمیر تاغلریگه منسوب بۈلیب، اَیریلیب، جَنوبی-غرب تامانگـه چۈزیلـه باریـب دینکـوت پاییـده سیند دریاسیگه یېتیب توگهیدی. اوشبو تاغنینگ یرمیده جودلر، یرمیده جنجوههلر یشـهیدی. بو تاغنی جود قومیگه منسوب بۈلگنلیگی باعث کوهِ جود دېب ناملهگنلر. اولرنینگ بیر معتبـر اولوغ کیشیسـینی رای دېـب اولوغلهیـدیلر، اونینـگ اوکـه و فرزنـدلرینی ملـک دېیـدیلر. بـو جنجوههلر لنگرخانگه تاغه بۈلهدیلر. سوهان سووی اطرافیدهگی ایل-اولـوس حاکمینینـگ اسمی ملک هَست ایدی. اونینگ اصلی آتی اسد دیر. هندوستانلیکلر سۈزلردهگی حرکتلرنی (قیسـقه اونلیلرنـی) گاهیـده تشـلب اۈقییـدیلر، جملـهدن، "خَبَـر xabar"نـی "خَبـر-xabr"، "اَسَدasad"نی "اَسد-asd" دېب ایتهدیلر و بو بارهباره "هست"گه ایلنگن.

جایلشگنیمیز زَهاتی لنگرخاننی جنجوهه حکمداری ملـک هسـتنی آلیـب کېلیشـگه یوباردیک. لنگرخان آت قۈییب باریب، عنایت و شفقتیمیزدن امیدوار قیلیب، خفـتن نمـازی

www.ezgu.org

چاغیده اونی آلیب کېلدی. بیرته کېجیم[۱۰]کییدیریلگن آتنی تارتیق قیلیب کېلتیریب، خدمتیمگه کیریشینی بیلدیردی. او ییگیرمه ایکّی-ییگیرمه اوچ یاشلرده ایدی. اولرنینگ کۆپلب سوروو-پاده‌لری قۆنیمجای‌نینگ گرد-اطرافلریده باقیلردی. هندوستان‌نی قۆلگه کیریتیش نیتیده ایکنیمیز باعث بیر قنچه وقت تورکیلر تصرفیده بۆلگن بېهره، خوشاب، چناب، چَنوت سینگری ولایتلرنی خودّی اۆز ملکیمیزدیک تصّور قیلردیک. کوچ بیلن بۆلسه هم، تینچلیک یۆلی بیلن بۆلسه هم قۆلگه کیریتیشیمیز گه انیق ایشانردیک. شو سببلی بو تاغلیک خلق بیلن یخشی معامله‌ده بۆلیشیمیز ضرور و لازم ایدی. هېچ کیم بولرنینگ سوروو-پاده‌لریگه تېگمه‌سین، اولر ایپی‌نینگ اوچی هم اوزیلمه‌سین، ایگنه‌سی سینمه‌سین، اطراف جایلرده‌گیلرگه ضرر و نقصان یېتکزیلمه‌سین، دېب فرمان بېریلدی.

تانگده او یېردن جۆنب پېشین نمازی چاغی کَلده‌کهارگه کېلیب توشدیک. بوتون اطراف خویدزار[۱۱]بیلن قاپلنگندی. کَلده‌کهار[۱۲] جوده عجایب جای ایکن. بېهره‌دن اۆن کوروه نری، جود تاغی‌نینگ آره‌سیده- تېکیس یېرده جایلشگن بو تېکیسلیک اۆرته‌سیده کتّه کۆل بار؛ اطرافده‌گی تاغلردن یامغیر سوولری ییغیلیب شو کۆل حاصل بۆلگن. اونینگ اَیلَنه‌سی اوچ کوروهگه یقین. شِمالیده گۆزه‌ل میسه‌زار، غربیده-تاغ ایتگیده چشمه بار. بو چشمه سووی کۆلگه تېپه‌لیکدن آقیب توشه‌دی. جای قیلیشگه جوده معقول یېر ایدی، باغ سالدیم. باغِ صفا دېب اته‌لدی. جوده خوش‌هوا و تازه یېر ایکن. شرحینی کېینراق به تفصیل بیته‌میز.

کَلده‌کهاردن سحرده آتلندیک. همتاتو داوانی تېپه‌سیده تورلی یېرلی خلق ارزیمس تارتیقلر بیلن کېلیب، ملازمت قیلدیلر. عبدالرحیم شیغاوول‌گه کېلگنلرنی قۆشیب، بېهره‌گه یوباردیک. او بېهره خلقینی بیز تامانگه آغدیریب، بو یېرلر قدیمدن تورکلرگه تېگیشلی بۆلیب کېلگن، زنهار واهمه و قۆرقووگه توشیب ایلنی پراکنده قیلمنگلر، بیز بو یېرلردن و بو خلقدن

۱۰- کېجیم-اوروش وقتیده آت‌گه کییدیریله‌دیگن اۆق‌اۆتمس مخصوص یاپینچیق.

۱۱- خویدزا- هلی باش چیقرمه‌گن ارپه-بوغدای میسه‌لری .

۱۲. Kaldakahor

اوزاق ایمسمیز، تالان-تاراجگه یۉل قۉییلمَیدی، دیب ایته‌دی.

چاشت داوانی‌نینگ پستیگه توشیب قربان چرخي، عبدالملک خواستي باشچیلیگیده ییتّی-سکّیز کیشینی خبر آلگنی آلدینگه یوباردیک. ایلگری بارگنلردن میر محمد مهدي‌خواجه بیر کیشینی کیلتیردی. شو ییت افغانلرنینگ اولوغلریدن بیر نیچه کیشی ساوغه-سلام بیلن کیلیب، خدمتیمگه کیرماقچیلیکلرینی بیلدیردی. اولرنی لنگرخان‌گه قۉشیب، بیره‌لیکلرنی بیز تامانگه آغدیریشگه اورنیب کۉریش اوچون یوباردیک. داواندن آشیب، جنگلزاردن چیقیب اۉنگ قنات، چپ قنات، مرکز قۉشینلر صف تارتیب بیره تامانگه یۉنَلدیک. بیره‌گه یقینلشگن محلیمیز دولتخان، دیوه هندو و سیکتونینگ اۉغلی بیره اربابلری بیلن کیلیب، ییتّه‌دن آت تارتیق قیلیب التفات کۉرستدیلر. پیشین نمازیدن کیین بیره ایلیگه زیان-زحمت ییتکزمه‌ی، بیره شرقیده جایلشگن بَهات دریاسی یاقه‌سیده‌گی سبزه‌زارده تۉخته‌دیک.

تیموربیک هندوستان‌نی ایگللب، سۉنگره او ییردن چیقیب کیتگنیدن بویان بیره، خوشاب، چَناب و چینیوت کبی بیر نیچه ولایتلر تیموربیک اولادی‌نینگ یقینلری و اولرگه تیگیشلی کیشیلر تصرفیده ایدی. شاهرخ میرزانینگ نبیره‌سی سویورغتمیش میرزانینگ اۉغلی سلطان مسعود میرزانی کابل همده زابل ولایتلری و حکومتیگه ایگه‌لیک قیلگنی اوچون سلطان مسعود کابلي دیب اَیتیشردی. سلطان مسعودنینگ قۉلیده تربیه تاپگنلردن میرعلی‌بیک‌نینگ اۉغیللری-بابایی کابلي، دریاخان و آپاقخان، کیینچه‌لیک اونی غازیخان دییشر ایدیلر، سلطان مسعودمیرزا و اۉغلی علی‌اصغر میرزادن سۉنگ زۉرلیک بیلن کابل و زابل‌نی همده هندوستان‌نینگ ذکر ایتیلگن تومن و ولایتلرینی قۉلگه کیریتگن ایدیلر. سلطان ابوسعیدمیرزا زمانیده کابل و غزنی بولرنینگ تصرفیدن چیقدی. هندوستان‌ده‌گی ولایتلر ایسه اولرنینگ تصرفیده قالگندی.

کابل‌گه بیرینچی مرته کیلگن تۉقّیز یوز اۉنینچی ییلی هندوستان‌گه کیریش ایستگیده خیبردن اۉتیب پرشاورگه کیلگنده باقی چغانیاني‌نینگ سعی وحرکتی بیلن قویی بنگش سری،

www.ezgu.org

یعنی کۆهت‌گه قره‌ب یوریب افغانستان یېرلری‌نینگ کتّه قِسمینی یکسان قیلدیک، آدملرینی قیریب، بنو و دشت‌نی تالان-تاراج قیلیب، دوکی آرقه‌لی آرتگه قَیتدیک.

اۆشه پیتلری بېهره، خوشاب و چناب حکومتی میرعلی‌نینگ نبیره‌سی غازیخان‌نینگ اۆغلی سید علیخان‌گه تېگیشلی ایدی. خطبه‌نی اسکندر بهلول‌نینگ آتیگه اۆقیتیب، اونگه اطاعت قیلردی. لشکر تۆپله‌گنیمیزدن واهمه‌گه توشیب، بېهره‌نی تشلب بهات دریاسیدن اۆتیب، بېهره قیشلاقلریدن شیرکوت‌نی اۆزیگه جای قیلیب آلدی. بیر ایکّی ییلدن کېین بیزنی دېب سیدعلیخان بیلن افغان بدگمان بۆلدی. او هم شو سببدن قۆرقوو و واهمه‌گه توشیب، بو ولایتلرنی اۆشه پیتلری لاهور حاکمی بۆلگن تاتارخان یوسف‌خیل اۆغلی دولتخان‌گه تاپشیردی. دولتخان بېهره‌نی کتّه اۆغلی علیخان‌گه بېرگن ایدی و اوشه پیتی بېهره علیخان‌نینگ تصرفیده ایدی. دولتخان‌نینگ آته‌سی-تاتارخان هندوستان‌نی هجوم قیلیب قۆلگه آلگن و بهلول‌نی پادشاه قیلیب کۆترگن آلتی-یېتّی سردارنینگ بیری ایدی. سهریند همده سَتلوج دریاسی شمالی ولایتلری‌نینگ همه‌سی منه شو تاتارخان‌ده ایدی. بو ولایتلرنینگ جمعی اوچ کوروه‌دن کۆپراق کېله‌دی. سلطان اسکندر پادشاه‌لیگی پیتیده، تاتارخان اۆلگنی‌دن سۆنگ، بو ولایتنی تاتارخان‌نینگ اۆغیللریدن آلیب قۆیگندی. مېن کابل ولایتیگه کېلگن ییلدن بیر-ایکّی ییل بوروناق سلطان ابراهیم بیرگینه لاهورنی دولتخان‌گه بېرگن ایدی.

ایرته‌سی بعضی کېره‌کلی یېرلرگه هجومچیلر یوباریلدی. شو کونی بېهره‌نی سَیر قیلدیم. سنگرخان جنجوهه اۆشه کونی آت کېلتیریب ساوغه قیلدی و خذمتیمگه کیریشینی بیلدیردی.

آی‌نینگ ییگیرمه ایکّینچیسیده، چار شنبه کونی، بېهره‌نینگ اولوغلری و کتّه یېر ایگه‌لرینی چارلب، بو یورتده تۆرت یوزمینگ شاهرخي مالِ امان بېریشلریگه قرار قیلیب، نظارتچیلر تعیینلندی. ینه آتلَنیب، سَیر قیلدیک، کېمه‌گه کیریب، معجون یېدیک. بېهره و خوشاب‌ده اۆتیرگن بلوچلر آلدیگه حیدر علمدارنی یوبارگن ایدیک. پنجشنبه کونی سحرده بیر گُلبادام

تۆریق آتنی تارتیق قیلیب کېلتیریب، خدمتیمیزگه کیریشلرینی بیلدیردیلر. عسکرلرنینگ بېهره خلقیگـه ظلـم اۆتکزیـب، اولرنـی تـالان-تـاراج قیلـه‌یاتگنلیگی حقیـده خبـر کېلـدی. آدم جۆنه‌تیب، بې‌باشلیک قـیلگن عسـکرلرنینگ بعضـیلری جزاگـه تارتیلـدی، بعضـیلری‌نینگ بورنینی تېشیب، قۆشین آلدیده ایلنتیریب چیقدیلر.

جمعـه کـونی خوشـاب ایلیـدن عـرض قیلـووچی کېلـدی. شـاه حسـن و شـاه شـجاع ارغون‌نینگ خوشاب‌گه باریشلری تعیینلندی.

آی‌نینگ ییگیرمه بېشینچیسیده، شنبه کونی شاه‌حسن‌نی خوشاب‌گه جۆنتـدیک. یکشـنبه کونی شونده‌ی یامغیر یاغدی‌که، بوتون دلـه‌لرنی سـوو باسـیب کېتـدی. بېهـره بـیلن قۆشـین توشگن باغلر اورته‌سیده کیچیک شۆرسوو بار ایـدی. پېشـین نمازیگچـه کتّـه بیـر دریادېـک بۆلدی. بېهره‌نینگ یقینیده بیر اۆق آتیمی مسافه‌دن کۆپراق ییرگچه کېچیب اۆتیب بۆلمسـدی، آدملر سوزیب اۆتر ایدیلر. ایکّی نماز آره‌سیده آقیب کیرگن سـوولرنی تماشـا قیلـیش اوچـون آتلَندیم.

یاغین و ژاله شونده‌ی کوچه‌یدی‌که، ینه قَیتیب، اۆرده‌گه کېلیشـده واهمـه باسـدی. ایکّـی نماز آره‌سیده اۆشه حاصل بۆلگن کتّه سوودن سوزیب اۆتـدیم. عسـکرلرهم قتّیـق قۆرقـدی. اولـردن کـۆپچیلیگی اۆتـاولری و آغیـر پَرتـاللرینی قالـدیریب، سـاووت و کـیم-یراغلرینـی ایگنیلریگه ایلیب، آتلرینی یلنغاچلب سوودن سوزیب اۆتدیلر. بوتون دله‌لر سوو بیلن لیم-مـا-لیم تۆلگن ایدی. ایرته‌لب دریادن کېمه‌لرنی کېلتیریب، عسکرلرنینگ کۆپچیلیگی چـادرلری و پَرتاللرینی کېمه‌ده آلیب اۆتدیلر. توشگه یقین قۆچبېک‌نینگ آدملری دریانینگ بیـر شـرعی یوقاریسیدن کېچیک تاپدی. قالگن کیشیلر کېچیک آرقه‌لی اۆتدیلر.

بېهره قۆرغانی‌نینگ ایچیده، جهاننما دیب اتله‌دیگن جایده بیر کون توریب، سه‌شنبه کونی ایرتـه‌لب جۆنـب کېتـدیک. یـامغیر و سـېلدن خواطرلَنیـب، بېهـره شِـمالیده‌گی بلندلیککـه

www.ezgu.org

جایلشدیک. بېهره اهالیسی تقبل یارماغی[۱۳] گه اعتبارسیزلیک قیله‌یاتگن ایدیلر، تۆرت جایگه سرکار بېلگیلب، بېکلرگه غیرت قیلیب، بـو ایشـنی بیتیـریش بویوریلـدی. بیـر سـرکارلیک- خلیفه‌گه، ینه بیر سرکارلیک-قۆچبېککه، بیری دوسـت ناصـرگه، تـۆرتینچی سـرکارلیک سـید قاسم بیلن محب‌علی‌گه تاپشیریلدی.

تورکلر گه تېگیشلی ولایتلرنی اۆزیمیزنیکی دېب بیلگنیمیز باعث او یېرلـرده تـالان-تـاراج بۆلمه‌دی. خلق آره‌سیده هر دایم اگر تورکلرگه تېگیشلی ولایتلرگه صلح تورزیش اوچون اېلچی بارسه، حکمدارلر اولرنی تنگ احوالگه سالمَیدیلر، دېگن گپ یورردی.

شو باعث ربیع الاوّل آیی‌نینگ باشیده، پنجشنبه کونی، ملا مرشدنی سلطان ابراهیم‌نینـگ آلدیگه، آته‌سی سلطان اسکندر اۆشه بېش-آلتـی آی ایچیـده اۆلیـب، هنـد سـلطنتی مونگـه تېککن ایدی، اېلچیلیککه تعیینلـب، بیـر قرچیغَـی یوباریـب، قدیمـدن تورکلرگـه تېگیشـلی ولایتلرنی سۆردیک. دولتخان‌گه و سلطان ابراهیم‌گه بیتیلگن خطلرنی تاپشیریب، آغزه‌کی ینه بیر نېچه سوز ایتیب، ملا مرشدگه رخصت بېردیک. بو هندوستان خلقـی، اینِیقسـه، افغـانلر فراست و عقلدن ییراق، ساغلام فکر و تدبیر بیلن ایش کۆریشدن اوزاق بۆلگن غلطـی آدملـر بۆلر اېکن، نه دشمنلیک یـوریش-توریشـینی قیلـه‌آلـه‌دیلر و نـه دوسـتلیک یـۆل- یـۆریغینی بیله‌دیلر. بارگن آدمیمیزنی دولتخان بیر نېچه کون لاهورده اوشله‌تیب تـوردی، اونـی نـه اۆزی کۆردی، نه خطنی ابراهیم‌گه یوباردی. بارگن آدمیمیز بیر نېچه آیـدن کېـین هـېچ بیـر جـواب آلمه‌ی کابل‌گه کېلدی.

آی‌نینگ ایکّینچیسیده، جمعه کـونی شَـیباق پیـاده و درویـش علـی پیـاده، حاضـرده او میلتیقچی بۆلگندی، کابـل‌دن خبرلـر کېلتیردیلـر. هنـدال‌نینگ تـوغیلگنلیگی خبرینـی هـم کېلتیردیلر. بو خبر هندنی ضبط اېتیش پیتیده کېلگنی اوچون یخشیلیککه یۆییب هندال دېـب

۱۳- تَقَبُّـل (Taqabbul) یارمـاغی ـــ قبـول اېتیلـیش اقچه‌سـی، کیچیـک حکومت‌نینـگ کتّـه حکومتگـه بۆیسونگنلیگی، قبول اېتیلیشینی سوره‌ب یوبارگن یاکه کېلتیرگن آلتین اقچه‌سی.

www.ezgu.org

آت قۉیدیم. قنبربېک هم بلخ‌دن محمدزمان‌میرزانینگ خطلرینی کېلتیردی.

اېرته‌سی دېوان (محکمه) ییغیلیشی ترقه‌لگنیدن سۉنگ سَیرگه آتلنیب، کېمه‌گه کیریب، عرق ایچیلدی. بزم اهلی خواجه‌دوست خاوند، خسرو میریم، میرزاقولی محمدي، احمدي، گدایی، نعمان، لنگرخان، روح‌دم، قاسم علی تریاقي، یوسف علی، تېنگریقولی اېدیلر. کېمه‌نینگ تومشوق طرفیده اوستی تېکیس تخته‌سوپه اۉرنه‌تیلگندی. مېن بیر نېچه کیشی بیلن شو یېرده اۉتیرگندیم. ینه بیر نېچه کیشی تخته‌سوپه‌نینگ آستیده اۉتیرگندیلر، کېمه‌نینگ دُم طرفیده هم اۉتیره‌دیگن یېر بار اېدی-محمدي، گدایی و نعمان اۉشه یېرده اۉتیردیلر. عصر نمازی پیتیگچه عرق ایچیلدی. عرق‌نینگ بدخۉرلیگیدن زده بۉلیب، بو تامانده اۉتیرگنلر بیلن کېلیشیب، معجون یېدیک. کېمه‌نینگ نریگی اوچیده‌گیلر معجون یېگنیم‌نی بیلیشمه‌دی، فقط عرق‌نینگ اۉزینی گینه ایچیشدی.

کېمه‌دن خفتن نمازی پیتی آتلَنیب، کېچه‌سی لشکرگاهگه کېلدیک. محمدي بیلن گدایی مېنی عرق ایچه‌دی دېب اۉیلشیب، مناسب خدمت قیلماقلیک نیتیده عرق کۉزه‌سینی آت اوستیده نوبت-مه-نوبت کۉتریب، عجایب نشه و آچیق چهره بیلن کیریب کېلیب: «بونده‌ی قارانغو کېچه‌ده کۉزه‌نی اۉزیمیز نوبت بیلن کۉتریب کېلدیک»، دېدیلر. کېین بیلدیلرکه، صحبت باشقه‌چه اېکن، کیفیت هم باشقه‌چه. بیراولر معجوندن، بیراولر عرقدن مست اېدی. معجون صحبتی بیلن چاغیر صحبتی بیر-بیریگه تۉغری کېلمه‌گنلیگی باعث کۉپ خجالت بۉلدیلر. مېن اولرگه، صحبتنی تۉختەتمنگ، عرق ایچگیسی کېلگن آدم عرق ایچسین، معجون یېییشنی خواهله‌گنلر معجون یېسین؛ هېچ کیم بیر-بیریگه قرشیلیک کۉرسه‌تیب، آرتیقچه گپ-سۉز قیلمه‌سین، دېدیم. بعضیلر عرق ایچدیلر، بعضیلر معجون یېدیلر. انچه وقت تکلف بیلن ضیافت دوام اېتدی. باباجان قۉبوزي ضیافتده یۉق اېدی، آق اویگه کېلگنده اونی چقیرتیردیک، عرق ایچیشینی التماس قیلدیک. توردی محمدقیپچاق‌نی هم چقیرتیریب، مستلر بیلن هم‌صحبت قیلدیک. معجوندن سرخوش بۉلگنلر بیلن عرقدن مست بۉلگنلرنینگ گپی بیر-بیریگه اصلا تۉغری کېلمه‌یدی. مستلر هر طرفدن توتوریقسیز

www.ezgu.org

گپلرنی ایته‌باشله‌دیلر، بحثلری اساساً، معجون و معجونیلرگه تېگه‌جاقلیک قیلیش ایدی. باباجان هم مست بۆلیب، انچه‌گینه توتوریقسیز گپلر ایتدی. توردی محمدگه هم مستلر تۆلدیریب-تۆلدیریب کېتمه-کېت قدح اوزه‌تیب، آز فرصتده مست بیهوشگه ایلنتیردیلر. اولرنی هر قنچه قَیتریشگه حرکت قیلسک هم، فایده‌سی بۆلمه‌دی. مستلیکده انچه‌گینه غَلوه کۆتریلدی. صحبت بی‌مزه‌لشیب کېتدی، همه هر طرفگه ترقه‌لدی.

آی نینگ بېشینچیسیده، دوشنبه کونی بېهره ولایتی هندوبېککه بېریلدی.

سه‌شنبه کونی چیناب ولایتینی حسین ایکیزه‌ک‌که عنایت قیلیب، اونگه و چینابلیکلرگه اویلریگه کېتیشلری اوچون رخصت بېردیک. اۆشه کونلری سیدعلیخان‌نینگ منوچهرخان اسملی اۆغلی بیزنی دیب هندوستان‌دن یوقاریگی یۆل بیلن کېله‌یاتگن ایکن، تاتار کاکرگه دوچ کېلیبدی. تاتار کاکر اونی اوشلب آلیب، قۆییب یوبارمه‌ی، قیزینی بېریب کویاو قیلیبدی. انچه وقت اۆشه یېرده قالیب کېتگندی، کېلیب خدمتیمگه کیریشینی بیلدیردی.

نیلاب و بېهره تاغلری آره‌لیغیده‌گی جود و جنجوهه خلقلریدن تشقری، کشمیر تاغلریگه توته‌شیب کېتگن جت و گوجور همده اۆشه طایفه‌گه منسوب جوده کۆپ ایللر هر طرف و هر تېپه‌لیکده قیشلاقلر قوریب اۆتیربدیلر. اولرنینگ حاکمی و کتّه‌سی کاکر قبیله‌سی‌دیر. بولر هم خودّی جود و جنجوهه‌نینگ اولوغلریدېک حاکملیک قیله‌دیلر. بو تاغلر ایتگیده یشه‌یاتگن خلقلرنی باشقریش اۆشه ییللری بیر آته‌نینگ اولادی بۆلگن عمکی‌بچه‌لر تاتار کاکر بیلن هاتي کاکر قۆلیده ایدی. اولرنینگ مستحکم یېرلری سوو اۆییب کېتگن جایلر و جرلیکلر ایدی. تاتار یېری‌نینگ نامی پَراله بۆلیب، قارلی تاغلردن انچه پستده جایلشگندی. هاتینینگ یېرلری تاققه توته‌شیب کېتگن. بابوخان بهسوت‌گه تېگیشلی کالنجرنی هم هاتي اۆز ملکیگه قۆشیب آلگندی. تاتار کاکر دولتخان بیلن اوچره‌شگن ایدی. اونگه بیر آز بۆیسونگن‌نما بۆلیب کۆرینردی، هاتي بیلن ایسه اوچره‌شمه‌گندی. اونگه نسبتاً دشمنچیلیک و بوزغونچیلیک کیفیتیده ایدی. تاتار هندوستان بېکلری بیلن تیل بیریکتیریب و شرطلَشیب کېلیب هاتینی اوزاقدن توریب قَمل قیلگندېک بۆلیب اۆتیرردی.

www.ezgu.org

بیز بېهروده ایکنیمیزده آو بهانه‌سیده غفلتده قالگن هاتي تاتارنینگ اوستیگه یوریش قیلیب، اونی اؤلدیریب، یېرلری و حرَملرینی، نیمه‌سی‌که بؤلسه، همه نرسه‌سینی ایگلله‌گندی، قؤلگه کیریتدیک. پېشین نمازی پیتی سَیرگه چیقیب، کېمه‌ده عرق ایچیلدی. مجلس اهلی دوست‌بېک، میرزاقولی، احمدي، گدایی، محمد علی جنگ-جنگ عسس[۱٤]، اؤغان‌بېردی مؤغول، سازنده و خواننده‌لردن روح‌دم، باباجان، قاسم علی، یوسف علی، تنگریقولی، ابوالقاسم، رمضان لؤلی خفتن نمازیگچه کېمه‌ده الفتچیلیک قیلدیک. خفتن نمازی پیتی کېمه‌دن قتّیق مست بؤلیب چیقدیک. مېن آتگه مینیب، قؤلیمگه مشعلنی آلیب، دریا یاقه‌سیدن اؤرده‌گچه آت‌نینگ گاه او تامانیگه، گاه بو تامانیگه ایگیلیب، جلونی قؤییب یوباریب، آتنی اوچیریب کېلیبمن. جوده قتّیق مست بؤلگن ایکنمن. ایرته‌سیگه قؤلیمده مشعل بیلن لشکرگاه‌گچه آت‌نینگ جلوینی بؤش قؤییب کېلگنیمنی ایتیب بېردیلر. مېن هېچ نرسه‌نی ایسله‌ی آلمه‌دیم. اویگه کېلگنیمده انچه قَیت قیلیبمن.

جمعه کونی سَیرگه چیقیب، کېمه‌ده سوودن اؤتدیک. نریگی طرفده‌گی باغلرنی، گُللب یاتگن درختلرنی، شکرقمیش ایکیلگن یېرلرنی تماشا قیلیب، قودوقدن سوو آله‌دیگن چرم ایدیش-دلو و چرخلرنی کؤردیک. سوونی قنده‌ی قیلیب تارتیب چیقریشلرینی سؤره‌ب، بیر نېچه مرته سوو تارتتیریب هم کؤردیک. سَیر پیتیده معجون یېدیک. او یېردن قَیتیب کېلیب، کېمه‌گه کیردیک. منوچهرخانگه تغین معجون بېرگندیلر، شونده‌ی معجوني-مست بؤلیب قالدی که، اونی ایکّی کیشی قؤلتیغیدن کؤتریب تورغیزدیلر. بیر مدت دریانینگ اؤرته‌سیده کېمه‌گه لنگر تشلب توردیک. کېین دریا بؤیلب، پستگه قره‌ب اوزاق سوزیب باردیک. اوندن سؤنگ ینه کېمه‌نی یوقاریگه قره‌ب تارتتیردیک. اؤشه کېچه کېمه‌نینگ اؤزیده اویقولب، سحرگه یقین قرارگاه‌گه کېلدیک.

ربیع الاوّل آیی‌نینگ اؤنینچیسیده، شنبه کونی آفتاب حمل بورجیگه اؤتدی. اؤشه کونی

۱٤- عسس ــ تونگی ساقچی، میرشب.

www.ezgu.org

پیشین نمازی پیتی سَیر قیلیشگه چیقیب، کیمه‌گه کیریب عرق ایچیلدی. مجلس اهلی خواجه دوست خاوند، دوستبیک، میریم، میرزا قولی، محمدي، احمدي، یونس علی، محمدعلی جنگ ـجنگ، گدایی تغایی، میرخورد عسس، سازنده و خواننده‌لردن روح‌دم، باباجان، قاسم‌علی، یوسف علی، تنگریقولی، رمضان ایدیلر. بیر قۆلتیققه کیریب، بیر مدت پستگه قره‌ب سوزدیک، بیهره تۆغریسیدن انچه پستراقده کیمه‌دن چیقیب، کیچکی نماز وقتیده قۆشین تورگن ییرگه ییتیب کیلدیک.

شو کونی شاه حسین خوشاب‌دن کیلدی. قدیمدن تورکلرگه تیگیشلی بۆلگن ییرلرنی سۆره‌ب، اۆرته‌ده صلح تکلیف قیلیب، اونی ایلچیلیککه یوبارگن ایدیک، ییلگیلنگن پوللرنینگ کۆپی قۆلگه تیگدی. ایسّیق هم یقینلشیب قالدی. هندوبیککه کۆمک اوچون شاه‌محمد مُهردارنی، ینه بو ایشگه مناسبتی بۆلگن بعضی ییگیتلرنی تعیینلب، هربیری‌نینگ موقعیگه یره‌شه تیریکچیلیگی اوچون معاش ییلگیلندی. بو یوریشلرنینگ اونداوچی و سببچیسی لنگرخان‌گه خوشاب‌نی عنایت قیلیب، ییراق ییریب، اونینگ هم هندوبیککه کۆمک ییریشیگه قرار قیلدیک. بیهره‌دگی تورک و محلي عملدارلرنینگ معاش و تأمیناتینی آشیریب، هندوبیککه کۆمککه قۆیدیک. نامی یوقاریده ذکر ایتیلگن منوچهرخان، ینه منوچهرنینگ قرینداش‌ـاوروغلری نظرعلی تورک، سنگرخان جنجوهه و ملک هست جنجوهه شولر جمله‌سیدن ایدی.

اوشبو ولایته‌دگی ایشنی صلحگه کیلتیریب، بیر آز برقرارلشتیریب، ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ اۆن بیرینچیسیده‌ـیکشنبه کونی بیهره‌دن چیقیب، کابل‌گه یۆنلدیک. کلده‌کهارگه کیلیب توشدیک. اوشه کونی هم عادتدن تشقری کوچلی بیر یامغیر یاغدی. چکمانلی‌ـچکمانسیز کیشی بیردیک بۆلدی. قۆشین‌نینگ آخری کیچقورون خفتن نمازیگچه ییتیب کیلدی. بو ییرلر و حکومت‌نینگ آب و تابینی (سِرو قیرینی) یخشی بیلگن کیشیلر، جمله‌دن، کاکرنینگ ازلي دشمنی بۆلگن جنجوهه، هاتي کاکرنی بو ییرلرده‌گی اینگ یامان کیشی، دیب معلومات بیردیلر: یۆللرده قراقچیلیک قیله‌دی، آدملرنی تَله‌یدی؛ شونده‌ی قیلیش کیره‌ک که، یا اونینگ

www.ezgu.org

اۉزی بو یېرلرنی تشلب کېتسین، یا اونینگ قولاغینی یخشیلب بوره‌ب قۉیه‌یلیک.

شونگه کېلیشیب، ایرته‌سیگه خواجه میرمیران و میریم ناصرنی قاله‌یاتگن قۉشینگه باش بۉلیشلرینی تعیینلب، پېشیندن کېین قۉشیندن اجره‌لیب چیقدیک و هاتي کاکرنینگ اوستیگه، تاتارنی اۉلدیریب، اونینگ پَراله‌ده‌گی یېرلرینی تصرفیگه آلگنیگه بیر نېچه کون بۉلگنده، اۉزی شو پراله‌ده ایکنیده، بونی ذکر هم ایتگندیک، ایلدَم باردیک.

عصر نمازی وقتیده تۉختب، آتلرگه یېم بېردیک، خفتن نمازی چاغیده او یېردن جۉنب کېتدیک. ملک هست‌نینگ سوروپا اسملی گوجور نوکری یۉلباشلاوچی بۉلدی. کېچه‌سی یۉلدن اده‌شیب، سحرگه یقین تۉخته‌دیک. بېک محمد مۉغول‌نی قرارگاه‌گه قَیتردیک. تانگ یاریشگنده یۉلگه توشدیک. کون یاییلگنده ساووتلرنی کییب، آلدینگه قره‌ب یوردیک، بیر شرعی قالگنیده پراله‌نینگ قاره‌سی کۉریندی. هجومچیلرنی آلدینگه تشله‌دیک. اۉنگ قناتده‌گی عسکرلر تۉده‌سی پراله‌نینگ شرقی طرفیدن باردی. اۉنگ قناتده حرکتلنه‌دیگن قۉچ‌بېک‌نی شو اۉنگ قناته‌گیلر آرتیدن کۉمککه یوباردیک. چپ قناته‌گیلر، مرکزده‌گی عسکرلر پراله‌نینگ اوستیگه تیقیلیب باریب قالیشدی. دوست‌بېک چپ قناتدن پراله اوستیگه بارگن کیشیلر آرتیدن کۉمککه یوباریلدی.

پراله جرلر آره‌سیده جایلشگن. اونگه آلیب باره‌دیگن یۉل ایکّیته. بیری شرقی-جَنوبی یۉل بۉلیب، او جرلر اوستیدن اۉتگن. بیز شو یۉل بیلن کېلدیک. ایکّی طرفیده سوو اۉییب کېتگن جرلر جایلشگن. پراله‌نینگ یریم کوروهیدن باشلب تا دروازه‌گه یېتگونچه تۉرت-بېش جایده یۉل‌نینگ ایکّی تامانیده جرلیک حاصل بۉلیب، یالغیزایاق یۉل توشگن که، بو یېرده بیر اۉق آتیمیچه آره‌لیق مسافه‌نی سقلب بیرین-کېیتن تیزیلیب یورماق کېره‌ک. ینه بیرته یۉلی غربی-شمالی طرفدن بۉلیب، بیر کېنگ تاغ یۉل‌نینگ ایچی بیلن کېلیب، پراله‌گه آلیب چیقه‌دی. او هم یالغیزایاق یۉل دیر. باشقه هېچ بیر طرفدن یۉل یۉق. گرچه شهر قۉرغانی‌نینگ دیواری و حربی استحکامی بۉلمسه‌ده، بیراق کوچ ایشله‌تیب ایگللش اوچون هم قوله‌ی یېری یۉق. اطرافی یېتّی-سکّیز-اۉن قری کېله‌دیگن تیک جرلیکلر بیلن اۉره‌لگن.

www.ezgu.org

چپ قناتده‌گی کیشیلر آلدینده‌تار جایلردن اۉتیب، دروازه تامانگه سوریلیب باردیلر. هاتي اۉتّیز-قیرقته‌چه ساووتلی و کېجیملی کیشیلری، کۉپلب پیاده‌سی بیلن هجومچیلرنی آرقه‌گه سوریب کېله باشله‌دی. هجومچیلرنینگ آرتیده کۉمککه قۉییلگن دوست‌بېک یېتیب کېلیب، قتّیق جنگ قیلدی، دشمن‌نینگ کۉپ آدملرینی آتدن قوله‌تیب، باسدی. اۉشه یېرلرده جسورلیگی بیلن شهرت تاپگن هاتي کاکر هر قنچه اورینمه‌سین، برداش بېرالمه‌ی قاچدی. بو تار یېرلرده تۉختب جنگ قیلالمه‌گنیدېک، قۉرغانیگه یېتیب بارگنیده قۉرغاننی مستحکم حمایه‌لشگه هم قُربی یېتمه‌دی. هجومچیلریمیز اونینگ آرتیدن پراله قۉرغانی‌نینگ غربی-شمالی طرفیده‌گی تار یۉللر و جر تاماندن قۉرغانگه باستیریب کیردیلر. هاتینینگ تنها اۉزی قاچیب چیقتی. بو جنگده دوست‌بېک اۉزینی جوده یخشی توتدی، غلبه ساورینی دوست‌بېک نامیگه تعیین بۉلدی.

مېن اۉشه پیت‌نینگ اۉزیده پراله قۉرغانیگه کیریب، تاتارنینگ اویلریده تۉخته‌دیم. هجومچیلرنی آلدینگه تشلگن پیتیمیز مېنینگ یانیمده توریشی کېره‌ک بۉلگن کیشیلر، جمله‌دن، امین محمد ترخان ارغون و قاره‌چه هجومگه کېتدیلر. بو گناهلری اوچون اولرگه سوروپا اسملی گوجورنی باشچی قیلیب، سروپا بېرمه‌ی، صحرا و بیابانگه قۉشیننی کوتیب آلیش اوچون جۉنتدیک. اېرته‌سیگه غربی-شمالی تامانده‌گی جردن اۉتیب، کۉمکۉک اریه‌زارگه قۉندیک. ولی خزینه‌چی‌گه سره ییگیتلرنی قۉشیب، قۉشیننی کوتیب آلیشگه یوباردیک.

آی‌نینگ اۉن بېشینچیسیده، پنجشنبه کونی آلدینگه قره‌ب جۉنب کېتدیک و سوهان دریاسی‌نینگ قیرغاغیده-اندرابه‌ده تۉخته‌دیک. اوشبو اندرابه قۉرغانی قدیمدن ملک هست‌نینگ آته‌سیگه قره‌شلی بۉلگن اېکن. هاتي کاکر هست‌نینگ آته‌سینی اۉلدیرگنیدن سۉنگ تشلب قۉییلگن و بیز بارگن پیتده ویرانه‌گه ایلنیب بۉلگندی.

خفتن نمازی پیتی کلده‌کهارده قۉشین‌نینگ بیزدن اجره‌لیب قالگن کیشیلری کېلیب قۉشیلدی. هاتي تاتارنی قۉلگه آلگن چاغیده پرېَت اسملی قرینداشینی بیرته کېجیملی آت و

www.ezgu.org

ساوغه-سلاملر بیلن مېنینگ آلدیمگه یوبارگن ایکن. پربَت مېنی تاپالمه‌ی، لشکرنینگ آرتده قالگن عسکرلریگه دوچ کېلیب، قۉشین‌نینگ بوتون کۉچ-کۉرانی-اوروق بیلن کېلیب، ساوغه-سلاملرنی بېریب، خدمتیمگه کیریشینی بیلدیردی. بعضی مهم ایشلرینی بیتیریش اوچون آرتده قالگن اوروق بیلن بیرگه بېهره‌دن کېلگن لنگرخان ایشلرینی تۉغیرله‌گچ، اۉشه بېرلیک کیشیلر بیلن کېتیشی اوچون اونگه رُخصت بېریلدی.

ینه یۉلگه توشیب، سوهان سوویدن اۉتیب، بیر تېپه‌لیککه جایلشدیک. هاتینینگ قرینداشی پربَت‌گه سروپا کییدیریب، هاتیگه بیز تامانگه مایل قیله‌دیگن چقیریق فرمانلری بیتیب، محمدعلی جنگ -جنگ‌نینگ نوکری بیلن جۉنتدیک. بابا دوست و حَلاجِل باشچیلیگیده‌گی همایون‌نینگ بیر نېچه نوکری نیلاب‌گه و قارلوق هزاره‌سیگه یوباریلدی. اولرنی بیز همایون‌گه بېرگن ایدیک. مېنینگ قاشیمگه شهرنی قۉریقلشگه کېلگندی. سنگر قارلوق و میرزا مَلوِي قارلوق باشچیلیگیده قارلوقلرنینگ اولوغلریدن اۉتّیز-قیرقته‌چه‌سینی آلیب کېلدیلر. بیر کېجیملی آت تارتیق قیلیب، خدمتیمگه کیردیلر. دَلَزاک افغاني‌نینگ هم عسکرلری کېلدی.

اېرته‌سیگه او یېردن کۉچیب، ایکّی شرعی یۉل یوریب تۉختدیک. بیر بلندلیککه چیقیب، اۉشه یېرگه قۉشیننی جایلشتیریشنی ملاحظه قیلیب، قۉشینده‌گی برچه تویه‌لرنی سنه‌ب چیقیشنی بویوردیک، بېش یوز یېتمیش‌ته تویه چیقدی. سنبل درختی‌نینگ تعریفینی اېشیتگندیک، شو قۉنیمجایده کۉردیک. بو تاغ اېتکلریده سنبل کم اوچره‌یدی. او بیته-بیته اۉسه‌دی. آلدینده-هندوستان تاغلری اېتکلریده سنبل کۉپ و کتّه-کتّه بۉلیب اۉسه‌دی. بو حقده هندوستان نینگ حیوانلری و اۉسیملیکلرینی ذکر اېتگنده یازه‌میز.

بو قۉنیمجایدن تون یرمیده جۉنب، توشگه یقین سنگداکی داوانی‌نینگ پستیگه توشدیک. پېشین نمازی چاغی او یېردن جۉنب، داوان و دریادن اۉتیب، بیر بلند جایده تۉختدیک. او یېردن یریم کېچه‌سی کۉچیب، بېهره‌گه باره‌یاتگنیمیزده اۉتگن کېچیگیمیزنی سَیر قیلیب کېته‌یاتگن ایدیک. اۉشه کېچیکده دان آرتیلگن کتّه بیر سال لایگه باتیب قالیبدی. اونینگ

www.ezgu.org

ایگه‌لری قنچه حرکت قیلیشمه‌سین، سالنی جاییدن قیمیرله‌تالمبدیلر. بـو دان-دوننـی آلیـب، یانیمیزده بۆلگنلرگه اولشدیک. جوده وقتیده تاپیلگن غلّه بۆلدی.

توشگه یقین کېلیب، کابل و سیند دریالری‌نینگ قۆشیلیشیدن پستراق، ایسـکی نـیلاب‌دن یوقاریراق-ایکّی دریانینگ آره‌سیده تۆخته‌دیک. نیلاب‌دن آلتیتـه کېمـه آلیـب کېلیـب، اۆنـگ قنات، چپ قنات، مرکز قۆشینلریگه بۆلیب بېریلدی. عسکرلریمیز دریادن اۆتیشگه یوره‌کـدن حرکت قیلدیلر. اولر بیز کېلگن دوشنبه کونی و سه‌شنبه‌گه اۆتـر کېچه‌سـی، سه‌شـنبه کـونی و چارشنبه‌گه اۆتر کېچه‌سی، بوتون چارشنبه کونی کېچگچه دریادن کېچیب اۆتدیلر. پنجشـنبه کونی هم آزگینه کیشیمیز دریانی کېچیـب اۆتـدی. نـیلاب‌دن کېچیـب اۆتیـب بـۆلگنیمیزده اندراب یقینیدن محمدعلی جنگ-جنگ‌نینگ نوکری بیلن بیرگه هاتینینگ آلدیگه جۆنه‌تیلگن پربَت اسملی قرینداشی دریا قیرغاغیده آلدیمیزگه ییتیب کېلدی هاتیـدن بیرتـه زرهلـی آتنـی پیشکش قیلیب کېلتیردی. نیلابلیکلر هم بیتّه زرهلی آت ساوغه قیلیب، التفات کۆرستدیلر.

محمدعلی جنگ-جنگ‌نینگ بېهره‌ده قـالیش ایسـتگی بـار ایـدی. بېهره‌نـی هندوبېککـه عنایت قیلگنیمیز باعث، بېهره و سیند دریالری آره‌سیده‌گی قارلوق، هـزاره، هـاتي، غیـاثوال و کېب کبی ییرلر و ایللر محمـد علـی جنـگ-جنگگـه عنایـت بۆلـدی. تـابع بۆلیـب بـۆیین سونگنلرگه یخشی مناسبتده بۆلینه‌دی، اگر بیرار ییر و بیرار ولایت باش ایگمه‌سه:

هر کیم‌که بۆیوننی قۆیمه‌سه، آنی نېتگه‌ی،
چاپقه‌ی، تَله‌غَی، مطیع و منقاد ایتگه‌ی.

بوعنایتلردن کېین محمدعلی جنگ-جنگ گه مخصوص قاره بخمل باش کـیـم، قلمـاقی ساووت بېریب، توغ هم ساوغه قیلدیم. هاتینینگ قرینداشیگه رخصت بېریب، هاتیگه قیلیچ، باش‌آیاق سروپا و اۆزیمیز تامانگه مایل قیله‌دیگن چقیریق فرمانلری یوباریلدی.

پنجشنبه کونی آفتاب چیققنده دریاقیرغاغیدن قوزغَلدیک. شـو کـونی معجـون ییـیلـدی. معجون ییب سرخوش بۆلگچ، عجایـب گُلزارلرنـی تماشـا قیلـدیک. سـریق و قیزیـل گُللـر بۆلک-بۆلک جایده تۆپ-تۆپ بۆلیب، ینه بعضی ییرلرده فقط سریق گُللر آچیلیـب یاتیبـدی.

www.ezgu.org

ینه بعضی یېرلرده خودّی ساچیب تشله‌گندیک سریق-قیزیل گُللر ارەلش آچیلگن. قرارگاه یقینیده‌گی تېپه‌لیک اوستیده اۉتیریب، گُلزارنی تماشا قیلدیک. خودّی رېجه‌لشتیریب ایکیلگندیک، بیر تېپه‌لیک‌نینگ آلتی طرفیده بیر جاییده سریق و ایکّینچی جاییده قیزیل گُللر قطار-قطار بۉلیب آلتی بورچک شکلیده آچیلیب یاتیبدی. ایکّی چېتده گُل کمراق آچیلگن، بیراق کۉزیمیز ایلغه‌گن یېرلرنینگ همه‌یاغی گُلزار ایدی. پرشاور اطرافلریده هم بهار چاغی یخشی گُلزارلر بنیاد بۉله‌دی.

سحر چاغی بو قۉنیمجایدن جۉنب کېتدیک. کېته‌یاتگنیمیزده دریا یاقه‌سیدن بیر شېر اۉکیریب چیقدی. آتلر شېر آوازینی ایشیتگچ، بې‌اختیار اوستیده‌گی آدمی بیلن هر طرفگه قاچیب، اۉزلرینی جر و چوقورلرگه آتدیلر. شېر جنگلزارگه قَیتیب کیریب کېتدی. گاومیش کېلتیریب، جنگلزارگه قۉییب، شېرنی او یېردن چیقریشلرینی بویوردیک. او ینه اۉکیریب چیقدی. هر تاماندن اۉق آتدیلر، مېن هم آتدیم. خالوِي پیاده نَیزه سنچه‌یاتگنیده، نیزه‌نینگ اوچینی تیشلب سیندیردی. شېر جوده کۉپ اۉق یېب، بوتگه تَیسرییلیب تورگن ایدی، بابا یساوول قیلیچینی سوغوریب، یقین باردی، شېر حمله قیلماقچی بۉلگنیده اونینگ باشیگه قیلیچ سالدی. شوندن کېین علی سیستانی بېلیگه قیلیچ اوردی، شېر اۉزینی دریاگه آتدی، سوونینگ ایچیده‌یاق اونی اۉلدیردیلر. سوودن چیقریب تېریسینی شیلیب آلیشلرینی بویوردیک.

ایرته‌سیگه یۉلگه توشیب، بگرام‌گه یېتیب کېلگچ، گۉره‌کتري‌نی تماشا قیلدیک. نصرانیلر عبادتخانه‌سیگه اۉخشش بیر تارراق و قارانغو اویچه دیر. ایشیکدن کیریب، ایکّی-اوچ زینه پستگه توشگچ، یاتیب، ایمه‌کلب کیریش کېره‌ک. او یېرگه شمعسیز کیریب بۉلمه‌یدی. بو اوی‌نینگ بوتون اطرافیده قیرقیب تشلنگن ساچ-سقاللر تۉلیب یاتیبدی. بو گوره‌کتري‌نینگ تېوه‌رگیده مدرسه حجره‌لریدېک انچه‌گینه حجره‌لر بار. کابل‌گه بیرینچی کېلگن ییلیمیز کۉهت، بنو و دشتگه هجوم قیلدیک، بگرامده کتّه بیر درختنی تماشا قیلیب، گوره‌کتري‌نی کورالمه‌گنیمیزدن افسوسلنگن ایدیک. افسوس قیلیشگه ارزیدیگن جای ایمس ایکن. شو

www.ezgu.org

کونی مېنینگ یخشی بیر شهبازیم (لاچینیم) یۉقالدی. اونی شیخیم میریشکار پرورشله‌گن ایدی. تورنه و لَیلکنی یخشی آولردی، ایکّی-اوچ مرته توللگن[۱۵] ایدی. شونده‌ی آو قیلر ایدی که، مېندیک شهباز آویگه هوسسیز کیشینی هم قوشچی قیلیب قۉیگندی.

ملک بابوخان و ملک موسی باشچیلیگیده‌گی دلزاک افغانلری‌نینگ اولوغلریدن آلتی کیشیگه هندوستان ساوغه‌لریدن یوز مثقالدن کوموش، بیر تۉنلیق (کییملیک) متاع، اوچته‌دن هۉکیز، بیرته‌دن گاومیش بېریب، باشقه‌لرگه هم موقعیگه مناسب طرزده پول، متاع، هۉکیز و گاومیش عنایت قیلدیک. علی مسجدده تۉخته‌گنیمیزده، یعقوب اوروغیدن معروف اسملی دلزاک ساوغه‌ـسلام قیلیب، بیرمونچه دان‌ـدون، اۉنته قۉی، ایکّی اویوم گوروچ، سکّیزته کتّه پیشلاق پېشکش کېلتیردی.

علی مسجددن بَده‌بیرگه اۉتیب تۉخته‌دیک، او یېردن جۉنب، پېشین نمازی چاغی جۉی شاهی‌گه یېتیب کېلدیک. شو کونی دوستبېک‌نی قتّیق ایسیتمه توتدی. جۉی شاهی‌دن تانگ‌ـسحر جۉنب، باغ وفاده توشلیک قیلدیک و پېشین نمازی پیتی باغ وفادن قۉزغلدیک. گندمک‌نینگ سیاه‌آبیدن اۉتیب، کېچقورون نمازشام پیتی بیر خَویدزارده تۉختب، آتلرنی تویدیردیک، بیر-ایکّی گری‌دن سۉنگ آتلنیب، سرخاب‌دن اۉتیب، کرک‌ده تۉختب اویقوله‌دیک.

تانگ آتمسیدن‌آق ینه یۉلگه توشیب، قاره‌توگه آلیب باره‌دیگن یۉل‌نینگ اَیریلیش جاییده مېن بېش-آلتی کیشی بیلن قاره‌توده سالینگن باغنی کۉریشگه باردیم. خلیفه، شاه حسن‌بېک و باشقه کیشیلرگه مېنی قۉروقسای‌ده کوتیب توریشلرینی ایتیب، تۉغری یۉل بیلن جۉنتدیم. قاره‌توگه یېتگنیمیزده فتاح‌بېک ارغون‌نینگ قیزیل دېگن تواچیسی[۱٦] شاه‌بېک‌نینگ کاهان‌نی آلیب تَلب، آرتیگه قَیتیب کېتگنی خبرینی کېلتیردی.

۱۵- تول‌له‌گن- پتی تۉکیلگن، کوریز قیلگن.

۱٦- تواچی- خبرچی، مخبر، قاصد.

www.ezgu.org

آلدینراق هېچ کیم بیزنینگ باره‌یاتگنیمیزنی خبر قیلمه‌سین، دېگن فرمان بېرگندیک. کابل‌گه یېتگنیمیزده پېشین نمازی وقتی بۉلیب قالگندی. قوتلوق‌قدَم‌نینگ کۉپریگیگه یېتگونیمیزچه، هېچ کیم خبردار بۉلمه‌دی. اوندن کېین همایون بیلن کامران خبر تاپیب، آت مینیشچه‌لیک فرصت اۉتمسیدن کېلیب، تن‌قۉریقچیلریگه کۉترتیریب، شهر دروازه‌سی بیلن ارک دروازه‌سی اۉرته‌سیگه کېلیب، حرمت کۉرستدیلر. عصر نمازی پیتیده قاسم‌بېک، شهر قاضیسی، کابل‌ده قالگن ملازم همده اربابلر کېلیب، التفات قیلدیلر.

ربیع‌الآخر آیی‌نینگ اوّلیده آدینه کونی نماز دیگرده چاغیر مجلسی بۉلدی. شاه‌حسن‌گه باش-آیاق مخصوص سروپا عنایت قیلدیم.

شنبه سحری کېمه‌گه کیریب صبوحي[۱۷] قیلدیک. نوربېک بو صحبتده عود چلردی، او پیتلری ایچیشنی تشلب توبه قیلگنلردن ایمسدی. پېشین نمازی چاغیده کېمه‌دن چیقیب، گُلکینه بیلن تاغ اورته‌سیده‌گی باغنی سَیر قیلیب، عصر نمازی پیتی باغ بنفشه‌گه کېلیب ایچیلدی. نمازشامده گُلکینه طرفیده‌گی قۉرغان دېواریدن اۉتیب، ارککه کېلدیم.

آی‌نینگ اۉن بېشینچیسیده، سه‌شنبه کېچه‌سی یۉلده قتّیق ایسیتمه‌له‌گن دوست‌بېک تنگری رحمتیگه باردی. قتّیق تأثیرلَنیب، المده قالدیک. دوست‌بېک‌نینگ جسدینی غزنی‌گه ایلتیب، سلطان باغی‌نینگ ایشیگی آلدیگه دفن ایتدیلر. دوست‌بېک جوده یخشی ییگیت ایدی. بېکلیگیده دایم عملیده اۉسیب بارردی. بېکلیگیدن بورون پادشاه سراییده‌گی خاص عملدارلردن بۉلگن پیتلری هم کۉپ یخشی ایشلر کۉرستگندی. جمله‌دن، بیر سفر اندیجان‌دن بیر ییغاچ اوزاقده-رباط زورق‌ده ایکنیمیزده سلطان احمدتنبل کېچه‌سی باستیریب کېلدی. مېن اۉن-اۉن بېش کیشی بیلن باریب، آلدینده‌گی هجومچیلرینی یکسان قیلیب، آرتیگه قَیتریب، مرکز قۉشینیگچه یېتیب بارگنیمده، تنبل یوزته‌چه آدمی بیلن توررردی. اۉشنده اوچ کیشی، مېن بیلن تۉرت کیشی قالگندیک. اوچ کیشیدن بیرته‌سی دوست ناصر، ینه بیری

۱۷- صبوحي- ایرته‌لبکی خمارباستی، کېچه‌گی نشه بیلن ایرته‌لب خمارباسیب توریلگنده، ینه بیراز مَی ایچیش.

www.ezgu.org

میرزاقولی کۆکَلداش، اوچینچیسی کریمداد ایدی. مېن ساووت کیییب آلگندیم. تنبل ینه بیر کیشی بیلن صفدن بیر آز آلدینگه چیقیب تورگندی، مېن تنبل‌گه روبرو بۆلدیم، دوبولغه‌سیگه تېگه‌دیگن قیلیب اۆق آتدیم، ینه بیر اۆقنی قلقانی‌نینگ تۆقه‌سینی مۆلجللب آتدیم. بیر اۆق آیاغیمگه کېلیب تېگدی. تنبل باشیمگه قیلیچ سالدی. قیزیغی، باشیمگه کییگنیم دوبولغه بۆرک بۆلسه هم، اونینگ بیرته ایپی هم کېسیلمه‌دی، اما باشیم انچه‌گینه جراحتلندی. بیزگه هېچ قه‌یېردن یاردم کېلمه‌دی، یانیمده هېچ کیم قالمه‌دی. علاجسیز قالیب، آت‌نینگ جلوینی آرتگه بوردیم. دوست‌بېک بیر آز آرتده کېله‌یاتگن ایدی. آرتیمدن باریب، تنبل‌نینگ یانیدن اۆته‌یاتگنیده، اونگه قیلیچ سالیبدیلر. باشقه سفر- اخسی‌دن چیقه‌یاتگن محلیمیز باقی هېز بیلن چاپیشدی. هېز دېسه‌لر هم جسور و قیلیچینی محکم توته‌دیگنلردن ایدی. اخسی‌دن چیققنیمیزده مېن بیلن سکّیز کیشی قالگندی. اۆشنده هم دوست‌بېک مېن بیلن بیرگه ایدی. دشمن ایکّی کیشینی آتدن قوله‌تدی، اولردن کېین دوست‌بېک‌نی هم ییقیتدیلر.

بېکلیک چاغلری سویونچوک‌خان سلطانلر بیلن کېلیب تاشکندده احمد قاسم‌نی قمل قیلگنیده، دشمنلرنینگ اوستیگه باستیریب باردی. قمل چاغی کَتّه جسارت کۆرستدی. احمد قاسم خبر بېرمه‌ی، تاشکندنی تشلب چیقیب کېتدی. اۆشنده هم او خانلر، سلطانلرنی یکسان قیلیب، تاشکنددن آسان چیقیب کېتدی. کېینراق ینه شیریم تغایی، مزید و اولرنینگ طرفدارلری غزنی‌دن ایکّی-اوچ یوز کیشی بیلن کېله‌یاتگنلریده، بو مۆغوللر اۆزلری‌نینگ اوچ-تۆرت یوز سره ییگیتلرینی دوست‌بېک‌نینگ قرشیسیگه جۆنتدی. شَروکان اطرافیده آلدیگه بارگنلرنی ییگیب، انچه آدمنی آتدن توشیریب، جوده کۆپ باش کېسیب کېلتیردی. بجور قۆرغانینی ایگلّلشده هم دوست‌بېک‌نینگ آدمی همه‌دن بورون ییتیب باریب، قۆرغان دېواری اوستیگه چیقدی. پراله‌ده هم دوست‌بېک باریب، هاتیگه شکست یېتکزیب، اونی قاچیردی. دوست‌بېک وفاتیدن سۆنگ ولایتینی اوکه‌سی میریم ناصرگه عنایت قیلدیم.

ربیع الآخر آیی‌نینگ سکّیزینچیسیده، جمعه کونی قورغاندن چارباققه چیقدیک.

آی‌نینگ اۆن ایکّینچیسیده، سه‌شنبه کونی سلطان حسین میرزانینگ کتّه قیزی محمد

www.ezgu.org

سلطان میرزانینگ آنه‌سی سلطانیم‌بېگم بو تۆپالانلرده خوارزمده تۆخته‌گندی، ییلبارس سلطان‌نینگ اوکه‌سی، ایسانقولی سلطان سلطانیم‌بېگم‌نینگ قیزینی آلگندی، کابل‌گه کېلدیلر. اولرنینگ یشه‌شلری اوچون باغ خلوت‌نی تعیینله‌دیک. اۉشه باققه جایلشگنلریدن سۉنگ مېن باریب کۉردیم. مېنگه کتّه آپه‌مدېک بۉلگنی باعث تعظیم و احترام کۉرسه‌تیش اوچون ایگیلدیم، اولر هم ایگیلدیلر، بیر-بیریمیزگه قرەب یوریب باریب، کۉریشدیک. کېینچه‌لیک هر دایم شو قاعده‌گه رعایه ایتیلردی.

آی‌نینگ ییّینچیسیده، یکشنبه کونی بابا شیخ کۉرنمکنی، انچه وقت بنده‌ده اوشلب اۉتیرگن ایدیک، گناهینی عفو قیلیب، بندیلیکدن بۉشه‌تیب، سروپا انعام ایتیلدی.

آی‌نینگ اون تۉقّیزینچیسیده، سه‌شنبه کونی توشگه یقین خواجه سه‌یاران تامانگه آتلندیک. شو کونی رۉزه ایدیم، یونس‌علی و یانیده‌گیلر تعجبلَنیب: سه‌شنبه کونی، سَیر و رۉزه-بو جوده غلطی، دېدیلر. بهزادي‌گه باریب اۉشه ییر قاضیسی‌نینگ اوییگه توشدیک. کېچقورون کیچیک ضیافتگه تیارگرلیک کۉره‌باشله‌دیک. قاضی: «مېنینگ اوییمده بونده‌ی ایشلر بۉلگن ایمس، اما پادشاه حاکم‌دورلر»، دېدی. گرچه ضیافت اوچون همه نرسه مهیا قیلینگن بۉلسه هم، قاضی‌نینگ کۉنگیل راضیلیگی اوچون ایچیشنی بېکار قیلدیک.

چارشنبه کونی خواجه سه‌یاران‌گه باردیک.

آی‌نینگ ییگیرمه بیرینچیسی، پَجنشنبه کونی باغ سالینگن تاغ‌نینگ تومشوغیگه کتّه دُومه‌لاق سوپه قوردیردیک.

جمعه کونی کۉپریک آستیدن سالگه اۉتیردیک. آوچیلرنینگ اویلری تۉغریسیگه یېتگنیمیزده، آوچیلر بیرته دَنگ دېگن قوشنی توتیشگن ایکن، آلیب کېلیشدی. بوندن بورون دنگ‌نی کۉرگن ایمسدیک، عجایب کۉرینیشده‌گی قوش دیر، شرحی هندوستان حیواناتی ذکریده کېله‌دی.

آی‌نینگ ییگیرمه اوچینچیسیده، شنبه کونی دُومه‌لاق صوفه‌نینگ تېپه طرفیگه چِنار و تال نهاللری اره‌لش قیلیب ایکیلدی. پېشین نمازی چاغی چاغیر صحبتی بۉلدی. ایرته‌سی

www.ezgu.org

سحرده دُومه‌لاق صوفه‌ده صبوحي قيلديک. توشدن سؤنگ آتلَنيب، کابل‌گه قره‌ب جؤنه‌ديک. خواجه‌حسن‌گه کېليب، مست حالده بير آز اوخله‌ديک. خواجه حسن‌دن يؤلگه توشيب، يريم کېچه‌سی چارباققه يېتيب کېلديک.

خواجه حسن‌ده مست بؤليب قالگن عبدالله ييرتيق تؤنی بيلن اؤزينی سووگه آتدی. آتلرگه مينگن چاغيميز کېچ بؤليب قالگندی، ساوقاتيب، بيز بيلن کېتالمه‌دی. کېچه‌سی قوتلوغ‌خواجه‌نينگ تيوليده[۱۸] قاليب، ابرته‌سيگه اؤتگن کونی اؤزيدن کېتگنليگی اوچون تنبيه‌لر ايشيتيب، توبه قيلدی. مېن اونگه: «مونچه تېز! بونده‌ی توبه ميسر بؤله‌ديمی، يؤقمی؟ درحال، فقط مېنينگ ضيافتيمدن باشقه يېرده ايچمه‌يمن، دېب توبه قيل»، دېديم. او قبول قيلدی. بير نېچه آی بو قاعده‌گه رعايه قيليب يوردی، اما کېين سؤزيده تورالمه‌دی.

آی‌نينگ ييگيرمه بېشينچيسيده، دوشنبه کونی بېهره و اؤشه ولايتلرگه تينچليک اؤرنه‌تيش اميدی بيلن قؤيگن آدميميز-هندوبېک کېلدی. بېهره‌ليکلر صلح و تينچليک حقيده‌گی سؤزلرگه قولاق سالمه‌ی، بيزنينگ ايتگنلريميزنی کؤزگه ايلمه‌ی، قولاققه آلمه‌ی، بيز قَيتيب کېتيشيميز بيلن کؤپلب افغان و هندوستانليکلرنی ييغيب، هندوبېک‌نينگ اوستيگه بېهره‌گه يوريش قيليبدی. بيرليک خلق هم افغانلر طرفيگه آغيب کېتيبدی. هندوبېک بېهره‌ده تورالمه‌ی، خوشاب‌گه کېليب، دينکوت ولايتی آرقه‌لی نيلاب‌گه اؤتيب، کابل‌گه کېلدی. سېکتونينگ اؤغلی ديوه هندو و ينه بير هندونی بېهره‌دن اسير قيليب آليب کېلگندی. اولر اؤز ايشلرينی تؤلاو شکليده بير نيمه‌لر بېريب حل قيلديلر. بو هندولرگه آتلر، باش-آياق کييم انعام قيليب، رخصت بېريلدی.

آی‌نينگ ييگيرمه توّقيزينچيسيده، جمعه کونی بدنيمده ايسيتمه حرارتی ظاهر بؤلدی. تاميردن قان آلديرديم. گاهيده هر کونی، گاه کون آره‌لب، يا ايکّی-اوچ کون اؤتيب

۱۸ـ تيول-پادشاه تامانيدن اونينگ ساليغيدن اؤز رؤزغار خرجتينی تأميلش مقصديده بيراوگه بغيشلنگ ملک وحدود.

ایسیتمه‌لردیم. هر ایسیتمه توتگنیده، تېرگه باتمه‌گونیمچه ایسـیتمه قۉییـب یوبارمسـدی. اۉن-اۉن ایکّی کوندن کېین ملا خواجگا شرابنی نرگس بیلن اره‌لشتیریب بېـردی، بیـر-ایکّـی مرتـه ایچدیم، فایده‌سی بۉلمه‌دی.

جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ اۉن بېشینچیسیده، یکشنبه کونی خواستدن خواجـه محمـدعلی کېلدی. بیرته اېگرلنگن آت تارتیق قیلیب، صـدقه اوچـون پـول هـم آلیـب کېلـدی. خواجـه محمد علی بیلن بیرگه محمد شریف منجم و خواست میرزالری هم کېلیب، مېنگـه خـذمت قیلیش نیتلرینی بیلدیردیلر. ابرته‌سی، دوشنبه کونی ملا کبیر کاشـغردن کېلـدی. او کابل‌گـه اندیجان ولایتیدن کاشغر آرقه‌لی ایلَنیب کېلیبدی.

آی‌نینگ ییگیرمه اوچینچیسیده‌-دوشنبه کونی ملک شاه منصور یوسفزایی، یوسفزایی‌نینگ آلتی-یېتّی اولوغ کیشیلری بیلن سواددن کېلیب، خدمتیمگه کیریشلرینی بیلدیردیلر.

جمادی الثاني آیی‌نینگ اوّلیده، دوشنبه کـونی شـاه منصـور باشـچیلیگیده‌گی یوسـفزایی افغانی‌نینگ اولوغلریگه سروپالر کییدیریلدی. شاه منصورگه شایی تۉن، توگمـه‌لی سـاووت، ینه بیریگه یوپقه شایی تۉن، ینه آلتی کیشیگه شایی تۉنلر کییدیریب، رخصت بېریلدی. سواد ولایتی‌نینگ ابوهه‌دن یوقاریـده جایلشـگن یېرلرینـی باشقریشـگه دخـل قیلمسـلیکلری و او یېرلرده‌گی برچه اهالینی سالیق تـۉلَش رویخطیـدن چیقریشـلریگه قـرار قیلـدیک؛ بجـور و سوادده‌گی افغانلرگه محکمه‌گه آلتی مینگ خروار دان توشیریش تاپشیریلدی.

آی‌نینگ اوچینچیسیده، چارشنبه کونی جُلّاب ایچدیم. ینه ایکّی کون جُلّاب[۱۹] ایچدیم.

آی‌نینگ آلتینچیسیده، شنبه کونی سورگی دارو ایچدیم.

آی‌نینگ سکّیزینچیسیده، دوشنبه کونی خلیفه‌نینگ کتّه قیزیگه قاسـم‌بېک‌نینگ کیچیـک اۉغلی حمزه‌دن ساچیق (تارتیق) کېلدی. مینگ شاهرخي ابدی. او بیرتـه اېگـرلنگن آت هـم تارتیق قیلدی.

۱۹- جُلّاب ـــ گلاب، شکر و دارولردن تیارلنه‌دیگن وایچنی سوره‌دیگن شربت.

www.ezgu.org

سه‌شنبه کونی شاه حسن شاه‌بېک چاغیر صحبتیگه رخصت سؤره‌ب، خواجه محمد علی باشچیلیگیده‌گی بعضی بېک و خاص عملدارلرنی اوییگه آلیب کېتدی. یونس علی و گدایی تغایی مېنینگ قاشیمده ایدیلر. مېن هلی شرابدن پرهیز قیله‌یاتگن ایدیم. دېدیم که، سیره شونده‌ی بؤلمه‌گندی‌که، مېن هوشیار اؤتیریب، همه شراب ایچسه و مېن ساپّه‌ساغ توریب، بیر تؤده آدم اؤزینی مست شراب قیلسه. کېلینگ، مېنینگ قاشیمده ایچینگلر، مېن بیر زمان تماشا قیله‌ی، هوشیارلر بیلن مستلرنینگ مناسبتی و باردی-کېلدیسی قنده‌ی بؤلیشینی بیله‌ی. چِنار باغی‌نینگ اېشیگی آلدیده سالینگن صورتخانه‌نینگ شرقی-جنوبیگه قره‌ب کیچیکراق آق اویچه تیکیلگن ایدی، بعضاً اؤشه ییرگه جایلشردیم. اوشه ییرده ضیافت بؤلدی. کېینراق غیاث‌مسخره‌باز کېلدی. اونی بیر نېچه بار مطایبه یؤلی بیلن مجلسدن هَیده‌ب یوباریش بویوریلدی. آخری شلاییلیک قیلیب (غلوه کؤتریب) مسخره‌بازلیک بیلن مجلسگه یؤل تاپدی. توردی محمد قیپچاق بیلن ملا کتابدارنی هم مجلس گه چقیرتیردیک. شاه حسن‌گه و اونینگ اوییده‌گی مجلس اهلیگه قوییده‌گی رباعینی بدیهه قیلیب ایتیب، جؤنتدیک:

احباب که، بزمیده گُلستان خس‌تور،
یؤق لیک الر بزمیده بیزگه دستور.
اول جمع‌ده گر حضور و جمعِیت بار،
یوز شکر، بو جمع هم بې‌حضور ایمستور.

ابراهیم تن‌ساقچیمیزدن بېریب یوباریلدی. ایکّی نماز اؤرته‌سیگه یقین بو مجلس اهلی مست بؤلیب ترقه‌لیشدیلر. بو بېتابلیگیم پیتیده مېنی تخت‌رواندە کؤتریب آلیب یوریشردیلر. بیر نېچه کون بورون اره‌لشتیریلگن شراب ایچگندیم، فایده قیلمه‌گچ، ایچمَی قؤیگندیم. کسلدن ینگی توزه‌لگن کونلرنینگ آخرلریده تالار چمنی‌نینگ غربی جَنوبی طرفیده، آلمه تگیده مجلس توزیب، اره‌لشتیریلگن شراب ایچدیم.

آی‌نینگ اؤن ایکّینچیسیده، جمعه کونی بجورده کؤمک اوچون قالدیریلگن احمدبېک و سلطان محمد دؤلدای کېلدیلر.

www.ezgu.org

چارشنبه کونی، آی‌نینگ اؤن ییتّینچیسیده، حیدر تقي‌نینگ باغیده تنگری‌بیردی بعضی بیک و ییگیتلرگه ضیافت بیره‌یاتگن ایدی، مین هم اؤشه ییرگه باریب، ایچدیم. کیچقورون خفتن نمازی وقتی او ییردن توریب کیلیب، کتّه آق اویده هم ایچیلدی.

آی‌نینگ ییگیرمه بیشینچیسیده، پَنجشنبه کونی ملامحمود حضوریده فقه درسینی اؤقیش بیلگیلندی.

آی‌نینگ آخریده، سه‌شنبه کونی شاه شجاع ارغون‌نینگ آلدیدن ابومسلِم کؤکَلداش ایلچیلیککه کیلدی. بیرته چاپقیر آتنی تارتیق قیلیب کیلتیردی. شوکونی یوسف علی رکابدار چنار باغیده‌گی حوضده قولاچ آتیب یوز مرته ایلنیب سوزدی. باش-آیاق کییم، ایگرلنگن آت و پول انعام قیلدیک.

رجب آیی‌نینگ سکّیزینچیسیده، چارشنبه کونی شاه حسن‌بیک‌نینگ اوییگه باریب ایچدیم. کؤپ‌گینه بیکلر و خاص عملدارلر اؤشه ییرده ایدیلر.

آی‌نینگ اؤن بیرینچیسیده، شنبه کونی ضیافت بؤلدی. عصر و شام نمازلری اؤرته‌سیده کتّه کبوترخانه تامی اوستیگه چیقیب ایچیلدی. کیچراق بیر نیچه آتلیق دِه‌افغانان طرفدن یؤل بؤیلب شهر تامانگه اؤتیب کیته‌یاتگندی. سوریشتیریب بیلدیک-درویش محمد ساربان ایکن. میرزاخان‌نینگ قاشیدن ایلچیلیککه کیله‌یاتگن ایکن، تام اوستیدن چارله‌دیک. «قانون-قاعده بیلن عملدارلرچه ایلچیلیک قیلیشنی قؤی، تکلف قیلمسدن کیله‌وبر!» دیدیک. درویش محمد کیلیب، ساوغه-سلامینی تارتیق قیلیب، ضیافتده اؤتیردی. اؤشه پیتلری تایب ایدی، ایچمسدی. یریم کیچه‌گچه شو ییرده ایچیلدی.

ایرته‌سیگه محکمه‌ده اؤتیرگنیمده درویش محمد کیلیب، میرزاخان یوبارگن تا رتیقلرنی رسم و قاعده‌سی بیلن تاپشیردی. اؤتگن ییلی یوز تشویش و کتّه وعده و دغدغه‌لر بیلن نریگی طرفده‌گی اَیماقلرنی کؤچیریب، کابل‌گه آلیب کیلگن ایدیک. کابل-تار ییر. اَیماقلر و تورکلرنینگ قؤی-پاده‌لری یخشی قیشله‌یدیگن یاکه یایله‌دیگن ییرلر ایمس. صحراده یشه‌یدیگن ایل‌نینگ اؤزیگه قؤییب بیرسه، کابل‌ده یشه‌شنی هوس قیلمسدی. اولر

www.ezgu.org

قاسم‌بېککه خذمت قیلیب، نَریگی طرفگه اۆتیش اوچون اونی اۆرته‌گه سالدیلر. قاسم‌بېک مېنی کۆندیریشگه کۆپ اوریندی. آخری اَیماقلرنینگ قوندوز و باغلان تامانلرگه کۆچیشلری اوچون رخصت آلدی.

حافظ زبیر کاتب‌نینگ اکه‌سی سمرقنددن کېلگندی. مېن اېندی اونینگ سمرقندگه کېتیشیگه رخصت بېریب، فۆلاد سلطان‌گه دېوانیمنی بېریب یوباردیم. دېوان‌نینگ آرقه‌سیگه اوشبو کیچیک قطعه‌نی بیتدیم:

اول سروننگ حریمیغه گر یېتسه‌نگ، ای صبا،
بېرگیل بو هجر خسته‌سیدین یاد کۆنگلیگه.
رحم ایلبان ساغینمه‌دی بابرنی بار امید،
سالغه‌ی خدای رحمنی فۆلاد کۆنگلیگه.

آی‌نینگ اۆن یېتّینچیسیده، جمعه کونی شاه‌مزید کۆکَلداش محمدزمان‌میرزا حضوریدن بی‌چاره‌لرگه خیر-صدقه و بیرته آتنی تارتیق قیلیب کېلتیریب، مېنگه خدمت قیلیشینی بیلدیردی. شو کونی شاه‌بېک‌نینگ اېلچیسی ابو مسلم کۆکَلداش‌گه تۆن کییدیریب، ساوغه-سلاملر بیلن کېتیشیگه رخصت بېردیک.

خواجه محمد علی بیلن تنگری‌بېردیگه هم ولایتلری-خواست و اندراب‌گه کېتیشلری اوچون شو کونی رخصت بۆلدی.

آی‌نینگ ییگیرمه اوچینچیسیده، پَنجشنبه کونی کچه‌کوت و قارلوق یېرلریده قالدیریب، اۆشه ولایتلرنی باشقریشنی ذمّه‌سیگه تاپشیرگن کیشیم محمدعلی جنگ-جنگ میرزای مَلوِی قارلوق‌نینگ اۆغلی شاه حسین و هاتیننگ آدمی بیلن بیرگه کېلیشدی. شوکونی سمرقندگه کۆچ-کۆرانینی آلیب کېلیش اوچون کېتگن محمد علیخان کېلیب، خدمتیمگه کیردی.

گردیز چېگره‌سیده اۆتیرگن عبدالرحمن‌نینگ افغانلری اونچه-مونچه‌گه کۆنه‌دیگنلردن اېمسدی. اویېردن اۆته‌دیگن کاروانلر هم اولردن زیان کۆرردی. رجب آی‌نینگ ییگیرمه تۆقّیزینچیسیده، چارشنبه کونی بو افغانلرگه هجوم قیلیش اوچون آتلندیک. تنگی واغجان

www.ezgu.org

اطرافیده تؤختب طعاملَنیب، پیشین نمازیدن کېین یؤلگه توشدیک. کېچه‌سی یؤلدن ادەشیب، پنجاب شحنه‌نینگ شرقی-جَنوبی تامانیده‌گی تېپه‌لیک و دشتلرده انچه سرگردان بؤلدیک. بیر مدتدن سؤنگ یؤلگه توشیب آلدیک. چشمه‌ی پره داوانیدن آشیب، گردیزگه قره‌ب کېتگن تامان بیلن بامداد نمازی پیتی تېکیسلیککه چیقیب آلگچ، هجومچیلر یوباریلدی. بیر گروه عسکر گردیزنینگ شرق و جَنوبیده جایلشگن کیرماش تاغیگه قره‌ب جؤنه‌دی. او هجومچیلر آرتیدن خسرو میرزاقولی و سید علی باشچیلیگیده‌گی مرکز قؤشین‌نینگ اؤنگ قؤلینی یوباردیک. عسکرلرنینگ کتّه قِسمی وادي بؤیلب یوقاریگه قره‌ب هجومگه اؤتدی. بو هجومچیلرنینگ آرتیدن سید قاسم ایشیک‌آغه، میرشاه قَوچین، قیام، هندوبېک، قوتلوق‌قدم و حسین باشچیلیگیده‌گی عسکرلر یوباریلدی. اولرنی کوزه‌تگندن سؤنگ، اؤزیم هم بولرنینگ آرتیدن جؤنه‌دیم. بو وادي یوقاریسیده یشه‌یدیگن خلق انچه آلیسده جایلشگن ایکن. وادي‌نینگ یوقاریسیگه قره‌ب کېتگن عسکرلرنینگ آتلری هاریدی. عسکرلر قؤلگه هېچ نرسه کیریتالمه‌دیلر. تېکیسلیکده قیرق-ایلّیک‌ته‌چه پیاده افغان کؤرینیب قاله‌دی. اولگی قؤشین آرقه‌سیدن کېتگنلر اولرگه قره‌ب یوریب، مېنگه آدم چاپتیریبدی. مېن ینه هم تېزراق یوردیم. مېن یېتیب بارگونیمچه حسین نااؤرین، هېچ نرسه‌نی اؤیله‌مه‌ی بیر اؤزی آت سالیبدی. افغانلرنینگ آره‌سیگه کیریب قیلیچ ساله‌یاتگن چاغی آتیگه اؤق تېگیب، اونی ییقیتیبدیلر. اؤرنیدن توریشی بیلن آیاغیگه قیلیچ اوریب ییقیته‌دیلر. هر طرفدن تشلنیب، پیچاق اوریب، چاپیب پاره-پاره قیله‌دیلر. قالگن ییگیتلر بونگه قره‌ب توریب، کؤمککه بارمه‌یدیلر.

بو خبر یېتیب کېلگچ، گدایی تغایی، پاینده محمد قاپلان، ابوالحسن قؤرچی، مؤمن اتکه باشچیلیگیده‌گی ایچکیلر و ییگیتلرنی آتلری‌نینگ جلولرینی بؤش قؤیدیریب زودلیک بیلن ایلگریراق جؤنه‌تیب، اؤزیم هم تېز باردیم. همه‌دن بورون مؤمن اتکه بیر افغانگه نیزه سنچیب، باشینی کېسیب کېلتیردی. ابوالحسن قؤرچی هم ساووت کییمسدن جسارت بیلن باریب افغانلرنینگ یؤلینی تؤسیب، آت سالیب، بیر افغاننی قیلیچ بیلن چاپیب ییقیتیب،

www.ezgu.org

باشینی کېسیب کېلتیردی. اۉزی اوچ جاییدن، آتی بیر جاییدن جراحتلنگن ایدی. پاینده محمدقاپلان هم یخشی اوریشدی، بیر افغاننی چاپیب، باشینی کېلتیردی. گرچه ابوالحسن بیلن پاینده محمد قاپلان‌نینگ مردلیکلری بوندن بورون هم معلوم بۉلسه‌ده، بو اوروشده کتّه جسارت کۉرستدیلر. بو قیرق-ایلّیک‌ته افغان‌نینگ همه‌سینی اۉققه توتیب، قیلیچ بیلن چاپیب پاره-پاره قیلدیلر. کېین بیر خَویدزارده تۉختب، بو افغانلرنینگ باشیدن کله‌منار قوریشلرینی بویوردیک.

یۉلده کېله‌یاتگنیمیزده حسین بیلن بیرگه بۉلگن بېکلر کېلیب قۉشیلدیلر. دغدغه و عذاب بیلن شونده‌ی دېدیم: «شونچه آدم قرهب توریب، بیر نېچه پیاده افغانگه تېپ-تېکیس یېرده شونده‌ی ییگیتلرنی آلدیریب اۉتیریبسیزلر. سیزلرنی عنوان-منصبلرینگیزدن محروم قیلیب، ولایت و یېرلرینگیزدن اییریب، سقاللرینگیزنی قیرقیب آلیب، شهرلرده همه‌گه سزایی قیلیش کېره‌ک، تاکه بیرار-بیر آدم بونده‌ی ییگیتنی بونده‌ی غنیمگه آلدیریب اۉتیرسه، تېپ-تېکیس جایده قۉلینی قیمیرلَتمس‌دن تورسه، سزایی بۉلور.»

کیرماش تامانگه بارگن عسکرلر قۉی و اۉلجه آلیب کېلدیلر. بابا قشقه مۉغول هم کیرماش تامانگه کېتگن عسکرلر بیلن ایدی. بابا قشقه‌گه بیر افغان قیلیچ بیلن تشلنه‌یاتگن محلی او داویوره‌کلیک بیلن تۉختب توریب، کمانینی اۉقلب، بو افغاننی اوریب ییقیتیبدی.

اېرته تانگده یۉلگه توشیب، کابل‌گه قرهب کېتدیک. محمد بخشی و عبدالعزیز میرآخۉر و میرخورد بکاوول‌گه چشمه‌ی پره داوانینی ایلَنیب، او یېردن قیرغاوول آولشلری اوچون حکم بۉلدی. اۉزیم بیر نېچه کیشی بیلن میدانِ رستم یۉلی بیلن، اونی کورمه‌گن ایدیم، کېتدیم. میدان رستم تاغلر آره‌سیده جایلشگن. تاغ‌نینگ باشیگه یقین، اونچه صفالی جای اېمس. ایکّی تاغ‌نینگ اۉرته‌سیده کېنگ‌گینه وادي توشگن. جَنوبی طرفیده‌گی تېپه‌لیک‌نینگ اېتگیده کیچیکراق چشمه‌سی بار. کتّه-کتّه بلند نیم درختلری هم بار. بو میدان رستم‌نینگ گردیز طرفیدن چیقیب کېله‌دیگن یۉلیده چشمه‌لر بار، درختلری هم انچه‌گینه. بولر کیچیکراق درختلر دیر. گرچه وادیسی تار بۉلسه‌ده، بو یېرده‌گی درختلرنینگ آستی کۉم-کۉک اۉتلاقلر

www.ezgu.org

دیر. صفالی‌گینه اؤتلاق دیر. میدان رستم‌نینگ جَنوب طرفیده‌گی تاققه چیقدیک. کیرماش تاغلری و بنگَش تاغلری آیاغیمیز آستیده کؤرینیب توررردی. کیرماش تاغلریدن نریده پشه‌کال[20] بولوتلری ته-بته کؤرینیب توررردی. او ولایتلرده پشه‌کال بؤلمه‌یدی، شو باعث او طرفلرده اصلا بولوت کؤرینمه‌یدی. پیشین نمازی پَیتی هُوني‌گه کېلیب توشدیک. اېرته‌سیگه محمد آغه قیشلاغی‌نینگ اطرافیده تؤختب، معجون یېدیک، کېین سووگه بلیقلرنی اوخلته‌دیگن داروسالیب، انچه‌گینه بلیق توتدیک.

شعبان آیی‌نینگ اوچینچیسیده، یکشنبه کونی کابل‌گه کېلدیک. آی‌نینگ بېشینچیسیده، سه‌شنبه کونی درویش محمدفضلي بیلن خسرونینگ نوکرینی چقیریب، حسین قربان بؤلگن پَیتی قیلگن خطالری اوچون سؤراق قیلیب، عمل-عنوانلریدن محروم قیلدیک. پیشین نمازی چاغی چِنار آستیده شراب مجلسی بؤلدی. بابا قشقه مؤغول‌گه تؤن انعام قیلیندی.

آی‌نینگ سکّیزینچیسیده، جمعه کونی میرزاخان‌نینگ قاشیگه کېتگن کپک‌خان قَیتیب کېلدی.

پنجشنبه کونی عصر نمازی پَیتی خواجه سه‌یاران، باران و دامنِ کوه اېتگینی سَیر قیلیشگه آتلندیم. خفتن نمازی چاغی ماما خاتون موضعیگه کېلیب توشدیک. اېرته‌سیگه استالفگه کېلیب تؤخته‌دیک. اؤشه کونی معجون یېییلدی.

شنبه کونی استالفده شراب صحبتی بؤلدی. تانگده استالفدن آتلَنیب، سنجد دره‌سی آره‌سی بیلن اؤتیب، خواجه سه‌یاران‌نینگ یقینیگه یېتگنیمیزده، یؤغانلیگی بیلکدېک و اوزونلیگی بیر قولاچ کېله‌دیگن کتّه ایلاننی کؤریب قالیب، اؤلدیردیک. بو کتّه ایلان‌نینگ ایچیدن اینگیچکه‌راق بیر ایلان چیقدی، احتمال، او بو ایلاننی بیر آز آلدین یوتیب یوبارگن دیر، همه اعضالری بوتون ایدی. بو اینگیچگه ایلان کتّه ایلاندن اندک قیسقه‌راق ایدی. بو اینگیچکه ایلان‌نینگ ایچیدن کتّه بیر سیچقان چیقدی، او هم بوتون ایدی. بیرار یېری

٢٠-پشه‌کال- هندوستان‌ده یامغیر موسومی (فصلی).

اېزیلمه‌گندی. کېلیب، خواجه سه‌یاران‌ده شراب ایچیب اۆتیردیک. اۆشه کـونی او طرفـده‌گی بېکلرگه جنگ میدانیده قۆشـین قسـملری‌نینگ جایلَشیشـینی تعیـین قیلیـب، کیچکینـه تـون پاسبانی آرقه‌لی فرمان بېردیم، عسکرلرینی آتلنتیریب، بېلگیلنگن یېرگه زودلیک بـیلن یېتیـب کېلیشلرینی بویوردیم.

تانگده یۆلگه توشیب، معجون یېب، پروان سووی‌نینگ قۆشیلیش جاییده پروان سـوویگه شو یېرلیکلر تعاملی بیلن بلیق داروسی سالیب، جوده کۆپ بلیق توتدیک. میرشاه‌بېک بیزنـی مهمان قیلدی.

بو یېردن آتلَنیـب، گُلبهارگـه باردیـک. شـام نمازیـدن سـۆنگ شـراب ایچیـب، صـحبت قوردیک. بو صحبتلرده درویش محمد ساربان هم قتنه‌شردی. گرچه جسور ییگیت و سـپاهی بۆلسه‌ـده، شراب ایچمسدی، بـو ایشـدن توبـه قیلگنـدی. قوتلـوق خواجـه کۆکَلـداش‌نینگ سپاهیلیکنی ترک اېتیب، درویش بۆلگنیگه انچه وقت بۆلگندی. یاشـی هـم انچه‌گـه بـارگن، سقالی آپّاق بۆلیب آقرگندی. بونـده‌ی صـحبتلرده همیشـه شـرابخۆر دوسـتیمیز ایـدی. مـېن درویش محمدگه: «قوتلوق خواجه‌نینگ سقالیدن اۆیه‌لسـنگ-چـی! درویـش و قـری، آپّـاق سقالی بیلن هر دایم شراب ایچه‌دی، سېن سپاهی و یاش ییگیت، سقالینگ هم قاپ‌ـقاره بۆله توریب سیره ایچمه‌یسـن. بونینـگ معناسـی نیمـه؟» دېـدیم. ایچمه‌یـدیگن کیشـیگه شـراب تکلیف قیلیش عادتیم بۆلمه‌گنی اوچون، مېنینگ بـو سـۆزلریمنی هزلگـه یۆیـدیلر، درویـش محمدگه شراب تکلیف اېتیلمه‌دی. اېرته‌لب صبوحي قیلدیک.

چارشنبه کونی گُلبهاردن جۆنب، اَبون قیشلاغیده تۆخته‌دیک. طعاملَنیب، کېـین آتلَنیـب، باغاتِ خُم‌گه کېلیب توشدیک. پېشین نمازیدن سۆنگ چاغیر صحبتی بۆلدی. اېرته‌سـیگه او یېردن جۆنب، خواجه خاوند سعید مزارینی طـواف قیلیـب کېلیـب، جِنـه قۆرغانیـده سـالگه کیردیک. پنجشیر دریاسی‌نینگ قۆشیلیشیده سال تاغ قایه‌سی‌نینگ تورتیب چیققن جایی گـه اوریلیب غرق بۆله‌یازدی. روح‌دم، تنگریقـولی، میـر محمـد جالبـان سـال تاققـه اوریلگـچ، سووگه ییقیلدیلر. روحدَم بیلن تېنگریقولینی کۆپ قیینچیلیکلر بیلن سالگه چیقریب آلیشدی.

www.ezgu.org

چینّی پیاله، قاشیق، دایره سووگه چۆکیب کېتدی. بو ییردن اۆتیب، سنگِ بریده‌نینگ تۆغریسیگه ییتگنیمیزده، سال سوو اۆرته‌سیده شاخگه‌می یاکه بند اوچون قاقیلگن قازیققه‌می اوریلدی. شاه حسن شاه‌بېک اۆشه زَهاتی آرقه‌گه قره‌ب اغدریلدی. او میرزاقولی کۆکَلداشنی اوشله‌گندی، او هم ییقیلدی. درویش محمد ساربان هم سووگه قوله‌دی. میرزاقولی جوده غلطی ییقیلیب توشدی. ییقیله‌یاتگن ییتی قۆلیده‌گی قاوون کېسه‌دیگن پیچاقنی سال اوستیده‌گی بۆیره‌گه سنچیشگه اولگوریب، کېین ییقیلدی، میرزاقولی سالگه کېلمه‌ی، دبدله بۆلگن تۆنی بیلن سوزیب چیقدی. سالدن چیقیب، اۆشه کونی کېچقورون سالچیلرنینگ اوییده قالدیک. خودّی سووگه چۆکیب کېتگن ییتّی رنگلی پیاله‌دېک پیاله‌نی درویش محمد تارتیق قیلدی.

جمعه کونی دریا قیرغاغیدن آتلَنیب، اینیچکه‌دن پستگه‌-کۆه‌بچه ایتکلریگه توشیب، اۆز قۆللریمیز بیلن جوده کۆپ مسواک تېریب آلدیک. او ییردن اۆتیب، خواجه خضریلرنینگ اوییده آش ییب، یۆلگه توشدیک. پیشین نمازی چاغی قوتلوق خواجه‌گه تېگیشلی لمغان قیشلاقلریدن بیریده تۆخته‌دیک. قوتلوق خواجه تېزلیک بیلن طعام تیارله‌دی. تناول قیلگچ، یۆلگه توشیب، کابل‌گه کېلدیک.

آی‌نینگ ییگیرمه بېشینچیسیده، دوشنبه کونی درویش محمد ساربان‌گه مخصوص تۆن و ایگرلنگن آت عنایت قیلدیک، او تیز چۆکیب، نوکرلیککه کیردی. تۆرت-بېش آیدن بویان ساچیمنی قیرقمه‌یاتگن ایدیم، چارشنبه کونی، آی‌نینگ ییگیرمه ییتّینچیسیده ساچیمنی قیرقتیردیم. شوکونی شراب صحبتی بۆلدی.

آی‌نینگ ییگیرمه تۆقّیزینچیسیده، جمعه کونی میرخورد هندال‌گه بېک‌آته بۆلیب خدمتگه کیردی و مېنگه تعظیم قیلدی. مینگ شاهرخي ساچیق کیرغیزدی.

رمضان آیی‌نینگ بېشینچیسیده، چارشنبه کونی تولک کۆکَلداش‌نینگ قاشیدن برلاس-جیکی اسملی نوکر اونینگ خبرینی کېلتیردی. او ییرلرگه اۆزبک چاپقونچیسی کېلگن ایکن، تولک اولرنینگ قرشیسیگه چیقیب، اوروشیب باسیبدی. بیتّه تیریک اۆزبک و بیته باش کېلتیردی.

www.ezgu.org

آی‌نینگ سکّیزینچیسیده، شنبه کونی کېچقورون قاسم‌بېک‌نینگ اوییگه باریب آغیز آچدیک. بیرته ایگرلنگن آت تارتیق قیلدی.

یکشنبه کونی خلیفه‌نینگ اوییده آغیز آچیلدی. بیرته ایگرلنگن آت پیشکش قیلدی. ایرته‌سیگه خواجه‌محمدعلی و جان‌ناصرنی لشکر ایشلری بۉییچه چقیرتیرگن ایدیک، ولایتلریدن ییتیب کېلیشدی.

آی‌نینگ اوٗن ایکّینچیسیده، چارشنبه کونی، کامران‌نینگ تاغه‌سی سلطان علی میرزا (مېن خواست‌دن کابل‌گه کېته‌یاتگن ییلی کاشغرگه کېتگن ایدی‌ـاو حقده ذکر ایتگندیک) کېلدی.

آی‌نینگ اوٗن اوچینچیسیده، پنجشنبه کونی یوسف علی‌نی قَیتریش و عموماً، آره‌دن کۉتریش نیتیده آتلَنیب، دهِ یعقوب دریاسی‌نینگ کابل طرفیده‌گی سیهون ییرده تۉخته‌دیک. جۉنر چاغیمیز باباخان اخته‌چی مېنگه یره‌مسراق آتنی توتدی، اچّیغیمدن یوزیگه بیر مشت اوردیم. تۉرتینچی برماغیم توبیدن سیندی. اوٗشه پیتی اونچه آغریمه‌دی. کېلیب قۉنیمجایده تۉخته‌گنیمیزده انچه تشویش بېردی. اوزاق وقت عذاب تارتدیم. یازه آلمسدیم، سینگن جای کېینچه‌لیک بیتیب کېتدی. شو سفر تۉخته‌گن قۉنیمجایده ایکنیمیزده مېنینگ خاله‌م دولت سلطان‌خانم‌نینگ قوتلوق محمد دیگن کۉکَلداشی کاشغردن، خانم حضوریدن خط‌ـخبر کېلتیردی. شو کونی دلزاک‌نینگ اولوغلری بابوخان و موسی کېلیب، تارتیقلر بیلن مېنگه التفات کۉرستدیلر.

آی‌نینگ اوٗن آلتینچیسیده، یکشنبه کونی قۉچ‌بېک کېلدی.

آی‌نینگ تۉقّیزینچیسیده، چارشنبه کونی یۉلگه توشیب، بتخاک‌دن اوٗتیب، هر دایمگی جایده، انه شو بتخاک نهری‌نینگ یاقه‌سیده تۉخته‌دیک. بامیان، کاهمرد و غوٗری‌ـقۉچ‌بېک‌که تعلقلی ولایتلر اوٗزبککه یقین ییرده جایلشگنلیگی باعث قۉچ‌بېک‌نی بو یوریشدن آزاد قیلیب، اوشبو قۉنیمجایدن اوٗزیم اوره‌گن سلّه و باش‌ـآیاق سروپا انعام قیلیب، ولایتیگه کېتیشی اوچون رخصت بېریلدی.

آی‌نینگ ییگیرمه بیرینچیسیده، جمعه کونی بادام چشمه گه کېلیب توشدیک. ایرته‌سی

www.ezgu.org

باریک‌آب‌گه کېلدیک. بیر اۋزیم قاره‌تونی سَیر قیلیب کېلدیم. اوشـبو یورتتـه درختـدن عسـل تاپیلدی. منزلمه-منزل آلدینگه قرەب یوردیک.

آی‌نینگ ییگیرمه آلتینچیسیده، چارشنبه کونی بـاغِ وفاگـه کېلیـب تۆختـه‌دیک. پنجشـنبه کونی فقط باغده بۆلدیم. جمعه کونی کۆچیب، سلطانپوردن اۋتیـب تۆختـه‌دیک. شـو کـونی شاه میرحسین اۋز ولایتیدن کېلدی. بابوخان و موسی باشچیلیگیده دلزاک‌نینـگ عملـدارلری هم شو کونی کېلیشدی. سوادگه یوسفزایی‌نی بیریاقلیک قیلیش اوچون جۆنه‌یـاتگن اېـدیک، دلزاک ملکلری، هشتنغرده خلق کۆپ، دان-دون هم کۆپ تاپیله‌دی، دېیه عرض قیلیب بیزنی هشتنغرگه باریشگه اونده‌دیلر. مصلحت قیلیب، هشتنغرده دان- دون کۆپ اېکن، او یېرده‌گـی افغانلرنی باسیب، هشتنغر و پرشاور قۆرغانلرینی بو دان-دون ذخیره‌لرینـی جایلشـتیریش اوچون تیارلب، شاه‌میرحسین‌نی بیر گروه ییگیتلـری بـیلن اۋشـه یېرگـه قۆییشـنی کېلیشـیب آلدیک. بو ایشـلرنی بجـریش اوچـون شـاه میرحسـین‌گه ولایتیگـه باریـب، قـورال-یراغینـی کېلتیریشـی اوچـون اۋن بـېش کـون مدتگـه رخصـت بېریلـدی. اېرته‌سـی یۆلگـه توشـیب، جۆی‌شاهی‌گه کېلیب تۆختـه‌دیک. تنگری‌بېـردی، سـلطان محمـد دۆلـدای آرتیمیـزدن شـو قۆنیمجایگه کېلدیلر. حمزه هم قوندوزدن شو کونی کېلدی.

آی‌نینگ آخریده، یکشنبه کونی جۆی شاهی‌دن کۆچیب، قیرق اریققه کېلیـب توشـدیک. مېن بیر نېچه خاص کیشیلریم بیلن سالگه توشدیم. هَییـت هلالینـی شـو جایـده اېکنیمیـزده کۆردیک. دره‌ی‌نوردن بیر نېچه اولاوده شراب کېلتیرگندیلر، شام نمازیدن کېین شراب ایچیب ضیافت قیلدیک. مجلسده محب علی قۆرچی، خواجه محمـد علـی کتابـدار، شـاه حسـن، شاه‌بېک، سلطان محمد دۆلدای، درویش محمد ساربان اشتراک اېتردیلـر. درویـش محمـد تایب اېدی. کیچیکلیگیمدن ایچمه‌یدیگن آدمگه ایچیشنی تکلیـف قیلمسـلیک عـادتیم بـار اېدی. هر دایم صحبتلرده درویش محمد قتنه‌شردی، بیراق اونی ایچیشگه هېچ قچان مجبـور قیلگن اېمسدیک. خواجه محمـدعلی اونـی اۋز اختیاریگـه قۆیمـه‌ی، تکلیـف قیلـه‌وېریب، آخری ایچیردی.

www.ezgu.org

هییت تانگیده، دوشنبه کونی یۆلگه توشدیک. یۆلده خمارنی دفع قیلیش اوچون معجون ییدیک. معجون ییب کیف بۆلگن چاغیمیز بیرته حنظل[۲۱] آلیب کېلدیلر. درویش محمد حنظلنی اوّللری کورگن ایمسدی. مېن اونگه هندوستان‌نینگ تربوزی دېب، بیر کرچ کېسیب بېردیم. بېریلیب تیشله‌دی، کېچگچه آغزیدن اچّیغی کېتمه‌دی. گرم چشمه‌نینگ تیپه‌سی‌ده تۆختب، یخنی تارتیله‌یاتگن پیتی انچه‌دن بویان اۆز یېریده بۆلگن لنگرخان کېلیب آت و انچه‌گینه معجون تارتیق قیلیب، التفات کۆرستدی. بیز ینه یوردیک و بده‌بیرگه کېلیب تۆخته‌دیک. عصرنمازی پیتی بیر نېچه خاص کیشیلریم بیلن سالگه توشیب، بیر کورووهچه پستگه سوزیب باریب، ینه قَیتیب چیقدیک. اېرته‌سی جۆنب، خیبر داوانی تووبیده تۆخته‌دیک. شو کونی سلطان بایزید نیلاب‌دن پاره یۆلی بیلن اۆتیب، بیز نینگ خبریمیزنی تاپیب، آرتیمیزدن کېلیب: «افریدي افغان کۆچ و مالی بیلن پاره‌ده اۆتیریبدی. شالیسی جوده کۆپ اېکیلگن اېکن، پیشیب همه‌سی ییغلمس‌دن توریبدی»، دېگن خبرنی ایتدی. هشتنغرده‌گی یوسفزایی افغانلری اوستیگه باریشگه عهد قیلگنیمیز باعث اونینگ سۆزلریگه اعتبار قیلمه‌دیک. پیشین نمازی چاغی خواجه محمد علی‌نینگ چادریده شراب مجلسی بۆلدی. شو مجلس‌نینگ اۆزیده بو یېرلرگه کېلیشیمیز کیفیتینی شرحلب، بجورگه‌سلطان کلان‌گه سلطان تیراهي‌دن بېریب یوباردیک. فرمان حاشیه‌سیگه منه بو بَیتنی بیتگندیم:

صبا به لطف بگو آن غزال رعنارا،

که سر به کوه و بیابان تو داده‌ای مارا.

(مضمونی:

اي تانگ ییلی، او گۆزل آهوگه یومشاقلیک بیلن ایت‌که، بیزنی تاغ و صحرالرگه اولاقتیرگن سېنسن.)

تانگده او یېردن کۆچیب، داواندن پستگه توشیب، خیبر تاغی آره‌لیغیده‌گی تار یۆللردن

۲۱-حنظل- طبابتده ایشله‌تیله‌دیگن اچّیق تربوز.

www.ezgu.org

اۋتیب، علی مسجدده تۋختەدیک. او یېردن پېشین نمازی پیتی آتلَنیب، پَرتالنی آرقەده قالدیریب، ایکّینچی پاس بۋلگنیده کابل سووی‌نینگ قیرغاغیگه کېلیب بیر آز اوخلەدیک. سحرده کېچیک تاپیب، سوودن کېچیب اۋتدیک. پاسبانلر بیزنینگ کېلەیاتگنلیگیمیزدن خبرتاپگن افغانلرنینگ قاچیب کېتگنلیکلری حقیده خبر کېلتیردیلر. ینه یوریب، سواد دریاسیدن اۋتیب، افغانلر ایکینزارلری‌نینگ اۋرتەسیده تۋختەدیک. بیزگه تعریف قیلیب ایتگنلری‌نینگ یرمیچه، حتا چارەگیچه هم دان تاپیلمەدی. هشتنغرنی منه شو غلّه امیدی بیلن ترتیبگه سالیش رېجەسی اۋزگردی. بیزنی بو یوریشگه اوندەگن دلزاک ملکلری خجالتده قالدیلر. عصرنمازی وقتیده سواد دریاسیدن کابل طرفگه کېچیب اۋتیب، جایلشدیک.

ابرتەسی تانگده سواد دریاسی قیرغاغیدن جۋنب، کابل دریاسیدن کېچیب اۋتیب، تۋختەدیک. کېنگشگه قتنەشەدیگن بېکلرنی چارلب، مصلحتلشیب، سلطان بایزید ایتگن افریدي افغانی اوستیگه هجوم قیلیب، اونینگ مالی، دان-دونی، کۋچی (رۋزغار اشیالری) بیلن پرشاور قۋرغانینی ترتیبگه کېلتیریب، او یېرگه قۋیەمیز، دېگن قرارگه کېلدیک. هندوبېک قَوچین و خواست‌نینگ امیرزادەلری شو منزلده اېکنیمیزده کېلدیلر.

شو کونی معجون ییبیلدی. درویش محمد ساربان، محمدي کۋکَلداش، گدایی تغایی، عسس بار ابدی. سۋنگره شیخ حسن‌نی هم چقیرتیردیک. طعام تارتیلگنیدن سۋنگ، عصر نمازی پیتی سالگه کیردیک. لنگرخان نیازي‌نی هم سالگه تکلیف قیلدیک. نمازشام پیتی سالدن چیقیب، قرارگاەگه کېلدیک. قبول قیلگن قراریمیز بۋییچه دریا قیرغاغیدن سحر کۋچیب، جامدن اۋتیب، علی مسجد سووی‌نینگ باشلَنیش جاییده تۋختەدیک.

آرتیمیزدن کېلگن ابوالهاشم سلطان‌علی: «عرفه کېچەسی جۋی شاهی‌دن بدخشان‌دن کېلەیاتگن بیر کیشی بیلن جمروددن اۋتگن ابدیم، او سلطان سعیدخان بدخشان اوستیگه کېلگنی انیق ابکنلیگینی ایتدی. مېن پادشاەگه خبر قیلیش اوچون کېلماقدەمن»، دېدی. بېکلرنی چارلب، کېنگش قیلیب، بو خبر طفیلی پرشاور قۋرغانینی ترتیبگه سالیش ایشینی تۋختەتیب، بدخشان‌گه جۋنش اوچون آرقەگه قَیتیلدی. لنگرخان‌گه تۋن کییدیریب،

www.ezgu.org

محمدعلی جنگ-جنگگه کۆمکچیلر تعیینلب، رُخصت بېریلدی. اۆشه کونی کېچقورون خواجه محمد علی‌نینگ چادریده چاغیر مجلسی بۆلدی. اېرته بیلن او یېردن جۆنب، خیبر داوانیدن آشیب، داوان توبیگه جایلشدیک. خضرخیل اېلتی کۆپ ناجایز ایشلر کۆرستدی. قۆشین اۆته‌یاتگنیده آرتده قالگن، قیرغاقته تۆخته‌گن عسکرلرگه اۆقلر آتیب، آتلرینی اۆغیرلب کېتردیلر. اولرنینگ ادبینی بېریب، قولاغینی بوره‌ب قۆییش کېره‌ککه اۆخشب قالدی. شو اۆی بیلن داوان توبیدن سحرده جۆنب، دهِغُلامانده توشلندیک. پېشین نمازی پیتی آتلرگه یېم بېریب، یۆلگه توشدیک.

کابلده‌گی خِضرخیل اېلتینی قۆلگه آلیب، مال-ملکینی حسابلب چیقیب، بوحقده بیرار کیشیدن خبر جۆنه‌تیشینی تعیینلب محمدحسین قۆرچی‌نی کابل‌گه شاشیلینچ جۆنتدیک. ینه بدخشان‌دن هر قنده‌ی خبر بۆلسه، اولرنی به تفصیل شرحلب بیتیب، بیرار کیشیدن زودلیک بیلن یوباریشینی هم تعیینله‌دیک. اۆشه کېچه ایکّینچی پاسگچه یوریب، سلطانپوردن بیر آزگینه اۆتیب تۆخته‌دیک، بیر لحظه اوخلب، ینه آتلندیک. خِضرخیل قومی بهار و پیچگرام‌دن قاره دریاگچه بۆلگن حدودلرده جایلشگن ایکن. تانگ آته‌ی دېب قالگنیده کېلیب هجوم باشله‌دیک. کۆپ‌گینه مالی و باله-چقه‌لری عسکرلر قۆلیگه توشدی. اۆزلری‌نینگ آزگینه‌سی تاققه یقینلشگنده، تاققه قره‌ب قاچیب قوتولدی.

اېرته‌سی قیلاغوگه کېلیب توشیلدی. شو یورتده قیرغاوول اوشله‌دیک. آرتده قالگن اوروق هم اۆشه کونی شو قۆنیمجایده اېکنیمیزده کېلیب قۆشیلدی. وزیري افغان هر دایم یخشی مال بېرمسدی. بو سفر سیاستیمیزدن کېیین اوچ یوزته قۆی تارتیق قیلدی.

برماغیم چیققنلیگی باعث هېچ نیمه یازمه‌یاتگن اېدیم، اوشبو یورتده یکشنبه کونی-آی‌نینگ اۆن تۆرتیده آزراق بیر نرسه یازدیم.

اېرته‌سی تانگده خیریلجی و شموخیل باشلیق افغانلرنینگ اولوغلری کېلدیلر. دلزاک‌نینگ کته‌لری آدملری‌نینگ گناهلریدن کېچیشیمیزنی اۆتینیب سۆره‌دیلر. گناهلریدن اۆتیب، اسیرلرنی آزاد قیلدیم. تارتیق قیلگن ماللری تۆرت مینگ قۆی اېکنلیگینی انیقلب،

www.ezgu.org

اولوغلریگه تؤنلر کییدیریب، سالیق اوندیرووچیلرنی تعیینلب، جؤنتدیم.

بو ایشلرنی ترتیبگه سالگچ، آی‌نینگ اؤن سکّیزینچیسیده، پنجشنبه کونی یؤلگه توشیب، بهار و پیچگرام‌ده تؤختب، ابرته‌سیگه باغ وفاگه کېلدیم. باغ وفاده ابنگ یخشی محللر ابدی. حویلی میدانی بوتکل سه‌برگه‌زار، انار درختلری سپ‌سریق -خوشرنگ خزان بؤلیبدی. انارلر درختلرده قیپ‌قیزیل، نارنج درختلری یم‌-یپشل بؤلیب یشنب توررردی. درختلرده‌گی نارنجلرنینگ سناغی یؤق، بیراق هلی آخریگچه سرغه‌یگن ابمسدی. انارلری گرچه بیزنینگ اؤلکه‌لرده‌گی یخشی انارلردیک بولمسه‌-ده، یخشی ابدی. باغ وفاده شو سفر وقتیمیزنی هر گلگیدن چاغراق اؤتکزدیک. شو باغده اؤتکزگن اوچ‌-تؤرت کون ایچیده بوتون عسکرلر تؤییب انار یېدیلر.

دوشنبه کونی باغدن قؤزغَلدیک. مېن او یېرده بیرینچی پهره‌گچه قالیب، بعضیلرگه نارنج ترقه‌تدیم. بعضی بېکلرگه بیر توپ نارنج، بعضی بېکلرنینگ ایکّیته‌سیگه بیر نارنج توپیده‌گی مېوه‌لرنی انعام ابتدیک. قیشده لمغان‌گه سَیر قیلیش نیتیمیز بار ابدی. حوض‌نینگ اطرافیده‌گی ییگیرمه‌گه یقین نارنج درختینی احتیاط قیلیب سقلب قؤییشلرینی بویوردیم. شو کونی گندمک‌ده تؤختب، ابرته‌سی تانگده جیگده‌لیککه یېتیب کېلدیک. شام نمازیگه یقین شراب ضیافتی بؤلدی، انچه‌گینه خاص عملدارلریم قتنه‌شه‌یاتگن ابدی. ضیافت آخرلب قالگنیده قاسمبېک‌نینگ جییَنی گدایی محمد مستلیکدن انچه غلوه کؤتردی. مست بؤلیب مېن سویه‌نگن یاستیققه سویه‌نیب قالدی. گدایی تغایی اونی مجلسدن کؤتریب آلیب چیقیب کېتدی.

ابرته سحرده او قؤنیمجایدن جؤنب کېتدیک. قؤروقسای یانیده‌گی باریک‌آب بؤیلب یوقاریگه قره‌ب سَیر قیلیب باردیم. بیر نېچه تېره‌ک درختلری جوده زؤر خزان بؤلیبدی. اؤشه یېرده تؤختب، ییلقیران آشینی[22] تارتتیردیک. خزان باعث بؤلدی، شراب ایچدیک. یؤلدن قؤی

۲۲- ییل‌قیران آشی- وبا، اؤلت ییللریده قیلینه‌دیگن خدایی آش، خیرات ونذر آشی.

www.ezgu.org

کېلتیریب، کباب قیلیشلرینی بویوردیم. بلوت شاخلریدن اۋت یاقیب، تماشا قیلیب اۋتیردیک. مېنینگ کېله‌یاتگنیمنی اېشیتگن ملاعبدالملک دېوانه بو خبرنی کابل‌گه یېتکزیشینی یالواریب سۆردی. کابل‌گه ملاعبدالملک‌نی جۆنتدیک. حسن نبیره میرزاخان حضوریدن مېنینگ یاردمیمگه کۆز توتیب کېلگن اېکن. بو یېرگه کېلیب التفات کۆرستدی. کون قیامدن آشگونیچه شو یېرده ایچیلدی. سۆنگره یۆلگه آتلنیلدی. مجلس اهلی آبدان مست بۆلگندی. سید قاسم شو قدَر مست بۆلگن اېدی که، ایکّی نوکری کۆپ تشویشلر بیلن آت اوستیگه سالیب لشکرگاهگه آلیب باردیلر. دوست محمد باقر شونده‌ی مست بۆلگن اېدی که، امین محمد ترخان و مستي چوهره باشچیلیگیده‌گیلر هر قنچه اورینسه‌لر هم اونی آتگه میندیرالمسدیلر. باشیدن سوو قویسه‌لر هم فایده‌سی بۆلمسدی. شو پیت بیر تۆده افغان پیدا بۆله‌دی. امین محمد ترخان شرابدن کیفی آشیب دوست محمدنی شونده‌ی احوالده دشمنگه قالدیریب کېتگندن کۆره، باشینی کېسیب آلیب کېتگنیمیز یخشی، دېگن خَیالگه باره‌دی. اونی یوز مشقت بیلن آت اوستیده آلیب کېله‌دیلر.

یریم کېچه‌ده کابل‌گه یېتیب کېلدیک. اېرته‌لب محکمه‌گه کاشغرگه سلطان سعیدخان قاشیگه اېلچیلیککه یوباریلگن قولبېک کېلیب، التفات کۆرستدی. بېشکه میرزایي ایترچی‌نی قولبېککه قۆشیب اېلچیلیککه یوبارگن اېدیک، او یېرلرنینگ متاعلریدن بیر لختک[۲۳] ساوغه کېلتیردی.

ذوالقعده آیی‌نینگ اوّلیده، چارشنبه کونی قابل‌نینگ قبری باشیگه یالغیز اۋزیم باریب، صبوحي قیلدیم. کېین مجلس اهلی بیرین-کېتین کېلدیلر. کون یاییله باشله‌گنده باغ بنفشه‌گه باریب، حوض بۆییده ایچیلدی. توشگه یقین اوخلب، پېشین نمازی چاغی ینه ایچیلدی. منه شو پېشین نمازی پیتیده‌گی صحبتده اوّلگی صحبتلرده سیره شراب ېبریلمه‌گنلر- تنگریقولی‌بېک بیلن مهدي‌گه شراب بېردیم. خفتن نمازی پیتی حمّامگه کېلدیم. اوشه کېچه حمّامده اېدیم.

۲۳-لَختَک- بۆلک متاع، توار.

www.ezgu.org

پنجشنبه کونی یحیی نوحانی باشچیلیگیده‌گی هندوستان سوداگرلریگه تؤنلر انعام ایتیب، رخصت بیریلدی.

آی‌نینگ تؤرتینچیسیده، شنبه کونی کاشغردن کیلگن بیشکه میرزاگه تؤن کییدیریب، ساوغه‌لر بیریب، کیتیشی اوچون رخصت بیریلدی.

یکشنبه کونی دروازه‌نینگ یوقاری طرفیده جایلشگن کیچیک صورتخانه‌ده صحبت بؤلدی. تارگینه حجره بؤلگنلیگی باعث مجلس اهلی اؤن آلتی کیشی ایدی.

دوشنبه کونی استالف‌گه خزان سَیریگه باریلدی. شو کونی معجون ییگن ایدیک. اؤشه کیچه قتّیق یامغیر یاغدی. مین بیلن بیرگه کیلگن بیکلر و خاص عملدارلریم‌نینگ کؤپچیلیگی مینینگ باغِ کلان ایچیده تیکیلگن چادریمگه کیردیلر. ایرته‌سیگه شو باغده چاغیر مجلسی بؤلدی. کیچگچه ایچیلدی. ایرته‌سی تانگده صبوحي قیلدیک. مست بؤلیب اوخلب قالیب، پیشین نمازی پیتی استالفدن جؤنب کیتیب، یؤلده معجون ییدیک. عصر نمازیگه یقین بهزادي‌گه ییتیب کیلدیک. خزان جوده کؤپ توشگندی. خزان سَیری چاغیده شرابگه میلی بؤلگن همراهلر، معجون ییبیلگنیگه قره‌مه‌ی، شراب صحبتی قیلیشگه تیزله‌دیلر. تؤکیلگن خزانلر شو قدَر گؤزه‌ل ایدی که، سرغه‌یگن درختلر آستیگه اؤتیریب شراب ایچدیک. خفتن نمازی پیتیگچه اؤشه ییرنینگ اؤزیده خورسندچیلیک قیلدیک. خلیفه‌نینگ خدمتچیسی ملا محمود کیلدی. اونی هم ضیافتگه چارله‌دیک. عبدالله قتّیق مست ایدی، خلیفه حقیده سؤز کیتگنده، ملا محمودنینگ شو ییرده ایکنلیگیدن غافل حالده، منه بو مصرعنی اؤقیدی:

بر هر که بنگری، به همین داغ مبتلاست.

(مضمونی: کیمگه قره‌سنگ، شو دردگه مبتلادیر.)

ملا محمود مست ایمس ایدی. هزل یؤسینیده بو مصرعنی اؤقیگنی اوچون عبدالله‌گه اعتراض بیلدیردی. عبدالله گپ نیمه‌ده‌لیگینی سیزیب قالیب، قیین احوالگه توشدی، کؤپ شیرین گپ-سؤزلر قیلدی.

www.ezgu.org

پنجشنبه کونی خزانلرنی سَیر قیلیب، کېچقورون شام نمازی وقتیده چارباققه کېلیب توشدیم.

آی‌نینگ اۉن آلتینچیسیده، جمعه کونی باغ بنفشه‌ده معجون یېب، بیر نېچه خاص کیشیلریم بیلن کېمه‌گه کیردیک. کېینراق همایون بیلن کامران هم کېلدی. همایون بیر اۉردکنی یخشی آتدی.

آی‌نینگ اۉن سکّیزینچیسیده، شنبه کونی چارباغدن تون یرمیده یۉلگه توشدیم، پاسبان و آتباقرلرنی آرتگه قَیتریب یوباردیم. ملابابانینگ کۉپریگیدن اۉتیب، دېورین دره‌سی بیلن کۉتریلیب، قۉش نادر و بازارلرنینگ کاریزی[٢٤] یانیدن اۉتیب، خرسخانه (اَییق اویی) نینگ آرقه‌سیدن ایلَنیب باریب، اېرته‌لب بامداد نمازی پیتی توردی‌بېک خاکسارنینگ کاریزیگه یېتدیم. توردی‌بېک کېلگنیمدن خبر تاپیب، هیجان بیلن آلدیمگه یوگوریب چیقدی. توردی‌بېک‌نینگ محتاجلیکده یشه‌شی معلوم ایدی. کېله‌یاتیب اوزیم بیلن یوز شاهرُخي آلگن ایدیم. توردی‌بېککه بېریب: «شراب و کېره‌کلی نرسه‌لرنی تیار قیلگین که، خالی قالیب، تېلبه‌لرچه شراب ایچیش ایستگیم بار»- دېدیم. توردی‌بېک شراب اوچون بهزادي تامانگه کېتدی. آتیمنی توردی‌بېک‌نینگ قوللریدن بیری‌نینگ قۉلیگه بېردیم. اۉزیم کاریز آرقه‌سیده‌گی بیر تېپه‌لیککه جایلشدیم. بیر پس اۉتگن ایدی هم که، توردی‌بېک بیر کۉزه شراب کېلتیردی. ایکّاولَشیب ایچیشگه کیریشدیک. توردی‌بېک شراب آلیب کېله‌یاتگنیده محمد قاسم برلاس و شاهزاده بیلیب قالیبدیلر. مېنینگ بو یېرده اېکنیمدن خبرسیز، توردی‌بېک‌نینگ آرتیدن پَیاو کېله‌وېریشیبدی. اولرنی صحبتگه تکلیف قیلدیک. توردی‌بېک: «هُلهُل اېنه‌گه‌نینگ سیز بیلن شراب ایچیش ارمانی بار»،- دېب قالدی. مېن: «مېن هم خاتین کیشی‌نینگ ایچگنینی کۉرگن اېمسمن، صحبتگه چقیرینگ»،- دېدیم. شاهی دېگن قلندر بیلن ینه کاریزده ایشله‌یدیگن بیر ربابچینی هم صحبتگه چارله‌دیک. شام نماز وقتیگچه

٢٤ـ کاریز- یېرآستی اریغ.

www.ezgu.org

کاریز آرقه‌سیده‌گی تپه‌لیکده اۋتیریب ایچیلدی. اوندن کېین توردی‌بېک‌نینگ اوییگه کېلیب، شمع یاروغیده خفتن نمازی وقتیگچه ایچدیم. هېچ مبالغه‌سیز، جوده عجایب صحبت بۋلدی. مېن یاتدیم. مجلس اهلی ینه بیر اویگه باریب، تون یرمیگچه ایچدیلر. هُلهُل اینه‌گه کېلیب، مېنگه کۋپ شلاییلیکلر قیلدی. آخری اۋزیمنی مستلیککه سالیب اوندن قوتولدیم. خَیالیمده آدملرنی غفلتده قالدیریب، یالغیز اۋزیم آتگه مینیب، استرغیچ‌گه باره‌من، دېگن اۋی بار اېدی. آدملر بیلیب قالگچ، بونگه اېریشالمه‌دیم.

آخری، تون یرمیده آتلندیم. توردی‌بېک بیلن شاهزاده‌گه خبر قیلیب، اوچّله‌میز آتلرگه مینیب، استرغیچ‌گه قره‌ب کېتدیک. بامداد نمازی پیتی استالف‌نینگ آستیده جایلشگن خواجه حسن موضعیگه یېتیب باردیک. بیر مدت تۋختب، معجون یېب، خزان سَیری قیلدیک. آفتاب چیققنیده استالف باغیگه توشیب، اوزوم یېب، آتلَنیب، استرغیچ‌گه تېگیشلی یېرلردن خواجه شهاب‌ده تۋختب، اوخله‌دیک. آغه میرآخۋرنینگ اویی شو اطرافده اېکن. اویغانگونیمیزچه آش پیشیریب، بیر کۋزه شراب حاضرلب قۋییبدی. کوز جوده یخشی کېلگندی. بیر نېچه پیاله شراب ایچیب، یۋلگه توشدیک. پېشین نمازی وقتیده استرغیچ‌ده بیر یخشی خزانباغده تۋختب، صحبت قوردیک. بیر لحظه‌دن سۋنگ خواجه محمد امین کېلدی. خفتن نمازی وقتیگچه ایچیلدی. اوشه کونی و کېچقورون کابل‌دن عبدالله عسس، نوربېک، یوسف‌علی کېلدیلر. اېرته‌لب آش یېب، آتلرگه مینیب، استرغیچ پستیده‌گی پادشاهی باغنی سَیر قیلدیک. بیر آلمه درختی یخشی خزان بۋلگندی، هر بیر شاخیده بېش- آلتی برگ قطارلَشیب قالگندی، اگر رسّاملر قنچه حرکت قیلیب چیزسه‌لر هم، بونده‌ی چیزالمسدیلر. استرغیچ‌دن جۋنب، خواجه حسن‌ده آش یېب، شام نمازی وقتیده بهزادي‌گه کېلیب خواجه محمدامین‌نینگ امام محمد اسملی نوکری‌نینگ اوییده شراب ایچیلدی. اېرته‌سی، چارشنبه کونی کابل چارباغیگه کېلدیک.

آی‌نینگ ییگیرمه اوچینچیسیده، پَنجشنبه کونی کۋچیب، قلعه‌گه کیردیک. جمعه کونی

www.ezgu.org

محمد علی حیدر رکابدار[۲۵] بیر لاچین توتیب کېلیب، تارتیق قیلدی.

آی‌نینگ ییگیرمه بېشینچیسیده، شنبه کونی چِنار باغیده ضیافت بۉلدی. خفتن نمازی پیتی او یېردن جۉنه‌دیک. سید قاسم اۉتگن بیر ایشدن اویه‌لیب یورردی. قَیتیشده اونینگ اوییده تۉختب، بیر نېچه قدح ایچیلدی.

ذوالحجه آیی‌نینگ اوّلیده، پَنجشنبه کونی قندهاردن تاج‌الدین محمود کېلیب، التفات کۉرستدی.

آی‌نینگ اون تۆقّیزینچیسیده، دوشنبه کونی محمد علی جنگ-جنگ نیلاب‌دن کېلدی. سه‌شنبه کونی سنگرخان جنجوهه بېهره‌دن کېلیب، التفات کۉرستدی.

آی‌نینگ ییگیرمه اوچینچیسیده، جمعه کونی علیشېربېک‌نینگ تۆرت دېوانیدن بحرلر، وزنلر ترتیبی بیلن غزل و بَیتلرینی سَیلب آله‌یاتگن ایدیم، یکونیگه یېتدی.

آی‌نینگ ییگیرمه یېتّینچیسیده، سه‌شنبه کونی ارکده ضیافت بۉلدی. بو صحبتده، کیم‌که صحبتدن مست بۉلیب چیقسه، بوندن کېین او کیشینی صحبتگه چارله‌مَیمیز، دېگن فرمان بولدی.

ذوالحجه آیی‌نینگ آخریده، جمعه کونی لمغان‌نی سَیر اېتیش نیتیده یۉلگه توشدیک.

۲۵- رکابدار- اوزه‌نگینی اوشلب پادشاه‌نی آتگه مینديرووچی و آت یانیده بارووچی.

www.ezgu.org

www.ezgu.org

تۏقّیز یوز ییگیرمه آلتینچی(۱۵۲۰-۱۵۱۹) ییل واقعه‌لری

محرّم آیی‌نینگ اوّلیده، شنبه کونی خواجه سه‌یارانگه کېلدیک. تېپه‌لیککه ینگی اریق چیقریلگن اېدی، اونینگ یاقه‌سیده شراب مجلسی بۏلدی. اېرته‌لب آتلَنیب، رېگ‌روان‌نی سَیر قیلیب، سیدقاسم بلبلي‌نینگ اوییگه توشیب صحبت قوردیک. تانگده او یېردن آتلَنیب، معجون یېب، بیلگرگه باریب توشدیک. کېچقورون ایچیله‌دیگن بۏلسه هم اېرته‌لب خمارباسدی قیلدیک. پېشین نمازی وقتیگه دُرنامه‌گه باریب، توشدیک. ایچکیلیک بزمی بۏلدی، اېرته‌لب خمارباسدی قیلدیک. دُرنامه‌نینگ کتّه‌سی حقداد اۏز باغینی تارتیق قیلدی.

پنجشنبه کونی آتلَنیب، نیجراوده تاجیکلر قیشلاغیده تۏخته‌دیک.

جمعه کونی چهل کلبه بیلن باران دریاسی اۏرته‌سیده آو قیلدیک، جوده کۏپ کییک آوله‌دیک. قۏلیم عذابده بۏلگنلیگی باعث اۏق آتمه‌یاتگن اېدیم. بیر یخشی تارتیله‌دیگن یای بیلن بیر کییک‌نینگ قۏلتیغیدن آتدیم. اۏق پرخانه‌سی‌نینگ یرمیگچه کیردی. عصر نمازی پَیتی آودن قَیتیب، نیجراوگه کېلدیک. اېرته‌سی تانگده نیجراو اېلی بېره‌دیگن تارتیق آلتمیش آلتین قیلیب بېلگیلندی.

دوشنبه کونی لمغان‌نی سَیر اېتیش نیتیده یۏلگه چیقدیک. بو سَیرده هُمایون هم بیز بیلن بیرگه بۏله‌دی، دېگن خَیالده اېدیم. بیراق او قالیش ایستگینی بیلدیردی، کوره داوانیده اونگه رخصت بېردیک. اۏزیمیز کېلیب بَدراوده توشدیک. او یېردن جۏنب اۏغبوده تۏخته‌دیک. باران دریاسیده بلیقچیلر انچه بلیق توتدیلر. عصر نماز پیتی سالگه جایلشیب آلیب،

www.ezgu.org

ایچدیک. شام نمازیدن سۉنگ سالدن چیقیب، آق اویده هم ایچدیک. حیدرعلمدارنی دېورین کافرلری آلدیگه یوبارگندیک. بادپیچ‌نینگ توبیده کافرلرنینگ کتّه‌لری بیر نېچه مېشده شراب کېلتیریب، التفات کۉرستدیلر. داواندن توشگنیمیزده حددن تشقری کۉپ چیگیرتکه کۉردیک. ابرته‌لب سالگه توشیب، معجون یېب، بۉلداندن پستراقده سوودن چیقیب، قرارگاه‌گه کېلدیک. سالیمیز ایکّیته ابدی.

جمعه کونی یۉلگه توشیب، مندیراوردن پستراقده‌گی تاغ ابتگیگه جایلشدیک. کېچقوروندن ایچکیلیک بزمی بۉلدی.

شنبه کونی سالگه توشیب، درونته دره‌سیدن اۉتیب، جهاننمادن یوقاریراقده سالدن چیقدیک. آدینه‌پور آلدیده‌گی باغ وفاگه باردیک. نینگنهار تومنی‌نینگ حاکمی قیام اۉرده‌شاه سالدن چیققنیمیزده کېلیب، التفات کۉرستدی. لنگرخان نیازي انچه وقتدن بویان نیلاب‌ده ابدی، یۉلده آلدیمیزگه کېلیب، التفات کۉرستدی. باغ وفاده تۉختدیک، نارنجلری جوده سرغه‌ییبدی، میسه‌لری راسه پېتیلیبدی، کۉپ خوش‌هوا جای بۉلیبدی. بېش-آلتی کون باغ وفاده بۉلدیک.

قیرق یاشگه یېتیب ایچیشنی تشله‌یمن-تایب بۉله‌من، دېب نیت قیلگندیم، قیرق یاشگه تۉلیشیمگه آز وقت قالگندی، مېن ابسه حددن تشقری کۉپ ایچردیم.

آی‌نینگ اۉن آلتینچیسیده، یکشنبه کونی صبوحي قیلیب هوشیمیزگه کېلیب، معجون یېیه‌یاتگن چاغیمیز ملا یارک پنجگاهده مخمس اصولیگه باغله‌گن نقشینی (کوبینی) اجرا ابتدی. یخشی کوی باغلبدی. انچه محللردن بېری بونده‌ی نرسه‌لر بیلن شغللنمسدیم. مېنده هم بیر نیمه یره‌تیش نیتی پَیدا بۉلدی. شو مناسبت بیلن "چارگاه" گه کوی باغله‌دیم. اۉرنی کېلگنده ذکر ابتیله‌دی.

چارشنبه کونی، صبوحي قیلگنیمیزده مطائبه اوچون: «کیم‌که سارتچه سۉز ایتسه، بیر قدح ایچسین»،-دېدیک. شو سبب بیلن کۉپ کیشی بیر پیاله‌دن ایچدیلر. بامداد نمازی وقتی چمن اۉرته‌سیده‌گی تاللر تگیده اۉتیردیک. «کیم‌که ترکیچه سۉز ایتسه، بیر قدح

www.ezgu.org

ایچسین»،- دیییلدی. بونده هم جوده کـۆپ کیشـی بیـر پیالـه‌دن ایچـدی. آفتـاب چیققنیـده حوض بۆییده نارنج درختلری تگیده اۆتیریب ایچدیک. ایرته‌سـیگه دوتـه‌دن سـالگه توشـیب جۆی شاهی‌گه، اوندن چیقیب، اَترگه باردیک. اَتردن آتلَنیب، دره‌ی‌نورنی سَیر قیلیب، سوسان قیشلاغیگچه باریب قَیتیب، امله‌ده تۆخته‌دیک. خواجه‌کلان بجورنی یخشـی باشـقرردی. او مېنینگ صحبتداشیم بۆلگنی اوچون اونی چقیرتیریب، بجورنی وقتینچه‌لیک باشقریشنی شاه میرحسین ذمّه‌سیگه یوکله‌دیک.

آی‌نینگ ییگیرمه ایکّینچیسیده، شنبه کونی شاه میرحسین‌گه رخصت بېریلدی. شو کـونی هم امله‌ده ایچیلدی. ایرته‌سیگه یـامغیر یـاققن ایـدی. کنرگـه بـارگچ، ملک‌قولی‌نینـگ اویـی جایلشگن کلیگرام‌گه کېلیـب، اۆرتنچـه اۆغلی‌نینـگ نـارنجزار تېپه‌سـیده جایلشـگن اوییـده تۆخته‌دیک. یامغیر یاغه‌یاتگنلیگی باعث نارنجزارگه بارمه‌ی، اوشه یېرنینگ اۆزیده ایچـدیک. یاغین بېحد کۆپ یاغدی. بیر طلسم بیلردیم، شونی ملاعلیخان‌گه اۆرگتـدیم. تـۆرت پرچـه قاغازگه یازیب، تۆرت طرفگه آسدی. شو زَهاتی یامغیر تینیب، هوا آچیلیب کېتدی. ایرتـه‌لب سالگه توشدیک. باشقه بیر سالگه بعضی ییگیتلر کیردیلر.

بجور، سواد، کنر و اۆشه طرفلـرده بیـر بـۆزه تیارله‌یـدیلر. اۆتلـر ایلـدیزی و داریـوارلردن تیارلنه‌دیگن "کیم" دېگن بیر نرسه بار. ناندېک دُومـه‌لاق دُومـه‌لاق قیلیـب یسـب، قوریتیـب سقله‌یدیلر. بو بۆزه‌نینگ اچیتقیسی منـه شـو "کـیم" بۆلـه‌دی. بعضـی بـۆزه‌لری قتّیـق مسـت قیله‌دی. اما غایت اچّیق و بېمزه. بو بۆزه‌نی ایچماقچی بۆلدیک، اما اچّیقلیگیدن ایچالمـه‌ی، معجون یېدیک.

نَریگی سالده اۆتیرگن عسس، حسن ایکـره‌ک و مسـتی‌گه شـو بـۆزه‌دن ایچینگلـر، دېـب بویوریلـدی. ایچیـب، مسـت بۆلیـب حسـن ایکـره‌ک بی‌مزه‌گرچیلیـک قیلـه باشـله‌دی. عسس‌نینگ اۆزی هم قتّیق مست بۆلگن ایدی، قیته‌ـقیته نـاخوش قیلیقلـر قیلـدی. شـونده‌ی تنگ احوالده قالدیک که، خَیالیمگه اولرنی سالدن توشیریب، دریانینگ او طرفیگه اۆتکزیـب تشله‌سک‌می، دېگن فکر کېلدی. ینه بعضیلر اولر اوچون کېچیریم سۆره‌شدی.

www.ezgu.org

بو پیتده بجورنی شاه میرحسین‌گه عنایت قیلیب، خواجه کلان‌نی چقیرتیردیک. چونکه خواجه کلان صحبتداش دوستیم ایدی. اونینگ بجورده بؤلیشی اوزاققه چؤزیلدی. بجورده‌گی ایشلر انچه یخشیلنگن، دېب اویله‌دیم، شاه‌میرحسین بجورگه کېته‌یاتگنیده کنر دریاسی کېچیگیده بیز بیلن اوچره‌شیب قالدی. چقیریب، بعضی آغزه‌کی تاپشیریقلر بېریب، اؤزیم‌نینگ کمریمنی انعام قیلیب، رخصت بېردیم.

نورگِل تؤغریسیگه یېتگنیمزده بیر قری کیشی کېلیب، صدقه سؤردی. سالده‌گیلرنینگ بیری تؤن، بیری سلّه، بیری بېلباغ کبی نرسه‌لر بېردیلر. قرییَه کؤپ نرسه‌لر آلدی. یریم یؤلده بیر یامان جایده سال قتّق اوریلیب، ضرب یېدی. انچه واهمه‌گه توشدیک. گرچه سال چؤکیب کېتمه‌گن بؤلسه‌ده، میر محمد جالبان (سالچی) سووگه ییقیلیب توشدی. تون‌نی آتر یقینیده اؤتکزدیک.

سه‌شنبه کونی مندیراورگه کېلدیک. قوتلوق‌قدم، دولت‌قدم و آته‌سی قلعه‌نینگ ایچیده صحبت قوره‌یاتگن ایدیلر. گرچه اونچه یخشی جای بؤلمسه هم، اولرنینگ کؤنگلی اوچون بیر نېچه پیاله ایچیب، عصر نمازی پیتی قونیمجایگه کېلدیک.

چارشنبه کونی کندیگر چشمه‌سیگه باریب، سَیر قیلدیک. کندیگر مندیراور تومنیگه تېگیشلی قیشلاق دیر، بوتون لمغانات‌ده فقط شو قیشلاقده خرما بار. بو قیشلاق تاغ ابتگیدن یوقاریراقده جایلشگن. خرمازارلری شرقی طرفیده. بو بولاق خرمازارنینگ یانیده، چېکّه‌راقدن آقیب چیقه‌دی. چشمه باشیدن آلتی- یېتّی قری قوییراقده غسل قیلیش اوچون تاشلردن قَلَب پناه جای قیلیبدیلر. سوونی شو درجه‌ده یوقاری‌گه آلیب چیقیبدیلرکه، سوو غسل قیله‌یاتگن کیشی‌نینگ باشیدن قوییله‌دی. بو چشمه سووی جوده یومشاق، قیش کونلری آدم‌گه بو سوو اوّل بیر آز ساووق تویوله‌دی، سؤنگره تورگن سَه‌یین آدمگه خوش یاقه‌دی.

پنجشنبه کونی شېرخان ترکلاني اوییگه توشیریب ضیافت قیلدی. پېشین نمازی وقتی او یېردن جؤنب، یسه‌لگن بلیقخانه‌لرده بلیق توتدیلر. اوّلراق بو بلیقخانه احوالاتی حقیده یازگن ایدیک.

www.ezgu.org

جمعه کونی خواجه میرمیران قیشلاغی‌نینگ یقینیده توختـه‌دیک. شـام نمـازی وقتیده ضیافت بولدی. شنبه کونی الیشنگ بیلن الینگار آره‌لیغیده‌گی تاغده آو قیلـدیک. بیـر طرفـدن الینگارلیکلر، ینه بیر طرفدن الیشنگلیکلر دایره یسب، تاغـدن کییکلرنـی پسـتگه هَیـده‌دیلر. جوده کوپ کییک اولدی. آودن قَیتیب الینگارده ملکلر باغیـده توختـب، صـحبت قوردیـک. آلدینده‌گی تیشیم‌نینگ یرمی سینیب، یرمی قالگن ایـدی، بوگـون طعـام ییه‌یاتگنـده قـالگن یرمی هم سیندی. ایرته‌لب بو ییردن چیقیب، بلیققه تـور سـالدیک. تـوش چـاغی الیشـنگگه باریب، باغده ایچیلدی. ایرته‌سی کونی تانگده کوپ یامان ایشلر قیلیب، ناحق قانلر تـوککن الیشنگ مَلِکی حمزه‌خان‌نی قان طلب ایته‌یاتگن دشمنلریگه تاپشیردیم، قصاصلرینی آلدیلر.

سه‌شـنبه کـونی ورد (دعـا) اوقیـب، یـانبولاق یـولی بـیلن کابل‌گـه قـره‌ب جونـه‌دیک. عصرنمازی وقتی اَلغَتو دریاسیدن کېچیب، نمازشام پیتـی قـاره‌بوغـه‌گـه کېلیـب آتلرگـه یـېم بېریلدی. تېزده آزگینه طعام حاضرله‌دیلر، آتلر اریه‌سینی ییب توگتگچ، ینه یولگه توشدیک.

www.ezgu.org

www.ezgu.org

ھندوستان بۆلیمی

www.ezgu.org

www.ezgu.org

تۋقّیز یوز اۋتّیز ایکّینچی (۱۵۲۵-۱۵۲٦)ییل واقعه‌لری

تۋقّیز یوز اۋتّیز ایکّینچی ییل سفر آیی‌نینگ اوّلیده، جمعه کونی، آفتاب قوس بورجیگه کیرگن پیت ایدی، هندوستان سفرینی باشله‌دیم. یَکلَنگ تیپه‌لیگیدن اۋتیب، ده‌یعقوب دریاسی‌نینگ غربی تامانیده‌گی سیهونلیکده توخته‌دیک. بو منزلده ایکنیمیزده ییتّی-سکّیز آی بورون سلطان سعیدخان حضوریگه ایلچیلیککه کیتگن عبدالملک قۋرچی خان‌نینگ ینگی‌بیک کۋکَلداش دیگن کیشیسی بیلن آلدیمیزگه کیلدی. خانملر و خاندن خطلر، ارزیمس ساوغه و دعالر کیلتیردی. لشکرنی جنگگه تیارلش ایشلری باعث ایکّی کون شو قۋنیمجایده توردیک. بو ییردن جۋنب، یۋلده بیر بار تۋختب، بادام‌چشمه‌گه کیلیب توشدیک. شو قۋنیمجایده معجون ییدیک.

چارشنبه کونی باریک‌آب‌ده توخته‌گنیمیزده هندوستان‌ده قالگن نوربیک‌نینگ اوکه‌لری خواجه حسین دیوان لاهور خالصاتیدن[1] یوبارگن ییگیرمه مینگ شاهرخي آلتین اشرفي و تنگه‌لرنی آلیب کیلیشدی. بو پوللرنینگ کتّه قِسمینی بلخ اربابلریدن بیری ملا احمد آرقه‌لی بلخده‌گی ایشلرنی یخشیلش اوچون ییریب یوباردیم.

آی نینگ سکّیزینچیسیده، جمعه کونی گندمککه کیلیب توشگنیمیزده قتّیق توماو بۋلدیم. اللّه‌گه شکر، او ییرنگیل اۋتدی.

شنبه کونی باغ وفاگه کیلیب توشدیک. همایون میرزا و نَریگی طرفده‌گی لشکرنینگ

۱- خالصات- درآمد.

www.ezgu.org

کېلیشینی کوتیب بیر نېچه کون باغ وفاده توریب قالدیک. اوشبو تأریخده باغ وفانینگ چېک چېگرەسی و بیٖغبار گۉزەل منظرەسی حقیده بیر نېچه بار ایسگه آلدیک. جوده صفالی باغ بۉلگن. خریدارلیک کۉزی بیلن قرەگن کیشی اونینگ قندەی ییر ایکنلیگینی بیلەدی. او ییرده نېچه کون تورگن بۉلسک، ایچەدیگن کونلریمیز جوده کۉپ ایچدیک و صبوحي قیلدیک، ایچمەگن کونلریمیز معجون ییب، صحبت قوردیک. همایون وعدەلشگن مدتدن انچه کېچ قالگنلیگی اوچون کېسکین سۉز و قتّیق دغدغه بیلن خط بیتیب جۉنتدیم.

سفر آیی‌نینگ اۉن ییٖتّینچیسیده، یکشنبه کونی صبوحي قیلیب اۉتیرگن ایدیک همکه، همایون کېلدی. کېچ کېلگنلیگی اوچون قتّیق سۉزلر بیلن بیر آز کاییدیم. خواجه کلان هم شو کونی غزنی‌دن کېلدی.

اۉشه دوشنبه آقشامی‌نینگ اۉزیده‌یاق یۉلگه توشیب سلطانپور بیلن خواجه رستم‌نینگ آرەسیگه سالینگن ینگی باغده تۉختەدیک.

چارشنبه کونی او ییردن جۉنب کېتدیک. جاله (سال)گه توشیب قۉش‌گنبذگچه شراب ایچیب باردیک. قۉش‌گنبذده سالدن چیقیب، لشکرگاهگه قَیتیب کېلدیک. ایرتەسی کونی هم لشکرنی جۉنەتیب، سالگه توشیب معجونخۉرلیک قیلدیک. عادتده، لشکر تۉختەیدیگن قۉنیمجای قیرق‌اریق‌ده بۉلردی. قیرق‌اریق‌نینگ تۉغریسیگه بارگنیمیزده قنچه تیکیلیب قرەیلیک، لشکرنینگ اثری هم کۉرینمەدی. آتلر هم پیدا بۉلمەدی. خَیالیمگه: "گرم‌چشمه بو ییرگه یقین، بلکه قۉشین اۉشه ییرده تۉختەگن دیک"، دیگن فکر کېلیب اۉشه ییرگه اۉتیب کېتدیک. گرم‌چشمه‌گه ییتیب بارگنیمیزده کون کېچ بۉلیب قالگندی. او ییرده هم تۉختەمسدن، کېچەسی بۉلگنیگه قرەمەی، سوزیب کېتەوېردیک. بیر ییرده سالنی تۉختەتیب، بیر مدت اویقولب، نماز ییتی بده‌بیرگه چیقیب آلدیک. کون کۉتریلگنده عسکرلر کۉرینه باشلەدی. لشکر قیرق‌اریق‌نینگ تېورەگیگه‌-بیزگه کۉرینمەیدیگن ییرگه جایلشگن ایکن.

سالده شیخ ابوالوجد، شیخ زین، ملا علیخان، توردی‌بېک خاکسار سینگری و ینه شعر ایتووچی کۉپ‌گینه کیشیلر بار ایدی. صحبتده محمد صالح‌نینگ اوشبو بَیتینی ایسگه

www.ezgu.org

آلدیک:

جایی که تو باشی دیگری را چه کند کس،

محبوبی هر عشوه‌گری را چه کند کس.

(مضمونی:

هر بیر نازکرشمه‌چی‌نینگ محبتینی نیمه قیلسین کیشی،

سېن بۆلگن جایده باشقه‌نی نیمه قیلسین کیشی.)

شونگه اۆخشه‌تیب بیرار نیمه ایتینگ، دېدیم. طبع نظمی بار کیشیلر شعر ایتیشگه توشدیلر. ملا علیخان بیلن کۆپ هزللشر ایدیک، اونگه هزل قیلیب، یادیمگه کېلگن اوشبو بَیتنی بدیهه قیلیب اۆقیدیم:

مانند تو مدهوش و کری را چه کند کس،

نرگاو کون و ماده خری را چه کند کس.

(مضمونی: سېنگه اۆخشش هوشسیز کرنی نیمه قیلسین کیشی، هر بیر هۆکیز(...)لی و اورغاچی اېشکنی نیمه‌قیلسین کیشی.)

ایلگری یخشیمی، یامانمی، جدّیمی یا هزلمی، نیمه خَیالیمگه کېلسه، مطایبه یۆلی بیلن بعضاً شعر قیلیب ایتردیم. جوده یامان و قۆپال شعر بۆلسه هم یازیب قۆییلردی. "مُبَین"نی شعرگه ساله‌یاتگن چاغیم، عاجز خَیالیمگه و محزون کۆنگلیمگه سۆزلرنی بونده‌ی قیداېتگن تیلگه و فکرینی یامان سۆزلرگه صرفله‌گن کونگیلگه حیف؛ بونده‌ی معنانی پیدا قیلگن و ینه قۆپال خَیاللرنی خاطرگه کېلتیرگن اونده‌ی کۆنگیلگه افسوسلر بۆلسین، دېگن فکر کېلدی.

بیر-ایکّی کون اۆتیب، بگرام‌گه کېلیب تۆختـه‌گنیمیزده توماو بۆلیب، ایسیتمه‌له‌دیم. بو شماللشیم یۆتلگه آلیب کېلدی. هر یۆتلگنده قان توپورردیم، کۆپ ایسیتمه‌له‌دیم. بو ایسیتمه قاندن ایدی. درد قه‌یېردن اېکنلیگینی توشوندیم:

«فمن نکث فانما ینکث علی نفسه ومن اوفی بما عاهد علیه الله فسیوتیه اجراً عظیماً»

(مضمونی: کیم که قَسمینی بوزسه، اۆزیگه زیان قیلدی، کیم اللّه‌گه وعده‌سینی بجرگن

www.ezgu.org

بؤلسه، اونگه اولوغ مکافاتلربار .)

نې قیله‌یین سېنینگ بیله، اې تیل،
جهتینگدین مېنینگ ایچیم قاندور،
نېچه یخشی دېسنگ بو هزل ایله شعر—
بیریسی فحش و بیری یالغاندور،
گر دېسنگ کویمه‌یین بو جرم بیله،
جلوینگنی بو عرصه‌دین یاندور!

«ربنا ظلمنا انفسنا وان لم تغفرلنا وترحمنا لنکونن من الخاسرین»

(ترجمه‌سی: «اللّهیم، بیز اؤز نفسیمیزگه ظلم قیلدیک، اگر بیزنی مغفرت اېتمه‌سنگ و بیزلرگه رحم قیلمه‌سنگ، البته، بیز بختسیزلیکده دیرمیز.»)

ینه باشدن گناهلریمنی کېچیریشینی یالواریب، عذر سۆره‌ب، کؤنگیلنی بونده‌ی بؤلمه‌غور خَیاللردن، نامناسب ایشلردن تیندیریب، قلمنی سیندیردیم. اونینگ درگاهیدن گناهکار بنده‌لرگه بو کبی تنبیه‌لرنینگ کېلیشی کتّه دولت، بولردن آگاه بؤلگن بنده بختیار دیر.

کېچکی پیت بو یېردن جؤنب، علی مسجدده تؤخته‌دیک. بو جای تار بؤلگنلیگی باعث مېن عادتده‌گیدېک بیر تېپه‌لیک اوستیگه اؤرنشدیم. عسکرلرنینگ همه‌سی بیر طرفده جایلشگن، مېن توشگن تېپه‌لیک اېسه همه‌سیگه یانداش اېدی. کېچه عسکرلر یاقىن آلاودن غرایب طرزده یاریشیب کېته‌دی. هر سفر بو یېرده تؤخته‌گنیمیزده شو باعث ایچردیک. بو گل هم شو یېرده تؤخته‌گنیمیزده ایچیلدی. تانگ آتمسیدن معجون یېب، یؤلگه آتلندیم. اؤشه کونی رؤزه هم توتدیم. بگرام‌نینگ یقینیگه کېلیب توشیلدی.

اېرته‌سی شو یېرده قالیب، کرک آویگه آتلندیک. عسکرلریمیز بگرام آلدیده‌گی سیاه‌آب‌دن اؤتیب، آقیم بؤیلب پستگه قره‌ب حلقه سالیب باردی. آزگینه یؤل باسیب اؤتگنیمیزدن کېین آرقه‌دن بیرآدم کېلیب، بگرام‌نینگ یقینیده‌گی کیچیک جنگلزارگه کرک کیریب کېتدی، عسکرلر او یېرنینگ اطرافینی اؤره‌ب توریبدیلر، دېدی. شو باعث آتلرنینگ جِلوینی قؤییب

www.ezgu.org

یوباریب، آلدینگه اوچدیک. چمن-گلزارنی حلقه بۆلیب اۆره‌ب تورگنلر شاوقین کۆتریشلری بیلن کرک چیقیب، دله‌گه قره‌ب قاچه باشله‌دی. همایون و او طرفدن کېلگنلرنینگ هېچ بیری کرک‌نی کۆرمه‌گن اېدیلر، همه‌سی کرکنی ایسته‌گنلریچه تماشا قیلدیلر. بیر کورووهگه یقین جایگچه قوویب باریب، جوده کۆپ اۆق آتیب، اونی ییقیتدیلر. بو کرک نه بیر آدمگه و نه بیر آتگه حمله قیلدی. ینه ایکّیته کرکنی هم اۆلدیردیلر. خیالیمگه دایم: اگر فیل بیلن کرکنی روبرو قیلسه، اولر بیر-بیریگه قنده‌ی معامله قیلیشردی، دېگن فکر کېلردی. بیر سفر فیلبانلر فیللرنی آلیب کېله‌یاتگنلریده بیر کرک اولرنینگ آلدیدن چیقیب قالدی. فیلبانلر فیللرنی آلدینگه قره‌ب هَیده‌دیلر، کرک اولرگه قره‌ب یورمه‌ی، باشقه تامانگه قاچدی.

بگرامده تورگن کونیمیز بعضی بېک، خاص عملدار، کاتب و محکمه باشلیقلریدن آلتی-یېتّی کیشینی سرکار قیلیب، نیلاب کېچیگیده کېمه‌ده‌گی عسکر خلقینی نامه‌-نام یازیب، سانینی انیقلب کېلیشلرینی تعیینله‌دیم.

کېچقورونیگه توماو بۆلیب، ایسیتمه‌له‌دیم. بو شماللش یۆتلگه تارتدی. هر یۆتلگنیمده قان توپورردیم، انچه وهیمه‌لی کېچدی. اللّه‌گه شکرکه، ایکّی- اوچ کوندن کېین همه‌سی اۆتیب کېتدی.

بگرامدن یامغیر یاغیب تورگن پیتی جۆنب، کابل دریاسی قیرغاغیگه توشدیک. هندوستاندن دولتخان وغازیخان ییگیرمه-اۆتّیز مینگلیک قۆشین ییغیب، کلەنورنی آلدی، اېندی لاهور اوستیگه یورماقچی، دېگن خبر کېلدی. مېن مؤمن علی تواچی‌نی شاشیلینچ جۆنه‌تیب، بیز تېزده یېتیب باره‌میز، بارگونیمیزچه، اوروش باشله‌مه‌ی تورسینلر، دېب تعیینله‌دیم. ایکّی منزل تۆختب، آی‌نینگ ییگیرمه سکّیزینچیسیده، پنجشنبه کونی سیند یاقه‌سیگه توشدیک.

ربیع‌الاول آیی‌نینگ باشیده، شنبه کونی سیند دریاسینی کېچیب، کچه‌کوت دریاسیدن اۆتدیک و اونینگ ساحلیده توشیلدی. کېمه‌لرگه بېلگیلنگن بېکلر، کاتبلر و محکمه خادملری لشکرده‌گی عسکرلر سانینی انیقلب، معلوم قیلدیلر. کتّه-کیچیک، یخشی-یامان

www.ezgu.org

نوکر و نوکر بؤلمه‌گنلر-اؤن ایکّی مینگ کیشی رؤیخطگه آلینیبدی. بو ییل دله‌لرگه یامغیر آز یاغدی. تاغ ایتَگیده‌گی ولایتلرده ایسه یامغیر یخشی بؤلگندی. آذوق-آوقت ذخیره‌سینی تؤلدیریش تشویشیده تاغ ایتگی بیلن سِیالکوت یؤلی آرقه‌لی کیتدیک. هاتی کاکر ولایتی تؤغریسیگه ییتگنیمیزده بیر نهرنینگ هر بیر هر بیریده جوده کؤپ سوو توپله‌نیب قالگنینی کؤردیک. بو سوولر تماماً یخلب قالگن، موز جوده قلین بؤلمسه‌ده، بیر برماقچه کیلردی. هندوستان ییرلریده بونده‌ی موز کمدن-کم اوچره‌یدی. موزنی فقط اؤشنده کؤردیک. نیچه ییلدن بیری هندوستانده یشه‌یاتگن بؤلسک‌ده، بوندن باشقه ییرده قار و موزدن اثر هم، علامت هم کؤرمه‌دیک.

سینددن جؤنه‌گچ، بیش منزلده تؤختب، آلتینچی بار کؤچگنیمیزده، جود تاغیگه توتشگن بال‌نات جؤگی تاغی‌نینگ آستیده‌گی سوو یاقه‌سیده جایلشگن بکیال‌لر یورتیگه کیلیب توشدیک. ایرته‌سی کونی ایل اوچون دان-دون تاپیش مقصدیده شو قؤنیمجایده قالدیک. اؤشه کونی عرق ایچیلدی. ملا محمد پَرغَری کؤپ حکایتلر ایتیب بیردی، حتا بی‌مزه‌لیک هم قیلدی. ملا شمس هم جانگه تیگه‌دیگن ایرتکچی ایدی، بیر گپینی باشلسه، کیچگچه توگه‌تالمسدی. آذوق-طعام ایزلب کیتگن قول و خدمتچیلر، یخشی-یامان کیشیلر جنگلزار و تاغلرنی، قیین و اؤتیب بؤلمس ییرلرنی بی‌مقصد، نتیجه‌سیز کیزیب، بیر نیچه کیشینی یؤقاتدیلر. کیچیک تونقَطار شو ییرده هلاک بؤلدی.

او ییردن جؤنب، بهات دریاسی‌نینگ جیلَم‌دن قوییراقده‌گی کیچیگیدن اؤتدیک. سیالکوت‌ده کؤمک اوچون قالدیریلگن، ولایتی بیمروگیری و اکریه‌ده[۲] بؤلگن ولی قیزیل بیزنی کؤریش اوچون قاشیمیزگه کیلدی. سیالکوت‌نی حمایه قیلیشگه قالمه‌گنلیگی اوچون اونگه غضب و طعنه بیلن خطاب قیلگن ایدیم، او: «مین ولایتگه کیلگن ایدیم، خسرو کؤکلداش سیالکوت‌دن چیقه‌یاتگنیده مینگه خبر هم قیلمه‌دی»، دیب زارلندی. اونینگ بو

۲-"Biymrugiri" va"Aktiya"

www.ezgu.org

عذرینی قبول قیلدیم و :«اگر سیالکوت‌نی اسره‌ش اوچـون قالمـه‌گن بۆلسـنگ، اونـده نېگـه لاهورده بېکلرگه باریب قۆشیلمه‌دینگ»، دېـب ایتگنیمـده، او ملـزم بۆلیـب قالـدی. اوروش یقینلیگی باعث اونینگ بو گناهیگه اونچه اعتبار قیلمه‌دیک.

اوشبو جایدن سید تۆفان، سید لاچین‌نی قۆش آت بیلن لاهورده‌گی بېکلرنینـگ آلدیگـه: «اوروش باشله‌منگ، سیالکوت یاکه پَرسَرو گه کېلیب، بیزگه قۆشیلینگ»، دېگن سۆزلر بـیلن شاشیلینچ جۆنتدیم.

همه‌نینگ اۆزیده: غازیخان اۆتّیز-قیرق مینگ کیشی ییغیبدی؛ دولتخان قری حـالی بـیلن بېلیگه قیلیچ باغلبدی؛ بولر اوروش باشلَسه‌لر کېره‌ک، دېگن گپلر ایدی. خَیالیمگه: «گه یازده بِه، گه نُه» («گاه اۆن بیر یخشی، گاه تۆقّیز») دېگن مقال کېلدی. دېمک، ایش قۆلدن چیقیب کېتمسلیگی اوچون لاهورده‌گیلرنی اۆزیمیزگه قۆشیب، بیرگه اوروشه وېره‌یلیک. بېکلرگـه آدم یوباریب، بیر مسافه یۆلنی باسیب اۆتیب، قۆشین‌نی چناب دریاسی قیرغاغیده جایلشتیردیم. یۆلدن باریب، بهلول‌پور گه اۆتیب، او پادشـاهلیک یېـری ایـدی، سَـیر قیلـدیک. بهلـول‌پـور قۆرغانی چناب دریاسی‌نینگ قیرغاغیده بلند جر اوسـتیده جایلشـگن. بـو یېـر مېنگـه جـوده یاقدی. سیالکوت اېلینی شوییر گه کـۆچیریش حقیـده اۆیلـه‌دیم. اللّـه خواهلهسـه، فرصـت بۆلیشی بیلن اولرنی کۆچیره‌من.

بهلول‌پوردن قرارگاه‌گچه کېمه‌ده کېلدیک. کیچیک ضیافت اویوشتیریلدی. بعضیلر عرق، بعضیلر بۆزه ایچیشدی، بعضیلر اېسه معجون یېدیلر. کېمه‌دن خفتن نمازیدن کېین چیقیـب، چادرده هم آزگینه ایچیلدی. آتلر چرچه‌گنی اوچون بیر کوننی شو دریا قیرغاغیده اۆتکزیـب، اولرگه دَم بېردیک.

ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ اۆن تۆرتینچیسیده، جمعه کونی سیالکوت‌گه کېلیب توشـدیک. دایـم هندوستان‌گه بارسک، تاغ و دله-دشتدن سان-سناقسیز جت و گوجورلر هۆکیز و قۆتاس آولش اوچون توشیب کېلیشردی. بې‌باشلیک و ظلم قیلووچیلر منه شو بـدبختلر ایـدی. بـورون بـو یېرلر دشمن یېری ایدی. بیز اولرگه اونچـه تضـییق قیلالمسـدیک. اېنـدی بـو ولایتلـر بیزگـه

www.ezgu.org

اۋتگنیدن کېیـن هـم اولـر آلـدینگی ایشـلرینی دوام ایتتیردیلـر. سـیالکوت‌نینگ قرارگـاه گـه کېله‌یاتگن یلنغاچ، فقیر، بې‌چاره کیشیلریگه تشلنیب، اولرنی تالان-تاراج قیلیشگه توشـدیلر. بې‌باشلیک قیلگنلرنی تاپتیریـب، ایکّـی-اوچته‌سـینی پـاره-پـاره قیلـدیردیم. دشـمن قـه‌یېرده ایکنلیگینی بیله‌دیگن آدملردن بیز بیلن قَیسی جایده تۋقنه‌شیشی ممکنلیگینی انیقلـب، بیزگـه اَیتیب یوبارسـینلر، دېیـه لاهـور بېکلریگـه سـیالکوت‌دن شـاهیم نوربېـک‌نی چـاپر قیلیـب جۋنتدیم.

اوشبو قرارگاه‌گه بیر سوداگر کېلیب، سلطان ابراهیم‌خان عالمخان‌نی یکسان ایتگنینی خبر قیلدی. بونینگ شرحی شونده‌ی: عالمخان رخصـت آلگنـدن کېـین همراهلریگـه قره‌مـه‌ی، ایسّیق کونده ایکّی مسافه یۋلنی بیر قیلیب، لاهورگه کېله‌دی. عالمخان‌گه رخصـت بېـریلگن پیتی بوتون اۋزبېک‌خان و سلطانلری بلخـنی اۋره‌ب آلگـن ایـدیلر. عالمخـان‌گـه هندوسـتان سری یوریشگه رخصت بېریب، اۋزیمیز بلخ اوستیگه آتلندیک.

لاهورگه کېلگندن کېین عالمخان هندوسـتان‌ده‌گـی بېکلرگـه پادشـاه سـیزلرنینگ مېنگـه یاردمچی بۋلیشینگیزنی ایتدی، مېن بـیلن بیرگـه یوریـنـگ، غازیخـان‌نی اۋزیمیزگـه قۋشـیب دهلی و آگره اوستیگه یوره‌میز، دېب ایتیبدی. بېکلـر اونگـه شـونده‌ی دېیـدیلر: «غازیخان‌گـه قنده‌ی ایشانچ بیلن قۋشیله‌میز. بیزگه قچـان غازیخـان اوکه‌سـی حاجیخـان‌نی اۋغلـی بـیلن درگاهگه یوبارسه یاکه اولرنی گرو طریقه‌سیده لاهورگه جۋنتسه، او حالده، اونگه قۋشیلینگ. شونده‌ی بۋلمسه، قۋشیلمنگ،-دېگن فرمـان بـۋلگن. سـیز هـم تـون و کـون او بـیلن جنـگ قیلدینگیز، ینه قنـده‌ی ایشـانچ بـیلن قۋشیلیشـینگیز ممکـن. سـیزگه هـم قۋشـیلینگ، دېـب مصلحت قیلمسمیز.»

بېکلر شونده‌ی سۋزلرنی ایتیب، اونی قَیتریشگه قنچه اورینمه‌سینلر، فایده‌سـی بۋلمـه‌دی. عالمخان اۋغلی شېرخان‌نی دولتخان و غازیخان‌نینگ آلدیگـه یوبـاردی، اۋغلـی اولـر بـیلن اوچره‌شیب، سۋزلشدیلر. بیر نېچه مدت بنده‌ده بۋلیـب، لاهورگـه بنـددن قاچیـب کېلگنیگـه ایکّی-اوچ آی بۋلگن دلاورخان‌نی هم اۋزلـری بـیلن بیرگـه آلیـب بـاردیلر. لاهـورده ولایـت

www.ezgu.org

بیریلگن محمودخان خان‌جهان‌نی هم همراه قیلیب آلـدیلر. کۉرینیشـیچه، اولـر دولتخـان و غازیخان هندوستان‌گه قۉییلگن بېکلرنی و عموماً، مملکت‌نینگ بو طرفینی اۉزلریگه آلـه‌دی، دېب، گپنی بیر جایگه قۉیه‌دیلر. دلاورخان بیلن حاجیخان عالمخان‌گه قۉشیلیشلری، دهلـی و آگره ولایتلرینی آلیشـلری کېره‌ک ایـدی. اسـماعیل جِلـواني و ینـه اَیـریم امیرلـر کېلیـب عالمخان بیلن کۉریشه‌دیلر. شوندن سۉنگ دهلی‌گه قـره‌ب تۉخته‌مسـدن، شاشـیب جۉنـب کېته‌دیلر. اندري‌گه یېتگنلریده سلیمان شیخزاده هم عالمخان‌نی کېلیـب کـۉردی. اولرنینـگ قۉشینی همه‌سی بۉلیب اۉتّیز-قیرق مینگ کیشیگه یېتـردی. اولـر دهلی‌گـه کېلیـب، شـهرنی اۉره‌ب آله‌دیلر، بیراق جنـگ باشـله‌ی آلمه‌یـدیلر، قۉرغانده‌گیلرگـه بیـرار زیـان-زحمـت هـم یېتکزالمه‌یدیلر.

سلطان ابراهیم اولرنینگ بیرلشـگنیدن خبـر تاپیـب، اولـر اوسـتیگه قۉشـین تارتـه‌دی. او یقینراق بارگنده اتفاقچیلر هم خبر تاپیب، قۉرغان اوستیدن اۉتیب سـلطان ابـراهیم قۉشـینیگه قره‌ب یوردیلر. اولر اگر کوندوز کـونی اوروش باشله‌سـک، افغـانلر بیـر-بیریـدن اویه‌لگنیـدن قاچیب کېتمه‌یدی؛ کېچه‌سی باستیریب کیرسک، قارانغو کېچه‌ده بیـراو-بیراونـی تَنیمه‌یـدی و هر کیم اۉزیگه اۉزی باشلیق بۉله‌دی، دېب دشمنگچه آلتی کوروه بـۉلگن جایـدن کېچه‌سـی باستیریب کیریشنی کېلیشیب آله‌دیلر. قویاش باته‌یاتگنیده اولر آتلریگـه مینیـب ایکّـی مرتـه شَیلنه‌دیلر، کېچه‌نینگ ایکّی یاکـه اوچ قِسـمینی آت اوسـتیده اۉتکزیـب، آرقه‌گـه چېکینـیش لازممی یاکه آلدینگه یوریش کېره‌کمی، دېگن مسأله‌ده گپنی بیر یېرگه قۉیالمـه‌ی، اوچینچـی مرته کېچه‌نینگ بیر پهری قالگنده هجوم باشله‌یدیلر. بولرنینگ تونگی هجومی (شـبیخونی)- چادر و اۉتاققه اۉت قۉییش ایکن. همه یاققـه بیـر باشـدن اۉت قۉییـب، تۉپـالان کـۉتره‌دیلر. جلال‌خان جِگهَت و بعضی امیرلر کېلیب عالمخان بیلن کۉریشه‌دیلر.

سلطان ابراهیم اۉزی‌نینگ بیر نېچه یقـین کیشـیلری بـیلن بیرگـه تانگگچـه اۉز کیچیـک سراپچه‌سیدن قۉزغَلمه‌یدی. اونگه‌چه تانگ هم آتیب قاله‌دی. عالمخان‌نینگ آدملری خلقنی تَلش و اۉلجه اۉندیریش بـیلن مشـغول بۉلـه‌دیلر. سـلطان ابراهیم‌نینـگ عسـکرلری دشـمن

www.ezgu.org

قۉشینی انچه آز اېکنینی کۉردی. شو باعث کیچیک بیر گروه و بیرته فیلنی اولرگه قرشی قۉیه‌دیلر. فیل آلدینگه قره‌ب یوگورگنیده بولر تۉخته‌مه‌ی قاچه‌دیلر. شو قاچگنیچه عالمخان میان‌دوآب تامانگه کېچیب اۉتـه‌دی، پانی‌پت اطرافیـده‌گی جـایلرده یوریـب، ینه پانی‌پت تامانگه قَیته‌دیلر، اندَري‌گه یېتگنلریده بیر بهانه تاپیب میان سلیمان‌دن اوچ-تۉرت لک پول آله‌دی. اسماعیل جِلواني و عالمخان‌نینگ کتّه اۉغلی جلال‌خان بولردن اجره‌لیب، میان دوآب طرفگه کېته‌دیلر.

عالمخان ییقّن عسکرلرنینگ سیفخان، دریاخان، محمودخان، خان‌جهان، شیخ جمال فرمولي کبی بیر قسمی و ینه باشقه کیشیلر اوروش باشلنمسیدن‌آق قاچیب، ابراهیم‌نینگ آلدیگه باره‌دیلر. عالمخان، دلاورخان و حاجیخان سهریندن اۉتیشلری بیلن بیزنینگ کېلیب ملۉت‌نی آلگنیمیزدن خبر تاپه‌دیلر. هر دایم مېنگه خیرخواه بۉلگن و مېنی دېب اوچ-تۉرت آی اسیرلیکده بۉلگن دلاورخان عالمخان‌نی تشلب، سلطانپورده‌گی منایل‌گه کېلیب، ملۉت‌نی اېگلله‌گنیمیزدن اوچ-تۉرت کون اۉتگنده، ملۉت اطرافلریده بیزنینگ آلدیمیزگه کېلیب، خدمتیمیزگه کیریش ایستگینی بیلدیردی.

عالمخان و حاجیخان شتلوت سوویدن کېچیب، دون بیلن دشت‌نینگ اۉرته‌سیده‌گی تاغده جایلشگن گَنگۉته دېگن بیر بېرک قۉرغانگه کېلیب کیره‌دیلر. بیزنینگ افغان و هزاره‌لردن تشکیل تاپگن هجومچیلریمیز کېلیب، اولرنی اۉره‌ب آلیشه‌دی. بونده‌ی بېرک قۉرغاننی آلیشگه دېیرلی یقین قالگنده قارانغو توشه‌دی و قمل قیلینگنلر قۉرغاندن چیقیب کېتماقچی بۉله‌دیلر. بیراق آتلرنینگ دروازه آلدیده تۉده‌له‌نیب قالگن دایره‌لیگی باعث قمله‌گیلر او یېردن چیقالمَیدیلر. قمل قیلینگنلرنینگ قۉشینیده فیللری بار اېکن. اولر فیللرنی آلدینگه هَیده‌یدیلر. جوده کۉپ آتلرنی فیللر باسیب اۉلدیره‌دی. آت بیلن چیقه‌آلمه‌گنلریدن کېین، قارانغیده یَیاو چیقیب، یوزمینگ تشویشلر بیلن ملۉت‌گه کیرمه‌ی، تاغ تامانگه قاچیب کېتگن غازیخان‌گه باریب قۉشیله‌دیلر. غازیخان اولرگه رویخوشلیک بیرمه‌یدی.

عالمخان علاجسیز قالگنیدن دون‌نینگ پستیده‌گی پهلۉر اطرافیده اېکنیمیزده کېلیب

www.ezgu.org

خدمتیمگه کیریش ایستگینی بیلدیردی. سیالکوت‌ده ایکنیمده، لاهـورده‌گیلردن آدم کېلیـب، ایرته‌گه همه‌سی کېلیب، ملازمت قیلیشلرینی ایتدی.

کېینگی کونی ایرته‌لب یۉلگه توشیب، پَرسَرو گـه توشـدیک. محمـدعلی جنـگ-جنـگ، خواجه حسین و ینه باشقه ییگیتلر شو ییرده کېلیب، خدمتیمگه کیردیلر.

دشمن دایره[۳]سـی رَوي دریاسـی‌نینگ لاهـور طرفیـده‌گی قیرغاغیـده ایکـن، بۉجـک‌دن باشلیق تعیینلب، بیر نېچه کیشینی خبر آلیب کېلیش اوچون یوباردیک. کېچه‌نینگ اوچینچی پهریده-تون آخرلب قالگنده اولر دشـمن بیزنینـگ کېلـه‌یاتگنیمیزنی ایشـیتیب، آرقـه-آلدیگـه قره‌مه‌ی، بي‌ترتیب بیر احوالده قاچه‌یاتگنلیگی خبرینی کېلتیردیلر.

ایرته‌لب سفر انجاملری، لشکرنینگ کۉچ-کۉرانینی قۉییب، شاه میرحسین و جانی‌بېک‌نی اۉشه ییرده قالدیریب، اۉزیمیز آلدینگه قرەب جۉنه‌دیک. ایکّـی نمـاز اۉرته‌سـیده کلـه‌نور گـه کېلیب توشدیک. محمـد سـلطان میـرزا، عـادل سـلطان و باشـقه بېکلـر شـو ییرگـه کېلیـب خدمتیمزگه کیردیلر.

کله‌نوردن ایرته‌لب جۉنب کېتدیک. یۉلده بیزگه غازیخـان و او بـیلن بیرگـه قاچگنلرنینـگ یقین-اطرافده ایکنلیگی حقیده خبر بېریشدی. محمدي، احمدي، قوتلوق‌قدم، ولـی خـازن و یقینده کابل‌ده بېکلیککه مناسب دیب تاپیلگن بېکلر باشچیلیگیده بو قاچگنلر آرتیدن قوویـب بـاریش اوچـون عسـکر جۉنتـدیک. اگـر اولرنـی قوویـب ییتالسـه‌لر جـوده یخشـی، مبـادا ییته‌آلمه‌سه‌لر، اونده ملۉت قۉرغانیده‌گی آدملر قاچیب کېتمسـلیکلری اوچـون قۉرغان‌نینـگ بوتون اطرافینی یخشیلب قۉریقلش کېره‌ک، دېگن قرارگه کېلدیک. بونده‌ی احتیاطکارلیکـدن مقصد غازیخان‌نی قۉلگه آلیش ایدی.

بېکلرنی ایلگری یوباریب، کنواهین تۉغریسیدن بِیَه دریاسینی کېچیب اۉتیب، توشیلدی. او ییردن جونه‌گچ، ایکّی باره تۉختب، کېین ملۉت قۉرغانی‌نینگ تاققه قرەب کېته‌دیگن یـۉلی

۳. دایره: حربی قرارگاه

www.ezgu.org

باشیده تۆختەدیک. بوروں کېلگن بېکلر همده هندوستان‌ده‌گی بېکلرگـه قۆرغـاننی مسـتحکم اۆرەب آلیش بویوریلدی.

دولتخان‌نینگ نبیره‌سی-کتّه اۆغلی علیخان‌نینگ اسماعیل آتلی اۆغلی شو پېرده اېکنیمـده کېلدی. اونی بیر قنچه وعده‌لر، قۆرقیتیش همده اۆز تامانیمیزگه آغـدیره‌دیگن پنـد-نصـیحت، دۆق-پۆپیسه‌لر بیلن ینه قۆرغانگه-آرتیگه جۆنه‌تیب یۆباردیم. جمعـه کـونی اۆرده‌نـی ایلگـری جۆنه‌تیب، قۆرغانگه یریم کـوروه قالگنیـده، تۆختـه‌دیک. اۆزیـم کېلیـب قۆرغـاننی کۆریـب چیقیب، جنگ پیتیده اۆنگ قنات، چپ قنات و مرکز قۆشینلری توره‌دیگن جایلرنی بېلگیلب، قرارگاه‌گه قَیتدیم.

دولتخان آدم جۆنه‌تیب، غازیخان تاققه قاچیب کېتگنینی معلـوم قیلـدی. اگـر گناهیمـدن اۆتسه، قۆرغاننی تاپشـیریب، خـدمتینی قیلـه‌ی،-دېیـدی او. خواجـه میرمیران‌نـی یوبـاردیم. دولتخان‌نینگ کۆنگلیده‌گی قۆرقوولرنی هَیده‌ب، آلیب کېلدی. دولتخان اۆغلی علیخان بـیلن کېلدی. بیز بیلن اوروشیش اوچون بېلیگه باغله‌گن اۆشه ایکّی قیلیچینی بۆینیگه آسیشـلرینی بویوردیم. ایش شو درجه‌گه یېتگنیدن کېین هم سبب-بهانه‌لر ایزله‌یـدیگن شـونچه‌لر سـادّه و گۆل آدم بارمیکن. اونی آلدینگه آلیب چیقـدیلر. قیلیچلرنـی بۆینیـدن آلیشـلرینی بویـوردیم. کۆریشه‌یاتگن چاغیده تعظیم قیلیشگه شاشیلمه‌دی. بویورگن اېـدیم، آیـاغینی تارتیـب کـوچ بیلن تیز چۆکتیردیلر. آلدیمگه اۆتیرغیزیب، هند تیلینی بیلـه‌دیگن بیـر کیشـیگه سـۆزلریمنی اونگه توشونتیرگین که، اېسیده توتسین، دېب شونده‌ی دېدیم: «مېن سېنی آتـه دېـدیم، سـېنگه حرمت و احترام کۆرسـه‌تیب، اۆیلـه‌گنینگ‌دن هـم یخشـیراق معامله قیلـدیم. اۆزینگنـی و اۆغیللرینگنی بلوچلر اېشـیگیده دربـدر بۆلیـب یوریشـدن قوتقریـب قالـدیم. عیاللرینـگ و حرَمینگـده‌گیلرنی (عایلـه اعضـالرینگنی) ابراهیم‌نینـگ بندیخانه‌سـیدن خـلاص قیلـدیم. تاتارخان‌نینگ اوچ کرور (فایده کېلتیره‌دیگن) یېرلرینی سـېنگه عنایـت قیلـدیم. مـېن سـېنگه قنده‌ی یامانلیکلر قیلدیم که، کۆکسینگ و بېلینگگـه ایکّیتـه قیلـیچ باغلـب، لشکر تارتیـب، بیزنینگ ولایتلریمیز اوستیگه باستیریب کېلیب، بونـده‌ی غوغـا و فتنـه کۆترەسـن». حیرتـدن

www.ezgu.org

تیلی سۆزگه کېلمه‌ی قالگن بو پستکش قریبَه بیر ـ ایکّی تۆنغیللب، هېچ سۆز ایتالمه‌دی، ایشانچ بیلن ایتیلگن بونده‌ی حق سۆزلرگه او نیمه هم دیبه آلردی؟ خاندانی و حرَمیده‌گیلرینی اۆزیگه قالدیریب، قالگن بار مال ـملکینی آلیب قۆییشگه قرار قیلیندی. اونگه خواجه میرمیران‌نینگ یانیگه جایلشیش بویوریلدی.

ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ ییگیرمه ایکّینچیسیده، شنبه کونی دولتخان‌نینگ خاندانی و حرَمیده‌گیلرنی قلعه‌دن ایسن‌ـامان چیقریب آلیب کېتیشلری اوچون اۆزیم کېلیب، ملۆت قۆرغانی دروازه‌سی‌نینگ رۆپه‌رەسیده‌گی بلند یېرگه جایلشدیم. علیخان چیقیب بیر نېچه اشرفي تارتیق قیلدی. عصر نمازیگه یقین دولتخان‌نینگ خاندانی و حرَمیده‌گیلر چیقه باشله‌دیلر.

غازیخان‌نی گرچه بو یېردن چیقیب کېتگن دېگن بۆلسه‌لر هم، بعضیلر اونی قۆرغانده کۆردیک، دېب ایتیشدی. شو باعث دروازه آلدیگه هر بیر گماندار کیشینی کوزه‌تیشلری اوچون خاص عملدار و ساقچیلر قۆیدیم. غازیخان کۆزنی چلغیتیب چیقیب کېتمه‌سین، اخیر بوتون مقصدیمیز غازیخان‌نی قۆلگه توشیریش ایدی. ینه بیرار کیشی گوهر و قیمت‌بها تاشلرنی اۆزی بیلن یَشیریب آلیب چیققودېک بۆلسه، اونی قۆلگه آلیشلرینی بویوردیم.

اۆشه دروازه قرشیسیده‌گی تېپه‌لیککه چادر تیکتیریب، توننی شو یېرده اۆتکزدیم. اېرته‌لب محمدي، احمدي، سلطان جنید، عبدالعزیز، محمدعلی جنگ‌ـجنگ، قوتلوق‌قدم و بیر نېچه ایچکی بېکلرگه ایچکریگه کیریب خزینه و بار مال‌ـملکنی آلیب چیقیشلری اوچون فرمان بۆلدی. آدملر قۆرغان دروازه‌سی آلدیده قتّیق شاوقین‌ـسوران کۆترگن ایدی، سیاست اوچون بیر نېچته اۆق آتدیم. بیردن‌ـ بیر ده‌یدی اۆق همایون میرزانینگ قصه‌خوانی‌گه تېگدی، شو زَهاتی‌یاق حققه جان تسلیم قیلدی.

ایکّی کېچه‌نی شو تېپه‌لیکده اۆتکزیب، دوشنبه کونی قۆرغانگه کیریب ایلنیب، غازیخان‌نینگ کتبخانه‌سیگه کیردیم. بیر قنچه نفیس کتابلر چیقدی، بیرنېچته‌سینی همایون‌گه بېریب، بیر نېچته‌سینی کامران‌گه یوباردیم. اولر ایچیده علمي کتابلر جوده کۆپ

www.ezgu.org

ایدی. لېکن بیرقره‌گنده قیمت‌بها کۉرینگن کتابلر ایچیده ارزیدیگنی اونچه کـۉپ ایمسـدی. کېچه‌سی اۉشه یېرده قالیب، ایرته‌سیگه اۉرده‌گه قَیتیب کېلدیم.

بیز غازیخان‌نی قۉرغانده، دېب اۉیله‌گن ایدیک، بیراق بو ناموسسـیز نـامرد آته‌سـی، اکـه-اوکه‌سی، آنه‌سی و آپه-سینگیللرینی ملۉت‌گه تشلب، اۉزی سناقلی کیشیلری بیلن تاققه قره‌ب قاچیبدی.

مبین آن بی‌اهمیت‌را که هرگز

نخواهد دید روی نیکبختی،

تن آسایی گزیند خویشتن را،

زن و فرزند بگذارد به سختی.

(مضمونی: اونده‌ی بی‌اهمیتنی کۉرمه، او هیچ قچان خوشبختلیک یـوزینی کۉرمه‌یـدی. او اۉز گوده‌سینی قوتقریب، خاتین، باله-چقه‌سینی یامان حالده قالدیره‌دی.)

چارشنبه کونی بو جایـدن آتلَنیـب، غازیخـان قـاچگن تاققـه قـره‌ب جۉنـه‌دیک. ملـۉت آغزیده‌گی قرارگاه‌دن بیر کوروه یۉل یوریب، بیر کۉل یانیگه توشـدیک. شـو یېـرده دلاورخـان کېلیب، خدمتیمـده قالـدی. دولتخـان، علیخـان، اسـماعیلخان و ینـه اولرنینـگ بیـر قنچـه قریندا‌ش-اوروغلرینی اسیر قیلیـب بیهره‌ده‌گـی ملـۉت قۉرغانیگـه آلیـب باریـب اسره‌شـلری اوچون کتّه بېککه تاپشیردیک. قالگنلریگـه دلاورخان‌نینـگ راضـیلیگی بـیلن خـون بهاسـی بېلگیلب، بیراولرگه بیته-بیته‌دن بېریب یۉباردیـک. بعضـیلرنی کفیللیککـه بېریـب یوبـاردیلر، بعضــیلرینی اسـیر قیلیــب سـقله‌دیلر. کتّـه اۉز اسـیرلرینی آلیــب کېتـدی. دولتخــان ایسـه سلطانپورگه یېتگنیده وفات ایتدی.

ملۉت قۉرغانینی محمد علی جنگ-جنگ ذمّه‌سیگه تاپشـیردیک. اۉز طرفیـدن اکه‌سـی ارغون‌نی بیر نېچه بیگیتلری بیلن او یېرده قالدیردی. هزاره و افغان بیگیتلریدن هم ایکّـی یـوز ایللیککه یقینی قۉرغانگه کۉمک اوچون تعیینلندی.

خواجه کلان بیر نېچته تویه‌گه غزنی شـرابلریدن آرتگـن ایـدی. خواجـه کـلان مسـکنی

www.ezgu.org

قۉرغان بیلن اۉرده اۉرته‌سی‌نینگ اوستیده‌گی بیر تېپه‌لیکده جایلشگندی. اۉشه پېرده صحبت اویوشتیریلیب، بعضیلر شراب، بعضیلر عرق ایچدیلر، عجیب بیر صحبت بۉلدی.

او پېردن جۉنب، ملوّت یقینیده‌گی بیر تاغ اېتگیده‌گی پست تېپه‌لردن آشیب دون‌گه کېلدیک. هندوستانلیکلر تیلیده جُلگه، یعنی اۉتلاق-ییلاونی "دون" دېیدیلر. هندوستان‌ده‌گی آقر سوولردن بیری منه شو دونده دیر. دون‌نینگ اطرافیده جوده کۉپ قیشلاقلر جایلشگن. بو جَسوَل ولایتی بۉلیب، دلاورخان بو پېرده‌گیلرگه تاغه بۉله‌دی. دون- عجیب بیر ییلاو. نهرنینگ اطرافلری میسه‌زار، بعضی جایلرگه شالی اېکیشیبدی. دون‌نینگ اۉرته‌سیدن اوچ-تۉرت تېگیرمان سوو آقیب اۉته‌دی. ییلاونینگ کېنگلیگی بیر-ایکّی کوروه، بعضی پېرلری اوچ کوروه هم کېله‌دی. تاغلری تېپه‌لیککه اۉخشش کیچیک-کیچیک تاغلر دیر، قیشلاقلری شو تاغلر اېتگیده جایلشگن. قیشلاقلر بۉلمه‌گن جایلرده طاووس و میمون انچه‌گینه. اوی تاووغیگه اۉخشش تاووقلر هم کۉپ دیر. خودّی تاووق‌نینگ اۉزی، فقط اولرنینگ کۉپچیلیگی بیر رنگده.

غازیخان حقیده بیرار یېردن ایشانچلی خبر چیقمه‌گچ، توردیکه بیلن بیریم دېو مَلیهاس‌گه غازیخان قه‌یېرده بۉلسه هم، قنده‌ی قیلیب بۉلمه‌سین، قۉلگه آلیشلرینی بویوردیم.

بو دون اطرافیده‌گی کیچیک تاغلرگه جوده یخشی استحکاملی قلعه‌لر توشگن. شرقی-شمال طرفیده ۸۰—۷۰ قری بلندلیکده‌گی یېرگه-تیک قایه اوستیگه کاتله دېگن قلعه جایلشگن. اونینگ کتّه دروازه‌سی یېتّی-سکّیز قری بلندلیکده جایلشگن، کۉترمه کۉپریک توشه‌دیگن جای‌نینگ کېنگلیگی اۉن-اۉن ایکّی قری. ایکّی اوزون یاغاچنی کۉپریک قیلیشیبدی. آت و پاده‌لرنی اۉشه یېردن هَیده‌ب آلیب اۉته‌دیلر.

غازیخان‌نینگ بو تاغلی حدودده‌گی مستحکم قۉرغانلریدن بیری شو کاتله دیر. بو یېرده اونینگ آدملری هم بار اېکن. هجومچیلر او یېرگه یېتیب باریب، جنگ باشلب یوباردیلر. اولر یقینله‌شیب قالگن‌دیلر. کېچ کیرگچ، قۉرغان ایچیده‌گیلر شونده‌ی مستحکم قۉرغاننی تشلب قاچدیلر.

www.ezgu.org

بو دون اطرافلریده ینه بیر مستحکم قۆرغان گنگۆته قۆرغـانی دیـر. اونینـگ اطرافـی هـم خطرلی یۆللردن عبارت، لېکن اونچه مستحکم ایمس. عالمخان منه شو گنگۆتـه قۆرغانیگـه یشیرینگن ایدی، بو حقده بورون ایسله‌گندیک.

غازیخان‌نینگ اوستیگه ایلغار[٤] جۆنتگنـدن کېـین آیـاغیمنی هِمـت اوزنگیسـیگه قۆییـب، الله‌گه توکل تیزگیننی قۆلگه آلدیم و سلطان ابراهیم بن سـلطان اسـکندر بـن سـلطان بهلـول لۆدي افغان‌نینگ اوستیگه یوردیم. اۆشه ییللری پایتخت دهلی و هندوستان یېرلـری اونینـگ تختی تصرفیده ایدی. حاضرده اونینگ لشـکرینی بیرلـک[٥] دېییشـردی. اۆزی و بېکلریـده‌گی فیللر نینگ حسابی مینگته‌گه یقینلشردی. بیـز اونگـه قـره‌ب یوردیـک. بیـر کـېچ‌دن سـۆنگ، دیپلپورنی باقی شیغاوول‌گه عنایت قیلیب، اونی بلخ‌گه کۆمک اوچون جۆنتـدیم. بلـخ‌ده‌گـی ایشلرنی یخشیلش مقصدیده انچه پول و کابل‌ده‌گی قریندا‌شلرگه همده باله‌-چقه‌گه ملـۆت‌نی ایگلله‌گنیمیزده قۆلگه کیریتگن نرسه‌لردن ساوغه‌لر یوباریلدی.

دون‌دن پستده بیر‌ـایکّی منزل اۆتگنیمیزدن سۆنگ شاه عماد شـیرازی آرایـش‌خـان و مـلا محمد مُذَهِب‌نینگ خطرینی آلیب کېلدی. اولـر خطـده مېنگـه بیرمونچـه خیرخـواهلیکلر اظهار قیلیب، کۆنگلیمده‌گی بو یوریش حرکتی و غیرتینی آشیرگن ایدیلر. بیز پیاده چـاپریمیز آرقه‌لی اولرگه عنایت فرمانلری و التفات مکتوبلری بیتیب یوباردیک، اۆزیمیز آلدینگه قـره‌ب جۆنب کېتدیک.

ملۆت‌دن چیققن هجومچیلر هرۆر، کهلۆر و اۆشه اطرافده‌گی کیریش قیین‌لیگیـدن هـېچ کیم یقینلشالمه‌گن قۆرغانلرنی ایگللب، اېلینی تَلب، بیزگه کېلیب قۆشیلدیلر. عالمخـان هـم خراب بۆلیب، یَیاو-یلنگ بیر احوالده کېلدی. اونی کوتیب آلیشگه بېک و خاص عملدارلرنی یوباردیک، آتلر هم جۆنتدیک. شو یېرده ایکنیمیزده کېلیب، خدمتیمیزگه کیردی. اطرافـده‌گی

٤ـ ایلغار ـ آلدینده یورووچی عسکرلر.

٥ـ لک ـ هندچه یوز مینگ.

www.ezgu.org

تاغ و دره‌لرنی اؤرگنیش اوچون هجومچیلر باریب، بیر ایکّی کیچه تونب هم کېلدی. ایترلی بیرار یخشی نرسه قۆلگه کیرمه‌دی. شاه میرحسین، جانی‌بېک و ینه بعضی ییگیتلر هجومگه رخصت سۆره‌ب، کېتدیلر.

دونده اېکنیمیزده اسماعیل جِلواني و بیبَن‌نینگ خبرچیلری ایکّی-اوچ مرته کېلیشدی. مېن هم اولر ایسته‌گنیدیک فرمانلر یوباردیم.

دوندن جۆنب، اَرۆپرگه کېلدیک. ارۆپرده اېکنیمیزده قتّیق یامغیرلر یاغدی. انچه‌گینه ساووق بۆلدی. آچ یلنغاچ هندوستانلیکلرنینگ کۆپی قیریلیب کېتدی.

ارۆپردن چیقیب، سهریندنینگ رۆپه‌ره‌سیده-کَرمَل‌ده تۆختهگن اېدیک هم که، بیر هندوستانلیک: "سلطان ابراهیم‌نینگ اېلچیسی‌من"، دېب کېلدی. اونینگ خط و یارلیغی بۆلمسه هم، او بیزدن بیر کیشینی اېلچیلیککه یوباریشیمیزنی سۆره‌ب، یَلینیب-یالواردی. بیز هم اونگه همراه قیلیب تونگی پاسبانلریمیزدن سوادي‌نی جۆنتدیک. بو بېچاره‌لر یېتیب باریشگچ، ابراهیم هر ایکّاوینی هم اسیر قیلیبدی. ابراهیم‌نی تار-مار قیلگن کونیمیز سوادي قوتولیب کېلدی.

یۆلده بیر کېچه تۆختب، بَنۆر و سَنۆر یېرلرینی سوغاره‌دیگن نهر یاقه‌سیده توشدیک. بو هندوستانده‌گی باشقه دریالردن اجره‌لیب توره‌دیگن یگانه تېزآقر دریا، اونی گَگَر دریاسی دېیدیلر. چیتر[6] هم شو دریا یاقه‌سیده دیر. دریا بۆیلب سَیر قیلیش اوچون یوقاریگه قره‌ب یوردیک. بو دریا چیتردن اوچ-تۆرت کوروه یوقاریده، نهرنینگ چېتیدن چیقیب کېله‌دی. دریا بۆیلب یوقاریراققه کۆتریلگنیمیزده بیر کېنگ دره‌دن تۆرت-بېش تېگیرمان سوو آقیب چیقه‌یاتگنینی کۆردیک. بو بلندلیکده‌گی جایلر جوده گۆزل و اېنگ خوش‌هوا یېرلر دیر. اوشبو دریانینگ دره‌دن چیقیب کېله‌دیگن جاییده چارباغ برپا اېتیشلرینی بویوردیم. بو سوو دله‌گه توشیب، ینه بیر-ایکّی کوروه آقیب باره‌دی و نهرگه قۆشیلیب کېته‌دی. گَگَر سووی اېسه

6 .Chitr

www.ezgu.org

چېکّه‌دن آقیب چیقه‌دی و او مذکور دریا قۆشیله‌دیگن جایدن اوچ-تۆرت کورووه بلندراقدن آقه‌دی. یامغیر موسمیده بو دریانینگ سووی جوده کۆپَیه‌دی، گَگَر دریاسیگه قۆشیلیب، سَمَنه و سونَم تامان آقیب باره‌دی.

شو جایده اېکنیمیزده دهلی‌نینگ بو طرفیده تورگن سلطان ابراهیم‌نینگ او یېردن چیقیب آلدینگه قره‌ب جۆنه‌گنی و حصارِ فېروزه شیقداری[۷] حمیدخانِي خاصه‌خیل، حصار فېروزه و اۆشه یېرده‌گی لشکری بیلن حصار فېروزه‌دن بو تامانگه قره‌ب اۆن-اۆن بېش کورووه بېریده کېله‌یاتگنی حقیده خبر آلدیک. کتّه‌بېک‌نی خبر کېلتیریش اوچون سلطان ابراهیم‌نینگ قرارگاهیگه، مؤمن اتکه‌نی حصار فېروزه قۆشینیگه یوباریلدی.

جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ اون اوچینچیسیده، یکشنبه کونی انبَله‌دن چیقیب، بیر کۆل یاقه‌سیگه توشدیک. مؤمن اتکه بیلن کتّه‌بېک خودّی شو کونی قَیتیب کېلدیلر. همایون‌نی خواجه کلان، سلطان محمد دۆلدای، ولی خازن باشچیلیگیده‌گی اۆنگ قناتده‌گی کیشیلری بیلن همده هندوستان‌ده قالگن بېکلردن خسروبېک، هندوبېک، عبدالعزیز، محمد علی جنگ-جنگ‌نی، مرکزي قۆشیندن، پادشاه سرایی‌نینگ خاص عملدارلری و بېگیتلریدن-شاه منصور برلاس، کتّه‌بېک، محب علی و ینه بیر نېچه کیشینی قۆشیب حمیدخان‌نینگ اوستیگه یوریشگه تعیینله‌دیک.

بېبَن هم شو قرارگاهیمیزگه کېلیب، التفات کۆرستدی. افغان دېگنلری جوده قۆپال و بي‌عقل خلق بۆله‌دی. گرچه نوکرلری سانی و مرتبه‌سی بوندن بلند بۆلسه هم، دلاورخان، عالمخان‌نینگ اۆغلانلری- پادشاه‌زاده‌لر بۆلسه هم، مېنینگ آلدیمده اۆتیرگنلری یۆق، بیراق بو بېبَن اۆتیریشگه اذن سۆره‌دی. اما اونینگ بونامعقولچیلیگیگه کیم هم قولاق سالردی!

آی‌نینگ اۆن تۆرتینچیسیده، دوشنبه کونی اېرته‌لب همایون حمیدخان اوستیگه قۆشین تارتدی. همایون سره‌لنگن یوز-یوز اېلّیک ساقچی قِسم بېگیتینی اۆزیدن آلدینراق جۆنتدی.

۷- شیقدار ــ سالیق ییغووچی.

www.ezgu.org

بو ییگیتلر دشمنگه یقینلشیب، قۆل جنگینی باشلب یوباردیلر. بیر-ایکّـی تۆقنه‌شـوودن کېـین آرقه‌دن همایون‌نینگ قاره‌سی کۆریندی و دشمن قاچه باشله‌دی. یوز-ایکّی یوز کیشـینی آتـدن قوله‌تیب، یرمی‌نینگ باشینی کېسدیلر، قالگن یرمینی یېتّی-سکّیزته فیلی بـیلن همایون‌نینـگ آلدیگه کېلتیردیلر. همایون‌نینگ بو غلبه‌سی حقیده‌گی خبرنی آی‌نینگ اۆن سکّیزینچیسـیده، جمعه کونی توش وقتیده، بېـک میـرک مۆغـول اۆشـه قرارگاه‌نینـگ اۆزیـده ایکنیمیـزده یـاق یېتکزیب کېلدی. مېن درحال همایون‌گه مخصوص باش-آیـاق کیـیم و آتخانه‌مـده‌گی ایـنـگ یخشی آتلردن بیرینی انعام ایتیب، ینه باشقه مکافاتلر هم وعده قیلدیم.

آی‌نینگ ییگیرمه بیرینچیسیده، دوشنبه کونی شو قرارگاه‌گه همایون یوزته‌چه اسیر و یېتّـی-سکّیز فیل بیلن کېلیب، مېنگه التفـات کۆرسـتدی. اسـتاد علیقـولی و میلتیقلیلرگـه سیاسـت اوچون اسیرلرنی میلتیق بیلن قیریب تشلش بویوریلدی. همایون‌نینـگ بیرینچـی یوریشـی و بیرینچی کۆرگن ایشی شو ایدی. بو اونینگ کېینگی نیتلـری اوچـون کـۆپ یخشـی علامـت بۆلدی. آتلیقلریمیز قاچگن کیشیلرنی قوویب حصارِ فېروزه قلعه‌سـیگچه بـاردیلر، او یېرنـی قۆلگه آلیب، تَلب، قَیتیب کېلـدیلر. حصـار فېـروزه قلعه‌سـینی اونگـه تېگیشـلی و تـابع بیـر کرورلیک ولایتی بیلن همایون‌گه ساوغه قیلدیم و ینه بیر کرور[۸]پول مکافات هم بېردیم.

بو قرارگاه‌دن کۆچیب شاه‌آبادگه کېلدیک. سلطان ابراهیم‌نینگ قرارگاهیگـه "فیـل" توتیـب کېلیش اوچون آدم جۆنتدیک و شو باعث بیر نېچه کون شو یېـرده قالیـب کېتـدیک. رحمـت پیاده‌نی غلبه حقیده‌گی خبرلر بیلن کابل‌گه یوباردیک.

اوشبو قرارگاه‌ده ایکنیمیزده، جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ ییگیرمه سکّیزینچیسیده، دوشنبه کونی آفتاب حمل بورجیگه کیردی. ۹۲۱- ییلی همایون اۆن سکّیز یاشـده ایـدی، اونینـگ یوزیگـه اُستَره یاکه قیچی تېککیزیلدی.

ابراهیم‌نینگ اۆرده‌سیدن هم اونینگ بیر کوروه-ایکّـی کـوروه یوریـب، هـر بیـر قرارگـاه‌ده

۸- کرور- هندچه رقم- یوز لک- اۆن میلیون.

www.ezgu.org

ایکّی-اوچ کون تۉختب-تۉختب کېلهیاتگنلیگی حقیده تینیمسیز خبرلر کېلهباشلهدی. بیز هم آلدینگه قرهب یۉل آلدیک. شاهآباددن چیققچ، ایکّی منزلده تۉختب، سرساوهنینگ تۉغریسیگه-جوون دریاسی قیرغاغیگه کېلیب توشدیک. خواجه کلاننینگ نوکری حیدرقولی "فیل" اوشلب کېلیش اوچون یوباریلدی.

مېن جوون دریاسی کېچیگیدن اۉتیب سرساوهنی سَیر قیلدیم. اۉشه کونی معجون هم یېدیک. سرساوهنینگ چشمهسی بار، آزراق سوو شو چشمهدن آقیب بارهدی، یامان جایلر اېمس. توردیبېک خاکسار بو یېرنی مقتب تعریفلهدی. مېن اونگه "شو یېر سېنیکی بۉلسین"، دېدیم. شو سبب بیلن سرساوه توردیبېککه بېریلدی.

بیر کېمهگه تالار- تختهسوپّه یَسَتتیریب آلگندیم. بعضیده شو کېمهده سَیر قیلردیم، بعضاً باشقه منزلگه کۉچگنیمیزده هم شو کېمه بیلن کېلردیم.

او قرارگاهدن چیقیب قیرغاق بۉیلب پستگه قرهب ایکّی منزل یورگن اېدیک همکه، "فیل" توتیشگه بارگنلردن حیدرقولی داوودخان هَیتیم خاننی بېش-آلتی مینگ کیشیسی بیلن میان دوآب طرفیگه اۉتکزیبدی. ابراهیمنینگ دایرهسیدن اوچ-تۉرت کوروه بېریده دایره اوریب اۉتیرگنمیش، دېگن خبرنی کېلتیردی.

جمادیالآخر آیینینگ اون سکّیزینچیسیده، یکشنبه کونی بو تۉده اوستیگه چین تېمور سلطان، مهدي خواجه، محمد سلطان میرزا و عادل سلطاننی و بوتون چپ قنات بیگیتلری- سلطان جنید و شاه میر حسین و قوتلوققدمنی، مرکزدن- یونس علی، عبدالله، احمدي و کتّهبېکنی ایلغار قیلیب تنلهدیک. پېشین نمازی چاغی اولر شو یېردن دریانی کېچیب اۉتیب، عصر و شام نمازلری آرهلیغیده نَریگی قیرغاقدن جۉنب کېتدیلر. بیبَن منه شو هجوم بهانهسیده دریادن اۉتیب، قاچیب کېتدی. بامداد نمازی پیتی عسکرلریمیز دشمن اوستیگه یېتیب بارهدیلر. آزگینه آدم اوروش باشلهیدیگندېک بۉلیب صفلنهدی. بیزنینگ آدملریمیز یقینلشیشلری بیلن اولر قۉرقیب قاچه باشلهیدیلر. ابراهیمنینگ دایرهسیگچه اولرنی آتلریدن قولهتیب، قوویب بارهوېرهدیلر. داودخاننینگ اکهسی هَیتیمخاننی، اونینگ سردارلریدن

www.ezgu.org

بیری شو کیشی ایدی، آتدن توشیریب، یېتمیش-سکسان اسیر و آلتی-یېتّی فیل بیلن آلدیمگه آلیب کېلدیلر. سیاست اوچون عسکرلرنینگ کۆپچیلیگی قتل اېتیلدی.

بو یېردن جۆنب اۆنگ قنات، چپ قنات و مرکز قۆشینلرینی صفلب، کۆریکدن اۆتکزدیم. عسکرلریمیزنینگ سانی بیز مۆلجلله‌گندن کمراق ایدی.

شو قۆنیمجایده بوتون لشکر خلقی حالیگه یره‌شه ارابه کېلتیریشلرینی بویوردیم. یېتّی یوزته ارابه آلیب کېلدیلر. استاد علیقولی‌گه روم اصولی بیلن ارابه‌لر آره‌سیگه زنجیر اۆرنیگه هۆکیزنینگ خام تېریسیدن ارقان اېشیب تسمه قیلیب بیر-بیریگه باغلشنی بویوردیم. هر ایکّیته ارابه اۆرته‌سیگه آلتی-یېتّی تۆره (قلقان) قۆییله‌دی. میلتیقلیلر شو ارابه و تۆره-قلقانلر آرتیده توریب، میلتیق آته‌دیلر. بو قوراللرنی تیارلش اوچون بېش آلتی کون شو یېرده قالیب کېتدیک.

اوشبو اسباب و قوراللر تیار بۆلگنیدن سۆنگ بیز بېکلر و بیلیمدان سره ییگیتلرنی چقیریب، عمومي کېنگش اۆتکزدیک. پانی‌پت- بوتون بیر شهر. اونینگ محله و اویلری کۆپ، بیر تامانیمیزده اطرافده‌گی محله و اویلر بۆلسه، ایکّینچی طرف ارابه و قلقانلر بیلن تۆسیله‌دی، میلتیقلی و پیاده‌لر ارابه و قلقان آرتیگه جایلشتیریله‌دی، دېگن فکرده تۆخته‌دیک.

شو قرارگه کېلیب، بیز جۆنب کېتدیک. بیر منزل اۆتیب، جمادی‌الآخر آیی‌نینگ سۆنگیده، پنجشنبه کونی پانی‌پت‌گه یېتیب کېلدیک. اۆنگ طرفیمیزده شهر و محله‌لر جایلشگن. آلدیمیزگه تیار بۆلگن ارابه و قلقانلر قوییلدی. چپ طرف و ینه بعضی یېرلرده خندقلر قَزیب، شاخلردن تۆسیقلر کۆتردیک. هر بیر اۆق آتیمی (مِیلتیقلیلر گروهی) اۆرته‌سیده یوز-یوز اېلّیک آت چیقه‌آله‌دیگن جای قالدیریلدی. عسکرلرنینگ بعضیلری تردّدلنیب واهمه‌گه توشدیلر. قۆرقوو و واهمه‌گه توشیش اۆرینسیز دیر. تنگری نیمه‌نی‌که ازلدن تقدیرگه بیتگن بۆلسه، اوندن باشقه‌سی بۆلمه‌یدی. اما اولرنی هم عیبلب بۆلمه‌یدی. اولرنینگ هم تشویشگه توشیشگه حقلری بار. چونکه وطنیدن ایکّی-اوچ آیلیک یۆلنی باسیب کېلیب، بېگانه قوم بیلن اوروشگه کیریشگن ایدیلر. نه بیز اولرنینگ تیلینی بیله‌میز، نه

www.ezgu.org

اولر بیزنینگ تیلیمیزنی بیله‌دیلر.

پریشان جمعی و جمعی پریشان،

گرفتار قومی و، قومی عجایب.

دشمن عسکرلری‌نینگ سانی عینِ پیتده بیر لک- یوز مینگ کیشیگه یېتردی. اوزی و امیرلریده بیر-ایکّی مینگته‌گه یقین فیللری بار، دېییشردی. آته-باباسیدن قالگن خزینه‌نینگ همه‌سی قۉلیده نقد ایدی. هندوستان‌ده شونده‌ی عادت بار: اگر شونده‌ی اوروشلر روی بېرگودېک بۉلسه، بېلگیلنگن مدت اوچون پولگه نوکر یاللنیله‌دی. یاللنیگن کیشیلرنی "بدهَندی" دېب اته‌یدیلر. اگر سلطان ابراهیم شونده‌ی فکرگه کېلسه، یوزمینگ، ایکّی یوز مینگته نوکرنی هم یالله‌ی‌آلردی. تنگری تعالی بیزنی یارله‌قه‌دی، او نه نوکرلرینی راضی قیله‌آلدی، نه خزینه‌سینی اولشه آلدی. طبیعتیده بخیللیک غالب کېلگن آدم قنده‌ی قیلیب ییگیتلرینی راضی قیله‌آله‌دی. اۉزی پول ییغیشگه بېحد بېریلگن، تجربه‌سیز، غۉر بیر ییگیت ایدی. اونینگ نه کېلیشی و توریشیده سرانجاملیک، نه یوریشی و اوروشیده غیرت-اشتیاق بار ایدی.

پانی‌پت‌ده عسکرلرنینگ یان-اطرافیگه ارابه و شاخلردن تۉسیق یَسَب، خندقلر قَزیب استحکام قوره‌یاتگن پَیتیمیز درویش محمد ساربان:

-«بونده‌ی احتیاطکارلیک بیلن حمایه‌لنه‌یاتگنیمیزده او بیزگه قرشی کېلیشگه قنده‌ی امکان تاپه‌دی»، دېب ایتدی.

- سېن بولرنی اوزبېک خان و سلطانلریگه اۉخشه‌تیپسنمی؟- دېب جواب بېردیم. سمرقندنی تشلب چیقیب، حصارگه کېلگنیمیزده، اۉزبېک‌نینگ برچه خان و سلطانلری ییغیلیب، بیزنینگ اوستیمیزگه بیرلشیب، باستیریب کېلیش نیتیده دربنددن اۉتدیلر. بیز بوتون لشکر و مۉغول‌نینگ کۉچ-کۉرانی و مالّلرینی محلّلرگه یشیریب، کۉچلرنی تۉسیب قۉیدیک. یوریش-توریش‌نینگ حساب-کتابینی آلگچ، خان و سلطانلر حصارنی حمایه‌لش اوچون حیات-مماتیمیزنی تیککنیمیزنی کۉردیلر. حصار اوستیگه کېلیشگه کۉزلری یېتمه‌ی،

www.ezgu.org

چغانیان اطرافیده جایلشگن نَوَنداک‌دَن‌آق آرتلریگه قَیتیب کېتدیلر. بولرنی سېن اولرگه اوّخشتمه، بولر حربی ایشنی و اوروشیش قوراللرینی قه‌یېردن بیلسینلر.

تنگری بیزگه کوّمک بېردی، همه‌سی مېن ایتگندېک بوّلدی. پانی‌پته‌ده اوّتگن بیتّی-سکّیز کون مابینیده آدملریمیزدن آز-آزدن باریب، اولرنینگ دایره‌سیگچه یقینلشیب، کوّپ‌سانلی دشمنگه اوّق آتردیلر و باش کېسیب کېلتیرردیلر. دشمن اېسه نه جاییدن قوّزغَلدی، نه حمله قیلدی. کېین بیزگه خیرخواه هندوستانلیک بېکلرنینگ مصلحتیگه عمل قیلیب، مهدي خواجه، محمدسلطان میرزا، عادل سلطان، خسرو، شاه میر حسین، سلطان جنید برلاس، عبدالعزیز میرآخوّر، محمدعلی جنگ-جنگ، قوتلوق‌قدم، ولی خازن، محب علی خلیفه، محمد بخشی، جانی‌بېک و قاره‌کوّز باشچیلیگیده توّرت-بېش مینگ کیشینی تونگی هجومگه یوباردیک. کېچ کیریب قالگنی باعث یخشیلب کېلیشیب آلالمه‌ی، ترقه‌لیب کېتیب، بیرار ایش قیلالمه‌دیلر. تانگ آتیب، کون یاریشگونچه، اولر دشمن دایره‌سی نینگ یقینیده اېکنیده، دشمن ناغاره‌لرینی چَلیب، فیللری بیلن صف تارتیب چیقدی. گرچه بیزنیکیلر بیرار ایش قیلالمه‌گن بوّلسه‌لر هم، شونچه کوّپ کیشی بیلن اوروشیب، بیرار کیشینی یوّقاتمه‌ی، ساغ-امان چیقدیلر. محمد علی جنگ -جنگ‌نینگ آیاغیگه اوّق تېگدی. جراحتی خوفلی بوّلمسه‌ده، اوروش کونی او جنگگه یره‌مه‌دی.

بوندن خبر تاپیب، مېن همایون‌نی عسکرلری بیلن بیر-بیر یریم کوروه آلدینگه-دشمن قرشیسیگه یوباریب، اوّزیم قالگن جنگچیلر بیلن صف تارتیب چیقدیم. تونگی هجومگه کېتگنلر کېلیب همایون‌گه قوّشیلدیلر. دشمن آدملری آلدینگه قروب، بیز هم آرقه‌گه قَیتیب، توّخته‌دیک. شو کېچه اوّرده‌ده غلطی (یالغانده‌کم) غوغا کوّتریلدی. ایلگری بونده‌ی شاوقین-سوران کوّرمه‌گن کیشیلر قوّرقوو و وهیمه‌گه توشیب قالدیلر. بیر آز وقت اوّتگچ، شاوقین باسیلدی.

رجب آیی‌نینگ سکّیزینچیسیده، جمعه کونی بامداد نمازی چاغی ساقچیلردن دشمن‌نینگ صف تارتیب کېله‌یاتگنلیگی حقیده خبر کېلدی. بیز ینه ساووتلرنی کییب،

www.ezgu.org

قوراللنیب آتلندیک. اۉنگ قناتده همایون، خواجه کلان، سلطان محمد دۉلدای، هنـدوبېک، ولی خازن و پیرقولی سیستاني توردیلر. چپ قناتده محمـد سـلطان میـرزا، مهـدي خواجـه، عادل سلطان، شاه میرحسین، سلطان جنید برلاس، قوتلوق‌قدم، جانی‌بېک، محمد بخشـی و شاه حسین یارک مۉغول غانچی توردیلر.

مرکزنینگ اۉنگ طرفیگه چین تېمور سلطان، سلیمان میـرزا، محمـدي کۉکَلـداش، شـاه منصور برلاس، یونس علی، درویش محمد ساربان و عبدالله کتابـدار قۉییلـدی. مرکزنینـگ چپ طرفیگه خلیفه، خواجه میرمیران، احمدي پروانه‌چی، توردی‌بېـک، قۉچبېـک، محـب علی خلیفه و میرزابېک ترخان قۉییلدی. ایراوول[۹]گه خسرو کۉکَلداش و محمد علـی جنـگ-جنگ یېتکچی بۉلدیلر. عبدالعزیز میرآخۉرنی طرحگه (یاردمچی بۉلینمه‌گه) باشلیق قیلیـب تعیینله‌دیک. اۉنگ قنات‌نینگ چېتیگه ولی قیزیل و ملک قاسم بابا قشقه‌نی مۉغـوللری بـیلن تۉلغامه[۱۰]گه صفله‌دیک. چپ قنات چېتیدن قراکۉزی، ابوالمحمد نَیزه‌باز، شیخ جمال بـرین، مهـدي و تېنگریقـولی پیشـه‌غی مۉغـولنی تۉلغامه‌گـه صـفله‌دیک. دشـمن عسـکرلری یقینله‌شیشلری بیلن بو ایکّی بۉلک تۉلغامه اۉنگ و چپ طرفلردن دشمن‌نینگ آرقـه طرفیگـه ایلنیب اۉتیب آله‌دی. دشمن‌نینگ قاره‌سی کۉرینگنده عسکرلرنینگ کتّه قِسمی اۉنگ قناتگـه قـره‌ب کېلـه‌یاتگنینی کۉردیـک. شـو باعـث یـاردمچی بۉلینمه‌گـه باشـچیلیک قیلـه‌یاتگن عبدالعزیزنی اۉنگ قناتنی مستحکملش اوچون یوباردیک.

اوزاقدن قاره‌سی کۉرینگن سلطان ابراهیم‌نینگ قۉشینی هېچ یېرده تۉخته‌مه‌ی تېزلیک بیلن بیزگه قره‌ب کېله‌وېردی. یقینراق کېلگچ، اولرگه قـاره‌میز کۉرینـدی. بیزنینـگ صـف تارتیـب، جنگگـه شَـی تـورگنیمیزنی کۉریـب، اولـر نیمـه قیلیشـلرینی بیلمـه‌ی تردّدلَنیـب قالـدیلر. اېسنکیره‌ب، توریشنی هم، کېلیشنی هم بیلمه‌ی، نه جاییده تورالدی، نـه اوّلگیـدېک تېزلیـک

۹-ایراوول- عسکرنینگ ایغاقچیلیک خدمتینی قیلیب، آلدینده باره‌دیگن قِسمی

۱۰- تۉلغامه ــ دشمن صفی‌نینگ ایکّی یانیده ترتیبسیز هجوم قیلیب، شاشیریش تاکتیکی.

www.ezgu.org

بیلن توْخته‌مسدن ایلگریلشنی اوْیله‌دی.

توْلغامه‌گه تعیینلنگن عسکرلرگه اوْنگ و چپ قوْلدن دشمن‌نینگ آرقه تامانیگه اوْتیب، اوْق آتیب اوروش باشلشلری، اوْنگ و چپ قناتلرده‌گیلر هم دشمن بیلن آلیشیشلری اوچون فرمان بوْلدی. توْلغامه‌ده‌گیلر دشمن آرقه‌سیگه اوْتیب، اوْق آته باشله‌دیلر. چپ قناتده‌گی مهدي خواجه جنگنی همه‌دن آلدین باشلب یوباردی. مهدي خواجه‌گه قرشی بیر توْده عسکر بیر فیل بیلن باستیریب کېلدی. مهدي خواجه‌نینگ آدملری کوْپ اوْق یاغدیریب، اولرنی چېکینیشگه مجبور قیلدی. چپ قناتگه مرکزدن احمدي پروانه‌چی، توردی‌بېک قوْچبېک و محب علی خلیفه یاردمگه یوباریلدی. اوْنگ قناتده هم جنگ باشلَنیب کېتدی.

محمدعلی کوْکَلداش، شاه منصور برلاس، یوسف علی و عبدالله‌گه مرکز قوْشینی آلدیده توریب جنگ باشلش بویوریلدی. استاد علیقولی هم مرکز قوْشینی آلدیده توریب فرنگی میلتیقدن آتدی. مصطفی توْپچی هم مرکزي قوْشین‌نینگ چپ قناتیده‌گی ارابه اوستیده‌گی ضربزندن[۱۱] یخشی ضربلر بېردی. اوْنگ قنات، چپ قنات، مرکز و توْلغامه‌ده‌گیلر دشمننی هر طرفدن اوْره‌ب آلیب، اوستیگه اوْق یاغدیریب، جنگنی یوره‌کدن قیزیتدیلر. دشمن اوْنگ و چپ قناتلرگه بیر-ایکّی مرته قیسقه-قیسقه حمله‌لر هم قیلدی. بیزنینگ جنگچیلریمیز اولرنینگ اوستیگه اوْق یاغدیریب، ینه مرکز تامانگه سیقیب کېلدیلر. دشمن‌نینگ اوْنگ و چپ قناتی بیر یېرگه توْپلَنیب قالیب، شو درجه‌ده تیقیلینچلیک حاصل بوْلدی که، نه آلدینگه یوریشگه، نه آرقه‌گه قاچیشگه یوْل تاپالدیلر.

آفتاب بیر نیزه بوْیی کوْتریلگنده اوروشنی تېزلشتیریشگه چقیریلدی. توشگچه جنگ دوام اېتدی. کون توشگه یېتگنیده دشمن یېنگیلدی و یکسان قیلیندی. تنگری تعالی فضل و کرَمی بیلن بونده‌ی قیین ایشنی بیزگه آسان قیلدی و شو قدَر کوْپ‌سانلی لشکرنی یریم کونده یېر بیلن یکسان قیلدی. فقط ابراهیم یانیده‌گی بیر جای‌نینگ اوْزیده بېش-آلتی مینگ کیشی

۱۱- ضربزن- توْپگه اوْخشه‌ش قورال.

www.ezgu.org

اۋلدیریلدی. باشقه ییرلرلرده اۋلگنلرنینگ سانینی اۋن‌بېش-اۋن آلتی مینگ کیشی، دېب تخمین قیلدیک. کېینراق، آگره‌گه کېلگنیمیزده، هندوستانلیکلردن اېشیتیشیمیزچه، اوشبو جنگده قیرق -اېلّیک مینگ کیشی هلاک بۆلگن ایکن.

دشمننی یېنگگچ، آرتیدن کوزه‌تیب باریب، آتلریدن ییقیتیب آلدیک. عسکرلریمیز آتدن توشیریلگن امیر و بیگیتلرنی آلیب کېله‌باشله‌دیلر. تۆده-تۆده فیللرنی فیلبانلری کېلتیریب ساوغه قیلدیلر. ابراهیم‌نی جنگ میدانیدن چیقیب کېتگن، دېب اۋیلب، مخصوص قۆشینده‌گی قِسم تای میرزا، بابا چوهره و بوجکه باشچیلیگیده‌گی کیشیلرنی دشمن آرتیدن ایزمه-ایز یوباردیک. تېزده قوویب یېتیب، آگره‌گه بارگونیچه اونی قۆلگه آلیشلرینی تعیینله‌دیم.

ابراهیم اۋرده‌سی‌نینگ ایچی بیلن اۋتیب، اونینگ کیچیک حویلیسی-توررجای و اویلرینی ایلَنیب چیققچ، بیر قاره‌سوو یاقه‌سیگه توشدیک. عصر نمازی پیتی خلیفه‌نینگ قه‌یین اوکه‌سی طاهر طبري، سلطان ابراهیم‌نینگ جسدینی جوده کۆپ اۋلیکلر ایچیدن تَنیب قالیب، باشینی کېلتیردی.

شو کونیاق همایون میرزا، خواجه کلان، شاه منصور برلاس، یونس علی و عبدالله، ولی خزینه‌چینی تېزده باریب، آگره‌نی قۆلگه کیریتیب، خزینه‌نی اېگللشلرینی تعیینله‌دیم.

مهدي خواجه، محمد سلطان میرزا، عادل سلطان، سلطان جنید برلاس و قوتلوق‌قدم‌نینگ سفر انجاملرینی آلیب کېته‌یاتگن گروهدن اجره‌لیب، ایلدَملب دهلی قۆرغانیگه کیریب، او ییرده‌گی خزینه‌نی اېگللب سقلشلریگه قرار قیلدیک.

اېرته‌سی کونی تانگده بیر کوروه یۆل یوریب، آتلرگه دَم بېریش اوچون جوون یاقه‌سیگه توشدیک. ایکّی کېچه شو ییرده قالیب، سه‌شنبه کونی شیخ نظام اولیانینگ مزارینی طواف قیلیب، دهلی‌نینگ رۆپه‌ره‌سیده-جوون قیرغاغیده تۆخته‌دیک. اوشبو چارشنبه کېچه‌سی‌یاق دهلی قۆرغانینی سَیر قیلیب، تون‌بۆیی اۋشه ییرده قالیب، اېرته‌سی-چارشنبه کونی خواجه قطب‌الدین‌نینگ مزارینی طواف قیلیب، سلطان غیاث‌الدین بلبن و سلطان علاءالدین خیلجي‌نینگ مقبره، عمارتلری و مناره‌سینی، غازی شمسي، غازی خاص‌نی، سلطان بهلول

www.ezgu.org

و سلطان سکندر مقبره‌لری و باغلرینی سَیر قیلیب، اۆرده‌گه قَیتیب، کېمه‌گه کیریب، عرق ایچیلدی. ولی قیزیل‌گه دهلی‌نینگ شیقدارلیگی[۱۲]نی تقدیم ایتیب، دوستنی دهلی ولایتیگه دیوان قیلدیم، بار خزینه‌نی مُهرلشنی و بوتون جوابگرلیکنی اولرنینگ ذمّه‌سیگه یوکله‌دیم.

پنجشنبه کونی بو جایدن کۆچیب، توغلیق‌آباد رۆپه‌ره‌سیگه-جوون قیرغاغیده توشدیک. جمعه کونینی اۆشه جایده اۆتکزدیک. مولانا محمود، شیخ زین و ینه اَیریم کیشیلر جمعه نمازیگه باریب، مېنینگ نامیمگه خطبه اۆقیتدیلر. فقیر و مسکینلرگه بیر آز پول ترقه‌تیب، قرارگاه‌گه کېلدیلر.

شنبه کونی او یېردن جۆنب، جایدن-جایگه کۆچیب، آگره‌گه یۆل آلدیک. مېن باریب توغلیق‌آبادنی سَیر قیلیب، قرارگاهگه قَیتدیم.

رجب آیی‌نینگ ییگیرمه ایکّینچیسیده، جمعه کونی آگره چېتیده جایلشگن سلیمان فرمولي‌نینگ اوییگه توشدیک. بو جای قۆرغاندن انچه اوزاق بۆلگنلیگی باعث ابرته‌سی کونی جلال‌خان جگهت‌نینگ اوییگه توشیلدی.

بیزدن ایلگریراق کېلگن همایون‌نی قۆرغانده‌گیلر، عذرلرینی ایتیب، ایچکریگه کیریتمبدیلر. بولر هم ایل‌نینگ بې‌باشلیگینی اۆیلب، خزینه‌گه قۆل تېگیزمه‌سین، دیگن نیتده بیز کېلگونچه آگره‌دن چیقه‌دیگن یۆللرنی قۆریقلب، کېلیشیمیزنی کوتیب توریبدیلر.

بِکرَم اَجیت هندو گوالیار راجه‌سی ایدی، اونینگ آته‌لری گوالیار ولایتیده یوز ییلدن آرتیق حکمرانلیک قیلگنلر. اسکندر گوالیارنی آلیش مقصدیده بیر نېچه ییل آگره‌ده قالیب کېتدی. کېین ابراهیم زمانیده اعظم همایون سېرواني انچه وقت یوره‌کدن کوره‌شدی و آخر-عاقبت، اونی صلح یۆلی بیلن آلیب، اونگه شمس‌آبادنی بېردی. سلطان ابراهیم‌نینگ اوستیگه اوروش باشلگنیده، بکرم‌اَجیت جهنمگه روانه بۆلدی. باله‌لری و عایله اعضالری آگره‌ده ایدی.

۱۲ـ شیقدارلیک ـ سالیق ییغووچیسی منصب، مالیه مأموری.

www.ezgu.org

همایون آگره‌گه کېلگنیده بکرَم‌اَجیت‌نینگ عایله اعضـالری قاچیشـگه اورینـه‌دیلر و همـایون تعیینله‌گن کیشیلر اولرنی قوْریقلب توره‌دی، هُمایون هم اولرنینگ تَلَنیشلریگه یوْل قوْیمه‌دی. اوْز خواهشلری بیلن همایون‌گه گوهر و قیمت‌بها تاشلر سـاوغه قیلیبـدیلر، اولـر ایچیـده بیـر مشهور الماس بار ایدی‌که، اونی سلطان علاءالدین کېلتیریرگن ایکن. بـو المـاس شـونچه‌لر مشهورکه، بیر مُقَیِم (قیمت بېلگیلاوچی) اونینگ نرخینی بوتون دنیانینگ ایکّی یریم کونلیک صرف-خرجتلریگه تېنگ، دېب بهالبـدی. سـکّیز مثقـال چیقسـه کېـره‌ک. مـېن کېلگنیمـده همایون اونی مېنگه ساوغه قیلدی، مېن ینه اونینگ اوْزیگه بغیشله‌دیم.

قوْرغـان ایچیـده‌گی تنیقلـی سـپاهیلردن ملکـداد کَرَنـي، مَلّـي سـوردوک و فېروزخـان مېواتي‌نینگ اعتباری بلند ایدی. بولرنینگ قیلگن حیله‌لری بیلینیب قالدی. سیاسـت قیلیـب، جزالشگه یوباریلدی. ملکداد کرني آلدینگـه چیقریلگنیـده بعضـی بیراولـر اونینـگ اوچـون یَلینیب-یالواردیلر.

آدملر او یاق-بو یاققه باریب، بیر مصلحتگه کېلگونلریچه آره‌دن توْرت-بېش کون اوْتـدی. اولر خواهله‌گنلریدېک عنایت و شفقت کوْرسه‌تیب، برچه مـال-ملکینـی اوْزلریگـه قَیتریـب، جزادن آزاد قیلدیک. ابراهیم‌نینگ آته‌سیگه یېتّی لکلیـک درآمـدی بـار ولایـت نقـد عنایـت قیلیندی. بېکلری‌نینگ هم هر بیریگه ولایتلر بېریلـدی. ابراهیم‌نینـگ آته‌سـی خـذمتکارلری بیلن چیقریلیب، اونگه آگره‌دن دریا بوْیلب بیر کوروه پستدن جای بېریلدی.

رجب آیی‌نینگ ییگیرمه سکّیزینچیسیده، پنجشنبه کـونی عصـر نمـازی چـاغی آگره‌گـه کیریب، سلطان ابراهیم‌نینگ منزلیده توشـدیک. تـوْقّیز یـوز اوْنینچـی (۱۵۰۵/۱۵۰٤) ییلـی کابل ایگلّنگنیدن بویان هندوستان‌نی قوْلگه کیریتیشنی آرزو قیلردیم. گاه بېکلرنینـگ عقلـی ناقصلیگی، گاه آغه-اینیلریم‌نینـگ، قرینـداش-اوروغ‌نینـگ قوْللـب-قوّتله‌مسـلیکلری باعـث هندوسـتان‌گه یوریشـگه ایریشـالمه‌گندیم. نهایـت، بونـده‌ی توْسـیقلر قالمـه‌دی. بېـک و عملدارلریمدن هېچ کیم مېنینگ مقصدیمگه قرشی بیر سوْز ایتالمه‌دی.

توْقّیز یوز ییگیرمه بېشینچی (۱۵۱۹) ییلی لشکر تارتیب، بجورنی کـوچ بـیلن ایکّـی-اوچ

www.ezgu.org

گریده- بیر ساعتگه هم قالمَی آلیب، اېلینی قتل‌عام قیلیب، بېهره‌گه کېلدیک. بو یېرنی تـالان-تاراج قیلمه‌دیک. اېلیگه مالی امان سالیب (مال بېرگنی عوضـیگه خوفسـیزلیگینی تأمینلـب) تۆرت یوز مینگ شاهرخینی پول و مال حالیده آلیب، عسکر و بعضی نـوکرلر سـانیگه قـره‌ب اولشیب، کابل‌گه قَیتیب کېلدیک.

اۋشه ییلدن تا توّقیز یوز اۋتّیز ایکّینچی (۱۵۲۶) ییلگچه هندوستان‌نی ایگللشـگه یوره‌کـدن کیریشیب، یېتّی-سکّیز ییل ایچیده بېش مرته قۆشین تارتدیک. بېشینچی سفر تنگری تعـالی اۋز فضـل و کرَمـی بـیلن سـلطان ابـراهیم‌دېک دشـمننی قهـرو عذابیگـه آلیـب یکسـان اېتـدی، هندوستان‌دېک کتّه مملکتنی بیزگه میسر قیلدی و بۆیسوندیردی.

حضرت رسول (پَیغمبریمیز حضرت محمد ص.ع.و.) زمانیدن شو کونگچه هندوسـتان‌گه بیز تاماندن فقط اوچ کیشی حاکم بۆلیب، اۋز سلطنتینی اۋرنتگن. اولـردن بیرینچیسـی سـلطان محمود غازي بۆلیب، او و اونینگ اولادی هندوسـتان مملکتـی سـلطنت تختیـده اوزاق مـدت اۋتیردیلر. ایکّینچیسی سلطان شهاب‌الدین غوري بۆلیب، اونینگ اۋزی، قـوللری و اونگـه تـابع بۆلگن کیشیلر بو مملکتده کۆپ ییللر پادشاه‌لیک قیلدیلر. اوچینچیسی مېن من، لېکن مېنینـگ ایشیم او پادشاه‌لرنینگ ایشیگه اۋخشه‌مه‌یدی. چونکه سلطان محمود هندوستان‌نی فـتح اېتـگن چاغیـده خراسـان تختـی هـم اونینـگ قۆلیـده اېـدی، خـوارزم و دارالمُـرز سـلطنتلری اونگـه بۆیسونردی. سمرقند پادشاهی اونینگ قۆل آستیده اېـدی. اونینـگ قۆشـینی ایکّـی یـوز مینـگ بۆلمه‌سه هم، یوز مینگچه بار اېدی. بونینگ اوستیگه اونینگ دشـمنلری راجـه‌لر اېـدی. بوتـون هندوستان بیرته پادشاه‌نینگ قۆلیده اېمسدی. هر راجه بیر ولایتده اۋز یېرینی مستقل باشقرردی.

سلطان شهاب‌الدین غوري خراسان سلطنتیگه اېگه‌لیک قیلمه‌گن بۆلسه هم، او یېـر اکه‌سـی سلطان غیاث‌الدین غوري‌نینگ قۆلیده اېدی، "طبقات ناصري"ده کېلتیریلیشیچه، بیـر سـفر بیـر یوز ییگیرمه مینگ حربی بیلن هندوستان‌گه قۆشین تارتگن اېکن. اونینگ دشـمنلری هـم رای و راجه‌لر بۆلیب، او ییتلری بوتون هندوستان بیر کیشی‌نینگ حکمرانلیگی آستیده اېمسدی.

بیز بیرینچی مرته بېهره‌گه کېلگنیمیزده بیر مینگ بېش یوز، کۆپی بیلن ایکّی مینگ کیشـی

www.ezgu.org

ایدیک. بېشینچی بـار کېلگنیمـده سـلطان ابراهیمنـی یېنگیـب، هندوسـتان مملکتینـی فـتح قیلـدیم. هندوسـتانگه یوریشـده هـېچ قچـان بونچـه لشـکر بـیلن کېلینمهگنـدی. نـوکر و خذمتکارلر، بوتون قۉشین بـیلن بیرگـه بۉلگنلرنینـگ سـانی اۉن ایکّـی مینـگ کیشـی دېـب رۉیخطگه آلیندی. مېنگه بدخشان، قوندوز، کابل و قنـدهار ولایتلـری بویسـونردی، امـا بـو ولایتلرگه سویهنیشدن فایده یـۉق ایـدی، عکسـینچه، بعضـی ولایتلـر دشـمنگه یقـین یېـرده جایلشگنلیگی باعث اولرگه جوده کۉپ یاردم بېریش لازم ایدی. بوندن تشـقری، مـاوراءالنهر ولایتلری اۉزبک خان و سلطانلرینینگ تصرفیده بۉلیب، اولرنینـگ لشـکری یـوز مینگتهگـه یېتردی؛ اولر ازلي دشـمنیمیز ایـدی. هندوسـتان مملکتـی ایسـه بېهـرهدن بهارگچـه افغـانلر تصرفیده بۉلیـب، اولرگـه سـلطان ابـراهیم پادشـاهلیک قیلـردی. حاکمیتینینگ کتّهلیگیگـه قرهگنده، لشکرینینگ حسابی بېش یوز مینگته بۉلیشی کېـرهک ایـدی. اۉشـه پیتـده اونینـگ بعضی امیرلری اونگه مخالفتده ایـدیلر. تـیلگن لشـکرینینگ سـانی یـوز مینـگ کیشـیگه یېتردی. ایتیشلریچه، اۉزینینگ و امیرلرینینگ مینگگه یقین فیلی بار ایدی. شـو حـالیمیز و کوچیمیز بیلن توکل قیلیب، اۉزبکدېک دشمننی یوز مینگ قری آرتده قالدیریب، کتّه قۉشین و ملک ایگهسی سلطان ابراهیمدېک پادشـاه بـیلن یوزمـه-یـوز کېلـدیک. توکلیمیزگـه یرهشـه تنگری تعالی چېککن رنج و مشقتیمیزنی بېکار قیلمهی، بوندهی کـوچلی دشـمننی مغلـوب قیلیب، هندوستاندېک کتّه مملکتنی آچیـب بېـردی. بونـدهی دولتنـی اۉزیمیزنینـگ کـوچ و قوّتیمیزدن دېب بیلمـهیمیز، بلکـه بـو فقـط تنگرینینـگ لطفـی و مرحمتیـدن دیـر. بونـدهی سعادتنی حرکت و اینتیلیشلریمیز طفیلی دېب ایمس، بلکه تنگرینینگ کَرَم و عنایتیدن دیـر، دېب بیلهمیز.

هندوستان مملکتی-حدودی کېنگ، اهالیسی کۉپ، یېرلری سېرحاصل اۉلکه دیر. شرقی و جَنوبی، حتا غربی هم عمّانگه توتهشیب کېتگن. شِمالیده بیر تاغ بار. هندوکش، کافرسـتان و کشمیر تاغلری بـیلن تـوتَش. شِـمالی-غربیـده کابـل، غزنـه و قنـدهار جایلشـگن. بوتـون هندوستان ولایتینینگ پایتختی دهلی ایکن. سلطان شـهابالدین غـۉريدن کېـین-سـلطان

www.ezgu.org

فېروزشاه‌نینگ حکمدارلیگی سۈنگیگچه هندوستان‌نینگ کتّه قِسمی دهلـی سـلطانلری قـۆل آستیده بۆلگن ایکن.

مېن هندوستان‌نی قۆلگه کیریتگن ییلی هندوستان‌ده بېشته مسلمان، ایکّیتـه کـافر پادشـاه حکمدارلیک قیلردی. گرچه تاغ و تۆقَیلرده کۆپ‌گینه کتّه-کیچیک رای و راجه‌لر حکمرانلیـک قیله‌یاتگن بۆلسه‌ده، بیراق اوشبولر معتبر و مستقل ایـدیلر. بیرینچیسـی، افغـانلر ایـدی کـه، پایتخـت دهلـی اولرنینـگ قـۆلی آسـتیده ایـدی. اولـر بېهـره‌دن بهارگچـه بـۆلگن حـدودنی ایگلّلگندیلر. بېهره‌دن بهارگچه اولرنینگ قۆلیده ایدی. جانپور افغانلردن بورون سلطان حسین شرقی‌نینگ قۆلیده ایدی. بـو جماعـه‌نی هندوسـتانلیکلر "پـوری" دېـب اته‌یـدیلر. بولرنینـگ آته‌لری سلطان فېروزشاه و اونینگ سلطانلری قاشیده ساقیلیک قیلیشگن. فېروزشـاه‌دن کېـین جانپور مملکتیگه حکمدارلیک قیلگنلر.

دهلی او پیتلر سلطان علاءالدین‌نینگ قۆلیده ایدی. بـو طبقـه سـیدلردن دیـر. تېموربېـک دهلینی آلگنیده دهلی حکومتینی بولرنینگ آته‌لری قۆلیگه بېریب کېتگن ایدی. سلطان بهلول لۆدي افغان و اونینگ اۆغلی سلطان سکندر (اسکندر) پایتخت شهر دهلی و پایتخـت شـهر جانپورنی قولگه کیریته‌دیلر. هر ایکّی پایتخت بیر پادشاهلیککه تېگیشلی بۆلیب قالدی.

ایکّینچیسـی گـوجرات‌ده‌گـی سـلطان مظفـر ایـدی. سـلطان ابـراهیم اوسـتیدن غلبـه قیلیشیمیزدن بیر نېچه کون بورون عالمدن اۆتـدی. شـریعتگه قتّیـق عمـل قیلـه‌دیگن پادشـاه ایدی. علمگه طالبلیگی بار ایـدی، حـدیث مطالعـه قیلـردی، همیشـه قرآنـی کـۆچیرردی. بوطبقـه‌نی تانـک‌لر دېـب اتشـردیلر. بولرنینـگ آتـه‌لری هـم سـلطان فېروزشـاه و اونینـگ سلطانلریگه ساقیلیک قیلیشگن. فېروزشاه‌دن سۈنگ گوجرات ولایتینی باشقرگنلر.

اوچینچیسی دکن‌ده‌گی بهمنیلر ایدی. بیراق شو کونلرده دکـن سـلطانلریده نـه کـوچ، نـه اعتبار قالگندی. برچه ولایتلرینی کتّه بېکلر اۆز قۆللریگه آلگندی. حکمدارلرگـه بیـرار نرسـه کېره‌ک بۆلیب قالسه، بېکلردن سۆره‌ب آلیشردی.

تۆرتینچیسی-سلطان محمود ملو ولایتیده، بو ولایتنی مَنداو هم دېب اته‌یـدیلر، حکمـدار

www.ezgu.org

ایدی. بو طبقه‌نی خیلجیلر دییشه‌دی. رنا سَنگا کافر بولرنی باسیب، ولایتی‌نینگ کَتّه قِسمینی قۉلگه کیریتدی. اولر انچه ضعیفلَشیب قالگندیلر. بولرنینگ آته‌لری هم فیروزشاه قۉلیده اۉسگن. او اۉتگَنیدن سۉنگ مَلوَه ولایتینی ایگلّلگندیلر.

بیشینچیسی بنگاله ولایتیده‌گی نصرتشاه ایدی. آته‌سی بنگاله‌ده پادشاه بۉلگن ایدی، سید ایدی و سلطان علاءالدین لقبینی آلگندی. نصرتشاه‌گه سلطنت میراث بۉلیب تیککن ایدی. بنگاله‌ده قیزیق بیر عادت بار ایدی: سلطنت کمدن کم حاللرده میراث بۉلیب اۉتردی. پادشاهی‌نینگ معین بیر تختی بۉله‌دی. هر بیر امیر، وزیر و منصب ایگه‌لری اوچون هم انیق ییر-جای بیلگیلب قۉییلگن. بنگال خلقی اوچون اۉشه تخت و جایلر معتبر حسابلنه‌دی. هر بیر ییرگه بۉیسونووچی، اطاعت ایته‌دیگن عسکر و خدمتکارلر همه‌سی بیلگیلب قۉییلگن. پادشاه‌نینگ کۉنگلی تیله‌سه، او خواهله‌گن کیشیسینی بیراوینینگ ییریگه اۉتکزیشی، او ییرده‌گی نوکر و خدمتکارلر هم پادشاه ایسته‌گن اۉشه آدم‌نینگ اختیاریگه اۉتیشی ممکن. بو حتا پادشاه‌نینگ تختیگه هم تیگیشلی دیر. کیم‌که عملده‌گی پادشاه‌نی اۉلدیریب، تختگه چیقیشگه امکان تاپسه، اۉشه پادشاه بۉله‌دی. امیر، وزیر، برچه عسکرلر و خلق اونگه اطاعتده بۉلیب، بۉیسونه‌دیلر. اونی اوّلگی پادشاه‌لریدیک حکمدار و فرمان بیرووچی دیب بیله‌دیلر. بنگال خلقی: «بیز تخت‌نینگ حلال‌خۉریمیز (تختگه بۉیسونه‌میز). تختگه کیم چیقسه، بیز اۉشنگه بۉیسونه‌میز و فرمانلرینی بجره‌میز»،-دییدی. چونکه نصرتشاه‌نینگ آته‌سی سلطان علاءالدین‌دن ایلگری بیر حبشی پادشاهینی اۉلدیریب تختگه چیقدی و بیر مدت حکمرانلیک قیلدی. سلطان علاءالدین‌دن کیین تخت میراث یۉلی بیلن اونینگ اۉغلی (قۉلی)گه اۉته‌دی و او پادشاه بۉلدی.

بنگاله‌ده ینه بیر عادت بار: کیم‌که تختگه چیقسه، اوّلگی پادشاه‌نینگ بایلیگینی صرف و خرج قیلیشنی مطلقا عیب، اویت حسابله‌گن. خزینه تۉپلشنی خلقی‌نینگ آلدیده‌گی فخر و مقتاوگه سزاوار ایش، دیب بیلیشگن. ینه شونده‌ی عادت بارکه، خزینه، آتخانه، مملکت پادشاهی‌نینگ جمعی کۉچ-کۉرانی (لش-لوشلری) اوچون کیته‌دیگن خرجتلر قدیمدن

بیلگیلب قۋییلگن معین ولایت و تومنلردن توشه‌دیگن درآمدلر حسابیدن قاپلنه‌دی؛ بو درآمدلر باشقه مقصدلر اوچون صرف ایتیلمه‌یدی.

اولوغ، معتبر، کتّه لشکر و ولایتلرگه ایگه بۆلگن مسلمان پادشاهلر منه شو ایسگه آلگنیمیز بیش پادشاه بۆلدی.

کافرلردن ولایت و لشکری‌نینگ کۆپلیگیگه کۆره، اینگ کتّه پادشاه بو بیجه‌نگر راجه‌سیدور. ینه رنا سَنگا بۆلیب، او اۋزی‌نینگ جسارتی و قیلیچی بیلن یقین‌گینه‌ده شهرت تاپدی. اونینگ اساسی حکمدارلیک قیله‌دیگن ییری چیتۆر بۆلیب، مَنداو سلطانی سلطنتی ضعیف لشگن پیتده رنا سَنگا اونگه تیگیشلی رَنتَنبۆر، سارنکپۆر، بَهِلسَن و چندپری کبی ولایتلرنی ایگللب آلدی.

توقّیز یوز اۋتّیز تۆرتینچی ییلی‌تنگری تعالی‌نینگ مهربانچیلیگی بیلن مین بیش-آلتی مینگ لشکری بۆلگن رنا سَنگانینگ اولوغ و آبرۆلی کیشیسی میدني‌نینگ قۆلیدن بیر نیچه گری (دقیقه) ایچیده اوزاق ییللردن بویان اوروش مملکتی (اوروشقاق دولت) بۆلگن چندپری‌نی کوچ بیلن آلیب قۆیدیم. کافرلرنی قتل‌عام قیلیب، بو ییرنی اسلام دولتیگه ایلنتیردیم. اونینگ شرحی کیینراق بیان قیلینه‌دی.

ینه هندوستان نینگ یان-اطرافیده کۆپ‌گینه رای و راجه‌لر بۆلیب، اولر نینگ بعضیلری اسلامگه تابع، بعضیلری اوزاقراقده جایلشگنیدن یا که مستحکم حمایه‌لنگنلیگیدن اسلامي حکمدارلر گه بۆیسونمه‌یدیلر.

هندوستان بیرینچی، ایکّینچی و اوچینچی اقلیمده جایلشگن دیر. او تۆرتینچی اقلیمگه کیرمه‌یدی. جوده عجایب مملکت دیر. بیزنینگ ییرلرگه سالیشتیرگنده مطلقا اۋزگه بیر عالم. تاغ و دریالری، اۋرمان و صحرالری، شهر و ولایتلری، حیوان و اۋسیملیکلری، آدملری و تیلی، یامغیری و شمالی- همه‌سی باشقه‌چه، بیزنیکیگه اۋخشه‌مه‌یدی. کابل طرفیده‌گی ایسّیق ولایتلر قیسی دیر جهتلری بیلن هندوستانگه اۋخشب کیتسه‌ده، بعضی جهتلری مطلقا فرق قیله‌دی. سیند دریاسیدن اۋتیلیشی بیلن ییرو سوولر، درخت و تاشلر، آدملر،

www.ezgu.org

یۉللر، عادتلر-همه-همه‌سی فقط هندوستان‌نینگ اۉزیگه خاص دیر. هندوستان شمالیده‌گی تاغ حقیده اوّل ایسله‌تیب اۉتیلگندی. سیند دریاسی‌نینگ او طرفیده کشمیرگه تابع ولایتلر جایلشگن. گرچه حاضرگی پیتده بو تاغده‌گی پکلی و شهمنگ کبی کۉپ‌گینه ولایتلر کشمیرگه بۉیسونمسه‌لرده، اوّللری کشمیرنینگ بیر قِسمینی تشکیل ایتگن. کشمیردن کېین کېله‌دیگن بو تاغده نهایتده کۉپ قبیله و خلقلر، تومن و ولایتلر بار. بو تاغ اهالیسی بنگاله‌گچه، حتا محیط دېنگیزی قیرغاقلریگچه زیچ جایلشگن. هندوستان‌نینگ بو قِسمی حقیده کۉپ سوریشتیریب بیلیشگه حرکت قیلدیک، بیراق هېچ کیم اولر حقیده تۉغری معلومات بېرالمه‌دی. ایتیشلریچه، بو تاغ خلقینی "کس"[١٣] دېب اَتَشرکن. مېنینگ خَیالیمگه شونده‌ی فکر کېلدی: هندوستانلیکلر "شین" (حرفی)نی "سین" دېب تلفظ قیله‌دیلر. بو تاغده اعتبارگه مالک شهر کشمیر بۉلیب، اوندن باشقه شهر حقیده هېچ گپ یۉق. شو سببلی کشمیرنی "کسمیر" دېب اته‌گنلر.

بو تاغ اېلی نینگ مالی- مُشک، دېنگیز قۉتاسی، زعفران، قورغاشین، مس دیر. هند خلقی بو تاغنی سَوه‌لَک پَربَت دېب اته‌یدی. هند تیلیده "سَوَه"-چارک، "لک"-یوز مینگ، "پربت"- تاغ، یعنی "چارک و یوز مینگ تاغ"- بیر یوزییگیرمه بېش مینگ تاغ کېلیب چیقه‌دی. بو تاغلرده قار ایریمه‌یدی. هندوستان‌نینگ لاهور، سَهریند و سنبَل کبی بعضی ولایتلریدن بو تاغلرده‌گی قار آقریب کۉرینه‌دی. اوشبو تاغنی کابل‌ده هندوکش دېب اته‌یدیلر. بو تاغلر کابل‌دن شرق تامانگه قره‌ب چۉزیلیب باریب، بیر آز جَنوبگه بوریلگن. اونینگ جَنوبیده‌گی یېرلرنینگ همه‌سی هندوستان دیر. "کس" دېب اتلگن نامعلوم خلق جایلشگن بو تاغ‌نینگ شِمالی تبت[١٤] ولایتی دیر.

جوده کۉپ دریالر شو تاغدن باشله‌نیب، هندوستان‌نی آره‌لب آقیب اۉته‌دی. اوشبو تاغدن چیققن آلتی دریا: سیند، بَهات، چَناب، رَوي، بیه و سَتلَج سَهریندن شِمال طرفگه قره‌ب

13 .Kas
14 .Tibat

www.ezgu.org

آقیب باره‌دی. مولتان اطرافیگه بارگنده بو سوولر قۉشیلیب، بیر ییرگه قوییله‌دی و اونـی اینـدی سیند دیب اته‌یدیلر. سیند غرب تامانگه آقیب تتّه ولایتیدن اۉتگـچ، باریـب عمـان دریاسـیگه قوییله‌دی. بو آلتی دریادن باشقه ینه: جوون، رەپت، گۉمتي، گگّر، سرا، گنـده‌ک و ینـه کـۉپ دریالر بۉلیب، اولرنینگ همه‌سی گنگ دریاسیگه قوییله‌دی و اولر هم گنگ دیب اتلـه‌دی. بـو دریا شرققه قره‌ب آقیب، بنگاله ولایتی ایچیدن اۉتیـب، محـیط عمانیگـه قوییلـه‌دی. اوشـبو برچه دریالرنینگ منبعی سَوَه‌لَک پَربَت تاغلریده جایلشگن. ینه هندوستان‌نینگ هـیچ قچـان قار بۉلمه‌یدیگن تاغلریدن چیقه‌دیگن چَنبَل، بَنَس، بیتوي و سۉن کبی دریالری بارکه، اولر هم گنگ دریاسیگه قۉشیله‌دی.

هندوستانده باشقه تاغلر هم بار. شو جمله‌دن، بیـر تـاغ توشـگن بۉلیـب، او شِـمالدن جَنوبگه قره‌ب چۉزیلگن. بو تاغ دهلی ولایتیده فیروزشاه‌نینگ جهاننمـا نـاملی عمارتیـدن باشلنه‌دی. بو عمارت بیر بۉلک اونچه بلنـد بۉلمـه‌گن تـاغ اوسـتیده قـوریلگن. بـو ییـردن اۉتگچ، دهلی اطرافیده او ییر-بو ییرده بۉلک-بۉلـک، تاشـقایه‌لی کیچیـک-کیچیـک تـاغلر کۉرینه‌دی. میوات ولایتیگه ییتگنده بو تاغلر کتّه‌لشه‌دی. میوات‌دن اۉتیب بَینه[۱۵] ولایتیگچه چۉزیله‌دی. سیکری، بَریی و دۉلپور تاغلری هم اوشبو تاققه توته‌شیب کیتمه‌گن بۉلسـه‌ده، منه شو تاغ تیزمه‌سیگه کیره‌دی. گلیور دیـب اتشـه‌دیگن گوالیـار تـاغلری هـم اوشـبو تـاغ شـاخابچه‌لریدن. رَنتَنبـۉر، چیتـۉر، منـداو و چنـدیری تـاغلری هـم شـو تـاغ تیزمه‌سـیگه تیگیشلی. بعضی جایلرده تاغ تیزمه‌سی ییتّی-سکّیز کورووه مسافه‌گچه بیر-بیریدن اوزیلیـب قالگن. بو تاغلر پست، ییری قتّیق، تاشلی و جنگلزارلی تاغلر دیر. بو تـاغلرده هـیچ قچـان قار یاغمه‌یدی. هندوستانده‌گی اَیریم دریالرنینگ منبعی شو تاغلر دیر.

هندوستان ولایتلری‌نینگ کتّـه قِسـمی تیکیسـلیکده جایلشـگن. گرچـه هندوسـتانده شونچه کۉپ شهر و ولایتلر بۉلسه هم، هیچ ییریده آقر سوولر (نهرلر) یۉق دیر. آقر سووی

15 . Bayana

دریالر دیر، اَیریم جایلرده کۆلمک سوولر تۆپلنه‌دی.

ایریم شهرلرده اریق قزیب، سوو چیقریش امکانیتی هم بار، اما سوو چیقرمه‌یدیلر. بونینگ سببلری کۆپ: بیرینچیدن، ایکین دله‌لری و باغلرینی سوغاریشگه حاجت یۆق. کوزگی حاصل پشه‌کال یامغیری بیلن یېتیله‌دی. شونیسی قیزیق که، بهارگی ایکینلر یامغیر بۆلمسه هم حاصل بیره‌دی. یاش نهاللرنی بیر-ایکّی ییلگچه چرخ یاردمیده یاکه چېلکده سوو تشیب پرورش قیله‌دیلر، اوندن کېین سوغاریشگه حاجت بۆلمه‌یدی. بعضی سبزواتلر سوغاریله‌دی. لاهور، دیپالپور و سَهریند، اۆشه اطرافده‌گی یېرلر چرخ بیلن سوغاریله‌دی.

قودوق‌نینگ چوقورلیگیچه اوزونلیکده‌گی ایکّیته ارقاننی حلقه قیلیب اۆره‌یدیلر، ایکّی ارقان آره‌سیگه تیاقلر باغلب، او تیاقلرگه کۆزه‌لرنی محکمله‌یدیلر. بو کۆزه‌لر محکملنگن ارقاننی قودوق اوستیگه اۆرنه‌تیلگن چرخگه کییدیره‌دیلر. چرخ اۆقی‌نینگ بیر تامانیگه ایکّینچی چرخنی باغله‌یدیلر، ایکّینچی چرخ‌نینگ یانیگه اۆقینی تیک قیلیب اوچینچی چرخنی اۆرنته‌دیلر. هۆکیز انه شو چرخنی ایلنتیرگنیده، اونینگ پرّکلری ایکّینچی چرخ‌نینگ پرّکلریگه کیریب، اوچینچی کۆزه‌لی چرخنی ایلنتیره باشله‌یدی. سوو توشه‌دیگن یېرگه ناوه اۆرنه‌تیشیب، اوندن سوونی تورلی تامانگه آقیزه‌دیلر. ینه آگره، چندور، بَیَنه و شو اطرافده‌گی جایلرده یېرنی چېلک بیلن سوغاره‌دیلر. بو مشقتلی ایش، ناپاکلیگی هم بار. قودوق یانیگه یاغاچ اَیریلرنی محکم اۆرنه‌تیب، اَیری‌نینگ آره‌سیگه غلتک اۆرنته‌دیلر. اوزون ارقانگه کتّه چېلکنی باغلب، اونی غلتککه کیدیره‌دیلر. ارقان‌نینگ ایکّینچی اوچینی هۆکیزگه باغله‌یدیلر. بیر کیشی هۆکیزنی هَیده‌شی، ایکّینچیسی چېلکده‌گی سوونی تۆکیشی کېره‌ک. هر سفر هۆکیز چېلکنی سوودن تارتیب، ینه قَیته‌یاتگنیده ارقان اونینگ سییدیگی و اخلتی بیلن بولغنگن یۆل‌دن سودره‌لیب باره‌دی و ینه قودوققه توشه‌دی. بعضاً ایکینلرنی سوغاریشگه احتیاج بۆلسه، ایر-عیاللر کۆزه‌ده سوو تشیب، اونی سوغاره‌دیلر.

هندوستان‌نینگ شهر و ولایتلری جوده بې‌صفا دیر. همه شهرلری، همه توررجایلری بیر خیل قوریلگن، باغلری دېوار بیلن اۆره‌لمه‌یدی. یېرلری‌نینگ اکثر قِسمی تېپ-تېکیس. بعضی

www.ezgu.org

دریا و نهرلرنینگ قیرغاقلری بهار یامغیرلری طفیلی یوویلیب کېتگن که، او یېرلـردن یوریـب اوٌتیش هم قیین. دله‌لری‌نینگ بعضی یېرلریده جنگلزارلری بار. بو یېرلرنینگ آدملری انـه شـو جنگلزارلرگه یشیرینیب آلیب، سالیق توٌلشدن باش تارته‌دیلر. هندوسـتان‌ده دریـالردن باشـقه آقر سوولر یوٌق دیر. بعضی یېرلرده کوٌلمک سوولر بار. شونچه کوٌپ شهر و ولایتلـر قـودوقلر یاکه پشه‌کال (بهارگی) یامغیریدن ییغیله‌دیگن حوض سوولری بیلن کون کېچیره‌دی.

هندوستان‌ده بیرار موضع و کتّه قیشلاق‌نینگ، حتا شهرلرنینگ بوزیلیشی یاکه قوریلیشـی بیر زومده کېچه‌دی. اگر کتّه شهرلرده اوزاق وقت یشه‌گنلرگه او یېرنی تشلب کېتیش ضـرورتی توغیلسه، بیرـبیر یریم کونده او یېرده هېچ نرسه‌دن اثرـعلامت قالدیرمـه‌ی قاچیـب قالـه‌دیلر. اگر اولر شهر قوریشنی اوٌیله‌سه‌لر، اولرگه اریق قزیش، توٌغانگه حاجت یوٌق. اېکینلری‌نینـگ همه‌سی للمی دیر. اېلی‌نینگ حسابی یوٌق دیر. بیر توٌده‌سی ییغیلسـه‌ـبیرتـه حـوض یـا بیرتـه قودوق قزه‌دی. اوی قوریش یاکه دېوار کوٌتریش دېگن گـپ‌نینگ اوٌزی یـوٌق. خـس و درختلـر سناقسیز. چَیله‌لر قوردیلرمی، درحال شهر یاکه قیشلاق تیاربوٌلدی، دېیوېرینگ.

هندوستان‌ده فقط اوٌشه یېرگه خاص حیوانلر ترقه‌لگن. یاووایی حیوانلردن بیری **فیـل** دیـر. هندوستانلیکلر اونی "هاتي" دېب اته‌یدیلر، او کلپي ولایتی‌نینگ چېگره‌لریده بوٌله‌دی. اونـدن یوقاریـشرق تامانگه قره‌ب بارگن سری یاوایی فیللر کوٌپراق اوچره‌یـدی. اوٌشـه یېرلـردن فیـل توتیب کېلتیره‌دیلر. کورَه و منیکپورنینـگ اوٌتّیـزـقیـرق جاییـده‌گی اهـالی فیـل آولـش بـیلن شغللنه‌دی. او یېرلیکلر حکومت محکمه‌سی آلدیده هر بیر فیـل اوچـون جـوابگر دیـر. فیـل اولکن و زیرک جانوار. نیمه دېسـه‌لر، توشـونه‌دی و نیمـه‌نی بویوریشسـه، بجـره‌دی. بهاسـی کتّه‌لیگی‌گه قره‌ب بېلگیلنه‌دی، اونی بوٌییگه قره‌ب ساته‌دیلر. فیـل قنچـه کتّـه بوٌلسـه، بهاسـی شونچه بلند بوٌله‌دی. روایت قیله‌دیلرکه، بعضی آراللرده بوٌیی اوٌن قری کېله‌دیگن فیللر هم بار اېکن. بو یېرلرده تورتـبېش قریدن بلند فیللرنی اوچره‌تمـه‌دیک. فیـل فقـط خرطـومی بـیلن یېبـایچه‌دی. خرطـومی بوٌلمسـه، او یشـالمَیدی. خرطومی‌نینـگ ایکّـی یانیـده یوقـاریگی جَغیده ایکّیته کتّه تیشی بار. شو تیشلری کوچی بـیلن دېـوار و درختلرنـی ییقیتیشـی ممکـن.

www.ezgu.org

اوروشیش و کوچ ایشلەتیلەدیگن هر قندەی ایشنی شوتیشلری بیلن بجرەدی. بو تیشلرنی عاج دېیدیلر. هندوستانلیکلر بو تیشلرنی جوده قدرلەیدیلر. فیل‌نینگ توکی بۆلمەیدی. هندوستان خلقی اوچون فیل‌نینگ اهمیتی کتّە. لشکردەگی هر بیر گروهگه (بۆلینمه، قِسمگه) البته بیر نېچه فیل همراه بولەدی. فیل‌نینگ بعضی یخشی خصوصیتلری بار: او کتّه و تېزآقر سوولردن آغیر یوکنی آسانلیک بیلن کۆتریب اۆته آلەدی. تۆرت یوز-بېش یوز کیشی تارتەدیگن قازان ارابەسینی (تۆپ آرتیلگن ارابەنی) اوچ-تۆرتّه فیل بې‌ملال تارتەدی. بیراق فیلگه جوده کۆپ یېمیش کېرەک. بیرته فیل ایکّی تویەنینگ یېمیشینی یېیدی.

ینه هندوستانده **کرک** (کرکیدون،کرگدن) ترقەلگن. او هم جوده اولکن جانوار دیر. کتّەلیگی اوچته هۆکیزگه تېنگ کېلەدی. بو یېرلرده کرک فیلنی شاخی بیلن کۆتررمیش، دېب ترقلگن گپلر تۆغری بۆلمسه کېرەک. بورنی‌نینگ اوستیده بیرته شاخی بار، بیر قریچدن اوزونراق، ایکّی قریچگه یېتەدیگنینی اوچرەتمەدیک. بیر کتّه شاخیدن کېمه شکلیدەگی سوودن و بیرته نردنینگ ساقّەچەسی یَسەلدی. ینه اوچ-تۆرت اېنلیک آرتیبدی. تېریسی جوده قلین بۆلەدی. ترنگ یای بیلن ایپینی قۆلتیققچه تارتیب (قولاچکشلب) و یخشی مۆلجللب آتسەلر، جوده یخشی کیرسه، تۆرت اېنلیک کیریشی ممکن. بیراق ایتیشلریچه، تېریسی‌نینگ اَیریم جایلریدن اۆق جوده آسان اۆترکن. ایکّی قۆلی (آلدینگی آیاقلری) آلدیده و ایکّی بوتی (آرقه آیاغی) آلدیده قت-قت بورمه توشگن. اوزاقدن یاپیغ (جُل) یاپیب قۆیگندېک کۆرینەدی. باشقه حیوانلردن کۆره آتگه اۆخشش تامانلری کۆپراق. چونکه آت‌نینگ کتّه قارنی بۆلمەیدی، بونده هم کتّه قارین یۆق، چونکه آتده آشیق اۆرنیده بیر پرچه سویک بۆلگنی کبی بونده هم آشیق اۆرنیگه بیر بۆلک سویک جایلشگن؛ چونکه آت‌نینگ ایلیگیده کۆمیگی بار، بونینگ ایلیگیده هم کۆمیک بار. او فیلدن کۆره ییرتقیچراق. بیراق فیلدېک اطاعتکار و بۆیسونووچن اېمس. پرشاور و هشتنغر جنگلزارلریده (اۆرمان، تۆقَیلریده) جوده کۆپ اوچرەیدی. ینه سیند دریاسی بیلن بېهره ولایتی آرەسیدەگی جنگلزارلرده هم کۆپ بۆلەدی. ینه هندوستاندەگی سَرُو دریاسی قیرغاقلریده هم بسیار. هندوستانگه یوریش چاغیده

www.ezgu.org

پرشاور و هشتنغر جنگلزارلریده کۆپ کرک اۆلدیردیک. یخشی شاخ تشله‌یدی. آو پیتیده کۆپ کیشیلرنی و آتنی شاخی بیلن سوزگنمیش. بیر سفر آوده کرک مقصود دېگن خاص ساقچی‌نینگ آتینی شاخی بیلن بیر نیزه بۆیی اولاقتیردی. شو سببلی اونگه مقصود کرک دېب لقب قویدیلر.

هندوستان‌ده ترقلگن حیوانلردن ینه بیری **یاوایی هۆکیز** دیر. او بیزنینگ هۆکیزدن انچه کتّه بۆله‌دی. اونینگ شاخلری بونیکیدېک آرقه‌گه قره‌ب کېتگنمس. او جوده یامان و ییرتقیچ جانوار دیر. هندوستان‌نینگ سَرُو دریاسی قیرغاقلریده جوده کۆپ اوچره‌یدی و هندوستان‌ده ینه **نیله‌گاو** ترقه‌لگن. بۆیی آتچه کېله‌دی. بیراق آتدن بیر آز اینگیچگه‌راق دیر، ایرککی کۆک رنگده بوله‌دی. شو سببلی اونی "نیله گاو" ("کۆک هۆکیز") دېب اته‌یدیلر. اونینگ ایکّیته کیچیکراق شاخی بار. بۆغزیده بیر قریچدن اوزونراق یونگی بار. شونیسی بیلن او دېنگیز قۆتاسیگه اۆخشب کېته‌دی. تویاقلری عادي هۆکیزنیکی دېک اَیریلگن‌قۆش‌تویاق دیر. اورغاچیسی‌نینگ رنگی بوغو‌-مره‌ل‌نینگ رنگیدېک. شاخی یۆق. بۆغزیده هم یونگی یۆق. ایرککیگه قره‌گنده، بونیسی چقّانراق بۆله‌دی.

ینه هندوستان‌ده‌گی حیوانلردن بیری‌-**کۆته‌پای** (کلته‌آیاق) بۆلیب، کَتّه‌لیگی آق کییکچه. اونینگ آلدینگی و آرقه آیاقلری کَلته، شو سببلی اونی کۆته‌پای‌-کلته‌آیاق دېیدیلر. موگوزی[۱۶] بوغو[۱۷] موگوزیدېک شاخچه‌لی، بیراق کیچیکراق دیر. هر ییلی او هم بوغودېک موگوز تشله‌یدی. یخشی یوگورالمه‌یدی. شو باعث جنگلزاردن چیقمه‌یدی.

هندوستان‌ده ینه **جَیران**‌نینگ ایرککی‌-هونه‌گه اۆخشش کییک بار. آرقه‌سی (اوستی) قاره، قارین قِسمی آق توکلی، هونه‌نینگ شاخیدن بونینگ شاخلری اوزونراق و یاییلیب کېتگن دیر. هندوستانلیکلر اونی "کَلَرَه" دېب اته‌یدیلر. اصلیده "کَل‌اَهیران"، یعنی "قاره کییک" دېب

۱۶- موگوز- شاخ.

۱۷-بوغو- کییک‌نینگ بیرتوری.

www.ezgu.org

نامنگن، کېینچه‌لیک آسانراق قیلیب "کَلَره" دېب ایتیشگن. اورغاچیسی آق رنگده بۉله‌دی. اوشبو کَلَره بیلن کییک آوله‌یدیلر: بو کَلَره‌نینگ شاخیگه توزاق‌نینگ حلقه‌سینی محکمله‌یدیلر. کییک توزاققه توشگچ، اوزاققه قاچیب کېتمسلیگی اوچون کَلَره‌نینگ شاخیگه تۉپیقدن کتّه‌راق تاش آسیب باغله‌یدیلر. شوندن سۉنگ چۉل (یاووایی) کیییگینی تاپیب، کَلَره‌نی اونینگ رۉپه‌ره‌سیگه قۉیه‌دیلر. بو کییک اوروشیشنی جوده یخشی کۉره‌دی، درحال اوروشیشگه کیریشه‌دی، کییکلر شاخی بیلن اوریشیب، سوزیشیب آلدینگه-آرقه‌گه باریب-کېله‌دیلر. بو کییک‌نینگ شاخی او کییک‌نینگ شاخیگه محکملنگن توزاققه ایلینه‌دی. او قاچیشگه اورینسه، اۉرگه‌تیلگن کییک قاچمه‌یدی، اَفتیدن، اونگه اونینگ شاخیگه باغلنگن تاش مانعلیک قیله‌دی. شو یۉل بیلن کۉپ کییک توته‌دیلر. توتگندن سۉنگ باشقه کییکلرنی توتیش اوچون اولرنی قۉلگه اورگته‌دیلر. قۉلگه اۉرگه‌تیلگن کییکلرنی اویده هم اوروشتیره‌دیلر. اولر یخشی اوروشه‌دی.

هندوستان‌نینگ تاغ اېتکلریده کیچیکراق کییکلر هم ترقه‌لگن. کتّه‌لیگی تاغ اَرخری‌نینگ بیر ییللیک تۉقلیسیچه کېله‌دی. ینه بیری **چینی هۉکیز** دیر. کیچیک‌کینه هۉکیز. کتّه‌لیگی بیزنینگ قۉچقارچه بار. گۉشتی جوده یومشاق و شیرین دیر.

هندوستانده ینه **میمون**لر هم بار. هندوستانلیکلر میمونی "بَندر" دېیدیلر. اولرنینگ تورلری جوده کۉپ. بیر تورده‌گی میمونلرنی بیزنینگ یېرلرگه آلیب باریب، لۉلیلر اۉیین اورگته‌دیلر. بو میمونلر دره‌ی‌نور تاغلریده، کۉه‌سفیدنینگ خیبر اطرافیده‌گی اېتکلریده و اوندن پستراقده بوتون هندوستان بۉیلب ترقه‌لگن. بو یېرلردن یوقاریده بۉلمه‌یدی. توکی سریق، یوزی آق، دُمی اونچه‌لیک اوزون ایمس.

ینه بیر نوع میمون بۉلیب، او بجور، سواد و اۉشه اطرافلرده اوچره‌مَیدی. اولر بیزنینگ تامانلرگه آلیب باریله‌دیگن میمونلردن انچه کتّه‌راق دیر. دُمی هم جوده اوزون. توکی آقراق، یوزی قاره. بو خیل میمون هندوستان‌نینگ تاغ و جنگلزارلریده یشه‌یدی. بو ولایتلرده اوچره‌مه‌یدی.

www.ezgu.org

ینه بیر میمون توری ترقه‌لگن‌که، اونینگ یوزی، توکی و برچه اعضالری قاپ-قاره دیر.

ینه بیر حیوان **نوول** دیر. قوندوزدن بیر آز کیچیکراق. او درختلرگه چیقه‌دی. بعضیلر اونی "موش خرما" هم دیب اته‌یدیلر. اونی بخت کېلتیره‌دی، دیب مبارک سنه‌یدیلر.

هندوستانده "گیله‌هري" دیب نامَلنگن سیچقانلر هم بار. فقط درختده یشه‌یدی. درخت اوستیده بلنددن پستگه حیرتلنرلی درجه‌ده تېز و چقّان یوگوره‌دی.

قوشلردن هندوستانده **طاووس** ترقه‌لگن. بۉیاقدار (پررنگ) و جوده چیرایلی جانوار دیر. تنه‌سی رنگی و بېزه‌کلریچه ایمس. گوده‌سی تورنه‌دېک کېله‌دی، بیراق بۉیی تورنه‌دېک بلند ایمس. نری‌نینگ هم، اورغاچیسی‌نینگ هم باشیده بیگیرمه-اۉتّیزته‌دن ایکّی-اوچ اینلیک بلندلیکده‌گی پری بار. ماده‌سی‌نینگ بېزه‌گی و بۉیاغی یۉق دیر. نر طاووس‌نینگ باشیده گُل‌سوسن رنگیده‌گی حلقه بار، بوینی چیرایلی کۉکیش رنگده. آرقه‌سی‌نینگ بۉینیدن پستراق قِسمی سریق، زنگار (سبزه)، کۉک و سیاه‌رنگ نقشلر بیلن بېزه‌لگن. اوستیده‌گی گُللری کیچیکراق-کیچیکراق گُللر دیر. آرقه‌سیدن پستراغی تا دُمی‌نینگ اوچیگه‌چه شو رنگلرده‌گی ییریک-ییریک گُللر بیلن بېزه‌لگن. ایریم طاووسلرنینگ دُمی بیر قولاچ کېله‌دی و اولرنینگ گُللیک پرلری آستیده کلته، باشقه قوشلرنیکیگه اۉخشه‌گن ینه بیرته دُمی بۉله‌دی. بو رسمی-عادي قویروغی. اونینگ قناتلری قیزیل دیر.

طاووسلر بجور و سواده و اوندن پستراقده بۉله‌دی. او یېردن یوقاریده-کنر، لمغانات و باشقه یېرلرده اوچره‌مه‌یدی. اوچیشده قیرغاوولدن هم عاجزراق دیر.

او بیر-ایکّی مرته‌دن آرتیق کۉتریلالمه‌یدی. اوچیشگه عاجز بۉلگنلیگی اوچون یا تاغده، یا جنگلزارده یشه‌یدی. ینه قیزیغی شونده‌که، طاووسلر یشه‌یدیگن جنگلزارده **چییه‌بوریلر** جوده کۉپ بۉله‌دی. طاووسلر بیر قولاچ دُمی بیلن جنگلدن-جنگلگه اۉتیب یوره‌وېره‌دی. نیمه اوچون اولر چییه‌بۉریلردن زیان کۉرمه‌یدی؟ هندوستانلیکلر طاووسنی "مۆر" دېیدیلر. امام ابوحنیفه مذهبیده اونینگ گۉشتی حلال حسابلنه‌دی. گۉشتینی مزه‌سیز دیب بۉلمه‌یدی، دُرّاج‌نینگ گۉشتیگه اۉخشه‌یدی، اما تویه‌نینگ گۉشتی کبی ایسته‌مه‌یراق یېیدیلر.

www.ezgu.org

ینه بو یېرده **طوطی** ترقه‌لگن. او هم بجور و اوندن پستراقده‌گی یېرلرده اوچره‌یدی. یازده توت پیشیغی چاغیده نینگنهار و لمغانات‌گه اوچیب کېله‌دی. باشقه پیتلری بو یېرده اوچره‌مه‌یدی. طۉطیلر بو یېرده خیلمه-خیل دیر. بیزنینگ ولایتلرگه آلیب باریله‌دیگن بیر توری بار، اونی گپیریشگه اۉرگته‌دیلر.

ینه بیر توری بو طۉطیدن کیچیکراق بۉلیب، اونی هم گپیریشگه اۉرگته‌دیلر. بو طۉطیلرنی "جنگلی" - جنگلزار طۉطیسی دېب اته‌یدیلر. بو طۉطیلر بجور و سواد و اۉشه یېرلرگه یقین جایلرده کۉپ. بېش-آلتی مینگ طۉطی بیر گله بۉلیب اوچه‌دی. بو طۉطیلر بیلن اۉلگیلری‌نینگ اۉرته‌سیده فقط کتّه-کیچیکلیگیده فرق بار، رنگلری بیر خیل.

ینه بیر نوع طۉطی بار. او جنگلزار طۉطیسیدن هم کیچیکراق. باشی قیپ-قیزیل، قناتلری هم قیزیل. دُمی‌نینگ اوچی ایکّی اېنلیکچه آق بۉله‌دی. بو توره‌دگی طۉطیلرنینگ باشی سوسن رنگیده دیر. بو طایفه طۉطیلر گپیریشنی بیلمه‌یدیلر. اولرنی کشمیر طۉطیسی دېب اته‌یدیلر.

ینه بیر طۉطی بارکه، او جنگلزار (اۉرمان) طۉطیسیدېک کیچکینه بۉله‌دی. تومشوغی قاره، بۉینیده کتّه حلقه‌سی بار، قناتلری‌نینگ اوستی قیزیل، گپیریشنی یخشی اۉرگنه‌دی. طۉطی و مَینه‌گه نیمه‌نی اۉرگتسنگ، شونی تکرارله‌یدی، اۉزلری بیرار نرسه‌نی اۉیلب ایتالمه‌یدی، دېب یورردیک. یقینده ملازملریمدن ابوالقاسم جلاییر قیزیق نرسه‌نی ایتیب بېردی. منه شو خیلده‌گی بیر طۉطی‌نینگ قفسی یاپیق ایکن، طۉطی: «روی مرا وا کن‌که، دمگیر شُدم» («مېنینگ یوزیمنی آچگین، دیمیقدیم»)، دېب گپیریبدی. باشقه سفر بیر نېچه گپیره‌دیگن طۉطینی آلیب کېته‌یاتگن کیشیلر بیر آز دَم آلیش اوچون اۉتیره‌دیلر. یۉلاوچیلرنینگ اۉتیب کېته‌یاتگنینی کۉرگن طۉطی: «مردم رفته اند، شمایان نمیروید» («اولر کېتدیلر، سیز بارمه‌یسیزمی؟»)، دېبدی. بو روایتلرنینگ تۉغریلیگیگه جواب بېریش راوی نینگ ذمّه‌سیده. شونده‌ی بۉلسه‌ده، کیشی اۉز قولاغی بیلن اېشیتمه‌گونیچه، ایشانیب بۉلمس.

www.ezgu.org

او ییرده ینه بیر نوع طوْطی یشه‌یدی. رنگی جوده چیرایلی، قیپ‌قیزیل. باشقه رنگده‌گیلری هم اوچره‌یدی. انیق ایسلب قالمه‌گنلیگیم باعث اونی شرحلب اۆتیرمه‌یمن. بو قیزیل طوْطیلرنینگ رنگی و شکلی جوده یاقیملی، اولر گپیریشنی هم بیلیشر ایمیش. عیبی شوکه، آوازی خودّی چینّی سینیغینی مس ایدیشگه اورگندیک یاقیمسیز و بلند چیقه‌دی.

هندوستانده‌گی ینه بیر طوْطی‌قوش **شارَک** دیر. شارَک لمغاناتده جوده کوْپ. اوندن پستراقده، بوتون هندوستانده او کوْپ اوچره‌یدی. اونینگ هم تورلی خیللری بار. بیر توری بارکه، او لمغاناتده جوده کوْپ. باشی قاره، قناتلری آله، جثه‌سی چوغورچوقدن سَل کتّه‌راق و اوزونراق دیر. اونگه گپیریشنی اورگته‌دیلر. باشقه خیلینی **"مَینه"** دییدیلر. بنگاله‌دن کیلتیره‌دیلر. بیرده‌ی قاره رنگده، جثه‌سی نَریگی شارکدن انچه کَتّه، تومشوغی و آیاغی سریق، ایکّی قولاغیده سریق پوستلری بار، آسیلیب توره‌دی. بو جوده خونیک کوْرینه‌دی. گپیریشگه اورگته‌دیلر. جوده یخشی و تازه گپیره‌آله‌دی. ینه بیر تورده‌گی شارک هم بوْله‌دی‌که، بو ایتیب اوْتیلگن شارکدن میده‌راق دیر. کوْزلری‌نینگ گِردی قیزیل بوْله‌دی. بو توری گپیرمه‌یدی. اولرنی "وین شارک" دییدیلر.

گنگ دریاسیگه کوْپریک قوریب، دشمننی قاچیرگن چاغیمیزده لکناو، اَوَد و اونینگ اطرافلریده ینه بیر نوع شارکنی کوْردیم. اونینگ کوْکسی آق، باشی آله، ییلکه‌سی قاره رنگده، بونقه‌سینی سیره اوچره‌تمه‌گندیم. بو تورده‌گیلرینی گپیریشگه اوْرگه‌تیب بوْلمه‌یدی، شیکیلّی.

هندوستانده ترقه‌لگن ینه بیر قوش‌**لوْچه** دیر. اونی بوقلمون هم دیب اته‌یدیلر. باشیدن دُمیگه قدَر بیش‌آلتی خیل رنگده. اونینگ بوْینی کبوترنیکیدیک‌قوْشیلیب کیتگن. کتّه‌لیگی کبک‌دري[18]چه کیله‌دی، احتمال، بو هندوستان کبک دري‌سی دیر. چونکه کبک دري تاغلرنینگ اینگ بلند جایلریده یشه‌یدی، بو هم تاغ چوْقّیلریده یشه‌یدی. بو قوش کابل ولایتیده‌گی نیجراو تاغلریده و اوندن قوییراقده‌گی تاغلرده یشه‌یدی. اوندن یوقاریده

۱۸- کبک‌دري- خوش‌آواز، کتّه، تاغ ککلیگی.

www.ezgu.org

اوچره‌مه‌یدی. هندوستانلیکلر قیزیق بیر نرسه‌نی روایت قیلیب بېردیلـر: قـیش کېلیشـی بـیلن اولر تاغ اېتکلریگه توشر اېکنلر: اولرنی اوزومـزار بـاغی اوسـتیدن اوچیرسَـه‌لر، کېـین اصـلا اوچالمه‌ی قالیشرکن، شو یۉل بیلن توتیشرکن. گۉشتی جوده شیرین، حلال حسابلنه‌دی.

هندوستان‌ده یشه‌یدیگن قوشلردن بیـری **دُرّاج** دیـر. او فقـط هندوسـتان‌ده‌گینـه ترقـه‌لگن اېمس، باشقه ایسّیق ولایتلرده هم اوچره‌یدی. اما بعضـی تـوری هندوسـتان‌دن باشـقه یېـرده بۉلمه‌یدی. شو مناسبت بیلن اونـی ذکـر قیلـدیم. دُرّاج‌نینـگ کتّـه‌لیگی ککلیکچـه کېلـه‌دی. نری‌نینگ آرقه‌سـی قیرغاوول‌نینـگ اورغاچیسـینی‌کیـدېک، بـۉغزی و کۉکسـی قـاره، آق-آق توکلری بار، ایکّی کۉزی‌نینگ ایکّی یانیده قیزیل چیزیقلر تارتیلگن. یخشی آوازی بار. «شـیر دارم شکرک» («سوتیم بار شکرگینه») دېب قیچقیرگنیده، «شیر» نی قیسـقه، «دارم شـکرک» نی انیق تلفظ قیله‌دی. استراباد دُرّاجلری: «بات منی توتیلر»، دېب قیچقیرر اېکن.

عربستان و اۉشه یېرلرنینگ دُرّاجی «بالشکر تدومون نعم» («شکرقیلسنگ، نعمت فراوان بۉله‌دی») دېب چارلر اېکـن. ماده‌سـی‌نینگ رنگـی قیرغـاوول‌نیکیـدېک، نیجـراودن قوییـده یشه‌یدی.

بو قوش‌نینگ باشقه بیر توری هم بۉلیب، اونی "کنجل"[۱۹] دېب اته‌یدیلر. جُثه‌سـی خـودّی دُرّاجنیکیدېک، آوازی ککلیک آوازیگه جوده اۉخشه‌یدی، اما بونینگ آوازی انچه اۉتکیر دیر. نری و ماده‌سی‌نینگ رنگی اۉرته‌سیده فرق کم دیر. پرشاور و هشتنغر ولایتلریده، اوندن قویی ولایتلرده یشه‌یدی، اوندن یوقاریده اوچره‌مه‌یدی.

ینه هندوستان قوشلریدن بیری- **پولپه‌کار** دیر. جثه‌سی کبک دریچـه کېلـه‌دی. توزیلیشـی اوی تاووغیگه اۉخشب کېته‌دی، رنگی هم تاووقنیکیدېک، تاماغیـدن پسـتی تـا کۉکسـیگچه خوشرنگ قرمزی دیر. پولپه‌کار هندوستان تاغلریده اوچره‌یدی.

هندوسـتان‌ده ینـه **یـاووایی تـاووق** هـم ترقـه‌لگن. اوی تـاووغی بـیلن بـو تاووق‌نینـگ

---

19 .Kanjal

www.ezgu.org

اۆرته‌سیده‌گی فرق شونده‌که، بو یاووایی تاووق قیرغاوولدېک اوچه‌دی، بونـدن تشـقری، اوی تاووغیدېک هر خیل رنگده بۆلمـه‌یـدی. بـو تـاووق بجـور تـاغلری و اونـدن قـویی تـاغلرده یشه‌یدی. بجوردن یوقاریده اوچره‌مه‌یدی.

هندوستان‌ده اوچره‌یدیگن ینه بیـر قـو-**چَلسـي قوشـی** دیـر. جثه‌سـی پولپه‌کارنیکیـدېک کېله‌دی، فقط پولپه‌کار بوندن خوشرنگراق دیر. بجور تاغلریده یشه‌یدی.

ینه بیر قـوش-**شام**. کتّـه‌لیگی اوی تاووغیچـه کېلـه‌دی. رنگـی بـېِ تکـرار. او هـم بجـور تاغلریده ترقه‌لگن.

ینه بیری- **بېدنه** دیر. گرچه بېدنه هندوستان پرنده‌سی بۆلمسه‌ده، بیراق بـو یېـرده اونینـگ فقط هندوستان‌ده اوچره‌یدیگن تۆرت-بېش خیلی ترقـه‌لگن. بېدنـه‌لردن بیـر تـوری بیزنینـگ یېرلرگه باره‌دیگن بېدنه‌لردن کتّه‌راق و بربسته‌راق دیر. ینه بیر بېدنه تـوری ترقـه‌لگن بۆلیـب، او بیزنینگ یېرلرگه بـاره‌دیگن بېدنـه‌لردن میـده‌راق، قنـاتلری و دُمـی قیـزغیش. بـو خیـل بېدنـه چیردېک تۆده-تۆده بۆلیب اوچه‌دی. ینه باشقه بیر خیلی بېدنه‌نینگ بیزنینگ ولایتلرگه اوچیب باره‌دیگنلریدن کیچیکراق بۆله‌دی، بۆغزی بیلن کۆکسی قاره‌راق. بو یېرده بېدنـه‌نینگ ینـه بیـر توری ترقه‌لگن، اولر کمدن-کم کابل‌گه باره‌دیلر. بوکیچکینه بېدنه قارچه‌دن سَل کتّـه بۆلـه‌دی. کابل‌ده اونی "قۆره‌تو" دېیدیلر.

ینـه بیـر قوشـی **خَرچَـل** دیـر، کتّـه‌لیگی توغداقچـه کېلـه‌دی. احتمـال، هندوسـتان توغداغی دیر. گۆشتی جوده شیرین. بعضیسـی‌نینگ آیـاق گۆشـتی، بعضیسـی‌نینگ تۆشـی شیرین بۆله‌دی: خرچل‌نینگ گۆشتی بوتونله‌ی شیرین و یخشی دیر.

هندوستان‌ده **چَرز** قوشی هم ترقَلگن. او توغداغدن بیر آز کیچیکراق. نری‌نینـگ آرقه‌سـی توغداغنیکیدېک، کۆکسی قاره دیر. ماده‌سـی یکرنـگ بۆلـه‌دی. چرزنینگ گۆشـتی جـوده شیرین بۆله‌دی. خرچل تووه‌لاقه اۆخشـه‌گنیدېک، چرزنینـگ هـم تووه‌لاقـه اۆخشـش تامانلری بار.

ینه هندوستان **بغری قـاره**سـی بـار. او بیزنینـگ قاره‌بـاووردن کیچیکـراق و نـازکراق دیـر.

www.ezgu.org

کۆکسی‌نینگ قاره‌لیگی هم کمراق دیر. آوازی هم اینگیچگه‌راق.

سووده، دریالر قیرغاقلریده یشه‌یدیگن قوشلر هم بار. اولردن بیری-**دنـگ** دیـر. جثه‌سـی ییریک، هر بیرته قناتی بیر قـولاچ کېلـه‌دی. باشـی و بۆینیـده تـوکی یـۆق. بۆغزیـده خلته‌گـه اۆخشش بیر نرسه آسیلیب توره‌دی. آرقه‌سی قاره، کۆکسـی آق دیـر. بعضـاً کابل‌گـه اوچیـب باره‌دی. بیر ییلی کابل‌ده آدملریم دنگ توتیب کېلتیرگندیلر. قۆلگـه یخشـی اۆرگنـدی. اونگـه گۆشـت تشلسـه‌لر، هـېچ خطـا قیلمـه‌ی، تومشـوغی بـیلن ایلیـب آلـردی. بیـر سـفر آلتـی نعللیک(تقه‌لیک) کاووشنی یوتیب یوبارگندی. ینه بیـر سـفر بوتـون بیـر تـاووقنی قنـاتلری و پتلری بیلن آسانگینه یوتیب یوباردی.

ینه بیر قوشی **سارَس** دیر. هندوستان‌گه کـېلگن تـورکلر اونـی تېـوه-تورنـه (تویـه-تورنـه) دېییشه‌دی. بو قوش دنگدن بیر آز کیچیکراق، بۆیی دنگنیکیدن اوزونراق، باشی قیـپ-قیزیـل. اونی اویده سقله‌یدیلر، قۆلگه یخشی اۆرگنه‌دی.

ینه بیر قوش **مَینک** دیر. بۆیی دېیرلی سارس‌نیکیدېک. جثه‌سی کیچیکراق. لَیلکدن کـۆره انچه ییریک، اما اونگه اۆخششلیگی بار. تومشوغی لَیلک تومشوغیدن اوزونراق و قاره. باشی سوسن (بنفشه) رنگیده، بۆینی آق، قناتلری آله، قناتلری‌نینگ اوچی ایلنه‌سیگه آق، اۆرته‌سـی قاره دیر.

ینه بیر قوشی **لَیلک** دیر. بوینی آق، باشی و قـالگن برچـه اعضاسـی قـاره دیـر. بیزنینـگ ولایتلرگه اوچیب باره‌دیگن لَیلکدن کیچیکراق. بـو لَیلکنـی هندوسـتانلیکلر "یکرنـگ" دېـب ایتیشه‌دی. بو یېرده ینه بیر لَیلک توری ترقَلگن. رنگی و توزیلیشی خودّی بیزنینگ اۆلکه‌لرگـه باره‌دیگن لَیلکلرنیکیدېک. فقط تومشوغی قاره‌راق و انچه کیچیکراق دیر.

ینه **اوقار** (تورنه جنسیده‌گی قوش) بیلن لَیلککـه اۆخشـه‌یدیگن بیـر قـوش بـار. اوقـاردن تومشوغی کتّه‌راق و اوزونراق، جثه‌سی لَیلکدن کیچیکراق دیر.

هندوستان‌ده یشه‌یدیگن ینه بیر قوش-**کتّه بۆزه‌ک** دیر. کَتّه‌لیگی سـاردېک (کلخطـدېک). ایکّی قناتی‌نینگ اوستی آق. بلند آوازی بار. ینه بو یېرده باشـی و تومشـوغی قـاره **آق بـۆزه‌ک**

ترقلگن. بیزنینگ اۉلکه‌لرگه اوچیب باره‌دیگن بۉزه‌کدن انچه کتّه. اما هندوستان بۉزه‌گیدن کیچیکراق دیر.

ینه بیری اۉردک بۉلیب، اونی **گرمپای** دېب اته‌یدیلر. عادي اۉردکدن کتّه‌راق دیر، نری و ماده‌سی بیر خیل رنگده بۉله‌دی. هشتنغرده هر دایم اوچره‌یدی، بعضاً لمغانات‌ده هم. گۉشتی جوده شیرین بۉله‌دی.

ینه بیر اۉردک توری ترقه‌لگن، اونی **شهمرغ** دېیدیلر. غازدن بیرآز کیچیک، تومشوغی اوستیده گورّه‌سی بار، تۉشی آق، آرقه‌سی قاره دیر. گۉشتی مزه‌لی.

ینه بیری **زومَج**، کتّه‌لیگی بورگوتچه کېله‌دی. رنگی قاره.

ینه **سار** دېگن بیر قوش ترقه‌لگن، آرقه‌سی هم، دُمی هم قیزیل.

هندوستان‌ده هم **آله قرغه** بار، او بیزنینگ آله قرغه‌دن کیچیک و نازکراق دیر. بۉینیده آزگینه آقی بار.

ینه عکّه بیلن قرغه‌گه اۉخشب کېته‌دیگن بیر قوش بار. لمغانات‌ده اونی **جنگلزار قوشی** دېب اتشه‌دی. باشی و کۉکسی قاره، قناتلری و دُمی قیزغیش، کۉزلری قیپ-قیزیل. یخشی اوچالمه‌گنلیگی باعث اۉرماندن چیقمه‌یدی. شونینگ اوچون جنگلزار قوشی دېیدیلر.

ینه بیر کتّه قوش **شپّره** دیر. اونی **چنگدیر** دېیدیلر. کتّه‌لیگی یپه‌لاق‌قوشدېک کېله‌دی. باشی کوچوک‌نینگ باشیگه اۉخشه‌یدی. تونني درختده اۉتکزماقچی بۉلسه، بیرته شاخگه یاپیشیب، باشینی پستگه آسیلتیریب، توره‌وېره‌دی. بو جوده قیزیق کۉرینه‌دی.

ینه بیری هندوستان **عکّه**سی‌دیر. اونی "مته‌یله" دېیدیلر. عکّه‌دن سَل کیچیک بۉله‌دی. عکّه آق-آله بۉلسه، مته‌یله آله دیر.

هندوستان‌ده ینه بیر قوشچه ترقه‌لگن. کتّه‌لیگی سندوغاچچه (بلبلدېک) بار. رنگی یاقیملی قیزیل. قناتلریده آزگینه قاره‌سی بار.

ینه بیر قوش **قرچه** دیر. کتّه‌لیگی قلدیرغاچدېک کېله‌دی، اۉزی قاپ-قاره رنگده.

ینه بیر قوش **کۉیَل** دیر. اوزونلیگی زاغدېک کېله‌دی. زاغدن انچه نازکراق. یخشی

www.ezgu.org

کویله‌یدی. هندوستان بلبلی شو ایکن، هندوستانلیکلر اونی بلبلدیک کـؤره‌دیلر. سېردرخت باغلرده یشه‌یدی.

هندوستانده ینه **شَـقَّه** (قیزیل‌ایشـتانگه) اۋخشـش بیـر قـوش بـار. درختلرگـه یاپیشـیب توره‌وپره‌دی، کتّه‌لیگی قیزیل‌ایشتانچه کېله‌دی. طۋطی کبی یشیل رنگده دیر.

هندوستان‌نینگ سوو حیوانلریدن بیـری **سـوو شـېری** دیـر. آقمـس سـوولرده یشـه‌یدی، کلته‌کېسککه اۋخششلیگی بار. ایتیشـلریچه، او آدملرنـی، حتـا هـۋکیزنی هـم یَملـب یوتـه آلرمیش.

ینه بیری **سپیسار** دیر. کۆرینیشـیدن او هـم کلته‌کېسـککه اۋخشـه‌یدی. هندوسـتان‌نینگ برچه دریالریده یشه‌یدی. بیرینی توتیب کېلتیرگندیلر، اوزونلیگـی تـۆرت-بـېش قریگـه یقـین ایدی. یۋغانلیگی بیر قۋیچه کېله‌دی. اوندن کتّه‌راغی هم بۋلر ایکن. تومشـوغی یـریم قریـدن اوزونراق، یوقاری و پسـتکی جغیـده اینگیچکـه-اینگیچکـه قطـار میـده تیشـلری بـار. دریـا یاقه‌لریگه چیقیب یاته‌دی.

ینه او یېرلرده **سوو چۆچقه‌سی** بار. او هم هندوستان‌نینگ برچـه دریالریـده اوچره‌یـدی. سوو چۆچقه‌سی سوودن باشینی بیـر بـار چیقریـب، باشـی کـۆرینر-کـۆرینمس ینـه سـووگه شۆنغیب کېته‌دی، دُمی سوودن چیقیب کۆرینیب قالـه‌دی. اونینـگ تومشـوغی هـم سپیسـار تومشوغی کبـی اوزون و اونیکیـدېک میـده قطـار تیشـلری بـار. قـالگن بـاش و تنـه قِسـمی بلیقنیکیدېک، سووده اۋینه‌یاتگنیده موشوککه اۋخشـه‌ب کېتـه‌دی. سـرو دریاسـیده‌گی سـوو چۆچقه‌لری اۋینه‌یاتگنلریده سـوودن یخشـی کۆتریلـه‌دی. اولـر بلیققـه اۋخشـه‌ب سـوودن تشقریگه سیره چیقمه‌یدیلر.

ینه بیر سوو حیوانی -**گریه‌ل**. او جوده بیریک بۆلرکن. نوکرلرنینـگ کـۆپچیلیگی اونـی سـرو دریاسیده کۆردیلر. بو آدمنی هم اوشلب ییب قۋیرکن. سرو قیرغاقلریده ایکنیمیـزده، بیـر-ایکـی چۆرینی ییب قۋییبدی. غازیپور و بنارس اۋرته‌سیده ایکنیمیزده گریه‌ل اۋرده‌ده‌گیلردن اوچ-تـۆرت کیشینی ییب قۋیدی. شو اطرافده مېن هم گریه‌لنی اوزاقدن کۆردیم، انیق کۆرالگنیم یۋق.

www.ezgu.org

ینه **ککّه بلیق** دیر. ایکّی قولاغی‌نینگ تؤغریسیدن ایکّیته سویک چیقیب توره‌دی، اوزونلیگی اوچ اینلیک، یاتگنیده منه شو ایکّی سویگینی تیبره‌ته‌دی. اوندن جوده یاقیملی آواز کیله‌دی. احتمال، اونی شو سببدن ککّه دیییشر.

هندوستان بلیقلری‌نینگ گؤشتی شیرین، هیدی و قیلتیغی بؤلمه‌یدی. حیرتلنرلی درجه‌ده چقّان بلیقلر دیر. بیر سفر دریانینگ ایکّی طرفیدن تؤر سالیب، تؤرنینگ بیر تامانی سوودن یریم قریدن کؤپراق کؤتریلگن ایدی، بلیقلرنینگ کؤپی تؤردن بیر قری بلندگه سکره‌ب اؤتدیلر.

ینه هندوستان‌نینگ بعضی دریالریده میده بلیقلر یشه‌یدی. بیر قتّیق آواز یاکه شاوقین ایشیتیلسه، سوودن بیر-بیر یریم قری بلندگه سکره‌ب چیقه‌دی. هندوستان بقه‌لری بیزنینگ بقه‌لرگه اؤخشه‌سه‌ده، اولر سوو یوزیده ییتّی-سکّیز قری یوگوره آله‌دیلر.

فقط هندوستان‌گه خاص اؤسیملیکلردن بیری **انبه** دیر. کؤپچیلیک هندوستانلیکلر "بی" حرفینی حرکتسیز تلفظ قیلگنلیکلری طفیلی بو سؤزنی ایتیشده قیینه‌له‌دیلر، شو باعث بعضیلر اونی "نغزک" دیییشرکن. خواجه خسرو شونده‌ی یازیبدی:

نغزک ما نغز کنِ بؤستان،

نغزترین میوه‌ی هندوستان.

(نغزه‌کیمیز بؤستان بیزه‌گی و هندوستان‌نینگ اینگ گؤزه‌ل میوه‌سی دیر.)

انبه‌نینگ یخشیسی جوده یخشی بؤله‌دی، کوپ ییش ممکن، لیکن یخشیسی کم اوچره‌یدی. کوپینچه اونی خام اوزه‌دیلر، اویده پیشه‌دی. خامینی آشگه قؤشیب پیسه بؤله‌دی، آشگه قتیقدیک بؤله‌دی. غؤره‌سی‌نینگ مربّاسی هم جوده یخشی. حقیقتاً، هندوستان‌نینگ اینگ یخشی میوه‌سی شو دیر. درختی جوده بلند بؤله‌دی. بعضیلر انبه‌نی مقته‌ب، قاووندن باشقه همه میوه‌لردن اوستون قؤیه‌دیلر. اما او مقته‌گنلریدیک یخشی ایمس. انبه کاردی شفتالوسیگه اؤخشه‌ب کیته‌دی. یامغیر موسمیده پیشه‌دی. اونی ایکّی خیل اصولده ییه‌دیلر: بیری-سیقیب، اییزیب یومشته‌دیلر، پؤستینی تیشیب، سؤریب سووینی ایچه‌دیلر، ایکّینچیسی-

www.ezgu.org

کاردي شفتالوسیدېک پۆستینی اجره‌تیب یېیدیلر. برگی شفتالو برگیگه بیر آز اۆخشب کېته‌دی، تنه‌سی خونیک و کۆریمسیز. بنگاله و گوجرات‌ده یخشی یېتیلرکن.

ینه هندوستان مېوه‌لریدن کېله دیر. عربلر اونی "مَوز" دېب اتشه‌دی. درختی اونچه بلند ایمس، بلکه اونی درخت دېب هم بۆلمه‌یدی. اۆسیملیک بیلن درخت اورته‌سیده‌گی بیر نرسه. برگی امانقاره‌نینگ برگیگه اۆخشه‌یدی، اما کېله برگی‌نینگ اوزونلیگی ایکّی قری بۆله‌دی، ایني بیر قریگه یقین، برگی‌نینگ اۆرته‌سیدن یوره‌کدېک بیر شاخ چیقه‌دی، غنچه‌سی شو شاخده بۆله‌دی و کتّه غنچه‌سی قوْی یوره‌گی شکلیده دیر، غنچه‌سی‌نینگ هر بیر برگی آچیلگنده، برگ توبیده قطار آلتی-یېتّی دانه گُل کۆرینه‌دی، بو قطار گُللر کېله‌گه ایلنه‌دی. اوشبو یوره‌کدېک شاخ اوزه‌یگنی سری اۆشه کتّه غنچه‌نینگ برگلری آچیلیب، قطار کېله گُللری نمایان بۆله‌دی. هر بیر کېله درختی بیر مرته حاصل بېرر ایمیش. کېله‌نینگ ایکّی یخشی خصوصیتی بار: بیری شوکه، پوستی آسان ارچیله‌دی: ایکّینچیسی، اونینگ دنه‌گی و تاله‌سی بۆلمه‌یدی، بقله‌جاندن بیر آز اوزونراق و اینگیچکه‌راق دیر، اونچه شیرین ایمس. اما بنگاله کېله‌لری جوده شیرین بۆلرکن. جوده خوشنما درختی بار. کېنگ-کېنگ، خوشرنگ یشیل برگلری چیرایلی کۆرینه‌دی.

ینه بیر هندوستان درختی **انبیلي** دیر. هندی خرمانی شونده‌ی نام بیلن اته‌یدیلر. انبیلي نینگ برگلری میده، عموماً، جَوز بۆیانینگ[۲۰] برگیگه اۆخشَه‌یدی، اما اونینگ برگی بۆیا برگیدن میده‌راق. جوده چیرایلی سېرسایه درخت. درختی انچه بلند بۆله‌دی. یاووایيلری هم کۆپ اوچره‌یدی.

ینه بیری-**محوه** دیر. اونی گُل‌چیکان هم دېیدیلر. محوه درختی هم جوده بلند بۆله‌دی. هندوستان عمارتلری‌نینگ اکثر قِسمی محوه درختیدن دیر. محوه‌نینگ گُلیدن عرق آله‌دیلر و گُلینی مَوزدېک (کېله‌دېک) قوریتیب، اوندن هم عرق آله‌دیلر. عموماً، کِشمشگه اوخشه‌ب

۲۰- جَوزبۆیا- هندوستان یانغاغی؛ موسکت یانغاغی.

www.ezgu.org

کېته‌دی، اما بدمزه‌لیگی بار. گُلی‌نینگ ینگیسی یامان ایمس، ییسه بوله‌دی. اونینگ هم یاووایی توری بار. میوه‌سی بی‌مزه بوله‌دی. دانه‌سی ییریک، پوستی یوپقه، دنه‌گی‌نینگ مغزیدن یاغ هم آله‌دیلر.

ینه **کیرنی** درختی اۆسه‌دی. بو درخت جوده بلند بۆلمسه هم، جوده کیچکینه هم بۆلمه‌یدی. میوه‌سی سریق رنگده، جیگده‌دن اینگیچگه‌راق دیر، نازکراق دیر. مزه‌سی، عموماً، اوزومگه اۆخشب کېته‌دی، ییب بۆلگندن کېین، آغیزده بیر آز یاقیمسیز طعم قاله‌دی. اما یامان ایمس، ییسه بۆله‌دی. دنه‌گی‌نینگ پوستی یوپقه.

ینه بیر درخت **جَمُوندور**. برگلری، عموماً، تال برگیگه اۆخشب کېته‌دی، اما دُومه‌لاقراق و یشیل‌راق دیر. درختی یاقیمسیز ایمس. میوه‌سی قاره اوزومگه اۆخشه‌یدی، مزه‌سی ناردانراق، اونچه یخشی ایمس.

ینه بیر درخت-**کَمرک** دیر. میوه‌سی بېش قیرّه‌لی‌دیر. کتّه‌لیگی آلخوریچه بار، اوزونلیگی تورت اینلیک، سرغه‌ییب پیشه‌دی، دنه‌گی هم یۆق. خامراق اوزیلگنی جوده اچّیق بوله‌دی. یخشی پیشگنی ناردان بۆلسه هم خوش‌طعم دیر، خوشخۆرلیکدن خالی ایمس.

ینه بیری **کَدَهَل** دیر. کورینیشی حیرتلنرلی درجه‌ده خونیک و بی‌مزه بیر میوه. کورینیشیدن خودّی قۆی‌نینگ کېپه‌دیک قارنی‌نینگ ایچینی سیرتیگه اغده‌ریب قۆیگندیک. مزه‌سی کونگیلنی آزدیره‌دیگن درجه‌ده شیرین، ایچیده فوندوکدیک-فوندوکدیک (یانغاقدیک-یانغاقدیک) دانکلری بار. عموماً، خرماگه اوخشه‌ب کېته‌دی. فقط بونینگ دانه‌لری یومه‌لاق، اوزون ایمس. بو دانه‌لرنینگ خرمادن یومشاقراق گوشتی بار. اونی ییه‌دیلر، جوده یاپیشقاق. شو باعث بعضیلر قۆلینی، آغزینی یاغلب ییرکن. میوه‌لری درخت‌نینگ شاخیده هم، تنه‌سیده هم، ایلدیزیده هم اۆسه‌دی. درختگه خودّی کېپه‌لرنی (قۆی‌نینگ ساچیق قارنینی) آسیب-آسیب قۆیگندیک.

ینه **بدهَل** دیر، کتّه‌لیگی آلمه‌دیک کېله‌دی. خاملیگیده جوده ناردان و بېمزه، پیشگنی یامان ایمس. پیشگنیده یومشه‌یدی، اونی قۆل بیلن اوزیب ییسه بۆله‌دی. مزه‌سی بهی‌نینگ

www.ezgu.org

پیشیب اۋتیب کېتگنیگه اۋخشهیدی، ناردان‌گینه، خوش‌طعم.

ینه هندوستان مېوه‌لریدن بیری **بېیر** دیر. فارسیلر اونی "کونار" دېییشرکن. اونینگ تورلی نوعلری بوله‌دی. آلچه‌دن بیرآز ییریکراق. حسینی اوزومی کۋرینیشیده‌گی بیر نوعی بار، کوپی اونچه یخشی بۋلمه‌یدی. بندیرده بیر بېیرنی کۋردیک، جوده یخشی ایدی. اونینگ درختی عینِ ثور و جوزاده برگ توکیب، سرطان و اسدده برگ چیقریب، یَشنه‌یدی. مېوه‌سی دلو و حوت آیلریده پیشه‌دی.

ینه بیر مېوه‌سی **کرونده** دیر. بیزنینگ اۋلکه‌لرده‌گی جیکه کبی بته-بته بۋلیب اۋسه‌دی. جیکه تاغلرده اۋسه‌دی. بو ایسه دشتلرده اوچره‌یدی. مزه‌سی میرمینخانگه اۋخشه‌یدی، میرمینخاندن شیرین‌راق و سووسیزراق دیر. اوندن قَیله‌لی آش پیشیره‌دیلر، مزه‌لی چیقه‌دی. قَیله‌سی خودی رواچگه اۋخشه‌یدی.

ینه بیری **پَنیاله** دیر. بو مېوه آلچه‌دن ییریک‌راق، قیزیل آلمه‌نینگ غۋره‌سیگه اۋخشه‌یدی، ناردان‌گینه مزه‌سی بار، یخشی‌گینه دیر. درختی انار درختیدن کتّه‌راق، برگی بادام برگیگه اۋخشه‌یدی.

ینه **گولر** درختی بار. مېوه‌سی درخت‌نینگ تنه‌سیدن چیقه‌دی، انجیرگه اۋخشه‌یدی. گولر حددن تشقری بی‌مزه.

ینه بیری اَمله دیر. او هم بېشقیرّه‌لی، غۋزه‌نینگ کاسه‌سیگه اۋخشه‌یدی. تخیر و بی‌مزه بیر نرسه. مربّاسی یامان ایمس. فایده‌سی کۋپ مېوه دیر. درختی نینگ کۋرینیشی چیرایلی، برگلری جوده میده.

ینه بو یېرده **چیرۋنجي** اۋسه‌دی. او تاغ درختی ایکن. بیزنینگ باغلرده اوچ-تۋرت توپی بار ایکن، بونی کېین بیلیب قالدیم، مېوه‌سی محوه‌گه جوده اۋخشه‌یدی، مغزی یامان ایمس، مغزی یانغاق مغزی بیلن بادام مغزی اۋرته‌سیده‌گی کتّه‌لیکده، پسته مغزیدن کیچیکراق دیر. مغزی دومه‌لاق. چیرۋنجینی، پالوده‌گه (طعام نامی) و تورلی شیرینلیکلرگه ساله‌دیلر.

هندوستان‌ده **خرما** هم بار. گرچه خرما فقط هندوستان‌ده اوچره‌یدیگن درخت بۋلمسه-

www.ezgu.org

ده، بیزنینگ اۆلکه‌لرده بۆلمه‌گنلیگی سببلی اونی ایسگه آلدیم. خرما درختی لمغانده هم بار. شاخلری فقط درخت‌نینگ باشیده (اوچیده) بیر ییرده تۆپ بۆلیب اۆسه‌دی. برگلری شاخلری‌نینگ توبیدن اوچیگچه ایکّی تامانینی قاپلب آلگن. تنه‌سی ناتېکیس و بدرنگ. اوزوم‌نینگ باشیدېک میوه ساله‌دی. فقط اوندن بیر آز ییریکراق.

ایتیشه‌دی که، اۆسیملیکلر ایچیده خرما درختی ایکّی جهتی بیلن حیوانلرگه اۆخشه‌یدی. بیری شوکه، اگر حیوان‌نینگ باشینی کېسسه‌لر، اونینگ حیاتی تۆختەیدی. خرما درختی‌نینگ هم باشی کېسیلسه، درختی قوریدی. ایکّینچیسی، نری (اېرککگی) بۆلمسه، حیوانلردن ذریات آلیب بۆلمه‌یدی. خرما درختیگه هم نر (اېرکک) خرمانینگ شاخینی کېلتیریب تېگیزمسه‌لر، یخشی حاصل بېرمه‌یدی. بو سۆزلر تۆغریمی-یۆقمی- معلوم ایمس.

خرمانینگ باشی، یوقاریده ذکر اېتگنیمیزدېک، پیشلاقدن عبارت دیر. خرما پیشلاغی شونده‌ی نرسه‌که، شاخ و برگی چیقه‌دیگن جای پیشلاقدېک آق بۆله‌دی. بو آق پیشلاققه اۆخشه‌گن جایدن شاخ و برگ اۆسیب چیقه‌دی. شاخ و برگ اوزه‌یگنی سری برگی یشیللَنیب باره‌دی. بو آق نرسه‌نی خرمانینگ پیشلاغی دېب ایته‌دیلر. بو یامان نرسه ایمس. او یانغاق‌نینگ اونچه پیشمه‌گن مغزیگه جوده اۆخشه‌یدی. اوشبو پیشلاق حاصل بۆله‌دیگن جاینی کېسیب، او ییرگه خرما برگینی شونده‌ی جایلشتیره‌دیلرکه، اگر کېسیلگن جایدن سوو آقسه، اوشبو برگ اوستیدن آقه‌دی. برگنی کۆزه‌نینگ آغزیگه قۆییب، کۆزه‌نی درختگه باغلب قۆیه‌دیلر، کېسیک جایده قنچه سوو حاصل بۆلسه، کۆزه‌ده ییغیله‌دی. اگر او بیردن ایچیلسه، شیرین سوودېک، اوچ-تۆرت کون اۆتکزیب ایچیلسه، بیر آز مست قیله‌دی، دېیدیلر. مېن بیر سفر بری‌ن‌نی سَیر قیلگنیمده، چنبل دریاسی یاقه‌سیده‌گی قیشلاقلرنی اَیلنگندیم. یۆلده مېنگه اوشبو نوع خرما سوووینی آله‌دیگنلر اوچره‌ب قالدی. بوسوودن اونینگ کیفینی حس قیلیش اوچون بیر آز ایچدیم، کیفی سېزیلمه‌دی. احتمال، کیف قیلیشی اوچون کۆپ ایچیش کېرک دیر.

هندوستانده ینه **نارگیل** درختی بار. عربلر عربچه‌سیگه اونی "نارجیل" دېیدی،

www.ezgu.org

هندوستانلیکلر ایسه "نَلیر" دیب ایته‌دی. احتمال، بو کینگ ترقه‌لگن خطا دیر. نارگیل‌نینگ بیر توری جوزهندي-هند یانغاغی دیر. قاره قاشیقلرنی اونـدن یسـه‌یدیلر. کتّه‌راغیـدن غیجّککـه کاسـه قیلـه‌دیلر. درختـی خرمـا درختی‌نینـگ خـودّی اۉزی، فقـط نارگیل‌نینـگ شـاخی سیربرگراق دیر. برگی‌نینـگ رنگـی هـم آچیقـراق. یانغاق‌نینـگ سـیرتی کـۉک پۉسـت بـیلن اۉره‌لگنی کبی، نارگیل‌نینگ سیرتیده هم کۉک پۉستی بار، فقط نارگیل‌نینگ پۉستی تالـه‌-تالـه بۉله‌دی. دریاده‌گی کیمه‌لرنینگ جهاز و ارقانلرینی شـو نارگیـل پۉسـتلاغیدن تیـارلر ایکنلـر. کیمه‌لرنینگ درز کیتگن جایلرینی هم شو ایپ بیلن تیکرکنلر. نارگیل‌نینگ پۉستی ارچیلگچ، بیر اوچیده اوچ‌بورچک بۉلیـب جایلشـگن اوچتـه تیشـیک‌نینگ اۉرنـی کۉرینـه‌دی. اونـدن ایکیّته‌سی-قتّیق، بیرته‌سی- یومشاق دیر. اونی سیکین باسیب تیشـه‌دیلر. مغزگـه کیرمه‌سـیدن اوّل نارگیل‌نینگ ایچی سوو بۉله‌دی. شو تیشیکنی آچیب، او سوونی ایچه‌دیلر. مزه‌سی یامـان ایمس، خودّی خرما پیشلاغینی سووگه ایلنتیریلگندیک.

ینه هندوستان درختلریدن بیری **تر** دیر. ترنینگ شاخلری هم فقط تیپه‌سیده اۉسه‌دی. ترگه هم خرمادیک کوزه باغلب، سـوویني آلیـب ایچـه‌دیلر. بـو سـووني تـري دییـدیلر. بـو سـوو خرماسوویدن کوچلیراق کیف بیره‌دی. تر شاخلریده بیر-بیر یریم قری جاییگچه بیرارته برگـی بۉلمه‌یدی، اوندن کیین شاخ‌نینگ اوچیده اۉتّیز-قیرقته برگ بیر ییرنینـگ اۉزیـده تـۉده بۉلیـب ییریک پنجه‌دیک بۉلیب یاییله‌دی. بو برگلرنینگ اوزونلیگی بیر قریگه یقینراق. هندوسـتانلیک خطنی خودّی دفترگه یازگنی کبی شـو برگلرگـه بیتـه‌دی. ینـه هندوسـتانلیکلر قولاقلری‌نینـگ کینگ تیشیکلریده حلقه‌سی بۉلمسه، شو تر برگیدن حلقه یسـه‌ب، آسـیب آلـه‌دیلر. قولاققـه تقیشلری اوچون اوشبو تر برگیدن حلقه یسـه‌ب بـازارلرده سـاته‌دیلر. تنه‌سـی خرمـا درختـی تنه‌سیدن یخشیراق و تیکیسراق دیر.

ینه **نارنج** و لیموگه اۉخشش میوه‌لر بار. نارنج لمغانات‌ده، بجور و سوادده کـۉپ اۉسـیب یخشی ییتیله‌دی. لمغانات نارنجی کیچیک و کیندیکلی بۉله‌دی، جوده لطیف و نازک همـده سیرسـوو بۉلـه‌دی. خراسـان اطرافیـده‌گی نارنجگـه تینگلشـتیریب بۉلمه‌یـدی. نازکلیگیـدن

www.ezgu.org

لمغانات‌دن کابل‌گه کېلتیرگونچه، اۆن اوچ-اۆن تۆرت ییغاچلیک یۆلده بوزیله‌دی. استراباد نارنجینی سمرقندگه-ایکّی یوز ییتمیش-ایکّی یوز سکسان ییغاچ آلیسگه آلیب باره‌دیلر، تېریسی‌نینگ قلینلیگی و کمسوولیگیدن اونچه اېزیلمه‌یدی. بجور نارنجلری‌نینگ کتّه‌لیگی بهیچه کېله‌دی، سووی کۆپ، باشقه نارنجلر سوویدن ناردانراق دیر. خواجه کلان: «بجورده انه شونده‌ی بیر نارنج درختیدن مېوه‌لرینی آلیب سنه‌گنیمیزده، ییتّی مینگته نارنج چیقدی»، -دېب ایتدی. مېن دایم "نارنج" عربچه سۆز، دېب اۆیلردیم، شونده‌ی ایکن بجور و سواد خلقی نارنجنی "نارنگ" دېیدیلر.

ینه بیر مېوه‌سی **لیمو** دیر. هندوستان‌ده جوده کۆپ بۆله‌دی. کتّه‌لیگی تخمدېک، کۆرینیشی هم تخمگه اۆخشه‌یدی. زهرلنگن کیشی ایلدیزینی قَینه‌تیب ایچسه، زیانینی دفع قیلرکن.

ینه نارنجگه اۆخشش بیر مېوه-**تورونج** (نارنجمانند مېوه) اۆسه‌دی. بجور و سواد خلقی اونی "بَلَنگ" دېب اته‌یدیلر. شو باعث تورونج پۆستیدن تیارلنگن مربّانی "مربّای بلنگ" دېییشرکن. هندوستان‌ده تورونجنی "بجوري" دېیدیلر. تورونج ایکّی خیل بۆله‌دی: بیری-شیرین، مزه‌سیز و کۆنگیلنی بې‌حضور قیله‌دیگن. شیرینینی ییب بۆلمه‌یدی، فقط پۆستیدن مربّا قیلیش ممکن. لمغانات‌نینگ تورونجی شونقه: کۆنگیلنی اینیته‌دیگن درجه‌ده شیرین. ینه بجور و هندوستان تورونجلری ناردان. اونینگ ناردانلیگی خوش یاقه‌دی. شربتی مزه‌لی و خوش‌طعم بۆله‌دی. تورونج‌نینگ کتّه‌لیگی خسروي قاوونچه کېله‌دی. پۆستی غَدیر-بودیر و دَغَل. اوچی اینگیچکه و تومشوغی اوزون. تورونج‌نینگ رنگی نارنج رنگیدن سریقراق بۆله‌دی. درختی‌نینگ تنه‌سی حقیقي درختلرگه اۆخشه‌مه‌یدی، میده بۆله‌دی. بته-بته بۆلیب اۆسه‌دی، برگی نارنج برگیدن کتّه‌راق.

نارنجگه اۆخشش مېوه‌لردن ینه بیری **سنگتره** دیر. رنگی و شکلی تورونجدېک، فقط تېریسی سیلّیق، دَغَل اېمس، تورونجدن سَل گینه کیچیک. اونینگ درختی بلند، اۆریک درختیچه کېله‌دی، برگی نارنج برگیگه اۆخشش، اۆزی ناردان. شربتی جوده لذتلی و

www.ezgu.org

خـــوش‌طعم بۆلـــه‌دی. او لیمـــو کبـــی معده‌گـــه کـــوچ‌قـــوت بېـــره‌دی، او نارنجـــدېک کوچسیزلنتیرمَیدی.

نارنجگه اۆخشش مېوه‌لردن ینه بیری-**کتّه لیمو**. هندوستان‌ده اونی "گلگل لیمو" دېیـدیلر. توزیلیشی غاز تخمیگه اوخشه‌یدی، لېکن ایگّی باشی تخمنیکی‌دېک اینگیچکه ایمس. بونینگ پۆستی هم سنگتره پوستیدېک سیلّیق، جوده سېرسوو بوله‌دی.

ینه **چَنبیري** دیر، نارنجگه اوخشـه‌یدی. کۆرینیشـی نارنجـدېک، لـېکن رنگـی سـریق، نارنجي (تۆق‌سریق) ایمس. هیدی تورونج هیدیگه اوخشه‌یدی، مېوه‌سی هم ناردان‌گینه.

ینه نارنجگه اۆخشش مېوه‌لردن **صدافیل** دیر. کورینیشی ناککه اۆخشَـیدی، رنگـی بهـی رنگیدېک. شیرین بوله‌دی، لېکن شیرینلیگی نارنج کبی کونگیلنی بې‌حضور قیلمه‌یدی.

ینه بیر نارنجگه اۆخشش مېوه **اَمرَدپَل** دیر.

ینه بیر نارنجگه اۆخشش مېوه، بو-**کرنَه** دیر. کرنه‌نینگ کتّه‌لیگی گلگل لیموچـه کېلـه‌دی، او هم ناردان. ینه بیر نارنجگه اۆخشش مېـوه **امل‌بېـد** دیـر. اوچ ییلـدن بویـان اونگـه اینـدی کـۆزیمیز توشـدی. ایتیشـلریچه، اونگـه نینـه سـنچیب قۆییلسـه، ایریـب کېتـرکن. بـو ناردانلیگیدنمی یا باشقه خصوصیتیدن میکن. ناردانلیگی نارنج و لیمونیکیدېک.

هندوستان‌ده عجایب گُللر اۆسه‌دی. اولردن بیری **جَه‌سَـون** دیـر. ایـریم هندوسـتانلیکلر اونی "گدهَل" دېب ایتیشه‌دی. او گیاه ایمس، پایه‌لی درخت دیر. تنه‌سی قیزیل گُلبن بته‌سیدن بیر آز بلندراق، رنگی انار گُلیدن آچـراق، کتّـه‌لیگی قیزیـل گُلچـه کېلـه‌دی، امـا قیزیـل گُـل غنچه‌له‌گنیدن سۆنگ آچیلگچ، فقط بیر مرته گُلله‌یدی؛ جَه‌سَون آچیلگنی ده ایسـه، اونینـگ گُل کاسه‌سی اۆرته‌سیدن ینه بیر اینلیک اینگیچگه پایه اۆسیب چیقیب، اوزه‌یه‌دی و اونـده ینـه شو جَه‌سَون‌نینگ گُللری آچیله‌دی. نتیجه‌ده اۆزیگه خـاص دل‌تـارتر بیـر گُـل پیـدا بۆلـه‌دی. درخت اوستیده جوده خوشـرنگ و چیرایلـی کۆرینـه‌دی، اوزاق تورمه‌یـدی، بیـر کونـده‌یاق سۆلیب قاله‌دی. تۆرت آی- پشه‌کالده یـامغیر موسـومیده جـوده یخشـی و کـۆپ آچیلـه‌دی، بلکه، اکثر ییل آچیلر. شونچه کۆپ بۆلسه هم هیدی یۆق.

www.ezgu.org

ینه بیر هندوستان گُلی **کنپیر** دیر. آق و قیزیل رنگلرده‌گی کنپیرلر بـار. شـفتالو گُلـی کبـی شکلده-بېش‌برگلی بۉله‌دی. قیزیل کنپیرنینگ شفتالو گُلیگـه اۉخششـلیگی بـار. بیـراق کنپیـر گُلیدن اۉن تۉرت-اۉن بېشته‌سی بیر یېرده آچیله‌دی، اوزاقدن کتّه گُلدېک کۉرینـه‌دی. اونینـگ بته‌سی گُلبندن (گُل درختیدن) کتّه‌راق دیر. قیزیل کنپیرنینگ جوده یخشی هیـدی بـار، اۉزی جوده یاقیملی گُل. او هم پشه‌کالده کۉپ و خوْب آچیله‌دی. او دېیرلی ییل بۉیی تاپیله‌دی.

هندوستان‌ده ینه جوده نازک هیدلی **کېوره**[21] گُلی اۉسـه‌دی. اونینـگ آلدیـده مُشـک‌نینگ عیبی شوکه، او قورۉق، بونی مُشک‌تر-"هۉل مُشک" دېسه بۉله‌دی. جوده یاقیملی هیـدی بـار. گرچه اۉزی‌نینگ عجایب کۉرینیشی بۉلسه‌ده، گُلی‌نینگ اوزونلیگی بیـر یـریم-ایکّـی قـریچ کېله‌دی. قمیش‌نیکیـدېک اوزون، تیکنلـی برگلـری بـار. غنچـه‌دېک تیقیلیـب قـالگن تشـقی برگلــری یشــیلراق و تیکنلیــراق، ایچکریگــی برگلــری یومشــاقراق بۉلــه‌دی. ایچکریگــی برگلری‌نینگ اۉرته‌سیده گُل‌نینگ اۉرته‌سیده‌گیدېک بیر نیمه‌لری بۉله‌دی، یخشی هید اۉشندن کېله‌دی. ینگی چیقیب، هلی تنه پیدا قیلمه‌گنی ایرکک قمـیش بته‌سـیگه اۉخشـه‌ب کېتـه‌دی. فقط بونینگ برگی یسّیراق و تیکنلی، تنه‌سی جوده کۉریمسیز، ایلدیزلری کۉرینیب توره‌دی.

ینه بیر هندوستان گُلی **یاسمن** (یاسمین، جاسمن) دیر. گُلی آق، اونی "چمپـه" دېیـدیلر. بیزنینگ اۉلکه یاسمنلریدن ییریکراق و هیدی اۉتکیرراق بۉله‌دی.

بیزنینگ اۉلکه‌لرده تۉرت فصل بار. هندوستان‌ده ایسه اوچ فصل بۉله‌دی: تۉرت آیی یـاز، تورت آیی پشه‌کال (یـامغیر موسـومی)، تـۉرت آیـی قـیش. هـر بیـر آی هـلال (ینگـی آی) کۉرینگنیده باشلنه‌دی. هراوچ ییلده بیر آینی پشه‌کال آیلریگه قۉشه‌دیلر. ینه اوچ ییلـدن کېـین قیش آیلریگه قۉشـه‌دیلر. ینـه اوچ ییـل اۉتگـچ، یـاز آیلریگـه بیـر آی قۉشـه‌دیلر. اولرنینـگ کبیسه‌سی شو دیر. یاز آیلری-چه‌یت، بَیساک، جېت، اسهۉر؛ اونگه حوت، حمل، ثور، جـوزا موافق کېله‌دی. پشه‌کال (یامغیر موسومی) آیلری - سَوَن، بهـۉدۉن، کـوور، کهۉتیـک؛ اونگـه

---

21 .Kevra

www.ezgu.org

سرطان، اسد، سنبله و مېزان موافق کېلەدی. قیش آیلری - اگهَن، پوس، مَـه، پهوْگـون؛ اونگـه عقرب، قوس، جدي و دلو موافق کېلەدی.

هندوستان خلقی هر فصلنی تۆرت آیدن قیلیب بېلگیلەگن. هر فصلدن ایکّی(تەدن) آینی جوده ایسّیق، سېریاغین و ساووق آیلر دېب حسابلەیدیلر. یازنینگ سۆنگی ایکّی آیی-جېت و اسهۆر اېنگ ایسّیق آیلر حسابلنەدی. پشەکال آیلری‌نینگ دستلبکی ایکّی آیی- سَوَن و بهۆدۆن اېسه اېنگ کوچلی یامغیرلر یاغەدیگن آیلر حسـابلنەدی. قـیش موسـمی‌نینگ اورتەسـیدەگی ایکّی-پوس و مه آیلری اېنگ ساووق آیلر دیر. بونـدەی حسـابده اولـرده ییـل فصـللری آلتیتـه بۆلەدی.

هندوستانلیکلر کونلرگه هم نام قۆیگنلر: شنبه- سنیچر؛ یکشنبه- اَیتـوَر، دوشـنبه-سـوموَر؛ سەشنبه- منگەلوَر؛ چارشنبه- بودوَر؛ پَنجشنبه- بریپَستوَر؛ جمعه- سوکروَر.

بیزنینگ اۆلکەلرده کېچه-کوندوزنی ییگیرمه تورت قِسـمگه اجرەتیـب، هـر بیـر قِسـمینی ساعت دېییشەدی و هر ساعتنی آلتمیش قِسمگه بۆلیب، هر بیرینی دقیقه دېـب اتەیـدیلر. بیـر کېچه-کوندوز مینگ تۆرت یوز قیرق دقیقه بۆلەدی. بیر دقیقەنینگ مقداری تخمیناً آلتی مرتـه "فاتحه"نی ("فاتحه" سورەسینی) "بسم‌الله" بیلن اۆقـیش وقتیگـه تېنـگ کېلـەدی، بیـر کېچـه-کوندوز اېسه "فاتحه"نی "بسم‌الله" بیلن سکّیز مینگ آلتی یوز قیرق مرته اۆقیش وقتیگـه تېنـگ کېلەدی.

هندوستان اېلی کېچه-کوندوزنی آلتمیش قِسمگه (بۆلککه) بۆلیب، هر بیر قِسمنی "گری" دېب اتەیدیلر. بوندن تشقری، کېچەنی تۆرت، کوندوزنی هم تۆرت قِسـمگه اجرەتگنلـر. هـر بیر قِسمنی بیر "پهر" دېـب اتشـەدی، فارسـیده "پـاس" بۆلـەدی. بیزنینـگ طرفلـرده "پـاس" و "پاسبان" سۆزلرینی اېشیتگنمن، اما اولرنینگ بو خصوصیتلری معلوم اېمس اېدی.

اوشبو ایشـگه (یعنـی سـاعتلرنی بانـگ اوردیریشـگه) هندوسـتان‌نینگ برچـه اعتبـارلی شـهرلریده معین کیشـیلر بېلگیلـب قـۆییلگن، اولرنـی گَریـالي دېـب اتشـەدی. بیرینجـدن (برونزدن) یسەلگن، کتّەلیگی تباقدېک، قلینلیگی ایکّی اېنلیک بیـر یسّـی نرسەسـی بـار. بـو

www.ezgu.org

بیرینجنی "گریال" دېییشه‌دی. بو گریالنی بلند بیر جایگه آسیب قۆیه‌دیلر. ینه اولرنینـگ آسـتی (قویی طرفی) تېشیک جام ساعتگه اۆخشش تاسـلری (جـاملری) بـار. هـر بیـر گـري‌ده بـو ایدیش تۆله‌دی. گریالیلر نوبت بیلن تاسنی سوو آستیگه قوییب، تۆلیشـینی کوتـه‌دیلر. مـثلاً، کون‌چیقر چاغی بو تاسنی سووگه قۆیه‌دیلر، تاس بیر مرته تۆلگنیده، تۆقماقلری بیلن گریالگـه بیر مرته اوره‌دیلر، ایکّینچی مرتـه تۆلگنیـده، ایکّـی بـاره اوره‌دیلـر. بوتـون پهـر توگه‌گونچـه، شونده‌ی دوام اېته‌دیلر. هر پهر توگه‌گنیـده، تۆقمـاقنی گریالگـه تېزتېـز و اوزاق وقـت اوریـب توره‌دیلر. اگر کوندوزدن اوّلگی (کون‌نینگ بیرینچی یرمیده‌گی) پهر توگه‌گن بۆلســه، جامگـه تېز-تېز اورگنلریدن کېین بیر آز تۆختب، کېین بیر مرته بانگ اوره‌دیلر. ایکّینچـی پهـر توگـه‌گن بۆلسه، تېز-تېز اورگنلریدن کېـین بیـر آز تۆختـب ایکّـی بـاره بانـگ اوره‌دیلـر. شـو سـینگری اوچینچیسیدن کېین اوچ، تۆرتینچیسیدن کېین تۆرت باره بانـگ اوره‌دیلـر. کونـدوزگی تـۆرت پهر توگه‌گنیدن کېین انه شو طرزده تون‌نینگ تۆرت پهری دوام اېته‌دی.

اوّللری گریالیلر پهر بېلگیسینی پهر توگه‌شی بیلن اورردیلر. کېچه‌لری اویقودن اویغـانگن کیشیلرگه اوچ گري یاکـه تـۆرت گري‌نینـگ بـانگی اېشیتیلسـه، بـو ایکّینچـی پهرمـی یاکـه اوچینچی پهرمی، بیلالمه‌ی قالردیلر. مېن تونگی گریلرنـی و بولـوتلی کـونلرده‌گی گریلرنـی قاققندن سۆنگ پهرنینگ بېلگیسینی قاقیشلرینی بویـوردیم. اونگـه کـۆره، مـثلاً، کېچـه‌نینگ اوّلگی پهریدن اوچ گري بانگی اوریلگچ، بیر آز تۆختب، پهرنینـگ بېلگیسـینی ینـه بیـر بـار اوره‌دیلر، یعنی بونـدن بـو اوچ گـري اوّلگـی پهـردن اېکنلیگـی معلـوم بۆلـه‌دی. کېچـه‌نینگ اوچینچی پهریدن تۆرت گري بانگی اوریلگچ، ینه بیر آز تۆختب، پهرنینگ علامتینی اوچ بار اوره‌دیلر، یعنی معلوم بوله‌دی‌که، بو تۆرت گري اوچینچی پهردن دیر. جوده یخشـی بۆلـدی. کېچه‌سی هر وقت اویغانگنینگده، گري بانگی آوازینی اداسینی اېشیتیب، قَیسی پهردن نېچـه گري اۆتگنینی بیله‌سن. هر بیر گري اۆز نوبتیده آلتمیشگه بۆلینـه‌دی، هـر بیرینـی پهـل دېـب اته‌یدلر. بیر کېچه-کوندوز اوچ مینگ آلتی یوز پهل بۆله‌دی. هر بیر پهل‌نینگ مقداری کـۆزنی آلتمیش مرته یومیب-آچیشگه تېنگ، دېب اېته‌دیلرکه، بیر کېچه-کوندوز کۆزنی ایکّی یـوز اۆن

www.ezgu.org

آلتی مینگ مرته یومیب-آچیشگه تېنگ کېلهدی. مېن تجربـه قیلیـب، بیـر پهـل ایچیـده "قـل هوالله"نی "بسم‌الله" بـیلن سـکّیز مرتـه اۋقـیش ممکنلیگینـی انیقلـهدیم. شـونده بیـر کېچـه-کوندوزده "قل هوالله" نی "بسم‌الله" بیلن بیگیرمه سکّیز مینگ سکّیز یوز مرته اۋقیسه بۋلهدی.

هندوستان اېلی آغیرلیک اۋلچاولرینی یخشی بېلگیلب آلیشگن. سکّیز رَتّي بیـر ماشـهگه تۋغری کېلهدی. تورت ماشه بیر تانک‌نی تشکیل اېتهدی، بو اۋتّیز ایکّی رَتّـي بۋلـهدی. بـېش ماشه، یعنی بیر مثقال-قیرق رَتهٔیگه تېنگ. اۋن تۋرت توله بیر سـېر حسـابلنهدی. قیـرق سـېر، بېلگیلب قۋییلگنیدېک، همه یېرده بیر باتمان بۋلهدی، اۋن ایکّی باتمان بیر مانيگه تېنگ. یـوز مانینی بیر منیاسه دېیدیلر. جواهر و مرواریدلرنی تانکده اۋلچهیدیلر.

هند خلقی سناقنی هم جوده یخشی بېلگیلب آلگن. یوز مینگنـی اولـر لـک دېـب، یـوز لکنی کرور دېب اتهیدیلر. یوز کرور ارب دېب ناملنهدی. یوز اربنی کرب، یـوز کربنـی نیـل، یوز نیلنـی پَـدَم، یـوز پَـدَمنی سـانک دېـب بېلگیلشـگن. سـناق‌نینگ بونـدهی بېلگیلنیشـی هندوستانده بایلیک‌نینگ کۋپلیگیگه دلالت دیر.

هندوستان خلقی‌نینگ کتّه قِسمی کافرلر دیر. هند خلقی کافرلرنی هندولر دېب اتشهدی. هندولرنینگ کۋپچیلیگی تناسخی بۋلهدی، یعنی اۋلگندن کېین جان‌نینگ باشقه بیـرار تنهگـه کیریشیگه ایشانهدیلر. عاملکار، اجارهگه آلووچی و ایشلب چیقرووچیلرنینـگ همهسـی شـو هندولر دیر.

بیزنینگ ولایتلرده فقط صحرالرده کۋچمنچیلیکده کون کۋرهدیگن خلق‌نینگ قبیلـه-قبیلـه ناملری بۋلهدی. بو یېرده ولایت و قیشلاقلرده یشاوچی اۋتـراق اهالی‌نینـگ هـم قبیلـه-قبیلـه ناملری بار.

بو یورتده هر بیر هنرمند آته-باباسیدن قالگن کسبنی اۋرگنیب، دوام اېتتیرهدی.

هندوستان او قدَر چیرایلی اۋلکه اېمس. اېلیده هم حسـن یـۋق. معاملـه مـدنیتی، اۋز ارا ملاقات، باردی-کېلدی دېگن نرسـهلرنی بیلمهیـدیلر. طبعـی، ادراکـی و ادبـی یـۋق، کـرَم و مروّتنی بیلمهیدی، هنر و ایشلریده حساب-کتاب، ترتیب، رېجه و گۋنیـا (تـۋغری بورچـک)

www.ezgu.org

یؤق. یخشی آت و یخشی ایت اوچره‌مه‌یدی. یخشی اوزوم، یخشی قاوون و یخشی مېوه‌لری یؤق، موز و ساووق سوو یؤق، بازارلریده یخشی طعام و یخشی نان، حمّام یؤق، مدرسه یؤق، مشعله، شمع یؤق و شمع‌دان یؤق. شمع و مشعله اؤرنیگه کؤپ چرکین کیشیلری بار، اولرنی "دیوتي"[۲۲] دېیدیلر، چپ قؤللریده بیر اوچ‌آیاقنی اوشلب تـوره‌دیلر. اوچ‌آیاق‌نینـگ بیـر یاغـاچ آیاغی اوچیگه شمع‌دان‌نینگ باشیدېک کېله‌دیگن تېمیر محکملـنگن؛ تېمیـر آیاقچه‌گـه بـاش برماقدېک کېله‌دیگن یؤغان پیلیکنی اوره‌یدیلر. اؤنگ قؤللریده تېشیگینی تاره‌یتیریبراق قؤیگن کدو بؤلیب، اوندن یاغ تیزیللب توشه‌دی. هر سفر فتیله‌نی یاغلش کېره‌ک بؤلسه، دیوتیلر شـو کدودن یاغ قویه‌دیلر. کتّه‌لریده بونده‌ی دیوتیلردن یـوز-ایکّـی یوزته‌چه‌سـی بؤلـه‌دی، شـمع و مشعله اؤرنیگه شونی ایشلته‌دیلر. پادشاه و بېکلری‌نینگ کېچه‌لری شمعگه احتیاجی بؤلسـه، منه شو کیر-چیر دیوتیلر بو چیراغنی کېلتیریب، اولرنینگ تېپه‌سیده اوشلب توره‌دیلر.

جر و چوقورلیکلردن آقیب یاته‌دیگن دریا و کؤللریدن باشقه-باغ و اویلریده آقـر سـوولری یؤق. اویلریده تازه هوا، ترتیب و چیرای یؤق. عادي خلق و میـده آدملـری بوتونلـه‌ی یلنغـاچ یوره‌دیلر. لنگؤته‌دېک بیر نرسه‌نی باغلب یوره‌دیلر. بونده کیندیکدن ایکّی قـریچ پسـتگه کلتـه لتّه آسیلیب توره‌دی، بو آسیلگن کلتـه لتّـه‌نینگ اوسـتیدن ینـه بیـر پرچـه لتّـه آسـیلتیریله‌دی. لنگؤته‌نینگ باغینی باغلب، اؤشه بیر پرچه لتّه‌نی ایکّی آیـاق آره‌سـیدن (بوتیـدن) اؤتکزیـب، محکم باغلشه‌دی. عياللری جوده اوزون بیر لونگ-بېلباغنی باغلب، یرمینی بېللریگه، یرمینی باشلریگه تشلب آلیشه‌دی.

هندوستان جوده کتّه ولایت، اونینگ یخشی جایلری هم بـار. او یېـرده آلتیـن و کومـوش جوده کؤپ. یامغیر موسومیده هواسی جوده یخشی بؤله‌دی. بعضاً بیر کونده اؤن، اؤن بېش و ییگیرمه مرته یامغیر یاغه‌دیگن وقتلر هم بؤله‌دی. یامغیر پیتی بیرپسده سېل کېلـه‌دی، مطلقـا سوو بؤلمـه‌گن جـایلرده دریـالر تاشـیب آقـه باشـله‌یدی. پشـه‌کالده یـامغیر یاغه‌یاتگنیـده و

22 .Divity

یامغیردن سؤنگ هوا جوده یخشی بؤله‌دی. هـوا باشـقه پیتلـری بونـده‌ی معتـدل و لطـافتلی بؤلگن ایمس. کم‌چیلیگی شونده‌که، هوا جوده سېرنم بؤله‌دی.

پشه‌کالده او یېرلرده کمان آتیب بؤلمه‌یدی، چونکه تېزده بوزیله‌دی. یامغیر فقط یایگه‌گینـه تأثیر ایتیب قالمه‌یدی، بلکه زره و کتاب، رخت (اسباب-انجام، کییم-کېچک، سفر انجـامی) - همه‌سیگه نمگرچیلیک‌نینگ تأثیری سېزیله‌دی. عمارتلر هـم اوزاق تورمه‌یـدی. پشـه‌کالدن باشقه قیش و یاز آیلریده هـم هـوا یخشـی بؤلـه‌دی. امـا همیشـه شِـمال شـمالی کؤتریلیـب توره‌دی. چنگ و توپراق کؤپ کؤتریله‌دی. بو ییل ییلیگه تؤرت-بېش مرته- یازلری ثور و جوزا آیلریده-پشه‌کالگه یقین جـوده قتّیـق ایسـه‌دی. کـؤتریلگن چنـگ و توپراقـدن بیـراو-بیراونـی کؤرمه‌ی قاله‌دی، بونی "اآندي" دېب ایته‌دیلر. جوزا ایسّیق کېله‌دی، اما حددن تشقری ایسّـیق بؤلمـه‌یـدی. ایسّـیغی بلـخ و قندهارنیکیچـه بؤلمسـه‌ده، او یېرلـر ایسّـیغی‌نینگ یرمیچـه چؤزیله‌دی.

ینه یخشی بیر جهتی شوکه، ایشچی و هنرمندلری جوده کؤپ. هر بیر ایش و هر بیر نرسه اوچون معین کیشیلر بېلگیلب قؤییلگن. اولرنینگ هـر بیـری آته-باباسـی قیلیـب کېلـه‌یاتگن ایشنی دوام ایتتیریب کېله‌دی. ملا شرَف "ظفرنامه"ده مبالغه بـیلن شـونده‌ی بیـتگن ایدی‌کـه، تېموربېک "مسجد سنگ"نی قوره‌یاتگنیده هر کونی آذربایجـان، فـارس، هندوسـتان و باشـقه اؤلکه‌لر سنگتراشلریدن ایکّی یوز کیشی مسـجدده ایشـلردی. بیرآگره‌نینـگ اؤزیـده مېنینـگ عمارتلریمده هرکونی اوشبو آگره تاش‌یؤنرلریدن آلتی یوز سکسان کیشی ایشلردی. ینه آگـره، سېکری، بیانه، دؤلپور، گوالیار و گؤییل‌ده هر کونی بیر مینگ تؤرت یوز تؤقسان بیر سنگتراش قوریلیشلریمده ایشلردی. هندوستان‌ده ینه باشـقه کؤپلـب هنرمنـد و ایشـچیلر حـددن زیـاد کؤپ.

حاضرده بیهره‌دن بهارگچه-مېنینگ تصرفیمده بؤلگن ولایتلردن ایلّیک ایکّی کـرور درآمـد توشه‌دی. اونینگ لؤنده‌سینی قوییده به تفصیل بیان قیله‌میز. اوندن سکّیز یاکه تـؤقّیز کـروری مېنگه اطاعت قیلیب کېله‌یاتگن رای و راجه‌لرنینگ ملکلریدن توشگن بؤلیب، بو یېرلر اولرگـه

www.ezgu.org

قديمدن تيريكچيليک يراغى بۆليب كېلگن.

هندوستان‌دن غالب پادشاه‌نينگ قۆل آستيگه كيرگن جايلر درآمدى‌نينگ تخمينى حسابى:

سان	ولايتلر	درامد مېدارى	سان	ولايتلر	درامد مېدارى
١	سَتلَج درياسى نينگ نريگى تامانى همده - بپهره، لاهور سيالكوت، ديپالپور و باشقه‌لر	٣٣٣١٥٩٨٩	١٦	جۆنپور	٤٠٨٨٣٣٣
٢	سَهريند	١٢٩٣١٩٨٥	١٧	كورَره و منيكپور	١٦٣٢٧٢٨٢
٣	حصارِ فېروزه	١٣٠٧٥١٧٤	١٨	بهار	٤٥٦٠٠٠٠
٤	پايتخت شهر دهلى و ميانِ دوآب	٣٦٩٥٠٢٥٤	١٩	سَرور	١٥٥٧٥٠٦٢/١
٥	مېوات (اسكندر(لۆدى) دوريده (بيزنينگ حاكميتگه قۆشيلمه‌گن)	١٦٩٨١٠٠٠	٢٠	سَرَن	١١٠١٨٣٧٣
٦	بيانه	١٤٤١٤٩٣٠	٢١	چپيرَن	١٩٠٨٦٠٦٠
٧	آگره	٢٩٧٦٩١٩	٢٢	كندله	٤٣٣٠٣٠٠
٨	ميانه (اۆرته ولايتلر)	٢٩١١٩٠٠٠	٢٣	راجه‌روپ نراين چېگره‌سى اۆرته‌ليگيده‌گى تيرهوت	٢٥٥٠٠٠
٩	گواليار	٢٢٣٥٧٤٥٠	٢٤	چَتسو، مَلنَده‌گى رَنتَنبۆر بۆلي	٢٠٠٠٠٠٠

www.ezgu.org

١٠	کلپي، سُیهونده و باشقه‌لر	٤٢٨٥٥٩٥٠	٢٥	نگور	----
١١	قَنّوج	١٣٦٦٣٣٥٨	٢٦	راجه بَکرَمه‌جیت[رانتَنبؤردن]	-----
١٢	سَنبَل	١٣٨٤٤٠٠٠	٢٧	کَلَنجري	
١٣	لکنور و بکسر	١٣٩٨٢٤٣٣	٢٨	راجه سینگ دیو	
١٤	خیراباد	١٢٦٥٠٠٠	٢٩	راجه بیکم دیو	
١٥	اَوَد و بهره‌ییج	١١٧١٣٦٩	٣٠	راجه بیکم چَند	

هندوستان اؤلکه‌سی پیری همده اہلی‌نینگ اؤزیگه خاصلیکلری و احوالی حقیده اؤزیمگه معلوم بؤلگن، انیقله‌گن نرسه‌لریمنی اپسلب بیان قیلدیم. بوندن سؤنگ ینه یازیشگه ارزیگولیک نرسه‌گه کؤزیم توشسه، اپشیتیشگه ارزیگولیک بیرار نرسه اپشیتسم، بیته‌من.

رجب آیی‌نینگ بیگیرمه تؤقّیزینچیسیده، دوشنبه کونی خزینه‌نی کؤریب چیقدیک و اونی اولشه باشله‌دیک. هُمایون‌گه خزینه‌دن یتمیش لک بیریلدی. هلی رؤیخطگه آلینمه‌گن و تپکشیریب کؤریلمه‌گن ینه بیر خزینه‌نی هم اونگه بار-بودیچه انعام قیلدیم. ینه بعضی بیکلرگه اؤن لک، بعضیلریگه سکّیزلک، یتّی لک، آلتی لکدن بیریلدی. لشکرده‌گی افغانلر، هزاره‌لر، عربلر و بلوچلرگه همده هر بیر عسکرگه موقعیگه قره‌ب پول انعاملری بؤلدی. هر بیر سوداگر، هر بیر طالب علم و عموماً، لشکرگه همراهلیک قیلگن هر بیر کیشی انعام، هدیه‌دن جوده کؤپ بهره و کامل نصیبه آلیب کیتدیلر.

لشکرده بؤلمه‌گنلرگه هم بو خزینه‌دن کؤپ انعام و هدیه‌لر یوباریلدی. مثلاً، کامران‌گه اؤن یتّی لک، محمد زمان میرزاگه اؤن بیش لک، عسکری گه، هندال گه و عموماً، برچه اوروغ-اَیماققه، اؤغیللر و یاش باله‌لرگچه جوده کؤپ طلا، کوموش، کییملیک، قیمت‌بها تاشلر و قؤللردن ساوغه‌لر یوباریلدی.

او تامانده قالگن بیک و سپاهیلرگه جوده کؤپ انعاملر جؤنه‌تیلدی. سمرقند، خراسان،

www.ezgu.org

کاشغر، عراققه قرینداش-اوروغلر اوچون ساوغه‌لر جۆنه‌تیلدی. سمرقند و خراسانده‌گی شیخلرگه نذرلر یوباریلدی. مکه و مدینه‌گه هم نذرلر جۆنه‌تیلدی. کابل ولایتی بیلن وَرسَک سده‌سی (لشکرنینگ یوز کیشیلیک بۆلینمه‌سی) اطرافیده یشه‌یدیگن هر بیر کیشیگه-ایرککمی، عیالمی، قولمی، آزادمی، کتّه کیشیمی، یاش باله‌می- بوندن قطع نظر، همه‌سیگه بیر شاهرخیدن انعام قیلیندی.

بیز دستلب آگره‌گه کېلگنده آدملریمیز بیلن بو یېرلیکلر آره‌سیده غلطی اختلافلر و بیر-بیرینی یاقتیرمسلیک کیفیتی سېزیلیب توررّدی. عسکرلری و عادي خلق بیزنینگ کیشیلردن قۆرقیب قاچردیلر. دهلی و آگره‌دن باشقه برچه قۆرغانلی خلقی قۆرغانلرینی محکمله‌ب، اطاعت و بۆی‌سونیشدن باش تارتدیلر. سَنبَل قاسم سَنبَلي‌نینگ، بیانه نظامخان‌نینگ قۆلیده ایدی. میوات‌ده حسنخان میواتي‌نینگ اۆزی ایدی. بو فتنه و فسادلرنی باشله‌گن اۆشه ملحد (ایمانسیز) پستکش‌نینگ اۆزی ایدی. دولپۆر محمد زیتون قۆلیده، گوالیارده تاتارخان سارنگخاني رَاَبرّي‌ده حسینخان نوحانی، اَتاوَه ده قطبخان، کلپی‌ده عالمخان حکمران ایدیلر. قنّوج و گنگ‌نینگ او تامانی نصیرخان نوحانی، معروف فرمولي سینگری ینه جوده کۆپ امیرلری بۆلگن دشمن افغانلر قۆلیده ایدی. ابراهیم وفات اېتمسیدن ایکّی-اوچ ییل بورون اولر یاوله‌شیب قالگن ایدیلر. مېن ابراهیمنی یېنگگن پیتلری اولر قنّوج و اونینگ نَری‌یاغیده‌گی ولایتلرنی قۆلگه کیریتگن، قنّوج‌دن بیر-ایکّی منزل بویاقراققه کېلیب جایلشگندیلر. اولر دریاخان‌نینگ اۆغلی بهارخاننی پادشاه قیلیب کۆتریب، اونگه سلطان محمد دیب لقب بېرگندیلر. مَهاوین‌ده مرغوبقول حکمرانلیک قیلردی. شونچه یقین جایده توریشیگه قره‌مه‌ی، مېنی کۆریشگه بیرار مرته هم کېلمه‌دی.

بیز آگره‌گه کېلگنده جوده ایسّیق پیتلر ایدی. آدملر واهمه‌دن بوتونله‌ی قاچیب کېتگندیلر. اۆزیمیزگه طعام، آتلرگه یېم-خاشاک تاپیب بۆلمسدی. قیشلاقلرده دشمنلیک و نفرت طفیلی دشمنلیک، اطاعتسیزلیک، اۆغیرلیک و یۆلتۆسرلیککه یوز بورگندیلر. یۆللرده یوریب بۆلمسدی. بیز هلی خزینه‌نی اولَشیب، هر بیر ولایت، هر بیر جایگه ایشانچلی کیشیلرنی

www.ezgu.org

تعیین قیلیشگه هم اولگورمه‌گن ایدیک. بونینگ اوستیگه، اۋشه ییل جوده ایسّیق کېلگنـدی. کۋپلب آدملر دهشتلی قتّیق گرمسیر تأثیریدن تپ- تپ ییقیلیب، اۋله باشـلـه‌دیلر. شـو باعـث کۋپ‌گینه بېکلر و سره ایـنگ یخشی ییگیتلرنینگ روحی توشـیب کېتـدی. اولـر هندوسـتان‌ده قالیشگه کۋنمه‌ی، کېتیب قاله‌باشله‌دیلر.

کېکسه، تجربه‌لی بېکلر بونده‌ی دېسه‌لر، عیبی یۋق. اولر بونده‌ی گپلرنی ایتگنلریده اونـی ایشیتگن کیشی‌نینگ عقل و ادراکی اولرنینگ قراری تۋغری یاکه ناتۋغری ایکنلیگینی، یخشی یاکه یامانلیگینی اجره‌ته‌آله‌دی. اما کیمدیر همه نرسه‌نی اۋیلـب، بیـرار نرسـه‌گه قطعـی قـرار قیلگن بۋلسه، ایتیلگن سۋزلرنی تکرارلشدن نیمه فایده. کتّه-کیچیکدن منه شونده‌ی سـۋزلر و بونده‌ی بې‌مزه فکرلرنی ایشیتیش‌نینگ نیمه کېره‌گی بار. شونیسی قیزیق که، بو سـفر کابـل‌دن آتلنه‌یاتگنیمده کتّه-کیچیکلردن بیر نېچه‌سینی بېک قیلیـب ینگـی تعیینلـه‌گن ایـدیم. مېنینـگ بولردن امیدیم شو ایدی که، مېن اۋتگه کیریب-چیقسم هم، سووگه کیریب-چیقسم هم، اولـر هېچ ایکّیلنمه‌ی بیز بیلن بیرگه کیرگه‌یلر و چیققه‌یلر. مېن قَیسی طرفگه بارسـم، اولـر مېنینـگ آرتیمدن بارگه‌یلر. اولر مېنینگ مقصدیمگه قرشـی سـۋز ایتـه‌دیلر، همه‌سـی‌نینگ کېـنگش و اتفاقی بیلن اۋزیمیز جزم قیلگن هر بیر ایش و مهـم نرسـه‌دن کېنگشـدن چیقمسـدن بـورون قَیته‌دیلر، دېب اۋیله‌مه‌گندیم.

بولر اۋزلرینی یامان توتدیلر. اما احمدي پروانـه‌چی و ولـی خـازن بـولردن هـم بـدترراق بۋلدی. کابل‌دن چیقیب، ابراهیم اوستیدن غلبـه قازانیـب، آگره‌نـی آلگونچـه خواجـه کـلان اۋزینـی یخشـی توتـدی، مردانـه سـۋزلر ایتتـی، هِمتلـی فکرلـر بیلـدیردی، بیـراق آگره‌نـی ایگلله‌گنیمیزدن بیر نېچه کون اۋتگچ، اونینگ رأیی بوتونلـه‌ی اۋزگـردی. عینـاً خواجـه کـلان قَیتیب کېتیشگه چین دلدن عهد قیلگن ایدی. آدملرده‌گی بونده‌ی بې‌قرارلیکنی کۋریب، برچه بېکلرنی چقیریب، کېنگش اۋتکزدیک. مـېن شـونده‌ی دېـدیم: «سـلطنت و جهانگیرلیککـه قورال-یراغ و اسلحه-انجامسیز ایریشیب بۋلمه‌یدی. پادشـاه‌لیک و امیرلیـک نـوکر و ملکسـیز موجود بۋلالمه‌یدی. نېچه ییللر حرکـت قیلیـب، مشـقتلر چېکیـب، اوزاق یېرلرنـی باسـیب

www.ezgu.org

اوْتیب، لشکر تارتیب، اوْزیمیزنی و لشکرنی جنگ و اوْلیم خطریگه سالدیک. تنگری‌نینگ مرحمتی بیلن شونچه کوْپ دشمننی ییڭیب، بونده‌ی کَتّه مملکتنی ایگلله‌دیک. ایندی ایسه، قنده‌ی کوچ و ضرورت مونچه‌لر جان تارتیب آلگن ییرلریمیزنی هیچ بیرسببسیز تشلب کیتیشگه مجبور قیلماقده. کیم بیزگه خیرخواه بوْلسه، بوندن کیین بو کبی سوْزلرنی ایتمه‌سین، کیم که طاقت قیلالمه‌ی کیتیشنی نیت قیلگن بوْلسه، کیتسین، کیتگچ، قَیتیب کیلمه‌سین.»

بونده‌ی توْغری و مقبول سوْزلرنی کیتیش نیتیگه توشگن یاکه شو ییرده قالیشنی اوْیله‌یاتگن کیشیلرگه ایسله‌تیب، دغدغه قیلدیم.

خواجه کلان‌نینگ بو ییرده قالیشگه کوْنگلی یوْق ایدی. بیز شونگه قرار قیلدیک: خواجه کلان کوْپ نوکرلی کیشی ایدی. ساوغه‌لرنی آلیب، جوْنب کیتسین. کابل و غزنی‌ده آدم جوده کم. اولرنی قوْلگه آلیب، او ییرده حاکمیت و ترتیب اوْرنَتسین. غزنی، گردیز و سلطان مسعودي‌گه تیگیشلی بوْلگن هزاره‌لر یشه‌یدیگن جایلرینی خواجه کلان‌گه عنایت قیلدیم. اونگه ینه هندوستان‌نینگ اوْزیدن اوچ-توْرت لک فایده کیلتیره‌دیگن کوهرام ولایتی هم بیریلدی.

خواجه میرمیران‌نی هم کابل‌گه جوْنه‌تیشگه قرار قیلدیک. ساوغه‌لرنی آلیب باریش اونینگ ذمّه‌سیگه یوکله‌تیلدی. ملاحسن صراف و توْکه هندوگه اولرنی قبول قیلیب آلیش تعیینلندی.

خواجه کلان هندوستان‌نی شونچه‌لر یامان کوْرردی‌که، کیته‌یاتیب، دهلی‌ده‌گی اوی دیواریگه شونده‌ی بَیتنی یازیبدی:

اگر به‌خیر و سلامت گذر ز سند کنم،

سیه روی شوم، گر هوای هند کنم.

(مضمونی:اگر سیند دریاسیدن ساغ-سلامت اوْتیب آلسم، هندوستان‌نی ینه هوس قیلگودیک بوْلسم، یوزیم قرا بوْله‌ی.)

بیز هندوستانده قالگن بیر پیتده بونده‌ی استهزالی بَیت ایتیش و اونی یازیب قوْییش

www.ezgu.org

ادبسیزلیک ایـدی. کېتیشـی‌نینگ اۉزی کۉنگلیمگـه بیـر غشـلیک سـالگن بۉلسـه، بونـده‌ی قاچیریمی اونی ایکّی برابر قیلدی.

مېن بدیهه قیلیب بیر رباعی یازیب جۉنتدیم:

یوز شکر دیې، بابرکه، کریم و غفار، بېردی سېنگه. سیندو هندو ملک بسیار.

ایسّیقلیگیگه گر سېنگه یۉقتور طاقت، ساووق یوزینی کۉره‌ی دېسنگ غزنی بار.

بو پیتده ایلغاریلری مرتبه‌سی جوده پسـت بـۉلگن، بونـدن ایکّـی-اوچ ییـل بـورون آغـه-اینیلرینی تۉپلب، چقیریب، عموماً، اۉزیگه کتّه جماعه تۉپله‌گن ملا آفاققه اۉروکزایی و سـیند قیرغاغیده‌گی بعضی افغانلرنی بېریب، کوییل‌گه یوباردیـک. او یېرلـرده بـۉلگن یۉلتۉسـرلر و سپاهیلرگه بیز تامانگه آغدیره‌دیگن چقیریق فرمانلری یوباریلدی.

شیخ گورن قاشیمگه اعتقـاد و اخـلاص بـیلن کېلیـب، خدمتیمگـه کیـردی. میـان‌دوآب یایچیلریدن ایکّی-اوچ مینگ سپاهینی هم خدمتیمگه آلیب کېلـدی. علیخـان فرمولی‌نینـگ اۉغیللری و قریندا‌شلری یونس علی بیلن دهلی و اگره‌نینگ آره‌سیده، او همایون‌نـی یۉقاتیـب قۉییب، اده‌شیب یورگن چاغیده اوچره‌شیب قالیشه‌دی. کیچیک جنگده یونس علی دشـمننی یېنگیب علیخان‌نینگ اۉغیللرینی اسیر قیلیب، حضوریمگه آلیـب کېلگنـدی. شـو مناسـبت بیلن دولت‌قدم تورک‌نینگ اۉغلی میـرزا مۉغولگـه علیخان‌نینـگ اسـیر توشـگن اوغیللریـدن بیرینی قۉشیب، شونده‌ی ناتینچ زمانده مېوات‌گـه کېـتگن علیخان‌گـه چقیریـق خطـی بـیلن یوباریلدی. اونی آلیب کېلیشدی. علیخان‌گه التفات کۉرسه‌تیب، ییگیرمه بـېش لـک درامـد بېره‌دیگن ولایتلردن بېریلدی.

سلطان ابراهیم، مصطفی فرمولي و فېروزخان سرنگخاني باشلیق بیر نېچه امیرلـر پـوراب تاغیده بیرلشیب عصیان کۉترگن امیرلر اوستیگه جۉنه‌تیلگنـدی. مصـطفی بـو بـۉی‌سـونمس امیرلربیلن کـۉپ و یخشـی جنـگ قیلـدی، بیـر نېچـه بـار اولرنـی یېنگـدی. ابراهیم‌نینـگ مغلوبیتیدن بیر آز ایلگری مصطفی اۉلدی. شیخ بایزید اونینگ اوکه‌سی ایدی. ابـراهیم مهـم ایشلر بیلن بند ایدی، درحـال اونـی اکه‌سـی‌نینگ آدملـری و ایشـیگه بـاش قیلیـب قۉیـدی.

www.ezgu.org

فیروزخان، شیخ بایزید، محمودخان نوحانی، قاضی جیه کېلیب خدمتیمگه کېلدیلر. اولرگه هم کوتگنلریدن آرتیق اعتبار و شفقتلر کؤرسه‌تیب، فیروزخان‌گه جانپوردن بیر کرور و قیرق آلتی لک و بېش مینگ تنگه؛ شیخ بایزیدگه اُوه‌دن بیر کرور و قیرق سکّیز لک و ایلّیک مینگ تنگه، محمودخان‌گه غازیپوردن تؤقسان لک و اؤتّیز بېش مینگ تنگه و قاضی جیه‌گه جانپوردن ییگیرمه لک درآمد بېره‌دیگن ییرلر هدیه عنایت بؤلدی.

شوال آیی‌بیره‌میدن بیر نېچه کون اؤتگن هم ایدی که، سلطان ابراهیم‌نینگ خاص سرایی اؤرته‌سیده‌گی تاش اوستونلی، گنبذلی ایوانیده کتّه صحبت اویوشتیریلدی. همایون‌گه چارقب[۲۳]، کمر شمشیر و آلتین ایگرلیک چاپقیر آت، چین تېمور سلطان، مهدي خواجه و محمد سلطان میرزاگه هم چارقب، کمر شمشیر و کمر خنجرلر ساوغه قیلیندی. ینه بېک و ییگیتلرگه منصبیگه یره‌شه کمر شمشیر، کمر خنجر و سروپالر انعام قیلیندی. همه‌سی قوییده قیسقه‌چه قیلیب بیتیلدی: ایکّی چاپقیر آت ایگری بیلن؛ قیمت‌بها تاشلر بیلن بېزه‌تیلگن ایکّی دانه کمر شمشیر؛ بېزه‌کلی خنجردن ییگیرمه بېش دانه؛ بېزه‌کلی دودمه خنجردن اؤن آلتی دانه؛ ایکّی دانه بېزه‌کلی شمشیر؛ آلتین ساپلی هند پیچاقلریدن بیر دانه؛ چهارقب‌دن تؤرتّه؛ ییگیرمه سکّیزته جون چکمان.

صحبت کونی جوده کؤپ یامغیر یاغدی. اؤن اوچ مرته یامغیر یاغدی. بعضیلرگه تشقریدن جای تېککن ایدی، همه‌سی جیققه هؤل بؤلدی.

محمد کؤکَلداش‌گه سمنه[۲۴] ولایتینی هدیه ایتیب، سَنبَل‌گه یوریش اوچون ایلغار تعیینلندی. حصارِ فیروزه هُمایون‌گه مکافات طریقه‌سیده بېریلگن ایدی، سَنبَل‌نی هم همایون‌گه هدیه قیلدیم. هندوبېک همایون‌نینگ آلدیده قالگن ایدی. شو باعث محمدي‌نینگ اؤرنیگه سَنبَل‌گه ایلغار قیلیب هندوبېک، کتّه‌بېک، ملک قاسم بابا قشقه اکه-اوکه‌لری بیلن، ملا آفاق، شیخ گورن میانِ دوآب ییچیلری بیلن ایلغار قیلیب یوباریلدی.

۲۳-چارقَب- شاهلرنینگ مخصوص کییمی.

www.ezgu.org

قاسم سَنبَلي‌دن اوچ-تؤرت مرته آدم کېلیب، بیبن حرامخـؤر سَـنبَل‌نی قمـل قیلیـب، اونینـگ حمایه‌سینی ضعیفلشتیردی، ایلغار یوبـارینگلر، دېگـن خبرنـی بېردی. بیـبَن شـو صـفت و کؤرینیشی بیلن بیزدن قاچیب کېتگچ، تاغ اېتکلریگه بـاردی. اؤشـه یېرلـرده قاچیـب یـورگن افغان و هندوستانلیکلرنی ییغیب، اوشبو تؤپالانلر چاغیده سَـنبَل‌نی بـؤش کؤریـب، کېلیـب اونی قمل قیلیبدی.

هندوبېک، کتّه‌بېک و ایلغارگه (آلدقؤشینگه) تعیینلنگنلر اَهَر کېچیگیگه کېلیب، سـوودن اؤته‌باشله‌یدیلر. ملک قاسم بابا قشقه‌نی اکه-اوکه‌لری بـیلن بیرگـه آلدینگـه یوبـاره‌دیلر. ملـک قاسم سوونی کېچیب اؤتگن یوز-یوز اېلّیک کیشیسی و برادرلری بیلن ایلدَم یوریـب، پېشـین نمازی پیتی سَنبَل‌گه یېتیب باره‌دی. بیبَن هم قؤشـین تارتیـب، اؤردوسـیدن چیقـه‌دی. ملـک قاسم تېز باریب، قؤرغـاننی اَیلَنیـب اؤتـه‌دی و جنگنـی باشـلب یوبـاره‌دی. بیـبَن قرشـیلیک کؤرسه‌تالمه‌ی قاچه‌دی. جنگچیلریمیز بیر تؤده کیشیسی‌نینگ باشـینی کېسـیب، بیـر نېچتـه فیل، جوده کؤپ آتلری و باشقه اؤلجه‌لرنی قؤلگه کیریته‌دی.

اېرته‌سی تانگده ایلغـار بېکلـری هـم یېتیـب بـاره‌دی. قاسـم سَـنبَلي کېلیـب اولـر بـیلن کؤریشه‌دی، لېکن قؤرغاننی اولرگه تاپشیریش خوش کېلمه‌یدی و حیله‌لر قیله‌دی.

بیر کونی شیخ گورن، هندوبېک اولر بیلن سؤزلشیب، بیر بهانه تاپیب، قاسم سَنبَلي‌نی بـو بېکلر آلدیگه آلیـب کېلـه‌دی و بیزنینـگ آدملریمیزنـی سَـنبَل قؤرغانیگـه کیریتـه‌دی. قاسـم سَنبَلي‌نینگ یوکی و آدملرینی ساغ-سَلامت قؤرغاندن چیقریب یوباره‌دیلر.

بیانه‌گه قلندر پیاده‌نی جؤنه‌تیب، نظامخان‌گه وعده و تهدید بیلن فرمانلر یوباریلـدی. منـه بو قطعه بدیهه قیلیب، یازیب یوباریلدی:

با تورک ستېزه مکن، ای میر بیانه، چالاکي و مردانگی تورک عیان است.

گر زود نیایی و نصیحت نکنی گوش، آنجاکه عیان است چه حاجت به بیان است.

(مضمونی: اي بیانه میری، تـورک بـیلن اؤینشـمه، تورک‌نینـگ اېپچیللیگـی و مردلیگـی همه‌گه عیان. اگر تېز کېلیب نصیحتنی قولاققه آلمه‌سنگ، عیان بؤلگن گپنی بیان قیلیش‌نینگ

www.ezgu.org

نیمه حاجتی بار.)

بیانه قۆرغانی هندوستان‌نینگ مشهور قلعه‌لریدن دیر. بو عقلسیز پستکش آدمچه قلعه‌نینگ مستحکملیگیگه ایشانیب، جیغیلدانیگه سیغه‌دیگنیدن هم کۆپراق نرسه‌لر سۆره‌ب یوباریبدی. اوندن کېلگن کیشیگه یخشی جواب قیلگنیم یۆق. قلعه‌نی اېگللش اوچون قورال-یراغ تیارلشگه مشغول بۆلدیک.

باباقولی‌بېک محمد زیتون‌گه وعده و تهدید فرمانلری یوباریلدی. او هم عذرلر ایتیب، تورلی عیارلیکلرنی اۆیله‌ی باشله‌دی.

کافر رنا سنگا کابل‌ده اېکنیمیزده خیرخواهلیک بیلن اېلچی یوبارگن و بیز شونده‌ی کېلیشیب آلگن اېدیک: اگر پادشاه (یعنی، مېن) او طرفدن دهلی ولایتیگه بارسم، رنا سنگا بو طرفدن آگره اوستیگه یوریشی کېره‌ک.

مېن ابراهیم‌نی یېنگدیم و دهلی‌نی هم، آگره‌نی هم قۆلگه کیریتدیم. اما شو پیتگچه بو کافردن چیقیب کېتیشی اوچون بیرار حرکت کۆرینمه‌دی. انچه وقت اۆتگنیدن کېین کوندَر دېگن قۆرغاننی قمل قیلدی. مَکن‌نینگ حسن اسملی اۆغلی اۆشه یېرده اېدی. حسن مَکن‌دن بیر نېچه مرته آدملر کېلدی، اما مَکن‌نینگ اۆزی هلی هم کۆرینگنی یۆق. بو اطرافده‌گی اَتاوه، دۆلپور، گوالیار، بیانه‌گچه قۆلیمگه اۆتمه‌گندی. شرق تامانده افغانلر قرشیلیک کۆرسه‌تیب، سرکشلیک قیلردیلر. قنّۆج‌دن آگره تامانگه ایکّی-اوچ منزل نریده لشکر تۆپلب اۆتیرگن اېدیلر. یقین-اطراف یېرلردن هنوز خاطرجمع اېمس اېدیک. شو باعث حسن‌گه کۆمک بېریش اوچون آدم اجره‌تالمه‌دیک.

ایکّی-اوچ آیدن کېین حسن چاره‌سیز قالیب، کوندَر قۆرغانینی تاپشیردی. رَېری‌ده‌گی حسینخان قۆرقیب، رېری‌نی تشلب قاچیب کېتدی. رېری محمد علی جنگ-جنگگه بېریلدی. اَتاوه‌ده‌گی قطبخان‌گه بیر نېچه بار وعده و تهدید بیلن فرمانلر یوباریلدی. اما او نه بیزنی کۆریشنی ایسته‌دی، نه اَتاوه‌نی تشلب کېتدی.

مهدي خواجه گه مرحمت قیلیب اَتاوه‌نی بېردیم، محمد سلطان میرزا، سلطان محمد

www.ezgu.org

دۆلدای، محمدعلی جنگ-جنگ، عبدالعزیز میراخۆر باشلیق بېکلـر و خـاص عملـدارلردن انچەسی کۆمککه اَتاوەگه جۆنەتیلدی. قنّوج سلطان محمد دۆلدای‌گه بېریلـدی. فېروزخـان، محمودخان، شـیخ بایزیـد و قاضـی جیـه کبـی باشـلیقلرگه حرمـت کۆرسـەتیلیب، پـوراب تاماندەگی ولایتلردن بېریلگن ایدی، اولرگه هم اَتاوەگه جۆنب کېتیش بویوریلدی.

محمد زیتـون دۆلپـورده اۆتیرگنـدی، تـورلی حیلـەلر قیلیـب، کېلیشـگه شاشیلمسـدی. دۆلپورنی مرحمت قیلیب سلطان جنید برلاس‌گه بېردیک و اونگـه عـادل سـلطان، محمـدي کۆکلداش، شاه منصور برلاس، قوتلوق‌قدم، عبدالله ولی، جانی‌بېک، پیرقـولی، شـاه حسـین یاره‌کي باشچیلیگیده‌گی کیشیلرنی یاردمگه بېریب، اولرگه دۆلپورنی کوچ بیلن آلیب، سـلطان جنیدگه تاپشیریب، بیانه اوستیگه یوریشلرینی بویوردیک.

بو لشکرنی تقسیمله‌گندن سۆنگ تـورک و هنـد امیرلرینـی چقیریـب، کېـنگش قیلیـب، اوشبو سوزلرنی اۆرته‌گه تشله‌دیم: پوراب تاغی تامانیده سـرکش امیرلـر نصـیرخان نوحـانی و معروف فرمولي باشلیق قیرق ایلّیک مینگ کیشی بیلن گنـگـدن اۆتیـب، قنّـۆج‌نی ایگللـب، ایکّـی-اوچ منـزل بېـری کېلیـب اۆتیریبـدی. کـافر رنـا سـنگا کونـدَرنی ایگللـب، فتنـه و بوزغونچیلیکلر قیلیب یوریبدی. پشه‌کال هم آخرلب قالدی. یا بـو سرکشـلر اوسـتیگه، یاکـه کافر اوستیگه باستیریب باریش ضرور و لازم کورینه‌دی. بو یقیـن-اطرافـده‌گی قۆرغانلرنینـگ ایشی آسان. کتّه دشمنلرنی ییڠگنیمیزدن کېین، بولر قه‌ییرگه هم باررلی.

رنا سنگانی اونچه اۆیله‌مسدیک. همه بیر آغیزدن دېدی که، رنا سنگا اوزاقده، اونینـگ بـو ییرلرگه یقین کېلیشی هم معلوم ایمس. جوده یقین کېلیب قالگن دشمننی دفع قیلیش مهـم و تۆغری دیر.

بو دشمنلر اوستیگه اۆزیمیز یوریش باشله‌ماقچی ایدیک، همایون پادشاه‌نینگ آتلَنیشـیگه حاجت یۆق، بو خدمتنی مېن بجره‌ی، دېب عرض قیلدی.

اونینگ بو سۆزلری برچه‌گه خوش کېلیب، تورک و هند امیرلری بو قرارنی معقـولـه‌دیلر. همایون‌نینگ پوراب‌گه یوریشی تعیینلنگچ، دۆلپورگه بېلگیلنگن لشکرنینگ کېلیب، چندوَرده

همایون‌گه قوشیلیشلری بویوریلدی و کابلي احمـد قاسـم چـاپر قیلیـب جۆنه‌تیلـدی. اَتـاوه اوستیگه یوریشی تعیینلنگن مهدي خواجه، محمد سلطان میرزا باشلیق لشکرگه هم بو یېرگـه کېلیب، همایون‌گه قۆشیلیش فرمانی بېریلدی.

ذوالقعده آیی‌نینگ اۆن اوچینچیسیده، پنجشنبه کونی همایون سفر باشـلب، آگـره‌دن اوچ کوروه نریده جایلشگن جلېسر دېگن قیشلاقچه‌گه توشدی. او یېرده بیر کون توریب جۆنه‌دی، منزلمه- منزل کۆچیب، آلدینگه یۆنه‌لدی.

اوشبو آی‌نینگ ییگیرمنچیسیده، پَنجشنبه کونی خواجه کلان‌گه کابل‌گه جۆنـب کېتیشـی اوچون رخصت بېریلدی.

دایم هندوستان‌نینگ بیرته کتّه کم‌چینیگی- اونده آقـر سـوونینگ یـۆقلیگی، دېب اۆیلـب یورردیم. قه‌یېرده‌کی اۆرنه‌شیشیمیز لازم بۆلسه، چرخلر یَسه‌ب، آقـر سـوو اۆتکزیـب، رېجه بیلن باغلر برپا قیلسک بۆله‌دی. آگره‌گه کېلگنیمیزدن بیر نېچه کون کېین منه شو ایشنی دېب جوون دریاسیدن اۆتیب، باغ قوریش اوچون یېرلرنی کۆریب چیقـدیک. بـو یېرلـر شـو قـدَر کۆریمسیز و خراب ایدی‌که، اونی کـۆنگلیمیز تارتمـه‌ی و قانیقمـه‌ی ینـه سـوودن کېچیـب، کېتدیک. بو یېرنینگ کۆریمسیز و یاقیمسـیزلیگی طفیلـی چاربـاغ حقیـده‌گی فکرلـریم هـم خَیالدن کۆتریلدی. اما آگره‌گه بونچه یقین باشقه بۆش یېر هم یۆق ایدی‌که، بیر نېچـه کونـدن سۆنگ علاجسیز، شو یېرنینگ اۆزیده ایـش باشـله‌دیک. اوّل کتّـه قـودوق قزیلـدی، حاضـر حمام سووی اۆشه یېردن آلینه‌دی. ینه انبیلي درختلـری اۆسـیب یـاتگن و سـکّیز بـورچکلی حوض قوریلگن بیر بۆلک یېرده ایشله‌دیک. اوندن سۆنگ کتّه حوض و حویلی برپـا بۆلـدی. کېین تاش عمارت آلدیده‌گی حوض و تالار قوریلدی. اوندن سۆنگ "خلوتخانه" باغچه‌سی و اویلر بنا بۆلدی. اوندن سۆنگ حمّام قوریلدی. بونده‌ی کۆریمسیز و بې‌ترتیب هندده یخشـی ترتیبلی بنالر و تېکیس باغلر برپا اېتیلدی. هر گۆشه‌ده، هر بورچکده یاقیملی گُلزارلر، هر بیـر گُلزارده ترتیب بیلن اېکیلگن یخشی گُل و نسترنلر بیتیلدی.

هندوسـتان‌نینگ ینـه اوچ نرسه‌سـیدن قیینـه‌لردیک: بیرینچیسـی-اونینـگ ایسّـیغی؛

www.ezgu.org

ایکّینچیسی- چنگی؛ اوچینچیسی- قتّیق شمالی. حمّام هر اوچّله‌سی‌نینگ زیانینی دفع قیله آلرکن. حمّامده چنگ و شمال نیمه قیلسین. ایسّیق کونلری او ییر شو قدَر ساووق بۆله‌دی که، آدم حتا ساوقاتیشی هم ممکن. حمّام‌نینگ ایسّیق سوولی حوض جایلشگن بیرته حجره‌سی فقط تاشدن قوریلگن. پستکی قِسمی آق تاشدن، قالگن باشقه طرفلری- ییری و شیفتی بوتونله‌ی بیانه‌نینگ قیزیل تاشلری بیلن قاپلنگن.

ینه خلیفه، شیخ زین، یونس علی و کیمگه دریا یاقه‌سیدن ییر تېککن بۆلسه، چیرایلی، یخشی یۆسینده باغچه و حاولیلر برپا ایتدیلر. لاهور و دیپالپور اصولی بیلن چرخلر اۆرنه‌تیب، آقر سوولر کېلتیردیلر.

هند خلقی بو ترتیب و کۆرینیشده‌گی جایلرنی هېچ قچان کورمه‌گنلیکلری باعث جوون‌نینگ بو عمارتلر جایلشگن طرفیگه کابل دېب نام قوییشیبدی. ینه قۆرغان ایچیده ابراهیم‌نینگ عمارتلری بیلن شهر قۆرغانی دیواری آره‌سیده بیر بۆش ییر بار ایدی. او ییرگه هم اۆنگه-اۆن حجمیده کتّه بیر "واین" برپا ایتتیردیم. هندوستانلیکلر تیلیده زینه‌لی کتّه قودوق "واین" دېب اتله‌دی. اوشبو واین چارباغدن آلدینراق بنا قیلینگن ایدی. اونی عینِ پشه‌کالده قَزدیلر. او بیر نېچه مرته اۆپیریلیب توشیب، ایشچیلرنی باسیب هم قالدی. او رنا سنگاگه قرشی آلیب بارگن غزاتدن سۆنگ قوریب بیتکزیلدی. اونینگ تاشیگه بیتیلگن تأریخده هم غزاتدن کېیین یکونلنگنی گه اشاره قیلگنلر. جوده چیرایلی واین بنا بۆلیبدی. واین‌نینگ پستکی قِسمیده اوچ ایوانی بۆلیب، اولرنینگ یۆلی زینه‌نینگ اۆزیدن قودوققه آلیب توشه‌دی. بیرته یۆل هر اوچ ایوانگه آلیب باره‌دی. هر بیر ایوان بیر-بیریدن اوچ زینه تېپه‌ده جایلشگن. پسته‌گی ایواندن سوو تارتیلگن چاغده سوو بیر زینه قوییگه توشه‌دی. یوقاریگی ایوانگه بعضاً-پشه‌کال وقتی سوو کۆپَیگنده سوو چیقه‌دی. اۆرته قبته‌ده بیر حجره‌لی ایوان بۆلیب، بو ایوان یقینیده سوو چرخی اۆرنه‌تیلگن گنبذ بار. هۆکیز شوگنبذ ایچیده چرخنی ایلنتیره‌دی. یوقاریگی قبته‌ده بیر ایوان قوریلگن. تشقریدن-حویلی صحنیده‌گی قودوقدن بېش-آلتی زینه پستراقده، ایکّی تامانده‌گی زینه‌دن هم بو ایوانگه یۆل باردی. اۆنگ طرفگه یوریلسه، یۆل‌نینگ

www.ezgu.org

قرشیسیده تأریخ بیتیلگن تاش بار. بـو قودوق‌نینـگ یانیـده ینـه بیـر قـودوق قَزیلیـب، اوشـبو قودوق‌نینگ توبی اوّلگی قودوق‌نینگ اۆرته‌سیدن بیر آز یوقاریراقده بۆلـه‌دی. ایتیـب اۆتـیلگن گنبذده چرخ هۆکیزی اَیلَنیب، او بیرینچی قودوقدن بو ایکّینچـی قودوققـه سـوو کېلتیـره‌دی. ایکّینچی قودوققه ینه بیر چرخ اۆرنه‌تیلگن. بـو چـرخ آرقـه‌لی سـوو تېپه‌لیککـه چیقـه‌دی. او تېپه‌لیک اوستی بیلن یوقاری باققه آقیب باره‌دی. قودوق زینـه‌لری چیقـه‌دیگن یېـرده هـم بیـر عمارت برپا قیلینگن. بو قودوق دېواریدن تشقریده بیر تاش مسجد قوریلگن. امـا اونـی هنـد اصولیده جوده یامان قیلیب قوریشگن.

همایون اوروش سفریگه آتلنگن فرصتده نصیرخان نوحـانی و معـروف فرمـولی باشـلیق سرکش امیرلر جَم‌جَوده تۆپلنیب اوتیرگن ایـدیلر. اۆن‌اۆن بـېش کـوروه یـۆل یورگـندن کـېین همایون مۆمن اتکه‌نی خبر تاپیب کېلتیریشگه جۆنه‌ته‌دی. امـا اونـی مـال توتیشـگه یوبارسـه ارزییدی. بیرار یخشی خبر تاپیب کېلتیرالمه‌یدی. مۆمن اتکه‌نینگ یقینلشگنیدن خبـر تـاپگن دشمن تۆختشگه کوچ تاپالمه‌ی، قاچیب کېته‌دی. مۆمن اتکه‌دن کېین قِسمتای، بابـاچوهره و بۆچک‌نی خبر کېلتیریش اوچون یوباره‌دیلر. بو بارگنلر دشمن‌نینگ تومترَقه‌ی بۆلیب قاچگنی حقیده خبر کېلتیریشه‌دی. همایون باریـب، جَم‌جَـونی ایگلله‌یـدی. او یېـردن اۆتیـب دَلمـاو اطرافیگه کېلگنیده فـتح خـان سـېرواني کېلیـب، او بـیلن کۆریشـه‌دی. هُمـایون فـتح خـان سېرواني‌نی مهدي خواجه و محمد سلطان میرزاگه قۆشیب، بیزنینگ آلدیمیزگه یوباردی.

شو ییلی عبیدخان بخارادن لشکر تارتیب مروني‌نگ اوستیگه باستیریب کېلدی. مرونینـگ ارکیده اۆن‌اۆن بېش فقرا بـار ایکـن. عبیـدخان مرونـی ایگللـب، بـو آدملرنـی قیریـب، مـرو تۆغاني‌نی قیرق‌ـایلّیک کـون باغلـب، سـرخس اوسـتی‌گه یـوردی. سـرخس‌ده اۆتّیـز‌ـقیـرق قیزیل‌باش بار ایکن. اولر دروازه‌نی یاپیـب، قۆرغـاننی بېرمـه‌گنلر. او یېرنینـگ خلقـی بولرگـه هجوم قیلیب دروازه‌نی آچه‌دیلر. اۆزبکلر کیریب، بو قیزیل‌باشلرنی هم قیره‌دیلر. سـرخس‌نی آلگندن کېین توس و مشهد اوستیگه باستیریب باره‌دیلر. مشهد اېلی چاره‌سیز قالیـب، تسـلیم بۆله‌دی. توس‌نی سکّیز آی قمل قیلیب، صلح یۆلی بیلن قۆلگه آلـه‌دیلر. امـا تـوزگن عهدیـده

www.ezgu.org

تورمه‌ی اېر کیشیلرنینگ برچه‌سینی قیریب، عیاللرینی اسیر قیلیب آله‌دی.

خودّی اۋشه ییلی سلطان مظفر گوجراتی‌نینگ آ زرده آته‌سی‌نینگ اۋرنیگه گوجراتده پادشاه بۆلگن بهادِرخان اسملی اۋغلی آته‌سینی یامانلب سلطان ابراهیم‌نینگ حضوریگه کېلدی. سلطان ابراهیم اونی حرمت بیلن قرشی آلمه‌دی. پانی‌پت ولایتلریده اېکنیمیزده مېنگه مکتوبلری کېلدی. مېن هم التفاتلی و مشفق فرمانلر یوباریب، اونی آلدیمگه چقیردیم. او کېلماقچی هم بۆلدی. کېین فکری اۋزگریب، ابراهیم قۉشینیدن اجره‌لدی و گوجراتگه جۆنب کېتدی.

شو ییتلری اونینگ آته‌سی سلطان مظفر وفات اېتیب، اکه‌سی اسکندرشاه‌سلطان مظفرنینگ کتّه اۋغلی آته‌سی اۋرنیگه گوجراتگه پادشاه بۆلدی. معامله‌سی‌نینگ یامانلیگیدن عمادالملک دېگن قولی کۆپچیلیک بیلن کېلیشیب، اسکندرشاه‌نی بۆغیب اۋلدیردی و هلی یۆلده کېله‌یاتگن بهادِرخان‌نی چَقیریب، آته‌سی‌نینگ اۋرنیگه اۋتقزدی. بهادِرخان‌گه بهادِرشاه لقبی بېریلدی. بو هم یخشی ایش قیلدی، یعنی عمادالملک‌نی کۆرنمکلیک قیلگنی اوچون اۋلدیریب جزاسینی بېردی. آته‌سیدن قالگن باشقه بېکلردن هم کۆپینی اۋلدیردی. اونی قانخۉر و خدادن قۉرقمه‌یدیگن بې‌باش ییگیت، دېب حسابله‌یدیلر.

www.ezgu.org

توّقیز یوز اۉتّیز اوچینچی (۱۵۲۷-۱۵۲۶) ییل واقعه‌لری

محرّم آییده بېک ویس فاروق‌نینگ توغیلگنی حقیده خبر کېلتیردی. گرچه اونـدن آلـدین بیـر پیاده بو خبرنی کېلتیرگن بۉلسه‌ده، اما سویونچیسیگه بېک ویس شو آیـده کېلـدی. چقـه‌لاق شوال آیی‌نینگ ییگیرمه اوچینچیسیده، جمعه کېچه‌سی توغیلدی، اونگـه فـاروق دېـب اسـم قۉییلدی.

بیانه و بیزگـه کېلیـب قۉشـیلمه‌گن بعضـی قۉرغـانلرنی اۉققـه تـوتیش مقصـدیده اسـتاد علیقولی‌گه کتّه تۉپ (زمبرک) قوییش بویوریلگن ایدی. اۉچاق و باشقه کېره‌کلـی نرسـه‌لرنی تیار قیلیب، مېنگه آدم یوبـاردی. محـرّم آیی‌نینـگ اۉن بېشینچیسـیده، دوشـنبه کـونی اسـتاد علیقولی‌نینگ تۉپ قوییشینی تماشا قیلگنی باردیک. تۉپ قویه‌دیگن یېرنینگ اطرافیگه سکّیز اۉچاق قوریب، اسبابلرنی ایریتیبدی. هر بیر اۉچاق‌نینگ توبیـدن تـۉپ قوییلـه‌دیگن قالبگـه تۉغری کېله‌دیگن بیرته‌دن نـاو قَزیـب تیـارلنگن. بیـز بـارگچ، او اۉچاقلرنینـگ تېشـیکلری‌نی آچدی، هر بیر نوعدن ایریگن قورال-یراغ سوودېک شَریللب قالبگه آقیـب کیـرردی. بیـرآزدن کېین قالب تۉلمَسیدن بو اۉچاقلردن کېله‌یاتگن ایریتمه‌نینگ کېلیشی استه-سېکین تۉختـه‌دی. اۉچاق یاکه تېمیرده بیرار کمچیلیک بۉلگن شېکیلّی. اسـتاد علیقـولی جـوده یامـان احوالگـه توشیب قالدی. او حتا اۉزینی قالبده‌گی ایریگن مِس ایچیگه تشـلـب یوبـاره‌ی دېـدی. اسـتاد علیقولی‌گه تسلی بېریب، سروپا کییدیریب، بو خجالتدن قوتقردیک. بیر-ایکّی کـون اۉتیـب، قالب ساووگنیدن سۉنگ اونی آچیشدی. استاد علیقولی جوده خورسـند بۉلیـب، تۉپ‌نینـگ

www.ezgu.org

تاش اویی کمچیلیکسیز، داروخانه‌سینی قوییش آسان، دېگـن خبرنـی یوبـاردی. قازان‌نینـگ تاش اویینی چیقریـب، یاردمچیلریگـه اونـی اصـلاح قیلیشـنی تعیینلـب، اۉزی قازان‌نینـگ (تۉپ‌نینگ) داروخانه‌سینی قوییش بیلن مشغول بۉلدی.

مهدي خواجه فتح خان سېرواني‌نی همایون‌نینگ آلدیدن آلیب کېلدی. اولر همایون بیلن دَلمَـاوده اجره‌لیشـیبدیلر. فـتح خـان‌نی یخشـی قبـول قیلیـب آلیـب، اونگـه آته‌سـی اعظـم همایون‌نینگ یېرلریگه ینه باشقه ولایتلرنی هم قۉشیب بېردیک. بیر کرور و آلتمـیش لکلیـک درامد کېلتیره‌دیگن ولایتلر بېریلدی.

هندوستان‌ده بلند آبرولی امیرلرگه تورلی عنوانلر بېریله‌دی. اولـردن بیـری-اعظـم همـایون عنوانی دیر. ینه بیری-خانِ‌جهان و باشقه‌سی-خان‌خانان. فتح خان آته‌سی‌نینگ عنوانی- اعظـم همایون ایدی. اۉغلیم‌نینگ اسمی همایون بۉلگنلیگی باعث بیراوگه بونده‌ی عنـوان بېریشـنی ناجۉیه دېب اۉیلب، بو عنـواننی بېکـار قیلـدیم. فـتح خـان سـېرواني‌گه خان‌جهـان عنـوانی بېریلدی.

سفر آیی‌نینگ سگّیزینچیسـیده، چارشـنبه کـونی درختلرنینـگ یوقـاری طرفیـده‌گی کتّـه حوض بۉییده یازلیک بنا (شامیانه) تیکیلیب مجلس قیلدیک. فتح خان سېرواني‌نی بو شراب مجلسیگه تکلیف قیلیب، شراب بېریب، اونگـه اۉزیـم کـیـگن دسـتار (سـلّه) و بـاش-آیـاق کییمیم انعام اېتیلدی. بونده‌ی عنایت و التفـاتلر بـیلن اونـی خورسـند قیلیـب، اۉز ولایتیگـه کېتیشی اوچون رخصت بېریلدی. اونینگ اۉغلی محمودخان‌نینگ دایم مېنینـگ خدمتیمـده بۉلیشیگه قرار قیلیندی.

محرّم آیی‌نینگ ییگیرمه تۉرتینچیسیده، چارشـنبه کـونی محمـد علـی حیـدر رکابـدارنی همایون‌نینگ آلدیگه شـونده‌ی بـویروق بـیلن شاشـیلینچ جۉنتـدیک: اللّه‌گـه شـکر، پـوراب دشمنلری قاچیب کېتیبدی. بو یوباریلگن کیشی یېتیب بارگچ، جانپورگـه بیـر نېچـه مناسـب بېکلرنی تعیینلب، اۉزینگ لشکرنی آلیب، بیز تامانگه تېزده یېتیب کېل. رنا سنگا کافر یقینگـه کېلیبدی، اونینگ تشویشینی اساسي ایش دېب بیله‌یلیک.

www.ezgu.org

همایون‌نینگ لشکری پوراب تامان‌گه کېتگنیدن سـۆنگ توردی‌بېـک، قۆچبېـک، اینیسـی شېرافگن، محمد خلیل اختەبېگی‌گه اکـه-اوکـه و اختـه‌چیلری بـیلن، رسـتم تورکمنگـه اکـه-اوکه‌سی بیلن و ینه هندوستانلیکلردن رَووی سېروانیِ‌گه بیانه یېرلریگه باریب، هجوم قیلیـب، تَلش بویوریلدی. اگر قۆرغان حمایه‌چیلرینی وعده و ایشانتیریش یۆلی بیلن بیز تامانگه قره‌تـه آلیشسه، قره‌تیشسین. بۆلمسه، اولرگه هجوم قیلیـب، تَلـب، دشـمننی عـاجز قالدیریشسـین. نظام‌خان‌نینگ عالم‌خان اسملی بیر اکه‌سی بیانه‌نینگ تَهَنگر قۆرغانیده ایدی. اونینگ آدملری قیته-قیته کېلیب، بیزگه باش اېگیب، خیرخواه بۆلدیلر. بـو عالمخـان «اگـر پادشـاه‌لیکدن بیـر گروه لشکر تعیینلنسه، مېن بیانه و بو قیشلاقلرده‌گی برچه یایچیلرنی وعده و ایشانتیریش یۆلی بیلن آلیب کېلیب، بیانه قۆرغانینی قۆلگه آله‌من»، دېگن مسـؤولیتنی اۆزیگـه آلـدی. بونـده‌ی قرارگه کېلگچ، توردی‌بېک باشلیق ایلغار ییگیتلریگه: عالمخان اۆزی شو یېرلیک آدم، اۆزیگه بونده‌ی خدمت و وظیفه‌نی آلر اېکن، بیانه‌گه تېگیشـلی ایشـلرده اونینـگ تـۆغری فکرلرینـی معقوللب، اولرگه عمل قیلینگ، دېب فرمان بېریلدی.

هندوستانلیکلرنینگ بعضیلری قیلیچ سالسه‌لر هم، اکثریتـی حربیلیـک یـۆل-یۆریغیـدن، سردارلیک یـوریش-توریشـیدن محـروم و بی‌بهـره دیرلـر. بـو عالمخـان‌گـه بیزنینـگ ایلغـار قۆشیلگچ، هېچ کیم‌نینگ سۆزیگه قره‌مه‌ی، ایش‌نینگ یخشی-یامان تامـانینی اۆیله‌مـه‌ی، بـو ایلغارنی بیانه‌گه یقین آلیب باره‌دی. بیزدن بارگن ایلغارده ایکّـی یـوز اېلّیـک-اوچ یوزگـه یقـین تورک بار ایدی. هندوستانلیک و اونینگ اطرافیدن ییغیلگن لشکر ایکّی مینگته‌دن بیر آز کۆپ ایدی. نظام‌خان و بیانه‌ده افغان همده سپاهی-تۆرت مینگدن کۆپراق آتلیق لشـکر بـار ایـدی. پیاده‌لری اۆن مینگدن آشردی. بو دشمننی کۆریب، بیلیب، نظام‌خان یوقاریـده ذکـر اېتیـلگن آتلیق پیاده لشکری بیلن شو دَم‌نینگ اۆزیده‌یاق بولرنینگ اوسـتیگه یـوره‌دی؛ جـدل کېلیـب، کۆپ آتلیقلرینی جنگگه سالیب، ایلغار عسکرلرینی قاچیره‌دی. اکه‌سی عالمخان تَهَنگری‌نی اسیر آله‌دی. ینه بېش-آلتی کیشینی هم قۆلگه آله‌دیلر. بیر قِسم پَرتال (سفراسباب-انجـاملری) هم قۆلدن کېته‌دی. نظام‌خان‌نینگ بونده‌ی خط-حرکتی‌گه قره‌مه‌ی، اونگـه وعـده و ایشـانچلر

www.ezgu.org

بیلدیریب، بوروننگی و کېیننگی گناهلرینی عفواېتیب، اونگه فرمانلر یوباریلدی.

رنا سنگا کافرنینگ تېزلیک بیلن کېلهیاتگنیدن خبر تاپگچ، اونینگ باشقه چارهسی قالمهدی. او سیدرفیعنی چقیریب، سیدرفیع واسطهچیلیگیده، قۉرغاننی بیزنینگ کیشیلرگه تاپشیریب، اۉزی سیدرفیع بیلن کېلیب، مېنگه خدمت قیلیش بختیگه مشرف بۉلدی. مېن اونگه ییگیرمه لککلیک ولایت-میان دوآبنی عنایت قیلدیم.

دوست ایشیکآغه وقتینچه بیانهگه یوباریلدی. بیر نېچه کوندن کېین بیانهنی مهدي خواجهگه عنایت قیلیب، تیریکچیلیک یراغی اوچون یېتمیش لک بېلگیلب، او یېرگه کېتیشیگه رخصت بېریلدی.

گوالیاردهگی تاتارخان سارنگخانيدن آدملری بیر نېچه بار کېلیب، خذمتیمگه کیریشی و خیرخواهلیگینی بیلدیرردی. کافر کوندَرنی ایگللب، بیانهگه یقینلشیب قالگنده، گوالیار راجهلریدن درمنکت همده خانجهان اسملی کافر گوالیار یېرلریگه کېلیب، قلعهگه کۉز آلهیتیریب، غوغا و فتنه قۉزغَته باشلهدیلر. تاتارخان قیین احوالده قالیب، گوالیارنی مېنگه تاپشیرماقچی بۉلدی. بېکلر، خاص عملدارلر و کۉپگینه سره ییگیتلرنینگ برچهسی لشکرده، هر طرفدهگی ایلغارده ایدیلر. رحیمدادگه بیر نېچه بېهرهلیک و لاهورلیکنی، هستیچی تونقَطار(تونگی پاسبان)نی اکه-اوکهلری بیلن قۉشیب، نامليرینی تیلگه آلگنیم اوشبو کیشیلرگه گوالیارنینگ اۉزیدن ولایتلر تعیینلب جۉنهتیلدی. رحیمدادنی گوالیارده حاکمیتگه اۉتقزیب کېلیش اوچون ملاآفاق و شیخ گوررننی هم یوباردیک. بولر گوالیار یقینیگه بارگنلریده، تاتارخاننینگ فکری اۉزگریب، اولرنی قلعهگه چارلهمهدی.

اۉشه پَیتی، اۉزی درویش بۉلیب، درویشلیک بیلن هم شغللنگن، مرید و دۉستلری جوده کۉپ شیخ محمد غوث، گوالیار قۉرغانینینگ ایچیدن رحیمدادگه، قندهی قیلیب بۉلسه هم قۉرغاننینگ ایچیگه کیریب آلینگ، بو کیشینینگ فکری اۉزگریب، یامان خَیالّلرگه بارگن، دییه آدم یوبارییدی.

بو خبر رحیمدادگه یېتیشی بیلن او تاتارخانگه: «قۉرغان تشقریسی کافرلر طفیلی

خطرلی. مېن بیر نېچه کیشی بیلن قوّرغان ایچکریسیگه کیره‌ی، قالگنلر، میلی، تشقریده تورسین»، دېب ایتیب یوباره‌دی. کوّپ اورینیشلردن سوّنگ تاتارخان بونگه راضی بوّله‌دی. رحیمداد آزراق کیشیسی بیلن کیرگچ، بو دروازه‌ده بیزنینگ آدم تورسین، دېب اوّز آدمینی قوّیه‌دی. هاتي پوّل دروازه‌سیگه او اوّز آدملرینی قوّیه‌دی. اوّشه کېچه‌نینگ اوّزیده‌یاق هاتي پوّل‌دن بار کیشیلرینی کیریته‌دی. اېرته‌سیگه تاتارخان چاره‌سیز قالیب، قوّرغاننی خواهلب-خواهله‌مه‌ی تاپشیریب، چیقیب کېته‌دی. آگره‌گه کېلیب، خذمتیمگه کیردی. اونینگ تیریکچیلیگی اوچون بیانه یېرلریدن بیگیرمه لکلیک درامدی بار جاینی تعیینله‌دیک.

محمد زیتون هم هېچ بیر چاره تاپالمه‌ی، دوّلپورنی تاپشیریب کېلدی و خذمتیمگه کیردی. اونگه هم بیر نېچه لکلیک درآمد کېلتیره‌دیگن ولایت عنایت قیلیندی. دوّلپورنی خالصه قیلیب، بیرار بېککه بېرمه‌ی اوّز اختیاریمده قالدیردیم، او یېردن سالیق ییغیش حقوقینی عبدالفتاح تورکمنگه تاپشیریب، اونی دوّلپورگه یوّباردیم.

حصارِ فیروزه یېرلریده حمیدخان سرنگخاني پني افغانلری‌نینگ بیر قِسمینی همده اطرافده‌گی افغانلردن اوچ-تورت مینگ کیشینی توّپلب، غوغا و فتنه قوّزغه‌یاتگن اېدی.

سفر آیی‌نینگ اوّن بېشینچیسیده، چارشنبه کونی چین تېمور سلطان‌گه احمدي پروانه‌چی، عبدالفتاح تورکمن، ملکداد کَرَني و مجاهدخان موّلتاني باشچیلیگیده‌گی لشکرنی قوّشیب، بو افغان اوستیگه باستیریب باریشلرینی بویوردیک. اولر آلیسدن جدل آتلنیب، باریب افغانلرگه یخشی هجوم قیلدیلر، جوده کوّپ کیشیلرینی قیریب تشلب، انچه‌گینه باشلر یوباریشدی.

سفر آیی‌نینگ آخرلریده عراققه شهزاده طهماسپ‌گه اېلچیلیککه کېتگن خواجگي اسد سلیمان دېگن تورکمن بیلن کېلدی، کوّپ ساوغه‌لر کېلتیردی. ساوغه‌لر ایچیده ایکّی چرکس قیزی هم بار اېدی.

ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ اوّن آلتینچیسیده، جمعه کونی غلطی واقعه روی بېردی. بو حقده کابل‌گه جوّنه‌تیلگن مکتوبده به تفصیل یازیلگن اېدی. اوّشه مکتوب‌نینگ اوّزینی هېچ نرسه

www.ezgu.org

قۉشمه‌ی و قیسقرتیرمه‌ی شو اۉرینده کېلتیره‌من. منه اۉشه مکتوب:

«تۉقّیز یوز اۉتّیز اوچینچی (١٥٢٦-١٥٢٧) ییلی ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ اۉن آلتینچیسیده، جمعه کونی کتّه واقعه روی بېردی. اونینگ تفصیلاتی شونده‌ی: ابراهیم‌نینگ آنه‌سی بدبخت بوعه مېنینگ هندوستانلیکلر قۉلیدن نرسه یېییشیم حقیده اېشیتیب قاله‌دی. واقعه شونده‌ی بۉلگندی. بوندن اوچ-تۉرت آی بورون، هندوستان طعاملرینی سیره کۉرمه‌گنلیگیم باعث ابراهیم‌نینگ آشپزلرینی کېلتیریشلرینی بویوردیم. اېلّیک-آلتمیش آشپزدن تۉرتّه‌سینی آلیب قالدیم. بونی اېشیتگن بوعه ایتاوه گه احمدچاشنیگیرگه آدم یوباره‌دی. هندوستانلیکلر بکاوولنی (باش آشپزنی) چاشنیگیر[١] دېیدیلر. بیر چۉری‌نینگ قۉلیگه بوعه تۉرت بوکلنگن قاغازده بیر تۉوله[٢] زهر بېره‌دی. بیر تۉوله ایکّی مثقالدن بیر آز کۉپراق کېله‌دی. اونی، اوّلراق ایتیب اۉتگنیمیزدېک، احمد چاشنیگیرگه اېلتیب بېریشنی تعیینله‌یدی. احمد اونی بیزنینگ آشخانه‌ده‌گی هندوستانلیک آشپزگه بېریب، قنده‌ی بۉلمه‌سین، زهرنی مېنینگ آشیمگه سالیشنی تعیینلب، عوضیگه تۉرت ولایتنی وعده قیله‌دی. احمد چاشنیگیرگه زهر آلیب باریب بېریشی لازم بۉلگن چۉری‌نینگ آرتیدن زهرنی آلیب بارگن یاکه بارمه‌گنلیگینی بیلیش اوچون باشقه بیر چۉرینی جۉنه‌ته‌دی. یخشی هم‌که، زهرنی قازانگه اېمس، تباققه سالگنلر. قازانگه سالمه‌گنلیگی‌نینگ سببی شوکه، مېن هر دایم بکاوولرگه هندوستانلیک آشپزلردن احتیاط بۉلیشنی تأکیدلردیم و اولر قازانده طعام پیشه‌یاتگن پیتی اونی تاتیب کۉرردیلر. آوقت تارتیله‌یاتگن محلی بیزنینگ بدبخت بکاوولر غفلتده قاله‌دی. آشپز چینّی ایدیشگه یوپقه نانّی قۉییب، اونینگ اوستیگه اۉشه قاغازده‌گی زهرنینگ یرمیدن کمراغینی سېپه‌دی، زهرنینگ اوستیگه یاغلی قَیله‌نی ساله‌دی. اگر زهرنی قَیله اوستیگه سېپگنیده یاکه قازانگه سالگنیده، یامان بۉلردی. سراسیمه‌گه توشیب، زهرنینگ یرمیدن کۉپینی اۉچاققه تشلب یوباره‌دی.

١- چاشنیگیر- پادشاه اوچون تیارلنه‌دیگن آوقت نظارتچیسی.

٢. تۉوله: آغیرلیک اۉلچاوی بیرلیگی. «...ایکی مثقالدین بیر نیمه کۉپراق بۉلور...» ("بابرنامه"، ٣٠٥٦). {بابر انسیکوپیدیه‌سی، شرق نشریات- مطبعه اکسیه‌دارلیک کمپنیه‌سی، تاشکېنت- ٢٠١٤}

www.ezgu.org

جمعه کونی کېچقورون، عصر نمازیدن سوٗنگ طعامنی تارتتیلر. قویان گوٗشتیدن پیشیریلگن طعامدن انچه یېدیم. زردک قَیله‌دن هم تاتیب کوٗردیم. بو زهر سالینگن هندوستان طعامی‌نینگ اوستیده‌گی بیر ایکّی بوٗلگینی‌گینه یېب کوٗردیم، قَیله‌دن یېدیم، هېچ قنده‌ی ناخوش طعمنی سېزمه‌دیم. قاووریلگن گوٗشتدن بیر-ایکّی بوٗلک یېدیم. کوٗنگلیم بې‌حضوربوٗلدی. اوٗتگن کونی قاووریلگن گوٗشت یېگنیمده، اونده ناخوش بیر مزه بار ایدی، کوٗنگلیم اَینیشینی اوٗشندن، دېب بیلدیم. ینه کوٗنگلیم بیر اغدریلدی. دسترخوان اوستیده ایکّی-اوچ مرته کوٗنگلیم بې‌حضور بوٗلیب، قوسیب یوباره‌ی دېدیم. آخری قره‌سم، بوٗلمه‌یدیگن، اوٗرنیمدن توردیم. آبخانه‌گه بارگونچه یوٗلده ینه بیر بار قوسیب یوباره‌ی دېدیم. او ییرگه کیرگچ، کوٗپ قوسدیم. مېن هېچ قچان طعامدن کېین، حتا ایچگنیمده هم قوسمسدیم. کوٗنگلیمگه شبهه توشدی. آشپزنی اوشلب توریشلرینی و اوشبو قوسوقنی ایتگه بېریب، ایتنی قوٗریقلب توریشلرینی بویوردیم. ایرته‌سیگه بیر پهرگه (اوچ ساعتگه) یقین ایت بې‌حال بوٗلیب، قارنی دَملنگندېک بوٗلدی. هر قنچه تاش بیلن اورسَه‌لر هم، اغدریب کوٗرسه‌لر هم اوٗرنیدن قیمیرله‌مه‌دی. توش پیتیگچه ایت شو حالده یاتدی، کېین اوٗرنیدن توردی، اوٗلگنی یوٗق. بیر-ایکّی خاص ساقچیلریم هم بو طعامدن یېییشگندی. ایرته‌لب اولرهم کوٗپ قوسدیلر، بیری‌نینگ احوالی جوده یامان ایدی، آخر-عاقبت همه‌سی خلاص بوٗلدی. مصرع:

رسیده بود بلایی، ولی بخیر گذشت.

(مضمونی: بیر بلا یېتیشگن ایدی، بیراق یخشیلیک بیلن اوٗتیب کېتدی.)

تنگری مېنگه قیته‌دن جان بېردی. خودّی او دنیادن کېلگندېک، آنه‌دن ایندی توغیلگندېک ایدیم. مېن خسته ایدیم، تیریلدیم. جان قدرینی، اللّه نامی بیلن قَسم ایچه‌من، ایندی بیلدیم.

سلطان محمد بخشی‌گه آشپزنی احتیاط قیلیب اسره‌شلرینی بویوردیم. قیینه‌سک، ذکر ایتگنیمیزدېک، همه‌سینی بیرمه-بیر ایتیب بېره‌دی.

دوشنبه-دېوان کونی اولوغ، شرَفلی کیشیلر، امیر و وزیرلرنینگ دېوانده حاضر بوٗلیشلرینی

تعیینله‌دیم. اۊشه ایکّی اېر کیشی و ایکّی عیالنی آلیب کېلیب، سۊراق قیلدیک. اولر واقعه‌نی بوتون تفصیلاتلری بیلن ایتیب بېردیلر. چاشنیگیرنی پاره-پاره قیلدیردیم. آشپزنی تیریکله‌یین تېریسینی شیلدیردیم. عیاللردن بیرینی فیل‌نینگ آیاقلری آستیگه تشله‌تیردیمم. ایکّینچیسینی قَمه‌ب قۊیدیم. او هم قیلگن ایشیگه یره‌شه جزاسینی آله‌دی.

شنبه کونی بیر کاسه سوت ایچدیم. یکشنبه کونی هم بیر کاسه سوت ایچدیم، "گل مختوم"نی عرققه اره‌لشتیریب ایچدیم. دوشنبه کونی سوتگه "گل مختوم"نی اره‌لشتیریب، "تریاک فاروق"نی اېزیب ایچدیم. سوت ایچیمنی انچه سوردی. آی‌نینگ باشیده، سه‌شنبه کونی کویگن صفرادېک قاره-قاره نرسه‌لر یۊق بۊلدی. اللّه‌گه شکرکه، حاضر کسللیکدن هېچ قنده‌ی اثر قالمه‌دی. جان شو قدَر عزیز نرسه اېکنینی شو پیتگچه بیلمه‌گن اېکنمن. شونده‌ی مصرع بار:

کیم اۊلر حالتقه یېتسه، اول بیلور جان قدرینی.

قچان بو دهشتلی واقعه یادیمگه توشسه، بې‌اختیار اۊزگه بیر حالتگه توشه‌من. تنگری تعالی مهربانچیلیک کۊرسه‌تیب، مېنگه قَیته باشدن جان بغیشله‌دی. بونینگ شکرینی قَی تیل بیلن افاده‌له‌ی. کۊنگیللرده تورلی شبهه-گمانلر پیدا بۊلمه‌سین دېب، مېن نیمه‌که صادر بۊلگن بۊلسه، همه‌سینی به تفصیل، شرحی بیلن بیتدیم. گرچه تیلگه، آغیزگه هم سیغمه‌یدیگن قۊرقینچلی واقعه یوز بېرگن بۊلسه هم، تنگریگه شکر که، مېنینگ ینه کون کۊرریم بار اېکن. همه‌سی بې‌شکست و یخشیلیک بیلن اۊتدی.

کۊنگلینگیزگه هېچ بیر تشویش و خواطر توشمه‌سین، دېب ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ ییگیرمنچیسیده، سه‌شنبه کونی چارباغده اېکنیمده بیتیلدی.»

بو تشویشلردن قوتولیشیم بیلن بیتیلگن اوشبو خطنی کابل‌گه یوباردیم، مادامی‌که، بو بدبخت کمپیر بونده‌ی کتّه گناهنی صادر اېتگن اېکن، یونس علی و خواجگی اسدگه اونینگ پول و نرسه‌لری، قول و چۊریلرینی آلیب قۊیگندن سۊنگ، اۊزینی عبدالرحیم شیغاوول‌گه احتیاط قیلیب سقلش اوچون تاپشیریش بویوریلدی. اونینگ نبیره‌سی، ابراهیم‌نینگ اۊغلیگه

www.ezgu.org

اوّللری جوده حرمت و احترام بیلن کۆزـقولاق بۆلیب توررديک. مادامی‌که، مېنینگ جانیمگه قصد قیلگنلر شو عایله‌دن چیققن ایکن، ابراهیم‌نینگ اۆغلینی بو یېرده اوشلب توریشنی تۆغری، دېب حسابله‌مه‌دیم و ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ ییگیرمه تۆقّیزینچیسیده، پنجشنبه کونی اونی کامران‌نینگ حضوریدن بعضی ایشلر بیلن کېلگن ملا سرسان‌گه قۆشیب، کامران‌نینگ آلدیگه یوباریلدی.

همایون پوراب تاغیده‌گی دشمنلر اوستیگه باستیریب باریب، جۆنپورنی ایگلله‌دی. غازیپورگه ناصرخان‌نینگ اوستیگه جدل باردی. بوندن خبر تاپگن نصیرخان گَنگ دریاسینی کېچیب اۆتیبدی. شونده همایون غازیپوردن خریدنینگ اوستیگه باستیریب باردی. او یېرده‌گی افغانلر هم بوندن خبر تاپیب، سَرُو سووینی کېچیب اۆتیشیبدی. عسکرلر خریدنی تَلب، آرتگه قَیتدیلر. مېنینگ قراریمگه بناءً، شاه میرحسین و سلطان جنیدنی بیر قِسم سره ییگیتلر بیلن جانپورده قالدیریب، قاضی جیه‌نی هم اولر بیلن بیرگه بۆلیشینی تعیینله‌دی. اَوه‌دگه شیخ بایزیدنی قۆیدی.

بو ایشلرنی قۆلگه آلیب همده ترتیبگه سالیب بۆلگچ، کورَره منیکپور اطرافیدن گَنگ دریاسینی کېچیب اۆتیب کلپي یۆلی بیلن مېنینگ آلدیمگه کېله باشله‌دی. بو وقتده کلپي‌ده بۆلگن عالمخان و جلال‌خان جگهت‌دن خبرلر کېلیب توررډی، اۆزلری کېلمسدی. هُمایون کلپي تۆغریسیگه یېتگنیده، آدم یوباریب، اونینگ کۆنگلیدن قۆرقوونی چیقریب تشله‌دی و اۆزی بیلن بیرگه آلیب کېلدی.

ربیع الآخر آیی‌نینگ اوچینچیسیده، یکشنبه کونی "هشت بهشت" باغیگه همایون کېلیب، حرمتیمنی جاییگه قۆیدی. شو کونی خواجه دوست خاوند هم کابل‌دن کېلدی.

اۆشه کونلری مهدي خواجه‌نینگ آدملری «رنا سَنگانینگ یوریشی انیق بۆلیب قالدی»، دېگن خبرلر بیلن اوستمه‌ـاوست کېله باشله‌دی. حسنخان مېواتي هم رناگه قۆشیلیش نیتیده ایمیش. همه‌دن آلدین شولر حقیده اۆیلش کېره‌ک. لشکردن ایلگریراق بیتّه یاردمچی قِسم هم بیانه‌گه کېلسه، دولتیمیزگه مناسب ایش بۆله‌دی، دېب لشکرنی آتلنتیریشگه عزم و قرار

www.ezgu.org

قیلیب، محمد سلطان میرزا، یونس علی، شاه منصور برلاس، کتّه‌بېک، قِسمتای بۉجکه باشچیلیگیده‌گی لشکرنی اۉزیمیزدن آلدین ایلغار قیلیب بیانه‌گه یوباردیک.

حسنخان مېواتي‌نینگ ناهرخان اسملی اۉغلی ابراهیم بیلن بۉلگن اوروشده قۉلگه توشگن اېدی، اونی گروده اوشلب تورگندیک. شو باعث اونینگ آته‌سی حسنخان یشیرینمسدن آلدیمیزگه کېلیب-کېتیب تورردی. هر دایم اۉغلینی قَیتریشیمیزنی التماس قیلردی. بعضی ملازملرنینگ خَیالیگه حسنخان‌نینگ میلیگه قره‌ب، اۉغلی قَیتریب بېریلسه، او کۉپراق بیز تامانگه مایل بۉلیب، بیزگه یخشی خدمتلر قیله‌دی، دېگن فکر کېلدی. حسنخان‌نینگ اۉغلی ناهرخانگه سروپا کییدیریب، آته‌سیگه وعده‌لر قیلیب رخصت بېریلدی. بو منافق پستکش اۉغلیگه رخصت تېگیشینی کوتیب، تۉختب تورگن اېکن. اۉغلی‌نینگ آزاد بۉلگنیدن خبر تاپیشی بیلن، اۉغلی آلدیگه یېتیب بارمسیدن آلدین‌آق، اَلوردن چیقیب کېلیب، تۉده‌ده رنا سَنگاگه قۉشیلدی. بونده‌ی وضعیتده اونینگ اۉغلیگه رخصت بېریب یوباریش اۉرینسیز بۉلگن اېکن.

بو فرصتلرده یامغیر جوده کۉپ یاغردی، دایم صحبتلر قورردیک. همایون هم بو صحبتلرده اشتراک اېتردی. گرچه او ایچکیلیکنی خوش کۉرمسه هم، بیر نېچه کون بو نااۉرین ایشنی قیلدی.

اۉشه زمانده بۉلیب اۉتگن قیزیق واقعه‌لردن بیری منه بو دیر: همایون قلعه‌ی ظفردن هندوستان لشکریگه قره‌ب کېله‌یاتگنیده یۉلده ملا بابا پشاغری و اونینگ اوکه‌سی بابا شیخ قاچیب کېتیب قرا سلطان‌نینگ آلدیگه باردیلر. بلخلیکلر قرشیلیک کۉرسه‌تیشگه عاجزلیک قیلدیلر. بلخ کېتیب قرا سلطان‌نینگ قۉلیگه اۉتدی. بو قباق‌کلّه پستکش اوکه‌سی بیلن بو طرفده‌گی ایشلرنی اۉز ذمّه‌سیگه آلیب، ایبک، خرّم و ساریاغ اطرافلریگه کېله‌دی. شاه اسکندر بلخنی بېرگنیدن کېین سراسیمه‌گه توشیب، غۉري قلعه‌سینی اۉزبککه بېره‌دی. ملا بابا بیلن باباشیخ اۉزبک‌نینگ بیر نېچه آدمی بیلن غۉري قۉرغانیگه کیریب کېله‌دیلر. میرحمزه‌نینگ قۉرغانی جوده یقین بۉلگنی باعث بیرار-بیر چاره قیلالمه‌ی، اۉزبک‌نینگ

www.ezgu.org

قۉلیگه توشه‌دی. بیر نیچه کوندن کېین میرحمزه‌نی اونینگ آدملری بیلن بو ییردن کۉچیریب، بلخ تامانگه آلیب باریش مقصدیده باباشیخ بیر نیچه اۉزبک آدملری بیلن میرحمزه‌نینگ قۉرغانیگه کېلیشه‌دی. میرحمزه بابا شیخ‌نی قۉرغانیگه توشیره‌دی. قالگنلرگه هر ییر-هر ییردن چادر بیره‌دی. میرحمزه بابا شیخ‌نی قیلیچ بیلن جراحتلب، بیر نیچه کیشیسی بیلن بندی قیلیب تینگری‌بیردی‌نینگ آلدیگه-قوندوزگه چاپر جۉنه‌ته‌دی. تنگری‌بیردی یارعلی و عبداللطیف‌گه بیر نیچه سره ییگیتلرینی قۉشیب جۉنه‌ته‌دی. بولر ییتیب کېلگونلریچه، ملا بابا اۉزبک‌نینگ آدملری بیلن میرحمزه‌نینگ قۉرغانیگه کېلیب اوروشماقچی بۉله‌دی، لېکن هیچ نرسه قیلالمه‌یدیلر. میرحمزه‌نینگ عسکرلری تینگری‌بیردی‌نینگ آدملریگه قۉشیلیب، قوندوزگه کېلدیلر.

بابا شیخ‌نینگ بیر اوکه‌سی یامان ایکن، شونینگ اوچون باشینی کېسدیلر و اۉشه کونلری میرهمه اونی آلیب کېلدی. میرحمزه‌نی مِهر و شفقت بیلن همه‌دن اوستون کۉریب، تینگداش و اۉخششلری ایچیده علیحده کۉردیم. باقی شیغاوول (پادشاه‌لیکده ایلچی و مهمانلرنی کوتیشگه تعیینله‌گن کیشی) کېته‌یاتگنیده بو ایکّی قری بدبخت‌نینگ هر بیرته‌سی‌نینگ باشیگه بیر سېردن آلتین وعده قیلگندیم. ایسگه آلینگن ساوغه‌لردن باشقه، ینه، منه شو وعده‌گه موافق، بیر سېر آلتین هم میرهمه گه بېریلدی.

عینِ شو پیتلری بیانه‌گه ایلغار بۉلیب بارگن قِسمتای بیر نیچته باش کېسیب کېلتیردی. قِسمتای بیلن بۉجکه بیر نیچته قزاق ییگیتلر (حربی سرگردان ییگیتلر) بیلن "فیل" اوشلشگه بارگنلریده کافرلرنینگ ایکّی بۉلینمه‌سی هجومچیلرینی باسیب، ییتمیش-سکسان کیشینی اسیر قیلیب آله‌دیلر. حسنخان میواتی‌نینگ حقیقتاً رناسَنگا گه قۉشیلگنی حقیده‌گی خبرنی قِسمتای ایتیب کېلدی.

آی‌نینگ سکّیزینچیسیده، یکشنبه کونی استاد علیقولی‌نینگ اۉشه- اوّل تاش اویینی بی‌نقصان قوریب بۉلگن، کېین اۉق ساله‌دیگن قِسمی (داروخانه‌سی)نی تیارله‌گن کتّه تۉپیده تاش آتیشینی تماشا قیلیشگه باردیم. او عصر نمازی پیتی تۉپدن تاش آتدی. تاش بیر مینگ

www.ezgu.org

آلتی یوز قدمگه اوچیب باردی. استاد علیقولی‌گه کمر-خنجر، سروپا و بیر آت انعام بۆلدی.

جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ تۆقّیزینچیسیده، دوشنبه کونی کافرلرگه قرشی اوروش باشلش مقصدیده سفرگه آتلنیب، شهر تشقریسیده‌گی ییرلردن چیقیب، دله‌ده تۆختده‌دیک. بو ییرده اوچ-تۆرت کون لشکر ییغیش و اولر اوچون قورال-اسلحه تیار بۆلیشینی کوتیب تۆختب توردیک. هندوستانلیکلرگه تۆلیق ایشانچیم بۆلمه‌گنی باعث اولرنینگ امیرلرینی تورلی طرفلرگه ایلغار قیلیب جۆنتدیم. عالمخان قۆل آستیده‌گیلری بیلن گوالیارگه رحیمدادگه یاردم بیریش اوچون ایلغار قیلیب یوباریلدی. مَکن و قاسم‌بیک سنبلی‌نی، حامدنی اکه-اوکه‌سی بیلن و محمد زیتون‌نی سَنبَل‌گه ایلغار قیلیب بیلگیله‌دیک.

اوشبو قرارگاه‌ده ایکنیمیزده رنا سنگانینگ بار لشکری بیلن بیانه یقینیگه کیلیب قالگنی حقیده خبر کیلدی. قراوللیککه بارگنلر خبر کیلتیرالمس، حتا قۆرغانگه هم کیره‌آلمسدیلر. قۆرغان خلقی او ییردن انچه آلدین احتیاطسیزلیک بیلن چیقه‌دیلر. دشمن کوچ بیلن باستیریب کیلیب، اولرنی یکسان قیله‌دی. سنگرخان جنجوهه اۆشه ییرده شهید بۆلدی.

بو الغاو-دلغاوده کته‌بیک ساووتینی هم کییمه‌ی، آتیلیب چیقه‌دی. بیر کافرنی آتیدن ییقیتیب آله‌یاتگن محلیده بیر هندو کته‌بیک نوکرلریدن بیری‌نینگ قیلیچینی آلیب، اونینگ ییلکه‌سیگه قره‌تیب ساله‌دی. کته‌بیک کۆپ عذاب–عقوبتنی باشیدن کیچیردی. رنا سنگاگه قرشی آلیب باریلگن مقّدس اوروشده باشقه قتنه‌شالمه‌دی. انچه وقتدن کیین یخشی بۆلدی. اما معلول بۆلیب قالدی.

قِسمتای، شاه منصور برلاس و بیانه‌دن کیلگنلرنینگ برچه‌سی، بیلمه‌دیم، قۆرققنلریدنمی، یا خلقنی قۆرقیتیش اوچونمی، کافرنینگ لشکرینی جوده چقّان و باتیر دیب، کۆپ مقته‌ب تعریف قیلدیلر. تۆخته‌گن لشکرگاهدن قاسم میرآخۆرنی بیلچیلر (ییر قَزووچیلر) بیلن قۆشین توشه‌دیگن جای-مَدهَه‌کور ولایتیده کۆپ چاهلر قَزدیریشنی تعیینلب، جۆنه‌تدیک.

جمادی الاوّل آیی‌نینگ اۆن تۆرتینچیسیده، شنبه کونی، آگره تامانلردن جۆنب، چاهلر

www.ezgu.org

قَزيلگن جايگه كېليب توشديک. ايرته‌سيگه او ييردن جۆنه‌ديک. بـو اۆلكـه‌لرده كتّـه لشـكرگه سووى ييته‌ديگن بيردن-بيـر جـاى سـېكرى ديـر، ديگـن فكرگـه كېلـديم. كافرنينـگ سـوونى ايگللب، اۆشه ييرگه اۆرنه‌شيب آليش احتمالى بار. شو باعث لشكرنينگ اۆنگ قنـات، چـپ قنات، مركز قِسملرينى جنگاور ترتيبده صفلب، سېكرى تامانگه يۆنه‌لديک. درويـش محمـد ساربان بيلن قِسمتاى بيانه‌گه كېليب-كېتيـب يـورگنلرى اوچـون بـو ييرلرنينـگ ييـر-سـوويني كۆريب-بيليب يورردى. اولرنى سـېكرى كـۆلى ياقه‌سـيدن قرارگـاه اوچـون جـاى كۆريشـگه اۆزيميزدن آلدينراق يوبارديک. لشكرگاهگه كېليب توشگچ، مهـدي خواجـه و بيانه‌ده‌گيلرگـه زودليک بيلن كېليب، بيزگه قۆشيليشلرينى تعيينلب، چاپر جۆنه‌تديک.

همايون‌نينگ نوكرى بېک ميرک مۆغول بير نېچه ييگيت بيلن كافردن خبـر آليـب كېلـيش اوچون يوباريلدى. اولر كېچه‌سى جۆنب كېتيب، خبـر تاپيـب، ايرته‌سـيگه دشـمن آدملـرى بوساوَردن بير كوروه آلدينراقده كېليب توشگن ايميش، ديگن خبرنى كېلتيرديلر. شو كونى ينـه مهدي خواجه، محمد سلطان ميرزا و بيانه‌ده‌گى ايلغار كېليب قۆشيلدى. بېكلـر نوبـت بـيلن قراووللييككه تعيينلنديلر.

عبدالعزيز قراووللييک نوبتى كېلگنيده آرقه-آلديگه قره‌مه‌ى، تۆغرى سېكرى‌دن بېش كوروه اوزاقده جايلشگن كنوَهه‌گه باريبـدى. كـافر بـو ييتـى آلدينگـه قـروب يـوره‌باشـله‌گن ايكـن، بولرنينگ بونده‌ى تۆخته‌مسـدن ايلگريلـب باره‌يـاتگنينى بيليـب قاليـب، بولرنينـگ اوسـتيگه تۆرت-بېش مينگ كيشيسى شو آنده‌ياق ييتيب كېله‌دى. عبدالعزيز و ملا آفاق بيلن بير مينـگ بـېش يوزچـه آدم بيرگـه ايـدى، دشـمن آدملـرى سـانينى حسـابگه آلمـه‌ى، قـۆل جنگيگـه كيريشه‌ديلر. كۆپ كيشيلرنى يۆقاتيب، آرتلريگه قروب جۆنه‌يدلر. بو خبر بيزگه ييتيب كېلگچ، او ييرگه محب على خليفه‌نى نوكرلرى بيلن يوبارديک. ملا حسـين و ينـه بعضـى كيشـيلرنى شاشيلينچ ياردمگه جۆنه‌تديک. سۆنگره محمد على جنگ-جنگ هم يوباريلدى.

ايلگـرى قيليـب تعيينلـنگن محـب على‌نينـگ آدملـرى ييتيـب بارگونلريچـه، دشـمن عبدالعزيزنى سيقيب كېليب، بيراغينى آليب قۆييب مـلا نعمـت، مـلاداود و مـلا آفاق‌نينگ

www.ezgu.org

اوکه‌سی و ینه بیر نېچه کیشینی اسیر آلیب، شهید قیلگن ایکن. بولر یېتیب بارگنلریده، محب علی‌نینگ تاغه‌سی طاهر طبري آلدینگه اینتیله‌دی، اونگه یاردم یېتیب بارمَیدی، شو یېرنینگ اۉزیده‌یاق اونی قۉلگه آله‌دیلر. محب علی هم اوروش پیتیده آتدن ییقیله‌دی. بالتو اونینگ یانیدن کېلیب محب علی‌نی آلیب چیقیب کېته‌دی. دشمن بیر کوروه جایگچه بولرنینگ آرتیدن کېله‌وېره‌دی. محمد علی جنگ-جنگ‌نینگ قاره‌سی کورینگچ، اولر تۉختهیدیلر.

بیزگه دشمن جوده یقینلشیب قالدی، دېگن خبر اوستمه‌ـاوست کېلدی. ساووت کییب، آتلرگه کېجیم سالیب، قورال‌له‌نیب، هجومگه آتلندیک. مېن ارابه‌لرنی هم تارتیب باریشلرینی بویوردیم. بیر کوروه یۉل یوردیک. دشمن کیشیلری آرتگه چېکینگن ایکن. یانیمیزده کَتّه کۉل بار ایدی. اونینگ سووینی دېب شو یېرده تۉخته‌دیک. ارَابه‌لرنی آلدینگه استحکام قیلیب زنجیرلر بیلن باغله‌دیک. هر ایکّی ارابه‌نینگ آره‌سیده یېتّی‌ـسکّیز قری جای قالدیریب، زنجیر تارتیلردی. مصطفی رومي روم اصولیده ارابه یسه‌گندی. او جوده چقّان و کیریشیملی اوسته. ارَابه‌لری یخشی ایدی. استاد علیقولی او بیلن ضد مناسبتده ایدی. شو باعث مصطفی‌نی اۉنگ قناتگه همایون‌دن ایلگریگه قۉیدیم. ارَابه کیرالمه‌گن یېرگه خراسانلیک و هندوستانلیک بېلچی همده کېتمانچیلرنی سالیب، خندق قَزدیریلدی.

بو کافرنینگ بونده‌ی ایلدَم کېلیشیدن، بیانه‌ده آلیب بارگن اوروشیدن و شاه منصور، قِسمتای همده بیانه‌دن کېلگنلرنینگ مقتاو و تعریفلریدن کېین لشکر خلقی یوره‌کسیز بۉلیب قالگندی. عبدالعزیزنینگ یېنگیلیشی ینه بیر سری بۉلدی. خلق‌نینگ کۉنگلینی تینچیتیش و قۉشیننی تشقی تاماندن حِمایه‌لش اوچون ارابه یېتمه‌گن یېرگه یاغاچدن سه‌پایه‌گه (اوچ آیاققه) اۉخشش بیر نرسه‌لر یَسب، هر ایکّی اوچ آیاق‌نینگ آره‌سیگه هۉکیزنینگ خام تېریسیدن تسمه‌لر یَسب، یخشیلب محکملب باغلندی. بو اسباب و قوراللر تیارلَنیب جایلشتیریلگونیچه ییگیرمه‌ـییگیرمه بېش کون اۉتدی.

شو فرصتده کابل‌دن سلطان حسین میرزانینگ قیز نبیره‌سی، قاسم حسین سلطان همده احمد یوسف، سید یوسف و قوام اۉردوشاه، ینه کیملردیر-همه‌سی بۉلیب بېش یوزته‌چه

www.ezgu.org

کیشی کېلدی. منجم محمد شریف شوم‌نفس هم اولر بیلن بیرگه کېلدی. شراب اوچون کابل‌گه بارگن بابا دۆست سووچی هم غزنه‌نینگ اېنگ یخشی شرابلریدن اوچ کاروان تویه‌گه یوکلب، بولر بیلن بیرگه کېلدی.

بو پیتده بۆلیب اۆتگن واقعه-حادثه‌لر، بېکارچی گپ-سۆزلردن، یوقاریده ایتیب اۆتگنیمیزدېک، لشکر خلقی‌نینگ خواطر و واهمه‌سی ینه‌ده آشگندی. محمد شریف منجم شوم‌نفس مېنگه ایتالمه‌یاتگن بۆلسه‌ده، یۆلیده دوچ کېلگن آدمگه: شو کونلری مرّیخ غرب تامانده تورییدی، کیم‌که شو طرفدن توریب اوروش قیلسه-یېنگیله‌دی، دېب مبالغه‌لر بیلن ایشانتیریشگه اورینردی. بونده‌ی شوم‌نفس نیمه دېسه، دېدی. قۆرقیب روحی توشیب کېتگن خلق‌نینگ کۆنگلینی بدتر سیندیردی. اونینگ بونده‌ی بېکارچی گپلرینی اېشیتیب هم اۆتیرمَی، قیله‌یاتگن ایشلریمیزنی تۆختتمه‌ی، اوروشگه یوره‌کدن تیارلنیب، جنگگه شَی بۆلیب تورردیک.

آی‌نینگ ییگیرمه ایکّینچیسیده، یکشنبه کونی شیخ جمال‌گه میانِ دوآب یایچیلریدن آلیب همده دهلی‌دن ییغه‌آلگنیچه عسکر ییغیب، مېواتي قیشلاقلرینی باسیب، تَلَب، قۆلیدن کېلگنچه خطاگه یۆل قۆیمسلیکلرینی تعیینلب، جۆنتدیم. تاکه دشمنگه اۆشه طرفدن تلفاتلر بۆلسین. کابل‌دن کېله‌یاتگن ملا تورک علی‌گه شیخ جمالي‌گه قۆشیلیب، مېوات‌نی باسیب آلیش و تالان-تاراج قیلیشده هېچ بیر کمچیلیککه یۆل قۆیمه‌سین، دېب فرمان بېردیک. مغفور دېوان‌گه هم شونده‌ی فرمان بۆلدی. اولر باریب مېوات‌نینگ اوزاق چېکّه‌سیده‌گی بیر نېچه قیشلاقلرنی باسیب، تَلَب، آدملرینی اسیر قیلیب آلیبدیلر. بوندن دشمن اونچه کتّه تلفات کۆرمه‌دی.

جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ ییگیرمه اوچینچیسیده، دوشنبه کونی سَیر قیلیشگه آتلندیم. سَیر چاغیده کۆنگلیمگه بیر فکر کېلدی: هر دایم کۆنگلیمده همیشه توبه تشویشی یورردی، شریعتگه خلاف ایش قیلیش همیشه کۆنگلیمگه غبار سالردی، دېدیم که، ای نفس:

www.ezgu.org

چند باشی ز معاصی مزه کش،

توبه هم بې‌مزه نیست بچش.

(مضمونی: قچانگچه گناه ایشلردن ذوق آله‌سن، توبه هم بې‌مزه ایمس، اوندن هم تاتیب کؤر.)

نېچه عصیان بیله آلوده لیغینگ.

نېچه حرمان ارا آسوده‌لیغینگ.

نېچه نفسینگغه بؤلور سېن تابع،

نېچه عمرونگنی قیلور سېن ضایع،

نیت غزا ایله‌کیم یورووبسون،

اؤلمکینگنی اؤزونگه کؤرووبسېن.

کیم‌که اؤلمک اؤزیگه جزم ایتر،

اوشبو حالتته بیلورسېن که نېتر،

دُور ایتر جمله مناهیدین اؤزین،

اَریتور برچه گناهیدین اؤزین،

خوش قیلیب اؤزنی بو کېچمک‌لیکتین،

توبه قیلدیم چاغیر ایچمک‌لیکتین.

آلتین و نقره صراحي و اياق،

مجلس آلاتی تمامین او ل چاق،

حاضر ایلب بارینی سیندوردوم،

ترک ایتیب مَی‌نی، کؤنگول تیندوردیم.

سیندیریلگن بو آلتین-کوموش مَی ایدیشلری و باشقه اسبابلرنی مناسب کیشیلر و درویشلرگه اولشیلدی. توبه‌ده مېنگه ایرگشگن بیرینچی کیشی عسس بؤلدی. او سقال آلیش

www.ezgu.org

و قؤییشده هم مېنگه تقلید قیلردی. اؤشه کېچه، اېرته‌سی کونی بېکلر و خـاص عملـدارلردن، عسکر و عسکر بؤلمه‌گنلردن اوچ یوزگه یقین کیشـی مـی ایچمسـلیککه قَسـم ایچیـب توبـه قیلدیلر. اؤزیمیزده بار بولگن شرابنی تؤکتیریب تشلب، بابا دؤست آلیب کېلگن شـرابگه تـوز سالیب، سِرکه قیلیشلرینی تعیینله‌دیم. ایچکیلیکلرنی تـؤککن یـېرده بیـر "وایـن" قَزدیـریلگن ابدی. بو واین‌نی تاش بیلن تؤلدیریب، اونینگ یانیگه بیر خانقاه قوریشلرینی نیت قیلدیم.

توقّیز یوز اؤتّیز بېشـیچی ییلـی، محـرم آییـده باریـب گوالیـارنی سَـیر قیلـدیم. قَیتیشـده دؤلپوردن اؤتیب، سېکری‌گه کېلدیم. "واین" ایشلری یکونیگه یېـتگن ابـدی. اوّلـدن اگـر رنـا سنگا کافر اوستیدن غلبه قیلسم، تمغه‌نی مسلمانلرگه ساوغه قیلـه‌من، دېـب نیـت قیلگنـدیم. توبه زمانیده درویش محمد ساربان بیلن شیخ زین تمغه‌نی هدیـه قیلیشـنی یادگـه سـالدیلر. مېن اولرگه: «یادیمگه سالگنینگیز یخشی بؤلدی، قؤلیمیزده‌گی ولایتلرده مسـلمان تمغه‌سـی تارتیق بؤلدی»، دېب ایتدیم. کاتبلرنی چقیرتیریب، بو روی بېرگن ایکّی بویوک واقعه خبرینی بیلدیریش اوچون فرمانلر بیتیشنی بویوردیم.

شیخ زین‌نینـگ انشاسـی بـیلن فرمـانلر بیتیلیـب، برچـه قـؤل آسـتیمیزده‌گی اؤلکه‌لرگـه یوباریلدی. او انشا منه بودیر:

ظهیرالدین محمد بابر فرمانی

سـببلر صـورتی انعکاسـی‌نینگ تؤپلـه‌نیش جـایی و صـداقت، تؤغریلیـک اینجـولری نقشـی‌نینگ خزینه‌سـی بـؤلگن عقـل ایگـه‌لری‌نینگ فکـر آیینه‌سـی بـو معنـی چېچکلـری جوهری‌نینگ نقشینی اؤزیگه آلور که، انسان طبیعتـی اؤزی‌نینـگ یره‌تیلیشـی بؤییچـه نفس لذتلری گه مایل دیر، ذوق کېلتیرووچـی یـاقیملی نرسَـه‌لرنی تـرک اېتـیش خـدانینگ توفیـق بېریشیگه و آسماني کؤمککه باغلیق. بشـر نفسـی یامانلیککـه مَیـل قیلیشـدن اوزاق اېمـس. «نفسیمنی پاکله‌ی آلمه‌دیم، چونکه نفس یامانلیککـه امـر اېتگـووچی دیـر». اونـدن قَیتـیش بغیشلاوچی ملک‌نینگ لطف-مرحمتیدن باشقه ممکن اېمـس. بـو اللّـه‌نینگ احسـانی دیـر، کیمگه خواهلەسه، بخش اېته‌دی، اللّه کتّه احسان ایگه‌سی دیر».

www.ezgu.org

بو سؤزلرنی افاده‌لشدن و بو گپلرنی بیان قیلیشدن غرض شوکه، انسانلیک تقاضاسی، پادشاه‌لر رسم-رسومی، پادشاه‌لیک لوازمی، منصبدارلر عادتی بؤییچه شاهدن سپاهیگچه گؤزه‌ل یاشلیک کونلریده شریعت منع ایتگن بعضی نرسه‌لرگه و اَیریم اؤیین-کولگولرگه رجوع قیلینردی. بیر قنچه وقتدن کېین پُشیمانلیک کونلری کېلیب، اولرنی بیته-بیته ترک ایتیلر و چین توبه بیلن اولرگه قَیتیش ایشیگی یاپیلردی.

اما مقصد و مطلبلرنینگ مهمی و بو یوگی بؤلگن ایچکیلیکدن قَیتیش توبه‌سی «هر ایش وقتیگه باغلیق» دېگن پرده آستیگه بېکینیب، یوزینی کؤرستمس ایدی، تاکه بو یخشی ساعتده زؤر غیرت بیلن اوروش احرامینی باغلب، شوکتلی اسلام عسکرلری یاردمیده کافرلرگه قرشی جنگگه کیریشگنیمیزده غیب الهامچیسی و حقیقت جرچیسیدن «ایمان کېلتیرگنلرگه وقت کېلمه‌دیمی‌که، قلبلرینی اللّه‌نینگ ذکری بیلن یومشتسه‌لر؟» مضمونی اېشیتیلیب گناه و سرکشلیک اسبابینی ایلدیزیدن قؤپاریب تشلب، توبه اېشیکلرینی تؤلیق جدیت بیلن قاقدیک، توفیق یؤللاوچیسی «کیم‌که یوره‌کدن اېشیک قاقسه، کیره‌دی» مضمونیگه موافق اقبال اېشیگینی آچدی و بو اوروشنی نفسگه قرشیلیک کؤرسه‌تیشدن عبارت بؤلگن زؤر اوروش بیلن باشلشنی بویوردی.

اَلقصه، «ای ربیم، نفسلریمیزگه قول قیلدیک»نی اخلاص بیلن تیلگه کېلتیریب، «سېنینگ آلدینگده توبه قیلدیم و مېن مسلمانلرنینگ بیرینچیسیمن» دېگن گپنی دل لوحه‌سیگه نقش اېتدیک. کؤنگیل خزینه‌سیده مخفی قالگن ایچکیلیکدن قَیتیش توبه‌سی ایستگینی یوزه‌گه چیقردیک.

ظفر نشانلی خادملر مبارک حکم یوزه‌سیدن کؤپلیک و زینتده یوکسک یولدوزیدېک بؤلگن، گؤزه‌ل مجلسنی بېزه‌ب تورگن آلتین و کوموشدن یسلگن می ایدیش و قدحلر، باشقه اسبابلرنی یېرگه اوریب، خدا خواهلسه، یقینده سیندیریشگه مؤفق بؤله‌دیگنیمیز بتلر کبی، پاره-پاره قیلیب، هر بیرینی مسکین و بې‌چاره‌گه بېردیلر. قبول اېتیلیشگه یقین بؤلگن بو توبه برکتیدن درگاه مقربلریدن کؤپلری «کیشیلر پادشاه‌لری ایزیدن باره‌دیلر» دېب مجلس‌نینگ

www.ezgu.org

اۆزیده‌یاق توبه شرَفیگه ایریشدیلر و می ایچیشدن بوتونله‌ی قَیتدیلر. خدانینگ بویروق و قَیتریشلریگه بوی‌سونیب، چېکینووچیلر حالیگه قدَر تۆده-تۆده بۆلیب، ساعت سَه‌یین شو سعادت بیلن بختیار بۆلماقده‌لر. امید شوکه، «یخشیلیککه اونداوچی کیشی-یخشیلیک قیلگن کیشیدېک» دېگنلری کبی بو ایشلرنینگ ثوابی خوشبخت پادشاه‌نینگ حیاتیگه عاید بۆلغَی و بو سعادت برکتیدن آلغه باسیش و غلبه کوندن-کونگه آرته بارگه‌ی.

بو آرزو و آسایشته‌لیک تۆله-تۆکیس آخریگه یېتگندن کېین، عالم بۆی‌سونیشی لازم بۆلگن فرمان اجرا شرَفیگه ایریشدی که، تینچ سقلنگن مملکتده (خدا آفت و خوفلردن امان قیلسین) مطلقا هېچ بیر کیشی ایچکیلیک ایچیشگه اورینمه‌سین، اونی حاصل قیلیشگه تیریشمه‌سین، ایچکیلیک ایشلب‌چیقرمه‌سین، ساتمه‌سین و آلمه‌سین، اۆزیده سقله‌مه‌سین، ایلتمه‌سین و کېلتیرمه‌سین! «ایچکیلیکدن قاچینگلر، شایدکه، نجات تاپسنگیزلر.»

بو غلبه‌نینگ شکرانه‌سی و چین توبه‌نینگ قبول درجه‌سیگه ایریشماغی‌نینگ صدقه‌سی اوچون، پادشاه‌لیک‌نینگ بخشش دریاسی جۆش اوریب، عالم آبادانلیگی و کیشیلیک آبرۆیی بۆلگن کرَم تۆلقینلرینی پیدا قیلدی: بوتون مملکت بۆیلب، اۆتگن سلطانلردن قالیب کېلگن و درآمدی حددن تشقری کۆپ بۆلگن تمغه‌نی، اۆزی هم شریعت قاعده‌لریدن تشقری بۆلگنی اوچون مسلمانلر اوستیدن آلیب تشلب، فرمان بۆلدی‌که، هېچ شهر، قیشلاق، یۆل، گذر و بندرلرده تمغه آلمه‌سینلر و اۆندیرمه‌سینلر، هم بو حکم‌نینگ قاعده‌لریگه اۆزگرتیش کیرگیزمه‌سینلر: «کیم‌که بونی اېشیتگندن کېین اۆزگرتیرسه، گناهی اۆزگرتیرووچیلرگه بۆله‌دی.»

پادشاه‌نینگ مهربانچیلیگیگه سیغینگن تورک، تاجیک، عرب، عجم، هندی، فارسی فقرا و سپاه-بوتون مِلتلر، همه انسان طایفه‌لری بو منگو بخششگه سویه‌نیب، امید توتیب، ابدیلیککه بیریککن دولتیمیز دعاسیگه مشغول بۆلسینلر و بو حکملر اجراسیدن تشقری چیقمه‌سینلر و بوریلمه‌سینلر، فرمانگه موافق ایش آلیب بارسینلر. بو حکم اولوغ پادشاه امضاسی بیلن یېتیشسه، اعتماد قیلسینلر.

www.ezgu.org

امر عالی بیلن ۹۳۳ (هجری) ییلی
جمادی الاوّل آیی‌نینگ ۲٤-کونیده یازیلدی.

شو کونلرده بؤلیب اؤتگن واقعه‌لردن، اوّل هم ذکر اېتیلگندی، کتّـه و کیچیکـده قؤرقـوو و خواطر آشدی. هېچ کیمدن مردانه سؤز و شجاعتلی فکر اېشیتیلمسدی. نه سؤزه‌مال وزیرلر و ولایت سؤره‌یاتگن امیرلرنینگ نه سؤزلریده، نه تدبیرلری مردانه‌لیک بار اېـدی، نـه اؤزلـری و قرارلریده هِمت بار اېدی. بو یوریشده بیرگینه خلیفه اؤزینی جوده یخشی توتدی. حـاکمیتنی قؤلده توتیش، مستحکملش بابیده سـعی-حرکـت و غیـرت قیلیـب خطاگـه یـؤل قؤیمـه‌دی. آخری، آدملرنینگ بونده‌ی قؤرقاقلیک و سستلیکلرینی کؤریـب، بیـر رېجـه اؤیلـب تاپـدیم. برچه‌بېک و بیگیتلرنی چقیریب شونده‌ی دېدیم:

«بېکلر و بیگیتلر!

هرکه آمد بر جهان اهل فنا خواهد بود،

آنکه پاینده و باقیست، خدا خواهد بود.

(مضمونی:

هر کیمسه بو جهانگه کېلرکن، آخری یؤقلیککه کېته‌دی، ابدي قالووچی یالغیز الله دیر.)

حیات مجلسیگه کیـرگن آدم‌نینـگ هـر بیـری آخـر-عاقبـت اجـل قدحیـدن ایچـه‌دی و تیریکلیک منزلیگه کېلگن هر بیر کیشی آخری دنیا غمخانه‌سیدن کېچیب کېته‌دی. یامان نـام بیلن تیریک یورگندن، یخشی نام بیلن اؤلگن افضل.

به نام نېکو گربمیرم رواست،

مره رام بایدکه، تن مرگ‌راست.

(مضمونی: یخشی نام بیلن اؤلسم، شو یېته‌دی، مېنگه. یخشی نام کېره‌ک، تنه اېسه اؤلـیم اوچون دیر.)

تنگری تعالی بونده‌ی سعادتنی بیزگه نصیب قیلیبدی و بونده‌ی دولتنی بیزگه یقین ایلبدی.

www.ezgu.org

اۆلگن-شهید، اۆلدیرگن-غازي. برچه‌نگیز تنگری‌نینگ کلامی نامی بیلن بـو اوروشـدن هـیچ کیم یوز اۆگیریشنی خَیالیگه کېلتیرمسلیگی و تا تنه‌سیدن جانی چیقمه‌گونیچـه، بـو جنـگ و اوروشدن چیقیب کېتمسلیگینی ایتیب، آنت ایچماغینگیز کېره‌ک».

بېک و نوکر، کتّه و کیچیک-همه‌سی ایستک بیلن قرآننی قۆلیگه آلیب، انه شـو مضـمونده قَسم ایچیـب، وعـده بېردیلـر. بـو جـوده یخشـی ربچـه ایـدی. یقـین-ییراقـده‌گی دۆسـت و دشمن‌نینگ کۆزی و قولاغی ایشیتیشی اوچون یخشی بۆلدی.

شو کونلری هر طرفدن غوغا-تۆپالانلر کۆتریلـدی. حسـینخان نوحـانی کېلیـب رَپری‌نـی آلدی. قطبخان‌نینگ آدملری چندورنی ایگلله‌دی. رستمخان دېگن پستکش میانِ دوآب‌ده‌گی یایچیلرنی تۆپلب کېلیب، گۆییل‌نی ایگلله‌دی، کیچیک علی‌نـی اسـیر قیلیـب آلـدی. زاهـد سَنبَل‌نی تشلب چیقدی. سلطان محمد دۆلدای قَنّۆج‌نی قالدیریب مېنینگ آلدیمگه کېلـدی. گوالیارنی گوالیارلیک کافرلر کېلیب، اۆره‌ب آلدیلر. گوالیارگه یاردمگه یوبـاریلگن عالمخـان گوالیارگه بارمه‌ی، اۆز ولایتیگه کېتدی. هرکونی هر تاماندن بیر ناخوش خبر کېلیب تـورردی. ایریم هندوستانلیکلر لشکرنی تشلب قاچه‌باشـله‌دیلر: هَیبتخـان کرکنـدي سَـنبَل‌گه قاچیـب کېتدی، حسنخان بریوال قاچیب، کافرلرگه قۆشیلدی. بولرگه پـروا قیلمـه‌ی، فقـط اۆزیمیزگـه ایشاندیک.

ارَابه‌لر، غلتکلی اوچ‌آیاق ارابه‌چه‌لر، قورال-یراغلر تیـار بـۆلگچ، جمـادی‌الآخر آیی‌نینـگ آخری، سه‌شنبه‌ده-نورۆز کـونی کۆچـدیک. اۆنـگ قنـات، چـپ قنـات و مرکزنـی صـفلب، آلدیمیزده‌گی ارابه و غلتکلـی سـه‌پایه‌لر بـیلن آلدینگـه حرکـت قیلـدیک. اسـتاد علیقولی‌گـه اۆزی‌نینگ میلتیقلیلری بیلن ارابه‌چیلر آرتیدن، اولردن قالیب کېتمه‌ی، صـفلنیب بۆلیـب یَیـاو باریش بویوریلدی. همه صفده اۆز جایینی ایگلله‌گنیدن سۆنگ، آتـده ایلـدَم باریـب، اۆنـگ قنات، چپ قنات، و مرکزده‌گی بېک و ییگیتلرنینگ کۆنگلینی کۆتریـب، هـر بیـر قِسـم‌نینگ قه‌یېرده توریشی و قَی یۆسینده یوریشینی بېلگیلب، کۆرستدیک. اوشبو ترتیب-انتظام بیلن بیز بیر کوروهچه یۆل باسیب، تۆخته‌دیک.

www.ezgu.org

کافرنینگ آدملری هم بیزنینگ یقینلشه‌یاتگنیمیزدن خبر تاپیب، بؤلک-بؤلک صفلنیب بیزگه قرەب کېله‌باشله‌دیلر. لشکر تؤختب، ارابه‌لر اؤرنه‌تیلیب، خندقلر قزیلگنیدن سؤنگ، اؤرده و اونینگ اطرافی محافظه‌سی‌نی مستحکمله‌دیک. اؤشه کونی اوروش باشلش نیتیمیز بؤلمه‌گنلیگی باعث آزگینه ییگیتلریمیز آلدینگه باریب، دشمن‌نینگ آدملری بیلن آلیشیب، اؤز بختلرینی سینب کؤردیلر. بیر نېچته کافرنی قؤلگه آلیب، باشینی کېسیب کېلتیردیلر. ملک قاسم هم بیر نېچته باش کېسیب آلیب کېلدی. او اؤزینی جوده یخشی توتدی. بولرنینگ برچه‌سیدن جنگچیلرنینگ کؤنگلی انچه کؤتریلدی، اولر قوواندی. آدملرده اؤزگچه قوونچ پَیدا بؤلدی.

اېرته‌سیگه بېکلر بیلن اوروش قیلیش نیتیده جؤنه‌ماقچی بؤلگن اېدیک هم که، خلیفه و باشقه خیرخواه بعضی کیشیلر تؤخته‌گن یېریمیز یقینلیگینی، اونی اوّل خندق بیلن اؤرەب، مستحکملب، کېین اوروش باشله‌سک، مقصدگه موافق بؤلردی، دېگن فکرنی بیلدیردیلر. خندق قَزیش ایشلری اوچون خلیفه‌نینگ اؤزی آتلَنیب، خندق قَزیله‌دیگن یېرلرنی بېلچیلرگه کؤرسه‌تیب، اولر اوستیدن نظارتچیلر بېلگیلب کېلدی.

جمادی‌الآخر آیی‌نینگ اؤن اوچینچیسیده، شنبه کونی ارابه‌لرنی آلدیمیزگه قطار قؤیدیریب، اؤنگ قنات، چپ قنات و مرکزگه صفلَنیب، قطارلر بیر کوروهگه یقین یؤل یوریب کېلیب، بېلگیلنگن جایگه توشدیک. بعضی چادرلر تیکیب بؤلینگن، بعضیلری اېندی تیکیله‌یاتگن اېدی هم که، دشمن‌نینگ صفی کؤرینه باشله‌گنلیگی حقیده خبر کېلتیردی. درحال اؤنگ قنات اؤنگ قناتگه، چپ قنات چپ قناتگه-جای-جایلریگه باریب، صفلرنی ارابه‌لر بیلن تؤسیب، مستحکملشلری بویوریلدی. اوشبو "فتحنامه"دن اسلام لشکری‌نینگ کیفیتی و کافرلر تؤده‌سی‌نینگ کمچیلیک اېکنلیگی، قطار و صفلرنینگ توریشلری، اسلام اهلی و کافرلرنینگ اوروشلرینی معلوم بؤله‌دی. شیخ زین تامانیدن بیتیلگن بو "فتحنامه" هېچ قنده‌ی آرتیقچه سؤز و کمچیلیکلرسیز بو یېرده قید اېتیلماقده.

www.ezgu.org

ظهیرالدین محمد بابر غازي فرمانی

...تنگری نعمتلری‌نینگ کېتمه-کېت کېلیب توریشی اونگه شکر و ثنا ایتیش‌نینگ کۆپه‌ییشی گه باعث دیر. تنگریگه شکر و ثنا ایتیش‌نینگ کۆپه‌ییشی تنگری نعمتلری‌نینگ کېتمه-کېت کېلیب توریشی‌نینگ سببی دیر. هر نعمتگه بیرار شکر لازم و هر شکرگه اونینگ کېتیدن بیرار نعمت. شکر لوازملرینی ادا قیلیش انسان قدرتیدن یوقاری و اقتدار ایگه‌لری اونینگ مراسمینی جاییگه قۆییشدن عاجز دیر. اینیقسه، شکر شونده‌ی بیر نعمت مقابلیده بۆلسه‌که، دنیاده هیچ بیر بایلیک اوندن بویوکراق و آخرتده بیرار یخشیلیک اوندن گوزه‌لراق بۆلمسه. بو ایسه، کوچلی کافرلرگه غلبه قازانیش و مغرور فاجرلرگه اوستون کېلیشدن باشقه‌چه بۆلمه‌یدی که، بولرگه اوخششلر تۆغریسیده "اولر کافرلر و فاجرلر" دېگن آیت اینگن دیر و عقل ایگه‌لری‌نینگ اۆتکیر کۆزلریگه بو غلبه‌دن کۆره یخشیراق سعادت کۆرینمه‌یدی.

خداگه شکر که، توغیلگندن تا شو دَمگچه خیرخواه خاطر و تۆغریلیک ایستر کۆنگیل‌نینگ اصل مطلبی و توب مقصدی بۆلیب کېلگن او بویوک سعادت و او اولوغ بخشش بو مبارک کونلرده بویوک تنگری‌نینگ لطف-کرَم بارگاهیدن یوز کۆرسه‌تیب قالدی. بی‌منت و بی‌علت مشکللرنی آچووچی و فیض ساچووچی ینگیدن ظفر کلیدی بیلن فیض ایشیکلرینی غلبه قازانگن شاهیمیزنینگ اولوغ چهره‌لریگه آچدی، سپوینچگه تۆلگن قۆشینلریمیزنینگ اتاقلی نامری عزتلی غازیلر دفتریگه یازیلدی و اسلام توغی ظفریاب لشکرلریمیزنینگ مددی بیلن کۆتریلیش و یوکسه‌لیش اوجیگه یېتدی.

بو سعادت و دولت‌نینگ صادر و ظاهر بۆلیشی شونده‌ی یوزه‌گه کېلدی: اسلام تَیه‌نچی بۆلگن عسکرلریمیز قیلیچلری‌نینگ شعله‌سی فتح و ظفر نورلری بیلن هند مملکتلرینی منور قیلگندن کېین، ایلگریگی "فتحنامه"لرده بیان قیلینگنیدېک، مؤفقیت قۆللری غلبه نشانلی بیراقلریمیزنی دهلی، آگره، جانپور، خرید، بیهره و باشقه اۆلکه‌لرده کۆتردی. خلقلرنینگ کۆپچیلیک مسلمان و کافر طایفه‌لری بیزنینگ قوتلوغ پادشاهلیگیمیزگه بۆی‌سونیب، قوللیک یۆلیگه صداقت و اخلاص قدمینی قۆیدیلر.

www.ezgu.org

اما رنا سنگا کافر اؤتگن وقتلرده قوتلوغ پادشاه‌لیگیمیزگه بؤی‌سونگنلیگینی اسـرار قیلیـب کېلگن بؤلسه هم، حاضرده او "تارتیندی و کېرلندی و کافرلر جمله‌سیدن بؤلدی" مضـمونیگه موافق شیطان‌صفت باش تارتیب، بیزدن اجره‌لگنلرگه باشـلیق بؤلـدی و شـو بـیلن بیـر قنچـه طایفه‌لرنینگ بیریکیشیگه سببچی بؤلدی که، بعضیلرنینگ گردنیده زنّـار طـوقی و ایریملـری مُرتدلیک تیکنی محنتیگه گرفتار ایـدی. او ملعـون کافرنینـگ استیلاسـی هنـد ولایتیـده شـو مرتبه‌ده ایدی که، پادشاه‌لیک دولتی‌نینگ قویاشی پارلشدن بـورون و شهنشـاه‌لیـک خلافتـی نوری‌نینگ برق اوریشیدن ایلگری، شو بیلن بیرگه، کتّه راجـه‌لر و رایلـر بـو قیرغینـده اونینـگ فرمانیگه بـؤی‌سـونگنلری حالـده بـو اوروشـده اونینـگ جلویـده بـؤلگن و مُرتـدلیک بـیلن توصیفلنگن حاکملر و یؤلباشچیلر اؤز اولوغلیکلرینی نظرده توتیب، هیچ بیر قیرغینده اونگـه بؤی‌سونمه‌گنلر، بلکه او بیلن بیرگه‌لشمه‌گنلر. و هیچ بیـر سـفرده صحبتداشـلیک و رفیقلیـک یؤلینی توتمه‌گنلر. بو کېنگ اؤلکه‌نینگ برچه اولـوغ سـلطانلری، چنانچـه، دهلـی سـلطانی، گوجرات سلطانی، مندو سلطانی و باشقه‌لری اؤزگه کافرلر بیلن بیرگه‌لشمه‌ی، او بوزوقّی بیلن قرشیلیک کؤرسه‌تیشدن عاجز بؤلیب، حیله یؤسونیده‌گی ملایملیک یؤلینی توتیـب، او بـیلن کېلیشووچیلیک قیلیب کېلگنلر. کافرلیک توغینی اسلام مملکتلری‌نینگ ایکّـی یوزگـه یقـین شهریده تیککن ایدی. مسجد و عبادتخانه لرنی خـراب قیلیـب، او جـایلرده‌گی مؤمنلرنینـگ خاتین، باله-چقه‌لرینی اسیر قیلدی. اونینگ قوتی واقعی حالتدن اؤتیب، شو درجه‌گـه بـاردی که، هندده قرار تاپگن قاعده‌گه کؤره، بیر لک‌لیک ولایت‌نی اؤن مینـگ سـوار و بیـر کرورلـی ولایتنی اؤن مینگ سوار اعتبار قیله‌دیلر، او کافرلر سرداری‌نینگ قؤلگه کیـریتگن مملکتلـری اؤن کرورگه ییتدی. بو درآمد بیرلک سوار اؤرنیده بؤله‌دی.

بو کونلرده مشهور کافرلرنینگ کؤپ گینه‌سی هیچ قچان هـیچ بیـر معرکـه‌ده اونگـه مـدد بیرمـه‌گنلری حالـده، اسـلام عسـکرلریگه دشـمنلیکلری جهتیـدن اونینـگ بوزوق‌طبیعـت لشکرلری صفینی آرتتیردیلر. چنانچه، خودّی توتونده‌ی سرکشلیک دعواسیده بؤلگن و تورلی جایلر کافرلری‌نینگ باشلاوچیسی حسابلنگن اؤنته مستقل حاکم او یره‌مس کافرگه کیشـن و

www.ezgu.org

زنجیردېک یاپیشیب آلدی. او اۊنته بشارتلنگنلر قرشیسیگه چیقیب، یامانلیک توغینی یـایگن اۊنته کافرنینگ قره‌ملـری و قۊشـینلری همـده غایـت کېنـگ ولایتلـری بـار ایـدی. چنانچـه، صلاح‌الدین اۊتّیز مینگ سواری‌لی، رَوال اُوده‌ی سینگ بَگَری اۊن ایکّی مینگ سـواری‌لـی و مېدینی رَو اۊن ایکّی مینگ سواری‌لی، حسن خان مېواتی اۊن ایکّی مینگ سواری‌لـی، برمـل اِیدری تۊرت ایکّی مینگ سواری‌لی، نَرپیَت هَرَه ییتّی مینـگ سـوواری‌لی، سَـتارَوِي کېپچـی آلتی ایکّی مینگ سواری‌لی، دَهرَم دېو تۊرت مینگ سواری‌لی، بیرسـینگ دېـو تـۊرت مینـگ سواری‌لی ولایتگه ایگه ایدی.

محمود خا ن اسکند رخا ن اۊغلی‌نینـگ ولا یـت و قیشـلاغی بۊلمسـه هـم، سـردارلیک امیدیده تخمیناً اۊن مینگ سواری جمـع قـیلگن ایـدی. سـاغلاملیک و امانلیـک وادیسـیدن اوزاقلشگنلرنینگ جمعـی، هنـد قیشـلاق و ولا یتلریـده دوام اېتیـب کـېلگن قاعـده بۊییچـه، همه‌سی بۊلیب، ایکّی لک بیر مینگ بۊلگن ایدی.

القصـه، او مغـرور ایچـی قـاره کـافر بغـری قتّیـق کافرلرنینـگ کـۊنگیللرینی یـوزه‌کی بیریکتیریب، مسـلمانلر گـه قرشـیلیک کۊرسـه‌تیش و اولـر بـیلن اوروشـیش همـده پَیغمبـر علیه‌السلام شـریعتی‌نینگ اساسـلرینی ییمیـریش حالتیگـه اۊتـدی. پادشـاه‌نینگ جنگچـی عسکرلری خدانینگ بلاسیدېک او کۊزسیز قاره دجّاللر باشیگه یاپیریلیـب، «قضـا یېتیشسـه، کۊز کۊربۊله‌دی» دېگن حکم‌نـی خلـق و نـاموس ایگـه‌لری‌نینگ اۊتکیـر نظرلریگـه منظـور قیلدیلر و «کیم که دیـن اوچـون اوروش قیلسـه، البتـه، او اۊز نفسـی اوچـون اوروش قـیلگن بۊله‌دی» آیتینی ملاحظه قیلیب، «کافرلرگه و منافقلرگه قرشی اوروشینگ» دېگـن بجریلیشـی لازم بۊلگن حکمنی عملگه آشیردیلر. ۹۳۳ (هجری) ییل جمادی‌الثانی آیی‌نینگ ۱۳ـنچـی شنبه کونی بیانه مضافاتی‌نینگ کنو موضعیده‌گی تاغ اطرافیده دشمندن ایکّی کـوروه مسـافه‌ده غلبه نشانلی اسلام لشکرلری‌نینگ چادرلری تیکیلدی. اسـلام سـواری‌لری‌نینگ حشـمت و دبدبـه‌لری دیـن دشـمنلری و کـافر لعینلرنینـگ قولاقلریگـه یېتیشـی بـیلن محمدي ملـت مخالفلری، اهل اسلام کعبه‌سینی بوزیشگه بېل باغله‌گن "اصـحاب فیـل"دېـک، تاغ‌جثـه و

www.ezgu.org

دېوهَیبَت فیللرنی اۋزلریگه مددکار و تیه‌نچ قیلیب، همه‌لری بیر جان، بیر تن بۋلیب، اوز بوزوقی لشکرلرینی ترتیبگه سالدیلر.

نظم مضمونی:

ذلیل هندیلر، "اصحاب فیل" کبی، اۋز فیللریگه مغرور بۋلدیلر.

همه‌لری اجل تونیدېک خونوک وشوم، توندن قاره و یولدوزلردن کۋپراق ایدیلر. همه‌لری خودّی آلاودېک، لېکن توتون کبی کېککه‌ییب، کۋم-کۋک آسمانگه باش تارتگن ایدیلر.

آتلیق و پیَاو، خودّی چومالیدېک مینگ-مینگلب اۋنگ و سۋلدن کېلدیلر. اوروش قصدیده یېنگیلمس اۋردو تامان یۋنه‌لدیلر. شجاعت بۋستانی‌نینگ درختلریگه اۋخشه‌گن غزاتچی اسلام عسکرلری صنوبرده‌ی صف تارتیب، صنوبر شکللی پۋلات قلپاقلری‌نینگ قویاشده‌ی پارلاوچی اوچلرینی، خدایۋلیده جنگ قیلووچیلرنینگ قلبلریدېک، یوکسکلیک اوجیگه یېتکزدیلر. صفلر اسکندر دېواریدېک تېمیرگه اَیلَنگن و توزیلیش پَیغمبر شریعتی‌نینگ یۋللری کبی تۋغری و مستحکم ایدی. قوتی‌نینگ متانتی، گویاکه توبدن بیر-بیریگه چیرمه‌شیب کېتگن؛ «نجات و بختیارلیک، اولر خدادن بۋلگن تۋغری یۋلده‌دیرلر و اولر نجات تاپگندیرلر» دېگن سۋزگه موافق، اولرنینگ خاص صفتی ایدی.

قطعه مضمونی:

شهنشاه‌نینگ رایی کبی برقرار، دین‌دېک کیشیلرده قۋرقوو یۋقلیکدن صفلر رخنه‌سیز.
اونینگ بیراقلری همه یاققه یاییلگن، همه‌سی «انافتحنا» (بیز فتح قیلدیک) الفلریدېک.

هوشیارلیک و احتیاطکارلیکنی کۋزده توتیب قۋشین‌نینگ آلد تامانیگه قۋییلگن توفنگچیلر و رعداندازلرنی روم جنگچیلری یۋسینیده پناه‌لش اوچون ارابه‌لردن بیر صف ترتیب بېریب، او لربیر-بیرلریگه زنجیر بیلن توتشتیریلدی.

القصه، اسلام عسکرلری شونده‌ی انتظام و استحکام پیدا قیلدیلرکه، بویوک عقل و یوکسک فلک اونینگ تدبیرچیسی، ترتیب بېرووچیسیگه آفرین دېدی.

بو ترتیب و انتظامنی، قوّت و استحکامنی وجودگه کېلتیریشده حضرت سلطان‌نینگ

www.ezgu.org

يقينى، خاقانى دولتى‌نينگ سوينچيغى نظام‌الدين على خليفه‌دادنينگ همـه سـعى-حركـت و تدبيرلرى تقديرگه موافق، برچه سردارليک و ايـش يوريتيشـلرى پادشـاه‌نينگ پـارلاق رأييگـه مقبول توشدى.

پادشاه‌نينگ قۉلده توريشيگه قرار بېريلدى.

قۉل‌نينگ اۉنگ تامانيده: مددگه خدانينگ لطفيگه خاص بۉلگن سـعادتلى قوتلـوغ عزيـز كتّه برادر چين تېمور سلطان و خدا نظريگه منظور بۉلگن كتّه عزيز فرزند سليمانشاه، تـۉغرى يۉل اېگه‌سى ولى نسبتلى جناب خواجه كمال‌الدين دۉست خاوند، عالى سـلطنت تَيـه‌نچى، اېنگ يقين و اختصاص اېگه‌لرى‌نينگ زبده‌سى كمال‌الدين يـونس علـى، خاصـلر تيـه‌نچى، كامل اخلاصلى جلال‌الدين شاه منصور برلاس، خاصلر تيه‌نچى، اختصاص اېگـه‌لرى‌نينگ زبده‌سى نظام‌الدين درويش محمد ساربان، خاصلرتيه‌نچى، چـين اخلاصـلى شـهاب‌الدين عبدالله كتابدار و نظام‌الدين دۉست اېشيک‌آغه اۉز اۉرينلريده قرار تاپديلر.

قۉل‌نينگ چپ تامانيـده: سـلطنت اېگه‌سـى، خليفه‌ليککـه نسـبتلى سـلطان علاءالـدين عالمخان بن سلطان بهلـول لـۉدي، حضـرت سـلطان‌نينگ يقينـى، کېـنگش و مصـلحتچى صدرلرنينگ بويوگى، اسلام‌نينگ قوّتى شيخ زين خوافي، خاصلر تيه‌نچى، كامل اخلاصـلى كمال‌الدين محب على، حضرت سلطان‌نينگ يقينى، خاصلر تيه‌نچى نظام‌الدين توردى‌بېـک (مرحوم قۉچ احمد بېک‌نينگ برادرى)، اصيلزاده واعيانلر بويـوگى، اولـوغ خـان آرايشـخان، مذكور قۉچبېک مرحوم‌نينگ اۉغلى شېرافگن، خلق اۉرته‌سيده وزيرلرنينـگ بويـوک وزيـرى خواجه كمال‌الدين حسين و بويوک دېـوان كيشـيلرى گروهيـدن هـر بيرلـرى مقـرر قيلينـگن اۉرينده تورديلر.

برانغارده عزيز و اولوغ فرزند، سـعادتلى و بختيـار، سـلطنت و خلافت‌نينـگ اعزازليسـى محمد همايون بهادِر اۉرنه‌شيب، اۉنگ تامانيگه فرزند عزيز سلطنت اېگه‌سى قاسـم حسـين سلطان و خاصلر تيه‌نچى نظام‌الدين احمد يوسف اۉغلاقچـى و مملکـت ايشـانچى، كامـل اخلاصلى جلال‌الدين هندوبېک قَوچين، مملكت ايشانچى، چـين اخلاصـلى جلال‌الـدين

www.ezgu.org

خسرو كۆكلدش، مملكت ايشانچى قوامبيک اۏردوشاه، خلقلر تيه‌نچى، كامل اعتقاد و اخلاصلى ولى خازن قراقۆزى، خاصلر تيه‌نچى نظام‌الدين پيرقولى سيستانى، ايل اۏرته‌سيده وزيرلر تيه‌نچى خواجه كمال‌الدين پهلوان بدخشى، خاصلر ايشانچليسى نظام‌الدين عبدالشكور و اعيانلر ايشانچليسى عراق ايلچيسى سليمان آقا و سيستان ايلچيسى حسين آغه قرار تاپدى. ايتيب اۏتيلگن دولتلى فرزنديميزنينگ زۆر غلبه‌لى چپ تامانيده عاليجناب مرتضى‌گه نسبتلى سيد اولادى ميرحمزه، خاصلر تيه‌نچى شمس‌الدين محمدي كۆكلداش و نظام‌الدين خواجگى اسد خا ندار تعيينلنديلر.

برانغارده هند اميرلريدن مملكت تيه‌نچى، خانلرخانى دلاورخان، اعيانلر تيه‌نچى ملكداد كرَه‌ني و اعيانلر تيه‌نچى شيخلر شيخى شيخ گورن- هر بيرلرى بويوريلگن يېرلرده توردیلر.

اسلام‌شعارلى قۆشين‌نينگ جوانغاريده عالى درجه‌لى پَيغمبرنينگ اينگ زبده اولادى سيد مهدي خواجه، اينگ عزيز و اولوغ برادر محمد سلطان ميرزا، سلطنت ايگه‌سى و خلافت نسبتلى عادل سلطان محمود سلطان اۏغلى، مملكت ايشانچى شمس‌الدين محمدعلى جنگ-جنگ، خاصلر تيه‌نچى، كامل اختصاصلى جلال‌الدين قوتلوق‌قدَم قراوول، خاصلر تيه‌نچى، كامل اخلاصلى جلال‌الدين شاه حسينى بارَكى مۆغول غنچى و نظام‌الدين جانى‌بيک محمدبيک اتكه صف تارتديلر.

بو طرفده هند اميرلريدن سلطانلر خلاصه‌سى كمالخان و جلال خان مذكور سلطان علاءالدين اۏغيللرى، اعيانلر ايشانچليسى عليخان شيخزاده فرمولي و اعيانلر ايشانچليسى نظام خان بيانه تعيين بۆلگن ايديلر.

تۆلغه‌مه اوچون خاصلر ايشانچى كامل ايشانچلى توردیكه و ملک قاسم بابا قشقه‌نينگ برادرى برچه مۆغول تۆده‌لرى بيلن-برانغار تامانيده؛ خاصلر تيه‌نچى، تۆغرى اخلاصلى مؤمن‌اتكه، خاصلر تيه‌نچى رستم تورکمن باشليغ خاص عسكرلردن بير تۆده‌سى بيلن جوانغار تامانده نامزاد بۆلديلر. خاصلر تيه‌نچى كامل اخلاصلى، اختصاصليلرنينگ سره‌سى نظام‌الدين سلطان محمد بخشى اسلام غازيلرى اعيان و اركانلرينى تعيينلنگن جايلريده

www.ezgu.org

سقلب، اۆزی بیزنینگ حکملریمیزنی اپشیتیشگه تیار توررّدی. تواچی و یساووللرنی تېوره‌ک-اطرافگه یوباریب، عسکر و سپاهی‌لرنی ضبط قیلیش بابیده حکملریمیزنی بویوک سلطانلرگه، عزتلی امیرلرگه و حرمتلی غازیلرگه یېتکزیب توررّدی.

قۆشین کېره‌ک-یراغی برپا و مهیا بۆلیب، هر کیشی اوز جاییگه باریب تورگنده سۆزسیز بجریلیشی لازم بۆلگن شرفلی فرمان صادر بۆلدی که، هیچ کیم بویروقسیز تورگن اۆرنیدن قیمیرلمه‌سین و رخصتسیز اوروشگه کیریشمه‌سین.

مذکور کوندن بیر قسمی اۆتگن اېدی، ایکّی مقابل تامان بیر-بیریگه یقین کېلیب، اوروش باشلَنیب کېتدی. ایکّی تامان قۆلی، گۆیا نور و ظلمت کبی، بیربیرلریگه قرشی توریب، برانغار و جوانغارده شونده‌ی زۆر اوروش بۆلدی که، یېر یوزیگه زلزله و یوکسک آسمانگه غلغله توشدی. کافرلرنینگ بوزوقی جوانغاری اسلام‌نینگ مبارک عسکری برانغاری تامان یۆنه‌لیب، خسرو کۆکَلداش، بابا قشقه‌نینگ برادری ملک قاسم اوستیگه هجوم قیلدیلر. اینگ عزیز و اولوغ برادر چین تېمور سلطان بویروق بۆییچه اولرنینگ یاردمیگه باریب، مردانه اوروش باشله‌دی که، کافرلرنی جاییدن اولاقتیریب، قلبلری کېتیگچه دېیرلی سیلکیتیب یوباردی. غلبه انعامی او عزیز برادرنینگ نامیگه بۆلدی. زمانه نادری مصطفی رومی اولوغ یره‌تووچی‌نینگ عنایت نظریگه منظور بۆلگن، قَیترووچی و بویورووچی ملک‌نینگ لطف-کرملری بیلن اختصاص تاپگن بختیار و اینگ عزیز فرزندیمیز محمد همایون بهادِرنینگ قۆلیدن ارابه‌لرنی آلدینگه کېلتیریب، کافرلرنینگ قۆشینلری صفلرینی توفنگ و ضربزن بیلن قلبلریدیک چیل-چیل قیلدی. خودّی اوروش پیتیده عزیز واولوغ برادر قاسم حسین سلطان، خاصلر تیه‌نچی نظام‌الدین احمد یوسف و قوامبېک فرمان آلیب، اولرنینگ یاردمیگه باردیلر. کافرلرنینگ گروهلری اۆقتین-اۆقتین اۆز کیشیلری یاردمیگه یېتیب کېلردیلر.

بیز هم مملکت ایشانچی جلال‌الدین هندوبېک‌نی، اونینگ کېتیدن خاصلر تیه‌نچی محمدي کۆکلداش و خواجه‌گی اسد جاندارنی، اوندن کېین عالی سلطنت تیه‌نچی و خاص یقین جمال‌الدین یونس علی، خاصلر تیه‌نچی کامل اخلاصلی جلا ل‌الدین شاه منصور

www.ezgu.org

برلاس و خاصلر تیه‌نچی شهاب‌الدین عبدالله کتابدارنی، اولـر آرقه‌سیدن خاصـلر تیـه‌نچی دوست ایشیک‌آغه و شمس‌الدین محمد خلیل اخته‌بیگی‌نی کۆمککه یوباردیک.

کافرلرنینگ برانغاری نیچـه مرتبـه‌دن اسـلام قۆشـینی جوانغـاری تامـان هجـوم قیلیـب، اۆزلرینی نجات ایگه‌لری غازیلرگه ییتکزدیلر. هر گـل عظمـت غـازیلر بعضـیلرینی ظفرلـی اۆقلر بیلن تموققه یوباریب، بیرقسمینی قَیتردیلر. خاصلر تیه‌نچی مؤمن اتکه و رستم تورکمن بدکردار کافرلرنینگ ظلمت‌شـعار قۆشـینلری‌نینگ آرقه‌سـیدن یۆنه‌لـدیلر. نـوکرلر باشـلیگی خاصلر تیه‌نچی، تۆغری اخلاصلی خواجه محمود علی اتکه و حضرت سلطان‌نینگ یقینـی، خاقانی دولتی‌نینگ ایشانچی نظام‌الدین علی خلیفه‌نی اۆشه‌لر کۆمگیگه یوباردیـک. عزیـز و اولوغ برادر محمـد سـلطان میـرزا، سـلطنت ایگه‌سـی عـادل سـلطان، مملکـت ایشـانچی محی‌الدین عبدالعزیز میرآخۆر، جلال‌الدین قوتلوق‌قدم قراوول و شـمس‌الدین محمـد علـی جنگ-جنگ و خاصلر تیه‌نچی شاه حسینی بارَکي مؤغـول غنچـی محکـم توریـب، اوروش قیلدیلر. ایل ارا بویوک وزیرلر وزیری خواجه کمال‌الدین حسین‌نی دیـوان کیشـیلری گروهـی بیلن اولرنینگ کۆمگیگه یوباردیم. برچه جنگچیلر تۆلیق سعی و غیرت بیلن اوروشگه رغبت کۆرسه‌تیب، «اَیت، ایکّی ایزگولیکدن باشقه بیرار نرسه‌نی بیزدن کوته‌دیلرمی؟» دیگـن آیتنـی نظری اعتبارگه آلدیلر و جان بیریش یوریشینی قیلیب، جان آلیش بیراغینی کۆتردیلر.

اوروش-اۆلدیریش اوزاققه چۆزیلیب آخری کۆرینمس بۆلگندن کیین، اجراسی مجبـوري فرمان ییتیشدی که، زنجیرلنگن شیردیک ارابه کیتیده تـورگن پادشـاهگه خـاص عسـکرلردن جنگاور ییگیتلر، یکدللیک اۆرمانیـده یـاتر ارسـلانلر قۆل‌نینـگ اۆنـگ و سـۆلیدن چیقیـب، توفنگچیلرنینگ جایینی اۆرته‌ده قالدیریب، ایکّی تاماندن جنگ قیلسینلر. اولر افق پرده‌سـیده کۆرینگن تانگ یاروغیدیک، ارابه کیتیدن چیقیب هجوم قیلدیلر. منحوس کافرلرنینـگ شـفق توسلی قانلرینی فلک گنبذیگه اۆخشه‌گن معرکه میدانیده تۆکیب، کۆپچیلیـک سرکشـلرنینگ باشلرینی تن فلکیدن یولدوزدیک محو قیلدیلر.

زمانه نادری استاد علیقـولی اۆز کیشـیلری بـیلن قۆل‌نینـگ آلدیـده توریـب، مردانـه‌لیک

www.ezgu.org

کۈرسه‌تيب، تېمير قۈرغاندېک کافرلر صفيگه شونده‌ی کتّه جثه‌لی تاشلرنی آتردی‌که، اگر او تاشنی عمللر ترازوسی‌نينگ پلّه‌سيگه سالسه‌لر، ايگه‌سی، "کيم‌نينگ تاشی آغير کېلسه، او يخشی تورموشده يشه‌يدی" دېگن نام آله‌دی و اگر قتّيق تاققه و بلند تيپه‌گه آتسه‌لر، "تره‌لگن يونگده‌ی" تيت-پيت قيليب يوباره‌دی. منه شونده‌ی تاش، توفنگ و ضربزن آتيش بيلن کۈپچيليک کافرلرنی قوله‌تدی.

پادشاه قۈلی‌نينگ توفنگ‌اندازلری، بويروق بۈييچه، ارابه‌دن ميدان اۈرته‌سيگه کېليب، هر بيرلری کافرلردن کۈپيگه اۈليم مزه‌لرينی ايچيرديلر. پياده‌لر زۈر خطرلی اۈيينگه کيريب، اۈز نام‌لرينی اۈرمان شېرلری و مردليک ميدانی‌نينگ باتيرلری اۈرته‌سيده مشهور قيلديلر.

بو احوال مناسبتی بيلن حضرت خاقاندن، قۈل‌نينگ ارابه‌لرينی ايلگری سوريشگه فرمان بۈلدی. شخصاً پادشاه‌نينگ اۈزی، اۈنگ تاماندن فتح و دولت، سۈل تاماندن اقبال و نصرت بۈلگنی حالده، کافرلر قۈشينی تامان قۈزغَلدی. تېوره‌ک-اطرافدن ظفر نشانلی قۈشين بو حالنی مشاهده قيليب، زۈر قۈشين دېنگيزيده دهشتلی تۈلقين کۈتريلدی و بو دېنگيزنينگ برچه نهنگ بليقلری شجاعتينی يوزه‌گه چيقردی. غبار ظلمتی بوتون ميداننی قاره بولوت کبی قاپلب، قليچلرنينگ يره‌قلشی چقماق چقيشده‌گی يلتيره‌شدن هم اۈتيب کېتدی. گَردنينگ کۈتريليشی کون يوزينی آينه‌نينگ آرقه تامانيده‌ی بی نور قيليب قۈيدی، کلتک اوروچی بيلن کلتک يېگووچی، غالب بيلن مغلوب اره‌لشيب کېتيب، بِيرينی بيريدن اجره‌تيش قيين بۈلدی. زمانه سِحرگری شونده‌ی بير کېچه‌نی نظرگه کېلتيردی که، اونده تيردن باشقه سياره، يۈليده محکم تورگن سواريلردن تشقری تورغون يولدوزلر کۈرينمس ايدی.

نظم مضمونی:

اوروش کونی قان‌نينگ نمی (بير آستيده‌گی) بليققه، گردی ايسه (آسمانده‌گی) آيگه يېتدی. بو کېنگ دشتده آتلرنينگ تویاقلری ضربيدن يېر آلتيگه، آسمان سکيزگه ايلندی.

غازی جنگچيلر، عينِ جان آليب، جان بېريب تورگن پيتده غيب نداچيسيدن: «قَيغورمنگ، اميدسيزلنمنگ، غمگه توشمنگ-غلبه سيزلرده» دېگن خوش خبر ايشيتر، انيق

www.ezgu.org

خبرلر یېتکزووچیدن: «اللّهدن یاردم و فتح یقین دیر، مؤمنلرگه بشارت قیل» دېگن خوش خبرنی تینگلهدیلر، شوندهی شوق بیلن اوروش قیلردیلرکه، یوقاری عالم فرشتهلریدن اولرگه تحسین نداسی یېتردی. مقرب فرشتهلر پروانه کبی اولرنینگ باشلریدن ایلنردیلر. ایکّی نماز آرهسیده اوروش شوندهی گوریللهدی که، او مشعللردن فلکلرگه بیراق کؤتریلردی. اسلام لشکرلری نینگ برانغار و جوانغارلری کافرلرنینگ برانغار و جوانغارلرینی قؤل بیلن بیرلیکده بیر یېرگه تؤپلهدی.

نامدار جنگچیلریمیزغلبهسی اثرلری و اسلام بیراغینینگ یوقاری کؤتریلیشی ظاهر بؤله بارگنی سری، او ملعون کافرلر و یرهمس دینسیزلر بیر مدت اؤز حاللریگه حیران بؤلیب توردیلر. آخرده جانلریدن کؤنگیل اوزیب، قؤلنینگ اؤنگ و سؤلیده هجومگه اؤتدیلر. سؤل تامانده کؤپراق هجوم قیلیب، اؤزلرینی یقین یېتکزدیلر. اما شجاعتلی غازیلر ثوابنی کؤزده توتیب، اؤق کؤچتینی هر بیرلرینینگ کؤکرهکلری زمینیگه اؤتقزدیلر و همهلرینی اؤزلرینینگ قاره بختلری کبی آرقهگه قیتردیلر. و او حالت نصرت و اقبال شبادهلرینی قوتلوق نوابلیک دولتیمیز چمنیگه ایستیردی. و «حقیقتاً، بیز سېنگه یارقین غلبه ایشیگینی آچدیک» مژدهسینی یېتکزدی. فتح گؤزهلینینگ عالمگه آرا بېرووچی جمالی «اللّه سېنگه اولوغ نصرت بیلن کؤمک بېرهدی» کاکلی بیلن بېزهلیب، پرده آستیده یشیرینیب تورگن اقبال سعادتی یاردم بېریب، بو حالنینگ گواهی بؤلدی.

بوزوق هندلر اؤز حاللرینی مشکل بیلیب، "تیتیلگن یونگدېک" ساچیلیب و تؤزیگن پلاسدېک نابود بؤلدیلر. کؤپلر اؤلیب، معرکه میدانیده قالدیلر، بیرمونچهلری باشلریدن کېچیب چؤللرده سرسانلیککه توشدیلر و قرغهـقوزغونگه یېمیش بؤلدیلر. اؤلگنلردن تېپهلر و باشلردن منارهلر یوزهگه کېلدی. حسن‌خا ن مېواتي توفنگ ضربی بیلن اؤلگنلر قطاریگه تیزیلدی؛ خلایق سرداری بؤلیب کېلگن، یؤلدن آزگن سرکشلرنینگ کؤپلری اؤق و توفنگ تېگیب حیاتلرینی توگتدیلر. جملهدن، اودهیپور ولایتینینگ حاکمی، اؤن ایکّی مینگ سواریلی رَوال اودهی سینگهه بَگَری؛ تؤرت مینگ سواریلی رای چندربَن چهوهَن؛ آلتی

www.ezgu.org

مينگ سوارى‌لى چندېرى اۋلكه‌ســى‌نينگ حــاكمى بوپَــترَو مـذكور صـلاح‌الدين اۋغلـى؛ تـۋرت مينـگ سـوارى‌لى منيكچنـد چـه‌وهَن و دِلپَـت رَو؛ اۋتّيـز مينـگ سـوارى‌لى گَنگـو، كرم‌سينگهه و دَنگورسي، ينه هر بيرى بير گروه باشليغى و شوكت هم شكوه ايگه‌ســى بـۋلگن باشقه‌لرى تموققه يۋللنديلر و بو باتقاقليک اۋتيدن اينگ چوقورليككـه كېتـديلر. كافرلرنينـگ مملكتــى مجروحلــر و اۋليكلــر بــيلن جهنمــدېک تۋلــدى، جهنم‌نينـگ اينـگ تــوبى دۋزخ پاسبانيگه جان تاپشيرگن منافقلرگه ليما-ليم بۋلدى.

اسلام عسكرلريدن هر كيم بير تامانگه بارسه، هر قدمده بير ســركش‌نينگ اۋليگينــى تــاپر ايدى. اۋردوگه قاچووچيلر كېتيدن يوگورسه، هر بير قدمينى ينچيلگن بير حشــمتلى گــوده‌دن خالى تاپمس ايدى.

همه هندولر اۋلديريلگن خوار-زار،

توفنگ تاشى بيلن، "اصحاب فيل"ده‌ى.

تنه‌لردن تاغلر بۋلدى عيان،

هر بير تاغده او چشمه‌دن آقردى قان.

زۋر شُكوه‌لى صف اۋقى‌نينگ قۋرقينچيده‌ى

ساچيشردى هر بير دشت و تاغ تامان.

٩٣٣ (هجرى) ييل، شعبان آيى‌نينگ ٢٥-نچيسيده بيتيلدى.

بو غلبه‌دن كېين "طغرا"[٣]ده "غازى" سۋزى بيتيلدى. فتحنامــه‌ده طغرانينـگ آســتيده اوشــبو رباعى‌نى بيتديم:

اسلام اوچون آواره‌ى يازى بۋلدوم،	كفار و هنود حرب سازى بۋلدوم،
جزم ايلاب ايديم اۋزنى شهيد اۋلماققه	المنّةلله كه غازى بۋلدوم.

٣- طغرا ــ بويروق وياrليقلرنينگ تېپه‌سيگه كَتيبه قيليب يازيلگن پادشاه بېلگيسى.

www.ezgu.org

شیخ زین بو فتحگه "فتح پادشاه اسلام[٤]" جمله‌سینی تأریخ قیلیب تاپگن ایدی. میرغیاث هم تأریخنی اوشبو جمله‌دن تاپیب، رباعی بیتیب، کابل‌دن کېله‌یاتگن کیشیلردن مېنگه یوبارگن ایدی. توارد رۉی بېریبدی. هم شیخ زین، هم میرغیاث‌نینگ رباعیلریدن تاپگن سۉزلری جوده یخشی بۉلگنلیگی اوچون اۉشه سۉزلرنینگ اۉزی کېلتیریلدی. ینه بیر سفر دیپالپور فتحیده شیخ زین "وسعت شهرربیع‌الاول[٥]"نی تأریخ قیلگن ایدی. میرغیاث هم شو سۉزلردن تأریخ تاپگندی.

دشمن‌نی یکسان قیلیب، آرتیدن قوویب باریب، سَوه‌له‌دیک. کافرنینگ قرارگاهی بیزنینگ اۉرده‌دن ایکّی کوروه نَریده ایدی. اۉرده‌سیگچه یېتیب بارگچ، محمدي، عبدالعزیز، علیخان و ینه بعضی آدملریمیزنی کافرنینگ آرتیدن قوویب باریش اوچون جۉنه‌تدیک. آزگینه بې‌پروالیک بۉلدی. بیراوگه ایشانمه‌ی، اۉزیم باریشیم کېره‌ک ایدی. کافرلر قرارگاهیدن بیر کوروه‌چه مسافه باسیب اۉتگن ایدیم. کون کېچه بۉلگنی باعث قَیتدیک، خفتن نمازی پیتی اۉرده‌گه کېلدیک.

محمد شریف منجم، قنچه شوم‌نفسلیکلر قیلگن ایدی، درحال مبارکباد قیلیشگه کېلدی. قتّیق سۉکیب، ایچیمنی بۉشه‌تدیم. گرچه او کافرصفت و شوم نفس، اۉزی‌گه جوده مغرور و کۉپ ساووق کیشی بۉلسه‌ده، مېنگه کۉپ ییللردن بویان خدمت قیلیب کېلردی. اونگه بیر لک انعام قیلدیم و مېنینگ قۉلیم آستیده بۉلگن مملکتلرده قالمسلیگینی ایتیب، رخصت بېردیم.

کېینگی کوننی هم شو لشکرگاهده اۉتکزدیک. محمد علی جنگ-جنگ، شیخ گورن و عبدالملک قۉرچی (مِیلتیقچی) کتّه گروه بیلن میان‌دوآب‌ده عصیان کۉتریب، گۉییل‌نی

٤-"فتح پادشاه اسلام" جمله‌سی ابجد حرفلری بیلن یازیلیب، بوحسابده حسابلب چیقیلسه، ۹۳۳ هجري ییل کېلیب چیقه‌دی، میلادي ییل حسابیده ۱۵۲۷ ییل.

٥-"وسعت شهر ربیع الاوّل" جمله‌سیده‌گی عربي حرفلر ابجد حسابیده آلینیب قۉشیلگنده، هجري ۹۳۰ چیقه‌دی، میلادي ۱۵۲٤ ییل.

www.ezgu.org

ایگللب، کیچیک علی‌نی اسیر قیلیب آلگن الیاس‌خـان اوسـتیگه یوباریلـدی. بـولر یېتیـب بارگنلریده الیاس خـان‌نینـگ آدملـری اوروشـالمه‌ی، صـفی بوزیلیـب، هـر تامانگـه ترقـب کېته‌دیلر. مېن آگره‌گه کېلگنیمدن بیـر نېچـه کـون کېـین الیـاس‌خـان‌نی توتیـب کېلتیردیلـر، تیریکله‌یین تېریسینی شیلدیردیم. اۆردونینگ قرشیسیده جایلشگن کۆهـَچه تېپه‌لیگی اوستیده (اوروش شو یېرده صادر بۆلگندی)، کلّه منار قوریشلرینی بویوریب، فرمان بېردیم.

بو جایدن ایکّی منزل یوریب، بیانه‌گه باردیک. بیانه‌گه یېتگونچه، حتا اَلوَر و مېـوات‌گچـه بۆلگن یېرلرده کافر و مُرتدلرنینگ اۆلیگی تۆلیب یاتردی. مـېن باریـب بیانـه‌نی سَـیر قیلـدیم. قرارگاه‌گه کېلیب، تورک و هنـد امیرلرینـی چارلـب بـو کافرنینـگ (رنـا سَـنگانینگ) یېرلـری اوستیگه باستیریب باریشنی کېنگشیب آلدیک. یۆلده سوو آزلیگی و هوا حددن زیـاد ایسّـیق بۆلگنلیگی باعث بو یوریش توخته‌تیلدی.

مېوات ولایتی دهلی‌گه یقین یېرده جایلشگن. تخمیناً اوچ-تۆرت کرورچـه درآمـدی بـار. حسن خان مېواتي‌گه بو یېرلر آته-باباسیدن قالگن، اولـر بـو یېرلرنـی یـوز-ایکّی یـوز ییللـردن بویان مستقل باشقریب کېلگنلر. دهلی سلطانیگه ایسه یریم-یارتی بـۆی‌سـونیب کېلیشـرکن. هنـد سـلطانلری ولایتلری‌نینـگ کتّه‌لیگیـدن یـا فرصـتلری‌نینگ آزلیگیـدن یـا خـود مېـوات یېرلری‌نینگ تاغلی جایلر بۆلگنلیگی باعث اونگـه قَیریلیـب هـم قره‌مـه‌ی، اۆزلریگـه تۆلیـق بۆی‌سوندیریشگه حرکـت قیلمـه‌گنلر، مېـواتلیکلر اولرگـه شـونچه‌که اطاعـت قیله‌دیگنـدېک ایدیلر. بیز هم هند فتحیدن سۆنگ سابق سلطانلر یۆلینی توتیب، حسن‌خان‌نینـگ حرمتینـی جاییگه قۆیدیک. اما بو کۆر نمـک، کافرصـفت ایمانسـیز بیزنینـگ لطـف و عنـایتلریمیزنی اونوتـدی، غمخۆرلیـک و حرمـت کۆرسـتگنیمیز اوچـون شـکر قیلمـه‌دی، بلکـه اوّل هـم یازگنیمیزدېک، برچه فتنه‌لرگـه اۆت قۆیـووچی و برچـه یامانلیکلرگـه سـببچی اونینـگ اۆزی بۆلدی.

کافرلرگه قرشی یوریش قالدیریلگنیدن کېین مېوات‌نی ایگللش اوچون یۆلگـه توشـدیک. تۆرت منزلده تۆختب، مېوات حکمداری اۆتیرگن اَلوَر قۆرغانیدن آلتی کـوروه‌لیـک مسـافه‌ده

www.ezgu.org

مانَس دریاسی قیرغاغیگه کېلیب توشدیک. حسن‌خان‌دن بورون آته-باباسی تیجره‌ده اۉتیریشر اېکن. مېن هندوستان‌گه کیریب، پهرخان‌نی باسیب، لاهور و دیپالپورنی قۉلگه آلگن ییلی مېندن قۉرققنی باعث احتیاطکارلیک قیلیب، بو قۉرغاننی بنا قیلیشگه کیریشگن اېدی.

حسن‌خان‌نینگ کرَم‌چند اسملی آبرولی کیشیلریدن بیری حسن‌خان‌نینگ اۉغلی آگره‌ده اېکنیده هم کېلگندی. اۉغلی‌نینگ قاشیدن کېلیب الوُرده امانلیک سۉره‌دی. اونگه عبدالرحیم شیغاوول‌نی قۉشیب، چقیریق فرمانلری بیلن جونتدیم. او باریب حسن‌خان‌نینگ اۉغلی ناهرخان‌نی آلیب کېلدی. ینه مرحمت کۉرسه‌تیب، خدمتی اوچون بیر نېچه لک‌لیک ولایتلرنی بېردیم.

اوروشده خسرونی کتّه قهرمانلیک کۉرستدی، دېب اۉیلب، اونگه تیریکچیلیک یراغی اوچون اېلّیک لک‌لیک یېر اجره‌تیب، اَلوَرنی باشقریش ایتیلدی. بدبختلیگیدن ناز قیلیب، اَلوَرنی آلمه‌دی. کېینراق قهرمانلیکنی چین تېمورسلطان کۉرستگنلیگی معلوم بۉلدی. جولدو (مکافات) سلطان نامیگه بۉلدی. اونگه مېوات‌نینگ پایتختی تیجره شهرینی عنایت قیلیب، تیریکچیلیگی اوچون اېلّیک لک‌لیک درآمدی بار یېر بېلگیلندی.

سَنگا اوروشیده اۉنگ قۉل تۉلغه‌مه‌سیده باشقه‌لردن کۉره یخشی جنگ قیلگن تورَدی گه خذمت حقینی اون بېش لک قیلیب، اۉزیگه اَلوَر قۉرغانی انعام قیلیندی. اَلورقۉرغانی‌نینگ خزینه‌سی ایچیده‌گیلری بیلن بیرگه همایون‌گه عنایت قیلیندی.

او لشکرگاهدن رجب آیی‌نینگ بیرینچی‌کونی، چارشنبه‌ده جۉنب کېتیب، اَلوَرگه ایکّی کوروه یقین کېلیب قالدیک. مېن باریب اَلوَر قۉرغانینی سَیر قیلدیم. تونَنی اۉشه یېرده اۉتکزیب، اېرته‌لب قرارگاه‌گه قَیتیب کېلدیم.

کافرگه قرشی غزاتدن بورونراق کتّه و کیچیک قسم ایچگنینی یازگن اېدیک؛ اۉشنده بوغلبه‌دن کېین هیچ کیمگه هیچ قنده‌ی مجبوریت یوکله‌تیلمَیدی، کیم که کېتماقچی بۉلسه، رخصت بېریله‌دی، دېب ایتگندیک. همایون نوکرلری‌نینگ کۉپچیلیگی بدخشان و اۉشه طرفلردن کېلگن کیشیلر اېدی. اولر هیچ قچان بیر آی-ایکّی آیگه عسکرلیککه کېتگن

www.ezgu.org

ایمسدیلر. اورروشدن آلدین اولرنینگ بی‌طاقت بۆله‌باشله‌گنلیکلرینی کۆریب، اولرگه شونده‌ی وعده بیرگندیم. بونینگ اوستیگه کابل هم بۆش ایدی. شو باعث همایون‌نی کابل‌گه جۆنه‌تیشگه قرار قیلدیک. شونده‌ی کیلیشیب آلگچ، تۆرت-بیش کوروه یوریب، مانَس دریاسی قیرغاغیده تۆخته‌دیک. مهدی خواجه هم کۆپ خواطرده ایدی، اونگه هم کابل‌گه کیتیش اوچون رخصت بیردیک. بیانه‌نینگ شیقدارلیگی (سالیق ییغووچیسی لوازمی) دۆست ایشیک‌آغه‌گه بیریلدی. اوّل آتاوه مهدي خواجه‌گه اتلگندی. قطبخان آتاوه‌نی تشلب قاچیب چیققنیده، مهدي خواجه‌نینگ اۋرنیگه اۋغلی جعفر خواجه آتاوه‌گه یوباریلدی. همایون‌گه رخصت بیرگنیمیز مناسبتی بیلن اوچ-تۆرت کون شو قۆنیمجایده توردیک. اوشبو جایدن مؤمن علی تواچی فتحنامه بیلن کابل‌گه یوباریلدی.

پیرۆزپور (فیرۆزپور) چشمه‌سی و کاتله‌ده‌گی کتّه کۆل‌نینگ تعریفینی ایشیتگندیم. هم همایون‌نی کوزه‌تیش، هم بو یرلرنی سَیر قیلیش نیتیده یکشنبه کونی لشکرنی اۋشه ییرده قالدیریب، آتلندیم. اۋشه کونی پیرۆزپور چشمه‌سینی تماشا قیلیب، معجون ییدیک. چشمه سووی آقیب اۋته‌دیگن دره‌نینگ همه ییریده کنبیر گللری آچیلیب یاتیبدی. بو ییرلر تعریف قیلگنلریدیک بۆلمسه‌ده، صفادن خالی ایمس. اوشبو دره‌نینگ ایچیده، قه‌ییرده‌که سوو یاییلیب آقه‌یاتگن بۆلسه، اۋشه جایگه تاشلرنی تراشلب، اۋنگه-اۋن (قری) قیلیب اۋرنه‌تیشلرینی بویوردیم.

کیچه‌نی شو دره‌ده اۋتکزیب، ایرته‌لب آتلَنیب، باریب کاتله کۆلینی سَیر قیلدیم. او همه طرفیدن تاغ ایتکلری بیلن اۋره‌لگن. ایتیشلریچه، مانَس سووی شو کۆلگه آقیب کیررکن. کۆل جوده کتّه، اونینگ بیر قیرغاغیدن ایکّینچی قیرغاغی یخشی کۆرینمه‌یدی. کۆل اطرافیده انچه‌گینه کیچیک-کیچیک کیمه‌چه‌لر بار. ایتیشلریچه، اطرافده‌گی قیشلاقلرنینگ اهالیسی اورروش-جنجللر پیتی شو کیمه‌لرگه توشیب، اۋزلرینی قوتقرر ایکن. بیز بارگنیمیزده هم بیر قنچه کیشیلر کیمه‌گه توشیب، کۆل ایچیگه سوزیب کیتدیلر.

کۆلنی سَیر قیلیب قَیتگچ، همایون‌نینگ اۋرده‌سیگه توشدیک. او ییرده دَم آلیب،

www.ezgu.org

طعاملنیب، میرزا و اونینگ بېکلریگه سروپالر کییدیریب، همـایون بـیلن خیرلشـیب، خفـتن نمازی پیتی جۆنەدیک. یۆلده بیر یېرده اوخلب، ینه یۆلـگـه توشـیب، تانـگ آتگنـده کـوهرِی ولایتیدن اۆتیب، ینه بیر آز اوخلب، تۆدده تۆختەگن لشکرگه یېتیب کېلدیک.

تۆدەدن جۆنـب سُـونکرَەده تۆختـەگنیمیزده، حسـنخـان مېواتيینینـگ اۆغلـی ناهرخـان عبدالرحیم گه تاپشیریلگن ایـدی، قاچیـب کېتـدی. او یېـردن بیـر منـزل اۆتیـب، بوسـاوَر و چَوسَننینگ اۆرتەسیده-تاغنینـگ تومشـوغیده جایلشـگن چشـمه یانیـده تۆختـب، چـادرلر تیکتیریب، معجون یېدیک. بو یېرلـردن اوتـەیاتگنیمیزده توردیبېـک خاکسـار بـو چشـمەنی مقتەگن ایدی. آتده کېلیب تماشا قیلیب اۆتگندیک. چیندن جوده چیرایلی چشمه ایکـن. آقـر سوو تاپیب بۆلمەیدیگن هندوستانده بوندەی چشمه بولاقلر قندەی بنا بۆلگن. احیان-احیانده اوچرەیـدیگن چشـمەلر یېـردن زَخ سـوویدېک سـیزیب چیقـەدی، بیزنینـگ اۆلکـەلردەگی بولاقلردېک قَینب چیقمەیدی. بو چشمەنینگ سووی یریم تېگیرمان[٦] سـوویگه یقـین. او تـاغ آرەسیدن قَینب چیقەدی، اطرافی یم-یشیل اۆت بیلن قاپلنگن، مېنگه جوده یاقدی. بو چشـمه اوستیده تراشلنگن تاشلردن سکّیز بورچکلی (مثمن شکلیده) حوض یسشـلرینی بویـوردیم. چشمه یاقەسیده معجونخۆرلیک قیلیب اۆتیرگنیمیزده، توردیبېک غرور بیلن «قَیته-قَیته: مـېن بو یېرنی مقتەگن ایکنمن، اونگه نام بېریش کېرەک»، دېب تکرارلەدی. عبداللـه: "پادشـاەنینگ توردیبېک یاقتیرگن چشمەسی" دېییش کېرەک، دېب قالدی. اونینگ بو سۆزلری قتّیق کولگی و شادانلیککه سبب بۆلدی.

دۆست ایشیکآغه بیانەدن شو چشمه باشیده کېلیب، التفات کۆرستدی. بو یېردن کېتیب، ینه باریب بیانەنی سَیر قیلدیم. او یېرنی سَیر قیلیب، سېکریگه کېلیب، برپا اېتیشـلری اوّلـدن تعیینلنگن باغ یانیده توشیب، او یېـرده ایکّـی کـون تـوردیم. بـاغنی یخشـی تـوتیش حقیـده کۆرستمه بېریب، رجب آیینینـگ ییگیرمـه اوچینچیسـیده، پنجشـنبه کـونی تانـگ سـحرده

٦-بیر تېگیرمان سوو ـ تېگیرمانینگ تاشینی ایلنتیرووچی آقرسوو مقداری.

www.ezgu.org

آگره‌گه کېلدیم. اوّل ایتیب اۉتگنیمیزدېک، غوغا-تۉپالانلر پیتیده مخالفلر چندور و رَپری‌نی اۉز تصرفیگه آلگندیلر. محمدعلی جنگ-جنگ، توردی‌بېک قۉچبېک، عبدالملک قۉرچی وحسینخان دریاخان‌نینگ آدملری بیلن چندور و رَپري اوستیگه یوباریلدی. اولر چندورگه یقینلشگنلریده، ایچکریده بۉلگن قطبخان‌نینگ آدملری خبر تاپیب، قاچیب چیقه‌دیلر، چندورنی قۉلگه آلیب، رَپری‌گه قره‌ب یوره‌دیلر. حسین‌خان نوهانی‌نینگ آدملری شهر دروازه‌سی آلدیگه بیر آز اوروشیش نیتیده کېله‌دیلر. بیزنینگ جنگچیلر باستیریب بارگچ، تۉخته‌مه‌ی قاچه‌دیلر. حسین خان‌نینگ اۉزی فیلگه مینیب، بیر نېچه کیشیسی بیلن دریاگه کیره‌دی، خودّی چۉکیب کېتگندېک ایدی. بو خبرنی اېشیتگن قطبخان هم اَتاوه‌نی تشلب آزگینه آدمی بیلن قاچیب قاله‌دی.

اَتاوه دستلب مهدی خواجه‌گه اتلگن ایدی. اۉغلی جعفر خواجه مهدی خواجه اۉرنیگه اَتاوه‌گه یوباریلدی. اوّل ذکر اېتگنیمیزدېک، سَنگا کافرگه قرشی یوریش پیتی کۉپ گینه هندوستانلیک و افغانلر مېندن اوزاقلشدی. اولرنینگ برچه‌سی تعیینلنگن ولایت و یېرلرگه اېگه بۉلدی.

محمد دۉلدای قَنّۆج‌نی تشلب کېلگن ایدی. قۉرقنیدن یاکه اویه‌لگنیدن قَنّۆج‌گه باریشنی قبول قیلمسدن، قَنّۆج‌نینگ اۉتّیز لک‌لیک درامدینی سَهرِندنینگ اۉن بېش لک‌لیک درامدیگه المشدی. قَنّۆج‌نی محمد سلطان میرزاگه عنایت قیلیب، خدمت حقینی اۉتّیز لک قیلیب بېلگیله‌دیک. بوداوون‌نی قاسم حسین سلطان‌گه بېریب، محمد سلطان‌گه قۉشیلیشنی بویوردیک. ینه تورک امیرلریدن ملک قاسم بابا قشقه‌نی اکه-اوکه‌لری و مۉغوللری بیلن، عبدالمحمد نیزه‌بازنی، محی‌الدین آته‌سی‌نینگ نوکرلری بیلن، حسین خان‌نی دریاخان‌نینگ آدملری بیلن، سلطان محمددۉلدای‌نی نوکرلری بیلن، ینه هند امیرلریدن علی خان فرمولي، ملکداد کره‌ني، شیخ محمد، شیخ بکري و تاتارخان خان‌جهان‌نی محمدسلطان میرزاگه قۉشیب، سَنگا کافرنینگ اوروش-تۉپالانلری وقتیده کېلیب، لَکناورنی قمل قیلگن بیبَن‌نینگ اوستیگه یوباردیم. بو قسم گَنگ دریاسیدن اۉته‌یاتگنیده، بیبَن خبر تاپیب، سفر انجاملرینی

www.ezgu.org

تشلب، قاچیب کېتیبدی. قسم خیرآبادگچه اونینگ آرتیدن قوویب باریب، اۉشه یېرده بیر نېچه کون توریب، قَیتدی.

خزینه‌نی اولَشیب اولگورگن ایدیم. یېر و ولایتلرنی تقسیملب بېره‌میز دېگنده، کافر بیلن بۉلگن ایشلر آره‌گه توشدی. کافرگه قرشی اوروشدن قوتولگچ، یېر و ولایتلرنی تقسیم قیلدیک. پشه‌کال یقینلَشیب قالگنی باعث هر کیم‌نینگ اۉز یېریگه باریب حاضرلیک کۉریشی و یامغیر موسومی توگه‌گچ، آلدیمگه کېلیشیگه قرار قیلدیک.

شو پیت همایون دهلی‌گه باریب، دهلی‌ده‌گی خزینه سقلنه‌دیگن اویلردن بیر نېچته‌سینی آچیب، اولرنی بې‌حکم اۉز تصرفیگه آلگنی حقیده خبر کېلدی. مېن هیچ قچان اوندن بونی کوتمه‌گن ایدیم. کونگلیمگه جوده آغیر کېلدی. قتّیق‌ـقۉپال سۉزلر بیلن نصیحتلر بیتیب، یوباردیم.

شعبان آیی‌نینگ اۉن بېشینچیسیده، پنجشنبه کونی عراققه ایلچیلیککه باریب سلیمان تورکمن بیلن کېلگن خواجه غیاث‌الدین‌نی سلیمان تورکمن‌گه قۉشیب، شهزاده طهماسپ‌گه ساوغه‌لر بیلن عراققه ایلچیلیککه جۉنتدیک.

توردی‌بېک خاکسارنی درویشلیکدن چیقریب، سپاهیلیککه آلگن ایدیم، بیر نېچه ییل خدمتیمنی قیلدی. اونینگ درویشلیککه میلی ینه کوچه‌یدی و مېندن رخصت سۉره‌دی. اونگه رخصت بېردیم و کامران‌نینگ آلدیگه ایلچی صفتیده جۉنتدیم. اوتگن ییلی کېتگنلرنینگ حسب حالیگه بیر قطعه ایتیلگن ایدی. ملا علیخان اۉقیسین دېب، بو قطعه‌نی توردی‌بېک‌دن بېریب یوباردیم. او قطعه منه بو دیر:

ایی الرکیم، بو هند کشوریدین
باردینگیز انگلب اۉزگه رنج و الم،
کابل و خوش هواسینی ساغینیب،
هنددین گرم باردینگیز اول دَم.
کۉردینگیز تاپتینگیز ایکین انده،

www.ezgu.org

عشرت و عیش بیرله ناز و نعم.
بیز ده‌غی اۆلمه‌دوک، بحمدلله،
گرچه کۆپ رنج ایدی و بېحد غم،
حظ نفسي و مشقت بدنی،
سیزدن اۆتتی و اۆتتی بیزدین هم.

بو رمضاننی "هشت بهشت" باغیده اۆتکزدیک. هر بیر تراویح نمازی غسل بیلن اۆتدی. اۆن بیر یاشیمدن بېری ایکّی رمضان هییتینی کېتمه‌کېت بیر جایده اۆتکزگن ایمسمن. اۆتگن رمضان هییتی آگره‌ده کېلگندی. بو عادت بوزیلمه‌سین دېب، یکشنبه‌ده، آی‌نینگ آخرگی کونی هییت قیلیب سېکری‌گه باردیک. سېکری‌ده سالینگن "باغ فتح"نینگ غربی-شمال طرفیده‌گی تاش‌سوپّه تیار بۆلگن ایدی. شو سوپه اوستیگه آق اۆی تیکیب، اۆشه یېرده هییت قیلدیک. آگره‌دن جۆنه‌گن آقشام میر علی قۆرچی‌نی تته‌گه شاه حسن‌نینگ آلدیگه یوباردیک. شاه حسین‌نینگ کنجَفه (قرته) اۆینش‌گه میلی کوچلی ایدی، کنجفه سۆره‌گندی، شونی بېریب یوباردیک.

ذوالقعده آیی‌نینگ بېشینچیسیده، یکشنبه کونی تاماغیم آغریدی. اۆن یېتّی کون چۆزیلدی.

مذکور آی‌نینگ ییگیرمه تۆرتینچیسیده، جمعه کونی دۆلپورنی سَیر قیلیشگه باردیک. کېچه‌سی یریم یۆلده بیر یېرده اوخلب، تانگده سلطان اسکندر تۆغانیگه کېلیب توشدیم. تۆغاندن قوییراقده-تاغ‌نینگ توگّش جاییده یخلیت قیزیل عمارت تاشی بار ایکن. استاد شاه محمد سنگتراشنی کېلتیریشلرینی و اگر اوندن یخلیت اوی تراشلب، قوریش ممکن بۆلسه، یسشلرینی بویوردیم. اگر پستلیک قیلسه، عمارت اوچون تېکیسلنگن تاشدن یخلیت حوض اۆییشلرینی بویوردیم.

دۆلپوردن بَری تامانگه سَیر قیلدیک. ایرته‌سی بَری‌دن چیقیب، بَری بیلن چَنبَل آره‌سیده‌گی تاغدن اۆتیب، چَنبَل دریاسینی تماشا قیلیب قَیتدیک. بَری بیلن چَنبَل

آره‌لیغیده‌گی تاغـده آبنـوس[۷] درختینـی کۆردیـک. اونینـگ میوه‌سـینی تینـدو دییـدی. آبنـوس درختی‌نینگ آقی هم بۆلرکن. بـو تاغـده اساسـاً آق آبنـوس اۆسـگن ایـدی. بَـری‌دن کېتیـب، سېکری‌نی سَـیر قیلیـب، شـو آی‌نینـگ ییگیرمـه تۆقّیزینچیسـیده، چارشـنبه کـونی آگره‌گـه کېلدیک. شو کونلری شیخ بایزیددن تورلی توتوریقسیز خبرلر ایتیب کېلردیلر. سـلطان علـی تورک‌نی، ییگیرمه کونده قَیتیب کېلیش حقیده‌گی وعده‌سینی آلیب، شیخ بایزیدنینگ آلدیگـه جۆنتدیک.

ذوالحجه آیی‌نینگ ایکّینچیسیده، جمعه کونی قیرق بیر مرته اۆقیله‌دیگن وردنی (دعـانی) اۆقیشنی باشله‌دیم. اوشه کونلری اوشبو:

کۆز و قاش و سۆز و تیلینی مو دیی،

قد و خد و ساچ و بېلینی مو دیی —

دېگن بَیتیمنی بېش یوز تۆرت وزنده تقطیع[۸] قیلدیم. شو باعث رساله ترتیب بېـردیم. اوشـه کونی ینه تاماغیم آغریدی، تۆقّیز کونگه چۆزیلدی.

ذوالحجه آیی‌نینگ ییگیرمـه تۆقّیزینچیسـیده، پنجشـنبه کـونی گۆییـل و سـنبل سَـیریگه آتلندیک.

۷- آبنوس ـــ قاره توسلی قتّیق و خوشبوی درخت.

۸- تقطیع ـــ شعرده مصرعلرنی اَیریم بۆلکلرگه اجره‌تیب، وزنینی اۆلچش.

www.ezgu.org

توقیز یوز اوّتیز تورتینچی (۱۵۲۸-۱۵۲۷) ییل واقعه‌لری

محرّم آیی‌نینگ اوّلیده، شنبه کونی گؤییل‌گه کېلیب توشدیک. درویش علی یوسف‌نی همایون سَنبَل‌ده قالدیرگن ایدی. اولر دریادن اوتیب، قطب سېروه‌نی و بیر قنچه راجه‌لرنی باسیبدیلر. جوده کوپ آدم اولدیریب، بیر قسمی‌نینگ باشینی و بیرته فیلنی گؤییل‌ده اېکنیمده کېلتیردیلر.

ایکّی کون گؤییل‌نی سَیر قیلیب، شیخ گورن یالواریب سوره‌گنی باعث، اونینگ اوییگه توشدیک. ضیافت قیلیب، تارتیقلر کېلتیردی. او یېردن جونب، اوترویی‌ده توخته‌دیک.

چارشنبه کونی گَنگ دریاسیدن اوتیب، سَنبَل قیشلاقلریده قوندیک.

پنجشنبه کونی سَنبل‌گه کېلیب توشدیک. ایکّی کون سَنبَل‌نی ایلَنیب، شنبه سحری او یېردن قَیتیب کېتدیک.

یکشنبه کونی سېکندره‌گه کېلیب، راووی سېروانی‌نینگ اوییگه توشدیک. آشلر تارتیب، خدمتیمیزنی قیلدی. او یېردن تانگ آتمسیدن جونب کېتدیک. یولده بیر بهانه بیلن آدملریمدن اجره‌لیب، آتیمنی ییلدیریب کېتدیم. آگره‌گه بیر کوروه مسافه قالگونیچه یالغیز اوزیم کېلدیم. شو یېردن اوتگنیمیزده، آرقه‌ده‌گیلر مېنگه کېلیب قوشیلدی. پېشین نمازی چاغی آگره‌گه کېلیب توشدیک.

محرّم آیی‌نینگ اون آلتینچیسیده، یکشنبه کونی ایسیتمه توتیب، تیتره‌دیم. کسللیک قیته-قیته خروج قیلیب، ییگیرمه بېش-ییگیرمه آلتی کونگه چوزیلدی. سورگی دارو ایچدیم. آخری قیزدیرووچی دارو یاقدی. اویقوسیزلیک و تشنه‌لیکدن کوپ قیینه‌لدیم. منه شو کسل

www.ezgu.org

بۆلگن کونلریمده اوچ-تۆرتّه رباعی بیتدیم. اولردن بیری منه بو دیر:

جسمیمده ایسیتمه کونده محکم بۆلهدور،

کۆزدین اوچهدور اویقو چو آقشم بۆلهدور.

هر ایکّلهسی غمیم بیله صبریمدیک،

بارغان سایی بو آرتهدور، اول کم بۆلهدور.

سفر آیی‌نینگ ییگیرمه سکّیزینچیسیده، شنبه کونی عمه‌بیگم‌لر-فخرجهان‌بیگم و خدیچه سلطان‌بیگم کیلدیلر. کیمه‌ده باریب، سکندرآباددن یوقاریراقده کوتیب آلدیم.

یکشنبه کونی استاد علیقولی کتّه تۆپیدن تاش آتدی. تاشی جوده اوزاققه آتیلگن بۆلسه‌ده، تۆپی میده-میده بۆلیب کیتدی. تۆپ‌نینگ بیر بۆلگی بیر تۆده آدم‌نینگ اوستیگه توشیب، اولرنی باسیب قالدی. اولردن سکّیزتهسی هلاک بۆلدی.

ربیع الاوّل آیی‌نینگ ییتّینچیسیده، دوشنبه کونی سیکری‌نی سَیر قیلیش اوچون آتلندیم. گۆییل‌ده‌گی کۆل ایچیگه قوریلیشی تعیینلنگن سکّیز قیرّه‌لی سوپه تیار بۆلگن ایدی. او ییرگه کیمه بیلن باریب، سوپه‌گه چادر تیکتیریب، معجون‌خۆرلیک قیلدیک. سیکری سَیریدن قَیتیب کیلیب ربیع الاوّل آیی‌نینگ اۆن تۆرتینچیسیده، دوشنبه کونی کیچقوروِن غزات باشلش نیتیده چندیری‌گه قره‌ب یۆلگه توشدیک. اوچ کوروهگه یقین یۆل یوریب، جَلیسرده تۆختهدیک. آدملریمیزنینگ قوراللَنیش و تیارگرلیک کۆریشلری اوچون شو ییرده ایکّی کون توریب، پنجشنبه کونی جۆنب کیتیب، باریب اونورده تۆختهدیک. اونوردن کیمه‌گه توشیب، چندوَرده اوندن چیقدیک، اوییردن منزلمه-منزل کۆچیب، آی‌نینگ ییگیرمه سکّیزینچیسیده، دوشنبه کونی کُنَر کیچیگی آلدیده تۆختهدیک.

ربیع الآخر آیی‌نینگ ایکّینچیسیده، پنجشنبه کونی دریادن اۆتدیم. تۆرت-بیش کون تا لشکر خلقی دریادن اۆتیب بۆلگونیچه، دریانینگ گاه او، گاه بو قیرغاغیده توریب قالدیم. بیر نیچه کون کیمه‌ده اوستمه-اوست اۆتیریب، معجون ییدیک. چَنبَل گنگا دریاسیگه کُنَر کیچیگیدن بیر-ایکّی کوروه یوقاریراقده قوییله‌دی. جمعه کونی کیمه‌گه توشیب، چَنبَل‌نینگ

www.ezgu.org

قوییلیش جاییدن اۉتیب، قرارگاه‌گه کېلدیک.

گرچه شیخ بایزید دشمنلیگینی آچیق کۉرستمسه‌ده، اونینگ حرکت و قیله‌یاتگن ایشلریدن دشمنلیک نیتی سېزیلیب تورردی. شو سببدن محمد علی جنگ-جنگ‌نی قۉشیندن اَییریب، قَنّۉج‌دن محمد سلطان میرزا و اۉشه یېرده‌گی سلطان و امیرلردن: قاسم حسین سلطان، شهاب سلطان، ملک قاسم کۉکي، ابوالمحمد نیزه‌باز، منوچهرخان‌نی اکه-اوکه‌لری بیلن، دریاخانیلر بیلن بیرگه‌لشیب سرورده‌گی مخالف افغانلر اوستیگه یوریش اوچون یوباریلدی. شیخ بایزیدگه کېلیب قۉشیلیشنی تکلیف قیلسینلر، اگر ایشانیب کېلیب قۉشیلسه، بیرگه کېلسینلر. مبادا کېلمسه، اېنگ بیرینچی بۉلیب، اونی یکسان قیلسینلر. محمدعلی بیر نېچه فیل سۉردی. اونگه اۉنته‌چه فیل بېریلدی. محمد علی‌گه رخصت بېرگندن سۉنگ، بابا چوهره‌گه هم باریب اولرگه قۉشیلیشی اوچون فرمان بېریلدی. کُنَردن بیر منزل کېمه‌ده باسیب اۉتیلدی.

ربیع الآخر آیی‌نینگ سکّیزینچیسیده، چارشنبه کونی کلیي‌دن بیر کوروه بېریده تۉخته‌دیک. بابا سلطان سعیدخان‌نینگ توغیشگن اوکه‌سی سلطان خلیل سلطان‌نینگ اۉغلی کېلیب شو قۉنیمجایده خذمتیمیزگه کیردی. اوتگن ییلی آغه‌سیدن قاچیب اندراب چېگره‌سیگچه کېلگن و پُشیمان بۉلیب قَیتیب کېتگن ایدی. اۉشنده کاشغر یقینیگه یېتگنیده خان اونینگ آلدیگه حیدر میرزانی یوباریب، آرتیگه قَیترگن ایکن.

اېرته‌سی کونی کلیي‌گه کېلیب عالمخان‌نینگ اوییگه توشدیک. او هندوستان رسم-قاعده‌سی بیلن آش تارتیب مهمان قیلدی و ساوغه‌لر کېلتیردی.

آی‌نینگ اۉن اوچینچیسیده، دوشنبه کونی کلیي‌دن جۉنب کېتدیک.

جمعه کونی ایریچ‌گه کېلیب تۉخته‌دیک.

شنبه کونی بایزیدگه (باندیرگه) کېلیب توشیلدی.

آی‌نینگ اۉن تۉقّیزینچیسیده، یکشنبه کونی چین تېمور سلطان باشچیلیگیده‌گی آلتی-یېتّی مینگ کیشینی اۉزیمیزدن ایلگریراق چندېری اوستیگه یوباردیک. جۉنب کېتگن ایلغار

بېكلری: باقی مینگبېگی، توردی‌بېک قۆچبېک، عاشق بکاوول، ملا آفـاق، محسـن دۆلـدای، هندوستان بېکلریدن: شیخ گورن.

آی‌نینگ بیگیرمه تۆرتینچیسیده، جمعه کونی کَچـوه یقینیـده تۆختـه‌دیک. کچـوه اېلینـی اۆزیمیزگه قره‌تیب، کچوه‌نی بدرالدین‌نینگ اۆغلیگه بېردیک.

کچوه-یخشی‌گینه جای. اونینگ اطرافیده کیچیک-کیچیک تاغچه‌لر توشگن. کچوه‌نینـگ شرقی-جَنوبیده‌گی تاغ‌نینگ اۆرته‌سـیگه تۆغـان سـالینگن و کتّه‌گینـه کـۆل حاصـل بـۆلگن، ایلنه‌سی بېش-آلتی کوروه کېله‌دی. بو کۆل کچوه‌نینگ اوچ طرفینی تۆسیب توریبدی. غربـی-شِمال طرفیده آزگینه قوروق یېر قالگن بۆلیب، دروازه‌سی اۆشه تامانده. بو کۆلـده اوچ-تـۆرت کیشی سیغه‌دیگن کیچیک-کیچیـک کېمـه‌لر بـار. قچـان کـه اهـالی بیـرار خطـردن قاچیـب کېتماقچی بۆلسه، کېمه‌لرگه اۆتیریب، کۆل ایچکریسیگه سوزیب کېته‌دی. کچوه‌گه یېتگونچه ینه ایکّی جایده منه شونده‌ی تاغ آره‌سیده تۆغان قوریب، کچوه‌ده‌گیدن کیچیکراق ایکّیته کـۆل برپا اېتیشیبدی.

کچوه‌ده بیر کون توریب، چقّان نظارتچی و جـوده کـۆپ بېلچیلرنـی تعیینلـب، ارابـه‌لر و تـۆپ قیینچیلیکسـیز اۆتیشـی اوچـون یۆل‌نینـگ اۆنقیـر-چـۆنقیر یېرلرینـی تېکیسـلب، جنگلزارلرنی کېسیشلرینی بویوردیم. کچـوه بـیلن چنـدیری‌نینگ آره‌سـی قلـین بتـه‌زار بـیلن قاپلنگن.

کچوه‌دن جۆنب، آره‌ده بیر بار تۆختب، چندیری‌گه اوچ کوروه قالگنیده برهانپور سـوویدن اۆتیب، توشدیک. چندیری‌نینگ ارکی تاغ اوستیگه توشـگن. تاشـقۆرغانی و شـهرنینگ اۆزی تاغ اۆرته‌سیده جایلشگن. اَرابـه‌لر یـوره‌دیگن تېکـیس یـۆلی قۆرغان‌نینـگ توبیـدن اۆتـه‌دی. برهانپوردن جۆنب، ارابه‌لر طفیلی چندیری‌دن بیر کوروه قوییراقدن یوریلدی.

بیـر مرتـه تۆختـب، آی‌نینـگ بیگیرمـه سکّیزینچیسـیده، سه‌شـنبه کـونی بهجتخـان حوضی‌نینگ قیرغاغیده-تۆغان تېپه‌سیده تۆخته‌دیم. اېرته‌سی کـونی آتلَنیـب، جنـگ میـدانی-لشـکر قِسـملری جایلشـه‌دیگن یېـر-قۆرغـان اَیلنه‌سـی مرکـز، اۆنـگ قنـات و چـپ قنـات

www.ezgu.org

قوْشینلریگه تقسیملندی. استاد علیقولی توْپی اوچون بیر باغده تېکیس یېر تنله‌دی. نظارتچی و بېلچیلرگه توْپنی اوْرنه‌تیش، توپراق اوْییب تېپه‌لیک تیکلشلری بویوریلدی. بوتون لشکر خلقیگه قلعه‌گیرلیک اسبابلری‌ـقلقان(توْره)، نروان همده آلدینده قلقان بوْلیب باره‌دیگن نوکرلرنی تیار قیلیشلری حقیده فرمان بوْلدی.

چندیری اوّللری منداو پادشاهلری قوْلیده ایدی. سلطان ناصرالدین اوْلگنیدن سوْنگ، اوْغیللریدن بیری‌ـحاضر هم منداوده بوْلگن سلطان محمود منداو اوْشه حدودلرگه ایگه‌لیک قیلدی. محمدشاه اسملی ینه بیراوْغلی چندیری‌نی قوْلگه آلیب، سلطان اسکندرگه یاردم سوْره‌ب مراجعت قیله‌دی. سلطان اسکندر هم جوده کوْپ لشکر جوْنه‌تیب، اونگه حامیلیک قیله‌دی. سلطان اسکندردن سوْنگ، سلطان ابراهیم‌نینگ زمانیده محمدشاه اوْله‌دی، اوندن احمدشاه اسملی کیچیک اوْغلی قاله‌دی. سلطان ابراهیم احمدشاه‌نی هَیده‌ب، اوْرنیگه اوْزی‌نینگ آدمینی قوْیه‌دی. رنا سنگا ابراهیم‌نینگ اوستیگه قوْشین تارتیب دوْلپورگه کېلگن چاغده بېکلری سلطان ابراهیم‌گه قرشی عصیان کوْتره‌دی. اوْشه پیتده چندیری سَنگانینگ قوْلیگه اوْته‌دی. سَنگا او یېرنی مېدینی رَو اسملی اولوغ و آبرولی بیر کافرگه بېره‌دی. اوشبو دَمده مېدینی رَو توْرت بېش مینگ کافر بیلن چندیری قوْرغانیده ایدی. آرایشخان‌نینگ او بیلن آشنالیگی بار ایکن. عنایت و شفقت قیلیشیمنی ایتیب، آرایشخان بیلن شیخ گورن‌نی مېدینی رَو آلدیگه یوباردیک. چندیری اوْرنیگه شمس‌آبادنی بېریشنی وعده قیلدیک. بیر-ایکّیته آبرو-اعتبارلی کیشیسی آلدیمیزگه چیقدی. بیلمه‌دیم، ایشانمه‌دیلرمی یاکه قوْرغان‌نینگ مستحکملیگیگه ایشانیشدیمی، صلح ایشی بیتمه‌دی.

چندیری قوْرغانینی هجوم بیلن آلیش نیتیده جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ آلتینچیسیده، سه‌شنبه کونی ابرته‌لب بهجتخان‌نینگ حوضیدن کوْچیب، قوْرغان یقینیده‌گی اوْرته حوض قیرغاغیگه توشدیک. شو کونی ابرته بیلن کېلگن خلیفه بیر ایکّی ته خط هم کېلتیردی. اولرنینگ مضمونیگه کوْره، پوراب‌گه یوباریلگن لشکر آرقه‌ـآلدینی اوْیله‌مه‌ی باریب، اوروشگه کیریب شکست تاپیبدی. لکناونی تشلب قنّوج‌گه کېلیبدی. خلیفه شو سببدن قتّیق خواطر و تشویشده ایدی.

www.ezgu.org

مېن: «خواطر و تشویش اۉرینسیز دیر. خدا بیرگن تقدیرده‌گیدن باشقه‌سی بۉلمه‌یدی. بـو ایش آلدینده بۉلگنی اوچون بو حقده هېچ نرسه دېمسلیک کېره‌ک. ایندینگینه قلعه‌گـه هجـوم قیلیب کۉره‌میز، اوندن کېین نیمه روی بېرسه، کۉره‌ویره‌میز»، دېدیم.

دشمن فقط ارکنی مستحکمله‌گن ایکن. تاشقۉرغانده هر احتمالگه قرشی هـر-هـر یېرگـه بیر-ایکّیته‌دن آدم قۉییشگن ایکـن. بـو آقشـام عسـکرلر تشـقی قۉرغانگـه هـر طرفـدن یقـین کېلدیلر. او یېرده آزگینه آدم بار ایدی، اونچـه اوروش هـم بۉلمـه‌دی. دشـمن ارککـه قاچیـب کېتدی.

جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ یېتّینچیسیده، چارشـنبه کـونی ایرتـه‌لب، عسـکرلرگه قوراللنیـب، جای-جاییگه باریب، اوروش باشلشلری اوچون فرمان بېریلدی: مېن بیـراق کۉتریـب ناغـاره صدالری آستیده آتلنگنیمده، همه طرفـدن هجـوم باشله‌سـینلر. اوروش قیزیگونچـه ناغـاره و بیراقنی توتتیریب قۉییب، اوزیم استاد علی‌نینگ تۉپیدن تاش آتیشینی کۉریش اوچون باردیم. اوچ-تـۉرت بـار تـاش آتـدی. یېـری قییـه‌راق بۉلمـه‌گنی و شـهر قۉرغـانی دېواری‌نینـگ مستحکملیگی- بوتونله‌ی تاشدن قوریلگنلیگی باعث آتیلگن تاشلرنینگ تأثیری بۉلمه‌دی.

چندېری ارکی‌نینگ تاغ اوستیده جایلشگنی ذکر ایتیلگنـدی. بیـر طرفیـدن سـوو اۉتیشـی اوچون اوستی یاپیق یۉل سالیبدیلر. اونینگ دېواری تاغدن پستراقده دیر. هجوم قیلیش ممکن بۉلگن یگانه جای شو یېر ایدی. مرکز قۉشین‌نینگ اۉنگ قۉلی، چپ قـۉلی همـده بیـر تـۉده خاص عسکرلرگه شو یېرگه جایلشیش تعیینلندی. هر طرفدن هجوم باشله‌دیلر. منه شو یېـرده قتّیق اوروش بۉلدی. کافرلر یوقاریدن بیر نېچه تاش آتدی، اۉت یاندیریب اولاقتیردی، لـېکن بو ییگیتلر پروا قیلمه‌دیلر. آخر-عاقبت تشقی قۉرغان دېـواری بـیلن اوشـبو سـوو اۉتکـزیلگن یېرنینگ دېواری توتشگن جایدن شاهیم نوربېک کۉتریلدی، ینه ایکّی-اوچ یېردن هم ییگیتلـر تیرمشیب چیقدیلر. سوو اۉتکزیلگن یۉل یانیده تـورگن کـافرلر قاچـه‌باشـله‌دیلر و اۉشـه یېـر ایگللندی.

یوقاری قۉرغانده‌گیلر آزگینه هم اوروشمه‌ی، بیر زومده قاچیـب قالـدیلر. کـۉپ ییگیتلـر

www.ezgu.org

تیرمشیب، یوقاری قۆرغانگه چیقدیلر. آز فرصت اۋتر-اۋتمس، کافرلر تمـام یلنغـاچ بۆلیـب، کېلیب اوروشه باشله‌دیلر. کۆپ کیشیلریمیزنی چېکینتیریب، دېواردن اولاقتیردیلر. بیر نېچته آدمنی چاپیب، یۆق قیلدیلر. دېوارنینگ اوستیدن بیر زومده کېتیب قالگنلری‌نینگ سـببی شـو اېکن که، قلعـه‌نی بـای بېریشـلری مقـرر بـۆلگچ، اولـر عیالّلری‌نینـگ همه‌سـینی چاپیـب، اۋلدیریب، اۋزلریگـه اۋلیمنـی تنلـب، یلنغـاچ بۆلیـب اوروشـگه کېلیبـدیلر. آخـر-عاقبـت، آدملریمیز هر تاماندن هجوم قیلیب، اولرنی دېوار اوستیدن اولاقتیردیلر. ایکّـی یـوز-اوچ یـوز کـافر مېـدیني‌رَوننینگ حویلیسـیگه کیـردی. کـۆپچیلیگی اوشـبو حالتـده بیـر-بیرلرینـی اۋلدیریبدیلر: بیرته‌سی بیر قیلیچنی کۆتریـب تـورگن بۆلسـه، قـالگنلری اۋز خواهشـی بـیلن نوبتمه-نوبت بۆیینلرینی قیلیچ آستیگه قۆییبدیلر. کۆپچیلیک شو یۆل بیلن دۆزخگه کېتدی.

تنگری‌نینگ مرحمتی بیلن بونده‌ی مشهور قۆرغـان بیراقنـی کۆتریـب، ناغـاره‌نی چلیـب اولگورمه‌ی، قتّیق کوره‌شلرسیز، ایکّی-اوچ گریده قۆلگه کیردی. چندېری‌نینگ غربـی-شـمال طرفیده‌گی تاغ تېپه‌سیده کافرلرنینگ باشیدن کلّه‌مناره کۆتریلدی. بو غلبه‌نینگ تأریخینی "فتح دارالحرب" سۆزلریدن تاپگن ایدیلر. مېن اونگه شونده‌ی شعر باغله‌دیم:

بود چندی مقام چندېری،

پر زکفار و دارالحرب و ضرب.

فتح کردم به حرب قلعه و،

گشت تأریخ: "فتح دارالحرب"

(مضمونی:چندېری کۆپ وقتلردن بویـان کافرلرگـه تـۆلگن "دارالحـرب" ایـدی. اوننینـگ قلعه‌سینی اوروشیب قۆلگه کیریتدیم، "فتح دارالحرب" بونگه تأریخ بۆلدی. (بو تـأریخ ابجـد حسابیده هجری، میلادی ١٥٢٧ ییلگه تۆغری کېله‌دی.)

چندېری- جوده گۆزه‌ل جای. تېورک-اطرافیده آقر سوولری کۆپ. ارکی تاغ‌نینگ تېپه‌سیده جایلشگن، تاغ‌نینگ اۋرته‌سیده تاشدن کتّه حوض اۋییلگن. ینه بیـر کتّـه حـوض بیـز هجـوم قیلیب آلگن دوته‌هی‌ده (سوو اۋتکزیلگن اوستی یاپیق یۆل یانیده) ایدی. عادي کیشـیلرنینگ

www.ezgu.org

هم، مرتبه‌لیلری‌نینگ هم اویلری تمام تاشدن قوریلگن. فقط کتّه‌لری‌نینگ عمارتلری تکلف بیلن، تراشلنگن تاشلردن، کیچیکلری‌نینگ (پست طبقه‌ده‌گیلرنینگ) اویی ایسه تراشلنمه‌گن تاشدن قوریلگن. تاملرینی هم سفال اۉرنیگه تخته، تاشلر بیلن یاپیشگن. قۉرغان‌نینگ آلدیده اوچته کتّه حوض بار. بوروِنگی حکمدارلر بوتون اطرافیگه تۉغانلر سالیب، حوضلر قورگن ایکنلر. ییرلری بلندلیکده جایلشگن.

چندیری‌دن اوچ کوروه نیریده بیتوی دیگن بیر دریاچه‌سی بار. بیتوی هندوستان‌ده سووی‌نینگ یخشی و خوش‌طعملیگی بیلن مشهور بۉلگن عجایب دریاچه دیر. اونینگ اۉرته‌سیده بۉلک-بۉلک عمارت باب قایه‌لر بار. چندیری‌گچه آگره‌دن جنوب سری تۉقسان کوروه یۉل دیر. چندیری‌ده قطب یولدوزی‌نینگ بلندلیگی ییگیرمه بیش درجه‌گه تینگ.

ایرته‌سی، پنجشنبه کونی قۉرغان چیتیدن کۉچیب، ملوخان‌نینگ حوضی یاقه‌سیگه جایلشدیک. بیز بو ییرلرگه چندیرینی ایگلله‌گندن سۉنگ صلاح‌الدین کافرگه تیگیشلی کافرلر اۉلکه‌سی-رای‌سینگهه، بهیلسان و سرنگپور اوستی‌گه یوریش نیتیده کیلگن ایدیک. بولرنی قۉلگه آلگچ، چیتۉرگه سنگانینگ اوستیگه یوریش قیله‌میز. تورلی توتوریقسیز، خواطرگه ساله‌دیگن خبرلر کیلگنلیگی باعث بیکلرنی چارلب، کینگش اۉتکزیب، بو فتنه‌چیلر و دشمنلرنینگ غوغا-تۉپالانلرینی دفع قیلیشگه کیریشیش اینگ تۉغری و یخشی ایش دیب تاپیلدی. چندیری اوّل ذکر ایتیب اۉتگنیمیز سلطان ناصرالدین‌نینگ نبیره‌سی احمدشاه‌گه بیریلدی. چندیری‌دن خزینه درآمدیگه ایلّیک‌لک بیلگیلنیب، سالیقدارلیگینی ملا آفاق‌قه یوکله‌دیک. اونی ایکّی-اوچ مینگ تورک و هندوستانلیک بیلن احمدشاه‌گه کۉمکلشیش اوچون قالدیردیک.

بو ایشلرنی ترتیبگه سالیب، جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ اۉن بیرینچیسیده، یکشنبه کونی قیتیب کیلیش نیتیده ملوخان حوضیدن کۉچیب، برهانپور دریاسی‌نینگ قیرغاغیگه توشدیک.

یکشنبه کونی‌نینگ اۉزیده بندیردن یکّه‌خواجه بیلن جعفرخواجه‌نی کلپی کیمه‌لرینی کنر کیچیگیگه کیلتیریشلری اوچون یوباردیم.

www.ezgu.org

آی‌نینگ ییگیرمه تۆرتینچیسیده، یکشنبه کونی کنـر کېچیگـی آلدیـده تۆختـب، لشـکرگه کېچیب اۆتیش اوچون بویروق بېریلدی. اۆشه کونلری آلدینده جۆنب کېتگنلر قَنّۆجنـی هـم تشلب، رپري‌گه کېلیشیبدی، ابوالمحمد نیزه‌باز شمس‌آباد قۆرغانینی قمل قیلگن ایکن، بیراق دشمن‌نینگ کۆپ آدمی کېلیب، شمس‌آباد قۆرغـانینی هجـوم بـیلن ایگللبـدی، دېگـن خبـر کېلدی. اوچ-تۆرت کون لشکر دریادن کېچیب اۆتگونیچه، گاه دریانینگ او یوزیـده، گـاه بـو یوزیده توریب قالدیک. دریادن اۆتیب، منزلمه-منـزل تۆختـب، قَنّـۆج سـری یوریـب، قـزاق ییگیتلرنی دشمندن خبر آلیب کېلیشلری اوچـون ایلگـری یوباردیـک. قَنّۆجگـه یېتیشـیمیزگه ایکّی-اوچ منزل قالگنیده خبر کېلتیردیلرکه، بو "فیل" توتیشگه بارگنلرنینگ قاره‌سینی کۆریـب، قَنّۆج‌دن معروف‌نینگ اۆغلی قاچیب کېتیبدی. بیبَن، بایزید و معـروف بیزنینـگ خبریمیزنـی تاپیـب، گَنـگ‌دن اۆتیـب، گَنگ‌نینـگ قَنّـۆج تۆغریسـیده‌گی شـرقی قیرغاغیـدن اۆتـه‌دیگن کېچیکنی اۆره‌ب آلیش خیالی بیلن اۆتیرگن ایمیشلر.

جمادی‌الآخر آیی‌نینگ آلتینچیسیده، پنجشنبه کونی قَنّۆج‌دن اۆتیب، گَنگ دریاسـی‌نینگ غربی قیرغاغیگه توشدیک. بیزنینگ ییگیتلریمیز باریب، دشـمن‌نینگ بیـر نېچتـه کېمه‌سـینی هجوم بـیلن آلـدیلر. یوقـاری و قوییـدن کتّـه-کیچیک اۆتّیـز-قیرقتـه کېمـه‌نی کېلتیریشـدی. میرمحمد جالبان‌نی کۆپریک قوریشگه یره‌یدیگن جـای تنلـب، کۆپریـک قوریشـده کېـره‌ک بۆله‌دیگن اسبابلرنی حاضـرلش اوچـون جۆنتـدیک. اۆردو توشـگن جایـدن بیـر کوروهچـه قوییراقدن جای کۆریب کېلدی. چقّان نظارتچیلر تعیینلندی. کۆپریک سـالینه‌دیگن یېرنینـگ یقینیدن استاد علیقولی تۆپ اۆرنه‌تیب، تاش آتـیش اوچـون جـای تنلـب، تـاش آتـیش بـیلن مشغول بۆلدی. کۆپریک توشه‌دیگن یېردن قوییراقده مصطفی رومـي ضـربزن ارابـه‌لرنی بیـر آرالگـه آلیـب اۆتیـب، اۆشـه آرالـدن ضـربزن آتـه باشـله‌دی. کۆپریکـدن یوقاریراقـده مۆلجر[۱] کۆتریلدی. توفنگ‌اندازلر مۆلجر اوستیده میلتیقنی یخشی آتدیلر. ملک قاسم مۆغول

۱- مۆلجر ـــ دشمن اۆقلریدن سقله‌نیش اوچون یسه‌لگن توپراق اویومی.

www.ezgu.org

و ینه بعضی ییگیتلر دریادن کېمه‌ده بیر-ایکّی مرتـه کېچیـب اۉتیـب، آزچیلیـک بۉلسـه هـم، جوده یخشی جنگ قیلدیلر.

بابا سلطان و درویش اۉن-اۉن بېش کیشـینی یانیگـه آلیـب شـجاعت بـیلن، آرقه‌آلدیگـه قره‌مه‌ی، بیر کونی شامده کېمه بیلن دریانی کېچیـب اۉتیـب، اورروش هـم باشـلمه‌ی، باشـقه بیرار نرسه هم قیلمه‌ی قَیتیب کېلیشدی. بـو ایشـلری اوچـون اولرنـی قتّیـق کاییـدیک. آخـر-عاقبت، ملک قاسم جسـارت کۉرسـه‌تیب، آزگینـه آدمـی بـیلن دشـمن حلقه‌سـینی یاریـب کیریب، اونی سیقیب قۉیدی. دشمن جوده کـۉپ آدمـی و بیرتـه فیـل بـیلن هجـوم قیلـدی. بولرنی آرقه‌گه سوردیلر. کېمه‌گـه توشـیب، کېمـه‌نی یورگیزگونلریگچـه، فیـل ییتیـب کېلیـب کېمه‌نی چۉکتیریب یوباردی. ملک قاسم اۉشه اورروشده هـلاک بۉلـدی. بیـر نېچـه کـون-تـا کۉپریک قوریلگونیچه، اوستاد علیقولی تۉپدن یخشی تاشلر آتدی. بیرینچی کون سکّیز مرته تۉپ آتدی، ایکّینچی کون اۉن آلتی مرته آتدی. اوچ-تۉرت کون منه شونده‌ی تۉپ آتدی. بـو تاشلرنی "غازي تۉپ" بیلن آتدی. بوسَنگا کافرنینگ اورروشیده تاش آتگن اۉشه تـۉپ ایـدی. شو باعث اونی "غازي" دېب نامله‌دیلر. ینه بیر کتّه‌راق تـۉپ هـم قویگنـدی، بیـر مرتـه تـاش آتگنیده‌یاق پرچه‌لَنیب کېتدی. میلتیقلیلر هم جوده کۉپ اۉق آتدیلر. جـوده کـۉپ کیشـیلر و آتلرنی میلتیق اۉقی بیلن قوله‌تدیلر. قاچگن قـوللر، خـدمتچیلر و یـۉلاوچیلرنی آتلـری بـیلن آتدیلر.

کۉپریک قوریش ایشلری آخرلب قالگنیده، جمادی‌الآخر آیی‌نینگ اۉن تۉقّیزینچیسـیده، چارشـنبه کـونی کۉچیـب، کۉپریـک اوسـتیگه کېلـدیک. افغـانلر کۉپریـک قوریشـیمیزگه ایشانگیلری کېلمه‌ی، اوستیمیزدن کولگن ایکنلر. پنجشنبه کونی کۉپریک تیار بۉلدی. آزگینـه پیاده و لاهورلیک کۉپریکدن اۉتدی، بیر آز اورروش بۉلدی.

جمعه کونی مرکزدن مخصوص عسکر تۉده‌سی، اۉنگ قۉل و چپ قۉل ییگیتلـری همـده میلتیقلیلر پیاده اۉتدیلر. افغانلر تۉله قوراللَنیب، آت و فیللری بیلن کېلیب هجوم قیلدیلر. اولر چپ قناتده‌گیلرنی سیقیب قویدیلر. مرکز و اۉنگ قۉلده‌گیلر قرشیلیک کۉرسه‌تیب، دشـمننی

www.ezgu.org

چېکینیشگه مجبور اېتیشدی. ایکّی جنگچیمیز کۆپچیلیکدن اجره‌لیب چیقیب، آلدینگه آت سوردیلر. بیرینی اۆشه دَم‌نینگ اۆزیده‌یاق آتدن توشیریب، آلیب قالدیلر. ینه بیری‌نینگ آتینی و اۆزینی راسه کلتکله‌دیلر. آتی آرقه آیاقلرینی کۆتریب تیک توردی، آرقه‌سیگه قَیتدی و اۆزیمیزنینگ کیشیلر آره‌سیگه کیریب ییقیلدی. اۆشه کونی ییتّی-سکّیزته باش کېلتیردیلر. دشمن‌نینگ کۆپ کیشیسی یای و میلتیق اۆقلریدن یره‌لندی. اوروش عصر نمازیگچه دوام اېتدی.

کېچقورون کۆپریکدن اۆتگنلرنینگ برچه‌سینی آرتگه قَیتردیک. اگر منه شو شنبه کېچه‌سی کیشیلریمیز نریگی تامانگه اۆتکزیلسه، احتمال، دشمن‌نینگ کتّه قِسمی قۆلگه توشردی. اما شو نرسه اېسیمگه توشدی که، اۆتگن ییلی سه‌شنبه‌ده-نوروز کونی سېکری‌دن سَنگاگه قرشی اوروشگه آتلنگنیمیزده، شنبه کونی دشمننی یکسان قیلگندیک. بو ییل چارشنبه‌ده-نوروز کونی بو دشمنگه قرشی آتلندیک. یکشنبه کونی دشمن اوستیدن غلبه قازانسک، عجایب ایش بۆلردی. شو باعث آدملریمیزنی او طرفگه اۆتکزمه‌دیک.

شنبه کونی دشمن اوروشگه چیقمه‌دی، اوزاقده صف تارتیب توردی. شو کونی کۆپریکدن ارابه‌لر اۆتکزیلدی. اېرته‌سی سحرده آدملرنینگ اۆتیشی اوچون فرمان بۆلدی. ناغاره چلینگن پیت قراوولدن دشمن کیشیلری قاچیب کېتدی، دېگن خبر کېلدی.

چین تېمور سلطان‌گه لشکرگه باش بۆلیب دشمن آرتیدن قوویب باریشگه بویروق بېردیک. محمدعلی جنگ-جنگ، حسام‌الدین علی خلیفه، محب علی خلیفه، کۆکي بابا قشقه، دوست محمد بابا قشقه، باقی تاشکندي، ولی قیزیل باشچیلیگیده قووغینچی تعیینله‌دیک. اولرگه سلطان بیلن بیرگه بۆلیب، اونینگ سۆزیدن چیقمسلیک بویوریلدی. بامداد نمازی چاغی مېن هم دریادن اۆتدیم. تویه‌لرنی قوییراقده‌گی، کۆریب کېلگن کېچیکدن آلیب اۆتیشلری حقیده حکم بۆلدی.

اۆشه یکشنبه کونی بنگرماوودن بیر کوروه بېریده قاره‌سوو قیرغاغیگه توشدیک. دشمننی کوزه‌تیش اوچون یوباریلگن کیشیلر یخشی حرکت قیلمه‌گندیلر. اولر بنگرماووده تورگن

www.ezgu.org

ایکنلر. او ییردن اۋشه کـونی پیشـین نمـازی چـاغی قوزغَلیبـدیلر. ایرته‌سـی کـونی سـحرده بنگرماوونینگ آلدیده‌گی کۉل یاقه‌سیده تۉخته‌دیک.

شو کونی کیچیک خان تاغه‌م‌نینگ اۉغلی تۉخته بوغه سلطان کېلیب، خدمتیمگه کیردی.

جمادی‌الآخر آیی‌نینگ ییگیرمه تۉقّیزینچیسیده، شنبه کونی لکناونی سَیر قیلیب کېلیـب، کـۉی دریاسـیدن اۉتیـب تۉختـه‌دیک. شـو کـونی کـۉی دریاسـیده چۉمِیلـدیم. بیلمـه‌دیم، قولاغیمگه سوو کیردیمی یاکه هوا تأثیریدنمی، اۉنگ قۉلاغیم بیتیب قالـدی، لـېکن بـو بیـر نېچه کون‌گینه دوام ایتدی، قتّیق آغریق بۉلمه‌دی. اَوَد گه بیر-ایکّی منزل قالگنیده چین تېمـور سلطان‌نینگ آدمی کېلیب، دشمن سَـرو دریاسـی‌نینگ نَریگـی یوزیـده اۉتیریبـدی، کۉمـک یوبارسینلر، دیگن خبرینی بېردی. قزاق (قراچه‌خان) باشچیلیگیده‌گی مینگگه یقـین ییگیتنـی مرکزده‌گیلردن کۉمک اوچون اجره‌تدیک.

رجب آیی‌نینگ یېتّینچیسیده، شنبه کونی اَوَددن ایکّی-اوچ کوروه یوقاریراقـده گگَـر بـیلن سَرونینگ قۉشیلیش جاییده تۉخته‌دیک.

شو کونگچـه سَـرو دریاسـی‌نینگ اَوَد رۉپه‌رەسـیده‌گی نَریگـی قیرغاغیـده شـیخ بایزیـد اۉرنشگن ایکن. خط یوباریب سلطان بیلن مذاکره آلیب باررکن، اونینگ حیلـه‌لرینی سـلطان سېزیب قالیب، پیشـین نمـازی چـاغی قراچه‌گـه آدم یوباریـب، دریـادن کېچیـب اۉتیشـگه تیارلنه‌دی. قراچه سلطان‌گه قۉشیلگچ، تۉخته‌مسدن دریـادن کېچیـب اۉتـه‌دیلر. ایلّیک‌ته‌چـه آتلیغی و اوچ-تۉرت فیلـی بـۉلگن دشـمن داش بېرالمسـدن قاچیشـگه توشـه‌دی. بیـر نېچـه کیشینی آتدن ییقیتیب، باشینی کېسیب، مېنگه یوباردیلر. شـهاب سـلطان، توردی‌بېـک، بابـا چوهره، قوچبېک، باقی شیغاوول سلطان‌دن کېین کېچیب اۉتـه‌دیلر. اولـردن اۉلـراق اۉتگنلـر شیخ بایزیدنی نمـاز شـامگچه قوویـب بـاره‌دیلر. شـیخ بایزیـد اۉزینـی جنگلزارگـه اوریـب قوتوله‌دی. چین تېمور سلطان کېچه‌سی قاره‌سوو یاقه‌سیده تۉختب، یریم کېچه‌سـی آتلنیـب، دشمن‌نینگ آرتیدن قوویب باردی. قیرق کوروهچه یۉل باسیب، سلطان بایزیـدنینگ عایلـه و یقینلری یشه‌یدیگن ییرگـه یېتـه‌دیلر. امـا اولـر قاچیـب کېتیشـگن ایکـن. شـو ییـرده تعقیـب

www.ezgu.org

قیلووچیلر هر طرفگه ترقه‌لیشه‌دی. باقی شیغاوول بیر نېچه ییگیت بیلن دشمن‌نینـگ کېتیـدن قوویب، شیخ بایزیدنینگ عایله اعضالری و قریندا‌شلریگه یېتیب آلـه‌دی، بیـر نېچـه افغـاننی اسیر قیلیب آلیب کېلیشه‌دی.

بیر نېچه کون اَوَدنی و اوشبو یېرلرنی اېگللش همده ترتیبگه ساـلیش اوچـون شـو جایـده توریب قالدیک. اَوَددن یېتّی‌ـسکّیز کوروه یوقاریده‌گی سَرو دریاسـی قیرغـاقلرینی آو قیلـیش اوچون یخشی یېرلر دېب مقته‌دیلر. او یېرگه میر محمد جالبان‌نی یوباردیک. گگَر همده سَرو دریالری‌نینگ کېچیکلرینی کۆریب کېلدی. آی‌نینـگ اۆن ایکّینچیسـیده، پَنجشـنبه کـونی آو قیلیش نیتی بیلن آتلندیم.

www.ezgu.org

www.ezgu.org

تۏقّیز یوز اۏتّیز بېشینچی(۱۵۲۹-۱۵۲۸) ییل واقعه‌لری

محـرّم آیی‌نینـگ اوچینچیسـیده، جمعـه کـونی چندېری‌گـه یوریشـدن بـورونراق مۏلتـان مسأله‌سیده‌گی ایشلر اوچون عسکرینی چقیرتیرگن ایدیم، کېلدی. خلوتخانه‌ده ایدیم، التفات کۏرستدی. ایرته‌سی کونی تانگده خواندامیر مـؤرخ (تـأریخچی)، مولانـا شـهاب معمـایی، یونس علی‌نینگ قریناداشی میر ابراهیم قانونی خدمتیمگه کیریش نیتیده هرات‌دن چیققنلریگه انچه وقت بۏلگندی، یېتیب کېلیب، خدمتیمگه کیردیلر.

آی‌نینگ بېشینچیسیده، یکشنبه کونی عصر نمازی چاغی گوالیارنی سَیر قیلـیش نیتیـده، اونی کتابلرده "گالیور" دېب بیته‌دیلر، جوون‌دن کېچیب اۏتیب، آگره قلعه‌سیگه کیردیم. ایکّی-اوچ کونـدن کېـین کابل‌گـه قَیتیـب کېتیشـی لازم بـۏلگن فخرجهـان‌بېگیم همـده خدیجـه سلطان‌بېگیم بیلن خیرلشیب، گوالیارگه آتلندیم. محمد زمان میرزا رخصت سۏره‌ب، آگـره‌ده قالدی. اۏشه کېچه‌سی اوچ-تۏرت کـوروه یـۏل یوریـب، کتّـه بیـر کـۏل یاقه‌سـیده تۏختـب، اویقوله‌دیک. نمازنی ایرته‌راق ادا ایتیب، آتلندیک. گمبیر دریاسی قیرغاغیده توشلنیب، پېشین نمازی چاغی او یېردن جۏنب کېتدیک. یۏلده کیفیتنی کـۏتریش اوچـون ملارفیـع تیارلـه‌گن تلقان دارونی ایچدیک. جوده بدخۏر و بی‌مزه ایکن.

کېچکی پیت عصر نمازی چاغی، دۏلپـوردن بیـر کـوروه غـرب تامانگـه بـاغ و عمـارت سالیشلری بویوریب قۏییلگن ایدی، اۏشه یېرگـه کېلیـب توشـدیم. مـېن بویـورگن بـو بـاغ و عمارت تاغ‌نینگ توگش جاییده جایلشیبدی. بو تـاغ تومشـوغی‌نینگ اوچـی یخلیـت قیزیـل عمارت تاشیدن ایدی. مېن بو تاغنی یېرگچه قَزیـب توشیشـلرینی، اگـر بـو یخلیـت تاشـدن

www.ezgu.org

عمارت تراشلب بؤلسه، عمارت قوریشلرینی، اگر او بلند بؤلمسه، تاش‌نینگ اوستینی تېکیسلب، حوض اؤییشلرینی بویورگن ایدیم. تاغ یکپاره تاشدن عمارت قوره‌دیگن درجه‌ده بلند ایمس ایکن. استاد شاه محمد سنگتراش گه صحنی تېکیسلنگن اوشبو تاش‌نینگ اوستیگه سکّیز بورچکلی اؤلچمده حوض قوریشنی رېجه‌لشتیریش تعیینلندی. سنگتراشلرنینگ ایشگه قتّیق کیریشیشلری حکم قیلیندی.

بو یخلیت تاشدن حوض اؤییش بویوریلگن یېرنینگ شِمالیده انبه، جامِن و باشقه هر خیل درختلر جوده کؤپ. بو درختلرنینگ آره‌سیدن اؤنگه‌-اؤن قری حجمده قودوق قَزیش بویوریلگن ایدی، اوهم یکونیگه یېته‌ی دېب قالیبدی. بو قودوق‌نینگ سووی اؤشه حوضگه باریب قوییله‌دی. بو حوض‌نینگ غربی‌-شمالی تامانیده سلطان اسکندر تؤغان سالگن. تؤغان‌نینگ اوستیگه عمارتلر قوریبدی. تؤغان تېپه‌سیده پشه‌کالده سوو ییغیلیب، کتّه کؤل حاصل بؤله‌دی. بو کؤل‌نینگ شرقی طرفلری باغ دیر. کؤل‌نینگ شرق تامانیگه هم یخلیت تاشدن سوپه‌گه اؤخشش جایلر تراشلشلرینی بویوردیم. غرب تامانگه مسجد سالیش تعیینلندی. سه‌شنبه و چارشنبه کونلری منه شو ایشلر اوچون دؤلپورده توردیک.

پنجشنبه کونی آتلنیب، چَنبَل دریاسیدن اؤتدیک، پېشین نمازینی دریا یاقه‌سیده اؤقیب، ایکّی نماز آره‌سیده‌گی وقتده چَنبَل قیرغاغیدن قؤزغه‌لیب، شام و خفتن نمازلری اؤرته‌سیده کوَاری دریاسیدن اؤتیب توشدیک. یاغینگرچیلیک طفیلی دریا سووی کؤتریلگن ایدی، آتلرنی سوزدیریب اؤتکزدیک، اؤزیمیز ایسه کېمه بیلن اؤتدیک.

ایرته‌سی-جمعه کونی عاشور آیی ایدی، او یېردن آتلَنیب یؤلده بیر قیشلاقده توشلَنیب، خفتن نمازی چاغی گوالیاردن بیر کوروه شِمال تامانگه اؤتگن ییلی قوریشلرینی بویورگنیم-چارباققه کېلیب توشدیم.

ایرته‌سی، پېشین نمازیدن سؤنگ آتلنیب گوالیار شِمالیده‌گی تېپه‌لیکلر و نمازگاهنی سَیر قیلیب کېلگچ، گوالیارده‌گی راجه من‌سینگهه‌نینگ عمارتی توته‌شیب کېتگن هاتي پؤل دېگن دروازه‌دن کیریب رحیمداد اؤتیرگن راجه بکرامه‌جیت‌نینگ عمارتلریگه کېچگه یقین-عصر

www.ezgu.org

نمازی چاغی کېلیب توشدیم. شو کېچه قولاغیم آغریگنی اوچون، کېچه‌نینگ آیدینلیگی هم سبب بۆلگندی، قاره‌داری (افیون) یېدیم. اېرته‌سی کونی افیون‌نینگ خماری کۆپ عذاب بېردی. انچه قَیت قیلدیم. شونگه قره‌مه‌ی، من‌سینگ و بکرامه‌جیت عمارتلرینی تمام یوریب، سَیر قیلدیم. گرچه بۆلک-بۆلک و ترتیبسیز قوریلگن بۆلسه هم، جوده عجایب عمارتلردیر. بو عمارتلرنینگ همه‌سی تراشلنگن تاشلردن دیر. برچه راجه‌لرنینگ عمارتلریدن من‌سینگ‌نینگ عمارتلری یخشیراق و بلندراق دیر. من‌سینگ قصری‌نینگ بیر طرف دېواری شرققه قره‌گن. بو طرفده‌گی دېوارلر باشقه دېوارلرگه قره‌گنده کۆپراق حشمتلیراق بۆلیب، بلندلیگی تخمیناً قیرق-اېلّیک قری کېله‌دی، تماماً تراشلنگن تاشدن قوریلگن، سیرتینی گچ بیلن آقرتیریبدیلر. بعضی جایلرده تۆرت قبتلی عمارتلر بار. اولرنینگ پستکی ایکّی قبتی جوده قارانغی. آزگینه یاروغلیک او یېرده بیرپس اۆتیرگندن کېین سېزیله‌دی. بو جایلرنی شمع بیلن یوریب، تماشا قیلدیک. اوشبو عمارت‌نینگ هر بیر طرفیده بېش‌ته‌دن گنبذ بار. بو گنبذلر آره‌سیگه هندوستانچه اصولده قوریلگن تۆرت قیرّه‌لی کیچیک-کیچیک گنبذچه‌لر توشگن. اوشبو بېشته کتّه گنبذ تېپه‌سی زر یوگورتیریلگن مس تنگه‌لر بیلن قاپلنگن. بو دېوارلرنینگ تشقی طرفی یشیل کاشین بیلن بېزه‌تیلگن. بوتون اطرافیده‌گی دېوارلرگه یشیل کاشین بیلن کېله درختلری‌نینگ تصویری توشیریلگن. قلعه‌نینگ شرق طرفیده دېواری بورجی آستیده هاتیپۆل جایلشگن. هندلر فیلنی "هاتی" دروازه‌نی "پۆل" دېب اته‌یدیلر. دروازه‌دن چیقیشده بیر فیل‌نینگ صورتینی اۆییب تصویرلبدیلر، اوستیده ایکّی فیلبانی هم بار. خودّی فیل‌نینگ اۆزی، جوده یخشی اۆخشه‌تیشیبدی. شو باعث "هاتیپۆل" دېب ایته‌دیلر. تۆرت قبتلی عمارت‌نینگ اېنگ پستکی قبتیده بو فیل هیکلیگه قره‌تیلگن تویْنوک بار، اوندن فیل جوده یقین کۆرینه‌دی. یوقاری قبتیده ذکر اېتیلگن گنبذلر یوکسه‌لیب توره‌دی. ایکّینچی قبتیده یشش خانه‌لری جایلشگن. بو اویلر هم انچه چوقورده. گرچه اویلرنی هندچه یۆسینده بېزه‌گن بۆلسه‌لرده، اما بو جایلر بی‌هواراق یېرلر دیر.

من‌سینگ‌نینگ اۆغلی بکرامه‌جیت‌نینگ عمارتلری قۆرغان‌نینگ شِمال طرفیده-اۆرته‌راقده

www.ezgu.org

جایلشگن. اۆغلی‌نینگ عمارتلری آته‌سی‌نینگ عمارتیچه ایمس. فقط بیرته کتّه گنبذی بار، جوده قارانغی، او یېرده بیر مدت تورگندن سۆنگ‌گینه کۆزلر روشنلشه‌دی. بو کتّه گنبذ آستیده بیر کیچیک عمارت قوریلگن بۆلیب، اونگه هېچ طرفدن یاروغلیک توشمه‌یدی.

اوشبو کتّه گنبذنینگ اوستیده رحیمداد کیچیکراق بیر تخته‌سوپه سالیبدی. رحیمداد بیکرامه‌جیت‌نینگ اوشبو عمارتلریگه جایلشگچ، بکرامه‌جیت‌نینگ عمارتلریدن اونینگ آته‌سی‌نینگ عمارتلریگچه آلیب باره‌دیگن بیر یۉل سالیبدی. تشقریدن او بیلینمَیدی هم، ایچکریدن هم هېچ یېر کۆرینمَیدی، اونگه فقط بعضی یېرلردن یاروغلیک کیره‌دی، جوده عجایب یۉل توشگن.

بو عمارتلرنی سَیر قیلیب، آتلنیب، رحیمداد سالگن مدرسه‌نی کېزیب، قۆرغان‌نینگ جَنوب طرفیده‌گی کتّه بیر حوض چېتیده رحیمداد سالگن باغچه‌نی تماشا قیلیب، کېچقورون اۆرده توشگن چارباقه کېلدیک.

بو باقه جوده کۆپ گُللر ایکیلیبدی. خوشرنگ قیزیل کنزیر گُللری هم جوده کۆپ. بو یېرلرنینگ کنزیر گُلی شفتالو گُلیدیک. گوالیار کنزیری قیپ‌قیزیل خوشرنگ کنزیرلر دیر. بیربۆلک قیزیل کنزیرنی گوالیاردن آگره باغلریگه کېلتیریب ایکتیردیم.

بو باغ جَنوبیده کتّه بیر کۉل بار. پشه‌کال سوولری شو کۉلده ییغیله‌دی. بو کۉل‌نینگ غربیده بیر بلند بتخانه جایلشگن. سلطان شمس‌الدین ایلتمیش بو بتخانه‌نینگ یانیده بیر جامع مسجدی سالدیریبدی. بو بتخانه جوده بلند بتخانه ایکن. قۆرغانده بوندن بلندراق عمارت یوق. دۆلپور تاغیدن گوالیار قۆرغانی و بتخانه انیق کۆرینیب توره‌دی. ایتیشلریچه، اوشبو بتخانه‌نینگ همه تاشلرینی منه شو کَتّه کۉلدن قزیب آلیشگن ایکن. بو باغده پست‌گینه، بی‌اوخشاوراق، اوستی یاپیق بیر تخته‌سوپه قوریبدیلر. باغ‌نینگ ایشیگی آلدیگه هندوستانچه بیچیمده خونیک ایوانلر قوریشیبدی.

ایرته‌سی کونی پېشین نمازی چاغی گوالیارده‌گی کۆرمه‌گن یېرلرنی تماشا قیلیش نیتیده آتلنیب، من‌سینگ قورغانیدن تشقریده‌گی بۆدالگر دیب نامَلنگن عمارتنی کۆریب، هاتی‌پۉل

www.ezgu.org

دروازه‌سیدن کیریب، اُودَوَه دېگن جایگـه باردیـک. بـو اودوه دېگـن بیـر قوْرغان‌نینـگ غـرب طرفیده‌گی بیر تاغ‌ارا یوْلده وادیـده جایلشـگن. گرچـه بـو تـاغ ارا یـوْل تـاغ نینـگ تیپه‌سـیده قوریلگن قوْرغان‌نینگ دېواریدن تشقریده بوْلسه هم، بو تاغ ارا یوْل‌نینگ کیـریش جاییـده ینـه ایکّی قطار بلند دېوارلر قوریشـیبدی. بـو دېوارلرنینـگ بلنـدلیگی اوْتّیـز-قیـرق قریگـه یقـین کېله‌دی. ایچکریگی دېوار اوزونراق و بلندراق دیر. بو تشقی دېوار تاغ ارا یول‌نینگ او طرفیـدن هم، بو طرفیدن هم قوْرغانگه توتشگن. بو دېوارنی آرقه تامانیدن بیرینچی دېواردن پستراق ینـه بیر دېوار بیلن احاطه قیلیبدیلر. بو دېوار باشدن-آیاق کتّه دېوارگه توتشـمه‌گن. اونـی کتّـه اریـق قوریش اوچون انه شونده‌ی احاطه قیلگنلر. بو دېوارنینگ ایچیـده سـوو آلـیش اوچـون وایـن (قودوق) قَزگنلر. اوْن-اوْن بېش زینه توشـیب سـوو آلـیش ممکـن. بـو کتّـه دېوارنینـگ وایـن جایلشگن دېوارگه اوْتیش جاییده‌گی ایشـیک اوسـتیگه سـلطان شـمس‌الدین ایلتـه‌میش‌نینگ اسمینی تاشگه اوْییب یازگنلر، تـأریخی: آلتـی یـوز اوْتّیزینچـی (مـیلادی ـ ۱۲۳۲/۱۲۳۳) ییل دیر.

اوشبو تشقی دېوار توبیده، قوْرغان تشقریسیده بیـر کتّـه کـوْل بـار، کوْرینیشـیدن اونینـگ سووی کمه‌یمه‌یدی، کتّه اریققه شو کوْل‌نینگ سووی باره‌دی. اُودَوَه‌نینگ ایچیده ینه ایکّی کتّه کوْل بار. قوْرغان خلقی بو کوْللرنینگ سووینی اوْزگه سـوولردن افضـل بیلـه‌دیلر. اودوه‌نینـگ اوچ طرفی تماماً تاغلر بیلن اوْره‌لگن. تاشی‌نینگ رنگی بیانه تاشلریدېک قیزیل ایمس، بیـر آز رنگسیزراق.

اودوه‌نینگ اطرافیده‌گی یخلیت قایه‌لرنی قَزیب، کَتّه-کیچیـک بـوتلر تراشـلبدیلر. جَنـوب طرفیده بلندلیگی ییگیرمه قری کېله‌دیگن کتّه بـت توریبـدی. بـو بتلرنـی بوتونلـه‌ی یلنغـاچ-کییمسیز تصویرلبدیلر.

اودوه ایچیده‌گی ایکّی کتّه کوْل‌نینگ اطرافیگه ییگیرمه-ییگیرمه بېشته قودوق قزیشـیبدی. بو قودوقلردن سوو تارتیب، ایکین ییتیشتیریب، گُـل و درختلـر اوْتقزیبـدیلر. اودوه یامـان ییـر ایمس، عکسینچه، جوده عجایب جای. اونینگ بیرتـه عیبـی-اطرافیـده‌گی بتلـر دیـر. بتلرنـی

www.ezgu.org

بوزیب تشلشلرینی بویوردیم. اودوه‌دن ینه قۉرغانگه چیقیب، کافرلر زمانیدن بیری دروازه‌سی یاپیب قۉییلگن سلطانی پۉل‌نینگ اۉزینی تماشا قیلیب، شام نمازی چاغی رحیمداد سالگن باغچه‌گه کېلیب توشدیم. اۉشه کېچه شو ییرنینگ اۉزیده قالدیم.

آی‌نینگ اۉن تۉرتینچیسیده، سه‌شنبه کونی رناسنگ‌نینگ رَنتَنبۉر قلعه‌سیده اۉز آنه‌سی پَدمَوَه‌تي بیلن تورگن بکرامه‌جیت اسملی ایکّینچی اۉغلیدن آدملر کېلدی. گوالیار سَیریگه جۉنب کېتیشیمیزدن بورون هم بکرامه‌جیت‌نینگ بلند آبرولی اَسۉک اسملی هندوسیدن آدملر کېلیب، قوللیک و خدمتکارلیگینی اظهار قیلگن اېدیلر. اسۉک تیریکچیلیک یراغی اوچون اۉزیگه یېتمیش لک‌لیک درآمد بېره‌دیگن یېر سۉره‌گندی. اگر رَنتَنبۉرنی تاپشیرسه، اونگه ایستگنیدېک ولایتلر بېریش قراریگه کېلیب، آدملریگه رخصت بېریب یوباردیک. گوالیار سَیریگه جۉنه‌یاتگنیمیزده اونینگ آدملری بیلن گوالیارده اوچره‌شیشیم زمانی وداعلَشیب آلدیک. اولر وداعلشگن وقتیمیزدن بیرنېچه کون کېینراق کېلیشدی. بو اسۉک هندو، ایتیشلریچه، بکرامه‌جیت‌نینگ آنه‌سی پَدمَوَه‌تیگه یقین قرینداش بۉلر اېکن. او احوالنی آنه و اۉغلیگه بیان قیلیبدی. بولر هم اسۉک بیلن اتفاق بۉلیب، مېنگه خیرخواه و خدمتکار بۉلیشنی قبول قیلیبدیلر.

سَنگا سلطان محمودنی یېنگیب، سلطان محمود کافرلرگه اسیر توشگنیده، سَنگا اونینگ تاج و کلاهینی همده زر کمرینی آلیب، اۉزینی قۉییب یوبارگندی. اۉشه تاج، کلاه و زرکمر بکرامه‌جیت‌ده اېکن. حاضر آته‌سی اۉرنیده رنا بۉلیب، چیتۉرنی باشقره‌یاتگن اکه‌سی راتَن‌سین تاج، کلاه و زر کمرنی اوکه‌سیدن سۉره‌تیبدی. بو اېسه بېرمبدی. بو کېلگن کیشیلریدن مېنگه تاج، کلاه و زرکمر حقیده گپ آچتیریبدی. رَنتَنبۉرنینگ اۉرنیگه بیانه‌نی سۉره‌بدی. بیانه حقیده‌گی سۉزنی باشقه تامانگه بوریب، اونگه شمس‌آبادنی رَنتَنبۉرگه المشیشگه وعده بېردیک. اۉشه کون‌نینگ اۉزیده‌یاق بو کېلگن کیشیلرگه سروپالر کییدیریب، تۉقّیز کوندن سۉنگ بیانه‌گه باریش وعده‌سی بیلن رخصت بېریب یوباردیک.

بو‌رحیمداد سالگن باغدن آتله‌نیب، گوالیار بتخانه‌لرینی سَیر قیلدیک. بعضی بتخانه‌لر

www.ezgu.org

ایکّی قبت، اوچ قبتلی. قبتلرنینگ بؤیی پستراق (خانه‌لری پست-پست). ایسکیچه کؤرینیشده، پستکی قِسمی تاشدن اؤییلگن هَیکللر بیلن تؤله. بعضی بتخانه‌لر مدرسه کؤرینیشیده قوریلگن. بنانینگ آلد تامانیده کېنگ و بلند گنبذی، مدرسه حجره‌لریدیک حجره‌لری بار. هر بیر حجره‌نینگ اوستیده تاشدن کیچیک-کیچیک گنبذلر تراشلب اؤرنه‌تیلگن. قویی حجره‌لرده تاشلردن بت هیکللر تراشلنگن. بو عمارتلرنی تماشا قیلیب، گوالیارنینگ غرب طرفیده‌گی دروازه‌سیدن چیقیب، گوالیار قؤرغانی‌نینگ جَنوب طرفیدن ایلنیب اؤتیب، سَیر قیلیب، هاتی‌پؤل آلدیده‌گی رحیمداد سالگن چارباقچه کېلیب توشدیم. رحیمداد بو چارباغده کتّه بیرَم حاضرلب قؤیگن ایدی. یخشی آشلر تارتیب، کؤپ ساوغه‌لر اولشدی. ساوغه قیلگن نرسه و پوللری تؤرت لک کېلردی. بو چارباغدن جؤنب، کېچقورون اؤز چارباغیمگه قَیتیب کېلدیم.

آی‌نینگ اؤن بېشینچیسیده، چارشنبه کونی گوالیارنینگ شرقی-جَنوبی طرفیده، آلتی کوروهلیک یېرده جایلشگن شرشره‌نی تماشا قیلیش اوچون جؤنه‌دیم. یؤلگه کېچ آتلنگن ایکنمیز، شرشره‌گه پېشین نمازیدن کېین یېتیب باردیک. بیر ارقان بؤیی بلندلیکده‌گی قایه‌دن بیر تېگیرمان سوو آقیب توشه‌دی. بو سوو توشه‌یاتگن یېردن پستراقده کتّه کؤل حاصل بؤلیبدی. شرشره‌گچه یوقاریده‌گی سوو یخلیت قایه‌تاش بؤیلب آقیب کېله‌دی. بو سوونینگ توبی یخلیت تاشدن عبارت. هر جای-هر جایده سوو تؤپلنیب، کؤل حاصل بؤلیبدی. بو سوونینگ قیرغاقلریده اؤتیرسه بؤله‌دیگن بؤلک-بؤلک یخلیت تاشلر ساچیلیب یاتیبدی. اما ایتیشلریچه، بو سوو دایم آقمس ایکن. شرشره باشیده اؤتیریب، معجون یېدیک. کېین سوو بؤیلب یوقاریگه کؤتریلیب، سوونینگ باشلَنیش جاییگچه باردیک. قَیتیشده بیر بلند جایگه چیقیب، بیر مدت اؤتیردیک. سازنده‌لر ساز چلدیلر، قؤشیقچیلر بیر نیمه‌لرنی ایتدیلر. هند اېلی "تیندو" دېب اته‌یدیگن آبنوس درختینی کؤرمه‌گنلرگه کؤرستدیک.

آرتگه قَیتیش اوچون تاغدن توشیب، شام و خفتن نمازلری اؤرته‌سیده آتلرگه میندیک. تونگی ایکّینچی پاسگه یقین بیر ییرگه کېلیب اویقوله‌دیک. کون‌نینگ بیرینچی پهریده چارباققه کېلیب توشدیک.

www.ezgu.org

آی‌نینگ اۉن یېتّینچیسیده، جمعه کونی صلاح‌الدین‌نینگ وطنی-سوهجنه دېگن قیشلاقنی و قیشلاقدن یوقاریده-تاغ آره‌سیده‌گی و اونینگ ایچکریسیده جایلشگن لیمو و صدفیل باغینی سَیرقیلیب، کون‌نینگ بیرینچی پهریده چارباققه کېلیب توشدیم.

آی‌نینگ اۉن تۉقّیزینچیسیده، یکشنبه کونی تانگ آتمسیدن‌آق چارباغدن جۉنب، کوَاری دریاسیدن اۉتیب، توشلندیک. پېشین نمازی چاغی او یېردن جۉنب، کون باته‌ی دېگنیده چَنبَل دریاسیدن اۉتیب، شام و خفتن نمازلری آره‌سیده دۉلپور قۉرغانیگه کیریب کېلیب، ابوالفتح سالگن حمّامنی چیراغ بیلن تماشا قیلیب، او یېردن جۉنب کېتدیک وتۉغان تېپه‌سیده‌گی ینگی سالینگن چارباققه کېلیب توشدیک.

اېرته‌سی تانگده اۉزیم تورلی ایشلر قیلیش بویوریلگن یېرلرنی ایلنیب چیقدیم. یخلیت تاشگه اۉییش بویوریلگن سایبانلی حوض‌نینگ یوزینی هلی بیرار مرته هم تېکیسله‌ی آلمه‌گن اېدیلر. کۉپراق سنگتراشلر کېلیب، حوض توبینی سوو قوییب سِیرغاقلرینی تېکیسلش ممکن بۉلگن درجه‌ده، بیر مرته یخشیلب اۉییب آلیشلری بویوریلدی. کېچکی پیت-عصر نمازی وقتیگه کېلیب، حوض توبی یوزه‌سینی بیرینچی مرته تۉلیق تېکیسله‌دیلر. حوضگه سوو تۉلدیریشلرینی بویوردیم. قیرغاقلرینی سوو سطحی بیلن تېنگلشتیریب، تېکیسلش بیلن مشغول بۉلدیلر. بو سفر هم یېرینی یخلیت تاشدن تراشلب، ایچیده‌گی کیچیک حوضنی هم یخلیت تاشدن اۉییب بیر آبخانه (طهارتخانه) قوریشلرینی بویوردیم. دوشنبه کونی معجون صحبتی بۉلدی. سه‌شنبه کونی هم اۉشه یېرنینگ اۉزیده اېدیم.

چارشنبه کونی کېچقورون آغیز آچیب، آزگینه نرسه یېب، سېکری‌گه باریش نیتیده آتلندیک. وقت ایکّینچی پهرگه یقینلشگنده، بیر یېرده تۉختب، اویقوله‌دیک. قولاغیمگه، بیلمه‌دیم، ساووق‌نینگ تأثیری بۉلدیمی، بو کېچه جوده قتّیق آغریدی، اوخله‌ی آلمه‌دیم. تانگ سحرده بو یېردن قۉزغَلیب، بیرینچی پهرده سېکری‌ده سالگن باققه یېتیب تۉخته‌دیک. باغ‌نینگ دېواری و قودوق‌نینگ عمارتلری مېنینگ کۉنگلیمده‌گیدېک بۉلمه‌گنی اوچون بو ایشلرنی نظارت قیله‌یاتگن کیشیلرگه دۉق-پۉپیسه و سیاست قیلدیم. سېکری‌دن عصر و شام

www.ezgu.org

نمازلری آره‌لیغیده جۆنـب، مدهـه‌کوردن اۆتیـب، بیـر یېـرده تۆختـب اوخلـه‌دیک. او یېـردن آتلنیب، بیرینچی پهرده آگره‌گه کېلدیک. قلعـه‌ده خدیچـه سـلطان‌بېگم، فخرجهـان‌بېگم‌نی، بعضی ایش-کوچ اوچون قالگن ایدیلر، باریب کۆردیم. اولرنی کۆریـب، جـووندن اۆتیـب، "هشت بهشت" باغیگه کېلدیم.

سفر آیی‌نینگ اوچینچیسیده، شنبه کونی کتّه عمه بېگملـردن اوچ بـېگم: گوهرشـادبېگم، بدیع‌الجمال‌بېگم، آق‌بېگم؛ کیچیک بېگملـردن: خـانزاده‌بېگم، سـلطان مسـعود میرزانینـگ قیزی، ینه سلطانبخت‌بېگم‌نینگ قیزی همده زینـب سـلطان‌بېگم دېگـن ینگـه-چېچـه‌م‌نینگ نبیره‌سی کېلیب، توته‌دن اۆتیب، شهر تشقریسیده دریا قیرغاغیـده تۆختـه‌گن ایـدیلر، عصـر و شام نمازلری آره‌سیده باریب، اولرنی کۆردیم. او یېردن کېمه‌ده قَیتیب کېلدیم.

سفر آیی‌نینگ بېشینچیسیده، دوشنبه کونی رَنتَنبۆرنی تاپشیریش و بکرامه‌جیت‌نینگ او یېر خدمتینی قبول قیلیـب آلیشـده اۆز یـۆل-یـۆریقلری بـیلن عهـد و شـرط توزیشـلرینی تیلـب بېهره‌لیک هندولردن دیوه‌نینگ اۆغلی خَموسي‌نی بکرامـه‌جیت‌نینگ اوّلگـی و کېـین کـېلگن ایلچیلریگه قۆشیب جۆنتدیک. بیزنینـگ تامانـدن بـارگن آدم بولرنینـگ همه‌سـینی کۆریـب، ایشانیب قَیتیشی لازم ایدی. مېن هم اگر بکرامه‌جیت اوّل ایـتگن سـۆزلریده تورسـه، تنگـری ایشیمیزنی اۆنگله‌سه، آته‌سی‌نینگ اۆرنیگه رنـا قیلیـب، چیتۆرگـه اۆتیرغیـزه‌من، دېـب وعـده بېردیم.

بو پیتگه کېلیب دهلی و آگره‌ده‌گی اسکندر و ابراهیم‌نینگ خزینه‌لری توگـه‌دی. لشـکرنی تأمینلش، تۆپ و میلتیقلیلر اۆق-داروسی همده محنتیگه حق تۆلش اوچون برچه خـدمتچیلر معاشی‌نینگ یوزدن اۆتّیز قِسمینی سفر آیی‌نینـگ سکّیزینچیسـیده، چارشـنبه کـونی دیوانگـه توشیریب، اونی قورال-یراغ اوچون صرف ایتیشلری حقیده فرمان بېریلدی.

آی‌نینگ اۆنینچیسیده، شنبه کونی خراسان‌گه اوّل هم بیر بار چقیریق فرمانی آلیب بـارگن سلطان محمد بخشی‌نینگ شاه قاسم اسـملی پیاده‌سـی ینـه هرات‌گـه یوباریلـدی. او آلیـب کېتگن فرمان: «تنگری کۆمگی بیلن هندوستان‌نینگ شرق و غربیـده‌گی دشـمن و کـافرلردن

www.ezgu.org

کۆنگیللر تینچیدی. خدا خواهله‌سه، شو ییلی یازده نیمه قیلیب بۆلسه هم سیزلرنی کۆریشگه بـاره‌میز»، دېگـن مضـمونده ایـدی. احمـد افشـارگه هـم فرمـان یوباریلـدی. فرمان‌نینـگ حاشیه‌سیگه اۉز خطیم بیلن فریدون قۆبوزینی چارلب، بیـر نېچـه سـۉز یـازدیم. شـو کـونی پېشینده سیماب یېییشنی باشله‌دیم.

آی‌نینگ ییگیرمه بیرینچیسیده، چارشـنبه کـونی هندوسـتانلیک پیـاده کـامران و خواجـه دۉست خاونددن خبر کېلتیردی. خواجـه دۉسـت خاونـد ذوالحجـه آیی‌نینـگ اۉنینچیسـیده کابل‌گه باریب، همایون‌نینگ آلدیگه جۆنه‌گن ایکن. خوبیان‌ده اونینـگ آلدیگـه کامران‌نینـگ آدمی کېلیب، مېنینگ فرمانیمنی کامران‌نینگ آلدیگه باریب، اونینـگ اۉزیگـه سـۉزمه‌سـۉز یېتکزیشینی التماس قیلیبدی. کامران ذوالحجه آیی‌نینـگ اۉن یېتّینچیسـیده کابل‌گـه کـېلگن ایکن. خواجه بیلن سۉزلشیب، اوشـبو ذوالحجـه آیی‌نینـگ ییگیرمـه سکّیزینچیسـیده اونـی قلعه‌ی ظفرگه کوزه‌ته‌دی.

بیزگه کېلگن خبرلرده یخشی ینگیلیکلر بار ایدی: شـهزاده طهماسـب اۉزبکنـی هَیـده‌ش نیتیده رېنیش اۉزبکنـی دامغـان‌ده اوشـلب اۉلـدیریب، ایلینـی قتل‌عـام قیلیبـدی. عبیـدخان قیزیل‌باشلر حرکتیدن خبر تاپگچ، هرات اطرافیدن جۆنب کېتیب، مروگه باریـب، سـمرقند و اۉشه ولایتلرده‌گی سـلطانلرنی مروگـه چقیـره‌دی. مـاوراءالنهرده‌گی سـلطانلرنینگ همه‌سـی مروگه کۆمککه کېله‌دیلر.

همایون‌نینگ یادگار تاغه‌نینگ قیزیدن اۉغیل کۆرگنلیگی و کامران‌نینگ کابل‌ده تاغـه‌سـی سلطان علـی میرزانینـگ قیزیگـه اویلنـه‌یاتگنلیگی حقیـده‌گی خبرلرنـی هـم شـو خبرچـی کېلتیردی. اۉشه کونی مېن سید دکنی شیرازی جیبه‌گر[1]گه سرو‌پا کییدیریب، فـواره‌لی قـودوق قوریلیشینی اۉز بیلگنیچه یکونلشینی بویوردیم.

آی‌نینگ ییگیرمـه اوچینچیسـیده، جمعـه کـونی تنـه‌م‌نینگ حرارتـی کۆتریلـدی. جمعـه

---

۱. جیبه‌گر: قورال ایشلاوچی

www.ezgu.org

نمازینی مسجدده قیینه‌لیب اۆقیدیم. کېینگـی کـونی پېشـین نمـازینی احتیاطکارلیـک بـیلن کتابخانه‌ده انچه وقت اۆتکزیب اۆقیدیم. اینـدینی- یکشـنبه کـونی ایسـیتمه‌م چیقیـب، آزراق تیتراق توتدی.

سفر آیی‌نینگ ییگیرمه بېتّینچیسیده، سه‌شنبه کېچه‌سـی حضـرت خواجـه عبیداللّـه‌نینگ "والدیه" رساله‌سینی نظمده بیتیش کۆنگلیمدن اۆتدی. حضرت‌نینگ روحیگه التجـا قیلیـب، کۆنگلیمدن اۆتکزدیم که، اگر بو منظومه حضرت‌گه مقبول بۆلسه، "قصیده‌ی بُرده" صـاحبیگه خودّی او ذات‌نینگ قصیده‌سی مقبول توشیب، فلج کسلیدن خلاص بۆلگنی کبی مېن هم بو خسته‌لیکدن قوتولگه‌یمن و بو نظمیم‌نینگ قبولیگه دلیـل بۆلگـه‌ی. شـو نیـت بـیلن رسـاله‌نی "رمـل مسـدس مخبـون محـذوف" وزنیـده نظـم ایتیشـنی باشـله‌دیم. مولانـا عبـدالرحمن جامي‌نینگ "صبحة الابرار"ی هم شو وزنده بیتیلگن. اوشه کېچه اۆن اوچ بَیت ایتیلـدی. مـېن هـر کـونی اۆن بَیـت‌دن کـم یازمسـلیک مجبـوریتینی آلـدیم، اده‌شمه‌سـم، فقـط بیـر کـون یازالمه‌دیم. اۆتگن ییلی و عموماً، هر سفر شو خسته‌لیک باشلنسـه، او کمیـده بیـر آی-قیـرق کـون دوام ایتـردی. تنگـری عنـایتی بـیلن، حضـرت‌نینگ هِمتیـدن آی‌نینـگ ییگیرمـه تۆقّیزینچیسیده، پنجشنبه کونی بیر آز روحسیزلندیم و شو بیلن بو کسَـلدن خـلاص بۆلـدیم. ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ سکّیزینچیسیده، شنبه کونی رساله سۆزلرینی نظمگه سالیب توگتدیم. بیر کونی اېلّیک ایکّی بَیت یازیلدی.

آی‌نینگ ییگیرمه سکّیزینچیسیده، چارشنبه کونی شـو اطرافـده‌گی و باشـقه جـایلرده‌گی عسکرلرگه یقین کونلرده، تنگری خواهلسه، لشـکر تارتیشـیمیز حقیـده فرمـان یوباریلـدی. لشکری‌نینگ بار قورال-یراغی بیلن تېزده یېتیب کېلیشلری بویوریلدی.

ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ تۆقّیزینچیسـیده، یکشـنبه کـونی بېـک محمـد تعلیقچـی (خطـاط) کېلدی. اۆتگن ییلی محرم آیی‌نینگ آخریده همایون‌گه سروپا و آت آلیب بارگن ایدی.

آی‌نینـگ اۆنینچیسـیده، دوشـنبه کـونی همایون‌نینـگ آلدیـدن بېککینـه ویـس لاغـری و بیان‌شـیخ اسـملی همایون‌نینـگ بیـر نـوکری کېلـدیلر. بېککینـه همـایون اۆغلی‌نینـگ

www.ezgu.org

سېوینچیسیگه کېلیبدی. باله‌گه الامان دېب اسم قۉیبدیلر. شیخ ابوالواجد اونینگ توغیلیشی تأریخینی "شهِ سعادتمند" سۉزلریدن تاپیبدی. بیان‌شیخ بېککینه‌دن انچه کېین یۉلگه چیقگن ایکن. همایون‌دن سفر آیی‌نینگ تۉقّیزینچیسیده، جمعه کونی کِشم‌نینگ پستیده، دوشنبه دېگن یېرده اجره‌لیشیب، جۉنشگن ایکنلر. ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ اۉنینچیسیده، دوشنبه کونی آگره‌گه کېلدی. جوده تېز یېتیب کېلدی. بیر سفر منه شو بیان‌شیخ قلعه‌ی ظفردن قندهارگه اۉن بیر کونده یېتیب بارگندی. طهماسب‌نینگ کېلگنی و اۉزبک‌نینگ شکست تاپگنی حقیده‌گی خبرنی شو بیان‌شیخ کېلتیردی.

بونینگ تفصیلاتی شونده‌ی: شهزاده طهماسب قیرق مینگ کیشیلیک لشکری بیلن میلتیق و ارابه‌لرینی روم اصولیده صفلب عراقدن کتّه تېزلیک بیلن کېلیب، بسطام و دامغان‌ده ریېنیش اۉزبکنی یېنگیب، اونی اېلی بیلن قیریب تشلب، تېزلیک بیلن آلدینگه قره‌ب یوره‌دی. کېپک‌بي‌نینگ اۉغلی قنبر علی‌نی هم قیزیل‌باش‌نینگ آدملری یکسان قیله‌دی. او آزگینه آدمی بیلن عبیدخان‌نینگ حضوریگه کېله‌دی. عبیدخان هرات اطرافیده‌گی یېرلرده توریش اوچون قورال-یراغ تاپالمه‌ی، بلخ، حصار، سمرقند وتاشکنده‌گی خان و سلطانلرگه شاشیلینچ روشده آدم جۉنه‌تیب، اۉزی مروگه کېته‌دی. سلطانلر زودلیک بیلن ییغیله‌دیلر. تاشکنددن سیونچک‌خان‌نینگ ایکّینچی اۉغلی بَراق سلطان، سمرقند و میانکال‌دن کوچومخان، ابوسعید سلطان، پۉلاد سلطان، جانی‌بېک سلطان اۉغیللری بیلن، حصاردن حمزه سلطان و مهدي سلطان‌نینگ اۉغیللری و بلخ‌دن کېتین قرا سلطان یېتیب کېلدیلر. سلطانلرنینگ همه‌سی تېزده باریب، مروده عبیدخان‌گه قۉشیله‌دیلر. اولرنینگ سانی بیر یوز بېش مینگ کیشیگه یېته‌دی. اولرنینگ تیلچیسی کېلتیرگن خبرگه کۉره، شهزاده طهماسپ عبیدخان‌نی هرات‌نینگ چېکّه‌سیده آزگینه لشکر بیلن اۉتیریبدی دېب اۉیلب، قیرق مینگ کیشی سینی باشلب ایلدم جۉنه‌یدی. اینَدی اولرنینگ بیرلشگن جمعیتیدن خبر تاپگچ، رادگان سیهونلیگیده خندق قزیب اۉتیرردی. اۉزبکلر بوندن خبر تاپگچ، دشمننی پسند قیلمه‌ی، «برچه خان و سلطانلر مشهدده قاله‌میز. فقط بیر نېچه سلطان ییگیرمه مینگ کیشیلیک لشکر

www.ezgu.org

بیلن قیزیل‌باشلر اۇردوسی جایلشگن ییرلرگه باریب، اولرنی خندقدن باشلرینی چیقریشیگه قۉیمه‌یدی. عقرب آیی کېلگچ، یَده‌چیلر[۲]گه یَده قیلیش بویوریلـه‌دی»، دېیه کېنگشیب آله‌دیلر. شو یۉل بیلن دشمننی کوچسیزلنتیریب یېنگه‌میز، دېیه مرودن جۉنه‌یدیلر. شهزاده هم مشهددن چیقه‌دی. جام و خرگِرد اطرافلریده اولر بیر-بیرلریگه روبرو کېلیشه‌دی. اۇزبکلر مغلوبیتگه اوچره‌یدیلر. جوده کۉپ سلطانلر اسیر توشیب، قتل قیلینه‌دی.

بیر خطده یازیشلریچه، کۉچومخان‌دن اۇزگه بیرار سلطان‌نینگ قاچگنلیگی تۉغریسیده انیق خبر یۉق. لشکر بیلن بیرگه بۉلگنلردن بیرار کیشی هنوز قَیتگنی یۉق. حصارده‌گی سلطانلر حصارنی تشلب کېتدیلر. ابراهیم جانی‌نینگ اۇغلی چَلمه، اصلی اسمی-اسماعیل، حصار قۉرغانیده ایکن. همایون‌گه، کامران‌گه خطلر بیتیب، اۇشه بیان‌شیخ‌نینگ اۇزیگه بېریب، اونی زودلیک بیلن ینه آرتیگه جۉنتدیک.

آی‌نینگ اۇن تۉرتینچیسیده، جمعه کونی خطلر تیار بۉلدی. اولرنی بیان‌شیخ‌گه تاپشیریب، اونگه رخصت بېردیک. آی‌نینگ اۇن بېشینچیسیده، شنبه کونی او آگره‌دن جۉنب کېتدی.

همایون‌گه بیتیلگن مکتوب‌نینگ قاره‌له‌مه‌سی قوییده‌گیچه:

«همایون‌گه مشتاقلیکلر بیلن ساغینیب سلام دېگچ، سۉزیم اوشبوکه، ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ اۇنینچیسیده، دوشنبه کونی بېککینه بیلن بیان‌شیخ کېلدیلر. اولرنینگ خط و عرضلریدن سۉنگ تاغ‌نینگ او و بو طرفیده‌گی احوال انیق معلوم بۉلدی.

شکر، بېرمیش سنگه حق فرزندی،

سنگه فرزند و منگه دلبندی.

تنگری تعالی بونده‌ی سېوینچلرنی مېنگه و سېنگه همیشه نصیب ایتسین، آمین یارب‌العالمین. اسمینی الامان قۉییبسن. تنگری مبارک قیلسین. اما شونده‌ی بۉلسه‌ده،

۲- یده‌چی ـــ دعایۉلی بیلن یامغیر چَقیرووچیلر.

www.ezgu.org

اۆزینگ یازگنینگدیک، غافللیک قیلیبسن‌که، بو اسمنی کۆپ قۆل‌له‌گنـده، عـوام الـه‌مان یاکـه ایل‌امان دیدیلر، "الف" و "لام" نینگ بونده‌ی قۆشیلیب کیلیشی اسمده کم اوچره‌یدی. تنگری آتی و ذاتینی قوتلوغ و مبارک قیلسین، مینگه و سینگه اوزاق عمر بیرسین، الامان کۆپ عصرلر دولت و سعادتلی بۆلسین.

تنگری تعالی اۆز فضل و کرَمی بیلن بیزنینگ ایشلریمیزنی اۆنگله‌دی. بونده‌ی آمد و ظفر یوز ییللرده هم تاپیلمس. ینه آی‌نینگ اۆن بیرینچیسیده، سه‌شنبه کـونی بلـخ خلقـی قربـاننی چقیریب، اونی بلخ‌گه کیریتگنمیش، دیگن میش-میشلر هم یِتیب کیلدی.

ینه کامران‌گه و کابل‌ده‌گی بیکلرگه باریب سینگه قۆشیلیشگه و اونـدن حصـارگه یـا کـه سمرقند گه، عموماً، دولت آسایشته‌لیگی قه‌ییرنی تیله‌سه، اۆشـه ییرگـه جۆنـه‌یسیزلر، دیگـن فرمان بۆلدی. تنگری‌نینگ عنایتی بیلن دشمننی ییـنگیب، خدا خواهله‌سه، ولایتلرنـی قۆلگـه آلیب، دوستلرنی شاد و دشمنلرنی آستین-اوستین (خوار) قیلگه‌یسیزلر. سـیزلرنینگ جـاننی تیکیب، قیلیچ ساله‌دیگن پیتینگیز کیلدی. آمدینگیز کیلگنیـده، اونـی بـای بیریـب قۆیمنـگ. بی‌پروالیک وسستلیک بیلن پادشاه‌لیک موافق کیلمه‌یدی.

جهانگیری توقف بر نَیابد،

جهان آن را بود کو بِه شتابد،

همه چیزی ز روی کدخدایی —

سکون می‌یابد الا پادشاهی.

(مضمونی:جهانگیرلیک تۆختب تورمه‌یدی، کیم یخشـی تیریشسـه، جهـان اۆشـه‌نیکی بۆله‌دی،

حیاتده هر بیر نرسه(نینگ) تۆختشی ممکن، اما پادشاه‌لیک تۆختمه‌یدی.)

اگر تنگری‌نینگ مرحمتی بیلن بلخ و حصار ولایتلرینی قۆلگه کیـریتیش نصـیب ایتسـه، حصارگه سین اۆز آدمینگنی قۆی، بلخ‌ده کامران‌نینگ آدمی تورسین. اگر تنگری‌نینگ عنـایتی بیلن سمرقند هم فتح ایتیلسه، سمرقندده اۆزینگ اۆتیر. حصار ولایتینی، خدا خواهله‌سه، اۆز

www.ezgu.org

اختیاریمده قالدیره‌من. اگر کامران بلخ‌نی آز دېب بیلسه، خبر بېرینگ، بو کمچیلیکنی، خدا خواهلسه، اۆشه یېرده‌گی قۆشنی ولایتلر بیلن تۆلدیره‌میز. سېنگه معلوم که، هر دایم بیر قاعده‌گه عمل قیلینردی: آلتی حصه سېنگه بۆلسه، بېش حصه کامران‌گه تېگردی. همیشه اوشبو قاعده‌گه عمل قیلگین، اوندن چېتگه چیقمنگلر. اوکه‌نگ بیلن یخشی یشه‌گین. کتّه‌لر کۆتریملی بۆلیشلری کېره‌ک، سېنینگ هم او بیلن یخشی معامله‌ده بۆلیشینگگه امید قیله‌من. او هم ایمانلی و یخشی ییگیت، خدمت و همجهتلیکده اونینگ هم کم‌چیلیگی یۆق.

سېندن بیر آز کینه‌م هم بار. ایکّی-اوچ ییلدن بېری بیرارته آدمینگ کېلمه‌دی. مېن یوبارگن آدم هم راپّه-راسه بیر ییلدن کېین قَیتدی. شونده‌ی هم بۆله‌دیمی؟ بونینگ اوستیگه خطلرینگده یالغیزلیک، یالغیزلیک دېب یازیبسن. پادشاه‌لیکده بونده‌ی دېییش عیب دیر. اخیر، ایته‌دیلر-کو:

اگر پای بندی رضا پیش گیر،
و گر یکسواری سرخویش گیر.

(یعنی: جنگگه باغلنگن بۆلسنگ، باشینگگه کېلگن هر نرسه‌گه راضی بۆل، اگر هېچ نرسه‌گه باغلنمه‌گن بۆلسنگ، یۆلینگدن قالمه، کېته‌وېر.)

هېچ بیر بند پادشاه‌لیک بندیچه بۆلمس. پادشاه‌لیک بیلن یالغیزلیک موافق کېلمس. ینه مېن ایتگندېک، خطلرینگنی یازیب بۆلگچ، اولرنی قَیته اوقیمه‌یسن، چونکه اوقیشگه نیت قیلگنینگده هم اۆقیی آلمسدینگ. اۆقیی آلمه‌گنینگدن سۆنگ البته اۆزگرتیرگن بۆلردینگ. خطینگنی قیینه‌لیب اۆقیسه بۆله‌دی، لېکن او جوده چلکش. نثرده هلی هیچ کیم معما کۆرگن ایمس. گرچه اونچه تۆغری بۆلمسه هم، املانگ یامانمس. "التفات"نی "ط" بیلن، "قولونج"نی "یا" بیلن بیتیبسن. خطینگنی بیر عمللب اۆقیسه بۆله‌دی، لېکن توشونرسیز سۆزلرنی قۆلله‌گنینگدن مقصدینگنی تۆله توشونیب بۆلمه‌یدی. احتمال، خط یازیشگه سستلیگینگ شوندن دیر. جمجمه‌دار سۆزلرنی بیتماقچی بۆله‌سن، شو باعث توشونرسیز چیقه‌دی. بوندن کېین تکلف قیلمه، روشن و انیق سۆزلر بیلن یاز. سېنگه هم، اۆقووچیگه هم تشویش کمراق بۆله‌دی.

www.ezgu.org

ایندی سین کتّه ایشلر آلدیده توریبسن. اؤی‌فکرلی و تدبیرلی بیکلر بیلن کینگشیب، اولرنینگ سؤزلریگه عمل قیل.

اگر مینینگ راضیلیگیمنی ایسته‌سنگ، خلوتده اؤتیریشنی بس قیل، آدملردن اوزاقلشیشنی اونوت. بیر کونده ایکّی باره اوکه‌نگ و بیکلرنی اختیارلریگه قؤیمه‌ی، قاشینگگه چارلب، هر قنده‌ی مصلحت بؤلسه کینگشیب، هر بیر ایشینگنی بو خیرخواه کیشیلر بیلن اتفاقلیکده عملگه آشیرگین.

خواجه کلان مین بیلن تارتینمه‌ی معامله قیلیشگه اؤرگنگن ایدی. مین خواجه کلان‌گه قنده‌ی مناسبتده بؤلگن بؤلسم، سین هم اؤشنده‌ی معامله قیلگین. اگر تنگری‌نینگ مرحمتی بیلن او طرفلرده ایشلر بیر آز کمه‌یسه و کامران‌گه احتیاج بؤلمه‌ی قالسه، کامران بلخ‌گه ایشانچلی کیشیلرینی قؤییب، اؤزی مینینگ قاشیمگه کیلسین.

جوده کؤپ فتح و ظفرلرنی کابل‌ده ایکنیمده کؤردیم. شو باعث کابل‌نی یخشی نیتلریمگه ایریشگن جای دیب بیلدیم و اونی اؤز اختیاریمده قالدیردیم. هیچ بیرینگیز اونگه طمع قیلمه‌گه‌یسیز.

سین اؤزینگنی یخشی توتیب، سلطان ویس‌نینگ کؤنگلینی آلیبسن. اونی قاشینگگه چارلب، اونینگ رأیی بیلن ایش قیلگین، چونکه او ایش بیله‌دیگن آدم. لشکرینگنی هر دایم ییغیق و یخشی ترتیبده سقله. آغزه‌کی ایتگن کؤپ سؤزلریمدن بیان‌شیخ واقف دیر و اولردن سینی خبردار قیله‌دی، دیب، سینگه مشتاقلیکلر بیلن سلام. ربیع الاوّل آیی‌نینگ اؤن اوچینچیسیده، پنجشنبه کونی بیتیلدی.»

کامران‌گه و خواجه کلان‌گه هم اؤز قؤلیم بیلن اوشبو مضمونده خطلر بیتیب یوباردیم.

آی‌نینگ اؤن تؤقّیزینچیسیده، چارشنبه کونی میرزالر، سلطانلر، تورک و هند امیرلرینی چارلب، کینگش قیلیب، بو ییل لشکر البته بیرار طرفگه یوریشی کیره‌ک، دیگن فکرگه کیلدیک. بیزدن بورونراق عسکری پوراب‌گه جؤنه‌یدی. گنگ دریاسی‌نینگ او طرفیده‌گی سلطان و امیرلر اؤز لشکرلری بیلن عسکریگه کیلیب قؤشیله‌دیلر و دولتیمیز اوچون فایده‌سی

www.ezgu.org

بار تامانگه آتلنه‌دیلر.

اوشبو کیفیتیمیزنی بیتیب، آی‌نینگ ییگیرمه ایکّینچیسیده، شنبه کونی غیاث‌الدین قۆرچینی اۆن آلتی کوندن کېین اوچره‌شیش وعده‌سی بیلن سلطان جنید برلاس باشچیلیگیده‌گی پوراب امیرلری تامانگه چاپتیردیک. ضربزن، ارابه، مِیلتیق و شو کبی باشقه قورال-اسلحه‌لر تیار بۆلگونیچه، اۆزیمیزدن ایلگریراق عسکری جۆنه‌تیلدی، دېب آغزه‌کی ایتیب یوباردیک. گَنگ‌نینگ نَریگی یوزیده‌گی برچه سلطان و امیرلرگه عسکری قاشیگه ییغیلیب و دولتیمیز اوچون فایده‌سی بار تامانگه تنگری عنایتی بیلن آتلنسینلر، دېگن فرمان بۆلدی. او یېرده‌گی خیرخواه کیشیلر بیلن کېنگش قیلینگ. اگر او یېرده‌گی ایشلرده مېنگه احتیاج بۆلسه، اوشبو وعده بیلن بارگن کیشیدن ایتیب یۆبارینگ. او کېلیشی بیلن، خدا خواهلسه، جۆنَیمن. اگر بنگالي بیز بیلن هم‌جهتلیک و اخلاص مقامیده بۆلسه و او یېرده مېنینگ باریشیمگه احتیاج بۆلمسه، اونینگ هم شرحینی بیتیب، معلوم قیلینگ. جیم قره‌ب توریب بۆلمه‌یدی، مېن باشقه تامانگه آتلنه‌من. سیزلر خیرخواه کیشیلر بیلن کېنگشیب، عسکرینی یخشی قبول قیلیب آلینگ. تنگری تعالی کۆمگی بیلن او یېرده‌گی ایشلرنی حل قیلسنگیز.

ربیع الاوّل آیی‌نینگ ییگیرمه تۆقّیزینچیسیده، شنبه کونی عسکریگه قیمت‌بها تاشلر قده‌لگن کمر خنجر بیلن شاهانه سروپا کییدیریب، بیراق، ناغاره، بیر آتخانه آت، اونته فیل، بیر کاروان تویه، بیر کاروان خچیر و پادشاهانه اسباب-انجاملر انعام قیلدیک. اونگه دېوانده باش اۆرینگه اۆتیریش حکم بۆلدی. ملاسیگه و ایکّی تربیه‌چیسیگه توگمه‌لیک چکمانلر، ینه باشقه نوکرلریگه تۆقّیزته‌دن اوچ مرته تۆن انعام بۆلدی.

آی‌نینگ آخریده، یکشنبه کونی سلطان محمد بخشی‌نینگ اوییگه باردیم. پای‌انداز سالیب، ساوغه‌لر ساچقی قیلدی. پول و بویومدن ایکّی لکدن کۆپراق نرسه تارتیق قیلدی. آش تارتیلیب، ساوغه‌لر تقدیم اېتیلگچ، ینه بیر اویگه باریب، معجون یېدیک. اوچینچی پهرده او یېردن چیقیب، سوودن اۆتدیک و "خلوتخانه" گه کېلدیک.

www.ezgu.org

ربیع الآخر آیی‌نینگ تۆرتینچیسیده، پنجشنبه کونی چقماقبېک‌نینگ شاهی تمغه‌چی کاتبلیگیده آگره‌دن کابل‌گچه بۆلگن مسافه‌نی اۆلچب چیقیشیگه قرار قیلدیک. هر تۆقّیز کوروه مسافه یېرده بلندلیگی اۆن ایکّی قری کېله‌دیگن مناره قوریب، مناره اوستیگه چارده‌ره[3] اۆرنه‌تسینلر. هر اۆن سکّیز کوروهده آلتیته یام آتینی[4] باغلب قۆیسینلر. یامچی (اېلچی، چاپر) و سه‌ییسگه علوفه، آتلرگه یېم-خاشاک تعیینلنسین. اگر بو یام آتلری باغلنه‌دیگن یېر بیرار خالصه‌گه (دولت یېرلریگه) یقین جایده بۆلسه، اونینگ خرجتلری انه شو یېردن اۆندیریلسین، اگر اونده‌ی بۆلمه‌ی، بیرار بېک‌نینگ ولایتیده جایلشگن بۆلسه، اونینگ تأميناتی اۆشه بېک‌نینگ ذمّه‌سیگه یوکله‌تیلسین. اۆشه کونی چقماق بیلن شاهی آگره‌دن چیقیب جۆنب کېتدیلر. "مبین"ده ذکر اېتیلگنیدېک، بو کوروهلر بیر مِیل‌گه موافق قیلیب بېلگیلندی:

تۆرت مینگدور قدم بیله بیر مِیل،
بیر کوروه آنی هند اېلی دېر بیل.
دېدیلر بیر یریم قری بیر قدم،
هر قری بیل که، باردور آلتی توتم.
هر توتم تۆرت اېلیک، ینه هر اېلیک
آلتی جو عرضی بۆلدی، بیل، بو بیلیک.

اۆلچاو طنابینی ذکر اېتیلگن بیر یریم قری بیلن تۆقّیز قولاچ چیقه‌دیگن قیرق قری دېب بېلگیله‌دیک که، اونینگ یوز طنابی بیر کوروه بۆله‌دی.

آی‌نینگ آلتینچیسیده، شنبه کونی تۆی بۆلدی. قیزیل‌باش، اۆزبک و هندولرنینگ اېلچیلری بو تۆیده قتنه‌شدیلر. قیزیل‌باش اېلچیلرنی اۆنگ قۆلگه-اۆزیمیزدن یېتمیش-سکسان

۳- چارده‌ره ــ باغ اۆرته‌سیده ایکّی تامانیدن درچه‌لر آچیب قۆییب سالینگن بنا.
٤ـ یام آتی ــ او شهردن بو شهرگه خط، خبر یېتکزووچی‌نینگ هر بېکتده المشتیریب مینه‌دیگن آتی.

www.ezgu.org

قری اوزاقراققه شامیانه[۵] اوٗرنه‌تیب، اوٗتقزدیک. بېکلردن یونس علی‌گه قیزیل‌باشلر بیلن بیرگه اوٗتیریش حقیده فرمان بوٗلدی. چپ قوٗلده خودّی شو ترتیبده اوٗزبک ایلچیلری اوٗتقزیلیب، بېکلردن عبدالله‌گه اولر بیلن بیرگه اوٗتیریش اوچون فرمان بېریلدی. مېن ینگی سالینگن سکّیز قیرّه‌لی، اوستی خس بیلن یاپیلگن تالارنینگ شِمال طرفیده اوٗتیردیم. اوٗنگ قوٗلیمده- مېندن بېش-آلتی قری نریده- توٗخته بوٗغه سلطان، عسکری، حضرت خواجه‌نینگ فرزندلری خواجه عبدالشهید، خواجه کلان، خواجه حسینی، خلیفه و ینه سمرقنددن کېلگن خواجه‌گه قره‌شلی حافظ (قاری) و ملالر اوٗتیریشدی. چپ یانیمده بېش-آلتی قری نَریده- محمد زمان میرزا، تانغاتمیش سلطان، سید رفیع، سید رومي، شیخ عبدالفتاح، شیخ جمالي، شیخ شهاب‌الدین عرب و سید دکني اوٗتیردیلر. برچه سلطانلر، خانلر، اولوغلر و امیرلر آشدن بورون آلتین، کوموش، مس پوللر و کییملیک متاعلر تارتیق قیلدیلر. آلدیمگه بیر قالینچه سالیشلرینی بویوردیم. آلتین و کوموشنی شو قالینچه اوستیگه توٗکتیلر. متاعلر، کییملیکلر و بدره‌لرنی (آلتین، کوموش اقچه سالینگن خلته‌چه) اونینگ یانیگه توٗده‌لب قوٗیدیلر.

آشدن بورونراق ساوغه تقدیم ایتیش چاغیده مست تویه‌لرنی و فیللرنی قرشیمیزده‌گی آرالده اوروشگه سالدیلر. بیر نېچته قوٗچقارنی هم اوریشتیریشدی. اولردن کېین کوره‌شچی پالوانلر کوره‌ش توشدیلر.

کتّه آش تارتیلگنیدن کېین خواجه عبدالشهید بیلن خواجه کلان‌گه اَبره‌سی تویه جونیدن توٗقیلگن متاعدن بوٗلگن قوندوز توٗنلر مناسب سروپالر بیلن کییدیریلدی. ملا فرخ همده حافظ باشچیلیگیده کېلگنلرگه چکمانلر کییدیریلدی. کوٗچومخان‌نینگ ایلچیسیگه وحسن چلبي‌نینگ اوکه‌سیگه هم اییک، باش کییم (باشلیک)، توگمه‌لیک قوندوز توٗنلر و شونگه یره‌شه سروپالر انعام بوٗلدی. ابوسعید سلطان، مهربان خانم و اونینگ اوٗغلی پوٗلاد سلطان‌نینگ ایلچیلریگه و شاه حسن‌نینگ ایلچیسیگه توگمه‌لیک چکمانلر، اییک توٗنلر انعام

- ۵ شامیانه ــ کېچه‌لری دَم آلیش اوچون یَسه‌لگن مخصوص نازک چادر؛ دېوارلری یوپقه یازلیک بنا.

www.ezgu.org

بؤلـدی. ایکّـی خواجه‌گـه همـده و ایکّـی کَتّـه ایلچـی-کؤچومخان‌نینـگ نـوکری و حسـن چلبی‌نینگ اوکه‌سیگه کوموش تاشی بیلن آلتین و آلتین تاشی بیلن کومـوش تارتیلیـب، انعـام قیلیندی. آلتین تاشی بېش یوز مثقالگه تېنگ بؤلیـب، کابـل تاشـی بـیلن بیـر سـېر کېلـه‌دی، کوموش تاشی ایسه ایکّی یوز ایلّیک مثقالگه تېنگ کېلیب، کابل‌نینگ یـریم سـېریگه تـؤغری کېلـه‌دی. خواجـه میرسـلطان‌گه و اونینـگ اؤغیللریگـه، حـافظ تاشـکندي و مـلا فـرخ باشچیلیگیده‌گی خواجه‌نینگ خدمتیده‌گی کیشـیلرگه همـده باشـقه ایلچیلرگـه هـم آلتـین و کوموش پایلر تحفه اېتیلدی. یادگار ناصرگه کمر خنجر ساوغه بؤلـدی. میرمحمـدجالبان‌گـه هم گنگ دریاسی اوستیگه یخشی کؤپریک سالگنی اوچـون منـه شـونده‌ی مناسـب سـاوغه انعام بؤلدی. میر محمدگه، میلتیقلیلردن پهلوان حاجی محمد، پهلوان بهلول و ولی پارسیگه یکّه خنجر انعام بؤلدی. استاد علیقولی‌نینگ ایکّی اؤغلیگه خنجر انعام بؤلدی. ینه سـیدداود گرمسـېري‌گه آلتـین-کومـوش پـوللر تـارتیق قیلینـدی. ینـه قیـزیم معصـومه‌نینگ و اؤغلـیم هندال‌نینگ نوکرلریگه توگمه‌لیک چکمانلر همده شایی سروپالر انعـام قیلینـدی. مـېن بـیلن اندیجان‌دن کېلیب، جایسیز، وطنسیز یورگنلرگه، سؤخ و هوشیاردن کېلگنلرگه هـم چکمـانلر همده ایپک سروپالر، آلتین، کوموش، کیملیک و باشـقه نرسـه‌لردن انعـاملر بؤلـدی. قربـان بیلن شیخ‌نینگ نوکرلریگه، کاهمرد اهالیسیگه هم شو اصولده عنایتلر قیلدیک.

آش تارتیلگنیدن کېین هندوستان بازیگرلری (اؤیینچی، مسـخره‌باز) کېلیـب اؤیینلرینـی کؤرسه‌تسینلر، دېگن فرمان بؤلدی. لؤلیلر کېلیـب تماشـا کؤرسـتدیلر. هندوسـتان لـؤلیلری شونده‌ی تماشا کؤرسـتدی کـه، بیزنینـگ ولایتلرده‌گـی لـؤلیلردن بونـده‌ی ایشـلرنی کـؤرگن اېمسدیک. مثلاً، بیری شونده‌ی کـه، اولـر یېتّـی حلقـه‌نی آلیـب، بیرته‌سـینی پېشانه‌سـیگه و ایکّیته‌سینی تیزّه‌سیگه جایلشتیردی. قالگن تؤرتته حلقه‌دن ایکّیته‌سینی قؤلی‌نینگ برماقلریگه، ایکّیته‌سینی آیاغی برماقلریگه کیدیریب تېز و تؤختاوسیز ایلنتیره‌دی. ینه بیری-طاووس‌یوریش اصولی بؤلیب، اونده لؤلی بیر قؤلی بیلن یېرگه تیه‌نیب، باشقه قؤلی و ایکّی آیاغینی یوقاریگـه کؤتره‌دی و اولرنینگ هر بیریگه حلقه کییدیریب، بو اوچ حلقه‌نی تېز و تؤختاوسیز ایلنتیره‌دی.

www.ezgu.org

ینه بیر تماشاسی شونده‌ی کـه، بیزنینـگ اۆلکـه‌لرده‌گی لـۆلیلر ایکّـی یاغـاچنی آیاقلریگـه باغلب، "پای چۆبین"-"یاغاچ‌آیاق" قیلیب یوره‌دیلر. هندوستانلیک لـۆلیلر اېسـه بیـر آیـاغی بیلن "یاغاچ آیاق" قیلیب، اونی حتا آیاقلریگه باغله‌مسدن هم یوره آله‌دیلر. ینه بیری بو کـه، ایکّی لۆلی بیر-بیرینی اوشلب، بیزنینگ اۆلکـه‌لرده ایکّـی خیـل چه‌یقه‌لـه‌دی، هندوسـتان لۆلیلری بیر-بیریگه آسیلیب، اوچ-تۆرت خیل کۆرینیشده چه‌یقه‌له‌دیلر. ینه بیری بوکـه، بیـر لۆلی آلتی-یېتّی قری کېله‌دیگن یاغاچ‌نینگ بیر اوچینی بېلیگه تیک توتیب تـوره‌دی، باشـقه بیر لۆلی شو یاغاچگه چیقیب، یاغاچ اوستیده اۆیینلر کۆرسته‌دی. ینه بیری بوکه، کیچکینـه لۆلی کتّه لۆلی‌نینگ باشیگه چیقیب تیک توره‌دی، پسته‌گی لۆلی او یاق-بو یاققـه تېـز-تېـز باریب کېلیب تماشا کورسته‌یاتگن چاغده بو کیچکینه لۆلی هم اونینگ باشیده تېبره‌نمـه‌ی توریب، تماشالر کۆرسته‌دی. لۆلیلردن کېین کۆپ رقاصه‌لر کېلیب، رقص توشدیلر.

شام نمازیگه یقین انچه‌گینه آلتین، کوموش و مس ساچیلدی. عجایب غوغا کۆتریلدی و اور-ییقیت بۆلدی. شام و خفتن نمازلری آره‌لیغیده بېش-آلتیته اۆزیمگـه یقـین کیشـیلرنی قاشیمگه اۆتیرغیزدیم. بیر پهردن کۆپراق وقت اۆتیردیک. ابرته‌سی تانگده-ایکّینچـی پهـرده کېمه‌گه اۆتیریب "هشت بهشت" گه کېلدیک.

دوشنبه کونی سفرگه آتلنگن عسکري کېلیب، حمّامده رخصـت آلیـب، شـرققه قـره‌ب جۆنه‌دی. سه‌شـنبه کـونی قوریلیشـی بویـوریلگن حـوض و قـودوقلرنی کـۆریش اوچـون دۆلپورگه باردیم. بیرینچی پهردن بیـر گـری اۆتگنـده باغـدن جۆنـب کېتـدیم. کېچـه‌نینگ بیرینچی یاسی‌دن بېش گري اۆتگنیده دۆلپور باغیگه یېتیب کېلدیک.

آی‌نینگ اۆن بیرینچیسیده، پنجشـنبه کـونی تاشـقودوق، ییگیرمـه آلتیتـه تـاش ترنـاو و تاش‌اوستون و یکپاره قیزیل قایه‌دن قَزیلگن اریقلر تیار بۆلگنـدی. اۆشـه کـونی اوچینچـی پهردن کېین قودوقدن سوو تارته باشله‌دیک. دۆلپورده ایشله‌یدیگن سنگتراش، نجّار و برچه مردِکارلرگه آگره‌ده‌گی اوستالر و ایشچیلر عادتیگه کۆره، انعاملر بۆلـدی. قـودوق سـوویده هید بارلیگی باعث احتیاطکارلیـک قیلیـب، اۆن بـېش کېچـه-کونـدوز اونینـگ چرخینـی

www.ezgu.org

تینمه‌ی ایلنتیریب، سوویني چیقریب تشلش تعیینلندی.

جمعه کونی بیرینچی پهرگه بیر گری قالگنیده دؤلپوردن جؤنه‌دیک. کون باتمسیدن دریادن کېچیب اؤتدیک.

آی‌نینگ اؤن آلتینچیسیده، سه‌شنبه کونی قیزیل‌باش بیلن اؤزبک‌نینگ اوروشیده قتنه‌شگن کیشی ـدېو سلطان‌نینگ نوکری کېلدی. اونینگ ایتیشیچه، عاشور کونی جام و خرگِرد اطرافیده تورکمنلر بیلن اؤزبکلر جنگ قیلیبدیلر. بامداد نمازی پیتیدن تا پیشین نمازیگچه اوروشیبدیلر. اؤزبکلر اوچ یوز مینگته چیقردی، دېدی او. تورکمنلر اېسه قیرق-اېلّیک مینگ کیشی اېکن. اما کؤز بیلن چمه‌له‌گنده، اولرنی یوز مینگ کیشی دېییش ممکن. لېکن اؤزبک اؤز آدملری سانینی بیر یوز بېش مینگ کیشی دېر اېکن. قیزیل‌باشلر روم اصولیده-ارابه، ضربزن، میلتیقلیلرنی بیر صف قیلیب، اؤزینی اولر آرتیگه بېکیتیب اوروش باشله‌یدیلر. ایکّی مینگ ارابه، آلتی مینگته میلتیقلیسی بار اېکن. شهزاده و جؤحه (خواجه) سلطان ییگیرمه مینگ سره ییگیتی بیلن ارابه‌لر آره‌سیده تورر، باشقه بېکلرنی ارابه‌لرنینگ اؤنگ و چپ قناتلریگه صف تارتیرگن اېدی. اؤزبکلر یېتیب باریب، چېتده‌گی کیشیلرنی باسیب، آتدن توشیریب آلدیگه سالیب جؤنه‌یدیلر. قیزیل‌باشلرنینگ آرقه طرفیدن ایلنیب اؤتیب، تویه و یَرتالنی (سفر انجاملرینی) اؤلجه قیلیب آله‌دیلر. شو پیت ارابه‌لر آره‌سیده تورگن جنگچیلر زنجیرلرنی یېچیب، آلدینگه چیقه‌دیلر. بو یېرده هم جوده شدّتلی جنگ بؤله‌دی. اؤزبک اوچ باره قرشیلیککه اوچره‌یدی. تنگری تعالی کؤمگی بیلن اؤزبکنی یېنگه‌دیلر. کؤچومخان، عبیدخان، ابوسعید سلطان باشچیلیگیده‌گی تؤقّیز سلطان اسیر آلینه‌دی. بیر ابوسعید سلطان‌گینه تیریک اېمیش، قالگن سکّیز سلطان قتل اېتیریله‌دی. عبیدخان‌نینگ باشی تاپیلمبدی، بیراق تنه‌سینی تاپیبدیلر، اؤزبکلردن اېلّیک مینگ کیشی و تورکمنلردن ییگیرمه مینگ کیشی اؤلیمگه باردیلر.

خوددی اؤشه کونی غیاث‌الدین قؤرچی، اؤن آلتی کونده قَیتیب کېلیش وعده‌سینی آلیب جانپورگه جؤنتگن اېدیک، کېلدی. او جؤنه‌گن پیتده سلطان جنید لشکری بیلن خریدگه

www.ezgu.org

کېتگنلیگی باعث غیاث‌الدین قورچی اوز وقتیده یېتیب کېلالمه‌دی. سلطان جنید آغزه‌کی طرزده: «شکرـشکر. تنگری‌نینگ مرحمتی بیلن بو طرفلرده پادشاه‌نینگ کېلیشینی طلب ایته‌دیگن ایشلر کورینمه‌یدی. میرزا عسکری کېلگنلریده، بو ولایتده‌گی سلطانلر، خانلر و امیرلرگه میرزا بیلن بیرلشیشگه فرمان بولسه، همه ایشلرنینگ آسانلیک بیلن یولگه توشیشیگه امید بار»، دېب ایتیب یوباریبدی.

گرچه سلطان جنیددن شونده‌ی جواب کېلگن بولسه‌ده، سینگهه کافرگه قرشی غزاتدن کېین بنگاله‌گه ایلچی قیلیب یوبارگن کیشیمیزـبوگون کېلیشی لازم بولگن ملامحمد مُذّهب کېلتیره‌دیگن خبرنی هم کوتدیک.

آی‌نینگ اون توقّیزینچیسیده، جمعه کونی معجون یېب، بیر نېچه یقین آدملریم بیلن "خلوت‌خانه" ده اوتیرگن ایدیم، ملا محمد مذهب کېچقورون، یعنی شنبه کېچه‌سی کېلیب ملازمت قیلدی. او طرفلرده‌گی احوالنی سوره‌ب بیلدیک. بنگالي اطاعت و همجهتلیک مقامیده ایکن.

یکشنبه کونی تورک و هند امیرلرینی "خلوتخانه"گه چارلب، کېنگشدیک. بنگالي ایلچی یوباریب، اطاعتده وهم‌جهتلیک یولینی توتگنلیگی حقیده سوز باردی و بنگاله‌گه باریش‌نینگ اوزی اورینسیز، دېگن فکرگه کېلدیک. اگر بنگاله‌گه بارمه‌سک، بو یېرلرده لشکرنی تأمینلش اوچون یېترلی خزینه‌گه ایگه بولگن بیرار یېر یوق. غرب طرفده بونده‌ی جایلر بار: هم یقین، هم خزینه‌سی بار.

مالی وافر، ایلی کافر، یول یاووق،

شرق ساری گر بیراقتور، اول یاووق.

آخری غرب تامانگه یولیمیز یقین بولگنلیگی باعث، بیر نېچه کون توختب، شرق طرفدن کونگیلنی خاطرجمع قیلیب غربگه قره‌ب بارسک هم بوله‌دی، دېگن قرارگه کېلدیک. پوراب امیرلریگه فرمانلر بیتیب، ینه غیاث‌الدین قورچینی، ییگیرمه کونده باریب کېلیش وعده‌سینی آلیب، چاپر قیلیب جونتدیک. فرمانده گَنگ دریاسی‌نینگ نَریگی یاغیده‌گی برچه سلطانلر،

www.ezgu.org

خانلر، امیرلر عسکری‌نینگ قاشیده ییغیلیب، بو دشمن‌نینگ اوستیگه یورسین، دیب یازگندیک. بو فرمانلرنی ییتکزگچ، او ییرده‌گی بار واقعه‌لر خبرینی آلیب، بیلگیلنگن مدتده ییتیب کیلیشی لازم ایدی.

اۉشه کونلری محمدي کۉکلداش‌دن بلوچ ینه کیلیب، بعضی ییرلرنی ویران قیلدی، دیگن خبر کیلدی.

شو باعث چین تیمور سلطان‌گه بویوریلدی‌که، سهرند و سَمَنه‌دن نَریده‌گی عادل سلطان، سلطان محمد دۉلدای، خسرو کۉکلداش، محمدعلی جنگ-جنگ، عبدالعزیز میرآخۉر، سید علی، ولی قیزیل، قراچه، حلاحل، عاشق بکاوول، شیخ علی، کتّه، گوجورخان، حسن علی سوادي سینگری بیکلر باشچیلیگیده‌گی کیشیلر سلطان قاشیگه ییغیلیب، آلتی آیلیک قورال-یراغ بیلن بلوچ اوستیگه یورسین. سلطان‌نینگ اعلان و قرارلریگه تیار توریب، اونینگ قانون-قاعده‌لریدن چیقمه‌سینلر، دیب بویوردیک. بو فرمانني ییتکزیش اوچون عبدالغفار تواچی تعیینلندی. اوشبو فرمانلر اوّل چین تیمور سلطان‌گه ییتکزیلسین، دیب تعیینلندی. او ییردن اۉتیب، ناملری ذکر ایتیلگن بیکلرگه فرماننی کۉرسه‌تیش، قه‌ییرده‌که، چین تیمور سلطان قۉشین قِسملری اوچون جای بیلگیله‌گن بۉلسه، برچه‌سی قۉشینی بیلن اۉشه ییرده حاضر بۉلیشی تعیینلندی. عبدالغفارنینگ اۉزیگه هم شو لشکرده بۉلیش، کیم‌که سستلیک و اعتبارسیزلیک قیلسه، مینگه خبر قیلیشی تعیینلندی. بونده‌ی کمچیلیکگه یۉل قۉیگن کیشینی منصبی و دوره‌سیدن چیتله‌تیب، ییر-جایلریدن اوزاقلشتیرگه‌یمیز. بو فرمانلرنی تاپشیریب، ینه بیر نیچه سۉزلرنی آغزه‌کی تعیینلب، عبدالغفارگه رخصت بیردیک.

آی‌نینگ ییگیرمه سکّیزینچیسیده، یکشنبه کیچه‌سی، اوچینچی پهردن آلتی گری اۉتگنیده جوون‌دن اۉتیب دۉلپورده‌گی نیلوفر باغیگه یۉل آلدیک. یکشنبه کونی اوچینچی پهرگه یقینلشگنده باقته کیلدیک. باغ‌نینگ اطرافیده‌گی جایلرگه بیکلر و خاص عملدارلریمگه اۉزلری اوچون عمارتلر، باغلر سالسین دیب، ییر و جایلر تعیینلندی.

www.ezgu.org

جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ اوچینچیسیده، پنجشنبه کونی باغ‌نینگ شرقی-جَنوبی طرفیده حمّام اوچون جای بېلگیله‌دیم و اونینگ یېرینی تېکیسله‌دیلر. اوشبو تېکیسلنگن یېرده حمّام‌نینگ پای‌دېوارینی قوییش و قوریلیش رېجه‌سینی توزیشنی بویوردیم. بو حمّام‌نینگ بیر خانه‌سیده اۆنگه-اۆن قری حجمیده حوض بویوردیم.

اۆشه کونی خلیفه آگره‌دن یوبارگن قاضی جِیه بیلن بیرسنگ‌دېونینگ خبرلری کېلدی. بِهارنی سکندرنینگ اۆغلی محمود اېگلله‌گنمیش، دېب خبر بېریلگندی. بو خبرنی اېشیتیشیم بیلن لشکرنی آلیب یۆلگه چیقیشگه جزم قیلدیم. اېرته‌سی، جمعه کونی آلتینچی گریده نیلوفر باغیدن جۆنب، نماز شامده آگره‌گه کېلدیک. محمد زمان دۆلپورگه کېته‌یاتگن اېکن، یۆلده اوچره‌دی. چین تېمور سلطان هم شو کونی آگره‌گه کېلگن اېکن.

اېرته‌سی، شنبه کونی کېنگش بېکلرینی چقیریب، آی‌نینگ اۆنینچیسیده، پَنجشنبه کونی پوراب سری جۆنشگه قرار قیلیندی.

اۆشه شنبه کابل‌دن هم خط و خبر کېلدی. همایون نَریگی یوزده‌گی عسکرلرنی ییغیب، سلطان ویس‌نی اۆزیگه قۆشیب آلیب، قیرق-اېلّیک مینگگه یقین کیشی بیلن سمرقند اوستیگه یوریش باشلبدی. سلطان ویس‌نینگ اوکه‌سی شاه‌قولی حصارگه باریب کیریبدی. تورسون محمد سلطان ترمذدن چیقیب، قبادیان‌نی آلیب، یاردم سۆره‌بدی. هُمایون تولک کۆکلداش و میر خوردنی کۆپ کیشیلری، اۆشه یېرده‌گی بار مۆغوللر بیلن تورسون سلطان‌گه کۆمککه یوباریب، اۆزی هم اولرنینگ آرتیدن جۆنبدی.

جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ اۆنینچیسیده، پنجشنبه کونی اوچینچی گریدن سۆنگ پوراب‌گه باریش نیتیده سفرگه چیقیب، جَلېسر قیشلاغیدن یوقاریراقده کېمه بیلن جوون‌دن کېچیب اۆتیب، "زرافشان" باغیگه کېلدیم. بیراق، ناغاره و آتلیقلرگه همده بوتون لشکر اېلیگه باغ رۆپه‌ره‌سیده-سوونینگ او یوزیگه جایلشسین، دېگن فرمان بېریلدی. مېنی کۆریش‌گه کېله‌دیگنلر سوودن کېمه بیلن اۆتیب کېله‌وېره‌دی.

شنبه کونی بنگاله اېلچیسی اسماعیل میته بنگالي‌نینگ تارتیقلرینی کېلتیریب، هندوستان

www.ezgu.org

عادتی بۆییچه ملازمت قیلدی. بیر اۆق آتیمی مسافه‌سیده‌گی جایگه کېلیب، تعظیم قیلـدی و آرتیگه قَیتدی. کېین اونگه "سېرمۆینه" دېب اتله‌دیگن عادتی سروپا کییدیریب، آلیب کېلدیلر. بیزنینگ عادت بۆییچه او اوچ بار تیز چۆکیب تعظیم قیلدی و آلدیمگه کېلیب نصرتشـاه‌نینگ مکتوبینی بېردی. کېلتیرگن تارتیقلرینی تاپشیریب، آرتیگه قَیتدی.

دوشنبه کونی خواجـه عبـدالحق کېلـدیلر. کېمـه بـیلن سـوودن کېچیـب، خواجـه‌نینگ چادرلریگه باردیم و التفات کۆرستدیم.

سه‌شنبه کونی حسن چلبی کېلیب، ملازمت قیلدی. لشکرنی جنگگه شَیلش اوچون بیـر نېچه کون چارباغده قالدیک.

آی‌نینگ اۆن یېتّینچیسیده، پنجشنبه کونی اوچینچی گریدن کېین او یېردن کۆچدیک. مېن کېمه‌ده کېتدیم. آگره‌دن یېتّی کوروه نَریده جایلشگن اونور قیشلاغیده تۆخته‌دیک.

یکشنبه کونی اۆزبک اېلچیلریگه کېتیش اوچـون رخصـت بېریلـدی. کۆچومخان‌نینـگ اېلچیسی امین میرزاگه کمر، خنجر و زرباف یَلَـک‌قَـوَت تـۆن و یېتمـیش مینـگ تنگـه انعـام بولـدی. ابوسـعید سـلطان‌نینگ نـوکری مـلا تغـایی‌گـه، مِهرخـانم و اونینـگ اۆغلـی پـولاد سلطان‌نینگ نوکرلریگه توگمه‌لیک چکمانلر، شـایی تـۆنلر کییدیریلـدی. اولرنینـگ هـم هـر بیریگه یره‌شه پول انعاملری بۆلدی.

اېرته‌سی کونی خواجه عبدالحق‌قه آگره‌ده توریشی، اۆزبک خـان و سـلطانلریدن اېلچـی بۆلیب کېلگن خواجه یحیی‌نینگ نبیره‌سی خواجه کلان‌گه سمرقندگه کېتیش اوچون رخصت بېریلدی.

همایون‌نینگ اۆغیللی بـۆلگنی، کامران‌نینـگ اویلَنیشـی مناسـبتی بـیلن قـوتلش اوچـون میرزای تبریزي و میرزابېک تغایی‌نی اۆن مینـگ شـاهرخی سـاچیق بـیلن جۆنتـدیم. اوزیـم کییگن تۆن و باغله‌گن کمر هـر ایکّـی میرزاگـه یوباریلـدی. مـلا بهشـتي آرقـه‌لی هندال‌گـه قیمت‌بها تاشلر قده‌لگن کمر خنجر و ینه شـونده‌ی بېـزه‌کلـی سـیاه‌دان همـده صـدف بـیلن بېزه‌لگن صندل (خوان‌تخته)، کییگن نیمچه‌منی و کمر همده "بابري خـط" نینـگ الفبی‌سـی

www.ezgu.org

یوباریلدی. ینه "بابري خط" بیلن بیتیلگن قطعه‌لر یوباریلدی. همایونگه ترجمه و هندوستانگه کېلگنده بیتگن شعرلرنی یوباردیم. هندال و خواجه کلانگه هم ترجمه و شعرلر یوباریلدی. میرزابېک تغایی‌دن کامرانگه هم ترجمه و هندگه کېلگنیمدن کېین یازگن شعرلریم، "بابري خط" بیلن بیتیلگن سرخطلر[٦] یوباریلدی.

سه‌شنبه کونی کابلگه کېته‌دیگن کیشیلرگه خطلر یازیب بېریب، رخصت بېردیک. ملاقاسم، استاد شاه محمد سنگتراش، میرک میرغیاث، میرسنگتراش و شاه بابایی بېلچی‌گه آگره همده دۆلپورده سالینه‌دیگن عمارتلرنی اېسلریگه سالیب و اولر ذمّه‌سیگه یوکلب، رخصت بېردیک.

بیرینچی پهر یقینلشگنیده اونوردن جۆنب کېتدیک. پېشین نمازیدن کېین چندورگه بیر کوروه قالگنیده، ابه‌پور دېگن کتّه قیشلاققه کېلیب توشدیک. پنجشنبه آقشامی عبدالملک قۆرچی‌نی حسن چلبي‌گه قۆشیب شاه‌نینگ آلدیگه، چاپوقنی اېسه اۆزبک اېلچیلری بیلن بیرگه خانلر و سلطانلر آلدیگه یوباردیک.

کېچه‌نینگ توکه‌شیگه تۆرت گري قالگنیده ابه‌پوردن کۆچیب، تانگ آته‌یاتگنیده چندور یانیدن اۆتیب، کېمه‌گه توشدیم. خفتن نمازی چاغی رَپري آلدیده کېمه‌دن چیقیب لشکرگاهگه کېلدیم. اۆردو فتحپورده جایلشگندی. فتحپورده بیر کون توریب، شنبه سحری طهارت آلیب، آتلنیب رپري یقینیده بامداد نمازینی جماعت بۆلیب اۆته‌دیک. مولانا محمود فارابي امامليک قیلدیلر. آفتاب چیققنیده رپري‌ده‌گی کتّه تۆقَی پستیدن کېمه‌گه کیردیک. ترجمه‌نی "ترکیب خطی"[٧] بیلن بیتیش نیتیده اون بیر سطرلیک مَسطر[٨] باغله‌دیم (یسه‌دیم). اۆشه کونی اهل الله‌نینگ سۆزلری کۆنگلیمگه آگاهلیک سالدی.

رپري ولایتلریدن جَکین دېگن ولایت رۆپه‌ره‌سیده کېمه‌لرنی قیرغاققه تارتیب چیقیب،

٦- سرخط ــ حسن خط مشق قیلووچی اوچون اوقیتووچی تامانیدن یازیب بېریله‌دیگن خط نمونه‌سی.

٧ـ ترکیب خطی ــ اره‌لش خط؛ متنده تورلی یازوولرنی قۆللش.

٨- مستر ــ چیزیقسیز قاغازگه چیزیق توشیریش اوچون قلین قاغازگه اېپلر تارتیب یسه‌لگن اسباب(چیزگیچ).

www.ezgu.org

اۋشه کېچه‌نی کېمه‌نینگ اۋزیده اۋتکزدیک. او یېردن تانگ آتمسیدن اوّل کېمه‌لرنی یوریتیب، آره‌ده بامداد نمازینی اۋقیدیک. کېمه‌ده اېکنیمده سلطان محمد بخشی خواجه کلان‌نینگ نوکری شمس‌الدین محمدنی آلیب کېلدی. کېلتیرگن خطلری، ایتگنلریدن کابل‌ده‌گی احوال معلوم و انیق بۆلدی. مهدی خواجه هم کېمه‌ده اېکینیمیزده کېلدی. اېرته‌سی کونی پېشین نمازیدن آلدین اَتاوه آلدیده‌گی دریانینگ نریگی یوزیده‌گی باقه چیقیب جۆن‌ده غسل قیلیب، پېشین نمازینی ادا اېتدیم. نماز اۋته‌گن یېردن اَتاوه‌گه یقینراق جایگه کېلیب، دریادن یوقاریراقده جایلشگن تېپه‌لیک اوستیده‌گی باغ درختلری سایه‌سیده اۋتیریب، ییگیتلرنی شۆخلیککه سالدیک. مهدی خواجه بویورگن طعام شو یېرده تارتیلدی. نمازشامده دریادن اۋتیب خفتن نمازی چاغی اۋرده‌گه کېلدیم. لشکرنینگ ییغیلیشینی کوتیب همده شمس‌الدین محمد آرقه‌لی کابل‌ده‌گیلرگه یېریب یوباریله‌دیگن خطلرنی بیتیش اوچون ایکّی-اوچ کون شو جایده توردیک.

جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ آخریده، چارشنبه کونی اَتاوه‌دن کۆچیب، سکّیز کوروه یۆل یوریب، موری و اَدوسه‌ده تۆخته‌دیک. کابل‌گه جۆنته‌دیگن بعضی خطلرنی شو جایده بیتدیک. همایون‌گه منه بو مضمونده خط بیتیلدی: «اگر حاضرچه ارزیرلی بیرار ایش قیلمه‌یاتگن بۆلسنگ، اۆغریلیک و قراقچیلیکنی منع اېتگین، تاکه اولر یوزه‌گه کېلگن تینچلیکنی بوزمه‌سینلر. ینه شوکه، کابل ولایتینی خالصه قیلدیم، اۆغیللریمدن هېچ بیرینگیز اونگه طمع قیلمه‌گه‌یسیز. هندال‌نی چقیرتیرگن اېدیم. ینه کامران‌گه شهزاده بیلن یخشی مناسبت‌ده بۆلیشنی، مۆلتان ولایتینی اونینگ اۆزیگه انعام قیلگنیمنی همده کابل ولایتی‌نینگ خالصه بۆلگنینی، مېنینگ عایله اعضالریم و قریناداش-اوروغلریم‌نینگ آلدیمگه کېله‌یاتگنلیکلرینی بیتگن اېدیم. ینه بعضی ایشلر خواجه کلان‌گه بیتیلگن خطدن معلوم بۆلیشینی اۆیلب، اۆشه خط قاره‌لمه‌سینی اۆزگرتیرمه‌ی کۆچیریب یازدیم:

«خواجه کلان‌گه سلامدن سۆنگ، سۆزیم شوکه، شمس‌الدین محمد اَتاوه‌گه کېلدی. کابل‌ده‌گی احوال معلوم بۆلدی. بیزنینگ او تامانلرگه باریشگه بۆلگن اشتیاقیمیز حدسیز-

www.ezgu.org

اداقسیز دیر. هندوستان‌ده‌گی ایشلر بیر مونچه ترتیبگه کېله‌باشله‌دی. تنگری تعالی‌دن امید قیله‌میزکه، بو یېرده‌گی ایشلر تنگری تعالی‌نینگ کۉمگی بیلن تېز کونلرده سرانجام بۉله‌دی. بو یېرده‌گی ایشلر یۉلگه توشیب کېتسه، تنگری نصیب قیلسه، تۉختب تورمه‌ی کابل سری یۉل‌گه توشه‌من. او یېرلرنینگ لطافتینی کیشی قنده‌ی اونوته‌دی؟ اینیقسه، ایچیشنی گناه بیلیب، ترک اېتگنده، قاوون و اوزومدېک شرعی نرسه‌نینگ لذتینی کیشی قنده‌ی قیلیب اېسدن چیقرسین. یقینده مېنگه قاوون کېلتیریشگن ایدیلر، کېسیب یېگنیمده، غلطی تأثیر قیلدی. راسه ییغله‌دیم. کابل‌ده‌گی ناتینچلیکلر حقیده بیتیلگن اېدی. بو حقده اۉیلب، آخری، اگر بیر ولایتده یېتّی‌ـسکّیز حاکم بۉلسه، قنده‌ی قیلیب ترتیب و آبادانلیک، یخشی باشقروو بۉلسین، دېگن فکرگه کېلدیم. شو باعث آپه‌منی و حرَمنی (عیاللرنی) هندوستان‌گه چقیرتیردیم، کابل ولایت و قیشلاقلرینی خالصه قیلدیم. همایون و کامران‌گه هم اوشبو مضمونی شرحلب به تفصیل یازدیم. بیر مناسب کیشی بو خطلرنی میرزالرگه آلیب بارسین. ایلگری هم میرزالرگه بو حقده یازیب یوبارگندیم، احتمال، سیزگه هم معلوم بۉلگن دیر. اېندی بویاغیگه او ولایتنی باشقریش و آبادانلشتیریش مسأله‌سیده هېچ بیر بهانه، اعتراض بۉلیشی ممکن اېمس. بوندن کېین اگر قۉرغان نامستحکم و خلق ناآباد بۉلسه، یا ذخیره قالمسه، یاکه خزینه تۉلمسه، بو فقط مملکت سویه‌نچیغی بۉلگنلرنینگ اوقووسیزلیگی طفیلی صادر بۉلیشی ممکن.

قوییده اېتیله‌دیگن بعضی ضرور ایشلرگه فرمان هم یوباریلگن. بولردن بیری شونده‌ی: کۉپ خزینه تۉپلنسین. ضرور ایشلر قوییده‌گیلر دیر: اېنگ اوّلا، قۉرغان ترتیبگه کېلتیریلسین، اوندن کېین ذخیره تۉپلش، اوندن کېین کېلیب‌ـکېتووچی اېلچیلر اوچون معاش و آذوق‌ـطعام و یشش جاییِ خرجتلرینی تأمینلش، اوندن کېین جامع مسجدی عمارتینی قوریش. بولرنینگ برچه‌سی اوچون مبلغنی توشه‌یاتگن درآمددن آلیب شریعت قانون‌ـقاعده‌لریگه موافق صرف اېتیلسین. ینه کاروانسرای و حمّاملر ترتیبگه کېلتیریلسین، ینه ارکده استاد حسن علی پیشیق خشت بیلن قوریب یرمیگه یېتکزیب قۉیگن عمارت بیتکزیلسین.

www.ezgu.org

بو عمارتنی استاد سلطان محمد بیلن کېنگشیب، یخشی رېجه بیلن قوریش تعیینلنسین. اگـر استاد حسن علی توزگن اوّلگی رېجه سقلنیب قالگن بۉلسه، عمارتنی اۉشـه رېجـه اساسـیده آخریگه یېتکزیلسین، عمـارت رېجهسـی تاپیلمهسـه، اونـده اۉزارا کېلیشـیب، چیرایلـی بیـر رېجهلی عمارت سالینسین. حویلیسی‌نینگ صحنی دیوانخانه حویلیسی صحنی بـیلن برابـر بۉلسین. ینه دره‌دن کیچیک کابل سری باریب، بتخاک دریاسیده تۉپلنـه‌دیگن کیچیـک کابـل تۉغانینی یخشی سقلنگ. ینه غزنی تۉغانینی توزه‌تینگ، باغ خیابـان و خیابـاننی هـم. ینـه بـو باغ‌نینگ سووی کم، اونگه بیر تېگیرمان سوو تاپیب کېلتیریش کېره‌ک. ینه خواجه بسـته‌نینگ غربی-جنوب طرفیده توتوم دره‌دن بیر تیپه‌لیک اوستیگه سـوو کېلتیریـب، حـوض قَزدیریـب، نهاللر ایکتیرگن ایدیم. کېچیک رۉپه‌ره‌سیگه توشگنی و اۉزیگه تارتـه‌دیگن جـای بـۉلگنلیگی باعث "نظرگاه" دېب اته‌گندیک، بو یېرلرگه هم یخشـی نهـاللر ایکـیش کېـره‌ک. ترتیـب بـیلن گُلزارلر قیلیب، اطرافیگه خوشرنگ و خوشبۉی گُللر، ریحانلر ایکیش لازم.

ینه سید قاسم هم کۉمکچیلر قِسمیگه باشلیق بۉلیـب تعیینلنـدی. ینـه اۉق‌آترلـر و اسـتاد محمد امین جیبه‌چی‌نینگ احوالیدن غافل بۉلمنگ. ینه اوشبو خـط یېتیـب باریشـی بـیلن‌آق آپه‌منی و حرَمنی تېزده یۉلگه چیقریب، نیلاب‌گچه یۉلباشچی بۉلیب کېلینـگ. اوشـبو خـط یېتیب بارگچ، بیر هفته‌دن کېچ قالمسدن البته یۉلگه چیقیششسین. چونکه اولرنی کوتیب آلـیش اوچون هندوستان‌دن چیققن لشکر تار یېـرده سـیقیلیب، قیینه‌لیشـی و بـارگن یېرینـی خـراب قیلیشی ممکن.

ینه عبدالله‌گـه بیتیلگن مکتوبـده تَوبـه وادیسـیده کېچیـرگن تشویشـلریم حقیـده کـۉپ یازیلگندی. منه بو رباعی اۉشه پیتده‌گی احوالیمنی بیر آز افاده‌له‌یدی:

می ترکینی قیلغه‌لی پریشاندور مېن،

بیلمان قیلور ایشیمنی و حیراندور مېن.

ابل بارچه پشیمان بۉلور و توبه قیلور،

مېن توبه قیلیب مېن و پُشیماندور مېن.

www.ezgu.org

بنایي‌نینگ قاچیریملی سؤزلری خیالیمگه کېلدی: بیر کونی بنایي علیشېربېک‌نینگ آلدیده قاچیریم قیله‌دی. علیشېربېک توگمه‌لیک چکمانده اېکن. اونگه قره‌ب: «جوده یخشی ظرافت قیلدینگ. چکمانیمنی بېرردیم، بیراق توگمه‌لری خلل بېره‌دی»، دېب ایتسه، بنایي: «توگمه‌لر نیمه‌گه خلل بېرردی، بلکه دماغدارلیک خلل بېرر»، دېب جواب قیلیبدی. (بو سؤزلر مسؤولیتی راویلر ذمّه‌سیده.) معذور توتینگ. مونچه هزل گپلر بؤلدی، خدا حقی، مېن حقیمده یامان اؤیله‌منگ.

یوقاریده‌گی رباعی اؤتگن ییلی ایتیلگن اېدی. حقیقتاً، بو اؤتگن ایکّی ییلده چاغیر مجلسی‌نینگ آرزوسی و اشتیاقی حدسیز‌ـ‌نهایه‌سیز اېدی‌که، حتا بعضی پیتلری شراب اشتیاقیدن حتا ییغلش درجه‌سیگه یېتردیم. بو ییل، اللّه‌گه شکرکه، بو تشویش کؤنگلیمدن بوتونله‌ی کؤتریلدی. احتمال، بو ترجمه‌نی نظم قیلیشیم‌نینگ یخشیلیگی و برکاتیدن بؤلگن دیر. سیز هم توبه قیلینگ. صحبت، میخؤرلیک همصحبت و همکاسه بیله یاقیملی بؤلیش دیرکه، سیز کیم بیلن صحبت قیله‌سیز و کیم بیلن همکاسه بؤله‌سیز. اگر همصحبت و همکاسه شېراحمد بیلن حیدرقولی بؤلسه، اونده بو توبه‌نینگ آغیرلیگی یؤق دیر، دېب آرزومندلیک بیلن سیزنی ساغینیب سلام.

جمادی الآخر آیی‌نینگ اوّلیده، پنجشنبه کونی بیتیلدی.»

بو نصیحت‌آمیز سؤزلرنی بیته‌یاتگنیمده قتّیق تأثیرلندیم. بو خطلرنی شمس‌الدین محمدگه تاپشیریب، آغزه‌کی کؤرستمه‌لر بېریب، جمعه کېچه‌سی جؤنب کېتیشیگه رخصت بېریلدی.

جمعه کونی سکّیز کوروه یوریب جوم‌نودونه‌گه توشدیک. اوشه کونی کېتین قراسلطان‌نینگ بیر نوکری اوندن بیزگه ایلچی بؤلیب کېلگن کمال‌الدین قِیاق اسملی نوکری‌نینگ آلدیگه یوباریلگن اېکن، کېلدی. کېتین قرا سلطان قیاققه چېگره‌ده‌گی بېکلرنینگ بؤلمه‌غور ایشلری و قیلیقلری همده قراقچی و اؤغریلرنینگ بې باشلیکلریدن حسرت و شکایت قیلیب بیر نیمه‌لر یازگندی. قِیاق اؤشه کېلگن آدمنی بیزنینگ آلدیمیزگه یوباریبدی.

www.ezgu.org

قِیاققه کېتیشگه رخصت بېردیم و چېگرەدەگی بېکلرگه قراقچی و اۋغریلرنینگ جلوینی تارتیب قۋییشنی، یخشی معاملەده بۋلیب، اۋزلرینی یخشی توتیشلرینی بویوردیم. بو فرمانلرنی کېتین قرا سلطاندن کېلگن کیشیگه تاپشیریب، منه شو جایده اجازت بېریلدی.

حسن چلبي‌دن شاهقولی دېگن کیشی کېلیب، اۋزبکلر و قیزیل‌باشلر اۋرتەسیدەگی اوروشدەگی احوال حقیده خبر بېردی. شاهقولی‌دن شاهگه خط بیتیب، حسن چلبي‌نینگ کېچیککنلیگی عذرینی اَیتیب، آی‌نینگ ایگّینچیسیده، جمعه کونی شاهقولی‌گه رخصت بېریلدی.

شنبه کونی سکّیز کوروه یوریب کلپی ولایتیدەگی کَکوره و چَچَەوَلی یېرلریده تۋختەدیک.

آی‌نینگ تۋرتینچیسیده، یکشنبه کونی تۋقّیز کوروه یوریب کلپی ولایتی‌نینگ دیدەپور دېگن یېریده تۋختەدیک. اۋشه یېرده ساچیمنی قیرقدیم. ایکّی آی بۋلگن ابدی هم‌که، ساچیمنی قیرقتیرگنیم یۋق ابدی. سېنگر دریاسیده غسل قیلدیم.

آی‌نینگ اۋنینچیسیده، دوشنبه کونی اۋن تۋرت کوروه یوریب کلپی ولایتلریدن چَپَرکدەده تۋختەدیک.

ابرتەسی-آی‌نینگ آلتینچیسیده، سەشنبه کونی قراچەنینگ هندوستانلیک خدمتکاری ماهیم‌نینگ کېلەیاتگنلیگی حقیدەگی قراچەگه بیتیلگن فرمانني آلیب کېلدی. مېنینگ ایلگری اۋز قۋلیم بیلن بیتگن پروانه خط[۹]گه اۋخشەتیب یازیلگن فرمانده ماهیم لاهور، بېهره و اۋشه اطرافده یشەیدیگنلردن یۋلباشچی سۋرەبدی. فرمان جمادی الاوّل آیی‌نینگ یېتّینچیسیده کابل‌ده بیتیلگن.

چارشنبه کونی یېتّی کوروه یوریب آدمپور ولایتیده تۋختەدیک. اۋشه کونی تانگ آتمسدن‌آق آتلَنیب یۋلگه توشدیم. یالغیز توشلَنیب، جوون دریاسیگه یېتیب کېلدیم. جوون یاقەلب پستگه قرەب یوردیم. آدمپورنینگ توغریسیگه یېتگنده، بیر آرالده قرارگاەگه یقین جایده

۹- پروانه خط ـــ حکمدارنینگ قۋل آستیدەگی عملدارلرگه یازیلەدیگن خطی.

www.ezgu.org

شامیانه‌لر تیکتیریب معجون ییبلدی. اۆشه کونی صادق بیلن کلال‌نی کوره‌ش توشیردیک. کلال شو ییتگچه تورلی دعوالر قیلیب کېلردی. آگره‌ده یول چرچاغینی یازه‌ی دېب، عذر سۆره‌ب، ییگیرمه کونگه مهلت سۆره‌گندی. بو مهلتدن قیرق-ایلّیک کون اۆتدی. بوگون او کوره‌ش توشیشگه مجبور بۆلدی. صادق یخشی کوره‌ش توشدی، کلال‌نی جوده آسان ییقیتدی. صادققه اۆن مینگ تنگه، ایگرلنگن آت و توگمه‌لی چکمان انعام قیلدیک. گرچه کلال ییقیلگن بۆلسه‌ده، کۆنگلی اۆکسیمه‌سین دېب، اونگه هم سروپا، اوچ مینگ تنگه ساوغه قیلدیک. ارَابه و تۆپلرنی کېمه‌لردن چیقریشگه فرمان بۆلدی. یۆل قوریب، یېرنی تېکیسلب ارابه و تۆپلرنی چیقرگونچه شو جایده اوچ-تۆرت کون توریب قالدیک.

آی‌نینگ اۆن ایکّینچیسیده، دوشنبه کونی اۆن ایکّی کوروه یوریب، کورَره‌گه توشدیک. اۆشه کونی تختِ رواندە کېلدیم. کورَره‌دن اۆن ایکّی کوروه اۆتیب، کورَره ولایتلریدن بیری - کوریه‌گه کېلیب تۆخته‌دیک. کوریه‌دن سکّیز کوروه اۆتیب، فتحپور اسوه‌گه توشدیک. فتحپوردن سکّیز کوروه یوریب، سرای مونده‌ده تۆخته‌دیک. شو یېرده تۆخته‌گنیمیزده خفتان نمازی چاغی سلطان جلال‌الدین کېلیب خدمتیمگه کیردی. اۆزی بیلن ایکّی کیچیک اۆغلینی هم باشلب کېلدی.

اېرته‌سی-آی‌نینگ اۆن بېشّینچیسیده، شنبه کونی سکّیز کوروه یوریب، کورَره ولایتلریدن بۆلگن گَنگ قیرغاغیده‌گی دوگدوگی‌ده تۆخته‌دیک. یکشنبه کونی محمد سلطان میرزا، قاسم حسین سلطان، شهاب سلطان و توردیکه شو جایده اېکنیمیزده کېلدیلر. دوشنبه کونی عسکری هم شو جایگه کېلیب، التفات کۆرستدی. اولرنینگ همه‌سی گَنگ‌نینگ شرقی طرفیدن کېلگن اېدیلر. عسکری اۆز لشکری بیلن گَنگ‌نینگ او یوزیدن بارسین، دېگن فرمان بېریلدی. بیزنینگ اۆردو(لشکر) قه‌یېرده تۆخته‌سه، اولر هم نریگی بېتده-رۆپه‌ره‌میزده تۆخته‌یدیلر.

شو یېرده اېکنیمیزده آلدینده‌گیلردن سلطان محمود بیر لک افغان ییغیبدی، دېگن خبر کېتمه-کېت کېلردی. شیخ بایزید و بیبَن‌نی کتّه لشکری بیلن سروار تامانگه یوباریب، اۆزی

www.ezgu.org

فتح خان سېرواني بيلن گَنگ ياقه‌لب چونر اوستيگه كېله‌ياتگن ايكن. شېرخان سورنی اؤتگن ييلی حرمتینی قيليب كؤپ‌گينه ولايتلر بېريب، شو يېرلرده قالديرگن ايديم، او ايسـه منه شـو افغانلرگه قؤشيليب كېتيبدی. شېرخان و ينه بير نېچه اميرلرنی مجبورلب دريادن اؤتكزيبديلر. سلطان جلال‌الدين‌نينگ آدملری بنـارس‌نی حمايـه قيلالمـه‌ی، او يېرنـی تشـلب قاچيبـدی. سؤزلريگه قره‌گنده، اولر بنارس قؤرغانيده يېترلی درجه‌ده عسكر قالديريب، گَنـگ ياقه‌سـيگه كېليب جنگ قيلماقچی بؤليشگن ايكن. دوگدوگي‌دن جؤنب كېتيـب، آلتـی كـوروه يوريـب، كورَره‌گه اوچ-تـؤرت كـوروه قالگنيـده كوسـرده تؤختـه‌ديک. مـېن كېمـه‌ده كېلـديم. سـلطان جلال‌الدين‌نينگ ضيافتی باعث بو قرارگاه‌ده ايكّی-اوچ كون توريلدی.

جمعه كونی سلطان جلال‌الدين‌نينگ كـورَره قلعه‌سـی ايچيـده‌گی اويلريگـه توشـيلدی. مهماندارليک قيليب، آش و طعاملر تـارتتی. طعامـدن سـؤنگ اونينـگ اؤزی و اؤغيللريگـه يكتک، تؤن، نيمچه كييديريلدی. سـلطان جلال‌الـدين‌نينگ التماسـيگه كـوره، اونينـگ كتّـه اؤغليگه سلطان محمود عنوانی بېريلدی. كورَره‌دن آتلنيب، بير كوروه‌چه يؤل يوريـب گَنـگ قيرغاغيگه توشـديک. گَنـگ‌ده اوّل تؤختـه‌گن جـاييمزده ماهيم‌نينـگ قاشـيدن شـهرک‌بېک كېلگندی. بوگـون خـط بيتيـب، منـه شـو قؤنيمجايـدن اونگـه رخصـت بېريلـدی. خواجـه يحيی‌نينگ نبيره‌سی خواجـه كـلان مـېن بيتـه‌ياتگن "وقـايع"نـی سـؤره‌گندی، كتـاب قيليـب كؤچيرتيرگنديم، شهرک‌دن بېريب يوباريلدی.

ايرته‌سی -شنبه كونی بو يېردن جؤنه‌ديک. تؤرت كوروه يوريب كؤه‌ده توشديک. مېن فقـط كېمه‌ده كېلديم. تؤختـه‌يديگن جاييميز يقين ايكن، ايرته كېلديک. بير مدتدن سـؤنگ كېمـه‌ده معجـون يېـديک. خواجـه عبدالشـهيد نوربېک‌نينـگ اوييـده ايكـن، اولرنـی چارلـه‌ديک. ملامحمودنی ملا عليخان‌نينگ اوييدن چقيرتيرديک. بير زمان شو يېـرده اوتيريـب، سـؤنگره كېمه بيلن دريانينگ او يوزيگه اؤتيب، پالوانلرنی كورەش توشـيرديک. دوسـت يَسـينخير گـه پهلوان صادق بيلن ايمس، باشقه كوره‌شچيلر بـيلن آليشـيش بويوريلـدی. قاعده‌گـه خـلاف روشده اوّل زؤرراق پالوانلرنينگ كوره‌ش توشيشی بويوريلدی. يسينخير سـكّيز كيشـی بـيلن

www.ezgu.org

یخشی کوره‌ش توشدی.

عصر نمازی چاغی سلطان محمد بخشی کېمه بیلن او طرفدن کېلدی. او سلطان اسکندرنینگ اۆغلی محمودخان نینگ، دشمن اونی سلطان محمود دېب اتشردی، مغلوبیتی حقیده خبر کېلتیردی. پېشین نمازی چاغی بیز طرفدن بارگن ایغاقچی هم دشمن‌نینگ مغلوبیتی تۆغریسیده‌گی خبرنی کېلتیردی. ایکّی نماز آره‌سیده تاجیخان سرنگخانی کېلتیرگن خبر هم جاسوس‌نینگ خبریگه تۆغری کېلردی. سلطان محمد کېلیب بو حقده مېنگه خبر بېردی. دشمن چونرنی اۆره‌ب آلیبدی. بیر آز اوروش هم قیلیبدی. بیزنینگ کېلگنیمیزدن ایشانرلی خبرنی اېشیتگچ، ترتیبسیز بیر حالده او یېردن جۆنب قالیبدی. بنارس‌نی اۆره‌ب آلگن افغانلر هم سراسیمه‌گه توشیب آرتگه چېکینه‌دیلر و سوودن اۆته‌یاتگنلریده ایکّی کېمه‌سی غرق بۆلیب، بیر قنچه کیشیسی سووگه چۆکدی.

کېینگی کونی آلتی کوروه یۆل یوریب په‌یگ ولایتلریدن بیری-سیراولی گه کېلدیک. مېن کېمه‌ده کېلدیم. ایسان تېمور سلطان و تۆخته بۆغه سلطان مېن بیلن کۆریشیش اوچون یریم یۆلده کوتیب توریشگن ایدیلر. سلطانلرنی هم کېمه‌گه چارله‌دیم. تۆخته بۆغه سلطان عده قیلگن(یامغیر چقیرگن) ایکن، تونده قتّیق شمال کۆتریلیب، یامغیر یاغه باشله‌دی. هوا جوده یخشی ایدی. بونده‌ی آب-هوا معجون یېیش ایستگینی اویغاتدی. گرچه بیر کون اوّل معجون یېگن بۆلسک هم، بو کون ینه معجون یېدیک. قۆنیمجایگه کېلیب، اېرته‌سی کونی هم شو یېرده قالدیک.

سه‌شنبه کونی یۆلگه توشدیک. قرارگاه تۆغریسیده کتّه یم-یشیل بیر آرال بار ایکن. کېمه بیلن اۆتیب، آرالنی تماشا قیلیب، بیرینچی پهرده کېمه‌گه کیردیم. آتده سَیر قیلیب قَیته‌یاتگنیمده بیلمسدن جر یاقه‌سیگه کېلیب قالیبمن. آت یاریلگن جر اوستیگه چیققچ، جر کۆچدی. مېن درحال سکره‌ب، اۆزیمنی چېتگه آتدیم، آت هم اوچیب کېتمه‌دی. اگر مېن آت‌نینگ اوستیده بۆلگنیمده، احتمال، آت بیلن بیرگه جرگه اوچردیم. اۆشه کونی مېن گَنگ دریاسینی قولاچلب سوزیب اۆتدیم. هر قولاچیمنی سنب، اۆتّیز اوچ قولاچلیک جایدن

www.ezgu.org

سوزیب اۋتدیم. ینه تۆختهمسدن بو تامانگه هم سوزیب اۋتدیم. برچه دریالردن سوزیب، کېچیب اۋتگندیم. فقط گَنگ دریاسی قالگندی. نمازشام چاغی گَنگ جوون دریالری‌نینگ قۆشیلیش جاییگه یېتیب باریب، کېمه‌نی په‌یَگ طرفیدن قیرغاققه تارتتیریب بیر پهر و تۆرت گریده اۋردوگه کېلدیم.

چارشنبه کونی ایکّینچی پهردن کېین لشکر جوون دریاسیدن اۋته باشله‌دی. تۆرت یوز ییگیرمه‌ته کېمه‌میز بار ایدی. رجب آیی‌نینگ باشیده، جمعه کونی مېن دریادن اۋتدیم.

آی‌نینگ تۆرتینچیسیده، دوشنبه کونی جوون قیرغاغی بۆیلب بهارگه قرهب جۆنه‌دیک. بېش کوروه یوریب لاوایین‌ده توشدیک. مېن کېمه‌ده کېلدیم. اۋشه کونگچه عسکرلر جوون‌دن کېچیب اۋته‌یاتگن ایدیلر. آدمپورده کېمه‌لردن چیقریلگن ضربزنلی ارابه‌لرنی پَه‌یگ‌ده ینه کېمه‌گه یوکلب، کېمه بیلن آلیب کېلیشلری بویوریلدی.

تۆخته‌گن جاییمیزده کوره‌شچیلرنی کوره‌شگه توشیردیک. پهلوان لاهوري بیلن دوست یسینخیر کوره‌ش توشدی. اولر قتّیق آلیشدیلر. دوست قیینچیلیک بیلن رقیبینی ییقیتدی. ایکّله‌سیگه هم سروپا انعام بۆلدی.

ایتیشلریچه، آلدینده تۆس دېب اتّشه‌دیگن، باتقاق و بلچیقلی یامان بیر دریا بار ایکن. کېچیک کۆریش و یۆل قوریش مقصدیده ایکّی کون شو قۆنیمجایده قالدیک. آت و تویه‌لر اوچون کېچیک جایی یوقاریراقدن تاپیلدی. ایتیشلریگه قره‌گنده، کېچیک‌نینگ ناتېکیس تاشلری بۆلگنلیگی باعث یوکلی ارابه‌لر او یېردن اۋتالمس ایمیش. اما مېن یوکلی ارابه‌لرنی خودّی اۋشه یېردن آلیب اۋتیشلرینی بویوردیم.

پنجشنبه کونی او یېردن کۆچیب، مېن تۆس دریاسی‌نینگ گَنگگه قۆشیله‌دیگن جاییگچه کېمه‌ده کېلدیم. بو ایکّی دریا قۆشیله‌دیگن یېرده کېمه‌دن توشدیم و آتگه مینیب تۆس دریاسی بۆیلب یوقاریگه قره‌ب یوردیم. عصر نمازی پیتی سوودن کېچیب اۋتیب، تۆخته‌گن جای-اۋردوگه کېلدیم. اۋشه کونی آلتی کوروه یۆل یوردیک. ایرته‌سیگه اۋشه قۆنیمجایده بۆلدیک.

شنبه کونی یۆلگه توشیب، ینه گَنگ قیرغاغیگه‌نیلاب‌گه کېلدیک. او یېردن جۆنب، آلتی

www.ezgu.org

کوروه یوریب، کتّه قیشلاقدن (کېنتدن) یوقاریراقـده تۆختـه‌دیک. او یېـردن ینـه یېتّـی کـوروه اۆتیب، نَنوپورده تۆخته‌دیک. اوشبو جایده تاجیخان چونردن اۆغیللری بیلن کېلیب، حرمـت کۆرسـتدی. اۆشـه کـونلری کابـل‌دن یـوکلر و قریانداشـلریم‌نینگ حقیقتـاً کېلـه‌یاتگنلیگی تۆغریسیده محمد بخشی‌دن خبر کېلدی.

چارشنبه کونی قرارگاه‌دن کۆچیب، چونر قۆرغانینی سَیر قیلدیک و چونردن بیر کوروهچـه اۆتیب تۆخته‌دیک. پَه‌یَگ‌دن جۆنه‌گن کونلری تنه‌مده چېچک جراحتـی پیـدا بۆلگنـدی. شـو جایده بیر روملیک بو کسلگه قرشی رومده اینَدی پیدا بۆلگن معالجه‌نی قـۆلـلـه‌دی. مُرچنـی سفال قازانده قَینه‌تدی، یره‌نی اونینگ بوغیگه توتدیم. بوغی کمه‌یگچ، ایسّیق سوو بیلن یره‌نـی یوودیم. بو معالجه اوچون ایکّی نجومي (استرونومیک) ساعت وقت کېتدی. شو جایـده بیـر کیشی اۆردو یانیده‌گی آرالده شېر و کرک کۆرگنینی ایتـدی. ابرتـه‌لب اۆشـه آرالنـی یخشـیلب ایلنیب چیقدیک. فیلنی هـم آلیـب کېلیشـگندی. شـېر بـیلن کـرک چیقمـه‌دی. حلقـه‌نینگ چېتیدن بیر یاوای گاومیش چیقیبدی. اۆشه کونی قتّیـق شـمال تـوردی. قُـوم و چنـگ کـۆپ قیینه‌دی. کېمه‌گه یېتیب باریـب اۆتیـردیم و اۆردوگـه کېلـدیم. اۆردو بنـارس‌دن ایکّـی کـوروه یوقاریراققه توشگندی. چونر اطرافیده‌گی جنگلزارلرده، ایتیشلریچه، فیل جوده کۆپ بـۆلرکن. بو جایدن چیقیب باریب فیل آولش نیتیم بار ایدی. تاجیخان محمودخان‌نینگ سۆن دریاسـی قیرغاغیده ایکنلیگی حقیده خبر کېلتیردی. بېکلرنی چقیریـب، دشـمن اوسـتیگه باسـتیریب باریشنی کېلیشیب آلدیک. آخر‌ـعاقبت، زودلیک بیلن بو یېـردن کۆچیـب، تۆختـه‌مـه‌ی یـۆل یوریشگه قرار قیلینـدی. او یېـردن جۆنـب، تـۆقّیز کـوروه یوردیـک و بیلـوَه کېچیگـی یانیگـه توشدیک.

شو جایدن آی‌نینگ اۆن سکّیزینچیسیده، دوشنبه کېچه‌سی طـاهرنی آگره‌گـه یوباردیـک.

www.ezgu.org

کابل‌دن کېله‌یاتگنلرنینگ مهماندارچیلیگی اوچون صـرفلنه‌دیگن پوللرنینـگ براتینـی[10] آلیـب کېتدی.

اۋشه کونی کېمه‌ده کېلدیم. تانگ آتمسیدن‌آق کېمه‌گه چیققندیک. گـویی دریاسـی‌نینگ قۋشیلیش جاییگه، یعنی جانپور دریاسیگه یېتیب، گۋیی دریاسیدن بیر آز یوقاریگـه سـوزیب باریب، ینه آرتگه قَیتدیم. گرچه تارگینه دریا بۋلسه هم، گذری (کېچیک جایی) یۋق ایدی. او تامانده‌گی لشکر اۋتگن ییلی کېمه و سال همده آتده سوزیب اۋتگن ایدی. جـانپور دریاسـی قۋشیله‌دیگن جایدن بیر کوروه قوییراققه توشیب بولتورگی قۋنیمجایینی، اۋشه یېردن جانپورگـه بارگن ایدیک، ایلَنیب چیقدیم. دریا بۋیلب یوقاریدن همـراه شـمال ایسـه باشـله‌دی. بنگـالي کېمه‌نینگ یېلکنینی تارتتیریب، کتّه کېمـه‌نی شـو کېمه‌گـه باغلـه‌دیلر، او انچـه تېـز سـوزیب کېتدی. اۋردو بنارس‌دن بیر کوروه یوقاریراققه توشگن ایدی، قۋنیمجایگه کون توگَشیگه ایکّی گری قالگنیده یېتیب باردیک. آرتیمیزدن تۋخته‌مه‌ی کـېلگن کېمـه‌لرنینگ اېنـگ تېـز یـورگنی خفتان نمازی چاغیده کېلدی.

چونرده اېکنیمده مۋغول‌بېککه هربیر منزلده تۋغری یۋلنی پَیمایش طنابی[11] بیلن طنابلـب اۋلچش بویوریلگندی. هر سفر مېن کېمه‌گه توشـگنیمده لطفی‌بېـک دریـا قیرغـاغی بۋیلـب مسافه‌نی طنابلب اۋلچشی لازم ایدی. تۋغری یۋل اۋن بیر کوروه چیقدی، سوو یاقه‌سی ایسـه سکّیز کوروه. کېینگی کوننی شو جایده اۋتکزدیک.

چارشنبه کونی همه کېمـه‌لر بـیلن کېلیـب، غـازیپوردن بیـر کـوروه قوییراققـه توشـدیک. پنجشنبه کونی اۋشه جایـده محمودخـان نوحـانی کېلیـب، التفـات کۋرسـتدی. شـو کـونی جلال‌خان بهارخان بیهري، فریدخان نصیرخان، شېرخان سور، علاءالدینخان سور و ینـه بیـر نېچه افغان امیرلریدن خبرلر کېلدی.

۱۰ـ برات ــ یارلیق، سالیقدن عاید قیلیش یاکه سالیق آلیش حقیده حکمدارلر تامانیـدن بېریلـه‌دیگن علیحـده حجت.

۱۱- پَیمایش طنابی ــ مسافه‌لرنی اۋلچه‌یدیگن ایپ.

www.ezgu.org

شو كونى عبدالعزيز ميرآخۈرنينگ[۱۲] لاهـوردن جمـادى‌الاوّل آيى‌نينـگ ييگيرمنچيسـيده بيتيلگن خبرى كېلدى. اوشبو عرض بيتيلگن كونى لاهورگه كلپى ولايتيدن قراچـه‌نينگ مـېن يوبارگن هندوستانليک خدمتكارى يېتيب بارگندى. عبـدالعزيزنينگ مكتوبيـده يازيليشـيچه، عبدالعزيز و او بيلن بيرگه تعيينلنگن كيشيلر جمادى‌الآخر آيى‌نينگ تۈقّيزينچيسيده نـيلاب‌ده مېنينگ يقينلريمنى قرشى آليبديلر. عبدالعزيز اولر بيلن چناب‌گچه بيرگـه كېليـب، چنـاب‌ده اولردن اجره‌ليب، لاهورگه اولردن ايلگريراق كېليب، اوشبو خبرنى يوباريبدى.

جمعه كونى تورگن ييريميزدن كۆچـديک. مـېن كېمه‌گـه اۋتيريـب اۋتگـن ييلـى چَوسـه تۆغريسيده‌گى قوياش توتيلگنيـده بيركونليـک رۆزه توتيـب تۆختـه‌گن جـاينى چيقيـب سَـير قيلديم. قَيتيب كېمه‌گه كيرديم. محمد زمان ميرزا هـم آرتيمـدن كېمـه‌ده كېلـدى. ميرزانينـگ قيستاوى بيلن معجـون ييپلـدى. اۋردو كرمـونس درياسـى‌نينگ قيرغاغيگـه توشـگن ايـدى. هندوستانليكلر اوشبو كرمونس درياسـى سـوويدن كـۆپ سـقلنركنلر. پرهيزكـار هنـدولر بـو دريادن اوتمه‌ى، كېمه‌ده اونينگ اېتكيده‌گى گَنگ‌دن سوزيب اۋتديلر. اولرنينگ اعتقادلريچه، بو دريا سووى كيشيگه تېگسه، اونينگ برچه عبادتلرى ضـايع كېتـرميش. دريانينـگ بونـده‌ى ناملەنيش سببينى هم شونگه باغلب توشونتيرديلر. كېمه‌ده كرمونَس درياسى بۆيلب يوقاريگـه سوزيب، ينه آرتگه قَيتديک و گَنگ‌نينگ شمالى تامانيگـه كېچيـب اۋتيـب، كېمـه‌لرنى دريـا قيرغاغيگه قۆيديک.

ييگيتلر بير آز شۆخليک قيلديلر، بير آز كوره‌شگه توشديلر. سـاقى محسـن تـۆرت‌بـېش كيشى بيلن كوره‌شگه توشه‌من، دېب دعوا قيلدى. بير كيشى بيلن كوره‌شگه توشيب، ييقيلـه‌ى دېدى. ايكّينچى رقيبى شـادمان ايـدى. او محسـن‌نى ييقيتـدى. خجالـت بۆليـب، اويـه‌ليب قالدى. حقيقى پالوانلر هم كېليب كوره‌ش توشديلر.

اېرته‌سى، شنبه كونى كرمونس درياسى‌نينگ كېچيگينـى كـۆريش اوچـون آدم يوبـارگنيم

۱۲- ميراخۈر ــ ۱) خان آتباقرلرى‌نينگ باشليغى؛ ۲) خراج و باشقه درآمدلرنى نظارت قيلووچى عملدار.

www.ezgu.org

باعث بیرینچی پهرگه یقین کۆچدیک. مېن آتگه مینیب، کېچیککه قرەب کرمونس دریاسی بۆیلب یوقاریگه باردیم. کېچیک اوزاق بۆلگنی اوچون ینه آرتگه قَیتیب، کېمهنینگ اۆزیده قۆنیمجایگه کېلدیم. اۆردو چَوسهدن بیر کوروه آلدینراققه توشگندی.

اۆشه کونی ینه مُرچ داروسینی قیلدیم. بیر آز ایسّیقراق ایکن، تنم قَوەریب چیقدی. انچه تشویش چېکدیم.

آلدیمیزده باتقاقلی کیچیکراق دریا بار ایکن. اونینگ اوستیدن یۆل قوریش اوچون ایرتهسی اۆشه یېرده توریلدی. دوشنبه آقشامی عبدالعزیز یوبارگن هندوستانلیک چاپر کېلتیرگن خطگه جواب بیتیب یوباریلدی.

دوشنبه کونی ایرتهلب کېمهده کېلدیم. شمال بۆلگنلیگی باعث کېمهلرنی ارقان بیلن تارتیب کېلتیردیلر. بکسَرە تۆغریسیده جایلشگن اۆتگن ییلی اوزاق وقت اۆتیرگن قۆنیمجای‌نینگ رۆپەرەسیگه باریب، دریادن اۆتدیم و اۆشه جاینی سَیر قیلدیم. دریا قیرغاغیگه توشیش اوچون زینهلر یَسهگندیک، تخمیناً قیرقتهدن کۆپراق، ایلّیکتهدن آزراق ایدی. یوقاریدهگی ایکّیته زینه قالیبدی، قالگن برچه زینهلرنی سوو بوزیب کېتیبدی. کېمهگه کیریب معجون ییېلدی. اۆردودن یوقاریراقده بیر آرالگه کېمهنی قۆییب، پهلوانلرنی کورەشگه سالدیک. خفتن نمازی ییتی اۆردوگه کېلدیک.

بولتور حاضر اۆردو توشگن قرارگاهنی کۆریش اوچون گَنگ دریاسیدن مېن تیاق بیلن، بعضیلر آت، بعضیلر تویه مینیب اۆتیب، سَیر قیلگن ایدیک. اۆشه کونی افیون ییېگندیم.

ایرتهسی، سهشنبه کونی کریمبېردی، محمدعلی حیدر رکابدار و بابا شیخ باشچیلیگیدهگی ایکّی یوزگه یقین سره ییگیتنی دشمندن خبر آلیب کېلیشگه یوباریلدی. اوشبو جایده ایکنیمده، بنگاله ایلچیسیگه اوچته قطعی تکلیفیمنی حکمداریگه ییتکزیشینی بویوریب، فرمان بېردیم.

چارشنبه کونی محمد زمان میرزانینگ آلدیگه اونینگ بِهار طرفیدهگی ایشلریدن خبر آلیب کېلیش اوچون یوباریلگن یونس علی سستراق جواب کېلتیردی. بِهار

www.ezgu.org

شیخزاده‌لری‌نینگ آدمی دشمن بهارنی تشلب کېتدی، دېگن خبرنی کېلتیرگن ایکن.

پنجشنبه کونی توردی محمد و محمد علی جنگ-جنگ گه تورک وهند امیرلری همده یای‌آترلردن ایکّی مینگگه یقین کیشینی قۆشیب، بِهار ایلیگه چقیریق فرمانلری بیتیب، رخصت بېریلدی.

خواجه مرشد عراقی‌نی بهار اطرافیده‌گی یېرلرگه محکمه باشلیغی قیلیب، توردی محمدگه قۆشیب یوباریلدی.

اېرته‌سی محمد زمان میرزا بهارگه باریشگه راضی بۆلیب، شیخ زین و یونس علی‌دن بعضی نرسه‌لر حقیده خبر بېریب، بیر گروه آدمنی کۆمک اوچون سۆره‌بدی. بعضی بیگیتلریمیزنی محمد زمان میرزاگه حربی کۆمک اوچون، بعضیلرینی نوکر قیلیب جۆنه‌تیب، شعبان آیی‌نینگ اوّلیده، شنبه کونی اوچ-تۆرت کون تۆختب تورگنیمیز اوشبو جایدن کۆچیلدی. مېن شو کونی آتلنیب، بۆجپور و بیهِیَه‌نی سَیر قیلیب کېلیب، اۆردوگه توشدیم.

محمدعلی باشچیلیگیده‌گی بیگیتلر خبر آلیب کېلیش اوچون یوباریلگن ایدی، یۆلده بیر قِسم کافرنی یکسان قیلیب، سلطان محمود اۆتیرگن یېرگه یېتیب باریبدیلر. سلطان محمودنینگ ایکّی مینگته‌چه آدمی بار ایکن. بیزنینگ قراووليميزنینگ خبرینی اېشیتیب، سراسیمه‌گه توشیب، ایکّیته فیلینی اۆلدیریب، جۆنب قاله‌دی. بیر بېگینی عسکرلری بیلن قراوول قیلیب قۆیگن ایکن. بیگیتلریمیزدن بیگیرمه‌گه یقین کیشی اولرگه یقینلشگنلریده، تۆخته‌مسدن قاچیبدیلر. بیر نېچه‌سینی آتدن ییقیتیب، بیری‌نینگ باشینی کېسیب، بیر-ایکّی زۆر بیگیتینی تیریکله‌یین کېلتیردیلر.

اېرته‌سی کونی کۆچدیک. مېن کېمه‌ده باردیم. شو یېرده محمد زمان میرزا دریادن اۆتدی. میرزانینگ کېچیب اۆتیشی و کېتیشی اوچون ایکّی-اوچ کون شو قۆنیمجایده اۆتیردیک.

آی‌نینگ تۆرتینچیسیده، سه‌شنبه کونی محمد زمان میرزاگه مخصوص باش-آیاق کییم، کمر شمشیر، چاپقیر آت و چادر انعام قیلیب، بهار ولایتینی باشقریش اوچون تعظیم قیلدیریلدی. بهار اطرافیده‌گی یېرلر درآمدیدن بیر کوروه بیگیرمه بېش لکنی خزینه اوچون

www.ezgu.org

خالصه قیلیب بېلگیلب، اونینگ نظارتی مرشد عراقی‌گه یوکله‌تیلدی.

پنجشنبه کونی او قۆنیمجایدن کېمه‌بیلن کېلدیم. همه کېمه‌لرنی سووگه توشیریشلرینی، یېتیب کېلیشیم بیلن کېمه‌لرنی یورگیزیب، حلقه بیلن بیر-بیریگه باغلشلرینی بویوردیم. اولرنینگ قطاری دریا کېنگلیگیدن هم آرتدی. گرچه برچه کېمه‌لر ییغیلمه‌گن بۆلسه هم، بعضی یېر پست، بعضی یېر چوقور، بعضی یېرتېکیس و بعضی یېر ناتېکیس بۆلگنلیگی اوچون کېمه‌لرنی بو یۆسینده آلیب یوریب بۆلمه‌دی. کېمه‌لرنینگ اۆرته‌سیده(چرگه‌سیده) بیر گریال کۆرینددی. بیر بلیق گریالدن قۆرقیب شونده‌ی بلند سکره‌دی که، بیر کېمه‌نینگ ایچیگه کېلیب توشدی. اونی اوشلب کېلتیردیلر.

قرارگاه‌گه یېتیب کېلگچ، کېمه‌لرگه نام قۆیدیک. آگره‌ده رنا سنگا گه قرشی اورروشدن آلدین قوریلگن بیرینچی سینَشته کتّه کېمه‌گه "آسایش" دېب آت قۆییلدی. اۆشه ییلی قۆشین جنگگه آتلنیشیده آرایشخان بیر کېمه یسه‌تیب، مېنگه تارتیق قیلگندی. منه شو سفر کېله‌یاتگنیمیزده اونگه تخته سوپه اۆرنتیردیم. بو کېمه‌گه "آرایش" دېب آت قۆیدیک. سلطان جلال‌الدین تقدیم اېتگن کېمه‌گه کتّه‌راق تالار یَستیریب، اونینگ اوستیگه ینه بیر تخته سوپه اۆرنه‌تیشلرینی بویوردیم. بو کېمه "گنجایش" دېب ناملندی. ینه هر قنده‌ی ایش اوچون یوباریله‌دیگن کیچیک حجره‌لی بیر کېمه‌چه‌گه "فرمایش" دېب نام قۆییلدی.

اېرته‌سی، جمعه کونی هېچ قه‌یېرگه قیمیرله‌مه‌دیک. محمد زمان میرزانینگ ایشی یکونیگه یېتدی. بهارگه جۆنش نیتیده اۆردودن بیر-ایکّی کوروه اوزاقلشیب توشگن اېدی. اۆشه کونی کېلیب مېندن جۆنب کېتیشگه رخصت آلدی.

بنگاله لشکریدن ایکّی جاسوس کېلیب، مخدوم عالم باشچیلیگیده‌گی بنگالیلر گندَک دریاسی قیرغاغی‌نینگ ییگیرمه تۆرت جاییده قِسملرگه بۆلینیب، توپراق‌قۆرغانلر کۆتره‌یاتگنلری حقیده خبر بېردی. اۆز عایله‌لری و قریندا‌ش-اوروغلرینی نریگی قیرغاققه آلیب اۆتماقچی بۆلگن سلطان محمود باشچیلیگیده‌گی افغانلرنینگ اۆتیشلریگه یۆل بېرمه‌ی، اۆزلریگه قۆشیب آلیبدیلر. بو خبر کېلگچ، اورروش بۆلیش احتمالی پیدا بۆلدی و بیز

www.ezgu.org

محمدزمان میرزانینگ کېتیشینی تۉختتدیک. شاه اسکندر اوچ-تۉرت یوز کیشی بیلن بِهارگه یوباریلدی.

شنبه کونی دودو و اونینگ اۉغلی جلالخان بهارخان‌نینگ آدمی کېلدی. بنگالي اولرنی کۉز-قاواغیدېک اسرر اېکن. مېنی دېب دودو و اونینگ اۉغلی بنگالیدن تمام اوروشیب، قوتولیب چیقیب، دریادن کېچیب اۉتیب، بهار ولایتیگه یېتیب باریب، مېنینگ خدمتیمگه کیریش اوچون کېله‌یاتگن اېمیش. شو کونی بنگاله اېلچیسی اسماعیل میته‌گه: «بورون بیتیب یوبارگن اوچ طلبیمیزگه نېگه دیر جواب جوده کېچیکیب کېتدی. اگر اولر بیزگه اخلاص و هم‌جهت مقامیده بۉلسه‌لر، تېزراق جواب بیتیشلرینی ایتیب خط یازیب یوباریلسین»، دېب فرمان بېردیم.

یکشنبه آقشامی توردی محمد و جنگ-جنگ‌نینگ آدمی کېلدی.

شعبان آیی‌نینگ بېشینچیسیده، چارشنبه کونی اېرته‌لب بو طرفدن بولرنینگ قراوولی بارسه، بهارنینگ شیقداری شهرنینگ نَریگی طرفده‌گی دروازه‌سیدن قاچیب کېتیبدی.

یکشنبه کونی او قۉنیمجایدن کۉچیب، اری ولایتیگه توشدیک. بو جایده اېکنیمیزده خریددن کېله‌یاتگن لشکر یوز-یوز اېلّیک کېمه بیلن سَرو بیلن گنگ‌نینگ قۉشیلیش جاییده، سرو دریاسی‌نینگ نَریگی قیرغاغیده اۉتیریبدی، دېگن خبر کېلدی. مادامیکه، بنگالي بیلن صلحنامه بار اېدی. همیشه بونده‌ی ایشلرده قوتلوغ بۉلگنی باعث صلح ایشینی ایلگری سورردیم. گرچه بی‌ادبلیک قیلیب، کېلیب یۉلیمیز اوستیده اۉتیرگن بۉلسه هم، اما دایمگی قاعده‌گه رعایه قیلیب، بنگاله اېلچیسی اسماعیل میته‌گه ملا محمد مُذَهِب‌نی قۉشیب، اۉشه اوّل هم ایتگن اوچ طلبنی ینه ایتیب، رخصت بېریشگه قرار قیلدیک.

دوشنبه کونی بنگاله اېلچیسی التفات کۉرسه‌تیب کېلگندی، اونگه کېتیش اوچون رخصت بېرگنلیگیمنی ایتدیم. دشمن‌نی دفع قیلیش اوچون او یاق-بو یاققه باریشیمیزگه تۉغری کېله‌دی. اما سیزلرگه تعلقلی یېر و سووگه بوندن ضرر هم، فایده هم بۉلمه‌یدی. چونکه بیز قۉیگن اوچ شرطیمیزنینگ بیری منه شونده‌ی اېدی: «خرید لشکریگه ایتگین‌که،

www.ezgu.org

یۉل اوستینی قۉییب، خریدگه کېلسین. تورکلردن بیر نېچـه کیشـینی اولرگـه قۉشـینگ و اولـر خرید خلقینی اۉزلریگه مایل قیلهدیگن مراجعتلر قیلیب، اۉز یېرلریگه آلیـب کېتسـینلر. اگـر اولر کېچیک باشیدن کېتمسهلر و بو بۉلمهغور ضدانه سۉزلریدن واز کېچمسهلر، باشـیگه هـر قندهی یامانلیق کېلسه، اۉزیدن، قاشیگه هر قندهی نامناسبلیک کېلسه، سۉزیدن کۉرسین».

چارشنبه کونی بنگاله اېلچیسی اسماعیل میته گه عادتـدهگی تۉنـدن کییـدیریب، انعـاملر قیلیب، رخصت بېریلدی.

پنجشـنبه کـونی شـیخ جمـالنی دودو و اونینـگ اۉغلـی جلالخـان آلدیگـه اۉزیمیزگـه قرهتهدیگن فرمانلر و عنایت سۉزلری بیلن جۉنتدیم. اۉشه کونی ماهیمنینگ نـوکری کېلـدی. باغِ صفادن نریده‌والده اولردن اجرهلیب جۉنهگن ایکن. خطلر کېلتیردی.

شنبه کونی عراق اېلچیسی مرادقۉرچی قاجر بیلن کۉریشدیک.

یکشنبه کونی ملامحمد مُذَهِبگه عادتي یادگارلیکلرنی تاپشیریب، رخصت بېردیک.

دوشنبه کونی خلیفه و ینه بعضی بېکلرنی دریانینگ قَیسی جاییـدن اۉتـیش ممکنلیگینـی کۉریب کېلیشلری اوچون جۉنتدیم. چارشنبه کونی ینـه خلیفـهنی ایکّـی دریـا آرهلیغیـدهگی جاینی کۉریب کېلیش اوچون یوباریلدی.

جَنـوب طرفگـه اری ولا یتـی یقینیـدهگی نیلـوفرزارنی سَیر قیلـیش اوچـون آتلنـدیم. نیلوفرزارنی تماشا قیلهیاتگنده شـیخ گـورن نیلوفرنینـگ ینگـی تـوگیلگن اوروغینـی آلیـب کېلدی. بو اوروغلر بیـر قـدر پسـتگه اۉخشـب کېتـهدی. نیلـوفر جـوده یخشـی بیـر گُـل، هندوستانلیکلر اونی-"کَوَل ککری"، اوروغینی-"دۉده" دېب اتهیدیلر. مېنگـه سُـۉن دریاسـی شو یېرگه یقین، دېب ایتدیلر. باریب سُۉننی کۉریب کېلدیک. سۉن دریاسـینینگ پسـتیده جوده قلین درختلر کۉرینددی. او یېرنی مَنبر دېب ایتـدیلر. شـیخ شـرفالدین منبریٔنینـگ آتهسی شیخ یحییٰنینگ قبری اۉشه یېـرده دیـر. مادامیکـه، شـونچه یقـین کېلیـب قـالگن ایکنمیز، سۉندن کېچیب اۉتیب، سۉندن ایکّی-اوچ کوروه قوییگـه توشـیب منبرنـی سَـیر قیلدیک. باغلردن اۉتیب، مزارنی طواف قیلدیک. سۉن قیرغاغیگه کېلیب، غسل قیلـدیک،

www.ezgu.org

پېشین نمازینی ادا قیلیب، اۆردە تامانگە یۆل آلدیم.

آتلریمیز سېمیز بۆلگنی اوچون بیرنېچە آت آرتـدە قالـدی. ینـە بیـر نېچەسـی چرچـب قالگندی. بیر نېچە کیشینی قالدیریب، تالیققن آتلرنی ییغیب، اولرنی سوغاریب، دَم بېریـب، قیینەمسدن آلیب کېلیشلرینی بویوریب فرمان بېردیم. اگر شوندەی قیلمەسک، انچـە آتلرنـی یۆقاتیشیمیز ممکن ایدی.

منېردن قَیتەیاتگنیمیزدە بیر کیشی سۆن‌نینگ قیرغاغیدن تا اۆردوگچە آتی‌نینگ هر قدمینی سنب کېلسین، دېب بویورگن ایدیم. ییگیرمە اوچ مینگ و بیر یوز قـدم سَـنَبدی. بـو آدم‌نینـگ قیرق آلتی مینگ ایکّی یوز قدمی اۆن بیر یریم کوروەگە تېنگ دیر. منېـردن سـۆنگەچـە یـریم کوروهچە چیقەدی. قَیتیش یۆلیمیز اۆن ایکّی کوروە. باریشدە او یېر‌بـو یېرنـی تماشـاقیلیب، اۆن بېش‌اۆن آلتی کوروە یوریب باردیک. همەسی بۆلیب اۆشە کونی اۆتّیـز کوروهگـە یقیـن سَیر قیلدیک. کېچەنینگ بیرینچی پهریگە آلتی گری بۆلگنیدە اۆردوگە کېلدیک.

ایرتەسی، پنجشنبە کونی جانپوردن سلطان جنید برلاس و جانپوردەگی ییگیتلـر کېلـدیلر. کېچ قالگنلری اوچون قهر بیلن طعنە‌ملامت قیلیب، کۆریشمەدیم. قاضی جیـەنی آلدیمگـە چقیریب، او بیلن کۆریشدیم. شو کونی تورک و هند امیرلرینی کېنگشگە چقیریـب، دریـادن اۆتیش بارەسیدە تارتیشدیک. شونگە قرار قیلدیک کە، استاد علیقولی توپ و فرنگی ضربزننی گَنگ و سَرو دریالری آرەلیغیدەگی تېپەلیککـە قوریـب، کـۆپ میلتیقلیلـر بـیلن اۆشـە یېـردن اوروشنی باشلەیدی. ایکّی دریا قۆشیلەدیگن جایدن بیر آز پستراقدە بنگالي‌نینـگ بیـر فیـل و جودە کۆپ کېمـەلری تـورەدیگن آرال‌نینـگ قرشیسـیدە گَنـگ دریاسـی‌نینگ بهـار طرفیـدن مصطفی بوتون قورال‌اسلحەلرینی تۆلیـق تیارلـب، جنگگـە کیـرەدی. او بـیلن جـودە کـۆپ میلتیقلیلـر هـم بیرگـە بۆلـەدی. محمـد زمـان میـرزا و او بیرگـە بېلگیلـنگن باشـقە کیشـیلر مصطفی‌نینگ آرقەسیدە توریب، اونگە یاردمچی قِسم صفتیدە کۆمکلشەدیلر. استاد علیقـولی و مصطفی ضربزن آتیش، تۆپ اۆرنەتیش، مۆلجر کۆتریش، یېر تېکیسـلش ایشـلری اوچـون بېلگیلنگن جودە کۆپ بېلچی و ایشچیلرگە نظارتچی قیلیب تعیینلنـدی. اولـر قـورال‌یـراغ و

www.ezgu.org

کېره‌کلی نرسه‌لرنی تاپیش و ییغیش بیلن مشغول بۆلدیلر. سلطانلر، امیرلـر و خـانلر آلدینـده باریب هَلدی کېچیگی آرقه‌لی سَرو دریاسـیدن اۆتیشـلری، مـۆلجر قوریلیـب بیتگونیچـه او طرفده تۆله قورالّنیب، دشمن اوستیگه تشلَنیشلری لازم ایدی.

شو پیت سلطان جنید و قاضی جیه سکّیز کوروه یوقاریده کېچیک بار، دېب خبر بېردیلـر. شونگه موافق سـالچیلردن بیـر-ایکّیته‌سـی سـلطان جنَیـد، محمودخـان و قاضـی جیـه‌نینگ کیشیلریدن آلیب، باریب کېچیکنی کۆرسینلر، دېب تعیینلندی. اگـر اۆتـیش ممکـن بۆلسـه، اۆشه ییردن کېچیب اۆتیله‌دی.

آدملر آره‌سیده بنگالي هَلدی کېچیگی‌گه هـم آدملرینـی قۆیمـاقچی ایکـن، دېگـن گـپ ترقه‌لدی. محمودخان‌نینگ سکندرپورده‌گی شیقداریدن: «هَلدی کېچیگیده اېلّیکته‌چه کېمـه ییغیب، کېمه‌چیلرگه خدمت حقی بېرگنمن، اما کېمه‌چیلر بنگالي‌نینگ کېلیشـی حقیـده‌گـی گپلردن قتّیق واهمه‌گه توشگن»،-دېگن خبر کېلدی.

سَرو دریاسیدن کېچیک جایینی تېز تـاپیش جـوده ضـرور بـۆلگنلیگی باعـث، کېچیـک کۆریشگه کېتگن کیشیلرنی کوتیب اۆتیرمسدن شـنبه کـونی بېکلرنـی کېنگشـگه چقیـردیم و اولرگه شونده‌ی دېدیم: «چَتورمک‌ده سکندرپوردن اَوَد و بېهره‌ییجه‌گچـه سـرو دریاسـی‌نینگ بیرار کېچیگی یـۆق. بونـده‌ی قیلیـب اۆتیرگونچـه، کتّـه گروهنـی تعیینلـه‌یمیز. اولـر هَلـدی کېچیگیدن کېمه‌لر بیلن اۆتیب، دشمن اوستیگه باستیریب باره‌دی. اولر کېلگونلریچه، اسـتاد علیقولی و مصطفی تۆپ، میلتیق، ضربزن و فرنگی[۱۳] بیلن جنگ قیلیـب تـوره‌دیلر. بیـز هـم گَنگ دریاسیدن اۆتیب استاد علیقولی‌گه یاردمچی قِسم تعیینلب اورروشگه تۆلـه تیـار بۆلیـب توره‌میز. کېچیکدن اۆتگن قِسم دشمنگه یقینلشیشی بیلن بیـز هـم اورروش باشـلب، دریـادن اۆته‌میز. محمد زمان میرزا و گَنگ‌نینگ بهار طرفیگه تعیینلنگن کیشیلر مصـطفی بـیلن بیرگـه اورروشگه کیره‌دیلر.

۱۳.فرنگی- اروپادن کېلتیریلگن اورروش قورالی

www.ezgu.org

شونده‌ی قرارگه کېلیب، گنگ‌نینگ شِمالیده‌گی قوشیننی تورت قِسمگه بولیب عسکری باشچیلیگیده هَلدی کېچیگیگه یوباردیک. بیر قِسمده عسکری اوز نوکرلری بیلن، ایکّینچی قِسمده سلطان جلال‌الدین شرقی، ینه بیر قسمده اوزبک سلطانلری قاسم حسین سلطان، بیخوب سلطان، تانغاتمیش سلطان، محمودخان نوحانی غازیپوري، کوکي، بابا قشقه، تولەمیش اوزبک، قربان چرخي و حسینخان باشلیق دریاخانیلر بار ایدی. تورتینچی قِسمگه موسی سلطان، سلطان جنید باشچیلیک قیله‌یاتگن بولیب، اولرنینگ قول آستیده‌گی جانپور عسکرلری تخمیناً ییگیرمه مینگ کیشیگه یېتردی. اوشبو کېچه‌نینگ اوزیده، یکشنبه کېچه‌سی ایدی، قوشینني آتلنتیریش اوچون نظارتچیلر تعیینلندی.

یکشنبه کونی تانگده قوشین گنگ‌دن اوته باشله‌دی. مېن کېمه‌گه توشیب بیرینچی پاسده کېچیب اوتدیم. اوچ پهر بولگنیده کېچیک کوریشگه بارگنلر قیینه‌لیب قَیتیب کېلدیلر. هېچ قنده‌ی کېچیک تاپیلمبدی. اولر کېمه‌لرنی و بیز تعیینله‌گن قِسمنی یولده کورگنلیکلرینی ایتدیلر.

سه‌شنبه کونی دریانی کېچیب اوتگن یېردن جونب، دریا قوییله‌دیگن جایدن بیر کوروه اوزاقده، جنگ میدانیگه یقین یېرگه توشدیک. مېن اوزیم باریب استاد علیقولی‌نینگ فرنگی و ضربزن آتیشینی تماشا قیلدیم. شو کونی استاد علیقولی فرنگی تاشی بیلن ایکّیته کېمه‌نی یکسان قیلیب چوکتیریب یوباردی. مصطفی هم شو یېردن ایکّی کېمه‌نی سیندیریب چوکتیردی. کتّه توپنی جنگ میدانیگه ایلتیب، یېرینی تېکیسلش اوچون ملا غلام‌نی نظارتچی قیلیب تعیینله‌دیم، بیر نېچه قوریقچی و چقّان ییگیتلرنی اونینگ یانیگه یاردمگه قویدیم. قَیتیب کېلیب اوردو توغریسیده‌گی بیر آرالده معجون یېدیک. بو کېچه معجوندن کیف بولیب، کېمه‌نی چادرگه یقین کېلتیریب، کېمه‌نینگ اوزیده یاتدیم. کېچه‌سی غلطی واقعه یوز بېردی. کېچه‌نینگ اوچینچی پاسیگه یقین کېمه‌ده شاوقین-سوران کوتریلدی. مېنینگ خاص ساقچیلریم-هر بیری کېمه‌نینگ بیریاغاچینی آلیب، اور-اور دېب قیچقیره‌دی. "فرمایش" کېمه‌سی مېن یاتگن "آسایش" کېمه‌سی یانیده ایدی. بیر تونگی قراوول اوشه یېرده

www.ezgu.org

"فرمایش" کېمه‌سیده ایکن. اویقودن کؤزینی آچیب قره‌سه، بیر کیشی "آسایش" کېمه‌سیگه قؤلی بیلن آسیلیب چیقماقچی بؤله‌یاتگن ایکن. قراوول اؤزینی اونینگ اوستیگه تشله‌یدی؛ او سووگه شؤنغیب، چیقه‌یاتگنیده قراوول‌نینگ باشیگه قیلیچ بیلن ساله‌دی؛ بیر آز جراحتلب، ینه سووگه قره‌ب قاچه‌دی. شاوقین شونینگ اوچون کؤتریلگن ایکن. مَنېردن کېلگن تونده هم کېمه‌نینگ یقینیده تونقطارلردن بیر-ایکّیته‌سی بیر نېچه هندوستانلیکنی قوولب، ایکّی قیلیچ و بیرته خنجرینی کېلتیریشگن ایدی. تنگری تعالی اسره‌دی.

اگر تیغِ عالم بجنبد ز جای،
نَبُرّد رگی تا نخواهد خدای.

(مضمونی:اگرعالم‌تیغی اؤز جاییدن قؤزغَلسه، خدا خواهله‌مسه، بیرار تامیرنی هم کېسمه‌یدی.)

ایرته‌سی، چارشنبه کونی "گنجایش" کېمه‌سیگه توشیب، تاش‌آتر جایلشگن یېرگه یقینراق کېلدیم و هر بیر کیشینی بیر ایشگه تعیینله‌دیم. اؤغانېردی مؤغول باشچیلیگیده‌گی مینگته‌چه ییگیتگه دریا بؤیلب بیر-ایکّی یاکه اوچ کوروه یوقاریراقدن، قنده‌ی بؤلمه‌سین، سوودن کېچیب اوتیشلرینی تعیینلب جؤنتدیم. بولر کېته‌یاتگنلریده بنگاللر ییگیرمه-اؤتّیزته‌چه کېمه‌سی بیلن عسکری اؤردوسی‌نینگ تؤغریسیدن چیقه‌دیلر. جوده کؤپ پیاده‌لری کېمه‌دن چیقیب، تؤستدن هجوم باشله‌ماقچی بؤلیشه‌دی. اما بیزنینگ آدملریمیز آت سالیب اولرنی قاچیشگه مجبور ایته‌دیلر. بیر نېچه‌سینی قؤلگه توشیریب، باشینی کېسیب، کؤپچیلیگینی آتیب تشلب، ییتّی-سکّیز کېمه‌نی قؤلگه آله‌دیلر. خودّی اؤشه کونی محمد زمان میرزا طرفیدن هم بیر نېچه بنگالي کېمه‌سی بیلن سوزیب کیریب، اوروشنی باشلب یوباره‌دی. محمد زمان میرزا تامانیده‌گیلر شدّت کؤرسه‌تیب، بنگالیلرنی قاچیره‌دی؛ اولرنینگ اوچ کېمه کیشیسی سووگه غرق بؤله‌دی. بیتّه کېمه‌سینی قؤلگه آلیب، حضوریمگه کېلتیردیلر. بو اوروشده بابا چوهره یخشی جنگ قیلیب، جسارت کورستدی. محمد سلطان، یکّه خواجه، یونس علی، اؤغانېردی و نریگی طرفگه کېچیب اؤتیشی بورونددن بېلگیلنگن جماعه‌گه

www.ezgu.org

اۆغانبېردی و اۆزلری قۆلگه کیریتگن یېتّی‌ـسکّیز کېمەنی کېچەسی قارانغیده یوقاریگه تارتیب اوتیشلری بویوریلدی.

اۆشه کونی عسکری‌دن آدم کېلیب، سوودن همه‌ـبیرته قالمسدن اۆتدی، ابرته‌گه تانگده، پنجشنبه کونی برچەسی دشمن اوستیگه باستیریب بارەدی، دېگن خبرنی ایتدی. بو اۆتگنلرگه عسکری‌گه قۆشیلیب، دشمن اوستیگه یوریشلری حقیده فرمان بېریلدی. پېشین نمازی چاغی استاد قاشیدن آدم کېلیب، تاش تیار بۆلیبدی، قندەی فرمان بۆلەدی، دېب سۆردی. بو تاشنی آتسین و مېن بارگونیمچه ینه بیر تاشنی تیار قیلسین، دېب فرمان بېردیم.

عصر نمازی پیتی کیچکینه بنگالی کېمەگه توشیب، مۆلجر کۆتریلگن یېرگه باردیم. استاد بیر مرته کتّه تاش آتدی، کېین ینه بیر نېچه بار فرنگی آتدی. بنگالیلرنینگ آتشبازلیکده شهرتی بار ابدی، بو سفر یخشیلب سینه‌دیک، اولر بیر یېرنی مۆلجلب ابمس، بلکه هر تامانگه هر خیل اصولده آتەدیلر.

شو کونی عصر نمازی چاغی بیر نېچه کېمەنی سَرو دریاسی بویلب دشمن قرشیسیدن یوقاریگه تارتیب اۆتیشلرینی بویوردیک. کېمه تارتووچی کیشیلر قۆرقمسدن و یاپینمسدن بیر نېچه کېمەنی تارتیب اۆتکزدیلر. ایسان تېمور سلطان، تۆخته بۆغه سلطان، بابا سلطان، آرایشخان و شیخ گورن‌گه بو کېمەلر اۆتگن یېرده توریب، کېمەلرنی محافظه قیلیشلری تعیینلندی.

او یېردن قَیتیب، بیرینچی پاسده اۆردوگه کېلدیم. یریم کېچەگه یقین یوقاریگه کېمه تارتەیاتگنلردن تعیینلنگن قِسم آلدینگه اۆتدی، دېگن خبر کېلدی. کېمەلرنی تارتیب بارەیاتگنیمیزده، بنگالیلر بیزنی پَیقب قالیب، بیز بیلن جنگگه کیریشدیلر. بیر کېمەچی‌نینگ آیاغیگه تاش تېگیب، آیاغی سیندی، اۆته آلمەدیک.

پنجشنبه کونی تانگده مۆلجرده‌گیلردن یوقاریگه جۆنەتیلگن کېمەلرنینگ همەسی یېتیب کېلدی، دېگن خبر کېلدی. دشمن آتلیقلری‌نینگ برچەسی آتلنیب، بیزنینگ حرکتده‌گی قِسمیمیزگه قرشی یوریش باشلەدی. مېن هم زودلیک بیلن آتلنیب، کېچه آقشام اۆتکزیلگن

www.ezgu.org

کېمه‌لر اوستیگه یېتیب کېلدیم. محمد سلطان میرزا باشچیلیگیده اۋتیشگه قرار قیلگن کیشیلر تۆخته‌مه‌ی اۋتیب، عسکری‌گه قۆشیلسین، دېب چاپر یوباریلدی. منه شو کېمه‌لر تېپه‌سیده بۆلگن اېسان تېمور سلطان بیلن تۆخته بۆغه سلطان‌گه تېزراق اۋتیشنی باشله‌سینلر، دېب بویروق بېردیم. بابا سلطان بېلگیلنگن یېرگه کېلمه‌یاتگندی. در حال اېسان تېمور سلطان بیر کېمه‌ده اۋتّیز-قیرقته‌چه نوکری بیلن آتلرینی کېمه یانیگه آلیب، یالیدن اوشلب سوزدیریب اۋتدیلر. بولرنینگ آرتیدن ینه بیر کېمه سوزیب اۋتدی.

بولرنینگ دریادن اۋته‌یاتگنینی کۆریب بنگالیلرنینگ جوده کۆپ پیاده‌سی بولرگه قره‌ب یوردی. اېسان تېمور سلطان‌نینگ یېتّی-سکّیز نوکری آتلنیب، بو پیاده‌لرنینگ قرشیسیگه باریب، سلطان آتلنگونیچه، اولرنی جنگگه تارتیب، اۋق آتیشیب، سلطان تورگن تامانگه تارتدیلر. بونگچه اېسان تېمور سلطان هم آتلندی. ایکّینچی کېمه هم کېچیب اۋتدی. سلطان اۋتّیز-اۋتّیز بېش آتلیق بیلن جوده کۆپ پیاده‌نینگ اوستیگه باستیریب، اولرنی قاچیشگه مجبور قیلدی. جوده یخشی ایش کۆرستدی. او چقّانلیک بیلن، قۆرقمسدن، همه‌دن بورون دریانی کېچیب اۋتدی. ایکّینچیسی شوکه، کۆپ پیاده‌نینگ اوستیگه آز آدمی بیلن باستیریب باریب، اولرنی قاچیشگه مجبور قیلدی. تۆخته بۆغه سلطان هم دریادن کېچیب اۋتدی. کېمه‌لر آلدینمه-کېین دریادن کېچیب اۋته‌باشله‌دیلر. لاهورلیک و هندوستانلیکلر هم هر تاماندن-بیری یاغاچگه تیه‌نیب، باشقه‌سی-دسته (بیرباغ) قمیش یاردمیده دریادن کېچیب اۋتیشگه کیریشدیلر.

بو احوالنی کۆرگن مۆلجر تۆغریسیده‌گی جوده کۆپ بنگالیلر کېمه‌لری بیلن دریانینگ قویی طرفیگه قاچه‌باشله‌دیلر.

درویش محمد ساربان، دوست اېشیک‌آغه و ینه بعضی ییگیتلر مۆلجر تۆغریسیدن اۋتدیلر. سلطانلرگه آتلیق آدم یوباریب، دریادن کېچیب اۋتگنلرنی یخشیلب ییغینگ و قرشیده تورگن قِسمگه یقینلشینگ و اولرنی ایلنیب اۋتیب، دشمن بیلن جنگگه کیرینگ،- دېب بویروق بېردیم. سلطانلر اۋتگنلرنی اۋزلریگه قۆشیب، اوچ-تۆرت قِسم بۆلیب، دشمنگه تشلندیلر.

www.ezgu.org

بولر یقینلشگنده دشمن پیاده‌لرینی آلدینگه سالیب، صفینی بوزمه‌ی کېله باشله‌دی.

عسکری بیلن بیرگه بېلگیلنگن قِسمدن کۆکي عسکرلری اولرگه یقینلشه‌دی. او طرفدن کوکي، بو طرفدن سلطانلر یېتیب باریب، دشمن بیلن جنگ باشله‌یدیلر. دشمننی آتیدن قوله‌تیب، باشقه آتلیقلرینی آرتگه قَیتیشگه مجبور قیله‌دیلر. بَسَنتـرَو اسملی آبرو-اعتبارلی کافرنی کۆکي و اونینگ آدملری آتدن قوله‌تیب، باشینی کېسه‌دیلر. اونینگ اۆن-اۆن بېش جنگچیسی کۆکي‌نینگ جنگچیلری اوستیگه باستیریب کېله‌دی و بولر شو زماني‌آق اولرنی چاپیب تَشله‌یدی. تۆخته بۆغه سلطان دشمن‌نینگ قرشیسیدن باریب، جوده یخشی قیلیچ ساله‌دی. مۆغول عبدالوهاب و اونینگ اوکه‌سی هم یخشی قیلیچبازلیک قیلدیلر. شونده‌ی بۆله‌توریب، مۆغول سوزیشنی بیلمسه‌دی، دریادن زرهی بیلن آت‌نینگ یالینی اوشلب کېچیب اۆتردی.

مېنینگ کېمه‌لریم آرقه‌ده قالگن ایدی. اولرنی آلیب کېلیش اوچون آدم یوباردیم. "فرمایش" کېمه‌سی ایلگریراق کېلدی. "فرمایش"گه چیقیب بنگالیلرنینگ یېرلرینی سَیر قیلیب، "گنجایش" کېمه‌سیگه توشیب، یوقاریده کېچیک بار و یۆقلیگینی سۆردیم.

میر محمد جالبان سَرو دریاسی‌نینگ یوقاریسیده اۆته‌دیگن یخشی جای بار، دېب معلوم قیلدی. او ایتگن یېردن لشکر کېچیب اۆته‌وېرسین، دېگن فرمان بۆلدی.

محمد سلطان میرزا باشچیلیگیده‌گی کیشیلرگه دریادن اۆتیشگه بویروق بېریلگن ایدی. سوودن اۆته‌یاتگنده یکّه خواجه‌نینگ کېمه‌سی چۆکیب کېتیب، یکّه خواجه تنگری رحمتیگه باردی. اونینگ نوکر و ولایتلرینی اوکه‌سی قاسم خواجه‌گه عنایت قیلدیم.

پېشین نمازی چاغی غسل قیله‌یاتگن پیتیم سلطانلر کېلیشدی. اولرنی مقتب، کېلگنلرینی معقوللب، عنایت و شفقتیمدن امیدوار قیلدیم. اۆشه پَیتی عسکری هم کېلیب قالدی. عسکری بیرینچی مرته بونده‌ی ایشلرده قتنشَه‌یاتگن ایدی. اونینگ خُلقی کېله‌جگی اوچون یخشی علامت بۆلدی. اۆشه آقشام هلی اۆردودن کۆچیب کېتمه‌یاتگنیمیز باعث بیر آرالده "گنجایش" کېمه‌سیده اوخله‌دیم.

www.ezgu.org

جمعه کونی سَرو دریاسی‌نینگ شِمال طرفیده خریدگه تېگیشلی نیرخون ولایتیده‌گی کُندابه دېگن قیشلاقده تۉخته‌دیک.

یکشنبه کونی کۉکي‌نی آدملری بـیلن حاجیپورگـه خبـر آلیـب کېلـیش اوچـون یوباردیـک. شاه‌محمد معروف اۉتگن ییلی کېلگنیده اونگه کتّه اعتبار قیلیب، سَرَن ولایتینـی بېـرگن اېـدیم، جوده کۉپ یخشی ایشلر قیلدی. آته‌سی-معروف بیلن ایکّی مرته اوروش قیلیب، اونی یېنگـدی و اسیر قیلیب آلدی. سلطان محمود حیله بیلن بهارنی اېگلله‌گنیده، بیبَن بیلن شیخ بایزید اونگه قرشی بارگنلریده، شاه‌محمد هېچ نیمه قیلالمه‌ی، اولرگه قۉشیلدی. اوشـه پیتـده هـم بیـر نېچـه مرته خبرلر کېلگندی. خلق آره‌سیده هم او حقـده بۉلمـه‌گور گـپ-سـۉزلر یـورردی. عسـکری هلدي کېچیگیدن اۉتگن زَهاتی شاه‌محمد اۉز آدملری بیلن کېلدی. عسکری بیلن اوچره‌شیب، بنگالیلر اوستیگه بیرگه باردی. اوشه جایده اېکنیمیزده کېلیب، التفات کۉرستدی.

اۉشه کونلری شیخ بایزید و بیـبَن‌دن، اولرنینـگ سَـرو دریاسـیدن اۉتـیش نیتیـده اېکنلیگـی حقیده کېتمه-کېت خبرلر کېلردی.

شو پیتده سَنبَل‌دن قیزیق خبر کېلدی: علی یوسف سَنبَل‌ده توریب، او یېرنـی جـوده یخشـی اداره قیلیب، ترتیـب و انتظـام اۉرنـتگن اېـدی. اۉزی و دوسـتیدېک بۉلیـب قـالگن طبیبـی بیـر کون‌نینگ اۉزیده تنگری رحمتیگـه باریبـدی. سَـنبَل‌نی باشـقریش اوچـون عبدالله سَـنبَل‌نـی یوباریشگه قرار قیلدیک. رمضـان آیی‌نینـگ بېشینچیسـیده، جمعـه کـونی عبداللـه‌گـه او یېرگـه کېتیش اوچون رخصت بېریلدی. اۉشه کـونلری چیـن تېمـور سـلطان‌دن هـم خبرلـر کېلـدی. بېلگیلـنگن بېکلرنینـگ کـۉپچیلیگی کابـل‌دن مېنینـگ قرینداشـلریم کېلـه‌یاتگنلیگی باعـث سلطان‌گه قۉشیله‌آلمه‌یاتگن اېکنلر. محمدي و ینه بعضیلر سلطان بیلن یـوز کوروهچـه جایگـه جدل باریب، بلوچ‌نی باسیبدیلر. عبدالله‌دن چین تېمـور سـلطان‌گه، سـلطان محمـد دۉلـدای، محمدي و او یېرده‌گی اَیریم بېک و ییگیتلرگه چین تېمور سـلطان بـیلن آگـره‌ده ییغیلیـب، تیـار بۉلیب توریشلرینی تعیینلب فرمـان یوبـاردیم. دشـمن قَیسـی طرفـدن کېلسـه، اۉشـه تامانگـه آتلنسینلر.

www.ezgu.org

آی‌نینگ سکّیزینچیسیده، دوشنبه کونی دریاخان‌نینگ نبیره‌سی جلال‌خان، اونینگ آلدیگه شیخ جمالی بارگن ایدی، اؤزی‌نینگ آبرو-اعتبارلی امیرلری بیلن حضوریمگه کېلیب التفات کؤرستدی. اؤشه کون‌نینگ اؤزیده یحیی نوحانی، اوّلراق اوکه‌سینی یوباریب قوللیگینی اظهار قیلگن ایدی، اونگه باشقریش ایشلری اوچون فرمان هم یوبارگن ایدیم، کېلیب خدمتیمگه کیردی. مادامی‌که، یېتّی-سکّیز مینگ نوحانی و افغان امیدوار بؤلیب کېلگن ایکن، اولرنی نا امید قیلیشنی ایسته‌مه‌ی، بهاردن پادشاه خزینه‌سیگه توشه‌دیگن بیر کرور درآمدنی اجره‌تیب، ایلّیک لکنی محمودخان نوحانی‌گه عنایت قیلیب، قالگنینی منه شو جلال‌خان‌گه بېردیم. او بیر کرور سالیق تؤلشگه راضی بؤلدی. بو پوللرنی ییغیب آلیش اوچون غلام یساوول یوباریلدی. محمد زمان میرزاگه جانپور ولایتی بېریلدی. پنجشنبه کونی آقشامده اسماعیل‌میته‌دن بوروناق، بیزنینگ اوچته شرطیمیزنی خلیفه‌نینگ غلام علی اسملی نوکری شاهزاده مونگیرنینگ ابوالفتاح دېگن نوکری بیلن بیرگه‌لیکده نصرت‌شاه‌گه یېتکزگن ایدی، اؤشه ابوالفتاح بیلن بیرگه‌لیکده شاهزاده مونگیر، حسن لنگر وزیر و خلیفه‌نینگ خطلرینی آلیب کېلدی. اولر بیز ایتگن اوچته شرطنی قبول قیلیب، نصرتشاه راضیلیگی اوچون مسؤولیتنی اؤز ذمّه‌لریگه آلیب، صلح توزیشنی تکلیف اېتیبدیلر.

مادامی‌که، بیزنینگ بو یوریشیمیز عصیانکار باغی افغانلرنی دفع قیلیش مقصدیده بؤلگن ایکن، بو دشمنلردن بعضیلری باش آلیب کېتدی، بعضیلری کېلیب خدمتکارلیک و قوللیکنی قبول قیلدی، قالگن آز قِسمی بنگالی‌نینگ قؤلیده قالدی. اولر اوچون بنگالی جواب بېرردی. بونینگ اوستیگه پشه‌کال یقینلَشیب قالگندی. بیز هم بنگالی‌نینگ تکلیفیگه ذکر اېتیلگن شرطلر بیلن صلح سؤزینی یازیب یوباردیک.

شنبه کونی اسماعیل جِلوانی، عادلخان نوحانی، اولیاخان اشراقی بېش-آلتیته امیر بیلن کېلیب، خدمتیمگه تیار ایکنلیکلرینی بیلدیردیلر. اؤشه کونی ایسان تېمور سلطان و تؤخته‌بؤغه سلطان‌گه مکافات قیلیب کمر شمشیر و کمر خنجر، زرهلر و خلعتلر همده چاپقیر آتلر انعام قیلدیم. ایسان تېمور سلطان‌گه نرنؤل ولایتیدن اؤتّیز آلتی لک و تؤخته بؤغه

www.ezgu.org

سلطان‌گه شمس‌آباد ولایتیدن اۉتّیز لک عنایت قیلیندی و تعظیم قیلدیریلدی.

آی‌نینگ اون بېشینچیسیده، دوشنبه کونی بهار و بنگاله طرفلردن خاطرجمع بۉلیب، سرو دریاسی قیرغاغی و کُندآبه یقینیده جایلشگن قۉنیمجایدن بیبَن و شیخ بایزید حرامخۉرنینگ یامان ایشلرینی دفع قیلیش نیتیده جۉنه‌دیک. آره‌ده ایکّی بار تۉختب، چارشنبه کونی سکندرپورنینگ چتورمک دېگن جاییده‌گی چپوره دېب اَتَلگن کېچیگی اوستیده تۉخته‌دیک. اۉشه کون‌نینگ اۉزیده‌یاق خلق دریادن اۉته باشله‌دی. او حرامخۉرلرنینگ سرو بیلن گگَردن اۉتیب، لکنهوگه قره‌ب باره‌یاتگنلیکلری حقیده کېتمه-کېت خبرلر کېله باشله‌دی. اولر اۉتماقچی بۉلگن کېچیک یۉلینی تۉسیش اوچون عسکرلرگه تورک و هندامیرلریدن سلطان‌جلال‌الدین‌شرقی، علیخان فرمولي، توردیکه، نظامخان بیاني، تۉله‌میش اۉزبک، قربان چرخي، حسنخان دریاخاني‌نی باشلیق قیلیب تعیینلب، پنجشنبه کونی کېچقورون رخصت بېردیم.

شو آقشام تراویح نمازیدن سۉنگ بیرینچی پاسدن بېش گری اۉتگنیده، پشه‌کال بولوتلری قَینَب چیقیب، بیر زمان‌نینگ ایچیده شونده‌ی تۉفان بۉلیب، قتّیق شمال قۉزغلدی که، ییقیلمه‌گن چادر دېیرلی قالمه‌دی. مېن چادر ایچیده اۉتیریب یازه‌یاتگن ایدیم، قاغاز و دفترنی ییغیشتیریشگه هم اولگورمه‌دیم. چادرنی اېشیگی آلدیده‌گی پرده‌سی بیلن باشیمگه قوله‌تدی. چادر تېپه‌سیده‌گی کیگیز بۉلک-بۉلک بۉلیب کېتدی. تنگری سقله‌دی، هېچ قنده‌ی زیان یېتمه‌دی. کتاب و دفتر جیقّه هۉل بۉلدی. اولرنی قیینچیلیک بیلن ییغیشتیریب آلدیلر. جون شالچه‌گه اۉره‌ب، کَت آستیگه قۉییب، اوستیگه قالینلرنی یاپدیک. بۉران ایکّی گریدن سۉنگ تیندی. ییغمه چادرنی تیکتیریب، شمع یاقتیردیم. مشقت بیلن اۉت یاقیب، تانگگچه اوخله‌مه‌ی، ورق و دفترلرنی قوریتیش بیلن مشغول بۉلدیک.

پنجشنبه کونی مېن دریادن کېچیب اۉتدیم. جمعه کونی آتگه مینیب، خرید و سکندرپورنی سَیر قیلدیک. اۉشه کونی عبدالله و باقی لکنهونینگ آلینگنی حقیده یازگن ایدیلر. شنبه کونی کۉکي‌نی آدملری بیلن باریب باقي گه قۉشیلیشلرینی تعیینلب آلدیرناق

www.ezgu.org

جۉنتدیم. یکشنبه کونی سلطان جنید برلاس، حسن خلیفه، ملا آفاق‌نینگ آدملری و مؤمن اتکه‌نینگ اکه‌ـاوکه‌لریگه باریب، باقی‌گه قۉشیلیشلرینی و مېن یېتیب بارگونیمچه قۉللریدن کېلگنیچه اونگه بې‌خطا خدمت قیلیشلرینی تعیینلب رخصت بېردیم.

شو کونی عصر نمازی پیتی شاه محمد معروف‌گه مخصوص سروپا و یخشی آت عنایت قیلیب، رخصت بېریلدی. اۉتگن ییلگی ترتیب بۉییچه سره‌نده‌گی خدمتلری همده کندله‌ده‌گی یایچیلرنی تأمینلب توریشی اوچون معاش عنایت قیلیندی. شو کونی اسماعیل جِلواني‌گه هم سروار درآمدیدن یېتمیش ایکّی لک خدمت حقی تعیینلب، رخصت بېریلدی. عادلخان نوحان و اونینگ باشچیلیگیده کېلگنلرگه هم سروار درامدیدن خدمت حقی تعیینلب، رُخصت بېریلدی. اولردن هر بیری اۉغلینی آگره‌ده مېنینگ دایمی خدمتیمده قالدیره‌دی، دېگن قرارگه کېلدیک. "گنجایش" و "آرایش" کېمه‌سینی، ینه قۉلیمیزگه توشگن بنگالي کېمه‌لریدن تنلب آلینگن ایکّی کېمه‌نی تیرموهني و غازیپورگه آلیب باریش بنگالي‌لر ذمّه‌سیگه یوکلندی. "آسایش" و "فرمایش" کېمه‌لرینی سَرو دریاسی بۉیلب یوقاریگه اۉردو بیلن بیرگه اېلتسین، دېگن فرمان بۉلدی.

بهار و سَرودن خاطرجمع بۉلیب دوشنبه کونی چتوروموک‌نینگ چۉپره کېچیگیدن سَرو قیرغاقلری بۉیلب اَوَد تامانگه کۉچدیک. اۉن کوروهچه یۉل یوریب فتحپورگه تېگیشلی کالیره دېگن قیشلاق یانیده، سرو قیرغاغیگه توشدیک. آلدینراق جۉنه‌گنلر اده‌شیب فتحپورنینگ کتّه کۉلیگه کېتیب قالیبدیلر. بیر نېچه کیشینی یقین اۉرته‌ده‌گی آدملرنی آرقه‌گه قَیتریب کېلیشلری اوچون جۉنتدیک. کیچیک خواجه‌نی کۉل یاقه‌سیگه باریب، او یېرگه توشگن لشکرنی اېرته‌سی کونی اۉردوگه آلیب کېلیشی اوچون جۉنتدیک. اېرته‌لب او یېردن کۉچدیک. یریم یۉلگه یېتگنده "آسایش" کېمه‌سیگه توشدیم. یوقاریده جایلشگن قرارگاه‌گچه تارتتیریب باردیم. یۉلده کېته‌یاتگنیمیزده باقی‌نینگ حضوریدن کېله‌یاتگن شاه محمد دیوانه‌نینگ اۉغلینی خلیفه آلیب کېلدی. لکنهو حقیده‌گی خبرنینگ تۉغریلیگی تصدیقلندی.

رمضان آیی‌نینگ اۉن اوچینچیسیده، شنبه کونی دشمن اوروش باشله‌یدی. لېکن

www.ezgu.org

اوروشیب هېچ نیمه قیلالمه‌یدیلر. اوروش کېته‌یاتگن پیتده بیردن بیغیب قۆییلگن خس-خاشاک، کېه‌لر و جر ایچیگه بیریۉله اۉت کېته‌دی، قۉرغان ایچی تندوردېک قیزیدی. قۉرغان دېوارلری اوستیده یوریب بۉلمه‌ی قاله‌دی و اولر قۉرغاننی آله‌دیلر. ایکّی-اوچ کوندن سۉنگ بیزنینگ قَیتگنیمیز حقیده‌گی خبرنی اېشیتیب، دشمن دَلمودگه قرەب جۆنه‌یدی. اۉشه کونی هم اۉن کوروهچه یۉل یوریب سېکری ولایتی‌نینگ جلېسر دېگن قیشلاغی یانیده سرو دریاسی یاقه‌سیده تۉخته‌دیک.

چارشنبه کونی آتلرگه دَم بېریش مقصدیده اۉشه جایده قالدیک. بعضی کیشیلرنینگ ایتیشلریچه، شیخ بایزید و بیبَن گنگ‌دن اۉتیب، چونر و جوون یېرلری آرقه‌لی اۉزلری‌نینگ سپاهیلری تامانیگه اۉتیش نیتیده یورگنمیش. بېکلرنی چَقیریب کېنگشدیم. جانپور اۉرنیگه چونرنی، ینه بعضی ولایتلرنی آلگن محمد زمان میرزا و سلطان جنید برلاس، محمودخان نوحانی، قاضی جیه و تاجیخان سرنگخاني باریب چونرده دشمن‌نینگ یۉلینی تۉسسین، دېگن فکرگه کېلدیک.

اېرته‌سیگه پنجشنبه کونی تانگده کۉچیب، سرو دریاسیدن اوزاقلشیب اۉن بیر کوروه یۉل یوردیک و پرسرودن اۉتیب، پرسرو یاقه‌سیگه توشدیک. بېکلرنی چارلب، کېنگش اۉتکزدیم. اېسان تېمور سلطان، محمد سلطان میرزا، تۉخته بۉغه سلطان، قاسم حسین سلطان، بېخوب سلطان، مظفر حسین سلطان، قاسم خواجه، جعفر خواجه، زاهدخواجه، جانی‌بېک، عسکری‌گه نوکرلری بیلن کیچیک خواجه، هندوستانلیک امیرلردن عالمخان کلپی، ملکداد کره‌ني، رَووی سېرواني‌گه لشکردن اجره‌لیب، اۉز ییگیتلرینی باشلب بایزید و بیبَن‌نینگ آرتیدن تېزلیک بیلن آلدینگه-دَلمود طرفگه باریشلرینی تعیینله‌دیم.

منه شو پرسرو دریاسیده کېچه‌سی طهارت آله‌یاتگن اېدیم، شمع یاروغیگه جوده کۉپ بلیق تۉپلَنیب سوو یوزیگه چیقدی. مېن و یانیمده‌گیلر قۉل بیلن بلیق توتدیک.

جمعه کونی پرسرونینگ کتّه بیر ایرماغی باشیده تۉخته‌دیک. جوده اینگیچکه دریا اېکن. لشکر خلقی او یاقدن-بو یاققه تینیمسیز یوریب، بېزاوته قیلمه‌سین دېب، سوونی یوقاریسیدن

www.ezgu.org

بۆغدیریب، اۆنگه-اۆن قری کېلـه‌دیگن یېـرده طهـارت اوچـون جـای قیلـدیردیم. ییگیرمـه بېتّینچی کېچه‌سی شوجایده بۆلدیک.

ایرته‌سی بو دریادن اوزاقلشیب، تۆس سوویدن اۆتیب توشدیک. یکشـنبه کـونی هـم شـو دریا یاقه‌سیده توردیک.

آی‌نینگ ییگیرمه تۆقّیزینچیسیده، دوشنبه کونی منه شو تۆس دریاسی قیرغـاغی منزلیمیـز ایدی. بو آقشام، گرچه، هوا اونچه بولوتسیز بۆلمسـه هـم، بیـر نېچـه کیشـی آینـی کـۆردی و قاضی‌نینگ حضوریده گواهلیک بېریشدی. ینگی آی‌نینگ باشله‌نیشی انیق حجتلندی.

سه‌شنبه کونی تانگده هییت نمازینی اۆقیب، یۆلگه توشـدیک. اۆن کـوروه یـۆل یوریـب، ته‌ییککه بیر کوروه قالگنیده، گۆیی دریاسی قیرغاغیـده تۆختـه‌دیـک. پېشـین نمازیگـه یقـین معجون یېدیک. شیخ زین، ملا شهاب و خوانـدامیرنی قاشـیمیزگه چقیریـب، منـه بـو بَیتنـی یوباردیک:

شیخ و ملا شهاب و خواندامیر،
کېلینگ اوچ-اوچ، ایکّی-ایکّی، بیر-بیر.

درویش محمد و یونس علی، عبدالله هم شو یېرده ایدی. عصـر نمـازی وقتیـده پـالوانلر کورەش توشـدیلر. چارشـنبه‌نی اۆشـه جایـده اۆتکزدیـک. توشـگه یقـین معجـون یېییلـدی. تاجیخان‌نی چونردن هَیده‌ب چیقریش اوچون بارگن ملک شـرق شـو کـونی کېلـدی. اۆشـه کونی پالوانلر کورەش توشدیلر. اوّلراق کېلگن پهلوان اوەدي اینَدی‌گینه کېلگن هندوسـتانلیک کورەشچی بیلن آلیشیب، اونی ییقیتدی. یحیی نوحانی‌گه سروار یېریدن اۆن بـېش لـک‌لیـک درآمدنی خدمت حقی قیلیب بېلگیلب، سروپا کییدیریب، رخصت بېریلدی.

ایرته‌سیگه اۆن بیر کوروه یۆل یوریب، گۆیی دریاسیدن اۆتیب، دریا یاقه‌سیده تۆختـه‌دیک. آلدینده کېتگن سلطان و بېکلـردن اولرنینـگ دَلمودگـه یېتیـب بـارگنلری، بیـراق هلـی گَنـگ دریاسیدن اۆتمه‌گنلیکلری حقیده خبر کېلدی. مېن اچّیغلَنیب، اولرگه گَنگ دریاسـیدن تېـزده اۆتیب دشمن آرتیدن بارینگ، جووندن هم اۆتیب عالمخان‌نی اۆزینگیزگه قۆشینگ و دشمن

www.ezgu.org

بیلن جنگگه کیریشگه حرکَت قیلینگ، دېگن فرمان یوباردیم.

اوشبو دریا یاقه‌سیدن جۉنب، ایکّی جایده تۉختب، دَلمودگه یېتیب کېلدیک. قۉشین‌نینگ کتّه قِسمی اۉشه کون‌نینگ اۉزیده‌یاق گَنگ دریاسیدن کېچیب اۉتدیلر. اۉردونی نریگی قیرغاققه اۉتکزگچ، کېچیکدن قوییده‌گی آرالده معجون یېیلدی. عسکرلر جانالیگان طرفدن سوودن اۉتیب، بیر کون توریب قالدی. باقی تاشکندي اوَدنینگ لشکری بیلن کېلیب خدمتیمگه کیردی.

گَنگ دریاسیدن بیر منزل اوزاقله‌شیب، کۉرره‌نینگ یقینیده ارینـد دریاسی یاقه‌سیده توشدیک. دَلموددن کورَره‌گچه بیگیرمه ایکّی کوروه یۉل ایکن.

پنجشنبه کونی او جایدن تانگده قۉزغَلیب، آدمپور ولایتی قرشیسیده تۉخته‌دیک. دشمن آرتیدن دریادن کېچیب اۉتیش نیتیده آلدینراق جالبانلردن بیر-ایکّی کیشینی بار کېمه‌لرنی آلیب کېلیش اوچون کلپی‌گه یوبارگندیک. بیز تۉخته‌گن کونی کېچقورون بیر نېچه کېمه کېلدی. دریادن اۉتیش اوچون کېچیک هم تاپیلدی. قۉنیمجای جوده چنگ بۉلگنی باعث فقط آرالده بۉلردیم. نېچه کون اۉشه یېرده تورگن بۉلسک، کېچه-کوندوز فقط آرالده توررردیم. دشمندن ایشانرلی بیرار خبر کېلمه‌گنی اوچون باقی شیغاوول‌نی اَوده‌گی بیگیتلر بیلن سوو کېچتیریب، دشمندن خبر تاپیب کېلیش اوچون یوباریلدی.

اېرته‌سی جمعه کونی عصر نمازی پیتی باقیبېک‌نینگ نوکری کېلدی. شیخ بایزید و بیبَن‌نینگ قراوولینی تار-مار قیلیب، مبارکخان جِلواني دېگن داویوره‌ک بیگیتینی و ینه بیر نېچه کیشیسینی اۉلدیریب، بیر نېچه باش همده بیتّه تیریک آدمینی یوباریبدی. کېینگی کونی اېرته‌لب باقی بیلن بیرگه کېتگن شاه حسین بخشی قَیتیب کېلدی. او قراوول‌نی تار-مار قیلگنلرنی همده بۉلیب اۉتگن واقعه‌لرنی به تفصیل سۉزلب بېردی. شو کونی کېچقورون، آی‌نینگ اۉن اوچینچیسیده، یکشنبه کېچه‌سی جوون دریاسی سووی شونده‌ی کۉتریلدی که، اېرته‌لب اوشبو آرالنی یخشی‌گینه سوو باسدی. مېن باشقه آرالگه، دریادن بیر اۉق آتیمی پستراقده‌گی آرالگه اۉتیب، چادر تیکیب اۉتیردیم.

www.ezgu.org

دوشنبه کونی ایلگری کېتگن بېک و سلطانلر آلدیدن جلال تاشکندي کېلدی. ایلغارنینگ خبرینی اېشیتیب، شیخ بایزید و بیبَن مهۆبه ولایتیدن قاچیبدیلر.

پشه‌کال باشلنگن، لشکر اېسه بېش-آلتی آیدن بویان سفرده اېدی. لشـکرنینگ آت-اولاوی خراب بۆلگندی. شوباعث ایلگـری کېـتگن سـلطان و بېکلرگـه آگـره و اۆشـه اطرافـدن ینگـی کوچلی ایلغار کېلگونیچه، بارگن جایینگیزده تۆختب تورینگ، دېگن فرمان بېریلدی.

شو کونی عصر نمازی پیتی باقی شیغاوول‌گه و اَوَددن کېلگن لشـکرگه رخصـت بېریلـدی. لشـکر سَـرو دریاسـیدن کېچیـب اۆته‌یاتگنیـده قَیتیـب کېلیـب خذمتیمگـه کیـرگن معـروف فرمولي‌نینگ اۆغلی موسی‌گه امروهردن اۆتّیز لک‌لیک درآمدی بـار ولایتنـی خـدمت معاشـی قیلیب تعیینلب، مخصوص باش-آیاق کییم و اېگرلـی آت سـاوغه قیلیـب، امروهرگـه کېتیشـگه رخصت بېریلدی.

بو تامانلردن خاطرجمع بۆلیب، سه‌شنبه کونی کېچه‌سی اوچینچی پاسدن کېینگی بیرینچی گریده تېزلیک بیلن آگره‌گه یۆل آلدیک. اېرته‌سیگه اۆن آلتی کوروه یـۆل یوریـب، توشـگه یقـین کلپی‌گه قره‌شلی بیلاور دېگن ولایتده توشـلَنیب، آتگـه اریـه بېریـب، نمازشـام پَیتیـده او یېـردن جۆنـب کېتـدیک. بـو کېچـه اۆن اوچ کـوروه یوریـب، اوچینچـی پاسـده کلپـی ولایتلریـدن سۆگندپورگه توشدیک. بهادِرخان سېرواني‌نینگ مقبره‌سیگه کیریب اوخله‌دیک. بامداد نمـازینی اۆشه یېرده اۆتب، یۆلگه توشدیک. اۆن آلتی کوروه یوریب، توش پیتی اَتاوه‌گه یېتیـب کېلـدیک. مهدي خواجه قرشیمیزگه چیقیب کوتیب آلدی. کېچـه‌نینگ بیرینچـی پاسـیدن کېـین او یېـردن جۆنب کېتدیک. یۆلده بیر مدت اوخلب، اۆن آلتی کوروه یۆل باسیب، توش چاغی رَپري‌نینـگ فتحپوری‌ده تۆخته‌دیک. اېرته‌سی کونی پېشین نمازی پیتی فتحیپوردن جۆنب، اۆن آلتـی کـوروه یۆل یوریب، کېچه‌نینگ ایکّینچی پاسیده آگره‌ده‌گی "هشت بهشت" باغیگه توشدیک.

اېرته‌سی-جمعه کونی محمد بخشی و ینه بعضـی کیشـیلر کېلیـب التفـات کۆرسه‌تیشـدی. پېشین نمازیگه یقین جوونّدن اۆتیـب، خواجـه عبـدالحقـقـه التفـات قیلیـب، قلعه‌گـه باریـب عمه‌بېگم‌لرنی کۆردیم.

www.ezgu.org

بلخلیک بیر دهقاننی قاوون اېکیش اوچون قویگندیم. بیر نېچه قاوون سقلب قویگن اېکن، آلیب کېلدی. انچه یخشی قاوونلر پیتیلیبدی. بیر-ایکّی توپ تاکنی "هشت بهشت" باغیگه اېکتیرگندیم، او هم یخشی اوزوملر سالیبدی. شیخ گورن هم بیر سبد اوزوم یوبارگن اېکن، اوزوملری یامان اېمسدی. هندوستانده بونده‌ی قاوون و اوزوم پیتیلیشیدن جوده خورسند بولدیم.

یکشنبه کېچه‌سی ایکّینچی پاسدن اوتگن اېدی هم که، ماهیم کېلدی. بیز لشکر تامانگه جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ اونینچیسیده آتلنگندیک. غلطی تصادف صادر بولیبدی. اولر هم کابل‌دن اوشه کونی یولگه چیقیشگن اېکن. ذوالقعده آیی‌نینگ اوّلیده، پنجشنبه کونی کتّه دیوانخانه‌ده ییغیلیش اوتکزیله‌یاتگنیده همایون و ماهیم‌نینگ تارتیقلرینی کېلتیردیلر. شو کونی مغفور دیوان‌نینگ بیر نوکریگه یوز اېلّیک کهره[١٤] بېریب، قاوون، اوزوم و میوه‌لر کېلتیریش اوچون کابل‌گه یوباردیک.

آی‌نینگ اوچینچیسیده، شنبه کونی کابل‌دن کاروانباشی بولیب کېلگن هندوبیک‌نی علی یوسف‌نینگ اولیمی باعث سَنبَل‌گه یوبارگن اېکنلر، کېلیب مېنگه التفات قیلدی. حسام‌الدین علی خلیفه هم الوردن شو کونی کېلیب، ملازمت قیلدی.

اېرته‌سی، یکشنبه کونی علی یوسف‌نینگ وفاتی باعث تیرموهنی‌دن سَنبَل‌گه یوباریلگن عبدالله کېلدی.

کابل‌دن کېلگن کیشیلردن اېشیتدیک که، شیخ شریف قاره‌باغی عبدالعزیزنینگ اغواگرلیگی یا که اوزیگه طرفدارلیگی باعث قیلمه‌گن ظلم و اوتمه‌گن بدعتلرنی بیزگه نسبت بېریب، دعوا خطلری بیتیبدی، اونینگ آستیگه لاهور امام‌لری‌نینگ نام‌لرینی یازیب همده اولرگه کوچ بیلن امضا چېکتیریب، عریضه‌نینگ نسخه‌لرینی شهرلرگه ترقه‌تیب، جنجل قیلیش نیتیده یورگنمیش. عبدالعزیز بوندن تشقری، مېنینگ بیر قنچه حکملریمگه

١٤-کهره- یوک تشووچی، ایشچی، حمّال، جوالی

www.ezgu.org

قولاق سالمه‌ی، هرخیل نامناسب گپلر ایتیب، کېره‌کسیز ایشلر قیلیب یوردی. شو باعث، آی‌نینگ اوْن بیرینچیسیده، یکشنبه کونی قنبر علی ارغون‌نی شیخ شریفنی، لاهور امام‌لرینی یوگوردکلری بیلن همده عبدالعزیزنی حضوریمیزگه آلیب کېلیشنی تعیینلب جوْنتدیک.

آی‌نینگ اوْن بېشینچیسیده، پنجشنبه کونی تیجره‌دن چین تیمور سلطان کېلیب، التفات کوْرستدی. اوْشه کونی پهلوان صادق بیلن اولوغ اوَدي کوشتیگیر کوره‌ش توشدیلر. صادق جوده قیینه‌لیب، یریم-یارتی ییقیتدی. جوده قتّیق کوره‌شیشیگه توْغری کېلدی.

آی‌نینگ اوْن توقّیزینچیسیده، دوشنبه کونی قیزیلباشلر ایلچیسی مراد قوْرچیگه قیمت‌بها تاشلر قده‌لگن کمر خنجر و مناسب توْن کیدیریب، ایکّی لک تنگه عنایت قیلیب، کېتیشیگه رخصت بېریلدی.

اوْشه کونلری سیدمشهدي گوالیردن کېلیب، رحیمدادنینگ دشمنلیک ایشلرینی قوْزغه‌یاتگنینی خبر قیلدی. او ییرگه خلیفه‌نینگ نوکری شاه‌محمد مُهردارنی کوْپ نصیحت‌آمیز سوْزلر بیتیب جوْنتدیک. شاه‌محمد باریب، بیر نېچه کوندن کېین اوْزی بیلن بیرگه رحیمدادنینگ اوْغلینی کېلتیردی. اوْغلی کېلگن بوْلسه هم رحیمدادنینگ کېلیش نیتی یوْق ایدی. اونینگ قوْرقووینی ترقه‌تیش مقصدیده ذوالحجه آیی‌نینگ بېشینچیسیده، سه‌شنبه کونی نوربېک‌نی گوالیارگه یوباردیک. بیر نېچه کوندن کېین نوربېک کېلیب، رحیمدادنینگ یلینیب-یالوارگنینی ایتدی. اونینگ مدعاسیده‌گیدېک فرمانلر بیتیب یوباریله‌یاتگن بیر پیتده اونینگ بیر نوکری کېلیب: «مېنی اوْغلینی آلیب قاچیشگه یوباردی، بو ییرگه کېلیش اونینگ خَیالیده هم یوْق»، دېدی. بو خبرنی اېشیتیب، درحال گوالیارگه آتلنماقچی بوْلدیک. اما خلیفه مېنگه ینه بیر بار رحیمدادگه نصیحت‌آمیز خط یازیب یوباره‌ی، شایدکه، او توْغری یوْلگه اوْتسه، دېب ایتدی. بو ایشنی بجریش اوچون شهاب‌الدین خسرو یوباریلدی.

مذکور آی‌نینگ یېتّینچیسیده، یَنجشنبه کونی اَتاوه‌دن مهدي خواجه کېلدی. هییت

www.ezgu.org

کونی هندوبیککه مخصوص باش-آیاق کییم، قیمت‌بها تاشلر قده‌لگن کمر-شمشیر و یخشی آت عنایت قیلیندی. تورکمنلر آره‌سیده چیغتای نامی بیلن مشهور حسن علی‌گه باش-آیاق کییم، قیمت‌بها تاشلر قده‌لگن کمرخنجر و یپّی لکلیک درآمدی بار ولایت عنایت بؤلدی.

www.ezgu.org

تۉقّیز یوز اۉتّیز آلتینچی(۱۵۲۹) ییل واقعه‌لری

محرّم آیی‌نینگ اۉن اوچینچیسیده، سه‌شنبه کونی شهاب‌الدین خسرو بیلن شیخ محمد غوث گوالیاردن رحیمدادنینگ گناهلرینی سۉره‌ب کېلدی. درویش‌وش و عزیز انسان ایدی. رحیمدادنینگ گناهینی او کیشیگه بغیشلب، شیخ گورن بیلن نوربېک گوالیارگه یوباریلدی. گوالیارنی بولرگه تاپشیریب...

... بولرنی کۉمککه یوباردیک. کېیین محمد علی جنگ-جنگ جۉنه‌تیلدی. ایلگری باریشی تعیینلنگن ملامحب علی عسکرلری یېتیب بارگونیچه، عبدالعزیز اولرنی جاییدن قوولب، بیراغینی آلیب، ملا نعمت، ملا داود، ملا آفاق‌نینگ اوکه‌سی و ینه بیرنېچه کیشینی قۉلگه توشیریب، شهید قیلیبدی. بولر یېتیب باریشگچ، محب علی‌نینگ تاغه‌سی ظاهر طبري باستیریب باریب جنگ قیله‌دی، لېکن اونگه یاردم یېتیب بارمه‌یدی، ظاهرنی اۉشه یېرده‌یاق قۉلگه آله‌دیلر، محب علی هم اوروش پیتی آتدن ییقیله‌دی. بالتو یان طرفدن کیریب، محب علی‌نی آلیب چیقه‌دی. بیر کورووهگچه بولرنینگ آرتیدن قوویب کېله‌دیلر. محمد علی جنگ-جنگ‌نینگ قاره‌سی کۉرینگچ، تۉخته‌یدیلر. بیزگه دشمن‌نینگ آدملری یقین کېلیب قالدی، دېگن خبرلر کېتمه-کېت کېله‌باشله‌دی. جیبه (ساووت) کییب، آتلرگه کېجیم سالیب، قوراللنیب جنگگه آتلندیک. ارابه‌لرنی تارتیب کېلیشلرینی بویوردیم. بیر کوروه یۉل باسدیک. دشمن آدملری آرقه‌گه قَیتگن ایکن.

دریای خورد کتّه‌گینه کۉل ایدی. سوونینگ تشویشینی قیلیب شو یېرده تۉخته‌دیک. ارابه‌لرنی آلدینگه استحکام قیلیب، زنجیرلر بیلن اولرنینگ گرد-اطرافینی باغلب چیقدیک.

www.ezgu.org

رنا سَنگا بی‌نهایه کۆپ جنگچیلری و قۆشینی بیلن آلدینگه یوریش باشله‌دی. هندوستان عادتیگه کۆره، یوز مینگنی بیر لک و یوز لکنی بیر کرور دیب ایته‌دیلر. اونینگ جنگچیلری و لشکری ایکّی مینگگه، ولایتی اۆن کرورگه ییتگن ایدی که، اونگه بیر لک آتلیق جایلشیب، یشه‌شی ممکن ایدی. هیچ بیر اوروشده اونگه یاردم قیلمه‌گن، اطاعت ایتمه‌گن و وعده‌لشمه‌گن باش و باشلیقلر اونگه قۆشیلیب، اونینگ حکم و فرمانلرینی بجره‌باشله‌دیلر.

اونینگ لشکری تفصیلاتی منه بونده‌ی: رای سینگ و سرنگپور حکومتی‌نینگ ایگه‌سی صلاح‌الدین‌ده اۆتّیز مینگ آتلیققه ییته‌دیگن ییر و سوو بار ایدی. رَوَل اوده‌ی سینگ بگری اۆن ایکّی مینگ آتلیققه ایگه ایدی. میوات‌نینگ حاکملیگی قۆلیده بۆلگن حسنخان میواتي‌نینگ اۆن ایکّی مینگ، بهادِر هملایدري‌نینگ تۆرت مینگ و سَتَروي ککیچي‌نینگ آلتی مینگ، جَرمَل پرَم دیو و میوات حاکمی‌نینگ تۆرت مینگ و بیر سینگ‌دیو چَوهَن‌نینگ تۆرت مینگ آتلیققه ییته‌دیگن ییر-سووی بار ایدی. سلطان اسکندرنینگ اۆغلی محمودخان‌نینگ، گرچه ولایتی بۆلمسه هم، سردارلیکنی هوس قیلیب، اۆن ایکّی مینگ آتلیق لشکرنی سقلردی. بولر حسابلب چیقیلسه، دشمن‌نینگ سانی ایکّی لک کیشیگه ییتیب قاله‌دی.

دشمن‌نینگ کیلیشینی سیزیب، اۆز قراریمیزنی قبول قیلیب عسکرلرنی شونده‌ی صفله‌دیک. مرکزگه پادشاه حضوریده‌گی خاص آتلیق عسکرلر قۆییلدی، مرکزنینگ اۆنگ قناتیگه چین تیمور سلطان، میرزا سلیمان، خواجه دوست خاوند، یونس علی، شاه منصور برلاس، درویش محمد ساربان، عبدالله کتابدار و دوست ایشیک‌آغه‌نی باشقه امیرلر بیلن قۆییشگه قرار قیلدیک. چپ قناتیگه سلطان بهاءالدین بهلول لۆدي‌نینگ اۆغلی علاءالدین، شیخ زین خوافي، نظام‌الدین علی خلیفه‌نینگ اۆغلی امیر محب‌علی، قۆچبیک‌نینگ اوکه‌سی توردی‌بیک، قۆچبیک‌نینگ اۆغلی شیرافکن همده آرایشخان، خواجه حسین و باشقه کیشیلریمیزنی صفله‌دیک. اۆنگ قناتگه اۆزیمیز توریب، هندوستان امیرلریدن خانِ‌خانان دلاورخان، ملکداد کره‌نی و شیخ گورن کبی کیشیلرنی خدمتیمیزده اوشلب توردیک. اۆنگ

www.ezgu.org

قناتگه ینه قاسم حسین سلطان، احمد یوسف اۆغلاقچی، هندوبیک قَوچین، خسرو کۆکلداش، قوامبیک، اۆردوشاه، ولی خازن، قراقۆزی عمرقولی سیستانی و خواجه پهلوان بدخشی و عبدالشکور همده ملک قاسم باباقشقه، اونینگ اوکه‌سی باشقه مۆغول بهادِرلری بیلن تعیینلندی. اولرنینگ آرتیدن میرحمزه، محمدی کۆکَلداش، خواجگی اسد بیر نېچه ییگیت بیلن مۆلجللندی. چپ قنات‌نینگ اۆنگ قولی بېلگیسی قیلیب مهدی خواجه، محمد سلطان میرزا، مهدی سلطان‌نینگ اۆغلی عادل سلطان، عبدالعزیز میرآخۆر و محمد جنگ-جنگ، قوتلوق‌قدم قراوول، شاه حسین یارکی، جانی‌بیک اتکه و هندوستان امیرلریدن سلطان علاءالدین‌نینگ اۆغیللری جلالخان و کمالخان همده علیخان، شیخزاده فرمولی، نظامخان بیانه، مؤمن اتکه، رستم تورکمن سرایده‌گی خاص عملدارلری بیلن، باشقه بهادِرلر، غازیلر اخلاص بیلن صفلنیب، اوروشگه بېل باغله‌دیلر.

نظام‌الدین علی خلیفه‌گه روم غزاتی ترتیبیده لشکرلریمیز آلدیده باره‌دیگن میلتیقلیلر و رعدانداز[1]لرنی پناه قیلیش اوچون ارابه‌لرنی کېلتیریب زنجیر بیلن باغلشلرینی بویوردیک. سلطان محمد بخشیگه یقینیمیزده توریش بویوریلدی. ضرور ایش چیقیب قالگنده اونگه بویوریشیمیزنی، او ایسه یساوولر و تواچیلرگه ایتیشی، اولر ایسه باشلیقلریگه یېتکزیشینی تعیینله‌دیک. لشکرنینگ یوریشی ترتیبگه سالینگچ، باشلیقلر اۆز قۆلی آستیده‌گی عسکرلری بیلن باریب، جای-جایلریگه توردیلر. اوندن کېین بیز بویوروق بۆلمه‌گونیچه اۆرنیدن بیرار کیشی قۆزغَلمه‌سین و تا رخصت بېرمه‌گونیمیزچه میدانگه کیریب جنگ باشله‌مه‌سین، دیب فرمان بېردیک.

کون‌نینگ بیرینچی پاسی اۆتیشی بیلن چپ و اۆنگ قناتلرده شونده‌ی اوروش بۆلدی که، گۆیا زمیننی زلزله و زماننی تۆپالان باسدی. دشمن بیزنینگ اۆنگ قناتیمیزدن کیریب کېلیب، خسرو کۆکلداش و ملک قاسم بابا قشقه‌گه قرشی هجومگه اۆتدی. چین تیمور سلطان‌گه

---

[1] - رعدانداز Ra'd andoz ــ آلاو آته‌دیگن قورالنی باشقرووچی.

www.ezgu.org

اولرگه کۉمک بېریش اوچون یېتیب باریش بویوریلدی. او جسارت کۉرسه‌تیب، دشمننی قوویب، قۉریقچیلری صفینی بوزیب، اولرنی مرکز قۉشینی یقینیگه سوریب باریب قۉیدی و بو غلبه‌نینگ مکافاتینی اونینگ نامی بیلن اته‌دیک. مصطفی‌رومي‌گه ارابه‌لرنی مرکزدن آلدینراققه ایلتیش بویوریلدی. میلتیق و ضربزن بیلن دشمن لشکرینی تۉختاوسیز اۉققه توتدیلرکه، بهادِرلرنینگ کۉنگیللری یاریشدی. دشمن‌دن جوده کۉپچیلیگی‌نینگ تنه‌سی یېر بیلن بیرته بۉلدی-اولرنی فنا یېلی آلیب کېتدی.

لېکن واقعه شونده‌ی بولگن ایدی که، رنا سنگانینگ لشکری صف-صف بۉلیب کېله‌وېرردی. مېن هم آدملریمدن یخشیلرینی تېریب-تېریب آلیب بیر-بیری‌نینگ آرتیدن یاردمگه یوباررردیم. دستلب قاسم حسین سلطان، احمدیونس و قوام‌بېککه فرمان بېردیم. اوندن کېین هندوبېک قَوچین‌گه فرمان بېردیم. سۉنگره محمد کۉکلداش و خواجگی اسدگه حکم قیلدیم. اوندن سۉنگ یونس علی، شاه منصور برلاس و عبدالله کتابدار، اولرنینگ آرتیدن دوست ایشیک‌آغه و محمد خلیل اخته‌بېگی کۉمککه یوباریلدی. دشمن‌نینگ اۉنگ قناتیده‌گی عسکرلری بیزنینگ جوانغارگه هجوم قیلدی و هر سفر بیزنینگ اخلاصی بلند غازیلریمیز دشمن‌نینگ بیر تۉده‌سینی اۉق یامغیری بیلن یېرگه سنچردی. قالگن قِسمینی ایسه قیلیچ و خنجر چقماغی بیلن تۉپه-تۉغری جهنم‌گه روانه قیلردی. مۉمن اتکه، رستم تورکمن، ملا محمود، علی اتکه، محمد سلطان میرزا، عادل سلطان، عبدالعزیز میرآخۉر، قوتلوق‌قدَم قراوول، محمد علی جنگ-جنگ و شاه حسین بارکي مۉغول غنچی قۉل بیلن اوروشگه توشیب، بیر جایده قتّیق آلیشدیلر. خواجه حسن دېوان دېوانیلر (محکمه‌ده‌گیلر) بیلن کۉمککه کېتدی. برچه بهادِرلر جان آلیب جان بېریب کوره‌شیب، دشمندن قصاص آلدیلر. چونکه دشمن‌نینگ کۉپلیگیدن اوروش اوزاق چۉزیلدی. خاص خدمتکارلر ارابه‌لر آرتیده خودّی زنجیرده‌گی شېردېک توریشردی. اولرگه مرکزنینگ اۉنگ و چپ طرفلریدن میلتیقلیلرنی اۉرته‌گه آلیب جنگ قیلیشلرینی بویوردیم. بو ییگیتلر خودّی زنجیرنی غَجیب، اوزیب چیققن شېردېک اۉز باشیگه توشگنینی کۉریب، اۉزلرینی کافرلر تۉده‌سیگه اوریب،

www.ezgu.org

قۆللریدن نیمه‌که کېلسه، قیلدیلر. نادرالعصر علی قولی قۆلی آستیده‌گیلر بیلن مرکز آلدیده توردی، اونینگ آدملری میلتیق، ضربزن و تاش آتیش بیلن بند ایدیلر.

قره‌سک، دشمن‌نینگ یېنگیلیشی انچه چۆزیلدی. مرکزده‌گی ارابه‌لرنینگ آلدینراققه یوریشیگه بویروق بېردیک. اۆزیمیز هم اونینگ آرتیدن یوردیک. قۆریقچیلریم اۆنگ و سۆل طرفدن اۆنگ و چپ قناتلرگه قره‌ب، آلدینگه اینتیلیب، دشمنگه حمله قیلدیلر. شونده‌ی اوروش-جنگ بۆلدی که، بیزنینگ اۆنگ و چپ تامانلرده‌گی قۆشینیمیز دشمن‌نینگ اۆنگ و چپ طرفلریده‌گی قۆشینینی سوریب باریب، بیر جایده تۆختب اوروشدیلر. دشمن قۆلیدن هېچ ایش کېلمه‌ی، حیات ایپلرینی کویدوریب، بیزنینگ اۆنگ وچپ قناتده‌گی جنگچیلریمیزگه هجوم قیلیب، اۆزلریگه جوده یقینلشتیردیلر. آیاغیمیزده مستحکم تورگنیمیز اوچون دشمن‌نینگ توریشگه مجالی قالمَی، بی‌اختیار قاچه‌باشله‌دی. کۆپچیلیگی اۆشه میدانده جان بېریب، جهنمگه روانه بۆلدی. قالگن آز قِسمی سراسیمه‌گه توشیب، قُوم صحراسیگه قاچدی. حسنخان میواتي‌گه اۆق تېگیب، فنا گردیگه ایلندی. غنیم‌نینگ رَوه‌ل اوده‌ی‌سینگ، منیکچند چَوهَن، رای چَندَربن، دلپت رای، کنگر و کَرَم‌سینگ کبی باشلیقلری یۆقلیک یۆلی‌نینگ غباری بۆلدیلر. بیر نېچه مینگ کیشی عسکرلریمیز آتلری تویاغی آستیده پایمال بۆلدی. محمد کۆکلداش، عبدالعزیز میرآخۆر، عالمخان و ینه بیر نېچه امیرلرگه رنا سنگانینگ آرتیدن تعقیب قیلیب باریش بویوریلدی. مېنینگ اۆزیم هم بیر نېچه کوروه قوولب باردیم، رنا سنگانینگ باشیگه قارانغی کون توشدی.

تا شو کېچه کیرگونیچه، دشمندن خاطرجمع بۆلیب، مقصدیمیزگه یېتیب قَیتدیک. بیر نېچه ساعتدن کېین منزلگه یېتیب باردیک. تقدیرده بۆلمه‌گنی اوچونمی، او کافرنی قۆلگه توشیرالمه‌دیک. آرتیدن یوباریلگن کیشیلر غیرت قیلمبدیلر. بولرگه ایشانیب اۆتیرمه‌ی، اۆزیمیز تعقیب قیلیشیمیز کېره‌ک ایدی، دیب پُشیمان بۆلدیک. فاضل بیلیملی کیشیلریمیزدن شیخ زین‌الدین بو غلبه‌گه "پادشاه اسلام" دېگن تأریخنی تاپدی. کابل‌دن میر غیاث هم شو تأریخنی بیتیب یوباریبدی. ایلگریگی منه شونده‌ی غلبه‌لریمیزدن بیری

www.ezgu.org

دیپالپور فتحیگه ایکّی کیشی "وسط ربیع‌الاول" دېگن تأریخنی تاپدی.

بو فتح منه شوندەی قۆلگه کیرگچ، رنا سنگانینگ آرتیدن ولایتیگه تعقیب قیلیب باریشگه سبب یۆق ایدی. لشکرنی تۆختەتیب، مېوات‌نی ضبط اېتیشگه هِمت قیلدیک. محمد علی جنگ- جنگ، علی گورن و عبدالملک قورچی‌نی جوده کۆپ آدم بیلن الیاسخان‌نینگ اوستیگه یوباردیک. او ایکّی دریا آرەسیده باش کۆتریب، گۆییل شهرچەسینی جنگ قیلیب اېگلله‌گندی. گۆییل شهرچەسی‌نینگ حاکمی کیچیک علی‌نی اوشلب، بندی قیلیب قۆیگن اېکن. بیز جۆنتگن قۆشین یېتیب بارگنیده داش بېرالمەی، قاچیبدی. بیر نېچه کوندن کېین آگره‌گه یېتیب باردیک. او یېرگه کیریشیمیز بیلن بو بختی‌قرانی باغلب، چیرمب آلیب کېلدیلر. جزاسینی آلدی.

اوندن کېین مېوات طرفلرگه باریش کېره‌ک، دېگن فکرگه کېلدیک. رجب آیی‌نینگ آلتینچیسیده، چارشنبه کونی مېوات حاکملیگی جایلشگن الوَرگه باردیک. اونینگ خزینەسینی آسانلیک بیلن قۆلگه کیریتدیک. بو ولایت هم حمایه‌میزده‌گی مملکتلر قطاریگه اۆتگچ، بیز پایتختگه قرەب یۆل آلدیک. محمد همایون‌گه کابل و بدخشان‌گه کېتیشیگه رخصت بېریب، اۆزیمیز مرکزگه بارەدیگن بۆلدیک.

تۆقّیز یوز اۆتّیز تۆرتینچی ییلی خان میرزا عالمدن اۆتدی. بدخشان حکومتینی کۆزیمیزنینگ نوری محمد هُمایون‌گه بېریب اېدیک. اۆشه ییلی رجب آیی‌نینگ تۆقّیزینچیسیده محمد هُمایون‌گه اۆشه مملکتگه باریشگه رخصت بېریلدی. شو پیتلری بیبَن افغان باش کۆترگن ایدی. قاسم حسین سلطان، محمد قاسم بابا قشقه، عبدالله محمد نیزەدار، حسینخان همده هندوستان امیرلریدن علیخان فرمولي، ملکداد کره‌ني، تاتارخان و خان‌جهان‌نی محمد سلطان میرزاگه یۆلداش قیلیب یوباردیک. او بدبخت قۆشین تعیینلنگنینی اېشیتیب، باشینی قۆلیگه آلیب دنیادن چیقیب کېته‌دی.

اوزیمیز اۆشه ییل‌نینگ آخرلریده فتحپور و باري‌نی ایلَنیب، آگره‌گه کېلدیک. تۆقّیز یوز اۆتّیز تۆرتینچی ییلی گۆییل‌نی تماشا قیلیشگه باردیک. او یېردن سَنبَل‌گه آوگه چیقدیک.

www.ezgu.org

کوهستان‌نی سَیر قیلیب، دارالخلافه‌گه کېلدیک. سفر آیی‌نینگ ییگیرمه سکّیزینچیسیده فخرِ جهان‌بېگم و خدیچه سلطان‌بېگم باله-چقه‌سی بیلن کابل‌دن کېلـدیلر. بیـز کېمه‌گـه توشـیب، اولرنی کوتیب آلدیک و وقتنی یخشی اۆتکزدیـک. بیـر آز وقتـدن سـۆنگ چنـدېری حـاکمی مېدینی رَو و رنا لشکر ییغه‌یاتگن ایمیش، دېگن خبر کېلدی. بونده‌ی خبرلـر یېتیـب کېلیشـی بیلن آلتی-یېتّی مینـگ ییگیتنـی چین تېمـور سـلطان‌گه یۆلـداش قیلیـب کلپـی حدودیـدن چندېری‌گه یوباریلدی.

جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ یېتّینچیسیده، چارشـنبه کـونی چنـدېری ضـبط ایتیلـدی. اونینـگ تأریخینی "دارالحرب" دېب تاپدیلر. چندېری قۆلگه کیـرگچ، اونـی سـلطان ناصـرالدین‌نینگ نبیره‌سی احمدشاه‌گه انعام قیلدیک.

جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ اۆن بیرینچیسـیده، یکشـنبه کـونی قَیتیـب دارالخلافـه- پایتختگـه کیردیک. اوندن ایلگریراق چندېری‌گه باره‌دیگن ایدیک، رنـا لشـکری بـیلن آلدینگـه یوریـب بیزنینگ خدمتیمیزده‌گیلر تورگن ایریچ‌گه کېلیب، اونی قمل قیلماقچی بۆله‌دی. اوشـه کېچـه اولـوغلردن بیـری اونینـگ توشـیگه کیریـب قۆرقیتـه‌دی. او اویقـودن سېسـکنیب اویغانیـب کېته‌دی، اونی ایسیتمه توته‌باشله‌یدی. اۆشه ایسـیتمه‌ده لشـکرگه آرتگـه قَیتیشـنی بویـوره‌دی. یۆلده اونگه اجل همراه بۆلیب، جهنم‌گه یوبارگنی عیان بۆلدی.

بیزنینگ قۆشینیمیز برهانپور دریاسیدن اۆته‌یاتگنده شونده‌ی خبر کېلدی: معروف، بیـبَن و بایزید قَنّوج‌دن قاچیب، ایریچ‌گه کېلیب، شمس‌آبـاد قلعه‌سـینی ابوالمحمـد نیزه‌بـازدن کـوچ بیلن تارتیب آلیبدیلر. شو باعث جلونی اۆشه طرفگه بوریب، بیـر نېچـه ییگیتنـی اۆزیمیـزدن آلدینراق یوباردیک. بو خبرنی ایشـیتگنیدن سـۆنگ معروف‌نینـگ اۆغلـی قَنّـوج‌دن قاچیـب قاله‌دی. بیبَن، بایزید، معروف هم گَنگ‌دن اۆتیب قَنّوج‌نینگ تۆغریسیده گَنگ‌نینگ کون‌چیقر تامانیدن باریب، کېچیکنی تۆسیب قۆییش نیتیده اۆتیره‌دیلر.

تۆقّیز یوز اۆتّیـز بېشـینچی ییلـی، محـرم آیی‌نینـگ اوچینچیسـیده، جمعـه کـونی میـرزا عسکری‌نی مۆلتان مصلحتی اوچون چقیرتیرگندیک، کابل‌دن یېتیب کېلیب، گوالیارده التفات

www.ezgu.org

کؤرستدی. اؤشه کونی راجه بکرامه‌جیت و من‌سینگ‌نینگ عمارتلرینی ایلَنیب، پایتختگه جؤنب کېتدیک. اؤشه آی‌نینگ ییگیرمه بېشینچیسیده، پنجشنبه کونی او یېرگه کیریب باردیک.

ربیع‌الاوّل آیی‌نینگ اؤنینچیسیده، دوشنبه کونی محمد همایون‌دن ایلچیلر کېلیب، التفات کؤرستدیلر، خط هم آلیب کېلدیلر. اونده تنگری تعالی بیزگه بیر اؤغیل بېرگن ایدی، آتینی الامان قؤیدیک، دېب بیتیلگندی. بو اسم مېنگه یاقمه‌دی. اوندن سؤنگ تورک و هند امیرلرینی چارله‌تیب، ضیافت بېردیک. بو ضیافتده شرق طرفده‌گی ولایتلرگه حاکمیت اؤرنه‌تیش کېره‌ک، دېگن مصلحتنی کېنگشدیک. میرزا عسکری آغیر لشکر بیلن آلدینده جؤنه‌سین. گَنگ دریاسی‌نینگ او طرفیده‌گی امیرلر اونگه یؤلداش بؤلیب، بو ایشگه جهد قیلسینلر. ربیع الآخر آیی‌نینگ یېتّینچیسیده، دوشنبه کونی میرزا عسکری‌گه جؤنب کېتیشی اوچون رخصت بېریلدی.

اوزیمیز ده‌پور طرفگه آوگه آتلندیک. جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ اوچینچیسیده محمود اسکندرنینگ اؤغلی بهارنی آلیب، غوغا-تؤپالان کؤتریش نیتیگه توشگن، دېگن خبر کېلدی. آودن قَیتیب، دارالخلافه‌گه-پایتختگه توشدیک.

شو پیتی بدخشان‌دن محمدهمایون‌نینگ ایلچیلری کېلدی. مکتوبده بیتیلیشیچه، محمد همایون قیرق-ایلّیک مینگ عسکر ییغیب، سلطان ویس‌نی اؤزیگه یؤلداش قیلیب، سمرقندگه باریش نیتیگه توشیبدی. آره‌ده صلح سؤزی هم بار. اونینگ خطیگه جوابده تنگری تعالی‌دن امیدوارمیزکه، هه دېمه‌ی هندوستان اؤلکه‌سی قؤلگه کیره‌دی، دېب یازدیم،-خیرخواه و مناسب کیشیلریمیزنی هندوستان اؤلکه‌سیگه قؤیيب، اؤزیمیزگه میراث اؤلکه‌میزگه باره‌میز. بو یوریشده بوتون خلقیمیز همایون‌گه یؤلداش بؤلیب، اخلاص کؤرسته‌دیلر.

اؤشه آی‌نینگ اؤن یېتّینچیسیده، پَنجشنبه کونی جوون دریاسیدن اؤتیب، شرققه قره‌ب جؤنه‌دیک. اؤشه کونی بنگاله وارثی بؤلگن نصرتشاه‌دن ایلچیلر کېلیب، تارتیقلر کېلتیریب، قوللیک اظهار قیلدیلر.

www.ezgu.org

جمادی‌الآخر آیی‌نینگ اۉن تۉقّیزینچیسیده، دوشنبه کونی میرزا عسکری کېلیب بیزنی کۉردی. سیز لشکرینگیز بیلن گَنگ دریاسی‌نینگ نَریگی طرفیده تۉختنگ، دېب فرمان بېردیک. آگره یقینیده اسکندر سلطان‌نینگ اۉغلی محمود خان‌نینگ شکست تاپگنلیگی حقیده خبر یېتیب کېلدی. غازیپور یېرلریگچه باریب، بجپۉر و بهات‌ده تۉختەدیک. اۉشه یېرده بهار ولایتینی میرزا محمد زمان‌گه بېردیک.

رمضان آیی‌نینگ یېتّینچیسیده، یَنجشنبه کونی بنگاله و بهاردن خاطرجمع بۉلیب، سروار طرفگه بیبَن و بایزیدنی دفع قیلیش اوچون یوریش باشله‌دیک. بو غنیملر بیلن جنگ قیلیب، اولرگه شکست یېتکزدیک. اوندن کېین خرید و سکندرپورنی سَیر قیلیب، بو ولایتلردن خاطرجمع بۉلیب، ایلغار بیلن پایتختگه قره‌ب جۉنه‌دیک و آز فرصتده او یېرگه کیریب کېلدیک.

محمد همایون، بیر ییل‌دیرکه، بدخشان‌ده، دیداریمیزدن اَیرا توشگندی. بیزنی ساغینیب، بدخشان‌نی کویاوی میرزا سلیمان‌گه تاپشیریب، بیر کونده کابل‌گه کېله‌دی. میرزا کامران هم قندهاردن کابل‌گه کېلگن ایکن. عیدگاه‌ده اوچره‌شیب قالیب، حیران بۉلیب، کېلیشی سببینی سۉره‌بدی. محمد هُمایون هم بیزنی ساغینگنینی ایتیب، میرزا هندال‌نی کابل‌دن بدخشان‌گه یوباریب، بیزنینگ طرفگه کېله‌وېریبدی. بیر نېچه کونده دارالخلافه-آگره‌گه یېتیب کېله‌دی. بیز اونینگ آنه‌سی بیلن آتینی ایتیب، اۉزلشیب اۉتیرگن اېدیک هم که، کېلیب قالدی. کۉنگیللر گُل ینگلیغ آچیلیب، کۉزلر چیراغدېک یاریشدی. هر کونی ضیافت بېریلردی. کېین اونینگ اۉزیگه تۉی بېریب، خورسندچیلیک قیلدیک. انچه یَیتگچه بیر یېرده بۉلیب، بیر-بیریمیز بیلن دوستانه مناسبتده بۉلدیک. حقیقتده، صحبتده تېنگی یۉق اېدی و اگر کامل انسان دېییش ممکن بۉلسه، او- اۉشه اېدی.

محمد همایون بدخشان‌دن کېلگن وقتلری کاشغر خانلریدن و بیزگه قرینداشلیگی هم بۉلگن سلطان سعیدخان رشیدخان‌نی یارکېنت‌گه قۉییب، خام‌خیاللیک قیلیب بدخشان تامانگه جۉنبدی. او بدخشان‌گه یېتگونیچه، اوندن ایلگریراق میرزا هندال باریب قلعه‌ی

www.ezgu.org

ظفرگه کیرگن ایکن. سلطان سعیدخان اویرنی اوچ آی قمل قیلیب، قۉلیدن هیچ ایش کېلمه‌ی، آرتیگه قَیتیبدی.

بدخشان‌نی کاشغریلر ایگلله‌دیلر، دېگن خبر بیزگه یېتیب کېلدی. بیزخواجه خلیفه‌گه بدخشان‌گه باریب، قۉلیدن نیمه کېلسه، قیلسین، دېب فرمان بېردیک. او فهمسیزلیکدن قبول قیلمه‌دی. محمد همایون‌گه: «سېن بارسنگ قنده‌ی بۉله‌دی؟»-دېب ایتدیک. او: «فرمانگه چاره یۉق، لېکن اۉز اختیاریم بیلن دیداردن اَیریلمه‌یمن، دېب عهد قیلگنمن»،-دېیه جواب بېردی. شونینگ اوچون میرزا سلیمان‌گه بدخشان‌گه باریشگه رخصت بېریلدی. شونده‌ی بۉلسه‌ده، سلطان سعیدگه بیزده سیزنینگ قنچه حقینگیز بارکه، سیز بونده‌ی قیلدینگیز، جوده غلطی بۉلدی، دېب یازدیک. درحال میرزا هندال‌نی چقیریب، میرزا سلیمان‌نی یوباردیک. اگر حقوقنی نظرده توتیب، بدخشان‌نی فرزندیمیز سلیمان میرزاگه بېرسنگیز یخشی بۉلردی، دېدیک. الا، بیز گناهنی اۉزیمیزدن ساقط قیلیب، میراثنی میراثخۉرگه تاپشیردیک، بیلسینلر.

میرزا سلیمان اوندن ایلگری کابل‌گه یېتیب باره‌دی. بدخشان‌نی دشمن قۉلدن بېریب، او یېرده امانلیک بۉلگن ایکن. میرزا سلیمان بدخشان‌گه بارگنیدن سۉنگ، میرزا هندال بدخشان‌نی اونگه تاپشیریب، اۉزی هندوستان‌گه یۉل آله‌دی.

محمد همایون‌گه اۉزی جایلشگن یېر-سَنبَل‌گه کېتیشی اوچون رخصت بېریلدی. آلتی آیگچه اۉشه یېرده توردی. کۉرینیشیچه، او جای‌نینگ یېر و سووی اونگه یاقمه‌دی. اونی ایسیتمه توتر ایکن، باره-باره اوزاق چۉزیله‌دیگن بۉلیبدی. بونی اېشیتیشیم بیلن دهلی‌گه آلیب کېلیشلرینی و او یېردن کېمه‌گه سالیب آلیب کېلسینلر، بو یېرده اونی زیرک حکیملر کۉریب، دردیگه دوا قیلسینلر، دېگن فرمان بېریلدی. بیر نېچه کونده اونی دریا یۉلی بیلن آلیب کېلدیلر و طبیبلر هر قنچه دارو-درمان بېرمه‌سین، یخشی بۉلمه‌دی. اولوغ کیشیلردن میر ابوالقاسم، بونده‌ی دردلرگه بیرار یخشی نرسه‌نی صدقه قیلیب بېریش کېره‌ک، شونده تنگری تعالی شَفا بېره‌دی، دېب ایتدی. مېنینگ کۉنگلیمگه کېلدی‌که، محمد همایون‌نینگ مېندن باشقه یخشی نرسه‌سی یۉق. مېن اۉزیم اونگه تصدّق بۉله‌یین، خدا قبول قیلسین، دېدیم.

www.ezgu.org

خواجه خلیفه و باشقه یقینلر: محمد همایون صحت تاپه‌دی، سیز نېگه بو سۈزنی تیلینگیزگه کېلتیره‌سیز، دېییشدی. مقصد شوکه، دنیا مالیدن یخشیسینی صدقه قیلیش کېره‌ک. بس، اۋشه ابراهیم بیلن بۈلگن اوروشده قۈلگه کیریتیلگن الماسنی محمد همایونگه انعام قیلگن ایدینگیز، اۋشه الماسنی صدقه قیلیش کېره‌ک، دېییشدی. اونینگ عوضیگه دنیا مالینی بېریش قنده‌ی بۈله‌دی، مېن اونگه اۋزیمنی فدا قیلورمن‌که، او جوده مشکل احوالده قالیبدی، دېگن سۈزلر تیلیمگه کېلدی. اوندن نیمه اۋتگن بۈلسه، اۋزیمگه آله‌من، اونینگ کوچیگه کوچ، برداشگه برداش بۈله‌من. اۋشه حالتگه کیریب، اوچ قتله باشیدن ایلنیب، هرقنده‌ی دردینگ بۈلسه، مېن آلدیم، دېدیم. اۋشه زمان مېن آغیر بۈلدیم، او یېنگیل تارتدی. او ساغَییب اۋرنیدن توردی. مېن ناخوش بۈلیب ییقیلدیم. دولت اعیانلری و مملکت اربابلرینی چارلب، بیعت (عهد-پیمان) قۈللرینی همایون‌نینگ قۈلیگه تاپشیریب، او اۋرنیمده قاله‌دیگن ولیعهد ایکنلیگینی تعیینله‌دیم. تختنی اونگه تاپشیردیم. خواجه خلیفه، قنبر علیبېک، توردی‌بېک، هندوبېک و باشقه کیشیلر هم بو نصیحتلریمده بار ایدیلر، همه‌سی قبول قیلیب، هېچ نیمه دېیالمه‌دیلر.

ورقلرنی قاره‌لاوچی-کاتب ایته‌دی‌که، توقّیز یوز اۋتّیز یېتّینچی ییلی، جمادی‌الاوّل آیی‌نینگ آلتینچیسیده اۋشه پادشاه اۋز قۈلی بیلن آباد قیلگن چهارباغده احوالی اۋزگریب، بو بېوفا عالمنی ترک ایتدی.

زمان‌نینگ دانا کیشیلری تأریخ، مرثیه، قصیده و ترکیبلر بیتدیلر. شو جمله‌دن، مولانا شهاب معمایی منه بو مصرعدن تأریخ تاپدی: «همایون بود وارث ملک وی» (مضمونی: همایون اونینگ ملکی‌نینگ وارثی ایدی.)

او قابل پادشاه‌نینگ یخشیلیکلرینی ایتیب و یازیب توگه‌تیش محال. لېکن لۈنده قیلیب ایتگنده، اونینگ اصل ذاتیده منه بو سکّیز صفت همه وقت مجسم ایدی: بیرینچیسی شوکه-مۆفقیتلری بلند ایدی؛ ایکّینچیسی-هِمتی ارجمند(عزیز هِمتلی) ایدی؛ اوچینچیسی-ولایت آلماق؛ تۈرتینچیسی-ولایت سقله‌ماق؛ بېشینچیسی-معمورلیک؛ آلتینچیسی-تنگری تعالی

www.ezgu.org

بنده لریگه تورموش کېنگچیلیگی (یخشی احوال) نیتی؛ یېتّینچیسی-لشکرنینگ کۉنگلینی قولگه آلیش؛ سکّیزینچیسی-عدالت قیلماقلیک.

فضیلت بابیده کمچیلیگی یۉق ایدی، نظم و نثرنی تورکی و فارسیده ایتیشده تېنگسیز ایدی. خصوصاً، تورکی دېوانی بار. اونده ینگی معنالر هم تاپیب، شعرلر ایتگن. "مبین" دېب ناملنگن مثنوی کتابی هم بار. تیل بیلهدیگن دانا کیشیلر آرهسیده اونینگدېک لطیف(گۉزه‌ل) سۉز ایتووچی یۉق. خواجه احرار ایتگن "والدیه" رسالهسینی شو پادشاه نظم قیلیبدی. اوشبو کتاب "بابریه" بۉلیب، بیرهمخان‌نینگ اۉغلی میرزاخانگه تورکی‌دن فارسیگه ترجمه قیلیشنی بویوردیلر، تاکه تورکی بیلمهگن کیشیلرگه آسان بۉلسین، اول پادشاه‌نینگ موسیقی علمیدن هم خبری بار ایدی و منه بو رباعی نی فارسیده ایتگن ایدیلر:

درویشانرا اگر نه از خویشانیم،

لېک از دل و جان معتقد اېشانیم.

دور است مگوی شاهی ز درویشی،

شاهیم، ولی بندهٔ درویشانیم.

(مضمونی: گرچه درویشلر بیزلرگه یقین بۉلمسهلر هم، بیز اولرگه جان‌دلیمیز بیلن مخلصمیز. شاهلیککه درویشلیکدن اوزاق دېمه، بیز شاه بۉلسک هم، درویشلرنینگ بنده‌سی (قولی)میز).

فارسیده منه بو مطلع‌نی هم ایتیبدی:

هلاک می‌کندم فرصتِ تو دانستم،

وگرنه رفتن از این شهر می‌توانستم.

(مضمونی: سېندن اَیریلیش مېنی هلاک قیلیشینی بیلدیم، بۉلمسه، بو شهردن کېته آلردیم.)

بو مطلع هم اولرنیکی دیر:

تا به زلف سیه‌اش دل بستم،

از پریشانیِ عالم رستم.

www.ezgu.org

(مضمونی: اونینگ قاره ساچیگه دل باغلگنیمدن بو یان عالم‌نینگ بی‌سرانجاملیگیدن قوتولدیم.)

او پادشاه‌نینگ عروض و قافیه علمیگه بغیشلنگن رساله‌لری هم بار و شو جمله‌دن، "مفصل" اوشبو فن‌نینگ شرحی بۉله‌دی، کۉپدن-کۉپ یخشی تصنیفلر قیلیبدیلر.

او پادشاه‌گه تنگری تعالی تۉرت اۉغیل و اوچ قیز کرامت قیلگن ایدی. اۉغیللری: محمد همایون پادشاه، میرزا کامران، میرزا عسکری و میرزا هندال ایدیلر. قیزلری: گُلرنگ‌بیگم، گُلچهره‌بیگم و گلبدن‌بیگم ایدیلر. بو اوچ قیز بیر آنه‌دن ایدی.

پادشاه هر دایم بیر نیچه طبع اهللری-شاعر و صنعت اهلی‌نینگ صحبتیدن اوزاقلشمسدی. اولر اوشبولر دیر: علم حکمت باییده تینگگی یۉق ابوالبقا. ینه زین‌الدین خوافي‌نینگ نبیره‌سی شیخ زین صدر بۉلیب، جوده اۉتکیر طبعی بار ایدی، نظم و انشاءده ذوقی بلند ایدی، همایون پادشاه زمانیده امیرلیک هم قیلدی. ینه شیخ ابوالواحد فارغي، او شیخ زین خوافي‌نینگ آته‌سی ایدی، خوش‌طبع کیشی ایدی، شعرنی هم یخشی ایتردی، ینه بیری-سلطان محمد کۉسه میرعلیشیرنینگ مصاحبلریدن ایدی که، پادشاه صحبتیده عزت تاپیب، اولوغ مرتبه‌گه ایریشدی. ینه مولانا شهاب معمایی، او "فقیري" تخلصینی آلگندی. فضیلتلی و شعردن خبری بار کیشی ایدی. ینه مولانا یوسفي طبیب که، اونی خراسان‌دن چَقیریب آلگن ایدیلر، تامیردن کۉریش و تشخیص قۉییش اونینگ ایشی ایدی. ینه سرخ وداعي که، تورکی و فارسیده شعر ایتردی. ینه ملا بقایي‌نینگ ذوقی بلند ایدی، "مخزن الاسرار" وزنیده پادشاه‌گه بغیشلب مثنوي بیتگندی. ینه خواجه نظام‌الدین علی خلیفه خذمت، محرمیت و وزیرلیک ایشلریگه عقل، تدبیری بار ایدی، پادشاه آلدیده شونچه‌لر عزتی بار ایدی‌که، کۉپ سۉزی طبعیگه معقول کیلردی، طبیب‌لیککه هم قابلیتی بار ایدی. ینه میردرویش محمد ساربان‌که، خواجه احرارنینگ یخشی مریدلریدن، خوش‌صحبت کیشی ایدی، فضیلتیدن پادشاه سراییده آبرو-اعتبار تاپدی. تأریخچی خواندامیر هم عجایب انسان ایدی. خلق آره‌سیده مشهور بولگن "حبیب السیر"، "خلاصة الاخبار"، "دستورالانوار" و

www.ezgu.org

ینه باشقه اثرلری بار. امیرلریدن خواجه کلان‌بیک پادشـاه خدمتیـده اؤتیـرردی. فاضـللیک و سخیلیک بابیده برچه‌گه اؤرنـک بؤلـه‌آلـردی. اونینـگ اوکه‌سـی کیچیـک خواجـه مُهـردار و خاصلر اهلیدن ایدی. او هم همیشه پادشاه خذمتیـده ایـدی. اولـوغ امیـری سـلطان محمـد دؤلدای خوش‌خلق کیشی ایدی. "والله بکل شیء علیم"[۲] آمین.

۲-ترجمه: همه نرسه‌نی بیلگووچی اللّه دیر.

www.ezgu.org